تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز

بەرگی بیستەم

سوورەتەکانی

(القصص) و (العنكبوت)

عەلی باپیر

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین

Stay in touch on social media

نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

عەلی باپیر/AliBapir

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

عەلی باپیر/AliBapir

archive.org/details/@alibapir

کەناڵی ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.net

English - عربي - کوردی

AliBapir

Google Play

App Store

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

تەفسیری سوورەتەکانی

القَصَص و العَنكَبوت

www.alibapir.com

تەفسیری سوورەتەکانی

القصص و العنكبوت

نووسینی : عەلی باپیر

دیزاینی ناوەوە : زەردەشت کاوانی

چاپی یەکەم ١٤٤٢ك - ٢٠٢١ز

٧٢٥ لاپەڕە

١٧* ٢٤ سم

بابەت : ئایینی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان - هەرێمی کوردستان
ژمارە سپاردنی (٧) ی ساڵی ٢٠١٢ پێدراوە

تەفسیری سوورەتەکانی

القصص

و

العنكبوت

نووسینی: عەلی باپیر

www.alibapir.com

پێشەكی ئەم تەفسیرە بەگشتیی

إنَّ الحَمْدَ للَّـهِ نَحْمَـدُهُ وَنَسْـتَعِينُهُ، وَنَسْـتَغْفِرُهُ، وَنَعُـوذُ بِاللَّهِ مِـنْ شُرُورِ أَنْفُسِـنَا، وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَـنْ يَهْده اللَّـهُ فَلاَ مُضِـلَّ لَـهُ، وَمَـنْ يُضلِلْ فَـلاَ هَـادِيَ لَـهُ، وَأَشْـهَدُ أَن لاَ إلَـهَ إلاّ اللَّـهُ وَحْـدَهُ لاَ شَرِيـكَ لَـهُ، وَأَشْـهَدُ أَنَّ مُحَمَّـداً عَبْـدُهُ وَرَسـولُهُ.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٠٢ ﴾ آل عمران.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ١ ﴾ النساء.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ٧٠ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ٧١ ﴾ الأحزاب .

أَمَّـا بَعْـدُ: فَـإِنَّ أَصْـدَقَ الحَديـثِ كَلامُ اللَّـه، وَخَـيْرَ الْهَـدِيِ هـدْيُ مُحَمَّـد ﷺ وَشَرَّ الأُمُورِ مُحْدَثَاتُهـا، وَكُلَّ مُحْدَثَـةٍ بِدْعَة، وَكُـلَّ بِدْعَةٍ ضَـلاَلَةٌ، وَكُلَّ ضَـلاَلَةٍ فِي النَّـار[1].

خوێنـەرە بەڕێـزو خۆشـەویستەكان!

هیـچ گومـانی تێدانیـە - بـۆ مرۆڤـی بـڕوادار - كـە ئـەو تەمەنـەی لـە خزمـەت دواییـن كتێبـی خـوا (قورئـان)دا بەسـەردەبرێ، جـا بـە هـەر شـێوەیەك لـە شـێوەكانی لە خزمەتدابوونـدا بـێ؛ خوێندنـەوە، تێفكریـن و ڕامـان، فێركـردن، كارپێكـردن ... هتـد، بـە باشتـرین جێگرتـن جێـگا دەگـرێ و، خاوەنەكـەی لـە دنیـاو دوارۆژدا لێـی بەهرەمەنـدە.

(١) ئـەوە پێـی دەگـوترێ: (خطبـة الحاجـة) كـە پێغـەمبـەر ﷺ هـاوەڵانی بەڕێـزی فێـردەكرد، پێـش هــەر قسـەیەكی گرنگ، بیڵـێن، وەك وتـاری جومعـەو داخـوازییكردن (خِطْبة)و... هتـدو، ئـەم وتـارە، هـەركام لە: التـرمذي: (١١٠٥)، النسـائي: (١١٠٤)، ابن ماجـه: (١٨٩٢) أحمـد: (٣٧٢٠)، الطّبـراني: (٢٤١٤) هێنـاویانەو (مسلم)یش بەشـێكی هێنـاوە.

منیش کە - وەك باسکردنی چاکەی خوا (**التحدّث بنعمة اللّه**) دەیخەمەڕوو- لەوەتی فامم کردۆتەوە، خوای بەبەزەیی و بەخشەر چاکەی لەگەڵ کردووم و، بە فەرمایشتی بەرزو بێ وێنەی خۆیەوە سەرگەرمی کردوومو، بەر لە تەمەنی بیست ساڵیی یەوە هیدایەتی داوم، کە قورئانی بەرێزو پێز لەبەر بکەم و، سەرقاڵی خوێندنەوەی تەفسیرەکانی قورئان و تێوەڕامانی ئایەتە پڕ بەرەکەتەکانی و، لێوردبوونەوەیان بم.

هەر بۆیەش تێکڕای کتێب و نامیلکەو وتارو دەرسەکانم، کەم و زۆر لەبەر ڕۆشنایی قورئان دابوون، کە دیارە هەر ئەمەش شتێکی سروشتییە؛ ئاخر ئایا ئیسلام بێجگە لە قورئان پاشان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، کە ئەویش هەر ڕوونکردنەوەی قورئان و چۆنیەتی جێبەجێکردن و کارپێکردنیەتی، شتێکی دیکەیە؟! بێگومان نەخێر.

ئنجا لەمێژ ساڵیش بوو، کە براو خوشکانێکی دڵسۆزی نزیك و ئاشنام، داوایان لێدەکردم کە دەست بکەم بە دانانی تەفسیرو لێکدانەوەیەکی قورئان، هەتا لە ڕەمەزانی ساڵی (١٤٢٨)دا هاتە دڵمەوە، کە ناوی خوای لێبهێنم و دەست بەو کارە گەورەو گرنگە بکەم، بەڵکو وردە وردە بەپێی بوارو دەرفەت، هەرساڵە هەندێکی لێ ئەنجام بدەم، لەگەڵ سەرقاڵیی زۆرو جۆراو جۆریشدا، هەتا دەرفەتێکی وام بۆ دەڕەخسێ کە بتوانم خێرایی تێدا بکەم و خۆمی بۆ یەکلایی (**متفرِّغ**) بکەمەوەو، خوا پشتیوان بێ تەواوی بکەم، ئەگەر تەمەن بەبەریەوە مابێ.

سەرچاوەی دانانی ئەم تەفسیرو لێکدانەوەیەشم، وێڕای سەرنجدانی زۆربەی ئەو تەفسیرانەی کە باون و، دەستم پێیان گەیشتوە، بریتیە لە وردبوونەوەو تێوەڕامانی خۆم لە خودی قورئان، چونکە بێگومان قورئان: هەندێکی هەندێکی ڕوون دەکاتەوە: (**القرآن يُفَسِّر بَعضُهُ بَعْضَاً**)، پاشان سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، چونکە پێغەمبەری خواش ڕوونکەرەوە (**مُبَيِّن**)ی قورئانە، وەك خوا ﷻ فەرموویەتی:

﴿...وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل.

واتـە: هەروەهـا زیکرمـان بـۆ لای تـۆ ناردۆتـە خـوار، تاکـو ئـەوەی بـۆ خـەڵکی نێرراوەتـە خـوار، بۆیـان ڕوون بکەیـەوە، وە بەڵـکو خۆشـیان بیـربکەنەوە.

ئومێدیشـم وایـە - بـە یارمـەتی خـوای بەخشـەر ﷻ - شـایسـتەیی ئـەوەم هـەبێ تەفسـیـرو لێکدانەوەیەکی وا بۆ قورئـان پێشـکەش بە مسـوڵمانانی کوردسـتان بکەم، کـە لـە قورئـان بوەشـێتەوەو، مایـەی بەهـرەو سـوودی خوێنـەران بـێ، بەتایبـەتیش کـە زیاتـر لـە سـی (٣٠) ساڵە لەگـەڵ قورئـانی بـەرزو مـەزن و تەفسـیـرەکانی و کتێبەکانی سـوننەتدا خـەریکم و، دەیـان کتێـب و بەرهـەمی جۆراوجـۆرم لـە زۆربـەی بـوارەکانی زانسـتەکانی شـەریعەتدا پێشـکەش کردوون.

شـایانی باسیشـە کـە ئەو بیسـت و دوو مانگ زیندانیـی کرانەم لەلایـەن ئەمریکاوە - لـە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاکـو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێـکی گـەورەو گرنـگ بـوو، بـۆ زیاتـر پێدا قووڵـبوونەوەی کتێبـی خـوا (تبـارك و تعالـى) و، بۆ پەیدابوونی تێگەیشـتنی تایبـەت لەبـارەی زۆرێـك لـە ئایەتـەکانی یـەوە، ئـەم ڕاسـتییەش لـە مەوسـووعەی: **(الإسـلام كـما يتجـلّى فـي كتـاب اللّـه تعالـى)**دا زۆر چـاك درەوشـاوەتەوە[1]، بـەڵام هـەڵبەتە ناڵـێم و هیچکەسـیش بـۆی نیـە بڵـێ: کـە ئـەم تەفسـیرەی من تێروتـەواوە، چونکـە وێـڕای سـنوورداربوونی توانـاو بڕسـتم، لـە بەرانبـەر کتێبـی لـە هـەموو ڕووێکـەوە ڕەهـا (مطلـق)و بێسـنوور (لا محـدود)ی خـوادا، نەشـمویسـتوە کـە زۆر بەمـلاولادا بچـم و بچمـە نێو هـەندێك وردەکارییەوە، کە یان من تێیـدا پسپۆڕو

---

(١) ئەو مەوسـووعەیە کە ئێسـتا چـاپ کراوەو، کەوتۆتـە بەردەسـتی خوێنەران و، سـەرجەم هەشـت بەرگ و دەوری سـێ هـەزارو پێنج سـەد (٣٥٠٠) لاپەڕەیەو، هـەوڵـمداوە بەگشـتی تێیدا باسـی سـەرجەم لایەنـەکانی ئیسـلام بکـەم و، تاکـە سـەرچـاوەشم قورئـان بـووە، وێـڕای دەقـەکانی سـوونەت، کـە لـە هـۆش (ذاكـرة)دا بـووون.

شـایانی باسـە ئەو مەوسـووعەیە لە چاپی دووەمی دا، کراوە بە دوازدە (١٢) کتێبـی سـەربەخۆ، بە مەبەستی ئاسـانتـر سـوود لێ بینـرانی .

شارەزا نیم، یان خوێنەر پێویستی پێی نیە، لە کاتێکدا دەیەوێ لە قورئان تێبگات و، بزانێ خوا (تبارك وتعالى) ڕاستەوخۆ چی پێ فەرمووە؟!

ئنجا هەر لێرەشەوە بە پێویستی دەزانم پڕ بە دڵ سوپاسی ئەو برا گەنجە ڕووح سووك و گورج و گۆڵ و دڵسۆزە بکەم (حەزی نەکرد ناوی بهێنم)، کە هەڵسا بە نووسینەوەو هێنانە سەر کاغەزو، پاشان تایپکردن و دوایی پێداچوونەوەو هەڵەگیریی، سەرجەم ئەم زنجیرە دەرسە، کە لە ئەسڵدا لە شێوەی وتار (محاضرة)دا پێشکەش کراون، هەروەها هەڵسا بە (تخریج)ی سەرجەم دەقەکانی سوننەت، لە سەرچاوە متمانە پێکراوەکانەوەو، زەحمەت و ماندووبوونێکی زۆری بە سەرجەم بەرگەکانی ئەم تەفسیرەوە کێشاوە، خوا بە باشترین شێوە پاداشتی بداتەوەو، هەر صاڵح و ساغ و سەلامەت و سەربەرزبێ[1]، لە خوای بەرزو بێهاوتاش داواکارم ئەو جۆرە گەنج و لاوانە لە کوڕان و کچان، لەنێو گەلەکەماندا، زۆر بکات .

شایانی باسیشە کە ئێمە لەم تەفسیرەماندا، باسی بەش (جزء)ەکانی قورئان و دابەشکردنەکانی دیکەی وەك: - (حزب) - ناکەین، چونکە هەر سوورەتێك بۆخۆی شتێکی سەربەخۆیەو، سەرجەم ئایەتەکانی وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك پێکەوە پەیوەستن و، ئاشکراشە کە دابەشکرانی سەرجەم قورئان بۆ سی (٣٠) بەش (جزء) و شەست (٦٠) (حزب)، شتێکە لەلایەن زانایانەوە کراوە، بۆ ئاسانکاریی خوێندنی قورئان، دیارە ئێمە لە دابەشکردنی بەرگەکانی ئەم تەفسیرەشدا، دیسان حیساب بۆ بەشەکان (أجزاء)ی ناکەین و، بە گوێرەی سوورەتەکان، بەرگەکانی دیاریی دەکەین.

---

(١) ئەو برا دڵسۆزە ئێستاش پاش تەواوکردنی نیوەی زیاتری قورئان، لێبڕاوانە بەردەوامە و عەزمیشی جەزم کردوە، کە ئەگەر تەمەنمان بەردەوام بێ، هەتا کۆتایی ئەم تەفسیرە سەرگەرمی کارەکەی بێ .

دوا قسەشم ئەوەیە كە:

ئەم تەفسیرە - وەك پێشتر گوتمان - لە ئەسڵدا بەشێوەی دەرس و وتار پێشكەش كراوە، بەڵام دواتر خۆم دووجار بە وردیی پێیدا چوومەوەو، بەپێی پێویست دەستكارییم كردوە، دیارە هەموو دەرسێكیش بەناوی خواو ستایشی خوا ﷻ دەستی پێكردوە، بەڵام ئێمە لە سەرەتای دەرسەكانەوە، ئەوانەمان لابردوە، بۆ زۆر دووبارە نەبوونەوەو، ئەو (خطبة الحاجة)یەی لە سەرەتای ئەم پێشەكەییەوە هاتوە، لەجیاتی سەرجەم دەرسەكانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ،

وَسَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢

٢٠١١/٦/٢٧

هەولێر

بەرچاو ڕوونییەکی گرنگ لەبارەی ئەم تەفسیرەوە

خوێنەری بەڕێز !

هەرچەندە لە (پێشەکی گشتیی) ئەم تەفسیرەدا باسمان کردوە کە بۆ نووسینی ئەم تەفسیرە، لە هەموو ئەو تەفسیرە باوانەی دەستم پێیان گەیشتوە، بەهرەمەندبووم، هەروەها لە کۆتایی هەر بەرگێکی ئەم تەفسیرەدا، سەرجەم ئەو تەفسیرانەی کەم و زۆر لێیان سوودمەند بووم، ناوەکانیانمان بە ڕیز نووسیون، بەڵام لێرەش وەك جەختکردنەوەی زیاترو بەرچاوڕوونیی باشتر بۆ ئێوەی بەڕێز دەڵێم :

مادام ناوی تەفسیرەکانمان نووسیوە، نە پێویست دەکات و نەدەشگونجێ، بۆ هەر تێگەیشتن و بیرۆکەیەك، کە زۆربەی تەفسیرەکان لەبارەی ئایەتێکەوە، یان ڕستەو بڕگەیەکی ئایەتێکەوە، دەیهێنین، ئێمە هەموو جارێ ناوی ئەو تەفسیرانە بێنین، بەڵام بێگومان هەر کات بیرۆکەو تێگەیشتنێکی تایبەتی یەکێك لە تەفسیرەکان هەبێ و بکەوێتە بەرچاوم، ئنجا چ پەسندی بکەم، چ ڕەفزی بکەم، هەر کات بە پێویستی بزانم، بە تایبەت ئاماژەی پێدەکەم، ئەگەرنا بە ئاماژەی گشتیی و بە نووسینی ناوی تەفسیرەکان لە کۆتایی هەر بەرگێك دا، ئیکتیفا دەکەم و، زۆریش لە ئەمانەتی زانستیی (الأمانة العلمية) دەخەفتێم و مەبەستمە ڕەچاوی بکەم، چونکە ئەمینیی و ئەمانەت پارێزیی، ڕەوشتێکی گەورەو بەرزی مسوڵمانەتییە .

شایانی باسیشە جاری وا هەیە بیرۆکەو تێگەیشتنێکی تایبەتیی خۆمم، دەربارەی کۆمەڵە ئایەتێك یان ئایەتێك یان ڕستەو بڕگەیەکی ئایەتێك، بۆ دروست دەبێ،

وەك تێگەیشتن و بۆچوونی خۆم دەینووسم، كەچی ڕەنگە لە تەفسیرەكانی دیكەش - یەكێكیان یان زیاتر - دا هەبێ، ئەویش بەهۆی ئەوەوەیە كە من ئەو تەفسیرەم نەكەوتۆتە بەر دیدە، یان دیتوومەو لەیادم نەماوە.

پێشەكی ئەم بەرگە

الحمدلله ربِّ العالمين والصلات والسلام والبركات على جميع الأنبياء والمرسلين لاسيما سيدهم وخاتمهم إمام المتقين وقائد المجاهدين، وآله أجمعين، من الصَّحب والأزواج والقرابة والتابعين لهم بإحسان ويقين.

بەڕێزان!

ستایشی لێوەشاوە بۆ خوای بەرزی مەزن، ئەمە بەرگی بیستەمە لە تەفسیری قورئانی بەرز و بەپێز، كە هەردووك سوورەتی **(القصص)** و **(العنكبوت)**ی گرتووەتە خۆی، كە بەش **(جزء)**ی بیستەم (٢٠)ی قورئانی تێدایە بەپێی دابەشكردنی زانایان.

ئەم بەرگەش وێڕای شیكردنەوەو ڕوونكردنەوەی چەمك و واتای ئایەتە بەپێزەكانی ئەو دوو سوورەتە موبارەكە **(القصص)** و **(العنكبوت)** ژمارەیەك كورتە باسیشی تێدان، بەمجۆرەی خوارێ:

أ- لە سوورەتی (القصص)دا :

١- كورتە باسێک : مووسا و هاڕون و چەند زانیارییەك لەبارەی خۆیان و گەلەكەیان و فیرعەون و دارو دەستەكەیەوە.

٢- كورتە باسێك : دە (١٠) هەڵوەستەی گرنگ لەبەردەم ئەو چوار ئایەتەی سەرەتای (القصص)دا.

٣- چوار نیعمەت و چاكەی گەورەی خوا بۆ گەلی چەوساوەی مووسا.

٤- كورتە باسێك : ڕوونكردنەوەیەك دەربارەی **(فؤاد)** و **(قلب)**.

٥- حوكم و حیكمەت و پەندەكانی ئەم پێنج قۆناغەی بەسەرهاتی مووسا.

٦- كورتە باسێك لە سێ سەرەنج دا.

٧- چیرۆكی مسوڵمانبوونی سەلمانی فارسیی.

٨- كورتە باسێك : ئەم ئایەتانە (القصص: ٥٢-٥٥) بەسەر كێ دا دەچەسپن؟

٩- كورتە باسێك لە پێنج سەرنج دا لەبەر تیشكی ئایەتی: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يَشَآءُ ﴾.

١٠- كورتە باسێك لەبارەی بەهرەمەندبوونی خەڵكی مەككە و دەوروبەریەوە، لە حەرەمی مەككە.

ب- لە سوورەتی (العنكبوت) دا:

١١- كورتە باسێك لەبارەی تاقیكردنەوەی خواوە بۆ بەندەكانی.

١٢- كورتە باسێك لە حەوت كورتە سەرنج دا.

١٣- چەند زانیارییەك لە بارەی جاڵجاڵۆكەو ماڵەكەیەوە.

١٤- كورتە باسێك لەبارەی نوێژەوە.

هیواداریشم ئێوەی خوێنەرانی بەڕێز بە چاوی سەر و بە چاوی دڵیشتان ئەم تەفسیرە بەپێزە بخوێننەوە و باشترین بەهرەی لێوەربگرن.

سبحانك اللهم وبحمدك أشهد أن لا إله إلا أنت

أستغفرك وأتوب إليك

٢٠٢١/١/٧ز

١٤٤٢/٥/٢٣ك

تەفسیری سوورەتی

الْقَصَصِ

دەستپێک

بەڕێـــزان!

ئەمـڕۆ کـە (١٠/ی **شوال**/ ١٤٤٠) کۆچییـە، بەرانبـەر (١٣/ ٦/ ٢٠١٩)ی زایینـی، خـوا پشـتیوان بـێ دەسـت دەکەیـن بـە تەفسـیر کردنـی سـوورەتی (**القَصَـص**)، سـەرەتا پێناسـە و نێوەڕۆکـی سـوورەتی (**القَصَـص**) دەخەینـە ڕوو، بـۆ ئـەوەی بـەر لـەوەی بچینـە نێـو قووڵایـی شـیکردنەوەی مانـاو مەبەسـتەکانی ئایەتـە موبارەکەکانـی ئـەم سـوورەتە، جوگرافیا و نەخشـەی گشـتیی سـوورەتەکە و کەسـایەتییەکەی و، پێگەکەی و، نێوەڕۆکەکـەی لەبـەر چاومـان بـێ.

پێناسەی سوورەتی (القصص)و بابەتەکانی

لـە حـەوت بڕگـەدا، ئێمە هەم پێناسـەی ئەم سـوورەتە دەکەین، هەم نێوەڕۆکەکەشـی دەخەینە ڕوو:

ا)- ناوی ئەم سوورەتە:

ئـەم سـوورەتە نـاوی سـوورەتی (**القَصَـص**)ەو، نەزانـراوە هیـچ ناوێکـی دیکـەی هەبـێ، یـان هیـچ ناوێکـی دیکـەی بـۆ بـەکار هاتبـێ، هـۆی ناونرانیشـی بـەو نـاوە، ئەوەیـە وشـەی (**القَصَـص**)ی تێـدا هاتـوە، لـە ئایەتـی ژمـارە (٢٥): ﴿ فَجَآءَتۡهُ إِحۡدَىٰهُمَا تَمۡشِي عَلَى ٱسۡتِحۡيَآءٖ قَالَتۡ إِنَّ أَبِي يَدۡعُوكَ لِيَجۡزِيَكَ أَجۡرَ مَا سَقَيۡتَ لَنَاۚ فَلَمَّا جَآءَهُۥ وَقَصَّ عَلَيۡهِ ٱلۡقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفۡۖ نَجَوۡتَ مِنَ ٱلۡقَوۡمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٢٥﴾ ﴾.

هەرچەندە سوورەتی (یوسف)یش ئەم وشەیەی تێدا هاتوە، لە ئایەتی ژمارە (١١١) دا، بەڵام سوورەتی (یوسف) دوای (**القَصَص**) هاتۆتە خوار، هەروەها لە سوورەتی (**الأعراف**)یشدا: ﴿ فَٱقۡصُصِ ٱلۡقَصَصَ لَعَلَّهُمۡ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾ ﴾، هاتوەو، ڕەنگە لە شوێنی دیکەش دا هاتبێ، بەڵام گرنگ ئەوەیە کە ئەم وشەیە لێرەدا، وەک لە کاتی خۆی دا پێی دەگەین، مانایەکی تایبەتیی هەیە، ئەویش ئەوەیە کە مووسا ﷺ دوای ئەوەی دەگاتە پیاوە بە تەمەنە ساڵحەکەی مەدیەن، بەسەرهاتە سەرسووڕهێنەرەکانی خۆی، هەوراز و نشێوەکانی کە هاتوونەتە ڕێی، بۆی دەگێڕێتەوە.

٢)- شوێنی دابەزینی:

ئەم سوورەتە مەککەییە، هەرچەندە وەک عادەتی خۆیان، هەندێک لە زانایان چەند ئایەتێک لەم سوورەتە بە مەدینەیی دادەنێن، وەک ئەو چوار ئایەتەی کە دەفەرموون: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ مِن قَبۡلِهِۦ هُم بِهِۦ يُؤۡمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦٓ إِنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّنَآ إِنَّا كُنَّا مِن قَبۡلِهِۦ مُسۡلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُوْلَٰٓئِكَ يُؤۡتَوۡنَ أَجۡرَهُم مَّرَّتَيۡنِ بِمَا صَبَرُواْ وَيَدۡرَءُونَ بِٱلۡحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُواْ ٱللَّغۡوَ أَعۡرَضُواْ عَنۡهُ وَقَالُواْ لَنَآ أَعۡمَٰلُنَا وَلَكُمۡ أَعۡمَٰلُكُمۡ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ لَا نَبۡتَغِي ٱلۡجَٰهِلِينَ ﴿٥٥﴾ ﴾، هەندێکیان دەڵێن: ئەم ئایەتانە لە مەدینە هاتوونە خوار، هەروەها گێڕدراوەتەوە کە ئەم ئایەتە: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِي فَرَضَ عَلَيۡكَ ٱلۡقُرۡءَانَ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٖۚ قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ مَن جَآءَ بِٱلۡهُدَىٰ وَمَنۡ هُوَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ﴿٨٥﴾ ﴾، لە (**الجَحفَة**) هاتۆتە خوار، کە شوێنێکە لە نیزیک مەدینە، لە کاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺ بەڕێوە بووە بۆ کۆچکردن، لە مەککەوە بەرەو (**يَـثْرِب**)، لە ساڵی (١٣)ی ڕەوانەکرانیدا.

بەڵام بێگومان مەبەست لە مەککەیی بوونی هەر سوورەتێک، یان ئایەتێک، دابەزینیەتی لە قۆناغی پێشچوونی پێغەمبەر ﷺ بۆ مەدینەدا، هەرچەندە شوێنی دابەزینیشی مەککە نەبێ، واتە: گرنگ ئەوەیە کە پێش ئەوە دابەزیبێ،

کـە پێغەمبـەر ﷺ لـە مەککـەوە کـۆچ بـکات بـۆ شـاری (**یثرب**) - کـە دواتـر نـاوی لێـنرا مەدینـە - ئـەو قورئانـەی لـەو قۆناغـەدا دابەزیـوە، پێـی دەگوتـرێ: قورئانـی مەککەیـی، بـا لـە خـودی مەککـەش دانەبەزیبـێ و لـە شـوێنێکی دیکـە دابەزیبـێ، هەروەهـا هەمـوو ئـەو قورئانـەی دوای کـۆچ کردنـی پێغەمبـەر ﷺ بـۆ مەدینـە دابەزیـوە، ئەگـەر لـە خـودی مەککـەش دابەزیبـێ، هـەر بـە مەدینەیـی لـە قەڵـەم دەدرێ، چونکـە لـە دوای کۆچـی پێغەمبـەر ﷺ بـۆ مەدینـە دابەزیـوە.

ئـەو ئایەتانـەش کـە ئاماژەیـان پێکـرا، کـە گوایـە مەدینەییـن، لەبـەر ئەوەیـە کـە باسـی خـاوەن کتێبـەکان دەکـەن، کـە پێشـتریش وەڵامـمان داوەتـەوە: ئەگـەر بـەو پێیـە بـێ، دەبـێ لـە سـوورەتەکانی: (**الأنعـام و الأعـراف و الأحقـاف**)و، زۆرێـک سـوورەتە مەککەییـەکان دا، کـە باسـی خـاوەن کتێبـەکان دەکـەن، ژمارەیـەک لـە ئایەتـان لەوانـە هەموویـان دا، مەدینەیـی بـن! بـەڵام ئـەوە ڕاسـت نیـە، چونکـە لـە مەککـەش، جوولەکـە و نەصرانییـەکان هامووشـۆیان هەبـووە و، بـاس و خواسـیان هەبـووەو، تێکەڵییـان هەبـووە، کـەم و زۆر، تەنانـەت یەکێـک لـەو تۆمەتانـەی کـە بـۆ پێغەمبـەر ﷺ کـراوە، ئەوەیـە کـە یەکێـک لەوانـەی قورئانـی لـێ فێربـووە، غوڵامێکـی نەصرانیـی بـووە، کـە نـاوی یەسـار، یـان ناوێکـی دیکـەی بـووە! کەواتـە: ئـەوە ڕاسـت نیـە کـە هـەر ئایەتێـک باسـی خـاوەن کتێبـان، یـان باسـی جوولەکـەو نەصرانییەکانـی کردبـێ، مەککەیـی نەبـێ.

٣)- ڕیزبەندیی لە موصحەف و لە دابەزیندا:

ئـەم سـوورەتە لـە ڕیزبەندیـی (**مُصحَـف**)دا، ژمارەکـەی (٢٨)ە، واتـە: کـە لـە سـوورەتی (**الفَاتِحَـة**)وە پێـدا دێـی، سـوورەتی (**القَصَـص**) لـە ژمـارە (٢٨)دا دانـراوە، ئنجـا ئێمـە لـە کتێبـی: (بـا لـە خزمـەت قورئـان دابیـن)دا[1]، بـە تەفصیـڵ لـەو

---

(١) بـەڵام فراوانـترو وردتـر لـەوە، لـە بابـەتی: (قورئـانی مـەزن لـە نـۆزدە تـەوەر)دا، بـاسی ئـەو مەسـەلەیەمان کـردوە.

بارەوە قسەمان کردوە، کە وا پێدەچێ دانرانی هەندێک لە سووڕەتەکان لە دوای هەندێکیان، بە فەرمانی ڕاستەوخۆی پێغەمبەر ﷺ بووبێ و، لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ زانراو بووە کە (**الفَاتِحَة و البقرة و آل عِمرَان و النساء**)، بەو ڕێزبەندییە بوون و، لە هەندێک فەرمووداندا هاتوە، کە ڕیزبەندیی هەندێک لە سووڕەتەکان، وەک ئێستا لە (**مُصحَف**)دا هەیە، بووەو بە وەستاندن (**توقیف**)ی پێغەمبەر ﷺ بووە، بەڵام زۆربەیان وا پێدەچێ ڕیزبەندییەکەیان تەوفیقیی بێ، هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، بە تایبەتیی چوار خەلیفە ڕاشیدەکان - کە لە سەردەمی ئەواندا قوڕئان خراوەتە نێوان دوو بەرگەوە، ئەگەرنا هەر هەبووە، بەڵام کراوەتە (**مُصحَف**)ێک - بە ئیجتیهادو بۆچوونی ئەوان بووبێ، هەڵبەتە هەندێک لە زانایانیش دەڵێن: ڕیزبەندیی هەموو سووڕەتەکان تەوقیفییە هەروەک ئایەتەکان، کە ڕیزبەندیی ئایەتەکان گومانی تێدانیە تەوقیفییە و، خوا ﷻ چۆنی بۆ پێغەمبەر ﷺ دابەزاندوون، ئەویش ئاوا خوێندوونیەوە لە دوو توێی سووڕەتەکاندا، بەڵام بۆ سووڕەتەکان، زانایان ڕای جیاوازیان هەیە، هەندێک لە ڕیزبەندیی سووڕەتەکان، هیچ گومانی تێدانیە، بە دوای یەکدا هاتنیان بە فەرمانی ڕاستەوخۆی پێغەمبەر ﷺ بووەو، هەندێک دەقی ڕوونی لەسەرن، بەڵام هەندێک دەقیش ئەوە دەگەیەنن، کە ڕیزبەندیی زۆربەی سووڕەتەکان بە ئیجتیهادو بۆچوونی هاوەڵان، بە تایبەت خەلیفە ڕاشدەکان (خوا لێیان ڕازیبێ) بووە.

ئەم سووڕەتە لە ڕیزبەندیی دابەزین (**ترتیب النزول**)دا، ژمارە (٤٩)یە، واتە: ئەم سێ سووڕەتە (**الشعَراء و النمل و القَصَص**) وەک چۆن لە (**مُصحَف**)دا لە دوای یەک دانراون، لە ڕیزبەندیی دابەزینیشدا، ژمارە (٤٧، ٤٨، ٤٩)یان هەیە.

٤)- ژمارەی ئایەتەکانی:

ژمارەی ئایەتەکانی ئەم سووڕەتە موبارەکە، بە یەکدەنگیی ژمێرەران (**باتفاق العادِّین**)، هەشتاو هەشت (٨٨) ئایەتە، هیچ زانایەک لەو بارەوە ڕای جیاوازی نەبووە، جیاوازیی ژماردنی ئایەتەکانیش، دەگەڕێتەوە بۆ کورتیی و درێژیی ڕستەکان، لە شوێنێک لە نێوەڕاستی ئایەتێک بوەستی، ئەوێ دەبێتە ئایەتێک و، دواتر دەبێتە ئایەتێک، بەڵام ئەگەر نەوەستی، تاکو تەواو دەبێ، هەمووی دەبێتە ئایەتێک، لێرەدایە کە جیاوازیی ژمارەی ئایەتەکان سەری هەڵداوە، بە پێی ڕای زانایان، کە ئەوانیش بە تەئکید هەر لە شوێنکەوتووان و، ئەوانیش لە هاوەڵانەوە (خوا لێیان ڕازی بێ) وەریانگرتوە.

٥)- نێوەڕۆکی:

لە ڕووی نێوەڕۆکەوە، ئەم سووڕەتەش، وەک سەرجەم سووڕەتە مەککەییەکانە، لە باسکردنی بابەتەکانی بوونناسیی، ئیمان و عەقیدە، تەنیا خواپەرستیی بە تایبەت، ئنجا گێڕانەوەی بەسەرهاتی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلَامُ**) و، باسی ڕۆژی دوایی، هەردوو قۆناغی ئاخیر زەمان و هەڵسانەوەو زیندووبوونەوە، سزاو پاداشتی خوا و.... هتد.

٦)- تایبەتمەندییەکانی:

سووڕەتی (**القَصَص**) وەک هەر کام لە سووڕەتەکانی قورئان، چەند تایبەتمەندییەکی هەن، کە تایبەتن بە خۆیەوەو، تەنیا لەم سووڕەتەدا بەو شێوەیەن، ئێمە حەوت تایبەتمەندییمان لەم سووڕەتە موبارەکە، دەرهێناون، هەڵبەتە ئەوە هەمووی بە بۆچوونی خۆم و، لە ئەنجامی تێڕامانی خۆم دا پێی گەیشتووم:

تایبەتمەندیی یەکەم: پێنج قۆناغی سەرەتای ژیان و بەسەرهاتی مووسا عليه السلام وەک دواییش باسی دەکەین، لە سێزدە قۆناغەکەی ژیان و بەسەرهاتی مووسا عليه السلام، تەنیا لەم سوورەتەدا بەم ڕیزبەندییە و وردەکارییە هاتوون، ئەوەی لە شوێنەکانی دیکەدا هاتوە، زۆری ئاماژەیە بە هی ئێرە، یاخود بە کورتیی، ئەگەر باسی هەندێ لەو شتانە کرابێ، کە لەم پێنج قۆناغەدا هاتوون، لە هەندێکیان دا بە کورتییش ئاماژەیان پێ نەکراوە.

تایبەتمەندیی دووەم: ئەم یاسایەی خوا تعالى کە دەفەرموێ: ﴿ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾ ﴾.

کە هەردووک ئایەتی: (٥ و ٦)، دەیگرنە خۆیان، لە هیچ شوێنێکی دیکەی قورئاندا بەو ڕوونیی و ڕاشکاوییە ئەم یاسا گەردوونییەی خوا تعالى لە قورئاندا نەهاتوە.

تایبەتمەندیی سێیەم: تەنیا لەم سوورەتەدا، باسی ئەگەری هەمیشە شەوگار بوون و، هەمیشە ڕۆژگار بوون لە ژیانی مرۆڤدا کراوە، کە لە هەردووک ئایەتی: (٧١ و ٧٢)دایەو، نەکەوتۆتە بەرچاوم کە لە هیچ شوێنێکی دیکەی قورئاندا، باسی ئەوەی کرابێ:

﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَآءٍ أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ ﴾.

تایبەتمەندیی چوارەم: تەنیا لەم سوورەتەدا باسی بەسەرهاتی قارووون و دەوڵەمەندیی و بوغرابوونی و، دوایی بەزەوییدا ڕۆچوون و نغرۆبوونی خۆی و، ماڵ و سامانەکەی کراوە، لە ئایەتەکانی: (٧٦ - ٨٢)دا، لە شوێنی دیکەدا ناوی قارووون هاتوە، بەڵام بەسەرهاتەکەی تەنها لەم سوورەتی (القَصَص)دا هاتوە.

تایبەتمەندیی پێنجەم: تەنیا لەم سووڕەتەدا، باسی ئەوە كراوە كە پێغەمبەری خوا موحەممەد ﷺ ناچاری كۆچكردن دەكرێ، بەڵام دوایی خوا دەیگێڕێتەوە بۆ شوێنی خۆی، وەك دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِي فَرَضَ عَلَيۡكَ ٱلۡقُرۡءَانَ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٖۚ قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ مَن جَآءَ بِٱلۡهُدَىٰ وَمَنۡ هُوَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ٨٥﴾، كە وەك دوایی دەیگەینێ، زۆربەی لێكدەرەوان و شیكەرەوانی چەمك و واتای ئایەتەكانی قورئان دەڵێن: ئەوە ئاماژەیە بەوە كە موحەممەد ﷺ ناچاری كۆچ كردن دەكرێ لە مەككەوە بۆ مەدینە، بەڵام دواییش خوا ﷺ بە سەربەرزیی و بە سەركەوتوویی دەیگێڕێتەوە بۆ ئەوە زێدو شوێنەی خۆی، كە ناچاری كۆچ كردن كراوە لێی.

تایبەتمەندیی شەشەم: تەنیا لەم سووڕەتەدا، باسی ئەوە كراوە كە پێغەمبەری خوا موحەممەد ﷺ هیچ بە ئومێدی سروش بۆ كران و بوونە پێغەمبەر ﷺ نەبووەو، هیچ چاوەڕوانیی نەبووەو، بە هیوا نەبووە بكرێتە پێغەمبەرو وەحیی بۆ بنێردرێ و، قورئانی بۆ دابەزێنرێ، تەنیا لەم سووڕەتەدا باسی ئەوە كراوە بە پێی زانیاریی من، ئەویش كە دەفەرموێ: ﴿وَمَا كُنتَ تَرۡجُوٓاْ أَن يُلۡقَىٰٓ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبُ إِلَّا رَحۡمَةٗ مِّن رَّبِّكَۖ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرٗا لِّلۡكَٰفِرِينَ ٨٦﴾.

واتە: تۆ بە تەما نەبووی قورئانت بۆ بنێردرێ، بەڵام بە هۆی بەزەیی پەروەردگارتەوە قورئانت بۆ هات، واتە: تۆ هیچ هەوڵ و كۆششێكت بۆی نەبوو، هیچ چاوەڕوانییەكیشت نەبوو، بەڵام خوا بەخششی خۆی بە هەر كەسێك دەدا، كە بیەوێ، هەڵبەتە خواش كاربەجێیەو بەخششی خۆی لە هەر شوێنێك دابنێ، دیارە ئەو شوێنە شایستەیە.

تایبەتمەندیی حەوتەم و كۆتایی: چەند وشەیەك تەنیا لەم سووڕەتەدا هاتوون، كە ئەمانە زەقترینیانن:

١)- وشەی (**حِجَج**) كە كۆی (**حِجَّة**)یەو بە مانای ساڵە، (**حِجَج**) یانی ساڵەكان، (**ثَمَانِيَ حِجَج**) لە ئایەتی بیست و هەشت (٢٨)دا هاتوە.

٢)- وشەی (**جَذوَة**)کە بە (**جِذوَة**)ش و (**جُذوَة**)ش خوێنراوەتەوە، بە مانای بزووت دێ، یان پشکۆ، یان بڵێسە ئاگرێک بە دارێکەوە بێ، سەرێکی ئاگر بێ و سەرەکەی دیکەی بگیرێ، بە کوردیی پێی دەڵێن: بزووت، ئەویش تەنیا لە ئایەتی بیست و نۆ (٢٩)ی ئەم سوورەتە هاتوە.

٣)- وشەی (**عَضُد**) لە ئایەتی ژمارە سی و پێنج (٣٥)دا، یانی: قۆڵ، کە مەبەست پێی بەهێزکردنە.

٤)- وشەی (**المَقبُوحِينَ**)، واتە: ناشیرینکراوان، دزێوان، قەڵبان، کەسانێک کە زۆر ناشیرین بن و ئینسان تاقەتی نەبێ تەماشایان بکات، لە ئایەتی ژمارە (٤٢)دا هاتوە، بۆ فیرعەون و گەلەکەی بەکارهاتوە.

٥)- وشەی: ﴿ وَلَقَدۡ وَصَّلۡنَا لَهُمُ ٱلۡقَوۡلَ ﴾، ئەمیش لە ئایەتی ژمارە پەنجا و یەک (٥١)دا هاتوە، واتە: قسەمان بۆ پەیوەستکردوون، واتە: بەردەوام بۆمان ناردوون، کە مەبەست پێی وەحیی و ڕێنماییەکانی خوایە بۆ مرۆڤایەتیی.

٦)- وشەی (**سَرمَد**)، کە لە هەردووک ئایەتی: (٧١، ٧٢)دا، دووجار هاتوەو، بە مانای بەردەوامە بە بێ پچڕان.

٧)- وشەی (**وَيكَأَنَّ**)، دوو جاران هاتوە لە ئایەتی ژمارە (٨٢)دا، وشەی (**وَيكَأَنَّ**) زانایان زۆر ڕای جیاوازیان هەیە لەسەر واتایەکەی، هەندێکیان دەڵێن یانی: ئایا بینیت؟! هەندێکیش گوتوویانە: یانی: سەرت سوڕبمێنێ، کە دوایی پێی دەگەین.

هەڵبەتە دەگونجێ وشە و تەعبیری دیکەش دەربهێنرێن، بەڵام ئێمە بەو حەوتە واز دێنین، کە پێمان وایە تەنیا لەم سوورەتە موبارەکەدا، ئەم حەوت وشەیە هاتوون.

٦)- دابەشكردنی ئەم سوورەتە بۆ دە (١٠) دەرس:

دەرسی یەكەم: شەش (٦) ئایەتی سەرەتا دەگرێتە خۆی، كە قۆناغی یەكەمی ژیان و بەسەرهاتی مووسا و هاڕوونی برای (**عَلَيْهِما الصَّلاةُ وَالسَّلام**) و گەلەكەیان بەنوو ئیسڕائیلمان بۆ باس دەكەن.

دەرسی دووەم: ئایەتەكانی: (٧ - ١٣)، قۆناغی دووەمی ژیان و بەسەرهاتی مووسا عليه السلام هەڵبەتە پەیوەست لەگەڵ دایكی (خوا لێی ڕازی بێ) خراوەتە ڕوو، كە حەوت ئایەتن.

دەرسی سێیەم: ئایەتەكانی: (١٤ - ٢١)، قۆناغی سێیەمی ژیان و بەسەرهاتی مووسایان عليه السلام تێدایە، كە هەشت ئایەتن.

دەرسی چوارەم: ئایەتەكانی: (٢٢ - ٢٨) قۆناغی چوارەمی ژیان و بەسەرهاتی مووسایان عليه السلام تێدایە، كە حەوت ئایەتن.

دەرسی پێنجەم: ئایەتەكانی: (٢٩ - ٣٥) قۆناغی پێنجەمی ژیان و بەسەرهاتی مووسایان عليه السلام تێدایە، كە حەوت ئایەتن.

دەرسی شەشەم: ئایەتەكانی: (٣٦ - ٤٢) قۆناغی شەشەمی ژیان و بەسەرهاتی مووسایان عليه السلام تێدایە، لەگەڵ هاڕوونی برای و بەنوو ئیسڕائیل، لە بەرانبەریشیاندا فیرعەون و هامان و قاڕوون و دارودەستەكەیان و گەلە ملهوڕەكەیان، كە كوێرانە شوێنیان كەوتوون، ئەوانیش هەر حەوت ئایەتن.

دەرسی حەوتەم: ئایەتەكانی: (٤٣ - ٥٥) دەگرێتە خۆی، باسی چەند ڕاستییەكی گەورە و گرنگ و، پووچەڵكردنەوەی چەند قسە و بیانوویەكی كافرەكانە، لە بەرانبەر پێغەمبەر ﷺ و قورئان و ئیسلامدا، كە سێزدە (١٣) ئایەتن.

دەرسی هەشتەم: ئایەتەکانی: (٥٦ - ٧٥)، واتە: بیست (٢٠) ئایەت، کە تێیان دا باسی چەند یاسایەکی گەردوونیی خوا لە ژیانی مرۆڤدا، باسی چەند دیمەنێکی ڕۆژی دوایی و، چەند سیفەتێکی بەرز و بێ وێنەی خوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ کراوە.

دەرسی نۆیەم: ئایەتەکانی: (٧٦ - ٨٢)، واتە: حەوت (٧) ئایەت، باسی بەسەرهاتی قاڕوون کە لە گەلی مووسا عَلَيْهِ السَّلَامُ، بووەو لێیان هەڵگەڕاوەتەوە، ئنجا بوغڕابوون و لە خۆبایی بوون و خۆهەڵکێشانی بەسەر گەل و کۆمەڵگاکەی خۆی داو، سەرەنجام فەوتان و بە ناخی زەویدا ڕۆچوونی خۆی و کۆشک و تەلارو ماڵ و سامان و هەموو شتێکی.

دەرسی دەیەم و کۆتایی: ئایەتەکانی: (٧٦ - ٨٨)، کە ئەمیش سێزدە (١٣) ئایەتی کۆتایی، ئەم سوورەتەن و باسی چەند ڕاستییەکی جۆراوجۆر دەربارەی ژیانی مرۆڤ و، سەرەنجامی حوکمڕانان و، چەند ئامۆژگارییەک بۆ پێغەمبەری کۆتایی ﷺ کراوە.

کورتەباسێک
مووساو هاڕوون (علیهما السلام) و چەند زانیارییەک
لە بارەی خۆیان و گەلەکەیان و، فیرعەون و دارو دەستەکەیەوە

بەڕێـــزان!

هەوڵدەدەیـن لـە سـێ تـەوەری سـەرەکیی دا، چەنـد زانیارییـەک لـە بـارەی مووسـاو هـاڕوونی بـرای (**صلى الله عليهما وسلم**)و گەلەکەیـان (بەنـوو ئیسـڕائیل)و، فیرعـەون و دارو دەسـتەکەیەوە، بخەینـە ڕوو:

تـەوەری یەکـەم: قۆناغـەکانی ژیـان و بەسـەرهاتی مووسـاو هـاڕوونی بـرای و گەلەکەیـان، لـە قوڕئـان دا.

تەوەری دووەم: ژمارەی ناوهێنرانی مووساو هاڕوونی برای لە قوڕئان دا.

تـەوەری سێیەم: پوختەیـەک لـە ژیـان و بەسـەرهاتی مووسـا لـە تـەوڕات (پەیـمانی کۆن)دا.

هەڵبەتـە بەسـەرهات و سەرگوزشـتەی مووسـاو هـاڕوون و گەلەکەیـان و فیرعـەون و دارو دەسـتەکەی، هەویرێکـی ئـاو کێشـەو زۆری دەوێ، بـەڵام ئـەم سـێ تـەوەرە تەنیا وەک ڕێخۆشـکردن و پێشدەسـتیەکن و، لـە درێـژەی تەفسـیرکردنی ئایەتەکانـدا، ئەوەی پێویسـت بـێ گوتـراوەو دەگوتـرێ، هەروەهـا حوکـم و حیکمـەت و پەندەکانیـش، کەلێنێکـی بـاشی ئـەو بابەتـە پـڕ دەکەنـەوە، کـە خـوا پشـتیوان بـێ لـە کۆتایـی پێنج قۆناغەکـەدا دەیانخەینـە ڕوو.

تەوەری یەکەم: قۆناغەکانی ژیان و بەسەرهاتی مووساو هاڕوونی برای (علیهما السلام) و گەلەکەیان، لە قوڕئان دا

بەڕێـــــزان!

لێـرەدا دەمـەوێ ئامـاژە بکـەم بـە بابەتێکـی گرنـگ، ئەویـش بریتیە لـە قۆناغەکانی ژیـان و بەسـەرهاتی مووسـا و هاڕوونـی بـرای (عَلَيْهِـما الصَّـلاةُ وَالسَّـلام) و گەلەکەیـان بەنـوو ئیسـڕائیل و، لـە بەرانبەریشـیاندا فیرعـەون و داروەدەسـتەکەی و گەلـە سـەرکەش و یاخییەکـەی، ئێمـە لـە کاتـی خـۆی لـە کاتـی تەفسـیرکردنی سـووڕەتی (الأعـراف)دا، ژیـان و بەسـەرهاتی مووسـا عليه السلام و هاڕوونـی بـرای و گەلەکـەی و، فیرعـەون و دارو دەسـتەکەیمان، دابـەش کـرد بـۆ سـێزدە (١٣) قۆنـاغ، کـە هەشـت لـە قۆناغەکانمـان لـە میانـی تەفسـیرکردنی سـووڕەتی (الأعـراف)دا، ئایەتەکانـی: (١٠٣ - ١٧١)، واتـە: شەسـت و نـۆ (٦٩) ئایـەت، هەشـت لـە قۆناغەکانـی ژیـان و بەسـەرهاتی مووسـاو هـاڕوون عليه السلامـان لـەوێ دا توێژینـەوەو، پێنـج قۆناغـمان، قۆناغـی یەکـەم تاکـو پێنجەمـمان هەڵگرتـن بـۆ ئێـرە، بـۆ کاتـی تەفسـیرکردنی سـووڕەتی (القَصَـص)، چونکـە وەک لـە ناسـاندنی ئـەم سووڕەتەشـدا گوتمان: ئـەو پێنـج قۆناغـە، تەنیـا لـە سـووڕەتی (القَصَـص)دا بـەو شـێوەیە هاتـوون، بەڵکـو هەندێـک لـە قۆناغـەکانی ئـەم پێنـج قۆناغـە، تەنیـا لـەم سـووڕەتەدا بـاس کـراون.

ئنجـا ئێسـتا بـا چاوێـک بـە سـێزدە (١٣) قۆناغەکانـی بەسـەرهاتی مووسـا و هـاڕوون (عَلَيْهِـما السَّـلام)و گەلەکەیـان و، فیرعـەون و دارو دەسـتەکەی و گەلەکەیانـدا بخشـێنین:

قۆناغـی یەکـەم: چەوسـێنرانەوەی بەنـوو ئیسـڕائیل لـە لایـەن فیرعەونـەوە، پێـش لـە دایـک بوونـی مووسـا عليه السلام، کـە بـە پلـەی یەکـەم لـە سـووڕەتی (القَصَـص)

ئایەتەکانی: (١ - ٦)دا هاتووەو، لە ئایەتی (٤٧)ی سووڕەتی (طَـهَ)دا، هەروەها دوو ئایەتی (١٠و ١١)ی سووڕەتی (الشعَرَاء)دا، تەنیا ئاماژە کراوە بەو قۆناغە.

قۆناغی دووەم: لە دایک بوونی مووسا ﷺ و بەخێوکرانی لە ماڵی فیرعەوندا، ئەویش بە پلەی یەکەم، تەنیا لەم سووڕەتی (القَصَص)دا، لە ئایەتەکانی: (٧ - ١٣) دا هاتووە، واتە: حەوت (٧) ئایەت، لە سووڕەتی (طَه)شدا، لە ئایەتەکانی: (٣٧ - ٤٠)، چوار ئایەت دا، ئاماژەیەکی کورتی پێکراوە.

قۆناغی سێیەم: پێگەیشتنی مووسا ﷺ و گەورەبوونی و، بەرگرییکردنی لە گەلەکەی خۆی و، کوژرانی قیبتییەک بە دەستی مووسا ﷺ، کە ئەوە تەنیا لەم سووڕەتی (القَصَص)دا، ئایەتەکانی: (١٤ - ٢١)دا، هاتووە، واتە: لەو هەشت ئایەتەداو، لە سووڕەتی (الشعَراء)، ئایەتی (١٤)دا، لەلایەک، پاشان دوو ئایەتی: (١٩و٢٠)دا، ئاماژە بە کوشتنی بابای قیبتیی کراوە، هەروەها لە سووڕەتی (طَه) شدا کە خوا بە یەک دێڕ دەفەرمووێ: ﴿ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَٰكَ مِنَ ٱلْغَمِّ ﴿٤٠﴾ ﴾، واتە: نەفسێکت کوشت، تۆمان لە خەم و پەژارە دەرباز کرد، ئەم قۆناغەی سێیەم تەنیا لەو سێ شوێنەدا، هاتووە کە بێگومان ئەوەی (الشعراء و طَـهَ) زیاتر ئاماژە کردنن و، تەنیا لە سووڕەتی (القَصَص) ئایەتەکانی: (١٤ - ٢١)دا، ئەو ڕووداوە گێڕدراوەتەوە.

قۆناغی چوارەم: ڕاکردنی مووسا ﷺ بۆ مەدیەن و شوانیی کردنی بۆ ماوەی (٨ - ١٠) ساڵ، کە ئەوەش بە پلەی یەکەم، تەنیا لە سووڕەتی (القَصَص) ئایەتەکانی: (٢٢ - ٢٨)دا هاتووەو، لە سووڕەتی (طَه)شدا لە ئایەتی ژمارە چل (٤٠)دا، ئاماژەیەکی کورتی بۆ کراوە.

قۆناغی پێنجەم: گەڕانەوەی مووسا ﷺ بۆ میسرو، بەدەم ڕێگاوە کرانی بە پێغەمبەرو دوێنرانی لە لایەن خوای بەرز و بێ وێنەوەو، نێردرانی بۆ لای فیرعەون و دارو دەستەکەی، بە هەردوو موعجیزە سەرەکییەکەیەوە: کە گۆچانەکەی بوو کە

فڕێی دەدا، دەبوو بە حەزیاو ئەژدیهایەکی گەورەو، دەستیشی کە دەیخستەوە بن قوڵی و دەریدەهێنا، دەدرەوشایەوە، ئەم قۆناغەش لەم سوورەتی **(القَصَص)** ئایەتەکانی: (٢٩ - ٣٥)دا، دیسان حەوت ئایەت و، بە درێژتریش لە سوورەتی **(طَه)** ئایەتەکانی: (٩ - ٤٨)دا، باسکراوەو، لە چەند سوورەتێکی دیکەش دا ئاماژە بەم قۆناغی پێنجەمە کراوە، کە کرانە پێغەمبەری مووسایە ﷺ، بۆ وێنە: لە سوورەتی **(الشُّعَرَاء)** ئایەتەکانی: (١٠ - ١٧)و، لە سوورەتی **(النَّمل)** ئایەتەکانی: (٧ - ١٢)داو، لە سوورەتی **(النَّازِعَات)** ئایەتەکانی: (١٥ - ١٩)دا.

ئەم پێنج قۆناغە ئێمە هەڵمان گرتبوون بۆ کاتی تەفسیرکردنی سوورەتی **(القَصَص)**و، خوا پشتیوان بێ هەڵوەستەی باشیان لە بەردەمدا دەکەین، چونکە قۆناغەکانی دیکە، هەشت قۆناغەکەی: (٦ - ١٣) لە کاتی تەفسیر کردنی سوورەتی **(الأعراف)**دا قسەمان لەسەر کردووە.

قۆناغی شەشەم: ڕووبەڕووبوونەوەی مووسا و هاڕوون **(عَلَيْهِما السَّلام)** لەگەڵ فیرعەون و دارودەستەکەیدا، کە وێڕای سوورەتی **(القَصَص)** ئایەتەکانی: (٣٦ - ٤٢) واتە: حەوت ئایەت، کە ئەویش چوار ئایەتەکانی: (٣٦ - ٣٩) بە پلەی یەکەم هی ئەو قۆناغەن، بەڵام سێ ئایەتەکانی: (٤٠، ٤١، ٤٢)، زیاتر هی قۆناغی نۆیەمن، کە قۆناغی دەربازکرانی مووسا و گەلەکەی و، فەوتێنرانی فیرعەون و سوپایەکەیەتی.

ئنجا ئەم قۆناغی شەشەمە، کە ڕووبەڕووبوونەوەی مووسا و هاڕوونە **(عَلَيْهِما السَّلام)** لەگەڵ فیرعەون و دارو دەستەکەی دا، وێڕای سوورەتی **(القَصَص)**، لەم شوێنانەش دا کەم و زۆر باسکراوە، یان ئاماژەی پێدراوە:

١- لە سوورەتی **(الإِسرَاء)**دا، ئایەتەکانی: (١٠١ - ١٠٣)دا هاتوە.

٢- لە سوورەتی **(طَهَ)**دا، ئایەتەکانی: (٤٧ - ٥٦) واتە: دە (١٠) ئایەتی بۆ تەرخان کراون.

٣- لە سوورەتی **(الشُّعَراء)**دا، ئایەتەکانی: (١٨ - ٣٧) واتە: بیست (٢٠) ئایەتی بۆ تەرخان کراون.

٤- لە سووڕەتی (النَّمل)دا، ئایەتەکانی: (١٢ - ١٤) سێ ئایەت.

٥- لە سووڕەتی (الذَّارِيات)دا، ئایەتەکانی: (٣٨ - ٤٠) واتە: سێ ئایەت.

٦- لە سووڕەتی (النَّازِعات)دا، ئایەتەکانی: (١٥ - ٢١) واتە: دوازدە (١٢) ئایەت.

هەڵبەتە لە سووڕەت و شوێنی دیکەش دا هەیە، ئاماژەیەکی کورت کرابێ، بەڵام شوێنی تێدا خرانە ڕووی ئەم قۆناغی شەشەمە، لە ژیان و بەسەرهاتی مووسا ﷺ و هاڕوونی برای و گەلەکەی، ئەم سووڕەتانەن.

قۆناغی حەوتەم: لە ژیان و بەسەرهاتی مووسا ﷺ و هاڕوونی برای و بەنوو ئیسڕائیل لەگەڵ فیرعەون و دارو دەستەکەی دا، بریتیە لە: کۆکردنەوەی فیرعەون بۆ جادووگەرەکان لە دژی مووسا ﷺ، ئەمە بە پلەی یەکەم لە سووڕەتی (طَهَ) ئایەتەکانی: (٥٧ - ٧٦)دا، واتە: بیست (٢٠) ئایەتی لەوێ تەرخان کراون و بە وردیی هاتوە، هەروەها لە سووڕەتی (الشُّعَرَاء) ئایەتەکانی: (٣٦ - ٥١)دا، دیسان بە وردیی ئەم قۆناغی حەوتەمە هاتوەو، لە چەند شوێنێکی دیکەشدا لە قورئاندا ئاماژەی پێدراوە.

قۆناغی هەشتەم: توندکردنی سزای فیرعەون لەسەر بەنوو ئیسڕائیل و، گرفتاربوونی فیرعەون و فیرعەونییەکان بە چەند بەڵایەکەوە، کە بە پلەی یەکەم لە سووڕەتی (الأعراف) ئایەتەکانی: (١٣٠ - ١٣٥)دا هاتوەو، لە سووڕەتی (الإسرَاء)یش ئایەتەکانی: (١٠١ و ١٠٢)دا، بەس ئاماژەی پێدراوە.

قۆناغی نۆیەم: دەربازبوونی مووسا و هاڕوونی برای (عَلَيْهِما السَّلام) و گەلەکەیان و خنکانی فیرعەون و سوپایەکەی لە دەریای سووردا، کە بە پلەی یەکەم لە سووڕەتی (الشُّعَراء)، ئایەتەکانی: (٥٢ - ٦٨)دا هاتوەو، لە سووڕەتی (الإسرَاء) ئایەتەکانی: (١٠٣ و ١٠٤)داو، لە سووڕەتی (طَهَ) ئایەتەکانی: (٧٧ - ٧٩)داو، لە سووڕەتی (القَصَص) ئایەتەکانی: (٤١ و ٤٢)داو، لە سووڕەتی (الصافات) ئایەتەکانی: (١١٤ - ١٢٢)داو، لە سووڕەتی (الذاريات) ئایەتەکانی: (٣٨ - ٤٠)دا، ئاماژەی پێدراوە.

قۆناغـی دەیـەم: نیشـتەجێ بوونـی گەلـی مووسـا عليه السلام لـە بیابانـی سـینادا، ئەویـش لـە چەنـد شـوێنێک دا بـاس کـراوە، بـۆ وێنـە: لـە سـوورەتی (**الأعراف**) ئایەتـی (٦٠)داو، لـە سـوورەتی (**طه**) ئایەتەکانـی: (٨٠ - ٨٢)دا، هەروەهـا سـوورەتی (**البقرة**) ئایەتـی (٥٧)دا.

قۆناغـی یازدەیـەم: تـەورات پێدرانـی مووسـا عليه السلام کـە لـە چەنـد لەوحێـک دا نووسرابـۆوە، کـە لـە سـوورەتی (**الأعراف**) ئایەتەکانـی: (١٤٣ - ١٤٥)داو، لـە سـوورەتی (**طه**) ئایەتەکانـی: (٨٣ - ٩٨)دا بـاس کـراوە.

قۆناغـی دوازدەیـەم: داواکردنـی مووسـا عليه السلام لـە گەلەکـەی، بەنـوو ئیسـرائیل کـە بچنـە شـارێکەوە لـە شـام و، سـەرپێچیی کردنیـان و، سـەرەنجامیش سـزا درانیـان، بـە چـل (٤٠) سـاڵ مانـەوە بـە سەراسـیمەیی و سـەرگەردانیی لـە بیابانـی سـینادا، ئەمیـش لـە چەنـد شـوێنێک دا باسـکراوە: لـە سـوورەتی (**البقرة**) ئایەتەکانـی: (٥٨ و ٥٩)داو، لـە سـوورەتی (**الأعراف**) ئایەتەکانـی: (١٦١و١٦٢)داو، لـە سـوورەتی (**المائدة**) ئایەتەکانـی: (٢٠ - ٢٤)دا.

قۆناغـی سـێزدەیەم و کۆتایـی: بریتیـە لـە نائومێـد بوونـی مووسـا عليه السلام لـە گەلەکـەی و، لـە خـوا پاڕانـەوەی کـە لـە یەکیـان جیابکاتـەوە: ﴿ فَٱفۡرُقۡ بَيۡنَنَا وَبَيۡنَ ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡفَٰسِقِينَ ۝٢٥ ﴾، واتـە: مـن و ئـەو خەڵکـە لادەرە، لێـک جیـا بکـەوە، کـە ئـەم قۆنـاغ و ڕووداوە تەنیـا لـە سـوورەتی (**المائدة**) ئایەتەکانـی: (٢٥و٢٦)دا هاتـوە، کـە کاتـی خـۆی ئێمـە لـە تەفسـیرکردنی سـوورەتی (**المائدة**)دا، بـە درێژیـی قسـەمان لێکـردوە.

هەروەها دوو بەسەرهاتی دیکەی مووساش عليه السلام هەن:

یەکەمیان: قوتابییەتیی مووسا عليه السلام بووە بۆ بەندەیەکی صاڵح، کە لە سووڕەتی (**الكَهف**) ئایەتەکانی: (٦٠ - ٨٢)دا، واتە: بیست و سێ (٢٣) ئایەت بۆ ئەوە تەرخانکراون، کە مووسا عليه السلام دەبێتە قوتابیی و فێرخواز لە لای زانایەک کە خوا سبحانه به ناوی عەبدێکی صاڵح، پێناسەی دەکات، لە سووڕەتی (**الكَهف**)دا قسەمان لە بارەوە کرد، کە کاتی خۆی تەفسیرمان کردوە.

بەسەرهاتی دووەمیان: بریتیە لە هەڕەشە کردنی فیرعەون لە مووسا عليه السلام کە بیکوژێ و بەرگریی لێکردنی پیاوێکی بڕوادار لە دارو دەستەی فیرعەون، کە ئیمانەکەی خۆی شاردۆتەوە، ئەویش لە سووڕەتی (**غَافِر**) ئایەتەکانی: (٢٣ - ٤٦)دا، واتە: بیست و چوار (٢٤) ئایەتی بۆ تەرخان کراوە، کە خوا پشتیوان بێ، کاتێ کە دەیگەینێ تەفسیری دەکەین.

ئەم دوو بەسەرهاتەش هەر پەیوەستن بە ژیان و بەسەرهاتی مووساوە عليه السلام، بەڵام نەمان خستوونە نێو ئەو سێزدە (١٣) قۆناغەوە، چونکە دیار نیە لە چ قۆناغێکدا بووون!.

هەڵبەتە ئەوە کە پیاوە بڕوادارەکەی نێو دەزگا و دارو دەستەکەی فیرعەون، بەرگریی لە مووسا کردوە، دیارە کە لە قۆناغی ڕووبەڕووبوونەوەی مووسا و هاڕوونی برای (**عَلَيْهِمَا السَّلام**) لەگەڵ فیرعەوندا بووە، بەڵام بە هەر حاڵ لەوێ خوا سبحانه لە کاتی گێڕانەوەی بەسەرهاتەکەیاندا، ئەوەی باس نەکردوە ئەو بەرگرییکردنەی ئەو پیاوە بڕوادارە لە مووسا عليه السلام، کەی بووە؟ ئنجا زیاتریش دەبێتە بەسەرهاتی ئەو پیاوە بڕوادارە، نەک هی مووسا عليه السلام.

وەک پێشتریش گوتمان: ئێمە ئەو پێنج قۆناغەی سەرەتای ژیان و بەسەرهاتی مووسا و هاڕوونی برای (**عَلَيْهِما السَّلام**) و گەلەکەیان، لەم سووڕەتی (**القَصَص**) دا، کە ئایەتەکانی: (١ - ٣٥) واتە: سی و پێنج ئایەت دەگرێتەوە، دەتوێژینەوە،

ئنجا ئێمە ئەو پێنج قۆناغە بۆ پێنج دەرس دابەش دەكەین، وەک لە پێناسە و خستنەڕووی نێوەڕۆكی ئەم سوورەتەشدا گوتمان.

هەڵبەتە دوایی ئایەتەكانی: (٣٦ - ٣٩)ش، وەک قۆناغی شەشەم لە بەسەرهاتی مووسا عليه السلام باس دەكەن، كە قۆناغی بەرەنگاربوونەوەی مووسا و هاڕوونی برایەتی (عَلَيْهِما السَّلام) لەگەڵ فیرعەوندا، هەروەها دواتر ئایەتەكانی: (٤٠ - ٤٢)، ئەو سێ ئایەتەش، باسی قۆناغی نۆیەم دەكەن، بەڵام تەنیا باسی فەوتاندنی فیرعەون و سوپایەكەی لە دەریادا دەكەن، نەک باسی دەربازكرانی مووسا و هاڕوون و گەلەكەیان بەنوو ئیسڕائیل، بەڵام چونكە ئەو قۆناغ و ڕووداوانە لە كاتی تەفسیركردنی سوورەتی (الأعراف)و، سوورەتی (طَهَ)و، سوورەتی (الشُّعَرَاء)دا بە درێژیی لە بارەیانەوە دواوین، لێرەدا بە كورتیی لە بارەیانەوە دەدوێین.

تەوەری دووەم: ژمارەی ناوهێنرانی مووسا و هارِوونی برای (علیهما السلام) لە قورئاندا

أ- مووســـا:

مووسـا ﷺ سـەدو سی و شـەش (١٣٦) جـار، لـە سی و چـوار (٣٤) سـوورەتدا، نـاوی هاتـوە و دووبـارە بۆتـەوە، بـە نـاوی مووسـا، بـەم شـێوەیەی خـوارەوە:

١)- لە سووڕەتی (**البقرة**)دا، لە ئایەتەکانی: (٥١، ٥٣، ٥٤، ٥٥، ٦٠، ٦١، ٦٧، ٨٧، ٩٢، ١٠٨، ١٣٦، ٢٤٦، ٢٤٨)دا، واتە: سێزدە (١٣) جاران ناوی مووسا ﷺ لەو سووڕەتەدا هاتوە.

٢)- لە سووڕەتی (**آل عمران**)دا، تەنیا لە ئایەتی هەشتاو چوار (٨٤)دا جارێک، ناوی هاتوە.

٣)- لە سووڕەتی (**النساء**)دا، سێ جاران ناوی هاتوە، لە ئایەتی (١٥٣)دا، دوو جارو، لە ئایەتی (١٦٤)دا، جارێک ناوی هاتوە.

٤)- لە سووڕەتی (**المائدة**)دا، لە ئایەتەکانی: (٢٠، ٢٢، ٢٤)دا، سێ جاران ناوی هاتوە.

٥)- لە سووڕەتی (**الأنعام**)دا، لە ئایەتەکانی: (٨٤، ٩١، ١٥٤)دا، سێ جاران ناوی هاتوە.

٦)- لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا، ناوی مووسا زۆر دووبارەبۆتەوە، لە ئایەتەکانی: (١٠٣، ١٠٤، ١١٥، ١١٧، ١٢٢، ١٢٧، ١٢٨، ١٣١، ١٣٤، ١٣٨)دا، لە هەر کامیان دا جارێک، هەروەها لە ئایەتی (١٤٢)دا دوو جارو، لە ئایەتی (١٤٣)دا، دیسان دوو جاران، ئەوە چواردە (١٤) جارو، لە ئایەتی (١٤٤)دا جارێک هاتوە، ئەوە پازدە (١٥) جارو، لە ئایەتەکانی: (١٤٨، ١٥٠، ١٥٤، ١٥٥، ١٥٩، ١٦٠)دا، شەش جاران، ئەوە بیست و یەک (٢١) جار، لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا ناوی هاتوە.

٧)- لە سوورەتی (**يونس**)دا، چەند جارێک ناوی مووسا عليه السلام هاتوە لە ئایەتەکانی: (٧٥، ٧٧، ٨٠، ٨١، ٨٣، ٨٤، ٨٧، ٨٨)، واتە: هەشت (٨) جاران ناوی هاتوە.

٨)- لە سوورەتی (**هود**)دا، لە ئایەتەکانی: (١٧، ٩٦، ١١٠)دا، سێ جاران ناوی هاتوە.

٩)- لە سوورەتی (**إبراهيم**)دا، سێ جاران ناوی هاتوە، لە ئایەتەکانی: (٥، ٦، ٨)دا.

١٠)- لە سوورەتی (**الإسراء**)دا، سێ جاران ناوی هاتوە، لە ئایەتی (٢) دا، جارێک و لە ئایەتی (١٠١)دا دوو جاران ناوی هاتوە، ئەوە سێ جار.

١١) لە سوورەتی (**الكهف**)دا، دوو جاران لە ئایەتەکانی: (٦٠و ٦٦)دا، یەکی جارێک ناوی هاتوە.

١٢)- لە سوورەتی (**مريم**)دا، یەک جار، لە ئایەتی (٥١)دا، ناوی هاتوە.

١٣) لە سوورەتی (**طه**)دا، دیسان چەند جارێک ناوی هاتوە، لە ئایەتەکانی: (٩، ١١، ١٧، ١٩، ٣٦، ٤٠، ٤٩، ٥٧، ٦١، ٦٥، ٦٧، ٧٠، ٧٧، ٨٣، ٨٦، ٨٨، ٩١) واتە: حەڤدە (١٧) جاران ناوی هاتوە.

١٤)- لە سوورەتی (**الأنبياء**)دا یەک جار ناوی هاتوە، لە ئایەتی (٤٨)دا.

١٥)- لە سوورەتی (**الحج**)دا، دیسان لە ئایەتی (٤٤) یەک جار، ناوی هاتوە.

١٦)- لە سوورەتی (**المؤمنون**)دا، دوو جاران لە ئایەتەکانی: (٤٥، ٤٩)دا، ناوی هاتوە.

١٧)- لە سوورەتی (**الفرقان**)دا، یەک جار لە ئایەتی (٣٥)دا، ناوی هاتوە.

١٨)- لە سوورەتی (**الشعراء**)دا، لە ئایەتەکانی: (١٠، ٤٣، ٤٥، ٤٨، ٥٢، ٦١، ٦٣، ٦٥)دا، هەشت (٨) جاران ناوی هاتوە.

١٩)- لە سوورەتی (**النمل**)دا، لە ئایەتەکانی: (٧، ٩، ١٠)دا، سێ جاران، ناوی هاتوە.

٢٠)- لە سوورەتی (**القصص**)دا، لە ئایەتەکانی: (٣، ٧، ١٠، ١٥، ١٨، ١٩، ٢٠، ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٦، ٣٧، ٣٨، ٤٣) چواردە (١٤) جارو، لە ئایەتی: (٤٤)دا جارێک و، لە ئایەتی (٤٨) دوو

جارو، لە ئایەتی (٧٦)یش دا جارێک، ئنجا: ١٤+ ٤=١٨، واتە: هەژدە (١٨) جاران ناوی هاتوە.

٢١)- لە سووڕەتی (**العنكبوت**)دا، لە ئایەتی (٣٩)دا، جارێک ناوی هاتوە.

٢٢)- لە سووڕەتی (**السجدة**)دا، جارێک لە ئایەتی (٢٣)دا، ناوی هاتوە.

٢٣)- لە سووڕەتی (**الأحزاب**)دا، دوو جاران لە ئایەتەکانی: (٧، ٦٩)دا، ناوی هاتوە.

٢٤)- لە سووڕەتی (**الصافات**)دا، دوو جاران لە ئایەتەکانی: (١١٤، ١٢٠)دا، ناوی هاتوە.

٢٥)- لە سووڕەتی (**غافر**)دا، پێنج جاران ناوی هاتوە، لە ئایەتەکانی: (٢٣، ٢٦، ٢٧، ٣٧، ٥٣)دا.

٢٦)- لە سووڕەتی (**فصلت**)دا، لە ئایەتی: (٤٥)دا، جارێک ناوی هاتوە.

٢٧) لە سووڕەتی (**الشورى**)دا، لە ئایەتی: (١٣)دا، جارێک ناوی هاتوە.

٢٨) لە سووڕەتی (**الزخرف**)دا، لە ئایەتی: (٤٦)دا، جارێک ناوی هاتوە.

٢٩)- لە سووڕەتی (**الأحقاف**)دا، دوو جاران لە ئایەتەکانی: (١٢، ٣٠)دا، ناوی هاتوە.

٣٠)- لە سووڕەتی (**الذاريات**)دا، یەک جار، لە ئایەتی: (٣٨)دا، ناوی هاتوە.

٣١)- لە سووڕەتی (**النجم**)دا، لە ئایەتی (٣٦)دا، جارێک ناوی هاتوە.

٣٢)- لە سووڕەتی (**الصف**)دا، لە ئایەتی (٥)دا، جارێک ناوی هاتوە.

٣٣)- لە سووڕەتی (**النازعات**)دا، لە ئایەتی (١٥)دا، جارێک ناوی هاتوە.

٣٤)- لە سووڕەتی (**الأعلى**)دا، لە ئایەتی (١٩)دا، جارێک ناوی هاتوە.

هەمووی دەبێتە (١٣٦) جار، کە زۆرترین ناوی یەکێک لە پێغەمبەرانە (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**)، لە قورئاندا دووبارە بۆتەوە[1].

شایانی باسە: ئێمە لە تەفسیری سووڕەتی (**الأعراف**)دا، کە دەکاتە بەرگی شەشەمی ئەم تەفسیرە: (تەفسیری قورئانی بەرزو بە پێز)، لە کاتی تەفسیرکردنی

(١) أطلس القرآن: ص٧٣ - ٧٥.

ئایەتەکانی: (١٠٣ - ١٧١)دا، واتە: شەست و نۆ (٦٩) ئایەت، کە هەمووی تەرخانکراوە بۆ بەسەرهاتی مووسا و هارۆونی برای (عَلَيْهِمَا الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) و گەلەکەیان و، لە بەرانبەریشیان دا فیرعەون و دارو دەستەکەی، لەوێدا بە تەفسیڵ باسی زۆربەی قۆناغەکانی ژیان و بەسەرهاتی مووساو هارۆون و گەلەکەیانمان، لەگەڵ فیرعەون و دارو دەستەکەی دا کردوە، کە هەشت قۆناغن (٦ - ١٣)، بەڵام قۆناغەکانی سەرەتای تەمەنی مووساو هارۆونی برای و گەلەکەیان هەڵمانگرتوە، بۆ کاتی تەفسیرکردنی ئەم سوورەتە: (القصص)، ئایەتەکانی: (١ - ٤٣)، کە لەوێدا وردەکاریی زۆر باسکراوە، دەربارەی پێنج قۆناغەکانی سەرەتای ژیانی مووسا ، واتە: پێش ئەوەی مووسا لە دایک بێ و، دوای ئەوەی لە دایک بووەو، چۆن دایکی بە ئیلهامی خوا خستوویەتە نێو صندوقێکەوەو، بە رووباری داداوەو، چۆن ماڵی فیرعەون گرتوویانەتەوە، چۆن لە ماڵی فیرعەونـدا گەورە بووە، دوایی پیاوە قیبتییەکەی لە دەست کوژراوە و، چووە بۆ مەدیەن و... هتد، ئەوانە هەموویان لە سەرەتای (سوورەتی **القصص**)دا، هاتوون.

هەڵبەتە پێش سوورەتی (**القصص**)یش، لە سوورەتی (**طـه**)دا، ئایەتەکانی: (٩ - ٩٨)، واتە: نەوەد (٩٠) ئایەت، لەوێش تەرخانکراون، بۆ ئەو قۆناغانەی ژیان و بەسەرهاتی مووسا و، هەندێک بەسەرهاتی دیکەش، کە لە سوورەتی (**الأعراف**) دا، قسەمان لێکردوون، ئایەتەکانی سوورەتی (**طه**)شمان بەو بۆنەوە لەوێ هێناون، هەروەها لە سوورەتی (**الشعراء**)دا، لەوێشدا: پەنجا ونۆ (٥٩) ئایەت تەرخانکراوە، ئایەتەکانی: (١٠ - ٦٨)، لەوێشدا جارێکی دیکە، هەر لەمیانی تەفسیرکردنی ئەو ئایەتانەدا، ئەو قۆناغانەی ژیانی مووسا جارێکی دیکە باسمان کردوونەوە، هەروەک لە سوورەتی (**الأعراف**)یشدا تەفسیرمان کردوون، بەڵام لێکۆڵینەوەی تێروتەسەلی بەسەرهاتی مووسا و هارۆونی برای (**عَلَيْهِمَا الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) و، گەلەکەیان لەگەڵ فیرعەون و دارو دەستەکەیداو، قۆناغەکانی کاتی نێردرانی مووسا و هارۆونی برای، بۆ لای فیرعەون، تاکو دەرباز بوونی (**بنوو إسرائیل**)و، گەیشتنیان بە دەشتی (**سیناء**)، لە شەست و نۆ ئایەتەکەی سوورەتی (**الأعراف**: ١٠٣ - ١٧١)دا، خراوەتە ڕوو.

ب- هــــاڕوون:

شـتێکی ئاشـکرایە کـە تێکهەڵکێـش لەگـەڵ بەسـەرهات و چیرۆکـی مووسـادا، هـی هـاڕوونی برایـشی، باسـکراوە، بـەڵام کاتێـک سـەرنجی قوڕئـان دەدەیـن، دەبینیـن: تەنیا بیسـت (٢٠) کـەڕەت، نـاوی هـاڕوون لـە قوڕئانـدا هاتـوە، لـە حاڵێکـدا کـە نـاوی مووسـا سـەدو سی و شـەش (١٣٦) جـاران هاتـوە! هۆکارەکـەشی ئەوەیـە کـە هـاڕوون ﷵ وەزیرێـک و پاڵپشـتێکی مووسـا ﷵ بـووە و، لەسـەر داوای مووسـاش خـوای پـەروەردگار کردوویـەتی بـە پێغەمبـەر، وەک لـە سـووڕەتی (مریـم)دا دەفەرمـوێ: ﴿ وَوَهَبْنَا لَهُۥ مِن رَّحْمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾ ﴾، ئـەو بیسـت (٢٠) جـارەش کـە لـە قوڕئانـدا نـاوی هـاڕوون هاتـوە، بـەم شـێوەیە:

١)- لە سووڕەتی (**البقرة**)دا، لە ئایەتی: (٢٤٨)دا، جارێک ناوی هاتوە.

٢)- لە سووڕەتی (**النساء**)دا، لە ئایەتی: (١٦٣)دا، جارێک ناوی هاتوە.

٣)- لە سووڕەتی (**الأنعام**)دا، لە ئایەتی: (٨٤)دا، جارێک ناوی هاتوە.

٤)- لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا، دوو جاران، لە ئایەتەکانی: (١٢٢، ١٤٢)دا، ناوی هاتوە.

٥)- لە سووڕەتی (**یونس**)دا، یەک جار لە ئایەتی: (٧٥)دا، ناوی هاتوە.

٦)- لە سووڕەتی (**مریم**)دا، دوو جاران، ناوی هاتوە، لە ئایەتەکانی: (٢٨، ٥٣)دا.

٧)- لە سووڕەتی (**طه**)دا، چوار جاران لە ئایەتەکانی: (٣٠، ٧٠، ٩٠، ٩٢)دا، ناوی هاتوە.

٨)- لە سووڕەتی (**الأنبیاء**)دا، یەک جار، لە ئایەتی (٤٨) دا، ناوی هاتوە.

٩)- لە سووڕەتی (**المؤمنون**)دا، لە ئایەتی ژمارە (٤٥)دا، جارێک، ناوی هاتوە.

١٠) لە سووڕەتی (**الفرقان**)دا، جارێک لە ئایەتی (٣٥)دا، ناوی هاتوە.

١١) لە سووڕەتی (**الشعراء**)دا، دوو جاران لە ئایەتەکانی: (١٣، ٤٨)دا، ناوی هاتوە.

١٢)- لە سووڕەتی (**القصص**)دا، یەک جار لە ئایەتی (٣٤)دا، ناوی هاتوە.

١٣)- لە سوورەتی (**صافات**)دا، دوو جاران لە ئایەتەکانی: (١١٤، ١٢٠)دا، ناوی هاتوە.

هەمووی دەکاتە: بیست (٢٠) جار، ژمارەی دووبارە بوونەوەی ناوی هارِوون ؏، لە قورئاندا یانی: ناوی مووسا ؏ (١٣٦) جارو لە (٣٤) سوورەتدا، دووبارە بۆتەوە، بەڵام هارِوون ؏ لە (١٣) سوورەتدا و (٢٠) جاران، ناوی هاتوە[1].

(١) أطلس القرآن: ص٨١، ٨٢.

تەوەری سێیەم: پوختەیەک لە ژیان و بەسەرهاتی مووسا ﷺ لەبەر ڕۆشنایی تەورات (پەیمانی کۆن)دا

لەم تەوەرەدا چەند تیشکێک دەخەینە سەر ژیان و بەسەرهاتی مووسا ﷺ، بە تایبەت قۆناغەکانی سەرەتای ژیانی کە لە قورئاندا زۆر بە کورتیی و پوختیی خوا ﷻ باسی کردوون، بەڵام لە (پەیمانی کۆن)دا، هەندێک وردەکاریی هەیە، بەڵام قۆناغەکانی دواتری ژیانی مووسا ﷺ، ئەوە دیارە کە لە قورئاندا تیشکی باشیان خراوەتە سەر، بە تایبەت ڕووبەڕوو بوونەوەی مووسا لەگەڵ فیرعەون و، جادووگەرەکانی داو، پەڕینەوەیان لە دەریای سوورو، دەرباز بوونی بەنی ئیسڕائیل و، خنکانی فیرعەون و دارو دەستەکەی، دوایی نیشتەجێ بوونی مووسا ﷺ و گەلەکەی لە دەشتی سینادا و، ڕووداوەکانی دیکە، لە قورئاندا، تیشکی باشیان خراوەتە سەر.

بەڵام ئەو پێنج قۆناغەی تەمەنی مووسا ﷺ، کە باسمان کردن، بە تایبەت لێرەدا لە سوورەتی **(القصص)**دا، هاتوون و هیچیان لە شوێنی دیکەدا نەهاتوون، مەگەر ئاماژەیەکی کورتیان پێکرابێ، بۆیە بە چاکمان زانی لێرە لەبەر تیشکی تەورات (پەیمانی کۆن)دا، هەندێک شت لە بارەی قۆناغەکانی سەرەتای ژیانی مووساوە ﷺ بخەینە ڕوو.

هەڵبەتە ئێمە جاری دیکەش گوتوومانە: جگە لە وەحیی پارێزراوی خوا **(وَحيُ اللهِ المَعصُوم)** کە لە دوو توێی قورئان و سووننەتدا، بەرجەستەیە، هیچ سەرچاوەیەکی دیکەی متمانە پێکراومان نیە، بۆ زانینی ئەو شتانەی لە ڕێی وەحییەوە، نەبێ نازانرێن، پاشانیش هەرچی پێویست بووبێ بزانرێ لە بارەی پێغەمبەرانەوە، خوا ﷻ باسی کردوە، لە کاتێکدا کە بەسەرهاتەکانیانی بۆمان

گێڕاونـەوە، ئەگەرنـا بـە تەئكیـد لـە ژیـان و بەسـەرهاتی مووساشـدا عليه السلام چەنـد لایەنێکـی شـاردراوە هـەن، بـۆ وێنـە:

نـاوی بابـی و دایكـی و خوشـكەكەی، فیرعەونـە هاوچەرخەكـەی نـاوی چـی بـووە؟ پیـاوە بـە تەمەنەكـەی مەدیـەن كـێ بـووە؟ كـە هەندێـک لـە توێژەرەوانـی قورئـان بـە هەڵـە گوتوویانـە: شـوعەیبە، كـە بـە دڵنیایـی وانیـە، هەرچەنـد زۆربـەی تەفسـیرەكان وا دەڵێـن، بـەڵام دوایـی ڕوونـی دەكەمـەوە، بـە بەڵگـە كـە هـەر ناگونجـێ شـوعەیب بـێ، بـەڵام لەگـەڵ ئـەوەش دا كـە كتێبەكانـی خـاوەن كتێبـان، (پەیمانـی كـۆن، پەیمانـی نـوێ، ئاڤیسـتای مەجـووس، كتێبەكانـی صابیئـە)و ئەوانـی دیكـە، بـە حەقیقـەت جێـی پشـت پـێ بەسـتن و جێـی متمانـە نیـن، بـۆ ئـەو شـتانەی كـە لـە ڕێـی وەحییـەوە نەبـێ نازانرێـن، بـەڵام بـە چاكـم زانـی بـۆ بەرچـاو ڕوونیـی زیاتـر، لـە بـارەی تێڕوانینـی خـاوەن كتێبـان، بـە تایبـەت جوولەكـە و نەصرانییـەكان، لـە بـارەی مووسـا و ژیاننامەكەیـەوە، سـەرنجێكی خێرایـی (تـەوڕات) بدەیـن، لـە حـەوت (٧) بڕگـەدا:

١- ڕەچەڵەكی دووری مووسا و، هۆی لە دایك بوونی مووسا عليه السلام لە میسڕ:

هەمـوو ئـەوەی كـە دەیهێنـم لـە: (**التفسِـير التطبيقِـي لِلكِتَـابِ المُقَدَّس**)ەوەیـە، ئەویـش، دوو بەشـە:

أ- پەیمانی كۆن (**العَهدُ القَدِيم**): كە لە سی و نۆ (٣٩) كتێب پێک دێ، پێنجیان ئەو پێنج (٥) سیفرەن، سیفرەكانی: (**التكوين، الخروج، اللّاويين، العدد، التثنية**) كە ئەصڵی تەوڕاتیان لێ پێكهاتوە، ئەوانی دیكەش كتێبەكانی دیكەن.

ب- پەیمانی نوێ (**العَهدُ الجَدِيد**): لە چوار (٤) ئینجیلەكان و، دە (١٠) كتێبی دیكەدا، واتە: ئەویش سەرجەم لە چواردە (١٤) كتێبان پێک دێ.

ئنجا هەرچی نەصرانییەکانن، هەم (پەیمانی کۆن)یان تەبەننیی کردوە، بە هەر سی و نۆ (٣٩) کتێبەکەیەوەو[1]، هەم (پەیمانی نوێ)ش، بە هەر چواردە (١٤) کتێبەکەیەوەو، چوار (٤) ئینجیلەکە و دە (١٠) کتێبەکەی دیکەش، بەڵام جوولەکەکان تەنیا دان بە (پەیمانی کۆن)دا دەنێن، عیسا عليه السلام هەر بە پێغەمبەر نازانن، چ جای بڕوا بە کتێبەکەی بێنن!

بڕگەی یەکەم: سەرەتای نیشتەجێ بوونی باب و باپیرانی مووسا لە میسردا:

لە کتێبی ناوبراودا[2]، دەربارەی سەرەتای نیشتەجێ بوونی باب و باپیرانی مووسا عليه السلام لە میسر، دەڵێ: (**يَعقُوب يَرتَحِلُ إلى مِصر**): یەعقووب عليه السلام دەگوازێتەوە بۆ میسر.

هەڵبەتە لەبەر ئەمانەتی زانستیی، هی هەموو بڕگەکان، سەرەتا دەقە عەرەبییەکەیان دێنم:

{وَارْتَحَلَ إِسْرَائِيلُ وَكُلُّ مَالَهُ حَتَّى وَصَلَ إِلَى بِئْرِ سَبْعٍ، فَقَدَّمَ ذَبَائِحَ إِلَى إِلَهِ أَبِيهِ إِسْحاقَ. وَقَالَ اللهُ لإِسْرَائِيلَ فِي رُؤَى اللَّيْلِ: «يَعْقُوبُ، يَعْقُوبُ». فَأَجَابَ: «هَا أَنَا» فَقَالَ: «أَنَا هُوَ اللهُ، إِلَهُ أَبِيكَ. لَا تَخَفْ مِنَ الذَّهَابِ إِلَى مِصْرَ لأَنِّي أَجْعَلُكَ أُمَّةً عَظِيمَةً هُنَاكَ، أَنَا أَصْحَبُكَ إِلَى مِصْرَ، وَأَنَا أُرْجِعُكَ أَيْضاً، وَيُغْمِضُ يوسوف أَجْفَانَكَ بِيَدَيْهِ عِنْدَ مَوْتِكَ}.

واتە: ئیسرائیل (کە نازناوی یەعقووبە عليه السلام) کۆچی کرد، خۆی و هەرچی هەیبوو، تاکو گەیشتە (بِئرِ سَبعٍ)، (کە شارێکە ئێستاش لە فەلەستینە)، لەوێ چەند سەربڕاوێکی بۆ پەرستراوی بابی ئیسحاق عليه السلام پێشکەش کردن، (واتە: چەند قوربانییەکی سەر بڕین)و، خوا لە خەونی شەوێدا بە ئیسرائیلی فەرموو: یەعقووب یەعقووب! ئەویش وەڵامی دایەوە: ئەوە منم، خوا فەرمووی: من

---

(١) بەڵکو لە (الكتاب المقدس: قراءة رعائية)دا، پەیمانی کۆن، دە (١٠) کتێبی دیکەشی لی زیادکراون و، سەرجەم چل و نۆ (٤٩) کتێبە.

(٢) العَهدُ القَدِيم، سفر التكوين، الإصحاح: ٤٦، صفحة: ١١٦.

خـوام ﷻ، پەرسـتراوی بابـت، مەترسـێ لـە چـوون بـۆ میسـڕ، چونکـە مـن لـەوێ دەتکەمـە کۆمەڵێکـی گـەورە و، مـن لەگەڵتـم هاوەڵتـم تاکـو میـسرو، دوایـی مـن دەتگێڕمـەوەش و، یوسـوف ﷺ بـە دەسـتی خـۆی لـە کاتـی مردنتـدا، پێڵـوە چاوەکانـت لێـک دەنـێ.

کەواتـە: زانیـمان کـە یەعقـووب کـوڕی ئیسـحاقە، ئیسـحاق کـوڕی ئیبراهیمـە ﷺ و، یەعقـووب بابـی یوسـوف و یـازدە (١١) برایەکانـی دیکەیـەتی، دیـارە مووسـاش ﷺ دەچێتـەوە سـەر یەعقـووب و ئیسـحاق و ئیبراهیـم (**عَلَيْهِـم الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام**)، کەواتـە: زانیـمان چـۆن کاتـی خـۆی بـاب و باپیرانـی مووسـا ﷺ لـە کەنعانـەوە هاتـوون بـۆ میـسرو، لـەوێ نیشـتەجێ بـوون، کاتـی خـۆی لـە تەفسـیری سـووڕەتی (یوسـف)دا، بـە درێژیـی باسـی ئەوەمان کـردوە، لـە (پەیمانی کۆن)ەوەو، لـە سـەرچاوە مێژووییەکانەوە، ئـەوەی پێویسـت بـوو بـێ و، بـە پێویسـتمان زانیبـێ، لـەو بـارەوە زانیارییـمان هێنـاوە.

بڕگەی دووەم: نیشتەجێ بوونی بەنوو ئیسڕائیل لە میسڕ لە سەر زەمینی جاسان دا:

أ)- {**وَأَقَامَ بَنُو إِسْرَائِيلَ فِي مِصْرَ فِي أَرْضِ جَاسَانَ، وَاقْتَنَوْا فِيهَا أَمْلاكاً وَأَثْمَرُوا وَتَكَاثَرُوا، وَعَاشَ يَعْقُوبُ فِي أَرْضِ مِصْرَ سَبْعَ عَشْرَةَ سَنَةً حَتَّى بَلَغَ مِنَ الْعُمْرِ مِئَةً وَسَبْعَةً وَأَرْبَعِينَ عَاماً**}[١].

دەڵـێ: بەنـوو ئیسـڕائیل، (واتـە: وەچـەو ڕۆڵەکانـی یەعقـووب ﷺ) لـە میسـڕ نیشـتەجێ بـوون لەسـەر زەمینـی جاسـان (شـوێنێکە لە میسـڕ) و، لـەوێ موڵـک و ماڵیان پەیداکـردو، بەروبوومـی ئەوێیـان پەیداکـردو، زۆر بـوون و، یەعقـووب لەسـەر زەمینـی میسـڕ حەڤـدە سـاڵان ژیـا، هەتـا گەیشـتە تەمەنـی (١٤٧) سـاڵیی، (دیـارە تەمەنەکـەی دیکـەی پێشـتر لـە کەنعـان بەڕێکـردوە)و، لـە تەمەنـی (١٤٧) سـاڵیی دا وەفاتـی کـردوە.

ب)- دوای ئەوەی باسی کۆچی دوایی یەعقووبی کرد، دەڵێ: {**ثُمَّ مَاتَ يُوسُف وَقَد بَلَغَ مِنَ العُمُرِ: ١١٠ سِنِين، فَحَنَّطُوهُ وَوَضَعُوهُ فِي تَابُوتٍ فِي مِصْر**}[٢].

---

(١) العهد القديم، سفر التكوين: الإصحاح: ٤٧، ص: ١١٩.

(٢) العهد القديم، سفر التكوين: الإصحاح: ٥٠، ص: ١٢٥

دەڵـێ: یوسـوفیش مـرد، لـە کاتێکـدا گەیشـتبووە تەمەنـی: (١١٠) سـاڵیی، مۆمیایان کـردو، لـە تابووتێـک (صندووقێـک)دا، لـە میسـڕ دایاننا.

ج)- ئنجا باسی ناوی کوڕەکانی یەعقووب دەکات، هەر یازدە کوڕەکەی، دەڵێ: {**وَهَذِهِ أَسماءُ أَبنَاءِ إِسرَائيل الَّذِين قَدِمُوا مَعَ يَعقُوب إِلى مِصْر، كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُم مَعَ أَهْلِ بَيتِهِ: رَأُوبَيْن، شِمْعُون، لاوِي، يَهُوذَا، يَسَّاكِر، زَبُولُون، بَنيامِين، دان، نَفتَالِي، جَاد، وَأَشِير**}[1]، ئەمە یازدە، بە یوسوفیشەوە دەکاتە دوازدە، چونکە یوسوف کە خەونەکەی دەبینێ، دەڵێ:

﴿إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ۝٤﴾ **یوسـوف**، واتـە: یـازدە ئەسـتێرە و مانـگ و خـۆرم بینیـن، کـە کڕنووشـیان بـۆ مـن دەبـرد، واتـە: ڕێزیـان لـێ دەگرتـم و سـڵاویان لێـم دەکـرد، کـە مانـگ و ڕۆژەکـە دایـک و بابـی بـوون و، یـازدە ئەسـتێرەکەش، یـازدە برایەکـەی بـوون و، خۆیشـی دوازدەیەمینـە،

ئەمـە لـە (پەیـمانی کـۆن)دا هاتـوە، نـاوی ئـەو یـازدە برایـەی یوسـوف ؈ و، ئەوانـە هەموویـان کوڕانـی یەعقـووب ؈ بـوون، کـە لـە کەنعانـەوە هاتـوون و مـاڵ و منداڵیشـیان لەگەڵـدا بـووە.

برگـەی سـێیەم: بـە کۆیلـە کردنـی بەنـوو ئیسـڕائیل و چەوسـێنرانەوەیان لـە لایـەن حوکمڕانـی میسـڕەوە:

أ)- لە (پەیمانی کۆن)دا، لەژێر ناوونیشانی: (**إستِعبَادُ بَنِي إِسرَائيل**)دا، دەڵێ:

{**وَمَـا لَبِـثَ أَنْ قَـامَ مَلِـكٌ جَدِيـدٌ عَـلَى مِـصْرَ لَـمْ يَكُـن يَعْـرِفُ يوسُـفَ، فَقَـالَ لِشَـعبِهِ: هَـا بَنُـو إِسرَائِيـلُ أَكـثَرُ مِنَّـا وَأَعْظَـمُ قُـوَّةً، فَلنَتَآمَـرَ عَلَيهِـم لِكَيـلا يَتَكَاثَـرُوا وَيَنضَمُّـوا إِلَى أَعْدائِنَـا...، وَأَتعَسُـوا حَياتَهُـم بِالأَعْـمَالِ الشَّـاقَّةِ فِي الطِّـينِ وَاللَّـبنِ كَادِحِـينَ فِي الحقُـولِ وَسَـخَّرَهُمُ المِصرِيُّـونَ فِي كُلِّ أَعْمَالِهِـمُ الشَّـاقَّةِ**}.

---

(١) العهد القديم، سفر الخروج: الإصحاح: ١، ص: ١٣٠.

واتە: زۆری پێ نەچوو، پادشاو حوکمڕانێکی دیکەی تازە لە میسڕ بوو بە حوکمڕان، کە یوسوفی نە دەناسی، (ئەوە دوای وەفاتی یوسوف (عليه السلام))، بە گەلەکەی خۆی گوت: بەنوو ئیسرائیل لە ئێمە زیاترن و، لە ئێمە بەهێزترن، وەرن با پیلانیان لە دژ بگێڕین، نەوەک زۆر ببن و دوایی بچنە پاڵ دوژمنەکانمان، (چەند قسەیەک دەکات، دوایی دەڵێ:) ئیدی دەستیان کرد بە ناڕەحەتکردنی ژیان و گوزەرانیان، بە کردەوە قورسەکان لە قوڕو لە خشتدا، (واتە: خشتی قوڕیان پێ دروست دەکردن) و، لە کێڵگەکاندا ڕەنج و زەحمەتیان دەکێشا و، میسڕییەکان لە هەموو کارە قورسەکاندا ئەوانیان بە سۆغرە و بێگار دەگرت.

ب)- هەر لەو سیاقەدا لە پەیمانی کۆن دا، لە ژێر ناوونیشانی: (**مَقْتَلُ الأَطفَالِ الذُّكُور**)، کوشتنی منداڵە نێرینەکاندا، دەڵێ:

{**ثُـمَّ قَـالَ مَلِـكُ مِـصْرَ لِلقَابِلَتَـيْنِ العِبرَانِيَتَـين: عِنْدَمَـا تُشْرِفَـانِ عَـلَى تَوْلِيـد النِّسَـاءِ العِبْرَانِيَّـات: فَـإِنْ كَانَ المَوْلُـودُ صَبِيّـاً فَاقتُـلاهُ، وَإِن كَانَ بِنتـاً، فَاترُكَاهَـا تَحيـا، ثُـمَّ أَصـدَرَ فِرعَـونُ أَمـرَهُ لِجَمِيـعِ شَـعبِهِ قَائِـلاً: إِطْرَحُـوا كُلَّ إِبـنَ عِـبرَانِيٍّ يُولَـدُ فِي النَّهـرِ أَمَّـا البَنَـاتُ فَاسـتَحيُوهُنَّ**}[1].

واتە: دوایی پادشای میسڕ، (حوکمڕانی میسڕ) بە دوو مامانە عیبڕانییەکانی، گوت: (دوو ئافرەتی مامان بوون، ئەوانەی کاتێک ئافرەت منداڵی دەبێ، سەرپەرشتیی دەکەن، عیبڕانیی بوون، هەر لە گەلی بەنوو ئیسرائیل بوون، بەڵام سەر بە فیرعەون بوون)، لە کاتێکدا سەرپەرشتیی ئەوە دەکەن، کە ئافرەتە عیبڕانییەکان منداڵیان ببێ و یارمەتییان دەدەن بۆ ئەوەی منداڵەکەیان ببێ، (پێیگوتن:) ئەگەر منداڵەکە کوڕ بوو، بیکوژن، بەڵام ئەگەر کچ بوو، بیهێڵنەوە، با بژی.

---

(١) ئەوە هەمووی و بڕگەکەی پێشەوەش، لە: (العهد القديم، سفر الخروج، الإصحاح: ١، ص: ١٣١)دا هاتوە.

(مـن هەموویـم نەهێنا، ئەگەرنا دوایـی دەڵـێ: ئـەو دوو مامانـە، کـە لـە (پەیمانی کـۆن)دا، مامانـەکان ناوەکانیشـیان دێنـێ، بەزەییـان پێیانـدا هـات و، فەرمانەکـەی فیرعەونیـان جێبەجـێ نەکـردو، لێیـان گـەڕان، بـەڵام دەیانگـوت: کـوڕەکان پەنهـان بکـەن، دوایـی کـە فیرعـەون پێیانـی زانـی:) فیرعـەون فەرمانـی دەرکـرد بـۆ هەمـوو گەلەکـەی پێیگوتـن: هەرچـی کـوڕی عیبرانییـە لـە دایـک دەبـێ، (ئەوانـەش کـە دوایـی ئـەوەی پێیزانـی)، هەموویـان فڕێبدەنـە ڕووبـارەوە (ڕووبـاری نیلـەوە)، بـەڵام کچـەکان بهێڵنـەوە بـا بژیـن.

بڕگەی چوارەم: لە دایک بوونی مووسا عليه السلام:

بابزانیـن (پەیمانـی کـۆن) چـۆن باسـی لـە دایـک بوونـی مووسـا عليه السلام دەکات؟ هەڵبەتـە مـن تێبینییەکانـم لەسـەر قسـەکانی پەیـمانی کـۆن، لێـرەدا نایانخەمـە ڕوو، ئەگەرنـا بـۆ وێنـە: باسـی مۆمیاکردنـی یوسـوف دەکات، بەڵکـو باسـی مۆمیاکردنـی یەعقووبیـش دەکات! کـە پێـم وانیـە ئـەوە هیـچ ئەصڵـی هەبـێ، بـەڵام بـە هـەر حـاڵ مـن تێبینییـەکان ناخەمـە ڕوو و، تەنیـا دەقەکـەی (پەیمانـی کۆن)دێنـم و، پێشـتریش تێبینیـی خـۆم گـوت، کـە جێـی متمانـە نیـە، بـەڵام بەگشـتیی بـۆ بەرچـاو ڕوونیـی، سـوودی لـێ دەبینـرێ.

(پەیمانی کۆن) لە ژێر ناوونیشانی: (وِلادَةُ مُوسَى)دا هێناویەتی، دەڵێ:

أ)- {وَتَزَوَّجَ رَجُلٌ مِن بَيتِ لاوي فَتَاةً ابنَـةَ لاوي، فَحَمَلَتِ المَرأَةُ وَأَنجَبَت ابناً وَإِذرَاقَهَا جَمَالُهُ، خَبَّأَتهُ ثَلاثَةَ أَشهُرٍ، وَلَمَّا لَم تَستَطِع أَن تُخفِيَهُ بَعدُ، أَتَت بِسَفَطٍ مِنَ البُردِيِّ وَطَلَتهُ بِالحُمَرِ وَالزِّفتِ، وَأَضجَعَتِ الطِّفلَ وَوَضَعَتهُ بَينَ الحَلفَاءِ عَلى ضِفَةِ النَّهر، وَوَقَفَتْ أُختُهُ مِن بَعِيدٍ لِتَرَى مَا يَحدُثُ لَهُ}.

هەڵبەتـە کـەم و زۆر ئـەوەی لـە (پەیمانـی کۆن)یشـدا هاتـوە، لەگـەڵ ئـەوەی قوڕئانـدا، تێـک دەکاتـەوە، بـەڵام بـە تەئکیـد هەندێـک شـتی تێدایـە، کـە لـەوەی

قورئان جیایە، دیارە کە ئەوان گۆڕیویانە و دەستکارییان کردوە، بەلام لە هێلە گشتییەکانیدا تێک دەکاتەوە، لە کاتێکدا کە (پەیمانی کۆن) بە تەئکید هیچ لە قورئان بەهرەمەند نەبوون، ئەوەی قورئانیش دەیفەرموێ جیایە و، بە شێوەیەکی دیکەیە، واتە: دوو سەرچاوەی سەربەخۆن.

واتە: پیاوێک لە بنەماڵەی لاویی کچێکی هێنا، کچی لاویی، (دیارە هەر لە بنەماڵەی لاویی، بابی ئەو کچە ناوی لاویی بووە)و، ئەو ئافرەتە دوو گیان بوو و، منداڵێکی بوو، لەبەر ئەوەی کە جوانییەکەی سەرسامی کرد، (ئەو ئافرەتەی دەبێتە دایکی مووسا عليه السلام کچی لاوییە، لێرە باسی ناوی بابی مووسا عليه السلام ناکات، کێ بووە؟ بەلام لە شوێنی دیکەدا دەڵێ: ناوی قاهیف بووە)، بۆیە سێ مانگان شاردیەوە (دایکی مووسا دەبێ، سێ مانگ مووسای بە مەلۆتکەیی شاردبێتەوە)، بەلام دوای ئەوەی نەیتوانی چیدیکە بیشارێتەوە، صندووقێکی هێنا لە جۆرە قامێشێک، بە قیرو بە ماددەیەکی دیکە، کە نەهێلێ ئاوی تێبچێ، چەوری کردو، منداڵەکەی تێدا درێژکردو خستیە نێو لقەکانی درەختێک، بە ناوی حەلفا[1] لەسەر کەناری ڕووبار، (ڕووباری نیل)، خوشکەکەیشی لە دوورەوە وەستا، تاکو تەماشا بکات، داخۆ چی لێدێ و، چی لێ ڕوودەدات؟ (ئەو سندووقەی مووسای مەلۆتکەی برای تێدایە).

ب)- ئنجا هەر لەو سیاقەدا لە ژێر ناوونیشانی: (**إنقاذُ مُوسَى**) دەربازکردنی مووسادا عليه السلام، دەڵێ: {**وَأَقبَلَتِ ابنَةُ فِرعَونٍ لِتَستَحِمَّ فِي النَهرِ... فَرَأَتِ السَّفْطَ بَينَ الحَلفَاءِ فَأَرسَلَت وَصِيفَتَهَا لِتَأتِيَ بِهِ، فَفَتَحَتهُ وَرَأَتِ الطِّفْلَ وَإذَا هُوَ يَبْكِي، فَرَقَّت لَهُ وَقَالَت: هَذَا مِنْ أَولادِ العِبْرَانِيِّن، فَقَالَت أُختُه لابنَةِ فِرعَونٍ: هَل أَذهَبُ وَأَدعُوا لَكِ مُرضِعَةً مِنَ العِبرَانِيَّاتِ لِتَرْضَعَ لَكِ الوَلَدَ؟ فَأَجَابَتها ابنَةُ فِرعَون: اذهَبِي، فَمَضَتِ الفَتَاةُ وَدَعَت أُمَّ الصَّبيِّ، فَقَالَت لَها ابنَةُ فِرعَون: خذِي هَذا الصَّبِيَّ**

---

(١) الحَلْفـاء: نَبْـتٌ أطرافُـهُ مُحَـدَّدَة كأنَّهـا سَـعْف النَّخْـل والخـوص. المنجـد ص١٤٩ ط٤٣، ٢٠٠٨م (قامووسـە ڕسـتە)ش گوتوویەتـی: حەلفـاء بەکوردیـی (قەفـەژاژ)ی پێدەگوترێ و گەلاکانـی وەك هـی دارخورمـا تیـژن ب١ لاپـەڕە: ٥٠٤.

وَارضِعِيهِ لِي وَأَنَا أُعطِيكِ أُجْرَتَكِ، فَأَخَذَتِ المَرأَةُ الصَّبِيَّ وَأَرضَعَتهُ، وَلَمَّا كَبُرَ الوَلَدُ، رَدَّتهُ إِلَى ابنَةِ فِرعَون، فَتَبَنَّتهُ وَدَعَتهُ مُوسَى مَعنَاهُ: (مُنتَشَل) قَائِلَةً: إِنِّي انتَشَلتُهُ مِنَ المَاء}[1].

واتـە: (دوای ئـەوەی دایکـی مووسـا ﷺ، مووسـای خسـتە صندووقێکـەوە کـە لـە قامیـش (بَـردي) دروسـت کـرا بـوو، پاشـان چـەوری کـرد بـە قیـرو بـە ماددەیـەک کـە ئـاوی نەچێتـە نێـو و، هەندێـک و هەندێـک درەختـی قەفـەزاز (حَلفَاء)یشـی تێـوە پێچـا)، کچێکـی فیرعـەون چـوو کـە لـە ڕووبارەکـە خـۆی بشـوات، دوایـی ئـەو صندووقـەی بینـی لـە نێـو ئـەو گیایـە (حَلفَـاء)دا، کارەکەرەکـەی خـۆی، نـارد تاکـو بـۆی بێنـێ، کـە کردیـەوە، منداڵەکـەی بینـی دەگریـا (دیـارە برسـیی بـووە)، زۆر بەزەیـی پێـدا هاتـەوە، گوتـی: ئـەوە دیـارە لـە منداڵەکانـی عیبرانییەکانـە، (زانیویـەتی لـە ترسـی بابـی خراوەتـە نێـو صنـدووق و بـە ڕووبـاردا دراوە)، ئنجـا خوشـکی مووسـا ﷺ بـە کچـی فیرعەونـی، گـوت: ئایـا بچـم شـیردەرێکت بـۆ بانـگ بکـەم، لـە ئافرەتە عیبرانییـەکان، تاکـو ئـەو منداڵـەت بـۆ شـیر پـێ بـدات؟ کچـی فیرعـەون، گوتـی: بچۆ، کچەکـە ڕۆیـی، (واتـە: خوشـکی مووسـا ﷺ ڕۆیـی و)، دایکـی منداڵەکـەی، (کـە هـەر دایکـی مووسـایە و دایکـی خۆشـیەتی) بانـگ کـردو، کچـی فیرعـەون پێیگـوت: ئـەم منداڵـە ببـە شـیریم بـۆ پـێ بـدە و، منیـش کرێکەیـت دەدەمـێ، ئافرەتەکـە منداڵەکـەی گـرت و شـیری پێـدا و، کاتێـک منداڵەکـە گـەورە بـوو، گێڕایـەوە بـۆ لای کچـی فیرعـەون و، کـردی بـە کـوڕی خـۆی، ناویشـی لێنا: مووسـا ﷺ، واتـە: لـە ئـاو دەرهێـنراو، (مُنتَشَـل)، گوتـی: مـن بـۆ خـۆم لـە ئـاو دەرمهێناوەتـەوە.

هەڵبەتـە ئـەوەی لـە (پەیمانـی کـۆن) لێـرەدا کـە تێکدەگیـرێ لەگـەڵ قوڕئانـدا، ئەوەیـە کـە دەڵـێ: کچـی فیرعـەون هەڵیگرتۆتـەوە، بـەڵام خـوای پـەروەردگار لـە قوڕئانـدا دەفەرمـوێ: ﴿ وَقَالَتِ ٱمۡرَأَتُ فِرۡعَوۡنَ قُرَّتُ عَيۡنٖ لِّي وَلَكَۖ لَا تَقۡتُلُوهُ ... ﴾، واتـە: ئافرەتەکـەی فیرعـەون گـوتی: مایـەی شـادمانیی مـن و تۆشـە، مەیکـوژن...، ئنجـا لێـرەدا باسـی ئـەوە نـاکات کـە بـە تەمـا بـوون، بیکـوژن، بـەڵام بـە تەئکیـد هاوسـەری

(١) العهد القديم، سفر الخروج، الإصحاح: ٢، ص: ١٣٢.

فیرعەون بووە، نەک کچەکەی، بە هەرحاڵ لە تەوراتدا وا هاتوە، کە بێگومان ئەوە یەکێکە لەو شتانەی گۆڕیویانە.

بڕگەی پێنجەم: کوشتنی بابای قیبتیی و ڕاکردنی مووسا عليه السلام بۆ مەدیەن:

(پەیمانی کۆن) ئاوای دێنێ: (**جَرِيمَةُ مُوسَى وَ هَرَبُهُ**)، واتە: تاوانی مووسا عليه السلام و هەڵاتنی، تەعبیرەکەیان زۆر تەعبیرێکی بێ نەزاکەتە، خوا تعالى چۆنی دێنێ، فەرمایشتی خوا تعالى هەر دیارە و، قسەی دەستکاریی کراوو گۆڕدراویش، هەر دیارە، ئەگەرنا مووسا عليه السلام خراپەو تاوانی نەکردوە، وەختێک بەرگریی کردوە لە بەنوو ئیسرائیلییەکی مەزڵووم، بە دەست فیرعەونییەکی زۆردارەوەو، ویستوویەتی نێوبژیوانییان بکات، مستێکی لە کابرای فیرعەونیی داوەو، بە مستەکە فەوتاوە، مەبەستیشی نەبووە بیکوژێ، ئنجا لە ژێر ئەو ناوونیشانەدا، دەڵێ:

{وَحَدَثَ بَعْدَ أَنْ كَبُرَ مُوسَى أَنَّهُ ذَهَبَ لِيَفْتَقِدَ إِخْوَتَهُ الْعِبْرَانِيِّينَ وَيَشْهَدَ مَشَقَّتَهُمْ، فَلَمَحَ رَجُلاً مِصْرِيّاً يَضْرِبُ رَجُلاً عِبْرَانِيّاً، فَتَلَفَّتَ حَوْلَهُ، وَإِذْ لَمْ يَجِدْ أَحَداً هُنَاكَ، قَتَلَ الْمِصْرِيَّ وَطَمَرَهُ فِي الرَّمْلِ، ثُمَّ خَرَجَ فِي الْيَوْمِ الثَّانِي وَإِذَا رَجُلانِ عِبْرَانِيَّانِ يَتَضَارَبَانِ، فَقَالَ لِلْمُسِيءِ: «لِمَاذَا تَضْرِبُ صَاحِبَكَ؟»، فَأَجَابَهُ: «مَنْ أَقَامَكَ رَئِيساً وَقَاضِياً عَلَيْنَا؟ أَعَازِمٌ أَنْتَ عَلَى قَتْلِي كَمَا قَتَلْتَ الْمِصْرِيَّ؟» فَخَافَ مُوسَى وَقَالَ: «حَقّاً إِنَّ الْخَبَرَ قَدْ ذَاعَ»، وَبَلَغَ الْخَبَرُ مَسْمَعَ فِرْعَوْنَ، فَسَعَى إِلَى قَتْلِ مُوسَى، إِلَّا أَنَّ مُوسَى هَرَبَ مِنْ وَجْهِ فِرْعَوْنَ، وَمَضَى لِيُقِيمَ فِي أَرْضِ مِدْيَانَ، فَبَلَغَهَا وَجَلَسَ عِنْدَ الْبِئْرِ}[1].

واتە: دوای ئەوەی مووسا گەورە بوو، ڕۆژێک ڕۆیی بۆ ئەوەی بڕا عیبرانییەکانی بەسەر بکاتەوەو ئەو نارەحەتییەی تێیدا دەژین و ئەو سۆغرە و بێگارە ببینێ، پیاوێکی میسریی بینی، لە پیاوێکی عیبرانیی دەدات، (سۆغرە و بێگاریان پێکردوە و لێیداوەو بە دەمە قاڵێ هاتوون، بەڵام لە قورئاندا نافەرموێ: لەسەر ئیش و کار بووە)، مووسا ئاوڕی دایەوە لە دەوروبەری خۆی، کە کەسی نەبینی، لەوێ

(١) سفر الخروج: ٢، ص:١٣٣.

میسرییەکەی کوشت و، لە بن لمدا شاردیەوە، دوایی لە ڕۆژی دووەمدا، (واتە: ڕۆژی دواتر چۆوە دەرێ)، تەماشای کرد دوو پیاوی عیبرانیی پێکەوە لێک دەدەن، بە خراپەکارەکەی گوت: بۆچی لە هاوەڵەکەت دەدەی؟ ئەویش وەڵامی دایەوە: کێ تۆی کردوە بە سەرۆک و دادوەر بەسەرمانەوە؟ ئایا بڕیارت داوە، منیش بکوژی، وەک چۆن میسرییەکەت کوشت؟ مووساش ترساو گوتی: ڕاستە، دیارە هەواڵەکە بڵاوبۆتەوەو، ئەو هەواڵە بە فیرعەون گەیشت و، هەوڵی کوشتنی مووسایدا، بەڵام مووسا ﷺ لە فیرعەون ڕایکردو، ڕۆیشت تاکو لەسەر زەمینی مەدیان نیشتەجێ بێ و، لەوێ لەسەر بیرە ئاوەکە دانیشت.

هەڵبەتە ئەوەی کە لێرەدا لەگەڵ قورئاندا تێک دەگیرێ و، دیارە ئەوەیە دەڵێ: دوو کەسی عیبرانیی بوون، بەڵام لە قورئاندا دەفەرموێ: ﴿فَٱسْتَغَٰثَهُ ٱلَّذِى مِن شِيعَتِهِۦ عَلَى ٱلَّذِى مِنْ عَدُوِّهِۦ﴾، دوایی جارێکی دیکە، دەفەرموێ: ﴿فَإِذَا ٱلَّذِى ٱسْتَنصَرَهُۥ بِٱلْأَمْسِ﴾، یانی: بۆ جاری دووەمیش، دیارە هەر هەمان کەس بووە، مانای وایە هەر هەمان بەنوو ئیسرائیلیی بووە، لەگەڵ یەکێکی دیکەی فیرعەونیی دا تێکگیراوە، بەڵام پەیمانی کۆن لێرەدا دەڵێ: هەردووکیان ئیسرائیلیی بوون، کە لەوەدا بە هەڵەدا چووە.

بڕگەی شەشەم: هاوسەرگیریی کردنی مووسا ﷺ:

لە (پەیمانی کۆن)دا، هەر لە ژێر ناوونیشانی: (زَوَاجُ مُوسَى)دا هاتوە:

{وَكَانَ لِكَاهِنِ مِدْيَانَ سَبْعُ فَتَيَاتٍ فَأَقْبَلْنَ وَاسْتَقَيْنَ مَاءً، وَمَلأْنَ الأَجْرَانَ لِيَسْقِينَ غَنَمَ أَبِيهِنَّ، فَأَتَى الرُّعَاةُ وَطَرَدُوهُنَّ، غَيْرَ أَنَّ مُوسَى هَبَّ لِنَجْدَتِهِنَّ وَسَقَى غَنَمَهُنَّ، وَعِنْدَمَا رَجَعَتِ الْفَتَيَاتُ إِلَى رَعُوئِيلَ أَبِيهِنَّ سَأَلَهُنَّ: «مَا بَالُكُنَّ بَكَّرْتُنَّ بِالرُّجُوعِ الْيَوْمَ؟»، فَأَجَبْنَهُ: «رَجُلٌ مِصْرِيٌّ أَنْقَذَنَا مِنْ أَيْدِي الرُّعَاةِ، فَاسْتَقَى لَنَا وَلِغَنَمِنَا أَيْضاً». فَسَأَلَهُنَّ: «وَأَيْنَ هُوَ؟ لِمَاذَا تَرَكْتُنَّ الرَّجُلَ؟ ادْعُونَهُ لِيَأْكُلَ طَعَاماً»، وَقَبِلَ مُوسَى أَنْ يُقِيمَ مَعَ

الرَّجُـلِ الَّـذِي زَوَّجَـهُ مِـنِ ابْنَتِـهِ صَفُّـورَةَ، فَأَنْجَبَـتْ لَـهُ ابْنـاً، دَعَـاهُ جِرْشُـومَ «وَمَعْنَـاهُ غَرِيـبٌ» إِذْ قَـالَ: «كُنْـتُ نَزِيـلاً فِي أَرْضٍ غَرِيبَـةٍ»}[1].

واتـە: کاهینـی مەدیـان (ئـەوەی لـە بارەیـەوە هاتـوە: ﴿ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴾، کـە هەندێـک لـە ڕوونکـەرەوان (**مفسِّریـن**) بـە هەڵـە گوتوویانـە: شـوعەیب بـووە، کـە وانیـە وەک دوایـی باسـی دەکەیـن، ئـەو بـە کاهینـی مەدیـەن نـاوی دێنـێ، (زانـای مەدیـەن)، ئـەوان بـە زانایـان گوتـوە: کاهیـن)، حـەوت کچـی هەبـوون، هاتـن ئاویـان هەڵهێنجـاو گۆزەکانیـان پـڕ کـردن، تاکـو سـەرەنجام مـەڕی بابیـان ئـاو بـدەن، بـەڵام شـوانەکان هاتـن و دەریانکـردن، کەچـی مووسـا ڕاپـەڕی بـۆ یارمەتییدانیـان و، مەڕەکـەی بـۆ ئـاودان و، کاتێـک کچـەکان گەڕانـەوە بـۆ لای بابیـان: ڕەعوئیـل، (دەبـێ ئـەو کاهینـە نـاوی ڕەعوئیـل بـوو بـێ بـە حیسـابی تـەوڕات)، لێـی پرسـین: چیتـان بـوو، ئەمـڕۆ زوو گەڕانـەوە؟ وەڵامیـان دایـەوە: پیاوێکـی میسـڕیی لـە دەسـت شـوانەکان، ئێمـەی دەربـاز کـردو، ئـاوی بـۆ هەڵێنجایـن بـۆ خۆشـمان و بـۆ مەڕەکانیـش، لێـی پرسـین: ئـەدی لـە کوێیـە؟ بۆچـی لـە پیاوەکـە گـەڕان، (واتـە: لەوێتـان جێهێشـت؟) بانگـی بکـەن، بـا بـێ خـواردن بخـوات، مووسـاش پەسـەندی کـرد، کـە لەگـەڵ ئـەو پیـاوە نیشـتەجێ بـێ و، بـژی، کـە کچەکـەی خـۆی بـە نـاوی صەففـورەی لـێ مارەکـردو، کوڕێکـی لێـی بـوو نـاوی لێنـا: (**جِرْشُومَ**)، یـانی: غەریـب، ئـاوارە، گـوتی: چونکـە مـن لەسـەر زەمینێکـی غەریـب بـووم.

ئـەوەی لێـرەدا لەگـەڵ قوڕئانـدا تێـک دەگیـرێ، ئەوەیـە کـە قوڕئـان باسـی دوو کچـەکان دەکات، بـەڵام لێـرەدا تـەوڕات باسـی حەوتـان دەکات! ئنجـا باسـی ئـەوە دەکات کـە پیـاوەکان ئـەو کچانەیـان دەرکـردوون، بـەڵام لـە قوڕئانـدا بـەس ئەوەنـدە بـاس دەکات، کـە مووسـا ﵇ ئاژەڵەکانـی بـۆ ئـاودان، دیـارە دەبـێ ئـەو ئـاژەڵ ئاودانـە پێویسـتی بـە هێـز و توانایـەک بووبـێ، کە کچـەکان لـە توانایاندا نەبـووە و، واش پێدەچـێ شـوانەکان نـۆرە بڕییـان لێکردبـن، یاخـود کچـەکان نەیانویسـتبێ لەگـەڵ

---

(١) العهد القديم، سفر الخروج، الإصحاح: ٢، ص:١٣٣.

شـوانەکان تێکـەڵ بـن، وەک دوایـی لـەو بـارەوە وردەکاریـی زیاتـر بـاس دەکەیـن، ئیـدی مووسـا عليه السلام مـەڕەکانی بـۆ ئـاو داون.

بڕگەی حەوتەم: بوونە پێغەمبەری مووسا عليه السلام:

مووسا چۆن بوو بە پێغەمبەر؟ لە (پەیمانی کۆن)دا دەڵێ:

أ- {وَبَعْدَ مُرُورِ حِقْبَةٍ طَوِيلَةٍ مَاتَ مَلِكُ مِصْرَ، وَارْتَفَعَ أَنِينُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَصُرَاخُهُمْ مِنْ وَطْأَةِ الْعُبُودِيَّةِ، وَصَعِدَ إِلَى اللهِ، فَأَصْغَى اللهُ إِلَى أَنِينِهِمْ، وَتَذَكَّرَ مِيثَاقَهُ مَعَ إِبرَاهِيمَ وَإِسْحقَ وَيَعْقُوبَ، وَنَظَرَ اللهُ إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ «وَرَقَّ لِحَالِهِمْ»}[1].

دەڵـێ: دوای ماوەیەکـی دوورو درێـژ، پادشـای میسـر مـردو، ناڵەی بەنوو ئیسـرائیل (نـەوەی ئیسـرائیل)، بـەرز بـۆوە و، هـاوار کردنیـان لـە ژێـر بـاری کۆیلایەتییـدا، بـەرز بـۆوە بـۆ لای خـوا تعالى، خـواش گوێـی لـە ناڵەیـان گـرت، (گوێـی هەڵخسـت بـۆ ناڵەیـان)و، ئـەو پەیمانـەی خـۆی کـە لەگـەڵ ئیبراهیـم و ئیسـحاق و یەعقووبـدا بەسـتبووی، وە بیـری هاتـەوە.

بێگومـان خـوا تعالى شـتی لـە بیرناچـێ، بـەڵام (پەیمانـی کـۆن) ئـاوا باسـی خـوا تعالى دەکات، کـە پەیمانەکـەی وە بیـر هاتۆتـەوە، دوای ئـەوەی گوێـی لـە ناڵـە ناڵـی بەنـوو ئیسـرائیل بـوو، ئنجـا پەیمانەکـەی بـە بیرهاتـەوە! کـە ئەمـە شایسـتەی خـوا تعالى نیـەو، خـوا تعالى هیچـی لـە بیرناچـێ و هەمیشـە خـوا تعالى فەرمایشـت و بەڵێنـی خـۆی لـە بیـرە، بـەڵام (پەیمانـی کـۆن) ئـاوا تەماشـای خـوا تعالى دەکات!

ب- ئنجا لە ژێر ناوونیشانی: (**ظُهُورُ اللهِ لِمُوسى**)، دەرکەوتنی خوا تعالى بۆ مووسا عليه السلامدا، دەڵێ:

{وأَمَّا مُوسَى فَكَانَ يَرْعَى غَنَمَ حَمِيهِ يَثْرُونَ كَاهِنِ مِدْيَانَ، فَقَادَ الْغَنَمَ إِلَى مَا وَرَاءِ الطَّرَفِ الأَقْصَى مِنَ الصَّحْرَاءِ حَتَّى جَاءَ إلى حُورِيبَ جَبَلِ اللهِ، تَجَلَّى لَهُ مَلاكُ الرَّبِّ

(١) العهد القديم، سفر الخروج، الإصحاح: ٢، ص:١٣٣.

بِلَهِيبِ نَارٍ وَسَطَ عُلَّيْقَةٍ، فَنَظَرَ مُوسَى وَإِذَا بِالْعُلَّيْقَةِ تَتَّقِدُ دُونَ أَنْ تَحْتَرِقَ، ...، وَعِنْدَمَا رَأَى الرَّبُّ أَنَّ مُوسَى قَدْ دَنَا لِيَسْتَطْلِعَ الأَمْرَ، نَادَاهُ مِنْ وَسَطِ الْعُلَّيْقَةِ قَائِلاً: «مُوسَى». فَقَالَ: «هَا أَنَا»، فَقَالَ: «لا تَقْتَرِبْ إِلَى هُنَا: اخْلَعْ حِذَاءَكَ مِنْ رِجْلَيْكَ، لأَنَّ الْمَكَانَ الَّذِي أَنْتَ وَاقِفٌ عَلَيْهِ أَرْضٌ مُقَدَّسَةٌ»}[1]

دەڵێ: مووسا مەڕی خەزووری یەثرون، کاهینی مەدیەنی دەلەوەڕاند[2]، مەڕەکەی برد، هەتا پشت ئەو پەڕی دووری بیابانەکە، هەتا هاتە لای (حوریب) چیای خوا ﷻ (وا پێدەچێ مەبەستی پێ طوور بێ)و، لەوێ فریشتەی پەروەردگار بۆی دەرکەوت، بە بڵێسەیەکی ئاگرەوە لە نێوەڕاستی عوللەیقەیەک[3]، {(عُلَّيْقَةِ)، یانی: دڕووە تووترك}، مووسا عليه السلام تەماشای کرد، ئەو درەختە (ئەو دڕووە)، دادەگیرسێ، بەبێ ئەوەی بسووتێ، (بڵێسەو مەشخەڵی لێ بەرزدەبێتەوە، هیچ دیاریش نیە، بسووتێ) کاتێک پەروەردگار بینی، مووسا عليه السلام نیزیک کەوتۆتەوە، بۆ ئەوەی بزانێ ئەو درەختە چۆنە؟ (دەئایسێ و ناشسووتێ)، لە نێو دڕووەکەوە (لە نێوەڕاستی درەختەکەوە) بانگی کرد: مووسا! ئەویش گوتی: ئەوە منم لێرەم، خوا ﷻ فەرمووی: لێرە نیزیک مەکەوە، پێڵاوەکانت لە پێیەکانت دانێ، چونکە ئەو شوێنەی کە تۆ لێی وەستاوی، سەر زەمینێکی پاکە.

---

(١) العهد القديم، سفر الخروج، الإصحاح: ٣، ص:١٣٤.

(٢) دیارە پێشێ کاهینی مەدیەنی بە ناوێکی دیکەوە هێناوە، لێرە دەڵێ: (يَثْرُونَ)، بەڵام لە شوێنێکی دیکە دەڵێ: ڕەعوئیل، بە هەر حاڵ یەثرون و ڕەعوئیل زۆر لێك جیان، ئنجا ئایا ئەمە لەقەبی بووە؟.

(٣) العُلَّيق والعُلَّيْقى: نباتٌ شائك من فصيلة الورديات زهوره صغيرة بيضاء أو وردية اللّون، يمكن استعماله سياجاً، وله ثمار كثمار التوت تؤكل. المنجد ص٥٢٦ ط٤٣ .
بەکوردی: دڕوو، توترك.

دوایی لە درێژەی قسەکاندا، هاتوە، فەرمووی: ئەوە من پەرستراوی ئیبراهیم و ئیسحاق و یەعقووب و باب و باپیرانی تۆم و، تۆ دەکەمە پێغەمبەرو دەتنێرم کە ئەو گەلەی خوا (شَعْبُ الله)یە، کە خواپەرستن و دەچەوسێنرێنەوە، لە میسڕ دەربازیان بکەی.

ئەوە وردەکارییەکی دیکەی هەیە، بە پێویستم نەزانی، بیهێنم.

هەڵبەتە ئەمەش هەندێکی لەگەڵ قورئاندا تێک دەکاتەوە، کە لە سوورەتی (طـه)دا، هاتوە، دەفەرموێ: ﴿فَٱخۡلَعۡ نَعۡلَيۡكَ إِنَّكَ بِٱلۡوَادِ ٱلۡمُقَدَّسِ طُوٗى ١٢﴾ طـه، واتە: پێڵاوەکانت دابنێ تۆ لە شیوێکی پاککراوە دای بە ناوی: (طوی)، هەروەها لە سوورەتی: (النَّازِعات)یش دا، ئنجا کە لێرەش دەڵێ: پێڵاوەکانت دابنێ، لەوێش فەرموویەتی: نەعلەکانت، پێڵاوەکانت دابنێ.

ئەمە کورتەیەک بوو لە ژیان و بەسەرهاتی مووسا عليه السلام لەبەر ڕۆشنایی پەیمانی کۆندا، کە وەک گوتم: جۆرێک لەبەرچاو ڕوونیی دەداتە دەست مرۆڤ، بەڵام بە تەئکید هەر شتێک کە پەنهان و نادیارە جگە لە وەحیی پارێزراوی خوا سبحانه وتعالى لە قورئان و سوننەتدا، ئێمە ناتوانین بە دڵنیایی و بە مسۆگەریی، پشتی پێ ببەستین، مەگەر بەو وەحییە پارێزراوەی کە لە قورئان و سوننەتدا هەیە، بۆ شتی نادیار (غیب)، بەڵام بۆ شتی دیکە کە لە ڕووی زانستییەوە پێی دەگەین، یان لە ڕووی عەقڵییەوە پێی دەگەین و، لە ڕووی شوێنەوار ناسییەوە پێی دەگەین، ئەوە شتێکی دیکەیە.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

دەرسی یەکەممان ئایەتەکانی: (١ - ٦)، شەش ئایەتی سەرەتای سوورەتی **(القَصَص)** دەگرێتە خۆی و تێیدا باسی قۆناغی یەکەمی ژیان و بەسەرهاتی مووسا و هاروونی برای **(علَيْهِما السَّلام)**و، گەلەکەیان گەلی بەنوو ئیسرائیل لەگەڵ فیرعەوندا، کراوە، کە فیرعەون خەڵکی میسری بەش بەش کردوە، هەندێکیانی چەوساندۆتەوە، نێرینەکانی سەربڕیون و، مێینەکانی هێشتوونەوە، بەڵام خوا ویستی وا بووە ئەو حاڵە بگۆڕێ و، ئەو چەوسێنراوانە دەرباز بکات و باڵا دەستیشیان بکات لە زەویداو، ئەوەی فیرعەون و هامان و سەربازەکانی بیمیان لێی هەبووەو لێی ترساون، کە بریتی بووە لەوەی لە لایەن بەنوو ئیسرائیلەوە زیانێکیان پێ بگات، ئەوەیان پیشان بدا، سەرەنجام بە هۆی ڕاوەدوونانیان بۆ مووسا و هاروون و گەلەکەیان، گەلی ستەم دیدەی بەنوو ئیسرائیل، کە بە دەریای سووردا پەڕینەوەو خوا دەریای بۆ شەقکردوون، ئەوانیش لە ئەنجامی ڕاوەدوونانیان بۆ بەنوو ئیسرائیل، لە دەریای سووردا خنکاون و نغرۆ بوون.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿طسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ ﴿٢﴾ نَتْلُواْ عَلَيْكَ مِن نَّبَإِ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ بِٱلْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِى ٱلْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَآئِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَآءَهُمْ وَيَسْتَحْىِۦ نِسَآءَهُمْ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُواْ فِى ٱلْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُواْ يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

بەناوی خوای بە بەزەیی و بەخشندە

{طـا سـین میـم (١) ئەوانـە ئایەتەکانـی کتێبێکـی ڕوون و ڕۆشـنکەرەوەن (بـۆ هەمـوو ئـەو ڕاسـتییانەی لـە ڕێـی وەحییـەوە نەبـێ نازانرێـن) (٢) بـە شـێوەیەکی هـەق و ڕاسـت بـۆ کۆمەڵێـک بـڕوا بێنـن، لـە هەواڵـی مووسـا و فیرعەونـت، بەسـەردا دەخوێنینـەوە (٣) بـە ڕاسـتیی فیرعـەون لـە زەوی میسـڕدا خـۆی بـەرز کـردەوە، (خـۆی بـە زلگـرت و سـەپاند)و، خەڵکەکـەی کـردە دەسـتە دەسـتە (گـرووپ گـرووپ) کۆمەڵێکیانـی دەچەوسـاندنەوە، کوڕەکانیانـی سـەردەبڕین و ئافرەتەکانیانـی بـە زیندوویـی دەهێشـتنەوە، بێگومـان ئـەو (فیرعـەون) لـە تێکـدەران بـوو (٤) ئێمـەش دەمانـەوێ چاکـە لەگـەڵ ئەوانـەدا بکەیـن، کـە لـە زەویـدا چەوسـێندراونەوەو، بیانکەینـە پێشـەوا (حوکمـڕان)و بـە میراتگرانـی ستەمکارانیان بگێـڕن (٥) هەروەهـا لـە زەویـدا بـاڵا دەسـتیان بکەیـن و، ئـەوەی فیرعـەون و هامـان و سـەربازەکانیان بیمیـان لێـی هەبـوو، لـە لایـەن ئەوانـەوە پێشـانیان بدەیـن (٦) }.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(نَبَإِ): (نَبَأ: خَبَرٌ ذُو فَائِدَة عَظِيمَةٍ، يَحْصُلُ بِهِ عِلْمٌ أَو غَلَبَةُ ظَنٍّ)، (نَبَأ) هەواڵێکـە سـوودێکی مەزنـی هەبـێ، کـە بـە هـۆی ئـەو هەواڵـەوە زانیاریـی جێـی دڵنیایـی، یاخـود گومانێکـی زاڵ پەیـدا ببـێ.

(عَلَا) واتـە: خـۆی بـەرز کـردەوە، خـۆی سـەپاند، (العُلُوُّ ضِدُّ السُّفْلِ، وَالعُلُوُّ: الإِرتِفَاعُ، عَلَا يَعلُو عُلُوّاً وَهُوَ عَالٍ، وَعَلِيَ يَعْلاَ عَلَاءً فَهُوَ عَلِيٌّ)، (عُلُوّ) پێچەوانـەی (سُفْل)ە، (عُلُو) واتـە: بەرزیـی، (سُفْل) واتە: نزمیـی، (عُلُوّ) بـە مانـای بەرزبوونەوەیە،

دەگوترێ: (عَـلَا يَعْلُـو عُلُـوّاً: وَهُـوَ عَـالٍ)، بـەرز بـوو، بـەرز دەبـێ، بەرزبوونـەوە، ئـەو بـەرزە، (عَـلِيَ يَعْـلَا عَـلاءً فَهُـوَ عَـلِيٌّ) هەروەهـا بـەوەش هاتـوە کـە وەک چـۆن (عَـلا يَعلُـو) هاتـوە، (عَـلِيَ يَعـلا)ش هاتـوە، ئەویـان چاوگەکـەی (عَـلاء)ە، ئـەوی دیکەیـان (عُلُـوّ)ە، ئەویـان ناوەکـەی: (وَهُـوَ عَـالٍ)، ئەمەیـان (وَهُـوَ عَـلِيٌّ) هەردووکیشـیان یـانی: بـەرز، بڵنـد.

(شِيَعًا): (شِـيَعٌ وأَشْـيَاع) هەردووکیـان (جَمـعُ شِـيعَة)، کـۆی (شـيعة)ن، (شِـيعَةُ: مَـن يَتَقَـوَّى بِهِـمُ الإنسَـانُ وَيَنتَـشِرُونَ عَنـهُ)، (شِـيعة) کۆمەڵێکـن کـە مـرۆڤ بـە هـۆی وانـەوە بـە هێـز دەبـێ و، لـەوەوە بڵاودەبنـەوە.

(نَّمُنَّ): (المَـنُّ: مَـا يُـوزَنُ بِـهِ، وَالمِنَّـةُ: النِّعمَـةُ الثَقِيلَـة، مَـنَّ فُـلاَنٌ عَـلَى فُـلاَنٍ: أَثقَلَـهُ بِالنِّعْمَـةِ، وَقِيـلَ: المِنَّـةُ تَهـدِمُ الصَّنِيعَـة)، (مَـنّ) ئەوەیـە کـە شـتی پـێ دەکێـشرێ، (مِنَّـة) بـە چاکەیەکـی قـورس دەگوتـرێ، دەگوتـرێ: (مَـنَّ فُـلانٌ عَـلى فُـلانٍ) واتـە: فلانکـەس منەتـی لەسـەر فلانکـەس کـرد، واتـە: بـە هـۆی چاکەکەیـەوە بـاری قـورس کـرد، هەڵبەتـە منەتکردنـی کوردیـی یانـی: بـە چاودادانـەوە، بـەڵام بـە عەرەبیـی (مَـنَّ فُـلانٌ عَـلَى فُـلَانٍ)، یانـی: (أَنعَـمَ فُـلانٌ عَـلى فُـلانٍ) واتـە: فلانکـەس هێنـدەی چاکـە لەگـەڵ فلانکـەس کـرد، بـاری قـورس کـرد، گوتـراوە: (المِنَّـةُ: تَهْـدِمُ الصَّنِيعَـة)، منەتکـردن چاکەکـردن هەڵدەوەشـێنێتەوە، کەسـێ چاکـە لەگـەڵ کەسـێ بـکات، بـەڵام منەتـی لەسـەر بـکات و بـە چـاوی دابداتـەوە، پاداشـتەکەی دەڕوا.

(وَنُمَكِّنَ لَهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ): (نُمَكِّـنَ: أَي: نَجْعَـلُ لَهُـمْ مَكَانَـاً، أَو مَكَانَـةً)، واتـە: شـوێنێکیان بـۆ دادەنێیـن یاخـود پێگەیەکیـان پـێ دەدەیـن، (نُمَكِّـنَ لَهُـم فِي الأَرْض) واتـە: دەستڕۆیشـتوویان دەکەیـن لـە زەویـدا.

(يَحۡذَرُونَ): (الحَـذَرُ: إِحْـتِرَازٌ مِـنْ مُخِيـفٍ)، (حَـذَر) بریتیـە لـە خۆپاراسـتن لـە شـتێکی ترسـێنەر، مەترسـییلێکراو، کەواتـە (يَحْـذَرُون)، وریـان لـەوەی لێـی دەترسـێن و، بیمیـان لێـی هەیـە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

سەرەتا خوا ﷻ دەفەرموێ: (**بسم الله الرحمن الرحيم**)، بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، واتە: ئەم کارەم دەست پێ دەکەم، یان دەست پێکردنم، بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندەیە.

بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندەش، واتە:

١- ئەم کارە بە ناوی خواوە دەکەم و ئەنجامی دەدەم.

٢- ئەم کارە بۆ ڕازییکردنی خوا دەکەم.

٣- ئەم کارە بە هەوڵ و توانای خوای پەروەردگار دەکەم.

٤- ئەم کارە بە پێی شەرعی خوای پەروەردگار دەکەم.

ئنجا قوڕئان دەخوێنی، یان هەر کارێکی دیکە دەکەی، کە دەڵێی: (**بسم الله الرحمن الرحيم**)، دەبێ ئەو مەبەستانە لە دڵی خۆت بگری.

﴿طسٓمٓ ①﴾، ئاوا دەخوێندرێتەوە: (**طا سين ميم**)، پیتی (**طَا**) تەنیا بە دوو جووڵە (**حركة**) دەخوێنرێ، بەڵام (**سِين و مِيم**) یەکی بە شەش جووڵە (**حركة**) دەخوێنرێن و درێژ دەکرێنەوە، لە سەرەتای سوورەتی (**يونُس**)دا، باسێکی سەربەخۆمان کردوە لە بارەی ئەو پیتە پچڕ پچڕانەوە، کە لە پێش (٢٩) لە سوورەتەکانی قوڕئاندا هاتوون، کە زۆربەیان سوورەتە مەککەییەکانن و دووانیشیان سوورەتە مەدینەییەکانن.

زانایان بۆ ئەوە کە حیکمەت چییە، خوا ﷻ لە سەرەتای (٢٩) لە سوورەتەکانی قوڕئان دا، ئەو پیتە پچڕ پچڕانەی داناون؟! کە هەندێکیان یەک پیتن، وەک: (نٓ،

قٓ، صٓ)و، هەندێکیـان دوو پیـتن، وەک: (یسٓ، طه)و، هەندێکیـان سـێ پیـتن، وەک: (الٓمٓ، الٓر)و، هەندێکیـان چـوار پیـتن، وەک: (الٓمٓر ، الٓمٓصٓ)و، هەندێکیشـیان پێنـج پیـتن، وەک: (كٓهيعٓصٓ)، لـە سـەرەتای سـوورەتی (مَريَـم)دا، هەروەهـا (حمٓ ، عٓسٓقٓ)، لـە سـەرەتای (الشـورى)دا، کـە لـەوە زیاتریـان نیـە، لـە یـەک پیـت، تاکـو پێنـج پیتـی هـەن.

زانایـان زۆر قسـەیان لـێ کـردوە، ڕەنگـە باشـترین ڕا ئـەوە بـێ: کـە خـوا ﷻ بـە مرۆڤـەکان دەفەرمـوێ: ئـەو فەرمایشـتەی کـە لەبـەر دەسـتتانە، کـە فەرمایشـتی خوایـەو بـە جیبریـل دا ناردوویەتـی بـۆ موحەممـەد ﷺ کۆتایـی پێغەمبـەران، هـەر لـەو پیـت و دەنگانـە پێـک هاتـوە، کـە ئێـوە قسـەیان پـێ دەکـەن، ئنجـا بـەوەدا بزانـن، کـە ئـەوە فەرمایشـتی خوایـە، چونکـە ئـەو کەرەسـتەی پیـت و دەنگانـە، لەبـەر دەسـتی ئێـوەش دا هەیـە، بـەڵام ئێـوە دەستەوسـانن، کـە نـەک وەک قوڕئـان لـەو پیـت و دەنگانـە پێـک بێنـن، بەڵکـو دە (١٠) سـوورەتیشـی، بەڵکـو وەک سوورەتێکیشـی، سـوورەتێکی سـێ ئایەتیـی سـوورەتی (العَـصر)، یـان سـوورەتی (الكَوثَـر)، یـان سـوورەتی (النـصر).

کەواتـە: بزانـن! ئـەو کەسـەی لـەو پیـت و دەنگانـە، ئـەو فەرمایشـتە دەستەوسـانکەرەی پێـک هێنـاوە و نـاردوە، بزانـن کـە خوایـە ﷻ ئـەو فەرمایشـتەی نـاردوە، ئـەو کتێبـە موبارەکـە سەرسـوڕهێنەرو دەستەوسـانکەرەی بـۆ هەمـوو مرۆڤایەتیـی و، بـۆ جندیـش دابەزانـدوە.

﴿ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ ۝٢ ﴾، ئەوانـە، ئـەو ئایەتانـە، ئاماژەیـە بـۆ دوور، ئەوانـە ئایەتەکانـی کتێبێکـی ڕوونـن، واتـە: کتێبێکـی ڕوونـە بـۆ هەر کەسـێ تەماشـای بـکات، ڕۆشـنە، دەزانـێ کـە ئـەوە فەرمایشـتی خوایـە، یاخـود (المُبِين) بـە مانـای ڕوونکـەرەوە دێ، واتـە: کتێبێکـی ڕوونکەرەوەیـە، بـۆ هەمـوو ئـەو ڕاستییانەی مـرۆڤ پێویسـتیی پێیانـەو، لـە ڕێـی وەحییشـەوە نەبـێ نازانرێـن.

خـوا ﷻ هـەم کتێبەکـەی خـۆی بـە (مُبِـين) پێناسـە کـردوە: ﴿ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ ﴾، هـەم قورئانەکـەی خـۆی بـە (مُبِـين) پێناسـە کـردوە: ﴿ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْقُرْءَانِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ ﴾، واتـە: قورئـان چ بـە حاڵەتـە خوێنراوەییەکـەی، قورئـان: خوێـنراوە (مَقـرُوء)، چ بـە حاڵەتـە نووسراوییەکـەی (کِتَـاب) نـووسراو، خـوا خسـتوویەتە بـەر دەسـتی مـرۆڤ، هـەم وەک بـە خوێنراوەیـی، هـەم بـە نووسراویـی.

ئنجـا ئـەم قورئانـە (مُبِين)ە، بۆچـی خـوا ﷻ وشـەی (مُبِين)ی بەکارهێنـاوە، دەیتوانی بفەرمـوێ: (تِلـكَ آيَـاتُ الكِتَـابِ البَيِّن) یـان (الوَاضِح)، بەڵام بۆچـی (مُبِين)ی بەکارهێناوە؟!

چونکـە (بَـيِّن) یانـی: ئاشـکرا و ڕوون، بـەس ئـەو واتایـەی هەیـە، بـەڵام (مُبِـين) دوو واتـای هـەن، چونکـە دەگونجـێ لـە کرداری (أَبَـانَ)ی (لازِم)ەوە هاتبـێ، وەک: (أَبَـانَ القَمَـرُ) واتـە: مانگەکـە دەرکـەوت، (أَبَـانَ المُـدَرِّسُ) مامۆسـتاکە دەرکـەوت، ئنجـا ئەگەر لـە (أَبَـانَ)ی (لازِم)ەوە بـێ: ﴿ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ ﴾، واتـە: ئەوانـە ئایەتەکانـی کتێبێکـی ڕوونـن، ڕۆشـنن، بـەڵام دەشـگونجێ (مُبِـين) لـە (أَبَـانَ)ی (مُتَعَدِّي)یـەوە هاتبـێ، وەک زۆرجـار گوتوومانـە: (أَبَـانَ المُـدَرِّسُ الـدَّرسَ)، دەرسـبێژەکە دەرسـەکەی ڕوونکـردەوە، ئـەو کاتـە: (أَبَـانَ) پێویسـتیی بـە بـەرکار (مَفعُـول بِـهِ) دەکات.

کەواتـە: وشـەی (مُبِـين) لـە زۆربـەی شـوێنەکان دا، هـەم دەگونجـێ بـە (بَـيِّن) و (وَاضِـح): ڕوون، تەفسـیر بکـرێ، هـەم دەشـگونجێ بە ڕوونکـەرەوەو ڕۆشـنکەرەوەش، تەفسـیر بکـرێ، ئنجـا خـوا ﷻ ئـەو وشـەیەی کـردوە بـە وەصـف و پێناسـە بـۆ قورئـان و، بـۆ کتێبەکـەی خـۆی، تاکـو هـەم مانـای ڕۆشـنیی بگەیەنـێ، کـە قورئـان بـۆ خـۆی لـە خـودی خۆیـدا ڕۆشـنە، هـەر کەسـێک تەماشـای بـکات، ڕوونـەو تێیـدەگا، مـادام ئامـڕازی لـێ تێگەیشـتنەکەی پـێ بـێ، کـە بریتیـە لـە شـارەزایی لـە زمانـی عەرەبیـی، ئنجـا وێـڕای ئـەوەی کـە قورئـان خـۆی ڕوونـە و ڕۆشـنەو ئاشـکرایە، ڕوونکـەرەوەو ڕۆشنکەرەوەشـە بـۆ ئـەو مەبەسـتانەو ئـەو ڕاسـتییانەی مـرۆڤ و جنـد پێویسـتیان پێیانـە، لـە ژیانـی دنیـاداو، لـە ڕێـی وەحییشـەوە نەبـێ نازانرێـن.

﴿ نَتْلُواْ عَلَيْكَ مِن نَّبَإِ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ بِٱلْحَقِّ ﴾، لە هەواڵی مووساو فیرعەونت بە هەق و ڕاستیی بەسەردا دەخوێنینەوە، بەسەر تۆدا یانی: تۆ ئەی موحەممەد ﷺ! بۆ کێ؟! ﴿ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾، بۆ کۆمەڵێک بڕوا بێنن، چونکە هەر ئەوان بەهرەمەند دەبن لەو بەسەرهاتانە، کەسێک بڕوای نەبێ، وەک ئەوە وایە کەسێک کە زەوی نەبێ، بناغەی دیوارەکەی لە کوێ دادەنێ؟! لە ڕاستییدا ئیمان بناغەیە، ئنجا دوایی کردەوەکان لەسەر ئیمان هەڵدەچنرێن، کردەوەکان دیوارێکن لەسەر ئەو بناغەیە هەڵدەچنرێن، بەهرەمەند بوون لە بەسەرهاتەکانی قورئان، بەهۆی ئیمانەوە دەبێ، کەسێک ئیمانی نەبێ بەهرەمەند نابێ، هەڵبەتە ئەو بەهرەمەندییەی کە ببێتە مایەی سەرفرازیی، ئەگەرنا هەر کەسێک تەماشای قورئان بکات و لە قورئان ورد ببێتەوە لە ڕووی عیلمییەوە، لە ڕووی مێژووییەوە، لە ڕووی یاساییەوە، لە ڕووی عەقڵییەوە، هەر لێی بەهرەمەند دەبێ، بەڵام ئەو بەهرەمەندییە، نا، کە خوا مەبەستیەتی، کە بریتیە لەوەی ببێتە مایەی سەرفرازیی دنیا و، بەختەوەریی و بە ئامانج گەیشتنی ڕۆژی دوایی، بە هۆی خوا لە خۆ ڕازیی کردنەوە.

ئنجا دوای ئەم زەمینە خۆشکردنە، کە زانرا: ئەو بەسەرهاتە کێ دەیگێڕێتەوە؟! بۆچی دەگێڕدرێتەوە؟! لە کوێوە هاتوەو سەرچاوەکەی کوێیە؟! دێتە سەر باسی گێڕانەوەی بەسەرهاتی مووسا علیه السلام و فیرعەون بە شێوەیەکی ڕاست، (**بِالحَق**)، یانی: (**بِالصِّدق**) ڕاست، (حق) یانی: شتێکی چەسپاو، ئنجا لەبەر ئەوەی هەواڵی ڕاست، دەچەسپێ، بەڵام قسەی درۆ وەک دەڵێن: مەیدانی درۆیە کورتەو، زوو خاوەنەکەی بە درۆ دەکەوێتەوە، بۆیە لێرەدا وشەی هەق بە (**صِدق**) ڕاستیی، تەفسیر دەکرێ.

﴿ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي ٱلْأَرْضِ ﴾، بە دڵنیایی فیرعەون لە زەوییدا بەرز بۆوە، واتە: باڵا دەست بوو، خۆی سەپاند، (**عَلا**) یانی: (**إرتَفَعَ**) یاخود بە مانای باڵا دەست بوو (**تَسَلَّطَ**)، ئنجا کەسێک کە بەرز دەبێتەوە، بەرز دەبێتەوە بەسەر

خەڵکێکدا کە لە خوار خۆیەوە دەیانبینێ، واتە: ئەوانی خستە ژێر ڕکێفی خۆیەوەو، خۆی بەسەردا سەپاندن و خۆی بەسەردا بەرز کردنەوە.

کە دەفەرموێ: ﴿عَلَا فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾، لە زەوییدا خۆی بەرز کردەوە یانی: لە زەوی میسردا، چونکە (أل)ی ﴿ٱلۡأَرۡضِ﴾، ئەلیف و لامی (**عَهد**)ە، واتە: لەسەر زەوییەکە خۆی بەرزکردەوە، لەسەر زەوی میسر، کە ئەو تێیدا حوکمڕان بووە.

ئنجا باسی چۆنیەتی ئەو خۆ بەرزکردنەوەی فیرعەون لە زەوییدا، دەکات و دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلَ أَهۡلَهَا شِيَعٗا﴾، خەڵکی سەر ئەو زەوییەشی بەش بەش کردن، (**شِيَع**) کۆی (**شِيعَة**)یە، یانی: کۆمەڵە خەڵکێک، واتە: گرووپ گرووپی کردن، بۆ ئەوەی کە لە ئەنجامی ناکۆکییەکانی نێوانیاندا، بەهرەمەند بێ، تێکیان بەرداو هەر کامێکیان دژی ئەوی دیکە بێ، وەک کاتی خۆی ئینگلیزەکان سیاسەتێکیان هەبووە: پەرتکەو زاڵبە (**فَرِّق تَسُد**) یانی: خەڵکەکە پەرتبکە، ئنجا سەرۆکایەتییان بەسەردا بکە، چی لێ دەکردن؟ ﴿يَسۡتَضۡعِفُ طَآئِفَةٗ مِّنۡهُمۡ﴾، کۆمەڵێکیانی دەچەوساندنەوە، (**ضَعِيف**) یانی: بێهێز، بەڵام (**إستِضعَاف**) یانی: بێهێز کردن، ﴿يَسۡتَضۡعِفُ﴾، یانی: بێهێزی دەکرد، یانی: لە ئەصڵدا بێهێز نەبوون، بەڵام بیهێزی دەکردن لە ڕووی ئابوورییەوە، لە ڕووی سیاسییەوە، لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە، لە ڕووی ئەمنییەوە، ﴿طَآئِفَةٗ مِّنۡهُمۡ﴾، کۆمەڵێک لەوان، ئەو کۆمەڵە لەوان، دوایی بۆمان دەردەکەوێ کە مەبەست پێ بەنی ئیسرائیله، (**بني**) یانی: کوڕانی، یاخود ڕۆڵەکانی، ئیسرائیل نازناوی یەعقووبە ﷺ، بە عیبری ئیسرائیل واتە: (**عبدالله**)، بەنی ئیسرائیل، یانی: ڕۆڵەکانی ئیسرائیل بە کوڕ و کچەوە، کە دوایی پێیان گوتراوە: یەهوود، بە کوردیی: جوولەکە، هەروەها بەنوو ئیسرائیلیشان بۆ بەکاردەهێنرێ، ڕۆڵەکانی یەعقووب ﷺ کە دوایی بە وردیی باسی دەکەین، ئەو بەنوو ئیسرائیله کەی چوونە میسرو چۆن بووە؟ هەرچەندە لە تەفسیری سوورەتی (یوسف)دا بە تەفصیل لەو بارەوە قسەمان کردووە، لە ڕاستییدا، ئەوێ شوێنی تایبەتیی باسکردنی بەنوو ئیسرائیل و چۆنیەتی

نیشتەجێ بوونیانە لە میسر، بەڵام بە بۆنەی ئەوەوە کە ئێمە پێنج قۆناغی سەرەتای ژیان و بەسەرهاتی مووسا ﷺ لەم سوورەتی (**القَصَص**)دا، دەخەینە ڕوو، بەو بۆنەیەشەوە ئاماژەیەکی پێ دەکەین.

دوایی خوا چۆنیەتیی چەوساندنەوەکەی فیرعەونمان بۆ باس دەکات، بۆ ئەو کۆمەڵە، کە مەبەست پێی بەنوو ئیسرائیله، ڕۆڵەکانی ئیسرائیل: ﴿يُذَبِّحُ أَبْنَآءَهُمْ وَيَسْتَحْيِۦ نِسَآءَهُمْ﴾، کوڕەکانیانی سەردەبڕین و، ئافرەتەکانیانی بە زیندوویی دەهێشتنەوە، وشەی: ﴿يُذَبِّحُ﴾، زێدەڕۆیی و مانا بەهێزیی زیاتری تێدایە لە (**يَذبَحُ**) ئەگەرنا دەشیتوانی بفەرمویّ: (**يَذبَحُ أَبنَآءَهُم**)، بەڵام ﴿يُذَبِّحُ﴾، یانی: زۆری سەردەبڕین، زۆر بە خەستیی، ﴿وَيَسْتَحْيِۦ نِسَآءَهُمْ﴾: ئافرەتەکانیشیانی بە زیندوویی دەهێشتنەوە، هەر ئەوەندە بوو زیندوو بوون و ژیانیان هەبوو، ئەگەرنا کەرامەت و ڕێز و مافیان پێشێل کرابوو، چونکە ئافرەتەکانیان بە بێ پیاوەکانیان دەهێشتنەوە، دیارە بۆچییان دەهێشتنەوە! ﴿إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلْمُفْسِدِينَ﴾، بە دڵنیایی ئەو فیرعەونە لە خراپەکاران و تێکدەران بوو، فیرعەون بەو شێوەیە ئەو سیاسەتەی پەیڕەو دەکرد، بەڵام ئەوەی لە لای عەبد خەیاڵە، لە لای خوا بەتاڵە.

فیرعەون لەوێ وایدەکرد، ئەو سەودایەی لە سەردا بوو، کە هەروا بەردەوام بێ: ﴿وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ﴾، بەڵام ئێمە دەمانەوێ چاکە بکەین لەگەڵ ئەوانەدا، کە لەسەر زەمینی میسردا دەچەوسێنرانەوە، ﴿وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ ٱلْوَٰرِثِينَ﴾، بیانکەینە پێشەوا و حوکمڕان و، بشیانکەینە میراتگر، ﴿وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ﴾، هەروەها لە زەوییدا دەسترۆیشتوویان بکەین، بەهێزیان بکەین لەسەر زەمینی میسر، یان لەسەر زەمینی شام، ﴿وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم﴾، هەروەها پێشانی فیرعەون و هامان و سەربازەکانیان بدەین، لە لایەن وانەوە واتە: لە لایەن ئەو چەوسێندراوانەوە، ﴿مَّا كَانُوا۟ يَحْذَرُونَ﴾، ئەوەی کە ترس و بیمیان

لێـی هەبـوو، ئـەو تـرس و بیمـەی هەیانبـووە لـە بەنـوو ئیسـرائیلە ئـەوە بـووە کـە لێیـان هەڵگەڕێنـەوە، شۆڕشـیان لـە دژ بکـەن، لێیـان یاخیـی بـن، یاخـود ڕابکـەن و بەجێیـان بێڵـن، خـوا ﷻ کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسۡتُضۡعِفُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، بـە (**فعل المُضَارِع**) دەیهێنـێ، بـۆ ئـەوەی کـە وێنەکەمـان بخاتـە بەرچـاو، ئەگەرنـا خـوا ویسـتی و جـێ بەجێشـییکرد، لـە جیاتـی ئـەوەی بفەرمـوێ: (**أَرَدنَا أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِين استُضعِفُوا فِي الأرض**) ویسـتمان چاکـە بکەیـن، لەگـەڵ ئەوانـەی کـە لـە زەویـدا دەچەوسـێندرانەوەو بیانکەینـە حوکمـڕان و، پێشـەوا و بیانکەینـە میراتگـر، دەفەرمـوێ: ﴿ وَنُرِيدُ ﴾، بـۆ ئـەوەی وێنەکەمـان بخاتـە بەرچـاو (**لاِستِحضَارِ الصُّورَة**) وێنەکـە بخاتـە بەرچاومـان و، لـە مەشـهەدەکە ڕامێنیـن، هەروەهـا بـۆ ئـەوەش کـە خـوا ﷻ وەک یاسـایەکی گەردوونیـی خـۆی لـە ژیانـی بەشـەردا، بیخاتـەڕوو، واتـە: ئـەوە یاسـایەکی بەردەوامـە، شـتێک نیـە تێپەڕیبـێ و ڕۆییبـێ، ئـەوە کـە خـوا دەیـەوێ چەوسـێندراوان لـە زەویـدا باڵادەسـت بـکات و، بیانکاتـە میراتگری چەوسـێنەرەکانیان، یاسـایەکی خوایـە و بەردەوامـە، بۆیـە بـە (**فعـل المُضَـارِع**) دەیهێنـێ، یـانی: ئێسـتا و بەردەوامیـش.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

داوای هاتنە مەیدانکردن بە پیتە پچڕ پچڕەکان و، پێناسەی قورئان بە ئایەتە ڕۆشن و ڕوونکەرەوەکانی ئەو کتێبەو، ڕاگەیاندنی گێڕانەوەی بەسەرهاتی مووسا و فیرعەون، بە شێوەیەکی ڕاست و هەق:

خوا دەفەرموێ: ﴿طسٓمٓ ١ تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ٢ نَتۡلُواْ عَلَيۡكَ مِن نَّبَإِ مُوسَىٰ وَفِرۡعَوۡنَ بِٱلۡحَقِّ لِقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ ٣﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿طسٓمٓ﴾: ئەمانە سێ پیتن: (**طا، سین، میم**)، پێشتریش گوتمان: لە سەرەتای تەفسیری سووڕەتی (**يُونُس**)دا کە بە: ﴿الٓر﴾، دەست پێدەکات، باسێکی تا ڕاددەیەک تێروتەسەلمان کردوە لە بارەی ئەو پیتە پچڕ پچڕانەوەو، ڕای زانایان لە بارەیانەوەو، چەند پیتن و، چەند جۆرن و، لە سەرەتای چەند سووڕەت دا هاتوون؟ پۆلێنمان کردوون و، لەو بارەوە قسەی ڕوونمان کردوە.

یەکێک لەو مانایانەی کە هەندێ لە زانایان لێکیان داونەوە، بۆ ئەو پیتە پچڕ پچڕانە، ئەوەیە کە بۆ ئاگادار کردنەوەن: ﴿طسٓمٓ﴾، واتە: ئاگادار بە! وەک چۆن یەکێک بە پەیوەندیی تەلەفۆنیی قسە لەگەڵ یەکێک دادەکات، دەڵێ: ئەلوو، یانی: ئاگادار بە! من قسەت لەگەڵدا دەکەم.

بەڵام مانای بەهێزتر ئەوەیە کە پێشتر گوتمان - لە مانای گشتیی دا - کە مەبەست لەو پیتانە سەرنجڕاکێشانی هەموو لایەکە، کە قورئان هەر لەو

پیـت و دەنگانـە پێکهاتـوە کـە خەڵـک پێیـان دەدوێـن، کەچـی لـە بەرانبەریشـیدا دەستەوسـانن، کەواتـە: بزانـن کـە بێـژەری ئـەو فەرمایشـتە خـوای بـەرزی مەزنـە.

٢)- ﴿ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ ﴾، ﴿ تِلْكَ ﴾، ناوی ئاماژەیە بۆ دوور، (کتاب)یش یانی: نووسراو، (مُبِین)یش دەگونجێ بە مانای ڕۆشن بێ و، دەشگونجێ بە مانای ڕوونکەرەوە بێ، بۆیە ناوی ئاماژەی دوور، بەکارهێنراوە، چونکە پلە و پایە و پێگەی ئەو ئایەتانە زۆر بەرزە، دەبێ بە ئاماژەی دوور ئاماژەی بۆ بکرێ، ئەو کتێبە، ئەو قورئانە، کە خوا ﷻ هەم بە ناوی قورئان، هەم بە ناوی کتێب بە (مُبِین)ی وەسف کردوە، یانی: هەم ڕوونە مانا و مەبەستەکانی ڕۆشنن، یاخود هەر کەسێک تەماشای بکات، زۆر بۆی ڕوونە کە ئەوە فەرمایشتی خوایە، هەم ڕوونکەرەوەشە بۆ هەموو ئەو ڕاستییانەو، هەموو ئەو شتانەی کە مرۆڤ پێویستیی پێیانەو، لە ڕێی وەحییشەوە نەبێ نازانرێن.

٣)- ﴿ نَتْلُوا۟ عَلَيْكَ مِن نَّبَإِ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ ﴾، بەسەر تۆیدا دەخوێنینەوە، لە هەواڵی مووسا و فیرعەون، وشەی: ﴿ نَتْلُوا۟ ﴾، یانی: (نَقْرَأُ) پسپۆڕان دەڵێن: **(التِّلَاوَةُ: القِرَاءَةُ لِكَلَامٍ مَكْتُوبٍ أَو مَحفُوظ)**، (تِلاوَة) بریتیە لە خوێندنەوەی قسەیەک کە نووسرابێ، یاخود لەبەر کرابێ.

٤)- ﴿ بِٱلْحَقِّ ﴾، بەڕاستیی، بەچەسپاویی **(الحَقُّ: الثَّابِت والرَّاسِخ المُطَابِق لِلوَاقِع)**، **(حق)** چەسپاو و ڕۆچوو و، لەگەڵ واقیعدا گونجاوو پڕ بە پێست، بەڵام لێرەدا ﴿ بِٱلْحَقِّ ﴾، یانی: (بِالصِّدق)، چونکە وشەی (**حق**) بە پێی ئەو سیاقانە کە تێیاندا دێ، ماناکەی دیاریی دەکرێ، ئەگەرنا (**حق**) یانی: چەسپاوو ڕۆچوو، ئنجا هەواڵێک کە دەخوێندرێتەوە، باشترین وەصفێک بۆ ئەو هەواڵە، ئەوەیە کە ڕاست بێ.

هەواڵـی ڕاسـتیش مانـای هەواڵـی هەقـەو، هەواڵێـک کـە ڕاسـت بـێ، دەچەسـپێ، بـەڵام کـە درۆ بـێ، ناچەسـپێ و مەیدانـی درۆیـە کورتـە.

٥)- ﴿ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾، واتە: بۆ کۆمەڵێک بڕوابێنن، (**قوم**) یانی: کۆمەڵێک، خەڵکێک، یانی: لە پێناوی کۆمەڵە خەڵکێکدا کە بڕوا دێنن، ئەو ئایەتانە کە هەواڵی مووسا عليه السلام و

فیرعەونیان تێدایە، بە شێوەیەکی ڕاست بەسەر تۆیان دا دەخوێنینەوە، چونکە بەس ئەو بڕوادارانە و سوودمەند دەبن لە گێڕانەوەی ئەو بەسەرهاتە.

وشەی: ﴿نَبَإِ﴾، واتە: (**خَبَرٌ ذُو فَائِدَةٍ عَظِيمَةٍ يُفِيدُ العِلْمَ أَو الظَّنَّ الرَّاجِحَ**)، دەبێ هەواڵ بێ، سوودی هەبێ، سوودەکەشی مەزن بێ، زانیاریی بگەیەنێ یاخود گومانێکی زاڵ، ئەگەر ئەو مەرجانەی هەموو تێدا نەبن، بە وشەی (نَبَأ) باس ناکرێ.

لێرەدا خوا ﷻ، لەو سێ ئایەتە موبارەکەدا، زەمینە خۆش دەکات بۆ گێڕانەوەی بەسەرهاتی مووسا و فیرعەون، چونکە تۆ کاتێک هەواڵێکت بەسەردا دەخوێنرێتەوە، دەبێ بزانی ئەو هەواڵە لە کوێوەیە؟ چی گرتۆتە نێو خۆی؟ بۆچی هاتووە؟ کە ئەوانە هەموویان خوا ﷻ ڕوونی کردوونەوە:

١- ﴿تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ﴾، واتە: ئەوانە ئایەتەکانی کتێبێکی ڕوونن، یان ڕۆشنکەرەوەن.

٢- ﴿نَتْلُواْ عَلَيْكَ﴾ بەسەر تۆیدا دەخوێنینەوە، هەڵبەتە جیبریل بەسەریدا خوێندۆتەوە، بەڵام لێرەدا ئەمە پاڵوێدانێکی مەجازییە، یانی: بە هۆی جیبریلەوە بەسەر تۆیدا دەخوێنینەوە، کەواتە: سەرچاوەکەی کێیە؟ خوایە ﷻ ئنجا لە بارەی چییەوەیە؟

٣- ﴿مِن نَّبَإِ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ﴾ لە هەواڵی گرنگ و بەسەرهاتی سوودبەخشی مووسا ﷺ و فیرعەون، دوو کەسایەتیی زۆر دیارو ناسراو، مووسا ڕەمزی ئیمان و خواناسیی و خواپەرستیی و، بەرگرییکردن لە ستەم لێکراوان و، بەگژداچوونەوەی ستەم و زۆرو ملهوڕیی، فیرعەونیش ڕەمز و هێمای ملهوڕیی و خۆسەپاندن و، خراپە و خوێنڕێژیی، لە بەسەرهاتی ئەو دوو کەسایەتییە زۆر دژ و پێچەوانەی یەکدییە، بەسەر تۆدا دەخوێنینەوە.

ئەدی شێوازەکەی چۆنە؟

٤- ﴿بِٱلْحَقِّ﴾ بە شێوەیەکی هەق، ڕاست، چەسپاو.

ئنجا بۆ کێ؟

٥- ﴿لِقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ﴾، بۆ کۆمەڵێک کە بڕوا بێنن.

بەم پێنج بڕگەیە، خوا ﷻ لەم سێ ئایەتەدا، زەمینەی خۆشکرد بۆ ئەوەی لە دوایی دێ، کە بریتیە لە گێڕانەوەی بەسەرهاتی مووسا ﷺ و هاڕوونی برای لە خزمەتیدا، پاشان گەلەکەیان لە پشتیانەوە، هەروەها لە بەرانبەریشدا: فیرعەون و داروودەستەکەی، بە تایبەت هامان و قاڕوون و، زلەزلەکان و بڕیار بە دەستانی کۆڕ و مەجلیسەکەی، کە وەک کۆیلە وابوون بۆی، پاشان گەلی میسر کە بێ قەیدو مەرج لە خزمەتی فیرعەون و لە خزمەتی پڕۆژە گڵاوەکانی دابوون، لە دژی گەلی چەوسێنراوەی بەنوو ئیسرائیل.

مەسەلەی دووەم:

باسی خۆ بەرز کردنەوەو خۆسەپاندنی فیرعەون و، بەش بەش کردن و تاقم تاقم کردنی خەڵکی میسرو، چەوساندنەوەی کۆمەڵێکیان و، تێکدان و خراپەکاری کردنی لەسەر زەمینی میسڕدا:

خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ ۚ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ ﴾، واتە: بە دڵنیایی فیرعەون لەسەر زەوی، سەر زەوی میسڕدا، خۆی بەرزکردەوە، ﴿ عَلَا ﴾، یانی: (**تَكَبَّرَ و تَجَبَّرَ**) واتە: خۆی بە زلگرت و ملهوڕیی کرد، کە لێرەدا مەبەست ئەوەیە هەستیکردوە، کە بەرزترە لە خەڵکی دیکە، بە شێوەیەک کە هیچ کەس نایگاتێ، ئەوان لە خوارێن و ئەو لە سەرێیە، ئنجا هەر ئەو هەستەی بووە، وایلێکردوە ئەو هەڵوێستەشی هەبێ، هەمیشە تەصەووڕی ئینسانە کە جۆری تەصەڕڕوفی دیاریی دەکات، کەسێک پێی وابێ: لە خەڵک بەرزترە، دیارە بە کردەوەش ئەگەر بۆی بگونجێ، خۆییان بەسەردا بەرز دەکاتەوەو فەڕز دەکات، بەڵام کەسێک پێی وابێ: نەخێر هەمووومان بەندەی خواین و پێکەوە براین و، دەبێ پێکەوە تەبا بین، ئەو هەستە وای لێ دەکات، خۆی بەسەر کەسدا هەڵنەکێشێ و، خۆی بەسەر کەسدا فەڕز نەکات.

٢)- ﴿ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا ﴾، واتە: فیرعەون خەڵکی ئەو سەر زەمینەی، کە سەر زەمینی میسڕە، بەش بەشی کردن، (**شِيَع**) هەروەها (**أَشياع**)یش هەردووکیان کۆی (**شِيعَة**)ن، واتە: (**الجَمَاعَةُ الَّتِي تُشَيِّعُ غَيرَهَا مَا تُرِيد وتُتَابِعُهُ وَ تَنصُرُهُ**)، (**شِيعَة**) ئەو کۆمەڵە خەڵکەن کە لەگەڵ غەیرێکدا دەڕۆن و، بە دوای دەکەون و سەری دەخەن و پشتی دەگرن، لە ئەصڵدا ئەوە ماناکەیەتی بەڵام لێرەدا: ﴿ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا ﴾، یانی: (**وَجَعَلَ أَهلَهَا فِرَقاً، وطَوَائِفاً**)، خەڵکەکەی کۆمەڵ کۆمەڵ و بەش بەش کردن.

٣)- ﴿ يَسۡتَضۡعِفُ طَآئِفَةٗ مِّنۡهُمۡ ﴾، کۆمەڵێکیانی لێ دەچەوساندنەوە، کە ئەو کۆمەڵەی دەیچەوساندنەوە، بەنوو ئیسرائیل بوون، ڕۆڵەکانی یەعقووب عليه السلام کە لەوێ زۆر بوو بوون و بووبوونە نەتەوەیەک، چی لێ دەکردن و، چۆنی دەچەوساندنەوەو، چۆن بێهێزی دەکردن؟!.

٤)- ﴿ يُذَبِّحُ أَبۡنَآءَهُمۡ وَيَسۡتَحۡيِۦ نِسَآءَهُمۡ ﴾، کوڕەکانی سەردەبڕین و ئافرەتەکانی دەهێشتنەوە، کوڕەکانی سەردەبڕین، لە سۆنگەی ئەوەوە کە پیاو زیاتر هێز و پێز و، توانای ڕووبەڕوو بوونەوەو یاخیی بوون و شۆڕشکردنی هەیە، پیاوان سروشتیان بە لای زبریی و ستەم قبووڵ نەکردن دایە، بەڵام ئافرەتان زیاتر سروشتیان بە لای نەرمیی و خۆگونجاندن دایە، خوا تعالى وای خوڵقاندوون و هەر کامێکیان سروشتێکی جیا لەوی دیکەی پێداوە، کە بە هەردووکیان یەکدی تەواو دەکەن، چونکە ژیان هەم پێویستیی بە نەرم و نیانیی هەیە، هەم پێویستیی بە زبریی و توندییش هەیە، ئنجا زبریی و توندییەکە، لە پیاواندا پتر بەرجەستەیەو، نەرم و نیانیی و میهرەبانییش زیاتر لە ئافرەتاندا، ژیانیش پێویستیی بە هەردووکیان هەیە.

﴿ وَيَسۡتَحۡيِۦ نِسَآءَهُمۡ ﴾، (**أَي: يَستَبقِي حَيَاةَ الإِنَاثِ مِنَ الأَطفَالِ، فَأُطلِقَ عَلَيهِم إِسمَ النِّساء بِاعتِبَارِ المَآل وَالهَدَفِ المَنشُود**)، واتە: ژیانی مێینەکانی دەهێشتەوە لە منداڵەکانیان، بەڵام بۆچی فەرموویەتی: ﴿ وَيَسۡتَحۡيِۦ نِسَآءَهُمۡ ﴾، کە جارێ نەبوونە ئافرەتی گەورە؟! واتە: کچەکانی دەهێشتنەوە بە مەلۆتکەیی، سەری نەدەبڕین، ئەوە ڕەچاو کراوە کە دوایی ئەو کچە گچکانە، ئەو مەلۆتکە گچکانە، کە فیرعەون دەیانهێڵێتەوەو سەریان نابڕێ، دوایی دەبنە ئافرەتی گەورە، بە ئیعتیباری داهاتووەکەیان ئەو ناوەی لێ هەڵداون، چونکە هەر بە گچکەیی وەک پێشتر باسمان کرد، ئافرەتانی بەنوو ئیسرائیل کە منداڵیان دەبوو، کۆرپەیان دەبوو، فیرعەون کەسانێکی تەرخان کردبوون، لە مامانان کە تەماشا بکەن! هەر ئافرەتێکی ئیسرائیلیی منداڵی بوو، ئەگەر کوڕ بوو، یەکسەر سەری ببڕن و، ئەگەر کچ بوو، لێیگەڕێن و بیهێڵنەوە.

٥)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴾، بە دڵنیایی فیرعەون لە تێکدەران بوو، لە خراپەکاران بوو.

کورتە باسێک: دە (١٠) هەڵوەستەی گرنگ لەبەردەم ئەو چوار ئایەتەی سەرەتای (القصص)دا

١- وشەی (**فرعون**) نازناوی پادشاکانی میسڕ بووە، وەنەبێ فیرعەون ناوی تایبەتیی کەسێکی دیارییکراو بێ، ئنجا ئەو فیرعەونەی لە سەردەمی پێش لە دایک بوونی مووسادا ﵇ ئەو سیاسەتەی پەیڕەو دەکرد، کە کوڕەکانی بەنوو ئیسڕائیلی سەردەبڕی و کچەکانی دەهێشتنەوە: ڕەعەمسیسی دووەم (**رَعَمسيس الثَّاني**) بووە، کە بە پێی ئەوەی (**مُحَمد الطاهر بن عاشور**) لە تەفسیرەکەیدا[1]، دەڵێ: ئەو کاتە سنووری وڵاتی (**رَعَمسيس الثَّاني**) هەموو وڵاتی میسڕ بووەو، وڵاتی هیندیش تا دەگاتە ڕووباری (کەنەک) لە ڕۆژهەڵاتی ئاسیا، هەروەها تاکو دەگاتەوە ڕووباری (**طُونة**) لە ئەورووپا، بەو پێیە بێ، هەموو ئەو ناوچەیەی کە ئێستا ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستی پێ دەڵێن و، بەشێک لە ڕۆژئاواشی گرتۆتەوە، هەڵبەتە ئەوە (**مُحَمد الطاهر بنُ عاشور**) وا دەڵێ، ئەگەرنا بە پێی زانیاریی من، دەستەڵاتی فیرعەونەکانی میسڕ، هیچ کامیان لە سنووری وڵاتی میسڕ نەچۆتە دەرێ، بەڵام ئەویش دەبێ سەرچاوەیەکی هەبێ پشتی پێ بەستبێ، حوکمڕانەکانی میسڕیش نازناوی پادشایەتییەکەیان بریتی بووە لە (فیرعەون)، وەک چۆن ئێستا هەموو ئەو کەسانەی بۆ وێنە لە عێراق دەستەڵاتی یەکەمیان دەبێ، پێیان دەگوترێ: (سەرۆک کۆمار) ئەوی دیکە (سەرۆک وەزیران)، هەروەها لە وڵاتە ئەورووپاییەکان دەڵێن: (پرێزیدێنت)، لە ڕۆژهەڵاتی ئاسیا لە هەر وڵاتێک بە پێی زمانی خۆیان نازناوێکی هەیە، ئەوانیش، پادشاکانی میسڕ، نازناوی پادشایەتییان فیرعەون بووە، ئنجا (**محمد الطاهر**) دەڵێ: (**رَعَمسيس الثَّاني**) وڵاتەکەی دابەش کردبوو بۆ سی و شەش (٣٦) ناوچە، دەڤەر، (**إِيالة**)، ئنجا لە هەر ناوچەو دەڤەرێک جێگرێکی خۆی حوکمڕان بووە، وەک پارێزگار.

---

(١) التحرير والتنوير: ج٢٠، ص٦٧.

٢- کە دەفەرموێ: ﴿عَلَا فِي ٱلْأَرْضِ﴾، (**أَي: قَهَرَ النَّاسَ وَ أَذَلَّهُم وَ تَرَفَّعَ عَلَيهِم وَاضطَهَدَ الجَمِيعَ بالإِدِّعائاتِ الفَارِغَة**)، واتە: خەڵکەکەی زەبوون کردوە، ملی پێ کەچ کردوون، خۆی بەسەردا فەرز کردوون و سەپاندوون، هەمووی چەوساندوونەوە بەو لاف لێدانە بۆشانەی کە هەیبوون، گوتوویەتی: ﴿فَقَالَ أَنَا۠ رَبُّكُمُ ٱلْأَعْلَىٰ ﴿٢٤﴾﴾، **النَّازِعات**، ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُم مِّنْ إِلَـٰهٍ غَيْرِى ﴿٣٨﴾﴾، ئەو لاف لێدانە بۆشانەی بوون و، ئەو خەڵکەی ئاوا چەوساندوونەوە، خەڵکەکەی میسڕیشی هەر چەوساندۆتەوە، وەنەبێ بەس بەنوو ئیسرائیلییەکان، بەڵام گەلی بەنوو ئیسرائیلی وەک کۆیلە تەماشا کردوەو، نێرینەکانی سەربڕیون و مێینەکانی هێشتوونەوە، ئەگەرنا خەڵکی میسڕیشی هەموویان وەک کۆیلەو بە پەرستەر(**عابد**)ی خۆی داناون و، خۆی بە پەروەردگارو پەرستراویان داناوە.

بۆ وێنە: لە تەفسیری نموونە[1]دا هاتوە، کە ئەویش پشت بە کۆمەڵێک سەرچاوەی مێژوویی دەبەستێ، ئەو هەرەمی خۆفۆ، (خۆفۆ ناوی یەکێک بووە لە فیرعەونەکان)، کە هەرەمی خۆفۆ گەورەترین هەرەمە لە میسڕ، لە ماوەی بیست (٢٠) ساڵدا دروست کراوە، بە شان و پشتی (١٠٠،٠٠٠) کۆیلە بە سۆغرە و بێگار، کە بە تەئکید لەو سەد هەزارە، لانی کەم بەسەدانیان لەو کارە قورسەدا مردوون، ئنجا ئایا ئەو (١٠٠،٠٠٠) کۆیلەیە هەموویان لە بەنوو ئیسرائیل بوون، لە غەیری بەنوو ئیسرائیل بوون و خەڵکی دیکە بوون؟ گرنگ ئەوەیە ئا بەو شێوەیە ئەوانە خۆیان فەرز کردوەو، خەڵکیان بەو شێوەیە بەکارهێناوە.

٣- کە دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا﴾، فیرعەون بەو شێوەیە خەڵکەکەی دابڕ دابڕو بەش بەش کردوەو لەنێو یەکدا بەریداونە یەکدی، هەندێکی بە هەندێکیان داداون، وەک سیاسەتە پێشینەکەی ئینگلیز: (پەرت بکە و زاڵ بە)، خەڵکەکە بەش بەش بکە، ئنجا حوکمڕانییان بەسەردا بکە، حوکمڕانە خۆسەپێنەکان وا دەکەن، بەڵام حوکمڕانی صاڵح و چاک، هەمیشە دەیەوێ خەڵک پێکەوە تەبا بێ و ڕێک بێ، ڕێزی یەکدی بگرن، شیرو تیر لە یەکدی نەسوون، سەنگەر لە یەکدی نەگرن، چونکە هەمیشە کەسێک ئامانجی

---

(١) ج١٦، ص١٢.

باشی هەبێ، بۆی بە دوای ئامڕازی باشیشدا دەگەڕێ، بەڵام کەسێک ئامانجی خراپ بێ، ئامانجە خراپەکەی پەلکێشی دەکات بۆ ئامڕازی خراپ و شێوازی خراپ، وەک لە کتێبی: (گرنگیی ڕەوشت لە سیاسەتدا) لەو بارەوە قسەم کردوە، هەروەها لە مەوسووعەی: (ئیسلام و دەوڵەتداریی)دا لەو بارەوە بە تەفصیڵ قسەم کردوە، کە هەموو ئەوانەی بیانەوێ حوکمڕانییەکی ڕەشید بکەن، بەسەر خەڵک و وڵاتدا، دەشخەفتێن لە شێوازی چاک، لە ئامڕازی چاک، لە خەڵکی چاک، بەڵام کەسێک بیەوێ خۆی بسەپێنێ و، خەڵک بچەوسێنێتەوەو، خۆی بەسەر خەڵکدا فەرز بکات، دیارە دەبێ شێواز و ئامڕازێکی واش بەکاربێنێ، کە لەگەڵ ئەو ئامانجە ناشەرعییانەدا بگونجێ.

٤- کە دەفەرموێ: ﴿يَسْتَضْعِفُ طَآئِفَةً مِّنْهُمْ﴾، بە دڵنیایی مەبەست پێی گەلی مووسایە ﷺ، کە بەنوو ئیسڕائیلن، ڕۆڵەکانی یەعقووب ﷺ کە لەوێ زۆربوون، دوای ئەوەی یەعقووب و دوازدە کوڕەکەی، یوسوف و بنیامین و دە (١٠) برایەکانی دیکەیان لە میسڕ نیشتەجێ دەبن، زاووزێ دەکەن و زۆر دەبن و دەبنە نەتەوەیەک، مەبەست پێی ئەوانە، بەڵام بۆچی دەفەرموێ: ﴿يَسْتَضْعِفُ طَآئِفَةً مِّنْهُمْ﴾؟ بۆچی نافەرموێ: (**يَستَضعِفُ بَنِي إِسرَائِيلَ**)؟ پێم وایە لەبەر دوو هۆیان:

یەک: تاکو بزانرێ کە ئەو گەلی بەنوو ئیسڕائیلە، بوونە بەشێک لە کۆمەڵگای میسڕ، ئەو کاتە، میوان و غەریب نەبوون، بە لای کەمەوە لەو کاتەوە کە لە سەردەمی یەعقووب ﷺ نیشتەجێ بوون، تاکو ئەو کاتەی کە مووسا ﷺ لە دایک دەبێ (٤٠٠ - ٥٠٠) ساڵی پێچووە، ئنجا (٤٠٠ - ٥٠٠) ساڵ کەسێک لە شوێنێک بێ، هەشت نۆ پشتی لەوێ بڕاونەوە، مانای وایە بوونە بەشێک لە خەڵکی میسڕ، کەواتە: ﴿يَسْتَضْعِفُ طَآئِفَةً مِّنْهُمْ﴾، یانی: لە خەڵکی میسڕ کۆمەڵێکیانی دەچەوساندەوە، کە هەر خەڵکی میسڕن.

دوو: بۆیە دەفەرموێ: ﴿يَسْتَضْعِفُ طَآئِفَةً مِّنْهُمْ﴾، تاکو بزانرێ کە عیبرەت بە نێوەڕۆکە، نەک بە جۆر، داخۆ کێن؟ گرنگ ئەوەیە خەڵکێکن، کۆمەڵە خەڵکێکی میسڕن و دەچەوسێنرێنەوە، ئنجا ئەگەر ناوەکەیانی هێنابایە، واتە: لەبەر ئەوەی کە

ئەوانن! بەڵام نا، كۆمەڵە خەڵكێك بوون، هەر كەسێك بن، بەنوو ئیسرائیلیش نەبن بچەوسێنرێنەوە، هەر خراپە، نەك لەبەر ئەوەی بەنوو ئیسرائیلن، ئەگەر بچەوسێنرێنەوە باشە، ئەگەر خەڵكێكی دیكە بێ، خراپە، نا، هەر كەسێك بچەوسێنرێتەوە، هەر خراپە، بۆیە خوا ﷻ ناوەكەیانی نەهێناوە، گرنگ ئەوەیە پێكهاتەیەكن، كۆمەڵە خەڵكێكن، كۆمەڵە مرۆڤێكن.

ئنجا كە دەفەرموێ: ﴿يَسْتَضْعِفُ﴾، **(أَي: يَجْعَلُهُم ضُعَفَاء)**، **(إستِضْعَاف)** یانی: **(طَلَبُ الضُّعْف)**، واتە: داواكردنی بێهێزیی، بێهێزكردن، یانی: لە خۆیاندا بێهێز نەبوون، بەڵام بێهێزكراون، بێهێز و پێزكراون و چەوسێنراونەوە.

٥- كە دەفەرموێ: ﴿يُذَبِّحُ أَبْنَآءَهُمْ﴾، كوڕەكانیانی سەردەبڕین، لە سووڕەتی **(الأعراف)** دا دەفەرموێ: ﴿يُقَتِّلُونَ أَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ ﴿١٤١﴾﴾، واتە: كوڕەكانتانیان دەكوشت، ئافرەتەكانتانیان دەهێشتەوە، كەواتە: مەرج نیە تەنیا شێوەی سەربڕین، تاكە شێوەی كوشتنی منداڵە كوڕەكان بووبێ، بەڵكو بە جۆری دیكەش كوشتوویانن، وەك پێشتر لە پەیمانی كۆنەوە هێنامان، كە فیرعەون فەرمان دەكات دەڵێ: بیانخەنە ڕووباری نیلەوە، با بخنكێن، ڕەنگە شێوەی دیكەشیان بووبێ، ئنجا لە زۆربەی شوێنەكان دەفەرموێ: ﴿يُذَبِّحُ أَبْنَآءَهُمْ﴾، بەڵام لە سووڕەتی **(الأعراف)**دا دەفەرموێ: ﴿يُقَتِّلُونَ أَبْنَآءَكُمْ ﴿١٤١﴾﴾، ﴿يُقَتِّلُونَ﴾ یانی: زۆریان دەكوژن، بۆ ئەوەی هەم سەربڕینیش و، هەم غەیری سەربڕینیش بگرێتەوە.

٦- كە دەفەرموێ: ﴿وَيَسْتَحْيِ نِسَآءَهُمْ﴾، واتە: ئافرەتەكانی دەهێشتنەوە، یانی: هەر تەنیا بە زیندوویی دەیانهێشتنەوە، تەنیا ژیانیان لەبەردا هەبوو، وەك بووكە شوشەیەك، كە یاریی پێ دەكرێ، بۆ ڕابواردن دەیانهێشتنەوە.

٧- لە نۆ شوێن دا باسكرانی ئازارو ئەشكەنجەدرانی بەنوو ئیسرائیل لە لایەن فیرعەونەوە:

شایانی باسە: باسكرانی سزا و ئەشكەنجەی فیرعەون بۆ گەلی مووسا ﷺ، ئەوەندەی سەرنجم داوە، بە لای كەمەوە لە نۆ (٩) شوێندا هاتوە، لە نۆ

سـوورەت لـە سـوورەتەکانی قورئانـدا، تەنیـا ئامـاژە بـە ئایەتـەکان دەدەیـن، چونکـە زۆربـەی ئـەو شـوێنانە ئێمـە کاتـی خـۆی لـە بەرگەکانـی ئـەم تەفسـیرەدا، تەفسـیری (قورئانـی بـەرزو بـە پێـز) تەفسـیرمان کـردووە:

١)- لە سوورەتی (البقرة)دا: ﴿وَإِذْ نَجَّيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ ۚ وَفِي ذَٰلِكُم بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾﴾.

٢)- لە سوورەتی (الأعراف)دا: ﴿وَإِذْ أَنجَيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ ۖ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ ۚ وَفِي ذَٰلِكُم بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾﴾.

٣)- لە سوورەتی (إبراهيم)دا: ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنجَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ ۚ وَفِي ذَٰلِكُم بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٦﴾﴾.

٤)- لە سوورەتی (طه)دا: ﴿فَأْتِيَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ ۖ قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكَ ۖ وَالسَّلَامُ عَلَىٰ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَىٰ ﴿٤٧﴾﴾.

٥)- لە سوورەتی (المُؤمِنون)دا: ﴿فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾﴾.

٦)- لە سوورەتی (الشُعَرَآء)دا: ﴿وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٢٢﴾﴾.

٧)- لە سوورەتی (القصص)دا: ﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ ۚ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾﴾.

٨)- لە سوورەتی (غافر)دا: ﴿فَلَمَّا جَاءَهُم بِالْحَقِّ مِنْ عِندِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَاءَهُمْ ۚ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿٢٥﴾﴾.

٩)- لە سووڕەتی (الدخان)دا: ﴿ وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مِنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِن فِرْعَوْنَۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَالِيًا مِّنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ ﴾.

لەم نۆ شوێنەدا، ئاماژە کراوە بە سزا و ئەشکەنجەی فیرعەون، بۆ گەلی مووسا عليه السلام.

٨- ئایا هۆکاری ئەوە چی بووە، فیرعەون بەو شێوەیەی لە بەنوو ئیسرائیل کردوە؟

زانایان چەند هۆکارێکیان باسکردووە:

١- یەکێک لە کاهینەکان خەونێکی بینیوە، کە منداڵێکی بەنوو ئیسرائیلیی کۆتایی بە حوکمڕانیی فیرعەون و قیبتییەکان، گەلی فیرعەون، دێنێ.

٢- بەنوو ئیسرائیل لەسەر ئایینی ئیبراهیمی خەلیل بوونەو، ئامادە نەبوون وەک فرعەون بتپەرست بن، یان فیرعەون بپەرستن.

٣- بەنوو ئیسرائیل کاتی خۆی کە یوسوف عليه السلام خراوەتە چاڵەوە، لە لایەن برایەکانیەوەو، دوایی دەرهێنراوە و، کراوەتە کۆیلە و فرۆشراوەو، لە سجن دا بووە، ئەو کاتە پادشا شوانەکان (**مُلُوك الرُّعاة**) حوکمڕانیی میسریان کردوەو، پێیان گوتراوە: (**الهَكسُوس**)، ئنجا کاتێک کە حوکمی فیرعەونیی گەڕاوەتەوە، بەنوو ئیسرائیلیان چەوساندۆتەوەو گوتوویانە: ئێوە لەگەڵ حوکمڕانەکانی پێش ئێمەدا بوون، کە ئەو کاتە ماوەی دوو سەد (٢٠٠) ساڵێک - وەک کاتی خۆی لە تەفسیری سووڕەتی (یوسف)دا بە تەفصیڵ باسمان کردوە - پادشا شوانکارەکان (**مُلُوك الرُّعاة**) لە هەکسۆس کە خەڵکێکی دیکەی نامۆ بوون، هاتوون حوکمیان بەسەر میسرِدا کردوەو، میسرِیان خستۆتە ژێر ڕکێفی خۆیانەوە، بەنوو ئیسرائیلیش دیارە لەگەڵ ئەواندا بوون کە حوکمڕانی وڵات بوون، ئنجا کە حوکمی فیرعەونەکان گەڕاوەتەوە، لەسەر ئەوە سزایان داون، گوتوویانە: ئێوە لەگەڵ نەیارەکانی ئێمەدا بوون.

٤- لە تەفسیرەکاندا دەڵێن: فیرعەون خەونی بینی ئاگرێک لە (**بَيتُ المَقدِس**) لە فەڵەستینەوە هات، ڕووی لە میسرِ کردو، تەنیا قیبتییەکانی میسرِی دەکوشت، بەڵام

بەنوو ئیسرائیلی ئازار نەدەدا، کاتێک ئەو خەونەیان بۆ تەعبیر کرد، گوتیان: لەو وڵاتەوە، یانی: لەو شوێنەوە کە دوایی بەنوو ئیسرائیلی لێ نیشتەجێ دەبن، یەکێک دێ کۆتایی بە موڵک و دەسەڵاتی تۆ دێنێ[1].

٩- لەسەر چۆنیەتیی سەربڕینی فیرعەون بۆ کوڕەکانی بەنوو ئیسرائیل، سێ ڕا هەن:

ڕای یەکەم: دەڵێ: ساڵێکی دیاریکراو بووە، ئەو ساڵەی مووسای تێدا لە دایک بووەو، تەنیا لەو ساڵەدا کوڕەکانی سەربڕیون، ئەگەرنا کۆتاییان پێ دەهات.

ڕای دووەم: دەڵێ: نەخێر، ساڵێک سەری دەبڕین وساڵێک وازی لێ دەهێنان، بۆ وێنە: خەونەکەیان وا بینیوە، ساڵی جووت بووە، یان ساڵی تاک بووە، ئنجا ئەو ساڵە کە خەونی پێوە بینراوە، تێیدا سەریان بڕیون و، لە ساڵەکەی دیکەدا لێیان گەڕاون، مووساش ﷺ لەو ساڵەدا لە دایک بووە، کە بڕیار بووە کوڕپە نێرینەکان سەربېڕێن، بەڵام هاڕوون لەو ساڵەدا لە دایک بووە، کە بڕیار بووە سەرنەبڕدرێن، بۆیە هاڕوون بەجێهێڵراوە، بەڵام مووسا لە ترسی سەربڕان، دایکی خستوویەتە نێو سندووقێک و بە ڕووباری نیلی داداوە، بە ئیلهامێک کە خوا بۆی کردوە.

ڕای سێیەم: کە زۆر بەجێیە، دەڵێ: ئەو پرۆسە دڕندانەیە دوای ئەوە بووە کە فیرعەون ئەو خەونەی بینیوە، یاخود کاهینێک ئەو خەونەی بینیوەو پێشتر وانەبووە، ئەگەرنا کۆتاییان پێدەهات.

١٠- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴾، واتە: بە ڕاستیی ئەو (فیرعەون) لە تێکدەران بوو، ئەگەر سەرنج بدەین، دەبینین فیرعەون، پێنج جۆرە تێکدان و خراپەکاریی هەبوون لە زەوییدا:

١)- خۆی بەرزکردۆتەوەو ملهوڕیی کردوە، کە ئەو ملهوڕیی و خۆبەزلگرییە، سەرچاوە و کانگای هەموو سیفەتە خراپەکانی دیکەی مرۆڤە، مرۆڤ کە خۆی بە زلگرت و خۆی

---

(١) جامع البيان للطبري: برقم: ٢٧ و ١١٨، مُرْسَلًا.

فەرز کردو سەپاند، ئەو خۆبەزلگرییە دەبێتە زبڵدانی تێدا ترووکانی گەرای کۆمەڵێک سیفەتی دیکەی خراپ و، کۆمەڵێک کارو کردەوەی زیانبەخش و بە زەرر.

٢)- ئەوە بووە کە خەڵکەکەی بەش بەش کردوە، هەندێکی بە هەندێکیان داداون، لە جیاتی ئەوەی کە هەوڵبدات کۆمەڵگایەکی تەبای پێکەوە گونجاو و ڕێک و پێک دروست بکات، هەوڵیداوە: خەڵکەکە بەگژ یەکدا بکات، بۆ ئەوەی پێکەوە سەرقاڵی یەکدی بن، ئەوەش یەکێکە لە عادەتی حوکمڕانە خۆسەپێنەکان، کە خەڵک لە دژی یەکدی هان بدەن بۆ ئەوەی پێکەوە سەرقاڵ بن و، ئاگایان لە حوکمڕانە ستەمکارەکە نەمێنێ.

٣)- کۆمەڵە خەڵکێکی وڵاتەکەی چەوساندۆتەوە، کە وەک گوتمان: مەبەست پێیان بەنوو ئیسرائیلە، کە چوار سەد (٤٠٠) ساڵ پێشتر لە میسر نیشتەجێ بوو بوون، لە ناوچەی جاسان، وەک لە پەیمانی کۆندا هاتوەو پێشتر باسمان کردوە.

٤)- ئەوە بووە کە کوڕەکانی سەربڕیون، چونکە کوڕان، پیاوان لە هەموو نەتەوەکاندا بە درێژایی هەموو مێژووی بەشەر، زیاتر هێزی بەرگرییکارو شۆڕشگێرو خەباتگێرن، خواش ﷻ حاڵەتی زبریی و توندیی و پتەویی و غیرەت و ئازایەتیی، لە پیاواندا خوڵقاندوەو، کۆمەڵە سیفەتێکی دیکەی بە ئافرەت داون، کە ئەرکە سروشتییەکەی کە بریتیە لە دایکایەتیی و منداڵ بەخێوکردن و، ماڵداریی و کابانداریی، ئەو ئەرکانەش، ئەو جۆرە سروشتە دەخوازن، کە نەرم و نیانیی و میهرەبانیی و ڕەحم و عەتف و سۆزە.

٥)- پێنجەم شێواز لە تێکدان خراپەکاریی فیرعەون ئەوە بووە: ﴿ وَيَسْتَحْيِۦ نِسَآءَهُمْ ﴾، ئافرەتەکانی دەهێشتنەوە بە زیندوویی، واتە: کۆرپە مێینەکانی دەهێشتنەوە، تاکو ببنە ئافرەت و سەرەنجام ئەو ئامانجانەیان پێ بهێندرێنە دی، کە بە ئافرەتان دەهێندرێنە دی!

کەواتە کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴾، فیرعەون ئەم پێنج جۆرە خراپەکاریی و تێکدانەی بوون، لە وڵاتی میسردا.

مەسەلەی سێیەم:

ویستی خوایە کە چەوسێنراوان ڕزگار بکات و بیانکاتە حوکمڕان و میراتگری ستەمکاران و، باڵادەستیان بکات لە زەوییداو، ئەوەی حوکمڕانە خۆسەپێن و هاوکارەکانیان بیمیان لێی هەیە، پێشانیان بدات، لە لایەن چەوسێنراوانەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، دەشمانەوێ، چاکە بکەین لەگەڵ ئەوانەدا کە لە زەوییدا چەوسێنراونەوە.

(و) بۆ گێڕانەوە (**عطف**)یەو، ڕستەکە دەگێڕێتەوە بۆ سەر ئەوەی پێشێ، کە پێشێ باسی چەوساندنەوەی فیرعەون و دارو دەستەکەی کرد بۆ گەلی ستەمدیدەی بەنوو ئیسرائیل، واتە: فیرعەون ئاوا دەکات و بەو شێوەیە دەیویست بیگوزەرێنێ، حوکمڕانیی بکات، ئەو وای دەکرد، بەڵام ئێمەش دەمانەوێ چاکە بکەین لەگەڵ ئەوانەدا کە لە زەوییدا چەوسێنراونەوە.

بێگومان (**أل**)ی (**الأرض**) بۆ (**عهد**)ەو مەبەست لە: ﴿ ٱلْأَرْضِ ﴾، سەر زەمینی میسرە، ئەوەی کە لە ژێر ڕکێفی حوکمڕانیی فیرعەون دا بووە، بە نسبەت ڕواڵەتی ئایەتەکەوە، بەڵام ئەو ئایەتە وێڕای ئەوەی باسی واقیعێکی دیارییکراو دەکات، کە گرفتاربوونی بەنوو ئیسرائیلە بە دەست فیرعەون و هامان و داروودەستەکەیانەوە، هاوکات لەگەڵ ئەوەش: خوا باسی یاسایەکی بەردەوام و گەردوونیی خۆیشی دەکات لە ژیانی بەشەردا، ئەویش ئەوەیە: ویستی خوا،

ویستی دادگەرانە و کاربەجێیانەی خوا ﷻ لە پشت چەوسێنداراوان و مافخوراوان و ماف پێشێلکراوانەوەیەو، لە دژی ستەمکاران و خۆسەپێنانە، هەر بۆیەش خوا ﷻ نەیفەرمووە: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيل)، دەمانەوێ چاکە لەگەڵ بەنوو ئیسرائیل دا بکەین، بەڵکو فەرموویەتی: ﴿ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، هەروەها نەشیفەرمووە: (الذين استُضعِفوا في مصر)، ئەوانەی لە میسردا چەوسێنراونەوە، بەڵکو فەرموویەتی: ﴿ ٱسْتُضْعِفُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، ئەوانەی لە زەویدا چەوسێنراونەوە، ئنجا ئاوایە کە خوا ﷻ وایکردوە: فەرمایشتەکەی چەمک و واتایەکەی زۆر فراوان بێ، ئێستا ئەگەر فەرمووبای: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيل الَّذِينَ استُضعِفوا في مصر)،

ئەو کاتە چەمک و واتایەکەی قەتیس دەما، لە شوێن و کات و خەڵکێکی دیاریکراودا، هەرچەندە خوا ﷻ باسی بەنوو ئیسرائیلی چەوسێنداراوە دەکات بە دەستی فیرعەون و دارو دەستەکەی، بەڵام فەرمایشتەکە وا دارێژراوە، کە ببێتە یاسایەکی گشتیی، هەڵبەتە ئێمە دوایی باس دەکەین، کە ئەو منەت کردنەی خوای پەروەردگار چۆن بوو لەسەر بەنوو ئیسرائیل؟ بەڵام وشەی (مَنّ) (المَنُّ: الإنعَامُ)، واتە: چاکە لەگەڵدا کردن، دەگوترێ: (مَنَ يَمُنُّ مَنًّا)، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ وَنُرِيدُ ﴾، کە بە (فعل المُضَارِع) هێناویەتی، بۆ خستنە بەرچاوی دیمەنەکەیە، بۆچی خوا نەیفەرمووە: (وَ أَرَدنَا أَن نَّمُنَّ)، کاتێک کە قورئان دابەزیوە، بە لای کەمەوە دەوری (٢٥٠٠) ساڵ بووە فیرعەون ئەوەی کردوە بە بەنوو ئیسرائیل و، ئەوە کە خوا ﷻ چاکەی لەگەڵ ئەو چەوسێنراوانەدا کردوەو دەربازی کردوون، تێپەڕیوە، بەڵام، خوای کاربەجێ:

أ- دەیەوێ دیمەنەکە بخاتە بەرچاوو تێوەی ڕامێنین.

ب- دەیەوێ ئەوە وەک یاسایەکی خۆی، کە بەردەوامیی هەیەو شتێک نیە تێپەڕیبێ و ڕابردبێ، بەڵکو بەردەوامیی هەیە وەک یاسایەکی خوا ﷻ (كَسُنَّةٍ مِنْ سُنَنِ اللهِ فِي حَيَاةِ البَشَر) وەک یاسایەک لە یاساکانی خوا لە ژیانی مرۆڤدا.

٢)- ﴿ وَنَجۡعَلَهُمۡ أَئِمَّةٗ ﴾، دەمانەوێ بشیانکەینە پێشەواو حوکمڕان، یانی: (**وَنُرِيدُ أَن نَجْعَلَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا أَئِمَّةً**)، دەمانەوێ ئەوانەی چەوسێنراونەوە بکەینە پێشەوایان، ﴿ أَئِمَّةٗ ﴾، کۆی (**إِمَام**)ە، پێشەوا، کە مەبەست پێی حوکمڕان و، کەسێکە غەیری خۆی لە ژێر چاودێریی دابێ، بەڵام نەیفەرمووە: (**وَ نَجْعَلَهُم حُكَّاماً**)، چونکە مەرج نیە هەرچی حوکمڕان بوو، باش بێ، بەڵام هەر کەسێک پێشەوا (**إمام**) بێ، باشە، دەمانەوێ بیانکەینە پێشەوا، واتە: خەڵک چاویان لێبکات و، وابن خەڵک بیانکانە پێشەنگ و سەرمەشقی خۆی لە چاکەدا.

٣)- ﴿ وَنَجۡعَلَهُمُ ٱلۡوَٰرِثِينَ ﴾، هەروەها بشیانگێڕین بە میراتگران، واتە: لە شوێنی ئەو حوکمڕانە ستەمکارانەی کە زوڵمیان لێدەکەن، ئەوجارە ئەوان حوکمڕان و باڵادەست بن.

٤)- ﴿ وَنُمَكِّنَ لَهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، هەروەها لە زەوییدا دەستڕۆیشتوویان بکەین.

کە بە پلەی یەکەم مەبەست سەرزەمینی میسرە، یانی دەستڕۆیشتوویان بکەین و بیانکەینە خاوەن ئیمکانیەت و پێگە، لە سەرزەمینی میسڕدا، یاخود سەرزەمینێکی وەک هی میسڕدا، کە مەبەست پێی (شام)ە، چونکە بەنوو ئیسڕائیل دوای ئەوەی لە چەنگی فیرعەون ڕزگاریان بووە، نەگەڕاونەوە بۆ میسڕ، بۆیە زانایان گوتوویانە: ﴿ وَنُمَكِّنَ لَهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، خوا وشەی زەویی ﴿ ٱلۡأَرۡضِ ﴾ی بە گشتیی هێناوە: لە زەوییدا، بەڵکو کە دەشفەرموێ: ﴿ وَنَجۡعَلَهُمُ ٱلۡوَٰرِثِينَ ﴾، بیانکەینە میراتگران، مەرج نیە تەنیا ئەوەی فیرعەون و دارو دەستەکەی بەجێی دێڵن، بە میراتی بگرن، واتە: شوێنێکیان پێ بدەین، وەک ئەوەی کە لە بەردەستی فیرعەون و دارو دەستەکەی دا بووە، بەو شێوەیە بێ، کە لە شام بووە.

ئنجا چیدیکەشیان بۆ بکەین؟

٥)- ﴿ وَنُرِيَ فِرۡعَوۡنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا مِنۡهُم مَّا كَانُواْ يَحۡذَرُونَ ﴾، هەروەها پێشانی فیرعەون و هامان و سەربازەکانیان بدەین، لە لایەن ئەوانەوە، [لەلایەن

چەوسێنراوانەوە، ڕاناوی (منهم) بۆ (مُستَضعَفِين) دەچێتەوە]، ﴿مَّا كَانُواْ يَحْذَرُونَ﴾، ئەوەی کە بیمیان لێی هەبوو، لێی دەترسان، کە بریتی بوو لەوەی حوکمڕانییان نەمێنێ، بە هۆی پیاوێک لەوانەوە کە لێیان هەڵدەکەوێ، کە مووسایە ، وەک فیرعەون یاخود یەکێک لە کاهینەکانی خەونی بینیبوو، وشەی: ﴿وَنُرِيَ﴾، بە (وَيَرَى)ش خوێنراوەتەوە: (وَيَرَىٰ فِرْعَوْنُ وَهَامَانُ وَجُنُودُهُمَا مَّا كَانُوا يَحذَرُونَ)، ئنجا ئەگەر: ﴿وَنُرِيَ﴾، بێ (فرعون) دەبێتە بەرکار (مَفعُول بِهِ)، بەڵام ئەگەر بە (وَيَرَى) بخوێندرێتەوە: (وَيَرَى فِرعَونُ وَ هَامانُ وَجُنُودُهُمَا) ئەو کاتە یانی: فیرعەون و هامان و سەربازەکانیان ببینن، واتە: (فِرعَونُ وَهَامانُ وَجُنُودُهُمَا)، دەبنە بکەر (فاعل)ی (يَرى)، (مِنهُم: أَي مِنْ قِبَلِهم، مِنْ طَرَفِ المُستَضعَفِين)، لە لایەن چەوسێنراوەکانەوە، ئەوە ببینن: ﴿مَّا كَانُواْ يَحْذَرُونَ﴾، ئەمە پەیوەست (صلة)ەکەی قرتێندراوە، یانی: (مَاكَانوا يَحذَرُونَهُ، الَّذِي كَانوا يَحذَرُونَهُ)، ئەوەی کە بیمیان لێی هەبوو، کە بریتی بوو لەوەی جێیان پێ لەق بکەن و کۆتایی بە ستەم و زۆرداریيان بێنن، (الحَذَرُ: إحتِرَازٌ مِن مُخِيفٍ)، (حَذَر) بریتیە لە خۆپاراستن لە شتێکی ترسێنەر، شتێکی ترسناک.

چوار نیعمەت و چاکەی گەورەی خوا
بۆ گەلی چەوساوەی مووسا عليه السلام

لێرەدا کە خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسۡتُضۡعِفُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، دەشمانەوێ کە چاکە بکەین و منەت بکەین لەسەر ئەو کەسانەی کە لە زەمیندا دەچەوسێنرانەوە، لە ئەصڵدا مەبەست لە چەوسێندراوان، بەنوو ئیسرائیلەو، مەبەستیش لە: ﴿ ٱلۡأَرۡضِ ﴾، سەرزەمینی میسرە، بەڵام خوا ﷻ تەعبیرەکەی وا دارشتوە، کە بشێ وەک یاسایەکی گشتیی خوا لە ژیانی بەشەردا بەرجەستە ببێ: ئەوە ویستی خوایە لە پشت چەوسێنراوانەوە لە زەویدا، کە سەریان بخات و، لەگەڵیان بێ و، مشووریان لێ بخوات و، پشتیان بگرێ و، سەرەنجام دەربازیان بکات لەو واقیعە دژوارەی تێیدان و، توانایان پێبدات لە زەوییدا بیانکاتە میراتگرو پێشەواو، پێشانی دوژمنەکانیشیان بدات، ئەوەی کە بیم و ترسیان لێی هەیە لەلایەن ئەوانەوە.

خوا ﷻ کە دەفەرمووێ: ﴿ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسۡتُضۡعِفُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، دوایی چوار شتان دەخاتە ڕوو و، ئەو منەت و چاکەیەی خوا لەگەڵ بەنوو ئیسرائیلدا، لەو چوار شتانەدا بەرجەستە دەبێ:

١- ﴿ وَنَجۡعَلَهُمۡ أَئِمَّةً ﴾، بیانکەینە پێشەوا، بیانکەینە ئیمام و سەرکردە، کە مەبەست پێی ئیمام و پێشەوایە لە خێرو چاکەدا، ئەگەرنا وشەی: ﴿ أَئِمَّةً ﴾، بۆ کەسانێکیش بەکارهاتوە، هەر لە قورئاندا، کە خەڵک بەرەو کوفر بانگ دەکەن، خەڵک بەرەو دۆزەخ بانگ دەکەن: ﴿ وَجَعَلۡنَٰهُمۡ أَئِمَّةً يَدۡعُونَ إِلَى ٱلنَّارِ ﴾**القصص - ٤١ -**، کە هەر لەم سووڕەتە موبارەکەدا هاتوە.

ئنجا ئایا ئەمە کاتی خۆی لە ژیانی بەنوو ئیسرائیلدا هاتە دی؟ بەڵێ. ئەوە بوو کە دوای ئەوەی لە فیرعەون و دارو دەستەکەی ڕزگاریان بوو و، لە دەریای سوور پەڕینەوە - کاتی خۆی (بحر القلزم)یان پێگوتوە - دوای ئەوەی لەوێ پەڕینەوە، چوونە شام و، لەوێ خوای باڵا دەست ئەو بەڵێنەی پێیدا بوون، بۆی هێنانەدی.

هەڵبەتە پێشێ عینادیی و سەرەخەرییان کرد، بە قسەی مووسایان ﷺ نەکرد، وەک کاتی خۆی لە تەفسیری سوورەتی (المائدة)دا باسمان کرد، بەڵام دوایی ئەوە بوو کە لەوێ نیشتەجێ بوون و، بوونە خاوەن قەوارەی سیاسیی و خاوەن دەوڵەت و ئیمکانیەت، پێشتریش خوا ﷻ شەریعەتێکیشی بە مووسا ﷺدا بوو، کە لە تەوراتدا بەرجەستە بوو، ئنجا بەو تەوراتە: دروشمەکانی دینداریان، هەروەها ژیانی ئابووریان و ژیانی کۆمەڵایەتییان و ژیانی سیاسییان ڕێکخراو بوونە ئوممەتێک، بوونە قەوارەیەکی سیاسیی تۆکمەو بەهێز.

٢- ﴿وَنَجْعَلَهُمُ ٱلْوَٰرِثِينَ﴾، هەروەها بیانکەینە میراتگر، یانی: جێگا و ڕێگەی کەسانێکی دیکەیان پێبدات، کە لێرەدا وشەی (إِرث) خوازراوەو مەجازە بۆ ئەوە کە دەبنە جێنیشی کەسانی دیکە، کۆمەڵگا و خەڵکانی دیکە لە شام، وەک لە (پەیمانی کۆن) دا بە تەفصیلی باسکراوەو، مێژووش نووسیویەتی، کە ئەو کاتە لە شام چەند کۆمەڵگا و قەوارەیەکی دیکە هەبوون، کە هۆکارەکانی لە بەین چوون و بێهێزییان تێدا پەیدابوون و، بەنوو ئیسرائیلیش ئوممەتێکی تازە پێگەیشتوو و، خاوەن شەریعەتێکی خوایی، بوون و، بەهێزترو شایستەتر بوون و، شوێنی ئەو میللەتانەی دیکەیان گرتۆتەوە لە شام، بەپێی یاسای خوا کە دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى ٱلزَّبُورِ مِنۢ بَعْدِ ٱلذِّكْرِ أَنَّ ٱلْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴿١٠٥﴾﴾الأنبياء، لە دوای زیکر لە زەبووردا نووسیومانە: بەندە چاکەکانم سەر زەوی بە میرات دەگرن، ئەوانەی کە شایستەن، ئەو کاتەش بەنوو ئیسرائیل لە هەموو کۆمەڵگاکانی دیکەی سەر زەوی شایستەتر بوون، وەک دەفەرموێ: ﴿يَٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتِىَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٤٧﴾﴾البقرة،

خوا بەسەر هەموو جیهانییاندا هەڵیبژاردوون، ئەو کاتە بەنوو ئیسرائیل لەگەڵ کەم و کوڕییەکانیشیاندا، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەهلی تەوحید بوون و، شوێنکەوتووی پێغەمبەران (**عليهم الصَّلاةُ وَالسَّلام**)و، شوێنکەوتووی وەحیی بوون، بە گشتیی لە هەموو کۆمەڵگاکانی سەر ڕووی زەوی، هی ئەو کاتە باشتر بوون.

٣- ﴿ وَنُمَكِّنَ لَهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، بیانکەینە خاوەن تواناو دەستڕۆیشتوویان بکەین لە زەوییدا، کە مەبەست لە زەوی لێرەدا، سەر زەمینی شامە، (**التَّمكِينُ: جَعْلُ شَيْءٍ فِي مَكَانٍ، أَوَ جَعْلُ شَخْصٍ ذَا مَكَانَةٍ**)، (**تمكين**) دانانی شتێکە لە شوێنێک داو، توانایی و پێگە بەخشینە بە کەسێک، ئەوانیش پێیان چەسپا لە زەوییداو، بوونە خاوەن پێگە و قەوارەی سیاسیی خۆیان.

٤- ﴿ وَنُرِيَ فِرۡعَوۡنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا مِنۡهُم مَّا كَانُواْ يَحۡذَرُونَ ﴾، هەروەها پێشانی فیرعەون و هامان و سەربازەکانیان بدەین، لە لایەن ئەوانەوە، ئەوەی کە لێی دەترسان و بیمیان لێی هەبوو، کە هەر واشبوو بینیان، پێشەکییەکانیان بینی، چونکە بەڵێ فیرعەون و دارودەستەکەی خنکان، بەڵام گرنگ ئەوەیە پێشەکیی و زەمینە خۆشکردنەکانیان بینی، کە بەنوو ئیسرائیل دەرباز دەبن و، خۆشیان لە ئاودا دەخنکێن و لەبەین دەچن، ئنجا ئەگەر بە خوێندنەوەی دووەم بێ: (**وَ يَرَى فِرعَونُ وَهَامانُ وَجُنُودُهُمَا منهُم مَا كَانُوا يَحْذَرُون**)، واتە: فیرعەون و هامان و سەربازەکانیان لەوانەوە ببینن، ئەوەی کە بیمیان لێی هەیە، کە لە واقیع دا ئەوەی مەترسییان لێی هەبوو، بەسەریان هات.

کەواتە: ئەوە یاسایەکی گشتیی خوایە ﷻ لە ژیانی بەشەردا، کە چەوسێنراوان دەرباز دەکات و، ستەمکاران و ملهوڕان و خۆسەپێنان، لەبەین دەبات.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان حـەوت (٧) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتەکانـی: (٧ - ١٣)، ئـەم حـەوت ئایەتـە، قۆناغـی دووەمـی ژیـان و بەسـەرهاتی مووسـا ﵇ و فیرعەونیـان گرتۆتـە خۆیـان، کـە بریتیـە لـە ئیلهـام کردنـی خـوا ﷻ بـۆ دایکـی مووسـا ﵇، کـە شـیری پـێ بـدات، دوای ئـەوەی مووسـای دەبـێ، لەسـەر قۆنـداغ بـووە و مەلۆتکـە بـووە، ئنجـا هـەر کاتێـک لێـی ترسـا بکـوژرێ و ئاشـکرا ببـێ، بیخاتـە تابووتێکـەوە، بیخاتـە صندووقێکـەوەو بـە ڕووبـاری نیلـی دابـدات و، دڵنیـاش بـێ کـە خـوا ﷻ دەیگێڕێتـەوە بـۆ لای و، دەشیکاتە پێغەمبـەر، دوایـیماڵـی فیرعـەون ئـەو تابووتـەی کـە مووسـای ﵇ مەلۆتکـەی تێدایـە، دەیگرنـەوەو، ژنـی فیرعـەون خـۆشی دەوێ و بەخێـوی دەکـەن.

دوای دڵتەنگیـی دایکیشـی خوشـکەکەی بـە دوادا دەنێـرێ و، سـەرەنجام مووسـای مەلۆتکـە دەگێڕرێتـەوە بـۆ لای دایکـی بـۆ شـیر پێـدان و، بـە خێوکردنـی لـە لای خـۆی، بـەڵام لەسـەر مەسرەفـی ماڵـی فیرعـەون!

﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ أَنْ أَرْضِعِيهِ ۖ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِى ٱلْيَمِّ وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِىٓ ۖ إِنَّا رَآدُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٧﴾ فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ۗ إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَـٰمَـٰنَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا۟ خَـٰطِـِٔينَ ﴿٨﴾ وَقَالَتِ ٱمْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّى وَلَكَ ۖ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰٓ أَن يَنفَعَنَآ أَوْ نَتَّخِذَهُۥ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَـٰرِغًا ۖ إِن كَادَتْ لَتُبْدِى بِهِۦ لَوْلَآ أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ لِأُخْتِهِۦ قُصِّيهِ ۖ فَبَصُرَتْ بِهِۦ عَن جُنُبٍ

وَهُمۡ لَا يَشۡعُرُونَ ﴿١١﴾ ۞ وَحَرَّمۡنَا عَلَيۡهِ ٱلۡمَرَاضِعَ مِن قَبۡلُ فَقَالَتۡ هَلۡ أَدُلُّكُمۡ عَلَىٰٓ أَهۡلِ بَيۡتٖ يَكۡفُلُونَهُۥ لَكُمۡ وَهُمۡ لَهُۥ نَٰصِحُونَ ﴿١٢﴾ فَرَدَدۡنَٰهُ إِلَىٰٓ أُمِّهِۦ كَيۡ تَقَرَّ عَيۡنُهَا وَلَا تَحۡزَنَ وَلِتَعۡلَمَ أَنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿١٣﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{هەروەها (بە شێوەی خورپە)، سروشمان بۆ دایکی مووسا کرد کە شیری بدەیە، ئنجا هەر کات مەترسییت لێی بوو (بیکوژن)، (بیخە صندووقێکەوە) و، بە دەریا (ی نیل)ی دابدە و، مەترسێ و دڵتەنگ مەبە، ئێمە بۆ لاتی دەگێڕینەوەو، دەشیکەینە یەک لە ڕەوانەکراوان ﴿٧﴾ (دوای ئەوەی لە صندووقێکدا خستیە نیلەوە) یەکسەر شوێنکەوتووانی فیرعەون هەڵیانگرتەوە، (کە سەرەنجام) لێیان ببێتە دوژمن و مایەی خەمباریی، بە دڵنیایی فیرعەون و هامان و سەربازەکانیان تاوانباربوون ﴿٨﴾ (دوای ئەوەی ئەو تابووتەی مووسای تێدابوو، لە ڕووباری نیل دا گیرایەوە، ویستیان بیکوژن)، ئافرەتی فیرعەون گوتی: (ئەو کۆرپەیە) مایەی دڵخۆشیی منیش و تۆشە، مەیکوژن، بەڵکو سوودمان پێ بگەیەنێ (بە خزمەتکردنی)یان بیکەینە کوڕمان، نەشیاندەزانی (دوایی دەبێتە هۆکاری لەبەین چوونی فیرعەون و گەلەکەی) ﴿٩﴾ دایکی مووساش (هۆشی لەلا نەما، لە تاوی مووسا)، عەقڵی خاڵیی بوو (لە هەموو شتێک جگە لە یادی مووسا)، ئەگەر دڵیمان نە بەستبایە، (و بەهێزمان نەکردبایە) نیزیک بوو ئاشکرای بکات (بەڵام دڵیمان بەهێز کرد) تاکو لە بڕواداران (ی خۆڕاگر) بێ ﴿١٠﴾ (دایکی مووسا) بە خوشکەکەیشی (خوشکی مووسا)ی گوت: شوێنی بکەوە، (سۆراغی بکە چی لێ دێ؟)، ئەویش لە دوورەوە دیتی، بێ ئەوەی (فیرعەونییەکان) هەست بکەن ﴿١١﴾ پێشتریش (مژینی مەمکی) شیردەرەکانمان لێ قەدەغە کردبوو، (ئنجا کە

خوشکەکەی دیتی، مەمکی هیچ شیردەرێک ناگرێ) گوتی: ئایا خەڵکی ماڵێکتان پێشان بدەم، لە حاڵێکدا کە بۆی دڵسۆزن، بەخێوکردنی وەئەستۆ بگرن؟ ﴿١٢﴾ ئیدی سەرەنجام (بە هۆی خوشکەکەیەوە) گێڕامانەوە بۆ لای دایکی، تاکو چاوی پێی شادو گەش بێ و دڵتەنگ نەبێ و، بشزانێ کە بەڵێنی خوا ڕاستە، بەڵام (خەڵک) زۆربەیان (ئەو ڕاستییە) نازانن ﴿١٣﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(وَأَوْحَيْنَآ): (أَصْلُ الوَحِي: الإِشَارَةُ السَّرِيْعَة)، وشەی (وحي) لە ڕیشەی زماندا بە مانای ئاماژەی خێرا دێ، لە قورئاندا بە چەند مانایەک هاتوە:

١- بە مانای ئاماژە: وەک لە باسی زەکەرییادا ﷺ هاتوە، کە موژدەی یەحیای کوڕی پێ دەدرێ، دەفەرموێ: ﴿فَأَوْحَىٰٓ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُواْ بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾﴾مريم، ئاماژەی بۆ کردن، کە بەیانیان و ئێواران (خوا) بە پاك بگرن.

٢-بە مانای خوتخوتەو وەسوەسە: وەک خوا ﷻ لە بارەی دنەدان و خوتخوتەی شەیتانەکانەوە فەرموویەتی: ﴿وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَٰطِينَ ٱلْإِنسِ وَٱلْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ ٱلْقَوْلِ غُرُورًاۚ وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُۖ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾﴾الأنعام.

٣- بە مانای ئیلهامی غەریزیی: وەک خوای پەنهانزان و پەنهانکار لە بارەی فێرکردنی هەنگەوە فەرموویەتی: ﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ ﴿٦٨﴾﴾النحل.

٤- بە مانای ئەو پەیامە تایبەتییەی کە خوا بۆ پێغەمبەرانی دەنێرێ: ﴿إِنَّآ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ كَمَآ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ نُوحٍ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعْدِهِۦ ﴿١٦٣﴾﴾النساء.

٥- بە مانای یاسا و بڕیاری خوا دێ، بۆ گەردوون، وەک خوا عزوجل دەفەرمووێ: ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ ٱلْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ۝١ وَأَخْرَجَتِ ٱلْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ۝٢ وَقَالَ ٱلْإِنسَٰنُ مَا لَهَا ۝٣ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ۝٤ بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا ۝٥﴾الزلزلة، پەروەردگارت وای پێ ڕاگەیاندوە و، یاسای بەو شێوەیە بۆ داناوە و، ئەو بڕیارەی بەسەردا چەسپاندوە.

(أَرْضِعِيهِ): شیری پێ بدە، (رَضَعَ المَوْلُودُ يَرْضِعُ، وَرَضَعَ يَرْضَعُ، رَضَاعاً وَرَضَاعَةً)، واتە: منداڵەکە مەمکی دایکی مژیی، یان هی ئەو کەسەی کە شیری پێ دەدات، ئنجا هەم (رَضَعَ يَرضَعُ)، هەم (رَضَعَ يَرْضِعُ) هەردووکیان هاتوون، (رضاعة) شیر پێدان.

(فَٱلْتَقَطَهُۥ) واتە: هەڵیانگرتەوە، (الإلتِقَاطُ: افْتِعَالٌ مِنَ اللَّقْطِ، وَهُوَ تَنَاوُلُ الشَّيءِ المُلْقَى فِي الأَرْضِ)، (إلتِقَاط) لەسەر کێشی (إفْتِعَال)ە، لە (لَقْط)ەوە هاتوە، ئەویش بریتیە لەوەی شتێک لەسەر زەوی کەوتبێت، دەست بدرێتێ.

(خَٰطِـِٔينَ): (خَطِأَ يَخْطِيءُ خِطْأً وَخَطَأً: الخَطَأُ التَّامُّ المأْخُوذُ بِهِ الإنْسَان)، (خَطِأَ يَخْطِيءُ خِطْأً وَخَطَأً)، بریتیە لەو هەڵە و تاوانەی کە مرۆڤ بە ئەنقەست دەیکات و، لێپرسینەوە لەگەڵیدا دەکرێ، بەڵام (أَخْطَأَ يُخْطِيءُ خَطَأً)، (أَخْطَأَ) واتە: بە هەڵەدا چوو، هەڵەی کرد، بەڵام (خَطِيءَ) واتە: گوناهی کرد بە ئەنقەست کە دەشیزانی گوناهە، بۆیە لێرەدا دەفەرمووێ: ﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا۟ خَٰطِـِٔينَ﴾، نافەرمووێ: (مُخْطِئِين) چونکە ناوی بکەر (إِسم فاعل)ی (خَطِيءَ) بریتیە لە (خَاطِيء) بەڵام ناوی بکەر (إِسم فاعل)ی (أَخطَأَ) بریتیە لە (مُخطِيء)، بۆیە لە سووڕەتی (البقرة)دا دەفەرمووێ: ﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ إِن نَّسِينَآ أَوْ أَخْطَأْنَا ۝٢٨٦﴾البقرة، (أَخْطَأْنَا) واتە: هەڵەمان کرد، نەیفەرمووە: (خَطِئْنَا).

(قُرَّتُ عَيْنٍ): (قَرَّتْ عَيْنُهُ: سُرَّت، وَقِيلَ لِمَا يَسُرُّ بِهِ: قُرَّتُ عَيْن)، (قَرَّت عَيْنُهُ): ئەو کەسە دڵخۆش کرا بە شتێک کە مایەی دڵ پێخۆش بوون و شادمانی بێ، پێی دەگوترێ: (قُرَّتُ عَيْن) ئەویش لەوەوە هاتوە، (قَرّ) یانی: فێنکایەتیی و ساردیی، وەک (حَرّ) یانی: گەرما، ئنجا لەبەر ئەوەی فرمێسکی شادیی و دڵخۆشیی،

فێنکەو لە دڵێکی خۆشەوە دێ، بۆیە لەوەوە بە دڵخۆشیی گوتراوە: (**قُرَّتُ عَيْنٍ**) واتە: چاو فرمێسکی شادیی و دڵخۆشیی پێ دادێ، کە ساردە، بەڵام فرمێسکی کاتی دڵتەنگیی و دڵناڕەحەتیی، گەرمە، ئینسان کە دڵ و دەروونی گەرم دەبێ، گریانی دێ و فرمێسکەکەشی گەرمە.

(**فُؤَادُ**): (**الفُؤادُ كَالْقَلْبِ، لَكِن يُقَالُ لَهُ: فُؤاد إِذَا اعتُبِرَ فِيهِ مَعْنَى التفَؤّدِ: والتَّوَقُّد**)، واتە: (**فُؤاد**) وەک دڵ (**قلب**) وایە، بەڵام بە دڵ دەگوترێ: (**فُؤاد**) ئەگەر حاڵەتی داگیرسان و گەرم بوونی تێدا ڕەچاو کرا.

بەڵام وەک دوایی باسی دەکەم، پێم وایە (**فُؤاد**) زیاتر بە عەقڵ دەگوترێ، بەڵێ جاری واش هەیە، بە مانای دڵ بەکاردەهێنرێ، لەبەر ئەوەی ئێستا زانستیش ئەوەی دەرخستوە، کە مرۆڤ تەنیا بە مێشک شت نازانێ، بەڵکو دڵیش ڕۆڵی هەیە لە زانینی شتان دا، بەڵام (**فُؤاد**) لە ئەصڵدا بە مانای عەقڵ دێ، (**قلب**)یش بە مانای دڵە، وشەی عەقڵ لە قورئاندا بەکارنەهاتوە بە ناو، تەنیا وەک کردار (**فعل**) هاتوە و، (**يَعْقِلُونَ، تَعْقِلُونَ، عَقَلوه**)، بەڵام وشەی (**فُؤاد**) بەکارهاتوە لە جیاتی عەقڵ، بەکارهاتوە بە تاک (**فؤاد**)و بە کۆ (**أفئدة**)ش.

(**فَٰرِغًا**): (**الفَرَاغُ: خِلَافُ الشُّغْلِ**)، (**فَرَاغ**) واتە: بۆشایی، پێچەوانەی ئامادە بوونی شتێکە لە شوێنێک، (**فَرَغَ فَرَاغَاً وَفُرُوغَاً وَهُوَ فَارِغٌ**)، بەو شێوەیە کردارەکەی دێ: (**فَرَغَ يفرغ فَرَاغاً**)، خاڵیبوو خاڵیی دەبێ خاڵیی بوون، (**فُرُوغاً**)یش چاوگە، (**فَارِغٌ**) ناوی بکەر (**اسم فاعل**)ەکەیەتی.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَأَصۡبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَٰرِغًا ﴾، (**كَأَنَّمَا فَرَغَ مِن لُبِّهَا**) وەک عەقڵەکەی، یان مێشکی، هۆشی تێدا نەمابێ، بۆیە من بەوە لێکم داوەتەوە: هۆشی لەلا نەما.

(**يَكۡفُلُونَهُۥ**): وەئەستۆی دەگرن، (**الكَفَالَةُ: الضَّمَانُ، أَكْفِلْنِيهَا: اجْعَلْنِي كِفْلاً لَهَا: كَفِيلاً**)، کەفالەت بە مانای وە ئەستۆ گرتن دێ، (**أَكْفِلْنِيهَا**) واتە: منی بکە بە کەفیل، بە منی بسپێرە، ناوەکەی هەم (**كِفْل**)ی پێ دەگوترێ، هەم (**كَفِيل**)یش.

مانای گشتیی ئایەتەکان

بەڕێـــزان!

سەرەتا دەڵێین:

کە ئەمە قۆناغی دووەمی ژیان و بەسەرهاتی مووسایە ﷺ، بە پێی دابەش کردنی ئێمە کە هەم لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا باسمان کردوە و، هەم لە سەرەتای ئەم سووڕەتەشدا باسمان کرد، کە ئێمە ژیان و بەسەرهاتی مووسا ﷺ دوای لێ وردبوونەوە پێمان وایە، دابەش دەبێ بۆ: سێزدە (١٣) قۆناغ، کە پێشتر باسمان کردوون.

ئەم قۆناغی دووەمەش بە پلەی یەکەم، تەنها لێرەدا هاتوە، هەروەک چۆن قۆناغی یەکەمیش بە پلەی یەکەم بەس لەم سووڕەتەدا هاتوە، هەروەها قۆناغی سێیەمیش و چوارەمیش، چونکە ئەوەی لە سووڕەتی (**طه**)دا هاتوە، لە سیاقی بیرخستنەوەی خوادایە ﷻ بۆ مووسا ﷺ کە چۆن بە مەلۆتکەیی دەربازی کردوە و، مشووری لێ خواردوە، ئەمەش دەقی ئەو چوار ئایەتەیە کە لە سووڕەتی (**طه**)دا هاتوە:

﴿ وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَىٰٓ ﴿٣٧﴾ إِذْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰٓ ﴿٣٨﴾ أَنِ ٱقْذِفِيهِ فِى ٱلتَّابُوتِ فَٱقْذِفِيهِ فِى ٱلْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ ٱلْيَمُّ بِٱلسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِّى وَعَدُوٌّ لَّهُۥ ۚ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّى وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِىٓ ﴿٣٩﴾ إِذْ تَمْشِىٓ أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُۥ ۖ فَرَجَعْنَٰكَ إِلَىٰٓ أُمِّكَ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۚ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَٰكَ مِنَ ٱلْغَمِّ وَفَتَنَّٰكَ فُتُونًا ۚ فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِىٓ أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَٰمُوسَىٰ ﴿٤٠﴾ ﴾.

دوای ئەوەی مووسا ﷺ لە خوا ﷻ دەپاڕێتەوە کە کۆمەڵێک داواکاریی ئاڕاستەی خوا ﷻ دەکات[1]:

---

(١) ﴿ قَالَ رَبِّ ٱشْرَحْ لِى صَدْرِى ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لِىٓ أَمْرِى ﴿٢٦﴾ وَٱحْلُلْ عُقْدَةً مِّن لِّسَانِى ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا۟ قَوْلِى ﴿٢٨﴾ وَٱجْعَل لِّى وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِى

خـوا فەرمـووی: ئـەوە داواکارییەکـەت بـۆ جێبەجـێ کـرا، ئـەی مووسـا! (واتـە: هەمـوو ئـەو شـتانەی داوات کـرد بـۆت جێبەجـێ کـران)، جارێکـی دیکـەش ئێمـە چاکەمـان لەگـەڵ تـۆ کـردوە، (واتـە: نـەک هـەر ئێسـتا کـە داوا دەکـەی، پێـش ئـەوەی بـۆ خـۆت داوا بکـەی، ئێمـە چاکەمـان لەگـەڵ تـۆدا کـرد)، ئنجا خـوا ﷻ ڕوونـی دەکاتـەوە ئـەو چاکـە لەگەڵـدا کردنـە چییـە! چـۆن بـووە.

﴿ إِذْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰٓ ﴿٣٨﴾ ﴾طـه، واتـە: کاتێـک کـە سروشـمان کـرد بۆ دایکت، ئـەوەی کـە سروشـمان بـۆ کـرد، ئیلهامـمان بـۆ کـردو خستمانە دڵی چـی بکات.

﴿ أَنِ ٱقْذِفِيهِ فِى ٱلتَّابُوتِ ﴿٣٩﴾ ﴾، ئەو مەلۆتکەیە کە مووسایە، بیخە نێو سندووقێکەوە.

﴿ فَٱقْذِفِيهِ فِى ٱلْيَمِّ ﴿٣٩﴾ ﴾، تابووتەکـەش بخـە نێـو ئـەو ئـاوە زۆرەوە، (ٱلْيَمِّ) بـە مانـای دەریـاش دێ و، بـە مانـای ڕووبـاری گـەورەش دێ، کـە مەبەسـت لێـی ڕووباری نیلـە، واتـە: بیخـە نێـو ڕووبـاری نیلـەوە، ﴿ فَلْيُلْقِهِ ٱلْيَمُّ بِٱلسَّاحِلِ ﴾، ئنجا بـا ئـەو ئـاوە زۆرەش، ڕووبـاری نیلیـش بیخاتـە کەنـارەوە نـەک هـەر بیبـا، تاکـو خـوارێ و بیخاتـە نێـو دەریـای سـپی نێوەڕاسـت! چونکـە ڕووبـاری نیـل بـە پێچەوانـەی ڕووبارەکانـی دنیـاوە، لـە خـوارەوەی گـۆی زەوییـەوە دێ، بـەرەو سـەر، بـەرەو دەریـای سـپی نێوەڕاسـت، نـا، بەڵکـو بـا بیخاتـە کەنـار، (بِٱلسَّاحِلِ) واتـە: کەنـاری دەریـا (**شـاطيء**).

﴿ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِّى وَعَدُوٌّ لَّهُۥ ﴾، لەوێـش دوژمنێکـی مـن و دوژمنێکـی خـۆی دەیگرێتـەوە، کـە ماڵـی فیرعەونـە.

﴿ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّى ﴾، لـە لایـەن خۆمەوەش خۆشەویسـتییم خسـتە سـەر تۆ، هەر کەسـێک مووسـای عليه السلام مەلۆتکـەی بینیبایە، خۆشییدەویسـت، ئەگـەر وا نەبووایەو ڕەزا گـران و خوێـن تـاڵ بووایـە، ئـەوە هۆکارێـک دەبـوو کـە بیکـوژن و لـە کۆڵـی بکەنـەوە، بـەڵام هێنـدە خوێـن شـیرین بـووە، خۆشـیان ویسـتوەو هێشـتوویانەتەوە.

﴿٢٩﴾ هَٰرُونَ أَخِى ﴿٣٠﴾ ٱشْدُدْ بِهِۦٓ أَزْرِى ﴿٣١﴾ وَأَشْرِكْهُ فِىٓ أَمْرِى ﴿٣٢﴾ كَىْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّكَ كُنتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾ قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَٰمُوسَىٰ ﴿٣٦﴾ ﴾ طـه: ٢٥ - ٣٦.

﴿ وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِيٓ ﴾، تاکو لە ژێر چاودێریی مندا تۆ دروست بکرێی و، پەروەردە بکرێی، خوا ﷻ بە منداڵییش ئاگای لێ بووە.

﴿ إِذْ تَمْشِيٓ أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُۥ ۝٤٠ ﴾، یەکێک لەو شتانەی کە خوا بۆی ڕەخساند کە لەژێر چاودێریی خوادا و، بە مشوورخۆریی خوا ﷻو بە سەرپەرشتیی خوا ﷻو پەروەردە بێ و، بە خێو بکرێ، ئەوە بوو کە دەفەرموێ: کاتێک خوشکەکەت دەڕۆیشت دەیگوت: ئایا کەسێکتان پێ بڵێم، وە ئەستۆی بگرێ و بەخێوی بکات؟ چونکە مەمکی کەسی نەدەگرت، ئەویش هەر بە فەرمانی خوا ﷻ بوو، مەمکی کەسی نەدەگرت، وەک دەفەرموێ: ﴿ وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَرَاضِعَ مِن قَبْلُ ﴾، واتە: پێشتر شیردەرەکانمان لێ قەدەغە کرد بوون، خوا وایکرد بوو مەمکی هیچ شیردەرێ و، هیچ دایکێ نەگرێ.

﴿ فَرَجَعْنَٰكَ إِلَىٰٓ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا ﴾، ئنجا تۆمان گێڕایەوە بۆ لای دایکت، تاکو دڵخۆش بێ و فرمێسکی شادیی بۆ بێ، ﴿ وَلَا تَحْزَنَ ﴾، دڵتەنگ و خەمباریش نەبێ.

لێرەدا هەندێک وردەکاریی باسکراون، کە لە سووڕەتی (**القصص**)دا نەهاتوون، دیارە ئایەتەکانی قوڕئان کاتێک باسی بەسەرهاتێک دەکەن، هەموویان تەواوکارن و یەکدی تەواو دەکەن، هەندێک وردەکاریی لەم چوار ئایەتەی سووڕەتی (**طه**)دا هاتوون، کە لە سووڕەتی (**القصص**)دا، ئەو وردەکارییانە نەهاتوون.

ئێستاش با مانای گشتیی ئەو حەوت ئایەتە بکەین:

خوا ﷻ ئەوەی باس نەکردوە: مووسا ؑ چۆن لە دایک بووە؟ بابی مووسا ؑ کێ بووە؟ ڕەچەڵەکیان چییە؟ بۆچی ئەوانەی باس نەکردوون؟ چونکە هیچ ئامانجێک پەیوەست نیە بەوانەوە، یانی: ئەگەر ئێمە نەزانین دایکی مووسا ؑ کێ بووە؟ ئەگەر نەزانین بابی مووسا کێ بووە؟ وەک لە (پەیمانی کۆن) دا، ناوی بابی مووسا ؑ هاتوە، بەڵام ناوی دایکی نەهاتوە، ئەگەر نەزانین خوشکەکەی کە سۆراغیی کردوەو بە دوایدا چووە، کێ بووە؟ چ زیانێکمان

پێدەگات؟ یان چ کەلێنێک لەو بەسەرهاتە دەبێ، کە ئێمە ئەوەی پێویستە لێی وەربگرین، لە پەندو عیبرەت و دەرس و لێی فێربین، لێی فێرنەبین؟ هیچ پەرچ و کۆسپێک نایەتە ڕێمان.

بۆیە خوا ﷻ لەم کتێبە موبارەکەی خۆیدا، ئەوەی کە پەکی لەسەر نەکەوتبێ و، پێویست نەبووبێ و، کەلێنێک نەگرێ، خوا ﷻ کتێبی خۆی پێ قەرەباڵغ نەکردوە، ئنجا لێرەدا هەم لەم بەسەرهاتەدا، هەم وەک کاتی خۆی لە بەسەرهاتی نووح دا ﷺ، لە کاتی تەفسیرکردنی سووڕەتی (**هود**)دا، باسمان کرد، کەشتییەکەی نووح چۆن بوو؟ ئەندازەی چەند بوو؟ چەند کەس سوار بوو بوون؟ چەند جۆرە پەلەوەر بوون؟ چەند جۆرە ئاژەڵ بوون؟ لە کوێ بوو، لە کوێ نەبوو؟ تۆفانەکە چەند بەردەوام بوو؟! هەموو ئەو وردەکارییانە کە مەبەستێکی پێویست پێیانەوە پەیوەست نیە، خوا ﷻ باسیان ناکات.

لێرەشدا یەکسەر دەفەرموێ: ﴿ وَأَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ أَنۡ أَرۡضِعِيهِ ﴾، واتە: مووسا ﷺ لە دایک بوو، سروشمان کرد بۆ دایکی مووسا ﷺ کە شیری بدەیە، کە بە تەئکید مەبەست لە وەحیی، لێرەدا ئەو مانایەتی کە: خورپە (**إلهام**)ە، بۆچی؟ چونکە ئێمە دەزانین کە بە مانا زاراوەییەکەی وەحیی، تەنیا پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلَامِ**) ئەو پەیامە تایبەتییەیان بۆ هاتوە، کەواتە: ئەوەی ئێرە یەکێکی دیکەیە لە مانایەکانی وەحیی، وەک چۆن پێشتریش باسمان کرد، خوا ﷻ وشەی وەحیی بۆ هەنگیش بەکارهێناوە: ﴿ وَأَوۡحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحۡلِ ﴿٦٨﴾ ﴾النحل، کە بە دڵنیایی خوا ﷻ پەیامی وەک هی پێغەمبەرانی بۆ هەنگ نەناردوە، نا! بەڵکو واتە: بە شێوەیەکی تایبەت فێرمان کرد، کە فێرکردنی غەریزەییە، بە نسبەت دایکی مووساشەوە، خوای پەروەردگار خستیە دڵی، کە پێی دەگوترێ: ئیلهام، خورپە، خستنە دڵ، سروشمان بۆ دایکی مووسا ﷺ کرد، لە شێوەی خورپە و ئیلهامدا: ﴿ أَنۡ أَرۡضِعِيهِ ﴾، کە شیری پێ بدە، واتە: بەردەوام بە لەسەر شیر پێدانی، فرچکی بدە، چونکە زانایان دەڵێن: ئەگەر یەکەمجار منداڵ شیری

دایکـی بخـوات، دوایـی زۆر بەرهەڵسـتیی (**مناعـة**)ی نەخۆشـیی و میکرۆبـی باشـتر دەبـێ، هەروەهـا شـیری پـێ بـدە، چونکـە دوایـی تـۆ بـە ڕووبـاری دا دەدەی، بـەس خـوا دەزانـێ: چەنـدەی پێدەچـێ تاکـو ماڵـی فیرعـەون دەیگرنـەوەو، هەوڵـدەدەن دایەنێـک و شـیردەرێکی بـۆ پەیـدا بکـەن، کـە دواییـش مەمکـی کـەس ناگـرێ و هـەر دێتـەوە لای خۆیشـی، شـیری پـێ بـدات، ﴿ فَإِذَا خِفۡتِ عَلَيۡهِ ﴾، ئنجـا ئەگـەر ترسـت لێـی هەبـوو، ترسـت لێـی هەبـوو، ئاشـکرا بـێ، چونکە وەک پێشـتریش باسـمان کردوە: فیرعەونییـەکان ئافرەتانـی بەنـوو ئیسـڕائیل هـەر کامێکیـان کـوڕی ببووایـە، مامانـی تایبەتییـان هەبـووە، بەسـەر ئافرەتانـەوە دەگـەڕان، کـێ سـکی هەیـە؟ چاوەڕێیـان دەکـرد، تاکـو منداڵەکـەی کـە دەبـوو، ئەگـەر کـوڕ بووایـە، سـەریان دەبـڕی.

﴿ فَأَلۡقِيهِ فِي ٱلۡيَمِّ ﴾، فڕێـی بـدە نێـو دەریـاوە، ئایـا هـەر وا بـە مەلۆتکەیـی بیخاتـە نێـو ڕووبـارەوە، بـە ڕووتیـی؟ نەخێـر، بـەڵام لـە سـوورەتی (**طـه**)دا، خـوا ﷻ ڕوونـی کردۆتـەوە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ أَنِ ٱقۡذِفِيهِ فِي ٱلتَّابُوتِ فَٱقۡذِفِيهِ فِي ٱلۡيَمِّ ﴿٣٩﴾ ﴾، واتە: فڕێیـدە نێـو تابووتێکـەوە، لـە سـندووقێک دا دایبنـێ، ئنجـا تابووتەکـە (صندووقەکـە) بخـە نێـو ڕووبـاری نیلـەوە، ﴿ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحۡزَنِيٓ ﴾، مەترسـێ و دڵتەنگیـش مەبـە، ﴿ إِنَّا رَآدُّوهُ إِلَيۡكِ ﴾، بـە دڵنیایـی ئێمـە بـۆ لای تـۆی دەگێڕینـەوە، ئێمـە گێڕەڕەوەینـی بـۆ لای تـۆ، ﴿ وَجَاعِلُوهُ مِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴾، هەروەهـا گێڕەریشـینی بـە یەکێـک لـە پێغەمبـەران و ڕەوانەکـراوان، یـانی: نـەک هـەر بـە سـەلامەتیی بۆتـی دەگێڕینـەوە، بەڵکـو ئایندەیەکـی زۆر ڕۆشنیشـی دەبـێ، مایـەی سـەربەرزیی، نـەک هـەر بـۆ تـۆ و بابی و بنەماڵەکـەی، بەڵکـو بـۆ هەمـوو نەتـەوەی بەنـوو ئیسـڕائیل، بەڵکـو بـۆ هەمـوو مرۆڤایەتییـش، ئێسـتا مووسـا ﵇ ڕەمـزی خۆڕاگریـی و بەرخـۆدان و خەبـات و شۆڕشـگێڕیی و، قبـووڵ نەکردنـی سـتەم و دەسـتدرێژیی و چەوسـێنرانەوەیە، وەک گوتـراوە: (**لِـكُلِّ فِرعَـونٍ مُـوسَى**).

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ فَٱلۡتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرۡعَوۡنَ ﴾، دەسـت و پێوەندو شـوێنکەوتووانی فیرعـەون هەڵیانگرتـەوە، هەڵبەتـە کـە هەڵیانگرتۆتـەوە لـە (پەیمانـی کـۆن)دا، بـاس

دەكات كـە كەنیزەكەكانـی كچەكـەی فیرعـەون هەڵیانگرتۆتـەوە، بـەڵام بەهەرحـاڵ هــەر چۆنێكــی هەڵگیرابێتــەوە، گرنــگ ئەوەیــە دوایــی هاتۆتــە لای هاوســەری فیرعـەون، (ءَالُ فِرْعَوْنَ) یانـی: شـوێنكەوتووانی فیرعـەون، ئەوانەی لەگـەڵ فیرعەوندا بـوون و، شـوێنكەوتووی بـوون بـە ڕواڵـەت، یـان بـە ڕواڵـەت و بـە پەنهـان، چونكـە بـە نسـبەت هاوسـەری فیرعەونـەوە، بـە ڕواڵـەت شـوێنكەوتووی بـوو، ئەگەرنـا لـە ڕاسـتییدا بـڕوادار بـووە، وەک لـە سـوورەتی (**التحريم**)دا، خـوای كارزان بـاس دەكات: ﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱمْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ٱبْنِ لِي عِندَكَ بَيْتًا فِي ٱلْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِن فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِۦ وَنَجِّنِي مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١١﴾ ﴾، واتــە: خـوا وێنـەی هێنایـەوە بـۆ بـڕواداران، بـە ئافرەتـی فیرعـەون (نەشـیفەرمووە: (**زَوجَةُ فِرعَـون**)! چونكـە لەگـەڵ ئـەودا هاوكـوف و جـووت نەبـووە، بەڵكـو دەفەرمـوێ: (ٱمْرَأَتَ فِرْعَوْنَ)، واتـە: ئافرەتـی فیرعـەون)، كاتێـک كـە گوتـی: ئـەی پـەروەردگارم! لـەلای خـۆت لە بەهەشـت كۆشـكێكم بۆ دروسـت بكـەو، لـە فیرعـەون و كردەوەكەی ڕزگارم بكـە.

مانـای وایـە ئافرەتـی فیرعـەون، بـڕوادار بـووە كـە زۆر لـە زانایـان دەڵێـن: نـاوی ئاسـیا بـووە (ئاسـیای كچـی موزاحیـم).

ئنجـا دەفەرمـوێ: نیزیكانـی فیرعـەون و شـوێنكەوتووانی فیرعـەون هەڵیانگرتـەوە: ﴿ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ﴾، تاكـو بۆیـان ببێتـە دوژمـن و مایـەی دڵتەنگیـی.

هەڵبەتـە هیـچ كـەس بـە دەسـتی خـۆی دوژمـن بـۆ خـۆی پەیـدا نـاكات و، مایـەی دڵتەنگیــی بــۆ خــۆی نارەخسـێنێ، بۆیــە زانایــان دەڵێــن: ئــەم (ل)ی (لِيَكُونَ) (**لام العاقبة**)یــە، واتــە: ســەرەنجام وای لــێ دێ، ســەرەنجام ئــەو مەلۆتكەیــەی هەڵیدەگرنـەوە، دەبێتـە دوژمنیـان و، دەبێتـە مایـەی دڵتەنگیـی و خەفەتبارییشـیان و مولْــک و دەســتەڵاتی فیرعــەون لەســەر دەســتی ئــەو لەبەیــن دەچــێ، ﴿ إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا كَانُواْ خَٰطِـِٔينَ ﴾، بــە دڵنیاییــەوە فیرعــەون و

هامـان و سـەربازەكانیان، تاوانبـار بـوون، گوناهبـار بـوون كـە بـەو شـێوەیەیان لـە بەنـوو ئیسـڕائیل دەكـرد، كـە مووسـای ؈ مەلۆتكـە لـە ترسـی سـەربڕان، خراوەتـە صندووقێكـەوەو بـە ڕووبـاری (نیـل)دا دراوە و، دوایـی هـەر ماڵـی فیرعـەون گرتوویانەتـەوە، لێـرەدا: (﴿خَٰطِـِٔينَ﴾) یانـی: لـەوەدا خەتابـارو گوناهبـارو تاوانبـار بـوون، كـە وایـان لـە گەلـی بەنـوو ئیسـڕائیل دەكـرد، كـە ئەگـەر ئـەوە نەبووایـە، هیچ ئافرەتێـك دڵـی لەبـەر مەلۆتكـەی خـۆی نابێتـەوە، بیخاتـە سـندووقەوە بـە ڕووبـاری دابـدات، ﴿وَقَالَتِ ٱمۡرَأَتُ فِرۡعَوۡنَ قُرَّتُ عَيۡنٖ لِّي وَلَكَۖ﴾، ئافرەتـی فیرعـەون گوتـی: مایـەی چـاو ڕوونیـی و چاوگەشـیی و دڵخۆشـیی منـەو تۆشـە، دیـارە ڕووی دواندنـی لـە فیرعـەون بـووە، ﴿لَا تَقۡتُلُوهُ﴾، ئنجـا لـەوەڕا دەزانیـن بەتەمـا بـوون بیكـوژن، كـە دەڵـێ: ﴿لَا تَقۡتُلُوهُ﴾، ئنجـا تەماشـا بكـەن! خـوا ﷻ چەنـد بـە كـورت و پوختیـی فەرمایشـتی خـۆی دەفەرمـوێ، لـە جیاتـی ئـەوەی بفەرمـوێ: **(وَأَرَادوا أَن يَقتُلُوه، فَلَمَّا أَرَادُوا أَن يَذبَحُوهُ أَو يَقتُلُوهُ، قَالَت امرَأَةُ فِرعَونَ: قُرَّتُ عَينٍ لِي وَلَكَ لا تَقتُلُوهُ)**، ئـەوەی پێشـێ بـاس نـاكات، چونكـە كـە دەفەرمـوێ: ﴿لَا تَقۡتُلُوهُ﴾، مەیكـوژن، مانـای وایـە، بەتەمـا بـوون بیكـوژن، بۆیـە گوتوویەتـی: مەیكـوژن، ﴿عَسَىٰٓ أَن يَنفَعَنَآ أَوۡ نَتَّخِذَهُۥ وَلَدٗا﴾، نیزیكـە، لەوانەیـە سـوودمان پێبگەیەنـێ، یـانی: گـەورەی بكەیـن و، بـە خێـوی بكەیـن، ئەویـش خزمەتمـان بـكات، ﴿أَوۡ نَتَّخِذَهُۥ وَلَدٗا﴾، یاخـود ئەگـەر شایسـتە بـێ، بیكەینـە كـوڕی خۆمـان.

كـە بەپێـی قسـەی كتێبـە مێژوویيـەكان، مووسـا ؈، دوایـی وەك كـوڕی فیرعـەون نـاسراوە و، پێـی گوتـراوە: مووسـای كـوڕی فیرعـەون **(مُوسَى ابنُ فِرعَون)**، هەندێكیشـیان دەڵێـن: بـەو شـێوەیە نەنـاسراوە، بە هـەر حـاڵ ئافرەتەكـەی فیرعەون، دەڵـێ: یـان ئەوەتـا سـوودمان پێدەگەیەنـێ، دەیكەینـە خزمەتكارێـك و بەردەسـتێك، یاخـود: ئەگـەر شایسـتە بـێ، دەیكەینـە كـوڕی خۆمـان، ﴿وَهُمۡ لَا يَشۡعُرُونَ﴾، لـە حاڵێكـدا ئەوەیـان دەگـوت كـە هەسـتیان نەدەكـرد، كـە دوایـی ئـەو مووسـایە دەبێتـە هـۆی سـەر بـە فەتـارەت چوونـی فیرعـەون و دارو دەسـتەكەی.

هەڵبەتە ئافرەتەکەی فیرعەون (ئاسیا)، یان هەر ناوێکی دیکەی بوو بێ (خوا لێی ڕازی بێ) کە یەکێک بووە لە بڕواداران، ئاوا مووسای حەواندۆتەوەو پەنای داوەو پاراستوویەتی، بەڵام بابزانین هەواڵی دایکی مووسا چییە؟! ﴿ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَٰرِغًا ﴾، هۆشی دایکی مووساش ﷺ بە تاڵ بوو، خاڵیی بوو، هۆشی لەلا نەما، (فُؤَادُ) لێرەدا بە مانای عەقڵە، هیچ گومانی تێدانیە، چونکە خوا ﷻ دوایی باسی دڵ (قلب)یش دەکات، ئنجا نەمبینیوە توێژەرەوانی قورئان کە دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر ئەوە باس دەکەم، ئاماژەیان بەوە کرد بێ، بۆچی پێشێ دەفەرموێ: ﴿ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَٰرِغًا ﴾، بەڵام دوایی دەفەرموێ: ﴿ لَوْلَآ أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا ﴾؟

کەواتە: (قلب) شتێکەو (فؤاد)یش شتێکی دیکەیە (فؤاد) شوێنی بیرو هۆشەو (قلب)یش شوێنی سۆزو هەست و نەست و بڕیارو ئیرادەیە، بۆیە (فؤاد)ی دایکی مووسا واتە: عەقڵ و هۆشەکەی، خاڵیی بۆتەوە لە بیرکردنەوە، وەک گوتراوە: هۆشم لەلا نەما، یانی: لە هەر بیرێک جگە لە بیرکردنەوەی لە سەلامەتیی مووسا ﷺ، عەقڵ و هۆشی خاڵیی بوو، لە هەموو شتێک جگە لە بیرکردنەوە لە مووسا ﷺ، ﴿ إِن كَادَتْ لَتُبْدِى بِهِۦ ﴾، نیزیک بوو دەریبڕێ، واتە: ئەو دڵتەنگیی و ناڕەحەتییەی دەرببڕێ، ﴿ لَوْلَآ أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا ﴾، ئەگەر دڵیمان نەبەستبایە، یانی: ئەگەر دڵیمان نەبەستبایە، دەریدەبڕی، کەواتە: ئەو (قلب)ەی خوا بەستوویەتی و بەهێزی کردوە، جیایە لەو (فؤاد)ەی کە لە هەموو جۆرە بیرکردنەوەیەک بەتاڵ بووەو، خاڵیی بۆتەوە، جگە لە بیرکردنەوە لە مووسا ﷺو هۆشی لەلا نەماوە، ﴿ لِتَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، دڵیمان بەست و بەهێزمان کرد، تاکو لە بڕواداران بێ، بڕواداران دەبێ دڵیان بەهێز بێ، لە بەرانبەر بەڵا و موصیبەت و ناڕەحەتییەکاندا کە دێنە ڕێیان.

﴿ وَقَالَتْ لِأُخْتِهِۦ قُصِّيهِ ﴾، دایکی مووسا ﷺ بە خوشکەکەی مووسای گوت: شوێنی بکەوە، سۆراغی بکە، ﴿ فَبَصُرَتْ بِهِۦ عَن جُنُبٍ ﴾، لە دوورەوە

چاوی پێکەوت، کە تابووتەکەیان گرتۆتەوە، ﴿ وَهُمۡ لَا يَشۡعُرُونَ ﴾، بەڵام ئەوان هەستیان پێ نەکرد، کە ئەوە خوشکەکەی مووسا پەیسەرو سۆراغی دەکات و بە دوایدا هاتوە، ﴿ وَحَرَّمۡنَا عَلَيۡهِ ٱلۡمَرَاضِعَ مِن قَبۡلُ ﴾، پێشتریش هەموو شیردەرەکانمان، لێ قەدەغە کردبوون.

لێرەدا مەبەست لە: (**حَرَّمْنَا**) حەڕامکردنی تەکوینییە، نەک تەشریعیی، واتە: وامان کرد بوو کە مووسا ﵇ مەمکی هیچ شیردەرێک نەگرێ، (**ٱلۡمَرَاضِعَ**) کۆی (**مُرضِعَة**)یە، واتە: ئافرەتی شیردەر، پێشتر لێمان قەدەغە کرد بوو، مەمکی هیچ شیردەرێک بمژێ، دیارە مووسا ﵇ هەر چریکاندوویەتی و وەک مەلۆتکە هاواری کردوە و، زیراندوویەتی، چونکە برسیی بووە، هەرچەند دایەنیان بۆ هێناوەو شیردەریان بۆ هێناوە، مەمکی کەسی نەگرتوە، خوشکەکەی مووساش، نەیانناسیوە لەوێ، کە دەچێ: ئەوە منداڵێک دەچریکێنێ و دەزیڕێنێ و مەمکی هیچ ئافرەتێک ناگرێ!

﴿ فَقَالَتۡ هَلۡ أَدُلُّكُمۡ عَلَىٰٓ أَهۡلِ بَيۡتٖ يَكۡفُلُونَهُۥ لَكُمۡ وَهُمۡ لَهُۥ نَٰصِحُونَ ﴾، گوتی: ئایا کەس و کارو خاوەنانیماڵێکتان پیشان بدەم، کە ئەو مەلۆتکەیەتان بۆ وە ئەستۆ بگرن و بۆشی دڵسۆز بن؟ لە تەفسیرەکاندا دەڵێن: گوتیان: چۆن دەزانی دڵسۆزن و، چۆن بەو ماڵەت زانی؟ تۆ ڕەنگە نیزیکی ئەو بی! بەڵام خوای تاک و پاک ئاماژەی پێ نەکردوە، بە هەرحاڵ ئەویش ڕەنگە لەگەڵ دەستە خوشکان چوو بێ، یان وەک یەک لەو ئافرەتانە چووە، کە بڵێ: با بزانین داخۆ مەمکی ئەویش دەگرێ، ناگرێ؟ دیاریش نیە داخۆ ئەو خوشکەی مووسا، هاوسەری هەبووە، یان هەر کچ بووەو لە ماڵی بابی بووە؟ گرنگ ئەوەیە ئەو پێشنیارەیان بۆ دەکات و، سەرەنجام ئەوانیش پێشنیارەکەی وەردەگرن، هەتا لە تەفسیرەکاندا دەڵێ: گوتی: ئافرەتێکم پێ شک دێ، هێندە بۆنخۆشە و هێندە باوەش خۆشە، هەر منداڵێک مەمکی بگرێ، شیری دەخوات، دەڵێن: بۆمان بانگ بکە، ئەویش دەچێ دایکی بانگ دەکات، بەڵام نازانن کە دایکیەتی و،

مەمكـی وی دەگـرێ، ﴿ فَرَدَدْنَٰهُ إِلَىٰٓ أُمِّهِۦ ﴾، ئنجـا گێڕامانـەوە بـۆ لای دایكـی، ﴿ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ﴾، بـۆ ئـەوەی دڵخـۆش بـێ و خەمبـار نەبـێ، ﴿ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ﴾، هەروەهـا بـۆ ئـەوەی بزانـێ: بەڵێنـی خـوا ﷻ ڕاسـتە، کـە فەرمـووی: ﴿ إِنَّا رَآدُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾، ﴿ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بـەڵام زۆربـەی خەڵـک نازانـن، کـە بەڵێنەکانـی خـوا ﷻ هیـچ پەرچێـک نیـە، لـە ڕێیانـدا و، دێنـە دی بـە تەواویـی.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

ئیلهام کردنی خوا ﷻ بۆ دایکی مووسا ﷵ کە شیری پێبدات و، هەر کات مەترسیی لێی هەبوو، بیخاتە ڕووباری نیلەوەو، دڵنیاش بێ کە سەلامەت و سەرفراز دەبێ و، هەڵگیرانەوەی لە لایەن ماڵی فیرعەونەوەو، ڕێگر بوونی هاوسەری فیرعەون لە کوشتنی:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ أَنْ أَرْضِعِيهِ ۖ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِى ٱلْيَمِّ وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِىٓ ۖ إِنَّا رَآدُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٧﴾ فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ۗ إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَـٰمَـٰنَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا۟ خَـٰطِـِٔينَ ﴿٨﴾ وَقَالَتِ ٱمْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّى وَلَكَ ۖ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰٓ أَن يَنفَعَنَآ أَوْ نَتَّخِذَهُۥ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ ﴾، سروشمان بۆ لای دایکی مووسا کرد، (**أوحينا**)، (**أَي: أَلْهَمْنَا**)، واتە: خورپەمان بۆ کرد، ئیلهاممان بۆ کرد، (**وَالإِلْهَامُ: يُوجَدُ عِنْدَهُ مِنْ انشِرَاحِ الصَّدْرِ مَا يُحَقِّقُ أَنَّهُ خَاطِرٌ مِنَ الوَارِدَاتِ الإِلهية**)، ئیلهامیش لە کاتێکدا کە دێتە دڵی مرۆڤەوە، مرۆڤ سینەی بۆ گوشاد دەبێ و، دڵی بۆی ئاسوودە دەبێ، دەزانێ کە ئەوە لە خوای پەرستراوەوە هاتوە، ئەگەرنا وەک چۆن خوتخوتەو وەسوەسەی شەیتان دێتە نێو دڵەوە، ئیلهامی فریشتانیش دێتە نێو دڵەوە، بەڵام مرۆڤ چۆنیان جیا دەکاتەوە؟ ئەهلی ئیمان ئەوە جیا دەکەنەوە، ئیلهامیش بۆ لای خەڵکی باش و ئەهلی تەقوا و ئیمان دەکرێ، هەر وەک خوتخوتەی شەیتانەکانیش، زیاتر بۆ ئەهلی کوفرو گوناە و تاوان دەچێ، واتە: خورپە و ئیلهاممان کرد بۆ لای دایکی مووسا ﷵ:

٢)- ﴿ أَنْ أَرْضِعِيهِ ﴾، كە شیری پێبدە، ﴿ أَنْ أَرْضِعِيهِ ﴾، ڕوونکردنەوەی ﴿ وَأَوْحَيْنَآ ﴾یە، خورپەو ئیلهامەکە ئەوە بوو کە شیری پێ بدە، واتە: ماوەیەک شیری پێبدە، لە (پەیمانی کۆن)دا، دەڵێ: ماوەی سێ مانگان شیری پێداوە.

٣)- ﴿ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ ﴾، هەر کات مەترسییت لێی هەبوو، یانی: مەترسییت لێی هەبوو، پێی بزانرێ.

٤)- ﴿ فَأَلْقِيهِ فِى ٱلْيَمِّ ﴾، فڕێیبدە نێو ئاوە زۆرەکەوە، (ٱلْيَمِّ) واتە: ئاوی زۆر، بە مانای دەریاش دێ و، بە مانای ڕووبارێکی گەورەش دێ، کە بە دڵنیایی لێرەدا مەبەستی پێ ڕووباری نیلە، لێرەدا دەفەرموێ: یەکسەر فڕێیبدە نێو ڕووبارەکەوە، بەڵام لە سووڕەتی (**طه**)دا، وەک پێشتر باسمان کرد، دەفەرموێ: ﴿ أَنِ ٱقْذِفِيهِ فِى ٱلتَّابُوتِ فَٱقْذِفِيهِ فِى ٱلْيَمِّ ﴿٣٩﴾ ﴾**طه**، فڕێیبدە نێو صندووقێکەوەو، صندووقەکە فڕێبدە نێو ئاوەکەوە، یانی: هەر ئەگەر تەماشای ئێرە بکەین، وای لێ وەردەگیرێ کە هەر بە ڕووتیی و مەلۆتکەیی بیخاتە نێو ئاوەکەوە! بەڵام بە هۆی سووڕەتی (**طه**)وە دەزانین کە: بیخە صندووقێکەوە (تابووتێکەوە) و دوایی تابووتەکە بخە نێو ئاوەکە، بۆ ئەوەی نەخنکێ.

٥)- ﴿ وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِىٓ ﴾، مەترسێ و خەمباریش مەبە، واتە: بۆ داهاتوو مەترسێ و، خەمیش لە ڕابردوو مەخۆ.

٦)- ﴿ إِنَّا رَآدُّوهُ إِلَيْكِ ﴾، بێگومان ئێمە گێڕەرەوەی ئەوین بۆ لای تۆ، کەواتە: دڵنیابە کە بەسەلامەتیی دێتەوە بۆ لات.

٧)- ﴿ وَجَاعِلُوهُ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾، سەرباری ئەوەش: دەشیگێڕین بە یەکێک لە ڕەوانە کراوان و پێغەمبەران.

٨)- ﴿ فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ ﴾، ئنجا نیزیکانی فیرعەون، شوێنکەوتووانی فیرعەون، هەڵیانگرتەوە، کە دیارە ماڵ و منداڵەکەشی هەر لە شوێنکەوتووانی بوون، جگە لە هاوسەرەکەی، هاوسەرەکەشی ئایا کەنگێ ئیمانی هێناوە؟ وا دیارە دواتر کە مووسا عليه السلام

گەورە بووە، ئیمانی هێناوە، ئەگەرنا ئەویش (ژنەکەیشی) ئەو کاتە هەر لە شوێنکەوتووان و نیزیکانی فیرعەون بووە.

(**اللَّقْطُ: تَنَاوُلُ الشَّيْءِ المُلْقَى عَلَى الأرض**)، (**لَقط**) بریتیە لەوەی شتێک کە لەسەر زەوی کەوتوە، هەڵیگریەوە، (**اِلتِقَاط**)یش (**إفتِعَال**)ە، لە (**لقطُ**)، واتە: هەڵگرتنەوەیەک کە جۆرێک لە مشوورخۆریی و بەتەنگەوە بوون و بە خەمەوە بوونی تێدا بێ، کێشی (**إفتِعَال**) دەلالەت لەسەر ئەوە دەکات.

٩)- ﴿لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾، نیزیکانی فیرعەون، شوێنکەوتووانی فیرعەون هەڵیانگرتەوە: تاکو بۆیان ببێ بە دوژمن و دڵتەنگیی، واتە: بۆیان ببێتە دوژمن و، بۆشیان ببێتە مایەی دڵتەنگیی، (وَحَزَنًا) بە (**حُزْنًا**)یش خوێندراوەتەوە، پسپۆڕانی زمان لێرەدا دەڵێن: ((ل)، (**ليكون**)، (**لام العِلَّة أو لامُ العَاقِبَةِ، فَشُبِّهَتِ العَاقِبَةُ بِالعِلَّةِ أي: استُعِيرَ الحَرْفُ تَبَعاً لاستِعَارَةِ مَعْنَاهُ**)، لەبەر ئەوەی سەرەنجامی هەڵگرتنەوەی مووسا ﷺ ئەوەیە کە دوایی بۆ فیرعەون و نیزیکانی دەبێتە دوژمن و، دەبێتە مایەی دڵتەنگییان، ئنجا (ل)ی سەر (لِيَكُونَ لَهُمْ)، (ل)ی هۆکارە، یان هی سەرەنجامەو شوبهێنراوە، بە هۆکارەوە، واتە: پیتێکە بۆ هۆکارو خوازراوەتەوە بۆ سەرەنجام، یان پیتێکە بۆ سەرئەنجامەو خوازراوەتەوە بۆ هۆکار، بۆیەش مانایەکەی وایە، چونکە سەرەنجامەکەی بەو شێوەیە دەبێ، ئەگەرنا ئەوان مەبەستیان ئەوە نەبووە، دوژمن بۆ خۆیان پەیدا بکەن، هیچ عاقڵێک شتی وا ناکات.

١٠)- ﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا۟ خَٰطِـِٔينَ﴾، واتە: بە دڵنیاییەوە فیرعەون و هامان و سەربازەکانیان، تاوانبار بوون. سەربازەکانیان، واتە: هەموو ئەوانەی لەگەڵیاندا بوون، دەست و پێوەندیان بوون و، هاوکارو پشتگیریان بوون، خەڵک و گەلەکە کە لەگەڵیان بوون، ئەوانە هەموویان تاوانبار بوون.

(**خَاطِيء: إسم الفَاعِل**)ە، لە (**خَطِئَ**) وەک (**فَرِحَ**)، (**خَطِئَ**) واتە: گوناهی کرد، بەڵام (**أَخطَأَ**) یانی: بە هەڵەدا چوو، دەفەرموێ: هەموویان تاوانبار بوون، چونکە

بـە هـۆی تاوانـی ئەوانـەوە، دایکـی مووسـا ﷺ ناچـار بـووە، بیخاتـە صندووقێکـەوە فڕێـی بداتـە نێـو ڕووبـاری نیلـەوە.

١١)- ﴿ وَقَالَتِ ٱمْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّي وَلَكَ ﴾، ئافرەتەکەی فیرعەون، گوتی: مایەی چاوگەشیی و دڵخۆشییە بۆ منیش و بۆ تۆش.

١٢)- ﴿ لَا تَقْتُلُوهُ ﴾، مەیکوژن، لێرەدا بە ڕاناوی (کۆ) فیرعەون دەدوێنێ: مەیکوژن، واتە: تۆ مەیکوژە، بەڵام ڕاناوی کۆی بۆ فیرعەون بەکارهێناوە، وەک عادەتی دوێنرانی حوکمڕانان و، فیرعەونیش بەتەما بووە بیکوژێ.

١٣)- ﴿ عَسَىٰٓ أَن يَنفَعَنَآ ﴾، ڕەنگە، نیزیکە کە سوودمان پێبگەیەنێ.

١٤)- ﴿ أَوْ نَتَّخِذَهُۥ وَلَدًا ﴾، یاخود بیگێڕین بە ڕۆڵەو بیکەین بە کوڕی خۆمان، یانی: یان دەیکەینە خزمەتکار، یان دەیکەینە کوڕی خۆمان، ئەگەر شایستە بێ.

١٥)- ﴿ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴾، کاتێک ئەو ڕاوێژەیان کرد، کاتێک ئافرەتی فیرعەون ئەو پێشنیارەی کرد، کە هەستیان نەدەکرد دوایی سەرەنجام چی لێ دێ، هەستیان نەدەکرد، بەوەی کە خوا ﷻ نەخشە و بەرنامەی تایبەتیی خۆی هەیە، کە ئەو مووسایە نەک هەر نابێ بکوژرێ، بەڵکو دەبێ خۆشتان بەخێوی بکەن، بە دەستی خۆتان و، دواییش کۆتایی بە خراپەو ستەمی ئێوەش دێ، هەر لەسەر دەستی وی!

عەبدوڵڵای کـوڕی عەبـاس (خـوا لێیـان ڕازیبـێ) دەفەرمـوێ: **(وَالَّـذِي يُحْلَـفُ بِـهِ لَـوْ أَقَـرَّ فِرعَـونُ أَنْ يَكـوْنَ لَـهُ قُـرَّةَ عَـيَنٍ كَـمَا أَقَـرَّت، لَهَـدَاهُ اللهُ بِـهِ، كَـمَا هَـدَى بِـهِ امرَأَتَـهُ وَلَكِـنْ حَرَمَـهُ ذَلِـك)**[1].

واتـە: سـوێند بـەو زاتـەی سـوێندی پـێ دەخـورێ، ئەگـەر فیرعەونیـش دانـی بـەوەدا هێنابایـە، کـە بـۆی ببێتـە مایـەی چاوگەشـیی و دڵخۆشـیی وەک ئافرەتەکـەی، دانـی بـەوەدا هێنـا، خـوا ﷻ وەک چۆن ئافرەتەکـەی بەهـۆی مووسـاوە خسـتە سـەر

(١) الجامع البيان برقم: ٢٧١٤٨.

ڕێـی ڕاسـت، فیرعەونیشـی دەخسـته سـەر ڕێـی ڕاسـت، بـەڵام خـوا بـێ بەشـی کـرد، لـەوە.

چونکه ئاوا گەشبینانه تەماشای ئەو منداڵەی نەکرد.

(القُرطُبـي) لـه (الأصمَعِي)ەوه شـتێک دەگێڕێتـەوە، دەڵـێ: گوێـم لـه کچێکـی ئەعرابیـی بـوو، شـیعرێکی دەگـوت[1]:

أَستَغفِرُ اللهَ لِذَنبِي كُــــلِّهِ   قَبَّلتُ إِنــسَاناً بِغَيــــرِ حِلِّهِ

مِثلَ الغَزَالِ نَاعِــماً فِي دَلِّهِ   فَانتَصَفَ اللَّيــلُ وَ لَــم أَصِلهُ

فَقُلتُ: قَاتَلَكِ اللهُ مَا أَفصَحَكِ!

فَقَالَـت: أَوَ يُعَـدُّ هَـذا فَصَاحَـةً مَـعَ قَولِـهِ تَعَـالَى: ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِى ٱلْيَمِّ وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِىٓ إِنَّا رَآدُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٧﴾ ﴾.

فَجَمَعَ فِي آيَةٍ وَاحِدَةٍ، بَيْنَ أَمرَينِ، وَنَهيَين، وَخَبَرَينِ، وَبَشَارَتَين.

ئەصمەعیـی دەڵـێ: گوێـم لـه کچێکـی عەڕەبـی خێڵەکیـی بـوو، شـیعری دەگـوت، شـیعرەکەی دەڵـێ:

داوای لێبـوردن دەکـەم بـۆ هەمـوو گوناهەکـەم   مرۆڤێکـم مـاچ کـرد بـێ ئـەوەی بـۆم حـەڵاڵ بێ

دەتگـوت ئاسـکه لـه نەرمیـی و ناسـکیی و نازیـدا   شـەو بـه نیوەیـی بـوو، بـەڵام هـەر پێی نەگەیشـتم

دەڵێ گوتم: خوا بتکوژێ چەند زمان پاراویی!

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٣، ص٢٠٣.

ئەویش گوتی: ئایا ئەو شیعرەی من بە زمان پاراویی دادەنرێ، لەگەڵ فەرموودەی خوای بەرزدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ أَنْ أَرْضِعِيهِ ۖ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِى ٱلْيَمِّ وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِىٓ ۖ إِنَّا رَآدُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾، لە یەک ئایەتدا خوا سُبحانه وتعالى دوو فەرمان و، دوو قەدەغە و، دوو هەواڵ و، دوو مژدەی، پێکەوە کۆکردوونەوە؟!

﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ أَنْ أَرْضِعِيهِ ﴾، ئەوە فەرمانە، ﴿ فَأَلْقِيهِ فِى ٱلْيَمِّ ﴾، ئەوەش فەرمانە ﴿ وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِىٓ ﴾، هەردووکیان ڕێگریین: مەترسێ و دڵتەنگ مەبە، ﴿ إِنَّا رَآدُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾، ئەم دووەش هەردووکیان هەواڵن و مژدەشن.

مەسەلەی دووەم:

بێ هۆش و گۆش بوونی دایکی مووسا ﷷ لە تاوی کۆرپەکەی و، دڵ بەهێز کرانی لەلایەن خواوە ﷻو، ناردنی خوشکەکەی مووسا ﷷ بە دوایدا بۆ سۆراغکردنی و، پێشنیارکردنی خوشکەکەی بۆ ماڵی فیرعەون، کە ماڵێکی باش و دڵسۆزی پێ شک دێ، بۆ بەخێوکردنی ئەو مەلۆتکەیە کە مەمکی هیچ شیردەرێک ناگرێ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا إِن كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَن جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١١﴾ وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِن قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾ فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا ﴾، عەقڵی دایکی مووسا ﷷ خاڵیی و بە تاڵ بوو، بۆش بوو، دواتر باسێک دەکەین، لەو بارەوە کە (**فُؤَادُ**) لە قورئاندا بە مانای عەقڵ دێ، پێشتریش هەر باسمان کردوە، کە (**قَلب**) بە مانای دڵ دێ و، ئەو دووانە بە یەک مانا نین، واتە: وشەی هاو واتا (**مترادف**) نین، بەڵکو لێک جیان، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا ﴾، واتە: دایکی مووسا ﷷ هۆشی لە لای خۆی نەما، چونکە وەختێک عەقڵ، خاڵیی دەبێ لە بیرکردنەوەو هۆش و گۆش، ئەوە لە دوو حاڵان دایە، یان بە دوو شێوەیە:

أ- یان لەبەر ئەوەیە کە زۆر خەفەتبارە و زۆر ترساوەو، هەموو سەرنج و فیکری کەوتۆتە سەر ئەو شتەی لێی دەترسێ، یاخود خەمی بۆ داگرتوە.

ب- یاخود بە هۆی ئەوەوەیە کە توانای بیرکردنەوەی نەماوە، توانای ئەوە کە زانراوەکان لە عەقڵی خۆیدا کۆ بکاتەوە، ئەو توانایەی نەماوە.

کە ئەمەش وەک ئەو فەرمایشتەی خوای پەروەردگارە، کە لە سوورەتی (**إبراهيم**)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَأَفْـِٔدَتُهُمْ هَوَآءٌ ﴿٤٣﴾ ﴾، (**أَفئِدَةَ**) کۆی (**فُؤاد**)ە، باسی حاڵەتی کافرەکان دەکات لە ڕۆژی دواییدا، دەفەرموێ: ﴿ وَأَفْـِٔدَتُهُمْ هَوَآءٌ ﴾، عەقڵەکانیان بۆش بوون، (**هَوَآءٌ**) یانی: بۆش (**فَارِغ**)، (**الزَّمَخْشَري**) ئاوا تەعبیر لەم ڕستە قورئانییە دەکات، دەڵێ: (**لَمَّا سَمِعَت بِوقُوعِهِ فِي يَدِ فِرعَونَ، طَارَ عَقلُهَا لِمَا دَهَمَهَا مِن فَرْطِ الجَزَع**)، واتە: کاتێک دایکی مووسا بیستی کەوتۆتە دەستی فیرعەون، عەقڵی فڕی بە هۆی ئەو هەموو ناڕەحەتییەوە کە بەسەریدا هات.

ئەمە واتایەکی ئەو ڕستە قورئانییەیە:

هەندێکیش گوتوویانە: ﴿ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَـٰرِغًا ﴾، واتە: (**أَصبَحَ عَقْلُهَا فَارِغَاً مِنْ كُلِّ شَيءٍ إلاَّ ذِكْرُ مُوسَى**)، واتە: عەقڵی لە هەموو شتێک خاڵی و بۆش بوو، جگە لە بیرکردنەوە لە مووسا.

٢)- ﴿ إِن كَادَتْ لَتُبْدِى بِهِۦ ﴾، نیزیک بوو ئاشکرای بکات، یانی: (**كَادَت تُبدِيهِ**)، نیزیک بوو دەری بخات، ئنجا لێرەدا وشەی: (**تُبدِيه: ضُمِّنَ مَعنَى تَبُوحُ لِذَا عُدِّيَ بِالبَاء**)، وشەی (**بَدَا، يَبدُو**) بۆ خۆی تێپەڕ دەکات، بۆ بەرکار (**مَفعُول بِهِ**) پێویستیی بە پیتێکی دیکە نیە، (**بَدَا**) دەرکەوت، (**أَبدَاهُ**) دەریخست، کەواتە: دەگونجا بفەرموێ: (**إن كَادَت لِتُبدِيهِ**) نیزیک بوو دەریخات، بەڵام بۆچی بە (**بِهِ**) تێپەڕی کردوە بۆ بەرکار (**مَفعُول بِهِ**)؟ بۆ ئەوەی مانای (**تَبُوحُ**)ی بێتە نێو، واتە: (**إن كَادَت لَتَبُوحُ بِهِ**) نیزیک بوو کە دەریبڕێ و ئاشکرای بکات، ئنجا ئەم ڕاناوە (**بِهِ**) دەچێتەوە بۆ شتێک کە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، یانی: (**إن كَادَت لِتُبدِي بِالمَوضُوع**)، واتە: خەریک بوو بابەتەکە ئاشکرا بکات، یاخود دەچێتەوە بۆ مووسا، نیزیک بوو کە مووسا ئاشکرا بکات، کە ئەو مەلۆتکەیە هی ئەوە، یان هاوار بکات، بڵێ: کۆرپەکەم ڕۆ، دوایی دەرکەوێ کە ئەو مەلۆتکەیە کە لەو تابووتەدایە و گیراوەتەوە، کۆرپەی ئەو ئافرەتەیە.

٣)- ﴿ لَوْلَآ أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا ﴾، ئەگەر دڵیمان بەهێز نەکردبایەو، دڵیمان نەبەستبایە، (لَوْلَآ) لێرەدا (**حَرْفُ امْتِنَاعٍ لِوُجُودٍ**)، پیتی نەبوونی شتێکە لەبەر بوونی شتێکی دیکە، یانی: لەبەر ئەوەی خوا ﷻ دڵی بەستوە، بۆیە دایکی مووسا ؏ هەواڵەکەی ئاشکرا نەکردوە، یان باسی مووسای ئاشکرا نەکردوە.

ئنجا لێرە بە ئاشکرا دیارە کە (**فُؤاد**) جیایە لە (**قَلب**)، (**فُؤاد**) شوێنی بیرکردنەوەیەو، چەقی بیرکردنەوەو هۆش و خولیایە، بەڵام (**قَلب**) شوێنی بڕیارو ئیرادە و خۆشویستن و ڕەفزکردنە، چونکە خوا ﷻ دڵی دایکی مووسای بەهێز کردوە، بۆ ئەوەی عەقڵی کۆنترۆڵ بکات، کەواتە: دڵ چەقی ئیرادە و ویستن و بڕیاردانە، بەڵام (**فُؤاد**) چەقی بیرکردنەوەیە، خوا ﷻ دەفەرموێ: عەقڵی دایکی مووسا بۆش و خاڵی بوو، خەریک بوو، دەریخات و ئاشکرای بکات، ئەگەر ئێمە دڵیمان بەهێز نەکردبایە.

ئنجا پیتی (عَلَىٰ) کە خراوەتە سەر (**قَلب**): ﴿ رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا ﴾، ئەویش دیسان دەگونجا خوا ﷻ بفەرموێ: (**رَبَطْنَاهُ**)، واتە: (**رَبَطْنَا قَلْبَهَا**)، دڵیمان بەست، بەڵام: ﴿ رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا ﴾، ئەم (عَلَىٰ)یە واتاکەی بەهێزتر دەکات، یانی: دەستمان بەسەر دڵی داگرت، کە هیچی لێ نەچێتە دەرو ئەو دڵە بەهێز بێ، تاکو عەقڵیشی کۆنترۆڵ بکات و هیچ شتێک نەدرکێنێ، (**الرَّبْطُ: التَّوْثِيقُ عَنْ أَنْ يَضْعُفَ**)، (**رَبْط**) بەهێز کردنە لە بەرانبەر بێهێزییدا.

٤)- ﴿ لِتَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، بۆ ئەوەی دایکی مووسا ؏ لە بڕواداران بێ، (ل) بۆ (**تَعلِيل**)ە، بۆیە دڵیمان بەست و بەهێز کرد، تاکو لە بڕوادارانی تێرو تەواو بێ، چونکە بڕوادارانی تێرو تەواو، خۆیان زیاتر کۆنترۆڵ دەکەن، عەقڵیان و دڵیان و زمانیان، هیچ شتێک ناڵێن مایەی زیان بێ، چ لە دنیا و چ لە دواڕۆژدا.

٥)- ﴿ وَقَالَتْ لِأُخْتِهِۦ قُصِّيهِ ﴾، بە خوشکەکەیشی گوت: سۆراغی بکە، شوێنی بکەوە، دایکی مووسا لەگەڵ ئەوەشدا کە هۆش و گۆشی لە لا نەماوە، بەڵام لەبەر ئەوەی خوا

ﷻ دڵی بەهێز كردوە، كۆنتڕۆڵی خۆی لە دەست نەداوە، بۆیە بە خوشكەكەی گوت، بە خوشكی مووسای ﷺ گوت: (قُصِّيهِ) سۆراغی بكە، شوێنی بكەوە، بە دوایدا بچۆ، چونكە (القَصُّ: إِتِّبَاعُ الأَثَرِ)، (قَصّ) بریتیە لە شوێنكەوتنی شوێنەوار، واتە: بە دوایدا بچۆو بزانە چی لێ دێ، ئەو مەلۆتكەیە كە خستوومانەتە ئەو صندووقەوە؟!.

٦)- ﴿فَبَصُرَتْ بِهِۦ عَن جُنُبٍ﴾، لە دوورەوە بەدی كرد، چاوی لێ بوو، كە بەدوایدا چوو، بە دوای تابووتەكەدا، كە ئاوەكە بردوویەتی ئەویش وردە وردە سۆراغ و پەیسەری كردوە.

(عَن جُنُبٍ : عَـنْ بُعـدٍ)، لـە دوورەوە، (بَـصُرَ بـه) لـە (أَبـصَرَ) ماناكـەی بەهێزتـرە، كـە دەفەرمـوێ: (فَبَصُرَتْ بِهِۦ) ئەویـش دیسـان دەگونجـا بفەرمـوێ: (بَصَرَتـهُ)، یانـی: (رَأَتـهُ)، بـەڵام ئـەم (ب)یـە ماناكـەی بەهێـز دەكات، لـەو ڕووەوە كـە ئەگـەر كەسـێك شـتێك ببینێـت و زۆریـش جێـی گرنگیـی و بایـەخ پێدانـی بـێ، ئـەو (ب)یـە، ئـەو مانایـە دەگەیەنـێ.

٧)- ﴿وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾، بێ ئەوەی ئەوان هەست پێ بكەن، ئەوان كێن؟ دیارە نیزیكان و شوێنكەوتووانی فیرعەونن، واتە: بێ ئەوەی ئەوان هەست پێ بكەن، كە ئەو خوشكەی مووسا ﷺ سۆراغی دەكات و پەیسەری دەكات و بەدوایدا دەچێ، ئەوان هەستیان بەوە نەكرد كە ئەوە چاودێریی دەكات.

٨)- ﴿وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَرَاضِعَ مِن قَبْلُ﴾، پێشتریش شیردەرەكانمان لێ قەدەغە كرد بوون، (وَحَرَّمْنَا) یانی: (مَنَعْنَا) لێرەدا مەبەست لە قەدەغەكردن، قەدەغە كردن و نەهێشتنی تەكوینییە، نەک تەشریعیی، واتە: وامان كرد كە شیردەرەكانی لێ قەدەغە بكەین و مەمكی هیچ ژنێكی شیردەر نەمژێ، تاكو بە ناچاریی بیگێڕنەوەو بگەڕێتەوە بۆ لای دایكی خۆی.

٩)- ﴿فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰٓ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُۥ لَكُمْ﴾، (خوشكی مووسا ﷺ) گوتی: ئایاماڵێكتان پێشان بدەم بۆتان وەئەستۆ بگرن؟ لێرە دیار نیە، داخۆ خوشكی مووسا بە كێی گوتوە؟ بەڵام پێشتر كە دەڵێ: ﴿وَقَالَتِ ٱمْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّى

﴿ وَلَكَۖ لَا تَقۡتُلُوهُ عَسَىٰٓ أَن يَنفَعَنَآ أَوۡ نَتَّخِذَهُۥ وَلَدٗا ﴾، کەواتە: دیارە خوشکی مووسا بە ئافرەتەکەی فیرعەونی گوتوەو، بەوانەش کە لە دەوری بوون، قەرەواش و کارەکەر، دیارە شاژنێک کۆمەڵێک ئافرەتی هەر لە دەورن، یاخود ڕاناوی کۆ (**جمع**)ی بۆ بەکارهێناوە، وەک ڕێز لێگرتن، واتە: بە ئافرەتەکەی فیرعەونی، گوت: یاخود بە دەوروبەرەکەی گوت: ئایا خاوەن ماڵێکتان، یاخود کەسانی ماڵێکتان پێشان بدەم، کە بۆ ئێوەی وە ئەستۆ بگرن و مشووری لێ بخۆن، ئەم (ف)ی سەر (فَقَالَتۡ) (**فَصِيحَةٌ**)، یانی: چەند قسەیەکی پێشتر دەگەیەنێ (**تُفصِحُ عمّا قبلها**)، واتە: خوشکەکەی مووسا وای دەرخست، کە هەروا ڕێڕەویی بەلایاندا تێپەڕیوە و، کاتێک ئەوەشیگوتوە، کە لە نێو خەڵکدا بڵاوبۆتەوە: ئەوانە دەیانەوێ دایەنێکی بۆ پەیدا بکەن، خەفتانی شیردەرێکی بۆ دەکەن، ئەویش وای پێشان داوە، کە منیش هەر بە دەم ئێوەوە هاتووم، بیستوومە دەتانەوێ دایەنێک، شیردەرێکی بۆ پەیدا بکەن، ئنجا من کەس و کاری ماڵێکم پێ شک دێ، یان: ژنی ماڵێکم پێ شک دێ، کە بۆتان وەئەستۆ بگرن، (**يَكفُلُونَهُ لَكُم**): (**يَتَعَهَّدون بِحِفظِهِ وَ إرضَاعِهِ**)، پەیمان بدەن کە هەم بیپارێزن و، هەم شیریشی پێ بدەن.

١٠)- ﴿ وَهُمۡ لَهُۥ نَٰصِحُونَ ﴾، ئەوان بۆشی دڵسۆزن، وەک زۆرجار گوتوومانە: (**نُصح**)، یانی: دڵسۆزیی و بە خەمەوە بوون و بە تەنگەوە بوون، ئنجا لێرەدا بە ئاشکرا دیارە کە (**نُصح**) یانی: دڵسۆزیی، ئەگەرنا ئامۆژگاریی چی بکەن، هی مەلۆتکە؟ نا، یانی: بۆی دڵسۆزن، ئنجا ئەم تەعبیرە: ﴿ وَهُمۡ لَهُۥ نَٰصِحُونَ ﴾، یانی: ئەوانە عادەتیان وایە، کە هەر منداڵێک وە ئەستۆ بگرن و مشووری لێ بخۆن و بەخێوی بکەن، بۆی دڵسۆزن، هەر عادەتیان دڵسۆزییە لە بەخێو کردنی منداڵدا، ئنجا لە تەفسیرەکاندا - وەک پێشتریش ئاماژەم پێدا - هەندێک لە زانایان لە خەیاڵدانی خۆیاندا هەندێک شتیان داهێناوە بۆ وێنە: فیرعەونییەکان، گوتیان: ئنجا تۆ چۆن، دەزانی بۆی دڵسۆزن؟ یان گوتیان: چۆن ئەو ماڵەت پێ شک دێ؟ تۆش ڕەنگە لەوان بی! بەڵام ئایەتەکە ئاماژەی بەو شتانە نەکردوە.

١١)- ﴿ فَرَدَدۡنَٰهُ إِلَىٰٓ أُمِّهِۦ ﴾ ئنجا گێڕامانەوە بۆ لای دایکی. لە سوورەتی (**طه**)دا، دەفەرموێ: ﴿ فَرَجَعۡنَٰكَ إِلَىٰٓ أُمِّكَ ﴾، چونکە لەوێ بۆ مووسای دەگێڕێتەوە، واتە: تۆمان

گێڕایەوە بە مەلۆتکەیی بۆ لای دایکت، بەڵام لێرەدا ئەصڵی بەسەرهاتەکەیە: مووسامان گێڕایەوە بۆ لای دایکی.

١٢)- ﴿كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا﴾، تاکو دایکی دڵخۆش بێ، چاوی گەش بێ.

١٣)- ﴿وَلَا تَحْزَنَ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی خەمبارو دڵتەنگیش نەبێ.

١٤)- ﴿وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ﴾، هەروەها تاکو بشزانێ کە بەڵێنی خوا ڕاستە، واتە: چەسپاوە و ڕاستە و دێتە دی.

١٥)- ﴿وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾، بەڵام زۆربەیان، زۆربەی مرۆڤەکان نازانن، نازانن کە بەڵێن و گفتی خوا ﷻ چەسپاوە و دێتە دی، ئەوان بە هۆی بێ ئیمانییەوە متمانەیان بە خوا ﷻ نیە، کەواتە: ئینسان تاکو ئیمانی باشتر بێ، متمانەی بە بەڵێن و گفتەکانی خوا ﷻ زیاتر دەبێ.

لێرەدا زانایان باسی ئەوەیان کردوە، کە ئایا دایکی مووسا هەموو جارێک چووە بۆ ماڵی فیرعەون و شیری بە مووسا داوە؟ یاخود ئەو کۆرپەیەی بردۆتەوە ماڵی خۆیان و شیری پێداوە؟

بە دڵنیایی ناگونجێ هەموو ڕۆژێک دایکی مووسا عليه السلام بچێ بۆ ماڵی فیرعەون و، لەوێ شیر بە مووسا عليه السلام بدات، ڕەنگە ماڵیان دوور بووبێ و، هەموو جارێک چوون بۆ کۆشکی فیرعەون، زەحمەت بووە، لە (پەیمانی کۆن) دا، هاتوە، پێشتر باسمان کرد کە پێیان گوت: کرێت دەدەینێ و شیرمان بۆ پێ بدە، ئەویش شیری پێداوە تاکو گەورە بووەو لە شیر بڕاوەتەوە، ئنجا دوایی تەسلیمی ماڵی فیرعەونی کردۆتەوە، کەواتە: هەر لە ماڵی باب و دایکی خۆی و هەر لە باوەشی دایکیداو، مووسا عليه السلام بە شیری دایکی بەخێوکراوە و پەروەردە کراوە و گەورە کراوە.

کورتە باسێک:
ڕوونکردنەوەیەک دەربارەی (فُؤاد) و (قَلب)

سەرەتا دەڵێم:

یەکەمجار ئەو ڕاستییەم لە کاتی ڕامان و بیرکردنەوەم دا لە بارەی قورئانەوە، بۆ دەرکەوت، کە لە زیندانی ئەمریکادا هەمبوو، هەروەک یەکەمجاریش لەو مەوسووعەیەی کە لە زیندانی ئەمریکییەکاندا نووسیومە، لە کتێبی دووەمدا کە باسی ئیمان دەکات، تۆمارم کرد، ئنجا دەڵێم: وا باوە کە وشەی (**فُؤاد**) بە مانای (**قَلب**) دێ، بەڵام من ئەو ڕاستییەم بۆ دەرکەوتوە، کە وشەی هاو واتا (**مترادف**) لە قورئاندا نین، ئنجا خوا ﷻ وشەی (**قَلب**)ی بۆ دڵ بەکارهێناوە، کە چەقی ئیرادە و ویستن و نەویستن و خۆشویستن و ڕق لێبوونەوەو قبووڵ کردن و ڕەفز کردنە، بەڵام وشەی (**فُؤاد**)ی لەگەڵ گوێ (**سمع**)و چاو (**بصیر**)دا، بەکارهێناوە، کە هەر سێکیان ئامڕازو هۆکاری زانین و دەرککردنن.

ئەمەش چەند بەڵگەیەک کە ناگونجێ (**فُؤاد**) و (**قَلب**) بەیەک واتا بن:

١- خوا ﷻ لە سوورەتی (**الإسراء**)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌۚ إِنَّ ٱلسَّمْعَ وَٱلْبَصَرَ وَٱلْفُؤَادَ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْـُٔولًا ﴿٣٦﴾ ﴾، واتە: شوێن شتێک مەکەوە کە زانیارییت لە بارەیەوە نیە، (بە دوای شتێکدا مەچۆ، یاخود قسەیەک مەکە، کە زانیارییت لە بارەیەوە نیە)، چونکە بیستن و بینین و عەقڵ، هەر کامێک لەوانە لێیان دەپرسرێتەوە.

وەک دەبینین:

خوا ﷻ پێشی دەفەرموێ: بە دوای شتێک مەکەوە کە زانیارییت لە بارەیەوە نیە، (وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ)، یانی: (**وَلا تَتَّبِع مَا لَيسَ لَكَ بِهِ عِلم**)، شوێن

شـتێک مەکـەوە کـە زانیارییـت لـە بارەیـەوە نیـە، ئایـا زانیاریـی بـە چـی پەیـدا دەبـێ؟ ﴿إِنَّ ٱلسَّمْعَ وَٱلْبَصَرَ وَٱلْفُؤَادَ﴾، زانیاریـی بـە بیسـتنی ئـەو شـتانەی کـە لـە مـەودای بینینـدا نیـن، لـە ڕێـی هـەواڵ و بیسـتنەوە، دەسـتگیر دەبـن و، بـە بینیـن و، بـە بیرکردنـەوەی عەقـڵ، وەدەسـت دێ.

کەواتـە: ئـەو سـێیە هەرسـێکیان ئامـڕازی بەدەسـت هێنانـی زانیارییـن، مێشـک (عەقـڵ) و چـاو و گـوێ، ئنجـا کـە خـوا دەفەرمـوێ: لێیـان دەپرسرێتـەوە، واتـە: لـە خاوەنەکەیـان دەپرسرێتـەوە، بـەو هێـزی بیسـتنە چـی بیسـت؟ بـە کۆئەندامـی بینین، چـی پـێ بینـی؟ کۆئەندامـی عەقـڵ و هـۆش، چـی پـێ دەرک کـردو، چـی پـێ زانـی؟.

٢- له سووڕەتی (**النّحل**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ أَخْرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَـٰتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَـٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾﴾، واته: خوا ئێوەی له سکی دایکتان دەرهێنا، شتێکتان نەدەزانی، بەڵام سێ کۆئەندامی بۆ ڕەخساندوون تاکو زانیارییان پێ بەدەست بێنن، ﴿وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَـٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ﴾، بیستن و بینینەکان و عەقڵەکانی بۆ ڕەخساندوون، ﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾، بەڵکو سوپاسگوزاریی بکەن، واته: بەو سێیانە زانیاریی بە دەست بێنن و، شوکری خوا بکەن، چونکه شوکری هەر نیعمەتێک ئەوەیە کە نیعمەتەکە لە ڕەزامەندیی خوا ﷻ بەکاربێنی.

٣- له سووڕەتی (**الأحقاف**)یشدا، خوا ﷻ باسی گەلی عاد دەکات و دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَـٰرًا وَأَفْـِٔدَةً فَمَآ أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَآ أَبْصَـٰرُهُمْ وَلَآ أَفْـِٔدَتُهُم مِّن شَىْءٍ إِذْ كَانُوا۟ يَجْحَدُونَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٢٦﴾﴾، واته: ئێمه بیستن و چاوەکان و عەقڵەکانمان پێدا بوون، بەڵام بیستن و چاوەکان و عەقڵەکان هیچ سوودێکیان پێ نەگەیاندن، چونکه نکوڵییان دەکرد، له نیشانەکانی خوا ﷻ .

لەوێش دیسان هەر سێکیان پێکەوە دێنێ.

٤- بەڵگەیەکی دیکە لەو بارەوە ئەو ڕستەیەی سووڕەتی (**القصص**)ە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا ﴾، (**فؤاد**)ی دایکی مووسا ﷺ خاڵیی و بۆش بوو، خاڵیی بوو لە بیرکردنەوەو هۆش و گۆشی لە لا نەما، دوایی باسی دڵ دەکات و دەفەرموێ: ﴿ إِن كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِۦ لَوْلَآ أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا ﴾، خەریک بوو دەریخات، ئاشکرای بکات، ئەگەر دڵیمان بەهێز نەکرد بایە، دڵ چەقی ئیرادە و ویستن و نەویستن و بڕیاردانە، ئەگەر دڵ بەهێز بوو، ئەو کاتە عەقڵ و زمانیش کۆنتڕۆڵ دەبن.

٥- بەڵگەیەکی دیکە ئەوەیە کە خوا ﷻ لە قورئاندا سەرزەنشتی دڵ دەکات و، مەدحیشی دەکات، بۆ وێنە:

أ- لە ڕووی سەرزەنشتەوە دەفەرموێ: ﴿ خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ ﴾**البقرة**، واتە: خوا دڵیانی مۆر کردوە، هەروەها دەفەرموێ: ﴿ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ ﴿١٠٨﴾ ﴾النحل، واتە: خوا نەخشی خراپی لەسەر دڵیان کێشاوە، دیسان دەفەرموێ: ﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ ﴿٢٤﴾ ﴾**محمد**، ئایا لە قورئانەوە ڕانامێنن یان دڵەکان قفڵیان لەسەرن؟.

ب- لە ڕووی مەدحکردنەوەش دەفەرموێ: ﴿ أَلَا بِذِكْرِ ٱللَّهِ تَطْمَئِنُّ ٱلْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾ ﴾ **الرعد**، واتە: ئاگادار بن! بە یادی خوا ﷻ دڵان ئۆقرە دەگرن.

بەڵام (**فُؤاد**) و (**أَفئِدة**)، چ بە حاڵەتی تاک و، چ بە حاڵەتی کۆ، نە زەم کراوە و نە مەدح کراوە، بەڵام خاوەنەکەی، مەدح دەکرێ و، یان زەم دەکرێ، بۆ وێنە: بە نسبەت کافرەکانەوە دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَـٰرًا وَأَفْـِٔدَةً فَمَآ أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَآ أَبْصَـٰرُهُمْ وَلَآ أَفْـِٔدَتُهُم مِّن شَىْءٍ ﴾**الأحقاف**، واتە: بیستن و دیتنەکان و عەقڵەکانمان پێیان دا بوون، کەچی بیستنیان و دیتنەکانیان و عەقڵەکانیان، هیچ سوودێکتان پێنەگەیاندن...، چونکە دیتن و بیستن و بیرو هۆش، لە خودی خۆیاندا، زەم و مەدح ناکرێن و بێ لایەنن، بەڵام خاوەنەکەیان مەدح دەکرێ، ئەگەر بۆ چاکە بەکاریان بێنێ، بۆ دۆزینەوەی هەق و ڕاستیی، هەروەها خاوەنەکەیان سەر زەنشت دەکرێ، ئەگەر ئەرکی سروشتیی خۆیانیان پێ ئەنجام نەدات، بەڵام (**قلب**) لە هەموو قورئاندا، بەس بە مانای چەقی ویستن و نەویستن و

بڕیاردان بەکارهاتوەو بە گوێرەی ئەو بڕیارو نیازو مەبەستانەی دەشیانگرێتە خۆی، لە چاک و خراپ، ستایش یان سەرزەنشت کراوەو دەکرێ

کەواتە: ئەوە کە زۆربەی توێژەرەوانی قوڕئان گوتوویانە: (**فُؤاد**) و (**قَلب**) یەک واتایان هەیە، لە ڕاستییدا تێی نەگەیشتوون، بەڵێ جاری وا هەیە وشەی: (**قَلب**) بە مانای عەقڵ بەکارهاتوە، کە بۆ زانیاریی هەموو لایەک: وشەی عەقڵ لە قوڕئاندا، وەک ناو بەکار نەهاتوەو، لە جیاتی ئەو (**فُؤاد**) بەکارهاتوە، بەڵام وشەی (**قَلب**) بەکارهاتوە، هەروەها (**قُلُوب**)یش بەکارهاتوە، (**فُؤاد**)و (**أَفئِدة**)ش، بە تاک و بە کۆ بەکارهاتوون، بەڵام وشەی عەقڵ بەکارنەهاتوە، وەک ناو، بەڵام وەک حاڵەتی کردار (**فعل**) بەکارهاتوە، (**يَعقِلون، تَعقِلُون، عَقَلُوهُ**) بۆچی؟ پێم وایە ئەمە ئەوەی لێ وەردەگیرێ، کە عەقڵ کاتێک عەقڵە، لە حاڵەتی جووڵەدا بێ و، خاوەنەکەی بەکاری بێنێ و، شتی پێ بفامێ و شتی پێ دەرک بکات.

لە هەندێک شوێنی قوڕئاندا وشەی: (**قَلب**) یان (**قُلُوب**) بە مانای عەقڵ و ئامرازی تێگەیشتن و، دەرک پێ کردن، بەکاردێ، بۆ وێنە کە دەفەرموێ: ﴿ أَفَلَمْ يَسِيرُواْ فِى ٱلْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَآ أَوْ ءَاذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا ﴾**الحج**، واتە: ئایا بە زەوییدا نەڕۆیشتوون، ئنجا دڵانێکیان هەبێ پێیان تێبگەن، یان گوێیانێک پێیان ببیستن؟ ئێستا زانست دەریخستوە کە بەشێک لە ئیدراک و تێگەیشتن و بیرکردنەوە، پەیوەندیی بە دڵیشەوە هەیە، وەک لە مەوسووعەی: (ئیمان و ئیلحاد)دا، باسم کردوە: بەشێک لە بیرکردنەوەو عەقڵ و دەرککردن پەیوەندیی بە دڵەوە هەیە، جاری واش هەیە دەگونجێ (**فُؤاد**)یش بە مانای دڵ بەکارهاتبێ، بۆ وێنە: ﴿ وَكُلًّا نَّقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنۢبَآءِ ٱلرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِۦ فُؤَادَكَ .. ﴾هود - ١٢٠-، بە تەئکید چەقی بیرکردنەوە عەقڵە، کە (**فُؤاد**)ی بۆ بەکارهاتوە لە قوڕئانداو، چەقی بڕیاردان و ئیرادەش دڵە، کە لە قوڕئاندا: (**قَلب**)ی بۆ بەکارهاتوە.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسە لە هەشت (٨) ئایەت پێک دێ، ئایەتەکانی: (١٤ - ٢١) کە قۆناغی سێیەمی ژیان و بەسەرهاتی مووسایان عليه السلام تێدایەو، تێیاندا باسی پێگەیشتن و کامڵبوونی مووسا عليه السلام کراوە، هەروەها کوژرانی بابایەکی قیبتیی بە دەستی مووسا، کە لەگەڵ پیاوێکی بەنوو ئیسرائیلییدا بە شەڕ هاتوون، هەڵبەتە مووسا عليه السلام بە مەبەستی کوشتن، مستی لێنەداوە، بۆیە یەکسەر کارەکەی پاڵداوەتە لای شەیتان و، داوای لێبوردنی لە خوای میهرەبان کردوە.

پاشان فیرعەونییەکان کەوتوونە پشکنین و گەڕان بەدوایدا و، ئەویش کەوتۆتە حاڵەتی خۆ پەنهانکردن و بیرکردنەوە لە ڕاکردن و سەرەنجام بە پەنهانیی خۆی دەرباز کردوەو بەرەو دەڤەری مەدیەن ڕۆیشتوە.

﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَٱسْتَوَىٰٓ ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾ وَدَخَلَ ٱلْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَٰذَا مِن شِيعَتِهِۦ وَهَٰذَا مِنْ عَدُوِّهِۦ ۖ فَٱسْتَغَٰثَهُ ٱلَّذِى مِن شِيعَتِهِۦ عَلَى ٱلَّذِى مِنْ عَدُوِّهِۦ فَوَكَزَهُۥ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ ۖ قَالَ هَٰذَا مِنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِ ۖ إِنَّهُۥ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى فَٱغْفِرْ لِى فَغَفَرَ لَهُۥٓ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٦﴾ قَالَ رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾ فَأَصْبَحَ فِى ٱلْمَدِينَةِ خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا ٱلَّذِى ٱسْتَنصَرَهُۥ بِٱلْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُۥ ۚ قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰٓ إِنَّكَ لَغَوِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٨﴾ فَلَمَّآ أَنْ أَرَادَ أَن يَبْطِشَ بِٱلَّذِى هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ أَتُرِيدُ أَن تَقْتُلَنِى كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًۢا بِٱلْأَمْسِ ۖ إِن تُرِيدُ إِلَّآ أَن تَكُونَ جَبَّارًا فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَن تَكُونَ مِنَ ٱلْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾ وَجَآءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَا ٱلْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ إِنَّ ٱلْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ

لِيَقْتُلُوكَ فَٱخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ ﴿٢٠﴾ فَخَرَجَ مِنْهَا خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٢١﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{کاتێکیش (مووسا) گەیشتە حاڵەتی پێگەیشتن و تێرو تەواو بوو، حیکمەت و زانستمان پێدا و، هەر بەو شێوەیەش پاداشتی چاکەکاران دەدەینەوە ﴿١٤﴾ مووسا لە کاتی خافڵانی خەڵکەکەیدا چووە نێو شارو، دوو پیاوی دیتن شەڕیان پێکەوە دەکرد، ئەمیان لە کۆمەڵەکەی (بەنوو ئیسرائیل) و ئەمیان لە کۆمەڵی دوژمنەکەی، یەکسەر ئەوەیان کە لە کۆمەڵەکەی خۆی بوو، هاواری تێبەست لە دژی ئەوەیان کە لە دوژمنەکەیەتی، مووساش کوڵە مستێکی لێدا و تەواوی کرد (کوشتی)، (دوایی) گوتی: ئەم (مست وەشاندن)ە، لە کردەوەی شەیتان بوو، بێگومان ئەو دوژمنێکی لە ڕێ لادەری ئاشکرایە (بۆ مرۆڤ) ﴿١٥﴾ مووسا پاڕایەوە، گوتی: پەروەردگارم! من ستەمم لە خۆمکرد (کە بە شێوەیەکی هەڵە ئەو کابرایەم کوشت)، ئنجا لێم ببوورە، (خواش) لێیبورد، بە دڵنیایی هەر ئەو (خوا) لێبوردەی بە بەزەییە ﴿١٦﴾ مووسا لەبەر خوا پاڕایەوە گوتی: پەروەردگارم! بەهۆی ئەو چاکەیەوە کە لەگەڵتدا کردووم، هەرگیز پاڵپشتی تاوانباران نابم ﴿١٧﴾ ئیدی (مووسا دوای ئەوە) کەوتە حاڵەتی ترسان و چاودێریی دەکرد (داخۆ چی لە دژ دەگوزەرێ؟) کت وپڕ ئەو پیاوەی دوێنێ داوای هاوکاریی لێکرد، هاواری لێکرد (پەنای بۆ برد)، (کە دیسان یارمەتیی بدات)، مووساش پێیگوت: بەڕاستیی تۆ بێمرادو سەرگەردانێکی ئاشکرای، (واتە: ئەوەندە خەریکی شەڕو تەشقەڵەی) ﴿١٨﴾ ئنجا کاتێک (مووسا) ویستی دەست لەو کەسە بوەشێنێ، کە دوژمنی هەردووکیانە، گوتی: ئەی مووسا! وەک چۆن دوێنێ کەسێکت کوشت، دەتەوێ منیش بکوژی! تۆ تەنیا مەبەستتە زۆردارێکی دڵڕەق بی لە زەویداو،

ناتەوێ لە چاكسازییكاران بی ﴿١٩﴾ پیاوێكیش لەوپەڕی شارەكەوە بەخێرایی هات، گوتی: مووسا! بڕیار بەدەستان (كار بەدەستان)، لە بارەتەوە كۆبوونەوەو ڕاوێژ دەكەن، تاكو بتكوژن، (لە شار) بچۆ دەرێ، من بۆ تۆ لە دڵسۆزانم ﴿٢٠﴾ (مووساش) بەترسەوە لێی چووە دەرێ و، (شارەكەی بەجێهێشت و چاودێریی دەكرد)، لەبەر خۆیەوە گوتی: پەروەردگارم! لە كۆمەڵی ستەمكاران قوتارم بكە! ﴿٢١﴾}.

شیكرنەوەی هەندێك لە وشەكان

(**أَشُدَّهُۥ**): (**أَشُدّ: جَمْعُ شِدَّة، مِثْلُ نِعْمَة: جَمْعُهَا أَنْعُم، أَي: القُوَّةُ وَالكَمَال**)، (**أَشُد**) كۆی (**شِدَّة**)یە، وەك چۆن (**أَنْعُم**) كۆی (**نِعْمَة**)یە، ئنجا مەبەست لە (**أَشُد**) هەمووی بە یەك مانا دێ، واتە: هێز و پێز و تێرو تەواو بوون، هەم لە ڕووی جەستەیی و، هەم لە ڕووی دەروونییەوە.

(**وَٱسْتَوَىٰٓ**): (**الإِسْتِوَاءُ: إِعْتِدَالُ الشَّيءِ فِي ذَاتِهِ**)، (**إِستواء**) بریتیە لەوەی شتێك لە زاتی خۆیدا تێرو تەواو و هاوسەنگ و ڕێك بێ.

(**فَٱسْتَغَٰثَهُ**): هاواری تێبەست، داوای یارمەتیی لێكرد، (**الغَوْثُ فِي النُّصْرَة**)، داوای هاوكاریی بۆ سەر خستن، (**الإِسْتِغَاثَةُ: طَلَبُ الغَوْثِ، وَهُوَ التَّخلِيصُ مِنَ الشِّدة**)، (**غَوْث**) بەفریا هاتن، (**إِستغاثَةُ**) داوای یارمەتیی لێكرد، (**إِسْتِغَاثَة**) بریتیە لە داوای دەفریاهاتن (**غَوْث**) كردن، ئەویش بریتیە لە دەرباز كردن لە ناڕەحەتیی و سەختیی.

(**فَوَكَزَهُۥ**): واتە: مستی لێدا، (**الوَكْزُ: الطَّعْنُ، وَالضَّرْبُ بِجَمِيعِ الكَفِّ، والدَّفْع**)، (**وَكْز**) بەو مانایانە دێ: بە مانای: لێدان، بە مانای: لێدان بە كۆی لەپە دەست و پەنجەكان كۆ بكەیەوە، بە كوردیی (مست)ی پێ دەڵێن، یان كۆڵە مست، بە مانای: پاڵپێوەنانیش دێ.

(فَقَضَىٰ عَلَيۡهِ): تـەواوی کـرد، کوشـتی، (القَضَـاءُ: فَصْـلُ الأَمْـرِ فِعْـلاً كَانَ أَو قَـوْلاً)، (قَضَـاء) بریتیـە لـە ئەنجامدانـی کارێـک، بـە قسـە بـێ یـان بـە کـردەوە.

(ظَهِيرًا): پاڵپشـت، (ظَاهَرْتُـهُ: أَعَنْتـهُ، ظَهِير: مُعِين)، (ظَاهَرْتُـهُ) یارمەتییـم دا لـە دژی لایەنێکـی دی، (ظَهِير)یـش بـە مانـای هـاوکارو پاڵپشـت دێ.

(يَتَرَقَّبُ): (الرَّقِيـب: الحَافِـظ)، (رَقِيـب) چاودێـر، ئنجـا کەسـێ چاودێریـی شـتێک بـکات، دەیپارێـزێ.

(يَسۡتَصۡرِخُهُۥ): (الإِسْـتِصرَاخُ: المُبَالَغَـةُ فِي الـصُّرَاخِ أَي: النِّـدَاء)، (يَسۡتَصۡرِخُهُۥ) واتـە: زێدەڕۆیـی دەکـرد لـە هـاوار لێکـردن و بانـگ کـردن دا، بـە دەنگـی بـەرز هـاواری تێدەبەسـت.

(لَغَوِيٌّ): (غَـوِي أَي: خَائِـب)، واتـە: بێمـراد، سـەرگەردان، (غَـوِي: جَاهِـلٌ بِسَـبَبِ اعتِقَـادٍ فَاسِـد)، (غَوِي) واتـە: نەزانێـک بەهـۆی بـڕوا پێبوونێکـی غەڵەتـەوە، هەروەهـا (غَـوِيَ: فَسَـدَ عَيْشُـهُ)، ژیانەکـەی تێکچـوو بێمـرادو سـەرگەردان بـوو، بـێ ئـاکام بـوو.

(يَبۡطِشَ): (البَطْـشُ: الأَخْـذُ بِشِـدَّةٍ وَعُنْـفٍ، وَالمُـرَادُ بِـهِ: الـضَّرْبُ)، (بَطـش) بریتیـە لـەوە شـتێک بـە توندیـی بگیـرێ، یـان بـە تونـدو تیژیـی، لێـرەدا مەبەسـت پێـی لێدانـە، وەک زەبـر لـێ وەشـاندن، یـان بـە تیـن و هێـز ڕپردانـە شـتێک.

(جَبَّارًا): (الجَبَّـارُ: الَّـذِي يَفْعَـلُ مـا يُرِيـدُ مِـمَّا يَـضُرُّ بِالنَّـاسِ وَيُؤَاخِـذُ النَّـاسَ بِالشِّـدَّة)، (جَبَّـار) ڕێژگـەی زێدەڕۆیـی (جابـر)ە، ئەویـش کەسـێکە زۆر لـە کەسـێک دەکات، هەروەهـا (جَبَّـارُ) ئـەو کەسـەیە کـە ئـەوەی زیـان بـە خەڵـک دەگەیەنـێ، ئەنجامـی دەدات و، گوێـش ناداتـێ، دیسـان ئـەو کەسـەیە بـە توندیـی خەڵـک دەگـرێ و خـراپ مامەڵەیـان لەگەڵـدا دەکات.

(أَقۡصَا): (أَي: أَبْعَـد) لـە دوورترین شـوێنی شـارەکەوە، چونکە (القَصِـي: البَعِيد)، وەک دەربـارەی مەریـەم (خـوا لێـی ڕازیبـێ) خـوا فەرموویەتـی: ﴿ فَحَمَلَتۡهُ فَٱنتَبَذَتۡ بِهِۦ

﴿مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾﴾ مريم، واتە: چووە شوێنێکی دوور، کاتێ کە ژانی منداڵبوونی عیسای ﷺ هاتێ.

(يَسْعَىٰ): (السَّعِي: السَّيْرُ السَّرِيع)، (سَعي) بە مانای ڕۆشتنێکی خێرا دێ، بە بێ ئەوەی کە بگاتە ئەندازەی ڕاکردن، یانی: لە ڕۆیشتنی ئاسایی خێراتر.

(ٱلْمَلَأَ): (الجَمَاعَةُ أُولُوا الشَّأْنِ)، (ملأ) کۆمەڵێکی کار بە دەست و بڕیار بە دەست، کە ئەوان کار هەڵسووڕێنەرن.

(يَأْتَمِرُونَ): (أي: يَتَشَاوَرُونَ) ڕاوێژ دەکەن، (وَأَصْلُ الإِئْتِمَارِ قُبُولُ أَمْرِ الأَخَرِ، فَهُوَ مُطَاوِعُ أَمَرَهُ، ثُمَّ شَاعَ اسْتِعْمَالُهُ فِي التَّشَاوُر)، وشەی (إِئْتمَارِ) لە ئەصڵدا بریتیە لە وەرگرتنی فەرمانی فەرمانکەرێک، (مُطَاوِع أَمَرَ)یە (أَمَرَهُ فَأْتَمَرَ) فەرمانی پێکرد، ئەویش فەرمانەکەی قبووڵ کرد، دوایی بەکارهێنراوە بۆ ڕاوێژکردن.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەک پێشتریش باسمان کرد، ئەم هەشت (٨) ئایەتە، باسی ئاڵقە و قۆناغی سێیەمی ژیانی مووسا ﷺ دەکەن، کە تەنیا لێرەدا ئەم ڕووداوە باسکراوە، تەنیا لە سوورەتی (القصص)دا، ئەو ڕووداوە باسکراوە لە سوورەتی (الشعراء)دا، لە ئایەتەکانی: (١٤ و ١٩ و ٢٠)دا، کە فیرعەون بە چاوی مووسای دادەداتەوەو دەڵێ: ﴿وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ ٱلَّتِى فَعَلْتَ وَأَنتَ مِنَ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴿١٩﴾﴾ الشعراء، دوایی مووساش ﷺ دەڵێ: ﴿فَعَلْتُهَآ إِذًا وَأَنَا۠ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٢٠﴾﴾ الشعراء، لەو سێ ئایەتەدا، تەنیا ئاماژەی پێکراوە، هەروەها لە سوورەتی (طه) لە ئایەتی ژمارە (٤٠)دا کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَـٰكَ مِنَ ٱلْغَمِّ﴾ طه، نەفسێکت کوشت، بەڵام تۆمان لە خەم و پەژارە دەرباز کرد، ئەمە تەنیا ئاماژە پێکردنە بە کوشتنی بابای

قیبتیی، بەڵام چۆنیەتیی کوشتنی و هۆکارەکەی، تەنیا لەم سووڕەتی (**القصص**)دا، لەو ئایەتانەی ئێستا خەریکی تەفسیرکردنیانین، هاتوە.

خوا ﷻ لەسەر گێڕانەوەی بەسەرهاتی مووسا ﷺ بەردەوام دەبێ، دیارە لە قۆناغی مەلۆتکەیی کە لە ماڵی فیرعەوندا گیراوەتەوەو، دوایی بە نەخشەیەک کە خوا ﷻ دایناوە، مووسای مەلۆتکە چۆتەوە لای دایکی خۆی و، دایکی شیری پێداوە و بەخێوی کردوە، لەوێ ئەو بەسەرهاتە کۆتایی پێ هێنراوەو، ئەوی دیکە هەمووی پێچراوەتەوە، کە دوایی مووسا ﷺ ئەو کاتە کە پێڕۆچکە بووە، یان ئەو کاتە کە چۆتە قۆناغێکی دیکەی فامیدەیی (تمییز)، دوایی قۆناغی هەرزەکاریی، دوایی قۆناغی گەنجیەتیی یەکەم، دواتریش گەنجیەتیی دووەم، ئەوانە هەموویان پێچراونەوەو، یەکسەر هاتۆتە سەر شوێنی مەبەست:

﴿ وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَٱسْتَوَىٰٓ ﴾، هەروەها کاتێک گەیشتە ئەوپەڕی هێزی و پێگەیشت، (و) بۆ بادانەوەو گێڕانەوەی ئەم بەسەرهاتەیە، بۆ سەر هی پێشێ، واتە: بەم شێوەیە مووسا ﷺ قۆناغەکانی هەڵبواردن و گوزەراندن و، کاتێک گەیشتە تۆغیانی خۆی و، گەیشتە حاڵەتی پێگەیشتن، ﴿ وَٱسْتَوَىٰٓ ﴾، یانی: لە ڕووی جەستەییەوە تێرو تەواو بوو، لە ڕووی دەروونییشەوە پێگەیشت، کامڵبوو، ﴿ ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ﴾، ئێمە هەم حیکمەت و لێزانییمان پێداو، هەم زانیارییشمان پێدا، حیکمەت و لێزانیی زیاتر پەیوەندیی بە لایەنی کردەییەوە هەیە و، زانیارییش پەیوەندیی بە لایەنی تیۆریی و زانین و ئیدراکەوە هەیە، واتە: هەم لە ڕووی شت زانین و، هەم لە ڕووی کارامەیی و شت توانین و هەڵسوکەوت و ئاکاری بەجێوە، ئێمە هەردووکیانمان بە مووسادان ﷺ، هەم حیکمەتمان پێدا و، هەم زانستمان پێدا، ﴿ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴾، هەر ئاواش پاداشتی چاکەکاران دەدەینەوە، واتە: هەر کەسێک چاکەکار بێ، خوا ﷻ بە دەمیەوەیەتی و بە تەنگیەوەیەتی و لە نیعمەتەکانی خۆی پێی دەدات، بە ئەندازەی ئەوە کە لە بارانیدا هەیەو شایستەیەتی.

﴿ وَدَخَلَ ٱلۡمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفۡلَةٖ مِّنۡ أَهۡلِهَا ﴾، مووسا ؈ چـووە نێـو شـارەكە، لـە كاتێكـدا خەڵكەكـەی بـێ ئـاگا بـوون، یـان لـە خـەوی نیـوەڕۆدا بـوون، وەك زۆربـەی تەفسـیرەكان دەڵێـن: لـە قەیلوولـەدا بـوون، سـەر خـە و شـكاندنی نیـوەڕۆ و، پێـش نیـوەڕۆ، دوای نیـوەڕۆ، یاخـود: ﴿ عَلَىٰ حِينِ غَفۡلَةٖ مِّنۡ أَهۡلِهَا ﴾، خـوا ﷻ دیاریـی نەكـردووەو بەگشـتیی فەرموویـەتی: كاتێـك كـە خەڵكەكـە بـێ ئـاگا بـوون، وا پێدەچـێ لـە ڕۆژدا بـوو بـێ، بـەڵام لـە چ وەختێكـی ڕۆژدا بـووە؟! ئایـا لەبـەر ئـەوە خەڵكەكـە بـێ ئـاگا بـوون، كـە بـە كارو كاسـبییەوە سـەرقاڵ بـوون؟! یـان لـە كاتـی نوێـژی عـەسردا بـووە؟! یـان لـە كاتـی خەوتـن و پشـوودانی لای نیـوەڕۆدا بـووە؟! خـوا ﷻ دیاریـی نەكـردوە، بـەڵام گرنـگ ئەوەیـە خەڵكەكـە جۆرێـك لـە سـەرقاڵیی و خافڵانیان هەبـووە، ﴿ فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيۡنِ يَقۡتَتِلَانِ ﴾، لـەو كاتـەدا دوو پیـاوی دیـتن، پێكـەوە لـە یەكدییـان دەدا، ﴿ يَقۡتَتِلَانِ ﴾، یانـی: (**يَتَضَارَبَان**) لـە یەكدییـان دەدا، شـەڕیان پێكـەوە دەكـرد، دەمەقاڵێیـان بـوو و، بـەڵام دەمەقاڵێیەكـە بـەس بـە قسـە نەبـوو، بەڵكـو سـەری كێشـا بـوو بـۆ دەسـت لێـك وەشـاندن، ﴿ هَٰذَا مِن شِيعَتِهِۦ وَهَٰذَا مِنۡ عَدُوِّهِۦ ﴾، ئەمەیـان لـە كۆمەڵەكـەی خـۆی، كـە بەنـوو ئیسـڕائیلن و، ئەویدیكەشـیان لـە دوژمنەكـەی، كـە قیبتییـەكان و فیرعەونییەكانـن، ئەوانـەی پەیڕەوانـی فیرعـەون بـوون، ﴿ فَٱسۡتَغَٰثَهُ ٱلَّذِي مِن شِيعَتِهِۦ ﴾، ئەوەیـان كـە لـە كۆمەڵەكـەی خـۆی بـوو، واتە: لـە بەنـوو ئیسـڕائیل بـوو (لـە نـەوەی ئیسـڕائیل)، هـاواری تێبەسـت، هـاواری بـۆ بـرد، ﴿ عَلَى ٱلَّذِي مِنۡ عَدُوِّهِۦ ﴾، لـە دژی ئـەوەی لـە دوژمنەكـەی بـوو، وا دیـارە بێچـارە بـووە لەبـەر دەسـتییداو پێـی نەوێـراوە، بـاری وی نەبـردوەو، هـاواری لـە مووسـا ؈ بەسـتوە، ئنجـا هـەر ئـەوە كـە نـەوەی ئیسـڕائیل بـووە، هـاواری لـە مووسـا بەسـتوە، بـەڵام ئەمـە لێـی وەردەگیـرێ، كـە مووسـا ؈ ئـەو كاتـە زانـراو بـووە، لـە نێـو بەنوو ئیسـڕائیلدا، كـە ئـەوە لـە خۆیانـە، بەڵـێ لـە ماڵـی فیرعەونـدا گـەورە بـووە، بـەڵام كـوڕی فیرعـەون نیـە، بەڵكـو لـە بەنـوو ئیسـڕائیلییەكانە و، تێیـان ڕابینیـوە، مەرجیـش نیـە، ئەمـە یەكـەم هەڵوێسـتی جوامێرانـەی مووسـا ؈ بووبـێ، ئەگەرنـا هـەر

یەکسەر بەنوو ئیسڕائیلییەک کە گرفتار بووە بە دەستی فیرعەونییەکەوە، کە لێی دەدات و ئەزیەتی دەدات، ئەویش هاواری تێ دەبەستێ، دەبێ مووسا ﷺ پێشینەی ئەو هەڵوێستانەی بووبێ، هەندێک لە زانایان ڕستەی، ﴿ فَٱسۡتَغَٰثَهُ ٱلَّذِي مِن شِيعَتِهِۦ ﴾، یان والێکداوەتەوە کە: مووسا ﷺ جۆرێک لە ڕێکخستنی لە نێو بەنوو ئیسڕائیل دا دروستکردوە، کۆمەڵێکی لە نێودا دروست کردوون و هۆشیاری کردوونەوە، بۆ بەرگریی لە خۆ کردن، هەر ئەوە کە ئەو ئیسڕائیلییە ئامادە بووە، دەستەوکەر[1] بکات و، بە گژ بابای فیرعەونیی دا بچێتەوە، ئەوەی لێ وەردەگیرێ، کە مووسا ﷺ جۆرێک لە هۆشیاریی و جۆرێک لە جورئەت و ئازایەتیی و غیرەتی لە نێو خەڵکەکەی خۆیدا بڵاوکردۆتەوە، کە تەسلیم نەبن و، دەستەوکەر بکەن.

ئنجا دوای ئەوەی کەسێک کە لە کۆمەڵەکەی خۆیەتی، هاواری تێبەست و، پەنای بۆ برد، لە دژی ئەو کەسەی لە دوژمنەکەیەتی، ﴿ فَوَكَزَهُۥ مُوسَىٰ ﴾، بە (ف) ی بەدواهاتن (**تعقیب**)، یەکسەر مووسا ﷺ مستێکی لێ دا، (**وَكْز**) بە مانای کوڵە مست دێ و، بە مانای پاڵ پێوەنانیش دێ و، بە مانای لێدانیش دێ، ﴿ فَقَضَىٰ عَلَيۡهِ ﴾، یەکسەر کۆتایی پێ هێنا، بۆیە نەیفەرموە: (**فَقَتَلَهُ**)، کوشتی چونکە مووسا ﷺ نەیویستوە بیکوژێ، مستێکی لێ داوە، کە دووری بخاتەوە لەو مەزڵوومە، بەڵام مووسا ﷺ پیاوێکی زۆر بەهێز و بەتین و تاقەت بووەو بە مستەکە کوشتوویەتی، هەرچەندە مەبەستی نەبووە بیکوژێ، ﴿ قَالَ هَٰذَا مِنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَٰنِ ﴾، مووسا گوتی: ئەمە لە کردەوەی شەیتانە، واتە: ئەوە کە من هەڵچووم و خۆم پێ کۆنترۆڵ نەکراو، مستەکەم زۆر بەهێز وەشاند، ئەوە لە کردەوەی شەیتانە، هەندێک لە توێژەرەوان گوتوویانە: یانی: ئەو کابرایە لە کردەوەی شەیتانەو کوڕی بابی خۆی نیە! بەڵام لە ڕاستییدا ئەو مانایە دوورە، بەڵکو یانی: ئەوەی من کردم بە دنەدانی شەیتان بوو، شەیتان وورووژاندمی

---

(١) دەستەوکەر: مُدافِع، لە (دەستکردنەوە)وە هاتوە.

کـە مسـتەکە زۆر بەهێـز بوەشـێنم، ﴿إِنَّهُۥ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ﴾، بەڕاسـتیی شـەیتان دوژمنێکـی گومڕاکـەری ڕوون و ئاشـکرایە.

ئنجـا مووسـا ﷺ لەبـەر خۆیـەوە پاڕاوتـەوە: ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَٱغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُۥٓ﴾، گوتـی: پـەروەردگارم! مـن ستەمم لـە خـۆم کـرد، لێـم ببـوورە، ئنجـا خـواش لێیبـورد، خـوا ﷻ چاوپۆشـیی لێکـردوە و لێـی بـوردوە و، لەلایـەن خۆیـەوە، خـوا ﷻ بـەس بـۆ خـۆی دەزانـێ و خـۆی بۆمـان بـاس دەکات، ﴿إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ﴾، بـە دڵنیایـی خـوا زۆر لێبوردەیـە و زۆریـش میهرەبانـە.

﴿قَالَ رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ﴾، مووسـا ﷺ فەرمـووی: پـەروەردگارم! بـە هـۆی ئـەوەوە چاکـەت لەگەڵمـدا کـردوە، ﴿فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ﴾، هەرگیـز مـن نابمـە پشـتیوانی تاوانبـاران.

زۆربـەی توێـژەرەوان وایـان لێکداوەتـەوە کـە مووسـا ﷺ گوتـی: پـەروەردگارم! بـە هـۆی ئـەوەوە کـە تـۆ چاکـەت لەگەڵـم کـردوە، کـە لێمببـووری.

بەڵام ئایا مووسا ﷺ چۆنی زانی، خوا ﷻ لێیبوردوە؟!

بۆیـە پێـم وایـە واتاکـەی وا نیـەو، ئەگـەر وابایـە، دەیفەرمـوو: (بِمَا غَفَرْتَ لِي) بـەڵام فەرموویەتـی: ﴿بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ﴾، بـە هـۆی ئـەوەوە کـە چاکـەت لەگـەڵ کـردووم، یـانی: هێـز و پێزێکـی باشـت داومـێ، غیـرەت و ئازایەتییـت پـێ بەخشـیوم، جوامێریـی و بەزەییـت پێـداوم، چونکـە ئـەو نیعمەتانـەت بـە مـن داون، ﴿فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ﴾، مـن هەرگیـز پشـتیوانی تاوانبـاران - وەک ئـەو قیبتییـە - نابـم، کـە سـۆغرە و بێـگار بـە بەنـوو ئیسـڕائیلییەکان دەکـەن و دەیانچەوسـێننەوە، مـن هەرگیـز پشـتی ئەوانـە ناگرم، بەڵکـو لای ئـەو ستەملێکراو و چەوساوانە دەبـم.

یاخـود مەبەسـت ئەوەیـە: هەرگیـز جارێکـی دیکـە ئەوانـەی کـە خراپـە دەکـەن، پشـتگیرو هاوکاریـان نابـم، وا پێدەچـێ ئەمـە جۆرێـک لـە گلەیـی بـێ لـە بەنـوو

ئیسـڕائیلییەکە، کـە تـۆ مـادام بـاری ئـەو قیبتییـە نابـەی، بۆچـی شـەڕی لەگەڵـدا دەکـەی؟! ئاژاوەیـەک سـاز دەکـەی، کـە دوایـی بەسـەر خۆتـدا دەشـکێتەوە، مـن جارێکـی دیکـە پشـتیوانی لـەو تاوانبارانـە ناکـەم، کـە شـەڕێک دەکـەن، لـە توانـای خۆیانـدا نیـە، یـان بەگـژ کارێکـدا دەچـن، کـە بڕسـت و توانایـان لـە بەرانبەریـدا نیـە.

﴿ فَأَصْبَحَ فِي ٱلْمَدِينَةِ خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ ﴾، ئیـدی مووسـا لـە شـارەکەدا کەوتـە حاڵەتـی ترسـان و، چاودێریـی دەکـرد، چاودێریـی دەکـرد بزانـێ، داخـۆ لـە بـارەی ئـەوەوە چـی دەگوتـرێ و، چـی ناگوتـرێ؟ نەفەرێکـی کوشـتوە، بزانـێ داخـۆ چ دەرەنجامێکـی دەبـێ و چ دەرکەوتەیەکـی دەبـێ؟! ﴿ فَإِذَا ٱلَّذِي ٱسْتَنصَرَهُۥ بِٱلْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُۥ ﴾، یەکسـەر کـت و پـڕ بینـی: ئـەو کەسـەی دوێنـێ داوای یارمەتیـی لێکـردو، مووسـاش یارمەتییەکـی باشـی داو، کابـرای دوژمنـی بـە کوڵـە مسـتێک کوشـت، ﴿ يَسْتَصْرِخُهُۥ ﴾، دیسـان هـاواری تێدەبەسـت و داوای یارمەتیـی لـێ دەکـرد، ﴿ قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰٓ إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُّبِينٌ ﴾، مووسـاش عليه السلام پێـی فەرمـوو: بـە دڵنیایـی تـۆ بابایەکـی بێمـرادو سـەرگەردانی ڕوون و ئاشـکرای، واتـە: دوێنـێ تـۆ شـەڕو گێچەڵێکـت کـردو، بەهـۆی تـۆوە نەفەرێکـم کوشـت، ئەمـڕۆ دەبـوو خـۆت بپارێـزی، کەچـی دیسـان گێچـەڵ و ئاژاوەیەکـی دیکـەت، سـاز کـردوەو، هاواریـش لـە مـن دەبەسـتی؟! تـۆ ئەگـەر خـۆت شـەڕەکەت پـێ ناکـرێ، بۆچـی دەیکـەی؟! ئنجـا مووسـاش عليه السلام بەهـۆی ئـەو نەفـەرەوە کـە کوشـتوویەتی، کەوتۆتـە حاڵەتـی چاودێریـی و ترسـەوە، پێـی ناخـۆش بـووە، کـە ئەگـەر دیسـان ئـەو کابـرا قیبتییـەش بـە دەسـتی بکـوژرێ، دەکاتـە دوو قەتـڵ و زیاتـر دەکەوێتـە حاڵەتـی چاودێریـی و ترسـان و دڵـەڕا وکـەوە، بۆیـە پێیگوتـوە: تـۆ بابایەکـی سـەرگەردان و بێمـرادی ڕوون و ئاشـکرای.

﴿ فَلَمَّآ أَنْ أَرَادَ أَن يَبْطِشَ بِٱلَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا ﴾، ئنجـا کاتێـک مووسـا عليه السلام ویسـتی زەبـر بوەشـێنێ، لـەو کەسـەی دوژمنـی هەردووکیانـە، واتـە: زەبـر لـە قیبتییەکـە، لـە فیرعەونییەکـە، بوەشـێنێ و لێـی بـدات، وا دیارە ئیسـڕائیلییەکە باری نەبـردوەو، لەبەر دەسـتیدا زەبـوون بـووە، ﴿ قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ أَتُرِيدُ أَن تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًۢا بِٱلْأَمْسِ ﴾،

گوتـی: ئـەی مووسـا! دەتـەوێ منیـش بکـوژی، وەک چۆن دوێنێ کەسێکت کوشـتوە؟! ئەمـە وا پێدەچـێ قسـەی کابـرای قیبتیـی بـوو بـێ، ئـەوەی دوژمنیـان بـووە، چونکـە مووسـا ﷺ پەلامـاری داوەو، بـۆی چـووە، ئەویـش گوتوویەتـی: دەتـەوێ منیـش بکـوژی، وەک چـۆن یەکێکـی دیکەشـت کوشـت؟! هەندێکیـش دەڵێـن: ئەمـە قسـەی ئیسـڕائیلییەکە بـووە، چونکـە مووسـا سـەر زەنشـتی کـردوە و، قسـەی پێگوتـوە، دوایـی بـە تووڕەیـی پەلامـاری داوە و، ئەویـش وایزانیـوە مووسـا دەیـەوێ سـزای بـدات، کـە بۆچـی دوێنـێ گێچەڵێکـت کردوەو، بـە هـۆی ئـەوەوە نەفەرێـک کـوژراوە و، ئەمـڕۆش دیسـان شـەڕو ئاژاوەیەکـی دیکـەت سـاز کـردوە؟ وایزانیـوە لەگـەڵ ویەتـی، دەڵێـن: ئـەو قسـەیە، قسـەی وی بـووە، چونکـە کابـرای قیبتیـی نەیزانیـوە مووسـا ﷺ ئـەو نەفـەرەی کوشـتوە، بـەڵام ئیسـڕائیلییەکە زانیویەتـی کـە دوێنـێ مووسـا ﷺ لەسـەر وی نەفەرێکـی کوشـتوە، بـە هـەر حاڵ ئەمـەش ڕێـی تێدەچـێ، بـەڵام زیاتـر وا پێدەچـێ، قسـەی قیبتییەکـە بووبـێ، ئنجـا پێـی دەڵـێ: ﴿إِن تُرِيدُ إِلَّآ أَن تَكُونَ جَبَّارًا فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾، تـۆ بـەس دەتـەوێ خۆسـەپێن بـی و مـل پێکەچکـەر بـی، لـە زەوییـدا، یـانی: شـەقاوە بی لەسـەر زەمینـی میسـڕدا! ﴿وَمَا تُرِيدُ أَن تَكُونَ مِنَ ٱلۡمُصۡلِحِينَ﴾، تـۆ ناتـەوێ لـە چاکسـازییکاران بـی.

ئەمـە ئـەوەی لـێ وەردەگیـرێ کـە مووسـا ﷺ دەبێ نـاو و ناوبانگی وا ڕۆیشـتبێ، کـە لـە چاکسـازییکارانە و، لـە کەسـانێکە کـە گرفـت و کێشـە چارەسـەر دەکات و، بەشـێک نیـە لـە گرفـت و کێشـە، بۆیـە کابـرا دەیـەوێ پێـی بڵـێ: تـۆ وەک نـاوت ڕۆیشـتوە کـە لـە چاکسـازییکارانی، وانـی، بەڵکـو دەتـەوێ لـە خۆسـەپێنەران و مـل پێکەچکـەران بـی.

لێـرەدا خـوا ﷻ کۆتایـی بـە بـاسی ئـەو شـەڕو گێچەڵـە دێنـێ، کـە پێویسـتیی نەکـردوە مووسـا ﷺ دەسـت لـە کابـرای قیبتیـی بوەشـێنێ، یاخـود لـە کابـرای ئیسـڕائیلیی، بەپێـی ڕای دووەم و، خۆیـان لێکبوونەتـەوە.

﴿ وَجَآءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَا ٱلْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ ﴾، پیاوێکیش لەوپەڕی شارەکەوە هات، ئایا هەر لەو کاتەدا، لەو ئان و ساتەدا، یاخود ماوەیەکی پێچووە، چونکە نەیفەرمووە: (فَجَاءَ) تاکو بڵێین: ئەگەری هەیە (ف)ی بەدواداهاتن (تعقیب)بێ، چونکە ئەگەر وای فەرموو بایە، یانی: یەکسەر دوای ئەوە، پیاوێکیش هات، نا، بەڵکو دەفەرموێ: (وَجَآءَ)، ڕەنگە ماوەیەکی پێچووبێ، پیاوێک هات لەو پەڕی شارەوە، لە شوێنێکی دوورە دەستی شار، (يَسْعَىٰ) بە خێرایی دەڕۆیی، بەڵام نەدەگەیشتە ڕاددەی ڕاکردن و غاردان(١)، پیاوێک بە خێرایی دەهات، لەو پەڕی شارەوە، دیارە زۆر بە خەم مووساوە بووە، ﴿ قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ إِنَّ ٱلْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ ﴾، گوتی: ئەی مووسا! بڕیار بە دەستان و کار بەدەستانی شار، ڕاوێژ دەکەن، لە دژی تۆ، تاکو بتکوژن، لە تەگبیرو ڕاوێژ کردن و کۆبوونەوەدان، پیلانێکت لە دژ دابنێن، بۆ کوشتنت، ﴿ فَٱخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ ﴾، ئنجا بڕۆ دەر، بڕۆ وەدەرکەوە، لە شار، من لە دڵسۆزانم بۆ تۆ، واتە: هێندە بۆ تۆ دڵسۆز و بەتەنگەوەم، چوومە نێو قەدی دڵسۆزانەوە.

ئنجا ئایا ئەو پیاوە کێ بووە؟!

هەندێک لە توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: ئەو پیاوە بڕوادارە بووە کە لە سوورەتی (غافر)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَٰنَهُۥٓ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَن يَقُولَ رَبِّىَ ٱللَّهُ ﴿٢٨﴾ ﴾غافر، واتە: پیاوێکی ئیماندار کە ئیمانەکەی خۆی پەنهان دەکرد، لە دارو دەستەی فیرعەون، گوتی: ئایا

---

(١) بە زاراوی خەڵکی هەولێر، نەك بە زاراوی خەڵکی سلێمانیی، کە ئەوان غار تەنیا بۆ وڵاخ بەکاردێنن، بەڵام من پێم وایە لە ڕووی زمانی کوردییەوە، وشەی غار دەگونجێ، بۆ مرۆڤیش بەکار بێ و، دەشگونجێ بۆ وڵاخیش بەکار بێ، چونکە لە سلێمانیی وشەی (ڕاکردن) بەکاردێنن، لە جیاتی (غاردان)، بەڵام لە ڕاستییدا ڕاکردن ئەوەیە کە ئینسان لە شتێك ڕابکات، دەڵێ: بۆی چووم و ڕایکرد، ڕاکردن، واتە: هەڵاتن، بەڵام غاردن بریتییە لە ڕۆیشتنێکی خێراتر لە ڕۆیشتنی خێرا، هەڵبەتە جاری واشە وشەی (ڕاکردن - رکض) بە مانای غاردان بەکاردێ.

پیاوێـک دەکـوژن، هــەر لەبــەر ئــەوەی دەڵــێ: پــەروەردگارم خوایــە؟! بەرگریــی دەکات لـە مووسـا ﷺ، ئەگەریشی هەیە ئـەو بووبـێ، چونکـە ئـەو کەسـەی کـە لـەو پـەڕی شـارەوە بـێ، دیـارە هەواڵەکـەی بـە مسـۆگەریی زانیـوە، بۆیـە ناگونجـێ کەسـێکی ئاسـایی بووبـێ، ئەگـەر ئـەو پیـاوە بـڕوادارەش نەبـوو بـێ، کـە ئیمانەکـەی شــاردۆتەوەو، بەرگرییەکــی جوامێرانــەی لــە مووســا ﷺ کــردوەو، واش پێدەچــێ ســەری خــۆی لەســەر دانابــێ، بــە تەئکیــد کەســێک بــووە کــە ئــاگای لــەو دەنــگ و باســە بــووە، کەســێک بــووە شــارەزا بــووە و، لەوانەیــە کەســێک بووبــێ، کــە لــە نێــو دام و دەزگای حوکمڕانیــی فیرعەونــدا بووبــێ و، ئــاگاداری شــتەکە بــووە، بۆیــە وا بــە مســۆگەریی و دڵنیایــی، دەڵــێ: ئەوانــە لــە کۆبوونــەوەدان، نەفەرێکــی بەنــوو ئیســڕائیلیی، کــە ســۆغرەو بێگاریــان پێکــراوە، ئــاگای لــە کۆبوونــەوەی بڕیــار بــە دەســتانی کــۆڕو مەجلیســی فیرعــەون نەبــووە.

کەواتــە: دەبــێ کەســێکی نیزیــک لــە فیرعــەون بــوو بــێ و، کەســێکی ئاشــنا بــە کۆبوونەوەکانیــان بــوو بــێ، بــە چ مەعلوومــە کــە هــەر لــە نێــو کۆبوونەوەکــەش دا نەبــووە! گرنــگ ئەوەیــە زانیاریــی تــەواوی لــە بــارەی کۆبوونەوەکــەوە هەبــووە، کــە لــە دژی مووســا ﷺ دەکــرێ، تاکــو بیکــوژن.

﴿ فَخَرَجَ مِنۡهَا خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ ﴾، مووســاش یەکســەر بــە ترســانەوە لێــی چــووە دەرێ، مووسـا ﷺ دیـارە متمانـەی تـەواوی بـەو کەسـە بـووە، بۆیـە بـە (ف)ی بەدواداهاتن (تعقیــب) هێناویــەتی، یەکســەر دوای ئــەوەی ئــەو هەواڵــەی پێگەیانــد، لێــی چــووە دەرێ، لــە شــارەکە چــووە دەرێ، (خَآئِفًا) لــە حاڵەتێکــدا کــە دەترســا ﴿ يَتَرَقَّبُ ﴾، هەروەهــا چــوار چــاو بــوو، چاودێریــی دەکــردو کەوتبــووە حاڵەتــی خــۆ پەنهــان کردنــەوە، ﴿ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ ٱلۡقَوۡمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، گوتــی: پــەروەردگارم! لــە کۆمەڵــی ســتەمکاران دەربــازم بکــە.

کاتێـک مووسـا لـە شـار چۆتـە دەرێ، لـە حاڵەتـی ترسـان و چـوار چاویـی و چاودێریــی کردنــدا بــووە، ڕەنگــە بۆســەیان بــۆ دانــا بــن، ڕێگاکانیــان لێگرتــوون،

بازگەکانیـان مەحکـەم کـردوون، بـۆ ئـەوەی مووسـا لـە هـەر شـوێنێکەوە دەرچـوو، بیگـرن، بـەڵام وا پێدەچـێ بـەر لـەوەی ئـەوان کاری خۆیـان بکـەن و نەخشـەکەیان جێبەجـێ بکـەن، مووسا ﵇ خەمـی خـۆی خـواردوە، ئـەو پیـاوەش کـە لـەو پـەڕی شـار هاتـوە و، بـە دڵسـۆزیی هەواڵەکـەی پێگەیانـدوە، سـوودێکی باشـی پێگەیانـدوە و، بۆتـە هـۆی دەربـاز بوونـی.

هـەر بۆیـەش مرۆڤـی بـاش، لـە شـوێنی خـراپ و، لـە شـوێنێک کـە جێـگای مەترسـییە بـۆ هـەر کـەس، مرۆڤـی بـاش لـەو شـوێنانە، دەگونجـێ سـوودی گـەورە بگەیەنـێ، زانیاریـی و هـەواڵ بگەیەنـێ و، مـرۆڤ ئـاگادار بکاتـەوە لـەو مەترسـییەی کـە چاوەڕێـی دەکات و لەڕێـی دایـەو، ئـەو هەسـتی پـێ نـاکات.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

تێگەیشتن و کامڵبوونی مووسا و، حیکمەت و زانست فێرکرانی لەلایەن خوای میهرەبانەوەو، لە کاتی خافڵانی خەڵکی شارەکەدا، چوونە شارەوەو، کوشتنی کابرایەکی قیبتیی، دوای هاوار بۆ لابردنی کابرایەکی ئیسرائیلیی و، دان بە هەڵەی خۆدا هێنانی و، داوای لێبوردن کردنی لە خوا ﷻ و، بڕیاردانی کە هەرگیز پشتی تاوانباران نەگرێ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَٱسْتَوَىٰٓ ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾ وَدَخَلَ ٱلْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَٰذَا مِن شِيعَتِهِۦ وَهَٰذَا مِنْ عَدُوِّهِۦ ۖ فَٱسْتَغَٰثَهُ ٱلَّذِى مِن شِيعَتِهِۦ عَلَى ٱلَّذِى مِنْ عَدُوِّهِۦ فَوَكَزَهُۥ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ ۖ قَالَ هَٰذَا مِنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِ ۖ إِنَّهُۥ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى فَٱغْفِرْ لِى فَغَفَرَ لَهُۥٓ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٦﴾ قَالَ رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەژدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَٱسْتَوَىٰٓ﴾، کاتێک گەیشتە ئەو پەڕی توانایی و کامڵ بوو، تێرو تەواو بوو، پێشتریش گوتمان: وشەی (أَشُدّ) کۆی (شِدَّة)ە، وەک (أَنعُم) کۆی (نِعمَة)ە، (أَشُدّ)یش حاڵەتێکە بە مانای هێزو پێزو، دوایی وەک تاک مامەڵەی لەگەڵدا کراوە، نەک وەک کۆیەک، کە لە چەند تاکێک پێک هاتوە، لە کوردەواریی دا دەڵێن: گەیشتە توغیانی خۆی، گەیشتە ئەو پەڕی توانا و هێزی جەستەیی خۆی، ﴿وَٱسْتَوَىٰٓ﴾، (**الإِسْتِوَاءُ: كَمَالُ البُنْيَة**)، (**إِستواء**)

ئەوەیە کە جەستەی تێرو تەواو بوو بێ، وەک لە سووڕەتی (الفتح)دا، هاتوە، باسی ڕووەک دەکات و دەفەرموێ: ﴿ فَٱسْتَغْلَظَ فَٱسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِۦ ﴿٢٩﴾ ﴾، درەختەکە پتەوو قەبە بوو، چڕوپڕ بوو، ئنجا لەسەر قەدەکەی خۆی ڕاوەستا، بەڵام من پێم وایە: ﴿ بَلَغَ أَشُدَّهُۥ ﴾، یانی: لە ڕووی جەستەییەوە گەیشتە حاڵەتی ئەو پەڕی هێزی جەستەیی خۆی، ﴿ وَٱسْتَوَىٰٓ ﴾، یانی: لە ڕووی دەروونییەوە، تێرو تەواو بوو، مرۆڤی وا هەیە لە ڕووی جەستەییەوە، تێرو تەواوە، تەماشای دەکەی: پیاوێکی پڕ بە کراسە! بەڵام عەقڵ و سروشت و دەروونی کامڵ نەبووە، هەندێک شت دەکات منداڵانەیە! بۆیە منداڵێک کە لە ڕووی جەستەییەوە، زوو گەشە دەکات و کامڵ دەبێ، هێندەی پیاوێک، بەڵکو لە پیاوێکی ئاسایی گەورەترە، بەڵام لەبەر ئەوەی تەمەنەکەی کەمە، جارێ لە ڕووی دەروونیی و سروشت و هەڵسوکەوت و عەقڵ و سەلیقەوە، تەواو نەبووە، زۆرجار بەوانە دەڵێم: فلانکەس جەستەکەی زوڵمی لە تەمەنەکەی کردوە، یان جەستەکەی زوڵمی لە عەقڵی کردوە، خەڵک بە پیاوێکی تێرو تەواوی تێدەگات، بەڵام هەڵس وکەوتی منداڵانەیە، لەبەر ئەوەی عەقڵەکەی کامڵ نەبووە، کەواتە: لەو کاتەدا مووسا ﷺ هەم لە ڕووی جەستەیی و، هەم لە ڕووی دەروونیی و عەقڵ و سەلیقەوە، پێگەیشتوەو تێرو تەواو بو وە.

٢)- ﴿ ءَاتَيْنَـٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ﴾، ئێمە حیکمەتمان پێدا و زانیارییشمان پێدا، بە دڵنیایی مەبەست لە حوکم: لێرەدا حیکمەتە، لە چەند شوێنێک لە قوڕئاندا، حوکم بە مانای حیکمەت هاتوە، وەک لە بارەی یەحیاوە ﷺ خوا دەفەرموێ: ﴿ وَءَاتَيْنَـٰهُ ٱلْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾ ﴾مریم، یانی: هەر بە منداڵیی حیکمەتمان پێبەخشیبوو.

هەروەها دەربارەی یوسوف ﷺ، دەفەرموێ: ﴿ وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥٓ ءَاتَيْنَـٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ﴿٢٢﴾ ﴾**یوسف**، کاتێک گەیشتە ئەوپەڕی توانای خۆی، حیکمەت و عیلممان پێدا، جێی سەرنجە کە بە نیسبەت یوسوفەوە ﷺ، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥٓ ءَاتَيْنَـٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾ ﴾**یوسف**.

بەڵام لێرەدا لە بارەی مووساوە ﷺ دەفەرموێ: ﴿ وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَٱسْتَوَىٰٓ ﴾، لەو بارەوە زۆر تەماشای تەفسیرەکانم کرد، بۆ حیکمەتی ئەو جیاوازییە، سەرەتا

ڕایەکی خۆم دێنم لە بارەی هەردووک وشەی (أشدّه)و (استوى)وەو، دواییش قسەی یەکێک لە زانایان دێنم بۆ حیکمەتی ئەو جیاوازییە: ئەو دوو وشەیە: ﴿بَلَغَ أَشُدَّهُۥ﴾ و ﴿وَٱسۡتَوَىٰٓ﴾، هەردووکیان پەیوەندییان بە حاڵەتی جەستەییەوە نیە، بەڵکو:

١- یەکەمیان (أشدّه) پەیوەندیی بە حاڵەتی جەستەیەوە هەیە، واتە: گەیشتە ئەو پەڕی تین و تاقەتی جەستەیی خۆی، ئنجا ئایا مەبەست پێی تەمەنی (٣٠) یان (٣٣) یانّ (٣٤) ساڵییە؟ یان (٤٠) ساڵییە؟ ئەو ڕایانە هەموویان هەن.

٢- دووەمیان ﴿وَٱسۡتَوَىٰٓ﴾، یانی: لە ڕووی دەروونیی و ڕووحیی و لە ڕووی عەقڵ و سەلیقە و کەسایەتیی مەعنەوییەوە، پێگەیشت و، تێرو تەواو بوو.

ئنجا جێی سەرنج ئەوەیە کە لە بارەی یوسوفەوە عليه السلام، خوا سبحانه وتعالى دەفەرموێ: ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥٓ ءَاتَيۡنَٰهُ حُكۡمٗا وَعِلۡمٗاۚ وَكَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلۡمُحۡسِنِينَ ٢٢﴾ یوسوف، لەوێدا وشەی ﴿وَٱسۡتَوَىٰٓ﴾ی تێدا نیە، تەماشای تەفسیرەکانم کرد، ئەو سەرنجەی (ابن عجيبة)م لە تەفسیرەکەی خۆی دا[1]، پێ جوان بوو، کە لەو بارەوە دەڵێ:

{فإِن قُلتَ: لِمَ ذَكَرَ الحَقُّ جَلَّ جَلالُهُ الإستِوَاءَ فِي حَقِّ سَيِّدِنَا مُوسى عليه السلام وَلَم يَذكُرهُ فِي حَقِّ سَيِّدِنَا يوسُف عليه السلام؟ فَالجَوَابُ: أَنَّ سَيِّدَنَا يوسُف تَرَبَّى فِي السِّجْنِ وَفِي نَارِ الجَلالِ، وَكُلُّ مِحنَةٍ تَزِيدُهُ تَهذِيبَاً وَتَدرِيباً، فَمَا بَلَغَ الأَشُدَّ حَتَّى وَقَعَ لَهُ الإستِكمَالُ والإستِواءِ، بِخِلافِ سَيِّدِنَا مُوسى، فَإِنَّهُ تَرَبَّى فِي العِزِّ وَالجَمَالِ، فَاحتَاجَ إِلَى تَربِيَةٍ وَتَهذِيبٍ بَعدَ كَمَالِ الأَشُدِّ، فَلَم يَحصُل لَهُ كَمَالُ الأَدَبِ، إِلَّا بَعدَ الإستِواءِ الَّذي يَلِيقُ بِهِ فَلِذَالِكَ ذَكَرهُ فِي حَقِّهِ}.

دەڵێ: ئەگەر گوتت: بۆچی خوا جَلَّ جَلالُهُ وشەی (إستِواءِ)ی لە بارەی گەورەمان مووسا عليه السلام باسکردوە، بەڵام لە بارەی گەورەمان یوسوف عليه السلامەوە باسی نەکردوە؟ وەڵامەکەی ئەوەیە کە گەورەمان یوسوف عليه السلام لە زینداندا

---

(١) البَحرُ المَديد فِي تَفسير القُرآن المَجيد: ج٥، ص٢٥٥.

پـەروەردە بـووە و، بـە ئاگـری سـیفەتی شـکۆ (جـلال)ی خـوا ﷻ پـەروەردە بـووە، ئنجـا هـەر بەڵایـەک کـە بەسـەری هاتـوە، زیاتـر پاڵفتـەی کـردوە و، زیاتـر ڕایهێنـاوە مەشـقی پێکـردوەو، کاتێـک کـە لـە ڕووی جەسـتەییەوە، گەیشـتۆتە حاڵەتـی پێگەیشـتن و تێـرو تـەواو بوونـی جەسـتە، یەکسـەر حاڵەتـی تێـرو تەواویـی بـاری دەروونیـی و کەسـایەتیی ڕووحیشـی، بـۆ تـەواو بـووە، جیـا لـە حاڵەتـی گەورەمـان مووسا عليه السلام کـە ئـەو لـە حاڵەتـی عیـززەت و جەمالـدا، پـەروەردە بـووە، [واتـە: خـوا ﷻ بـە سـیفەتی جەمالـی خـۆی، بەخێـوی کـردوە لـە ماڵـی فیرعەونـداو، لـە هیـچ شـتێک پەکـی نەکەوتـوەو تووشـی میحنـەت و نارەحەتیـی نەبـووە]، بۆیـە پێویسـتی بـە پەروەردەکـردن و پاڵفتـە کـردن هەبـووە، دوای ئـەوەی لـە ڕووی جەسـتەییەوە پێگەیشـتوە، ئـەدەب و ئـاکاری تـەواوی بـۆ پەیـدا نەبـووە، مەگـەر دوای ئـەو حاڵەتـی پێگەیشـتنە دەروونییـەی کـە شایسـتەیەتی، بۆیـە خـوا ﷻ لـە بـارەی ئـەوەوە وێـڕای (أَشُدّ) باسـی (إستِواءِ)یشـی کـردوە.

بەڕاستیی تێبینیەکەیم زۆر پێ جوانە، خوا ﷻ پاداشتی بداتەوە.

٣)- ﴿وَكَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلۡمُحۡسِنِينَ﴾، هەر بەو شێوەیەش پاداشتی چاکەکاران دەدەینەوە، کەواتە: مووسا عليه السلام هەر بە گەنجییش، دوای ئەوەی کە چاکە و خراپەی لێک کردوونەوە، هەر لە چاکەکاران بووە، خوای پەروەردگاریش هەر کەسە، لە قەدەر خۆی مامەڵەی لەگەڵ دەکات.

٤)- ﴿وَدَخَلَ ٱلۡمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفۡلَةٖ مِّنۡ أَهۡلِهَا﴾، لە کاتی خافڵانی خەڵکەکەشی دا، وەژوور شارەکە کەوت، مووسا عليه السلام ئەوە دیارە، تێرو تەواو بووە، لە ڕووی جەستەیی و، لە ڕووی دەروونیی و، لە ڕووی عەقڵیی و، لە ڕووی ڕووحییەوە، ئنجا دوای ئەوە چووە نێو شارەکەوە، لە کاتی خافڵانی خەڵکەکەیدا، ئەو شارە دەبێ کام شارە بوو بێ؟! خوا ﷻ باسی نەکردوە بەڵام لە تەفسیرەکاندا هاتوە کە: شاری (مەنفیس) بووە، کە پایتەختی باکووری میسر بووە، ﴿عَلَىٰ حِينِ غَفۡلَةٖ مِّنۡ أَهۡلِهَا﴾، واتە: لە کاتی خافڵان و سەرقاڵیی

خەڵکەکەدا، کە لە کاتی سەر خەو شکاندنی نیوەڕۆدا بووە، یاخود کاتێک سەرگەرمی کارو کاسبیی بوون، گرنگ ئەوەیە حاڵەتێک بووە کە شار مەیلەو چۆڵ بووەو، خەڵکەکە خافڵاو بووە.

٥)- ﴿فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ﴾، لە نێو شارەکەدا، دوو پیاوی دیتن پێکەوە بەشەڕ هاتبوون، لەیەکدییان دەدا.

٦)- ﴿هَٰذَا مِن شِيعَتِهِ﴾، ئەمەیان لە کۆمەڵەکەی خۆی بوو، کە بەنوو ئیسڕائیلن، واتە: ئەو کۆمەڵەی کە بەنوو ئیسڕائیلن و هی ئەون، یاخود مووسا عليه السلام دەگەڕێتەوە بۆ لای ئەوان و ئینتیمای نەتەوەیی بۆ لایان هەیە.

٧)- ﴿وَهَٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ﴾، ئەمەشیان لە دوژمنەکەی، یانی: لەو کۆمەڵە خەڵکەی دژایەتیی ئەو خەڵکەی مووسایان عليه السلام دەکرد.

ئنجا ئەمە - وەک پێشتریش ئاماژەم پێکرد - لێی وەردەگیرێ کە:

أ- بۆ گەلی بەنی ئیسڕائیل ئاشکرا بووبێ و زانراو بووبێ، کە مووسا عليه السلام لە خۆیانە و، کوڕی فیرعەون نیە، بەڵێ لە کۆشکی فیرعەوندا گەورە بووە و، ڕەنگە فیرعەون کردبی بە کوڕی خۆشی، وەک لە هەندێک گێڕدراواندا، دەڵێ: پێی گوتراوە: مووسای کوڕی فیرعەون، بەڵام بەنوو ئیسڕائیل زانیویانە کە کوڕی ئەو نیە.

ب- هەروەها لێشی وەردەگیرێ کە مووسا عليه السلام دەبێ خەڵکێکی لە بەنوو ئیسڕائیلیەکان، لە گەلە چەوساوەکەی خۆی هۆشیار کردبێتەوە، ڕەنگە ڕێکی خستبن و جۆرێک لە ڕێکخراوێک، حیزبێکی لێ دروست کردبن، کۆمەڵێکی لێ دروست کردبن، وا پێدەچێ، ئەگەرنا بێ پێشینە ئەو کەسە کە لە بەنوو ئیسڕائیلە، یەکسەر هاوار لە مووسا عليه السلام نابەستێ، ئەگەر ئاشنایەتییەکی پێشترو پێشینەیەکی پێشتری نەبووبێ.

٨)- ﴿فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِن شِيعَتِهِ﴾، ئەوەیان کە لە کۆمەڵەکەی خۆی بوو، هاواری تێبەست.

٩)- ﴿ عَلَى ٱلَّذِى مِنْ عَدُوِّهِۦ ﴾، لە دژی ئەوەی لە دوژمنەکەیەتی.

(إستغاثة) بریتیـە لـە داواکردنـی (غـوث)، (غَوث)یـش بریتیـە لـە دەربـاز کـردن لـە سـەغڵەتیی و، لـە تونـدو تیژیـی، یاخـود هاوکارییکـردن بـۆ بەرپەرچدانـەوەی ناڕەحەتییـەک لـە کەسـێک، بـۆ وێنـە: کەسـێک دەکەوێتـە نێـو ئـاوەوەو خەریکـە بخنکـێ، هـاوار لـە کەسـێک دەکات، یاخـود کەسـێک تووشـی دڕندەیـەک دێـت و خەریـک دەبـێ بیخـوات، هـاوار لـە کەسـێک دەکات.

١٠)- ﴿ فَوَكَزَهُۥ مُوسَىٰ ﴾، یەکسەر مووسا مستێکی لێدا، بە (فَاء التَّعْقِيب) یانی: یەکسەر کە ئەو هاواری تێ بەست، زوو مووسا ﷺ بە هاواریەوە چوو، چوو بۆ یارمەتییدانی و کۆڵە مستێکی لێدا، لەو کەسەی دوژمنەکەیان بوو.

(وَكْـز) واتـە: لێـدان بـە دەسـت لـە حاڵێکـدا کـە پەنجەکانـی هاتوونـەوە یـەک، (الـضَّرْبُ بِجُمْـعٍ أَو بِجَمـعِ أَصَابِعـِهِ)، پەنجەکانـی هێنابنـەوە یـەک، یاخـود (بِجُمْـعٍ) واتـە: دەسـتی کۆکردبێتـەوە، (وَكـز) هـەم بـە مانـای لێـدان دێ، هـەم بـە مانـای پـاڵ پێوەنـان دێ.

١١)- ﴿ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ ﴾، یەکسەر تەواوی کرد، ﴿ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ ﴾، (أَي: أَجهَزَ عَلَيهِ)، واتە: کۆتایی پێ هێنا، تەواوی کرد، بۆچی نافەرموێ: (قَتَلَهُ)؟! چونکە مووسا ﷺ مەبەستی نەبووە بیکوژێ، ئەگەر فەرمووبای: (فَوَكَزَهُ مُوسى فَقَتَلَهُ)، واتە: مووسا ﷺ مستێکی لێدا و کوشتی، مانای وایە مەبەستی بووە بیکوژێ، بەڵام مووسا مەبەستی نەبووە بیکوژێ، بەڵکو مەبەستی بووە پاڵێکی پێوە بنێ و، ئەو پیاوە ئیسڕائیلییە ستەم لێکراوەی لەبەر دەست دەربهێنێ.

١٢)- ﴿ قَالَ هَٰذَا مِنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِ ﴾، یەکسەر مووسا ﷺ گوتی: ئەوە لە کردەوەی شەیتانە، واتە: ئەو زۆر تووڕە بوونەم، یاخود ئەو لێدانەم وا بە توندیی، لە کردەوەی شەیتانە، شەیتان وا خوتخوتەی بۆ کردم، کە زۆر بە توندیی لێی بدەم، یان زۆر تووڕەی کردم و وروووژاندمی کە بە هەموو توانای خۆم، لێی بدەم، ئەگەرنا مەبەستم نەبوو بیکوژم.

١٣)- ﴿إِنَّهُۥ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ﴾، بە دڵنیایی شەیتان دوژمنێکی گومڕاکەرو سەر لێ شێوێنەری ئاشکرایە، واتە: شەیتان بەهۆی خوتخوتە کردن و، دنەدنەدانیەوە، منی لاداو گومڕا کرد، لە هەڵسوکەوتی ڕاست و دروست، کە بریتی بوو لەوەی تەنیا پاڵی پێوەبنێم و دووری بخەمەوە، نەک مستێکی وای لێدەم بیکوژم، ئەم قسەیەی مووسا ﷺ: ئەوە دەگەیەنێ، کە گوتمان.

١٤)- ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِى فَٱغْفِرْ لِى﴾، مووسا گوتی: پەروەردگارم! من ستەمم لە خۆم کرد، ئنجا لێم ببوورە.

١٥)- ﴿فَغَفَرَ لَهُۥٓ﴾، پەروەردگاریشی لێیبورد.

١٦)- ﴿إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ﴾، بە دڵنیایی خوا زۆر لێبوردەی بە بەزەییە.

١٧)- ﴿قَالَ رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ﴾، مووسا ﷺ فەرمووی: پەروەردگارم! بەهۆی ئەوە کە تۆ چاکەت لەگەڵ کردم.

١٨)- ﴿فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ﴾، من هەرگیز پاڵپشت و پشتیوانی تاوانباران نابم.

سێ هەڵوەستەی گرنگ

یەک: زانایان زۆر مشت و مڕیان کردوە، کە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) دەبێ پارێزراو بن لە گوناح، بەڵام ئەوەتا مووسا عليه السلام نەفەرێکی کوشتوەو، داوای لێبوردنیشی لە خوا تعالى کردوە، کەواتە: دیارە گوناهی کردوە!! پێم وایە پێویست بەو هەموو خۆ مەشغووڵ کردنە ناکات، وەڵامەکەی بە کورتیی ئەوەیە کە ئەو کاتە مووسا عليه السلام پێغەمبەر نەبووە، کە پێغەمبەریش نەبووە، واتە: پارێزراو نەبووە لە گوناهو لە هەڵە، ئنجا ئەوەی مووسا عليه السلام لە ڕاستییدا بە گوناهیش لە قەڵەم نادرێ، چونکە مووسا عليه السلام مەبەستی نەبووە بیکوژێ و، مەبەستی ئەوە بووە پاڵی پێوە بنێ و دووری بخاتەوە لێی، عادەتیش نیە کابرا بە مستێک تەواو بێ، بەڵام ئەو فیرعەونییە بە مستێک تەواو بووە، بۆیەش مووسا عليه السلام پاڵیداوەتە لای شەیتان، واتە: شەیتان منی هانداو ورووژاندمی، کە زیاد لە پێویست قوەت بەکاربێنم لە مست وەشاندنەکەمدا، ئەگەرنا نیازی ئەوە نەبووە بیکوژێ.

دوو: کە مووسا عليه السلام دەفەرموێ: ﴿ قَالَ رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ ﴾، هەندێک لە توێژەرەوان دەڵێن: مووسا عليه السلام زانی کە خوا لێیبوردوە، بۆیە گوتوویەتی: خوایە! بەهۆی ئەوەی تۆ چاکەت لەگەڵ کردم، چاو پۆشییت لە من کرد، منیش لەمەودوا هاوکاری تاوانباران نابم.

بەڵام پێم وایە لێبوردنی خوا تعالى بۆ مووسا عليه السلام بە هۆی وەحییەوە نەبێ نازانرێ و، مووساش عليه السلام جارێ وەحیی بۆ نەهاتوە، چۆنی زانی خوا لێیبوردوە؟! نا، مووسا عليه السلام گوتوویەتی: ﴿ رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ ﴾، ئەگەر مەبەست پێی لێبوردن بووایە، دەیفەرموو: (رَبِّ بِمَا غَفَرْتَ لِي) بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿ رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ ﴾، پەروەردگارم! بەهۆی ئەوەوە کە تۆ چاکەت لەگەڵ من کردوە، واتە: حیکمەتت پێداوم، عیلمت پێداوم و، توانای جەستەییت پێداوم،

خوایە بەهۆی ئەو نیعمەتانەوەو، بەهۆی ئەو چاکەیەوە، کە تۆ لەگەڵ منت دا کردوە، پەروەردگارم! بە هۆی ئەو چاکانەی تۆوە، دەبێ سوپاسگوزار بم، بۆیە من هەرگیز پشتیوان و هاوکاری تاوانباران نابم، واتە: هەرچەندە ئەو کابرایەم بەدەست کوژرا، کە من دیفاعم لە مەزڵوومێک کرد، بەڵام ئەی پەروەردگارم! ئەو چاکە و نیعمەتانەی بە منت داون، هەرگیز بەکاریان ناهێنم بۆ بەرگرییکردن لە تاوانبارانی وەک دارو دەستەی فیرعەون کە زوڵم دەکەن، لە نەتەوەیەکی دیکە، دەشگونجێ مەبەست ئەوە بێ: کە جارێکی دیکە بابایەکی سەر بە گێچەڵ و شەڕخواز و سەر بە تەشقەڵە، بەرگریی لێ ناکەم.

سێ: زۆربەی زانایان دەڵێن: ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە حەڕامە و قەدەغەیە، مرۆڤ هاوکاریی تاوانباران و ستەمکاران بکات و، لە ژێر ڕکێفیان دابێ، بە شێوەیەک لە شێوەکان کارێک بکات، ببێتە هۆی بەهێز بوونیان و بەردەوام بوونیان، بێگومان هەم ئەم ئایەتە ئەوە دەگەیەنێ، هەم ئایەتی دیکەی قورئان لەو بارەوە یەکجار زۆرن.

مەسەلەی دووەم:

کەوتنە حاڵەتی ترس و لەرزی مووسا لە شاردا و، دووبارە هاوار تێبەسترانی لە لایەن بابای بەنوو ئیسرائیلییەوەو، سەرزەنشتکردنی مووسا بۆی و، گلەیی کردنی بابای قیبتیی بەشەڕ هاتوو، لە مووسا ﷺ کە دەیەوێ ببێتە خۆسەپێن و ملپێکەچکەر، نەک چاکسازییکارو، هەواڵپێدرانی مووسا ﷺ لە لایەن پیاوێکی دڵسۆزەوە، کە بڕیار بەدەستان لە ڕاوێژی کوشتنی دان و، سەرەنجام دەرچوونی مووسا ﷺ لە شارەکە، بە ترسەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَأَصْبَحَ فِي ٱلْمَدِينَةِ خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا ٱلَّذِي ٱسْتَنصَرَهُۥ بِٱلْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُۥ ۚ قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰٓ إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُّبِينٌ ﴿١٨﴾ فَلَمَّآ أَنْ أَرَادَ أَن يَبْطِشَ بِٱلَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ أَتُرِيدُ أَن تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًۢا بِٱلْأَمْسِ ۖ إِن تُرِيدُ إِلَّآ أَن تَكُونَ جَبَّارًا فِي ٱلْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَن تَكُونَ مِنَ ٱلْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾ وَجَآءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَا ٱلْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ إِنَّ ٱلْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَٱخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ ﴿٢٠﴾ فَخَرَجَ مِنْهَا خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ ۖ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٢١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

مووسا ﷺ دوای ئەوەی کابرای قیبتیی بە دەست فەوتا، کە مەبەستی نەبوو بیکوژێ، بەڵام بەو کوڵە مستەی لێیدا، گیانی سپاردو، داوای لێبوردنی لە خوا کردو، خوا ﷻ چاوپۆشیی لێکرد، لەبەر ئەوەی کە بەرگریی کرد بوو لە ستەم لێکراوێک، پاشان مەبەستیشی نەبوو بیکوژێ، دوای ئەوە:

١)- ﴿ فَأَصْبَحَ فِي ٱلْمَدِينَةِ خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ ﴾، دوای ئەوە (مووسا) کەوتە حاڵەتی ترس و لەرزەوە لە شارەکەدا، چوارچاو بوو، چاودێریی کرد، (**أَي: أَصْبَحَ خَائِفاً مِنْ أَن يُطَالَبَ بِدَمِ القِبْطِي**)، واتە: کەوتە حاڵەتی ترسان، لەوە کە داوای خوێنی قیبتییەکەی لێ بکرێ و بکوژرێتەوە لە بەرانبەر کوشتنی بابای قیبتییدا.

﴿يَتَرَقَّبُ﴾، حاڵەتی (تَرَقُّب) یانی: چوار چاو بوون و، کەوتنە حاڵەتی ترس و بیم و لەرز، (**أَي: يُرَاقِبُ مَا يُقَالُ فِي شَأنِهِ، لِيَكُونَ مُتَحَفِّزَاً لِلإِختِفَاءِ أَو الخُرُوجِ فِي المَدِيْنَة**)، واتە: چاودێریی دەکردو، چوار چاو بوو: لە بارەی ئەوەوە چی دەگوترێ؟ تاکو ئامادە بێ، یان بۆ خۆ پەنهان کردن، یاخود بۆ دەرچوون لە شار.

٢)- ﴿فَإِذَا ٱلَّذِى ٱسْتَنصَرَهُۥ بِٱلْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُۥ﴾، کت و پڕ ئەوەی کە دوێنێ داوای سەرخستن و یارمەتیی لێکرد، هاواری تێدەبەست، بە دەنگی بڵند بانگی دەکرد کە هاوکاریی بکات.

﴿يَسْتَصْرِخُهُۥ﴾، (**الإِستِصْرَاخُ: المُبَالَغَةُ فِي الصُّرَاخِ، وَهُوَ النِّداءُ وَطَلَبُ الغَوثِ بِصَوْتٍ عَالٍ**)، (**إِستِصْرَاخ**) بریتییە لە زێدەڕۆیی کردن لە (**الصُّرَاخ**)دا کە بریتییە لە بانگ کردن و داوایی یارمەتییکردن بە دەنگی بەرز، واتە: هاوار کردن، یانی: ئەو کەسەی دوێنێ داوای یارمەتیی لێکردوەو لەسەر وی، کابرای قیبتیی بە کوڵە مستێک کوشت، بینی ئەوە ئەمڕۆش هاواری تێدەبەستێ و بانگی دەکات بە دەنگی بەرز: مووسا فریامبکەوە!

٣)- ﴿قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰٓ إِنَّكَ لَغَوِىٌّ مُّبِينٌ﴾، مووسا عليه السلام بە کابرای هاوار تێبەستووی گوت، (بەو کابرایەی دوێنێ نەفەرێکی لەسەر وی کوشتوە گوت:) بێگومان تۆ بابایەکی بێمرادی ئاشکرای.

(**غَوِي**)، (**الغَوِيُّ: الشَّدِيدُ الغَوَايَة، وَهِيَ الضَّلَالُ وَسُوءُ النَّظَر**)، (**غَوِي**) بریتییە لە کەسێک کە زۆر غەوایەتیی هەبێ، ئەویش بریتییە: لە گومڕایی و تێنەگەیشتن، یاخود لە نیشانە نەدان.

بەڵام وەک زۆرجار گوتوومە: (**غَيّ**) بریتییە لە ئەنجامی گومڕایی، کە بریتییە لە بەمراد نەگەیشتن و بێئاکام بوون، واتە: تۆ بابایەکی سەرگەردان و بێمرادو بێ ئاکامی، ﴿مُّبِينٌ﴾، ڕوون و ئاشکرا، یانی: زۆر ڕوونە کە تۆ بابایەکی سەرگەردان و بێمرادی، چونکە هەر ڕۆژە گێچەڵێک دەکەی و، هەر ڕۆژە خۆت دەخەیە شەڕو ئاژاوەیەکەوە، وا پێدەچێ ئەو کەسە کەمتەرخەم بوو بێ، کە دوێنێ نەفەرێکی

لەسەر کوژراوە، دەبووایە چەند ڕۆژێک هەر خۆی پەنهان بکات و خۆی بشارێتەوە، نەک دیسان گێچەڵێکی دیکە بنێتەوە، بۆیە مووسا وای پێگوتوە، دیارە شایستەی ئەو سەرزەنشت و قسە پێگوترانە بووە.

٤)- ﴿ فَلَمَّآ أَنْ أَرَادَ أَن يَبْطِشَ بِٱلَّذِى هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا ﴾، ئنجا کاتێک مووسا ﷺ ویستی: زەبر لەو کەسە بدات، کە دوژمنی هەردووکیانە، واتە: لە بابای قیبتیی، (**البَطْش: الأَخْذُ بِعُنْفٍ، والضَّربُ**)، (**بَطش**) واتە: گرتنی کەسێک بە توندیی و، بە کوردیی زەبر لێ وەشاندنی پێدەڵێن، یان پەلاماردان، کاتێک ویستی پەلاماری ئەوە بدات، کە دوژمنی هەردووکیانە، واتە: زەبری لێ بوەشێنێ، دەستی لێ بوەشێنێ.

٥)- ﴿ قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ أَتُرِيدُ أَن تَقْتُلَنِى كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًۢا بِٱلْأَمْسِ ﴾، گوتی: ئەی مووسا! ﷺ دەتەوێ بمکوژی، وەک چۆن دوێنێش کەسێکت کوشت؟، ئایا ئەمە قسەی بابای قیبتیی بووە، کە مووسا پەلاماری داوە و، بەرەو ڕووی چووە زەبری لێ بدات؟ یاخود قسەی بابای ئیسڕائیلیی بووە، کە هاواری لە مووسا ﷺ بەستوەو، ڕۆژی پێشتر مووسا ﷺ کەسێکی لەسەر وی کوشتوە؟! هەردوو ڕایەکان هەن:

أ- هەندێکیان گوتوویانە: کابرای قیبتیی ئاگادار نەبووە کە مووسا ﷺ ئەو قیبتییەی کوشتوە، بۆیە ئەوە قسەی کابرای ئیسڕائیلییە، ئەو ئاگادار بووە کە دوێنێ مووسا کەسێکی لەسەر وی کوشتوە، ئنجا کە مووسا سەر زەنشتی کردوە و گوتوویەتی: تۆ بابایەکی سەرگەردانی ڕوون و ئاشکرای و بابایەکی بێمرادی تەشقەڵەچیی، کە سەر زەنشتی کردوە، وایزانیوە کە پەلاماری ئەویش دەدات، بۆیە گوتوویەتی: ﴿كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًۢا بِٱلْأَمْسِ ﴾، ئەی مووسا ﷺ! وەک دوێنێ کەسێکت کوشت، دەتەوێ ئەمڕۆش من بکوژی؟!.

ب- هەندێکیش دەڵێن ئەوە قسەی کابرای قیبتییە، دەبێ بووبێتە قا وو بڵاو بووبێتەوە، کە مووسا ﷺ دوێنێ کەسێکی قیبتیی کوشتوە، بۆیە گوتوویەتی: وەک چۆن دوێنێ کەسێکت کوشتوە، لە قیبتییەکان، دەتەوێ ئەمڕۆش من بکوژی؟! هەردوو ڕایەکان هەن، بەڵام ڕای دووەمیان وێچووتر و گونجاوترە و، قسەکانی دواییش پشتگیریی دەکەن.

٦)- ﴿إِن تُرِيدُ إِلَّآ أَن تَكُونَ جَبَّارًا فِي ٱلْأَرْضِ﴾، تۆ بەس دەتەوێ ببیە خۆسەپێن لە زەوییدا، (الجَبَّارُ: المُتَعَالِي عن قُبُولِ الحَقِّ، وَالشَّدِيدُ فِي الظُّلْمِ وَالبَاطِلِ)، (جَبَّار) کەسێکە لە بەرانبەر هەقدا سەرکەشیی بکات، خۆی بە بەرز بگرێ، مل بۆ هەق کەچ نەکات و، لە ستەم کردن و زەبر وەشاندندا توندوتیژ بێ.

٧)- ﴿وَمَا تُرِيدُ أَن تَكُونَ مِنَ ٱلْمُصْلِحِينَ﴾، تۆ ناتەوێ لە چاکسازییکاران بی، ئەم قسانە وایان لێ دەخوێندرێتەوە، کە دەبێ ئەوانە هەموویان قسەی بابای قیبتیی بن، دوورە لە عەقڵەوە، کە بابای ئیسرائیلیی ئەو هەموو قسانە بە مووسا ﷺ بڵێ، کە زانیویەتی دوێنێش کەسەکەی کوشتوەو، بەرگریی کردوە لە ستەم لێکراوێک، بە دوور دەزاندرێ هەر لە سەر ئەوەندە سەر زەنشتکردنەی، ئەو هەموو قسانە بۆ مووسا ﷺ ڕیز بکات، بۆیە زیاتر وا پێدەچێ قسەی بابای قیبتیی بن، کە ئەو گومانە خراپەی بە مووسا ﷺ بردوە، لەوانەیە کە دوێنێش مووسا کابرای قیبتیی کوشتوە، ئەم قیبتییەی ئەمڕۆ نەیزانیبێ، کە قیبتییەکەی دوێنێ ستەمی کردوە، لە کابرای ئیسڕائیلیی و، مووسا ﷺ بەرگریی لە ستەم لێکراوێک کردوە، بۆیە ئاوا تۆمەتباری دەکات بەوە کە تۆ دەتەوێ خۆسەپێن بی لە زەوییدا، لە وڵاتی میسڕداو، ناتەوێ لە چاکسازییکاران بی.

٨)- ﴿وَجَآءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَا ٱلْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ﴾، پیاوێکیش لەو پەڕی شارەوە هات، بەخێرایی دەڕۆیی، ئەو شارەی کە ئەو ڕووداوەی تێدا قەوماوە، کە وا پێدەچێ پایتەختی میسڕ بوو بێ، پیاوێک لەو پەڕی شارەوە هات، دەبێ ئەو پیاوە کێ بووبێ؟! توێژەرەوان لەو بارەوە چەند ڕایەکیان هەن و قوڕئان دیاریی نەکردوە:

أ- هەندێکیان گوتوویانە: هەمان ئەو پیاوەیە کە لە سوورەتی (غافر)دا، بە: ﴿رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ﴾، ناوی هاتوە: ﴿وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَـٰنَهُۥٓ ﴿٢٨﴾﴾ **غافر**، پیاوێک لە دارو دەستەکەی فیرعەون کە ئیمانەکەی خۆی پەنهان کرد بوو، گوتی: ﴿أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَن يَقُولَ رَبِّيَ ٱللَّهُ ﴿٢٨﴾﴾ **غافر**، بەرگریی لە مووسا ﷺ دەکات و دەڵێ: ئایا پیاوێک هەر لەبەر ئەوە دەکوژن، کە دەڵێ: پەروەردگارم خوایە؟.

ب- هەندێکیان گوتوویانە: پیاوێکی دیکەی بڕوادار بووە لە داروودەستەی فیرعەون، بەڵام هەر لە بەنوو ئیسرائیل بووە، وەک نەتەوە، چونکە کەسێک ئاگای لە ڕاوێژکردنی کار بە دەستانی فیرعەون بێ، لە بارەی کوشتنی مووساوە، دەبێ کەسێکی نیزیکی خۆیان بێ، ئەگەرنا بابایەکی بەنوو ئیسرائیلیی چەوسێنراوە، ئاگای لە کۆڕو مەجلیسی بڕیار بەدەستانی دەوری فیرعەون نیە.

ج- هەندێکی دیکەش گوتوویانە: پیاوێکی دیکەی قیبتیی بڕواداری دڵسۆز بووە، مەرج نیە ئەو پیاوە بڕوادارەی نێو دام و دەزگا و دارو دەستەی فیرعەون بووبێ.

بەڵام ڕای یەکەمیان زیاتر پێدەچێ، چونکە پیاوێکی دیکەی دڵسۆز، کەسێک کە نیزیک نەبووبێ لە دام و دەزگای حوکمڕانیی فیرعەون و لە بڕیار بەدەستان، ئاگای لە کۆبوونەوەو لە ئامانجی کۆبوونەوەی بڕیار بەدەستان و کاربەدەستانی دەوری فیرعەونیش نابێ، واتە: ئەگەر ئەو پیاوە بڕوادارەش نەبێ، کە بڕوای خۆی شاردۆتەوە، دەبێ هەر پیاوێکی دیکەی وەک ئەو بووبێ، لە نێو دارو دەستەی بڕیار بە دەستانی فیرعەوندا بووبێ، بەڵام ئیمانەکەی خۆی پەنهان کرد بێ، ئنجا ئەو پیاوە لەوپەڕی شارەوە بە خێرایی هات.

﴿ يَسْعَىٰ ﴾، (**السَّعي: المَشِيُ السَّرِيعُ، وَهُوَ دُونَ العَدْوِ، وَيُستَعْمَلُ لِلجِدِّ فِي الأَمْرِ خَيْراً كَانَ أَو شَرّاً**)، (**سَعِي**) بریتیە لە ڕۆیشتنێکی خێرا، بەڵام نەگاتە ئەندازەی ڕاکردن و غاردان، بەکاریش دەهێنرێ بۆ ئەوە کە مرۆڤ شتێکدا بە جیددیی بیکات و مکوڕ بێ لەسەری و، بە عەزیمەتەوە بیکات، ئنجا ئەو کارە خێر بێ، یاخود شەڕ بێ، خراپ بێ، یاخود چاک بێ.

٩)- ﴿ قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ إِنَّ ٱلۡمَلَأَ يَأۡتَمِرُونَ بِكَ ﴾، گوتی: ئەی مووسا! عليه السلام بڕیار بە دەستان و کار بەدەستان، لە بارەتەوە ڕاوێژ دەکەن، (**الملأُ: الجَمَاعَة أُولُوا الشَّأْن**)، (**ملأ**) کۆمەڵێک کە خاوەن کار بن، خاوەن بڕیار بن، بۆیە بە: بڕیار بە دەستان و کار بە دەستان لێکمداوەتەوە، واتە: بڕیار بە دەستان و کاربەدەستان، ﴿ يَأۡتَمِرُونَ بِكَ ﴾، ڕاوێژت لە بارەوە دەکەن، بێگومان بۆ پیلانگێڕان.

١٠)- ﴿ لِيَقْتُلُوكَ ﴾، تاكو بتكوژن.

هەندێـك لـە زانایـان گوتوویانـە: ئـەو پیـاوە بـڕوادارەی نێـو بڕیـار بـە دەسـتانی فیرعـەون، نـاوی (حزقیـل) بـووە، بـەڵام لـە قورئانـدا نـاوی نەهاتـوە.

١١)- ﴿ فَٱخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ ٱلنَّـٰصِحِينَ ﴾، بۆیە دەربچۆ، لە شار دەرچۆ، من لە دڵسۆزانم، لە بە تەنگەوە بووان و مشوورخۆرانم بۆ تۆ.

١٢)- ﴿ فَخَرَجَ مِنْهَا خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ ﴾، یەكسەر مووسا بە ترسەوە لێی دەرچوو، چاوەڕێی دەكرد.

مووسـاش ﷺ قسـەكەی لـێ وەردەگـرێ، كـە بـە دڵنیایـی ئەمـە ئـەوە دەگەیەنێ: دەبـێ مووسـا ﷺ پێشـتر ئاشـنایەتیی لەگەڵـی بووبـێ و یەكدییـان ناسـیبێ و، ئـاگای لـە مشـوورخۆریی و دڵسـۆزییەكەی بـوو بـێ، بۆیـە یەكسـەر متمانـەی پێكـردوە و قسـەكەی لێوەرگرتـوە، یاخـود دەبـێ ئـەو پیـاوە، پیاوێـك بووبـێ كـە جێـی متمانـە بووبـێ و، مووسـاش ﷺ خـوای پـەروەردگار خسـتوویەتیە دڵـی و كـە متمانـەی پـێ بـكات، بۆیـە یەكسـەر پێشـنیارەكەی لـێ وەرگرتـوەو تەبەنبییشـی كـردوە، ﴿ فَخَرَجَ مِنْهَا ﴾، لێـی چـووە دەر، لـە شـارەكە چـووە دەر، ﴿ خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ ﴾، ﴿ خَآئِفًا ﴾، حاڵـە، لـە حاڵێكـدا كـە دەترسـا، بـە ترسـەوە لێـی چـووە دەر، ﴿ يَتَرَقَّبُ ﴾، چاوەڕێـی دەكـرد، **(الرقـب: الإنتظـار)**، **(تَرَقُّـب)** لەسـەر كێشـی **(تَفَعُّـل)**ە، دەگوتـرێ: **(رَقَـبَ إذَا نَظَـرَ أحـوالَ شَيء)**، **(رقـب)** یـانی: تەماشـای حـاڵ و باڵـی شـتێكی كـردو، چاودێریـی كـرد، چـوار چـاو بـوو، بزانـێ چـی لـێ پەیدادەبـێ.

١٣)- ﴿ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴾، (مووسا پاڕایەوە) گوتی: پەروەردگارم! لە كۆمەڵی ستەمكاران دەربازم بكە، بەر پەلیان نەكەوم و، نەتوانن بمدۆزنەوەو بمگرن، لەبەر ئەوەی زانیویەتی كە بڕیاری یەكجارەكیان داوە، لەسەر كوشتن و سزادانی.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسە ئایەتەکانی: (٢٢ - ٢٨) دەگرێتە خۆی، واتە: لە حەوت (٧) ئایەت پێکهاتووە و، ئەم دەرسەمان قۆناغی چوارەمی ژیان و بەسەرهاتی مووسا ﷺ دەگرێتە خۆی و، باسی بە ڕێکەوتنی مووسایە بەرەو وڵاتی مەدیەن و، هاوکاریی کردنی دوو ئافرەت بۆ ئاودانی ئاژەڵەکانیان.

پاشان ئاشنابوونی بە بابی دوو کچەکەو، هاوسەرگیریی کردنی لەگەڵ یەکێکیاندا، لە بەرانبەر (٨ - ١٠) ساڵ، شوانییدا، لەسەر بناغەی سەودا و گرێبەستێک لەگەڵ بابیاندا، کە پیاوێکی پیری بە تەمەن بووە، کە وەک پێشتریش باسمان کرد: زۆربەی توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: ئەوە شوعەیب ﷺ بووە، بەڵام پێشتریش باسمان کردو، دواتریش بە چەند بەڵگەیەکی یەکلاییکەرەوە دەیسەلمێنم، کە ناگونجێ ئەو پیاوە شوعەیب بووبێ، ئەو شوعەیبەی ﷺ کە خوا بۆ گەلی مەدیەنی ناردوە و، بە ماوەیەکی زۆر لە پێش پەیدا بوونی مووسادا ﷺ بووە.

﴿وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَآءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَىٰ رَبِّىٓ أَن يَهْدِيَنِى سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴿٢٢﴾ وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ ٱلنَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ ٱمْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ ۖ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا ۖ قَالَتَا لَا نَسْقِى حَتَّىٰ يُصْدِرَ ٱلرِّعَآءُ ۖ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾ فَسَقَىٰ لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰٓ إِلَى ٱلظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّى لِمَآ أَنزَلْتَ إِلَىَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ ﴿٢٤﴾ فَجَآءَتْهُ إِحْدَىٰهُمَا تَمْشِى عَلَى ٱسْتِحْيَآءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِى يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا ۚ فَلَمَّا جَآءَهُۥ وَقَصَّ عَلَيْهِ ٱلْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ ۖ نَجَوْتَ مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ إِحْدَىٰهُمَا يَٰٓأَبَتِ

ٱسۡتَـٔۡجِرۡهُۖ إِنَّ خَيۡرَ مَنِ ٱسۡتَـٔۡجَرۡتَ ٱلۡقَوِيُّ ٱلۡأَمِينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنِّيٓ أُرِيدُ أَنۡ أُنكِحَكَ إِحۡدَى ٱبۡنَتَيَّ هَٰتَيۡنِ عَلَىٰٓ أَن تَأۡجُرَنِي ثَمَٰنِيَ حِجَجٖۖ فَإِنۡ أَتۡمَمۡتَ عَشۡرٗا فَمِنۡ عِندِكَۖ وَمَآ أُرِيدُ أَنۡ أَشُقَّ عَلَيۡكَۚ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ ذَٰلِكَ بَيۡنِي وَبَيۡنَكَۖ أَيَّمَا ٱلۡأَجَلَيۡنِ قَضَيۡتُ فَلَا عُدۡوَٰنَ عَلَيَّۖ وَٱللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٞ ﴿٢٨﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{کاتێکیش (مووسا) ڕووی کردە لای مەدیەن (بەرەو لای وێ کەوتە ڕێ) گوتی: نیزیکە پەروەردگارم ڕاستە ڕێم پێشان بدات ﴿٢٢﴾ کاتێکیش چووە سوێ ئاوی مەدیەن، کۆمەڵە خەڵکێکی لەسەر دیتن، ئاژەڵیان ئاو دەدا، لە خواروانیشەوە دوو ئافرەتی دیتن، ئاژەڵەکانیان ڕادەگرت (کە جارێ ئاو نەخۆنەوە) گوتی: ئەوە چیتانە (ئاژەڵەکانتان لەگەڵ هی خەڵکەکە ئاو نادەن؟!) گوتیان: هەتا شوانەکان (ئاژەڵەکانیان ئاو نەدەن و) نەڕۆن، ئێمە ئاژەڵەکانمان ئاو نادەین و، بابیشمان پیرەمێردێکی بە تەمەنە (بۆیە ئێمەی ناردوە و خۆی نەهاتوە) ﴿٢٣﴾ یەکسەر (مووسا) ئاژەڵەکانی بۆ ئاودان، دوایی بەرەو لای سێبەرەکە گەڕایەوە گوتی: پەروەردگارم! من ئاتاجی هەر خێرو چاکەیەکتم بۆم دابەزێنی ﴿٢٤﴾ ئیدی یەکیان (لە دوو کچەکان) هاتە لای بە شەرمەوە دەڕۆیی، گوتی: بە دڵنیایی بابم بانگت دەکات، تاکو کرێی ئەوە کە ئاژەڵەکانمانت ئاودا، بە پاداشت بتداتێ، ئنجا کە مووسا هاتە لای (بابیان) و بەسەرهاتی خۆی بۆ گێڕایەوە، بابیان گوتی: مەترسە! لە کۆمەڵی ستەمکاران ڕزگارت بووە (لەم دەڤەرە دەستەڵاتیان نیە) ﴿٢٥﴾ یەکێکیان (لە دوو کچەکان) گوتی: ئەی بابی خۆم! بە کرێی بگرە (بۆ شوانیی) بێگومان بابای بە هێزی ئەمیندار، باشترین کەسە کە بە کرێی دەگری (بۆ شوانیی) ﴿٢٦﴾ (بابی کچەکان) گوتی: من دەمەوێ یەکێک لەم دوو کچەمت

لێ مارە بکەم، کە ماوەی هەشت ساڵان کرێکارم بی (بۆ شوانیی) ئنجا ئەگەر دە ساڵت تەواوکردن، ئەوە (چاکەیەکە) لە خۆتەوەیە و، ناشمەوێ (ئەو کارە) لەسەرت قورس و زەحمەت بکەم، بێگومان ئەگەر خوا بیەوێ لە چاکانم دەبینی (لە مامەڵەدا) ﴿٢٧﴾ مووسا گوتی: ئەو (بەڵێن)ە، لە نێوان من و تۆدایە، هەر کام لە دوو ماوەکەم تەواو کردن، نابێ سنوور شکێنییم لە دژ بکرێ و، خواش شایەدە لەسەر ئەوەی دەیڵێین ﴿٢٨﴾}.

شیکرنەوەی هەندێک لە وشەکان

(تَوَجَّهَ): واتە: ڕووی کردە، (**وَاجَّهْتُ فُلَانَاً: وَجَهْتُ وَجْهِي تِلْقَاء وَجهِهِ، تَوَجَّهَ: أَقبَلَ**)، دەگوترێ: (**وَاجَهْتُ فُلَانَاً**) واتە: ڕووی خۆم کردە ڕووی ئەو، (**تَوَجَّهَ**) واتە: ڕووی تێکرد، بەرەو ڕووی چوو.

(تِلْقَآءَ): (**مَصْدَر عَلَى وَزْنِ التِّفْعَال، وَلَيْسَ لَهُ نَظِيرٌ فِي كَسْرِ التَّاءِ غَيْرَ تِمْثَال، وتِلْقَاءُ: اللِّقَاءُ وَالمقَارَبَة، أي: لَمَّا تَوَجَّهَ جِهَةً تُلَاقِي مَدْيَنَ**)، وشەی (**تِلْقَاء**)، چاوگە لە سەر کێشی (**تِفْعَال**)، تەنیا وشەیەکی دیکەی هاو وێنەی هەیە، لەوەدا کە حاڵەتی چاوگی بە ژێری تائەکە بێ، ئەویش بریتیە لە وشەی (**تِمْثَال**)، واتە: پەیکەر، کەواتە: ﴿تِلْقَآءَ﴾، واتە: پێکگەشتن و لێ نیزیک بوون، ﴿وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَآءَ مَدْيَنَ﴾، واتە: کاتێک ڕووی کردە شوێنێک، کە بەرەو لای مەدیەن بوو.

(وَرَدَ): چووە سەری، یان چووە سوێی، (**الوُرُودُ: أَصْلُهُ: قَصْدُ الماء**)، (**وُرُود**) لە ئەصڵدا بە مانای ڕووکردنە ئاوە، بۆ ئاوهێنان، (**وَرَدْتُ مَاءَ كَذَا: إِذَا حَضَرْتَهُ وَإِنْ لَمْ تَشْرَع فِيهِ**)، ئەگەر بڵێی (**وَرَدْتُ مَاءَ كَذَا**) واتە: ئامادە بووم لە لای ئەو ئاوە، با نەچووبیە نێویشی.

(تَذُودَانِ): (تَطْـرُدَان: وَالـذَّودُ مِـنَ الإِبـلِ: إِلَى العَـشْرَةِ)، (تَذُودَانِ) دەریـان دەکـرد، ئاژەڵەکەیـان دەردەکـرد، لێـرەدا خـوا ﷻ دەری نەخـستوە ئـەو ئاژەڵـە، کـە ئاویـان داوە، مـەڕ و بـزن بـووە، ئاژەڵـی ورد، یاخـود ڕەشـەوڵاخ بـوون، واتـە: گا و مانـگا، یاخـود حوشـتر بـوون؟ دەری نەخسـتوە، بـەڵام لـە (پەیمانـی کـۆن)دا دەڵـێ: مـەڕ بـوون، وشـەی (ذَودْ)یـش کـە بـۆ حوشـتر بـەکاردێ، سـێ هەتـا دە (١٠) دانـە، پێیـان دەگوتـرێ: (ذَودْ).

(مَا خَطْبُكُمَا): واتـە: چیتانـە؟! (الخَطْـبُ: الأَمْـرُ العَظِيـمُ الَّـذِي يَكْثُـرُ فِيـهِ التَّخَاطُـب)، (خَطْـب) بریتیـە لـە کارێکـی مـەزن کـە قسـە و باسـی زۆر تێـدا دەکـرێ، کەواتـە: ﴿مَا خَطْبُكُمَا﴾، یانـی: چییـە حاڵتـان؟! ئـەو حاڵەتـەی ئـەو ئاژەڵانـەی خۆتـان جـارێ ڕادەگـرن و دووریـان دەخەنـەوەو، ئاویـان نـادەن، لەگـەڵ هـی شـوانەکانی دیکـە.

(حَتَّىٰ يُصْدِرَ ٱلرِّعَآءُ): تاکـو شـوانەکان لـێ نەبنـەوەو ئـاو نـەدەن و نـەڕۆن، (صَـدَرَ: إِذَا عُـدِّيَ بِـ «عَـنْ» اقتَضَـى الإِنصِـرَافَ ﴿يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ ٱلنَّاسُ أَشْتَاتًا ۝٦﴾الزلزلة)، وشـەی (صَدَرَ) ئەگـەر بـە پیتـی (عَـنْ) بـەرەو بـەرکار تێپـەڕ بـکات، مانـای لـێ بوونـەوەو واز لێهێنـان دەگەیەنـێ، مانـای ڕۆیشـتن دەگەیەنـێ، وەک خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ ٱلنَّاسُ أَشْتَاتًا ۝٦﴾الزلزلة، ئـا لـەو ڕۆژەدا خەڵـک دەردەچـن و دەگەڕێنـەوە.

(ٱلرِّعَآءُ): (الرِّعَـاء) کـۆی (رَاعِـي)ە، شـوان، کـە لـە زمانـی عەرەبییـدا وشـەی (رَاعِي) کـە بـە (رِعَـاء)و بـە (رُعَاة)یـش کۆدەکرێتـەوە، هـەم بەرانبـەر شـوانی کوردیـی کـە بـۆ مـەڕو بـزن و ئەوانـە بـەکاردێ و، هـەم بـۆ گاوان کـە بـۆ ڕەشـەوڵاخ بـەکاردێ، هـەم بـۆ حوشـترەوان، هەموویـان دەگرێتـەوە، واتـە: وشـەی (راعـي) لـە زمانـی عەرەبیی دا: (رَاعِـيَ الإِبْـل و رَاعِـيَ الغَنَـم و رَاعِـيَ البَقَـر)، هەمـووی پێـی دەگوتـرێ، بـەڵام لـە زمـانی کوردییـدا: وشـەی شـوان بـۆ کەسـێک کـە مـەڕ و بـزن دەلەوەڕێنـێ بەکاردێنیـن و، وشـەی گاوان بـۆ کەسـێک کـە ڕەشـەوڵاخ دەلەوەڕێنـێ، بەکاردێنیـن، هەڵبەتـە حوشـتریش لـە

وڵاتـی ئێمـه نەبـووە، ئەگەرنـا ڕەنگـه وشـەیەکی تایبەتییشـیان بـۆ حوشـتر لەوەڕێنیش بەکارهێنابایە.

(**ٱلْقَصَصَ**): (**القَـصُّ: تَتَبُّـعُ الأثَـرِ، وَالقَصَصُ: الأثَرُ، وَالقَصَصُ: الأَخْبَارُ الْـمُتَتَبَّعَةُ**)، وشـەی (**قَـصّ**) بـە مانـای بـە دوای شـوێنەوارکەوتن دێ، (**قَصَـص**) بریتیـە لـە شـوێنەوارەکە، هەروەهـا (**قَصَـص**) بریتیـە لـەو هەواڵانـەی کـە مـرۆڤ شـوێنیان دەکـەوێ و بـە دوایانـدا دەچـێ، بـەڵام (**قِصَـص**) کـۆی (**قِصَّة**)یـە واتـە: بەسـەرهات و چیـرۆک.

(**حِجَجٍ**): (**جَمْعُ حِجَّـة: السَّـنَة، مُشْـتَقَّةٌ مِـنَ الحَـجِّ، لِأَنَّ الحَـجَّ يَقَـعُ كُلَّ سَـنَةٍ**)، (**حِجَـجْ**) کـۆی (**حِجَّة**)یـە، کـە ئەویـش بـە مانـای سـاڵ دێ، لـە حەجـەوە وەریانگرتـووە، چونکـە حـەج سـاڵانە دووبـارە دەبێتەوە.

(**وَكِيلٌ**): واتــە: کارپێســپێردراو، بــە کوردییــش بــەکاری دێنیــن، دەگوتــرێ: فڵانکـەس وەکیلـی فڵانکەسـە، (**التَّوْكِيـلُ: أَنْ تَعْتَمِـدَ عَـلَى غَيْـرِكَ وَتَجْعَلَـهُ نَائِبـاً عَنْـكَ، وَالوَكِيـلُ فَعِيـلٌ بِـمَعْنَى مَفْعُـول**)، (**تَوْكِيـل**) وەکیـل گرتـن، ئەوەیـە کـە تـۆ پشـت بـە جگـە لـە خـۆت ببەسـتی و بیکـەی بـە جێگـری خـۆت، (**وكيـل**)، لەسـەر کێشـی (**فَعيَـل**)ە، بـەڵام بـە مانـای (**مَفعُـول**)ە، (**الوكيـل**)، یانـی: (**المَوكُـولُ إِلَيْـهِ**) کەسـێک کـە کاری پـێ سـپێردراوە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

ئەم قۆناغەش کە قۆناغی چوارەمی ژیان و بەسەرهاتی مووسایە ﷺ تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە، ئەوەندە هەیە لە سوورەتی (**طه**) لە ئایەتی ژمارە (٤٠) دا، ئاماژەیەکی کورتی پێ کراوە، لەبەر ئەوەی پێشتر بە تەواویی باسکراوە، کە دیارە ئەم سوورەتە پێش سوورەتی (**طه**) هاتوە، بۆیە لە ئایەتی (٤٠)ی سوورەتی (**طه**)دا، خوا ﷻ وەک بیر خستنەوەی ئەو ڕاستییە بۆ مووسا ﷺ باسی دەکات، کە دەفەرمووێ: ﴿وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَٰكَ مِنَ ٱلْغَمِّ وَفَتَنَّٰكَ فُتُونًا ۚ فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِىٓ أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَٰمُوسَىٰ ﴿٤٠﴾﴾، واتە: کەسێکت کوشت تۆمان لە خەم و پەژارە دەرباز کردو، تۆمان بە چەندان جۆر تاقیکردەوە، ئنجا ساڵانێک لە نێو خەڵکی مەدیەندا مایەوەو، دوایی لە کاتێکی ئەندازەگیرییکراودا، هاتی ئەی مووسا! ﷺ، واتە: هاتی بۆ ئەو شوێنە کە پەیام و وەحیی خوای پەروەردگارت پێ بدرێ و بکرێیە پێغەمبەر، کە ئەوە تەنیا ئاماژەیە، لەبەر ئەوەی لە سوورەتی (**القصص**)دا، مانەوەی مووسا ﷺ لە نێو خەڵکی مەدیەنداو، شوانیی کردنی بە تەفصیل باسکراوە و هاتوە.

دیارە خوا ﷻ پێشتر باسیکرد، کە مووسا ﷺ دوای ئەوەی ئەو پیاوە بڕوادارە، یان ئەو پیاوە دڵسۆزە، کە لەو پەڕی شارەوە هات بە خێرایی و، هەواڵی پێدا، کە دارو دەستە و کار بەدەستانی فیرعەون، تەگبیر دەکەن و، نەخشە دادەنێن و، پیلان دادەنێن و، تاکو تۆ بگرن و بتکوژن، مووسا ﷺ بە ترسەوە، لە شار دەرچوو، بە چوار چاویی و لە خواش پاڕایەوە گوتی: خوایە! لە کۆمەڵی ستەمکاران دەربازم بکە، ئێمەش لێرە بەخێرایی بەسەر تەفسیری ئایەتەکاندا دەڕۆین:

﴿ وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَآءَ مَدْيَنَ ﴾، کاتێک ڕووی کردە لای مەدیەن، وڵاتی مەدیەن: ﴿ قَالَ عَسَىٰ رَبِّىٓ أَن يَهْدِيَنِى سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴾، گوتی: نیزیکە پەروەردگارم ڕێی ڕاستم پێشانبدا، ڕێی ڕاست: لێرەدا مەبەست پێی ڕێی ڕاستە کە بیگەیەنێ بەو ئامانجەی کە بریتیە لە خۆ پەنهان کردن و خۆ پەنادان و، دەرباز بوون لە فیرعەون و دارو دەستەکەی، ﴿ وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ ٱلنَّاسِ يَسْقُونَ ﴾، ئنجا کاتێ چووە سەر ئاوی مەدیەن، ئاوێکیان هەبووە: ئایا ڕووبار بووە؟! کانیی و سەرچاوە بووە؟! بیر بووە، ئاوەکەیان هەڵهێنجاوە؟! گۆماوێک بووە؟! باس نەکراوە، کۆمەڵە خەڵکێکی لەسەر بینی ئاژەڵیان ئاو دەدا، ﴿ وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ ٱمْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ ﴾، لە خوارووانەوە، یان جیا لەوان، دوو ئافرەتی دیتن، ئاژەڵەکانی خۆیان دوور دەخستنەوەو، حەپس دەکردن، جارێ تێکەڵ نەبن لەگەڵ ئاژەڵی شووانەکان، ﴿ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا ﴾، گوتی: چیتانە؟! ﴿ قَالَتَا لَا نَسْقِى حَتَّىٰ يُصْدِرَ ٱلرِّعَآءُ ﴾، گوتیان: ئێمە ئاژەڵەکانمان ئاو نادەین، تاکو هەموو شوانەکان نەڕۆن، تاکو شوانەکان هەموو ئاژەڵەکانیان ئاو نەدەن و نەڕۆن، ئێمە ئاژەڵەکانمان ئاو نادەین، ﴿ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴾، بابیشمان پیاوێکی بە تەمەنی بەساڵدا چوویە، یانی: بۆیە ئەو نەهاتوەو ئێمە دوو ئافرەتین، هاتووین.

﴿ فَسَقَىٰ لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰٓ إِلَى ٱلظِّلِّ ﴾، ئاژەڵەکانی بۆ ئاودان، دوایی گەڕایەوە بەرەو سێبەرەکە، دیارە پێشتر لە سێبەری درەختێک دانیشتوەو چۆوە بۆ ئەوێ، ﴿ فَقَالَ رَبِّ إِنِّى لِمَآ أَنزَلْتَ إِلَىَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ ﴾، گوتی: پەروەردگارم! من بۆ هەر چاکەیەک کە بۆم دابەزێنی، ئاتاجم، واتە: پێویستییم بە هەموو خێرو چاکەیەکی تۆ هەیە، وا پێدەچێ مەبەستی پێ حەوانەوەو خواردن و خۆراک و پێداویستییەکانی ژیان بووە.

﴿ فَجَآءَتْهُ إِحْدَىٰهُمَا تَمْشِى عَلَى ٱسْتِحْيَآءٍ ﴾، لە دوو (کچ)ەکان یەکێکیان هاتە لای بە شەرمەوە دەڕۆیی، ﴿ قَالَتْ إِنَّ أَبِى يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا ﴾، گوتی: بابم بانگت دەکات، تاکو ئەوە کە ئاژەڵت بۆ ئاو داوین، کرێیەکەت بە

پاداشت بداتەوە، ﴿ فَلَمَّا جَآءَهُۥ وَقَصَّ عَلَيۡهِ ٱلۡقَصَصَ ﴾، ئنجا کاتێک مووسا عليه السلام هاتە لای پیاوە بە تەمەنەکە، بابی دوو کچەکەو، بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕایەوە، ﴿ قَالَ لَا تَخَفۡۖ نَجَوۡتَ مِنَ ٱلۡقَوۡمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، گوتی: مەترسە، لە کۆمەڵی ستەمکاران دەرباز بووی، واتە: ئێرە لە ژێر ڕکێفی فیرعەون و دارو دەستەکەیدا نیە و، ئەوان دەستیان ناگاتە ئێرە.

﴿ قَالَتۡ إِحۡدَىٰهُمَا يَٰٓأَبَتِ ٱسۡتَـٔۡجِرۡهُۖ إِنَّ خَيۡرَ مَنِ ٱسۡتَـٔۡجَرۡتَ ٱلۡقَوِيُّ ٱلۡأَمِينُ ﴾، یەکێک لە دوو کچەکان، گوتی: ئەی بابە! بە کرێی بگرە، باشترین کەسێک کە تۆ بە کرێی بگری، بابایەکی بەهێزی ئەمینداره، ئەو مووسایەش عليه السلام ئەو دوو سیفەتەی تێدان.

﴿ قَالَ إِنِّيٓ أُرِيدُ أَنۡ أُنكِحَكَ إِحۡدَى ٱبۡنَتَيَّ هَٰتَيۡنِ ﴾، بابیان پێشنیاری کچەکەی وەرگرت، گوتی: دەمەوێ یەکێک لەم دوو کچەمت لێ مارە بکەم، ﴿ عَلَىٰٓ أَن تَأۡجُرَنِي ثَمَٰنِيَ حِجَجٖ ﴾، لە بەرانبەرئەوەدا کە تۆ هەشت ساڵان کرێکارم بی، واتە: شوانم بی، ئاژەڵەکانم بۆ بلەوەڕێنی، ﴿ فَإِنۡ أَتۡمَمۡتَ عَشۡرٗا فَمِنۡ عِندِكَۖ ﴾، ئنجا ئەگەر دە (١٠) ساڵت تەواو کردن، ئەوە لە لایەن خۆتەوەیە و چاکەی خۆتە، ئەگەرنا بڕیارەکە هەشت (٨) ساڵە، ﴿ وَمَآ أُرِيدُ أَنۡ أَشُقَّ عَلَيۡكَۚ ﴾، ناشمەوێ لەسەرت وەزەحمەت بخەم، بە بڕو بیانوو نیم، ﴿ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾، ئەگەر خوا بیەوێ لە چاکانم دەبینی، لە مامەڵە و هەڵسوکەوتدا.

مووساش عليه السلام ئاوا وەڵامی دایەوە:

﴿ قَالَ ذَٰلِكَ بَيۡنِي وَبَيۡنَكَۖ ﴾، گوتی: ئەو بڕیارە لە نێوان من و تۆدا بێ، ﴿ أَيَّمَا ٱلۡأَجَلَيۡنِ قَضَيۡتُ فَلَا عُدۡوَٰنَ عَلَيَّۖ ﴾، هەر کام لە دوو کاتەکەم تەواو کرد، هەشت ساڵەکە، یان دە ساڵەکە، دەستدرێژیی نەکرێتە سەرم و هەڵنەپێچرێم، ﴿ وَٱللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٞ ﴾، خواش لەسەر ئەوەی کە دەیڵێین، کار پێسپێردراومان بێ و، چاودێر بێ بەسەرمانەوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

بەڕێ کەوتنی مووسا ؑ بەرەو لای مەدیەن و، لە خوا ﷻ پاڕانەوەی کە ڕاستە ڕێی بکات و، پاش گەیشتنی بە ئاوی مەدیەن، هاوکاری کردنی بۆ دوو ئافرەتەکە، کە ئاژەڵەکانی خۆیان ڕاگرتبوون، تاکو شوانەکان لە ئاودانی ئاژەڵەکانیان دەبنەوە، پاشان گەڕانەوەی بۆ ئەو سێبەرەی پێشتر لێیبوو بو و، ئنجا لە خوا ﷻ پاڕانەوەی کە بۆ هەر خێرو چاکەیەکی وی ئاتاجە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَآءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَىٰ رَبِّىٓ أَن يَهْدِيَنِى سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴿٢٢﴾ وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ ٱلنَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ ٱمْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ ۖ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا ۖ قَالَتَا لَا نَسْقِى حَتَّىٰ يُصْدِرَ ٱلرِّعَآءُ ۖ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾ فَسَقَىٰ لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰٓ إِلَى ٱلظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّى لِمَآ أَنزَلْتَ إِلَىَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ ﴿٢٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَآءَ مَدْيَنَ﴾، کاتێک (مووسا) ڕووی کردە لای مەدیەن، پێشتر هەم وشەی: ﴿تَوَجَّهَ﴾مان شیکردەوە، هەم ﴿تِلْقَآءَ﴾، ﴿وَلَمَّا﴾ ئەم (و)ە، بۆ بادانەوەو گێڕانەوە (عطفَ)یە، ئەم ڕستەیە بادەداتەوەو دەیگێڕێتەوە بۆ سەر چەند ڕستەیەک کە پێشتر باسکراون و، هەندێکیش کە قرتێنراون، لەبەر ئەوەی بە سەلیقە و عەقڵ دەزانرێن، واتە: (**وَلَمَّا خَرَجَ مِنَ المَدِينَةِ هَائِماً عَلَى وَجهِهِ، فاتَّفَقَ أَن كَانَ مَسِيرُهُ فِي طَرِيقٍ يُؤَدِّي إِلى أَرْضِ مَدْيَن، حِينَئِذٍ تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَن**)، لە قوڕئانادا هەمیشە خوا ﷻ ئەوەی کە بە عەقڵ و سەلیقە دەزانرێ، لە کاتی گێڕانەوەی بەسەرهاتەکاندا، یاخود لە کاتی ڕاگەیاندنی ڕاستییەکاندا، خوا

ﷻ کتێبی موبارەک و بە پیت و پێزی خۆی پێ قەرەباڵغ نەکردوەو قرتێندراوە، لێرەشدا کە دەفەرمویٚ: ﴿ وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ ﴾، یانی: دوای ئەوەی کە لە شار دەرچوو، نەیدەزانی بۆ کوێ دەچێ! بەڵام وابوو کە دەرچوونەکەی بەرەو ئاقاری مەدیەن بوو، ڕێگاکەی ڕوو بە لای مەدیەن بوو، (مەرج نیە مووسا ؈ شارەزا بووبێ، کە بەس خوا دەزانێ ماوەی چەند بەڕێوە بووە)، ئنجا ڕوویکردە لای مەدیەن، لەو کاتەدا:

٢)- ﴿ قَالَ عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴾، گوتی: نیزیکە پەروەردگارم ڕاستە ڕێم بکات، لێرەدا وا پێدەچێ مەبەست لە ڕاستە ڕێ، واتە: ئەو ڕێیەی کە ڕێک دەمگەیەنێ بەو ئامانجەی کە بۆی دەچم، نەک مەبەست پێی ڕێی مەعنەویی بێ، واتە: ڕێی پێدا ڕۆیشتن، بەڵام کە ڕواڵەتی ئایەتەکە ئەوە دەگەیەنێ، ئەوەش دەگرێتە خۆی، کە ئەو پاڕانەوەیەی مووسا ؈: ﴿ عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴾، ئەوەش دەگرێتە نێو خۆی کە خوای پەروەردگار لە ڕووی دینداریشەوە، ڕاستە ڕێی بکات و هیدایەتی بدات و عەقڵ و دڵی بەرەو ڕەزامەندیی خۆی پەلکێش بکات.

ئەگەرنا لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴾، واتە: نیزیکە پەروەردگارم بمخاتە سەر ڕێیەکی ڕاست، کە هیچ قۆرت و پێچی تێدا نەبێت و، ڕێک بمگەیەنێ بەو شوێنەی کە ئامانج و مەبەستمە، کە بریتیە لەوەی بگەمە شوێنێک، تێیدا دڵنیاو بێ ترس بم، لە فیرعەون و دارو دەستەکەی.

٣)- ﴿ وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ ﴾، کاتێک گەیشتە لای ئاوی مەدیەن.

پێویستە بزانرێ: (**وُرُود**) جاری وایە بە مانای چوونە نێو (**دُخُول**)ە، بەڵام زیاتر بە مانای چوونە سەر سوێ (**إشراف**)دێ ، واتە: کاتێک مووسا ؈ گەیشتە سوێ و قەراغ ئاوی مەدیەن، چونکە لە شوێنێکی دیکە لە سوورەتی مەریەم دا، وشەی (**ورود**) بەکارهاتوە: ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ﴿٧١﴾ ﴾**مریم**، هیچ کامێک لە ئێوە نیە، مەگەر (**ورود**)ی دەبێ بۆ دۆزەخ، ئایا یانی: هیچ کامێک لە ئێوە نیە، مەگەر دەچێتە نێو دۆزەخ؟! بە تەئکید نەخێر، یانی: دەچێتە سوێی و دەچێتە

قەراغ (**وَإِن مِنْكُم إِلَّا يُشْرِفُ عَلَيها**)، هیچ کام لە ئێوە نیە مەگەر پێیدا دەڕوانێ و دەچێتە سوێی، کاتی خۆی لە تەفسیری سووڕەتی (**مريم**)دا، بە تەفصیڵ باسی ئەوەمان کردوە و، ئەم ئایەتەشمان بە بەڵگەی ئەوێ هێناوەتەوە کە مووسا عليه السلام نەچۆتە نێو ئاوەکە، گۆماوێک بووە، بیرێک بووە، سەرچاوەیەک بووە، یاخود ڕووبارێک بووە، بەوێدا هاتوە مووسا عليه السلام چۆتە سەر سوێی ئاوەکە، نیزیک ئاوەکە، نەک چووبێتە نێوی، ئەگەرنا خوا سبحانه وتعالى دەیفەرموو: (**وَلَمَّا دَخَلَ مَاء مَدينَ**).

وشەی (وَلَمَّا)، دەڵێ: (**حَرْفُ تَوْقِيْت وُجُود شَيْءٍ بِوجُود غَيرِهِ**)، (**لَمَّا**) پیتێکە بەکاردەهێنرێ بۆ دیاریی کردنی کاتێک بۆ شتێک، بە بوونی شتێکی دیکە، کاتێک چووە سوێی ئاوی مەدیەن:

٤)- ﴿وَجَدَ عَلَيۡهِ أُمَّةٗ مِّنَ ٱلنَّاسِ يَسۡقُونَ﴾، کۆمەڵە خەڵکێکی لەسەر بینی، ئاویان دەدا، لێرە فەرموویەتی: کۆمەڵە خەڵکێک، بەڵام دوایی بۆمان دەردەکەوێ ئەو کۆمەڵە خەڵکە شوان بوون، بە چی بۆمان دەردەکەوێ؟! بە قسەی دوو ئافرەتەکە کە دەڵێن: ﴿لَا نَسۡقِي حَتَّىٰ يُصۡدِرَ ٱلرِّعَآءُ﴾، هەتا شوانەکان لە ئاودانی ئاژەڵەکانیان لێ نەبنەوە، ئاژەڵەکانمان ئاو نادەین، کەواتە: ئەو کۆمەڵە خەڵکە شوان بوون و ئاژەڵیان ئاوداون.

﴿يَسۡقُونَ﴾، واتە: ئاویان دەدان، (**أَي يَسْقُونَ «مَا» مِن شَأْنِهِ أَنْ يُسْقَى**)، شتێکیان ئاویان دەدا، کە بگونجێ (یاخود پێویست بێ) ئاو بدرێ، ئنجا ئەمە دەگونجێ مەڕ بووبن، دەگونجێ بزن بووبن، یان مەڕو بزن بووبن، پێکەوە، دەگونجێ ڕەشە وڵاخ بووبن، دەگونجێ هێسترو ماین، یان ئەسپ و کەر بوو بن و، دەگونجێ حوشتر بوو بن، خوا سبحانه وتعالى دیاریی نەکردوە، بەڵام وەک پێشتریش گوتمان: لە پەیمانی کۆندا هاتوە کە مەڕ بوون.

٥)- ﴿وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ ٱمۡرَأَتَيۡنِ تَذُودَانِۖ﴾، لە خوارەوانەوە، یان جیا لەوان دوو ئافرەتی لێ هەڵکەوتن، ڕێگرییان دەکرد لە ئاودانی ئاژەڵەکانیان، دووریان دەخستنەوە.

(مِن دُونِها) واتە: جیا لە خەڵكەكە، دوور لە خەڵكەكە، چونكە وشەی (دون)، یانی: (المَكَانُ الأَسْفَل أَو الأَبْعَدُ كَأَنَّه يَنْزِلُ إِلَيْهِ المَاشِي)، كە دەفەرمویْ: (دون)ی ئەوان، یانی: لە خوارەوانەوە، یاخود دوورو جیا لەوان، چونكە (دون) یانی: شویْنیْكی خوارتری دوورتر، وەك بابای ڕۆیشتوو دایدەبەزیْتیْ.

تەعبیری (دون)ی بەكارهیْناوە لەبەر ئەوەی شوانەكان ئاژەڵەكانی خۆیان ئاوداون، دوو ئافرەتەكەش ئاژەڵەكانی خۆیان ڕاگرتوون، كەواتە: لە پلەیەكی خوارەوەوە بوون، چ لە ڕووی جوگرافیی و، چ لە ڕووی مەعنەوییەوە، دەری نەخستوە ئایا ئەو دوو ئافرەتانە ژن بوون، كچ بوون، كیْ بوون؟ بەڵام دوایی بۆمان دەردەكەویْ، كە دوو كچ بوون.

﴿تَذُودَانِ﴾، (أَي: تَطْرُدَان أَو تَمْنَعَانِ إِبلاً أَو غَنَماً أَو مَاشِيَةً مِنَ المَاء)، واتە: ڕیْگرییان دەكرد، لە ئاژەڵەكانیان، (حوشتر یان مەڕ یان ڕەشە وڵاخ) دووریان دەخستنەوەو ڕایان دەگرتن، نەیفەرموە لە چی؟ بەڵام بە سیاق دیارەو وشەی (ذَادَهُ، يَذُودُهُ)، یانی: ڕیْی لە ئاژەڵ گرت، ڕیْی لیْدەگریْ كە بلەوەڕیْ، یاخود ئاو بخواتەوە، واتە: ئاژەڵەكانی خۆیان ڕیْ لیْ دەگرت، كە تیْكەڵ بن، لەگەڵ ئاژەڵەكانی دیكە، ڕەنگە شوانەكان گوتبیان: ئیْوە بۆتان نیە جاریْ ئاژەڵی خۆتان ئاو بدەن، وا دیارە هەر بنچینەیان وا بوو بیْ، نەك هەر ئەو ڕۆژە وابوو بیْ.

٦)- ﴿قَالَ مَا خَطْبُكُمَا﴾، مووسا گوتی: ئەوە چیتانە؟ یانی: بۆچی ئاژەڵەكانتان ڕادەگرن؟ مووسا ﷺ كاتیْك ئەو دیمەنە دەبینیْ، ئەوە دوو كچ، دوو ئافرەتی ڕوو سوور، كە دیارە بە شەرم و شكۆ بوون و، پۆشتەو بە حەیا و ئەدەب بوون، كە ئەوەمان دوایی بۆ دەردەكەویْ، ﴿فَجَآءَتۡهُ إِحۡدَىٰهُمَا تَمۡشِي عَلَى ٱسۡتِحۡيَآءٖ﴾، تەماشا دەكات ئەو دوو ئافرەتە ئاژەڵەكانی خۆیان ڕاگرتوون و، ناهیْڵن بچن سەر ئاو، دیارە ئاژەڵەكان تینوو بوون و، ڕەنگە پەلكیْشییان كرد بیْ و، پركیْشیان كردبیْ، بچن بۆ ئاو خواردنەوە، ئەوانیش ڕایانگرتوون و نەیانهیْشتوە، ئەوەش دیارە بنچینەیەك بووە ئەو شوانانە مامەڵەیان پیْ

لەگەڵ ئەو دوو ئافرەتەو ئاژەڵەکانیاندا کردوە، کە نابێ ئێوە ئاژەڵی خۆتان ئاو بدەن، تاوەکو ئێمە لێ نەبینەوە، ئنجا ئەگەر بیر بووە و ئاوەکەیان هەڵهێنجاوە و، بۆیان لە گۆلاوێک کردوون، ئەگەر هەر گۆلاوێک بووە، ڕووبارێک بووە، کانیی و سەرچاوەیەک بووە، گرنگ ئەوەیە ئەو دوو ئافرەتەی ئاوا بینین، ڕێ لە ئاژەڵەکانیان دەگرن، حەپسیان دەکەن، جارێ نەچن ئاو بخۆنەوە.

﴿مَا خَطْبُكُمَا﴾، ئـەوە چیتانـە؟! (**الخَطْـبُ: الشَّـأْنُ وَالحَـدَثُ المُهِـم يَلْـزمُ فيـه التخاطـب**)، (**خطـب**) کارێکـی گرنـگ، پێویسـت بـکات قسـەی تێـدا بکـرێ.

٧)- ﴿قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّىٰ يُصْدِرَ ٱلرِّعَآءُ﴾، هەردووکیان گوتیان: ئێمە ئاژەڵەکانمان ئاو نادەین، تاکو شوانەکان نەڕۆن، وشەی ﴿يُصْدِرَ﴾، (**أَصْدَرَ، يُصْدِرُ**)، خوێندراویشەتەوە: (**حَتَّى يَصْدُرَ**)، (**صَدَرَ، يَصدُرُ**)، (**الإصدَارُ وَالصُّدُورُ: الإرْجَاعُ مِنَ السَّقِي**)، (**إصدَارُ وَصُّدُورُ**) بریتین لە گێڕانەوەی ئاژەڵ لە ئاودان، واتە: ئێمە ئاژەڵەکانمان ئاو نادەین، تاکو شوانەکان ئاژەڵەکانیان ئاو نەدەن و لێ نەبنەوەو نەڕۆن.

(**الرِّعَـاءُ: جَمْـعُ رَاعـي، الرِّعَـاءُ وَالرُّعَـاةُ وَالرَّعيَـانُ جَمْـعُ رَاعٍ**)، (**راعـي**) بـە سـێ جـۆر کۆدەکرێتـەوە، بـە (**الرِعَـاء**) و بـە (**الرُعَـاةُ**) و بـە (**رِعيـانُ**) هەرسـێکیان کـۆی (**راعـي**) یـن، (**راعـي**)ش جـاری وایـە حاڵەتـە ئیعرابییەکـەی وایـە، (**ي**)ەکـەی لەگەڵـدا دەبـێ، جـاری واش هەیـە، حاڵەتـە ئیعرابییەکـەی وایـە (**ي**)ەکـەی دەقرتێـنرێ، (**راعـي**) یـان (**راعِ**) هەردووکیـان بـە مانـای شـوان دێـن.

بـۆ مووسـایان ڕوونکـردەوە، بۆیـە ئاژەڵەکانیـان ڕادەگـرن، تاکـو شـوانەکان، شـوانە پیـاوەکان لـە ئـاودانی ئاژەڵەکانیـان دەبنـەوەو دەڕۆن، کـە لەمـەوەش دەردەکـەوێ کـە ئەوانـە خەڵکێکـی بـێ بەزەیـی بـوون و، خەڵکێـک بـوون ڕێـزی ئافرەتیـان نەگرتـوە، ڕێـزی خەڵکـی بێهێزیـان نەگرتـوەو، وەک بنەمایەکـی هەمیشـەیی بـووە، مامەڵەیـان پـێ لەگـەڵ ماڵـی ئـەو پیـاوە بـە تەمەنـەدا کـردوە، کـە ناچـار بـووە کچەکانـی بنێـرێ بـۆ ئـاودان و لەوەڕاندنـی ئاژەڵـەکان، بۆیـە دوایـی ڕوونـی دەکەنـەوە دەڵێـن:

٨)- ﴿ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴾، بابیشمان پیاوێکی بە تەمەنی گەورەیە، ئەمە ڕوونکردنەوەی ئەوەیە: بۆچی خۆتان هاتوون بۆ ئاودانی ئاژەڵەکان؟! دەڵێن: بابیشمان پیاوێکی بە تەمەنی بەساڵدا چوویە، ﴿ شَيْخٌ ﴾، یانی: بە تەمەن ﴿ كَبِيرٌ ﴾، یانی: بەساڵدا چوو، زۆر کەوتۆتە تەمەنەوە، ئەمە پۆزش هێنانەوەیە، کە بۆچی بابیان ئامادە نەبووە بۆ ئاودانی ئاژەڵەکان؟

٩)- ﴿ فَسَقَىٰ لَهُمَا ﴾، مووسا یەکسەر بۆی ئاودان، ئاژەڵەکانی بۆ ئاودان، واتە: (**فَسَقى لَهُما المَسْقِيَّة**)، ئەوەی دەبێ ئاو بدرێ، بۆی ئاودان، ئنجا مەڕ بووە و، بزن بووە و، مەڕو بزن بوون و، حوشتر بوون و، ڕەشەوڵاخ بوون! گرنگ ئەوەیە بۆی ئاودان.

١٠)- ﴿ ثُمَّ تَوَلَّىٰٓ إِلَى ٱلظِّلِّ ﴾، دوایی گەڕایەوە بۆ سێبەرەکە، (**التَّوَلِّي: الرُّجُوعُ عَلَى طَرِيقِهِ**)، (**تَوَلّي**) بریتیە لەوەی ئینسان بەڕێی خۆیدا بگەڕێتەوەو، لە شوێنێکەوە هاتبێ، بەوێدا بگەڕێتەوە، ﴿ إِلَى ٱلظِّلِّ ﴾، بەرەو لای سێبەرەکە، (أل)ی سەر ﴿ ٱلظِّلِّ ﴾، بۆ (عهد) ە، سێبەرەکە ئەو سێبەرەی کە پێشتر لێی بووە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە پێشتر لە سێبەرێک دانیشتوەو تەماشای ئەو دیمەنەی کردوەو، وەک پێشینانی خۆمان دەڵێن: تیغی ڕەسەن خۆی لە کالانێدا ڕاناگرێ، کە دەبینێ دوو ئافرەتی ڕوو سوور، ئاژەڵەکانی خۆیان حەپس کردوون، تاکو پیاوەکان لە ئاودانی ئاژەڵەکانیان دەبنەوە، غیرەت و جەوهەری قبووڵی نەکردوە، لەو دیمەنەوە ڕاپەڕێ، بە مەزڵوومی زانیون، بۆیە یەکسەر چووە، دیارە گۆچانێک، دارێکی لێ بەدەستەوە گرتوە و، چووە ئاژەڵەکانی ئاوداون و، بێ منەتیش بووە لە شوانەکان، ئنجا لێرەدا زانایان زۆر قسەیان کردوە لەو بارەوە، کە ئایا مووسا ﷺ چۆنی ئاژەڵەکان بۆ ئاوداون؟! هەندێکیان گوتوویانە: بەردێک لەسەر زاری بیرەکە بووە، بە دە کەسان لابراوە، هەندێک دەڵێن: بە چل (٤٠) کەس، ئەو بە تەنیا لایبردوە، هەندێک دەڵێن: پێویستیی بە ئاو هەڵهێنجان بووە، کە دۆڵکەکە بە ئافرەتەکان بە زەحمەت هاتۆتە سەرێ، بەڵام ئەو بە یەک دۆڵکە، دوو دۆڵکە، ئەو حەوزەی بۆ پڕ کردوون و ئاژەڵەکانیان لێ ئاوداوە، بەڵام ئەو وردەکارییانە لە قورئاندا نەهاتوون، گرنگ ئەوەیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ئاژەڵەکانی بۆ ئاودان، دوایی چوو گەڕایەوە بۆ سێبەرەکە.

١١)- ﴿فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَآ أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ﴾، گوتی: ئەی پەروەردگارم! من هەر چاکەیەکم بۆ دابەزێنی، پێویستم پێیەتی، ئەمە هەم جۆرێکە لە مەدح و ستایشی خوا ﷻ، کە خوا چاوگ و سەرچاوەی هەموو خێرو خۆشیی و چاکەیەکە بۆ مرۆڤ، هەم زۆر بە ئەدەبەوە داوا کردنە لە خوا ﷻ، کە پێویستیی بە هاوکاریی خوا هەیە و، پێویستیی بە خێرو چاکەی خوا هەیە، ئنجا ئەو خێرو چاکەیە، زادو نان و زەخیرەیە، هەرچی هەیە، لێرەشدا توێژەرەوانی قورئان بەسەرهاتی عەجایب لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە نەقڵ دەکەن و لە کەسی دیکەوە، دوایی یەکیان دێنین، کە گوایە مووسا ؈ ئەو ماوەیە: مانگێک بووە، یان کەمتر بووە، کە بەڕێوە بووە، هەر گیای خواردوە و، ئەو شتانەی خواردوون کە لە زەوی دا دەڕوێن، هەتا دەڵێن: دوایی ئەوەندە لاواز بووە، لە ڕیخۆڵەکانیەوە ئەو خواردنە دیار بووە کە تەماشات کردوە!! کە ئەوە زێدەڕۆیی (**مبالغة**)یە، بەڵام بە تەئکید مووسا ؈ پێویستیی بە خواردن و خۆراک بووە و، پێویستیی بە شوێنی حەوانەوە بووە و، پێویستیی بە دڵنیایی و هێمنییش بووە، کە دەفەرموێ: ﴿إِنِّي لِمَآ أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ﴾، هەر خێرو چاکەیەک لە تۆوە بێ و، هەر بەرژەوەندیی و سوودێک لە تۆوە بێ، من پێویستییم پێیەتی، (**الخَيْرُ: مَا فِيهِ نَفْعٌ وَمُلَائِمَةٌ لِمَنْ يَتَعَلَّقُ هُوَ بِهِ، فَمِنهُ خَيرُ الدُّنيَا، وَمِنْهُ خَيْرُ الآخِرَة، وَأَحْسَنُ خَيرٍ لِلغَرِيبِ: وُجُودُ مأوى يَطعَمُ فِيهِ، وَيَبِيتُ، وَزَوجَةٌ يَأْنِسُ إِلَيْهَا وَيسكن، فَكَانَ استِجَابَةُ اللهِ أَن أَلهَمَ الشَّيخَ الكَبِير، فأرسل اليه إحدى ابنتيه**)، وشەی (**خَيْر**) هەر شتێکە کە سوودی بۆ مرۆڤ تێدا هەبێ و، لەگەڵی بگونجێ، لەگەڵ ئەو کەسەدا کە داوای دەکات، چ چاکەی دنیا، چ هی دواڕۆژ، باشترین چاکەش بۆ بابای ئاوارە و غەریب کە لە شوێنێکی دیکەوە هاتوە، ئەوەیە کە شوێنێک، پەنایەک هەبێ خواردنی لێ بخوات، شوێنێک هەبێ شەوی تێدا بکاتەوەو، هاوسەرێک هەبێ، بۆی ببێتە مایەی ئارامیی و کابانەتیی بۆ بکات، بۆیە خوا ﷻ یەکسەر وەڵامی پاڕانەوەکەی مووسای ؈ دایەوە، کە زۆر بە ئەدەبەوە لە خوا پاڕایەوە، خورپەی خستە دڵی پیاوە پیرە بە تەمەنەکەوە، کە یەکێک لە دوو کچەکانی لە دوا بنێرێ.

پێویستە بگوترێ: ﴿مَدْيَنَ﴾، ناوی شارو وڵاتێک بووە، بەڵام بە ناوی گەلی مەدیەنەوە ناونراوە، ئەو گەلەش لە وەچەی میدیانی کوڕی ئیبراهیم بوون ؈،

کە ئێمە لە سووڕەتی ئیبڕاهیمدا، بە تەفصیلّ باسمان کردوە، ئیبڕاهیم جگە لە ئیسحاق و ئیسماعیل، کوڕێکیشی بووە بە ناوی میدیان، بەڵکو (پەیمانی کۆن) باسی کوڕی دیکەش دەکات، ئنجا دەڵێ: ئەو گەلی مەدیەنە، لە میدیانی کوڕی ئیبڕاهیم پەیدابوون، سەر زەمینی مەدیەنیش دەکەوێتە سەر کەناری ڕۆژئاوای دەریای سوورو، لە میسڕەوە نیزیکەی (٨٥٠) میلە، کە دەکاتە (١٣٦٧کم)، ئنجا بەو پێیە بێ، واتە: مووسا عليه السلام بە پێیان (١٣٦٧کم)ی بڕیوە، ئەگەر هەر ڕۆژەی پەنجا کیلۆمەتر (٥٠ کم)ی بڕیبێ، (٢٨) ڕۆژی پێچوون، تاکو لە میسڕەوە گەیشتۆتە مەدیەن، یانی: دەوری مانگێکی پێ چووە، هەڵبەتە ئەگەر هەر ڕۆژەشیی (١٠٠ کم)ی بڕیبێ، واتە: نیوەی: دەوری (١٤، ١٥) ڕۆژی پێچوون.

مەسەلەی دووەم:

بە دوای مووسادا هاتنی یەکێک لە دوو کچەکان بە قسەی بابی و، چوونی مووسا ﷺ بۆ لای پیاوە بەتەمەنەکە و، گێڕانەوەی بەسەرهاتی خۆی بۆی و، دڵنیا کردنەوەی پیاوە بەتەمەنەکە بۆ مووسا، کە نەترسێ و، پێشنیار کردنی لێ مارەکردنی یەکێک لە دوو کچەکەی، لەسەر پێشنیاری یەکێک لە دوو کچەکان، لە بەرانبەر هەشت ساڵ شوانیی کردنیدا بۆیان و، ئەگەر کردیشیە دە ساڵ، ئەوە چاکەو پیاوەتیی خۆیەتی:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَجَآءَتْهُ إِحْدَىٰهُمَا تَمْشِى عَلَى ٱسْتِحْيَآءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِى يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا ۚ فَلَمَّا جَآءَهُۥ وَقَصَّ عَلَيْهِ ٱلْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ ۖ نَجَوْتَ مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ إِحْدَىٰهُمَا يَـٰٓأَبَتِ ٱسْتَـْٔجِرْهُ ۖ إِنَّ خَيْرَ مَنِ ٱسْتَـْٔجَرْتَ ٱلْقَوِىُّ ٱلْأَمِينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنِّىٓ أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ٱبْنَتَىَّ هَـٰتَيْنِ عَلَىٰٓ أَن تَأْجُرَنِى ثَمَـٰنِىَ حِجَجٍ ۖ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِكَ ۖ وَمَآ أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ ۚ سَتَجِدُنِىٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ ذَٰلِكَ بَيْنِى وَبَيْنَكَ ۖ أَيَّمَا ٱلْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَٰنَ عَلَىَّ ۖ وَٱللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٢٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿ فَجَآءَتْهُ إِحْدَىٰهُمَا تَمْشِى عَلَى ٱسْتِحْيَآءٍ ﴾، یەکێک لە دوو کچەکان (کە ئاژەڵەکانی پێشتر بۆ ئاودا بوون)، بە شەرمەوە دەڕۆیی و هات بۆ لای.

نەک بە ناز و لەنجەو لارەوە، نەک بە شێوەیەک کە جەستەی خۆی نمایان بکات، بەڵکو هەم لە ڕووی پۆشاکەوەو، هەم لە ڕووی شێوازی ڕۆیشتنیەوە، بە شەرم و شکۆوە دەڕۆیی، (ف) کە دەفەرموێ: ﴿ فَجَآءَتْهُ ﴾، بۆ دواداهاتن (فاء التَّعقیب)ە، پیاوە پیرە بە تەمەنەکە، بە خێرایی یەکێک لە دوو کچەکانی

ناردوه، خوا ﷻ بە خێرایی پاڕانەوەکەی مووسای ﷺ گیرا کردوه، لە میانی ئیلهام کردن بۆ ئەو پیاوە بە تەمەنەدا، کە یەکێک لە کچەکانی بەدوایدا بنێرێ و، چیدیکە بە برسیەتیی لە ژێر سێبەری ئەو درەختە دانەنیشێ، ئنجا سێبەری درەخت بووە و، سێبەری ئەشکەوتێک بووە و، سێبەری چیایەک بووە و، گرنگ ئەوەیە چیدیکە لەوێ نەبێ.

٢)- ﴿قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا﴾، کە هاتوە دەستی نەکردوە بە حیکایەت و قسەی ناپێویست، یەکسەر قسەی مەبەستی کردوە، کە جێی مەبەستە: گوتی: بە دڵنیایی بابم بانگت دەکات، تاکو کرێی ئەوەت بە پاداشت بداتەوە، کە تۆ ئاژەڵەکانت بۆ ئێمە ئاوداوە.

لێرەدا مەبەست لە (کرێی ئەوەت بە پاداشت بداتەوە)، واتە: لە بەرانبەری ئەوەدا کە تۆ چاکەت لەگەڵ ئێمە کردوە، ئەویش دەیەوێ چاکەت لەگەڵ بکات، نەک: ها بگرە ئەوە کرێی کارەکەت!

﴿أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا﴾، وشەی (**أَجر**) یانی: پاداشت، کرێ، شتێک لە بەرانبەر شتێک دا بێ، ﴿لِيَجْزِيَكَ﴾: (**لِيُعطِيَكَ**) بتداتێ، (**جَزَاء**) بریتیە لە قەرەبوویەک بەرانبەر کارێکی چاک یاخود خراپ، (**الأَجرُ: التَّعْويضُ عَلَى عَمَلٍ نَافِعٍ لِلمُعَوَّض**)، (أجر)یش بریتیە لە قەرەبوویەک لەسەر کارێکی بەسوود، بۆ بابای قەرەبوو بۆ کراوە، مەبەست پێی ئەوە بووە: تۆ چاکەت لەگەڵ ئێمەدا کردوە و، هاوکارییت کردووین، بابیشم دەیەوێ هاوکارییت بکات و، چاکەت بداتەوە.

٣)- ﴿فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ﴾، کاتێک هاتە لای، (هاتە لای پیاوە بە تەمەنەکە، بابی کچەکە)و، هەواڵی پێدا، بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕایەوە، (**القَصَصُ: الخَبَر**)، ئەلیف و لامی سەر (ٱلْقَصَصَ)، بۆ ناساندنە، (**أَي: قَصَصَهُ**)، بەسەرهاتەکەی خۆی بۆ گێڕایەوە، لێرەدا (**التَّعريف عِوضٌ عَن المُضَاف إِليهِ**)، ناساندن قەرەبووی پاڵوەلادرا، (**المُضَاف إِليهِ**)ە، یانی: (**فَلَمَّا جَاءَ وَقَصَّ عَلَيهِ قَصَصَهُ**)، لە جیاتی بفەرموێ: (**قَصَصَهُ**) دەفەرموێ: ﴿ٱلْقَصَصَ﴾، ئەلیف و

لامی ناساندنی خستۆتە سەر، یاخود ﴿ٱلْقَصَصَ﴾، ئەلیف و لامەکە بۆ ناساندنە، بەڵام بۆ (عهد)ە، واتە: بەسەرهاتە گۆڕینەکەی، بەسەرهاتە زانراوەکەی خۆی کە زانراوە و ناسراوە، بۆی گێڕایەوە.

٤)- ﴿قَالَ لَا تَخَفْ﴾، گوتی: مەترسێ، واتە: تۆ ئێستا لە ژێر ڕکێفی حوکمی کەنعانییەکان دای و، لە ژێر ڕکێفی حوکمی فیرعەونییەکاندا نەماوی، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە ئەو کاتە حوکمی فیرعەون، لە سنووری وڵاتی میسڕدا بووە و، نەگەیشتۆتە لای شام و، مەدیەن و ...هتد، ئەو فیرعەونەی کە ئەو بەسەرهاتە لە ڕۆژگاری دابووە، ئنجا ئەگەر حوکمی فیرعەونەکانی پێشتر، یان دواتر، فراوانتر بووبێ، وەک پێشتر باسمان کرد، ئەوە حیسابێکی دیکەیە، بەڵام لەو کاتەدا حوکمی ئەو فیرعەونەی کە مووسا ﷺ لە ماڵیاندا گەورە بووە و، لە ڕۆژگاری ئەودا مووسا ڕایکردوە، لە وڵاتی بەو لاوە نەبووەو نەگەیوەتە مەدیەن.

٥)- ﴿نَجَوْتَ مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّـٰلِمِينَ﴾، دەرباز بووی لە کۆمەڵی ستەمکاران، کە فیرعەون و دارو دەستەکەینی، واتە: حوکمی ئەوان ناگاتە ئێرەو، ئێرە لە ژێر ڕکێفی ئەواندا نیە.

٦)- ﴿قَالَتْ إِحْدَىٰهُمَا يَـٰٓأَبَتِ ٱسْتَـْٔجِرْهُ﴾، یەکێکیان (لە دوو کچەکان) گوتی: هەر ئەو دوو کچەی کە مووسا ﷺ ئاژەڵەکانی بۆ ئاوداون، یەکیان گوتی: ﴿يَـٰٓأَبَتِ ٱسْتَـْٔجِرْهُ﴾، ئەی بابە گیان! بە کرێی بگرە، ﴿يَـٰٓأَبَتِ﴾، خوێندراویشەتەوە: (يَا أَبَتَ) بە کرێی بگرە، یانی: بۆ شوانیی، ﴿يَـٰٓأَبَتِ﴾و (يَا أَبَتَ): **(التَّاء عِوَضٌ عَنْ يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ فِي النِّدَاء خَاصَّةً)**، پیتی (ت) جێگرەوەی (ي)یە، بۆ بابای قسە بێژ، بە تایبەت لە کاتی بانگکردن دا، لە جیاتی بڵێ: **(أَبِي)** دەڵێ: ﴿يَـٰٓأَبَتِ﴾، یاخود **(يَا أَبَتَ)**.

٧)- ﴿إِنَّ خَيْرَ مَنِ ٱسْتَـْٔجَرْتَ ٱلْقَوِىُّ ٱلْأَمِينُ﴾، بێگومان باشترین کەسێک کە تۆ بەکرێی بگری، (بۆ شوانیی، بۆ لەوەڕاندنی ئاژەڵەکانمان)، کەسێکە بە هێزیش بێ و ئەمینداریش بێ، ﴿ٱلْقَوِىُّ ٱلْأَمِينُ﴾، ئەم (أل)ی سەر ﴿ٱلْقَوِىُّ﴾و ﴿ٱلْأَمِينُ﴾، هەردووکیان بۆ ناساندنن، واتە: ناساندنەکە بۆ جینسەو مەبەست پێی گشتییە، یانی: **(التَّعرِيفُ للجِنْسِ المُرَادُ بِهِ العُمُوم، أَي إِذَا اسْتَأْجَرْتَ، فَهذَا الرَّجُلُ هُوَ المَوصُوفُ بالصِّفَاتِ**

اللَّازِمة)، ئەگەر بتەوێ کەسێک بە کرێ بگری بۆ شوانیی، ئەم پیاوە خاوەنی ئەو سیفەتە پێویستانەیە، کە بۆ کارەکەمان پێویستن، کە بریتیە لە هێز و ئەمینداریی.

ئایا ئەو کچە لە چی هەڵیهێنجاوە، کە مووسا عليه السلام هەم بەهێزە و هەم ئەمینداریشە؟ هەر لە هەڵسوکەوتەکانی مووسادا ئەوەی هەڵهێنجاوە، هێزەکەی لەوەدا کە بە تەنیا ئاژەڵەکانی ئاوداوە و، گوێی نەداوەتە ئەو شوانانەی لەوێن و، ئەمینیش بووە، کاتێ کە لەگەڵیدا هاتوە، یاخود کاتێک کە چووە ئاژەڵەکانی بۆ ئاوداون، چاوی تێنەبڕیون و، تەماشایان کردوە پیاوێکی نەجیبە، پاکە، بە عیففەتە، ئەمانەتەکەشی لەوە هەڵهێنجاوە.

٨)- ﴿ قَالَ إِنِّيٓ أُرِيدُ أَنۡ أُنكِحَكَ إِحۡدَى ٱبۡنَتَيَّ هَٰتَيۡنِ ﴾، (پیاوە بە تەمەنەکە) گوتی: من دەمەوێ یەکێک لەم دوو کچانەمت لێ مارە بکەم، بیکەمە هاوسەرت، لێرەدا خوا سبحانه وتعالى بەسەرهاتەکە زۆر کورت دەکاتەوە، ئەگەرنا بە تەئکید دوای ئەوەی مووسا عليه السلام گەیشتۆتە ئەوێ، خواردنیان پێداوە و پشووی داوە و ئیسراحەتی کردوە، ئنجا مەرج نیە هەر لە هەمان کۆڕو مەجلیسدا، کچەکە بە بابی گوتبێ: بابە ئەم پیاوە بە کرێ بگرە، پیاوێکی بەهێز و ئەمینداره، بەڵکو لە مەقامێکی دیکەدا، بە تایبەتیی لەگەڵ بابیان دانیشتوون، هەروەها لەگەڵ دایکیانداو، کەوتوونەتە ڕاوێژ: چۆن مامەڵە لەگەڵ ئەو پیاوەدا بکەن؟ ئەو کاتە کچەکە پێشنیاری کردوە، ئنجا دواییش ئایا هەر ئەو ڕۆژە بووە، یاخود پێی چووە، بابەکە پێشنیار دەکات، دەڵێ: ﴿ إِنِّيٓ أُرِيدُ أَنۡ أُنكِحَكَ إِحۡدَى ٱبۡنَتَيَّ هَٰتَيۡنِ ﴾، من دەمەوێ یەکێک لەم دوو کچەمت لێ مارە ببڕم، ئەو دوو کچەی تۆ ئاژەڵەکانت بۆ ئاوداون، هەڵبەتە ئەمە سەرپشککردنی مووسا عليه السلام بووە، کە یەکێک لەو دووانە هەڵبژێرێ، کامیانی بە دڵە، سەر پشکە، بەڵام ئەوە بە گرێبەستی هاوسەرگیریی دانانرێ، بەڵکو تەنیا سەر پشککردنە، بەڵام دوای ئەوەی دیاریی دەکات، ئنجا لێی مارە دەبڕێ، لە بەرانبەر چییدا؟!

٩)- ﴿ عَلَىٰٓ أَن تَأۡجُرَنِي ثَمَٰنِيَ حِجَجٖ ﴾، لە بەرانبەر ئەوەدا، کە تۆ کرێکارم بی ماوەی هەشت ساڵان، ﴿ تَأۡجُرَنِي ﴾، (**مُضَارِعُ أَجَرَهُ، مِثلَ نَصَرَهُ، إِذَا كَان أَجِيراً لَه**)، ﴿ أَن تَأۡجُرَنِي ﴾، یانی: (**أَن تُصبِحَ أَجيراً لِي**)، واتە: ببیە کرێکاری من، کارم بۆ بکەی، ماوەی چەند؟!

﴿ ثَمَٰنِيَ حِجَجٖ ﴾، ماوەی هەشت ساڵان، ﴿ حِجَجٖ ﴾، (**جَمعُ حِجَّة أَي: سَنَة**)، لەبەر ئەوەی حەج لە ساڵدا تەنیا جارێک دەکرێ، بۆیە کە گوتوویانە: (**حِجَّةٌ**)، یانی: (**سَنَةٌ**).

١٠)- ﴿ فَإِنۡ أَتۡمَمۡتَ عَشۡرٗا فَمِنۡ عِندِكَ ﴾، ئنجا ئەگەر دە ساڵت تەواو کردن، ئەوە لەلایەن خۆتەوەیەو، چاکەو پیاوەتیی خۆتەو پێیەوە پابەند کراو (**مُلزَم**) نی.

ئەمە دیارە هەمووی دانوستان بووە، لەگەڵ مووسادا عليه السلام و ڕێککەوتن بووەو پێشنیارکردن بووە بۆی، کە دەڵێ: ﴿ فَمِنۡ عِندِكَ ﴾، (**أَي تَفَضُّلٌ مِنكَ**) ئەوە چاکەیەکە و زیادەیەکە لە لایەن خۆتەوە.

١١)- ﴿ وَمَآ أُرِيدُ أَنۡ أَشُقَّ عَلَيۡكَ ﴾، ناشمەوێ بارگرانییت بخەمە سەر، یانی: لێت بە بڕو بیانوو نیم، هەموو ڕۆژێ پرتە و بۆڵەت لەسەر ناکەم و مامەڵەم خۆشە لەگەڵتدا.

١٢)- ﴿ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾، ئەگەر خوا بیەوێ لە چاکان دەمبینی، لە مامەڵە کردن و هەڵس وکەوتدا، ئینسانێکی باشم دەبینی، لە بواری هەڵسوکەوت لەگەڵ خەڵکدا، ئومێدم وایە، ئەگەر خوا تعالى حەز بکات، لە چاکان بم، وەک لە فەرمایشتی پێغەمبەری خوادا ﷺ هاتوە، دەفەرموێ: {**رَحِمَ اللهُ رَجُلًا سَمْحاً إِذَا بَاعَ، وَإِذَا اشْتَرَى، وَإِذَا اقْتَضَى**}، (**أخرجه البخاري: ٢٠٧٦**)، واتە: خوا بەزەیی بە مرۆڤێکی تەبا و گونجاو دابێ، لە کاتێکدا کە دەفرۆشێ و، کاتێک کە دەکڕێ و، لە کاتێکدا کە لەگەڵ کەسێک دەبێتە کێشەیەک و دەچنە دادوەرییەوە.

ئنجا ئـەوە پێشـنیار خسـتنە ڕووی پیـاوە بـە تەمەنەکـە بـوو، بـا بزانیـن وەڵامـی مووسـا ﷺ چـی دەبـێ؟!

١٣)- ﴿ قَالَ ذَٰلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ ﴾، گوتی: ئەوەی گوترا، لە نێوان من و تۆدا بێ، ئەمە قبووڵ کردن و پەسەند کردن و، وەڵام دانەوەیە لە مووساوە ﷺ، واتە: ئەوەی گوتت، ئەوە لە بەینمان دابێ.

١٤)- ﴿ أَيَّمَا ٱلْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَٰنَ عَلَيَّ ﴾، هەر کام لە دوو کاتەکان، (هەشت ساڵەکە، یاخود دە ساڵەکە)م تەواو کردن، دەستدرێژیی و سنوور شکێنییم، بۆ لانەکرێ، ﴿ ٱلْأَجَلَيْنِ ﴾، کە مەنصووبە بە: ﴿ قَضَيْتُ ﴾، مەنصووبە، (**أَيُّ: اسمُ مَوصُولٍ مِثلُ ما، وَزِيدَت بَعدَهَا، ما، لِلتَّأكِيد، لِيصيرَ المَوصُولُ شَبِيهاً بِأسْمَاءِ الشَّرطِ**).

(**أيَّ**) وەک (**ما**) نـاوی (**موصـول**)ەو، (**مـا**)شی لە دواوە زیاد کراوە بـۆ جەختکردنەوە، تاکـو ئەو نـاوی (**موصـول**)ە، وەک ناوەکانی مـەرج بچێ.

﴿ فَلَا عُدْوَٰنَ عَلَيَّ ﴾، نابـێ دەسـتدرێژییم بـۆ لا بکـرێ و سـەغڵەت بکرێـم، یـانی: تێـم هەڵنەپێچـرێ و تەشـقەڵەم پـێ نەکـرێ، ئەگـەر هەشـت سـاڵەکەم تـەواو کـردن، ئـەوە ئەوەیـە کـە لەسـەری ڕێککەوتوویـن، ئەگـەر دە ساڵەکەشـم تـەواو کـردن، ئـەوە چاکـەو پیاوەتیـی خۆمـە، نـەک دوای هەشـت سـاڵەکە، بڵێـن: دەبـێ دوو سـاڵی دیکـەش شـوانیی بکـەی، دوو سـاڵە زیادەکـە چاکـە و پیاوەتـی خۆمـە، ئەگـەر ویسـتم دەیکـەم، ئەگەرنـا مـن پابەنـد نەکـراوم بـەوەوە.

١٥)- ﴿ وَٱللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴾، خواش لەسەر ئەوەی دەیڵێین، کار پێسپێردراوە و چاودێرمانە، یانی: هەر کەسێک مەرجەکە جێبەجێ نەکات، خوا ﷻ لێی دەپرسێتەوە.

لێـرەدا (**ضُمِّـنَ الوَكِيـلُ مَعْنَـى الشَّـاهِدِ فَعُدِّيَ بِحَـرْفِ عَـلَى**)، یـانی: ئەگـەر فەرمووبـای: (**وَاللـه وَكِيـلُ مَـا قُلْنَـا**)، هـەر تـەواو بـوو، بـەڵام بەهـۆی بـەرکار خواسـتنی (**وكيـل**)ەوە بـە پیتـی (**عـلى**) مانـای شـایەدیشی نێواخـن کـراوە، ﴿ وَٱللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴾،

لێرەدا وشەی وەکیل وێڕای مانای خۆی کە کارپێ سپێرراو (**موکول إليه**)ە، مانای شایەدیشی تێخراوە، یانی: (**وَاللهُ شَهِيدٌ عَلَى مَا نَقُول**)، واتە: خوا شاهیدو چاودێرە لەسەر ئەوەی دەیڵێین، دیارە هەم مووسا ﷺ بابایەکی خواناس و لە خوا ترس بووە و، هەم پیاوە بەتەمەنەکەش، بۆیە خوایان لەسەر خۆیان کردۆتە وەکیل و چاودێرو شاهید.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پێنجەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە حـەوت (٧) ئایـەت پێـک دێ، ئایەتەکانـی: (٢٩ - ٣٥)، کـە قۆناغـی پێنجەمـی ژیـان و بەسـەرهاتی مووسـای علیه السلام گرتۆتـە خـۆی، کـە باسـی گەڕانـەوەی مووسـایە لـە مەدیەنـەوە بـۆ میسـڕ بـۆ سـەردانی ماڵەوەیـان و، بەڕێـوە دوێنرانیەتـی لەلایـەن خـوای بـەرز و بـێ وێنـەوەو، کرانە بـە پێغەمبـەرو، ڕەوانەکردنی بـۆ لای فیرعـەون و گەلەکـەی، دوای پێدرانـی دوو بەڵگـە و موعجیـزە سـەرەکییەکەی:

١)- گۆچانەکەی، کە دوای فڕێدانی دەبووە حەزیا و، هەژدیهایەکی گەورە.

٢)- دەستی، کە کاتێک دەیخستە بن قۆڵی، دەدرەوشایەوە.

هەروەهـا لەسـەر داوای خۆیشـی: هاڕوونـی برایشـی لەگەڵـی کراوەتـە پێغەمبـەر بـۆ پاڵپشـتییکردنی.

﴿فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى ٱلْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِۦٓ ءَانَسَ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ ٱمْكُثُوٓا۟ إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا لَّعَلِّىٓ ءَاتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَلَمَّآ أَتَىٰهَا نُودِىَ مِن شَٰطِئِ ٱلْوَادِ ٱلْأَيْمَنِ فِى ٱلْبُقْعَةِ ٱلْمُبَٰرَكَةِ مِنَ ٱلشَّجَرَةِ أَن يَٰمُوسَىٰٓ إِنِّىٓ أَنَا ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٠﴾ وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ ۖ فَلَمَّا رَءَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَآنٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ ۚ يَٰمُوسَىٰٓ أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ ۖ إِنَّكَ مِنَ ٱلْءَامِنِينَ ﴿٣١﴾ ٱسْلُكْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ وَٱضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ ٱلرَّهْبِ ۖ فَذَٰنِكَ بُرْهَٰنَانِ مِن رَّبِّكَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِي۟هِۦٓ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّى قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَأَخِى هَٰرُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّى لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِىَ

رِدۡءٗا يُصَدِّقُنِيٓۖ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجۡعَلُ لَكُمَا سُلۡطَٰنٗا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيۡكُمَاۚ بِـَٔايَٰتِنَآ أَنتُمَا وَمَنِ ٱتَّبَعَكُمَا ٱلۡغَٰلِبُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئنجا کاتێک مووسا ماوەکەی (کە بڕیار بوو) تەواوی کردو، لەگەڵ خێزانەکەی دا (لە مەدیەنەوە بەرەو میسر)، ڕۆیشت، لە تەنیشت **طوور**ەوە، ئاگرێکی بەدیکرد (کە مایەی هۆگریی و دڵنیایی بوو)، بە خێزانەکەی گوت: لێرەبن (مەجووڵێن) من ئاگرێکم دیوە (هۆکاری دڵنیاییمە)، بەڵکو هەواڵێکتان لە لایەوە بۆ بهێنم، یان بزووتێکتان لە ئاگرەکە بۆ بێنم، بەڵکو ئاگری پێ بکەنەوەو خۆتانی پێ گەرم بکەنەوە ﴿٢٩﴾ ئنجا کاتێک هاتە لای (ئاگرەکە) لە قەد پاڵی ڕاستی دۆڵەکەوە، لە زەوییە بە پیزەکەدا، لە درەختێکەوە، بانگ کرا کە: ئەی مووسا! بە دڵنیایی من خوام پەروەردگاری جیهانییان ﴿٣٠﴾ (هەروەها بانگ کرا) کە گۆچانەکەت فڕێدە! ئیدی کە گۆچانەکەی فڕێدا، دیتی وەک تیرە مار هەڵدەبەزی، بە پشتتێکردنەوە ڕایکردو (ئاوڕی نەدایەوەو) نەگەڕایەوە، خوا فەرمووی: ئەی مووسا! وەرە پێش و مەترسە، بێگومان تۆ لە دڵنیاکراوانی (کە سەلامەت دەبی) ﴿٣١﴾ دەستی (ڕاست)یشت بخە یەخەتەوە، بە بێ نەخۆشیی و زیان، بە سپێتیی (درەوشاوەیی) دێتە دەرێ و، لە کاتی سام ڕێنیشتنیش دا، قۆڵت بە (سینە یان تەنیشتی) خۆتەوە بنووسێنە (هێمن دەبیەوە)، ئەم دووانە (گۆچان و دەستت) دوو بەڵگەی درەوشاوەن لە پەروەردگارتەوە، بۆ لای فیرعەون و بڕیار بە دەستەکانی، بە دڵنیایی ئەوان کۆمەڵێکی لادەرن ﴿٣٢﴾ مووسا گوتی: لەبەر ئەوەی کەسێکم لێ کوشتوون، دەترسم بمکوژن (و پەیامەکەتم بۆ نەگەیەنرێ) ﴿٣٣﴾ بۆیە هاڕوونی براشم، کە ئەو لە من زمان پاراوترە، بە پاڵپشتێک کە بە ڕاستم دابنێ، لەگەڵم بنێرە، من دەترسم بە درۆم دابنێن ﴿٣٤﴾ خوا فەرمووی:

بێگومـان (پشـت و) بـازووت بـە برایەکـەت بەهێـز دەکەیـن و، دەسـتەڵاتێکتان بـۆ دەڕەخسێنین (کـە دەسـتیان نەتانگاتـێ بـۆ زیانلێـدان و)، بـە دڵنیایـی پێتـان ناگـەن و، خۆتـان و ئەوانـەی شـوێنتان کەوتـوون، زاڵ و سـەرکەوتوون ﴿٣٥﴾}.

شیکرنەوەی هەندێک لە وشەکان

(وَسَارَ بِأَهۡلِهِۦٓ): واتـە: هاوسـەرەکەی لەگـەڵ خـۆی بـرد، ئنجـا هاوسەرەکەشـی، ئایـا منداڵیـان بـوون؟! وەک لـە پەیمانـی کۆنـدا، دەڵـێ: دوو کوڕەکـەی، یاخـود هیـچ منداڵیـان نەبـوون، یاخـود نەخێـر، زیاتـر لـە دوو کـوڕ بـوون، کـوڕو کـچ بـوون؟ ئێمـە هیچـی لـێ نازانیـن، وشـەی (أَهل)یـش بـە پلـەی یەکـەم ژن دەگەیەنـێ بـۆ پیـاو، وەختـێ دەگوتـرێ: (أَهـل) واتـە: ژن لـە ماڵـدا، کـە دیـارە بـە پێـی سـیاق ئەویـش دەزانـرێ، بـەڵام منـداڵ ناگەیەنـێ، مەگـەر بەڵگـە هەبـێ لەسـەر ئـەوەی کـە منداڵیش لەگـەڵ ئـەو ژنـەدا هـەن.

(**السَّيْرُ: المُضِيُّ فِي الأَرْضِ، رَجُـلٌ سَـائِرٌ وَسَـيَّارٌ، وَالسَّـيَّارَةُ: الجَمَاعَـةُ**)، (**سَـير**) بریتیـە لـە ڕۆیشـتن بـە زەویـدا، دەگوتـرێ: (**رَجُـلٌ سَـائِرٌ وَسَـيَّارٌ**) پیاوێـک کـە ڕۆیشـتوە بـە پێـڕۆ (**سَـيَّارٌ**)، یانـی: زۆر دەڕوات، (**السَّـيَّارَةُ**) واتـە: کۆمەڵـە کەسـێک کـە بەڕێـدا بـڕۆن، کاروان یـان پێـڕۆ.

(ٱمۡكُثُوٓاْ): واتـە: بمێننـەوە، ڕاوەسـتن، (**المُكْـثُ: ثَبَـاتٌ مَـعَ انْتِظَـارٍ، مَكَـثَ، مُكْثَـاً، وَمَكْثَـاً**)، (**مُكْـث**) بریتیـە لـە چەسـپاندن لەگـەڵ چاوەڕێ کردنـدا، دەگوتـرێ: (**مَكَـثَ، مُكْثَـاً، وَمَكَثَـاً**) هەردووکیـانی بـۆ بـەکاردێ، هــەم (**مَكْـث**)، هــەم (**مُكْـث**) یانــی: ڕاوەسـتان و چـاوەڕێ کـردن و مانـەوە لـە شـوێنێک.

(جَذۡوَةٍ): (**الجَـذْوَةُ وَالجِـذْوَةُ وَالجُـذْوَةُ**)، واتـە: هـەم بەسـەرر، هـەم بـە بـۆر، هـەم بـە ژێـر، (**الَّـذِي يَبْقَـى مِـنَ الحَطَـبِ بَعْـدَ الإلتِهَـابِ، وَالجَمـعُ: جِـذىً**)، (**جَـذوة، جِـذوة،**

جُـذوَةُ)، بریتیـە: لـە دارێـک کـە سـووتا بـێ و، ئـەوەی کـە لێـی دەمێنێتـەوە، پێـی دەگوتـرێ: (جَـذوة أو جِـذوة أو جُـذوَةُ) و، بـە (جِـذى) کـۆ دەکرێتـەوە، بەکوردیـی پێـی دەڵێـن: بـزووت، بـزووت بریتیـە لـە دارێـک کـە سـەرێکی ئاگـر بـێ و لایەکـەی دیکەشـی ئاگـر نەبـێ و بگیـرێ.

(شَـٰطِیِٕ): (شَـاطِيءِ الـوَادِي: جَانِبُـهُ، وَ شَـطءُ الـزَّرْعِ: فُـرُوعُ الـزَّرع)، (شَـٰطِیِٕ) واتـە: قـەد پـاڵ، لاپـاڵ و لایەکـی شـیوەکە (شَـطءُ الـزَّرعِ)، واتـە: ئـەو لقانـەی لـەو ڕووەکەن، کـە دەڕوێ لـق و پـۆپ دەکات، لـق و پۆپەکانـی پێیـان دەگوتـرێ: (شَـطء)، ﴿أَخْرَجَ شَطْـَٔهُۥ ﴿٢٩﴾﴾ الفتـح.

(ٱلْبُقْعَةِ): (القِطْعَـةُ مِـنَ الأَرْضِ المُتَمَيِّـزَةُ عَـنْ غَيْرِهَـا)، (بُقْعَـة) بریتیـە لـە پارچـە زەوییـەک، کـە جیابـێ لـە دەورووبـەری، واتـە: دیـار بـێ.

(وَلَمْ يُعَقِّبْ): واتـە: ئـاوڕی نەدایـەوە، یاخـود نەگەڕایـەوە، چونکـە (العَقِـبُ: مُؤَخَّـرُ الرِّجْـلِ، وَقِيـلَ: عَقْـب، وَجَمْعُـهُ أَعْقَـاب)، وەک لـە فەمـوودەدا هاتـوە: {وَيـلٌ لِلأَعْقَـابِ مِـنَ النَّـارِ} (أخرجـه مسـلم: ٢٤١)، واتـە: سـزای سـەخت بـۆ ئەوانـەی پاژنـە پێیـان ناشـۆن، کەواتـە: (عَقِـب) واتـە: پاژنـە، گوتراویشـە: (عَقْـب) واتـە: بـە زەنـە (سكون)، نـەک بـە ژێـر (كـسرة)، هەردووکیـان هـەن، (عَقِـب) یـان (عَقْـب) بـە (أَعقـاب) کۆدەکرێتـەوە (پاژنەکان).

کەواتـە: ﴿وَلَمْ يُعَقِّبْ ﴾، واتـە: کـە ڕۆیشـت، لەسـەر پاژنـە پێـی، نەگەڕایـەوە، واتـە: ئـاوڕی نەدایـەوە: (لَـمْ يَلْتَفِـت)، یاخـود (لَـمْ يَرْجِـع)، نەگەڕایـەوە.

(ٱلْأٓمِنِينَ): (الأَمْـنُ: طُمَأْنِيْنَـةُ النَّفْـسِ وَزَوَالُ الخَـوْفِ)، (أَمْـن) بریتیـە لـە دڵ ئارامیـی و نەمانـی تـرس و بیـم، کەواتـە: ﴿إِنَّكَ مِنَ ٱلْأٓمِنِينَ ﴾، واتـە: تـۆ لـە بـێ ترسـان و لـە دڵنیاکراوانـی کـە هیـچ زیانێکـت پـێ نـاگات.

(ٱسْلُكْ يَدَكَ): دەسـتت بخـە نێـو، (السُّـلُوكُ: النَّفَـاذُ فِي الطَّرِيـقِ)، (سُـلُوك) بریتیـە لـەوە کـە ئینسـان بەڕێیەکـدا بـڕوا (سَـلَكَهُ)، یانـی: (أَدْخَلَـهُ).

(جَيۡبِكَ): (جَيب) بريتيـه لـه دابڕاوايـی كـراس، ئـەو شـوێنەی كـه سـەر لێـوەی دەچێتـه نێـو كـراس، كـه یەخـەی كراسـه، واتـه: دەسـتت بخـه نێـو یەخـەی كراسـت و بيخـه بـن هەنگڵـت لـه یەخەتـەوە.

(جَنَاحَكَ): (جَنَـاحُ الطَّـائِرِ)، باڵـی باڵنـده، (جَناحَـا الإنْسَـانِ: جَانِبَـاهُ، جَنَاحَـكَ أَي: يَـدَكَ)، كـه دەگوتـرێ: (جَنَاحَـي الإنْسَـانِ)، واتـه: دوو لا تەنيشـتەكانی (جَنـاح)، بـه مانـای دەسـتی مـرۆڤ دێ، كەواتـه: (جَنَاحَـكَ)، واتـه: (يَـدَكَ) كـه وەک باڵـی باڵنـده وايـه.

(ٱلرَّهۡبِ): (الرَّهْبَـةُ وَالرُّهْـبُ وَالرَّهَـبُ: مَخَافَـةٌ مَـعَ تَحَـرُّزٍ وَاضطِـرَابٍ)، (رَهْبَـةٌ) و (رُهْـب) و (رَهَـب) هەرسـێكيان بريتيـن، لـه تـرس لەگـەڵ خۆپاراسـتندا، ترسـێک كـه وريايـی و جۆرێـک لـه بيـم و داچڵەكانـی لەگەڵـدا بـێ.

(أَفۡصَحُ): (فَصُـحَ الرَّجُـلُ: جَـادَت لُغَتُـهُ)، پياوەكـه زمـان پـاراو بـوو، بـه ڕوونيـی قسـەی دەكـرد، خەڵـک بـاش لێـی تـێ دەگەيشـت، ﴿ هُوَ أَفۡصَحُ مِنِّي لِسَانٗا ﴾، واتـه: زمانـی وی لـه هـی مـن پاراوتـره، ئـەو لـه مـن زمـان پاراوتـرو قسـه ڕوونتـره.

(رِدۡءٗا): (الـرِّدءُ: الَّـذي يَتبَـعُ غَـيرَهُ مُعيناً لَـهُ)، (رِدْء) بريتيـه لـەوەی كـه بـه دوای كەسـێک دەكـەوێ و، هـاوكاری دەبـێ و پشـتيی دەگـرێ.

(عَضُدَكَ): ﴿ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ ﴾، (عَضُـد: مَـا بَـيْنَ المِرْفَـقِ إلى الكَتِـفِ)، (عَضُـد) لـه نێـوان ئانيشـكەوە تاكـو شـان، بـه كورديـی قۆڵـی پـێ دەڵێيـن، كەواتـه: (عَضُـد)، يانـی: قـۆڵ، كـه بـەوێ ئينسـان زياتـر كار دەكات، بۆيـه خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ ﴾، قۆڵـت بـه برايەكـەت بەهێـز دەكەيـن، (عَضَدْتُـهُ: أَخَـذْتُ عَضُـدَهُ وَقَوَّيتُـهُ، وَيُسْـتَعَارُ العَضُـدُ لِلمُعِـينِ)، (عَضَدْتُـهُ) واتـه: قۆڵيـم گـرت و بەهێـزم كـرد، وشـەی (عَضُـد) بـۆ هـاوكارو يارمەتييدەريـش دەخوازرێتەوەو بـەكاردێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

ئـەم قۆناغـی پێنجەمـەی ژیـان و بەسـەرهاتی مووسـا ، لـە زۆر شـوێنی قورئانـدا، ئامـاژەی پێکـراوە و، لـە چەنـد شـوێنێکدا بـە درێژیـی باسـکراوە، بـۆ وێنـە:

١- لە سووڕەتی: (**طه**)دا، ئایەتەکانی: (٩ - ٤٨).

٢- لە سووڕەتی: (**النمل**)دا، ئایەتەکانی: (٨ - ١٢).

٣- لە سووڕەتی: (**الشعراء**)دا، ئایەتەکانی: (١٠ - ١٧).

٤- لە سووڕەتی: (**النازعات**)دا، ئایەتەکانی: (١٥ - ١٩)، هەموویان باسی ئەم قۆناغەی پێنجەم لە ژیانی مووسا دەکەن و، ئێمەش بە خێرایی بەسەریدا ڕەت دەبین:

﴿ فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى ٱلْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِۦٓ ءَانَسَ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ نَارًا ﴾، دوای ئـەوەی مووسـا کاتەکـەی تـەواو کـرد، هەشـت سـاڵەکە، یـان دە سـاڵ شـوانییەکە، کـە زیاتـر واپێدەچـێ دە سـاڵەکە بـێ و، لەگـەڵ ژنەکەیـدا ڕۆیشـت لـە تەنیشـتی **ط**ووڕەوە، کە چیایەکـی دیارییکـراوە، ئاگرێکـی بـەدی کـرد، ﴿ قَالَ لِأَهْلِهِ ٱمْكُثُوٓاْ إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا ﴾، بـە هاوسـەرەکەی گـوت: بمێننـەوە لێـرە، ڕاوەسـتن، مـن ئاگرێکـم بـەدی کـردوە، کـە مایـەی هۆگرییمـە، ﴿ لَّعَلِّىٓ ءَاتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴾، بەڵکـو لـە لای ئـەو ئاگـرەوە، هەواڵێکتـان بـۆ بێنـم، وا دیـارە ڕێیـان لـێ تێکچـووە، یاخـود بزووتێکتـان لـە ئاگـر بـۆ بێنـم، ئاگـری پـێ بکەنـەوە، بەڵکـو گـەرم ببنـەوە، دیـارە شـەوێکی سـاردی زسـتان بـووە و، ڕێشـییان لـێ تێکچـووە و سەرماشـیان بـووە.

﴿ فَلَمَّآ أَتَىٰهَا نُودِىَ مِن شَٰطِىِٕ ٱلْوَادِ ٱلْأَيْمَنِ فِى ٱلْبُقْعَةِ ٱلْمُبَٰرَكَةِ مِنَ ٱلشَّجَرَةِ أَن يَٰمُوسَىٰٓ إِنِّىٓ أَنَا ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، ئنجـا کاتێـک مووسـا چـووە لای ئاگرەکـە، لـە قـەد پاڵـی لای ڕاسـتی دۆڵەکـە، لـە پارچـە زەوییـە بـە پیرۆزەکـەدا، لـە

درەختەکەوە، بانگ کرا: ئەی مووسا! منم، خوا پەروەردگاری جیهانییان، واتە: لە درەختەکەوە بانگکراوەو، درەختەکە لە پارچە زەوییەکی پڕ پیت و پێزدا بووە، لە لای ڕاستی دۆڵەکە، لە تەنیشت چیای **طوور**، خوا ﷻ پێی فەرموو: ﴿ وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ ﴾، گۆچانەکەشت فڕێ بدە! ﴿ فَلَمَّا رَءَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَآنٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ ﴾، کاتێک مووسا گۆچانەکەی دی، هەڵدەبەزی و دادەبەزی، وەک تیرە مار، وەک ماری گچکە، کە لە گەورەییدا، زۆر گەورە بووە، بەڵام لە جووڵەشدا، زۆر خێرا بووە، وەک تیرە مار، یان وەک ماری گچکە، مووسا ﵇ پشتی تێکرد، ﴿ وَلَمْ يُعَقِّبْ ﴾، ئاوڕیشی لێ نەدایەوەو، زۆر لێی ترسا، ﴿ يَٰمُوسَىٰٓ أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ ﴾، خوا ﷻ فەرمووی: ئەی مووسا! وەرە و مەترسێ، ﴿ إِنَّكَ مِنَ ٱلْأَمِنِينَ ﴾، بە دڵنیایی تۆ لە دڵنیا کراوانی و، هیچ زیانێکت پێ ناگات، ﴿ ٱسْلُكْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ ﴾، ئەوە نیشانە و موعجیزەی یەکەم: گۆچانەکەتە، ئنجا هی دووەمیشیان: دەستت بخە یەخەکەتەوەو دێتەوە دەرێ، بێ ئەوەی نەخۆش بێ، یان زیانی پێگەیبێ، بە سپیەتیی واتە: بە درەوشاوەیی دێتە دەر، ﴿ وَٱضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ ٱلرَّهْبِ ﴾، لە کاتێکیشدا کە ترس و لەرزت هاتێ، دەستت بە تەنیشتی خۆتەوە بنووسێنە، واتە: وەک چۆن باڵندە باڵەکانی بەخۆیەوە دەچەسپێنێ، تۆش دەستت بەخۆتەوە بنووسێنە، بۆ ئەوەی ترست نەمێنێ، ﴿ فَذَٰنِكَ بُرْهَٰنَانِ مِن رَّبِّكَ ﴾، ئەو دووە: گۆچانەکە و دەستت، دوو بەڵگەی ڕۆشنن لە پەروەردگارتەوە، ﴿ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِۦٓ ﴾، بۆ لای فیرعەون و بڕیار بەدەستەکانی دەوروبەرەکەی و دارو دەستەکەی، ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴾، بە دڵنیایی ئەوان، کۆمەڵێکی لاڕێ و لادەرن، بچۆ بەڵکو بیانهێنیەوە سەر ڕێ، ﴿ قَالَ رَبِّ إِنِّى قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴾، مووسا ﵇ فەرمووی: پەروەردگارم! من کەسێکم لێ کوشتوون، دەترسم بمکوژن، واتە: دەترسم بمکوژن و پەیامەکەی تۆم پێ نەگەیەنرێ، ئەگەرنا لە کوشتنەکەی خۆی نەترساوە، ﴿ وَأَخِى هَٰرُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّى لِسَانًا ﴾، هاروونی براشم، ئەو لە من

زمان پاراوترە، ﴿ فَأَرۡسِلۡهُ مَعِيَ رِدۡءٗا يُصَدِّقُنِيٓۖ ﴾، لەگەڵمی بنێرە، پاڵپشت بێ و، بە ڕاستم دابنێ، ﴿ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴾، من دەترسم کە بە درۆم دابنێن، پەیامەکەی تۆم لێ وەرنەگرن.

خوا سبحانه وتعالى وەڵامی دایەوە: ﴿ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجۡعَلُ لَكُمَا سُلۡطَٰنٗا ﴾، فەرمووی: قۆڵت بەهۆی برایەکەتەوە بەهێز دەکەین، واتە: پشتت دەگرین و دەستەڵاتێکتان پێ دەدەین، ﴿ فَلَا يَصِلُونَ إِلَيۡكُمَا ﴾، کە دەستیان نەتانگاتێ و، زیانتان پێ نەگەیەنن، ﴿ بِـَٔايَٰتِنَآ أَنتُمَا وَمَنِ ٱتَّبَعَكُمَا ٱلۡغَٰلِبُونَ ﴾، بەهۆی نیشانەکانمانەوە، ئێوە هەردووکتان و، ئەو کەسانەش کە لەگەڵتان دەبن و، بڕواتان پێ دێنن، زاڵ دەبن بەسەر فیرعەون و دارو دەستەکەیدا.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

دوای تەواوکردنی ماوەی شوانییەکەی، مووسا ﷺ خێزانەکەی برد (بەرەو میسر) و، لە ڕێگادا لە تەنیشت طووڕ ئاگرێکی بەدی کردو، بە خێزانەکەی گوت: لێرە بوەستن، بەڵکو لە لای ئەو ئاگرەوە هەواڵێکی ڕێیەتان بۆ بێنم، یاخود بزووتە ئاگرێک، کە ئاگری پێ بکەنەوەو پێی گەرم ببنەوە، بۆتان بێنم:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى ٱلْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِۦٓ ءَانَسَ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ ٱمْكُثُوٓا۟ إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا لَّعَلِّىٓ ءَاتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى ٱلْأَجَلَ﴾، دوای ئەوەی مووسا ﷺ کاتەکەی تەواو کرد، (**أَي لَمَّا أَتَمَّ المُدَّةَ المُؤَجَّلَةَ لِلرَّعي**)، دوای ئەوەی ئەو ماوەیەی دیاریی کرا بوو بۆ شوانییەکەی، تەواوی کرد، یان هەشت ساڵەکە، یان دە ساڵەکە، دیاریی نەکراوە، چونکە ئامانجێکی پێوە نەبەستراوە، بەڵام ڕای زاڵتر ئەوەیە، وەک پێشتر باسمان کرد، کە دە ساڵەکەی تەواو کردبن، ئەوە شایستەی مووسایە ﷺ کە پیاوە بەتەمەنەکە پێی دەڵێ: ﴿فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِكَ﴾، ئەگەر دە ساڵت تەواو کردن، ئەوە لە لایەن خۆتەوەیە، واتە: چاکە و پیاوەتیی و جوامێرییەکە، بە مسۆگەریی ئەو گەورە پیاوانەی خواش کاتێک دوو شتیان هاتبنە پێش، یەکێکیان چاکە و جوامێریی زیاتری تێدا بووبێ، بێگومان ئەوەیان هەڵبژاردوە.

٢)- ﴿ وَسَارَ بِأَهْلِهِۦٓ ﴾، بەخێزانەکەیەوە ڕۆیشت، ﴿ وَسَارَ ﴾، یانی: ڕۆیشت، بە زەویدا ڕۆیشت، ﴿ بِأَهْلِهِۦٓ ﴾، (أَهل) لێرەدا بە مانای (زَوجة) هاوسەر دێ، وەک لە سوورەتی (**هود**)دا هاتوە: ﴿ قَالُوٓاْ أَتَعۡجَبِينَ مِنۡ أَمۡرِ ٱللَّهِۖ ﴿٧٣﴾ ﴾، فریشتەکان قسە لەگەڵ سارە خاتووندا دەکەن، دەڵێن: ئایا لە کاری خوا ﷻ سەرت سوڕ دەمێنێ؟! کە موژدەی ئیسحاق و یەعقووبتان پێ دەدەین؟ ﴿ رَحۡمَتُ ٱللَّهِ وَبَرَكَٰتُهُۥ عَلَيۡكُمۡ أَهۡلَ ٱلۡبَيۡتِۚ ﴿٧٣﴾ ﴾، بەزەیی و پیزی خوا لەسەر ئێوە بێ، ئەی خەڵکی ئەم ماڵە، ژنیش خاوەنی ماڵە و، ماڵ بە ژنەوە ماڵە، ئەو کابانێتیی دەکات و سەرپەرشتیی ماڵ دەکات، هەروەها لە صەحیحی بوخارییدا هاتوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە بەسەرهاتی کە بوختان بە دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) کراوە، فەرموویەتی: {**وَاللهِ مَا عَلِمْتُ عَلَى أَهْلِي إِلاَّ خَيْرًا**}[1]، واتە: سوێند بە خوا جگە لە چاکە، لە هاوسەری خۆمم، نەزانیوە.

وەک پێشتریش باسمان کرد، لە پەیمانی کۆندا، هاتوە، کە دەڵێ: لەگەڵ دوو کوڕەکەی دا، بەڵام نازانین ئایا مووسا ﵇ وێڕای ژنەکەی و دوو کوڕیشی لەگەڵ بوون؟! کە دەبێ کوڕەکانی تەمەنیان لە دە (١٠) ساڵ کەمتر بوو بێ، چونکە ئەگەر لە سەرەتای شوانییەکەشیەوە، ئەو هاوسەرگیرییەی کردبێ، گەورەکەیان دەبێ (٨ - ٩) ساڵ بێ، بە هەرحاڵ دیار نیە، ئایا هەر کوڕ بوون و، یاخود کچیشی بوون؟! دووان بوون، یاخود زیاتر بوون، یاخود منداڵیان نەبوون؟ پەیمانی کۆنیش ئەوەی لەو بارەوە گوتوویەتی، بۆ بەر چاو ڕوونیی باشە، بەڵام شایستەی پشت پێبەستن نیەو لێی دڵنیانین.

ئنجا کاتێک مووسا ژنەکەی لەگەڵ خۆی بردوە، نەیفەرمووە بۆ کوێ؟ بەڵام دیارە کە بەرەو ماڵ گەڕاوەتەوە، بەرەو میسڕ، ئەوە لە پەیمانی کۆندا هاتوە، دەڵێ: (مووسا گوتی: دەچمەوە سەردانی خوشکەکەم دەکەم و، ئیزنی لە خەسوو و خەزووری خواست)، ئەو وردەکارییانە لە قورئاندا نەهاتوون، بەڵام دیارە کە

---

(١) صحيح البخاري: ٢٥١٨، وصحيح مسلم: ٢٧٧٠.

بـەرەو میسـڕ گەڕاوەتـەوە، بـۆ سـەردانی دایکیـی و بابـی و خوشـکی و بـرای کـە هاڕوونـە، ئـەو کاتـە دەبـێ هـەر لـەوێ بـوو بـێ و، ڕەنگـە بـرای دیکەشـی بووبـن.

٣)- ﴿ءَانَسَ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ نَارًا﴾، لە تەنیشتی **طوور** ئاگرێکی بەدیکرد، ﴿ءَانَسَ﴾، یانی: (**رَأَى**)، بەڵام دیتنێک کە مایەی هۆگریی بێ، (**مُؤنِس**) کەسێکە (**أُنس**) هۆگریی بۆ مرۆڤ پەیدا دەکات، دەگوترێ: (**هُوَ رَجُلٌ مُؤنِسٌ لِي**)، ئەو بۆ من پیاوێکە مایەی دڵئارامیی و هۆگرییە، بۆ من خەم ڕەوێنە و مایەی ئولفەت پێوەگرتنە، ئەو ئاگرەی کە بەدی کردوە، ئاگرەکە مایەی هۆگریی و دڵنیایی بوو، کە بەڕاستییش ئەو ڕووناکییە، کە ئەو بە ئاگری تێگەیشتوە، مایەی دڵنیایی بووە.

٤)- ﴿قَالَ لِأَهْلِهِ ٱمْكُثُوٓا۟﴾، بە هاوسەرەکەی، گوت: بمێننەوە، (**أمكثوا**) یانی: (**تَوَقَّفُوا**) یان (**أُثْبُتُوا هُنا**)، لێرە ڕابوەستن، یان چیدیکە مەڕۆن، لێرە چاوەڕێبن.

٥)- ﴿إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا﴾، من ئاگرێکم بەدی کردوە، مایەی هۆگریی و دڵخۆشییمە، لە سوورەتی (**النَّمل**)دا، دەفەرمووێ: ﴿إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِۦٓ إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا ﴿٧﴾﴾**النَّمل**، مووسا ﷺ بە هاوسەرەکەی گوت: من ئاگرێکم بەدی کردوە، بەڵام لێرەدا لە سوورەتی (**القصص**)دا، هەر دەفەرمووێ: ﴿إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا﴾، هەروەها لێرەدا (ٱمْكُثُوٓا۟)ی لێ زیاد کراوە.

دیسـان لـە سـوورەتی (**القصـص**)دا، دەفەرمـووێ: ﴿لَّعَلِّىٓ ءَاتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ﴾، بەڵکـو لـەو ئاگـرەوە هەواڵێکتـان بـۆ بێنـم (هەواڵـی ڕێـگا)، یاخـود بزووتێکتـان لـە ئاگرەکـە بـۆ بێنـم، بەڵکـو گـەرم ببنـەوە، واتـە: ئاگـری پـێ بکەنـەوەو خۆتـان بـە ئاگرەکـە گـەرم بکەنـەوە، بـەڵام لـە سـوورەتی (**النَّمـل**)دا، دەفەرمـووێ: ﴿سَـَٔاتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ ءَاتِيكُم بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾﴾، بـە دڵنیایـی لـە لای ئـەو ئاگـرەوە هەواڵێکتـان بـۆ دێنـم، یاخـود بزووتێکتـان بـۆ دێنـم و، بڵێسـە ئاگرێـک کـە سـەرێکی دار بـێ، بـۆ ئـەوەی ئاگـری پـێ بکەنـەوەو خۆتانـی پـێ گـەرم بکەنـەوە.

واتـە: تەعبیـرەکان جییـان، بـەڵام هـەر یـەک نێوەڕۆکیـان هەیـە، ئنجـا وا پێدەچێ مووسـا ﷺ وەک لـە شـوێنی دیکـەش گوتوومانـە: ئـەوەی لێـرەش هاتـوە، فەرموویەتی و، ئـەوەی لـە سـوورەتی (النَّمل)یـش دا هاتـوە، فەرموویەتـی، ئینسـان جـاری وایـە قسـە دەکات بـە تەعبیرێـک دەیڵـێ، دواتـر بـە تەعبیرێکـی دیکـە دەیڵـێ.

ئنجـا ئەمـە هـەم بـۆ ئێـرەش وایـە و، هـەم بـۆ شـوێنەکانی دیکـەش، کـە خـوا ﷻ جـاری وا هەیـە، بەسـەرهاتێک دەگێڕێتـەوە دەفەرمـوێ: یەکێـک لـە کارەکتـەرەکان ئـاوای گـوت، دوایـی لـە شـوێنێکی دیکـە دەفەرمـوێ: ئـاوای گـوت، لـە تەعبیـرو شـێوەی دەربڕینەکـەدا، جیـاوازن، واتـە: هـەم ئەوەشـی گوتـوە و، هـەم ئەویشـی گوتـوە، یاخـود خـوا ﷻ مەبەسـتی گەیاندنـی نێوەڕۆکەکەیەتـی، هـەر جـارە بـە تەعبیرێکـی جیـاواز، وەک: هونـەر نوانـدن لـە قسـەکردندا (**التَّفَنُّنُ فِي الكَلام**).

٦)- ﴿لَّعَلِّيٓ ءَاتِيكُم مِّنۡهَا بِخَبَرٍ﴾، بەڵکو لە لای ویەوە هەواڵێکتان بۆ بێنم، ﴿مِّنۡهَا﴾، (**أَي: مِنْ عِنْدِ النَّارِ وَأَهْلِهَا الَّذِينَ أَوقَدُوها**)، واتە: لە لای ئەو ئاگرەوەو، ئەو خەڵکەی کە ئاگرەکەیان کردۆتەوە، هەواڵێکتان بۆ بێنم.

٧)- ﴿أَوۡ جَذۡوَةٖ مِّنَ ٱلنَّارِ﴾، یاخود (بەڵکو) بزووتێکتان لە ئاگر بۆ بێنم، (**جَذوة، وَجِذوة، وَجُذوَةٌ**)، یانی: (**العُودُ الغَليظُ المُشتَعِلُ**)، یاخود (**عُودٌ فِي رَأْسِهِ نَارٌ**)، واتە: دارێک کە پتەو بێ و بئایسێ، دەبێ لایەکیشی ئاگری پێوە نەبێ، بۆ ئەوەی هەڵبگیرێ، یاخود: دارێک کە سەرێکی ئاگر بێ، کە پێی دەگوترێ: بزووتە ئاگر، واتە: دارێک کە سەرێکی ئاگر بێ و لایەکەی دیکەی بگیرێ.

٨)- ﴿لَعَلَّكُمۡ تَصۡطَلُونَ﴾، بەڵکو گەرم ببنەوە، (**الإصْطِلاءُ: إفْتِعَالٌ مِنَ الصَّلي**)، (**صَلي**) واتە: خستنە نێو ئاگر، (**إصطِلاء**): (**إفتِعَال**)ە، واتە: بزووتێکە دێنم و، ئاگری پێ بکەنەوەو پێی گەرم ببنەوە.

لـە پەیمانـی کـۆن (**سـفر الخـروج**)دا، تەعبیرەکـە ئـاوا هاتـوە: (**إنَّ مـوسى اسـتَأذَنَ صِهـرَهُ فِي الذَّهَـابِ إلى مِـصْر لافتِقَـادِ أُختِـهِ وَ آلِـهِ...**)، واتـە: مووسـا ﷺ مۆڵەتـی لـە

خـەزووری خواسـت، کـە بچێتـەوە بـۆ میسـڕ، تاکـو هەواڵـی خوشـکی و نیزیـکانی و ماڵەوەیــان بزانــێ.

ئێمـە دوایـی لـە پەنـدو حیکمەتەکانـدا، زیاتـر تیشـک دەخەینـە سـەر هەندێـک واتــای دیکــە، کــە ئــەم ئایەتــە موبارەکانــە دەیانگەیەنــن، بۆیــە لێــرەدا تەنیــا بایــی ئەوەنــدە کــە ئایەتــەکان چەمــک و واتاکەیــان، ڕۆشــن بــێ، قســەیان لــە بــارەوە دەکەیــن.

مەسەلەی دووەم:

دوای ڕۆیشتنی مووسا ؑ بۆ لای ئاگرەکە، لە درەختێکەوە کە لە نێو پارچە زەوییەکی بە پێزی قەد پاڵی لای ڕاستی دۆڵەکە بوو، بانگ کرا: مووسا! بێگومان من خوام پەروەردگاری جیهانییان، ئنجا گۆچانەکەت فڕێدە! ئیدی کە فڕێیدا، بوو بە مارێکی بێپەزای لە جووڵەدا خێرا، وەک تیرە مار، مووساش ترسا و ڕایکرد، خواش بانگی کرد: بگەڕێوە و مەترسە، دەستی ڕاستیشت بخە یەختەوە، بە درەوشاوەیی دێتە دەرێ و، لە کاتی ترس و لەرزیشدا، باڵت بە تەنیشتتەوە بنووسێنە، ئەوە دوو بەڵگەی ڕوونی پەروەردگارتن، بۆ لای فیرعەون و گەلە یاخییەکەی و دارو دەستە یاخییەکەی:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّآ أَتَىٰهَا نُودِىَ مِن شَٰطِئِ ٱلْوَادِ ٱلْأَيْمَنِ فِى ٱلْبُقْعَةِ ٱلْمُبَٰرَكَةِ مِنَ ٱلشَّجَرَةِ أَن يَٰمُوسَىٰٓ إِنِّىٓ أَنَا ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٠﴾ وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ ۖ فَلَمَّا رَءَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَآنٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ ۚ يَٰمُوسَىٰٓ أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ ۖ إِنَّكَ مِنَ ٱلْءَامِنِينَ ﴿٣١﴾ ٱسْلُكْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ وَٱضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ ٱلرَّهْبِ ۖ فَذَٰنِكَ بُرْهَٰنَانِ مِن رَّبِّكَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِي۟هِۦٓ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴿٣٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ فَلَمَّآ أَتَىٰهَا ﴾، کاتێک چووە لای، ڕاناوەکە (ها) بۆ ئاگرەکە دەچێتەوە، ئەگەر یەکێک بڵێ: ئاگر نەبووە! دەڵێین: گرنگ ئەوەیە مووسا پێی وابووە ئاگرە، ئەگەرنا ئاگر نەبووە و، ڕووناکییەک بووە، ڕووناکییەکی تایبەت بووە، لە سوورەتی (النَّمل)دا دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا جَآءَهَا ﴿٨﴾ ﴾، ئەمە هونەر کارییە، لە قسەکردندا، (جَاءَ) و (أَتَى) یەک واتایان هەیە، لەگەڵ تۆزێک جیاوازییدا، گرنگ ئەوەیە یەک نێوەڕۆک دەگەیەنن، ﴿ فَلَمَّآ أَتَىٰهَا ﴾، کاتێک چووە لای ئاگرەکە، یان ئەوەی ئەو بە ئاگری لێ حاڵیی بووە.

٢)- ﴿نُودِىَ مِن شَـٰطِىِٕ ٱلْوَادِ ٱلْأَيْمَنِ فِى ٱلْبُقْعَةِ ٱلْمُبَـٰرَكَةِ مِنَ ٱلشَّجَرَةِ﴾، بانگ کرا (لە کوێوە بانگ کرا؟!)، لە قەد پاڵی ڕاستی دۆڵەکەوە، لە درەختەکەوە، کە لە پارچە زەوییەکی بە پێزدا بوو.

واتە: مووسا لە درەختێکەوە بانگ کرا، کە لە پارچە زەوییەکی بەپێزدا بوو، لە قەد پاڵی لای ڕاستی ئەو شیو و دۆڵە، کە چیای **طووڕ**ی لێیە، یانی: درەختێک لە پارچە زەوییەکی دیاریکراودا، کە بە پێزە، ڕواوە، ڕووناکییەکی تێدا بووە، ئنجا لە ڕووناکیی ئەو درەختەوە، کە لە نێو ئەو پارچە زەوییەدا ڕواوە و، ئەو پارچە زەوییەش لە لای ڕاستی شیوەکە بووە، لەوێوە بانگ کرا.

لێرە دەفەرموێ: ﴿نُودِىَ مِن شَـٰطِىِٕ ٱلْوَادِ ٱلْأَيْمَنِ فِى ٱلْبُقْعَةِ ٱلْمُبَـٰرَكَةِ مِنَ ٱلشَّجَرَةِ﴾، بەڵام لە سووڕەتی **(النمل)**دا، دەفەرموێ: ﴿نُودِىَ أَنۢ بُورِكَ مَن فِى ٱلنَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَـٰنَ ٱللَّهِ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٨﴾﴾، بانگ کرا کە پێزدار بێ ئەو کەسەی لە نێو ئاگرەکەدایەو، ئەوەی لە دەوریەتی و، پاکیی بۆ خوای پەروەردگاری جیهانییان، بەڵام لێرەدا لە سووڕەتی **(القصص)**دا، زیاتر دیاریی کراوە، ئەو بانگ کرانەی مووسا عليه السلام لە کوێوە بووە؟ لە درەختێکەوە بووە، کە لە پارچە زەوییەکی بە پیت و پێزدا، ڕوواوە، کە لە قەد پاڵی لای ڕاستی شیوەکەدا بووە، لە لای ئەو چیایەی بە **طووڕ** ناوبراوە، **(بُقْعَة)** بە **(بِقَاع)** کۆ دەکرێتەوە، **(البُقعَةُ: قِطعَةٌ مِنَ الأرْضِ مُتَمَيِّزَةٌ عَمَّا حَولَهَا)**، **(بقعة)** پارچە زەوییەکە، کە لە چاو ئەو زەوییانەی دەوروبەری دیارەو جیا کراوەیە.

﴿مِنَ ٱلشَّجَرَةِ﴾، لە درەختەکەوە، **(أَل)**ی، سەر **(شَجَرَة)** بۆ ناساندنە، بەڵام **(التَّعرِيفُ لِلجِنسِ وَالعُدولُ عَنِ التَّنكِيرِ، إِشَارَةٌ إِلَى أَنَّهَا شَجَرَةٌ مَقصُودَةٌ، وَلَيْسَ التَّعرِيفُ لِلعَهدِ، لِإِنَّهُ لَم يَجرِ ذِكرُ الشَجَرَةِ سَابِقاً)**، ناساندن **(تعريف)** لە زمانی عەرەبییدا یان بۆ تێکڕا **(جِنس)**ە، یان بۆ **(عَهد)**ە، کە **(عَهد)** لە کوردیی دا دەکەوێتە شوێنی: (کە)، یانی: ئەگەر من گوتم: کتێبەکە، واتە: ئەو کتێبەی

کە ناسراو (**مَعهود**)ەو دەزانین کامەیە، بەڵام لێرەدا بۆ تێکڕا (**جِنس**)یە، چونکە پێشتر باسی ئەو درەختە نەکراوە، تاکو بفەرموێ: درەختەکە، ئنجا بۆچی بە (**ال**)ی ناساندن (**تَعرِیف**) هاتووەو، بە نەناسراو (**نَکِرَة**) نەهاتووە؟ ئاماژەیە بەوە کە ئەو درەختە، درەختێکی دیارییکراو و بە ئامانج گیراو و ناسراو بووە.

ئنجا ئایا بانگ کردنەکە چۆن بوو؟

٣)- ﴿أَن يَـٰمُوسَىٰٓ إِنِّىٓ أَنَا ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَـٰلَمِينَ﴾، کە ئەی مووسا! بە دڵنیایی من خوام، پەروەردگاری جیهانییان، ئا ئەوە نێوەڕۆکی بانگکردنەکە بوو، لە سوورەتی (**النمل**) دا، دەفەرموێ: ﴿يَـٰمُوسَىٰٓ إِنَّهُۥٓ أَنَا ٱللَّهُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٩﴾﴾النمل، ئەی مووسا! بە دڵنیایی منم، خوای زاڵی کارزان، کەواتە: خوا ﷻ ئەمەشی فەرمووە و، ئەوەشی فەرمووە، یاخود: نێوەڕۆکی ئەو دووەی فەرمووە، بەڵام خوا ﷻ لە سوورەتی (**القصص**)دا، هەندێکی فەرمووە بە تەعبیرێک و، لە سوورەتی (**النَّمل**)دا هەندێکی دیکەی فەرمووە، بە تەعبیرێک، واتە: خوا ﷻ دابەشی کردوە بەسەر ئەو دوو سوورەتەدا.

٤)- ﴿وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ﴾، (خوا ﷻ پێی فەرموو:) کە گۆچانەکەت فڕێ بدە، لە سوورەتی (**النَّمل**)دا، دەفەرموێ: ﴿وَأَلْقِ عَصَاكَ ﴿١٠﴾﴾، واتە: گۆچانەکەت فڕێ بدە، (**أَن**)کەی لەگەڵدا نیە.

٥)- ﴿فَلَمَّا رَءَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَآنٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ﴾، کاتێک گۆچانەکەی بینی دەجووڵایەوەو هەڵدەبەزیی و دادەبەزیی، وەک تیرە مار، یان وەک مارێکی گچکە، پشتی هەڵکردو ڕۆیی و ئاوڕی نەدایەوە، لە سوورەتی (**النَّمل**)یشدا بە هەمان تەعبیر هاتوە.

٦)- ﴿يَـٰمُوسَىٰٓ أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ﴾، (خوا ﷻ فەرمووی:) ئەی مووسا ﵇! بگەڕێوە و مەترسێ، بەڵام لە سوورەتی (**النَّمل**)دا دەفەرموێ: ﴿يَـٰمُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّى لَا يَخَافُ لَدَىَّ ٱلْمُرْسَلُونَ ﴿١٠﴾ إِلَّا مَن ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًۢا بَعْدَ سُوٓءٍ فَإِنِّى غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١﴾﴾، (خوا ﷻ فەرمووی:) ئەی مووسا! ﵇ مەترسە، ڕەوانە کراوان لە لای من ناترسن، مەگەر کەسێکیان ستەمی کرد بێ و، دوایی چاکەی لە شوێنی خراپەکە دانا بێ، ئەوە بە دڵنیایی

من لێبوردەی میهرەبانم، واتە: لە سوورەتی (النَّمل)دا زیاتر ڕوونکراوەتەوە کە خوا ﷻ چۆن مووسای دڵنیا کردۆتەوە، بەڵام لە سوورەتی (القصص) دەفەرموێ: ﴿أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ﴾، ڕوو لە لای من بکەو مەترسێ.

٧)- ﴿إِنَّكَ مِنَ ٱلْءَامِنِينَ﴾، بە دڵنیایی تۆ لە دڵنیا کراوانی، تۆ لە بێ زیانانی، (آمِن) پێچەوانەی (خَائِف)ە، (خَائِف) یانی: کەسێک بترسێ و ترس و لەرزی هەبێ، بەڵام (آمِن) واتە: بێ ترس و دڵنیا.

٨)- ﴿ٱسْلُكْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ﴾، دەستت بخە نێو یەخەتەوە، لێرەدا بە بێ (و)ی بادانەوە (عطف) هاتوە، بەڵام لە سوورەتی (النَّمل)دا دەفەرموێ: ﴿وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ ﴿١٢﴾﴾، هەروەها دەستیشت بخە یەخەتەوە، بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ٱسْلُكْ يَدَكَ﴾، (ٱسْلُكْ) لەگەڵ (وَأَدْخِلْ) هەر یەکن، واتە: دەستت بخە یەخەتەوە.

٩)- ﴿تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ﴾، بەسپێتیی دێتە دەرێ بەبێ زیان (و نەخۆشیی).

لە سوورەتی (النَّمل)یشدا، بە هەمان شێوە هاتوە، واتە: بە سپیەتیی دێتە دەرێ بێ زیان، یانی: بێ ئەوەی نەخۆش بێ، نەخۆشیی بەڵەکیی گرتبێ، یان بێ ئەوەی زیانێکی پێگەیشتبێ، بە درەوشاوەیی دەدرەوشێتەوە، نەک بسووتێ یاخود زیانی پێ گەیبێ، یان نەخۆشییەکی گرتبێ.

١٠)- ﴿وَٱضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ ٱلرَّهْبِ﴾، ئەمە بەس لێرەدا هاتوەو لە سوورەتی (النَّمل)دا، نەهاتوە، واتە: لە کاتی ترس و لەرزدا، باڵت بەخۆتەوە بنووشتێنە، بە خۆتیەوە بنووسێنە، زانایان گوتوویانە: (تمثيلٌ بِحالِ الطَّائِرِ، بَدَلاً مِنْ أَن تطيرَ خَوفاً)، باڵندە ئەگەر بترسێ، یەکسەر باڵی لێک دەدات و دەفڕێ، بەڵام باڵندە ئەگەر نەترسێ، باڵەکانی دێنێتەوە یەک، باڵەکانی بەخۆیەوە دەنووسێنێ، واتە: تۆش باڵت بەخۆتەوە بنووسێنەو مەترسێ، دڵنیابەو هیچ ترست نەبێ، بۆیە زانایان گوتوویانە: (وَالمَعنى: إنكَفِف عَنِ التَّخَوّفِ مِنْ أَمرِ الرِّسَالَة)، واتە: هیچ ترست نەبێ لە گەیاندنی پەیامی خوا ﷻ، بە ئاسانیی بۆت دەگات و بێ زیان دەبێ.

١١)- ﴿فَذَٰنِكَ بُرْهَٰنَانِ مِن رَّبِّكَ﴾، ئەم دووانە، (گۆچانەکەت و دەستەکەت)، دوو بەڵگەی ڕوون و ئاشکران، لە لایەن پەروەردگارتەوە.

١٢)- ﴿إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِۦٓ إِنَّهُمْ كَانُواْ قَوْمًا فَٰسِقِينَ﴾، بەرەو لای فیرعەون و دارو دەستەکەی، بێگومان ئەوان کۆمەڵێکی لاڕێن.

کەواتـە: بچـۆ، بیانهێنـەوە سـەر ڕێـی ڕاسـت، لـە سـوورەتی (**النَّمـل**)دا، دەفەرمـوێ: ﴿فِي تِسْعِ ءَايَٰتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِۦٓ ﴿١٢﴾﴾، واتـە: لـە نێـو نـۆ بەڵگـە و نیشـانەدا، بچـۆ بـەرەو لای فیرعـەون و گەلەکـەی، لـەوێ دەفەرمـوێ: گەلەکـەی، بـەڵام لـە (**القصـص**)دا دەفەرمـوێ: ﴿إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِۦٓ﴾، لێـرەدا باسـی نـۆ نیشـانەکان نـاکات، بـەڵام لـە سـوورەتی (**النَّمـل**)دا، باسـیان دەکات، واتـە: ئـەم دووە بەڵگـەن، حـەوتی دیکەشـیان لەگەڵـدان، دەبنـە نـۆ، هەروەهـا لـە سـوورەتی (**الإسراء**)یشـدا، خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ فَسْـَٔلْ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِذْ جَآءَهُمْ ﴿١٠١﴾﴾، نـۆ نیشـانەمان بـە مووسا ؑ دابـوون، لـە بەنـوو ئیسـڕائیل بپرسـە؟ کاتێـک کـە مووسـا چـوو بـۆ لایـان (بـە نـۆ بەڵـگەو نیشـانەکانەوە).

وشـەی (فَذَٰنِكَ) بـە (**فَذَآنِّـك**)ەش، خوێندراوەتـەوە واتـە: نوونەکـەی بـە گیرەدارکـراو (**مُشَـدَّد**)یی خوێندراوەتـەوە، ئـەوەش جـۆرە خوێندنەوەیەکـی دیکەیـەو، هـەر هەمـان واتاشـی هەیـە.

مەسەلەی سێیەم و کۆتایی:

مەترسیی دەربڕینی مووسا عليه السلام لە فیرعەون و دەستەو دایەرەکەی، کە لەسەر بابای قیبتیی بیکوژنەوەو، داواکردنی لە خوا سبحانه وتعالى کە هارووونی برایشی چونکە لەو زمان پاراوترە، لەگەڵی بنێرێ بۆ پاڵپشتیی و، بەڵێ، فەرمووونی خوا سبحانه وتعالى، بۆ داواکارییەکەی و، دڵنیا کردنیشی لە پارێزران و سەرکەوتنیشی:

خوا سبحانه وتعالى دەفەرموێ: ﴿ قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا أَنتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴾، (مووسا عليه السلام) فەرمووی: پەروەردگارم! من کەسێکم لێکوشتوون، ئنجا دەترسێم بمکوژن، لە سوورەتی (**الشُّعراء**) دا، بەو شێوەیە هاتوە: ﴿ قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴿١٢﴾ وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَارُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنبٌ فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾ ﴾، واتە: (مووسا عليه السلام) فەرمووی: پەروەردگارم! من دەترسم بە درۆم دابنێن و، سینەشم تەنگ بێ و زمانیشم گۆ نەکات، بۆیە بنێرە بە دوای هارووونیش دا، (ئەویش ڕەوان بکە، لەگەڵم)، هەروەها گوناهێکیشیان لەسەرمە (بە لای خۆیانەوە، تاوانێکم بەرانبەر کردوون)، دەترسم بمکوژن.

٢)- ﴿ وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا ﴾، هارووونی براشم، ئەو زمانی لە من پاراوترە و ڕوونترە.

٣)- ﴿ فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي ﴾، ئەوم لەگەڵدا بنێرە، وەک پاڵپشت، با بەڕاستم دابنێ.

٤)- ﴿ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴾، من دەترسم بە درۆم دابنێن.

لێرە تەعبیرەکە ئاوا هاتوە، بەڵام لە سوورەتی (**الشُّعراء**)دا، بە جۆرێکی دیکە هاتوە، لە ئایەتەکانی: (١٢و ١٣و ١٤)دا کە پێش تۆزێک هێنامانن، لە سوورەتی (**طه**)ش دا، ئاوا هاتوە: ﴿ وَٱجْعَل لِّي وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِي ﴿٢٩﴾ هَٰرُونَ أَخِي ﴿٣٠﴾ ٱشْدُدْ بِهِۦٓ أَزْرِي ﴿٣١﴾ وَأَشْرِكْهُ فِيٓ أَمْرِي ﴿٣٢﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّكَ كُنتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾ ﴾**طه**، واتە: وەزیرێکیشم لە بنەماڵەی خۆم، بۆم بڕەخسێنە، ئەویش هاڕوونی برام بێ، پشتمی پێ بەهێزبکەو، لە کارمدا هاوبەشی بکە، بۆ ئەوەی زۆر یادت بکەین و، زۆر بە پاکت بگرین، بێگومان تۆ بینەری ئێمەی.

با تەماشا بکەین! لەم سوورەتی (**القصص**)دا، بە جۆرێکەو، لە سوورتی (**الشُّعراء**)دا و، لە سوورەتی (**طه**)ش دا، هەر کامیان جۆرێکە، بەڵام نێوەڕۆکی هەموویان یەکە، لە سوورەتی (**الشعراء**)دا مووسا عليه السلام مەترسیی ئەوەی دەربڕیوە کە بیکوژن و، بە درۆی دابنێن و، زمانی گۆ نەکات و، سینەی تەنگ بێ، داوای کردوە، کە هاڕوونی برای لەگەڵ بنێرێ، وەک پاڵپشت، بەڵام لە (**القصص**)دا، بە جۆرێکی دیکە تەعبیری لێ کردوە، چونکە ئەوەی زیاتر جێی گرنگیی و بایەخی مووسا بووە، بەپێی ئەو سیاقەی کە لێرە دەیخوازێ، ئەوە پێشخراوە، کە ئەوە بووە، بیکوژن، ترسی هەبووە بیکوژن.

هەڵبەتە ترسی لە خودی کوشتنەکە نەبووە، ئەگەر بیکوژن لە پێناوی خوادا شەهید دەبێ، بەڵکو ترسی لەوە بووە، کە بیکوژن و نەتوانێ پەیامی خوا سبحانه وتعالى بگەیەنێ، بۆیە مووسا عليه السلام لەبەر ئەوەی ڕەوانەکراوی خوایە، دووربینیی کردوە، کە بتوانێ بە تەواویی پەیامی خوا بگەیەنێ، هەموو ئەو شتانەی کە پێویستن بۆ گەیاندنی ئەو پەیامەو، گەیاندنی پەیامەکە پەکی لەسەریان کەوتوە، هەموویانی داوا کردوون، ئنجا کەسێکیش بە تەمای کارێک بێ، بیکات، بێگومان دووربینیی تێدا بە خەرج دەدات و، هەوڵ دەدات پێداویستییەکانی بۆ دابین

بکات، نەک هەروا بە لام سەر لایی بەنێو بکەوێ، بەڵام وەک گوتمان لە هەر شوێنە، خوا ﷻ شتێک پێش دەخات و، شتێک زیاتر دەردەخات، کە ئەو کەش و هەوایەی، ئەو بەسەرهاتەی تێدا هاتوە، یاخود ئەو کاتەی ئەو سوورەتەی تێدا دابەزیوە، خواستوویەتی.

ئنجا دوای ئەوەی مووسا ﷺ قسەکانی خۆی تەواو کردن، خوا ﷻ وەڵامی دایەوە:

٥)- ﴿قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ﴾، (خوا) فەرمووی: بە دڵنیایی قۆڵت بە هۆی برایەکەتەوە بەهێز دەکەین، وەک گوتمان (**عَضُد**)، واتە: قۆڵ (نێوان ئانیشک و شان)، ﴿سَنَشُدُّ عَضُدَكَ﴾، (**أَي: نُقَوِّيك**) بەهێزت دەکەین، (**الشدُّ: الرَّبطُ**)، بەستن، قایم کردن.

٦)- ﴿وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا﴾، دەستەڵاتێکتان پێ دەدەین بە هەردووکتان، (**السُّلْطَانُ: مَصْدَرُ تَسَلَّطَ عَلَى الْقُلُوبِ وَالنُّفُوس، أَي: مَهَابَةً وَرُعباً فِي قُلُوب الأَعْدَاء**)، واتە: (سلطان) چاوگی (تسلّط)یە، یانی: دڵەکان و دەروونەکانی خستنە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، یانی: سام و هەیبەت و دەستەڵاتێکتان پێ دەدەین، کە ڕێگر بێ لەوەی ئەوان زیانتان پێبگەیەنن.

٧)- ﴿فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا﴾، ئنجا ئەوان دەستیان پێتان ناگات، کە زیانتان پێ بگەیەنن و بتانکوژن، یاخود زیانتان پێ بگەیەنن، (**أَي: لاَ يُؤْذونكُما بِسوءٍ**)، کە هیچ زیانێکتان پێ نەگەیەنن، کوشتن و کەمتر لە کوشتنیش.

٨)- ﴿بِآيَاتِنَا أَنتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ﴾، هەردووکتان و ئەوانەش کە شوێنتان کەوتوون، بەهۆی نیشانەکانمانەوە، زاڵن، لە سوورەتی (**طه**)دا، لە وەڵامی هەموو ئەو داواکارییانەی مووسادا ﷺ کە لەوێ ڕیزیان دەکات، دەفەرموێ: ﴿قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَىٰ ﴿٣٦﴾﴾، واتە: داواکارییەکەت پێدرا، ئەی مووسا! بەڵام لێرەدا خوا ﷻ چۆنیەتیی داوا جێبەجێ کردنەکەی، ڕوون دەکاتەوە، دەفەرموێ: ﴿سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا ۚ بِآيَاتِنَا أَنتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ﴾.

ئـەم سـیاقە وایخواسـتوە کـە خـوا ﷻ شـیی بکاتـەوە، دیـارە لـە ئەصڵـی ئاخاوتنـی نێـوان خـوا ﷻ و پێغەمبـەرە هەڵبژاردەکەیـدا: مووسـا ، ئـەو وتـو و وێـژ و قسـە و باسـانە، هەموویـان بـوون، ئنجـا خـوا ﷻ لـە سـوورەتی (**طـه**)دا، چۆنیەتیـی وەڵامدانەوەکـەی کـورت دەکاتـەوەو، لـە سـوورەتی (**الشُعراء**)دا، بە جۆرێـک دەیهێنێ و، لـە سـوورەتی (**القصـص**)دا بـە جۆرێـک و، لـە سـوورەتی (**النمـل**)دا، بـە جۆرێـک، بـەڵام هەمـان نێـوەڕۆک لـە هەموویانـدا هاتـوە، هەرجـارە و بـە دەربڕینێـک.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿بِـَٔايَٰتِنَآ أَنتُمَا وَمَنِ ٱتَّبَعَكُمَا ٱلْغَٰلِبُونَ﴾، ئـەم ﴿بِـَٔايَٰتِنَآ﴾، زانایـان چەنـد واتایەکیـان بـۆ لێکداونـەوە:

أ- (**إذهَبا بِئايَاتنا**) بە ئایەتەکان و نیشانەکانی ئێمەوە بچن.

ب- هەندێکیان ئاوایان لێکداوەتەوە: ﴿فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِـَٔايَٰتِنَآ﴾، یانی: (**يُصرَفُون عَنكُمَا بِئايَاتنا**)، دەستیان ناتانگاتێ، بەهۆی نیشانەکانمانەوە، بەهۆی بەڵگە و موعجیزەکانمانەوە، واتە: لێتان لادەدرێن، بە هۆی ئەو بەڵگە و موعجیزانەوە، کە ئێمە پێماندان.

ج- (**وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلطَاناً بِئايَاتنا**)، ئەمە ڕستەیەکی نێواخنە، واتە: ئێمە دەستەڵاتتان پێ دەدەین، بە هۆی نیشانەکان و موعجیزەکانی خۆمانەوە، کە پێمان داون.

د)- یاخود ﴿بِـَٔايَٰتِنَآ﴾، پەیوەست دەبێ بەدوای خۆیەوە: ﴿بِـَٔايَٰتِنَآ أَنتُمَا وَمَنِ ٱتَّبَعَكُمَا ٱلْغَٰلِبُونَ﴾، ئێوە زاڵ دەبن بەهۆی نیشانەکانمانەوە، هەردووکتان و ئەو کەسانەش کە شوێنتان دەکەون.

واتـە: ئـەو ڕسـتەیە چـوار جـۆرە ئەگـەری هـەن و، چـوار جـۆرە واتـای هـەن و واتایەکانیـش لێـک نیزیکـن.

ئەمـە ئـەو سێ مەسـەلەیە بـوون، کـە تەرخانمان کردبـوون بـۆ زیاتر شـیکردنەوەی چەمـک و واتـای ئـەو حـەوت (٧) ئایەتـە موبارەکـەی، کـە قۆناغـی پێنجەمـی ژیـان و بەسـەرهاتی مووسـا پێـک دێنێ.

حوکم و حیکمەت و پەندەکانی
ئەم پێنج قۆناغەی بەسەرهاتی مووسا عليه السلام

ئـەم پێـج قۆناغـەی کـە باسـکران لـە میانـی ئـەم ئایەتانـەدا کـە ڕابـردن، ئێمـە سـەرجەم شەسـت و یـەک (٦١) دەرس و پەندمـان لـێ هەڵهێنجـاون، کـە بـە تەئکیـد دەگونجـێ زیاتریشـیان لـێ هەڵبهێنجرێـن، بـەڵام ئەوەنـدەم بـە پێویسـت زانیـون:

١- نەخشـەی خـوای کارزان لـە گـەردوون و ژیانـی مرۆڤـدا، زۆر وردو کارزانانـە و پەنهـان و پـڕ حیکمەتـە:

بـۆ وێنـە: **(القرطبـي)** ئـەو قسـەیە لـە وەهەبـی کـوڕی مونەببیهـەوە دێنـێ، کـە یەکێـک بـووە لـە زانایانـی جوولەکـە و، مسـوڵمان بـووە، گوتوویـەتی: **(بَلَغَنـي أَنَّ فِرعَـونَ ذَبَـحَ فِي طَلَـبِ مُوسى سَـبعِينَ أَلـفَ وَلِيـد)**[1].

وەهەبـی کـوڕی مونەببیـە دەڵـێ: پێـم گەیشـتوە کـە فیرعەون لـەوەدا کە سـۆراغی مووسـای کـردوەو بـە دوای مووسـادا گـەڕاوە، کـە چنگـی بکـەوێ و لـە بەینـی ببـات، حەفتـا هـەزار (٧٠،٠٠٠) منداڵـی سـەربڕیوە، کەچـی ئـەو حەفتـا هـەزارەی بەبـێ هـۆکار سـەربڕیون و، هیچیـان مووسـا عليه السلام نەبـوون، بـەڵام ئـەو مووسـایەی کـە ئـەو لێـی ترسـاوە و، ئـەو حەفتـا هـەزارەی لەبـەر وی سـەربڕیون، دوایـی هاتۆتـە ماڵـی خـۆی، هـەر بـۆ خۆشـیی بەخێـوی کـردوە!

تەماشـای نەخشـەی خـوا سبحانه وتعالى بکـەن! کـە دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا ﴿١٥﴾ وَأَكِيدُ كَيْدًا ﴿١٦﴾﴾ **الطـارق**، ئـەوان پیـلان دەگێـڕن و منیـش نەخشـە دادەنێـم، هەروەهـا دەفەرمـوێ: ﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٥٤﴾﴾ آل عمـران، واتـە:

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٣، ص٢٠٢.

ئـەوان فێڵیـان کـردو خـواش نەخشـەی دانـا، خـواش ﷻ پلانـی دانـا و خـوا ﷻ باشـترین پلان دانـەرە، ئنجا لـە پەنـدی عەڕەبییـدا هاتـوە: (العبـد یُدَبِّـرُ، وَاللهُ یُغَـیِّرُ)، عەبـد نەخشـە دادەنـێ و، خـوا دەیگـۆڕێ، یـان لـە کوردەواریـی خۆمانـدا دەڵێـن: ئـەوەی لـە لای عەبـد خەیاڵـە، لـە لای خـوا بەتاڵـە.

ئنجـا ئـەو نەخشـە و بەرنامەیـەی خـوای کارزان کـە لـە ژیانـی مووسـادا ﵇ بەرجەسـتە بـووە، دیـارە ئـەوە نموونەیەکـە، لـە نەخشـەی خـوا ﷻ، ئەگەرنـا هـەر کامێـک لـە ئێمـە، ئەگـەر لـە ژیانـی خـۆی ورد بێتـەوە، ئـاوا نەخشـەی خـوا ﷻ لـە ژیانـی خۆیـدا دەبینـێ، هـەر کەسـە لـە قـەدەر خـۆی.

بێگومـان قەناعەتـم وانیـە فیرعـەون حەفتـا هـەزار منداڵـی سـەربڕیبێ، بـەڵام بـە تەئکیـد دەبـێ ژمارەیەکـی زۆری سـەربڕیبن، چونکـە ئایەتەکـە وا دەفەرمـوێ: ﴿ یُذَبِّحُ أَبۡنَآءَهُمۡ ﴾، هـەم کـە دەفەرمـوێ: (یُذَبِّحُ) لـە جیاتـی (یَذبَـحُ)، (یَذبَـحُ)، واتـە: سـەری دەبـڕی، بـەڵام (یُذَبِّحُ) واتـە: زۆری سـەر دەبڕیـن، هـەم کـە دەفەرمـوێ: ﴿ یُقَتِّلُونَ أَبۡنَآءَكُمۡ ﴾**الأعـراف**، یانـی: زۆری دەکوشـتن، لەوێـش دەیتوانـی بفەرمـوێ: (**یَقتُـلُ**)، بـەڵام (**یُقَتِّـلُ**) یانـی: زۆری لـێ دەکوشـتن، ئنجـا وەک پێشـتریش باسـم کـرد: کـە دەفەرمـوێ: (یُذَبِّحُ)، دواییـش دەفەرمـوێ: (**یُقَتِّـلُ**) لەبـەر ئەوەیـە کـە هەمـوو لەبەیـن بردنەکانـی فیرعـەون بـۆ نێرینەکانـی گەلـی مووسـا، بەنـوو ئیسـڕائیل، وا نەبـووە کـە بـە شـێوەی سـەربڕین بـن، وەک لـە (پەیمانـی کۆن)یشـدا هێنامـان، بەڵکـو هەندێـک جـار، یەکسـەر خسـتوویاننە نێـو دەریـاوەو خنکاندوویانـن، یـان بـە شـێوەی دیکـە لـە بەینیـان بـردوون.

٢- حیکمەتی زۆرجار دووبارەبوونەوەی بەسەرهاتی مووسا و فیرعەون:

بەسـەرهاتی مووسـا ﵇ و فیرعـەون لـە قوڕئانـدا، بۆیـە زۆرجـار دووبـارە کراوەتـەوە، کـە هەمـووی دەوری بیسـت و سـێ (٢٣) جـار، لـە بیسـت و سـێ شـوێنی قوڕئانـدا هاتـوە، چونکـە کۆمەڵگاکانـی بەشـەریی، هەمیشـە ئـەو حاڵەتەیـان

تیـدا دووبـارە دەبێتـەوە، هەمیشـە حوکمڕانێـک، فیرعەونانـە حوکـم دەکات و، خـۆی دەسـەپێنێ و، خـزم و حیـزب و دەوروبـەرو وابەسـتە و دابەسـتەکەی خـۆی، بەسـەر کۆمەڵـگادا دەسـەپێنێ و قۆرخکاریـی دەکات و، خراپـەو سـتەم دەکات و، خەڵکەکـەش بێچـارە دەکات، سـەرەنجام لەنێـو ئـەو خەڵکـەدا ڕاپەڕیـن، دروسـت دەبـێ، یەکێـک پێشـیان دەکـەوێ کـە غیرەتـی دەجووڵـێ چیدیکـە، ئـەو سـتەمە قبـووڵ نەکـەن، هەمیشـە ئـەو سیناریۆیەو، ئـەو حاڵەتـە دووبـارە دەبێتـەوە، بۆیـە خـوا ﷻ بەسـەرهاتی مووسـا ؈ و فیرعەونـی زۆر لـە قورئانـدا دووبـارە کردۆتـەوە، لەبـەر ئـەوەی ئـەم حاڵەتـە: حاڵەتـی هەبوونـی سـتەم و، دوایـی ڕاپەڕیـن لـە دژی سـتەم و، کۆتایـی پـێ هێنانـی سـتەم و، شـۆڕش کـردن لـە دژی، هەمیشـە لـە ژیانـی بەشـەردا دووبـارە دەبێتـەوە،

هێنـدە گێڕانـەوەی ئـەو بەسـەرهاتە، یـانی: هـەر کاتێـک کەسـێک هەبـوو فیرعەونانـە حوکمـی کـرد، ئێـوەش مووسـایانە لێـی ڕاپـەڕن، بۆیـە گوتـراوە: (**لِـكُلِّ فِرعَـونٍ مُـوسى**)، هـەر فیرعەونێـک مووسـایەکی بـۆ دەبـێ، دیـارە لـە کاتێکـدا کـە کۆمەڵـگا زینـدوو بـێ و خـاوەن ئیـرادە بـێ، مووسـایەکیان هـەر تێـدا هەڵدەکـەوێ، کـە بەرۆکـی ئـەو فیرعەونـە بگـرێ، یەخـەی بگـرێ و ئـەو خەڵکـە، ئـەو کۆمەڵـگا مەزڵـوم و بەشـخوراو و سـەرکوتکراو و مـاف پێشـێل کـراوە، دەربـاز بـکات، لـە چنگـی ئـەو فیرعەونـە خـۆ بـە پـەروەردگار زان و، خـۆ بـە پەرسـتراو زانـە، کـە ئێسـتا بـە داخـەوە بـە تایبـەت لـە وڵاتانـی مسوڵمانشـین دا، حوکمـی فیرعەونانـە زۆر زۆرە.

هەڵبەتـە کەسانێکیش هـەن وەک مووسـا ؈ ڕاپەڕیـون، بـەڵام مـەرج نیـە وەک مووسـایان بـۆ ڕەخسـابێ، بـەڵام گرنـگ ئەوەیـە ئینسـان هەوڵـدەدات، لـە ڕاسـتییدا هـەر کاتێـک فیرعەونایەتیـی هەبـوو، دەبـێ مووسـایانەش لـە دژی ئـەو حوکمـی فیرعەونایەتیـی و خۆسـەپاندنە ڕاپەڕیـن بکـرێ.

٣- بێگومـان بەنـوو ئیسـڕائیل، ڕۆڵەکانـی یەعقـووب ﷺ کـە دوایـی بوونـە گـەل و نەتەوەیـەک، بـە نـاوی گەلـی جوولەکـە، کاتـی خـۆی لـە ئایینـی ئیبڕاهیـم ﷺ لایانـداوە:

چونکـە بەنـوو ئیسـڕائیل، یانـی: ڕۆڵەکانی ئیسـڕائیل، ئیسـڕائیل نازنـاوی یەعقووبە، یەعقـووب کـوڕی ئیسـحاقە، ئیسـحاق کـوڕی ئیبڕاهیمـە، ئەوانـەش خۆیـان لەسـەر ئایینـی ئیبڕاهیـم بینیـوە، بـەڵام لایانـداوە، بۆیـە خـوا ﷻ فیرعەونـی تێبـەرداون، بەڵگەشـمان ئـەو هەمـوو بەهانـە گرتنانـەن کـە دوایـی بـە مووسـاو هاڕوونـی برایـان گرتـوون، بـۆ وێنـە: لـە سـوورەتی (**الأعـراف**)دا، خـوا عزوجـل بۆمـان دەگێڕێتـەوە، دەفەرمـوێ: ﴿قَالُواْ يَـٰمُوسَى ٱجْعَل لَّنَآ إِلَـٰهًا كَمَا لَهُمْ ءَالِهَةٌ﴾**الأعـراف**، واتـە: گوتیـان: مووسـا ﷺ پەرسـتراوێکمان بـۆ دابنـێ، وەک چـۆن ئەوانـە چەنـد پەرسـتراوێک دەپەرسـتن، مانـای وایـە لادان و لـە ڕێ هەڵـە بـوون، لـە نێـو گەلـی بەنـوو ئیسـڕائیلدا، زۆر هەبـووە، ئەگەرنـا داوای وا چـۆن لـە مووسـا ﷺ دەکـەن؟ پەرسـتراوێکمان بـۆ دابنـێ، وەک چـۆن ئـەو خەڵکـە چەنـد بـت و صەنەمێـک دەپەرسـتن، وەک لـە سـوورەتی (**الأعـراف**)دا، هاتـوەو بـا ئایەتـەکان هەموویـان بێنیـن:

﴿وَجَـٰوَزْنَا بِبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْبَحْرَ فَأَتَوْاْ عَلَىٰ قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَىٰٓ أَصْنَامٍ لَّهُمْ ۚ قَالُواْ يَـٰمُوسَى ٱجْعَل لَّنَآ إِلَـٰهًا كَمَا لَهُمْ ءَالِهَةٌ ۚ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾ إِنَّ هَـٰٓؤُلَآءِ مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيهِ وَبَـٰطِلٌ مَّا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾ قَالَ أَغَيْرَ ٱللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَـٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَإِذْ أَنجَيْنَـٰكُم مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ ۖ يُقَتِّلُونَ أَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ ۚ وَفِى ذَٰلِكُم بَلَآءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾﴾.

واتـە: بەنـوو ئیسـڕائیلمان لـە دەریـا تێپەڕانـدن، گوزەرمـان پـێ کـردن، (دەریامـان بـۆ شـەق کـردن و پەڕینـەوە)، بـە لای کۆمەڵێکـدا تێپەڕیـن کـە لەسـەر چەنـد بـت و پەیکەرێـک خۆیـان حەپـس کـرد بـوو و، دەیانپەرسـتن، گوتیـان: ئـەی مووسـا! ﷺ پەرسـتراوێکمان بـۆ دابنـێ، وەک چـۆن ئـەوان ئـەو پەرسـتراوانە دەپەرسـتن، فەرمـووی:

بـە دڵنیایـی ئێـوە کۆمەڵێکـن نەفامیـی دەکـەن، ئەوانـە ئـەوەی تێیـدان لەبەیـن دەچـێ و فەوتـاون و، ئـەو کـردەوەی دەیکـەن، پووچـە و بەتاڵـە، ئایا جگـە لـە خـوا پەرسـتراوێکی دیکەتـان بـۆ پەیدابکـەم، لـە حاڵێکـدا کـە ئێـوەی بەسـەر جیهانییانـدا هەڵبـژاردوە، (جیهانییانـی ڕۆژگاری خۆتـان)، (خـوا ﷻ دەفەرمـوێ:) یادیـش بکەنـەوە کاتێـک ئێوەمـان لـە نیزیـکان و پەیڕەوانـی فیرعـەون دەربـاز کـرد، کـە سـزایەکی زۆر خراپیـان پـێ دەچێژتـن، کوڕەکانتانیـان دەکوشـت، ئافرەتەکانتانیـان دەهێشـتنەوەو، لەوەشـدا تاقیکردنەوەیەکـی مـەزن هەبـوو لـە پەروەردگارتانـەوە بـۆ ئێـوە.

(کە ئەو بەڵایەتان بەسەر هاتبوو، یاخود کە بەو شێوەیە دەربازی کردن).

ئـەوە یەکێکـە لـە نموونـەکان، کەواتـە: وەک پێشـینان گوتوویانـە: (چ عەلـەم بـێ قەلـەم نیـن)، خـوا ﷻ لـە گۆتـرە کـەس سـزا نـادات، خـوا لـە گۆتـرە وەزعـی خـراپ و، حاڵـی خـراپ بەسـەر کەسـدا ناهێنـی، وەک دەفەرمـوێ: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا۟ مَا بِأَنفُسِهِمْ﴾ **الأنفـال**، خـوا ﷻ ئەویـش بەهـۆی ئـەوەوە کـە چاکەیـەک خـوا لەگـەڵ کۆمەڵێـک دەیـکات، ئـەو چاکەیـان لـێ لانابـات، تاکـو ئـەوان خۆیـان نەگـۆڕن.

بەنـوو ئیسـرائیل پێشـێ لـە میسـر زۆر بـە ڕێـز و حورمەتـەوە ژیـاون، بـەڵام دوایـی کـە ئـا بـەو شـێوەیە کـراون بـە کۆیلـە و، نێرینەکانیـان سـەربڕدراون و ئافرەتەکانیـان هێڵدراونـەوەو، ئـاوا سـۆغرە و بێگاریـان پـێ کـراوە، دیـارە کۆمەڵێـک ڕەفتـاری وایـان کـردوون، کـە خـوای دادگـەر بـەو شـێوەیە سـزایان بـدات و، ئـەو فیرعەونەیـان تـێ بەربـدات و خـۆی بەسـەریاندا بسـەپێنێ.

وێنەیەکـی دیکـە: ئـەو کاتـەی مووسـا علیه السلام دەچێـت تـەوڕات وەربگـرێ، خـوا ﷻ ژوانگـەی بـۆ دادەنـێ و، دەچـێ تـەوڕات وەربگـرێ و چـل شـەو کاتـی بـۆ دادەنـێ و، هـاڕوون بەجـێ دەهێڵـێ، کەچـی هەتـا دەگەڕێتـەوە لایـان دەبینـێ دەسـتیان داوەتـە گۆلـک پەرسـتیی، هەرچەنـدە هـاڕوون زۆر ئامۆژگارییـان دەکات، وەک دەفەرمـوێ:

﴿ وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَٰرُونُ مِن قَبْلُ يَٰقَوْمِ إِنَّمَا فُتِنتُم بِهِۦ ۖ وَإِنَّ رَبَّكُمُ ٱلرَّحْمَٰنُ فَٱتَّبِعُونِى وَأَطِيعُوٓا۟ أَمْرِى ﴿٩٠﴾ قَالُوا۟ لَن نَّبْرَحَ عَلَيْهِ عَٰكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ ﴿٩١﴾ ﴾ طه.

کە کاتی خۆی لە تەفسیری سووڕەتی (**طه**)دا، بە تەفصیل باسمان کردوە، کە سامیریی گۆلکێکی زێڕی بۆ دروست کردوون و، زۆربەیان دەستیان کردوە بە پەرستنی، هاڕوونیش زۆر ئامۆژگارییان دەکات و دەڵێ: ئێوە بەوە تاقیکراونەوەو پەروەردگاری ئێوە تەنیا خوای خاوەن بەزەییە، شوێنم بکەون و فەرمانبەرییم بۆ بکەن، ئەوانیش دەڵێن: نەخێر، هەر دەیپەرستین تاکو مووسا دەگەڕێتەوە بۆ لامان!

٤- هەر چۆن بێ دیارە ئەو کاتە لە نێو مرۆڤایەتییدا، هیچ گەل و کۆمەڵێک لە بەنوو ئیسرائیل باشتر نەبووە، لەبەر ئەوە خواش ﷻ:

أ- هەم لە سووڕەتی (**البقرة**)دا، دەفەرمویٚ: ﴿ يَٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتِىَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٢٢﴾ ﴾، واتە: ئەی وەچەی ئیسرائیل! یادی چاکەی من بکەن، بەسەر خۆتانەوە کە لەگەڵمدا کردوون و، ئەوە کە من بەسەر جیهانییاندا هەڵمبژاردوون.

ب- هەروەها لە سووڕەتی (**الأعراف**)یشدا دەفەرمویٚ: ﴿ قَالَ أَغَيْرَ ٱللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٤٠﴾ ﴾، واتە: مووسا گوتی: ئایا پەرستراوێکی دیکەتان بۆ پەیدا بکەم، لە حاڵێک دا ئەو ئێوەی بەسەر جیهانییاندا بەرز کردۆتەوە؟

کەواتە: خوا ﷻ کە لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا و، لە سووڕەتی (**البقرة**)دا و، لە جێی دیکەدا، وەک لە سووڕەتی (**یونس**) و (**الجاثیة**)شدا هاتوە، دەفەرمویٚ: بەنوو ئیسرائیلمان بە سەر جیهانییاندا بەرز کردوونەوە، واتە: بە گشتیی باشترین کۆمەڵ بوون لە ڕۆژگاری خۆیانداو لەنێو هەموو بەشەرییەتدا بەگشتیی باشترین کۆمەڵ بوون، بەڵام دیارە کۆمەڵێک خاڵی بێهێزیشیان هەبوون.

٥- خۆ بەرزکردنەوەی فیرعەون و ستەم و زۆرەکەی، هۆکاری فەوتانی بوو:

وەک خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ ۚ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ ﴾، ئەو خۆ بەرزکردنەوەو خراپەو ستەمەی، بوو بە هۆی ئەوە کە مووسایەک خوا ﷻ بیرەخسێنێ، لە نێو ئەو گەلە ستەم دیدەیەدا و، سەرەنجام بیکاتە پێغەمبەرو، بینێرێ بۆ ئەوەی ئەو گەلە ستەمدیدەیە، ئەو گەلە سۆغرە و بێگار پێکراوەو بە کۆیلە کراوە، دەرباز بکات، یانی: ستەم و خۆ بەرزکردنەوەکەی فیرعەون و خۆ سەپاندنەکەی، بوو بە هۆی لەبەین چوونی و، سەر بە فەتارەت چوونی خۆشی و سوپایەکەیشی و گەلەکەشی کە لەگەڵی بوون.

٦- فیرعەون و سوپا و گەلەکەی، لە لایەکەوە بەڵایان بۆ هات، کە هەر حیسابیان بۆ نەدەکرد:

یانی: ئەوان هیچ حیسابیان بۆ ئەوە نەکرد بوو، کە ئەو بەنوو ئیسرائیلە کە سۆغرە و بێگاریان پێ دەکرێ و بە کۆیلە کراون و، نێرینەکانیان سەر دەبڕدرێن، مووسایەکیان تێدا هەڵکەوێ، مەلۆتکەیەک بێ، دایکی لە ترسی سەربڕان، بیخاتە صندووقێکەوەو بە ڕووباری نیلی دابدا، دوایی بچێتە ماڵی فیرعەون و، لە ماڵی خۆیاندا بە خێوی بکەن، ئەمەش خوا ﷻ دەیەوێ بە هەموو چەوساوانی سەر زەوی بڵێ کە:

أ- خواو پەروەردگارێک هەیەو، مشوورخۆرێکتان هەیە لە پشتتانە و، ئەگەر ئێوە هەبن خوای پەروەردگار خەمتان لێ دەخوات و، مشوورتان دەخوات و، سەرتان دەخات و، ئاگای لێتانە.

ب- هۆشدارییشە بۆ هەموو حوکمڕانە خۆسەپێنە، بە زەبرو زۆرەکان، کە دنیا شاری بێخاوەن نیە، خوا ﷻ لەگەڵ ئەو چەوساوەو ستەمدیدانەدایە، کە ئێوە دەیانچەوسێننەوەو ستەمیان لێ دەکەن و مافەکانیان پێشێل دەکەن و، سزای خواش ﷻ بۆتان لە بۆسە و کەمیندایە.

٧- لـە بەیـن بردنـی فیرعـەون و سـوپا و گەلـە یاخییەکـەی، بـەو شـێوە پلـە پلەییـە حیکمەتـی گـەورەی تێدایـە:

مووسـا ﷺ بـە ڕووبـار دادە درێ و، لـە ترسـی سـەربڕان دەچێتـە ماڵـی فیرعـەون و هەڵدەگیرێتـەوەو بەخێـو دەکـرێ، لـە ماڵـی ئەوانـدا چەنـد ساڵان دەمێنێتـەوە، دوایـی مووسـا ﷺ ئـەو نەفـەرەی بـە دەسـت دەکـوژرێ، کـە ئەویشـی هـەر لـە جوامێریـی و ئازایەتییـەوە بـووەو غیرەتـی قبووڵـی نەکـردوە، تێـوە ڕامێنـێ: کابرایەکـی فیرعەونیـی سـتەم بـکات، لـە کابرایەکـی بەنـوو ئیسـڕائیلیی، کـە بـە تەئکید دایکـی بۆی باسـکردوە، بابـی و خزمەکانـی بۆیـان بـاس کـردوە، کـە ئـەی مووسـا ﷺ! بـۆ زانیارییـت! تـۆ کوڕی فیرعـەون نـی و، تـۆ لـە گەلـی سـتەم دیـدەی بەنـوو ئیسـڕائیلی، حەتمـەن دایکـی بـۆی باسـکردوە: ڕۆڵـە! تـۆم بـە مەلۆتکەیـی بـە ڕووبـاردا داوە، لـە ترسـی سـەربڕان، خـوا ئیلهامـی بـۆ کـردووم و خسـتوویەتە دڵمـەوە، دوایـی لـە ماڵـی فیرعـەون گیراویـەوەو، ئـەوان بەخێویـان کـردووی، ئێسـتا تـۆ کـوڕی ئـەوان نـی! ئنجـا کـە مووسـا ﷺ ئـەو ئیسـڕائیلییە دەبینـێ و، ئـەو فیرعەونییـە سـتەمی لـێ دەکات، خۆی ڕاناگرێ و مسـتێکی لـێ دەدات و دەیکـوژێ، ئەوەشـی هـەر جوامێریـی و غیـرەت بـووە، ئنجـا دوای ئـەوە مووسـا ﷺ لـە ئەنجامـی ئـەو قەتڵـەدا دەچـێ بـۆ مەدیـەن، لـەوێ خـۆی پەنـادەدا و، ماوەیـەک لـەوێ شـوانیی دەکات، ئنجـا دوایـی کـە دەگەڕێتـەوە بـۆ سـەردانی دایـک و خوشـک و خزمانـی و، لـە ڕێـگادا خـوا ﷻ دەیکاتـە پێغەمبـەر.

کەواتـە: ئـەوە نەبـووە خـوا ﷻ بەلایەکـی کتوپـڕ بنێـرێ بـۆ فیرعـەون و سـوپا و گەلەکـەی، بەڵکـو هەمـووی بـە پلـە پلەیـی بـووە، دواییـش کـە مووسـا ﷺ دێـت لەگەڵیـان ڕووبـەڕوو ببێتـەوە، بـەس خـوا ﷻ دەزانـێ چەنـد سـاڵی پـێ چـوون؟ ئـەو هەمـوو موعجیزانەیـان پێشـان دەدات، بـەس خـوا دەزانـێ چەنـدان سـاڵی پـێ چـوون؟ ئنجـا دوایـی خـوا ﷻ هـەر نایانفەوتێنـێ، هەتـا سـەرەنجام بـە دوای ئـەو مەزڵوومانـە دەکـەوێ و، کـە دەیانـەوێ خۆیانیـان لـێ دەربـاز بکـەن، هەڵدێـن لـە دەسـتیان و، خـواش ﷻ دەریا بۆیـان دەقڵیشـێنێ، ئەوانیـش بـە دوای ئەوانـدا دەچنـە

نێـو دەریـا، هـەر ئـەو دەریایـەی کـە بـۆوان قڵیشـاو، بـووە هـۆی دەربـاز بوونـی بەنـوو ئیسـڕائیل، هـۆی فەوتانـی فیرعـەون و سـوپا ستەمکارەکەشـی بـوو!!.

ئەمـە مەبەسـت پێـی ئەوەیـە کـە مسـوڵمانانیش پـەروەردە بـبن، هـەم هـاوەڵان لـە سـەردەمی پێغەمبـەری خاتەمـدا ﷺ و، هـەم مسـوڵمانان لـە هـەر ڕۆژگارێکـدا، کـە ئێـوەش وردە وردە دەتوانـن کار بکـەن، لەسـەر خـۆ پـەروەردە کـردن، وەک چـۆن مووسـا ﷺ وردە وردە پێگـەی بـەرزو دیـار بـووەو، گەلەکـەی خۆشـی وردە وردە هۆشـیار کردۆتـەوە، بـە تایبـەت دوای ئـەوە کـە خـوا ﷻ پەیامـی بـۆ ناردوە، ئێـوەش ئەگـەر کار لەسـەر خۆتـان بکـەن و خۆتـان پـەروەردە بکـەن، کاتێـک دێ لـە چەوسـێنرانەوە دەربـاز بـن!

٨- هەبوونـی مرۆڤـی چـاک لـە نێـو خەڵکـی خـراپ و، لـە شـوێنی خراپـدا، ئەگـەر ئـەو مرۆڤـە چاکـە، هیممەتـی هەبـێ، سـوودێکی زۆر دەگەیەنێـت:

ئەوەتـا ژنەکـەی فیرعـەون - کـە لـە تەفسـیرەکاندا دەڵێـن: نـاوی ئاسـیا کچـی موزاحیـم بـووە - سـوودێکی زۆری گەیانـدوەو ئەگـەر ئـەو نەبووایـە، بـە ڕواڵـەت ئـەو مووسـا مەلۆتکەیـەش سـەر دەبـڕا، بـەڵام خـوا ﷻ نەخشـەکەی وا دانـاوە، دەبـێ هـەر ئافرەتەکـەی فیرعـەون بیپارێـزێ، کـە ژن و مێـرد لـە هەمـوو کـەس لێـک نیزیکـترن، کەچـی خـوا ﷻ هـەر بـە دەسـتی ئافرەتەکـەی فیرعـەون، مووسـا ﷺ دەپارێـزێ و، ئـەوەش لـووت شـکاندنێکە بـۆ فیرعـەون، کـە ئـەی فیرعـەون! تـۆ ئـەو گەلـە دەچەوسـێنیەوەو، نێرینەکانیـان سـەردەبڕی، چونکـە کاهینـەکان پێیـان گوتـووی، یـان خـۆت خەونـت دیـوە، کـە کۆتایـی موڵـک و دەسـتەڵاتی تـۆ لەسـەر دەسـتی منداڵێـک دەبـێ، کـە لـە بەنـوو ئیسـڕائیلە، ئەوەتـا دەبـێ هـەر خۆشـت ئـەو منداڵـە بـە خێـوی بکـەی!

هەروەهـا لـە سـووڕەتی (**غافر**)دا، خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَقَالَ رَجُلٞ مُّؤۡمِنٞ مِّنۡ ءَالِ فِرۡعَوۡنَ يَكۡتُمُ إِيمَٰنَهُۥٓ أَتَقۡتُلُونَ رَجُلًا أَن يَقُولَ رَبِّيَ ٱللَّهُ وَقَدۡ جَآءَكُم بِٱلۡبَيِّنَٰتِ

﴿مِن رَّبِّكُمْ﴾، خـوا ﷻ لـە میانـی بیسـت و چـوار ئایەتـدا، باسـی هەڵوێسـتی ئـەو پیـاوە بـڕوادارە دەکات، کـە لـە نێـو دارو دەسـتەی فیرعەونیشـدا بـووەو، بەرگرییەکـی زۆر جوامێرانـە لـە مووسـا ؈ دەکات! کەواتـە: مرۆڤـی بـاش ئەگـەر هیممەتـی هەبـێ، لـە شـوێنی خراپـدا، دەتوانـێ سـوودی زیاتـر بگەیەنـێ، لـەوەی لـە شـوێنێکی چـاک بـێ، یـان شـوێنێکی ئاسـایی بـێ، بـەڵام بـە مەرجێـک بـەو شـێوەیە بـێ، کـە پێشـینان گوتوویانـە: (تیغـی ڕەسـەن خـۆی لـە کالانـدا ڕاناگـرێ)و، لـە کاتـی پێویسـتدا خـۆی ئاشـکرا بـکات.

٩- مـرۆڤ هەتـا ئیمانـی پتەوتـر بـێ، زانیاریـی و یەقینـی بـە هاتنـە دی بەڵێنەکانـی خـوا ﷻ زیاتـر دەبـێ:

وەک خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾، بـۆ ئـەوەی دایکـی مووسـا بزانـێ کـە بەڵێنـی خـوا ڕاسـتە، بـەڵام زۆربـەی خەڵکـی نازانـن، واتـە: لـە ئەنجامـی بـێ ئیمانییـدا نازانـن کـە بەڵێنـی خـوا ﷻ ڕاسـتە، کەواتـە: ئینسـان هەتـا ئیمانـی باشـتر بـێ، بـە تەئکیـد متمانـەی زیاتـری دەبـێ بـە بەڵێنـی خـوا و، زانیاریـی زیاتـری دەبـێ بـە کاروبـاری خـوا ﷻ.

١٠- لێزانیـی و کارامەیـی و، بـە نەخشـە و بەرنامـە کارکـردن، پیشـەی پێغەمبـەران و بۆ خـوا صوڵحـاوان بـووە:

ئەوەتـا دایکـی مووسـا ؈ بـە نەخشـە کاری کـردوە: مووسـای خسـتۆتە نێـو صندووقێکـەوە، بـە تایبەتیـی لـە پەیمانـی کۆنـدا کـە وردەکارییـەکان بـاس دەکات، ئـەو صندووقـەی لـە جـۆرە تەختەیەکـی تایبـەت دروسـتکردوە، ئنجـا دوایـی کەلێنەکانـی ئـەو تەختەیـە دەگـرێ - کـە بێگومـان دەبـێ لای سـەرەوە بـۆش بووبـێ، تاکـو هـەوای بـۆ بـێ - بـۆ ئـەوەی ئـاوی نەچێتـە پـاڵ، دوایـی کـە بـە ئاوەکەشـی دا دەدات، خوشـکی مووسـا ڕادەسـپێرێ کـە: بـڕۆ بـەدوای بکـەوەو، سـۆراغی بکـە، نـەک هـەر لێبگـەڕێ و تـەواو! بێگومـان بـە ئیلهامـی خـوا ﷻ، وەک لـە سـوورەتی (طـه) دا دەفەرمـوێ: ﴿أَنِ ٱقْذِفِيهِ فِى ٱلتَّابُوتِ فَٱقْذِفِيهِ فِى ٱلْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ ٱلْيَمُّ بِٱلسَّاحِلِ﴾، هەمـووی

نەخشەی خوایە، بەڵام گرنگ ئەوەیە لەسەر دەستی دایکی مووسا نەخشە و بەرنامەکە داندراوە و جێبەجێ کراوە.

١١- خوای میهرەبان لە تەنگانانـدا ئاگای لە بەندەکانیەتی و، دڵ و دەروونیان بەهێز دەکات لە بەرانبەر گرفت و کێشە و بەڵایەکاندا:

وەک دەفەرموێ: ﴿إِن كَادَتْ لَتُبْدِى بِهِۦ لَوْلَآ أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾، خەریک بوو دایکی مووسا عليه السلام هەواڵەکەی مووسا دەربخات و ئاشکرای بکات، ئەگەر ئێمە دڵمان بەهێز نەکردبایە، بۆ ئەوەی لە بڕواداران بێ، کەواتە: بڕواداران دڵیان بەهێزە لە بەرانبەر بەڵا و موصیبەتەکاندا.

١٢- مرۆڤی بڕواداریش لە کاتی ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ بەڵا و موصیبەتتدا، ئەندازەیەک هاوسەنگیی خۆی لە دەست دەدات و، ناڕەحەت دەبێ:

واتە: ناڕەحەت بوون و، فیکر مەشغوڵ بوون و، سەراسیمە بوون، شتێکی ئاساییە، لە کاتێکدا ئینسان لەگەڵ بەڵا و گرفتارییدا ڕووبەڕوو دەبێتەوە، بەڵام گرنگ ئەوەیە کۆنترۆڵی خۆی لە دەست نەدات و، لە خۆی وریابێ، خوا سبحانه وتعالى ئاوا باسی دایکی مووسا عليه السلام دەکات: ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَٰرِغًا﴾، هۆش و عەقڵی دایکی مووسا عليه السلام خاڵیی بوو لە هەر شتێک، جگە لە بیرکردنەوە لە مووسا، یان: خاڵیی بوو لەوەی بتوانێ بە شێوەیەکی ڕاست و دروست بیر بکاتەوە، کەواتە: لە کاتی بەڵا و موصیبەتدا شتێکی ئاساییە کە ئینسانی ئیمانداریش ئەندازەیەک هاوسەنگیی خۆی لە دەست بدات، بەڵام بە هۆی ئیمانەکەیەوە دڵی بەهێز دەبێ و، دوایی دەگەڕێتەوە بۆ حاڵەتی ئاسایی.

١٣- هەموو پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، لە کاتی پێگەیشتنی جەستەیی و عەقڵیی و دەروونییدا، وەحییان بۆ هاتوە:

ئەمە لەم ئایەتە موبارەکە وەردەگیرێ، کە دەفەرموێ: ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَٱسْتَوَىٰٓ ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ﴾.

واتـە: کاتێـک کـە گەیشـتە ئـەو پـەڕی توانـای و پێگەیشـت و ڕێـک بـوو، یـانی: لـە ڕووی جەسـتەییەوە گەیشـتە ئەوپـەڕی گەشـە و توانایـی، لـە ڕووی دەروونیـی و عەقڵییـەوەش پێگەیشـت و ڕێـک بـوو، ئێمـە حیکمـەت و زانیارییـمان پێـداو، هـەر ئـاواش پاداشـتی چاکـەکاران دەدەینـەوە.

هەمـوو پێغەمبـەران (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام**)، لـەو پـەڕی تێـرو تەواویـی جەسـتەیی و عەقڵیـی و دەروونییـدا بـوون، کاتێکیـش گەیشـتوونە قۆناغـی تێگەیشـتوویەتیی و پێگەیشـتوویەتیی، ئنجـا خـوا ﷻ ئـەو پەیـام و بەرنامەیـەی خـۆی پـێ سـپاردوون، وەک پیرەمێـردی شـاعیر دەڵـێ:

کاکە خوا کاری نابەجێ ناکا تا کێو نەبینێ بەفری تێ ناکا

١٤- خـوا ﷻ هـەر کەسێک بیـەوێ لـە بەندەکانـی خـۆی هەڵیدەبژێـرێ و پەیامی خـۆی، یـان هـەر ئەرکێکـی دیکـەی پـێ دەسـپێرێ:

یەکێـک لـە خەسـڵەتە بەرزەکانـی کـە مووسـا ﷺ هەیبـووە، ئـەوە بـووە، کـە زۆر بـە لای توندیـی و عەزیمـەت و هێـز و پێـزدا بـووە، یانـی: کـە تەماشـای کـۆی هەڵوێسـتەکانی مووسـا ﷺ دەکەیـن، هەمیشـە بـەلای سـەختیی و توندیـی و عەزیمـەت و پتەوییدایـە، چونکـە خـوا ﷻ پێغەمبەرێـک بنێـرێ، بەگـژ فیرعەونیـدا بـکات، فیرعەونێـک کـە لافـی خوایەتیـی لـێ دەدات، دەبـێ پێغەمبەرێکـی لـە قـەدەر خۆیشـی بـۆ بنێـرێ، بـەڵام دواییـش خـوا ﷻ هاڕوونـی براشـی دەکات بـە وەزیـرو پاڵپشـتی، کـە هـاڕوون بـە لای سـەماحەت و نەرمییـدا بـووە، تاکـو ببێتـە جۆرێـک لـە کەمکـەرەوەی ئـەو سـەختیی و توندیـی و پتەویـی و هێـز و پێـزەی مووسـا ﷺ و، لـە سـنوور دەرنەچـێ، هەڵبەتـە مووسـا ﷺ هیـچ بەتەمـا نەبـووە، خـوا ﷻبیکاتـە پێغەمبـەرو پەیامـی خـۆی بـۆ بنێـرێ، بـەڵام خـوا کاربەجێیـە، پەیامـی خـۆی و، ئەرکێـک کـە بیـەوێ لـە پێغەمبـەران و غەیـری پێغەمبـەران (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام**)، بـە کەسـانێکی دەسـپێرێ کـە بـە شایسـتەیان بزانـێ، کەسێک کـە خـوا ﷻ بـە شایسـتەی بزانـێ، دیـارە شایسـتەیە.

١٥- خـوا هـەر کات ویسـتی کارێـک بـکات، بـەو پـەڕی لێزانیـی و نەخشـە و بەرنامـەی وردەوە هۆکارەکانـی بـۆ سـاز دەکات:

وەک دەبینیـن مووسـا ﷷ کـە خـوا ﷻ دەیـەوێ تێیبگەیەنێ و پێی بگەیەنێ، تەماشـا دەکەیـن: بەڵـێ: لـە کۆشـکی فیرعەونـدا پێـدەگات، بـۆ ئـەوەی چاک شـارەزای سروشـت و پاشـخانی فیکریـی و کۆمەڵایەتیـی، فیرعـەون و دارو دەسـتەکەی بـێ، چونکـە لەگەڵیانـدا ڕووبـەڕوو دەبێتـەوەو، دەبـێ بزانـێ چ ماڵێکـن و چ مەعدەنێکـن؟ پاشـان مووسـا لـە گەلـی سـتەم لێکراویـی بەنـوو ئیسـڕائیله، تاکـو بزانـێ خەڵکەکـەی و گەلەکەشـی لـە چ حاڵێکـی ناخۆشـدان و، بزانـێ چـۆن دەربازیـان بـکات و، بزانـێ ئەوانیـش دیسـان حاڵـی دەروونیـان چۆنـەو پاشـخانی فیکرییـان چۆنـە، عەیـب و کـەم و کوڕییەکانیـان چیـن؟ ئنجـا مووسـایەک ﷷ کـە لـەو کـەش و هەوایـەدا، پێگەیشـتوە و گـەورە بـووە، خـوا ﷻ ئـەوە دەنێـرێ بـە گـژ فیرعـەون و دارو دەسـتەکەیدا دەکات و، دەیـکات بـە ئەرکـی سـەر شـانی، کـە ئـەو گەلـە ستەملێکراو و سـتەمدیدەیە، ڕزگار بـکات، وەک دەفەرمـوێ: ﴿فَأَرۡسِلۡ مَعَنَا بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ وَلَا تُعَذِّبۡهُمۡ ...﴾طـه -٤٧-، ئنجـا بەنـی ئیسـڕائیلم لەگـەڵ بنێـرە و چیدیکـە مەیانچەوسێنەوەو، سـۆغرە و بێگاریـان پێمەکـە.

١٦- دەربازکردنی خوا ﷻ بۆ بەندەکانی، نیشـانەی دۆسـتایەتیی و سەرپەرشتیارییەتی بۆیان:

خـوا ﷻ بەندەکانـی خـۆی لـە تەنگانـە دەربـاز دەکات و لـە فریایان دێ، ئنجـا چ وەک خورپـە (**إلهـام**) بیخاتـە دڵیـان کـە چـی بکـەن؟ چ لـە دەرەوەی خۆیـان هۆکاریـان بـۆ بڕەخسـێنێ، ئەگـەر تەماشـای ژیانـی مووسـا ﷷ بکەیـن: وەک پێشـتریش باسـمان کـرد، هـەر بـە گچکەیـی دیـارە خـوا ﷻ چـی بـۆ ڕەخسـاندوە! پاشـان کـە گـەورەش دەبـێ، خوا ﷻ هـۆکاری بـۆ دەڕەخسـێنێ، چ لـە زاتـی خۆیـدا کـە کاتێـک تووشـی گرفتێـک دێ، بیـر بکاتـەوە چـۆن لێـی دەربـاز بـێ، چـۆن لـە خـوا ﷻ بپاڕێتـەوەو، پەنـا بـە خـوا بـەرێ و، پاشـان کەسـانێکی بـۆ بڕەخسـێنێ، کـە ڕاوێژیـان پـێ بـکات، یاخـود پێشـنیاری بـۆ بکەن و، دڵسـۆزانە ڕێـی پـێ نیشـان بـدەن، وەک ئـەو پیـاوە بـڕوادارو، دڵسـۆزە، کـە لـەو پـەڕی

شارەوە دێ و، زۆر بە جیددیی مووسا ئاگادار دەکاتەوە، لە پیلانگێڕیی فیرعەون و دارو دەستەکەی لە دژی، هەڵبەتە خوا ﷻ خەم لە دۆستانی خۆی دەخوات، بەندەکانی خۆی مشووریان لێ دەخوات و بە تەنگیانەوەیە و بە دەمیانەوەیە، بەپێی حیکمەتی بێ سنووری خۆی، کاتێک کە دەکەونە نێو تەنگ و چەڵەمە و گرفت و کێشەیەک، خوا ﷻ دەربازیان دەکات و دەرگای خێریان لێ دەکاتەوە.

١٧- پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، پێش پێغەمبەرایەتییش خاوەنی کرداری چاک و پەرێزی پاک بوون:

یەکێک لە خەسڵەتە بەرز و پەسندەکانی مووساش ﷺ پێش پێغەمبەرایەتیی، بریتی بووە لە بەرگریی لێکردنی ستەمدیدە و چەوساوان: کاتێک مووسا ﷺ دەبینێ کابرایەکی قیبتیی ئازاری کەسێکی بەنوو ئیسرائیلیی دەدات، یەکسەر دەچێ لەسەری دەکاتەوەو بەرگریی لێ دەکات، دوای ئەوەی کابرا هاواری تێ دەبەستێ و، دەبێ قیبتییەکە لێی دابێ، ڕەنگە لە کاتی سۆغرە و بێگار پێکردندا بووبێ، یان بە شێوەیەک لە شێوەکان زوڵمی لێکردبێ و لێی دابێ، ئەویش دیارە بێ دەسەڵات و دەستەپاچە بووە لە بەرانبەریدا، یان لەبەر ئەوەی ئەو قیبتییە، لە گەلی فیرعەونە، ئەویش لە بەنوو ئیسرائیل، کە گەلێکی ستەم دیدە و بن دەست بوون، یاخود هەر ڕەنگە لە ڕووی جەستەییەوە، هاوکوف و هاوتای نەبوو بێ، مووسا ﷺ بەرگریی لێ دەکات.

دواییش کە مووسا ﷺ دەڵێ: ﴿رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ﴾، پەروەردگارم! بە هۆی ئەوەوە کە تۆ چاکەت لەگەڵ مندا کردوە، نابمە پاڵپشت و هاوکاری تاوانباران.

وەک پێشتریش گوتمان: ئەمە ئەوەی لێی وەردەگیرێ: کە مووسا ﷺ سوپاسی خوای کردوە، لەسەر ئەوەی هێز و پێز و توانایەکی داوەتێ، کە دەتوانێ بەرگریی بکات لە ستەملێکراوان، ئنجا دەڵێ: پەروەردگارم! کە تۆ ئەو توانایەت پێداوم، هەروەها حیکمەتت پێداوم و، زانیارییت پێداوم و، لە ڕووی

ماددیـی و مەعنەوییـەوەو، لـە ڕووی جەسـتەیی و دەروونییـەوە، چاکـەت لەگـەڵ کـردووم، منیـش پشـتگیرو هـاوکاری تاوانبارانـی وەک فیرعـەون و قیبتییـەکان و سـوپایەکەی فیرعـەون و دارو دەسـتەکەی نابـم، بەڵکـو بەرگرییـکار دەبـم لـە سـتەم لێکـراوان و سـتەمدیدان، پێشـتریش گوتمـان: ئـەم واتایـە زیاتـر لەگـەڵ سـیاقەکەدا دەگونجـێ، نـەک ئـەوە کـە مووسـا ﷺ بڵـێ: جارێکـی دیکـە بەرگریـی لـە هیـچ سـتەم لێکراوێـک و هیـچ بەنـووو ئیسـڕائیلییەک ناکـەم، هەرچەنـد قیبتییـەکان بیانچەوسـێننەوە! چونکـە هـەر ڕۆژی دواتـر مووسـا ﷺ کـە دەبینێـت قیبتییەکـی دیکـە، بەگـژ بابایەکـی بەنـووو ئیسـڕائیلیدا چـووە، بەڵـێ سـەر زەنشـتی کابـرای بەنـووو ئیسـڕائیلی دەکات، لـەو بـارەوە کـە ڕەنگـە کەمتەرخـەم بـوو بـێ، لـە دروسـتکردنی ئـەو هـەرا و کێشـە و گێچەڵـەدا، بـەڵام دیسـان دەیـەوێ پەلامـاری کابـرای دیکـە بداتـەوە، کـە ئەمـە بـە دوور دەزانـرێ، دوێنـێ مووسـا ﷺ بەڵێـن و پەیمانـی بـە خـوا ﷻ دابـێ، کـە بەرگریـی نـەکات لـە کەسـانێک کـە تووشـی شـەڕو گێچـەڵ دەبـن، بـا بەنـووو ئیسـڕائیلییش بـن، کەچـی ئەمـڕۆ بەرگریـی لـێ بـکات!! نـا، مووسـا ﷺ مەبەسـتی ئەوەیـە کـە مـن هـەر ئـاوا داکۆکییـکار دەبـم، لـە مافـی چەوسـاوان و بەرگرییـکار دەبـم لـە سـتەملێکراوان و، هەرگیـز پشـتی تاوانبـاران ناگـرم.

١٨- مـرۆڤ هەتـا نیعمـەت و چاکـەی خـوای زیاتـر هەبـن، پێویسـتە وریاتـرو پارێزکارتـر بـێ و، تاکـو خـوا ﷻ زیاتـر مرۆڤـی بەهرەمەنـد کـرد بـێ، لـە چاکەکانـی خـۆی، دیـارە ئـەوە بـاری شـانی قورسـتر دەکات:

وەک مووسا ﷺ دەفەرموێ: ﴿ رَبِّ بِمَآ أَنۡعَمۡتَ عَلَيَّ فَلَنۡ أَكُونَ ظَهِيرٗا لِّلۡمُجۡرِمِينَ ﴾، پـەروەردگارم! بەهـۆی ئـەوەی کـە تـۆ چاکـەت لەگەڵمـدا کـردوە، هـاوکارو پشـتگیری تاوانبـاران نابـم، (مُجْرِمين) بـە تەئکید مەبەسـت پێـی فیرعـەون و گەلەکەی و سـوپاکەی بـووە، نـەک بابایەکـی بەنـووو ئیسـڕائیلیی کـە مووسـا ﷺ بەڵـێ سەرزەنشـتی دەکات و، پێـی دەڵـێ: ﴿ إِنَّكَ لَغَوِيّٞ مُّبِينٞ ﴾، تـۆ بابایەکـی سـەرگەردان و بێمـرادی ئاشـکرای، بـەڵام بابـای سـەرگەردان جیایـە لـە بابـای تاوانبـارو سـتەمکار.

١٩- بـە هیـچ شـێوەیەک دروسـت نیـە، هاوکاریـی تاوانبـاران بکـرێ لەسـەر تاوانکـردن، بـەڵام بـۆ گێڕانەوەیـان لـە تاوانباریـی و لـە ستەم و لـە خراپـە، پێویسـتە مـرۆڤ دڵسـۆزییان بـۆ بـە خـەرج بـدات:

وەک مووسا ؈ دەفەرموێ: ﴿رَبِّ بِمَآ أَنۡعَمۡتَ عَلَيَّ فَلَنۡ أَكُونَ ظَهِيرٗا لِّلۡمُجۡرِمِينَ﴾، زانایـان هەمـوو لەسـەر ئـەوە یەکدەنگـن، کـە بـە هیـچ جۆرێـک دروسـت نیـە، ئینسـان بـە شـێوەیەک لـە شـێوەکان هـاوکارو پشـتیوان و پشـتگیری تاوانبـارو ستەمکاران بـێ، بـۆ ستەم و تاوانەکەیـان، بـەڵام بـۆ گێڕانەوەیـان لـە ستەم و تـاوان، ئەگـەر دڵسـۆزییان بـۆ بنوێنـێ و، دەسـتیان بگـرێ و، نەهێڵـێ زوڵـم بکـەن، ئـەوە دیـارە ئەرکێکـی شـەرعییە، وەک فەرمایشـتەکەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ دەفەرمـوێ: {**أُنْـصُرْ أَخَـاكَ ظَالِـمًا أَوْ مَظْلُومَـاً**}[1]، واتـە: برایەکـەت سـەربخە، سـتەمکار بـێ، یـان سـتەم لێکـراو بـێ، هـاوەڵان (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، دەڵێـن: ئەگـەر سـتەملێکراو بێ، دەزانیـن دەبـێ یارمەتیـی بدەیـن و، نەهێڵێـن سـتەمی لـێ بکـرێ، بـەڵام ئەگـەر سـتەمکار بـێ، چـۆن یارمەتیـی بدەیـن؟ فەرمـووی: دەسـتی بگـرن و مەهێڵـە زوڵـم بـکات، [ئـەوە یارمەتییدانـی ئێوەیـە بـۆی].

ئنجـا کـە دەفەرمـوێ (**أَخَـاكَ**) دەگونجـێ مەبەسـت پێـی برایەتیـی ئایینیـی بـێ و، دەشـگونجێ مەبەسـت برایەتیـی ئینسـانیی بـێ، مـرۆڤ ئەگـەر زاڵمیـش بـێ، هـەر براتـە، وەک مرۆڤێـک و تـۆ دەبـێ سـەری بخـەی و پشـتی بگـری، لـەوەدا کـە نەهێڵی سـتەم و تـاوان و خراپـە بـکات.

٢٠- دەبـێ پارێـز بکـرێ لـە هاوکاریـی کردنـی کەسـانێکی ئاژاوەچیـی (مشـاغِب)، کـە بەهـرەی خـراپ لـەو هاوکارییـە وەربگرن:

وەک مووسـا ؈ کـە بـۆ ڕۆژی دووەم تەماشـا دەکات: بابـای بەنـوو ئیسـڕائیلیی دووبـارە چۆتـە نێـو تەشـقەڵە و گێچەڵێکـی دیکـەوە، سـەر زەنشـتی دەکات و دەڵـێ:

---

(١) {عَـنْ أَنَـسٍ، أَنَّ رَسُـولَ اللـهِ ﷺ قَـالَ: «أُنْـصُر أَخَـاكَ ظَالِـمًا أَوْ مَظْلُومَـاً»، قِيـلَ: يَـا رَسُـولَ اللـهِ، هَـذَا نَنْـصُرهُ مَظْلُومًـا، فَكَيْـفَ نَنْـصُرهُ ظَالِـمًا؟ قَـالَ: تَمْنَعُـهُ مِـنَ الظُّلْـمِ} أخرجـه البخـاري: ٢٤٤٣، والترمـذي: ٢٢٥٥، وابـن حبـان : (٥١٦٧) و (٥١٦٨) ، والطـبراني في «الصغـير»: ٥٧٦.

﴿ إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُّبِينٌ ﴾، بێگومان تۆ بابایەکی سەرگەردان و بێمرادی ڕوون و ئاشکرای، کە دیارە مووسا ﷵ زانیویەتی بابایەکی سەر بە گێچەڵە و ئاژاوەچییە، ئنجا چ لە ڕووی ئەوەوە کە ناسیویەتی، ئەوەی هەڵهێنجابێ، کە تۆ دوێنێ نەفەرێکت لەسەر کوژراوە و، دەبووایە ئەمڕۆ هەر لە ماڵ نەیە دەرێ، یان خۆت پەنهان بکەی، نەک دووبارە بچیەوە نێو گێچەڵ و تەشقەڵەیەکی دیکە، بۆیە مرۆڤ دەبێ وریا بێ، کەسانێک هەن، هاوکاریی کرانیان، خراپ بەکاردەهێنن، بۆ ئاژاوە و گێچەڵ و هەرا نانەوە، مرۆڤ دەبێ لەوە وریا بێ و، بەهرەی خراپ لە هاوکارییەکەی وەرنەگیرێ، لە لایەن کەسانێکی ئاژاوەچیی و، ئاشووب گێڕەوە.

٢١- ترسان و چوار چاویی و وریایی و خۆ پەنهانکردن و ڕاکردن و هەڵاتنیش، لە کاتی مەترسییدا، شتانێکی شەرعیی و زگماگن و، عەقڵ و زگماک دەیانخوازێ:

ئەوەتا مووسا ﷵ دوای ئەوەی بابای قیبتیی بەدەست کوژراوە، کەوتۆتە حاڵەتی ترس و بیمەوەو، حاڵەتی چوارچاویی و وریا بوونەوە، دواییش داوای لە خوای پەروەردگار کردوە، کە دەربازی بکات لە کۆمەڵی ستەمکاران، کەواتە: ئەوە حاڵەتێکە کە عەقڵ و زگماک دەیخوازن و، حاڵەتێکی شەرعییشەو، بە ترسنۆکیی و بێ غیرەتیی لە قەڵەم نادرێ، ئەو حاڵەتە شتێکی سروشتییە کە مرۆڤ لە کاتی مەترسییدا، ترس و دووربینیی هەبێ و، بکەوێتە حاڵەتێکی نائاسایی دەروونییەوە، ئەوە شتێکی ئاساییە.

٢٢- هەمیشە لە کاتی مەترسیی ستەمکاراندا، دەبێ پەنا بە خوا ببردرێ و، پشت بە خوا ببەسترێ:

ئەوەتا مووسا ﷵ دەڵێ: ﴿ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، پەروەردگارم! دەربازم بکە، لە کۆمەڵی ستەمکاران، کاتێک دڵنیا بووە ڕاوێژیان کردووەو، پیلانیان گێڕاوە بۆ گرتنی و کوشتنی، پەنا بە خوا ﷻ دەبات، بەس خوا پەنای پەنا پێبەرانە و، تەنیا خوا پەنای ترساوێنراوان و ستەملێکراوانە، مرۆڤ دەبێ هیچ کاتێک لەوە

غافڵ و بێ ئاگا نەبێ، کە خوا ﷻ سەرپەرشتیی ئیمانداران دەکات و لەگەڵ ستەملێکراواندایەو، لەگەڵ بەشخوراوان و مافخوراوان دایە، تەنانەت ئەگەر ئەو بەشخوراو و مافخوراو و ماف پێشێلکراو و چەوسێنراوانە، ئەهلی ئیمانیش نەبن و مسوڵمانیش نەبن و خواناسیش نەبن، خوا ﷻ هەر لەگەڵ مەزڵووماندایە، لە بەرانبەر زاڵماندا، وەک پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی:

{اتَّقُوا دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ، وَإِنْ كَانَ كَافِرًا، فَإِنَّهُ لَيْسَ دُونَهَا حِجَابٌ} (أخرجه أحمد: ١٢٥٧١، قال الهيثمي: فيه أبو عبد الله الأسدي، لم أعرفه، وبقية رجاله رجال الصحيح، والضياء: ٢٧٤٨،الطبراني في الدعاء: ١٣٢١، عَنْ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ ﷺ، وَحَسَّنَهُ الألباني في الصحيحة: ٧٦٧، قال: وله شاهد بلفظ: دعوة المظلوم مستجابة وإن كان فاجراً؛ ففجوره على نفسه).

واتە: خۆتان بپارێزن لە پاڕانەوەی بابای ستەملێکراو، ئەگەر بێبڕواش بێت، چونکە لە نێوان پاڕانەوەی ستەملێکراو و خوای پەروەردگاردا، پەردە نیە، واتە: ڕێک پاڕانەوەکەی و هاوارکردنەکەی بەرەو لای خوا ﷻ بەرز دەبێتەوە.

٢٣- پشت بە خوا بەستن و پەنا پێبردنی و، دەست بە هۆکارەوە گرتن، دژی یەکدی نین:

دەبینین: مووسا ﷺ وێڕای ئەوە کە پەنا بە خوا دەبات: ﴿رَبِّ نَجِّنِي مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، بەڵام هۆکارەکانیشی پشت گوێ نەخستوون: ﴿فَخَرَجَ مِنْهَا خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ﴾، لە شارەکە چووە دەر، لە حاڵەتی ترس و بیمداو، لە حاڵەتی چوار چاویی و وریاییدا، ئائەوە دەست بە هۆکار گرتنە، هەم لە ڕووی جەستەییەوە، چووە دەر لە شارەکەو حاڵەتی وریایی و چوار چاویی بوو، لە ڕووی دەروونییشەوە، حاڵەتی دوور بینیی و ترسی بە خۆیەوە بینی، نەک پشتێنی لێ بکاتەوەو بێ باک بێ، بەڵام تەنیا بە دەست بە هۆکار گرتن، ئیکتیفای نەکرد، بەڵکو پەناشی برد بۆ خوا ﷻ و، پشتیشی بە خوا بەست: ﴿رَبِّ نَجِّنِي مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، بەڵێ: پەنا بە خوا بردن، لەگەڵ دەست بە هۆکار گرتن، دوو حاڵەتی تەواوکاری یەکدین و، پەیوەندییەکی تەواوکارییان پێکەوە هەیە، نەک پەیوەندییەکی دژیەکیی و تێکگیران.

٢٤- پشت بە خوا بەستنی مووسا ﷺ لەو کۆچ و سەفەرەی دا:

وەک لـەم ڕستەیەدا دیـارە: ﴿وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَآءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَىٰ رَبِّىٓ أَن يَهْدِيَنِى سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ﴾، کاتێـک ڕۆیـی بـەرەو لای مەدیـەن، گوتـی: نیزیکـە پـەروەردگارم ڕێـی ڕاسـتم پێشـان بـدات، ڕاسـتە ڕێـم بـکات، واتـە: ڕێـی پێـدا ڕۆیشـتن، چونکـە ئـەو شـتەی ئـەو کاتـە مووسـا ﷺ پێویسـتیی بـووە، ئـەوە بـووە کـە بـە ڕێیەکـی ڕاسـتدا، بـڕوات، نـەک بـە ڕێیەکـی لاردا، یاخـود نـەک بـە ڕێیەکـی هەڵـەدا بیباتـەوە بەردەسـتی فیرعـەون و دارو دەسـتەکەی، کـە بـە تەئکیـد بۆسـەیان بـۆ دانـاون و دەروازەکانـی شـاریان لـێ گرتـوون و، جاسـووس و سـیخوڕیان دانـاون، لەملاولایـان، بۆیـە مووسـا ﷺ لـەو کاتـەدا ئـەوەی لـە هەمـوو شـتێک زیاتـر بـۆی ئاتـاج بـووە، ڕێیەکـی ڕاسـت بـووە، لـە هەمـوو شـتێک زیاتـر پێویسـتی بـەوە بـووە، کـە بـە ڕێیەکـی ڕاسـتدا بـڕوات، بیگەیەنـێ بـەو ئامانجـەی دەیـەوێ، پێشـەوا تەبەڕیـی لەوبـارەوە ئـەم دەقـەی هێنـاوە:

{عَـن ابـن عَبَّـاسٍ رَضِيَ اللـه عَنهُـمَا، قَـالَ: خَـرَجَ مُـوسى مُتَوَجِّهـاً إلى مَدْيَـن، وَلَيْـسَ لَـه عِلْـمٌ بالطَّريـقِ إلاّ حُسـنُ ظَنِّـهِ بِرَبِّـهِ، فإنَّـهُ قَـالَ: ﴿عَسَىٰ رَبِّىٓ أَن يَهْدِيَنِى سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ﴾}، (جَامِـعُ البَيـان: ٢٧٢٦٥).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەببـاس (خـوا لێیـان ڕازیبـێ)، دەڵێ: مووسـا ڕۆیـی و ڕووی کـردە لای مەدیـەن، شـارەزای ڕێـش نەبـووە، جگـە لـە گومان چاکـی بە پـەروەردگاری، بۆیـە گوتـی: نیزیکـە پـەروەردگارم ڕاسـتە ڕێـم بـکات و، بمخاتـە سـەر ڕێیـەک کـە بـە ئامانجـم بگەیەنێ.

بیرەوەرییەکی خۆم:

لـە کتێبـی: (چەنـد مەڵۆیـەک لـە خەرمـانی تەمەنـم)دا باسـم کـردوە، کـە منیـش لـە سـاڵی (١٩٨١)ی زایینـی کاتێـک کـە لـە قۆناغـی دووەمـی کۆلێـژی فیقـە بـووم، لـە

نەجەف، هەواڵم پێدرا کە ڕژێم بڕیاری دەستگیرکردنمی داوە، لەوێوە هاتمەوە بەغداو بە شەو، دۆست و هاوەڵەکانم ئاگادار کردەوە، کە حاڵ و حسابێکی وا هەیە و، یەکسەر گەڕامەوە بەرەو سلێمانیی و دوایی هاتمەوە بۆ ڕانیە، بۆ ماڵی بابم و دایکم (ڕەحمەتی خوایان لێبێ)، ئاگادارم کردنەوەو لەوێ موختاری شاری ڕانیە، مام صاڵح ڕەحمەتی خوای لێ بێ، ئاگاداری کردمەوە، کچێکی خۆی نارد بوو بۆ ماڵمان، کە دائیرەی ئەمن سۆراغی فڵانکەس دەکەن و، لە منیان پرسیوە: ماڵەکەیان لە کوێیە؟ دیارە نیازیان خراپە، بێگومان یەکسەر لە بەغداوە ئەمریان بۆ هاتوە...

ئیدی ئەوە بوو من چەند ڕۆژێک لە ڕانیە مامەوە، وەک حاڵەتی خۆ پەنهان کردن، دوایی ئەوە بوو دەرچووم لە زێی گچکە پەڕیمەوە بەرەو گوندی سەرسیان و، پاشان بەرەو دێیەکانی بەردەکۆز و قەرەتەپە و مەمەنداوە، کە ئەو کاتە من تەمەنم (١٩ - ٢٠) ساڵ بوو، تاکو ئەوێ شارەزا بووم، لەوێ بەولاوە هیچی شارەزا نەبووم، ئنجا ئەوە بوو کە بەرەو لای بنگرد ڕۆیشتم، پاشان گوندەکانی (شارەستێن) و (دۆڵەبی)، دوایی لەوێوە بەرەو (مالوومە)و (قزلەر)و، دواییش (وڵاخلوو)و، ئنجا دوایی لە چۆمی (هەرزنێ) پەڕیمەوە هەر لە زێی گچکە، بەڵام لە لای گوندی هەرزنێ، شەوێش لە گوندی (ئەشکان) بووم، دوایی گەیشتمە سەردەشت.

ئنجا ئەو قاچاغ بوون و دەرچوونی بەندەش لەو کاتەدا، کە ڕژێم ئەمری دەستگیرکردنمی دەرکرد بوو، زۆر دەشوبهێتە ئەم بەسەرهاتەی مووسا عليه السلام چونکە منیش بێجگە لە لوتف و کەرەمی خوا سبحانه وتعالى، پشتم بە هیچ شتێکی دیکە نەبەستبوو، بە تاقی تەنیا بووم و سەرەتای تەمەنم بوو، شارەزای ڕێ نەبووم، بەڵام بە تەئکید هەر کەسێک پشتی بە خوا قاییم بێ، خوا زایەی ناکات و خوای پەروەردگار لەگەڵیدا دەبێ، لە یادمە لە لای گوندی (شارەستێن)، لە شارەستێن تێپەڕ بوو بووم بەرەو گوندی (دۆڵەبی) دەچووم، گەیشتمە پیاوێک

سواری ئەسپێک بوو، گوتی: کاکە بۆ کوێ دەچی؟! گوتم: دەچم بۆ لای گوندی (دۆڵەبی)، گوتی: ئەدی دوایی، بەس دەچی بۆ ئەوێ؟! گوتم: نا، لەوێشەوە دەمەوێ بچم بەرەو کوردستانی ئێران، گوتی: بۆچی؟! گوتم: حاڵ و حیسابم وایە، لە دووی زانکۆ بووم، بەڵام ئەمری دەستگیرکردنم لەلایەن ڕژێمەوە دەرچووە و، دەمەوێ خۆم دەرباز بکەم.

ئێستاش لە یادمە پێم وایە کابرا ناوی (موحەممەد) بوو، گوتی: تۆ کێی و چ کەسی؟! منیش بۆم باسکرد کوڕی فڵانکەسم و عەشیرەتی میراودەلیین و...هتد، ئنجا ئەو کابرایەش هەر عەشیرەتی میراودەلیی بوو، لە میراودەلییەکانی (بەری مەرگە) بووە، وەک لە یاداشتەکاندا باسم کردوە، گوتی: باشە ئەگەر چووی و لە چۆمی (هەرزنێ) پەڕییەوە، کەس دەناسی؟! گوتم: نەخێر هیچ کەس ناناسم، گوتی: لە چۆمی هەرزنێ کە پەڕییەوە، گوندی (هەرزنێ) هەیە، دوایی لەوێ تێدەپەڕی، گوندی (ئەشکان) هەیە، ئەگەر چووی، لەوێ من ماڵە خزمێکم هەیە، ماڵی (بابەکر ئاغا)، ئەوانیش میراودەلیین، تۆ حەوجێت بە خانە خوێیەک دەکات، لەوێ بچۆ ماڵی بابەکر ئاغا و، بڵێ: فڵانکەس دەناسم و فڵانکەسی کوڕی فڵانکەسم و، پێیان بڵێ: کە من تۆم ڕێنمایی کردوە، گوتم: باشە، هەڵبەتە ئەو کاتە من بە هەندیشم هەڵنەگرت، گوتم: کێ دەڵێ: پێویستیم بەوێ دەبێ! بەڵام دوایی ئەوە بوو، پاش چەند شەو و ڕۆژان، کە گەیشتمە ئەوێ، پەکم لەسەر ئەوە کەوتبوو، بچمە ماڵێک.

لەوێ کە گوتیان: ئێرە گوندی ئەشکانە، یەکسەر ماڵی (بابەکر ئاغا)م هاتەوە بیرو ئامۆژگاریی و ڕێنمایی ئەو ئەسپ سوارەشم، هاتەوە یادو، چوومە ماڵەکە و، زۆر باش خزمەتیان کردم و، حەواندمیانەوەو، بە کەڵکم هاتن و، ئەو شەوە خانە خوێیەکی زۆر باش و نەجیب بوون، چونکە من درەنگ گەیشتمە جێ، شەو درەنگ بوو، یەکسەر مریشکێکیان سەربڕی و سازیان کرد، هەروەها بۆ ئەوەش بە کەڵکم هاتن کە دیسان جارێکی دیکە حیزبی دیموکراتیش نامناسێ و بۆ

ئـەوە نەمگـرێ، ئنجـا ئـەوان کوڕێکیـان کادیـر یـان پێشـمەرگەی حیزبـی دیموکـڕات بـوو، لەگەڵـم هـات، بـە چیـای (زەرتـک)دا سـەرکەوتین، هەتـا گونـدێ (دەرمانـاوێ) لـەوێ چایخانەیەکـی لـێ بـوو، لەوێـش پـارەی عێراقییـم پـێ بـوو، بـۆی گۆڕیمـەوە بـە تومـەن و، سایەقێکیشـی تێگەیانـد، کاکـە ئـەم گەنجـە لەگـەڵ خـۆت بـەرەو، پێـش ئـەوەی بگەیـە بازگـەی حیـزب دایبەزێنـە، نـەوەک تەشـقەڵەی پـێ بکـەن، پێشـیگوتم: ئنجـا کـە دایـان بەزانـدی، بەوێـدا بچـۆ خـوار بـۆ لای گونـدی (کانـی ڕەش) و، لەوێـوە هەڵگەڕێـوە بـەرەو (سەردەشـت)، ئەگـەر تـۆ دەڵێـی: دەمـەوێ بچـم بـۆ لای حکوومـەت، بەڵکـو دەرفەتـم بـێ بخوێنـم، خوێندنـی زانکـۆ تـەواو بکـەم، ئـاوا بچـۆ، ئیـدی ئـەو چۆنـی ڕێنمایـی کـرد بـووم، ئـاوا چـووم...

مەبەسـتم ئەوەیـە کـە بەنـدە جـاری وایـە، زۆر شـت نازانـێ، بـەڵام خـوا ﷻ هـۆکاری وای بـۆ دەڕەخسـێنێ، کـە بـۆ خـۆی بـە خەیاڵیـدا نەهاتبـێ، هەڵبەتـە خـوا ﷻ خـوای هەمـوو لایەکـە، وەک چـۆن پـەروەردگاری مووسـا بـووە و، پـەروەردگاری ئێمەشـە و، پـەروەردگاری غەیـری ئێمەشـە، پـەروەردگاری مـارو مێـرووە و، وەک کوردەواریـی خۆمـان دەڵێـن: «خـوا ڕزقـی مـارو مێـروو دەدات»، بـەڵام دیـارە خـوا ﷻ بـە ئەنـدازەی ئـەوە کـە مـرۆڤ پشـتی پـێ دەبەسـتێ و، دڵـی پـێ خـۆش دەکات و، پێـی ئومێـدەوار دەبـێ، خـوا ﷻ بـە دەنگیـەوە دێ و، مشـووری لـێ دەخـوات، وەک لـە فەرمایشـتی پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە فەرمایشـتی قودسـییدا، هاتـوە، خـوا دەفەرمـوێ: {**أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي**}، (**أخرجه أحمد: ٩٣٤٠، والبخاري: ٦٩٧٠، ومسلم: ٢٦٧٥**)، واتـە: مـن بـە پێـی گومانـی بەندەکەمـم بەرانبـەر بـە مـن، گومانـی بەرانبـەر مـن چـاک بـێ، چاکـی بـۆ دەکـەم، گومانـی خراپیـش بـێ، خراپـی بەسـەر دێ.

٢٥- جوامێریـی و لـە بێهێـز و چەوسـاوان ڕانەمـان، سیفەتێکی بـەرز و پەسـندی مووسـا بـووە و، هـی هـەر کەسـێکی دیکەشـە، کـە مـەردو جوامێـر بـێ:

﴿ فَسَقَىٰ لَهُمَا ﴾، یەکسـەر مووسـا بـۆ دوو ئافرەتـەکان ئاژەڵەکانـی بـۆ ئـاودان، وەک پێشـینان خۆمـان دەڵێـن: (تیغـی ڕەسـەن خـۆی لـە کالانـدا ڕاناگـرێ)، مووسـا

ﷺ کاتێک دەبینێ ئەو دوو کچە ئاژەڵەکانی خۆیان حەپس کردوە و ڕایاندەگرن، تاکو شوانەکان لێ دەبنەوە، لەو دیمەنەوە ڕانەماوە، یەکسەر ڕاپەڕیوەو چووە ئاژەڵەکانیان بۆ ئاو بدات و نەهێڵێ، ئەو ستەمەیان لێبکرێ، کە بریتیە لەوەی لەو ئاوە شلوێ و قوڕاوەی، شوانەکان ئاژەڵەکانیان لێ ئاوداوە، ئەوان ئاژەڵەکانی خۆیانی لێ ئاوبدەن، یاخود ئەوان هەموویان کاری خۆیان تەواو بکەن، ئنجا ئەو ئافرەتانە بچن ئاژەڵەکانیان ئاو بدەن، نەخێر، با یەکسەر لەگەڵ ئەوان دا ئاژەڵەکەیان ئاو بدەن.

مرۆڤ دەبێ کاتێک کە ستەملێکراوێک دەبینێ و ناهەقییەک دەبینێ، لە ستەملێکراوەکە، ڕانەمێنێ و لە ناهەقەکەشەوە ڕانەمێنێ و، بە پێی توانای خۆی، ناهەقیی دوور بخاتەوەو لایبەرێ و، ستەملێکراویش پشت بگرێ و هاوکاری بێ.

٢٦- پێویستە مرۆڤ لە کاتی زۆر ناچاریی و سەغڵەتیی دا، تەنیا پەنا بە خوا ببات و، داوای هاوکاریی لێ بکات:

مووسا ﷺ لەو کاتەدا، هەر خوا دەزانێ دەبێ چەند برسیی بوو بێ و، تینو و ناڕەحەت و، ماندوو بوو بێ، جگە لە ترس و لەرزی فیرعەون و دارو دەستەکەی کە نەیزانیوە، ئایا ئەو شوێنەش هەر لە ژێر ڕکێفی فیرعەون و ئەواندایە، یاخود نا؟ بەڵام لەو کاتەدا مووسا ﷺ دەڵێ چی؟! ﴿رَبِّ إِنِّي لِمَآ أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ﴾، پەروەردگارم! من بۆ هەر چاکەیەک کە تۆ بۆم دابەزێنی، ئاتاجم، واتە: پێویستییم بە هەموو هاوکارییەکی تۆ هەیە، حەوجێی هەموو نیعمەتێکی تۆم: خواردن و خۆراک، بەرگ و پۆشاک، جێگاو ڕێگای تێدا حەوانەوە، دەربازبوون لە ترس و لەرز و، ئەمین بوون لە خۆم، ماڵ و حاڵێک کە ببێتە مایەی سوکناییم، پێویستییم بە هەموو خێرو چاکەیەکی تۆ هەیە، بۆیەش خوا ﷻ بە پێی چاوەڕوانیی مووسا ﷺ، لەگەڵ مووسادا ڕەفتاری کردوە، بە پێی ئومێدی خێرێک کە مووسا ﷺ بەرانبەر بە پەروەردگاری هەیبووە، مامەڵەی لەگەڵدا کردوە، هەموو ئەو شتانەی بۆ ڕەخساندوون، هەم خواردن و

خۆراک، هەم جێگای حەوانەوە، هەم ماڵ و حاڵ و منداڵ، هەم کارو کاسبیی، هەم دڵنیا بوون لە ترس و لەرز.

ئنجا با ئەم نەقڵەش لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە بێنین کە (ابن كثير) لە تەفسیرەکەی خۆی دا[1]، دەیهێنێ لەو بارەوە کە مووسا ﷺ چەندە برسیی بووە و، چەندە ناچار بووە و، چەندە ناڕەحەت بووە!! کە لێرەدا مووسا دەفەرموێ: ﴿رَبِّ إِنِّي لِمَآ أَنزَلۡتَ إِلَيَّ مِنۡ خَيۡرٖ فَقِيرٞ﴾، مووسا ﷺ لە شێوەی موناجات و لە ڕاز و نیاز لەگەڵ خوادا، پێویستییەکەی خۆی دەردەبڕێ، ئەم نەقڵە کە دەیهێنین لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە، ئەوەمان بۆ بەرجەستە دەکات: (**قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: سَارَ مُوسَى مِنْ مِصْرِ إِلَى مَدْيَنَ لَيْسَ لَهُ طَعَامٌ إِلَّا الْبَقْلُ وَوَرَقُ الشَّجَرِ، وَكَانَ حَافِيًا، فَمَا وَصَلَ إِلَى مَدْيَنَ حَتَّى سَقَطَتْ نَعْلُ قَدَمَيْهِ، وَجَلَسَ فِي الظِّلِّ وَهُوَ صَفْوَةُ اللهِ مِنْ خَلْقِهِ، وَإِنَّ بَطْنَهُ لَلَاصِقٌ بِظَهْرِهِ مِنَ الْجُوعِ، وَإِنَّ خُضْرَةَ الْبَقْلِ لَتُرَى مِنْ دَاخِلِ جَوْفِهِ، وَإِنَّهُ لَمُحْتَاجٌ إِلَى شِقِّ تَمْرَةٍ**).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: مووسا لە میسرەوە چوو بەرەو مەدیەن، هیچ خۆراکێکی نەبوو، جگە لە گەڵای درەخت و لە دانەوێڵەیەک کە لە دەشت و دەر دەڕوێ، هەروەها پێخواسیش بوو، هەتا گەیشتە مەدیەن، پێستی پێیەکانی ڕۆیشت و، بە پێخواسیی و لە سێبەرێ دانیشت، کە مووساش باشترین دروستکراوی خوا بوو، لەو ڕۆژگارەدا، لە حاڵێکدا کە سکی بە پشتییەوە نووسا بوو لە برسان و، سەوزایی گەڵای درەخت و ئەو دانەوێڵانەی خوارد بوونی، لە سکییدا دەبینرا و، پێویستیی بە لەتکە خورمایەک بوو.

هەڵبەتە پێم وایە ئەمە جۆرێک لە زێدەڕۆیی تێدا هەیە، چونکە سەوزایی گەڵای درەخت و دانەوێڵە لە سکی ئینساندا، زۆر زەحمەتە ببینرێ، بەڵام بە تەئکید دیارە زۆر برسیی و ماندوو بووە، هەروەها ئەوەش کە پێخواس بووە، ئایا عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازیبێ) چۆنی هەڵهێنجاوە؟! یان هەر

---

(١) تفسير ابن كثير: ج٣، ص٣٨٣.

زیاتـر بـۆ بەرجەسـتەکردنی ئاتاجیـی و نارەحەتیـی مووسـا بـووە، ئەگەرنـا ڕەنگـە پێڵاوێکـی هـەر لـە پـێ بووبـێ، بـە تایبەتیـی کـە مووسـا ﷺ لـە کۆشـک و لـە ماڵـی فیرعەونـدا گـەورە کـراوە، پێـم وانیـە بـێ پێـڵاو بـوو بـێ، بـەڵام بـە تەئکیـد زۆر برسـیی و زۆر مانـدوو و نارەحـەت بـووە.

دەشـگونجێ ئـەو قسـەیەی پاڵدراوەتـە لای (**عبدالله بـن عبـاس**) هـی وی نەبـێ و (**سـند**)ی ڕاسـت نەبـێ.

٢٧- زۆربـەی توێژەرەوانـی قورئـان پێیـان وایـە ئەو: ﴿شَيْخٌ كَبِيرٌ﴾ە، شـوعەیب بـووە، بـەڵام وانییە:

کـە دوو کچـەکان، دەڵێـن: ﴿وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ﴾، دەڵێـن: ئـەو پیـاوە پیـرە بەسـاڵدا چـووە، شـوعەیب ﷺ بـووە، ئـەو پێغەمبـەرەی، خـوا بـۆ (**أَهـل مَدْيَـن**)و بـۆ (**أَصْحَـابُ الأَيْكَـة**)، ڕەوانـی کـردوە، زۆربەیـان ڕایـان وایـەو لـە تەفسـیرەکاندا هێناویانـە.

بـەڵام دوای لـێ وردبوونـەوەی زۆرو بەدواداچوونـی زۆر، بـۆم دەرکەوتـوە، کـە ئـەو ڕایـە ڕاسـت نیـە و، هیـچ بەڵگەیـەک لەسـەر ئـەوە نیـە، کـە ئـەو پیـاوە بەسـاڵدا چـووە، (واتـە: بابـی دوو کچـەکان)، شـوعەیب بـوو بـێ، ئنجـا (**الطَّبري**) لـەو بـارەوە دوای هێنانـی ئـەو سـێ نـاوە:

١)- (يَثْرُونُ ابْنُ أَخِي شُعَيْبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ).

٢)- (يَثْرَى صَاحِبُ مَدْيَنَ).

٣)- (هُوَ شُعَيْبٌ النَّبِيُّ ﷺ).

گوتوویەتـی: ئـەو سـێیانە ئەگـەری هەیـە، یەکێکیـان ئـەو بووبـن، کـە یەکێکییـان شـوعەیبە، دوایـی گوتوویەتـی: (**وَهَـذَا مِـمَّا لَا يُـدْرَكُ عِلْمُـهُ إِلَّا بِخَبَـرٍ، وَلَا خَبَـرَ بِذَلِـكَ تَجِـبُ حُجَّتُـهُ، فَلَا قَـوْلَ فِي ذَلِـكَ أَوْلَى بِالصَّـوَابِ مِـمَّا قَالَـهُ اللـهُ جَـلَّ ثَنَـاؤُهُ**)[1].

---

(١) جامع البيان: ج٢٠، ص٦٤.

واتـە: کامیـان لـەو سـێیانە: ئایـا ئـەو پیـاوە بەسـاڵدا چـووەی بابـی دوو کچـەکان شـوعەیب بـووە، یـان (یَـثْرَی)، بـووە، یـان (یَـثْرُونُ) بـووە؟! دەڵـێ: ئـەوە شـتێکە زانیارییەکـەی بـە هەواڵێـک نەبـێ نازانـرێ و، هەواڵێکیـش لـەو بـارەوە نیـە، کـە بەڵگەکـەی پێویسـت بـێ، (واتـە: بەڵگەیـەک پشتڕاسـتی بکاتـەوە، مەبەسـتی پـێ هەواڵـی ئاسـمان (**وحي**)یـە)، بۆیـە هیـچ قسـەیەک لـەو بـارەوە لـە ڕاسـتییەوە نیزیکـتر نیـە، لـەوەی کـە خـوا ﷻ فەرموویەتـی، واتـە: خـوا لەسـەر زاری دوو کچـەکان فەرموویەتـی: ﴿وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ﴾، بابیشـمان پیاوێکـی بـە تەمەنـە، کەواتـە: (**الطَّبري**)یـش دانـی بـەوەدا نەهێنـاوە، ئـەو پیـاوە بـە تەمەنـە شـوعەیب بـوو بـێ، بەڕاسـتیی (**الطَّـبري**) بـە ناهـەق نـاو نەنـراوە (**إمـامُ المُفَسِّرِيـن**) پێشـەوای ڕوونکەرەوانـی چەمـک و واتـای ئایەتـە موبارەکەکانـی قوڕئـان.

ئنجـا ئێمـە دەتوانیـن لـەو بـارەوە چەنـد بەڵگەیـەک بێنیـن، کـە ناگونجـێ ئـەو پیـاوە بەتەمـەن و بەسـاڵدا چـووە، شـوعەیب بووبـێ:

یەک- لە نێوان ڕۆژگاری شوعەیب و مووسادا (**عَلَيْهِما الصَّلَاة السَّلام**)، ماوەیەکی زۆر هەبووە، وەک قسەی شوعەیب بەرانبەر بە گەلەکەی لە سوورەتی (**هود**)دا هاتوە، دەڵێ: ﴿وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِّنكُم بِبَعِيدٍ ﴿٨٩﴾﴾ **هود**، شوعەیب بە گەلەکەی خۆی (گەلی مەدیەن و ئەصحابی ئەیکە)، دەڵێ: گەلی **لووطیش** لە ئێوە دوور نین، مەبەستی ئەوە بووە لە ڕووی ڕۆژگارەوە، لە مێژ نیە و، دوور نیە، کە گەلی لووط فەوتاون، ئەم قسەیەش ئاماژە بەوە دەکات کە شوعەیب لە سەردەم و ڕۆژگاری **لووط** نیزیک بووە، ئنجا بێگومان ئیبراهیم و **لووطیش** مام و برازا بوون و، بەلای کەمەوە ئەوانیش (٤٠٠ - ٥٠٠) ساڵیان بەین بووە، لەگەڵ گەلی مووسا و ڕۆژگاری مووسادا ؏.

دوو- گەلی شوعەیب هەموویان فەوتێنراون و کەمینەیەکی بڕواداریان ماون و، ناگونجێ لە تەمەنی شوعەیبدا، ئەو کەمینەیە هێندە زۆر بوو بن، کە شوعەیب لە نێویان دا باڵا دەست بووبێ و، بە مووسا بڵێ: ﴿لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾.

سێ- ناگونجێ لە ڕۆژگاری شوعەیبدا مووسا چوو بێتە ئەوێ، کە دوایی خوا قڕە بڕی کردوون، ئنجا ئەگەر مووسا لە ڕۆژگاری شوعەیبدا چووبایە بۆ وێ، خوا ﷻ باس و خواسێکی دەکرد، هەروەها ئەو شوعەیبە کە پێغەمبەر بووە، باس و خواسێکی لەگەڵ مووسادا دەکرد: مووسا! وەرە من پێغەمبەری خوام و بڕوا بێنە و، حاڵی واو حیسابی وا، بەڵام ئەو پیاوە پیرە بەس داوای شوانیەتیی لێ دەکات، کەواتە: دیارە پیاوێکی بەساڵدا چووی ئاسایی بووە، بەڵێ خواناس بووە و خواپەرست بووە، بەڵام پێغەمبەری خوا نەبووە و، خاوەن پەیامێک نەبووە کە بیگەیەنێ.

چوار- ناگونجێ خوا ﷻ باسی شوعەیب نەکات و، ناوی نەهێنێ لە بەسەرهاتی مووسا و فیرعەوندا، چونکە ئەو بەڵایەی بەسەر مەدیەن و (**أَصحَابُ الأيكة**)دا، هاتوە، ترسێنەر بووە بۆ فیرعەون، واتە: ئەگەر مووسا ﷺ و فیرعەونیش لە ڕۆژگاری شوعەیبدا بوونایە، خوا ﷻ باسی فەوتێندرانی گەلی شوعەیبی کە خەڵکی مەدیەن و (**أَصحَابُ الأيكة**)ن، دەکرد، چونکە ئەو ڕووداوێکی زۆر ترسێنەرو ڕاچڵەکێنەر دەبوو بۆ فیرعەون و دارو دەستەکەی.

ئەم بەڵگانەم بە تۆزێ دەسکارییەوە لە تەفسیری (**رَشيد الخَطيب الموصلي**) [1] وەرگرتوون و، پێشم وایە بەڵگەکان بەجێن، بۆیە بە هیچ جۆرێک ناگونجێ بگوترێ کە ئەو پیاوە بە تەمەنەی بابی دوو کچەکان، شوعەیب بووە ﷺ، وەک (**الطَّبري**) گوتوویەتی: خوا ﷻ چۆنی فەرمووە، هەر وایەو پیاوێکی بە تەمەن و بەساڵداچوو بووە و تەواو.

٢٨- وەرگرتنی چوار حوکمی شەرعی لە فەرمایشتی خوا: ﴿وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ ٱلنَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ ٱمْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِى حَتَّىٰ يُصْدِرَ ٱلرِّعَآءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾ فَسَقَىٰ لَهُمَا﴾:

ئەم بەشەی ئەو دوو ئایەتە موبارەکە، چوار حوکمی شەرعیی لێ وەردەگیرێن:

یەک- کاری دەرەوەی ماڵ بۆ نموونە: شوانیی و گاوانیی، ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ سەرما و گەرما، کاری پیاوانە، بەپێی فەرمایشتی خوا: ﴿وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ ٱلنَّاسِ يَسْقُونَ﴾،

---

(١) أولى مَا قيل في آياتِ التَّنزيل: ج٥، ص٤٨٥،٤٨٤.

دوایی بۆمان دەردەکەوێ کە ئەو کۆمەڵە لە خەڵک، کە ئاو دەدەن، یەکەم: ئاژەڵ ئاو دەدەن.

دووەم: ئەو کۆمەڵە، چەند شوانێکی پیاون، چونکە دوایی دوو کچەکان دەڵێن: ﴿حَتَّىٰ يُصۡدِرَ ٱلرِّعَآءُ﴾، تاکو شوانەکان، ئاژەڵەکانیان ئاو دەدەن و دەڕۆن.

دوو- کاتێک ئافرەت ناچاری کاری دەرەوەی ماڵ دەبێ، پێویستە خۆی لە تێکەڵیی پیاوان بپارێزێ، ﴿قَالَتَا لَا نَسۡقِي حَتَّىٰ يُصۡدِرَ ٱلرِّعَآءُ﴾، گوتیان: ئێمە ئاژەڵەکانمان ئاو نادەین، تاکو ئەوانە ئاژەڵەکانیان ئاو دەدەن و دەڕۆن، لە ئاودان دەگەڕێنەوە.

سێ- ئافرەت ئەگەر لە ماڵیدا پیاوێک نەبێ، یان هەبێ، بەڵام توانای کارکردنی نەبێ، بۆی هەیە لە دەرەوەی ماڵ بە ئەندازەی پێویستیی کار بکات، چونکە دوو کچەکان پاساو بەوە دێننەوە: ﴿وَأَبُونَا شَيۡخٞ كَبِيرٞ﴾، واتە: بۆیە ئێمە هاتووین بۆ ئاودانی ئاژەڵەکان، چونکە بابمان پیاوێکی بە تەمەنی بەساڵدا چووە، یانی: ئەگەر بە تەمەن و بەساڵداچوو نەبووایە، خۆی دەهات ئاژەڵەکانی ئاو بدات.

چوار- پیاوانی جوامێرو مەرد، بە بێ بەرانبەر لە کاتی کارکردندا، هاوکاریی ئافرەتان دەکەن: ﴿فَسَقَىٰ لَهُمَا﴾، مووسا عليه السلام هیچ چاوەڕوانییەکی لەو دوو ئافرەتانە نەبوو، واتە: ئافرەتان کاتێک کە کاریش دەکەن، لە کۆمەڵگادا، پێویستە پیاوان بۆ کارێک کە ئافرەتەکان لە بەرانبەریدا دەستەپاچە دەبن، یاخود کەم توانا دەبن و، هاوکاریان بن، بە بێ بەرانبەر.

٢٩- ﴿فَجَآءَتۡهُ إِحۡدَىٰهُمَا تَمۡشِي عَلَى ٱسۡتِحۡيَآءٖ﴾، یەکێک لە دوو کچەکان هات بە شەرمەوە دەڕۆیی:

ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە ئافرەت لە کاتی چوونە دەرو بەڕێدا ڕۆیشتنیدا، پێویستە وێڕای پۆشاکی شەرعیی، بە ئەدەب و ڕەوشتیی بەرزیش خۆی بپێچێتەوەو خۆی جوان بکات، واتە: وێڕای پۆشاکی ڕواڵەتیی، پۆشاکی مەعنەوییش کە بریتیە لە شەرم و شکۆ و ئەدەب و حورمەت، خۆی بەوەش جوان بکات و بپێچێتەوە،

چونکـە ئـەو ئافرەتـە: بـە شـەرمەوە دەڕۆیـی، واتـە: بـە شـەرم و شـکۆوە، هەڵبەتـە چۆنیەتیـی هەڵـس و کـەوتی مرۆڤیـش، کەسـایەتیی دەناسـێنێ، بـۆ وێنـە: ئایا ئافـرەت بە لەنجـەو لار دەڕوات و دەیـەوێ ئەندامەکانـی خـۆی نمایـان بـکات، یاخـود بە شـێوەیەک دەڕوات کـە وەک مرۆڤێـک بێتـە بەرچـاو، نـەک وەک مێینەیـەک؟.

٣٠- ڕسـتەی: ﴿ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا ﴾، بـە دڵنیایـی بابـم بانگـت دەکات، تاکـو پاداشـتی ئـەوە کـە ئاژەڵەکانـت بـۆ ئاودایـن، بتداتـەوە:

لێـی وەردەگیـرێ کـە ئافـرەت لـە کاتـی قسـەکردنی لەگـەڵ پیاوانـدا، بـە ئەنـدازەی پێویسـت و گەیاندنـی مەبەسـت بـدوێ و، هـەر ئەوەنـدەی کـە پێویسـتە قسـە بکات، نـەک بکەوێتـە نێـو وردەکارییەکـەوە، کـە پێویسـت نـاکات.

ئنجـا ئـەوەش کـە گوتـراوە: مووسـا ﷺ کاتێـک کـە لەگـەڵ کچەکـەدا ڕۆیشـتوە بـۆ لای بابـی، پێـی گوتـوە: تـۆ لـە پشـتمەوە بـڕۆ، لەبـەر ئـەوە کـە کاتێـک کچەکـە لـە پێشـەوە دەڕۆیشـت، بـا لـە کراسـەکەی دەدات و بـە بەدەنیـەوە دەچەسـپا و ئەندامەکانـی بەرجەسـتە دەکـردن، هەڵبەتـە هـەر ئـەوە شایسـتەی پیاوێکـی جوامێرو مـەردی وەک مووسـایە ﷺ، پێـش پێغەمبەرایەتییـش، بـەڵام هیچ بەڵگەیەکی لەسـەر نیـە، ئـەوەش هـەر زیاتـر خەیـاڵ و ئەندێشـەی زانایـان، دروسـتیکردوە، بـە تەئکیـد ڕەوشـتێکی جوانـی شایسـتەی مووسـایە ﷺ، بـەڵام ئایەتـەکان ئـەوە ناگەیەنـن.

٣١- ئەدەبێکـی بـەرزی خانەخۆیـی لـە ڕسـتەی: ﴿ فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴾، واتـە: کاتێـک مووسـا هـات بـۆ لای و بەسـەرهاتەکەی بـۆ گێڕایـەوە بـاس و خواسـی خـۆی، بـۆ کـرد، گوتـی: مەترسـێ دەربـازت بـووە لـە کۆمەڵـی سـتەمکاران:

ئەمـە لێـی وەردەگیـرێ کـە پێویسـتە بابـای خانـە خـوێ و پەنـادەر، میوانەکـەی دڵخـۆش بـکات و تـرس و بیمـی بڕەوێنێتـەوەو، شـادمانی بـکات و، دڵنیـای بـکات لـە کاتێکـدا ئـەو میوانـە پێویسـتی بـەوە بـێ.

٣٢- چاكەو جوامێریی بەكرێ و بەرامبەر ناكرێ:

(القُرطُبـي) دەڵـێ: دوای ئـەوەی پیـاوە صاڵحەكـە، خـواردن بـۆ مووسـا ﷺ سـاز دەكات، مووسـا ﷺ دەڵـێ: **(لَا آكلُ نَحْـنُ أَهْـلُ بَيْـتٍ لَا نَبيـعُ دِينَنـا بِمِـلءِ الأَرضِ ذَهَباً)**[1]، واتـە: ناخـۆم چونكـە ئێمـە بنەماڵەیەكیـن، لـە ماڵێكـدا پـەروەردە كراویـن، كـە دینەكەمـان بـە پڕی زەوی زێـڕ ناگۆڕینـەوە، واتـە: مـن كـە هاوكاریـی ئـەو دوو كچـەی تـۆم كـردوە، وەک دینداریـی كردوومـە، وەک ئەركێكـی شـەرعیی و دینیـی و، بـە بەرانبەر نەمكـردوە، تاكـو ئێسـتا نـان لـە ماڵـی تـۆ بخـۆم، بۆیـە ئەویـش پێـی دەڵـێ: لـە بەرانبـەر هاوكارییەكەتـدا نیـە، ئێمـە عادەتمـان میوانداریـی كردن و خـواردن پێدانی بابـای غەریبە.

هەڵبەتـە هـەم قسـەكەی مووسـا، شایسـتەی مووسـایەو، هـەم قسـەكەی دیكـەش، شایسـتەی ئـەو پیـاوە بەتەمـەن و بەسـاڵداچووەیە، بـەڵام دیسـان ڕواڵەتـی ئایەتـەكان ئـەوە ناگەیەنـن و، ئـەوە زیاتـر هەڵهێنجانێكـە، بـەڵام بـە دڵنیایـی هـەم لەگـەڵ كەسـایەتیی مووسـاداو، هـەم لەگـەڵ كەسـایەتیی ئـەو پیـاوە صاڵحـە بەتەمەنـدا چـووەدا، گونجـاوە.

٣٣- وەرگرتنـی ڕەوایـی كاركـردن بەكـرێ، لـە ڕسـتەی: ﴿يَٰٓأَبَتِ ٱسۡتَـٔۡجِرۡهُ﴾ كچەكـە بـۆ بابـی پێشـنیار دەكات و دەڵـێ: ئـەی بابـە گیـان! بـە كرێـی بگـرە، واتـە: بیكـە بـە شـوان:

لێـی وەردەگیـرێ كـە **(إجـارة)** واتـە: بـە كـرێ كار كـردن، لـە هەمـوو بەرنامەكانـی خـوادا ڕەوا بـووە و، ئـەوە پێویسـتییەكی ژیانـی مرۆڤایەتییە كـە مرۆڤەكان پێویسـتیان بـە هاوكاریـی یەكدییـە و، كەسـێک كـە توانـای ماددیـی هەیـە و، پێویسـتیی بـە كەسـێک هەیـە، كاری بـۆ بـكات، ئـەو توانـا ماددییەكـەی لـە خزمـەت ئـەو كەسـەدا دادەنـێ، كـە كاری بـۆ دەكات، لـە بەرانبەرەكـەی كارو لەویـش پـارە، یاخـود مـەسرەف كێشـان و پێداویسـتیی دابینكـردن، ئـەوە هـەم شـتێكی ڕەوایـە و، هـەم شـتێكە كـە عەقـڵ و زگماكـی سـەلیم دەیخـوازێ.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٣، ص٢١٧.

٣٤- حەزنەكردنی ئافرەت وەک خواڕسک لە كاری دەرەوەی ماڵ :

هەروەها ڕستەی: ﴿ يَٰٓأَبَتِ ٱسۡتَـٔۡجِرۡهُ ﴾، ئـەوەش دەگەیەنـێ كـە دوو كچـەكان، وەک شـتێكی زگماكیـی حەزیـان لـە دەرەوە نەبـووە بـۆ كاسبیی كـردن و، خۆزگەیـان خواسـتوە ئـەو كارەیـان لـە كـۆڵ بكـەوێ، چونكـە هـەر لەگـەڵ مووسـایان بینیـوە كـە بـە كەڵكـی كارەكـەی ئـەوان دێ، كـە وەک ڕسـتەكەی دوایـی دەیگەیەنـێ: هـەم بەهێـزە بـۆ ئەنجامدانـی كارەكـە، هـەم ئەمینداریشـە، دەسـت پاكـە و جێـی دڵنیاییـە، یەكسـەر بـۆ بابیـان پێشـنیار كـردوە، كـە بـە كرێـی بگـرێ و بیكاتـە شـوان.

٣٥- ڕسـتەی: ﴿ إِنَّ خَيۡرَ مَنِ ٱسۡتَـٔۡجَرۡتَ ٱلۡقَوِيُّ ٱلۡأَمِينُ ﴾، بـە دڵنیایـی باشـترین كەسێک تـۆ بـە كرێـی بگـری، (بیكەیـە شـوان) بـە هێـزی ئەمینـدارو دەسـت پاكـە:

لێـی وەردەگیـرێ كـە: هێـز و دەسـتپاكیی (**القـوة والأمانـة**) دوو مەرجـی سـەرەكیی هـەر كارێكـن، دیـارە هـەر كارەش، ئـەو سـیفەتانەی كـە ئەنجامدانـی ئـەو كارە پەكـی لەسـەریان كەوتـوە، تێیـدا بـە مـەرج دەگیرێـن، كـە هێـز و پێـز و توانـا بـۆ ئەنجامدانـی كارو، ئەمینیـی و دەسـتپاكیی، دوو مەرجـن زۆربـەی هـەرە زۆری كارو چالاكییـەكان پێویسـتییان پێیانـە.

٣٦- هێز و دەستپاكی دوو سیفەتی گەورە و گرنگی كار پێ سەپێررانن :

هەروەهـا ئـەو ڕسـتەیە: ﴿ إِنَّ خَيۡرَ مَنِ ٱسۡتَـٔۡجَرۡتَ ٱلۡقَوِيُّ ٱلۡأَمِينُ ﴾، لێـی وەردەگیـرێ كـە كچـە پێشـنیاركەرەكە، هـەر كام لـە: هێـز و دەسـتپاكیی، لـە مووسـادا ﷺ دیـون، بۆیـە وادەڵـێ، ئنجـا لـەو بارەشـەوە قسـە زۆرن، گوایـە بابی لێی پرسـیوە: چـۆن دەزانـی بەهێـزە؟! ئەویـش بـۆی بـاس دەكات كـە چـۆن بـە تەنیـا ئاژەڵەكانـی بـۆ ئـاوداون، كـە یـان زۆر بەهێـزەو ئـاوی لـە بیرەكـە هەڵهێنجـاوە، بـە دۆڵچـە، یـان بەردەكـەی لەسـەر زاری بیرەكـە لابـردووەو، مەڕەكانـی بـاش خڕكردوونـەوە سـەر یـەک و، هێناونـی و بردوونـی و ئـاوی داون، هێـز و پێزی پێوە بینیوە، هەروەها ئەمانەتیشـی پێـوە بینیـوە، ئەمانەتەكـەش وا پێدەچـێ هـەر لـە خـودی ئـاژەڵ ئاودانەكـەدا بینیبـی،

کە زۆر چاک لێ دەگەڕێ ئاژەڵەکان ئاو بخۆنەوەو، بە پاکیی و چاکیی کارەکە ئەنجام دەدات.

هەندێکیش دەڵێن: کچەکە گوتوویەتی: لەوەوە بۆم دەرکەوتوە ئەمین و دەستپاکە - کە دیارە پێچەوانەی ئەمانەت، خیانەتە - کاتێک من کەوتمە پێشی بۆ ماڵێ، بۆ ئەوەی بێینەوە، ئەو گوتی: تۆ بکەوە دوام، بەڵام لە دوامەوە ڕا ئاماژەم بۆ بکە، لە کوێوە بڕۆم؟ چونکە با لە پۆشاکەکەیداوە و بە بەدەنیەوە چەسپاندوویەتی! گرنگ ئەوەیە ئەو کچە پێشنیارکەرە، هەر کام لەو دوو سیفەتەی لە مووسادا بەدی کردوون، ئنجا جێی سەرنجیشە کە نەیگوتوە: (**هذا الرَّجُلُ قَويٌّ أَمين**)، بەڵکو دەڵێ: ﴿إِنَّ خَيْرَ مَنِ ٱسْتَـْٔجَرْتَ ٱلْقَوِىُّ ٱلْأَمِينُ﴾، باشترین کەسێک کە بە کرێی بگری بۆ شوانیی، ئەوەیە بەهێز بێ و ئەمیندار بێ، بۆ ئەوەی نەبێتە ستایشی ڕووبەڕوو، پاشان ئەوەی لێ وەربگیرێ کە ئەو کچە تەماعی لە مووسا کردوە، چونکە ئەوەی بە لایانەوە گرنگ بووە، ئەوە بووە، شوانێکیان بۆ پەیدا بێ.

٣٧- ڕستەی: ﴿إِنِّىٓ أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ٱبْنَتَىَّ هَٰتَيْنِ﴾، من دەمەوێ یەکێک لەم دوو کچانەمت لێ مارە بکەم، بیکەمە هاوسەرت، بناغەی هاوسەرگیریی دیاریی دەکات:

ئەو ڕستەیە لێی وەردەگیرێ کە بناغە لە مارەکردنی ئافرەتدا، بابە، سەرپەرشتیاری ئافرەت، بە پلەی یەکەم، بابە، ئنجا ئەگەر باب نەبوو، مام و، برا، وەک لە کتێبە فیقهییەکاندا باسکراوە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە ئافرەت خاوەن ڕا و ڕەزامەندیی نەبێ لە هاوسەرگیرییدا و، پێشنیاری کچەکەش ڕەزامەندیی کچەکەی دەرخستوە، کە کچەکە پێشنیار دەکات، دیارە کچەکانیش بێ هاوسەر بوون و، کاتی شووکردنیشیان بووە، ئنجا گەنجێکیش هەڵکەوێ لەو ماڵەدا شوانییان بۆ بکات، ماوەی (٨ - ١٠) ساڵ، عەقڵ و مەنتیق وا دەخوازێ کە ببێتە مەحرەمی ئەو ماڵە، واتە: پێشنیارکردنی کچەکە ئەوەش دەگرێتە نێو خۆی و، ئەوەش دەگەیەنێ کە ئەوە زەمینە خۆشکردنە بۆ هاوسەرگیریی.

٣٨- ئایا بەکارهێنانی وشەکانی (إنكاح) و (تّزويج) مەرجی مارەکردنن؟!

ڕستەی پێشوو کە دەفەرموێ: ﴿إِنِّيٓ أُرِيدُ أَنۡ أُنكِحَكَ إِحۡدَى ٱبۡنَتَيَّ هَٰتَيۡنِ﴾، پێشەوا شافیعیی کردوویەتی بە بەڵگەی دانەمەزرانی هاوسەرگیریی، بە جگە لە وشەکانی: (**التَّزويج والإنكَاح**)، کە ئەوە ڕای ڕەبیعە و ئەبوو سەور و ئەبوو عوبەیدو داوودو مالیکیشە، لەگەڵ ڕاجیاییدا، بەڵام زانراو لە مەزهەبی ئیمام مالیکدا ئەوەیە کە: (**يَنْعَقِدُ النِّكَاحُ بِكُلِّ لَفظٍ**) گرێبەستی هاوسەرگیریی بە هەر بێژەیەک دادەمەزرێ و، ئەبوو حەنیفەش گوتوویەتی: (**يَنعَقِدُ بِكُلِّ لَفظٍ يَقتَضي التَّمليكَ على التَّأبيد**)، گرێبەستی هاوسەرگیریی بە هەر بێژەیەک دادەمەزرێ، کە کردنە خاوەن بخوازێ بۆ هەمیشەیی، کردنە خاوەن بەو واتایە کە ئەو پیاوە دەبێتە خاوەنی ئەو ئافرەتە و، هەروەها ئەو ئافرەتەش بە هەمان شێوە دەبێتە خاوەنی و، دەبێتە هاوسەری ئەو پیاوە، ئەمە هەمووی (**القُرطُبي**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، هێناویەتی.

بەڵام بە ڕای من ڕای ڕاست ئەوەیە کە ئەم بێژانە: (**تزويج، إنكاح، هبة، تمليك**)، مەگەر واتایەکانیان ئەگەرنا خودی بێژە (**لفظ**)ەکان، بە مەرج نەگیراون، ئەم مەسەلەیە پەیوەستە بە کلتوورو نەریتی کۆمەڵگایەکانەوە، گرنگ ئەوەیە بزانرێ کە ئەو ئافرەت و پیاوە دەبنە هاوسەرو حەڵاڵی یەکدی، واتە: تەعبیرێک بەکاربهێنرێ و، بێژەیەک بەکاربهێنرێ کە ئەوە بگەیەنێ، ئەگەرنا بابایەکی هیندیی کە هاوسەرگیریی دەکات، یاخود ڕووسییەک، یاخود ئینگلیزێک، یاخود یابانییەک، یان چینییەک، ناچێ وشەی تەزویج و ئینکاح بەکاربێنێ و هەر تێشیناگەن، کەواتە: لە ڕاستییدا ئەگەر بۆ ئێمە وەک کورد یان فارس یان تورک، وشەی زەواج و نیکاح، یان تەزویج و ئینکاح، وشەی بەکارهێنراو و بیستراون، بەڵام بۆ ئەو گەل و نەتەوانەی دیکە، ئەو وشانە زۆر شتی نامۆ (**غريب**)ن، کەواتە: ئەصڵ ئەوەیە وشەیەک و تەعبیرێک بەکاربهێنرێ، بە ڕوونیی ئەوە بگەیەنێ کە

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٣، ص٢١٨.

ئـەو ئافرەتـە دەخـوازرێ بـۆ ئـەو پیـاوەو، ئـەو ئافرەتـە دەبێتـە هاوسـەری ئـەو پیـاوە و دەبنـە ژن و مێـرد.

٣٩- پێشنیارکردن جیایە لە لێ مارەکردن:

بێگومـان قسـەی پیـاوە بـە تەمەنەکـە، **(الشَّيخُ الكَبير)** کـە دەڵـێ: ﴿إِحۡدَى ٱبۡنَتَيَّ هَٰتَيۡنِ﴾، یەکێـک لـەم دوو کچەمـت لـێ مـارە بکـەم، ئەمـە پێشـنیارێک بووە و سـەر پشـککردنی مووسـا بـووە نـەک مارەکـردن، چونکـە مـارە کـردن دەبـێ دیاریـی کـردن **(تَعيين)**ی تێـدا بـێ، بـەڵام جـارێ دیـار نیـە کامیانـە، کەواتـە: ئـەوە سەرپشـککردنی مووسـا بـووە، کـە ئـەو دوو کچـە تەماشـا بکـە، کامیـان دڵـت بیگـرێ، مـن دەمـەوێ لـە تـۆی مـارە بکـەم و، دوای ئـەوەی مووسـا دیاریـی دەکات، ئنجـا لێـی مـارە دەکات، شـەرعزانان **(فقهـاء)** دەڵێـن: ئەگـەر کەسـێک لـە نێوان سـێ ئافرەتـدا بڵـێ: یەکێکیانت لـێ مـارە دەکـەم، هەتـا یەکیـان دیاریـی نەکـرێ، بـە مارەکـردن لـە قەڵـەم نـادرێ.

٤٠- پێشـنیارکردنی مـرۆڤ بـۆ کچەکـەی، یانـی: مـرۆڤ کچـی خـۆی پێشـنیار بـکات، بـۆ پیاوێکـی شایسـتە، شـتێکی ڕەوا و ڕێپێـدراوە و نەریتێکـی لـە مێژینەیـەو، ئەمـە هـەر بـووە (القُرطُبي)[1] دەڵـێ:

(عَـرَضَ صَالِـحُ مَدْيَـنَ ابْنَتَـهُ عَـلَى صَالِـحِ بَنِـي إِسْرَائِيـلَ، وَعَـرَضَ عُمَـرُ ابـن الْخَطَّـابِ ابْنَتَـهُ حَفْصَـةَ عَـلَى أَبِي بَكْـرٍ وَعُثْـمَانَ، وَعَرَضَـتِ الْمَوْهُوبَـةُ نَفْسَـهَا عَـلَى النَّبِـيِّ ﷺ، فَمِـنَ الْحَسَـنِ عَـرْضُ الرَّجُـلِ وَلِيَّتَـهُ، وَالْمَـرْأَةُ نَفْسَـهَا عَـلَى الرَّجُـلِ الصَّالِـحِ، اقْتِـدَاءً بِالسَّـلَفِ الصَّالِـحِ، قَـالَ ابْنُ عُمَـرَ: لَـمَّا تَأَيَّمَـتْ حَفْصَـةُ قَـالَ عُمَـرُ لِعُثْـمَانَ: إِنْ شِـئْتَ أُنْكِحُـكَ حَفْصَـةَ بِنْـتَ عُمَـر..[2]).

واتـە: لـەم ئایەتـە، لـەم ڕسـتە قورئانییـە وەردەگیـرێ کـە بابـای سەرپەرشـتیاری ئافـرەت، بـۆی هەیـە کچـی خـۆی پێشـنیار بـکات بـۆ پیاوێـک و، ئەمـەش ڕێورەسـمێکی بـەردەوام بـووە، ئەوەتـا پیـاوە چاکەکـەی مەدیـەن، کچەکـەی خـۆی پێشـنیار دەکات بۆ

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٣، ص٢١٨.

(٢) أخرجه البخاري: ٤٠٠٥.

پیاوە چاکەکەی بەنوو ئیسرائیل (کە مووسایە)، عومەری کوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێ) کچەکەی خۆی پێشنیار کردوە بۆ ئەبوو بەکرو عوسمان (خوا لێیان ڕازی بێ)، هەروەها ئەو ئافرەتە کە خۆی پێشکەشی پێغەمبەر ﷺ دەکات، خۆی بۆ ئەو پێشنیار کردوە، بۆیە وا باشە پیاو، ئافرەتێک کە لە ژێر چاودێریی دایە، پێشنیاری بکات بۆ پیاوێکی شایستە، هەروەها ئافرەتیش بۆی هەیە خۆی پێشنیار بکات بۆ پیاوی چاک، وەک شوێنکەوتنی پێشینی چاک، عەبدوڵڵای کوڕی عومەر (خوا لێیان ڕازیبێ) دەڵێ: کاتێک حەفصە بێوەژن بوو، حەفصەی خوشکی، عومەر بە عوسمانی گوت: ئەگەر دەتەوێ با حەفصەی کچی عومەرت لێ مارە بکەم، هەم بۆ عوسمانی پێشنیار کردوە، هەم بۆ ئەبوو بەکر، بەڵام هەردووکیان وەڵامەکەیان، یان بێدەنگیی بووە، یاخود پۆزش هێنانەوە بووە، دوایی عومەر (خوا لێی ڕازیبێ) بۆی دەرکەوتوە کە ئەبوو بەکرو عوسمان (خوا لێیان ڕازی بێ) گوتوویانە: ئێمە لە پێغەمبەری خوامان ﷺ بیستبوو، کە باسی حەفصەی دەکرد، بۆیە وەڵاممان نەدایەوە، نەدەگونجا نهێنیی پێغەمبەر بدرکێنین، ئەگەرنا ئەگەر زانیبامان پێغەمبەر ﷺ بەتەما نیە هاوسەرگیریی لەگەڵ دا بکات، ئێمە هاوسەرگیریمان لەگەڵ دا دەکرد، ئەوکاتە دیارە عومەر (خوا لێی ڕازیبێ) دڵی چاک بۆتەوە، ئەگەرنا شتێکی چۆتە دڵ، کە بۆچی دەبێ پێشنیارەکەم وەرنەگرن؟!

٤١- ناوی دوو کچەکان و مووسا کامیانی هێناوە؟زانایان زۆر قسەیان لەو بارەوە کردوە کە:

أ)- دوو کچەکان ناویان چی بووە؟!

ب)- مووسا کامیانی مارە کردوە؟!

جارێ لە بارەی ناویانەوە گوتوویانە: لیا و صەفووریا، یاخود (صفورة) بوون و، مووسا ؑ صەفووریای هێناوە، کە کچە گچکەکەیان بووە، هەندێکیش گوتوویانە: نەخێر، بەڵکو صەفووریا کچە گەورەکەیان بووە، بەڵام هیچ بەڵگەیەک لەو بارەوە نیە، شایانی پشت پێبەستن بێ و، ئەوە هەمووی لە پەیمانی کۆن،

لـە تـەوڕات (**سـفر الخـروج**) کـە یەکێکـە لـە چـوار سـیفرەکەی تـەوڕات، لـەوێ وەرگیـراوە، قسـەی خـاوەن کتێبانیـش، جوولەکـەو نەصرانییـەکان، بـۆ بەرچـاو ڕوونیـی بەکاردەهێـنرێ، بـەڵام پشـتی پێنابەسـترێ و، لێـی دڵنیـا نیـن کـە وایـە، مەگـەر لەگـەڵ قورئانـدا، یـان لەگـەڵ سـوننەتی پێغەمبـەردا ﷺ بگونجـێ، یاخـود عەقڵـی سـەلیم بیخـوازێ، یاخـود واقیـع ئـەوە بگەیەنـێ.

٤٢- ناڕەوایی شیر بەها و، ڕەوایی کارکردنە مارەیی:

ڕسـتەی: ﴿عَلَىٰٓ أَن تَأۡجُرَنِي ثَمَٰنِيَ حِجَجٖ﴾، کـە بـە کـرێ کارم بـۆ بکـەی، مـاوەی هەشـت سـاڵان، ئـەوە دەگەیەنـێ کـە: (**الإِجَارَةُ المَذْكُورَة جُعِلَت مَهْراً لِلبِنْتِ**)، ئـەو بە کـرێ گرتنـە ناوبـراوە، کراوەتـە مارەیـی ئافرەتەکـە، ئنجـا لێـرەدا زانایـان گوتوویانـە: ئەمـە ئیشـکالی تێدایـەو، ئیشـکالەکەش ئەوەیـە: چـۆن دەبـێ بـاب، لـە بەرانبـەر مارەکـردنی کچەکەیـدا بەهرەمەنـد ببـێ؟! واتـە: ئـەوە جۆرێکـە لـە کـچ فرۆشـتن، بەڵکـو مارەیـی دەبـێ بـدرێ بـە ئافرەتەکـە خـۆی، نـەک بابـی و دایکـی و خزمانـی کـە بـە کوردیـی (شـیر بەهـای) پێدەڵێـن! زانایـان لێـرەدا سـێ وەڵامیـان داونـەوە:

وەڵامـی یەکـەم: دەڵێـن: کچەکـە ڕازیـی بـووەو، پێشـتر لەگـەڵ بابـی دا ڕێـک کەوتـوە، شـوانیی کردنەکـەی مووسـاش عليه السلام بـۆ ئـەو ماڵـە، هـەم بـە قازانجی کچەکـە تـەواو بووە، ئـاژەڵ لەوەڕانـدن و شـوانییەکەی لـە کـۆڵ کەوتـوە، هـەم بـە قازانجـی بابـی و، هـەم بـە قازانجـی خوشـکەکەی و، دایکیـان و هەمـوو ئەوانەشـی کـە لـە ماڵەکـەدا بـوون، ئەو کچە ئـەو کارەی لـە کـۆڵ ماڵـێ خسـتوە و، شـوانێکی بـۆ بابـی پەیداکـردوەو لە مافەکـەی خۆی و، خۆیشـی لێـی بەهرەمەنـد بـووە و، مـاڵ و دایـک و بابیشـی بەهرەمەند کـردوە.

وەڵامـی دووەم: ئەوەیـە کـە لە شـەریعەتی ئـەوان دا، دروسـتبووە بـاب و، ئەندامانی مـاڵ، لـە مارەیـی ئافـرەت بەهرەمەنـد بن.

وەڵامـی سـێیەم: چونکـە پێکـەوە ژیـاون، هەرچەنـدە بـە ڕواڵـەت بابـی وایگوتـوە، بـەڵام هەموویـان لـە کرێکارییەکـەی مووسـا بەهرەمەنـد بـوون، کـە ئـەوەش لـە

یەکەمەوە نیزیکەو، بەتەئکید مرۆڤ کاتێک لە مافێکی خۆی خۆش دەبێت، ئەگەر هەر مارەیی ڕووتیش بێ، ئەو کچە کە لەسەری مارە دەکرێ، دوایی ببیەخشێ بە بابی، بە دایکی، بە خزمێکی، بە برای، یان بە کەسێکی، بە دەستە خوشکێکی، یان بە هەژارێک، ئەوە مافی خۆیەتی و دەتوانێ ببیەخشێ.

٤٣- مارەیی ئافرەت مەرج نیە تەنیا پارە و سامان بێ:

ڕستەی: ﴿عَلَىٰٓ أَن تَأۡجُرَنِي ثَمَٰنِيَ حِجَجٖ﴾، کە ماوەی هەشت ساڵان بە کرێ کارم بۆ بکەی، لێی وەردەگیرێ، کە ئەگەر ڕاست بێ: (**شَرْعِ مَنْ قَبْلَنَا شَرْعٌ لَنَا**) شەرعی ئەوانەی پێشێ، بۆ ئێمەش شەرعە: مارەیی ئافرەت دەگونجێ ئیش و کارێک بێ، نەک ماڵ و سامانێکی دیاریکراو، وەک ئەم دەقەش دەیگەیەنێ:

{**عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ ﷺ قَالَ: جَاءَتْ امْرَأَةٌ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ إِنِّي قَدْ وَهَبْتُ لَكَ مِنْ نَفْسِي، فَقَالَ: رَجُلٌ زَوِّجْنِيهَا، قَالَ: قَدْ زَوَّجْنَاكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنْ الْقُرْآنِ**} (**أخرجه البخاري: ٢١٨٧**).

واتە: سەهلی کوڕی سەعد ﷺ دەڵێ: ئافرەتێک هات بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! خۆم پێشکەشی تۆ کرد، پیاوێکیش لەوێ گوتی: لە منی مارە بکە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لەسەر ئەوەی لە قورئان دەیزانی، لێمان مارە کردی (واتە: فێری قورئانی بکە).

٤٤- ئایا مووسا ﷺ دە ساڵەکەی تەواو کردن، یان تەنیا هەشت ساڵەکە؟!

لە ڕاستیی دا هیچ بەڵگەیەک لەسەر هیچ کامیان نیە و، زانایان زۆریان قسە کردوە.

بەڵام بە پێی گومانی چاک بە مووسا ﷺ بردن و، بە پێی ئەو جوامێریی و مەردایەتییەی کە لێی دەرکەوتوە، دەبێ دە (١٠) ساڵەکەی تەواو کردبن و، لەو بارەشەوە ئەم دەقە هەیە، بەڵام زانایان لەسەر سەنەدەکەی مشت ومڕیان هەیە:

{عَنْ أَبِي ذَرٍّ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سُئِلَ: أَيَّ الْأَجَلَيْنِ قَضَى مُوسَى؟ قَالَ: «أَوْفَاهُمَا وَأَبَرَّهُمَا «قَالَ» وَإِنْ سُئِلْتَ: أَيَّ الْمَرْأَتَيْنِ تَزَوَّجَ؟ فَقُلِ الصُّغْرَى مِنْهُمَا»، وَهِيَ الَّتِي جَاءَتْهُ فَدَعَتْهُ، هِيَ الَّتِي قَالَتْ: يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الأَمِينُ} (أخرجه الطبراني في الصغير: ٨١٥، والبزار: ٢٢٤٤، وأخرجه أيضًا الطبراني في الأوسط: ٥٤٣٠)[1].

واتە: ئەبوو ذەر ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرمووم: ئەگەر پرسیارت لێ کرا: مووسا کام لە دوو کاتەکەی تەواو کرد، دە ساڵەکە یان هەشت ساڵەکە؟ بڵێ: باشترینیان و تەواوترینیان، واتە: (دە ساڵەکەی تەواو کرد)و ئەگەر پرسیارت لێ کرا: کام لە دوو ئافرەتەکانی خواست و بوو بە هاوسەری؟ بڵێ: گچکەکەیان، ئەو بوو کە لە دوای چوو، ئەویش بوو کە پێشنیاری کرد، گوتی: ئەی بابە! بە کرێی بگرە بۆ شوانیی، باشترین کەس کە بە کرێی بگری، بابایەکی بەهێزی ئەمیندارە.

٤٥- شوێنی دواندنی خوا ﷻ بۆ مووسا ﷺ و کردنی بە پێغەمبەر:

ئەگەر سەرنجی کۆی ئەو ئایەتانە بدەین، کە لەو بارەوە هاتوون، بە باشی دیمەنی ئەو شوێنە و، وردەکارییەکانی ئەو ڕووداوە مەزنەمان، بۆ ڕوون دەبێتەوە:

أ)- لە سوورەتی (**طه**)دا، ئایەتەکانی: (٩ - ١٦)، خوا ﷻ لە میانی ئەو ئایەتانەدا، هەندێک وردەکاریی دەخاتە ڕوو لە بارەی ئەو ڕووداوەوە، کە بریتیە لە دواندنی خوا ﷻ بۆ مووسا ﷺ کە لە شوێنەکانی دیکەدا، نەهاتوون، با تەماشای ئەو ئایەتانە بکەین، کە تیشکی باش دەخەنە سەر ئەو ڕووداوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَهَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ مُوسَىٰٓ ۝٩ ﴾، ئەی موحەممەد ﷺ! ئایا بەسەرهاتی مووسات پێگەیشتوە؟ ﴿ إِذْ رَءَا نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ ٱمْكُثُوٓاْ ﴾، کاتێ ئاگرێکی بینی، بە هاوسەرەکەی گوت: لێرە بمێننەوە، ﴿ إِنِّيٓ ءَانَسْتُ نَارًا ﴾، من

---

(١) قال الهيثمي (٢٠٤/٨): في إسناد الطبراني عويد بن أبي عمران الجوني، ضعفه ابن معين وغيره ووثقه ابن حبان، وبقية رجال الطبراني ثقات.

ئاگرێکم بەدی کردوە، مایەی هۆگرییمە، ﴿لَّعَلِّيٓ ءَاتِيكُم مِّنۡهَا بِقَبَسٍ﴾، بەڵکو لەو ئاگرەوە بڵێسەیەک یاخود بزووتێکتان بۆ بێنم، ﴿أَوۡ أَجِدُ عَلَى ٱلنَّارِ هُدٗى﴾، یاخود لەسەر ئاگرە، لە لایەن کەسانێکەوە کە ئەو ئاگرەیان کردۆتەوە، ڕێنماییەکتان بۆ بێنم، دەربارەی ڕێیەکە (دیارە ڕێیان لێ تێکچوە)، ﴿فَلَمَّآ أَتَىٰهَا نُودِيَ يَٰمُوسَىٰٓ ١١﴾، کاتێک چووە لای ئاگرەکە، ئەوەی کە مووسا عليه السلام بە ئاگری تێگەییبوو، ئەگەرنا ڕووناکیی بوو، ڕووناکییەکی تایبەت بوو، بانگ کرا: ئەی مووسا! ﴿إِنِّيٓ أَنَا۠ رَبُّكَ﴾، بە دڵنیایی من پەروەردگارتم، ﴿فَٱخۡلَعۡ نَعۡلَيۡكَ﴾، ئنجا پێڵاوەکانت دابنێ، ﴿إِنَّكَ بِٱلۡوَادِ ٱلۡمُقَدَّسِ طُوٗى ١٢﴾، بە دڵنیایی تۆ، لە دۆڵی بە پاکگیراو دای، کە پێی دەگوترێ: ﴿طُوٗى﴾، لە جێیەکی دیکە، دەفەرموێ: ﴿فِي ٱلۡبُقۡعَةِ ٱلۡمُبَٰرَكَةِ ٣٠﴾القصص، ﴿وَأَنَا ٱخۡتَرۡتُكَ فَٱسۡتَمِعۡ لِمَا يُوحَىٰٓ ١٣﴾طه، منیش تۆم هەڵبژاردوە، بۆیە گوێ هەڵبخە، بۆ ئەوەی سروش دەکرێ، ﴿إِنَّنِيٓ أَنَا ٱللَّهُ﴾، (نێوەڕۆکی وەحییەکە ئەوەیە): بە دڵنیایی منم خوا سبحانه وتعالى، ﴿لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠﴾، جگە لە من هیچ پەرستراوێک نیە، ﴿فَٱعۡبُدۡنِي وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكۡرِيٓ ١٤﴾، ئنجا بمپەرستە و نوێژ بۆ یادکردنی من بەرپا بکە، ﴿إِنَّ ٱلسَّاعَةَ ءَاتِيَةٌ أَكَادُ أُخۡفِيهَا﴾، بە دڵنیایی ئاخیر زەمان (ٱلسَّاعَةَ)، (ئەو کاتەی دنیایی تێدا کۆتایی دێ)، هاتوویە، خەریکم پەنهانی بکەم لە خۆشم، ئەوەندە کاتەکەی پەنهانە، کەس نایزانێ، ﴿لِتُجۡزَىٰ كُلُّ نَفۡسِۭ بِمَا تَسۡعَىٰ ١٥﴾، بۆ ئەوەی هەر کەسە بەپێی ئەوە کە کۆششی کردوە و، هەوڵیداوە، سزا یاخود پاداشت، بدرێتەوە، ﴿فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنۡهَا مَن لَّا يُؤۡمِنُ بِهَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ فَتَرۡدَىٰ ١٦﴾، ئنجا با کەسێک کە بڕوای پێی نیەو، شوێن ئارەزووی خۆی کەوتوە، تۆ نەگێڕێتەوە لە بڕوا پێ هێنانی، ﴿فَتَرۡدَىٰ﴾، ئەگەرنا تۆ دەفەوتێی و بە هیلاک دەچی، بە هۆی بێ بڕواییەوە، تووشی سزا دەبی.

ب)- لە سوورەتی (**مریم**)یش دا، ئایەتەکانی: (٥١ - ٥٣)، هەر باسی ئەو ڕووداوە دەکەن: ﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مُوسَىٰٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ مُخۡلَصٗا وَكَانَ رَسُولٗا نَّبِيّٗا ٥١ وَنَٰدَيۡنَٰهُ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ

﴿ٱلۡأَيۡمَنِ وَقَرَّبۡنَٰهُ نَجِيّٗا ٥٢ وَوَهَبۡنَا لَهُۥ مِن رَّحۡمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيّٗا ٥٣﴾، واتە: لە كتێب دا یادی مووسا بكە، كە هەم ڕەوانەكراو بوو، هەم هەواڵ پێدراو بوو، ﴿وَنَٰدَيۡنَٰهُ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنِ﴾، لە لای ڕاستی چیای **طوور**ەوە بانگمان كرد، ﴿وَقَرَّبۡنَٰهُ نَجِيّٗا﴾، لە خۆمان نیزیكمان خستەوەو، دواندمان بە شێوەی تایبەت، ﴿وَوَهَبۡنَا لَهُۥ مِن رَّحۡمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيّٗا﴾، بە هۆی بەزەیی خۆمانەوە، هاڕوونی برایمان پێدا، وەک پێغەمبەر (لەسەر داوای ئەو بۆتە پێغەمبەر).

ج)- لە سووڕەتی (**النمل**)دا هەمان بابەت بە تەعبیرێكی دیكە، دەیهێنێ: ﴿إِذۡ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهۡلِهِۦٓ إِنِّيٓ ءَانَسۡتُ نَارٗا سَـَٔاتِيكُم مِّنۡهَا بِخَبَرٍ أَوۡ ءَاتِيكُم بِشِهَابٖ قَبَسٖ لَّعَلَّكُمۡ تَصۡطَلُونَ ٧﴾، یاد بكەوە! كاتێک مووسا عليه السلام بە هاوسەرەكەی گوت: من ئاگرێكم بەدی كردوە، بە دڵنیایی لەلای ئەو ئاگرەوە هەواڵێكتان بۆ دێنم، یاخود بزووتێكتان بۆ دێنم (بڵێسە ئاگرێک بە دارێكەوە)، بەڵكو ئاگری پێ بكەنەوەو گەرم ببنەوە.

د)- لە سووڕەتی (**القصص**)یش دا، ئەوە دیارە وەک پێشتر هێنامان، كە دەفەرموێ: ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى ٱلۡأَجَلَ وَسَارَ بِأَهۡلِهِۦٓ ءَانَسَ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ نَارٗاۖ قَالَ لِأَهۡلِهِ ٱمۡكُثُوٓاْ إِنِّيٓ ءَانَسۡتُ نَارٗا لَّعَلِّيٓ ءَاتِيكُم مِّنۡهَا بِخَبَرٍ أَوۡ جَذۡوَةٖ مِّنَ ٱلنَّارِ لَعَلَّكُمۡ تَصۡطَلُونَ ٢٩﴾.

هـ)- لە سووڕەتی (**النازعات**)یش دا، دەفەرموێ: ﴿هَلۡ أَتَىٰكَ حَدِيثُ مُوسَىٰٓ ١٥ إِذۡ نَادَىٰهُ رَبُّهُۥ بِٱلۡوَادِ ٱلۡمُقَدَّسِ طُوًى ١٦﴾، واتە: ئایا هەواڵی مووسات پێ نەگەیشتوە، كاتێک پەروەردگاری بانگی كرد، لە شیوی بە پاكگیراوی طوادا، لە شوێنی دیكەش دەفەرموێ: ﴿ٱلۡمُبَٰرَكَةِ ٣٠﴾**القصص**، پڕ پیت و پێز، ﴿طُوًى﴾، چیایەكە ناوی (طُوًى) بووە، یاخود (طُوًى) یانی: چەند جارێک.

ئەمە لێی وەردەگیرێ، كە مووسا عليه السلام دەبێ ڕوو بە كەعبە ڕاوەستا بێ و، لای ڕاستی بۆتە خۆرئاوا و، لای چەپی خۆرهەڵات، عەرەب عادەتیان وابووە كەعبە بكەنە چەق، كەسێک ڕوو بە كەعبە ڕادەوەستێ، ئنجا لای ڕاست و چەپی و

باکوورو باشـووری، دیاریـی دەکـرێ، تـۆ دەبـێ شـوێنێک ببێتـە چـەق، ئنجـا تـێ دەگـەی داخـۆ لای ڕاسـت دەبێتـە کوێـت و، لای چـەپ دەبێتـە کـوێ و...هتـد، ئێسـتا ئەگـەر ئینسـان بـەرەو باکـوور بوەسـتێ، لای ڕاسـتی دەبێتـە خۆرهـەڵات و، لای چەپی دەبێتـە خۆرئـاوا، بـەڵام ئەگـەر بـەرەو باشـوور بوەسـتێ، بـە پێچەوانـەوە دەبـێ و، ئەگـەر بـەرەو کەعبـە بوەسـتێ، جۆرێـک دەبـێ.

کەواتـە: شـوێنی دواندنـی خـوا ﷻ بـۆ مووسـا ﵇ و کردنـی بـە پێغەمبـەر لـە کـۆی ئـەو ئایەتانـە، بۆمـان دەردەخـات، کـە دەبـێ ڕوو بـە کەعبـە وەسـتابێ، لای ڕاستی بۆتـە خۆرئـاوا، ئنجا لـە لای ڕاسـتی کێـوی **طـوور**ەوە، پارچـە زەوییـەک بـووە، درەختێکـی تێـدا بـووەو لـەو درەختـەوە بانـگ کـراوە.

٤٦- چۆنیەتی دواندنی خوا ﷻ بۆ مووساو، پێدانی دوو موعجیزەکەی:

ئەمیـش خـوا ﷻ لـە کـۆی ئـەو ئایەتـە موبارەکانـەدا، کـە باسـی ئـەوە دەکـەن، ڕوونی کردۆتـەوە: چـۆن مووسـای ﵇ دوانـدوەو دوو موعجیزەکـەی چـۆن پێـدان؟

أ- لە سووڕەتی (**طه**)دا دەفەرموێ: ﴿وَأَنَا ٱخۡتَرۡتُكَ فَٱسۡتَمِعۡ لِمَا يُوحَىٰٓ ١٣﴾، واتە: من تۆم هەڵبژاردوە، گوڵبژێر کردوە، گوێ هەڵبخە بۆ ئەوەی بۆت سروش دەکرێ.

ب- لە سووڕەتی (**الفُرقان**)دا، دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَى ٱلۡكِتَٰبَ وَجَعَلۡنَا مَعَهُۥٓ أَخَاهُ هَٰرُونَ وَزِيرٗا ٣٥ فَقُلۡنَا ٱذۡهَبَآ إِلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا فَدَمَّرۡنَٰهُمۡ تَدۡمِيرٗا ٣٦﴾، واتە: بە دڵنیایی کتێبمان بە مووسادا و، هاڕوونی برایمان لەگەڵی کردە وەزیر، (واتە: پاڵپشت) و، پێمان گوتن: بڕۆن هەردووکتان بەرەو لای ئەو کۆمەڵە خەڵکە کە نیشانەکانی ئێمەیان بە درۆ داناون، سەرەنجام ئێمە کاولمان کردن، بە کاولکردن و تەختمان کردن.

ج- لە سووڕەتی (**الشُّعراء**)دا، کە پێشتر تەفسیرمان کرد، بەم شێوەیە خوا ﷻ ئەو مەسەلەیە باس دەکات، دەفەرموێ: ﴿وَإِذۡ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱئۡتِ ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ١٠ قَوۡمَ فِرۡعَوۡنَۚ أَلَا يَتَّقُونَ ١١ قَالَ رَبِّ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ١٢ وَيَضِيقُ صَدۡرِي

وَلَا يَنطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَٰرُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنبٌ فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾ قَالَ كَلَّا ۖ فَاذْهَبَا بِآيَاتِنَا ۖ إِنَّا مَعَكُم مُّسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾ فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٧﴾ ﴾، لێرەدا چۆنیەتیی کرانی مووسا ﷺ بە پێغەمبەرو دوێندرانیی و، نێوەڕۆکی پەیامەکەشی چی بووە، خوا ﷻ دەیخاتە ڕوو.

د- لە سووڕەتی (**النمل**)دا، خوا ﷻ ئەو مەسەلەیە بەم شێوەیە دەخاتەڕوو، دەفەرموێ: ﴿ وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ ۖ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿١٢﴾ ﴾، واتە: دەستیشت بخە یەخەتەوە بەسپێتی و بێ نەخۆشیی و زیان دێتەدەرێ، بە نۆ نیشانە و بەڵگەوە بچۆ بۆ لای فیرعەون و گەلەکەی بە دڵنیایی ئەوان گەلێکی لادەرو لاڕێن.

هـ- لە سووڕەتی (**القصص**)دا، دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِن شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَن يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٠﴾ ﴾، لەم ئایەتەدا وەک گوتمان: لە هەموو شوێنەکان وردتر، باری جوگرافیی ئەو شوێنە، کە مووسای لێ کراوەتە پێغەمبەرو دوێنراوە، ڕوون کراوەتەوە.

و- لە سووڕەتی (**الذّاريات**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَفِي مُوسَىٰ إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾ ﴾، لێرەدا خوا ﷻ کۆی بەسەرهاتەکەی مووساش، وێڕای چۆنیەتی ناردنی، لە دوو توێی سێ ئایەت دا، دەخاتە ڕوو.

وەک پێشتر گوتمان و لێرەش دووبارە پێویست دەکات، دووبارەی بکەینەوە: خوا ﷻ لەو سووڕەتە، موبارەکانەدا لە هەر سووڕەتێکدا، بەپێی کەش و هەوایەک کە سووڕەتەکەی تێدا دابەزیوە و، بەپێی سیاقێک کە ئایەتەکان فەرمایشتی خوای تێدا ڕوون دەکەنەوە، خوا ﷻ چ بەسەرهاتی مووسا ﷺ، چ هەر بەسەرهاتێکی دیکە، بە شێوەیەکی هونەرکارانە ئەوەی کە زیاتر پێویست، بەوە بکات، لەوێ دەربخرێ، دەریدەخات و، لە کوێ زیاتر پێویستیی پێ بکات، ڕوون بکرێتەوە،

ڕوونـی دەکاتـەوە، لـە کـوێ پێویسـت بـکات بـە کورتیـی بـاسی بـکات، بـە کورتیـی دەیفەرمـوێ و، لـە کوێـش پێویسـت بـکات بـە درێژیـی بـێ، بـە درێژیـی، هەروەهـا: دابـەش کردنـی کـۆی بابەتەکـە، بەسـەر هەمـوو ئـەو شـوێنانەدا، لـە هـەر شـوێنە و بەپێـی سـیاقی خـۆی و کـەش و هـەوای خـۆی.

٤٧- چۆنیەتیی بیستنی مووسا عليه السلام بۆ فەرمایشتی خوا سبحانه وتعالى، بۆ ئێمە شتێکی زانراو نیە:

زانایـان لـەو بـارەوە زۆریـان قسـە کـردوە: کـە ئایـا مووسـا عليه السلام چـۆن گوێبیسـتی فەرمایشـتی خـوا سبحانه وتعالى بـووە؟ بـە گوێیەکانـی، یـان بـە هەمـوو جەسـتەی؟ یـان بـە ڕووح و ناخـی؟ ئایـا فەرمایشـتی خـوا سبحانه وتعالى بـۆ مووسـا عليه السلام بـە دەنـگ بیسـتی، یاخـود چـۆن بـووە؟ یانـی: ئایـا مووسـا عليه السلام گوێـی لـە دەنگێـک بـوو، یاخـود چـۆن بـوو، ئایـا خـوا سبحانه وتعالى کـە مووسـا عليه السلامی دوانـد، بـە هەمـوو خانەکانـی جەسـتەی بیسـتی، بـە ڕووح و جەسـتەی بیسـتی، یاخـود بـە ئەندامـی بیسـتنی بیسـتی، یـان خـوا سبحانه وتعالى دەنگێکـی خوڵقانـدو، ئـەو دەنگـەی بیسـت، یاخـود ئـەو فەرمایشـتە بـێ وێنەیـەی خـوای پـەروەردگاری بیسـت؟!

لـە وەڵامـدا دەڵێیـن: ئـەوە هیچـی بـۆ ئێمـە دیـار نیـەو، پێـم وایـە لـەو بـارەوە خـۆ مانـدوو کـردن، بـێ سـوودە، چونکـە خـوا سبحانه وتعالى دەفەرمـوێ: ﴿فَاطِرُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا وَمِنَ ٱلْأَنْعَٰمِ أَزْوَٰجًا ۖ يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ ۚ لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ۖ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿١١﴾﴾ الشـورى، واتـە: (خـوا) بەدیهێنـەری ئاسـمانەکان و زەوییـە، لـە خۆتـان جووتـی بـۆ دروسـت کـردوون، ئاژەڵەکانیشـی بـە جـووت دروسـت کـردوون، ئێـوە و ئاژەڵـەکان بـەو حاڵەتـی جووتییەتییـە (نێـرو مـێ)، وەچەتـان پـێ دەخاتـەوەو، زۆرتـان دەکات، هیـچ شـتێک وەک وێنـەی وی (خـوا) نیەو ئـەو بیسـەری بینـەرە.

بەداخـەوە زۆرێـک لـە زانایانـی ئیسـلام، شـتێک کـە لـە مـەودای عەقڵـی بەشـەردا نیـە، لـە مـەودای پێنـج هەسـتەکانیدا نیـە، لـە مـەودای تواناکانـی کـە بـە بەشـەر

دراون دا، نیە، زۆر قسەیان لێکردوە، سەرەنجامیش بە دەستی خاڵیی گەڕانەوەو، شتێکی زۆریان بەرهەم هێناوە، کە هیچ کەلێنێک بۆ ئێمە ناگرێ، بەڵام ئەو شتانەی لە مەودای عەقڵی بەشەردان و، مرۆڤ زیاتر پێویستیی پێیان بووە، کەمتر کاریان لەسەریان کردوە!! ئەویش ڕەنگە هۆکارەکەی ئەوە بێ، کە دەستەڵات نەیهێشتوە، وەرە هەزار ساڵ قسە بکە، لە بارەی ئەوەوە: خوا ﷻ چۆن فەرمایشتی لەگەڵ مووسادا ﵇ کرد؟ مووسا ﵇ چۆنی بیست؟ چونکە زەڕی نیە، بۆ پەزەکانی دەستەڵات و حوکمڕانانی ستەمکارو خۆسەپێنی، کاتی خۆی: ئومەویی و عەبباسیی و عوسمانیی و، ئەو حوکمڕانە خۆسەپێنانەی ئێستاش، کە لە دەوڵەتۆکەکانی کەنداودا، حوکمی میراتیی و بنەماڵەیی و، لە شوێنەکانی دیکەدا حوکمی عەسکەرتاریی و خۆسەپاندن، بەسەر موسوڵماناندا، کراوەتە عادەت و نەریتێکی نەفامانە، هەزار ساڵ قسە لەوە بکە، ئایا قورئان مەخلووقە یان مەخلووق نیە؟ خوای پەروەردگار چۆن فەرمایشتی لەگەڵ مووسادا ﵇ کرد، چۆنی نەکرد؟ مووسا چۆنی بیست، چۆنی نەبیست؟ زەرەری نیە بۆ ئەو دەستەڵاتدارانە، بۆیە ئەو ڕژێمە میراتیی و بنەماڵەییانە، ئەو ڕژێمە خۆسەپێن و زۆردارانە، زۆر جار خەڵک هان دەدەن، کە سەرگەرم بن، بەو باس و خواسانەوە، کە زیانیان نیە بۆ بەرژەوەندییە ناشەرعییەکانی ئەوان و، خەڵکیش سەرقاڵ دەکات و، بێ ئاگاشیان دەکات لە هەندێک شت، کە پێویستە قسەی لێ بکەن: بۆ وێنە:

١- ئایا ڕەوایە حوکمڕانیی، بە شێوەی میراتیی و بنەماڵەیی بێ، یاخود بە ڕاوێژ؟ ئایا دەستەڵات هی خەڵکە، یان هی عەشیرەت و هۆزێکە، یان بنەماڵەیەکە، کە قۆرخیان کردوە بۆ خۆیان؟.

٢- هەروەها ئایا: ئەو خێرو بێرەی خوا ﷻ خوڵقاندوویەتی لە زەوییدا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ لَكُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا ﴿٢٩﴾﴾ البقرة.

هەروەهـا دەفەرمـوێ: ﴿أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً ﴿٢٠﴾﴾لقمان، ئایا دواندنەکەی خوا لەگـەڵ بنەماڵەیەکیەتی؟ یـان لەگـەڵ توێژێکیەتـی؟ یان لەگـەڵ حزبێکیەتی؟ یان لەگـەڵ هەمـوو مرۆڤەکانیەتی؟.

٣- هەروەها لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ ﴿١٣﴾﴾الحجرات، واتە: هەروەها گێڕاومانن بە چەندان گەل و هۆز تاکو پێک ئاشنابن، بێگومان بەڕێزترتان لە لای خوا پارێزکارترینتانە...

کەواتـە: تـۆ ئـەوەت لـە کـوێ هێنـا، کە دەبـێ ئالی فڵانکـەس، خـاوەنی هەموو شـتەکان بـێ؟ فـڵان بنەماڵـەیـە و، فـڵان عەشیرەتە، دەبـێ خاوەنـی هەمـوو شـتێک بـێ و، خەڵکـی دیکـە هەمـووی وەک کۆیلـە و ژێـر دەسـت و دیـل بـن لەبـەر دەسـتیان، ئـەوەت لـە کـوێ هێنـا؟ ئـەوە لـە کوێـی قوڕئـان و سـوننەتدایە؟ ئائـەوە دەبـێ قسـەی لـێ بکـرێ، بـەڵام ئـەوە هەمـووی کـراوە بـە ناوچـەی قەدەغـە کـراو (**منطقة مُحرَّمة**)، بـەڵام وەرە بـۆ خـۆت لـە بـارەی شـتی دیکـەوە قسـە بکـە: مەسـەلەی چوونـە سـەر عەرشـی خـوا ﷻ، سـیفەتە خەبەرییـەکان و، ئـەو شـتانە کـە زانایـان مشـت ومڕیـان لەسـەریان بـووە و، لـە مـەودای عەقڵـی بەشـەردا نیـن و، هەرگیـز بەشـەر تێیانـدا ناگاتـە ئەنجامێـک کـە بوەسـتێ!!

ئنجـا بەداخـەوە کاتـی خـۆی و ئێسـتاش، ئـەو بـاس و خواسـانە کـە وەک گوتـم: زیاتـر هـۆی خافڵاندنـی مسـوڵمانان و سـەرقاڵ کردنیانـن و، هـۆکاری لادانیانـن لـە ڕاستە شـەقامی ئیسـلام، ئـەو مەسـەلانە زیاتـر ڕەواجیـان پـێ دەدرێ لەلایـەن ئـەو دەسـتەڵاتانەوەو، لەلایـەن ئـەو مـەلا سـەر بـە دەسـتەڵاتانە (**وعَّـاظ السـلاطين**)ی، کار دەکـەن بـۆ ئـەوەی حوکمـە بنەماڵەیـی و میراتییـە خۆسـەپێن و دیکتاتـۆرەکان، درێژەیـان ببـێ و بمێننـەوەو، مسـوڵمانان هـەر بـە چەواشـە کراویـی، دینداریـی بکەن!

لێـرەدا بـە پەسـەندی دەزانـم لـەو بـارەوە چەنـد قسـەیەکی زانـای نـاودار (**رشيد الخطيب الموصلي**) بێنـم کـە لـە تەفسـیرەکەی خـۆی دا[١]، دەڵـێ: (**وَالمُرادُ بِهذا النِّداءِ:**

---

(١) أولى ما قيل في آيات التنزيل: ج٥، ص٤٨٨.

نِـداءُ الوَحـي، وَقَـد تَيَقَّنَـهُ مـوسى وَإن لم يَعلَـم كُنهَـهُ، لإنَّ التَّصديـقَ بالـشَّيءِ لا يَتوقَّـفُ عـلى مَعرفَتِـهِ وكَيفيَّتِـهِ، فَإنَّ أَكثَرَ مَـا نُصـدِّقُ بِـهِ تَصديـقَ يَقـينٍ، لا نَعـرِفُ كُنهَـهُ ولا كَيفيَّةَ تَكوينِـهِ وَإيجَـادِهِ: فهـذه عَمَليَّـةُ النَّـوْمِ وَالتَّيَقُّـظ، وَهـذهِ عَمَليـة التَّذكـير «لا يُعلَـمُ كَيـفَ تَتِـمّ»، وَهـذه حَبَّـة الـبُرِّ مَثـلاً وَنَبتُهـا وَاستِواؤُها عَـلَى سُـوقِهَا، وَبَـذرَةُ التِّـينِ وَتَشَـجُّرُهَا وَإثمَارُهَـا، فَـكُلُّ ذَلِـكَ نُصَـدِّقُ تَصديـقَ، يَقـينٍ، أَو نُشاهِدُهُ مُشاهَدَةَ عَيـانٍ دون أَن يَتوَقَّـفَ ذَلِـكَ عَـلَى مَعرِفَـةِ كَيفيَتِـهِ وَكُنـهِ حَقيقَتِـهِ، وهـذا المذيـاعُ نَتيَقَّـنُ نَقلَـهُ للأخبـار، دونَ أَن يَتوَقَّـفَ عِلمُنَـا عَـلَى كَيفيَّـةِ ذَلِـكَ مِنْـهُ، فأَكْثَرُ السَّـامِعينَ لا يعلمـون الكَيفِيَّـةَ).

واتـە: مەبەسـت لـەم بانگکردنـە (کـە خـوا ﷻ مووسـای ﷺ بانگکـرد)، بریتیـە لـە بانگکردنـی سروش، کـە مووسـا ﷺ لێـی دڵنیـا بـوو، (هەرچەنـدە نەیدەزانـی چییەتەکـەی چۆنـە؟، بـەڵام لێـی دڵنیا بـوو، کـە ئـەوە بانگکردنـی خوایـە ﷻ)، چونکـە بەڕاسـتدانانی شـتێک، پەکـی لەسـەر ئـەوە نەکەوتـوە، چۆنییەتییەکـەی بزانـی، زۆربـەی ئـەو شـتانەی ئێمـە لێیـان دڵنیایـن، چۆنیەتییەکەیـان نازانیـن و، چییەتییەکەیـان نازانیـن و، چۆنیەتیـی دروسـت بوونیـان نازانیـن، بـۆ وێنـە: پرۆسـەی خەوتـن و، بێـدار بوونـەوە، هەروەهـا پرۆسـەی بیرکردنـەوەو، وەبیرهاتنـەوە، نازانـرێ، چـۆن پێـک دێ؟ هەروەهـا دەنکـە گەنمێـک، بـۆ وێنـە: کـە دەڕوێ و دوایـی بـەرز دەبێتـەوە لەسـەر قەدەکـەی و، هەروەهـا دەنکـە هەنجیرێـک کـە دوایـی دەبێتـە درەخـت و بـەر دەردەکات، هەمـوو ئـەوە ئێمـە لێـی دڵنیایـن و بـە ڕاسـتی دەزانیـن، یاخـود بەچـاو دەیبینیـن، بـێ ئـەوەی پەکـمان لەسـەر ئـەوە کەوتبـێ بزانیـن چۆنییەتەکـەی چۆنـە و، چییەتەکـەی چۆنـە؟! هەروەهـا ڕادیـۆ کـە هەواڵـەکان دەگوازێتـەوە (ئـەو کاتـە ڕۆژگاری ئینتەرنێـت نەبووە)، ئێمـە لێـی دڵنیایـن، بـێ ئـەوەی بشـزانین چـۆن دەگوازرێتـەوە، زۆربـەی بیسـەران چۆنییەتەکـەی نازانـن، بـەڵام دڵنیاشـین کـە ئـەوە هەواڵـەو ئـەو ڕادیۆیـە دەیگوازێتەوە.

مەبەسـتی ئەوەیـە: کـە بانگکردنـی خـوا ﷻ بـۆ مووسـا ﷺ جۆرێـک بـووە لـە وەحیـی پەنهـان، کـە مـەرج نیـە مووسـاش ﷺ حەقیقـەت و چییەتەکـەی زانیبـێ، بـەڵام لێـی دڵنیابـووە کـە ئـەوە، بانگکردنـی خوایـە ﷻ و، ئێمـە زۆربـەی

دروستکراوەکانیش، کە مامەڵەیان لەگەڵ دەکەین، چییەت و چۆنیەتییەکەیان نازانین، بەڵام لێشیان دڵنیایین.

٤٨- دوور بینیی مووسا ﷺ و، ئامادە سازیی وردی، بۆ گەیاندنی پەیامی خوا ﷻ بووە، نەک لە ترسیی کوژران و مردن:

مووسا ﷺ کە لە چەند شوێنێک، لە سوورەتەکاندا دووبارە بۆتەوە، دەفەرمویٚ: ﴿ قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴾، واتە: پەروەردگارم! من کەسێکم لێ کوشتوون، دەترسم بمکوژنەوە، یان کە دەفەرموێ: ﴿ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴾، واتە: پەروەردگارم! من دەترسم، بە درۆم دابنێن و، هەروەها لێرەدا لە سوورەتی (**القصص**)دا، ئەوە هەمووی دووربینیی مووسا ﷺ بووە، بۆ ئەوەی بتوانێ پەیامی خوا ﷺ بگەیەنێ، ئەگەرنا ئەوە نەبووە کە بترسێ لەوەی لە پێناوی خوادا بکوژرێ، چونکە ئێمە جگە لە پێغەمبەرانیشمان بینیون و دەبینین، کە لە پێناوی خوادا، پێشوازیی لە مەرگ و لە کوژران و، لە بەجێهێشتنی ئەم دنیایە پێنج و دوو ڕۆژییە، دەکەن، چ جای پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**)! کەواتە: ئەوەی مووسا ﷺ فەرموویەتی، وەک دوور بینیی بووەو، بۆ ئەوە بووە بتوانێ پەیامیی خوا ﷻ بگەیەنێ و، کارەکەی لێ نیوەچڵ نەبێ، بۆ وێنە:

أ- ئایەتەکانی سوورەتی (**طه**)، دوای ئەوەی کە خوا ﷻ پێی دەفەرموێ: ﴿ ٱذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُۥ طَغَىٰ ﴿٢٤﴾ ﴾طه، دوایی مووسا ﷺ چەند داواکارییەک دەکات:

﴿ قَالَ رَبِّ ٱشْرَحْ لِى صَدْرِى ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لِىٓ أَمْرِى ﴿٢٦﴾ وَٱحْلُلْ عُقْدَةً مِّن لِّسَانِى ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا۟ قَوْلِى ﴿٢٨﴾ وَٱجْعَل لِّى وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِى ﴿٢٩﴾ هَٰرُونَ أَخِى ﴿٣٠﴾ ٱشْدُدْ بِهِۦٓ أَزْرِى ﴿٣١﴾ وَأَشْرِكْهُ فِىٓ أَمْرِى ﴿٣٢﴾ كَىْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّكَ كُنتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾ قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَٰمُوسَىٰ ﴿٣٦﴾ ﴾، واتە: خوایە سینەم فراوان بکەو، کارم ئاسان بکە، گرێی زمانم بکەوە، تاکو لێم تێبگەن، لە نیزیکانی خۆشم وەزیرێکم بۆ بڕەخسێنە، با ئەویش

هاڕوونـی بـرام بێ، پشـتمی پێ بەهێـز بکـەو، لـە کارەکـەم بەشـداری بکـە، تاکـو تـۆ زۆر بـە پـاک بگریـن و، زۆرت یـاد بکەیـن، تـۆ بینـەری حـاڵ و باڵـی ئێمـەی (کـە پێویسـتییمان بـەو هاوکاریـی و پێداویسـتییانە هەیـە، بۆمـان دابیـن بکرێـن)، خـواش ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَٰمُوسَىٰ ٣٦﴾ طـه، ئـەی مووسـا! ئـەوەی داوات کـردوە، هەموویـت پێـدرا، لێـرەدا مووسـا ؑ لەبـەر ئـەوەی زۆر جیددیـی بـووەو ویسـتوویەتی پەیامـی خـوا ﷻ چـاک بگەیەنـێ، زانیویەتـی پێویسـتیی بـەو شـتانە هەموویـان دەکات.

ب- هەروەها لە سووڕەتی (**الشّعراء**)، لە ئایەتەکانی: (١٢و ١٣و ١٤)دا، وەک پێشتر باسمان کرد، مووسا ؑ چەند شتێک دەڵێ، لە بازنەی زەمینەسازیی و دوور بینیی دا بۆ باشتر گەیاندنی پەیامی خوا.

ج- هەروەها لە سووڕەتی (**القصص**)دا، چەند داواکارییەک دەکات و چەند شتێک دەخاتە ڕوو، هەمووی مەبەست پێی ئەوەیە ئامادە سازیی ورد بکات، زەمینە خۆش بکات بۆ گەیاندنی پەیامی خوا ﷻ، ئنجا بێگومان کەسێک بیەوێ کارێک بکات، باش خۆی بۆ ساز و ئامادە دەکات و، پێداویستییەکانی بۆ دابین دەکات، وەک خوا ﷻ لە سووڕەتی (**التوبة**)دا، دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ أَرَادُوا۟ ٱلْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا۟ لَهُۥ عُدَّةً ٤٦﴾، ئەگەر (دڵنەخۆشەکان) ویستبایان دەربچن، [ئەگەر ویستبایان لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بۆ جەنگی تەبووک دەربچن]، ئامادە سازییان بۆ دەکردو، ئەوەی کە پێویستە لە پێداویستییەکان، بۆیان دابین دەکرد.

٤٩- مووسـا ؑ دڵ و دەروونێکـی زۆر پـاک و چاکـی هەبـووە، کـە داوای کـردوە، هاڕوونـی برایشـی لەگەڵیـدا پێغەمبـەر بـێ و پاڵپشـت و هـاوکاری بـێ:

أ)- وەک لە سووڕەتی (**مريم**)دا دەفەرموێ: ﴿وَٱذْكُرْ فِى ٱلْكِتَٰبِ مُوسَىٰٓ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ٥١ وَنَٰدَيْنَٰهُ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ ٱلْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَٰهُ نَجِيًّا ٥٢ وَوَهَبْنَا لَهُۥ مِن رَّحْمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيًّا ٥٣﴾، کە کاتی خۆی لە تەفسیری سووڕەتی (**مريم**)دا، بە تەفصیڵ باسمان کردوە، لێرەدا خوا ﷻ ڕایدەگەیەنێ کە هاڕوونی بە مووسا ؑ بەخشیی، وەک پێغەمبەر، لەسەر داوای خۆی.

ب)- لە سووڕەتی (**طه**)ش دا، دەڵێ: ﴿وَٱجْعَل لِّى وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِى ﴿٢٩﴾ هَـٰرُونَ أَخِى ﴿٣٠﴾ ٱشْدُدْ بِهِۦٓ أَزْرِى ﴿٣١﴾ وَأَشْرِكْهُ فِىٓ أَمْرِى ﴿٣٢﴾﴾، واتە: لە نیزیکانی خۆم، وەزیرێکم بۆ بڕەخسێنە، با ئەویش هاڕوونی برام بێ، پشتمی پێ بەهێز بکە و، لە کارەکەمدا بەشداری بکە.

هەموو کەس ئەو دڵ و سینە صاف و پاک و چاکەی نیە، کە پێی خۆش بێ، غەیری خۆی با براشی بێ، لە کارەکەیدا بەشداربێ و، ئەو پاداشتەی کە ئەو دەیبێت، ئەویش بیبێت!

ج)- هەروەها لە سووڕەتی (**الشّعراء**)، ئایەتەکانی: (١٢ و ١٣)داو، لە سووڕەتی (القصص) ئایەتی (٣٤)دا، دیسان مووسا ؑ داوا دەکات و، مەدحیشی دەکات، هی هاڕوونی برای و دەفەرموێ: ئەو زمانی لە هی من پاراوترە، کە ئەمە تەعبیرەکەیەتی، دەفەرموێ: ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴿١٢﴾ وَيَضِيقُ صَدْرِى وَلَا يَنطَلِقُ لِسَانِى فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَـٰرُونَ ﴿١٣﴾﴾، واتە: فەرمووی: من دەترسم بە درۆم دابنێن و، سینەم تەنگ بێ و زمانم گۆ نەکات (زمانم باش قسە نەکات)، بۆیە بە دوای هاڕوونیشدا بنێرە، یانی: هاڕوونیش ڕەوان بکە، ئنجا لێرە باسی نەکردوە، لە سووڕەتی (**القصص**)یش دا، دەفەرموێ: ﴿وَأَخِى هَـٰرُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّى لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِىَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِىٓ ۖ إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾﴾، واتە: هاڕووونی براشم ئەو زمانی لە هی من پاراوترو گۆیاترە، وەک دەبینین: مەدحی هاڕوون دەکات و دەڵێ: فەزیڵەتێک کە لە هاڕووندا هەیە، لە مندا نیە، ئەویش ئەوەیە کە ئەو زمانی زۆر پاراو و ڕوونە.

٥٠- مووسا ؑ خەصڵەتە باشەکانی هاڕوونی برای ستایش دەکات:

وەک لە سووڕەتی (**القصص**)دا، دەفەرموێ: ﴿وَأَخِى هَـٰرُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّى لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِىَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِىٓ ۖ إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾﴾، واتە: هاڕوونی براشم بنێرە، ئەو زمانی لە هی من پاراوترە، بۆ ئەوەی بەرگریم لێ بکات و بەڕاستم دابنێ، من دەترسم بە درۆم دابنێن، پشتم بەهێز بکە بە هاڕوونی برام، مانای وایە: هاڕوون پیاوێکە پشتی پێ ببەسترێ و، پیاوێکە هاوکارو پشتگیر بێ و، زمانێکی فەصیح و گۆیاو ڕەوانیشی هەیە.

٥١- مووسا ﷺ خاڵە بێ هێزەکانی خۆی زانیون و لە خوای داوا کردوە، بۆی چارەسەر بکات:

وەک لە سوورەتی (طه)دا، دەفەرموێ: ﴿ قَالَ رَبِّ ٱشۡرَحۡ لِي صَدۡرِي ٢٥ وَيَسِّرۡ لِيٓ أَمۡرِي ٢٦ وَٱحۡلُلۡ عُقۡدَةٗ مِّن لِّسَانِي ٢٧ يَفۡقَهُواْ قَوۡلِي ٢٨ وَٱجۡعَل لِّي وَزِيرٗا مِّنۡ أَهۡلِي ٢٩ هَٰرُونَ أَخِي ٣٠ ٱشۡدُدۡ بِهِۦٓ أَزۡرِي ٣١ وَأَشۡرِكۡهُ فِيٓ أَمۡرِي ٣٢ ﴾، مانای وایە مووسا ﷺ زانیویەتی پێویستیی بەوە هەیە، کە خوا ﷻ سینەی فراوان بکات (تەنگە پرێسکە نەبێ)، دڵی گچکە نەبێ، پاشان کاری ئاسان بکات (کارەکانی لێ نە ئاڵقێن)، دوایی گرێی زمانی بکاتەوە، بۆ ئەوەی لێی تێبگەن، پاشان پێویستیی بە هاوکارێکی دیکە هەیە، کە هاڕوونی برایەتی، کەواتە: گرنگە ئینسان خۆی بناسێ و، خاڵە بەهێز و بێ هێزەکانی خۆی بزانێ، بۆ ئەوەی هەوڵ بدات، خاڵە بێ هێزەکانی خۆی چارەسەر بکات.

٥٢- مووسا ﷺ هێندە لە لای خوا ﷻ بەڕێز بووە، هاڕوونی برای وەک پێغەمبەرێکی پاڵپشت پێدراوە:

ئەوە پلەیەکی زۆر ناوازە و بەرزی یەکێک لە پێغەمبەرانە لە لای خوا ﷻ، ئێمە هیچ پێغەمبەرێکی دیکەمان پێ شک نایەت، داوای کردبێ و لەسەر داوای وی کەسێکی دیکە کرابێتە پێغەمبەر، وەک خوا دەفەرموێ: ﴿ وَوَهَبۡنَا لَهُۥ مِن رَّحۡمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيّٗا ٥٣ ﴾ **مريم**، واتە: هەروەها لە بە بەزەیی خۆمانەوە، هاڕوونی برایمان بە پێغەمبەر پێ بەخشی، ئەمەش بەرزیی پلە و پایە و پێگەی مووسا ﷺ دەگەیەنێت لە لای خوا ﷻ.

٥٣- مێرد بۆی هەیە، هاوسەری بۆ هەر شوێنێک بە بەرژەوەندیی بزانێ، سەفەری پێ بکات، مەگەر لەسەری بە مەرج گیرا بێ، کە لە شوێنێکی دیاریکرا و و لە شارێکی دیاریکراو، نەیجووڵێنێ:

ئەمەش لەوە وەردەگرین، کە دەفەرموێ: ﴿ وَسَارَ بِأَهۡلِهِۦٓ ﴾، مووسا ﷺ خێزانەکەی خۆی لەگەڵ خۆی برد، (**القُرطُبي**) لەوبارەوە گوتوویەتی:

(﴿ وَسَارَ بِأَهْلِهِۦٓ ﴾: قِيلَ: فِيهِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ الرَّجُلَ يَذْهَبُ بِأَهْلِهِ حَيْثُ شَاءَ، لِمَا لَهُ عَلَيْهَا مِنْ فَضْلِ الْقِوَامِيَّةِ، وَزِيَادَةِ الدَّرَجَةِ، إِلَّا أَنْ يَلْتَزِمَ لَهَا أَمْرًا، فَالْمُؤْمِنُونَ عِنْدَ شُرُوطِهِمْ، وَأَحَقُّ الشُّرُوطِ أَنْ يُوَفَّى بِهِ، مَا اسْتَحْلَلْتُمْ بِهِ الْفُرُوجَ)[1].

واتە: ڕستەی ﴿ وَسَارَ بِأَهْلِهِۦٓ ﴾: (ژنەکەی لەگەڵ خۆی برد)، گوتراوە: بەڵگەی لەسەر ئەوە تێدایە، کە پیاو بۆی هەیە، ژنی خۆی بۆ هەر شوێنێک کە بیەوێ، بیبات، چونکە پیاو پلەی سەرپەرشتیاریەتیی هەیەو، پلەیەکی زێدەی بەسەر ئافرەتدا هەیە، (کە ئەویش هەر پلەی سەرپەرشتیاریەتییە)، مەگەر پیاوەکە (مێردەکە) پابەند بێ، بە مەرجێکەوە کە ئافرەتەکە لەسەری بە مەرج گرتوە، ئەو کاتە بڕواداران پابەند دەبن بە مەرجەکانی خۆیانەوەو، شایستەترین مەرج، کە دەبێ جێبەجێ بکرێ، ئەو مەرجانەن کە ئافرەت بۆ پیاو حەڵاڵ دەکەن، (واتە: لە کاتی گرێبەستی هاوسەرگیرییدا، بە مەرج دەگیرێن).

٥٤- فەرمایشتکردنی خوا ﷻ لەگەڵ مووسادا ؑ، یەکێکە لە سێ شێوەکەی وەحیی:

لە سوورەتی (**الشورى**)، ئایەتی ژمارە (٥١)دا، خوا ﷻ شێوەکانی سروشکردن و پەیامی پەنهان ناردنی بۆ پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، لە سێ شێوازدا کورت هەڵهێناون، وەک دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِن وَرَآيِٕ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِۦ مَا يَشَآءُ إِنَّهُۥ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ۝٥١ ﴾ **الشورى**، واتە: هیچ مرۆڤێک بۆی نیە خوا بیدوێنێ مەگەر:

١- بە وەحیی، واتە: بیخاتە دڵی.

٢- یان لە پشت پەردەوە بیدوێنێ، وەک مووسا ؑ.

٣- یاخود نوێنەرێک بنێرێ و بە فەرمانی خوا ﷻ ئەوە بگەیەنێ کە دەیەوێ، وەک: جبرییل کە هاتوە لە شێوەی خۆیدا، یان لە شێوەی پیاوێکدا، ئەوەی کە خوا ﷻ پێیدا ناردوە بە پێغەمبەری خاتەمی ﷺ گەیاندوە، ﴿ إِنَّهُۥ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴾، بێگومان خوا بەرزی کارزانە.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٣، ص٢٢٥.

کەواتە: وەحیی ئەو سێ حاڵەتەی هەن:

أ- یان خوا ﷻ دەیخاتە دڵی ئەو مرۆڤەوە، بێ ئەوەی فریشتەیەک دەوری تێدا ببینێ.

ب- یاخود لە پشت پەردەوە خوا ﷻ ئەو مرۆڤە دەدوێنێ، وەک مووسای ﷺ دواندوە، وەک دەفەرموێ: ﴿وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكۡلِيمٗا ١٦٤﴾ النساء، هەروەها لە سوورەتی (البقرة)دا، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿تِلۡكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلۡنَا بَعۡضَهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖۘ مِّنۡهُم مَّن كَلَّمَ ٱللَّهُۖ وَرَفَعَ بَعۡضَهُمۡ دَرَجَٰتٖۚ وَءَاتَيۡنَا عِيسَى ٱبۡنَ مَرۡيَمَ ٱلۡبَيِّنَٰتِ ٢٥٣﴾، واتە: ئەو پێغەمبەرانە هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیان دا بەرزکردوونەوە، هەیانبووە خوا ﷻ دواندوویەتی و، هەشیانە خوا ﷻ چەندان پلە بەرزی کردۆتەوەو، کوڕی مەریەمیشمان بە (روح القُدُس)، (جیبریل) بەهێز کرد، هەروەها لە سوورەتی (الأعراف)یش دا دەفەرموێ: ﴿وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ قَالَ رَبِّ أَرِنِيٓ أَنظُرۡ إِلَيۡكَۚ ١٤٣﴾، واتە: کاتێک مووسا بۆ ژوانگەکەی ئێمە هات و، پەروەردگاری دواندی، گوتی: پەروەردگارم! خۆتم پێشان بدە! تەماشات بکەم.

ج- حاڵەتی سێیەمی ناردنی وەحیی، ئەوەیە: ﴿أَوۡ يُرۡسِلَ رَسُولٗا فَيُوحِيَ بِإِذۡنِهِۦ مَا يَشَآءُۚ﴾، کە بەزۆریی وابووە پێغەمبەری خاتەم ﷺ نوێنەرێک هاتۆتە لای کە جیبریل بووە و، بە فەرمانی خوا ﷻ ئەوەی کە خوا پێیدا ناردوە، پێیڕاگەیاندوە.

ئنجا ئایا پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ وەک چۆن خوا ﷻ مووسای ﷺ دواندوە: ﴿وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكۡلِيمٗا ١٦٤﴾ النساء، ئایا بەو شێوەیەش موحەممەدی ﷺ دواندوەو فەرمایشتی لەگەڵدا کردوە؟ وا پێدەچێ، هەڵبەتە زانایان لەو بارەوە ڕاجیاییان هەیە، بەڵام ئەو ڕایە زیاتر زاڵە کە خوا ﷻ پێغەمبەری خاتەمی ﷺ دواندبێ، لە سەفەری شەو ڕۆ و بەرزبوونەوە (**الإسراء والعروج**)دا، بە بەڵگەی ئەوە کە لەو فەرموودەیەی باسی شەوڕۆو بەرزبوونەوەدا، هاتوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ، فەرموویەتی: بەرزکرامەوە بۆ لای (**سِدرةُ المُنتهى**) و، خوا پەنجا نوێژی لەسەر فەرز کردم، دوایی هاتمەوە لە ئاسمانی شەشەم گەیشتمە مووسا ﷺ... هەتا کۆتایی فەرموودەکە، کە (**بخاري و مسلم**) هێناویانە.

هەروەها ئایەتەکانی: (١ - ١٨) سووڕەتی (**النجم**)یش، ئاماژەی پێ دەکەن، کە خوا ﷻ پێغەمبەری خاتەمی ﷺ، دواند بێ، هەروەها ئەو فەرموودەیەش هاتوە لەوبارەوە:

{عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَقِيقٍ قَالَ: قُلْتُ لأَبِي ذَرٍّ: لَوْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ، لَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: عَنْ أَيِّ شَيْءٍ كُنْتَ تَسْأَلُهُ؟ قَالَ: كُنْتُ أَسْأَلُهُ هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ؟ قَالَ أَبُو ذَرٍّ: قَدْ سَأَلْتُ، فَقَالَ: «رَأَيْتُ نُوراً»} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٤٤٣).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی شەقیق[١] دەڵێ: بە ئەبوو زەڕی غیفارییم گوت خوا لێی ڕازی بێ: ئەگەر پێغەمبەری خوام ﷺ، بینیبایە پرسیارم لێ دەکرد، ئەبوو زەڕ خوا لێی ڕازی بێ گوتی: لە بارەی چییەوە پرسیارت لێ دەکرد؟ گوتی: لەو بارەوە لێم دەپرسی: ئایا پەروەردگاری خۆتت بینیوە؟ ئەبوو زەڕی غیفارییش گوتی: من لەو بارەوە لێم پرسی، فەرمووی: ڕووناکییم بینی.

ئەمانە لێیان وەردەگیرێ، کە پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ، لەو سەفەرە موبارەکەیدا خوای پەروەردگاری دواندبێتی، بەڵکو ڕاجیایی لەسەر ئەوە هەیە، کە ئایا پێغەمبەری خاتەم ﷺ، خوای پەروەردگاری بینیوە لە شەوی بەرزبوونەوەدا یان نەیبینیوە؟ کە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێ: پەروەردگاری بینیوە، بەڵام دایکمان عائیشە نکووڵیی لەوە کردوەو گوتوویەتی: نەیبینیوە، بە هەرحاڵ ئەوە یەکێکە لەو بابەتە عەقیدەییانەی کە ڕاجیایی و مشت ومڕی زانایانی هاوەڵان و پێشینیان لەسەر بووەو، تاکو ئێستاش ئەو ڕاجیاییە هەر هەیە.

٥٥- ئەو کاتەی کە مووساو هاوسەری لە مەدیەنەوە گەڕاونەوە بەرەو میسر، شەویان بەسەردا هاتوە و شەوەکەش سەرما و زستان بووە و، ڕێشییان لێ ونبووە:

هەم شەویان لێ بەسەردا هاتوە و، شەوەکەش سەرماو سۆڵە بووە و، هەم ڕێشییان لێ ونبووە، ئایا ئەمە لە چی وەردەگیرێ؟ لە بەسەرهاتەکەو لە دەقی

---

(١) کە یەکێکە لە زانایانی تابیعین، واتە: ئەو جیلەی لە دوای هاوەڵانەوە هاتوون.

ئایەتەکان وەردەگیرێ، بۆ وێنە: لە سووڕەتی (**طـه**)دا دەفەرموێ: ﴿لَّعَلِّيٓ ءَاتِيكُم مِّنۡهَا بِقَبَسٍ أَوۡ أَجِدُ عَلَى ٱلنَّارِ هُدٗى ١٠﴾، دوای ئەوەی ئاگرەکە بەدی دەکات، (کە بەلای ئەوەوە ئاگر بووە، ئەگەرنا ئاگر نەبووە، ڕووناکییەکە)، بەخێزانی دەڵێ: لێرە بە، بەڵکو بچم بزووتێکتان لەو ئاگرە بۆ بێنم، بۆ ئەوەی ئاگری پێ بکەنەوەو خۆتانی پێ گەرم بکەنەوە، وەک لە شوێنی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿لَّعَلَّكُمۡ تَصۡطَلُونَ ٧﴾النمل، یاخود لەسەر ئەو ئاگرە ڕێنماییەک ببینم، واتە: کەسانێکی لێ ببینم، ڕێنماییم بکەن، کە ڕێیەکەیان هەڵە بووە، چۆنی بدۆزنەوەو بە کوێدا بڕۆن؟ هەروەها لە سووڕەتی (**النمل**)دا دەفەرموێ: ﴿إِذۡ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهۡلِهِۦٓ إِنِّيٓ ءَانَسۡتُ نَارٗا سَـَٔاتِيكُم مِّنۡهَا بِخَبَرٍ أَوۡ ءَاتِيكُم بِشِهَابٖ قَبَسٖ لَّعَلَّكُمۡ تَصۡطَلُونَ ٧﴾، واتە: یاد بکەوە کاتێک مووسا بە خێزانی گوت: من ئاگرێکم بەدی کردوە، هەواڵێکتان لێی بۆ دێنم (هەواڵی ڕێیەکە)، یاخود بڵێسەی بزووتێکتان بۆ دێنم، بەڵکو خۆتان گەرم بکەنەوە، (ئاگری پێ بکەنەوەو خۆتانی پێ گەرم بکەنەوە)، لە سووڕەتی (**القصص**)یش ئایەتی (٢٩) دا دەفەرموێ: ﴿لَّعَلِّيٓ ءَاتِيكُم مِّنۡهَا بِخَبَرٍ أَوۡ جَذۡوَةٖ مِّنَ ٱلنَّارِ لَعَلَّكُمۡ تَصۡطَلُونَ﴾، بەڵکو هەواڵێکتان بۆ بێنم، یاخود بزووتێکتان لە ئاگرەکەوە بۆ بێنم، بەڵکو خۆتانی پێ گەرم بکەنەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە:

١- شەو بووە، بۆیە ئاگری بەدی کردوە.

٢- ڕێیان لێ ون بووە.

٣- سەرماشیان بووە، سەرما و سۆڵە بووە.

٥٦- ئەگەر خوای بەخشەر، ویستی ببەخشێ، هۆکاری گچکەش بێ، دەیکاتە ڕێخۆشکەر:

خوا ﷻ ئەگەر ویستی شتێک بۆ یەکێک لە بەندەکانی خۆی بکات، هۆکارێکی گچکەش دەکاتە زەمینە خۆشکەر بۆ ئەو بەخشینەی خۆی:

أ- مووسا ؈ بەدەم ئاگرێکەوە چووە، کە ئەو پێی وابووە ئاگرە، بەڵام ڕووناکیی هیدایەتی خوای دەستکەوتوە، ئەو چووە کە بزووتێک ئاگر بێنێ، یان هەواڵێک لەلایەن

ئەو کەسانەوە بێنێ کە ئەو ئاگرەیان کردۆتەوە، بۆ ئەوەی ڕێی میسڕی پێ بدۆزێتەوە، کەچی لەوێ لەجیاتی ئەوەی بزووتە ئاگرێکی چنگ بکەوێ، هیدایەت و ڕووناکیی پەیامی خوای ﷻ چنگ کەوتوە!

ب- مووسا ﷺ ویستوویەتی ڕێی میسڕ بدۆزێتەوە، بەڵام خوا ﷻ ڕێی بەرەو خوا چوون و، خۆ و خەڵک دەربازکردنی بۆ ئاچووغ و تەخت کردوە!

ج- مووسا ﷺ ویستوویەتی گرفتی خۆی و هاوسەری چارەسەر بکات، هەم ڕێیەکە بدۆزێتەوە، هەم خۆیان گەرم بکەنەوە، سەرمایان بووە، بەڵام خوا ﷻ گرفت و کێشەی ئۆممەتێکی پێ چارەسەر کردوە!

٥٧- خوا ﷻ هیچ ئەرکێک بە کەسێک ناسپێرێ، تاکو پێداویستییەکانی ئەنجامدانی ئەو کارەی بۆ نەڕەخسێنێ:

لە سوورەتی (طه)، لە ئایەتەکانی: (٣٦ - ٤١)دا، دوای ئەوەی مووسا ﷺ کۆمەڵێک داواکاری پێشنیار دەکات و، دەخاتە ڕوو بۆ خوا ﷻ، خوا لە کۆتاییدا پێی دەفەرموێ: ﴿قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَٰمُوسَىٰ ﴿٣٦﴾﴾ طه، واتە: ئەی مووسا ﷺ ئەوەی داوات کرد، پێت درا، هەمووی جێبەجێ بوو، دواییش دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَىٰٓ ﴿٣٧﴾ إِذْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰٓ ﴿٣٨﴾ أَنِ ٱقْذِفِيهِ فِى ٱلتَّابُوتِ فَٱقْذِفِيهِ فِى ٱلْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ ٱلْيَمُّ بِٱلسَّاحِلِ ﴿٣٩﴾﴾، واتە: جارێکی دیکەش چاکەمان لەگەڵ تۆدا کردوە، کاتێک سروشمان کرد بۆ دایکت، کە بیخە نێو سندووقێکەوەو سندووقەکە بخە نێو ئاوە زۆرەکەوە، (کە ڕووباری نیلە)، ئنجا با ئاوەکەش بیخاتە کەنارەوە، ﴿يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِّى وَعَدُوٌّ لَّهُۥ ۚ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّى وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِىٓ ﴿٣٩﴾﴾، دوژمنێکی من و دوژمنی خۆی بیگرێتەوە (و لە ماڵی خۆیدا بە خێوی بکات و پەروەردەی بکات)، خۆشەویستییەکیشم خستە سەرت و، بۆ ئەوەی لەبەر چاوی منیش دروست بکرێی و پەروەردە ببی.. واتە: ئەی مووسا! ﷺ ئەوە بێنەوە بیری خۆت، ئنجا بۆت دەردەکەوێ کە ئەو کاتەی داوات

لـە پـەروەردگارت نەکـردوە، هەمـوو شـتێکی بـۆ ڕەخسـاندوی، ئێسـتا کـە داوای لـێ دەکـەی، بـە تەئکیـد ئـەو داواکارییانـەت پـێ دەدات کـە بـۆ کارەکـەت پێویسـتن.

٥٨- وا دیـارە ئـەوەی مووسـا ﷺ دیتوویەتـی، ئاگـری ئاسـایی نەبـووە، ئەگەرنـا هاوسەرەکەشـی دەیبینـی:

ئەمـە (**الشـعراوي**)[1] هێناویەتـی، تێبینییەکـی جوانیشـە، واتـە: کاتێـک مووسـا ﷺ دەفەرمـوێ: هاوسـەرەکەم! تـۆ لێـرە بـە مـن ئاگرێکـم بـەدی کـردوە، ئەگـەر ئاگـری ئاسـایی بووایـە، هاوسەرەکەشـی دەیبینـی، بـەڵام مووسـا ﷺ دەڵـێ: ئاگرێکـم بـەدی کـردوە، بۆتـە مایـەی هۆگرییـم، کەواتـە: دوایـی دەرکەوتـوە کـە ئاگـر نەبـووە و ڕووناکیـی بـووە، ڕووناکییەکـی تایبـەت بـووەو، تەنیـا مووسـا ﷺ بینیویەتـی.

٥٩- حیکمەتـی ئـەوە کـە مووسـا ﷺ گۆچانەکـەی بـۆ کراوە بـە حەزیـا و ئەژدیهاو، دەستیشـی بە درەوشـاوەیی پیشـاندراوە، مەشـق پێکردنی مووسـا ﷺ بووە:

واتــە: کــە خــوا ﷻ بــەر لــەوەی مووســا لەگــەڵ فیرعەونــدا ڕووبەڕووبێتــەوە، گۆچانەکـەی بـۆ دەکاتـە مـارو، دەسـتی درەوشاوەیشـی پیشـان دەدات، ئـەوە هەمـووی مەشـق پێکردنـی مووسـا بـووە، تاکـو کـە دوایـی لـەلای فیرعـەون گۆچانەکـەی فـڕێ داو بـوو بـە مارێکـی هێنـدە گـەورە، بـۆ خۆشـی لێـی نەترسـێ، خـوا ﷻ مەشـقی پێکـردوە و، ڕایهێنـاوە، کـە دواییـش چـۆن گۆچانەکـە بگرێتـەوە! چـۆن دەسـتی بـۆ گۆچانەکـە بـەرێ و بیگرێتـەوەو، ببێتـەوە بـە گۆچانـی ئاسـایی؟ ناکـرێ هـەر ئەژدیهـا بـێ و، شـت هەڵلووشـێ و مووسـاش هیچـی بـۆ لەگـەڵ نەکـرێ و، لـە دەسـتی ویـش دەربچـێ.

٦٠- جیاوازیـی تەعبیـرەکانی بـاسی بوونـە مـاری گۆچانەکـەی مووسـا، لەبـەر جـۆراو جـۆری حاڵەتەکانیـەتی:

خـوا ﷻ لـە شـوێنێک لـە بـارەی گۆچانەکەیـەوە، دەفەرمـوێ بـوو بـە مـار (حَيَّة)، بـۆ وێنـە:

---

(١) تفسير الشعراوي: ج١٧، ص١٠٩١٢.

أ- لە سوورەتی (**طه**)دا، دەفەرمویٚ: ﴿ وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَٰمُوسَىٰ ﴿١٧﴾ قَالَ هِىَ عَصَاىَ أَتَوَكَّؤُا۟ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِى وَلِىَ فِيهَا مَـَٔارِبُ أُخْرَىٰ ﴿١٨﴾ قَالَ أَلْقِهَا يَٰمُوسَىٰ ﴿١٩﴾ فَأَلْقَىٰهَا فَإِذَا هِىَ حَيَّةٌ تَسْعَىٰ ﴿٢٠﴾ ﴾... خوا فەرمووی: ئەی مووسا! عليه السلام فڕێیدە، ئنجا فڕێیدا، یەکسەر بوو بە مارێک کە بە خێرایی دەڕۆیشت.

ب- لە سوورەتی (**النمل**)دا، دەفەرمویٚ: ﴿ وَأَلْقِ عَصَاكَ ۚ فَلَمَّا رَءَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَآنٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ ﴿١٠﴾ ﴾، (خوا تعالى فەرمووی:) گۆچانەکەت فڕێبدە! ئنجا بینی دەڕواو هەڵدەبەزێتەوە، وەک تیرە مارێک، یان وەک ماری گچکە، مووسا بەپشتتێکردنەوە ڕۆیشت و ئاوڕی نەدرایەوە.

ج- لە سوورەتی (**الشعراء**)دا دەفەرمویٚ: ﴿ فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِىَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴿٣٢﴾ ﴾، ئنجا گۆچانەکەی فڕێ دا یەکسەر بوو بە (نێرە) مارێکی گەورەی ئاشکراو ڕوون.

ڕەنگە یەکێک بڵێ: لە شوێنێک خوا دەفەرمویٚ: (حَيَّةٌ)و، لە شوێنێک دەفەرمویٚ: (ثُعْبَانٌ)و، لە شوێنێکیش دەفەرمویٚ: (كَأَنَّهَا جَآنٌّ)؟ کە (جَآنٌّ)، بە (**جِنَّان**) کۆ دەکرێتەوە، واتە: تیرە مار، یاخود ماری گچکە، یاخود ماری خێرا، ئنجا ئایا ئەمە چۆنە؟!

وەڵامی ئەو پرسیارە ئەوەیە: کە ئەوانە سێ حاڵەتی جۆراو جۆری گۆچانەکەن، ئەو گۆچانە کە فڕێیدا وە بۆتە مارو لە شکڵ و شێوەدا ماری ئاسایی بووە، لە ئەصڵدا مار (**حيّة**) بووە، بەڵام مارێکی زۆر گەورە بووە (ثُعْبَانٌ) یانی: نێرە مارێکی گەورە، پاشان لە خێرایی جووڵە کردن و هەڵبەز و دابەزیدا، وەک تیرە مار، یاخود مارێکی گچکە (**جانّ**) بووە، کەواتە: تێکگیرانیان لە نێواندا نیە، بەڵکو هەر کام لەم وشانە: (حَيَّةٌ)، (ثُعْبَانٌ) و (جَآنٌّ) تەعبیر دەکات لە حاڵەتێکی ئەو مارە.

٦١- چێژی دواندن لە خزمەت خوادا تعالى هێندە بێ وێنەیە، مووسا عليه السلام حەزی کردوە زۆر لە خزمەتیدا بدوێ:

ئەمەش لەوە وەریدەگرین کە خوا تعالى لە سوورەتی (**طه**)، لە ئایەتەکانی: (١٧ و ١٨)دا دەفەرمویٚ: ﴿ وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَٰمُوسَىٰ ﴿١٧﴾ ﴾، واتە: ئەوە چییە

بە دەستی ڕاستتەوەیە، ئەی مووسا؟ خوا لە خۆی چاکتر دەزانێ ئەوە چییە، بەڵام پێی خۆش بووە، خۆی بیڵێ: ﴿قَالَ هِىَ عَصَاىَ أَتَوَكَّؤُا۟ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِى وَلِىَ فِيهَا مَـَٔارِبُ أُخْرَىٰ ﴿١٨﴾﴾، مووسا ؈ فەرمووی: ئەوە گۆچانەکەمە، خۆمی دەدەمە سەرێ، (شوان کە پشتی دێشێ، خۆی دەداتە سەر گۆچانەکەی، بۆ ئەوەی پشتی ئیسڕاحەت بکات)، ﴿وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِى﴾، ((**الهَشُّ يُقارِبُ الهَزَّ فِي التَّحْرِيكِ، وَيَقَعُ عَلَى الشَّيءِ اللَّيِّنِ، مثل: هَشَّ الوَرَقَ، أَي: خَبَطَهُ بالعَصَى**)، (**هَشّ**) لە (**هَزّ**)ەوە، نزیکە لە جووڵاندندا و، زیاتر بۆ شتی نەرم بەکاردەهێنرێ، وەک وەراندنی گەڵا، (**هَشَّ الوَرَقَ**)، واتە: گەڵایەکەی وەراند)، بە گۆچانەکەشم گەڵا بۆ مەڕەکانم دەوەرێنم، بۆ ئەوەی بیخۆن، ﴿وَلِىَ فِيهَا مَـَٔارِبُ أُخْرَىٰ﴾، چەندان کاری دیکەشم بەو گۆچانەم هەن، چەندان کاری دیکەی پێ ئەنجام دەدەم، ڕەنگە کارەکانی دیکەشی ژماردبن، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ کورتی کردوونەوە، دیارە مووسا ؈ هەر دەیتوانی بڵێ: ﴿هِىَ عَصَاىَ﴾، ئەوە گۆچانەکەمە، بەڵام:

أ- ویستوویەتی زۆر لە خزمەت خوادا فەرمایشت بکات.

ب- کاتێک خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەوە چییە بە دەستتەوەیە؟ مووسا ؈ دەزانێ خوا لە خۆی باشتر دەزانێ، ئەوە گۆچانە، لەوانەیە گوتبێتی، خوا ﷻ بۆیە لێم دەپرسێ، تاکو ئەرکەکانی گۆچانەکەم بڵێم، هەڵبەتە ئەو ئەرکانەی مووساش بەو گۆچانەی ئەنجامی داون، ئەو ئەرکانەن کە هەموو شوانێک بە گۆچانی خۆی ئەنجامیان دەدات: خۆی دەداتە سەرێ، گەڵای درەختەکانی بۆ مەڕو بزنەکانی پێ دەوەرێنێ و، کارەکانی دیکەی پێ دەکات، مارێکی پێ بکوژێ، یان هەر شتێکی پێ بکات، گۆچانێک کە مووسا ؈ بەدەستیەوەیەتی، ئەو کارانەی پێ دەکات، کە هەموو شوانەکان پێی دەکەن، بەڵام دوایی خوا ﷻ پێی دەفەرموێ: ئەو گۆچانەی تۆ دەتوانی هەر ئەوەندەی پێ بکەی، بەڵام خوا ﷻ دەتوانێ وای لێ بکات، شتی زۆر لەوە گەورەتری پێ بکەی، کە بە خەیاڵتدا نایەت، ئەویش ئەوەیە کە جادووی فیرعەونی پێ هەڵبوەشێنێتەوەو فێڵ و پیلانی فیرعەونی پێ لەبێخەوە بێنێ.

ئێمە لێرە کۆتایی بە توێژینەوەمان لە بارەی پێنج قۆناغی ژیان و بەسەرهاتی مووساوە ﷺ دێنین و، بەم جۆرە هەر سێزدە قۆناغەکەی ژیان و بەسەرهاتی مووسا و هارونی برای و گەلەکەیان (بەنوو ئیسرائیل) و، فیرعەون و دەستە و دایەرە و گەلەکەی، کۆتایی دێ، چونکە:

لە سوورەتی (**الأعراف**)دا، لەبەر تیشکی ئایەتەکانی: (١٠٣ - ١٧١)، واتە: شەست و نۆ (٦٩) ئایەت دا، هەشت قۆناغەکانی: (٦ - ١٣)ی ژیان و بەسەرهاتی مووسامان توێژینەوەو، لێرەش پێنج قۆناغەکەی دیکە: (١ - ٥)، کەواتە: (٨ + ٥ = ١٣).

شایانی باسیشە: ئەم پێنج قۆناغەی سەرەتای ژیان و بەسەرهاتی مووسا ﷺ گرنگییەکی تایبەتییان پێدان، چونکە ئەمانە بناغەی قۆناغ و بەسەرهاتەکانی دیکەن، بە تایبەت لە بەرانبەر: (حوکم و حیکمەت و پەندەکان)ی، ئەم پێنج قۆناغەی بەسەرهاتی مووسادا ﷺ هەڵوەستەی باشمان کردو، سەرەنجام بە هەر پێنج قۆناغەکە شەست و یەک (٦١) حوکم و حیکمەت و پەندمان لێ وەرگرتوون بەم شێوەیە:

١)- قۆناغی یەکەم: حەوت (٧) حوکم و حیکمەت و پەند.

٢)- قۆناغی دووەم: پێنج (٥) حوکم و حیکمەت و پەند.

٣)- قۆناغی سێیەم: یازدە (١١) حوکم و حیکمەت و پەند.

٤)- قۆناغی چوارەم: بیست و یەک (٢١) حوکم و حیکمەت و پەند.

٥)- قۆناغی پێنجەم: حەڤدە (١٧) حوکم و حیکمەت و پەند،

کەواتە: (٧ + ٥ + ١١ + ٢١ + ١٧ = ٦١)، هەڵبەتە هەر کاتێکیش بویسترێ ژیان و بەسەرهاتی مووسا ﷺ لەم تەفسیرە دەربهێنرێ، پێویستە سەرەتا تەفسیری ئایەتەکانی: (١ - ٣٥)ی سوورەتی (**القصص**)، دابنرێ لە پێشەوە، پاشان تەفسیری ئایەتەکانی: (١٠٣ - ١٧١)ی سوورەتی: (**الأعراف**) دابنرێ، کەواتە: کۆی

ئـەو ئايەتانـەی بـۆ بەسـەرهاتی مووسا عليه السلام تەرخانکـراون، لـە هـەردوو سـووڕەتی: (**القصص والأعـراف**)دا، بریتیـن لـە سـەدو چـوار (١٠٤) ئایـەت.

پێشـتریش باسـمانکرد: بەسـەرهاتی مووسـا عليه السلام لەگـەڵ بەنـدە صاڵـح و چاکەکـەدا، کـە لـە سـووڕەتی (**الکهـف**)دا، هاتـوە، هەروەهـا بەرگرییکردنـی پیـاوە بڕوادارەکـە کـە لـە دەسـتەو دایـەرەی فیرعـەون بـووەو، ئیمانەکـەی شـاردۆتەوە کـە لـە سـووڕەتی (**غافـر**)دا هاتـوە، ئەوانـەش دوو بەسـەرهاتن، بـەڵام ئێمـە نەمانخسـتنە نێـو سـێزدە (١٣) قۆناغەکـەی ژیـان و بەسـەرهاتی مووسـاوە عليه السلام، لەبـەر ئـەوەی یەکەمیـان بەسـەرهاتێکی لاوەکییـە و، بەشـێک نیـە لـەو ڕووداو و پێشـهاتانەی کـە لـە ژیانـی مووسـادا عليه السلام بـوون، کـە پەیوەسـت بـێ بـە گەلەکەیـەوەو بـە هاڕوونـی برایـەوە، یـان بـە فیرعـەون و دەسـتە و دایەرەکەیـەوەو، تایبـەت بـووە بـە خۆیـەوە، ئەویدیکەشـیان زیاتـر پێشـاندانی ڕۆڵـی پیاوێکـی بـڕوادارە، کـە ئیمانەکـەی خـۆی پەنهـان کـردوە، بـەڵام لـە کاتـی پێویسـتدا وەک دەڵێـن: (تیغـی ڕەسـەن خـۆی لـە کالانـدا ڕاناگـرێ)، خـۆی ئیعـلان کـردوە و بەرگرییەکـی باشـی لـە مووسـا عليه السلام کـردوە، ئەویـش زیاتـر پەیوەسـتە بـەو پیاوەوەو بـە شـێوەیەکی ناڕاسـتەوخۆ، پەیوەسـتە بـە ژیانـی مووسـاوە عليه السلام کـە بـە دڵنیایـی ئەویـش لـەو کاتـەدا بـووە، کـە مووسـا عليه السلام لەگـەڵ فیرعەونـدا ڕووبـەڕوو بۆتـەوەو، فیرعـەون هەڕەشـەی کوشـتنی لـێ کـردوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان ئایەتەکانـی: (٣٦ - ٤٢) دەگرێتـە خـۆی، واتـە: لـە حـەوت (٧) ئایەتـان پێـک دێ، پوختەیەکـی قۆناغـی شەشـەمی ژیـان و بەسـەرهاتی مووسـاو گەلەکـەی و، فیرعـەون و دارو دەسـتەکەی و گەلـە گومڕایەکـەی تێدایـە، کـە بریتیـە لـە ڕووبـەڕوو بوونەوەیـان و، ئاماژەیەکیشـە بـە قۆناغـی نۆیەمـی ژیـان و بەسـەرهاتی مووسـا و فیرعـەون، کـە باسـی سـەر بـە فەتـارەت چوونـی فیرعـەون و سـوپاکەیەتی، بـە فڕێدانـە نێـو دەریـای سـوورو دەربـاز بوونـی مووسـا ﷺ و گەلەکـەی، صـەڵات و سـەلامی خـوا لەسـەر مووسـا و هاڕوونـی بـرای بـێ و، خـوا ﷻ لـە گەلـە بڕوادارەکـەی ڕازیبـێ.

﴿فَلَمَّا جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَا بَيِّنَٰتٖ قَالُواْ مَا هَٰذَآ إِلَّا سِحۡرٞ مُّفۡتَرٗى وَمَا سَمِعۡنَا بِهَٰذَا فِيٓ ءَابَآئِنَا ٱلۡأَوَّلِينَ ٣٦ وَقَالَ مُوسَىٰ رَبِّيٓ أَعۡلَمُ بِمَن جَآءَ بِٱلۡهُدَىٰ مِنۡ عِندِهِۦ وَمَن تَكُونُ لَهُۥ عَٰقِبَةُ ٱلدَّارِۚ إِنَّهُۥ لَا يُفۡلِحُ ٱلظَّٰلِمُونَ ٣٧ وَقَالَ فِرۡعَوۡنُ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمَلَأُ مَا عَلِمۡتُ لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرِي فَأَوۡقِدۡ لِي يَٰهَٰمَٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ فَٱجۡعَل لِّي صَرۡحٗا لَّعَلِّيٓ أَطَّلِعُ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُۥ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ٣٨ وَٱسۡتَكۡبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُۥ فِي ٱلۡأَرۡضِ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ إِلَيۡنَا لَا يُرۡجَعُونَ ٣٩ فَأَخَذۡنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡيَمِّۖ فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلظَّٰلِمِينَ ٤٠ وَجَعَلۡنَٰهُمۡ أَئِمَّةٗ يَدۡعُونَ إِلَى ٱلنَّارِۖ وَيَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ لَا يُنصَرُونَ ٤١ وَأَتۡبَعۡنَٰهُمۡ فِي هَٰذِهِ ٱلدُّنۡيَا لَعۡنَةٗۖ وَيَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ هُم مِّنَ ٱلۡمَقۡبُوحِينَ ٤٢﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئنجا کاتێک مووسا نیشانەو بەڵگە ڕۆشنەکانمانی بۆ هێنان (بۆ گەلی فیرعەون) گوتیان: ئەمە تەنیا جادوویەکی (بەناوی خواوە) هەڵبەستراوە و، ئەمەمان لە باب و باپیرانی پێشوومان‌دا نەبیستوە ﴿٣٦﴾ مووساش گوتی: پەروەردگارم بەو کەسە زاناترە کە ڕێنمایی لەلای ویەوە هێناوە و، کێش سەرەنجامی (چاکی) مەنزڵگای (دوارۆژی) دەبێ، بە دڵنیایی ستەمکاران سەرفراز نابن (بە ئامانج ناگەن) ﴿٣٧﴾ فیرعەونیش گوتی: ئەی کاربەدەستان! جگە لە خۆم پەرستراوێکی دیکەم بۆ ئێوە پێ شک نایەت! دەجا هامان ئاگرم بۆ لەسەر قوڕێ داگیرسێنە (خشتی سوورکراوەم بۆ دروست بکە) و کۆشکێکی بڵندم، بۆ دروست بکە، بەڵکو بچمە سەری و، ئاگاداری پەرستراوی مووسا بم و ببینم، هەرچەندە پێشم وایە لە درۆکەرانە (ئەو پەروەردگارەی ئەو بوونی نیە) ﴿٣٨﴾ سەرەنجام فیرعەون خۆی و سەربازەکانی لە زەوی (میسر)دا بە ناهەق خۆیان بەرزکردەوە (خۆیان بەسەر خەڵکدا سەپاند) و پێیان وابوو بۆ لامان ناگێڕدرێنەوە ﴿٣٩﴾ (بۆیە) لە ئاکامدا خۆی و سەربازەکانیمان گرت و فڕێماندانە دەریا(ی سوور)ەوە، دەجا سەرنج بدە! ئاکامی ستەمکاران چۆن بوو! ﴿٤٠﴾ (فیرعەون و دارودەستەکەی و سەربازەکانی) گێڕاشیانمانن بە پێشەوایانێک کە (خەڵک) بۆ لای ئاگر (ی دۆزەخ) بانگ دەکەن و، لە ڕۆژی قیامەتیشدا سەرناخرێن (هاوکاریی ناکرێن بۆ دەرباز بوون لە سزای خوا) ﴿٤١﴾ لەم (ژیانی) دنیایەشدا نەفرینمان شوێن خستن و، لە ڕۆژی قیامەتیشدا لە دزێو و ڕووڕەشانن ﴿٤٢﴾}.

شیكرنەوەی هەندێك لە وشەكان

(فَنَبَذۡنَٰهُمۡ): (النَّبْـذُ: إِلقَـاءُ الـشَّيءِ وَطَرْحُـهُ بِقِلَّـةِ الإِعْتِـدَادِ بِـهِ)، (نَبْـذ) بریتیـە لـە فڕێدانـی شـتێك و، هەڵدانـی بـە شـێوەیەك كـە كـەم بایەخیـی تێـدا بخوێنرێتـەوە، لـەو فڕێدانـەدا، وەك یەكێـك بـە یەكێـك دەڵـێ: دوایـی بـە دوو پێتـكان دەتگـرم و فڕێـت دەدەم، واتـە: شـتێكی بـێ بایەخـە.

(ٱلۡمَقۡبُوحِينَ): ناشـیرین كـراوان، یـان ڕوو ڕەشـان، (القَبِيْـحُ: مَـا يَنْبُـو عَنْـهُ البَـصَرُ مِـنَ الأَعْيَـان، وَمَـا يَنْبُـو عَنْـهُ النَّفْـسُ مِـنَ الأَعْـمَالِ وَالأَحْـوَالِ)، (قَبيـح) هـەر شـتێكە كـە لـە شـتە بەرجەسـتەكان چـاو لەسـەری هەڵبنگـوێ و، مـرۆڤ حـەز نـەكات چـاوی لـێ بـكات و چـاوی تێبـڕێ، لـە كـردەوان و لـە حاڵەتانیـش ئەوەیـە كـە نەفـس بـۆی نەچـێ و كەیفـی پێـی نەیـەت (بێـزی لێبێتـەوە).

(فَأَوۡقِدۡ لِي يَٰهَٰمَٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ): یانـی: خشـتی سـوورم بـۆ دروسـت بكـە، بـەڵام خـوا ﷻ چۆنیەتـی دروسـت كردنـی خشـتی سـوور (پڕۆسـەكە)یش لـەو تەعبیـرەدا دەخاتـە ڕوو، كـە قـوڕ دەبـێ ئاگـری بخرێتـە سـەرو، ئـەو قـوڕە بـە شـێوەیەكی تایبـەت لـە ئاگرەكـەدا سـوور بكرێتـەوە، ئنجـا دەبێتـە خشـتی سـوور، یاخـود دەفـری لـێ دروسـت دەكـەن، وەك دیـزە و گـۆزە و كیتەڵـە و كووپـەو ...هتـد.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەک پێشتریش ئاماژەمان پێدا ئەوەی لەم حەوت (٧) ئایەتە موبارەکەدا هاتوە، پوختە و گوشراوی قۆناغی شەشەمی بەسەرهاتی مووسا ﷺ و فیرعەونە، وێڕای ئاماژەیەکی کورت بە قۆناغی نۆیەم بەپێی ئەو نەخشەیەی کە بەندە دایناوە، بۆ خستنە ڕووی ژیان و بەسەرهاتی مووسا ﷺ کە سێزدە قۆناغە، ئنجا لەبەر ئەوەی ئێمە لە کاتی تەفسیر کردنی سوورەتی (**الأعراف**)دا لە سەرەتای ئەو ئایەتانەوە، کە بەسەرهاتی مووسا و فیرعەون دەخەنە ڕوو، کە ئاوا دەست پێ دەکەن:

﴿ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِم مُّوسَىٰ بِـَٔايَـٰتِنَآ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِۦ فَظَلَمُواْ بِهَا ۖ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَـٰقِبَةُ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿١٠٣﴾ وَقَالَ مُوسَىٰ يَـٰفِرْعَوْنُ إِنِّى رَسُولٌ مِّن رَّبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿١٠٤﴾ حَقِيقٌ عَلَىٰٓ أَن لَّآ أَقُولَ عَلَى ٱللَّهِ إِلَّا ٱلْحَقَّ ۚ قَدْ جِئْتُكُم بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِىَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿١٠٥﴾ ﴾**الأعراف**، ... هتد، بە تایبەت ئایەتەکانی: (١٠٣ - ١٢٩)، لەوێ بە ڕوونیی و بە وردیی، قسەمان لەسەر ئەو قۆناغە کردوە، بۆیە لێرەدا بەخێرایی بەسەر تەفسیرکردنیاندا دەڕۆین.

شایانی باسیشە: ئەم قۆناغی شەشەمە لە بەسەرهاتی مووسا و هاڕوونی برای (**عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) و، گەلی بەنوو ئیسرائیل لە لایەک و، فیرعەون و دەستە و دایەرەکەی بە هامان و قارۆونیشەوە، لە لایەکی دیکەوە، لە چەند شوێنێکی قورئاندا هاتوە، کە دەتوانین ئاماژە بە یازدە شوێن بکەین، لەو یازدە شوێنەدا، بە شێوەی بنەڕەتیی باسی ئەو قۆناغی شەشەمە کراوە، کە قۆناغێکی یەکجار گرنگ و هەستیارە، قۆناغی ڕووبەڕوو بوونەوەی مووسا و هاڕوونی برای (**عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)، لەگەڵ فیرعەون و دەستە و دایەرەکەی دا:

١- سووڕەتی (**یونس**) ئایەتەکانی: (٧٥-٩٣)دا، واتە: نۆزدە (١٩) ئایەتی بۆ تەرخانکراون[1].

٢- سووڕەتی (**الإسراء**) ئایەتەکانی: (١٠١ - ١٠٣)دا، واتە: سێ ئایەتی بۆ تەرخانکراون.

٣- سووڕەتی (**طه**) ئایـەتەکانی: (٤٢-٧٦)دا، واتە: بیست و چوار (٢٤) ئایەتی بۆ تەرخانکراون.

٤- سووڕەتی (**المؤمنون**) ئایەتەکانی: (٤٥ - ٤٩)دا، واتە: پێنج ئایەتی بۆ تەرخانکراون.

٥- سووڕەتی (**الشعراء**) ئایەتەکانی: (١٠- ٦٨)دا، واتە: پەنجا و نۆ (٥٩) ئایەتی بۆ تەرخانکراون[2].

٦- سووڕەتی (**النمل**): ئایەتەکانی: (٧ - ١٤)دا، واتە: هەشت ئایەتی بۆ تەرخانکراون.

٧- سووڕەتی (**القصص**) ئایەتەکانی: (٣٦-٤٢)دا، واتە: حەوت ئایەتی بۆ تەرخانکراون.

٨- سووڕەتی (**غافر**) ئایەتەکانی: (٢٣ - ٤٦)دا، واتە: بیست و چوار (٢٤) ئایەتی بۆ تەرخانکراون[3].

٩- سووڕەتی (**الزخرف**) ئایەتەکانی: (٤٦ -٥٦)دا، واتە: یازدە (١١) ئایەت تەرخان کراون.

١٠- سووڕەتی (**الدخان**) ئایەتەکانی: (١٧-٢٣)دا، واتە: حەوت ئایەت تەرخانکراون.

١١- سووڕەتی (**النازعات**) ئایەتەکانی: (١٥ - ٢٦)دا، واتە: دوازدە (١٢) ئایەت تەرخانکراون.

کۆی هەموویان: سەدو حەفتاو نۆ (١٧٩) ئایەت.

هەڵبەتـە ئێمـە لـە تەفسیری ئـەو سووڕەتانەدا کـە هەتـا ئێسـتا ڕابـردوون، ئـەو ئایەتانەمـان تەفسـیرکردوون، کـە لـە بـارەی بەسـەرهاتی مووسـاوە ؑ هاتـوون،

---

(١) کاتـی خـۆی بـە وردیـی لـە کاتـی تەفسـیرکردنی سـووڕەتی (یونـس)دا، کـە بەرگـی نۆیەمـی ئـەم تەفسـیرە، پێـك دێنـێ، قسـەمان لێکـردووە.

(٢) وردەکارییەکانـی ئـەم قۆناغـە، بـە زۆریـی لـە سـووڕەتی (الشـعراء)، لـە ئایەتەکانـی: (١٠ - ٦٨)دا، هاتـوە و، ئـەو وردەکاریيانـەی لـە سـووڕەتی (الشـعراء)دا، هاتـوون، وەك کاتـی خـۆی تەفسـیرمان کـرد، لـە هیـچ کام لـە سـووڕەتەکاندا ئـەو وردەکاریيانـە نەهاتـوون.

(٣) هــەر بــۆ ئــەم قۆناغــی شەشــەمەیە، کــە ڕووبــەڕوو بوونــەوەی مووســایە ؑ لەگــەڵ فیرعەونـدا، کـە لـە سـووڕەتی (غافـر)دا، پیاوێکـی بـڕواداری ئیمانـی خۆپەنهانکـەر، لـە دەسـتەو دایـەرەی فیرعـەون، موڕافەعەیـەك و بەرگرییەکـی بـاش لـە مووسـا ؑ دەکات و، بەرپەچییەکـی باشـی فیرعـەون دەداتـەوەو، تەنیـا لـە سـووڕەتی (غافـر)دا، ئـەوە بـەو شـێوەیە هاتـوە.

بــە تایبــەت ئــەم قۆناغــەی شەشــەم، کــە زۆر ئایەتــی لــە بــارەوە هاتــوون، ئــەو سـوورەتانەش کــە مـاون و باسـی ئـەو قۆناغـی شەشــەمە دەکــەن، ئەگــەر خــوا ﷻ تەمەنمـان پێبـدا، کاتێـک پێیـان دەگەیـن، خـوا ﷻ پشـتیوان بـێ، لـەوێ لـە کاتـی تەفسـیرکردنیاندا، ئـەو ئایەتـە موبارەکانـەش تەفسـیر دەکەیـن.

﴿ فَلَمَّا جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَا بَيِّنَٰتٍ ﴾، ئنجـا کاتێـک مووسـا نیشـانە ڕوونەکانمانی بـۆ هێنـان، بـۆ گـەلی فیرعـەون، کـە مەبەسـت دەسـتی ڕاسـتیی و گۆچانەکـەی و حـەوت نیشـانەو بەڵگـەی دیکـەن، سـەرجەم نـۆ بەڵگـەو نیشـانە.

﴿ قَالُواْ مَا هَٰذَآ إِلَّا سِحۡرٞ مُّفۡتَرٗى وَمَا سَمِعۡنَا بِهَٰذَا فِيٓ ءَابَآئِنَا ٱلۡأَوَّلِينَ ٣٦ ﴾، گوتیـان: ئەمـە تەنیـا جادوویەکـی هەڵبەسـتراوەو، لـە بـاب و باپیـرانی پێشـوومان دا شـتی وامـان نەبیسـتوە، شـتێکی داهێـنراوە.

﴿ وَقَالَ مُوسَىٰ رَبِّيٓ أَعۡلَمُ بِمَن جَآءَ بِٱلۡهُدَىٰ مِنۡ عِندِهِۦ وَمَن تَكُونُ لَهُۥ عَٰقِبَةُ ٱلدَّارِۚ ﴾، مووسـاش گـوتی: پـەروەردگارم بـەو کەسـە زاناتـرە کـە ڕێنمایـی لەلایـەن ویـەوە هێنـاوەو، کێـش سـەرەنجامی (چاکـی) مەنزڵـگای (دواڕۆژی) دەبـێ!

﴿ إِنَّهُۥ لَا يُفۡلِحُ ٱلظَّٰلِمُونَ ٣٧ ﴾، بـە دڵنیایـی سـتەمکاران سـەرفرازو بـە ئامانـج گەیشـتوو نابـن، کـە بێگومـان مەبەسـتی مووسـا لـە سـتەمکارانی بێمـرادو بـێ ئـاکام: فیرعـەون و دارو دەسـتەکەیەتی.

﴿ وَقَالَ فِرۡعَوۡنُ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمَلَأُ مَا عَلِمۡتُ لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرِي ﴾، فیرعەونیـش گـوتی: ئـەی بڕیـار بـە دەسـتان! جگـە لـە خـۆم پەرسـتراوێکی دیکـەم بۆتـان نازانـم، پێـم شـک نایـەت! یـانی: جگـە لـە مـن هیچکـەس پەرسـتراوتان نیـەو، بـە قسـەکانی مووسـاو هـاڕوون فریـو مەخـۆن.

﴿ فَأَوۡقِدۡ لِي يَٰهَٰمَٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ فَٱجۡعَل لِّي صَرۡحٗا ﴾، ئنجـا ئـەی هامـان! ئاگـرم بـۆ بخـە سـەر قـوڕ، (خشـتی سـوورم بـۆ دروسـتبکە)، ئنجـا کۆشـکێکم بـۆ سـاز بکـە (لـەو خشـتە سـوورانە).

﴿ لَّعَلِّيٓ أَطَّلِعُ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ مُوسَىٰ ﴾، بەڵکو لەسەر ئەو کۆشکەوە پەرستراوی مووسا - لە ئاسمانێ - بەدی بکەم، چونکە ئەوە دیارە لەسەر زەوی نیە، ئەگەرنا دەمانبینی!.

﴿ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُۥ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ٣٨ ﴾، پێشم وایە، وا گومان دەبەم (مووسا) لە درۆکەرانیش بێ، پەرستراوەکەی لە ئاسمانیش نەبێ!.

﴿ وَٱسۡتَكۡبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُۥ فِي ٱلۡأَرۡضِ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ إِلَيۡنَا لَا يُرۡجَعُونَ ٣٩ ﴾، ئەو (فیرعەون)و سەربازەکانیشی بە ناهەق لەسەر زەمین - ی میصر - دا، خۆیانیان بە زلگرت و پێیان وابوو بۆ لامان ناگێڕرێنەوە، بۆ سزاو لێپرسینەوەو وەک بەرزەکی بانان بۆی دەردەچن.

﴿ فَأَخَذۡنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡيَمِّۖ فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلظَّٰلِمِينَ ٤٠ ﴾، ئێمەش یەکسەر خۆی و سەربازەکانیمان گرتن و فڕێماندانە دەریاوە، ئنجا سەرنج بدە، سەرەنجامی ستەمکاران چۆن بوو! چۆن قڕەبڕ بوون و فریای هیچ شتێک نەکەوتن.

﴿ وَجَعَلۡنَٰهُمۡ أَئِمَّةٗ يَدۡعُونَ إِلَى ٱلنَّارِۖ وَيَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ لَا يُنصَرُونَ ٤١ ﴾، گێڕاشمانن بە پێشەوایانێک (خەڵک) بەرەو ئاگری دۆزەخ بانگ دەکەن (لە دنیادا) و، لە ڕۆژی هەڵسانەوەش دا، سەرناخرێن و پشتیوانیی ناکرێن.

﴿ وَأَتۡبَعۡنَٰهُمۡ فِي هَٰذِهِ ٱلدُّنۡيَا لَعۡنَةٗۖ وَيَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ هُم مِّنَ ٱلۡمَقۡبُوحِينَ ٤٢ ﴾، لەم ژیانی دنیایەدا نەفرینمان شوێنخستن و، لە ڕۆژی هەڵسانەوەش دا هەر ئەوان لە ناشیرینکراوان و تەڵخ و ڕوو ڕەشکراوانن.

بەسەرنجدانە ئەم ئایەتانەش زۆر جوان دیارە، کە فیرعەون و دارو دەستەو شوێنکەوتووانی، خراپترین سەرەنجامی ئێرەو ئەو لایەن هەیە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

چوونی مووسا ﷺ بە نیشانە و بەڵگە ڕۆشنەکانەوە بۆ لای فیرعەون و گەلەکەی و، تۆمەتبارکرانی بە جادووگەرو، وەڵامدانەوەی مووسا ﷺ کە خوا ﷻ زاناترە، بەو کەسەی ڕێنمایی لە خواوە هێناوە (کە مووسایە)و، سەرەنجامی دواڕۆژیشی خێر دەبێ (ئەو کەسەی هیدایەتی لە خواوە هێناوە)، ستەمکارانیش بێمرادو بێ ئاکامن:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿فَلَمَّا جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَا بَيِّنَٰتٖ قَالُواْ مَا هَٰذَآ إِلَّا سِحۡرٞ مُّفۡتَرٗى وَمَا سَمِعۡنَا بِهَٰذَا فِيٓ ءَابَآئِنَا ٱلۡأَوَّلِينَ ٣٦ وَقَالَ مُوسَىٰ رَبِّيٓ أَعۡلَمُ بِمَن جَآءَ بِٱلۡهُدَىٰ مِنۡ عِندِهِۦ وَمَن تَكُونُ لَهُۥ عَٰقِبَةُ ٱلدَّارِۖ إِنَّهُۥ لَا يُفۡلِحُ ٱلظَّٰلِمُونَ ٣٧﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿فَلَمَّا جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَا بَيِّنَٰتٖ﴾، واتە: کاتێک مووسا ﷺ نیشانە ڕۆشنەکانی بۆ بردن، جێی سەرنجە کە لێرەدا باسی هاڕوون نەکراوە (لێرە و لە زۆر شوێنی دیکەش)، لەبەر ئەوەی هاڕوون هاوکارو یارمەتییدەری مووسا و شوێنکەوتووی مووسا بووە.

مەبەست لە: ﴿بِـَٔايَٰتِنَا بَيِّنَٰتٖ﴾، نیشانە ڕۆشنەکانمان، ئەو نۆ بەڵگەو نیشانەیەن، کە هەم لە سوورەتی (النمل)دا، لە بارەیانەوە دەفەرمووێ: ﴿فِي تِسۡعِ ءَايَٰتٍ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ وَقَوۡمِهِۦٓۚ إِنَّهُمۡ كَانُواْ قَوۡمٗا فَٰسِقِينَ ١٢﴾، هەروەها لە سوورەتی (**الإسراء**) یش دا، کە دەفەرمووێ: ﴿وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَىٰ تِسۡعَ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖۖ فَسۡـَٔلۡ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ إِذۡ جَآءَهُمۡ فَقَالَ لَهُۥ فِرۡعَوۡنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسۡحُورٗا ١٠١﴾، ئەو نۆ موعجیزەیەش، هەر نۆیان یاسادڕ (**خارق العادة**) بوون و، زانایان لە سەرژمێریی کردنیان و، لە

دیارییکردنیانـدا ڕاجیاییـان هەیـە، بـەڵام وەک لـە تەفسـیری سـووڕەتی (**الأعـراف**)دا، باسـمان کـردوە، وا پێدەچـێ ئـەم نۆیـە بـن:

١- گۆچانەکەی کە بۆتە هەژدیها و مارێکی گەورە.

٢- دەستی ڕاستیشی کە لە یەخەیەوە خستوویەتە بن قۆڵی و دەریهێناوە و، درەوشاوەتەوە.

دووی دیکەشـیان لـەم ئایەتـە وەردەگریـن: ﴿ وَلَقَدْ أَخَذْنَآ ءَالَ فِرْعَوْنَ بِٱلسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلثَّمَرَٰتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾ ﴾**الأعـراف**: واتـە: ئێمـە فیرعـەون و شـوێنکەوتووانی فیرعەونمـان سزادان، بـە سـاڵان (سـاڵانی گرانیـی و قـات و قڕیـی)و، کەمیـی لـە بەروبـووم و میـوەکان دا:

٣- ﴿ بِٱلسِّنِينَ ﴾، (**سِنِين**) کۆی (**سَنَة**)یە، واتە: ساڵی گرانیی و قات و قڕیی.

٤- ﴿ وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلثَّمَرَٰتِ ﴾، کەمیی بەروبووم، کشتوکاڵ و بەروبوومیان کە دەیانەویست ڕەنێوی بێنن، بەرهەمی بێنن، هیچی لێ پەیدا نەدەبوو.

ئەمانـەش دوو لـەو موعجیـزەو یاسـادڕانە بـوون، کـە مووسـا ﷺ پێـی بـوون، هەڵبەتـە مووسا ﷺ ئـاگاداری کـردوون کـە ئەگـەر وەڵامـم نەدەنـەوەو واز لـە زوڵم و سـتەم نەهێنـن، ئەگـەر واز لـەوە نەهێنـن، کـە: سـۆغرە و بێـگار بکـەن بـە گەلـی سـتەمدیدەی بەنـوو ئیسـڕائیل، خـوا ﷻ ئـەو بەڵایەتـان بەسـەر دێنـێ، پێشـتر پێـی فەرمـوون، ئنجـا کـە وەڵامیـان نەداوەتـەوە، بەڵاکەیـان بەسـەر هاتـوە، بـە تایبـەت سـاڵانی گرانیـی، هەروەهـا لـە دەسـت دانـی بەروبوومـی کشـتوکاڵ.

ئەمـە چـوار لـە نـۆ (٩) بەڵگـەو نیشـانەکانی مووسـا، پێنجەکـەی دیکـەش لـەو ئایەتـەدان کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلطُّوفَانَ وَٱلْجَرَادَ وَٱلْقُمَّلَ وَٱلضَّفَادِعَ وَٱلدَّمَ ءَايَٰتٍ مُّفَصَّلَٰتٍ ﴿١٣٣﴾ ﴾الأعـراف، واتـە: ناردمانـە سـەریان:

٥- ﴿ ٱلطُّوفَانَ ﴾، ڕووباری نیل، هەڵدەستا هەموو شتیان ژێر ئاو دەکەوت.

٦- ﴿ وَٱلْجَرَادَ ﴾، کوللە، تاکەکەی (**جرادة**)یە، کە بەروبوومی دەخواردن.

٧- ﴿ وَٱلْقُمَّلَ ﴾، کۆی (قمل)ە، ئەسپێ یاخود کێچ، ئنجا چ ئەوەی کە لە جەستەی مرۆڤ دەدات، کێچ و ئەسپێ، چ ئەوەی لە دەغڵ و دان دەدات.

٨- ﴿ وَٱلضَّفَادِعَ ﴾، بۆق (ضفْادَع) کۆی (ضِفْدَعة)یە، بۆقەکان هێندە زۆر دەبوون، ژیانی لێ تاڵ کرد بوون، وەک لە تەفسیری سوورەتی (الأعراف)دا، باسمان کردوە، کە هەندێک لە توێژەرەوان دەڵێن: کاتێ یەکێکیان زاری هەڵدێنا قسە بکات، بۆق خۆی فڕێدەدا نێو زاری! ئەوەش ڕەنگە جۆرێک لە زێدەڕۆیی بێ.

٩- ﴿ وَٱلدَّمَ ﴾، خوێن، خوێنیان دەپژا، یاخود دەڵێن: دەیانویست ئاو بخۆنەوە، ئاوەکە دەبوو بە خوێن، بەهەرحاڵ خوا ﷻ باسی خوێن دەکات، ئیدی ئایا خوێنی خۆیان بووە پژاوەو خوێنییان لێ هاتوە (نەزیف بوون)، یاخود ئاوەکەیان بۆتە خوێن؟

من وای تێدەگەم کە ئەو نۆیە بن، ئەو نیشانانە، چونکە هەندێک لە توێژەرەوان باسی ئەوەیان کردوە: شەق بوونی دەریا، ئاو دەرقوڵین لە گا بەردێک، لە لەتکە چیایەک، هەروەها سێبەر لێکرانیان لە دەشتی سینادا، هەروەها دابارینی گەزۆ و باڵندەی (شێلاقە)، بەڵێ ئەوانە موعجیزە و یاسادڕ (**خارق العادة**) بوون، بەڵام ئەوانە دوای دەربازبوونی بەنوو ئیسرائیل بوون لە فیرعەون، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَا بَيِّنَٰتٍ ﴾، یان کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍۢ ۖ فَسْـَٔلْ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِذْ جَآءَهُمْ فَقَالَ لَهُۥ فِرْعَوْنُ إِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ ﴾الإسراء.

کەواتە: ئەو نۆ نیشانەیە، کاتێک بوون کە جارێ بەنوو ئیسرائیل هەر لە میسر بوون و، بۆ ئەوە بووە پێشانی فیرعەون و دارو دەستەی فیرعەون و گەلی ستەمکارییان بدات، ئنجا دیارە هەندێک لە ڕوونکەرەوەکانی مانا و مەبەستەکانی قورئان، باش دیقەتیان نەداوەتە هەندێک لە تەعبیرەکانی قورئان، هەڵساون موعجیزەکانی پێش دەربازبوونی بەنی ئیسرائیل و هی دوای دەربازبوونیان، تێکەڵ کردوون و نۆیان لێ هەڵبژاردوون! کە بێگومان ئەوە ڕاست نیە، چونکە

مووسا بەو نۆ ئایەتانەوە، بەو نۆ نیشانە ڕۆشنانەوە چۆتە لای فیرعەون و دارو دەستەکەی، وەک لە سوورەتی (الإسراء)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍۖ فَسْـَٔلْ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِذْ جَآءَهُمْ فَقَالَ لَهُۥ فِرْعَوْنُ إِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ ﴾... فیرعەون پێی گوت: ئەی مووسا! ﵇ من پێموایە تۆ جادووت لێکراوە، هەروەها لە سوورەتی (النمل)دا کە دەفەرموێ: ﴿ فِى تِسْعِ ءَايَٰتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِۦٓ ﴿١٢﴾ ﴾، با ئەو دوو نیشانەیەت پێ بن، ئەو دوو بەڵگەیە: کە گۆچانەکەت و دەستتن، لە نێو نۆ موعجیزەدا، بۆ لای فیرعەون و گەلەکەی، کەواتە: هەموو ئەو نۆیە هی قۆناغێک بوون کە جارێ مووسا ﵇ لە میسر بووەو لەگەڵ فیرعەوندا ڕووبەڕوو بۆتەوە.

٢)- ﴿ قَالُوا۟ مَا هَٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّفْتَرًى ﴾، کاتێک مووسا ﵇ بەڵگە ڕۆشنەکان و نیشانە ڕۆشنەکانی بۆ بردن، گوتیان: ئەمە بەس جادوویەکی هەڵبەستراوە، (**المُفْتَرَى: الكَذِبُ المُختَلَق، أَي: سِحْرٌ مُفْتَرىً عَلَى الله**)، (**مُفْتَرَى**) یانی: درۆی هەڵبەستراو، واتە: ئەمە جادوویەکە بەناوی خواوە هەڵبەستراوە و هیچ پەیوەندیی بە خواوە نیە.

٣)- ﴿ وَمَا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِىٓ ءَابَآئِنَا ٱلْأَوَّلِينَ ﴾، ئەمەمان لە باب و باپیرانی پێشوومان، نەبیستوە، (بِهَٰذَا): (**أَي: إِدِّعَاءُ الرِّسَالَة**)، یانی: ئەو لاف لێدانی ڕەوانە کران لە لایەن خواوە، لە باب و باپیرانی پێشووماندا نەمانبیستوە.

ئەوەش درۆیەک بووە کردوویانە:

أ- یان دەبێ باب و باپیرانی پێشووشیان، هەر کەسێک لە پێغەمبەران هاتبێ بۆ لایان، بە جادووگەریان دانا بێ و، بە پێغەمبەرو ڕەوانەکراوی خوایان دانەنابێ.

ب- یاخود ماوەیەکی پێچووەو، ئەوانەی مووسا ﵇ بۆ لایان ڕەوانکراوە، باس و خواسی پێغەمبەرانی پێشوویان لەلا نەماوە.

ج- یاخود هەر درۆیان کردوەو پێویست ناکات پاساویان بۆ بێنینەوە، درۆیان کردوە کە وایانگوتوە، باس و خواسیشیان بیستوە لە باب و باپیرانی پێشووشیانداو پێغەمبەریشیان بۆ هاتوە، بەڵام نکووڵییان لێکردوە و درۆیان کردوە.

٤)- ﴿ وَقَالَ مُوسَىٰ رَبِّيٓ أَعۡلَمُ بِمَن جَآءَ بِٱلۡهُدَىٰ مِنۡ عِندِهِۦ ﴾، مووساش ﷺ فەرمووی: پەروەردگارم زاناترە، بەو کەسەی ڕێنمایی لە لای ویەوە هێناوە، ﴿ وَقَالَ مُوسَىٰ ﴾، ئەمە دوو خوێندنەوەی هەن: بە بێ (و): (قَالَ مُوسَى)و، بە (و)ەکەشەوە: (وَقَالَ مُوسَىٰ).

ئنجا ئەگەر (و)کەی لەگەڵدا بێ، ئەوە بۆ بەراوردکردنی هەردوو بەڵگەی مووسا ﷺ لەلایەک و، دارو دەستەکەی فیرعەون، کە بە جادووی هەڵبەستراوی دەزانن بە ناوی خواوە، لەلایەکی دیکەوە، یانی: ئەوان وایان گوت و، مووساش ﷺ ئاوای فەرموو، ئەوان ئەوە بەڵگەیان بوو، کە ئەوە جادوویەکی هەڵبەستراوە بە ناوی پەروەردگارەوە، بە بەڵگەی ئەوە کە لە باب و باپیرانی پێشوویان دا شتی وایان نەبیستوەو، مووساش ﷺ گوتی: پەروەردگارم زاناترە بەوەی کێ ڕێنمایی لە لایەن خواوە هێناوە، کەواتە: ئەمە ڕێنمایی خواو بەرنامەکەیەتی.

ئەگەر (و)ەکەشی لەگەڵدا نەبێ، ئەمە وەک ئەصڵی خۆیەتی بەسەرهاتە و دەگێڕدرێتەوە، هەموو جارێک پێویست ناکات (و)ی بادانەوەو گێڕانەوە بەکاربێ.

﴿ بِمَن جَآءَ بِٱلۡهُدَىٰ ﴾، بەو کەسەی ڕێنمایی هێناوە، ئایا کێ ڕێنمایی هێناوە؟ بێگومان مووسا ﷺ بۆیەش بە (فعل الماضي) هێناویەتی، چونکە هاتنی ڕێنماییەکە، تێپەڕیوە و هاتۆتە دی.

﴿ مِنۡ عِندِهِۦ ﴾، (أَي: مِنَ اللهِ تَعَالى)، لە لایەن خوای بەرزەوە، کە بە شێوەیەکی تایبەت ناردوویەتی.

٥)- ﴿ وَمَن تَكُونُ لَهُۥ عَٰقِبَةُ ٱلدَّارِ ﴾، هەروەها خوا زاناترە، بەوەی کێ سەرەنجامی مەنزڵگای (ڕۆژی دوایی) لە گرەودایە، کێ سەرەنجامی خێری مەنزڵگای ڕۆژی دوایی بە

قسمەت دەبێ، دەشگونجێ ﴿عَـٰقِبَةُ ٱلدَّارِ﴾، یانی: (**عَاقِبَةُ الدَّارِ الدُّنيَا**)، كێ سەرەنجامی خێری مەنزڵگای دنیای بە قسمەت دەبێ و، لە دنیادا سەرفراز دەبێ، پێشێ بۆ هیدایەتەكە، بە كرداری ڕابردوو: ﴿بِمَن جَآءَ بِٱلْهُدَىٰ﴾، بەڵام بۆ سەرەنجامی خێر: ﴿وَمَن تَكُونُ لَهُۥ عَـٰقِبَةُ ٱلدَّارِ﴾، بە (**فعل المضارع**) چونكە جارێ ئەو سەرەنجامە نەهاتوە، (عَـٰقِبَةُ): (**الحَالَةُ العَاقِبَةُ الَّتِي تَعْقُبُ أَيْ: تَجِيءُ عَقِبَ غَيرِهَا**)، (**عَاقِبَة**) ئەو حاڵەیە كە دێ، لە دوای جگە لە خۆیەوە دێ، بە زۆری وشەی (**عَاقِبَة**) بۆ خێرو چاكە بەكارهاتوە.

٦)- لە كۆتاییدا مووسا عليه السلام دەفەرموێ: ﴿إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلظَّـٰلِمُونَ﴾، بە دڵنیایی ستەمكاران سەرفراز نابن، بە مراد ناگەن، لێرەدا كە دەفەرموێ: ﴿إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلظَّـٰلِمُونَ﴾، بێگومان مەبەستی پێ فیرعەون و گەلەكەیەتی، بەڵام بۆچی بە: (ٱلظَّـٰلِمُونَ) ناویان دێنێ؟ لە سوورەتی (**البقرة**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱلْكَـٰفِرُونَ هُمُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴿٢٥٤﴾﴾، بێبڕوایەكان هەر ئەوان ستەمكاری ڕاستەقینەن، هەروەها لوقمان كە ئامۆژگاریی كوڕەكەی دەكات، دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾﴾**لقمان**، هاوبەش بۆ خوا دانان، ستەمێكی گەورەیە.

ئنجا شیرك و كوفرەكەی فیرعەون و دارو دەستەكەی دیار بووەو، پەروەردگار ویستوویەتی ئەم مۆری زوڵم و ستەمیشیان بەنێو چاوانەوە بنێ، یانی: وێڕای ئەوەی كافرن و موشریكن، ستەمكاریشن، كە هەم ستەمیان لە گەلی بەنوو ئیسرائیل كردوەو، هەم ستەمیان لە خۆیان كردوە و، هەم ستەمیان لە مووسا و هاڕوون كردوە و، هەم ستەمیان لە پەیام و بەرنامەی خوا و لە هیدایەتی خوا كردوە و، ستەمیان لە گەلە چەواشە كراوەكەی خۆشیان كردوە، كە قیبتییەكانی میسر بوون، ئەو كات.

ئنجا ئەگەر سەرنج بدەین دەبینین:

مووسا عليه السلام زۆر میهرەبان و نەرم و نیان بووە، ئەوان دەڵێن: ئەوە جادوویەكی هەڵبەستراوەو شتی وامان لە باب و باپیرانی پێشووماندا نەبیستوە،

بەڵام مووسا عليه السلام چەند بە نەرمیی وەڵام دەداتەوە: ﴿ وَقَالَ مُوسَىٰ رَبِّيٓ أَعۡلَمُ بِمَن جَآءَ بِٱلۡهُدَىٰ ﴾، مووسا عليه السلام فەرمووی: پەروەردگارم زاناترە، بەو کەسەی کە ڕێنمایی لە خواوە هێناوە، ناڵێ من ڕێنماییم لە خواوە هێناوە، بەڵکو دەڵێ: پەروەردگارم زاناترە، ئنجا وەرن، سەرنج بدەن: ئایا ئێوە لەسەر ڕێنمایین لە خواوە، یان من؟ ﴿ وَمَن تَكُونُ لَهُۥ عَٰقِبَةُ ٱلدَّارِ ﴾، ئایا کێ سەرەنجامی مەنزڵگای دنیا (یاخود دوارۆژ)ی بە قسمەت دەبێ، من یان ئێوە؟ ناڵێ مسۆگەر من سەرفرازم و، ئێوەش بەد بەخت و ماڵوێرانن، ﴿ إِنَّهُۥ لَا يُفۡلِحُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾، واتە: بە دڵنیایی ستەمکاران سەرفراز نابن، ناڵێ ئێوە ستەمکارن، هەر کامێک لە ئێمە ستەمکار بێ، سەرفراز نابێ.

(ئەحمەد شەوقی) شاعیر، قسەیەکی جوانی هەیە، دەڵێ: (**النُّصحُ ثَقِيلٌ فَلاَ تُرسِلهُ جَبَلاً، وَلاَ تَجعَلهُ جَدَلاً**)، (**نُصح**) یانی: دڵسۆزیی نواندن، بەڵام ئەو لێرەدا مەبەستی پێ (ئامۆژگاریی)یە، ئامۆژگاریی قورسە، وەک چیایەک مەینێرە بە قورسیی و، مەیکە شوێنی مشت و مرو شەڕە قسەش، بەڵکو بە نەرمیی و میهرەبانیی بە بەرانبەرەکەتی بڵێ، هەروەها گوتراوە: (**الحَقَائِقُ مُرَّةٌ فاستَعيروا لَها خِفَّةَ البَيان**)، واتە: ڕاستییەکان تاڵن، ئێوەش ڕوونکردنەوەیەکی ڕووح سووکیان بۆ بخوازن، واتە: بە شێوەیەکی جوان و لە قاڵبێکی باشدا ئەو ڕاستییانە بخەنە ڕوو.

مەسەلەی دووەم:

ڕاگەیاندنی فیرعەون بۆ ئەوە کە جگە لە خۆی پەرستراوێکی دیکەی بۆ بڕیار بەدەستان و گەلی میسڕ، پێ شک نایەت و، فەرمانکردنی بە هامان کە کۆشکێکی لە خشتی قوڕی سوورکراوەی بۆ دروست بکات، تاکو سەرکەوێتە سەری و لەوێوە لە سەریەوە سۆراغی پەرستراوی مووسا ﷺ بکات:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ فِرۡعَوۡنُ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمَلَأُ مَا عَلِمۡتُ لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرِي فَأَوۡقِدۡ لِي يَٰهَٰمَٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ فَٱجۡعَل لِّي صَرۡحٗا لَّعَلِّيٓ أَطَّلِعُ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُۥ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ٣٨﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿وَقَالَ فِرۡعَوۡنُ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمَلَأُ﴾، فیرعەون گوتی، ئەی بڕیار بە دەستان! ئەم (و)ی (وَقَالَ) بۆ گێڕانەوەو بادانەوەی بەسەرهاتێکە بۆ سەر بەسەرهاتێکی دیکە، بۆیەش (و)ی بادانەوەو گێڕانەوە بەکارهاتوە، چونکە لێرەدا قسەکە لە مەقامی گفتوگۆ و وتووێژدا نیە، لەگەڵ مووسادا ﷺ، ﴿وَقَالَ فِرۡعَوۡنُ﴾، یانی: وەک چۆن ئەوەی ڕابردوو بوو، ئەمەشی هاتە سەرێ.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمَلَأُ﴾، ئەی بڕیار بەدەستان! پێشتر گوتوومانە: (ٱلۡمَلَأُ) (أَي: الَّذِينَ يَمْلَئُونَ الْقُلُوبَ مَهابَةً)، ئەوانەی دڵی خەڵک پڕ دەکەن لە سام و هەیبەت، ئێمە بە بڕیار بەدەستان و، بە کاربەدەستان، بە ئەوانەی فیرعەون پشتی پێبەستوون، فیرعەونیش بە ناوونیشانی، حوکمڕانیی بانگیان دەکات، دەڵێ: ئەی بڕیار بەدەستان!.

٢)- ﴿مَا عَلِمۡتُ لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرِي﴾، بۆ ئێوە نەمزانیوە پەرستراوێکی دیکە، جگە لە خۆم هەبێ.

ئـەم تەعبیـرە ئـەوە دەگەیەنـێ، کـە مـن هەمـوو شـتێک دەزانـم، ئنجـا لەبـەر ئـەوەی مـن نەمزانیـوە، پەرسـتراوێکی دیکـە هەبـێ، جگـە لـە خـۆم، کەواتـە: بوونـی نیـە، یـانی: بـە بەڵگـەی ئـەوە کـە مـن نەمزانیـوە پەرسـتراوێکی دیکـەی، جگـە لـە خـۆم بـۆ ئێـوە هەبـێ، بـەو بەڵگەیـە ئـەو پەرسـتراوە بوونـی نیـە، بۆیـە کـە مووسـا دەڵـێ: جگـە لـە تـۆ پـەروەردگارو پەرسـتراوێکی دیکـە هەیـە، ڕاسـت نـاکات!.

ئنجا فیرعەون کە ئەو لافە لێ دەدات، دەیەوێ بەڵگەش بێنێتەوە:

٣)- ﴿ فَأَوْقِدْ لِي يَٰهَٰمَٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ ﴾، ئەی هامان! ئاگرم بۆ بخە سەر قوڕ، زانایان دەڵێن: (هامان) نازناوی وەزیریی فیرعەون بووە، یاخود (هامان) هەر ناو بووە، یانی: دەگونجێ هەموو وەزیرەکانی فیرعەون، هەر کەسە بە نۆرەی خۆی پێیگوترابێ: (هامان)، ئەمە ناوی ئەرک (**وظیفة**) بێ، نەک ناوی کەسیی، دەشگونجێ هەر ناوی کەسیی بێ.

ئنجـا کـە دەڵـێ: ﴿ فَأَوْقِدْ لِي يَٰهَٰمَٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ ﴾، ئـەی هامـان! ئاگـرم بـۆ بخـە سـەر قـوڕ (**أَي: إِطبَخُـوا لِيَ الطِّـينَ ، وَأَوقَـدوا عَلَيْـهِ النَّـارَ لِصُنـعِ الآجُـرِّ**)، واتـە: قـوڕم بـۆ بسـووتێنە، ئاگـری بخـە سـەرێ و، سـووری بکـەوە، تاکـو خشـتی سـوور دروسـت ببـێ، لێـرەدا چۆنیەتـی دروسـتبوونی خشـتی سـووریش دەخرێتـە ڕوو.

٤)- ﴿ فَٱجْعَل لِّي صَرْحًا ﴾، دوای ئەوەی خشتی سوورت دروستکرد، کەرەستەکەت دروستکرد، ئنجا کۆشکێکی بەرزم بۆ دروست بکە، (**الصَّرْحُ: أَي البِنَاءُ العَالِي، أَو القَصْرُ المُرتَفِع**)، (**صَّرح**) خانووی بڵندە، یان کۆشکی بەرزە، یانی: کۆشکێکی بەرزم بۆ دروست بکە.

٥)- ﴿ لَّعَلِّيٓ أَطَّلِعُ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ مُوسَىٰ ﴾، بەڵکو بڕوانمە پەرستراوی مووسا (عليه السلام)، یانی: بچمە سەر کۆشکەکەو لەوێوە تەماشا بکەم.

لەبـەر ئـەوەی وای وێنـا کـردوە کـە خوا لەسـەر زەوی بوونـی نیە، ئەو پەرسـتراوەی مووسـا، لەسـەر زەوی دیـار نیـە، ئنجـا ئەگـەر هەبـێ دەبـێ لـە ئاسـمان بـێ، بۆیـە

کۆشـکێکی بـەرزم بـۆ دروسـت بکـە، بـا بچمـە سـەر ئـەو کۆشـکە بـەرزەو تەماشـای ئاسـمان بکـەم، داخـۆ لەوێیـە؟!

٦)- ﴿وَإِنِّي لَأَظُنُّهُۥ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ﴾، بە دڵنیایی پێشموایە (مووسا ﷺ) لە درۆکەرانە، لە ئاسمانیش بوونی نیە، واتە: پێموایە مووسا ﷺ لەو کۆمەڵە خەڵکەیە کە پیشە و عادەتیان، بریتیە لە درۆکردن، ﴿وَإِنِّي لَأَظُنُّهُۥ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ﴾، ئەوە مانای بەهێزترە، لەوە کە بگوترێ: (**إِنِّي لأَظُنُّهُ يَكذِبُ**)، یاخود: (**لأَظُنُّهُ كَاذِباً**)، پێم وایە درۆ دەکات، پێم وایە درۆکارە، بەڵام ئەم تەعبیرە، یانی: هێندەی درۆ کردوە، چۆتە نێو قووڵایی ئەو کەسانەوە کە عادەتیان وایە، پیشەیان وایە درۆ دەکەن.

لێـرەدا چەنـد ڕایـەک هـەن، لـەو بـارەوە کـە ئایـا فیرعـەون ئـەو بینایـەی دروسـت کـردوە، یـان نـا؟

١- هەندێک گوتوویانە: ئەوە مەبەست پێی هەڕەمەکانە، کە بە عەڕەبیی (**هَرَمْ**) بە (**أهرام**) کۆ دەکرێتەوە، هەڕەمەکان کە کاتی خۆی لە میسر دروست کراون، ئێستاش ماون، بەڵام ئەوە ڕاست نیە، چونکە هەڕەمەکان هەر کامێکیان گۆڕی فیرعەونێک بووە، واتە: هەر فیرعەونێک ئەو هەڕەمەی بۆ خۆی دروستکردوەو دوایی کە مردوە، گوتوویەتی: بمخەنە ئەوێ، لاشەکانیان لەوێدا نێژراون، دوای ئەوەی مۆمیا کراون.

٢- هەندێ گوتوویانە: دروستیکردوەو سەرکەوتۆتە سەریشی و تەماشای ئاسمانی کردوە، هەندێکیش گوتوویانە: بینایەکەی دروستکردوە و چۆتە سەری، بەڵام ڕووخاوە و بۆ خۆشی فەوتاوە و، خەڵکێکی زۆریش لەوێدا فەوتاوە!

٣- هەندێکیش گوتوویانە: نەخێر، کە بینایەکەی دروستکردوە، ڕووخاوە و وخەڵکێکی زۆر لەوانەی کە کاریان تێدا کردوە لە ژێریدا فەوتاون، بەڵام بۆ خۆی جارێ نەچۆتە سەری.

٤- منیش پێموایە: ئەوە هەمووی سەفسەتەیەک و چەواشەکارییەک بووە، فیرعەون کردوویەتی، ئەگەرنا نە بینا دروستکراوە و بەرزکراوەتەوەو، نە فیرعەون چۆتە سەری،

بەڵکو فیرعەون مەبەستی بووە بۆ چەواشەکردنی خەڵک بڵێ: پەروەردگاری مووسا لەسەر زەوی نیە، دەبێ لە ئاسمان بێ، لە ئاسمانیش دیار نیە، ئەگەر بچینە سەر کۆشکی بەرزیش، تەماشا بکەین، هەر دیار نابێ، کەواتە: مووسا ﷷ ڕاست ناکات، کە پەرستراو و پەروەردگارێکی جگە لە من هەبێت، یانی: ئەگەر پەرستراو و پەروەردگاری مووسا ﷷ هەبێ، دەبێ ببینرێ و بەرهەست بێ، ئنجا لەسەر زەوی نایبینین، کەواتە: ئەگەر هەبێ دەبێ لە ئاسمان بێ، لەبەر ئەوەش کە دەرفەتمان نیە، بچینە ئاسمان، کەواتە: بەڵگەیەکمان نیە لەسەر بوونی پەرستراو و پەروەردگاری مووسا، پێموایە ئەوە مەبەستەکەی فیرعەونە.

ئنجا ئەو ئایەتە موبارەکە، وەک ئەو دوو ئایەتەی سوورەتی (**غافر**)وایە، کە خوا ﷻ تێیان دا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَٰهَٰمَٰنُ ٱبْنِ لِى صَرْحًا لَّعَلِّىٓ أَبْلُغُ ٱلْأَسْبَٰبَ ﴿٣٦﴾ أَسْبَٰبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّى لَأَظُنُّهُۥ كَٰذِبًا ۚ وَكَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ وَصُدَّ عَنِ ٱلسَّبِيلِ ۚ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِى تَبَابٍ ﴿٣٧﴾ ﴾، واتە: فیرعەون گوتی: ئەی هامان! کۆشکێکم بۆ دروستبکە، بەڵکو بگەمە ڕێیەکان، ڕێیەکانی ئاسمان، لەوێوە تەماشای پەرستراوی مووسا بکەم، پێشموایە درۆکارە، (خوا ﷻ دەفەرموێ:) ئاوا بەو شێوەیە کردەوە خراپەکەی فیرعەون بۆ فیرعەون ڕازێندرایەوەو، لە ڕاستە ڕێ لادرا (لە لایەن شەیتانەوە)و، پیلان و فێڵی فیرعەونیش هەر بەشی سەر بە فەتارەت چوون و لەبەین چوون بوو.

ئەم تەعبیرە کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِى تَبَابٍ ﴿٣٧﴾ ﴾[1] **غافر**، بەڵگەیە لەسەر ئەوەی گوتمان، چونکە لێرەدا خوا ﷻ ناوی لەو قسانەی فیرعەون ناوە (**كَيد**)، پیلان، فێڵ، تەڵەکە، کەواتە: ئەو قسانە پیلان و تەڵەکەیەک بوون بۆ چەواشەکردنی خەڵک، بەو نیوەڕۆکە، کە گوتمان: فیرعەون ویستوویەتی بە خەڵکەکە بڵێ: هەر شتێک هەبێ، دەبێ بەرهەست بێ و ببینرێ، پەروەردگارو

---

(١) لە تەفسیری سوورەتی (غافر)دا بە درێژیی تەفسیری ئەو ئایەتانەمان کردوە.

پەرستراوی مووساش ﷺ لەسەر زەوی نابینرێ، کەواتە: دەبێ لە ئاسمان بێ، ڕێشمان نیە، بچینە ئاسمان، کەواتە: بەڵگەیەک نیە، لەسەر بوونی، ئەوە هەر هەمان قسەی مولحیدەکانی ئەم ڕۆژگارەیە، کە دەڵێن: هەر شتێک بە پێنج هەستەکان، دەرک نەکرێ، نیە، کە ئێمە لە مەوسووعەی: (درەوشاوەیی ئیمان و پووچەڵیی ئیلحاد، لەبەر ڕۆشنایی زگماک و عەقڵ و زانست و وەحییدا)، زۆر باش هەم ئەو شوبهە و تۆمەتە، هەم سەرجەم ئەو شوبهە و تۆمەتانەی کە لە بارەی بوونی خواوە ﷻ، مولحیدەکان دەیانخەنە ڕوو، لە بیخ و بنج و بنەوانەوە هەڵمانتەکاندوون، هەروەها لە کۆمەڵێ لە کتێبەکانی دیکەی پێشووشماندا، وەک بەرگی دووەمی مەوسووعەی: (ئیمان و عەقیدەی ئیسلامیی)، هەروەها لە: (ڕوونکردنەوەی عەقیدەی **طە**حاویی)داو، لە کتیبی: (ئیسلام و ڕێچکان، لە وتوێژی یەکەم: سەلماندنی بوونی خوا)، هەروەها لە کتێبی: (خواناسیی ئایینی ئیمان: درەوشاوەیی ئیسلام و پووچەڵیی ڕێچکان)، بە تایبەت لە بەشی یەکەمی دا: (خواناسیی)، ئەو تۆمەت و شوبهانەی مولحیدەکانمان، لە هەموو ئەو کتێبانەدا بەرپەرچداونەوە.

مەسەلەی سێیەم:

خۆ بەزلگرتنی فیرعەون و سەربازەكانی لەسەر زەمینی میسڕدا بە ناهەق و، خەیاڵكردنی ئەوە كە ناگەڕێنەوە بۆ لای خوا و، سەرەنجام سزادرانیان لە لایەن خواوە و، فڕێدرانیان بۆ نێو دەریای سوورو، نەفرین شوێنخرانیان لە دنیادا و، لە دوارۆژیشدا ڕوو ڕەش بوون و سەربەهەش بوونیان:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ وَٱسۡتَكۡبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُۥ فِي ٱلۡأَرۡضِ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ إِلَيۡنَا لَا يُرۡجَعُونَ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذۡنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡيَمِّۖ فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤٠﴾ وَجَعَلۡنَٰهُمۡ أَئِمَّةٗ يَدۡعُونَ إِلَى ٱلنَّارِۖ وَيَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ لَا يُنصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَأَتۡبَعۡنَٰهُمۡ فِي هَٰذِهِ ٱلدُّنۡيَا لَعۡنَةٗۖ وَيَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ هُم مِّنَ ٱلۡمَقۡبُوحِينَ ﴿٤٢﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱسۡتَكۡبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُۥ فِي ٱلۡأَرۡضِ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ ﴾، واتە: خۆی و سەربازەكانی لە زەوییدا، لە سەرزەمینی میسڕدا، بە ناهەق خۆیان بە زلگرت، (**الإِستِكبَارُ: التكَبُّرُ الشَّدِيد**)، (**إِستِكْبَار**) لەسەر كێشی (**استِفْعَال**)ە، (**كِبر و تَكبُّر**)، یانی: خۆبەزلگریی و خۆبەزلگرتن، بەڵام (**إِستِكْبَار**) یانی: زۆر خۆبەزلگرتن، بۆچی خوا ﷻ بەو تەعبیرەی هێناوە؟ چونكە بە خەیاڵ ویستوویەتی بگاتە پەروەردگاری مەزن، یاخود لەبەر ئەوەی نكووڵییكردوە لە بوونی خوای پەروەردگار ﷻ .

﴿ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، (**التَّعرِيفُ فِي الأَرضِ لِلجِنْسِ، أَي: عَالَمِ الأَرْض، إِذْ كَانُوا ذَلِكَ الحِينِ أَعْظَمَ أُمَمِ الأَرْض**)، وشەی (ٱلۡأَرۡضِ) كە ناسێنراو (**مُعَرَّف**)ە، ناساندنەكەی بۆ (**جِنس**)ە، واتە: هەموو سەر زەوی، چونكە لەو كاتەدا فیرعەون و دارو دەستەكەی مەزنترین ئۆممەتانی سەر زەوی بوون، حوكمڕانییەكی زۆر فراوانیان هەبووەو، زۆربەی سەرزەمینی گرتۆتەوە، ئەمە ڕایەكە.

بـەڵام ئـەوەی لـە قوڕئانـدا دەردەکـەوێ، ئەوەیـە کـە بـەس ئـەو وڵاتـەی کـە ئێسـتا میسـڕی پـێ دەڵێـن، دەسـتەڵاتی فیرعـەون تەنیـا ئەوێـی گرتۆتـەوە، کەواتـە: ئەلیـف و لام (ال)ەی ناساندنەکە بـۆ (عَهـد)ە: واتـە: لەسـەر زەمینـی میسـڕدا خۆیـان بـە زلگـرت.

﴿بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ﴾، بێگومـان خـۆ بەزلگرتـن هـەر بـە ناهەقـە، بـەڵام ئـەم وەسـفە بـۆ ڕوونکردنەوەیـە نـەک بـۆ خۆپاراسـتن (احـتِراز)، واتـە: بـۆ ئەوەیـە کـە بزانـرێ ئـەو خـۆ بەزلگرییـە بـە ناهـەق بـووەو، بـۆ زیاتـر وەسـفکردنی خۆبزلگرتنەکەیـان و، ناشـیرینکردن و ناشـیرین خسـتنە بـەر چاویەتـی، ئەگەرنـا خۆبەزلگرتـن هـەر بـە ناهەقـەو، خۆبەزلگرتنـی بـە هـەق، بوونـی نیـە، واتـە: بـۆ ئـەوە نیـە کـە جیـای بکاتـەوە لـە خۆبەزلگرتنێکـی دیکـە، کـە بـە هەقـە، بەڵکـو بـۆ ئەوەیـە کـە ناقۆڵایـی و ناشـیرینیی ئـەو خۆبەزلگرییـە، زۆر جـوان بەرجەسـتە بـکات و پێشـانی بـدات.

٢)- ﴿وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ﴾، واتە: پێیان وابووە بۆ لای ئێمە ناگێڕدرێنەوە، (**أَي: ظَنُّوا عَدَمَ الرُّجوعِ إلى الله**)، پێیان وابوو: ناگێڕدرێنەوە بۆ لای خوا ﷻ، ناچنەوە بۆ خزمەتی، بۆچی دەفەرموێ: ﴿وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ﴾؟ چونکە نکووڵییان کردوە لە بوونی خوا ﷻ، لە بوونی پەروەردگار، بۆیە فیرعەون گوتوویەتی: بەس من پەرستراوتانم و نکووڵییکردوە لە بوونی خوای پەروەردگار، کە پەرستراوی بە هەقە، ئنجا کە نکووڵیی لە بوونی خوا کرد، مانای وایە دەبێ ئەو بپەرستن! بۆیەش هەمیشە حوکمڕانە خۆسەپێن و خۆ بە پەروردگارو بە پەرستراو زانەکان، ڕەواج بە کوفرو ئیلحاد دەدەن، تاکو زەمینە خۆش بێ بۆ شیرک و، زەمینە خۆش بێ بۆ کوفرو، سەرەنجام زەمینە خۆش بێ بۆ پەرستنی ئەوان، وەختێک خواپەرستیی و خوا بە یەکگرتن لە دڵ و عەقڵی خەڵکدا نەما، زەمینە خۆش دەبێ بۆ ئەوەی جگە لە خوا ﷻ، شتانێکی دیکە بپەرستن، ئنجا خۆیان وەک پەرستراو و پەروەردگار بۆ پێشنیار دەکەن و دەخەنە ڕوو.

٣)- ﴿فَأَخَذْنَـٰهُ وَجُنُودَهُۥ﴾، واتە: خۆی و سەربازەکانیمان گرت.

٤)- ﴿ فَنَبَذۡنَـٰهُمۡ فِی ٱلۡیَمِّۖ ﴾، ئنجا بە بێ بایەخییەوە فڕێماندانە دەریاوە.

لێرەش و لە سوورەتی (**الذاريات**)یش دا دەفەرموێ: ﴿ فَنَبَذۡنَـٰهُمۡ فِی ٱلۡیَمِّ ﴿٤٠﴾ ﴾ **الذاريات**، واتە: فڕێماندانە نێو دەریا، کە مەبەست پێی دەریای سوورە، (**اليمّ**) بە مانای دەریا دێ و، بە مانای ئاوێکی زۆریش دێ، چ ڕووبارێکی گەورە بێ، چ دەریا بێ.

٥)- ﴿ فَٱنظُرۡ كَیۡفَ كَانَ عَـٰقِبَةُ ٱلظَّـٰلِمِینَ ﴾، سەرنج بدە! سەرەنجامی ستەمکاران چۆن بوو، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ عَـٰقِبَةُ ٱلظَّـٰلِمِینَ ﴾، یانی: ستەمیان کردو ستەمەکەیان بەردەوام بوو، چونکە (**ظَالِم**) کۆیەکەی (**ظَالِمين**)ە، یان (**ظَالِمون**)ە، کە (**اسم فاعل**)ە، کەواتە: ستەمەکەیان بەردەوام بووە، چونکە ناو (**إسم**) چەسپاویی و بەردەوامیی دەگەیەنێ.

٦)- ﴿ وَجَعَلۡنَـٰهُمۡ أَىِٕمَّةࣰ یَدۡعُونَ إِلَى ٱلنَّارِۖ ﴾، کردمانن بە پێشەوایانێک کە خەڵکیان بۆ لای ئاگر (ئاگری دۆزەخ) بانگ دەکرد.

٧)- ﴿ وَیَوۡمَ ٱلۡقِیَـٰمَةِ لَا یُنصَرُونَ ﴾، لە ڕۆژی هەڵسانەوەشدا سەر ناخرێن، پشتیوانیی ناکرێن و یارمەتیی نادرێن.

٨)- ﴿ وَأَتۡبَعۡنَـٰهُمۡ فِی هَـٰذِهِ ٱلدُّنۡیَا لَعۡنَةࣰۖ ﴾، لەم دنیایەدا نەفرینمان شوێن خستن و دووریی ئەوانمان لە بەزەیی خوا ﷻ کردە شتێکی پەیوەست، پێیانەوە لە ژیانی دنیایاندا، واتە: کە دروستکراوەکان نەفرینیان لێ بکەن و دوورخرانەوە لە ڕەحمەت و بەزەیی خوا ﷻ، ببێتە پشک و بەشیان، ﴿ وَأَتۡبَعۡنَـٰهُمۡ ﴾، واتە: نەفرینمان بە دوا خستن، نەفرینەکە گرتنی و پێیانەوە لکا.

٩)- ﴿ وَیَوۡمَ ٱلۡقِیَـٰمَةِ هُم مِّنَ ٱلۡمَقۡبُوحِینَ ﴾، واتە: لە ڕۆژی هەڵسانەوەشدا ئەوان لە ناشیرینان و، لە ڕوو ڕەشان و سەر بەهەشانن، (**المَقبُوحُ: المَشْتُومُ بِكَلِمَةِ قَبيح: قَبَّحَهُ الله**)، یانی: ڕوو ڕەش و ناشیرین و، قێزەون و دزێو، لە ڕۆژی دواییشدا لەوانن، (**مقبوح**)یش کەسێکە بە وشەی ناشیرین جنێوی پێدرابێ.

لێرەدا وشەی: ﴿أَيِمَّةً﴾، بەکارهاتوە، کە کۆی (إمام)ە، پێشەوا، کەسێک کە لە پێش خەڵکێکەوەیە، ئیمام هەر کەسێکە چاوی لێ بکرێ و، بکرێتە سەرمەشق لە کاری خێر یاخود شەڕدا، ئنجا لێرەدا دەفەرموێ: ئەوانمان کردە پێشەوا، پێش خەڵک دەکەون بەرەو ئاگری دۆزەخ، ئەمە یانی:

١- لە دنیادا پێشیان دەکەون، بە ڕێی کوفرو شیرک و ئیلحاددا، کە سەرەنجام تووشی ئاگری دۆزەخ دەبن.

٢- یاخود هەر لە ڕۆژی دواییدا، پێش خەڵکەکە دەکەون و بانگیان دەکەن، بەرەو لای ئاگری دۆزەخ.

هەردوو واتایەکەی هەن، بەڵام واتای یەکەمیان وێچووترو بەهێزترە، یانی: ئەوانەمان والێکردن لە دنیادا خەڵک بانگ بکەن بۆ لای ئاگری دۆزەخ و، لە ڕۆژی دواییشدا سەر ناخرێن و پشتیوانی ناکرێن و، لەم ژیانە دنیاییەدا نەفرینمان شوێن خستن و پێوەلکاندن و، لە ڕۆژی هەڵسانەوەشدا ئەوانە لەنێو کەسانێکدان کە ڕوو ڕەش و سەربەهەش و، ناشیرین و قێزەونن.

کورتە باسێک لە سێ سەرنج دا

١)- پێغەمبەری خوا ﷺ لە فەرمایشتێکدا، کە لە خوای پەروەردگارەوە دەیگێڕێتەوە، لە فەرموودەیەکی قودسییدا، دەفەرموێ: خوا فەرموویەتی: {**الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي، وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي ، فَمَنْ نَازَعَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا، قَذَفْتُهُ فِي النَّارِ**}، (**أخرجه أحمد: ٩٣٤٨، وأبو داود: ٤٠٩٠، وابن ماجه: ٤١٧٤، ابن حبان: ٥٦٧١، عَنْ أَبِي هريرة** ﷺ)، واتە: خوا ﷻ دەفەرموێ: گەورەیی پۆشاکمەو مەزنیی کراسمە، هەر کەسێک مشت و مڕم لەگەڵ بکات، لەسەر یەکێک لەو دووانە، دەیخەمە نێو ئاگر.

کە دەفەرموێ: (**رِدَائِي وَإِزَارِي**)، واتە: وەک چۆن کەسێک کە پۆشاکێک لەبەر دەکات، تایبەتە بەوەوە، خوای پەروەردگاریش ئەو دوو سیفەتە تایبەتن بەوەوە، وەک چۆن پۆشاکی کەسێک تایبەتە بەو کەسەوە، ئەو دوو سیفەتەش تایبەتن بە خوای پەروەردگارەوە، هەر کەسێک خۆی بەزلبگرێ، یان خۆ بە مەزن بگرێ، شایستەی سزای خوای دادگەر دەبێ و فڕێیدەداتە نێو ئاگرەوە، چونکە گەورەیی و مەزنیی تایبەتن بە خواوە ﷻ.

٢)- (**الرَّازي**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، دەڵێ: (**قَالَ الْجُبَّائِيُّ الْآيَةُ تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ تَعَالَى مَا أَعْطَاهُ الْمُلْكَ، وَإِلَّا لَكَانَ ذَلِكَ بِحَقٍّ، وَهَكَذَا كُلُّ مُتَغَلِّبٍ، لَا كَمَا ادَّعَى مُلُوكُ بَنِي أُمَيَّةَ عِنْدَ تَغَلُّبِهِمْ أَنَّ مُلْكَهُمْ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ بَيَّنَ فِي كُلِّ غَاصِبٍ لِحُكْمِ اللَّهِ، أَنَّهُ أَخَذَ ذَلِكَ بِغَيْرِ حَقٍّ، واعلم أن هذا ضعيف لأن وصول ذلك الملك إليه، إما أن يكون منه، أو من الله تعالى، أو لا منه، ولا من الله تعالى، فإن كان منه، فلِمَ لَمْ يَقدِر عليه غيره، فربما كان العاجز أقوى وأعقل بكثير من المتولي للأمر؟ وإن كان من الله تعالى، فقد صَحَّ الغرض، وإن كان من سائر الناس فلم اجتمعت دواعي الناس على نصرة أحدهما وخذلان الآخر؟ واعلم أن هذا أظهر من أن يرتاب فيه العاقل**).

---

(١) التفسير الكبير: ج٢٤، ص٢٢٩، ٢٣٠.

سەرەتا دەڵێم: جێی خەفەت و دڵتەنگییە کە زۆرجار ڕوونکەرەوانی مەبەستەکانی قورئان، بە تایبەت فەخرەددینی ڕازیی، هەروەها لە تەفسیرەکانی دیکەشدا کەم و زۆر ئەوە هەیە، ئایەتەکانیان تەفسیر کردوون، لە بەر ڕۆشنایی قوتابخانە و مەشرەبە فیکرییەکانی ڕۆژگاری خۆیاندا، ئێستا (ڕازیی) لێرەدا دەڵێ:

جوببائیی گوتوویەتی: ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە خوای بەرز، ئەو موڵک و دەسەڵاتەی نەدابوو بە فیرعەون، ئەگەرنا ئەگەر پێیدابایە بە هەق دەبوو، (واتە: کە دەفەرموێ:﴿ وَٱسۡتَكۡبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُۥ فِى ٱلۡأَرۡضِ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ ﴾، دەڵێ: بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ ﴾، چونکە دیارە خوا پێینەداوە)، هەروەها هەر خۆسەپێنەرێک کە خۆی دەسەپێنێ بەسەر خەڵک و وڵاتدا، مانای وایە حوکمڕانییەکەی بە ناهەقە و خوا پێینەداوە، نەک وەک پادشاکانی بەنوو ئومەییە کاتێک زاڵبوون، لافیان لێدا کە موڵک و حوکمڕانییەکەیان لە خوای بەرزەوەیە، چونکە خوای بەرز ڕوونی کردۆتەوە کە هەر داگیرکەرێک بۆ حوکمی خوا ﷻ، مانای وایە بە ناهەق ئەو حوکمەی وەرگرتوە.

[(**الجبائي**) دەیەوێ بیرۆکەی موعتەزیلە باس بکات، کە ئەوە کردەوە خراپەکان، خوا ﷻ نایانخوڵقێنێ، بەڵکو مرۆڤەکان بۆ خۆیان دەیانهێننە دی و، خۆیان پەیدایان دەکەن، کە بە حیساب ئەوە بەرگرییکردنە، لە دادگەریی خوا.

ئنجا (فەخرەددینی ڕازیی)یش بەو لادا دەچێ، کە دیارە ئەویش تەبەننیی بیرۆکەی ئەشاعیرەی کردوە، کە نەخێر هەموو شتێک خوا ﷻ بەدیهێنەریەتی، بۆیە دەڵێ:] بزانە کە ئەو ڕایە بێهێزە، چونکە ئەو حوکمڕانییە کە گەیشتۆتە دەستی فیرعەون، لە سێ حاڵان بەدەر نیە:

أ- یان بۆ خۆی بەدەستی هێناوە.

ب- یان لە خواوەیە.

ج- یان نە لە خۆیەوەیەو نە لە خواوەشە.

ئەگـەر لـەوەوە بـێ، باشـە بۆچـی ئـەو توانـی دەسـتەڵات بەدەسـتەوە بگـرێ و، بۆچـی خەڵکێکـی دیکـە نەیتوانـی؟ چونکـە جـاری وا هەیـە بابایەکـی بـێ توانـا، بەهێزتـرە و، عاقڵـترە لـە زۆر لەوانـەی کـە حوکمڕانـن، [کەسـێک کـە حوکمـڕان نیـە، هەیـە عاقڵـترە و بـە تواناتریشـە و، وریاتریشـە لـەو کەسـەی کـە حوکمڕانـە، ئەگـەر بەلێزانیـی و بـە عەقـڵ و توانـا بووایـە، دەبووایـە ئـەو بووبایـە بـە حوکمـڕان]، ئەگـەر لـە خـوای بەرزیشـەوە بـێ، ئـەوە ئامانجەکـە هاتـە دی [کـە خـوا ﷻ ئـەو دەسـەڵاتەی پێـداوەو، هـەر کەسـێکی دیکـەش کـە دەبێتـە حوکمـڕان، خـوا ﷻ پێـی دەدات]، ئەگـەر لـە خەڵکیشـەوە بـێ، دەپرسـین: بۆچـی هانـدەرەکان بـۆ خەڵـک کۆبوونـەوە، کـە یارمەتیـی ئەویـان بـدەن، کـە بۆتـە حوکمـڕان و یارمەتیـی ئـەوی دیکـە نـەدەن، کـە نەبۆتـە حوکمـڕان؟ بشـزانە کـە ئەمـە لـەوە ئاشـکراترە هیـچ عاقڵێـک تێیـدا دوو دڵ بێ.

[دەڵێم: بۆ وێنە:

یارمەتیـی (**أَبـو عبَّـاس السَّـفَّاح وَأَبـو جَعفـرِ المَنصـور**) بـدەن، بـەڵام یارمەتیی (**حسـین بـن علي**) و (**عبدالرحمـن بـن الأَشـعَث**) و (**زيـد بـن علي بـن الحسـين**)و ئەوانـە نـەدەن (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)].

منیش دەڵێم:

مـەرج نیـە هـەر شـتێک بـە ویسـتی خـوا بـوو، بـە پێـی ڕەزامەندیـی خـوا و، بـە پێـی شەریعەتەکەشـی بـێ، کەواتـە: هیـچ کام لـە جوبرائیـی و ڕازیـی نەیانپێـکاوە و، زۆریـش جێـی داخـە کـە (**قَدَریـة**) و (**أَشـاعرة**) و (**حَنابِلـة**) و (**شِـيعة**)و... هتد، ئایەتەکانـی قوڕئانیان بـە پێـی زاراوە و چەمـک و بـۆ چوونـە حیزبییەکانـی خۆیـان، تەفسـیر کـردوون، ئنجـا لـە ڕاسـتییدا وەک زۆرجـاری دیکـە گوتوومـە: کردەوەکانـی مـرۆڤ دروسـتکراو نیـن، تاکـو پێویسـت بـکات خـوا ﷻ پەیدایـان بـکات، وەک ئەشـعەرییەکان و جەبرییـەکان گوتوویانـە، یاخـود مـرۆڤ ئـەو کردەوانـە بـە دیبێنـێ، وەک موعتەزیلـە و قەدەرییـە، گوتوویانـە، بەڵکـو کردەوەکانـی مـرۆڤ، وەدەسـتهێنراون و، ئەنجامـدراو {(**مَکسـوب**)و

(**مَفعـول**)}ن و، مرۆڤیـش خـوا ئـەو توانایـەی پێـداوە بتوانـێ کردەوەکانـی خۆی وەدەسـت بێنـێ، وەک بـە دەقـی ئایـەت، خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفۡسًا إِلَّا وُسۡعَهَاۚ لَهَا مَا كَسَبَتۡ وَعَلَيۡهَا مَا ٱكۡتَسَبَتۡ﴾ **البقرة** - ٢٨٦- واتـە: مـرۆڤ بەهرەمەنـدە لـەوەی کـە بـە دەسـتی دێنـێ لـە چاکـەو، زەرەرمەنـدە لـەوەی بەدەسـتی دێنـێ لـە خراپـە، کەواتـە: مـرۆڤ دەتوانـێ خێـر بـە دەسـت بێنـێ و، شـەڕیش بەدەسـت بێنـێ و، لەسـەر ئـەوەش پاداشـتی هەیـە و، سزاشـی هەیـە و، خـوا ﷻ دروسـتکردن(**خلق**)ی تایبـەت کـردوە بەخۆیـەوە، هەروەهـا فەرمـان (**أمر**)یشـی تایبـەت کـردوە بـە خۆیـەوە، وەک دەفەرمـوێ: ﴿أَلَا لَهُ ٱلۡخَلۡقُ وَٱلۡأَمۡرُۗ ٥٤﴾ الأعـراف، واتـە: ئـاگادار بـن! بەدیهێنـان و بڕیـاردان، هی ویە، بڕیـاردان بـە مانـای بڕیـاری تەکوینیـی، خـوا ﷻ گـەردوون دەسـووڕێنێ و، گەردوونـی هێناوەتـە دی و، کۆتایـی پـێ دێ، لـە کاتـی دیارییکـراودا، ئـەوە هەمـووی بـە دەسـت خوایـە، هەروەهـا بەدیهێنانیـش بەدەسـت خوایـە، بـەڵام ئەنجامـدان: (**فِعـل**) و (**عَمَـل**) و (**کَسـب**) و (**إقـتِراف**) و (**اجـتِراح**) و (**جَعـل**)، ئەوانـە هەموویـان خـوا ﷻ بـۆ کردەوەکانـی مرۆڤـی بەکارهێنـاون، وەک لـە (ڕوونکردنـەوەی عەقیـدەی **طحاویـی**)دا، گوتوومانـە و، لـە مەوسـووعە عەرەبییەکەمانـدا: (**الإسـلامُ كَـمَا يَتَجَـلَّى فِي كِتَـابِ اللـهِ**)، لـە کتێبـی دووەمـدا باسـمان کـردوە و، بـەوەش لـەو گێـرە و کێشـەی بەینـی جەبرییـە و قەدەرییـە، یاخـود موعتەزیلـە و ئەشـاعیرە، دەربـاز دەبیـن و، هیـچ ناچـار نابیـن کـە بڵێیـن: کردەوەکانـی مـرۆڤ، یـان دەبـێ خـوا ﷻ بیانخوڵقێنـێ، کـە ئـەو کاتـە مـرۆڤ هیچـی بـۆ نامێنێتـەوە، یـان مـرۆڤ بـۆ خـۆی دەیانخوڵقێنـێ، کـە ئـەو کاتـەش وێـڕای خـوا کـە بەدیهێنـەر (**خالق**) ە، مرۆڤیـش خەڵـق و وەدیهێنانـی پاڵدەدرێتـە لاو ئـەوەش نەگونجـاوە.

بەڵکـو دەڵێیـن: کردەوەکانـی مـرۆڤ بەدیهێـنراو (**مخلـوق**) نیـن، تاکـو پێویسـتییان بـە بەدیهێنـەر (**خالـق**) بـێ، بەڵکـو ئەنجامـدراو (**مفعـول**)ن و، تەنیـا بـە ئەنجامـدەر (**فاعـل**) دێنـە دی و، وەدەستهێنراو(**مکسـوب**)ن و، تەنیـا پەکیـان لەسـەر (**کاسِـب**) و وەدەسـتهێنەرێک کەوتـوە، نـەک پەیداکەرێـک، چونکـە لـە نەبوونـەوە نەهاتوونـە دی، ئایـا مـرۆڤ کـە نوێژێـک ئەنجـام دەدات، یـان کەسـێک کـە قەتڵێـک دەکات، یـان

زینا دەكات، یان شەڕاب دەخوات، یان حەج دەكات، یان عەمرە دەكات، شتێكی نەبوو، پەیدا بووە؟ نەخێر، هەر ئەندامەكانی كە خوا ﷻ دروستیكردوون، دەیانجوولێنێ و، هەست و نەستەكانی ئاڕاستەی كردەوەكان دەكات و، شتێك پەیدا نەبووە كە لە نەبوون (عَدَم)ەوە، هێنرابێتە دی، تاكو یەكی لەسەر بەدیهێنەر بكەوێ، بەڵكو ئەو شتە لە وێ دەگوازێتەوە بۆ ئەوێ، ئەو ئەندامە بەو شێوەیە دەیجوولێنێ، یانی: هەر كردار (**فِعل**)و وەدەستهێنان (**كسب**) لە ئارادا هەیە، ئنجا مرۆڤیش هەم (**فاعِل**)ە و، هەم (**جَاعِل**)ە و، هەم (**كَاسِب**)ە و، هەم (**مُكتَسِب**)ە.

٣)- كە دەفەرموێ: ﴿ فَأَخَذۡنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ ﴾، واتە: خۆی و سەربازەكانیمان گرت، ﴿ فَنَبَذۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡيَمِّۖ فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، فڕێماندانە نێو دەریاوە، خاوەنی تەفسیری (**الكَشَّاف**) زەمەخشەریی، لە تەفسیرەكەی خۆیدا، وەك فەخرەددینی ڕازیی[1] لێی دەخوازێتەوە، ئاوا ئەم ڕستە قورئانییە شیی دەكاتەوە، دەڵێ: (**فَهُوَ مِنَ الْكَلَامِ الْمُفَخَّمِ الَّذِي دَلَّ بِهِ عَلَى عِظَمِ شَأْنِهِ وَكِبْرِيَاءِ سُلْطَانِهِ، شَبَّهَهُمُ اسْتِحْقَارًا لَهُمْ وَاسْتِقْلَالًا لِعَدَدِهِمْ، وَإِنْ كَانُوا الْكَبِيرَ الْكَثِيرَ وَالْجَمَّ الْغَفِيرَ، بحصيات أَخَذَهُنَّ آخِذٌ فِي كَفِّهِ فَطَرَحَهُنَّ فِي الْبَحْرِ**).

دەڵێ: ئەم قسەیە كە دەفەرموێ: ﴿ فَأَخَذۡنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡيَمِّ ﴾، ئەمە جۆرە قسەیەكی زۆر ئاست بەرزە، كە ئەو تەعبیرە دەلالەت دەكات، لەسەر مەزنیی پێگەی خوا ﷻ و، گەورەیی دەستەڵاتی خوا ﷻ، كە فیرعەون و سەربازەكانی دەچوێنێ، لە ڕووی بە كەم تەماشا كردن و، لە ڕووی بە كەم دانانی ژمارەكەیانەوە، هەرچەندە گەورەش بوون و زۆریش بوون، دەیانشوبهێنێ بە چەند دەنكە چەوێكەوە، كە بابایەك دەیانخاتە لەپە دەستی خۆی و فڕێیان دەداتە نێو دەریاوە.

بەڕاستیی تەعبیرەكەی زۆر جوانە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

(١) التفسيرُ الكبير: ج٢٤، ص٢٣٠.

دەرسی حەوتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان سـێزدە (١٣) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەکانی: (٤٣ - ٥٥)، لـەو سـێزدە (١٣) ئایەتـەدا، خـوا ﷻ چەنـد ڕاسـتییەکی گـەورە و گرنـگ، لـە بـارەی قوڕئانـەوە دەخاتـەڕوو، کـە ناگونجـێ قوڕئـان لـە لایـەن جگـە لـە خـواوە بـێ، چونکـە ئـەو وردەکارییانـەی لـە بـارەی مووسـا ﷺ و گەلـی مەدیەنـەوە گرتوونیـە خـۆی، موحەممـەد ﷺ لـەو کاتـەدا، لـەو شـوێنانە نەبـووە، کـە خـوا ﷻ مووسـای ﷺ تێـدا دوانـدوون و، پەیامـی خـۆی بـۆ نـاردوە، هەروەهـا کـە گەلـی مەدیـەن، شـوعەیب ﷺیـان بـۆ ڕەوانکـراوە.

پاشـان خـوا ﷻ بـە موحەممـەد ﷺ پێغەمبـەری کۆتایـی دەفەرمـوێ: کـە بـە جوولەکـەکان، بڵـێ: ئەگـەر ڕاسـت دەکـەن، قوڕئـان لـە لایـەن خـواوە بـۆ پێغەمبـەری کۆتایـی موحەممـەد ﷺ دانەبەزێـنراوە، با کتێبێکـی دیکـەی پـڕ هیدایەتـتر لـە قوڕئـان و تـەورات، لـە خـواوە بهێنـن!

دواییـش باسـی هەڵوێسـتی بڕواداران و بەویژدانانـەی، کۆمەڵێـک لـە خـاوەن کتێبـەکان دەکات و، بـە کۆمەڵێـک سـیفەتی گـەورە و پەسـند وەسـفیان دەکات.

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ ٱلْأُولَىٰ بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلْغَرْبِىِّ إِذْ قَضَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَى ٱلْأَمْرَ وَمَا كُنتَ مِنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿٤٤﴾ وَلَٰكِنَّآ أَنشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ ٱلْعُمُرُ ۚ وَمَا كُنتَ ثَاوِيًا فِىٓ أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا وَلَٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَٰكِن رَّحْمَةً مِّن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم

مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبۡلِكَ لَعَلَّهُمۡ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوۡلَآ أَن تُصِيبَهُم مُّصِيبَةُۢ بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيهِمۡ فَيَقُولُواْ رَبَّنَا لَوۡلَآ أَرۡسَلۡتَ إِلَيۡنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ ءَايَٰتِكَ وَنَكُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٤٧﴾ فَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلۡحَقُّ مِنۡ عِندِنَا قَالُواْ لَوۡلَآ أُوتِيَ مِثۡلَ مَآ أُوتِيَ مُوسَىٰٓۚ أَوَلَمۡ يَكۡفُرُواْ بِمَآ أُوتِيَ مُوسَىٰ مِن قَبۡلُۖ قَالُواْ سِحۡرَانِ تَظَٰهَرَا وَقَالُوٓاْ إِنَّا بِكُلّٖ كَٰفِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلۡ فَأۡتُواْ بِكِتَٰبٖ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ هُوَ أَهۡدَىٰ مِنۡهُمَآ أَتَّبِعۡهُ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿٤٩﴾ فَإِن لَّمۡ يَسۡتَجِيبُواْ لَكَ فَٱعۡلَمۡ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهۡوَآءَهُمۡۚ وَمَنۡ أَضَلُّ مِمَّنِ ٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ بِغَيۡرِ هُدٗى مِّنَ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدۡ وَصَّلۡنَا لَهُمُ ٱلۡقَوۡلَ لَعَلَّهُمۡ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ مِن قَبۡلِهِۦ هُم بِهِۦ يُؤۡمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦٓ إِنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّنَآ إِنَّا كُنَّا مِن قَبۡلِهِۦ مُسۡلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُوْلَٰٓئِكَ يُؤۡتَوۡنَ أَجۡرَهُم مَّرَّتَيۡنِ بِمَا صَبَرُواْ وَيَدۡرَءُونَ بِٱلۡحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُواْ ٱللَّغۡوَ أَعۡرَضُواْ عَنۡهُ وَقَالُواْ لَنَآ أَعۡمَٰلُنَا وَلَكُمۡ أَعۡمَٰلُكُمۡ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ لَا نَبۡتَغِي ٱلۡجَٰهِلِينَ ﴿٥٥﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی دوای ئەوەی سەدە (کۆمەڵگا) پێشووەکانمان فەوتاندن، کتێب (تەورات)مان، دا بە مووسا، بەرچاوڕوونییەکانی بۆ خەڵکی تێدا بوون و، ڕێنمایی و (مایەی) بەزەیی (خوا) بوو، بۆیان، بەڵکو پەند وەربگرن (و ڕاستییەکانیان بیر بکەونەوە) ﴿٤٣﴾ (ئەی موحەممەد ﷺ!) لەو کاتەدا کە کاری (پەیام ناردنمان بۆ لای) مووسا ئەنجام دا، تۆ لە تەنیشت ڕۆژئاوا (ی چیای **طوور**) نەبووی و لەوێ ئامادە نەبووی (تاکو بزانی چی لەگەڵ مووسادا گوزەراوە و، ئاوا بە وردیی بۆیان باسبکەی) ﴿٤٤﴾ بەڵکو (هۆی نامۆ بوونەوەی گەلەکەت بە

وەحیـی پێغەمبەران ئەوەیە کـە)، ئێمـە چەنـدان سـەدەمان پێگەیانـدن و، (ئـەو کۆمەڵگایانـە) تەمەنێکـی زۆریـان بەسـەردا ڕۆیـی (تاکـو شـوێنەواری پێغەمبەرانیـان لـە دڵ و هۆشـدا کـز بـوو، بۆیـە تۆمـان ڕەوانکـرد)، هەروەهـا تـۆ لـە نێـو خەڵکـی مەدیەنـدا، نیشـتەجێ نەبـووی (تاکـو لـەو بـارەوە) ئایەتەکانـی ئێمەیـان بەسـەردا (بەسـەر خەڵکەکـەت دا) بخوێنیـەوە، بەڵکـو تەنیا خۆمـان نێـرەرو ڕەوانەکـەر (ی تۆ) بوویـن ﴿٤٥﴾ هەروەهـا (ئـەی موحەممـەد ﷺ!) لـەو کاتـەدا کـە بانـگ (ی مووسـا) مـان کـرد، لـە نیزیـک **طـوو**ڕەوە، تـۆ ئامـادە نەبـووی (تاکـو ئـاوا بـە وردیـی ئـەوەی لـەوێ گـوزەراوە، باسـی بکـەی)، بەڵکـو ئـەم (پەیـام و قوڕئـان)ە، بەزەییـەک بـوو لـە پەروەردگارتـەوە، تاکـو کۆمەڵێکـی پـێ بترسـێنی و هۆشـیار بکەیـەوە، کـە بـەر لـە تـۆ هیـچ ترسـێنەریان بـۆ نەهاتـوون، بەڵکـو بیریـان بکەوێتـەوەو پەنـد وەربگـرن ﴿٤٦﴾ ئەگـەر لەبـەر ئـەوەش نەبووایـە، کاتێـک بەهـۆی ئـەوەوە کـە دەسـتەکانیان پێشـی دەخـەن (لـە کوفـرو خراپـە) بەڵایەکیـان بەسـەر دێ، بڵێـن: پەروەردگارمـان! خۆزگـە پێغەمبەرێکـت بـۆ لا ناردبایـن، کـە شـوێن ئایەتەکانـت بکەویـن و، لـە بـڕواداران بیـن، (لەبـەر ئـەوە نەبووایـە تۆمـان بـۆ لایـان ڕەوان نەدەکـرد، بـەڵام ناردمانـی تاکـو ئـەو بیانـوو و پاسـاوەیان نەبـێ) ﴿٤٧﴾ کەچـی کاتێکیـش (تۆمـان نـاردو) هەقیـان لەلایـەن ئێمـەوە (بـە هـۆی تـۆوە) بـۆ هـات، (لـە جیاتـی وەرگرتنـی) گوتیـان: دەبووایـە (موحەممەدیـش) هەمـان شـت (لـە موعجیـزە بەرهەسـتەکان) کـە بـە مووسـا دراوە، پێـی بـدرێ، ئـەدی بـەوەش کـە پێشـتر بـە مووسـا درابـوو، بێبـڕوا نەبـوون! گوتیـان: (مووسـا و هـاڕوون) دوو خـاوەن جادوون، پشـتگیریی یەکدییـان کردوە (لـە دژمـان) و گوتیـان: بـە هـەر کامێکیـان بێبڕوایـن؟ ﴿٤٨﴾ (ئـەی موحەممـەد ﷺ!) بڵـێ: ئەگـەر ئێـوە لـە ڕاسـتانن: کتێبێکـی دیکـەی ڕێنماییکارتـر لـەو دووانـە (قوڕئـان و تـەوڕات) لـە لایـەن خـواوە بهێنـن، شـوێنی دەکـەوم ﴿٤٩﴾ ئنجـا ئەگـەر وەڵامیـان نەدایـەوە (بـۆ جێبەجێکردنـی ئـەو داوایـە)، بـە دڵنیایـی بزانـە کـە ئـەوان تەنیـا دوای ئارەزووەکانیـان دەکـەون و، ئایـا کێـش لـەو کەسـە گومڕاتـرە کـە بەبـێ ڕێنمایـی لـە

خـواوە، شـوێن ئـارەزوو (ی خـۆی یـان خەڵـک) دەکـەوێ؟ بێگومـان خـوا کۆمەڵـی ستـەمکاران ڕاسـتەڕێ نـاکات ﴿٥٠﴾ بـە دڵنیاییـش ئێمـە فەرمایشـتی خۆمانمـان بـۆ بـەردەوام و پەیوەسـتکردن (سروش و پەیامـی خۆمانمـان بـە بەردەوامیـی بـۆ نـاردن و نەمـان پچڕانـد)، بەڵکـو بیریـان بکەوێتـەوە ﴿٥١﴾ ئەوانـەی پێـش ئـەم (قوڕئـان)ە، کتێبمـان پێـداون، هـەر ئەوانە (کۆمەڵێکیـان)، بەڕاستیی بڕوای پێ دێنـن ﴿٥٢﴾ کاتێکیش بەسـەریاندا بخوێنرێتـەوە دەڵێـن: بڕوامـان پێیهێنـا، بـە دڵنیایـی ئـەم (قوڕئـان)ە، هـەق و ڕاستە لـە پەروەردگارمانـەوە، بـە دڵنیایـی ئێمـە پێـش ئـەوەش ملکـەچ بوویـن (بـۆ پەیـام و بەرنامـەی خـوا، کـە بـە پێغەمبەرانـی پێشـوودا نێردرابـوون) ﴿٥٣﴾ ئـا ئەوانـە دوو کەڕەتـان پاداشـتیان دەدرێتـەوە، بەهـۆی ئـەوەوە کـە خۆڕاگرییـان کـردو، بـە چاکـە خراپـە پـاڵ پێوەدەنێـن (و لـە بەرانبـەر خراپـەدا چاکـە دەکـەن)و، لـەوەی پێمان داون دەبەخشـن ﴿٥٤﴾ کاتێکیـش قسـەی پـووچ دەبیسـتن، پشـتی تێدەکـەن و دەڵێـن: کـردەوەی خۆمـان بـۆ خۆمـان و، کـردەوەی خۆتـان بـۆ خۆتـان، سـەلامتان لـێ بـێ (خـوا حافیزتـان بـێ)، ئێمـە خوازیـاری نەفامـان نیـن (قسـە و بـاس و خواسـیان لەگـەڵ بکەیـن) ﴿٥٥﴾}.

شیکرنەوەی هەندێک لە وشەکان

(بَصَآئِرَ) : (جَمْعُ بَصِيرَة: وَهِيَ إِدْرَاكُ العَقْلِ، سُمِّيَ بَصِيرَةً اشتِقَاقاً مِنْ بَصَرِ العَيْنِ، فَكَأَنَّ الآيَاتِ هِيَ أَنفُسُهَا بَصِيرَةٌ، فَوُضِعَ السَّبَبُ مَكَانَ المُسَبَّبِ)، وشـەی (بَصَائِـر) کـۆی (بَصِيرَة)یـە، کـە بریتیـە لـە دەرککردنـی عەقـڵ، بۆیـە نـاوی لێنراوە: (بَصِيرَة)، وەرگیـراوە لـە دیتنـی چـاو، (وەک چـۆن چـاو دەبینـێ، عەقڵیـش دەبینـێ، چـاو شـتە بەرهەسـتەکان دەبینـێ، عەقـڵ شـتە نابەرهەسـتەکان دەبینـێ)، ئنجـا بۆیـە نیشـانەکانی خـوا ﷻ ناونـراون (بَصَائِر)، وەک خۆیـان بریتـی بـن لـە دیـتن و بینایـی، لێرەدا هـۆکار لـە شـوێنی دەرەنجـام (پەیداکـراو) دانـراوە.

ئەگەرنا (بَصِيرَة) هۆکاری بینینە، بەڵام ئایەتەکان کراون بە (بَصَائِر)، بەو واتایە کە لە ئەنجامی ئایەتەکاندا دیتن (بَصِيرَة)، پەیدادەبێ، بەڵام وەک ئایەتەکان خودی دیتنەکە بن.

(فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ ٱلْعُمُرُ): (طَالَ: تَطَاوَلَ) واتە: درێژ بووە، ئنجا (تَطَاوَلَ: أَبْلَغُ لِزِيَادَةِ التَّاءِ وَالأَلِفِ)، (طَالَ) واتە: درێژ بووە، بەڵام (تَطَاوَلَ) هەم پیتی (ت)، هەم (ا)ی خراوەتە سەر، بۆتە (تَطَاوَلَ)و، ماناکەی زیاترە، چونکە (زِيَادَةُ المَبْنى تَدُلُّ عَلى زِيَادَةِ المَعْنَى)، وشەیەک پیتەکانی زیاتر بن، هەر لە خودی خۆی، ئنجا بەهۆی (ت)و (ا)ەوە، بەهۆی (س و ت)وە بێ، (إِستَغفَرَ) یان (استَجَابَ) لە جیاتی (أَجَابَ)، ماناکەی تۆختر دەبێ.

(ٱلْعُمُرُ): (المُدَّةُ التي يُمضِيهَا الإِنْسَانُ فِي حَيَاتِهِ، أَو الأُمَّةُ)، (عُمُر) بریتیە لەو ماوەیەی کە مرۆڤ لە ژیانیدا دەیگوزەرێنێ، یاخود ئۆممەتێک، کۆمەڵگایەک دەیگوزەرێنێ، (وَالعُمُرُ: الأَمَدُ)، وەک خوا عزوجل دەفەرموێ: ﴿فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِّن قَبْلِهِۦٓ ﴿١٦﴾﴾ یونس، (عُمُر) یانی: ماوە، کات، وەک لە سوورەتی (یونس)دا، خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: کە بە هاوبەشدانەرەکان بۆ خوا، بڵێ: پێش ئەوەی (قورئان)م، بۆ بێ، تەمەنێکم لە نێو ئێوەدا گوزەراندووەو ماومەوە.

(ثَاوِيًا): (مُقِيماً): (ثَوَى بِالمَكَانِ: أَقَامَ)، لە جێیەکە مایەوە، نیشتەجێ بووە.

(يَتَذَكَّرُونَ): (تَذَكُّر) یانی: بیرکەوتنەوە، ئنجا لە ئەنجامی بیرکەوتنەوەدا، مرۆڤ پەند وەردەگرێ و، کاری باش دەکات، بۆیە جاری وا هەیە (يَتَذَكَّرُونَ) هەر بە مانای خودی مانا ڕواڵەتەکەی: (بیریان بکەوێتەوە)و جاری واشە بە مانای (بیر بکەنەوە)، لە ئەنجامی بیرکەوتنەوەدا ئینسان بیردەکاتەوە، جاری وایە بە مانای (پەند وەربگرن) چونکە لە ئەنجامی بیرکەوتنەوەدا، ئینسان پەند وەردەگرێ.

(تَظَٰهَرَا): (تَعَاوَنَا وَتَعَاضَدَا)، واتە: پشتیوانیی یەكدییان كردو، هاوكاریی یەكدیی بوون.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

هۆی هاتنە خواری ئەم ئایەتە موبارەكانە: (٥١ - ٥٤)، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ ٱلْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِهِۦ هُم بِهِۦ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦٓ إِنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّنَآ إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلِهِۦ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُوْلَٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُواْ وَيَدْرَءُونَ بِٱلْحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُواْ ٱللَّغْوَ أَعْرَضُواْ عَنْهُ وَقَالُواْ لَنَآ أَعْمَٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَٰلُكُمْ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِى ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿٥٥﴾﴾.

لەوبارەوە دوو بەسەرهات هەن، ئاماژەیان پێدەكەین:

١)- {**عَنْ رِفَاعَةَ الْقُرَظِيِّ قَالَ: نَزَلَتْ نَزَلَت هذهِ الآيَةُ: فِي عَشْرَةٍ أَنَا أَحَدُهُمْ**} (**أخرجه الطَّبَري: ٢٧٤٦٦، والطَّبَرَاني فِي الكَبِير: ٤٥٦٤، وابن أَبِي حَاتم: ١٦٩٧٣**)[1].

واتە: (**رِفَاعَةَ الْقُرَظِيِّ**) كە یەكێكە لە جوولەكەكان و مسوڵمان بووە، دەڵێ: ئەم ئایەتە، (واتە: ئەم ئایەتانە)، لە بارەی دە (١٠) كەسانەوە هاتنە خوار، (لە خاوەن كتێبەكان كە مسوڵمان بوون)، من یەكێكیان بووم.

٢)- ئەم بەسەرهاتەش هەیە، بە پێویستی دەزانم بیگێڕمەوە، هەرچەندە سەنەدەكەی مشت و مڕی لەسەرە، بەڵام لەبەر ئەوەی دەرس و پەندی زۆری لێوەردەگیرێن و، بەسەرهاتێكی سەرنجڕاكێشە، بە چاكی دەزانم بیگێڕمەوە، كە لە كتێبی: (**الإِستِيعَاب فِي بَيَانِ الأَسبَاب**)دا[2] هاتوە:

---

(١) قال مؤلِّفا الإستِيعَاب: قُلنَا: وَهَذا سَنَدٌ صَحيحٌ رِجَالُهُ ثِقَاتٌ، ج٣، ص٢٧.

(٢) ج٣، ص٢٩ -٣٣.

چیرۆکی مسوڵمانبوونی سەلمانی فارسیی

{عَنْ سَلَامَةَ الْعِجْلِيِّ قَالَ: جَاءَ ابْنُ أُخْتٍ لِي مِنَ الْبَادِيَةِ، يُقَالُ لَهُ قُدَامَةُ، فَقَالَ لِي ابْنُ أُخْتِي: أُحِبُّ أَنْ أَلْقَى سَلْمَانَ الْفَارِسِيَّ، فَأُسَلِّمَ عَلَيْهِ، فَخَرَجْنَا فَوَجَدْنَاهُ بِالْمَدَائِنِ، وَهُوَ يَوْمَئِذٍ عَلَى عِشْرِينَ أَلْفًا، وَوَجَدْنَاهُ عَلَى سَرِيرٍ يَسُفُّ خُوصًا، فَسَلَّمْنَا عَلَيْهِ، قُلْتُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللهِ! هَذَا ابْنُ أُخْتٍ لِي قَدِمَ عَلَيَّ مِنَ الْبَادِيَةِ فَأَحَبَّ أَنْ يُسَلِّمَ عَلَيْكَ، قَالَ: وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللهِ، قُلْتُ: يَزْعُمُ أَنَّهُ يُحِبُّكَ، قَالَ: أَحَبَّهُ اللهُ، فَتَحَدَّثْنَا وَقُلْنَا لَهُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللهِ! أَلَا تُحَدِّثُنَا عَنْ أَصْلِكَ، وَمِمَّنْ أَنْتَ؟ قَالَ: أَمَّا أَصْلِي وَمِمَّنْ أَنَا فَأَنَا رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ رَامَهُرْمُزَ، كُنَّا قَوْمًا مَجُوسًا، فَأَتَانَا رَجُلٌ نَصْرَانِيٌّ مِنْ أَهْلِ الْجَزِيرَةِ كَانَتْ أُمُّهُ مِنَّا، فَنَزَلَ فِينَا وَاتَّخَذَ فِينَا دَيْرًا، قَالَ: وَكُنْتُ فِي كُتَّابِ الْفَارِسِيَّةِ، وَكَانَ لَا يَزَالُ غُلَامٌ مَعِي فِي الْكُتَّابِ يَجِيءُ مَضْرُوبًا يَبْكِي، قَدْ ضَرَبَهُ أَبَوَاهُ، فَقُلْتُ لَهُ يَوْمًا: مَا يُبْكِيكَ؟ قَالَ: يَضْرِبُنِي أَبَوَايَ، قُلْتُ: وَلِمَ يَضْرِبَانِكَ؟ قَالَ: آتِي صَاحِبَ هَذَا الدَّيْرِ، فَإِذَا عَلِمَا ذَلِكَ ضَرَبَانِي، وَأَنْتَ لَوْ أَتَيْتَهُ سَمِعْتَ مِنْهُ حَدِيثًا عَجِيبًا، قُلْتُ: فَاذْهَبْ بِي مَعَكَ، فَأَتَيْنَاهُ فَحَدَّثَنَا عَنْ بَدْءِ الْخَلْقِ، وَعَنْ بَدْءِ خَلْقِ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ، وَعَنِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، قَالَ: فَحَدَّثَنَا بِأَحَادِيثَ عَجَبٍ، قَالَ: وَكُنْتُ أَخْتَلِفُ إِلَيْهِ مَعَهُ، قَالَ: فَفَطِنَ لَنَا غِلْمَانٌ مِنَ الْكُتَّابِ، فَجَعَلُوا يَجِيئُونَ مَعَنَا، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ أَهْلُ الْقَرْيَةِ أَتَوْهُ، فَقَالُوا لَهُ: يَا هَذَا، إِنَّكَ قَدْ جَاوَرْتَنَا، فَلَمْ تَرَ مِنْ جِوَارِنَا إِلَّا الْحَسَنَ، وَإِنَّا نَرَى غِلْمَانَنَا يَخْتَلِفُونَ إِلَيْكَ، وَنَحْنُ نَخَافُ أَنْ تُفْسِدَهُمْ عَلَيْنَا، اخْرُجْ عَنَّا، قَالَ: نَعَمْ، فَقَالَ لِذَلِكَ الْغُلَامِ الَّذِي كَانَ يَأْتِيهِ: اخْرُجْ مَعِي، قَالَ: لَا أَسْتَطِيعُ ذَاكَ، وَقَدْ عَلِمْتَ شِدَّةَ أَبَوَيَّ عَلَيَّ، قُلْتُ: لَكِنِّي أَخْرُجُ مَعَكَ، وَكُنْتُ يَتِيمًا لَا أَبَ لِي، فَخَرَجْتُ مَعَهُ، فَأَخَذْنَا جَبَلَ رَامَهُرْمُزَ، فَجَعَلْنَا نَمْشِي وَنَتَوَكَّلُ، وَنَأْكُلُ مِنْ ثَمَرِ الشَّجَرِ، حَتَّى قَدِمْنَا الْجَزِيرَةَ، فَقَدِمْنَا نَصِيبِيْنَ، فَقَالَ لِي صَاحِبِي: يَا سَلْمَانُ إِنَّ هَهُنَا قَوْمًا هُمْ عُبَّادُ أَهْلِ الآرْضِ، وَأَنَا أُحِبُّ أَنْ أَلْقَاهُمْ، قَالَ: فَجِئْنَا إِلَيْهِمْ يَوْمَ الأَحَدِ وَقَدِ اجْتَمَعُوا، فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ صَاحِبِي فَحَيَّوْهُ، وَبَشُّوا بِهِ، وَقَالُوا: أَيْنَ كَانَتْ غَيْبَتُكَ؟ قَالَ: كُنْتُ فِي إِخْوَانٍ لِي مِنْ قِبَلِ فَارِسَ فَتَحَدَّثْنَا مَا تَحَدَّثْنَا، ثُمَّ قَالَ لِي صَاحِبِي: قُمْ يَا سَلْمَانُ انْطَلِقْ، فَقُلْتُ: لَا، دَعْنِي مَعَ هَؤُلَاءِ، قَالَ: إِنَّكَ لَا تُطِيقُ مَا يُطِيقُ هَؤُلَاءِ، يَصُومُونَ الأَحَدَ إِلَى الأَحَدِ، وَلَا يَنَامُونَ هَذَا اللَّيْلَ، وَإِذَا فِيهِمْ رَجُلٌ مِنْ أَبْنَاءِ الْمُلُوكِ، تَرَكَ الْمُلْكَ

وَدَخَلَ فِي الْعِبَادَةِ، فَكُنْتُ فِيهِمْ حَتَّى أَمْسَيْنَا، فَجَعَلُوا يَذْهَبُونَ وَاحِدًا وَاحِدًا إِلَى غَارِهِ الَّذِي يَكُونُ فِيهِ، قَالَ: فَلَمَّا أَمْسَيْنَا، قَالَ ذَلِكَ الرَّجُلُ الَّذِي مِنْ أَبْنَاءِ الْمُلُوكِ: مَا هَذَا الْغُلَامُ، لَا تَضَعُوهُ لِيَأْخُذَهُ رَجُلٌ مِنْكُمْ، فَقَالُوا: خُذْهُ أَنْتَ، فَقَالَ لِي: هَلُمَّ يَا سَلْمَانُ، فَذَهَبَ بِي مَعَهُ حَتَّى أَتَى غَارَهُ الَّذِي يَكُونُ فِيهِ، فَقَالَ: يَا سَلْمَانُ هَذَا خُبْزٌ، وَهَذَا أَدَمٌ فَكُلْ إِذَا غَرِثْتَ، وَصُمْ إِذَا نَشِطْتَ، وَصَلِّ مَا بَدَا لَكَ، وَنَمْ إِذَا كَسِلْتَ، ثُمَّ قَامَ فِي صَلَاتِهِ، فَلَمْ يُكَلِّمْنِي إِلَّا ذَلِكَ، وَلَمْ يَنْظُرْ إِلَيَّ، فَأَخَذَنِي الْغَمُّ تِلْكَ السَّبْعَةَ أَيَّامٍ لَا يُكَلِّمُنِي أَحَدٌ، حَتَّى كَانَ الأَحَدُ، فَذَهَبْنَا إِلَى مَكَانِهِمُ الَّذِي كَانُوا يَجْتَمِعُونَ، قَالَ: وَهُمْ يَجْتَمِعُونَ كُلَّ أَحَدٍ يُفْطِرُونَ فِيهِ، فَيَلْقَى بَعْضُهُمْ بَعْضًا، فَيُسَلِّمُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، ثُمَّ لَا يَلْتَقُونَ إِلَى مِثْلِهِ، قَالَ: فَرَجَعْنَا إِلَى مَنْزِلِنَا، فَقَالَ لِي مِثْلَ مَا قَالَ أَوَّلَ مَرَّةٍ: هَذَا خُبْزٌ وَأَدَمٌ، فَكُلْ مِنْهُ إِذَا غَرِثْتَ، وَصُمْ إِذَا نَشِطْتَ، وَصَلِّ مَا بَدَا لَكَ، وَنَمْ إِذَا كَسِلْتَ، ثُمَّ دَخَلَ فِي صَلَاتِهِ، فَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيَّ، وَلَمْ يُكَلِّمْنِي إِلَى الأَحَدِ الآخَرِ، وأَخَذَنِي غَمٌّ، وَحَدَّثْتُ نَفْسِي بِالْفِرَارِ، فَقُلْتُ: أَصْبِرُ أَحَدَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةً، وَلَمَّا كَانَ الأَحَدُ رَجَعْنَا إِلَيْهِمْ فَأَفْطَرُوا وَاجْتَمَعُوا، فَقَالَ لَهُمْ: إِنِّي أُرِيدُ بَيْتَ الْمَقْدِسِ، فَقَالُوا لَهُ: وَمَا تُرِيدُ إِلَى ذَلِكَ؟ قَالَ: لَا عَهْدَ لِي بِهِ، قَالُوا: إِنَّا نَخَافُ أَنْ يَحْدُثَ بِكَ حَدَثٌ فَيَلِيَكَ غَيْرُنَا، وَكُنَّا نُحِبُّ أَنْ نَلِيَكَ، قَالَ: لَا عَهْدَ لِي بِهِ، فَلَمَّا سَمِعْتُهُ يَذْكُرُ ذَلِكَ فَرِحْتُ، قُلْتُ: نُسَافِرُ ونَلْقَى النَّاسَ، فَيَذْهَبُ عَنِّي الْغَمُّ الَّذِي كُنْتُ أَجِدُ، فَخَرَجْتُ أَنَا وَهُوَ، وَكَانَ يَصُومُ مِنَ الأَحَدِ إِلَى الأَحَدِ، وَيُصَلِّي اللَّيْلَ كُلَّهُ، وَيَمْشِي النَّهَارَ، فَإِذَا نَزَلْنَا قَامَ يُصَلِّي، فَلَمْ يَزَلْ ذَلِكَ حَتَّى انْتَهَيْنَا إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ، وَعَلَى الْبَابِ رَجُلٌ مُقْعَدٌ يَسْأَلُ النَّاسَ، فَقَالَ: اعْطِنِي، فَقَالَ: مَا مَعِي شَيْءٌ، فَدَخَلْنَا بَيْتَ الْمَقْدِسِ، فَلَمَّا رَآهُ أَهْلُ بَيْتِ الْمَقْدِسِ بَشُّوا إِلَيْهِ، وَاسْتَبْشَرُوا بِهِ، فَقَالَ لَهُمْ: غُلَامِي هَذَا فَاسْتَوْصُوا بِهِ، فَانْطَلَقُوا بِي فَأَطْعَمُونِي خُبْزًا وَلَحْمًا، وَدَخَلَ فِي الصَّلَاةِ فَلَمْ يَنْصَرِفْ إِلَيَّ حَتَّى كَانَ يَوْمُ الأَحَدِ، ثُمَّ انْصَرَفَ، فَقَالَ لِي: يَا سَلْمَانُ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَضَعَ رَأْسِي، فَإِذَا بَلَغَ الظِّلُّ مَكَانَ كَذَا وَكَذَا فَأَيْقِظْنِي، فَوَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ، فَبَلَغَ الظِّلُّ الَّذِي قَالَ، فَلَمْ أُوقِظْهُ مَأْوَاةً مِمَّا رَأَيْتُ مِنِ اجْتِهَادِهِ، وَنَصَبِهِ، فَاسْتَيْقَظَ مَذْعُورًا، فَقَالَ: يَا سَلْمَانُ، أَلَمْ أَكُنْ قُلْتُ لَكَ: إِذَا بَلَغَ الظِّلُّ كَذَا وَكَذَا فَأَيْقِظْنِي؟ قُلْتُ: بَلَى، وَلَكِنْ إِنَّمَا مَنَعَنِي مَأْوَاةٌ لَكَ لِمَا رَأَيْتُ مِنْ دَأْبِكَ، قَالَ: وَيْحَكَ يَا سَلْمَانُ إِنِّي أَكْرَهُ أَنْ يَفُوتَنِي شَيْءٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ أَعْمَلْ فِيهِ لِلَّهِ خَيْرًا، ثُمَّ قَالَ لِي: يَا سَلْمَانُ اعْلَمْ أَنَّ أَفْضَلَ دِينِنَا الْيَوْمَ النَّصْرَانِيَّةُ، قُلْتُ: وَيَكُونُ بَعْدَ الْيَوْمِ دِينٌ أَفْضَلُ مِنَ النَّصْرَانِيَّةِ؟ كَلِمَةٌ أُلْقِيَتْ عَلَى لِسَانِي، قَالَ: نَعَمْ، يُوشِكُ أَنْ يُبْعَثَ نَبِيٌّ يَأْكُلُ الْهَدِيَّةَ، وَلَا يَأْكُلُ الصَّدَقَةَ، بَيْنَ كَتِفَيْهِ خَاتَمُ النُّبُوَّةِ، فَإِذَا أَدْرَكْتَهُ فَاتَّبِعْهُ وَصَدِّقْهُ، قُلْتُ:

وَإِنْ أَمَرَنِي أَنْ أَدَعَ النَّصْرَانِيَّةَ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَإِنَّهُ نَبِيٌّ لَا يَأْمُرُ إِلَّا بِحَقٍّ، وَلَا يَقُولُ إِلَّا حَقًّا، وَاللهِ لَوْ أَدْرَكْتُهُ ثُمَّ أَمَرَنِي أَنْ أَقَعَ فِي النَّارِ لَوَقَعْتُهَا، ثُمَّ خَرَجْنَا مِنْ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، فَمَرَرْنَا عَلَى ذَلِكَ الْمَقْعَدِ، فَقَالَ لَهُ: دَخَلْتَ فَلَمْ تُعْطِنِي، وَهَذَا الْخُرُوجُ فَأَعْطِنِي، فَالْتَفَتَ فَلَمْ يَرَ حَوْلَهُ أَحَدًا، قَالَ: فَأَعْطِنِي يَدَكَ، فَأَخَذَهُ بِيَدِهِ، فَقَالَ: قُمْ بِإِذْنِ اللهِ، قَالَ: فَقَامَ صَحِيحًا سَوِيًّا، فَتَوَجَّهَ نَحْوَ أَهْلِهِ، فَأَتْبَعْتُهُ بَصَرِي تَعَجُّبًا مِمَّا رَأَيْتُ، وَخَرَجَ صَاحِبِي فَأَسْرَعَ الْمَشْيَ، وَتَبِعْتُهُ فَتَلَقَّانِي رُفْقَةٌ مِنْ كَلْبٍ أَعْرَابٌ، فَسَبَوْنِي، فَحَمَلُونِي عَلَى بَعِيرٍ، وشَدُّونِي وَثَاقًا، فَتَدَاوَلَنِي الْبَيَّاعُ حَتَّى سَقَطْتُ إِلَى الْمَدِينَةِ، فَاشْتَرَانِي رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ فَجَعَلَنِي فِي حَائِطٍ لَهُ مِنْ نَخْلٍ، فَكُنْتُ فِيهِ، قَالَ: وَمِنْ ثَمَّةَ تَعَلَّمْتُ عَمَلَ الْخُوصِ، أَشْتَرِي خُوصًا بِدِرْهَمٍ، فَأَعْمَلُهُ فَأَبِيعُهُ بِدِرْهَمَيْنِ، فَأَرُدُّ دِرْهَمًا فِي الْخُوصِ، وأَسْتَنْفِقُ دِرْهَمًا، أُحِبُّ أَنْ آكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِي، وَهُوَ يَوْمَئِذٍ أَمِيرٌ عَلَى عِشْرِينَ أَلْفًا، فَبَلَغَنَا وَنَحْنُ بِالْمَدِينَةِ، أَنَّ رَجُلًا قَدْ خَرَجَ بِمَكَّةَ يَزْعُمُ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَرْسَلَهُ، فَمَكَثْنَا مَا شَاءَ اللهُ أَنْ نَمْكُثَ، فَهَاجَرَ إِلَيْنَا وَقَدِمَ عَلَيْنَا، فَقُلْتُ: وَاللهِ لَأُجَرِّبَنَّهُ، فَذَهَبْتُ إِلَى السُّوقِ، فَاشْتَرَيْتُ لَحْمَ جَزُورٍ بِدِرْهَمٍ ثُمَّ طَبَخْتُهُ، فَجَعَلْتُ قَصْعَةً مِنْ ثَرِيدٍ، فَاحْتَمَلْتُهَا حَتَّى أَتَيْتُهُ بِهَا عَلَى عَاتِقِي، حَتَّى وَضَعْتُهَا بَيْنَ يَدَيْهِ، فَقَالَ: «مَا هَذِهِ، أَصَدَقَةٌ أَمْ هَدِيَّةٌ؟» قُلْتُ: بَلْ صَدَقَةٌ، فَقَالَ لأَصْحَابِهِ: «كُلُوا بِسْمِ اللهِ» ، وَأَمْسَكَ وَلَمْ يَأْكُلْ، فَمَكَثْتُ أَيَّامًا، ثُمَّ اشْتَرَيْتُ لَحْمًا أَيْضًا بِدِرْهَمٍ فَأَصْنَعُ مِثْلَهَا، فَاحْتَمَلْتُهَا حَتَّى أَتَيْتُهُ بِهَا فَوَضَعْتُهَا بَيْنَ يَدَيْهِ، فَقَالَ: «مَا هَذِهِ، هَدِيَّةٌ أَمْ صَدَقَةٌ؟» قُلْتُ: لَا بَلْ هَدِيَّةٌ، فَقَالَ لأَصْحَابِهِ: «كُلُوا بِسْمِ اللهِ» وَأَكَلَ مَعَهُمْ، قُلْتُ: هَذَا وَاللهِ يَأْكُلُ الْهَدِيَّةَ، وَلَا يَأْكُلُ الصَّدَقَةَ، فَنَظَرْتُ فَرَأَيْتُ بَيْنَ كَتِفَيْهِ خَاتَمَ النُّبُوَّةِ مِثْلَ بَيْضَةِ الْحَمَامَةِ، فَأَسْلَمْتُ ثُمَّ قُلْتُ لَهُ ذَاتَ يَوْمٍ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَيُّ قَوْمٍ النَّصَارَى؟ قَالَ: «لَا خَيْرَ فِيهِمْ» ، وَكُنْتُ أُحِبُّهُمْ حُبًّا شَدِيدًا لِمَا رَأَيْتُ مِنِ اجْتِهَادِهِمْ، ثُمَّ إِنِّي سَأَلْتُهُ بَعْدَ أَيَّامٍ: يَا رَسُولَ اللهِ أَيُّ قَوْمٍ النَّصَارَى؟ قَالَ: «لَا خَيْرَ فِيهِمْ وَلَا فِيمَنْ يُحِبُّهُمْ» ، قُلْتُ فِي نَفْسِي: فَأَنَا وَاللهِ أُحِبُّهُمْ، قَالَ: وَذَاكَ وَاللهِ حِينَ بَعَثَ السَّرَايَا، وجَرَّدَ السَّيْفَ، فَسَرِيَّةٌ تَدْخُلُ، وَسَرِيَّةٌ تَخْرُجُ وَالسَّيْفُ يَقْطُرُ، قُلْتُ: يُحَدِّثُ بِيَ الْآنَ أَنِّي أُحِبُّهُمْ، فَيَبْعَثُ إِلَيَّ فَيَضْرِبَ عُنُقِي، فَقَعَدْتُ فِي الْبَيْتِ، فَجَاءَنِي الرَّسُولُ ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ: يَا سَلْمَانُ أَجِبْ، قُلْتُ: مَنْ؟ قَالَ: رَسُولُ اللهِ ﷺ، قُلْتُ: هَذَا وَاللهِ الَّذِي كُنْتُ أَحْذَرُ، قُلْتُ: نَعَمْ حَتَّى أَلْحَقَكَ، قَالَ: لَا وَاللهِ حَتَّى تَجِيءَ، وَأَنَا أُحَدِّثُ نَفْسِي أَنْ لَوْ ذَهَبَ أَنْ أَفِرَّ، فَانطَلَقَ بِي فَانْتَهَيْتُ إِلَيْهِ، فَلَمَّا رَآنِي تَبَسَّمَ وَقَالَ لِي: «يَا سَلْمَانُ أَبْشِرْ، فَقَدْ فَرَّجَ اللهُ عَنْكَ»، ثُمَّ تَلَا عَلَيَّ هَؤُلَاءِ الآيَاتِ: ﴿ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ

ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِهِۦ هُم بِهِۦ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِهِۦٓ إِنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّنَآ إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلِهِۦ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا۟ وَيَدْرَءُونَ بِٱلْحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُوا۟ ٱللَّغْوَ أَعْرَضُوا۟ عَنْهُ وَقَالُوا۟ لَنَآ أَعْمَٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَٰلُكُمْ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِى ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿٥٥﴾﴾، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ! وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَقَدْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: لَوْ أَدْرَكْتُهُ فَأَمَرَنِي أَنْ أَقَعَ فِي النَّارِ لَوَقَعْتُهَا، إِنَّهُ نَبِيٌّ لَا يَقُولُ إِلَّا حَقًّا، وَلَا يَأْمُرُ إِلَّا بِالْحَقِّ}[1].

واتە: سەلامەتی عەجەلیی دەڵێ: خوشکەزایەکم لە بیابانەوە (لە دەشتەوە) هاتبوو، پێی دەگوترا: قودامە، پێی گوتم، (واتە: خوارزایەکەم پێی گوتم): حەز دەکەم سەلمانی فارسیی ببینم، سڵاوی لێ بکەم، ئێمەش چووینە لای (نەیگوتوە: لە کوێ و چۆن)، لە مەدائین بوو (مەدائین ئێستا «سەلمان پاکی» پێ دەگوترێ، لەبەر ئەوەی سەلمانی فارسی دوایی لەوێ بە خاک سپێردراوە)، کە ئەو کاتە بەرپرسی بیست هەزار (٢٠٠٠٠) کەس بوو، (وا پێدەچێ (٢٠٠٠٠) سەربازی لەبەردەستدا بوو بێت)و، کە چووینە لای تەماشامان کرد لەسەر تەختێک دانیشتبوو، شتێکی دەچنی، لە پووشی دارخورما {(**خوص**) بەوە دەگوترێ: کە لە پووشی دارخورما، یان لە لقەکانی دارخورما، دەچنرێ، وەک چۆن لە کوردەوارییدا سەبەتە و بەرچنە و ئەوانە لە شووڵە دار دەچنرێن}، سڵاومان لێکرد، گوتم: ئەی ئەبوو عەبدوڵڵا! ئەمە خوارزایەکەمە (خوشکەزایەکمە) لە بیابانەوە، هاتوە بۆ لای من، حەزی کرد سڵاوت لێ بکات، گوتی: (**وَعَلَيهِ السَّلام وَرَحمَةُ اللهِ**)، سەلام و ڕەحمەتی خوا لەویش بێ، گوتم: دەڵێ: کە تۆی خۆشدەوێ، ئەویش گوتی: (**أَحَبَّهُ اللهُ**)، خوا خۆشی بوێ، دەڵێ: قسەمان کرد، پێمان گوت: ئەی ئەبوو عەبدوڵڵا! ئایا لە بارەی بنەچەکەی خۆتەوە، تۆ لە کێی و لە کوێوە هاتووی، بۆمان باس ناکەی؟ دەڵێ: گوتی: بنەچەکەی من، من لە کێم، من پیاوێکم خەڵکی ڕامهورموز (شارێکە ئەو کاتە لە ئێران بووە) و، ئێمە خەڵکێکی

---

(١) أَخرَجَهُ الطَّبَراني في الكَبير: ج٦، ص: ٢٤١ -٤٥، برقم: ٦١١٠.

مەجووسـیی بوویـن، پیاوێکـی نەصڕانیـی کـە خەڵکـی جەزیـرە بـوو {کاتـی خـۆی (**جَزيـرَةُ ابـن عمَـر**) مەشـهور بـووە}، لـە جەزیـرەوە هـات، (واتـە: لـە باکـووری کوردسـتانەوە)، کـە دایکـی لـە ئێمـە بـوو، (بـابی ئـەو پیـاوە نەصڕانییـە، ئافرەتێکـی لـە ڕامهورمـوز خواسـتوە)، لـە لامـان دابـەزی، (لـە لای ئێمـە نیشـتەجێ بـوو)، دێرێـک (پەرسـتگایەک)ی دروسـتکرد، کـە تەنیـا خـۆی خـوا پەرسـتیی تێـدا بـکات، مـن قوتابیـی بـووم بـە فارسـیی دەمخوێنـد، مێـرد منداڵێکـم لەگەڵـدا بـوو، لەوانـەی دەیویسـت فێـری خوێنـدن و نووسـین بـێ، هەمـوو ڕۆژێـک کـە دەهـات لێیدرابـوو دەگریـا، بـاب و دایکـی لێیـان دابـوو.

ڕۆژێک پێم گوت: چ شتێک دەتگریەنێ؟

گوتی: باب و دایکم لێم دەدەن.

پێمگوت: بۆچی لێت دەدەن؟

گوتـی: دەچمـە لای خاوەنـی ئـەو دێـرە، (ئـەو کەسـە نەصڕانییـە)، کاتێـک بـاب و دایکـم بزانـن، چـووم بـۆ لای لێـم دەدەن (لەبـەر ئـەوەی ئـەوان مەجووسـیی بـوون و، کابـراش نەصڕانیـی بـووە، نـەوەک بکەوێتـە ژێـر کاریگەریـی).

ئنجـا (ئـەو مێـرد منداڵـە، کـوڕە گەنجـە)، پێـی گوتـم: ئەگـەر بچیـە لای قسـەیەکی زۆر سەرسـوڕهێنەری لـێ دەبیسـتی، (شـتێکی لـێ دەبیسـتی، کـە ئێمـەی مەجووسـیی ئـەوە نازانین).

گوتـم: لەگـەڵ خۆتـم بـەرە بـۆ لای، چوویـن بـۆ لای، لـە بـارەی سـەرەتای دروسـتبوونی دروسـتکراوەکانەوە، قسـەی بـۆ کردیـن، لـە بـارەی سـەرەتای دروسـت بوونـی ئاسـمان و زەوی، لـە بارەی بەهەشـت و دۆزەخ، (وەک لە وەحیـی پێغەمبەراندا هاتـوە)و، چەنـد قسـەیەکی زۆر سەرسـوڕهێنەری بـۆ کردیـن (بـەلای ئەوانـەوە جێـی سەرسـوڕمان بـووە، شـتی وایـان نەبیسـتوە).

منیـش ئـاوا بـەو شـێوە هاموشـۆم دەکـرد، دەچـووم بـۆ لای، ئنجـا کۆمەڵێـک لـەو منداڵانـە (لـەو کـوڕە گەنجانـە)ی خەریکـی خوێنـدن بـوون، هەسـتیان پێکردیـن، ئەوانیـش لەگەڵـمان دەهاتـن، کاتێـک خەڵکـی ئاوەدانییەکـە پێیـان زانـی، هاتـن بـۆ لای و، پێیـان گـوت: فڵانکـەس! تـۆ بـووی بـە دراوسـێی ئێمـە، لـە دراوسـێیەتیی ئێمـە بـەس چاکـەت بینیـوەو، ئێمـە دەبینیـن کـە مێـرد منداڵەکانمـان هامووشـۆت دەکـەن، ئێمـەش دەترسـین بیـری مێـرد منداڵەکانمـان تێـک بـدەی، (واتـە: وەک خۆتیـان لـێ بکـەی و لـە بیـری مەجووسـیی هەڵیانگێڕییـەوە)، بۆیـە بـڕۆ لـە نێومـان بچـۆ دەرێ، گوتـی: بەڵـێ.

ئنجـا بابـای نەصڕانیـی (کـە دیـارە زانایەکـی نەصڕانیـی بـووە)، بـەو مێـرد منداڵـەی هاموشـۆی دەکـرد، پێـی گـوت: لەگەڵـم وەرە بـا بڕۆیـن، گوتـی: ناتوانـم، دەزانـی بـاب و دایکـم چەنـد لەسـەر مـن تونـدن، (سـەلمان دەڵـێ:) گوتـم: بـەڵام مـن لەگەڵـت دێـم بـۆ دەرەوە، منیـش منداڵێکـی هەتیـو بـووم (بابـم نەبـوو)، لەگەڵـی ڕۆیشـتم، بـە چیـای ڕامهورمـوزدا ڕۆیشـتین، پشـتمان بـە خـوا بەسـتبوو و، لـە بـەرو میـوەی درەختـەکان دەمانخـوارد (دەبـێ کەشـەکە هاویـن بووبـێ، کـە درەختـی بـەردار، میوەیـان پێـوە بـووە، ئنجـا هەنجیـرە کێویلکـە بـووە، تـوو بـووە)، ڕۆیشـتین تاکـو گەیشـتینە جەزیـرە، (واتـە: شـارەکەی خـۆی شـاری زانـا نەصڕانییـە)، چووینـە نەصیبیـن (جەزیـرە بـە هەموو دەڤەرەکـە گوتـراوەو نەصیبیـن شـارێک بـووە لـەوێ)، هاوەڵەکـەم (زانـا نەصڕانییەکـە) پێیگوتـم: ئـەی سـەلمان! لێـرە کۆمەڵێـک هـەن، کـە لـە هەمـوو خەڵکـی سـەر زەوی و خواپەرسـترن و، حـەز دەکـەم پێیـان بگـەم (بچمـە لایـان)، ڕۆژێکـی یەکشـەممە بـوو چووینـە لایـان، هەموویـان کۆببووبوونـەوە، [نەصڕانییـەکان وەک چـۆن مسـوڵمانان لـە ڕۆژانـی جومعـەدا کۆدەبنـەوە، ئەوانیـش لە یەکشـەمماندا کۆدەبنـەوەو جوولەکەکانیش لـە شـەمماندا]، (ئـەو زانـا نەصڕانییـە) هاوەڵەکـەم سـڵاوی لێکـردن، ئەوانیـش سـڵاویان لێکـردەوەو، لـە ڕوویـدا زۆر گـەش بـوون، (دڵخۆش بـوون)، گوتیـان: ئەو هەمـوو ماوەیە کـە دیـار نەبـووی، لـە کـوێ بـووی؟ ئەویش گوتـی: لـە لای هەندێـک لـە برایەکانـم بووم

لە وڵاتی فارس، دەڵێ: ئەوەی باسمان کرد، (قسە و باسیان کردوەو بەسەرهاتی خۆی بۆ گێڕاونەوە)، باسمانکرد، دوایی هاوەڵەکەم پێی گوتم: ئەی سەلمان! هەڵسە با بڕۆین، منیش پێم گوت: نا! لێمگەڕێ با لەگەڵ ئەوانەدا بم، (زۆر خوا پەرست و دیندار بوون)، ئەویش پێی گوتم: ئەوەی ئەوانە لە توانایاندا هەیە، تۆ لە تواناتدا نیە، ئەوانە لە یەکشەممەوە تاکو یەکشەممە بەڕۆژوو دەبن، (یەک هەفتە هیچ ناخۆن)، شەوگاریش ناخەون (وا دیارە شەوگار هەر خواپەرستییان کردوە)، تەماشام کرد پیاوێک لە پادشازادەکانیان لە نێودا بوو، وازی لە حوکمڕانیی هێنابوو، چوو بووە نێو ئەو خواپەرستییەوە، لە نێویاندا مامەوە، تاکو ئێوارەمان کرد (گەیشتینە ئێوارە)، ئیدی هەرکامێکیان یەک لە دوای یەک چوو بۆ ئەو ئەشکەوتەی کە خۆی تێیدا بوو، پێشتر خواپەرستیی تێدا دەکرد، (هەر کامێکیان ئەشکەوتێکی هەبووە، پەنایەکی هەبووە)، ئنجا کاتێک ئێوارەمان کردەوە ئەو پیاوەی کە پادشازادە بوو (لە کوڕانی پاشایان بوو)، گوتی: ئەو کوڕە کێیە و چی دەکات؟ (دیارە لە زانا نەصرانییەکەی پرسیوە)، با یەکێک لە ئێوە لەگەڵ خۆی بیبات، گوتیان: تۆ بیبە، لەگەڵ خۆتی بەرە، بیحەوێنەوە، پێی گوتم: سەلمان هەڵسە، لەگەڵ خۆیدا بردمی تاکو چوو بۆ ئەشکەوتەکەی کە تێیدا بوو، گوتی: ئەی سەلمان! ئەمە نانە و ئەمەش پێخۆرە، هەر کاتێک زۆرت برسییبوو، لێی بخۆ و، هەر کاتێک کە سەرحاڵ بووی توانات هەبوو بەڕۆژوو بە و، ئەوەندەی کە بۆت دەکرێ، نوێژان بکە و، هەر کاتێک کە تەنبەڵ بووی، (چیدیکە نەتتوانی) بخەوە، (خواردن و خواردنەوەکەت، دەبێ بە ئەندازەی زۆر پێویستیی بێ و، هەروەها خەویشت)، دوایی هەڵسا بۆ خواپەرستییەکەی، تەنیا ئەوەندە قسەی لەگەڵم کرد، (تەنیا ئەوەندە دواندمی)و، تەماشای نەکردمەوە، خەمێکی زۆر دایگرتم، چونکە لە ماوەی ئەو حەوت ڕۆژەدا، هیچ کەسێک منی نەدواند، هەر کەسە خەریکی خواپەرستیی خۆی بوو، تاکو یەکشەمی داهاتوو، ئەو پادشازادەیە هاتە لام و چووینەوە، بۆ ئەو شوێنەی کە لێی کۆدەبوونەوە، کە هەموو ڕۆژانێکی یەکشەم لەوێ کۆدەبوونەوەو، لەوێ

ڕۆژوویـان دەشـكاند، (تاكـو ئـەو یەكشـەممەیە كـە لـەوێ كۆدەبوونـەوە، بـە ڕۆژوو دەبـوون)، هەندێكیـان بـە دیـداری هەندێكیـان دەگەیشـتن و سـڵاویان لـە یەكـدی دەكـرد، دوایـی تاكـو یەكشـەممەی داهاتـوو یەكدییـان نەدەبینیـەوە، ئێمـەش گەڕاینەوە بـۆ مەنزەڵەكـەی خۆمـان و، وەک جـاری یەكـەم، دووبـارە پێـی گوتمـەوە: ئەمـە خواردنـە و، ئەمـەش پێخـۆرە، هـەر كاتێـک زۆرت برسـیبوو، بخـۆ و، هـەر كاتێـک كـە توانیـت بـەڕۆژوو بـە، (دیـارە وەک خۆیانیـان ئەركـدار نەكـردوە، كـە لـە یەكشـەم تاكـو یەكشـەم بـە ڕۆژوو بـێ، گوتوویانـە: هـەر كاتێـک كـە زۆرت برسـی بـوو، بخـۆ و، ئەگـەر توانیـت بـەڕۆژوو بـە، ئەوەنـدەی كـە دەتوانـی نوێـژ بكـە و، هـەر كاتێـک نەتتوانـی بخـەوە)، دوایـی دووبـارە بـۆ هەفتـەی دووەم چـۆوە نێـو خواپەرسـتییەكەی و، ئـاوڕی لـێ نەدامـەوە، تاكـو یەكشـەممەی داهاتـوو، نەیدواندمـەوە، منیـش خەمێكـی زۆر دایگرتـم و زۆر دڵتەنـگ بـووم و، لـە دڵـی خۆمـدا بڕیـاری ڕاكردنـم دا، گوتـم: بـڕۆم، بـەڵام گوتـم: بـا دوو یەكشـەممە، سـێ یەكشـەممەی دیكـە چـاوەڕێ بكـەم، (دوو هەفتـە، سـێ هەفتـە)، كاتێـک كـە یەكشـەم داهاتـەوە، چووینـەوە بـۆ لایـان، دووبـارە كۆبوونـەوەو ڕۆژوویـان شـكاند، ئـەو پیـاوە كـە پادشـازادە بـوو، پێیگوتـن: مـن دەمـەوێ بچـم بـۆ (**بَیتُ المَقـدِس**)، ئەوانیـش پێیـان گـوت: بۆچـی دەچـی بـۆ ئـەوێ، چیـت دەوێ؟ گوتـی: نەمبینیـوە، دەمـەوێ بچـم (**بَیـتُ المَقـدِس**) ببینـم، گوتیـان: ئێمـە دەترسـین كـە شـتێكت لـێ بـێ و، دوایـی جگـە لـە ئێمـە ببێتـە سەرپەرشـتیارت و، ئێمـە دەمانـەوێ خۆمـان لـە خزمەتتـدا بیـن، گوتـی: ئاخـر لەبـەر ئـەوەی (**بَیْـتُ المَقـدِس**)م، نەبینیـوە، دەبـێ بچـم، كاتێـک كـە بیسـتم باسـی ئـەوەی كـرد، زۆر دڵخـۆش بـووم و، گوتـم: پێكـەوە بە سـەفەر دەچیـن و خەڵـک دەبینیـن، ئـەو خـەم و دڵتەنگییـەی دایگرتبـووم، لێـم لاچـوو.

ئیـدی مـن و ئـەو دەرچوویـن و، ئـەو بەڕێـوەش لـە یەكشـەممەوە تاكـو یەكشـەممە بـەڕۆژوو دەبـوو، شەوەكەشـی هـەر شـەو نوێـژی دەكـردو ڕۆژەكەشـی دەڕۆیشـت، [هەڵبەتـە دەبـێ جـار جـار سـەرخەوێكی شـكاند بـێ، بـەڵام سـەلمان ئـاوای گێڕاوەتـەوە، بـۆ ئـەوەی كـە بـە زێدەڕۆییـەوە خـوا پەرسـتیی و ڕۆژوو گرتـن

و عیبادەتەکەی وێنا بکات، ئەگەرنا بە تەئکید یان شەو، یان ڕۆژ سەرخەوێکی شکاندوە، چونکە مرۆڤ ناتوانێ بەبێ خەو و پشوودان، بەردەوام بێ]، کاتێک کە دادەبەزین، هەڵدەستا نوێژی دەکردن، ئیدی هەر بەو شێوەیە بوو، تاکو چووینە لای (**بَیتُ المَقدِس**)، پیاوێکی ئیفلیج لە دەرگا دانیشتبوو، داوای لە خەڵک دەکرد، کە بەلایدا تێپەڕین، بەو پیاوە کە من لەگەڵیدا بووم پێیگوت: پێم ببەخشە، (هاوکاریم بکە)، ئەویش گوتی: هیچ شتێکم نیە بتدەمێ، چووینە نێو (**بَیتُ المَقدِس**)ەوە، (دیارە ئەو کاتە مزگەوت بووە)، کاتێک کە خەڵکی (**بَیتُ المَقدِس**) بینییان، زۆر پێی دڵخۆش بوون و، بە ڕووی خۆش و گەشەوە پێشوازییان لێکرد، ئەویش گوتی: ئەمە غوڵامی منە، (واتە: ئەو کوڕە گەنجە لەگەڵ منە)، ئاگاتان لێی بێ و، چاودێریی بکەن، ئەوانیش لەگەڵ خۆیان بردیانم و، نان و گۆشتیان دامێ، ئەویش چۆوە نێو نوێژەکەی، (نێو خواپەرستییەکەی)، ئاوڕی لێ نەدامەوە تاکو یەکشەممەی داهاتوو، دوایی ئاوڕی لێ دامەوە گوتی: ئەی سەلمان! من دەمەوێ سەرخەوێک بشکێنم، هەر کاتێک سێبەر گەیشتە ئێرە و ئێرە، هەڵمستێنە، ئیدی سەری خستە سەر زەوی و خەوت، کاتێک سێبەر گەیشتە ئەو شوێنەی کە دەیگوت، هەڵم نەستاند، بەزەییم پێداهات لەبەر ئەوەی زۆر ماندوو بوو، پێویستی بە پشوودان بوو، هەڵمنەستاند، دوایی کە هەڵسا بە شپرزەیی هەڵسا، گوتی: ئەی سەلمان! ئەدی پێم نەگوتی: ئەگەر سێبەر گەیشتە ئێرە و ئێرە، هەڵمستێنە؟ گوتم: با! بەڵام لە ڕووی بەزەیی پێدا هاتنەوەوە، کە بینیم زۆر ماندووی و، زۆر خۆت ماندوو دەکەی و ڕەنج دەدەی، هەڵمنەستاندی، گوتی: بێ قەزا بی سەلمان، من حەز ناکەم هیچ کاتێک لە ڕۆژگارم لەدەست بچێ، کە چاکەیەکم بۆ خوا تێدا ئەنجام نەدابێ، دوایی پێیگوتم: ئەی سەلمان! بزانە کە باشترین ئایینی ئەمڕۆمان لەم ڕۆژگارەماندا، بریتیە لە نەصرانییەت، گوتم: ئایا لەمڕۆ بەدواوە، ئایینێکی دیکەی باشتر لە نەصرانییەت پەیدادەبێ؟ ئەوە هەر وشەیەک بوو، کەوتە سەر زمانم، (نازانم چۆن بوو ئەو قسەیەم

بەزاردا داهات)، گوتی: بەڵێ! نیزیکە پێغەمبەرێک بێ، ڕەوانە بکرێ کە دیاریی دەخوات، بەڵام شتی خێرو صەدەقە ناخوات و، لە نێو دوو شانەکانی دا مۆری پێغەمبەرایەتیی هەیە، هەر کاتێک ئەوت بینی، شوێنی بکەوەو بەڕاستی بزانە، گوتم: ئەگەر فەرمانیشم پێ بکات، کە واز لە نەصرانییەت بێنم؟ گوتی: بەڵێ، چونکە ئەو پێغەمبەرێکە، تەنیا فەرمان بە هەق دەکات و، تەنیا هەق دەڵێ، سوێند بە خوا ئەگەر ببینم و فەرمانم پێ بکات بچمە نێو ئاگر، دەچمە نێوی.

دوایی ئێمە ویستمان لە (**بَيتُ المَقدِس**) بچینە دەر، بەلای ئەو ئیفلیجەدا ڕۆیشتین، دووبارە پێیگوتەوە: تۆ چوویە نێو ژووری مزگەوت و هیچ شتێکت نەدامێ و، ئێستاش دەچیە دەرێ، شتێکم بدەیە، ئاوڕی دایەوە کەسی لەو دەورە نەبینی، گوتی: دەستتم وێبدە، دەستی وێدا، ئەویش دەستی گرت و گوتی: هەڵسە بە ئیزنی خوا، هەڵسا! ڕێک و ساغ بوو، (واتە: حاڵەتە ئیفلیجییەکەی نەما)، ڕۆیشتەوە بەرەو لای ماڵ و منداڵی، منیش هەروا چاوی خۆم بە دوا خست و تەماشام دەکرد، زۆر سەرم سوڕما لەوەی کە بینیم و، هاوەڵەکەشم بە خێرایی ڕۆیی، منیش شوێنی کەوتم، (دیارە دەبێ ئەو تۆزێ ڕەت بووبێ)، کۆمەڵێک لە عەشیرەتی کەلب (واتە: لە عەرەبە خێڵەکییەکان) پێمگەیشتن و، منیان بە دیل گرت و سواری حوشترێکیان کردم و کەلەبچەیان کردم، [گرتوویانەو ئەو کاتە یەکێک لەو ڕێیانەی کە خەڵکی لێوە کراوە بە کۆیلە، بەدیل گرتنی خەڵک بووە]، هەروەها فرۆشیاران دەستا و دەستیان پێ کردم، تاکو گەیشتمە مەدینە، پیاوێک لە پشتیوانەکان منی کڕی و، منی لەسەر باخێکی دارخورما دانا، (کە خزمەتی ئەو باخە دارخورمایە بکەم)، لەوێش فێری چنینی ئەو شتانە بووم، (ئەگەر حەسیر بووە، ئەگەر بەرچنە بووە، بەڵام لە پووشی دارخورما لە لقەکانی دارخورما چۆن سەبەتە و بەرچنە و سەوە، لە کوردەواریی خۆماندا لە شولکەداری بی و سپیدارو جۆرە درەختەکانی دیکە دەچنرێن)، ئەوە بوو کە من پووشی دارخورمام بە درهەمێک دەکڕی و، دوایی دروستم دەکرد، (شتێکم لێ

دروست دەکرد بە کەڵکی شتتێکردن بێ، وەک دەفر، یان وەک حەسیر ڕابخرێ)، بە دوو درهەم دەمدا، دوایی درهەمێکم دووبارە دەدایەوە، بە پووشی دارخورما و، درهەمێکیشم خەرج دەکرد، چونکە حەز دەکەم لە کردەوەی دەستی خۆم بخۆم، ئنجا ئەو کاتە کە بەردەوام بوو لەسەر دروستکردنی ئەو شتانە، لە پووشی دارخورما، فەرماندەی بیست هەزار (٢٠٠٠٠) کەس بوو، بەڵام دەیگوت: ئێستاش دەمەوێ لە کردەی دەستی خۆم بخۆم، (ئەو کاتە فێری ئەوە بووە لە کاتێکدا کە ئەو باخەی بۆ ئەو ئەنصاڕییە سەرپەرشتییکردوە و خزمەت کردوە)، ئەو کاتەی ئێمە لە مەدینە بووین، پێمان گەیشت کە پیاوێک لە مەککە پەیدابووە، پێی وایە خوا (**عَزَّ وَجَلّ**) ڕەوانیکردوە بە پێغەمبەر، ئێمە ماوەیەک کە خوا بیەوێ ماینەوە، پێیچوو، دوایی کۆچی کرد بۆ لامان، (دیارە سەلمان پێشتر هەواڵ و دەنگوباسی پێغەمبەری ﷺ بیستوە)، گوتم: سوێند بە خوا، دەبێ تاقیی بکەمەوە، چووم بۆ بازاڕ گۆشتی حوشترم کڕی بە درەمێک، دوایی کوڵاندم و، قاپێک تشریبم لێ دروستکرد (واتە: گۆشت و نان پێکەوە)و، بۆیم برد (دەبێ لە مەنجەڵێک، دەفرێک، کیتەڵەیەک، گۆزەیەکدا بووبێ)، لەسەر شانی خۆمم دانا و بۆم برد، تاکو لە پێش دەستیم دانا، ئەویش فەرمووی: ئەمە چییە؟ ئایا صەدەقەیە، یاخود دیارییە؟ گوتم: بەڵکو صەدەقەیە، بە هاوەڵانی فەرموو: بخۆن بە ناوی خوا، بۆ خۆی دەستی گرتەوەو نەیخوارد، چەند ڕۆژێک مامەوە، دوایی دووبارە جارێکی دیکە بە درەمێک گۆشتم کڕی، وەک پێشێ کردم بە تێگوشین و هەڵمگرت و بۆم برد، لە پێشیم دانا، ئەویش فەرمووی: ئەمە چییە؟ دیارییە، یاخود خێرو صەدەقەیە؟ گوتم: بەڵکو دیارییە، بە هاوەڵانی فەرموو: بخۆن بە ناوی خوا و، لەگەڵی خواردن، گوتم: سوێند بە خوا ئەمە ئەوەیە، کە دیاریی دەخوات، بەڵام خێرو صەدەقە ناخوات، دوای تەماشام کرد مۆری پێغەمبەرایەتییم لەنێو هەردوو شانی دا بینی، وەک هێلکە کۆترێک بوو، (واتە: ئەو دوو نیشانەیەی کە کاتی خۆی زانا نەصرانییەکە پێیگوتبوون، هەردووکیان

تیـدا دیـتن)، بۆیـە مسـوڵمان بـووم، ڕۆژێـک پێمگـوت: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ نەصڕانییـەکان چ جـۆرە خەڵکێکـن؟ فەرمـووی: خێریـان پێـوە نیـە، منیـش زۆر زۆرم خۆشدەویسـتن، بـە هـۆی ئـەوەوە کـە لـە خۆماندووکـردن و تاعـەت و عیبادەتیانـم بینیبـوو، دوای چەنـد ڕۆژێـک گوتـم: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ نەصڕانییـەکان چ جـۆرە خەڵکێکـن؟ فەرمـووی: خێریـان پێـوە نیـە و، کەسـێکیش خۆشـیبوێن خێـری پێـوە نیـە، لـە دڵـی خۆمـدا، گوتـم: دە سـوێند بـە خـوا مـن خۆشـمدەوێن، ئەویـش کاتێـک بـوو کـە پێغەمبـەر ﷺ سووپایەکانی دەنـاردن و، شمشـێری لـە کالان دەرهێنـا بـوو، لـە دژی ئەهلـی کوفـر کـە شـەڕیان پـێ دەفرۆشـت، مەفرەزەیـەک دەڕۆیـی، مەفرەزەیـەک دەهاتـەوە، (یانـی: بەشـێک لـە سـووپا دەچـوو بەشـێک دەهاتـەوە) و شمشـێر خوێنـی لـێ دەتـکا، گوتـم: ڕەنگـە ئێسـتا وەحیـی بـۆ بـێ، کـە مـن خۆشـمدەوێن و، کەسـێک بنێـرێ و لـە گەردنـم بـدات، بۆیـە لـە ماڵـێ دانیشـتم، ڕۆژێـک نوێنـەر هـات بـۆ لام، (پێغەمبـەر ﷺ کەسێکی نـارد بـۆ لام)، گوتـی: سـەلمان وەڵام بـدەوە، گوتـم: وەڵامـی کـێ بدەمـەوە؟ گوتـی: وەڵامـی پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە دڵـی خۆمـدا گوتـم: بـە خـوا ئـەوە بـوو کـە لێـی دەترسـام، گوتـم: باشـە بـڕۆوە، منیـش ئێسـتا پێـت دەگـەم، ئەویـش گوتـی: نەخێـر سـوێند بـە خـوا دەبـێ لەگـەڵ خۆمـدا بێـی، منیـش وام بیـر لـێ کـرد بـۆوە، کـە ئەگـەر ئـەو بـڕوات، منیـش ڕابکـەم، بـەڵام لەگـەڵ خۆیـدا بردمـی، تاکـو بردمـی بـۆ لای پێغەمبـەر ﷺ، کاتێـک پێغەمبـەر ﷺ منـی بینـی، بـە زەردەخەنـە پێکەنیـی و فەرمـووی: ئـەی سـەلمان! مـوژدەت لـێ بـێ خـوا ﷻ دەرووی لێکردیـەوە، دوایـی ئـەم ئایەتانـەی بەسـەردا خوێندمـەوە:

﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَـٰهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ مِن قَبْلِهِۦ هُم بِهِۦ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِهِۦٓ إِنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّنَآ إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلِهِۦ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُو۟لَـٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا۟ وَيَدْرَءُونَ بِٱلْحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَـٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُوا۟ ٱللَّغْوَ أَعْرَضُوا۟ عَنْهُ وَقَالُوا۟ لَنَآ أَعْمَـٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَـٰلُكُمْ سَلَـٰمٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِى ٱلْجَـٰهِلِينَ ﴿٥٥﴾ ﴾.

واتە: ئەوانەی پێشتر کتێبمان پێداون، ئا ئەوانە بڕوای پێدێنن (بە قورئان)، (کە سەلمان یەکێکیان بووە)و، کاتێک بەسەریاندا بخوێندرێتەوە دەڵێن: بڕوامان پێ هێنا، کە ئەوە هەقە لە پەروەردگارمانەوە، ئێمە پێشتریش ملکەچ بووین (شوێن کتێبە پێشووەکانی خوا کەوتبووین و شوێن پێغەمبەرانی پێشووی خوا کەوتبووین) ﴿٥٢﴾ ئا ئەوانە دوو جاران پاداشتیان دەدرێتەوە بەهۆی خۆڕاگرییانەوە (لەسەر ئەوە کە واز دێنن لە ئایین و بەرنامەی پێشوویان و، بڕوا دێنن بە ئایین و بەرنامەی کۆتایی خوا ﷻ کە ئەوە خۆڕاگریی دەوێ، هەروەها خۆڕاگرییان لەسەر بەرنامە پێشووەکە، تاکو بەرنامەی کۆتایی هاتوە، ئەوەی هەق بووە، هەروەها خۆڕاگرییان لەسەر ئەوەی توانج و پلاریان تێدەگیرێ کە واز لە ئایینی پێشوویان دێنن، هەمووی دەگرێتەوە) و، لە بەرانبەر خراپەدا چاکە دەکەن، (بە چاکە خراپە پاڵ پێوەدەنێن)و، لەوەی کە پێمانداون، دەبەخشن ﴿٥٣﴾ کاتێک کە قسەی پووچ دەبیستن، وازی لێ دێنن، (پشتی تێدەکەن)و، دەڵێن: کردەوەی خۆمان بۆ خۆمان و کردەوەی خۆشتان بۆ خۆتان، سەلامتان لێ بێ، ئێمە خوازیاری نەفامان نین (قسەیان لەگەڵدا بکەین).

ئەمە مانای دەقی ئایەتەکان بوو.

(ئنجا سەلمان بەسەرهاتەکەی خۆی بۆ پێغەمبەر ﷺ گێڕاوەتەوە، دەڵێ:) گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ سوێند بەو کەسەی تۆی بە هەق ناردوە، لێم بیست کە دەیگوت (ئەو زانایەی کە سەلمان لەسەر دەستی بۆتە نەصرانیی)، ئەگەر بیگەمێ و فەرمانم پێبکات بچمە نێو ئاگر، دەچمە نێو ئاگر، چونکە ئەو پێغەمبەرێکە کە تەنیا هەق دەڵێ و، تەنیا فەرمان بە هەق دەکات.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ دوای ئـەوەی لـە چـل و دوو (٤٢) ئایەتـی پێشـوودا، شـەش قۆنـاغ لـە بەسـەرهاتی مووسـا و هارووونـی بـرای (عَلَيْهِـما الصَّـلَاةُ وَالسَّلَام)، لەگـەڵ گەلەکەیـان بەنـوو ئیسـرائیل و، دوژمنـە ناحەزەکانیـان: فیرعـەون و دارو دەسـتەکەی و گەلەکـەی دا، خسـتنە ڕوو، لـە کۆتایـی ئـەوەدا دەفەرمـوێ:

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ ٱلْأُولَىٰ ﴾، (خـوا ﷻ دەفەرمـوێ:) بـە دڵنیایـی ئێمـە کتێبـمان بـە مووسـا ؈دا، دوای ئـەوەی سـەدە پێشـوەکانمان فەوتانـدن، واتـە: ئـەو کۆمەڵگایانـەی کـە لـەو سـەدە پێشـووانەدا، دەژیـان فەوتاندمانــن، ﴿ بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ ﴾، بەرچـاو ڕوونییەکانـی بـۆ خەڵکـی تێدابـوون، ﴿ وَهُدًى وَرَحْمَةً ﴾، هەروەهـا ڕێنمایـی و بەزەییـش بـۆ خەڵـک، ﴿ لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴾، بۆیـە کتێبـمان بـە مووسـادا: بەڵکـو خەڵـک بیریـان بکەوێتـەوە، ڕاسـتییەکانیان بیـر بکەوێتـەوە، کـە لـە زکماکیانـدا دانـراون و، پەنـدو دەرس وەربگـرن.

ئنجـا خـوا ﷻ ڕوو دەکاتـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ و، لـە پشـت ئەویشـەوە، ڕوو دەکاتـە بـڕواداران، هەروەهـا مرۆڤـەکان بـە گشـتیی، تاکـو بۆیـان بخاتـە ڕوو، کـە ناگونجـێ ئـەم قورئانـە لـە جگـە لـە خـواوە سـەرچاوەی گرتبـێ و، لـە جگـە لـە خواوە هاتبـێ، چونکـە پـڕە لـە نهێنیـی و، ئـەو نهێنییانـەش تەنیـا لـە لای خـوای پـەروەردگارو خاوەنـی گـەردوون و، خاوەنـی ڕابـردوو و، داهاتـوو و، زانیـار، پارێـزراون، بەشـێک لـەو نهێنییانـەش، ئـەو نهێنییانـەن، ئـەو وردەکارییانـەن، کـە لـە ژیانـی پێغەمبەرانـدا بـوون (عَلَيْهِـمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، ئەگـەر مووسـا و هاروونـن، ئەگـەر شـوعەیبە لەگـەڵ خەڵکـی مەدیـەن، ئەگـەر پێغەمبەرانـی دیکـەن، کـە خـوا ﷻ ئـەو وردەکارییانـەی لـە بەسـەرهاتی ئـەو پێغەمبەرانـەدا بـووە، لەگـەڵ گەلەکانیـان، وەک خۆیـان بـۆ

موحەممەدیان ﷺ دەگێڕێتەوەو، ئەو نهێنیی و وردەکارییانەی بۆ خستوونە دوو توێی ئەم قورئانەوە، ئەو نهێنیی و وردەکارییانەی لە قووڵایی و لە تاریکاییەکانی مێژوو و ڕابردوودان و، تەنیا لەلای خوان ﷻ.

کەواتە: ئەم قورئانە کەسێک ناردوویەتی کە ئاگاداری ڕابردووی ژیانی بەشەرو، قۆناغە پێشووەکان و سەدە پێشووەکان و، کۆمەڵگا پێشووەکان و وردەکارییەکانی ژیانی پێغەمبەرانە (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**)، بۆیە ڕوو دەکاتە پێغەمبەری خاتەم ﷺ، هەروەها لە پشت ئەویشەوە ڕوو دەکاتە هەموو مرۆڤایەتیی و دەفەرموێ: ﴿وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَى ٱلْأَمْرَ﴾، واتە: تۆ لە لای ڕۆژئاوا نەبووی (واتە: لە لای ڕۆژئاوای **طوور**)، کاتێک کە پرۆسەی وەحیی ناردنمان بۆ مووسا عليه السلام ئەنجام دا، کارەکەمان بۆ تێپەڕاند، ﴿وَمَا كُنتَ مِنَ ٱلشَّٰهِدِينَ﴾، هەروەها تۆ لە چاودێران و ئامادەبووان نەبووی، تاکو ئەو وردەکارییانە بزانی، کە خوا ﷻ چۆن وەحیی بۆ مووسا نارد؟ وەک لە دەرسەکانی پێشوودا باسمان کرد، کە چ لە ڕووی جوگرافییەوە، چ لە ڕووی چۆنیەتییەوە، خوا ﷻ زۆر بەوردیی دیمەنی وەحیی ناردن و، فەرمایشتکردنی خۆی لەگەڵ مووسادا عليه السلام بۆ ئێمە ڕوون کردۆتەوە، بەڵکو ئەوە ئێمەین کە ئەو وردەکارییانەمان بۆ تۆ ناردوون و، ئەو نهێنییانەمان بۆ تۆ کەشف کردوون، یانی: لە ئەنجامی ئەوەدا کە گەلەکەی تۆ ماوەیەک بووە بێ خەبەر بووە، لە هەواڵ و دەنگ و باسی وەحیی ناردنی خوا ﷻ بۆ پێغەمبەران، بۆیە ئێمە ئەو وەحییەمان بۆ تۆ ناردوە، ﴿وَلَٰكِنَّآ أَنشَأْنَا قُرُونًا﴾، بەڵام ئێمە چەند سەدەیەکمان پێگەیاندن لە ڕابردوودا، ﴿فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ ٱلْعُمُرُ﴾، ئنجا ئەو خەڵکەی کە تۆ لە نێویاندا ڕەوانکراوی، تەمەنێکی درێژیان بەسەر بردو سەدەکان تێپەڕین، بێ ئەوەی وەحیی بێ، ﴿وَمَا كُنتَ ثَاوِيًا فِىٓ أَهْلِ مَدْيَنَ﴾، هەروەها تۆ نیشتەجێ نەبووی لە نێو خەڵکی مەدیەندا، ﴿تَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا﴾، کە ئایەتەکانی ئێمەیان بەسەردا بخوێنیەوە، بەسەر خەڵکی مەدیەندا، ﴿وَلَٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ﴾، بەڵکو هەر ئێمە نێرەربووین،

کە شوعەیبمان عليه السلام؟ نارد بۆ لای خەڵکی مەدیەن و، ئێستا کە بەسەرهاتی شوعەیب و خەڵکی مەدیەن بۆ تۆ دەگێڕینەوەو، چۆنیەتیی فەرمایشتکردنمان لەگەڵ مووسادا عليه السلام بۆ تۆ دەگێڕینەوە، ئەوە ئێمەین ئەگەرنا تۆ لەوێ نەبووی و، هیچ کەسیش لەوێ نەبوو، لەوانەی ئێستا هەن، تاکو دەنگ و باس و هەواڵەکە، ئاوا بەوردیی بگێڕنەوە.

﴿ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا ﴾، هەروەها تۆ لە تەنیشت **طوور**ِ نەبووی، کاتێک کە بانگمان کرد، بانگی مووسامان کرد: ﴿ أَن يَـٰمُوسَىٰٓ إِنِّىٓ أَنَا ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴾، کە ئەی مووسا! دڵنیابە من خوام پەروەردگاری جیهانییان، کاتێک ئاوا بانگمان کرد، تۆ لە تەنیشت **طوور**ِ نەبووی، ﴿ وَلَـٰكِن رَّحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ﴾، بەڵکو ئەو پەیام و وەحییەمان بۆ تۆ نارد، وەک بەزەییەک لە پەروەردگارتەوە، ﴿ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ ﴾، تاکو کۆمەڵێک بترسێنی، وریا بکەیەوە، کە لە پێش تۆدا، هیچ ترسێنەرو ورياکەرەوەیان بۆ ڕەوان نەکراون، ﴿ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴾، بەڵکو پەند وەربگرن و بیریان بکەوێتەوەو، ڕاستە ڕێ بگرن و واز لە هی چەوت بێنن.

﴿ وَلَوْلَآ أَن تُصِيبَهُم مُّصِيبَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا۟ رَبَّنَا لَوْلَآ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ ءَايَـٰتِكَ وَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، ئەگەر لەبەر ئەوەش نەبووایە بەڵایەکیان تووش بێ، بە هۆی ئەوەوە دەستەکانیان پێشیدەخەن، کە کوفرو گوناهو تاوان و لادانە، ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە، بەڵایەکیان تووش بێ بەهۆی کردەوە خراپەکانیانەوە، ئەوەی دەستەکانیان ئەنجامی دەدەن، ئنجا ئەو کاتە بڵێن: پەروەردگارمان! بۆچی پێغەمبەرێکت بۆ لا نەناردین، ﴿ فَنَتَّبِعَ ءَايَـٰتِكَ ﴾، کە شوێن ئایەتەکانت بکەوین، ﴿ وَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، سەرەنجام لە بڕواداران بین! ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە، کە ئاوا بڵێن، دوای ئەوەی بەڵایان بەسەر دێ، تۆمان بۆلا ڕەوان نەدەکردن، بەڵام بۆ ئەوەی بیانوو بڕاویان بکەین و بەڵگەیان لەسەر تەواو بکەین، بۆیە تۆمان نارد.

﴿ فَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ مِنْ عِندِنَا ﴾، کەچی دوای ئەوەی هەقیان لەلای ئێمەوەش بۆ هات، ﴿ قَالُوا۟ لَوْلَآ أُوتِىَ مِثْلَ مَآ أُوتِىَ مُوسَىٰٓ ﴾، گوتیان: دەبوایە هەمان شت کە بە مووسا دراوە، پێی بدرێ، مەبەست ئەو موعجیزە بەرهەستانەیە، کە بە مووسا درابوون، بە تایبەت گۆچانەکەی و دەستی، هەروەها نیشانە و موعجیزە یاسا دڕەکانی دیکە، ﴿ أَوَلَمْ يَكْفُرُوا۟ بِمَآ أُوتِىَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ﴾، ئەدی ئەوانەی کە بێبڕوا بوون بە تۆ، پێشتر بەوەی کە بە مووساش درابوو، بێبڕوا نەبوون؟ واتە: کوفر هەمووی یەک میللەتە، وەک چۆن ئەو کافرانە ئێستا بە تۆ بێبڕوان، کاتی خۆی کافرەکانیش لە ڕۆژگاری مووسادا ﷵ، بە مووسا بێبڕوا بوون، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو هەموو موعجیزانەشی پێدرابوون؟ ﴿ قَالُوا۟ سِحْرَانِ تَظَٰهَرَا ﴾، کە بە خۆی و بە هاڕوونی براییان گوت: دوو جادووگەرن، پشتی یەکدیی دەگرن، ﴿ وَقَالُوٓا۟ إِنَّا بِكُلٍّ كَٰفِرُونَ ﴾، گوتیشیان: ئێمە بە هەرکامێکیان بێبڕواین، واتە: ئەگەر مەسەلە موعجیزە و بەڵگەی یاسا دڕ بێ، کاتی خۆی کافرەکانی ڕۆژگاری مووساش، بە مووسا بێبڕوا بوون، هەرچەندە ئەو هەموو موعجیزە یاسا دڕانەشی پێدرا بوون و، خۆیشی و هاڕوونی برایشیان تۆمەتبار کرد، بەوەی کە دوو جادووگەرن، پشتی یەکدیی دەگرن.

﴿ قُلْ فَأْتُوا۟ بِكِتَٰبٍ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَآ أَتَّبِعْهُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾، خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: تۆ پێیان بڵێ: کتێبێک لەلایەن خواوە بێنن، کە پڕ هیدایەتتر بێ، لەو دووانە (واتە: لە قورئان و لە تەوڕات)، تاکو شوێنی بکەوم، ئەگەر ڕاست دەکەن، یاخود پڕ هیدایەتتر بێ لە (تەوڕات و ئینجیل)، بەڵام زیاتر وا پێدەچێ مەبەست (قورئان و تەوڕات) بێ، ئەگەر ڕاست دەکەن، فەرموون کتێبێکی دیکە بێنن، هیدایەتی زیاتری تێدا بێ، زیاتر مایەی هیدایەت و بەرچاو ڕوونکردنەوە بێ، ﴿ فَإِن لَّمْ يَسْتَجِيبُوا۟ لَكَ ﴾، بەڵام ئەگەر وەڵامیان نەدایەوە، نەیانهێنا (کتێبێکی وایان نەهێنا) کە ناشیهێنن، ﴿ فَٱعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَآءَهُمْ ﴾، دەجا بزانە کە ئەوانە شوێن ئارەزووەکانیان

دەکەون، لە جیاتی کەوتنە شوێن (هُدى)، کەوتوونە شوێن (هَوى)، (وَمَنِ اتَّبَعَ الهَوى فَقَد هَوى)، هەر کەسێک بەدوای ئارەزوو بکەوێ، دەکەوێ، ﴿ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ ٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ بِغَيْرِ هُدًى مِّنَ ٱللَّهِ ﴾، ئایا کێش گومڕاترە لە کەسێک، بە دوای ئارەزووی خۆی دەکەوێ، بەبێ ڕێنماییەک لە خواوە؟ بە دوای پێخۆش بوون و ئارەزووی خۆی دەکەوێ، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، بە دڵنیایی خوا کۆمەڵی ستەمکاران، ناخاتە سەر ڕاستە ڕێ، لێرەدا (لَا يَهْدِى) بە مانای ڕێنمایی کردن نیە، خوا ﷻ ڕێنمایی هەموو کەسی کردوە، لێرەدا هیدایەت، یانی: خستنە سەر ڕاستە ڕێ، خوا ﷻ ڕاستەڕێیان ناکات، بە تۆبزیی بیانخاتە سەر ڕێی ڕاست، بەس ڕێیەکەیان دەخاتە بەرچاو، چونکە ئەگەر ڕێیان نەخاتە بەرچاوو ڕێنماییان نەکات، ڕێیان پێشان نەدات، بەڵگە و بیانوویان دەبێ، بەڵام خوا ﷻ ڕێیان پێشان دەدات، ئەمما بە تۆبزیی ملیان ناگرێ بیانخاتە سەر ڕاستە ڕێ.

﴿ وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ ٱلْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە قسەمان بۆ پەیوەست کردوون، بەڵکو پەند وەربگرن، واتە: ڕێنمایی خۆمانمان لێ نەپچڕاندوون، بەردەوام کتێبەکانمان بۆ دابەزاندوون و، پێغەمبەرانمان پەیتا پەیتا بۆ ناردوون، وەک لە سووڕەتی (المؤمنون)دا دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ﴿٤٤﴾ ﴾، واتە: دوایی پێغەمبەرانمان پەیتا پەیتا (یەک لە دوای یەک) ناردن، بەڵێ جار جار ماوە و دابڕانێکیان کەوتۆتە نێوان، تاکو زیاتر قەدری نیعمەتی خوا بزانن، بەڵام ئەوە نەبووە کە خوا ﷻ مرۆڤایەتیی لە هیدایەت و ڕێنمایی خۆی بێبەش بکات، کەواتە: ﴿ وَصَّلْنَا لَهُمُ ٱلْقَوْلَ ﴾، (وَصَّلْنَا) واتە: فەرمایشتی خۆمانمان پەیوەستکردوە، یەک لە دوای یەک، نەک بیپچڕێنین، بۆ ئەوەی پەند وەربگرن و، بیریان بکەوێتەوە.

ئنجا خوا ﷻ ستایشی ئەوانە دەکات، لە خاوەن کتێبەکان، کە بڕوایان بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ هێناوە، کە کەسانێکی دیاریکراو بوون: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِهِۦ هُم بِهِۦ يُؤْمِنُونَ ﴾، ئەوانەی کە پێش وی (پێش قورئان) کتێبمان پێدابوون، یان (مِن قَبْلِهِۦ)، پێش وی (پێش موحەممەد ﷺ) کتێبمان پێدا بوون،

﴿ هُم بِهِۦ يُؤۡمِنُونَ ﴾، ئا ئەوانە بەڕاستیی بڕوای پێ دێنن، واتە: بڕوا بە قورئان دێنن، یان بڕوا بە موحەممەد ﷺ دێنن، زیاتر وا پێدەچێ مەبەست پێی قورئان بێ، ﴿ وَإِذَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦٓ إِنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّنَآ إِنَّا كُنَّا مِن قَبۡلِهِۦ مُسۡلِمِينَ ﴾، کاتێک ئەو کتێبەشیان بەسەردا بخوێندرێتەوە، کە قورئانە، ﴿ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦٓ ﴾، گوتیان: بڕوامان پێی هێنا، ﴿ إِنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّنَآ ﴾، بە دڵنیایی ئەوە هەقە، چەسپاوە، ڕاستە، لە پەروەردگارمانەوەیە، ﴿ إِنَّا كُنَّا مِن قَبۡلِهِۦ مُسۡلِمِينَ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە پێش ئەویش (واتە: پێش هاتنی قورئانیش) هەر ملکەچ بووین بۆ خوا، شوێن کتێبەکانی دیکەی خوا کەوتبووین و، شوێن پێغەمبەرانی پێش موحەممەد ﷺ کەوتبووین، بۆ خوا ﷻ ملکەچ بووین، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يُؤۡتَوۡنَ أَجۡرَهُم مَّرَّتَيۡنِ ﴾، ئا ئەوانە دوو جاران پاداشتیان دەدرێتەوە، جارێکیان لەسەر شوێنکەوتنی کتێبە پێشووەکان و، پێغەمبەرانی پێشوو (ئەگەر بەڕاستیی شوێنیان کەوتبن و لایان نەدابێ)و، جارێکیش لەسەر شوێنکەوتنی کتێبی کۆتایی و پێغەمبەری کۆتایی کە قورئان و موحەممەدن ﷺ، ﴿ بِمَا صَبَرُواْ ﴾، بەهۆی ئەوەوە کە خۆڕاگر بوون، لەسەر ئایینە پێشووەکەیان و، کتێبە پێشووەکەیان و، گرتنی ڕێبازی پێغەمبەرە پێشووەکەیان، هەروەها خۆڕاگریش بوون لەسەر ئەوە کە ئامادەبوون دەستبەرداری کتێب و بەرنامە پێشووەکەیان ببن، کە کتێبێکی باشترو، پڕ بە پێستی واقیع و، پێغەمبەرێکی پایە بەرزترو گەورەتر، کە بۆ هەموو بەشەرییەت نێردراوە، بۆیان هاتوە، کە بە تەئکید ئەو قورئانە کە هاتوە، دوا کتێبی خوایەو، ئەو پێغەمبەرە کۆتاییەو ئەو کتێبە کۆتاییە، هەردووکیان: پێغەمبەرانی پێش خۆیان و، کتێبەکانی پێش خۆیان بە ڕاست دادەنێن، هەرچی هەق لە کتێبە پێشووەکانداو، لەسەر دەستی پێغەمبەرە پێشووەکان، هاتوە، لەم قورئانەشدا هەیە، ئەم قورئانە گرتوویەتە خۆی و، هەر هەڵە و کەموکوڕییەکیش، خرابێتە نێو کتێبەکانەوە، خرابێتە نێو ڕێبازی پێغەمبەرانەوە، ڕاستی دەکاتەوە، کەواتە: هەقی موتڵەق و ساغ و بێ خلتە لەم قورئانەدا هەیە، هەرچی هەقێک کە

لـە کتێبـە پێشـووەکاندا هەیـە، ئـەم قورئانـە گرتوویەتـە خـۆی و بـێ نیازتـان دەکات، لـەوان، بـەڵام کتێبـەکانی پێشـوو ئـەوان بـێ نیازتـان ناکـەن، لـەم قورئانـە، هەروەهـا موحەممـەد ﷺ پێغەمبـەری خوایـە، بـۆ هەمـوو مرۆڤـەکان بـە پانایـی زەمیـن، بـە درێژایـی زەمـان، بـەڵام هـەر کام لـە پێغەمبەرانـی پێشـوو، بـۆ گەلێکـی دیارییکـراوو بـۆ قۆناغێکـی دیارییکـراوو بـۆ کاتێکـی دیارییکـراو، ڕەوان کـراون.

﴿ وَيَدۡرَءُونَ بِٱلۡحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ ﴾، هەروەهـا ئـەو بڕوادارانـە لـە خـاوەن کتێبـە پێشـووەکان، بـە چاکـە، خراپـە پـاڵ پێوەدەنێـن، لـە بەرانبـەر خراپـەدا، چاکـە دەکـەن، ﴿ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ﴾، لـەوەش کـە پێمانـداون، دەبەخشـن، لـەوەی کـە پێمانـداون لـە شـتی مەعنەویـی، وەک: زانسـت و عەقـڵ، وەک سـومعە و ئیعتیبارێـک، کـە هەیانـە دەبەخشـن، بـەکاری دێنـن بـۆ سـوودی خەڵـک، هەروەهـا لـە شـتە ماددییـەکان: مـاڵ و سـامان، بـەرگ و پۆشـاک، زادو زەخیـرە، هەرچـی پێمانـداون، لێـی دەبەخشـن، ﴿ وَإِذَا سَمِعُواْ ٱللَّغۡوَ ﴾، کاتێـک گوێیـان لەقسـەی پـووچ دەبـێ، (ٱللَّغۡوَ) واتـە: قسـەی پـووچ، هەروەهـا بـە مانـای کـردەوەی پووچیـش دێ، بـەڵام لێـرەدا مـادام دەفەرمـوێ: ﴿ سَمِعُواْ ﴾، بـەس قسـە دەگرێتـەوە، قسـەی پووچیـش واتـە: شـتێک کـە سـوودی نەبـێ، سـوودی نەبـێ بـۆ لای خـوا ﷻ و، بـۆ ڕۆژی دوایـی و، مـرۆڤ لێـی بەهرەمەنـد نەبـێ بـۆ ژیانـی دنیـای، ئـەوە بـە پـووچ لـە قەڵـەم دەدرێ، کاتێـک کـە قسـەی پـووچ دەبیسـتن، قسـەی بـێ کەڵـک دەبیسـتن، ﴿ أَعۡرَضُواْ عَنۡهُ ﴾، پشـتی تێدەکـەن، ڕووی لـێ وەردەگێـڕن، ﴿ وَقَالُواْ لَنَآ أَعۡمَٰلُنَا وَلَكُمۡ أَعۡمَٰلُكُمۡ ﴾، بەوانـەی کـە قسـەی پـووچ و بـێ کەڵـک دەکـەن، دەڵێـن: کردەوەکانـی خۆمـان بـۆ خۆمـان، ئێـوەش کردەوەکانـی خۆتـان بـۆ خۆتـان، ﴿ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ ﴾، واتـە: ئاشـتی لەسـەر ئێـوە بـێ، لـە لایـەن ئێمـەوە، ئێـوە سـەلامەتن، ئەگـەر ئێمە سـەلامەت نیـن لـە دەسـت و زمانـی ئێـوە، ئێـوە سـەلامەتن و بەرپەرچتـان نادەینـەوە، یاخـود: ﴿ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ ﴾، یانـی: خـوا حافیـز، وازتـان لـێ دێنیـن و قسـەتان لەگـەڵ ناکەیـن، ﴿ لَا نَبۡتَغِي ٱلۡجَٰهِلِينَ ﴾، ئێمـە خوازیـاری نەفامـان نیـن، قسـەیان لەگەڵـدا بکەیـن و،

شـەڕە قسـە و شـەڕە دەندووکەیـان لەگـەڵ بکەیـن، ئێمـە ئەوەنـدە سـەرقاڵین بـە قسـەی بـاش و کـردەوەی چاکـەوە، نامـان پەڕژێتـە سـەر شـەڕە دەندووکـەو قسـەی پـووچ و، کـرداری پـووچ.

دیـارە ئـەوەی کـە لـە مانـای گشـتیی دا خسـتمانە ڕوو، لـە تەفسـیری ئـەو سـێزدە ئایەتـەدا، دەتوانیـن بڵێیـن: ئـەوە هەمـووی ئەنجامگیرییـە لـە بەسـەرهاتی مووسـا علیه السلام و هاڕوونـی بـرای علیه السلام، لەگـەڵ گەلەکەیـان بەنـوو ئیسـڕائیل و، لـە بەرانبەریـان دا، دوژمنـە ناحەزەکانیـان، فیرعـەون و دارو دەسـتەکەی و، گەلـە یاخییەکـەی، ئـەوە هەمـووی ئەنجامگیرییـەو، شـیکردنەوەیەکە لـە بـارەی ئـەوەوە کـە ڕابـرد، چـی لـێ وەردەگیـرێ، چ دەرس و پەندێکـی لـێ وەردەگیـرێ، پێویسـتە مـرۆڤ چـی لـێ فێـر بـێ؟ خسـتنە ڕووی ئەوەیـە.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

خـوای كارزان دوای ئـەوەی كۆمەڵـگا پێشـووەكانی فەوتانـدن، تەوراتـی دا بـە مووسـا عليه السلام، كـە بـۆ خەڵكـی بەرچـاو ڕوونیـی و ڕێنمایـی و مایـەی بەزەیـی خـوا بـوو:

خـوا سبحانه وتعالى دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ ٱلْأُولَىٰ بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ﴾، بە دڵنیایی كتێبمان بە مووسا دا، ئەم جەختكردنەوەییە بۆ ئەوەیە، كە خەڵك دڵنیا بكرێتەوە، خوا تعالى پێغەمبەرانی ناردوون و، كتێبەكانی دابەزاندوون، لە نێویاندا كتێبەكەی مووسا، كە تەوراتە، ئەمەش وەك بەرپەرچدانەوەی كافرەكانە، كە نكووڵییان دەكرد لەوەو دەیانگوت: ﴿وَمَا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِىٓ ءَابَآئِنَا ٱلْأَوَّلِينَ﴾القصص:٣٦، واتە: شتی وامان نەبیستوە لە نێو باب و باپیرانی پێشووماندا، (خوا تعالى كتێب دابەزێنێ و پێغەمبەر بنێرێ و، خوا تعالى دەستوەربداتە، ژیانی مرۆڤ و، بیەوێ ژیانی بۆ ڕێك بخات)، چونكە ئەوانە نكووڵییان لە بوونی خوا نەكردوە، بەڵام گوتوویانە: خوا تعالى مرۆڤی بۆ خۆی لێگەڕاوە، ژیانی خۆی چۆن ڕێك دەخات، عایدی خۆی كردوە، ڕێك وەك عەلمانییەت (سیكۆلاریزم) كە دەڵێ: خوا دەستوەرنادات ژیانی مرۆڤ، یان بۆی نیە دەستوەربداتە ژیانی مرۆڤ، بەڵكو مرۆڤ بۆ خۆی ژیانی خۆی ڕێك دەخات، ژیانی خێزانیی و كۆمەڵایەتیی و سیاسیی و، ئابووریی خۆی ڕێكی دەخات، هەروەها بەرپەرچدانەوەیە بۆ كافرەكان (كافرەكانی مەككە)،

هەروەها بۆ هەندێک لە جوولەکەکان کە وەک کاردانەوەو وەک سواربوونی سۆز و عاتیفە، لە نکووڵییکردندا لە پێغەمبەری خاتەم ﷺ، ئەو وەحییەی بۆی دێ، دەیانگوت: خوا هیچ کتێبێکی دانەبەزاندوە بۆ سەر هیچکەس، وەک لە سوورەتی (**الأنعام**)دا، خوای پەروەردگار لێی گێڕاونەوە کە دەفەرموێ:

﴿وَمَا قَدَرُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦٓ إِذْ قَالُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَىْءٍ ۗ قُلْ مَنْ أَنزَلَ ٱلْكِتَٰبَ ٱلَّذِى جَآءَ بِهِۦ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ ۖ تَجْعَلُونَهُۥ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا ۖ وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُوٓا۟ أَنتُمْ وَلَآ ءَابَآؤُكُمْ ۖ قُلِ ٱللَّهُ ۖ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِى خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾﴾، واتە: وەک پێویست ڕێزی خوایان نەگرت، کە گوتیان: خوا ﷻ هیچ شتێکی دانەبەزاندۆتە سەر هیچ مرۆڤێک (دەگونجێ ئەوانە جوولەکەکان بووبن، ئەو قسەیان کردبێ، دەشگونجێ هاوبەش بۆ خوا دانەرو کافرەکانی کۆمەڵگای پێغەمبەرو دەوروبەری بووبن، کە نکووڵییان کرد لەوە کە خوا هیچ وەحییەکی ناردبێ و هیچ کتێبێکی دابەزاندبێ و هیچ پێغەمبەرێکی ڕەوانەکردبێ)، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿قُلْ مَنْ أَنزَلَ ٱلْكِتَٰبَ ٱلَّذِى جَآءَ بِهِۦ مُوسَىٰ ﴿٩١﴾﴾**الأنعام**، بڵێ: ئەدی کێ ئەو کتێبەی دابەزاندوە کە بۆ سەر مووسا ﷺ دابەزێنرا؟ ﴿نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ ﴿٩١﴾﴾الأنعام، ڕووناکیی و ڕێنمایی بوو بۆ خەڵک، ﴿تَجْعَلُونَهُۥ قَرَاطِيسَ ﴿٩١﴾﴾الأنعام، کە ئێوە دەتانکردە بەش بەش، نامیلکە نامیلکە، (**قَرَاطِيسَ**) کۆی (**قِرْطَاس**)ە، واتە: پەڕ پەڕ دەتاننووسی، وەک چۆن ئێستا خەڵک کتێب و نامیلکە، دەنووسێ، یاخود قورئان کە کراوە بە سی (٣٠) بەش (**جزء**)، یانی: بەش بەشتان دەکرد، ﴿تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا ﴿٩١﴾﴾الأنعام، هەندێکتان ئاشکرا دەکردو زۆریشتان پەنهان دەکرد (ئەوەی لە بەرژەوەندییان بوو، ئاشکرایان کردوەو ئەوەشی لە زیانیان بووە، پەنهانیان کردوە)، ﴿وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُوٓا۟ أَنتُمْ وَلَآ ءَابَآؤُكُمْ ﴿٩١﴾﴾الأنعام، بەهۆی کتێبەکانی خواوە، شتانێکتان فێر کرا، کە خۆتان و باب و باپیرانتان نەدەگونجا بیانزانن و لە جگە لە ڕێی وەحییەوە، نازانرێن، چونکە خوای پەروەردگار بۆیە وەحیی ناردوە بۆ پێغەمبەران، ئەو شتانەی پێدا ناردوون کە لە مەودای عەقڵی

بەشـەردا نیـن، ئەگەرنـا شـتێک کـە بەشـەر عەقڵـی پـێ بشـکێ، خـوای زانـاو شـارەزا نەیخسـتۆتە دوو توێـی وەحییەکـەی خۆیـەوە، هەمـوو ئـەو شـتانەی کـە لـە مـەودای عەقڵـی مـرۆڤ دان و مـرۆڤ دەتوانـێ بـۆ خـۆی پەیـان پـێ ببـات و بیانزانـێ، بـۆ عەقڵـی بەشـەر لێیـان گـەڕاوە)، دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿قُلِ ٱللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِى خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾﴾الأنعام، بڵـێ: خـوا ﷻ (ئـەو کتێبـەی دابەزانـدوە)، دوایـی لێـی بگـەڕێ بـا لـە یاریـی و گەمـەی خۆیانـدا سـەرقاڵ بـن.

ئنجـا کـە لێـرە دەفەرمـوێ: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَـٰبَ﴾، بـە دڵنیایـی کتێبـمان بـە مووسـا ﵇دابـوو، ئـەوە بـۆ بەرپەرچدانـەوەی هەمـوو ئـەو قسـە و قاڵانـە و، بـۆ دڵنیـا کردنـەوەی مرۆڤایەتییـە، کـە خـوا مرۆڤەکانـی وێـڵ نەکـردوون، لەنێـو ئـەو گەلانـەدا کـە خـوا ﷻ پەیـام و وەحیـی بـۆ ناردوون، گەلـی بەنـوو ئیسـڕائیل بـووە و، گەلـی میسـڕ بـووە و، کـە خـوا ﷻ کتێبـی بـە مووسـا ﵇دابـوو، بۆیـان.

٢)- ﴿مِنۢ بَعْدِ مَآ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ ٱلْأُولَىٰ﴾، دوای ئەوەی سەدە پێشووەکانمان فەوتاندن، (ٱلْقُرُونَ ٱلْأُولَىٰ) یانی: گەلی نووح و گەلی عادو، گەلی ثەموودو گەلی مەدیەن و گەلی لووط، (ٱلْقُرُونَ) کۆی (قَرْنَ)ە، (قَرْنَ) یانی: سەدە، زانایان دەڵێن: سەدە، یان سەد (١٠٠) ساڵە، یان حەفتا (٧٠) ساڵە، بەڵام بە زۆریی لەسەر سەد (١٠٠) ڕێککەوتوون و، لێرەش مەبەست سەد (١٠٠) ساڵەکان نین، سەد (١٠٠) ساڵەکان نافەوتێن، یانی: ئەو خەڵکانەو ئەو کۆمەڵگایانەی لەو سەد ساڵانەدا ژیاون، لەو سەدانەدا ژیاون.

٣)- ﴿بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ﴾، ئەو کتێبەی بە مووسامان دابوو، پێبینەرەکان (بَصَآئِرَ) بوو بۆ خەڵک، (**بَصَائِر جَمْعُ بَصِيرَة: مَا يُبْصَرُ بِهِ أَي: الحُجَجُ البَيِّنَةُ الَّتي يُبْصَرُ بِهَا الحَقُّ، وَيُمَيَّزُ بِهَا بَيْنَ الحَقِّ وَالبَاطِل**)، (بَصَائِر) کۆی (بَصِيرَة)یە، کە بریتیە لەوەی شتی پێ ببینرێ، هۆکاری بینین بێ، کە مەبەست بەڵگە ڕۆشنەکانن کە هەقیان پێ دەبینرێ و، هەق و ناهەقیان پێ لێک جیا دەکرێنەوە.

٤)- ﴿ وَهُدَى ﴾، ڕێنمایی بوو.

٥)- ﴿ وَرَحْمَةً ﴾، بەزەیی بوو (بۆ خەڵک).

٦)- ﴿ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴾، بەڵكو بیریان بكەوێتەوەو پەند وەربگرن، (**يَتَذَكَّرُون: أَي يَتَذَكَّرُونَ الحَقائِقَ المَرْكُوزَةَ فِي فِطَرِهِم وَعُقُولِهِم، إِذِ الرُّسُلُ أُرْسِلُوا لِيُثِيرُوا دَفَائِنَ العُقُولِ، فَالحَقَائِقُ وَالأَحْكَامُ اللَّتِي يَتَضَمَّنُهَا كِتَابُ اللهِ لَيْسَتْ غَرِيبَةً عَنِ العُقُولِ وَالفِطَرِ**)، ئەمە تەعبیرو داڕشتنی خۆمە.

(**يَتَذَكَّرُون**) یانی: ئەو ڕاستییانەی كە خوا ﷻ لە عەقڵ و زگماكی مرۆڤەكاندا دایكوتاون، (دایناون)، ئەوانەیان بكەونەوە بیر، چونكە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**)، هاتوون تاكو ئەوەی لە عەقڵەكاندا شێردراوەتەوەو دانراوە، وەدەربیبێخن، چونكە ڕاستییەكان و حوكمە شەرعییەكان، كە كتێبی خوا گرتوونیە خۆی، شتی نامۆ نین بە عەقڵەكان و زگماكەكان.

كە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ ٱلْأُولَىٰ بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ ﴾، لەو بارەوە گێڕدراوەیەك هاتوە، بە ڕای هەندێك لە زانایان فەرمایشتی پێغەمبەرە ﷺ و بەبەرز كراوە (**مَرْفُوع**)ی هاتوە، هەندێكیشیان دەڵێن: نەخێر هەر قسەی ئەبوو سەعیدی خودرییە و، دەقێكی وەستێنراو (**مَوْقُوف**)ە، كە ئەمە دەقەكەیەتی:

{**مَا أَهْلَكَ اللهُ أُمَّةً مِنَ الْأُمَمِ وَلَا قَرْنًا مِنَ الْقُرُونِ، وَلَا قَرْيَةً مِنَ الْقُرَى، لَا مِنَ السَّمَاءِ وَلَا مِنَ الْأَرْضِ، مُنْذُ أَنْزَلَ التَّوْرَاةَ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ، غَيْرَ الْقَرْيَةِ الَّتِي مَسَخَهُمُ اللهُ قِرَدَةً، أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ:** ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ ٱلْأُولَىٰ بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾ ﴾}،

(**أخرجه الحاكم: ٣٥٣٤، وقال: صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه، تعليق الذهبي في التلخيص: على شرط البخاري ومسلم، وذكره السيوطي في الدر المنثور: (٦/٤١٧) عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁، وعزاه للبزار وابن المنذر والحاكم وصحّحه وابن مردويه**).

واتە: خوای بەرز هیچ سەدەیەکی لە سەدەکان بە سزایەک لە ئاسمانەوە، یاخود لە زەوییەوە نەفەوتاندوە، لەو کاتەوە کە تەوڕاتی ناردۆتە خوار، جگە لەو شارەی کە خوا (مَسخ)ی کرد، کردنیە مەیموون، سەرنجی قسەی خوای بەرز بدە، کە دەفەرموێ: دوای ئەوەی سەدە پێشووەکانمان فەوتاندن، کتێبمان (تەوڕاتمان) بۆ مووسا ﵇ دابەزاند، (واتە: دوای ئەوەی کتێب بۆ مووسا ﵇ دابەزێنراوە، خوا ﷾ هیچ گەل و کۆمەڵگایەکی بە سزایەکی لەسەرێوە هاتوو، یان لە خوارێوە پەیدا بوو، نەفەوتاندوە).

دەڵێم: زۆر پێدەچێ ئایەتەکە - هەروەها دەقەکەی سوننەتیش - ئاماژەبێ بە یاسایەکی گەردوونیی خوا لە ژیانی بەشەردا، کە لە دوای دابەزاندنی تەوڕات، خوا سزادانی بنبڕکردن و قەلاچۆکردنی گەل و کۆمەڵگایەکانی ڕاگرتبێ، بەڵام بێگومان جۆرەکانی دیکەی سزادان هەر ماون، بەڵام سزای فەوتاندنی گشتیی ڕاگیراوە تاکو ئاخیر زەمان دێ.

مەسەلەی دووەم:

خستنە ڕووی ئەو ڕاستییە کە تاکە ئەگەری ڕاست بۆ زانینی موحەممەد ﷺ و، ئاشنایی بەو هەواڵانەی لە بارەی مووساوە، باسکران، تەنیا ئەوەیە کە خوا ﷻ بۆی سروش کردوون و بۆی ناردون، چونکە موحەممەد ﷺ خۆی لەو شوێنانە ئامادە نەبووە، کە تێیاندا پەیامی خوا ﷻ بۆ مووسا ﵇ نێردراوە و، ڕەوانە کراوە بۆ لای فیرعەون و گەلی میسڕ، هەروەها لە نێو گەلی مەدیەن دا نەبووە، کاتێک کە خوا ﷻ شوعەیبی بۆ لا ڕەوان کردوون:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٤٤﴾ وَلَٰكِنَّا أَنشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ ۚ وَمَا كُنتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَٰكِن رَّحْمَةً مِّن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ﴾، (ئەی موحەممەد!) تۆ، لە تەنیشتی ڕۆژئاوا نەبووی (لە نیزیک ڕۆژئاوا نەبووی)، زانایان گوتوویانە: ئەم تەعبیرە **(هذا مِن إضَافَةِ المَوْصُوفِ إلى صِفَتِهِ)**، ئەمە لە پاڵدانی وەسفکراو **(مَوْصُوف)**ە، بۆ لای سیفەتەکەی، **(أَي: الجَانِبِ الغَرْبِيِّ مِنَ الطُّور)**، تۆ لە لای ڕۆژئاوای طووڕ نەبووی، (بِجَانِبِ) یانی: نیزیک و تەنیشت، (الْغَرْبِيِّ) یانی: ڕۆژئاوا، کەواتە: دەبێتە: **(بِجَانِبِ الطُّورِ الغَرْبِيِّ)**، واتە: لەلای ڕۆژئاوای طووڕ، کێوی طووڕ کە ناوی هەر چیایەکە، یاخود ناوی چیایەکی تایبەتە.

٢)- ﴿إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ﴾، کاتێک کە کارەکەمان بۆ مووسا ﵇ نارد، پرۆسەکەمان لەگەڵ مووسادا ﵇ ئەنجام دا، کە بریتی بوو لە فەرمایشت لەگەڵدا کردنی و، ناردنی بە

پێغەمبەر، (الأَمْرُ المَقْضِيُّ: أَمرُ الوَحِي إِلى مُوسَى)، ئەو کارەی کە ئەنجامدراوە، بریتی بووە لە سروش ناردن بۆ مووسا ﷵ، لە ڕێی دواندنیەوە، کە خوا ﷻ مووسای ﷵ دواندوەو ڕاستەوخۆ فەرمایشتی لەگەڵدا کردوە، ﴿إِذۡ قَضَيۡنَآ إِلَىٰ مُوسَى ٱلۡأَمۡرَ﴾، (أَي: كَلَّفْنَاهُ وَأَلْزَمْنَاهُ بِالأَمرِ)، کاتێک کارەکەمان نارد بۆ مووسا و، مووساشمان پێ ئەرکدار کردو، پێوەی پابەندمان کرد.

٣)- ﴿وَمَا كُنتَ مِنَ ٱلشَّٰهِدِينَ﴾، تۆ لە چاودێران نەبووی، یاخود تۆ لە ئامادەبووان نەبووی، (شَاهِد) دەگونجێ بە مانای ئامادە (حَاضِر) بێ، دەشگونجێ بە مانای بینەر (رَائِي) بێ، یانی: تۆ لەوێ نەبووی کە دیمەنەکە ببینی، هەروەها لەوێش ئامادە نەبووی، تاکو دوایی بەو شێوە وردەکارییە کە خوا ﷻ گێڕاویەتەوە، بیگێڕیەوە، کەواتە: دیارە لە خواوەیە ئەو هەواڵە وردانە، ئەو وردەکارییانە و، چۆنیەتی ئەنجامدانی ئەو پرۆسەی دواندنی خوا ﷻ بۆ مووساو وەحیی ناردنی خوا بۆ مووسا، بگێڕێتەوە.

٤)- ﴿وَلَٰكِنَّآ أَنشَأۡنَا قُرُونٗا فَتَطَاوَلَ عَلَيۡهِمُ ٱلۡعُمُرُۚ﴾، بەڵام چەند سەدەیەکمان پێگەیاندن تەمەنێکی درێژیان بەسەردا تێپەڕی.

(**إِسْتِدْرَاكٌ لِبَيَانِ تَوضِيحِ عِلَّةِ إِنْكَارِ الكُفَّارِ لِلوَحْي وَالنُّبُوَّة، بِأَنَّ السَّبَبَ هُوَ مُضِيُّ مُدَّةٍ طَوِيلَةٍ دُونَ إِرْسَالِ رُسُلٍ بَعْدَ مُوسَى** ﷵ)، ئەمە (بەڵام)ێکە، {(إِسْتِدْرَاك) یانی: بەڵام}، بۆ ڕوونکردنەوەی هۆکاری نکووڵییکردنی کافرەکان لە وەحیی و پێغەمبەرایەتیی، کە هۆکارەکە ئەوەیە، ماوەیەکی درێژ تێپەڕیوە بەسەر ناردنی پێغەمبەراندا، دوای مووسا ﷵ، بۆیە ئەوانە نکووڵیی لێ دەکەن.

واتە: ناگونجێ ڕوونکردنەوەی ئەو وردەکارییانەی کە لە قورئاندا هاتوون، دەربارەی وەحیی ناردن بۆ مووسا ﷵ و، دەربارەی بەسەرهاتی شوعەیب لەگەڵ گەلی مەدیەندا، ناگونجێ لە جگە لە خواوە بێ، بەڵام ئەوانە بۆیە نکووڵیی لێ دەکەن، چونکە ماوەیەکی زۆر تێپەڕیوە.

﴿ فَتَطَاوَلَ عَلَيۡهِمُ ٱلۡعُمُرُ ﴾، واتە: تەمەنێکی زۆر درێژیان تێپەڕاند، (**أَي: طَالَت عَلَيهِمُ المُهْلَة وَتَمَادَى عَلَيهِمُ الأَمَد**)، ماوەیەکی زۆر تێپەڕی و، ژیانێکی زۆریان بەڕێ کرد، بێ ئەوەی هیچ پێغەمبەرێکیان بۆ بێ، یانی: باس و خواسی پێغەمبەرایەتیی و پەیامی خوا، لە هۆشدان (**ذَاكِرَة**)ی ئەواندا سڕا بۆوە، کاڵ بوو بۆوە، بۆیە نکووڵییان کرد، ئەگەرنا نەدەبوو عەقڵ و هۆشیان هێندە نەبێ، کە دڵنیابن لەوەی ئەو وردەکارییانە، ئەو باس و خواسانە کە قورئان گرتوونیە خۆی، وەک چۆنیەتی وەحیی ناردن بۆ مووسا ﷺو، بەسەرهاتەکانی دیکەی پێغەمبەران، دەبوو بزانن کە بێجگە لە خوا ﷻ، هیچ کەس ئەو وردەکارییانە نازانێ و، هیچ کەس ناتوانێ ئەو باس و خواسانە بەو شێوەیە ڕوون بکاتەوە، چونکە تۆ ئەی موحەممەد! لەوێ نەبووی و ئامادەو بینەر نەبووی، تاکو ئەو بەسەرهاتانەیان ئاوا بۆ بگێڕیەوە، چ دەربارەی مووسا ﷺ، چ دەربارەی شوعەیب و خەڵکی مەدیەن، بەڵام بۆیە نکووڵییلێدەکەن، نەک لەبەر ئەوەی کە سروشتی قورئان جێی ئیشکال و گومان بێ، بەڵکو بەهۆی ئەوەوە کە ماوەیەکی زۆریان بەسەردا تێپەڕیوەو، وەحیی و پەیامی خوایان لەلا نامۆ بۆتەوە.

٥)- ﴿ وَمَا كُنتَ ثَاوِيٗا فِيٓ أَهۡلِ مَدۡيَنَ تَتۡلُواْ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتِنَا ﴾، هەروەها تۆ نیشتەجێ نەبووی لە نێو خەڵکی مەدیەندا، ئایەتەکانمانیان بەسەردا بخوێنیەوە.

یاخود ئایەتەکانی ئێمە بەسەر خەڵکەکەتدا، خەڵکی ڕۆژگاری خۆتدا بخوێنیەوە، کە بەسەرهاتی مەدیەن و شوعەیبیان ﷺ گرتوونە خۆیان.

٦)- ﴿ وَلَٰكِنَّا كُنَّا مُرۡسِلِينَ ﴾، بەڵکو هەر ئێمە نێرەر بووین، ڕەوانەکەر بووین، کەواتە: ئاگادارکردنەوەی تۆو شارەزایی تۆش لەو هەواڵە وردانە، بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە تۆ خوا ﷻ ناردوویی، چونکە تۆ لەوێ نەبووی، لە نێو خەڵکی مەدیەندا، تاکو ئێستا ئەو ئایەتانە بۆ خەڵکی ڕۆژگاری خۆت بخوێنیەوە، کە باسی بەسەرهاتی مەدیەن کە شوعەیبی برایان بۆ لایان ڕەوانەکرا وە، دەکەن، هەروەها چۆنیەتی وەحیی ناردن بۆ

مووسا ﷺ، بەو وردەکارییە دەکەن، تۆ لەوێ ئامادە نەبووی، بەڵام هەر ئێمەین نێرەر، ئێمەین کە تۆمان ڕەوان کردوە، ئەو وردەکارییانەشمان لە بارەی ئەو پێغەمبەرانەوە، لە بارەی ئەو گەلە پێشووانەوە، بۆ تۆ ناردوون، کە بێجگە لە خوا ﷻ هیچ کەسی دیکە ئاگاداری ئەو مێژووە دوورە، ئەو تاریکاییانەی مێژووی بەشەر نیە.

٧)- ﴿وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا﴾، هەروەها تۆ لە تەنیشت و نیزیک **طووڕ** نەبووی، کاتێک کە بانگمان کرد، واتە: بانگی مووسامان ﷺ کرد.

٨)- ﴿وَلَٰكِن رَّحْمَةً مِّن رَّبِّكَ﴾، بەڵام ئەوە بەزەیی بوو لە پەروەردگارتەوە.

یانی: ئەو کاتە کە ئێمە بانگی مووسامان کرد، تۆ لە نیزیک کێوی **طووڕ** نەبووی، تاکو بۆیان بگێڕیەوە چۆنمان بانگ کردو، گوتمان: پێڵاوەکانت دانێ و، لە شوێنێکی پاکی و، من پەروەردگارتم و، ئاوا مووسامان دواند، تۆ لەوێ نەبووی، بەڵام ئەوەی کە بۆمان ناردووی، کە ئەو ڕاستییانەی گرتوونە خۆی، ئەوە بەزەییە لە پەروەردگارتەوە، (**ولـكن فَعَلْنَا ذَلِكَ وَأَوحينا إِلَيْكَ رَحِمنَاكَ رَحمَةً**)، بۆیە وامانکرد چونکە بەزەییمان لەگەڵ تۆدا، لەگەڵ گەلەکەت دا، لەگەڵ مرۆڤایەتییدا نواند، یاخود: ﴿رَّحْمَةً مِّن رَّبِّكَ﴾، دەگونجێ بەرکاری ڕەها (**مفعول مطلق**) بێ، (**أي: رَحِمْنَا رَحْمَةً**)، بە بەزەیی ڕەها بەزەییمان نواند، دەشگونجێ (**مفعولٌ من أَجلِه**) بێ، واتە: بە هۆی ئەوەوە کە ویستمان بەزەیی بنوێنین، ئەوەمان نارد.

٩)- ﴿لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ﴾، تاکو کۆمەڵێک بترسێنی و وریا بکەیەوە، کە لە پێش تۆدا هیچ ترسێنەرو هۆشیارکەرەوەیەکیان بۆ نەهاتوە، وەک خوا لە شوێنی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أُنذِرَ ءَابَآؤُهُمْ فَهُمْ غَٰفِلُونَ ۝٦﴾ **يس**، تاکو کۆمەڵێک بترسێنی کە باب و باپیرانیان نەترسێنراون، بۆیە بێ ئاگان، هەروەها لە سوورەتی (**السجدة**)دا دەفەرموێ: ﴿لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ۝٣﴾، واتە: تاکو کۆمەڵێک وریا بکەیەوەو بترسێنی، کە لە پێش تۆدا هیچ

ترسێنەرو ورياكەرەوەيان بۆ نەهاتوون، بەڵكو ڕێی ڕاست بگرن، كەواتە: ﴿لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ﴾، يانی: تاكو كۆمەڵێك بترسێنی (كە خەڵكی ڕۆژگاری خۆتن و)، لە پێش تۆدا هیچ ترسێنەرو ورياكەرەوەيان بۆ نەهاتوون.

١٠)- ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾، بەڵكو (ئومێد وايە كە) وەبيريان بێتەوە، پەند وەربگرن.

مەسەلەی سێیەم:

خـوا موحەممـەدی ﷺ بـە دوا نوسـخەی هیدایەتیـی خۆیـەوە، بـۆ مرۆڤایەتیـی نـاردوە، تاکـو بەڵگـە و بیانوویـان نەمێنـێ، کەچـی دوای ئـەوەی هەقـی بـۆ هێنـان، کەوتنـە بـڕو بیانـوو، کـە بۆچـی شـتی وەک هـی مووسـای ؈ پـێ نـەدراوە؟ بەرپەرچدانەوەشـیان بـەوە کـە کاتـی خـۆی مووسـا و هاڕوونیشـیان بـە دوو جادووگـەر تۆمەتبارکـردن، ئەگـەر ڕاستیش دەکـەن، با کتێبێکـی هیدایـەت بەخشتر لـە قورئـان و تـەوڕات بێنـن، ئەگەرنـا دیـارە شـوێنکەوتووی ئارەزوویانـن:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَلَوۡلَآ أَن تُصِيبَهُم مُّصِيبَةُۢ بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيهِمۡ فَيَقُولُواْ رَبَّنَا لَوۡلَآ أَرۡسَلۡتَ إِلَيۡنَا رَسُولٗا فَنَتَّبِعَ ءَايَٰتِكَ وَنَكُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٤٧﴾ فَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلۡحَقُّ مِنۡ عِندِنَا قَالُواْ لَوۡلَآ أُوتِيَ مِثۡلَ مَآ أُوتِيَ مُوسَىٰٓۚ أَوَلَمۡ يَكۡفُرُواْ بِمَآ أُوتِيَ مُوسَىٰ مِن قَبۡلُۖ قَالُواْ سِحۡرَانِ تَظَٰهَرَا وَقَالُوٓاْ إِنَّا بِكُلّٖ كَٰفِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلۡ فَأۡتُواْ بِكِتَٰبٖ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ هُوَ أَهۡدَىٰ مِنۡهُمَآ أَتَّبِعۡهُ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿٤٩﴾ فَإِن لَّمۡ يَسۡتَجِيبُواْ لَكَ فَٱعۡلَمۡ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهۡوَآءَهُمۡۚ وَمَنۡ أَضَلُّ مِمَّنِ ٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ بِغَيۡرِ هُدٗى مِّنَ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥٠﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَوۡلَآ أَن تُصِيبَهُم مُّصِيبَةُۢ بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيهِمۡ﴾، ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە کە بەڵایەکیان تووش ببێ، بەهۆی ئەوەوە کە دەستەکانیان پێشیان خستوە (لە خراپەو تاوان).

(لَـولا: حَـرْفُ امتِنَـاعٍ لِوُجُـود)، (لـولا) لێـرەدا پیتـی نەبوونـە، لەبـەر بـوون، یـانی: لەبـەر بـوونی خۆزگـە خواسـتنیان بـە نـاردنی پێغەمبـەر، سـزامان نـەدان.

وەڵامەکـەی قرتێـنراوە، لەبـەر ئـەوەی بـە سـیاق و سـەلیقە دەزانـدرێ، یانـی: (لَـولا إِصَابَتُهُـم بِمُصِيبَـةٍ يَعْقُبهَـا قَولُهُـم: ﴿ رَبَّنَا لَوۡلَآ أَرۡسَلۡتَ إِلَيۡنَا رَسُولٗا ﴾، مَـا عَبَئْنَـا بِإِرْسَالِكَ إِلَيْهِـم لأَنَّهُـم أَهْـلُ عِنَـادٍ)، ئەگـەر لەبـەر ئـەوە نەبووایـە، بەڵایەکیـان تـووش ببـێ و، لـە ئەنجامـی بـەڵا تـووش بوونەکـەدا، بڵێـن: پەروەردگارمـان! دەبووایـە پێغەمبەرێکـت بـۆ نـارد بایـن، تاکـو شـوێن ئایەتەکانـت بکەویـن و، ببینـە بـڕوادار، لەبـەر ئـەوە نەبووایـە، ئێمـە گرنگییـمان نـەدەدا، بایەخـمان نـەدەدا، بـە ناردنـی تـۆ بـۆ لایـان، لەبـەر ئـەوەی ئەوانـە ئـاوا کەللـەڕەق و نەسـەلمێنن.

(المُصِيبَـةُ: مَـا يُصِيـبُ الإنسَـانَ وَغَلَبَـت عَـلَى الأذَى)، (مصيبـة) هـەر شـتێکە کـە تووشـی مـرۆڤ دێ، لـە خێـرو شـەڕ، بـەڵام زیاتـر کـە دەگوتـرێ: (مُصِيبَـة) - کـە لەسـەر کێشـی (مُفْعِلَة)یـەو، بـە مانـای نـاوی بکـەر (اسـم فاعـل)ە، یانی: ئەو شـتەی کـە تـووش دێ - زیاتر بـۆ ئـەو شـتانەی کـە ناخۆشـیی و ئـازارو ناڕەحەتییـن و، تووشـی مـرۆڤ دێـن، بەکارهاتـوە، ئەگەرنـا (مُصِيبَـة)، یانـی: هـەر شـتێک کـە تووشـی مـرۆڤ دێ، لـە خێـرو شـەڕ.

﴿ بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيهِمۡ ﴾، بەهـۆی ئـەوەی کـە دەسـتەکانیان پێشـی دەخـەن، ئەنجامـی دەدەن لـە کوفـرو تـاوان و خراپـە، لەبـەر ئـەوەی کـە مـرۆڤ بـە زۆریـی بـە دەسـتەکانی کـردەوەکان ئەنجـام دەدات، ئەگەرنـا، یانـی: ئـەوەی کـە ئەنجامیانـداوە، ئنجـا چ پەیوەندیـی بـە عەقڵ و هۆشـیانەوە هەبـێ، وەک موعتەقەداتی پـووچ و خراپ، چ پەیوەندیـی بـە دەربڕینەکانـی زمانیانـەوە هەبـێ، چ پەیوەندیـی بـە کـردەوەی ئەندامەکانـی دیکەیانـەوە هەبـێ، هەمـووی دەگرێتـەوە.

٢)- ﴿ فَيَقُولُواْ رَبَّنَا لَوۡلَآ أَرۡسَلۡتَ إِلَيۡنَا رَسُولٗا ﴾، دوای ئەوەی ئەو بەڵایەیان تووش دێ، بڵێن: پەروەردگارمان! دەبووایە پێغەمبەرێکمان بۆ لا بنێری، ئەم (لَوۡلَآ)یە پیتی هاندان (حَرْفُ تَحْضِيضٍ)ە، یانی: (هَلَّا) دەبووایە پێغەمبەرێکمان بۆ لا بنێری.

٣)- ﴿ فَنَتَّبِعَ ءَايَٰتِكَ وَنَكُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾، ئنجا شوێن ئایەتەکانت بکەوین و، لە بڕواداران بین، ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە کە بەڵایان تووش بێ و دوایی ئاوا بڵێن،

تۆمان نەدەنارد، ئەم (فَنَتَّبِعَ)ە، (مَنصوب)ە، بە (أَن)ێکی مەزەندەکراو، یانی: (بِأَن نَتَّبِعَ)، کە ئەم (أَن)ە، مەزەننە (تقدیر) دەکرێ و شێرراوە (مُضمَر)یەو، پێویستە بشێردرێتەوە، لە وەڵامی (لَوْلَآ)دا.

٤)- ﴿ فَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ مِنْ عِندِنَا ﴾، ئنجا کاتێک هەقیان لە لایەنی ئێمەوە بۆ هات، واتە: بیانووەمان بۆ نەهێشتنەوەو پێغەمبەرمان بۆ لا ناردن.

کەچی دوای ئەوەی پێغەمبەرمان بۆ لا ناردن:

٥)- ﴿ قَالُوا۟ لَوْلَآ أُوتِىَ مِثْلَ مَآ أُوتِىَ مُوسَىٰٓ ﴾، گوتیان: دەبووایە، وێنەی ئەوەی بە مووسا دراوە، پێی بدرێ، (لَوْلَآ) دیسان بۆ هاندان (تَحْضِیض)ەو، بە واتای (هَلَّا)یە، یانی: (**هَلَّا أُوْتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى**) دەبووایە ئەوەی پێ بدرێ کە بە مووسا دراوە، کە مەبەستیان ئەو موعجیزە بەرهەستانەن، مووسا ﷷ پێی دراون، وەک گۆچانەکەی و، دەستی و، یاسا دڕەکان کە مووسا ﷷ بۆ ئیقناعکردنی خەڵکی ڕۆژگاری خۆی، پێویستی پێیان بووە، بەشەرییەتیش ئەو کاتە لە قۆناغێکدا بووە، زیاتر تەماشای شتی بەرهەستی کردوە، ئەوانە نەیانزانیوە کە خوا کارزان و کاربەجێیە، بەشەرییەت کاتێک کە لە قۆناغێکی ساواتردا بووە، خوا ﷻ ئەو جۆرە موعجیزانەی بۆ پێغەمبەرانی تەرخانکردوون، موعجیزەی هەر کام لە پێغەمبەران، لە قەدەر خەڵکی ڕۆژگاری خۆی و عەقڵییەت و، پاشخانی فیکریی و، ئاستی ڕۆشنبیرییاندا بووە، بەڵام دوای ئەوەی مرۆڤایەتیی گەیشتۆتە قۆناغی کامڵ بوون، دەبێ لە ڕێی عەقڵەوە بدوێنرێ، هەروەها موعجیزەیەکیش کە بۆ پێغەمبەری کۆتایی کە موحەممەدە ﷺ، تەرخان دەکرێ، لە قەدەر ئاستی عەقڵ و هۆش و کامڵ بوون و گەشەکردنی مرۆڤایەتیی بێ، دەبێ مرۆڤایەتیی لەمەودوا لەڕێی عەقڵەوە بدوێنرێ، نەک لە ڕێی هەستەوەرەکانیەوە.

٦)- خوا ﷻ وەڵامیان دەداتەوە، ئەوانەی دەڵێن: دەبووایە ئەوە بە موحەممەد ﷺ بدرێ، کە بە مووسا درابوو، دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ يَكْفُرُوا۟ بِمَآ أُوتِىَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ﴾، ئایا کافرەکانی ڕۆژگاری مووسا بێبڕوا نەبوون، بەوەی کە پێشتر بە مووسا درابوو؟ دەگونجێ

یەکێک لێرەدا بڵێ: کافرەکانی قورەیش نەبوون، کە بێبڕوا بوون بەوەی پێشتر بە مووسا درابوو؟ بەڵکو قیبتییەکانی ڕۆژگاری مووساو ڕۆژگاری فیرعەون بوون؟! دەڵێین: ڕاستە، بەڵام کوفر هەمووی یەک کۆمەڵن، خوای پەروەردگار وەک یەک کۆمەڵ وێنایان دەکات، لەبەر ئەوەی لە هۆکارەکانی کافر بوونیاندا یەکن، (**مُتَمَاثِلُونَ فِي سَبَبِ كُفْرِهِم**)، ئەویش ئەوەیە کە نکووڵیی دەکەن، ئنجا وەک چۆن قیبتییەکان نکووڵییان لە موعجیزەکانی مووسا ﷺ کرد، ئەوە نیە کافرەکانی قورەیش و، کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەریش ﷺ نکووڵیی دەکەن لە قورئان، هەرچەندە لە بەرانبەریشی دا دەستەوسان و دەستەپاچەن!

٧)- ﴿قَالُوا۟ سِحْرَانِ تَظَـٰهَرَا﴾، کافرەکانی ڕۆژگاری مووسا ﷺ گوتیان: ئەوە دوو جادوون، پشتی یەکدییان گرتوە.

(سِحْرَانِ) بە (**سَاحِرَانِ**)یش، خوێندراوەتەوە، (**سَاحِرَانِ تَظَاهَرَا**)، ئەگەر (سِحْرَانِ) بێ، یانی: (**ذَوَا سِحْرَانِ**) ئەوانە خاوەنی دوو جادوون، پشتی یەکدییان گرتوە، کە مەبەستیان پێیان مووسا و هاڕوون بووە، یاخود (سِحْرَانِ) یانی: دوو جادوون، کە ئەو کاتە مەبەست پێی قورئان و تەوراتە، یان قورئان و ئینجیلە، یان تەورات و ئینجیلە، یان مەبەستیان: مووساو موحەممەدە ﷺ، یاخود مووسا و هاڕوونە ﷺ، واتە: وەک هەر خودی جادوو بن، مووسا و هاڕوون!! ئەوە ئەگەر جۆری خوێندنەوەی: (سِحْرَانِ)بێ، یانی: ئەوانە دوو جادوون، دوو بەرجەستەکەری جادوون و، جادوویان لە خۆیاندا بەرجەستە کردوە، بەڵام ئەگەر خوێندنەوەی: (**سَاحِرَانِ**) بێ، واتە: ئەوانە یانی: مووساو هاڕوون، یان: مووساو عیسا، یان: مووساو موحەممەد، دوو جادووگەرن، ﴿تَظَـٰهَرَا﴾، پشتی یەکدییان گرتوەو هاوکاری یەکدیین.

٨)- ﴿وَقَالُوٓا۟ إِنَّا بِكُلٍّ كَـٰفِرُونَ﴾، هەروەها گوتیان: ئێمە بە هەرکامیان بێبڕواین، تەنوینی سەر ﴿بِكُلٍّ﴾، پێی دەگوترێ: (**عِوَضٌ عَنِ المُضَاف أَي: بِكُلّ مِنَ السَّاحِرَين أَو بِكُلٍّ رَسُولٍ**)، یانی: قەرەبوو، جێداری پاڵدراو، واتە: بە هەر کامێک لە دوو جادوو گەرەکان، یان بە هەر کامێک لە دوو ڕەوانەکراوەکان، بێبڕواین.

٩)- ﴿ قُلْ فَأْتُوا۟ بِكِتَـٰبٍ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَآ أَتَّبِعْهُ ﴾، بڵێ: دەجا کتێبێک لەلایەن خواوە بێنن، لەوان پڕ ڕێنماییتر بێ، شوێنی دەکەوم، لە وەڵامی ئەوەدا کە گوتوویانە: دەبووایە ئەوە کە بە مووسا ﷺ دراوە، بەویش بدرێ، خوا ﷻ وەڵامی دانەوە: کە ئەدی کاتی خۆی بێبڕوا نەبوون بەوەی کە پێشتر بە مووسا درابوو؟ گوتیان: ئەوە دوو جادوون، یان دوو جادووگەرن، پشتی یەکدیان گرتوە، گوتیان: ئێمە بە هەردووکیان بێبڕواین؟ ئنجا دوایی خوا ﷻ پێیان دەفەرموێ: بڵێ: کتێبێک لە لایەن خواوە بێنن، لەو دووانە (تەورات و قورئان) ڕێنماییکارتر بێ، شوێنی دەکەوم.

یانی: ئەگەر بە تەورات و قورئان ڕازیی نین، دەجا کتێبێکی لەوان باشترم لەلایەن خواوە بۆ بێنن لە ڕووی ڕێنماییکارییەوە، بە دڵنیایی شوێنی دەکەوم.

١٠)- ﴿ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ ﴾، ئەگەر ئێوە لە ڕاستانن، ئەگەر ڕاست دەکەن و لە هەق دەگەڕێن، فەرموون کتێبێکی دیکە لە لایەن خواوە بێنن، کە هیدایەت و ڕێنمایی زیاتری لە قورئان و لە تەورات تێدابێ.

١١)- ﴿ فَإِن لَّمْ يَسْتَجِيبُوا۟ لَكَ ﴾، ئنجا ئەگەر وەڵامتیان نەدایەوە، لەوەدا کە کتێبێک لە لایەنی خواوە بێنن، پڕ هیدایەتترو ڕووناکیی بەخشتر بێ لە قورئان و لە تەورات.

١٢)- ﴿ فَٱعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَآءَهُمْ ﴾، دەجا بزانە! کە تەنیا شوێن ئارەزووەکانیان دەکەون و، لە هەق ناگەڕێن، مەبەستیان نیە هەق بدۆزنەوەو شوێنی بکەون، بەڵکو هەر بە دوای ئارەزووی خۆیان دەکەون.

١٣)- ﴿ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ ٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ بِغَيْرِ هُدًى مِّنَ ٱللَّهِ ﴾، ئایا کێ گومڕاترە لەو کەسەی شوێن ئارەزووی خۆی دەکەوێ، بەبێ ڕێنماییەک لە خواوە؟! لێرەدا وشەی (**مَن**) لە: ﴿ وَمَنْ أَضَلُّ ﴾دا، (**اسمُ اسْتِفْهَامٍ عَن ذَاتٍ مُبْهَمَةٍ وَهُوَ اسْتِفْهَامُ إِنْكَارٍ**)، ناوی پرسیار کردن (**اسْتِفْهَام**)ە، کە مانای نکووڵیلێکردنیش دەگەیەنێ، واتە: هیچ کەس گومڕاتر نیە، لەو کەسەی کە شوێن ئارەزووی خۆی دەکەوێ.

﴿بِغَيۡرِ هُدٗى مِّنَ ٱللَّهِۚ﴾، بەبێ ڕێنمایییەک لە خواوە، ئنجا بە تەئکید شوێنکەوتنی ئارەزوو، هەر بەبێ ڕێنماییە لە خواوە، بەڵام ئەمە لێرەدا زیاتر بۆ زەقکردنەوەی شوێن کەوتنی ئارەزووەکەیانە، ئەگەرنا هەر کەسێک شوێن ئارەزووی خۆی بکەوێ، بە دڵنیایی پشتی لە ڕێنمایی و بەرنامەی خوا کردوە، چونکە خوا ﷻ لە هیدایەتی خۆیدا نەیناردوە، کە خەڵک شوێن ئارەزووی بکەوێ، بەڵام بۆ زیاتر ناشیرین پێشاندانی حاڵەتەکەیانە.

١٤)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، بە دڵنیایی خوا ﷻ کۆمەڵی ستەمکاران ناخاتە سەر ڕاستە ڕێ، ڕێی پێشانداون، بەڵام نایانخاتە سەر ڕاستە ڕێ، ئنجا بۆیە کەسێک کە شوێن ئارەزووی خۆی دەکەوێ، لە هەموو کەس گومڕاترە، چونکە هەواو ئارەزوو، خاوەنەکەی بەرەو زۆر هەڵدێر دەبات و، پێشتریش باسمان کرد کە ئەو بڕوبیانووانەی کافرەکان گرتبوویانن، لە ڕاستییدا لەوەوە سەرچاوەیان گرتوە، کە نەیان ویستوە: مل بۆ هەق کەچ بکەن و، لە هەق نەگەڕاون، بەڵکو لە بیانوو گرتن گەڕاون، ئەگەرنا جۆرو چۆنیەتی موعجیزەکانی هەر کام لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**)، گونجاو بووە، لەگەڵ بارودۆخی خۆیاندا، لەگەڵ پاشخانی فیکریی و، ئاستی ڕۆشنبیریی کۆمەڵگاکانیاندا، ئنجا کاتێک مرۆڤایەتیی گەیشتۆتە قۆناغێک، کە دەبێ لەمەودوا لەڕێی عەقڵیەوە بدوێندرێ، کە مرۆڤ بە عەقڵ لە ئاژەڵان جیادەبێتەوە، ئەگەرنا هەستەوەرەکان خاڵی هاوبەشی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵانن، لەو کاتەوە: خوا ﷻ موعجیزەیەکی فیکریی و، عیلمیی و، ئەدەبیی ناردوە، کە زگماک و عەقڵەکان دەدوێنێ، ئنجا ئەگەر موعجیزەی پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ، وەک هی پێغەمبەرانی پێشوو بووایە، بە تایبەت وەک موعجیزەکانی مووسا ﷷ، ئەو کاتە وەک چۆن موعجیزەکانی مووسا ﷷ لەگەڵ کۆچی دوایی خۆیدا کاریگەرییان نەماو، ئێستا وەک بەسەرهات بۆمان دەگێڕدرێنەوە، ئەگەر موعجیزەی پێغەمبەری خاتەمیش ﷺ شتێکی وا بووایە، بە کۆچی دوایی خۆی کۆتایی پێ دەهات، بەڵام ئەم قورئانە، وەک چۆن بۆ پێغەمبەر ﷺ، موعجیزە و بەڵگە بووە، بۆ ئوممەتەکەشی، بۆ ئێمە و مانانیش، هەمان بەڵگە و موعجیزە لەبەردەستماندایە، لەبەر

ئەوەی موعجیزەیەکی فیکریی و، عیلمییە و، خودی بەرنامەکەیە، یانی: قورئان، هەم بەرنامەی پێغەمبەری خاتەمە ﷺ، هەم موعجیزە و بەڵگەشیەتی، بۆیە هەم بەرنامەکە دەبێ بەردەوام بێ بۆ مرۆڤایەتیی، هەم بەڵگەکەشی کە لەنێو خۆیدایە، پێویستە ئەویش بەردەوام بێ، بەڵام پێغەمبەرانی پێشوو، بەرنامەکەیان تایبەت بووە بە گەلەکەی خۆیان و قۆناغەکەی خۆیانەوە، بۆیە بەڵگەکانیشیان، موعجزەکانیشیان تەمەنیان لەگەڵ بەرنامەکانیاندا بوون، کاتێک بەرنامەکانیان دوای خۆیان کۆتاییان هاتوە، بەڵگەکەش کۆتایی هاتوە، بەڵام هی پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺ، بەرنامەکەی بۆ هەموو مرۆڤایەتییە، بەڵگەکەشی دەبێ لەگەڵی بەردەوام بێ، تاکو ئەو بەرنامەیە بمێنێ.

مەسەلەی چوارەم:

جەختكردنەوە لەسەر حیكمەتی بەردەوام ناردنی خوا ﷻ بۆ پەیامەكانی بە پێغەمبەراندا و، مەدحكردنی كەسانێكی بەویژدان لە خاوەن كتێبە پێشووەكان، كە بڕوا بە پەیامی پێغەمبەری كۆتایی دێنن ﷺ و، وەسف كردنیان بە دە (١٠) لە خەسڵەتە پەسندەكانیان:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدۡ وَصَّلۡنَا لَهُمُ ٱلۡقَوۡلَ لَعَلَّهُمۡ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ مِن قَبۡلِهِۦ هُم بِهِۦ يُؤۡمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦٓ إِنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّنَآ إِنَّا كُنَّا مِن قَبۡلِهِۦ مُسۡلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُوْلَٰٓئِكَ يُؤۡتَوۡنَ أَجۡرَهُم مَّرَّتَيۡنِ بِمَا صَبَرُواْ وَيَدۡرَءُونَ بِٱلۡحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُواْ ٱللَّغۡوَ أَعۡرَضُواْ عَنۡهُ وَقَالُواْ لَنَآ أَعۡمَٰلُنَا وَلَكُمۡ أَعۡمَٰلُكُمۡ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ لَا نَبۡتَغِي ٱلۡجَٰهِلِينَ ﴿٥٥﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَقَدۡ وَصَّلۡنَا لَهُمُ ٱلۡقَوۡلَ﴾، بە دڵنیاییش ئێمە قسەمان بۆیان پەیوەست كردوە، (وَصَّلۡنَا) خوێندراویشەتەوە: (وَصَلْنَا)، دیارە (وَصَلْنَا) یانی: گەیاندوومانە، بەڵام (وَصَّلۡنَا) یانی: زۆر بە تۆخیی و زۆر بە مەحكەمیی گەیاندوومانە، یانی: پەیام و فەرمایشتمان بۆ گەیاندوون، (**التَّوْصِيلُ: مُبَالَغَةٌ فِي الوَصْلِ وَهُوَ ضَمُّ بَعْضِ الشَّيءِ إِلى بَعْضٍ وَالمُرَادُ بِهِ: القُرْآنُ، فَالتَّعْرِيفُ لِلعَهدِ، أَو وَاصَلْنا الرِّسَالاتِ**)، (**تَوْصِيل**) زێدەڕۆییكردنە لە (**وَصل**)دا، (**وَصل**) یانی: گەیاندن، (**تَوْصِيل**) یانی: زۆر گەیاندن، یان بە مەحكەمیی گەیاندن، كە بریتیە: لەوەی شتێك بە شتێكەوە بلكێندرێ، كە لێرەدا مەبەست پێی قورئانە، كەواتە: ﴿وَلَقَدۡ وَصَّلۡنَا لَهُمُ ٱلۡقَوۡلَ﴾، ئەلیف و لامی سەر (ٱلۡقَوۡلَ) بۆ ناساندن (**تَعريف**)ەو، ناساندنەكەش:

أ- مەبەست پێی (**عَهْد**)ە، واتە: قسەكەمان بۆ گەیاندوون، فەرمایشتەكەمان بۆ گەیاندوون، یانی: قورئانمان پەیتا پەیتا بۆ ناردوون، سوورەت لە دوای سوورەت، ئایەت لە دوای ئایەت، ناردنی قورئانمان بە یەكەوە بۆ پەیوەست كردوون، نەک دابڕان و پچڕانی بێتە نێو.

ب- یاخود مەبەست لە (﴿ٱلۡقَوۡلَ﴾)، (ألْ)ەکە بۆ ناساندن (**تّعریف**)ە، بەڵام مەبەست پێی (**جِنس**)ە، واتە: (**جِنسُ القَول**) فەرمایشتی خوا، کە مەبەست پێی پەیامە ئاسمانییەکانی خوایە ﷻ کە بە پێغەمبەراندا ناردوونی، واتە: یان مەبەست پێی ئەوەیە کە قورئانمان پەیتا پەیتا و، سووڕەت سووڕەت و، ئایەت ئایەت بە دوای یەکدا، بەبێ ئەوەی کە دابڕان ببێ لە نێوانیاندا بۆ ناردوون، یاخود مەبەست ئەوەیە: کتێبەکانمان و، پەیامی پێغەمبەرانمان، پەیتا پەیتا بۆ ناردوون.

٢)- ﴿لَعَلَّهُمۡ يَتَذَكَّرُونَ﴾، بەڵکو بیریان بکەوێتەوە، پەند وەربگرن و، بێنەوە سەر ڕاستە ڕێ، واز لە ڕێی چەوت و لار بێنن.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسی کەسانێک لە خاوەن کتێبان کە بە ویژدانن و، لە بەرانبەر هەقدا تەسلیمن، مەبەستیشمان لە هەق: پەیامی پێغەمبەری کۆتایی موحەممەدە ﷺ، کە قورئانە:

٣)- ﴿ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ مِن قَبۡلِهِۦ هُم بِهِۦ يُؤۡمِنُونَ﴾، ئەوانەی کە کتێبمان پێداون، لە پێش ویدا، ئەوان پێی بڕوادارن، واتە: لە پێش قورئاندا، یاخود لە پێش موحەممەددا ﷺ، کە بە پلەی یەکەم ﴿ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ﴾، ئەوانەی کە کتێبمان پێداون، جوولەکە و نەصرانییەکان دەگرێتەوە، بەڵام جگە لەوانیش دەگرێتەوە، هەموو ئەوانەی کە خۆیان بە خاوەنی کتێبی خوایی و ئاسمانیی دەزانن، ﴿ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ مِن قَبۡلِهِۦ﴾، ئەوانەی کە پێش وی، پێش قورئان، یان پێش موحەممەد ﷺ، کتێبمان پێداون.

﴿هُم بِهِۦ يُؤۡمِنُونَ﴾، ئەوان بەڕاستیی بڕوای پێ دێنن، وەک پێشتریش ئاماژەمان پێدا: ئەوانە کۆمەڵێکی تایبەت بوون، ئەگەرنا هەرچی کە خاوەن کتێبە پێشووەکانن، بڕوایان بە قورئان و موحەممەد ﷺ نەهێناوە، تاکو هەموویان بگرێتەوە، یانی: کۆمەڵێکی دانستە و تایبەت، ئا ئەوانە بەڕاستیی بڕوای پێ دێنن، بڕوا بە قورئان، یاخود بە موحەممەد دێنن ﷺ، بەڵام زیاتر مەبەست پێی قورئانە، چونکە دوایی دەفەرموێ:

٤)- ﴿ وَإِذَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦٓ ﴾، کاتێک ئەو کتێبەیان، ئەو فەرمایشتەیان بەسەردا دەخوێندرێتەوە، گوتیان: بڕوامان پێی هێنا.

﴿ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦٓ ﴾، گوتیان: بڕوامان پێی هێنا، واتە: بڕوامان پێی هێناوە، پێش ئەوەی دابەزێ، یاخود لەبەر ئەوەی کە لە کتێبەکانی پێغەمبەرانی پێشوودا، هەواڵی پێدراوە، موژدە دراوە بە هەموو خاوەن ئۆممەتەکان کە پێغەمبەری کۆتایی دێ و، خوا دوا کتێبی خۆی و دوا پەیامی خۆی پێدا دەنێرێ، پێش ئەوەی دابەزێ، بڕوامان پێهێناوە، یاخود دوای ئەوەی کە دابەزی، بڕوامان پێهێناوە.

٥)- ﴿ إِنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّنَآ ﴾، بە دڵنیایی ئەو (قورئان)ە، هەقە لە پەروەردگارمانەوە، یاخود: لەبەر ئەوەی ئەو قورئانە هەقە و چەسپاوە لە پەروەردگارمانەوە، چونکە دەشگونجێ: ﴿ إِنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّنَآ ﴾، وێڕای ژێری هەمزە ﴿ إِنَّهُ ﴾، بەسەر (**أَنَّهُ**)ش بخوێندرێتەوە: (**آمَنَّا بِهِ أَنَّهُ الحَقُّ مِن رَّبِّنَا**) بڕوامان پێ هێنا، لەبەر ئەوەی هەقە لە پەروەردگارمانەوە.

٦)- ﴿ إِنَّا كُنَّا مِن قَبۡلِهِۦ مُسۡلِمِينَ ﴾، ئێمە پێش ویش لە ملکەچان بووین، واتە: پێش ئەوەی قورئانیش دابەزێ و، پێش ئەوەی موحەممەدیش ﷺ ڕەوانە بکرێ، ئێمە هەر ملکەچ بووین، لێرەدا (مُسۡلِمِينَ) بە مانا عورفیی و باوەکەی نیە، بەڵکو بە مانا ڕاستەقینە و زمانەوانییەکەیەتی، چونکە پێش ئەوەی کە قورئان دابەزێ و موحەممەد ﷺ بێ، مسوڵمانەتیی بە مانا باو و عورفییەکەی کە موحەممەد ﷺ هێناویەتی، نەبووە، بەڵام لێرەدا بە مانا زمانەوانیی و ڕاستەقینەکەیەتی: ئێمە ملکەچ بووین بۆ خوا، پێش ئەوەی قورئانیش دابەزێ، چونکە پابەند بووین بە کتێبە پێشووەکانەوەو، شوێنکەوتووی پێغەمبەرانی پێشوو بووین.

٧)- ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يُؤۡتَوۡنَ أَجۡرَهُم مَّرَّتَيۡنِ بِمَا صَبَرُواْ ﴾، ئا ئەوانە دوو کەڕەتان پاداشتیان دەدرێتەوە، بەهۆی ئەوەوە کە خۆیان ڕاگرتوە.

﴿ مَّرَّتَيۡنِ ﴾، دەشگونجێ مەبەست لە دوو کەڕەتان، ئەوە بێ: دوو قات پاداشتیان دەدرێتەوە، تەعبیر لە دوو قاتکرانەوە، بە: (مَّرَّتَيۡنِ) دوو کەڕەتان کراوە،

لـە جیاتـی بفەرمـوێ: (ضِعْفَيْنِ) فەرموویەتـی: (مَرَّتَيْنِ)، ئەگەرنـا مەبەسـت پێـی دوو قاتـە، دەشـگونجێ مەبەسـت پێـی دوو کـەڕەت بـێ:

أ- جارێکیان لەسەر شوێنکەوتنی پێغەمبەری پێشوو، پاداشتیان دەدرێتەوە.

ب- جارێکیشیان لەسەر ملکەچ بوون بۆ پێغەمبەر ﷺ و کتێبی کۆتایی خوا ﷻ، کە موحەممەد ﷺ و قورئانن.

پێغەمبەر ﷺ لەو بارەوە فەرمایشتێکی هەیە، دەفەرموێ:

{ثَلاَثَـةٌ يُؤْتَـوْنَ أَجْرَهُـمْ مَرَّتَـيْنِ: ١- رَجُـلٌ مِـنْ أَهْـلِ الْكِتَـابِ آمَـنَ بِنَبِيِّـهِ، وَأَدْرَكَ النَّبِـيَّ ﷺ فَآمَـنَ بِـهِ وَاتَّبَعَـهُ وَصَدَّقَـهُ، فَلَـهُ أَجْرَانِ، ٢- وَعَبْـدٌ مَمْلُـوكٌ أَدَّى حَـقَّ اللهِ تَعَـالَى وَحَـقَّ سَـيِّدِهِ، فَلَـهُ أَجْـرَانِ، ٣- وَرَجُـلٌ كَانَـتْ لَـهُ أَمَـةٌ فَغَذَّاهَـا فَأَحْسَـنَ غِذَاءَهَـا، ثُـمَّ أَدَّبَهَـا فَأَحْسَـنَ أَدَبَهَـا، ثُـمَّ أَعْتَقَهَـا وَتَزَوَّجَهَـا، فَلَـهُ أَجْـرَانِ}. (أخرجـه أحمـد: ١٩٦٥١، والبخـاري: ٢٨٤٩، ومسـلم: ١٥٤، والترمـذي: ١١١٦، والنسـائي: ٣٣٤٤، وابـن ماجـه: ١٩٥٦).

واتـە: سـێ کـەس دوو جـاران پاداشـتیان دەدرێتـەوە، یاخـود پاداشـتیان دوو قـات دەدرێتـەوە:

١- یەکێکیان پیاوێک لە خاوەن کتێبان کە بڕوای بە پێغەمبەرەکەی خۆی هێناوەو، دواتر گەیشتوە بە پێغەمبەر (ی کۆتایی)یش بڕوای پێهێناوەو شوێنی کەوتوەو بە ڕاستی داناوە، ئەوە دوو پاداشتی هەن.

٢- کۆیلەیەکی خاوەندار، مافی خوای بەرزو، مافی گەورەو خاوەنەکەیشی جێ بە جێ دەکات، ئەویش دوو پاداشتی هەن.

٣- پیاوێک کەنیزەکێکی هەبێ، خواردنی پێبدات، باش خۆراکی پێبدات، ئنجا پەروەردەی بکات، باش ئەدەبی جوانی فێر بکات، دوایی ئازادی بکات و هاوسەرگیریی لەگەڵدا بکات، ئەویش دوو پاداشتی هەن.

﴿ بِمَا صَبَرُواْ ﴾، بەهـۆی ئـەوەوە کـە خۆیـان ڕاگـرت، خۆیـان لەسـەر چـی ڕاگـرت و لەسـەر چـی خۆڕاگـرو پشـوو درێـژ بـوون؟ چەنـد واتایەکـی هـەن:

أ- خۆڕاگرو پشوو درێژ بوون، لەسەر شوێنکەوتنی پێغەمبەری پێشوو و کتێبی پێشوو.

ب- خۆڕاگر بوون لەسەر ئەوەی واز لە شوێنکەوتنی بەرنامە و کتێبی پێشوویان بێنن، دوای ئەوەی دوا کتێبی خوا و، دوا پێغەمبەری خوا هات.

ج- هەروەها خۆڕاگر بوون لەسەر ئەوەی دەستبەرداری ئەو بەرژەوەندییە نا شەرعییانە بن، یاخود ئەو بەرژەوەندییانە بن، کە بەهۆی شوێنکەوتنی پێغەمبەری پێشووو کتێبی پێشووەوە بۆیان دەستەبەر دەبوون، دەستبەرداری ئەو بەرژەوەندییانە بوون.

د- خۆڕاگر بوون لە بەرانبەر توانج و پلاری خەڵکدا کە: ئەها واز لە ئایینی خۆیان دێنن! ئەها واز لە پێغەمبەری پێشوو دێنن! کە لە ڕاستییشدا وانیە، چونکە ئەوانەی کە بڕوا بە پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺ دێنن و، بڕوا بە دوا کتێبی خوا ﷻ دێننن، هەم موحەممەد ﷺ هەم قورئان، فەرمانیان پێ دەکەن: کە دەبێ بڕوادار بن، بە کتێبە پێشووەکان و، بە پێغەمبەرانی پێشووش، واتە: کەسێک کە بڕوا بە موحەممەد ﷺ و بڕوا بە قورئان دێنێ دەستبەرداری کتێبە پێشووەکە و پێغەمبەری پێشووی نابێ، بەڵکو دوا کتێبی خوا و کۆتا پێغەمبەری خوا ﷻ فەرمان دەکەن، بەوانەی پێشتر شوێنکەوتووی پێغەمبەران و، کتێبە پێشووەکانی خوا ﷻ بوون، کە هەر پێیان بڕوادار بن، بەڵام بە ئەصڵەکەیان، نەک بەوەی ئێستایان کە گۆڕدراوە و تێکدراوە، ئنجا ئەوانە کە خۆڕاگر بوون، پاداشتیان دوو قات دەدرێتەوە، یاخود دوو کەڕەتان.

٨)- ﴿ وَيَدْرَءُونَ بِٱلْحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ ﴾، سیفەتێکی دیکەیان ئەوەیە کە: بە چاکە، خراپە، پاڵ پێوەدەنێن، وەک لە سوورەتی **(فصلت)**دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَسْتَوِى ٱلْحَسَنَةُ وَلَا ٱلسَّيِّئَةُ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ فَإِذَا ٱلَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُۥ عَدَٰوَةٌ كَأَنَّهُۥ وَلِىٌّ حَمِيمٌ ﴿٣٤﴾ ﴾، واتە: چاکە و خراپە یەکسان نین، بەو سیفەتەی کە چاکترە، خەسڵەتێک کە خراپە، پاڵی پێوە بنێ، یەکسەر ئەو کەسەی لە نێوانی تۆ و ئەودا، دژایەتییەک هەیە، دەبێتە دۆستێکی

نیزیک و دڵسۆز، لە ئەنجامی ئەوەدا کە تۆ منەتبارو قەرزداری خۆتی دەکەی و، لە بەرانبەر خراپەکەیدا، چاکەت لەگەڵدا کردوە.

٩)- ﴿ وَمِمَّا رَزَقْنَـٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴾، سیفەتێکی دیکەیان ئەوەیە: لەوەی پێمانداون دەبەخشن، (رَزَقْنَـٰهُمْ) یانی: (أَعْطَيْنَاهُم مِن نِعَمِنَا)، یانی: لەو نیعمەتانەی کە پێمان داون، نیعمەتی عیلمە، نیعمەتی عەقڵە، نیعمەتی ماڵ و سامانە، نیعمەتی خزم و خوێش و قەڕەباڵغییە، لەو نیعمەتانە بەکاردێنن بۆ سوود گەیاندن بە خەڵک و ڕازیبکردنی خوا ﷻ.

١٠)- ﴿ وَإِذَا سَمِعُوا۟ ٱللَّغْوَ أَعْرَضُوا۟ عَنْهُ ﴾، سیفەتێکی دیکەیان ئەوەیە: کاتێک کە گوێیان لە (لَغْو) دەبێ، گوێبیستی قسەی پووچ دەبن، وازی لێ دێنن و پشتی تێدەکەن، (اللَّغْو: **هُوَ العَبَثُ الَّذِي لاَ فَائِدَةَ مِنهُ قَوْلاً كَانَ أَو فِعْلاً**)، (**لَغْو**) بریتیە لە هەر شتێکی پووچ، چ قسە بێ، چ کردەوە، لە ئەصڵدا ئاوایە، بەڵام لێرە کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا سَمِعُوا۟ ٱللَّغْوَ ﴾، کاتێک گوێبیستی (**لَغْو**) بوون، کەواتە: لێرەدا یانی: قسەی پووچ، ئەگەرنا وشەی (**لَغْو**) هەم کرداری پووچ، هەم قسەی پووچ دەگرێتەوە.

﴿ أَعْرَضُوا۟ عَنْهُ ﴾، پشتی تێ دەکەن، ڕووی لێ وەدەچەرخێنن، وازی لێ دێنن.

١١)- ﴿ وَقَالُوا۟ لَنَآ أَعْمَـٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَـٰلُكُمْ ﴾، پێیان دەڵێن، [بە بەرانبەرەکانیان دەڵێن، بەوانەی لەگەڵیاندا نەیارو ناکۆکن، ئنجا چ لە خاوەن ئایینی خۆیان، چ لە ئەوانی دیکە، پێیان دەڵێن:] کردەوەی خۆمان بۆ خۆمان و کردەوەی خۆشتان بۆ خۆتان.

واتە: بۆ هەر کامێکمان ئەو کردەوانەی کە شایستەینی، تایبەتن پێیەوە، کە ئەمە زۆر شت لەنێو خۆیدا هەڵدەگرێ:

أ- واتە: ئێوە کە توانج و پلارمان تێدەگرتن و قسەمان پێدەڵێن و تانەمان لێدەدەن، دیارە ئەو جۆرە ڕەفتارە شایستەی ئێوەیەو لێتان دەوەشێتەوە، ئێمەش کە سەبر دەگرین و وەڵامتان نادەینەوەو، پشتتان تێدەکەین، ئا ئەوەش شایستەی ئێمەیە.

ب- واتایەکی دیکەی ئەوەیە: ئەو خراپانەی ئێوە دەیانکەن، شایستەی ئێوەن و، کردەوە چاکەکانی خۆشمان، شایستەی ئێمەن.

ج- واتایەکی دیکەی: ئێوە کردەوەکانی خۆتان، چاک بن، یان خراپ بن، تایبەتن بە خۆتانەوە، لە دنیادا و لە دواڕۆژیشدا، کە لە دنیادا کردەوەی چاک مایەی سەربەرزییە و، کردەوەی خراپ مایەی سەرشۆڕییە و، لە دواڕۆژیشدا کردەوەی چاک مایەی پاداشتە و، کردەوەی خراپ مایەی سزایە و، ئێمەش کردەوەی خۆمان بۆ خۆمان، لە چاک و خراپ.

١٢)- ﴿سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ﴾، سەلامتان لێ بێ، یانی: (سَلَامُ مُتَارَكَةٍ وَمُوَادَعَةٍ)، سەلامی خواحافیزیی و، لێ دوورکەوتنەوەیە، ﴿سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ﴾، واتە: ئێمە لەگەڵ ئێوە پێوە ناچین و، لە وەڵامی قسە خراپەکانتاندا، ئێمە وەک ئێوە ناڵێین، بەڵکو دەڵێین: سەلام.

١٣)- ﴿لَا نَبۡتَغِي ٱلۡجَٰهِلِينَ﴾، واتە: ئێمە نەفامان ناخوازین، واتە: ناخوازین کە لەگەڵ نەفاماندا تێکەڵ بین و، لەگەڵیاندا تووشی شەڕە قسە و شەڕە دەندووکە بین، لەگەڵیان دا بچینە تەرازوو و هاوکوفیی ئەوان بین، ئێمە خۆمان لەوە ناوەشێنینەوە.

کورتە باسێک: ئەم ئایەتانە بەسەر کێدا دەچەسپن؟!

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ مِن قَبۡلِهِۦ هُم بِهِۦ يُؤۡمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦٓ إِنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّنَآ إِنَّا كُنَّا مِن قَبۡلِهِۦ مُسۡلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُوْلَٰٓئِكَ يُؤۡتَوۡنَ أَجۡرَهُم مَّرَّتَيۡنِ بِمَا صَبَرُواْ وَيَدۡرَءُونَ بِٱلۡحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُواْ ٱللَّغۡوَ أَعۡرَضُواْ عَنۡهُ وَقَالُواْ لَنَآ أَعۡمَٰلُنَا وَلَكُمۡ أَعۡمَٰلُكُمۡ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ لَا نَبۡتَغِي ٱلۡجَٰهِلِينَ ﴿٥٥﴾ ﴾.

بێگومان مەبەست بەم ئایەتانە تێکڕای خاوەن کتێبان نیە، بەڵکو کەسانێکی دیارییکراوو تایبەتن، بۆ وێنە: وەرەقەی کوڕی نەوفەل، کوڕە پووری خەدیجە (خوا لێیان ڕازی بێ)، کە سەرەتا پێغەمبەری خوا ﷺ وەحیی بۆ دابەزێنرا، بردی بۆ لای و ڕاوێژی پێکرد، هەروەها سەلمانی فارسیی و، صوهەیبی ڕۆمیی و، ریفاعە کوڕی ڕیفاعە قورەزیی، لە مەککە مسوڵمان بوون پێش کۆچ کردنی پێغەمبەری خوا ﷺ، بۆ مەدینە، سەلمانیش پێش ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ کۆچ بکات لە مەککەوە بۆ مەدینە، بە دەنگ و باس و خواسی ئەوەوە هاتووەو، دوایی بڕوای پێهێناوە، کە بەڵگە و نیشانەکانی بۆ دەرکەوتوون.

هەندێکیش گوتوویانە: ئەوانە وەفدێکی نەصرانییەکانی حەبەشە بوون، دوازدە (١٢) پیاو بوون، نەجاشیی ناردوونی بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺو، بە نوێنەرایەتیی و، خۆی مسوڵمان بوون، هەر چۆن بێ ئەوانە دیارە کۆمەڵە کەسێکی دیارییکراو و تایبەت بوون، ئەگەرنا مەبەست پێی هەموو خاوەن کتێبەکان، نیە[1].

---

(١) بڕوانە: الإستیعاب في بیان الأسباب، ج٣، ص ٣٥،٣٤، کە سێ گێڕڕاوە (روایة)ی لەو بارەوە هێناون، کە ئەمەیان لە ڕووی (سند)ەوە لە هەموویان ڕاسترە: عن مجاهد: (وَإِذَا سَمِعُواْ ٱللَّغۡوَ أَعۡرَضُواْ عَنۡهُ ...)، قال: أُناسٌ من أهل الكتاب أسلموا فكان أُناس من اليهود، إذا مَرُّوا عليهم سَبُّوهم، فأنزل الله هذه الآية فيهم.

أخرجه ابن حاتم في تفسيره (٢/٢٩٩٣)، قلنا: وهذا مرسل صحيح الإسناد، وذكره السيوطي في

بە نسبەت ڕۆژگاری پێغەمبەرەوە ﷺ، کەسانێکی دیارییکراو و تایبەت بوون و، لە دوای ڕۆژگاری پێغەمبەریشەوە ﷺ، هەر کەسانێکی تایبەتن و دیارییکراون، لە خاوەن کتێبەکان، چ جوولەکە، چ نەصڕانیی، کە عەقڵ و ئینصاف زاڵ دەکەن، بەسەر هەواو ئارەزوو، بەرژەوەندییەکان و، دەمارگیرییان بۆ بەرنامەی خۆیانداو، مسوڵمان دەبن، هەڵبەتە وەک جاری دیکەش گوتوومانە: ئەو کەسەی ئیمان بە ئایینی موحەممەد ﷺ دێنێ، مووسا و عیسا و کتێبەکانی ئەوانیش لە دەست نادات، بەڵکو باشتر ئیمان بە مووسا دێنێ، وەک شایستەی مووسایە و، ئیمان بە تەوڕات دێنێ، وەک شایستەیە بۆ تەوڕات و، ئیمان بە عیسا و ئینجیل دێنێ، وەک شایستەیە بۆ عیسا و بۆ ئینجیل، نەک وەک ئەوەی کە واقیعی ئێستای مووسا و عیسا (سەلامی خوایان لێبێ)، هەروەها پێغەمبەرانی پێشوو، چ ئەوانەی کە ناویان لە قورئاندا هاتوە و، چ ئەوانەی کە ناویان نەهاتوە و، کتێبە پێشووەکان، نەک وەک واقیعی ئێستایان، کە زۆر تێکدراون و شێوێندراون و گەچڵێندراون، کەسێک کە ئیمان بە موحەممەد ﷺ و بە قورئان دێنێ، ئیمانەکەی بە مووسا و بە عیساش ڕاست دەکاتەوەو، پاکی دەکاتەوە لەو خڵتەو خاڵ و ژەنگ و ژارەی کە خاوەن کتێبەکان تێیان خستوە، کەواتە: ئیمان هێنان بە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری کۆتایی، وەک لە زیندانیی ئەمریکاییەکاندا پێمدەگوتن: ئەو کەسەی کە ئیمان بە موحەممەد ﷺ دێنێ و، دێتە نێو ئیسلامەوە، جوولەکەیتیی و نەصڕانییەتیش لەدەست نادات و، مووساو عیساو تەوڕات و ئینجیلیش لە دەست نادات، هەروەها زەبووری داوودو صوحوفی ئیبراهیمیش لەدەست نادات، بەڵکو بە پێچەوانەوە: بەهۆی قورئانەوە، ئیمان هێنان بەو کتێبە پێشووانەو، بەو پێغەمبەرە پێشووانە، زیاتر ساغ دەکاتەوەو، پاکی دەکاتەوەو، چاکی دەکات، بە شێوەیەک کە شایستەی ئەو پێغەمبەرانە بێ و، شایستەی ئەو کتێبە پێشووانە بێ، کە خوا ﷻ هەر کامێکیانی بۆ ڕۆژگارێکی تایبەت و، بۆ کۆمەڵگایەکی تایبەت و، بۆ چارەسەری کۆمەڵە کێشە و گرفتێکی تایبەت ناردوون، نەک وەک قورئان کە

(الدار المنثور)، (٤٢٧/٦)، وزاد نسبته لعبد بن حميد.

بـۆ هەمـوو مرۆڤایەتیـی و، بـۆ چارەسـەری هەمـوو کێشـەکانی بەشـەر بینێـرێ، هـەر بۆیـەش خـوا ﷻ هیـچ کامێکیانـی نـە پاراسـتوە، لـە دەسـتکارییکران و تێکـدران، بـەڵام کتێبـی کۆتایـی خـۆی کـە قورئانـە بـۆ خـۆی پاراسـتنی وەئەسـتۆ گرتـوە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا ٱلذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَٰفِظُونَ ۝٩ ﴾ **الحجر**، واتـە: ئێمـە خۆمـان دابەزێنـەری کتێـب (**ذکر**)یـن و، خۆشـمان پارێزەرینـی، شـتێکیش خـوا ﷻ بیپارێـزێ، دەپارێـزرێ، ئـەم قورئانـەش پارێـزراوە، وەک زۆر جـاری دیکـە گوتوومانـە: نـە پیتێکی و، نە وشـەیەکی، لێ کـەم و زیـاد کـراوە، چ جـای سـوورەتێک و چ جـای ئایەتێـک، بـە پێچەوانـەی کتێبەکانـی دیکـەوە، کـە زۆر گـۆڕدراون و دەسـتکارییکراون و شـێوێندراون، لەبەر ئـەوەی حیکمەتی خـوا ﷻ نەیویسـتوە خـۆی ڕاسـتەوخۆ بیانپارێـزێ، پاراسـتنی عایـدی مرۆڤـەکان کـردوە، وەک لـە سـوورەتی (**المائـدة**)دا دەفەرمـوێ:

﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَا ٱلتَّوْرَىٰةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ ۚ يَحْكُمُ بِهَا ٱلنَّبِيُّونَ ٱلَّذِينَ أَسْلَمُوا۟ لِلَّذِينَ هَادُوا۟ وَٱلرَّبَّٰنِيُّونَ وَٱلْأَحْبَارُ بِمَا ٱسْتُحْفِظُوا۟ مِن كِتَٰبِ ٱللَّهِ وَكَانُوا۟ عَلَيْهِ شُهَدَآءَ ۝٤٤ ﴾، واتە: ئێمـە تەوراتمـان ناردۆتـە خـوار، ڕێنمایـی و ڕووناکیـی تێدایـە، ئـەو پێغەمبەرانـەی کـە بـۆ خـوا ﷻ ملکـەچ بـوون، حوکمیـان پێدەکـرد، هەروەهـا ڕەببانییـەکان و ئەحبـاڕ، (ئـەو زانایانـە خاوەنـی حوکمڕانیـی بـوون و، ئـەو زانایانـەش کـە خـاوەن دەسـتەڵات نەبـوون، ئەوانـەش حوکمییـان پـێ دەکـرد)، ﴿ لِلَّذِينَ هَادُوا۟ ﴾، بـۆ جوولەکـەکان، ﴿ بِمَا ٱسْتُحْفِظُوا۟ مِن كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾، واتـە: (**بِمَا وُكِّلَ إِلَيهِـم حِفْـظُ كِتَـابِ الله**) بـە هـۆی ئـەوەوە کـە پاراسـتنی کتێبـی خوایـان پـێ سـپێردرا بـوو، کەواتە: پاراسـتنی تـەوڕات و، کتێبەکانـی دیکـە، بـە مرۆڤـەکان و بـە زانایـان سـپێردراوە، ئنجـا مرۆڤیـش زانـا بێـت، یاخـود هـەر کەسـێک بێـت، توانایەکـەی سـنووردارەو، ئـەو شـتەی پێـی دەپارێـزرێ لـە قـەدەر خـۆی پێـی دەپارێـزرێ، خـواش ﷻ توانایەکـەی بـێ سـنوورەو، ئـەو شـتەی کـە دەیپارێـزێ لـە قـەدەر خـۆی دەیپارێـزێ، وەک پێویسـت.

دە (١٠) سیفەتی ئەو خاوەن کتێبانەی کە خوا ﷻ باسیان دەکات

ئەو دە (١٠) سیفەتەی کە ئەو خاوەن کتێبانە، کە بڕوا دێنن بە پێغەمبەری خاتەم ﷺو، پاداشتیان دوو قات دەدرێتەوە، ئەمانەن:

١)- ﴿ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦٓ ﴾، گوتیان: بڕوامان پێی هێنا.

٢)- ﴿ إِنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّنَآ إِنَّا كُنَّا مِن قَبۡلِهِۦ مُسۡلِمِينَ ﴾، بە دڵنیایی ئەوە هەقە لە پەروەردگارمانەوە، ئێمە پێش دابەزینی ئەم قورئانەش، یان: پێش موحەممەدیش ﷺ بۆ خوا ﷻ ملکەچ بووین، واتە: بۆ خوا ملکەچ بووین کە هەر کاتێک کۆتا کتێبی خوا هات و کۆتا پێغەمبەری خوا ﷺ هات، بڕوایان پێ دێنین.

٣)- ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يُؤۡتَوۡنَ أَجۡرَهُم مَّرَّتَيۡنِ ﴾، ئەوانە دوو کەڕەتان، یاخود دوو قات، پاداشتیان دەدرێتەوە.

٤)- ﴿ بِمَا صَبَرُواْ ﴾، بەهۆی ئەوەوە کە خۆڕاگر بوون، لەسەر زۆر شت خۆڕاگر بوون، وەک پێشتر چەمکەکەیمان باسکرد.

٥)- ﴿ وَيَدۡرَءُونَ بِٱلۡحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ ﴾، بە چاکە خراپە پاڵ پێوەدەنێن، لە بەرانبەر خراپەدا، چاکە دەکەن.

٦)- ﴿ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ﴾، لەوەی پێمانداون دەبەخشن، لەوەی کە پێمانداون مەرج نیە هەر شتی ماددیی بێ، بەڵکو شتی مەعنەوییش دەگرێتەوە: عەقڵێک کە خوا پێیداون، خەڵکی لێ بەهرەمەند دەکەن، زانیارییەک کە خوا پێیداون، خەڵکی لێ بەهرەمەند دەکەن، لایەنی ڕووحیی و، سیفەتە بەرزەکان کە خوا پێی داون، خەڵکیان لێ بەهرەمەند دەکەن ...هتد.

٧)- ﴿ وَإِذَا سَمِعُواْ ٱللَّغۡوَ أَعۡرَضُواْ عَنۡهُ ﴾، کاتێک قسەی پووچ دەبیستن، پشتی تێدەکەن، ڕووی لێ وەردەچەرخێنن.

٨)- ﴿ وَقَالُوٓاْ لَنَآ أَعۡمَٰلُنَا وَلَكُمۡ أَعۡمَٰلُكُمۡ ﴾، هەروەها گوتیان: کردەوەی خۆمان بۆ خۆمان و، کردەوەی خۆشتان بۆ خۆتان، واتە: پێیان دەڵێن: ئێوە ئەو کردەوانە دەکەن، کە شایستەتانن و، ئێمەش کردەوەی شایستەی خۆمان دەکەین.

٩)- ﴿ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ ﴾، کەسانێک کە قسەی ناشایستیان لەگەڵ دەکەن، یاخود ڕەفتاری ناشایستیان لە بەرانبەردا دەنوێنن، پێیان دەڵێن: ﴿ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ ﴾، ئاشتیتان لەسەر بێ، لە لایەن ئێمەوە تووشی زیان نابن، وەک ئێوە دەتانەوێ ئێمە تووشی زیان بکەن، ئەوە واتایەکی، یاخود ﴿ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ ﴾، (سَلاَمُ مُتَارَكَةٍ وَمُوَادَعَةٍ)، خوا حافیزتان بێ، ئێمە لەگەڵتان نایەینە نێو تەرازووەوەو، خۆمان بە هاوکوفی ئێوە نازانین.

١٠)- ﴿ لَا نَبۡتَغِي ٱلۡجَٰهِلِينَ ﴾، ئێمە خوازیاری نەفامان نین، کە لەگەڵیان تێکەڵ بین و، شەڕە دەندووکەیان لەگەڵدا بکەین و لەگەڵیان بچینە نێو قسەو باسەوە، واتە: خوازیاری ئەوە نین، لەگەڵ کەسانێکدا مامەڵە بکەین، کە لە ئاستێکی نزمدان، لە جیاتی ئەوەی لە ئاستی بەرزی ئاکاریی و عیلمیی دا مامەڵە بکەن، لە ئاستی نزمی نەفامییدا مامەڵە دەکەن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی هەشتەم

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
عەلی باپیر/AliBapir
archive.org/details/@alibapir
عەلی باپیر/AliBapir

AliBapir
Google Play
App Store

www.alibapir.net
English - عربي - کوردی

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە بیسـت (٢٠) ئایـەت پێـک دێ، ئایەتەکانـی: (٥٦ - ٧٥)، کـە تـەوەری سـەرەکییان باسـی قیامەتـە، باسـی زینـدوو بوونـەوەو هەڵسـانەوەیە، بـەڵام وێـڕای ئـەوە، چەنـد ڕاسـتییەکی گـەورە و گرنگیـش بـۆ پێغەمبـەری خاتـەم موحەممـەد ﷺ و، شـوێنکەوتووانی خراونـە ڕوو.

هەروەهـا ئاماژەیـەک بـە مێـژووی گەلانـی ملهـوڕو لـە خۆبایـی کـراوە، کـە ئـەو نـاز و نیعمەتـەی خـوا پێـی دابـوون، تێیـدا بوغـڕاو لەخۆبایـی بـوون، بـوو بـە هـۆی لـە کەوڵـی خـۆ دەرچوونیـان، کـە کەلاوەکانیـان مـاون و، دواتـر خـوا ﷻ وێـڕای چەنـد دیمەنێکـی ڕۆژی دوایـی، باسـی نیعمەتـی شـەوگارو ڕۆژگاریـش دەکات، کـە لە یەکەمیانـدا مرۆڤـەکان پشـوو دەدەن و دەحـەون و، لـە دووەمیشـیاندا لـە بەخششـی خـوا داوا دەکـەن و، کاسـبیی دەکـەن و جموجـۆڵ دەکـەن.

لـە کۆتاییشـدا خـوا ﷻ باسـی هێنرانـی شـایەدێک لەسـەر هـەر کۆمەڵێـک دەکات لـە قیامەتـدا، کـە شـایەدییان لەسـەر دەدات و، لەسـەریان دەبێتـە بەڵگـە.

﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يَشَآءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ وَقَالُوٓا۟ إِن نَّتَّبِعِ ٱلْهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَآ ۚ أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَمًا ءَامِنًا يُجْبَىٰٓ إِلَيْهِ ثَمَرَٰتُ كُلِّ شَىْءٍ رِّزْقًا مِّن لَّدُنَّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍۭ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ۖ فَتِلْكَ مَسَٰكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّنۢ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا ۖ وَكُنَّا نَحْنُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٥٨﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ ٱلْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِىٓ أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا ۚ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِى ٱلْقُرَىٰٓ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَٰلِمُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَىْءٍ

فَمَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتُهَاۚ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيۡرٞ وَأَبۡقَىٰٓۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَفَمَن وَعَدۡنَٰهُ وَعۡدًا
حَسَنٗا فَهُوَ لَٰقِيهِ كَمَن مَّتَّعۡنَٰهُ مَتَٰعَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ثُمَّ هُوَ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ مِنَ ٱلۡمُحۡضَرِينَ ﴿٦١﴾
وَيَوۡمَ يُنَادِيهِمۡ فَيَقُولُ أَيۡنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمۡ تَزۡعُمُونَ ﴿٦٢﴾ قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيۡهِمُ ٱلۡقَوۡلُ
رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَغۡوَيۡنَآ أَغۡوَيۡنَٰهُمۡ كَمَا غَوَيۡنَاۖ تَبَرَّأۡنَآ إِلَيۡكَۖ مَا كَانُوٓاْ إِيَّانَا يَعۡبُدُونَ ﴿٦٣﴾
وَقِيلَ ٱدۡعُواْ شُرَكَآءَكُمۡ فَدَعَوۡهُمۡ فَلَمۡ يَسۡتَجِيبُواْ لَهُمۡ وَرَأَوُاْ ٱلۡعَذَابَۚ لَوۡ أَنَّهُمۡ كَانُواْ يَهۡتَدُونَ ﴿٦٤﴾
وَيَوۡمَ يُنَادِيهِمۡ فَيَقُولُ مَاذَآ أَجَبۡتُمُ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلۡأَنۢبَآءُ يَوۡمَئِذٖ فَهُمۡ لَا
يَتَسَآءَلُونَ ﴿٦٦﴾ فَأَمَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا فَعَسَىٰٓ أَن يَكُونَ مِنَ ٱلۡمُفۡلِحِينَ
﴿٦٧﴾ وَرَبُّكَ يَخۡلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخۡتَارُۗ مَا كَانَ لَهُمُ ٱلۡخِيَرَةُۚ سُبۡحَٰنَ ٱللَّهِ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا
يُشۡرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعۡلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمۡ وَمَا يُعۡلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ
إِلَّا هُوَۖ لَهُ ٱلۡحَمۡدُ فِي ٱلۡأُولَىٰ وَٱلۡأٓخِرَةِۖ وَلَهُ ٱلۡحُكۡمُ وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ ﴿٧٠﴾ قُلۡ أَرَءَيۡتُمۡ إِن جَعَلَ
ٱللَّهُ عَلَيۡكُمُ ٱلَّيۡلَ سَرۡمَدًا إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ مَنۡ إِلَٰهٌ غَيۡرُ ٱللَّهِ يَأۡتِيكُم بِضِيَآءٍۚ أَفَلَا تَسۡمَعُونَ
﴿٧١﴾ قُلۡ أَرَءَيۡتُمۡ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرۡمَدًا إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ مَنۡ إِلَٰهٌ غَيۡرُ
ٱللَّهِ يَأۡتِيكُم بِلَيۡلٖ تَسۡكُنُونَ فِيهِۚ أَفَلَا تُبۡصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِن رَّحۡمَتِهِۦ جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ
وَٱلنَّهَارَ لِتَسۡكُنُواْ فِيهِ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَيَوۡمَ يُنَادِيهِمۡ فَيَقُولُ أَيۡنَ
شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمۡ تَزۡعُمُونَ ﴿٧٤﴾ وَنَزَعۡنَا مِن كُلِّ أُمَّةٖ شَهِيدٗا فَقُلۡنَا هَاتُواْ
بُرۡهَٰنَكُمۡ فَعَلِمُوٓاْ أَنَّ ٱلۡحَقَّ لِلَّهِ وَضَلَّ عَنۡهُم مَّا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ ﴿٧٥﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی تۆ ئەو کەسەی خۆشت دەوێ (هەرچەندە سوور بی) ڕاستە ڕێی ناکەی، (نایخەیە سەر ڕاستە شەقامی خوا)، بەڵام خوا هەر کەسێکی بوێ، ڕاستە ڕێی دەکات، ئەویش بە ڕێی ڕاستگرتووان (ئەوانەی شایستەی ڕێی ڕاست گرتنن) زاناترە ﴿٥٦﴾ هەروەها (بێبڕوایەکان) گوتیان: ئەگەر لەگەڵ تۆدا شوێن ڕێنمایی (خوا) بکەوین، لەسەر زەمینی خۆمان دەڕفێنرێین! ئایا حەڕەمێکی پڕ هێمنیی و ئاساییشمان بۆ نەڕەخساندوون، میوە و بەرهەمی هەموو شتێکی بۆ دەهێنرێ و، لێی خڕدەکرێتەوە، کە بژیوە لەلایەن ئێمەوە، بەڵام زۆربەیان نازانن؟ ﴿٥٧﴾ گەلێک ئاوەدانییشمان فەوتاندوون، ژیان و گوزەرانیان (کە پڕ بوو لە ناز و نیعمەت)، بوغڕا و یاخیی کردن، ئەوانەش خانووەکانیانن، دوای وان کەمێک نەبێ، نەکرانە شوێنی نیشتەجێ بوون و، تەنیا ئێمە بووینە میراتگریان ﴿٥٨﴾ ناشگونجێ پەروەردگارت فەوتێنەری (خەڵکی) ئاوەدانییەکان بێ، (بەهۆی کوفرو خراپەیانەوە)، هەتا لە ئاوەدانییە دایکانە (بنەڕەتییە)کەیاندا پێغەمبەرێک نەنێرێ، کە ئایەتەکانمانیان بەسەردا بخوێنێتەوەو، ئێمە فەوتێنەری ئاوەدانییەکان نابین، مەگەر خەڵکەکەیان ستەمکاربن ﴿٥٩﴾ هەر شتێکیشتان پێدرا بێ (ئەی مرۆڤەکان! لە ناز و نیعمەتی دنیا) ئەوە بەهرە وەرگرتنێکی (کەمی) ژیانی دنیا و جوانییەکەیەتی و، ئەوەی لەلای خوایە، چاکترو بەردەوامتریشە، ئایا نافامن؟ ﴿٦٠﴾ ئایا کەسێک کە گفت و بەڵێنێکی باشمان (لە ڕۆژی دوایی دا)، پێداوە و مسۆگەر پێشی دەگات، وەک کەسێکە کە بەهرەمەندی دەکەین، لە ڕابواردنی کەمی ژیانی دنیا، دوایش ئەو لە ڕۆژی قیامەتدا لە ئامادەکراوانە (بۆ نێو دۆزەخ)؟ ﴿٦١﴾ ئەو ڕۆژەش کە (خوا) بانگیان دەکات دەفەرموێ: کوان ئەو هاوبەشانەم کە پێتان وابوو (هاوبەشمن)؟ ﴿٦٢﴾ ئەوانەی قسە و بڕیار(ی سزادران)یان بەسەردا

چەسپیوە، گوتیان: پەروەردگارمان! ئا ئەوانەی کە سەرگەردان و بێمرادمان کردن، وەک چۆن خۆمان سەرگەردان و بێمراد بووین، ئەوانیشمان (بە مەرەدی خۆمان بردو) سەرگەردان و بێ ئاکامان کردن، ئێستاش حاشایان لێ دەکەین و، لێیان دوور دەکەوینەوە بەرەو لای تۆ، ئەوان (ڕاست ناکەن) ئێمەیان نەدەپەرست ﴿٦٣﴾ پێشیان گوترا: هاوبەشەکانتان بانگ بکەن، یەکسەر بانگیان کردن، بەڵام وەڵامیان نەدانەوە، ئازارو سزا(ی دۆزەخ)یان دی، (خۆزگەیان خواست) کە ڕێی ڕاستیان گرتبایە (و ئێستا سەرفراز ببوونایە) ﴿٦٤﴾ هەروەها ئەو ڕۆژەی (خوا) بانگیان دەکات، دەفەرموێ: چ وەڵامێکی نێردراوانتان دایەوە؟ (ئەو ڕۆژە ڕۆژێکی زۆر مەزنە) ﴿٦٥﴾ کەچی هەواڵەکانیان لێ پەنهان و بزر بوون (و نەک هەر توانای وەڵامدانەوەیان نیە)، بگرە لە یەکدیش ناپرسن (بۆ دۆزینەوەی وەڵام، چونکە دەزانن نیە) ﴿٦٦﴾ ئنجا کەسێک بگەڕێتەوەو بڕوا بێنێ و کردەوەی باش بکات، ڕەنگە لە سەرفرازان بێ ﴿٦٧﴾ پەروەردگاریشت هەرچی بوێ، دروستی دەکات (و هەر کەسی بوێ بۆ خێرو چاکە)و هەڵیدەبژێرێ، ئەوان (مرۆڤەکان) توانای هەڵبژاردنیان نیە، (لە بەرانبەر خوادا)، پاکیی بۆ خوا و، بەرزیی بۆوی لەوەی دەیکەنە هاوبەشی ﴿٦٨﴾ هەروەها پەروەردگارت ئەوەی (دڵ و) سینەکانیان پەنهانی دەکات و، ئەوەی ئاشکرای دەکەن، دەیزانێ ﴿٦٩﴾ هەروەها ئەو خوایە، جگە لەو هیچ پەرستراوێک نیە، لە (ژیانی) یەکەم و (ژیانی) دواڕۆژدا، ستایش هەر شایستەی ویە و، حوکم و بڕیار هەر بەدەست ویە و، تەنیا بۆ لای ویش دەگێڕدرێنەوە ﴿٧٠﴾ بڵێ: پێم بڵێن: ئایا ئەگەر خوا شەوگارتان لەسەر بەردەوام بکات، هەتا ڕۆژی قیامەت، چ پەرستراوێک (هەیە) جگە لە خوا ڕووناکیی (ڕۆژگار)تان بۆ بێنێ، ئایا نابیستن؟ ﴿٧١﴾ بڵێ: هەواڵم پێ بدەن، ئایا ئەگەر خوا ڕۆژگارتان لەسەر بەردەوام بکات، هەتا ڕۆژی قیامەت، چ پەرستراوێک (هەیە) جگە لە خوا، شەوگارتان بۆ بێنێ تێیدا بسرەون، ئایا نابینن؟ ﴿٧٢﴾ هەروەها (خوا) بە بەزەیی خۆی، شەو و ڕۆژی بۆ وا لێکردوون کە تێیاندا بسرەون (و بخەون) و

لـە بەخششـی وی بخـوازن (کاروکاسـبیی بکـەن) و، بەڵکـو سوپاسـگوزاریی بکـەن ﴿٧٣﴾ ئـەو ڕۆژەش کـە خـوا بانگیـان دەکات، دەفەرمـوێ: کـوان ئـەو هاوبەشـانەی کـە پێتـان وابـوو (هاوبەشـمن)؟ ﴿٧٤﴾ لـە هـەر کۆمەڵێکیـش شـایەدێکمان دەرهێنـا و گوتمـان: بەڵگەتـان بێنـن (لەسـەر ڕاسـتیی پەرسـتراوەکانتان)، بـەڵام زانییـان کـە هـەق تەنیـا هـی خوایـە، ئـەوەی (لـە دنیـادا) بـە درۆ هەڵیـان دەبەسـت (وەک هاوبەشـی خـوا) لێیـان ون بـوو ﴿٧٥﴾}.

شیکرنەوەی هەندێک لە وشەکان

(نُتَخَطَّفْ): واتـە: دەڕفێنرێیـن، (الخَطْـفُ وَالإِخْتِطَـافُ: الإِخْتِـلاسُ بِسُرْعَـة، خَطِـفَ يَخْطَـفُ وَخَطَـفَ يَخْطِـفُ)، (خَطْـفُ و إختِطَـاف) بریتیـە لـە دزینـی بـە خێرایـی، دەگوتـرێ: (خَطِـفَ يَخْطَـفُ) و، دەشـگوترێ: (خَطَـفَ يَخْطِـفُ)، واتـە: کـردار (فعـل) ەکـەی، ژێر(کسرة)ی هەبـێ، یاخـود سـەر(فتحة)ی هەبـێ، یـەک مانـای هەیـە، واتـە: (نُقْتَـلُ وَنُسْـلَبُ) دەکوژرێـن و ڕووت دەکرێینـەوە.

(يُجْبَىٰٓ): دەگوتـرێ: (جَبَيْـتُ المَـاءَ فِي الحَوْضِ: جَمَعْتُـهُ، وَالحَوْضُ الجَامِـع: الجَابِيَة)، ئەگەر ئـاو لـە حـەوزدا کـۆ بکرێتـەوە، دەگوتـرێ: (جَبَيْتُـهُ) و، (جَابِيَـة) بـە حەوزێکـی گـەورە دەگوتـرێ، کـە ئاوێکـی زۆر کۆدەکاتـەوە، (وَالإِجْتِبَـاءُ: الجَمْـعُ عَـلَى طَرِيـقِ الإِصْطِفَـاء)، (إِجْتِبَاء)یـش بریتیـە لـە کۆکردنـەوەی شـتێک بـە شـێوەی هەڵبـژاردن و گوڵبژێرکـردن.

(بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا): (أَي: بَطِرَتْهـا مَعِيشَـتُهَا) ژیانەکەیـان بوغـڕای کـردن و، لـە کەوڵـی خـۆی دەرچووانـدن و، یاخیـی کـردن، ژیانەکەیـان، (البَطَـرُ: دَهَـشٌ يَعْـتَرِي الإنسَـانَ مِـنْ سُـوءِ النِّعْمَـةِ)، (بَطَـر) بـە حاڵەتێـک دەگوتـرێ، حاڵەتێکـی سەرسـامیی و لـە خۆبایـی بـوون، کـە لـە ئەنجامـی ئـەوەدا مـرۆڤ ئـەو نیعمەتـەی، ئـەو چاکـەی بـۆی دێ، چاکـە ناتوانـێ ئیسـتیعابی بـکات و، تەحەممولـی بـکات، پێـی لـە خۆبایـی

دەبێ، هەروەها (بَطَرْ) بە مانای (طُغْيَان) یاخیی بوون بە هۆی نیعمەتەوە دێ، کە دەفەرموێ: ﴿ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ﴾، یانی: (فِي مَعِيشَتِهَا)، واتە: خەڵکی ئەو شارو وڵاتە لە ژیانیدا لە خوا ﷻ یاخیی بوو، لە کەوڵی خۆی دەرچوو، ئەمە وەک ئەوەیە کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُۥ سَبْعِينَ رَجُلًا ﴿١٥٥﴾ ﴾الأعراف، (وَٱخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُۥ)، واتە: (مِن قومِهِ)، کەواتە: لێرەش ﴿ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ﴾، یانی: (بَطِرَت فِي مَعِيشَتِهَا)، کە مەبەست لە (بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا) (أَي: جَهِلَت شُكْرَ نِعْمَتِهَا) واتە: نەفام بوو بەرانبەر بەوەی سوپاسگوزاریی چاکەی خوا بکات.

(تَزْعُمُونَ): (الزَّعمُ: حِكَايَةُ قَوْلٍ يَكُونُ مَظِنَّةً لِلكَذِب)، (زَعْم) بریتیە لە گێڕانەوەی قسەیەک کە مەزەنەی درۆ بێ.

(أَغْوَيْنَآ): واتە: بێمرادمان کردن، بێئاکامـمان کردن، (غَوِيَ أَي: جَهِلَ، خَابَ، فَسَدَ عَيْشُهُ)، بەو سێ مانایە دێ: (غَوِيَ) هەم بە مانای (جَهِلَ) دێ، نەفام بوو، یاخود پەشێمان بوو، یاخود ژیانی تێکچوو.

(فَعَمِيَتْ): (عَمِيَ عَلَيْهِ: اشْتَبَهَ حَتَّى صَارَ بالإضَافَةِ إِلَيْهِ كَالأَعْمَى)، (فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ ٱلْأَنۢبَآءُ)، هەواڵەکان لە بەرانبەریاندا کوێر بوون، واتە: زەفەریان بە هەواڵەکان نەدەبردن، بەڵام لێرەدا وەک هەواڵەکان کوێربن و، ئەوان نەدۆزنەوە، چونکە هەواڵ بۆ مرۆڤ دێ.

(تُكِنُّ): واتە: پەنهانی دەکات، (الكِنُّ: مَا يُحْفَظُ فِيهِ الشَّيء، كَنَنْتُ الشَّيءَ: جَعَلْتُهُ فِي كِنٍّ)، (كِنّ) هەر شوێنێکە، هەر شتێکە شتی تێدا دەپارێزرێ، دەگوترێ: (كَنَنْتُ الشَّيءَ)، واتە: ئەو شتەم خستە شوێنێکەوە، کە شتی تێدا بپارێزێ، وشەی (کون) لە کوردیی دا ڕەنگە لەوەوە هاتبێت، واتە: شوێنێک کە شتی لێ دەپارێزرێ.

(سَرْمَدًا): (السَّرْمَدُ: الدَّائِمُ)، (سَرْمَد) بە مانای بەردەوام دێ، (وَالسَّرمَدُ: مَا لَيسَ لَهُ بِدَايَةٌ وَلا نِهَايَة، أَي: أَزَلِيٌّ وَأَبَدي)، (سَرْمَد) شتێکە نە سەرەتای هەبێ، نە کۆتایی هەبێت، واتە: هەر بوو بێ و بێ کۆتایی بێ، کە دیارە بەس خوا ﷻ بەو شێوەیە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەم ئایەتـە: ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾﴾، دوو گێـڕدراوە دێنیـن لـەو بارەوە:

١)- {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لِعَمِّهِ عِنْدَ الْمَوْتِ: «قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَشْهَدُ لَكَ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»، فَأَبَى، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾} (أخرجه مسلم: ١٤٣).

واتـە: ئەبـوو هورەیـرە ﷺ دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە کاتی مـردن (سـەرە مـەرگ)دا بـە مامـی (ئەبـوو تاڵیبـی) فەرمـوو: بڵـێ: (**لَا إِلَـهَ إِلَّا اللهُ**) بێجگـە لـە خـوا هیـچ پەرسـتراوێک نیـە، تاکـو لـە ڕۆژی قیامەتـدا شـایەدییت بـۆ بـدەم، (کـە ئەهلـی تەوحیـد بـووی)، بـەڵام ئامـادە نەبـوو بیڵـێ، ئیـدی بـەو بۆنـەوە خـوای بـەرز ئـەم ئایەتـەی نـاردە خـوار.

٢)- {عَنْ سَعِيدِ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: لَمَّا حَضَرَتْ أَبَا طَالِبٍ الْوَفَاةُ جَاءَهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ، فَوَجَدَ عِنْدَهُ أَبَا جَهْلٍ، وَعَبْدَ اللهِ بْنَ أَبِي أُمَيَّةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ، فَقَالَ: أَيْ عَمِّ! قُلْ لا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ، كَلِمَةً أُحَاجُّ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللهِ، فَقَالَ: أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ، أَتَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَعْرِضُهَا عَلَيْهِ، وَيُعِيدَانِهِ بِتِلْكَ الْمَقَالَةِ، حَتَّى قَالَ أَبُو طَالِبٍ آخِرَ مَا كَلَّمَهُمْ عَلَى مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَأَبَى أَنْ يَقُولُ لآ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «وَاللهِ لأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أُنْهَ عَنْكَ»، فَأَنْزَلَ اللهُ: ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَن يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾﴾، وَأَنْزَلَ اللهُ فِي أَبِي طَالِبٍ، فَقَالَ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ إِنَّكَ لاَ تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ} (أخرجه البخاري: ٤٧٧٢).

واتـە: سـەعیدی کـوڕی موسـەییەب لـە بـاپی دەگێڕێتـەوە، دەڵـێ: کاتێـک مـردن گەیشـتە سـەر (ئەبـوو تاڵیـب)، پێغەمبـەری خـوا ﷺ هاتـە لای، ئەبـوو جەهـل و عەبدوڵـڵای کـوڕی ئومەییـەی کـوڕی موغیـرە، لـە لای بـوون، پێغەمبـەر ﷺ فەرمووی: ئـەی مامـە! بڵـێ: **(لا إلـهَ إلاَّ اللـه)**، وشـەیەکە، لـە ڕۆژی قیامەتـدا دەیکەمـە بەڵگـە لـە خزمـەت خـوادا، ئەبـوو جەهـل و عەبدوڵـڵای کـوڕی ئومەییـە هەردووکیـان پێیـان گـوت: ئایـا واز لـە ڕێبـازی عەبدولموتتەڵیـب دێنـی؟ ئیـدی بـەردەوام پێغەمبـەر ﷺ پێشـنیارەکەی خـۆی بـۆ مامـی دووبـارە دەکـردەوەو، ئەوانیـش (ئەبـوو جەهـل و عەبدوڵـڵای کـوڕی ئومەییـە)، ئـەو قسـەیان دووبـارە دەکـردەوە، تاکـو کۆتـا قسـەی ئەبـوو تاڵیـب کـە ئەوانـی پێدوانـد، پێـش گیـان دەرچـوون، گوتـی: مـن لەسـەر ڕێبـازی عەبدولموتتەڵیبـم و، ئامـادە نەبـوو بڵـێ: **(لا إلـهَ إلاَّ اللـه)**، پێغەمبـەری خـواش ﷺ فەرمـووی: هـەر داوای لێبوردنـت بـۆ دەکـەم، مـادام قەدەغـە نەکرێـم، خـوا ﷻ بـەو بۆنـەوە ئـەو ئایەتـەی سـوورەتی **(التوبـة)**ی نـاردە خـوارەوە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَن يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ ﴾، واتـە: پێغەمبـەر ﷺ و ئەوانـەی بـڕوادارن بۆیـان نیـە، داوای لێبـوردن بـۆ هاوبـەش بـۆ خوادانـەرەکان بکـەن، دوای ئـەوەی بۆیـان دەرکەوتـوە، هاوەڵـی گڵپـەی دۆزەخـن، لـە بـارەی ئەبـوو تاڵیبیشـەوە، خـوا ﷻ بـە پێغەمبـەری ﷺ فەرمـوو: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴾، بـە دڵنیایـی تـۆ ئـەوەی حـەز دەکـەی، نایخەیـە سـەر ڕاسـتە ڕێ، بـەڵام خـوا ﷻ هـەر کەسێکی بـوێ ڕاسـتە ڕێـی دەکات و، ئـەو زاناتـرە بەوانـەی کـە شایسـتەی ڕێـی ڕاسـت گرتنـن (و دڵییـان وەردەچەرخێنـێ بـۆ گرتنـی ڕێـی ڕاسـت).

مانای گشتیی ئایەتەكان

خـوا ﷻ ڕوو لـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ دەكات، هەروەهـا لە پشـت ئەویشـەوە لە هـەر كەسـێک كـە بـە شـوێن پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ دا هەنـگاو دەنـێ و، پەیڕەویـی لـێ دەكات و، ڕوویـان تێـدەكات و دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ ﴾، بـە دڵنیایـی تـۆ كەسـێک كـە خۆشـت دەوێ، نایخەیـە سـەر ڕاسـتە ڕێ، واتـە: ناتوانـی بیخەیـە سـەر ڕاسـتە ڕێ، ڕاسـتە ڕێـی بكـەی، ﴿ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ﴾، بـەڵام خـوا ﷻ هـەر كەسـێكی بیـەوێ، ڕاسـتە ڕێـی دەكات، لێـرەدا دەبـێ دڵنیابیـن كـە وشـەی هیدایـەت بـە مانـای ڕێنمایـی كـردن نیـە، چونكـە خـوا ﷻ بـە پێغەمبـەری خاتەمـی ﷺ فەرمـووە: ﴿ وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾ ﴾الشـوری، بـە دڵنیایـی تـۆ خەڵـک ڕێنمایـی دەكـەی بـۆ ڕاسـتە ڕێ، بـەڵام لێـرەدا كـە دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ ﴾، بـە دڵنیایـی ئـەو كەسـەی تـۆ خۆشـت دەوێ، ناتوانی هیدایەتـی بـدەی، واتـە: ناتوانـی ڕاسـتە ڕێـی بكـەی، نـەک نەتوانـێ ڕێـی پێشـان بـدات، ﴿ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴾، خـواش زاناتـرە بـە هیدایەتدراوان، بەوانـەی كـە شایسـتەی وەرگرتنـی هیدایـەت و، شایسـتەی ڕاسـتە ڕێ بوونـن.

﴿ وَقَالُوا إِن نَّتَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا ﴾، (كافـرەكان) گوتیـان: ئەگـەر لەگـەڵ تـۆدا بـەدوای ڕێنمایـی خـوا بكەویـن، لەسـەر زەمینـی خۆمـان دەڕفێنرێیـن، دەبردرێیـن و دەكوژرێیـن، واتـە: دوژمنانمـان گێچەڵـمان پێدەكـەن، شـەڕمان پـێ دەفرۆشـن، لەسـەر ئـەوەی كـە شـوێن ئاییـن و بەرنامەكەی تـۆ كەوتووین، خـوا ﷻ لە وەڵامیانـدا، لـە بەرپەرچدانەوەیاندا دەفەرمـوێ: ﴿ أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِّزْقًا مِّن لَّدُنَّا ﴾، ئایـا ئێمـە حەرەمێكـی پـڕ هێمنیـی و ئاساییشـمان بـۆ نەڕەخسـاندوون، كـە لـە بـەرو میـوەی هەمـوو شـتێكی بـۆ دەهێنرێتـەوە، واتـە: هەمـوو جـۆرە میـوە و بەرهەمێكـی ئەمـلا ولای بـۆ دەهێـنرێ، كـە وەک بژیوێكـی

تەرخانکراو و دابینکراو، لەلایەن ئێمەوە بۆ ئەوان وایە، ﴿ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بەڵام زۆربەیان نازانن، واتە: لەبەر ئەوەی زانا نین، خاوەن عیلم نین، بۆیە قەدری ئەو نیعمەتە نازانن، یاخود قەدری نیعمەتی، هیدایەتێک کە خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم دا ﷺ ناردوویەتی، نایزانن، دێن ئەو بڕو بیانووانە دێننەوە بۆ ئەوەی بڕوای پێ نەهێنن.

، ئنجا خوا ﷻ دەیانگێڕێتەوە بۆ مێژوو، کە ئێوەش وریا بن، وەک گەلە پێشووەکانتان لێ نەیەت و بە مەرەدی ئەوان نەچن: ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ﴾، (كَم) لێرەدا (كَم الخَبَرِيَّة) بۆ زۆرییە، واتە: زۆر ئاوەدانییمان فەوتاندن، ﴿ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ﴾، کە ژیان و گوزەرانە خۆشەکەیان بەتڕانی کردبوون، گومڕاو بوغڕای کرد بوون، یاخود لە ژیانەکەی خۆیدا بوغڕا و یاخیی بوو بوون لە خوا ﷻ، ﴿ فَتِلْكَ مَسَٰكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّنۢ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، ئا ئەوانە خانووبەرەکانیانن، جێگا و ڕێگاکانیانن، لەدوای وان کەمێک نەبێ، نەکرانە شوێنی نیشتەجێ بوون، مەگەر ڕێبوارێک، کەسێک بەوێدا تێپەڕ بووبێ، لە کاولگەیەکدا نیشتەجێ بووبێ، ئەگەرنا کەس تێیاندا نیشتەجێ نەبوون، ﴿ وَكُنَّا نَحْنُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴾، هەر ئێمەش میراتگر بووین، واتە: کەس نەچووە جێگا و ڕێگا و شوێنەکانیان و، کەسی لێ نەما بۆوە، وەک چۆن میراتێک دەگێڕرێتەوە بۆ لای خاوەنەکەی، ئەو جێگاو ڕێگایانەش، هاتنەوە لای ئێمە، وەک چۆن میراتێک کە دەچێ بۆ لای میراتگر، تەنیا خواش ﷻ خاوەن و میراتگری هەموو شتێکە.

ئنجا خوای پەروەردگار ئەوە ڕوون دەکاتەوە، کە موحەممەدی ﷺ ناردوە وەک پێغەمبەری کۆتایی بۆ ئەو خەڵکە، ئەوە یاسای خوا وایە، کە دەبێ لەو شوێنانەی چەقن و مەڵبەندی ئەو دەڤەرەن، پێغەمبەریان تێدا ڕەوان بکات، پێش ئەوەی سزایان بدات، ﴿ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ ٱلْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِىٓ أُمِّهَا رَسُولًا ﴾، پەروەردگاریشت فەوتێنەری ئاوەدانییەکان نیە، تاکو لە دایکانەکەیاندا، لەوەیاندا کە شاری چەق و بنەڕەتە بۆ دەوروبەرەکەی، ڕەوانەکراوێکی تێدا نەنێرێ، ﴿ يَتْلُوا۟

﴿عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتِنَاۚ﴾، ئایەتەکانی ئێمەیان بەسەردا دەخوێنێتەوە، ﴿وَمَا كُنَّا مُهۡلِكِي ٱلۡقُرَىٰٓ إِلَّا وَأَهۡلُهَا ظَٰلِمُونَ﴾، پێشتریش ئێمە فەوتێنەری ئاوەدانییەکان نەبووین، مەگەر خەڵکەکەیان ستەمکار بووبێ، لادەرو تاوانبار بووبێ، ئەگەرنا ئێمە عادەتمان وانیە، بەبێ ئاگادار کردنەوە بەبێ هۆشداریی پێدان و، بەبێ پەیام بۆ ناردن، سزای ئاوەدانییەکان بدەین و، بیانفەوتێنین.

ئنجا خوا ﷻ جارێکی دیکە ڕوو دەکاتەوە مرۆڤەکان بە گشتیی و، بە تایبەت بێبڕوایەکان و، نەیارەکانی پێغەمبەری خاتەم ﷺ و، پەیامەکەی کە هێناویەتی، دەفەرمووێ: ﴿وَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَيۡءٖ فَمَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتُهَاۚ﴾، هەر شتێک کە پێتاندراوە، هەمووی دەچێتە چوارچێوەی ڕابواردن و گوزەرانی ژیانی دنیا و جوانییەکەیەوە، هەمووی ڕابواردنێکی کەمی ژیانی دنیایە و، جوانیی و زریق و بریقێکی کەمی ژیانی دنیایە، ﴿وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيۡرٞ وَأَبۡقَىٰٓۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ﴾، ئەوەی لەلای خوایە، باشتریشە و، درێژخایەن تریشە، زیاتریش دەمێنێتەوە، ئایا نافامن؟ وەک یەکێک لە زانایان گوتوویەتی: ئەگەر بەهەشت خەزەف (واتە: ماددەی دیزە و گۆزە) بووایە و، ژیانی دنیا گەوهەر بووایە، مادام بەهەشت هەمیشەییە و دەمێنێتەوەو، دنیا کاتییە و لە بەین دەچێ، هەر ئەو خەزەفە لەو گەوهەرە باشترە، لە حاڵێکدا کە بەهەشت لەگەڵ ژیانی دنیادا، بەراورد ناکرێ، لە جۆرو چۆنیەتیی دا و، لە ڕووی مانەوەشەوە، دیارە بەهەشت هەمیشەییە و، ژیانی دنیا ماوەیەکی کەمە و، قۆناغێکی ڕاگوزەرەرە، تەنیا بۆ تاقیکرانەوەی مرۆڤەکانە، بۆیە دەفەرمووێ: ﴿أَفَلَا تَعۡقِلُونَ﴾، ئایا نافامن؟ عەقڵتان نیە؟ کە هەرگیز نەدەبوو بەهەشت و ڕۆژی دوایی، بگۆڕنەوە بە ژیانی کەمی دنیا.

﴿أَفَمَن وَعَدۡنَٰهُ وَعۡدًا حَسَنٗا فَهُوَ لَٰقِيهِ كَمَن مَّتَّعۡنَٰهُ مَتَٰعَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا﴾، ئایا کەسێک کە بەڵێنێکی باشمان پێداوە و، بە دڵنیاییش پێی دەگات، بەڵێنە باشەکە بەهەشتە، ژیانی نەبڕاوەی ڕۆژی دواییە، ئایا کەسێک کە ئاوایە، وەک کەسێک وایە کە بەهرەمەندی دەکەین لە ڕابواردنی ژیانی دنیا؟ ﴿ثُمَّ هُوَ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ

﴿ مِنَ ٱلْمُحْضَرِينَ ﴾، دوایی ئەو لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، لە ئامادەکراوان دەبێ، واتە: لە ئامادەکراوان دەبێ بۆ سزا و دۆزەخ، ئایا وەک یەکن و یەکسانن؟ بە تەئکید نەخێر، ئەو هەمزەیەی (أَفَمَن) پێی دەگوترێ: هەمزەی پرسیار کردنی نکووڵییلێکەرانە، بۆ وێنە: کە گوتم: ئایا ئەمە تۆمارکەر (مُسَجِّلَة) نیە؟ یان ئەمە سەعات نیە؟ چاوەڕێی وەڵام ناکەم، چونکە ئەوە پرسیارکردنێکی نکووڵییلێکەرانەیە، یانی: نکووڵیی دەکەم لەوەی ئەمە تۆمارکەر نەبێ و، نکووڵیی لەوە دەکەم ئەمە سەعات نەبێ، ﴿ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴾، ئەو ڕۆژەش کە (خوا) بانگیان دەکات، دەفەرمووێ: کوان ئەو هاوبەشانەم کە پێتان وابوو، خەیاڵتان وابوو، داتاننابوو (هاوبەشی منن)؟ ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ ﴾، ئەوانەی کە قسەیان لەسەر پەیوەست بووە، بڕیاری خوایان لەسەر هاتۆتە دی، کە دەبێ بچنە دۆزەخەوە، گوتیان: ﴿ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَغْوَيْنَآ أَغْوَيْنَٰهُمْ كَمَا غَوَيْنَا ﴾، پەروەردگارمان! ئا ئەوانەی سەرگەردان و بێمرادو، بێ ئاکاممان کردوون، وەک چۆن خۆمان سەرگەردان و بێ ئاکام و بێمراد بووین، ﴿ تَبَرَّأْنَآ إِلَيْكَ ﴾، ئێمە دووریی لەوان دەکەین بۆ لای تۆ، حاشا لەوان دەکەین، ئەوان دوور دەخەینەوەو بۆ لای تۆ دەگەڕێینەوە، ﴿ مَا كَانُوٓاْ إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴾، ئەوانە ئێمەیان نەدەپەرست، واتە: لە ڕاستییدا ئەوانە پەرستەری ئێمە نەبوون، بەڵکو هەوا و ئارەزووەکانی خۆیان دەپەرست، بەرژەوەندییەکانی خۆیان دەپەرست، ئێمەیان، کرد بوو بە بیانوو.

﴿ وَقِيلَ ٱدْعُواْ شُرَكَآءَكُمْ ﴾، پێیان گوترا: هاوبەشەکانتان بانگ بکەن، واتە: ئەوانەی کە پێتان وابوو هاوبەشی خوان، هەندێک لە سیفەتەکانی خواتان بۆ بڕیار دابوون، یان لە پەرستراندا بەشدارتان کردبوون، کە دەبێ تەنیا خوا ﷻ بپەرسترێ، یاخود هەندێک لە سیفەتەکانی خواتان بۆ وان بڕیار دابوون، وەک سەرخستن و، ژێر خستن و، شیفا هێنان و، نەخۆش کردن و، هەتا دوایی، ﴿ فَدَعَوْهُمْ ﴾، ئەوانیش بانگیان کردن، پەرستارەکان پەرستراوەکانیان بانگکرد، کە

بـە خەیاڵـی خۆیـان هاوبەشـی خـوا بـوون، ﴿ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ ﴾، کـە چـی هیـچ وەڵامیـان نەدانـەوەو بـە دەنگیانـەوە نەهاتـن، ﴿ وَرَأَوُا الْعَذَابَ ﴾، هەمووشـیان ئـازارو سـزای دۆزەخیـان بینـی، ﴿ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴾، خۆزگەیـان خواسـت کـە ڕاسـتیان گرتبایـە، کاتـی خـۆی لـە ژیانـی دنیـادا.

یاخـود: سـزای دۆزەخیـان دەبینـی بـە چـاوی عەقـڵ و دڵ، ئەگـەر ڕێـی ڕاسـتیان گرتبایـە، ئەگـەر سـەر ڕاسـت و هۆشـیار بوونایـە، دەیانزانـی کـە ئـەو ڕێبـازی شـیرک و کوفـرو گوناهــ و تاوانـە، هـەر بـەو سـزایانەیان دەگەیەنـێ.

﴿ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ ﴾، ئـەو ڕۆژەش کـە بانگیـان دەکات دەفەرمـوێ: چیتـان وەڵامـی ڕەوانەکـراوان دایـەوە؟ بێگومـان خـوا ﷻ بـۆ خـۆی لـەوان باشـتر دەزانـێ، بـەڵام خـوا ﷻ دەیـەوێ خۆیـان دانـی پێدابێنـن، ﴿ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ ﴾، لـەو ڕۆژەدا هەواڵـەکان لـە بەرانبەریانـدا کوێـر بـوون، لەبـەر ئـەوەی هـەواڵ بـۆ مـرۆڤ دێ، ئنجـا ئەگـەر هەواڵێـک کوێـر بـێ، نازانـێ بـۆ کـوێ بچـێ، لێـرەدا مەبەسـت ئەوەیـە کـە هیچیـان نەزانـی، هـەواڵ و دەنـگ و بـاس و خواسـەکانیان نەزانیـن، بۆیـە نەیانتوانـی وەڵام بدەنـەوە، ﴿ فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ ﴾، نـەک هـەر وەڵامـی پرسـیارەکە نازانـن، بەڵکـو لـە یەکدییـش ناپرسـن، چونکـە دڵنیـان کـە لـە یەکـدی پرسـینیان، بـێ سـوودە، یاخـود: لەبەر ئـەوەی دەزانـن: هـەر کامێکیان بەرانبەرەکەشـی لـە خـۆی نەزانـترو بـێ وەڵامـترو، بـێ قسـەترە، ﴿ فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ ﴾، بـەڵام کەسێک گەڕابێتـەوە بـۆ لای خـوا ﷻ و بـڕوای هێنـا بـێ و کـردەوەی بـاش بـکات، نیزیکـە لەسـەر فـرازان و بەختـەوەران و دەربازبـووان بـێ.

ئنجـا خـوا ﷻ دێتـە سـەر خسـتنە ڕووی چەنـد سـیفەتێکی بـێ وێنـەی خـۆی و، چەنـد کردەوەیەکـی نـاوازەی خـۆی، کـە پێویسـتە لەبـەر ڕۆشـنایی نـاوو سـیفەت و کـردەوە بـێ وێنەکانیـدا، ئێمـە خـوا ﷻ بناسـین و مامەڵـەی شایسـتەو پێویسـتی لەگەڵـدا بکەیـن، سـەرەتا لـە بـارەی کۆمەڵێـک سـیفەتیەوە دەفەرمـوێ: ﴿ وَرَبُّكَ

﴿ يَخۡلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخۡتَارُ ﴾، پەروەردگاریشت هەر شتێکی بیەوێ دروستی دەکات و، هەر شتێکی بیەوێ هەڵیدەبژێرێ، ﴿ مَا كَانَ لَهُمُ ٱلۡخِيَرَةُ ﴾، مرۆڤەکان لە بەرانبەر خوادا، توانای هەڵبژاردنیان نیە، بۆ وێنە: خوا ﷻ بڕیاری داوە کە مرۆڤ هەبێ و دروستی بکات، مرۆڤ مافی هەڵبژاردنی نیە، بڵێ: نەدەبوو دروست بکرێم، خوا بڕیاری مردنی بۆ داون، ناتوانن بڵێن: نابێ بمرین، خوا ﷻ بڕیاری بۆ داون کە بەشێکیان نێر بن و بەشێکیان مێ بن، ئەوان مافی سەرپشک بوونیان نیە، کە ڕەگەزی خۆیان بگۆڕن، خوا ﷻ بۆی بڕیارداون کە دابەش بن بەسەر نەتەوەکاندا، بەسەر زمان و ڕەنگەکاندا، هیچ کەس لە توانایدا نیە نەتەوەو ڕەچەڵەکی خۆی بگۆڕێ و ....هتد، ﴿ سُبۡحَٰنَ ٱللَّهِ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ﴾، پاکیی و بەرزیی بۆ خوا، لەوەی دەیکەن بە هاوبەشی خوا، خوا ﷻ زۆر لەوە پاکترو بەرزترە، کە ئەو شتانە بکرێنە هاوبەشی و، بهێنرێنە ئاستی خوا ﷻ، ﴿ وَرَبُّكَ يَعۡلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمۡ وَمَا يُعۡلِنُونَ ﴾، پەروەردگاریشت دەزانێ سینەکانیان چی پەنهان دەکات و، چی ئاشکرا دەکات، ئەوەی سینەکانیان پەنهانی دەکات و دەیشارێتەوەو، ئەوەش کە ئاشکرای دەکەن و دەیڵێن بە قسە، یاخود بە کردەوە ئەنجامی دەدەن، پەروەردگارت هەمووی وەک یەک دەزانێ.

﴿ وَهُوَ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ﴾، هەر ئەو خوایە، جگە لە ئەو هیچ پەرستراوێک نیە، ﴿ لَهُ ٱلۡحَمۡدُ فِي ٱلۡأُولَىٰ وَٱلۡأٓخِرَةِ ﴾، لە یەکەمین و دوایەمیندا، ستایش بەس بۆ ویە، واتە: لە یەکەمدا کە ژیانی دنیایەو، دوایەمیندا، کە ڕۆژی دواییە، ستایش تەنیا بۆ ئەوە، ﴿ وَلَهُ ٱلۡحُكۡمُ ﴾، حوکم و بڕیاردان و، حوکمڕانیی و باڵا دەستیی هەر هی ئەوە، ﴿ وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ ﴾، بەس بۆ لای ئەویش دەگێڕدرێنەوە.

ئنجا خوا ﷻ چەند کردەوەیەکی خۆی، کە بەس هی وین و تایبەتن بەوەوە، دەخاتە ڕوو: ﴿ قُلۡ أَرَءَيۡتُمۡ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمُ ٱلَّيۡلَ سَرۡمَدًا ﴾، بڵێ: ئایا دەبینن؟ یان: هەواڵم پێ بدەن، یان: ئایا دەزانن ئەگەر خوا ﷻ شەوگاری لەسەرتان

هەمیشـەیی و بـەردەوام کـرد بایـە، (سَرْمَـد: مَـا لاَ نِهَايَـةَ لَـهُ)، ﴿ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ ﴾، تاکـو ڕۆژی هەڵسـانەوەو ڕۆژی دوایـی، تاکـو دنیـا بـە کۆتـا دێ، ﴿ مَنْ إِلَـٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَآءٍ ﴾، جگـە لـە خـوا چ پەرسـتراوێکی دیکـە هەیـە، کـە ڕۆشـناییتان بـۆ بێنـێ؟ ڕۆشـنایی ڕۆژگار، ﴿ أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴾، ئایـا نابیسـتن؟ یانـی: خڕۆکـەی زەوی لـە جیاتـی ئـەوەی لـە بەرانبـەر خـۆردا، بـە دەوری خـۆی دا بخولێتـەوە، لـە بیسـت و چـوار (٢٤) سـەعات دا جارێـک، خولێـک بـە دەوری خۆیـدا لـێ بـدا و، تاکـو نیـوەی ببێتـە شـەو، نیـوەی ببێتـە ڕۆژ، ئەگـەر نەخولابایـەوە، وەک هەنـدێ لـە خڕۆکـەکان، کـە هەمیشـە یـەک ڕوویـان لـە خـۆرە، واتـە: دیوێکیـان هەمیشـە ڕۆژەو دیوێکیـان هەمیشـە شـەوە، ئەگـەر خـوا ﷻ زەویشـی وا لێکـرد بایـە، چ پەرسـتراوێک هەبـوو بتوانـێ ڕۆژگارتـان بـۆ بێنـێ، ئەگـەر هـەر شـەو بووایـە، ئایـا نابیسـتن؟ واتـە: ئەگـەر هـەق ببیسـتن، دەبـێ بزانـن خوایـەک ﷻ کـە بـەس ئـەو شـەوگارو ڕۆژگار بـەدوای یەکـدا دێنـێ، دەبـێ تەنیـا ئەویـش بپەرسـترێ.

﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ ﴾، بڵـێ: ئایـا دەزانـن، دەبینـن، ئـەو بینینـە چ بینینـی چـاو بـێ، چ زانینـی عەقڵ، ئەگـەر خوا ﷻ ڕۆژگاری لەسـەرتان بـەردەوام کـرد بایـە، تاکـو ڕۆژی هەڵسـانەوە، ﴿ مَنْ إِلَـٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ ﴾، چ پەرسـتراوێک جگـە لـە خـوا ﷻ دەیتوانـی شـەوگارتان بـۆ بێنـێ، کـە تێیـدا پشـوو بـدەن و بخـەون، ﴿ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴾، ئایـا نابینـن؟ هـی پێشـێ فەرمـووی: ﴿ أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴾، چونکـە لـە کاتێکـدا کـە شـەوگار بـێ، ئینسـان تەنیـا لەڕێـی بیسـتنەوە دەتوانـێ پەیوەندیـی لەگـەڵ ئەوانـی دیکـەدا بـکات، چونکـە نابینـێ، بـەڵام لـە هـی دووەمـدا دەفەرمـوێ: ﴿ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴾، چونکـە لـە ڕۆژدا ئینسـان دەبینـێ، زیاتـر لـە ڕێـی دیتنـەوە لەگـەڵ ئەوانـی دیکـەدا پەیوەندیـی بەرقـەرار دەکات، ﴿ وَمِن رَّحْمَتِهِۦ جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾، هەروەهـا (خـوا) لـە بەزەیـی خۆیـەوە، شـەوگارو ڕۆژگاری بـۆ وا لێکـردوون، کـە تێیانـدا پشـوو بـدەن و،

لـە بەخششـی خـوا ﷻ داوا بکـەن و، بـۆ ئـەوەش کـە سوپاسـگوزاریی ئەنجـام بـدەن (بـۆ خـوا)، بۆیـە فەرموویەتـی: ﴿ لِتَسۡكُنُواْ فِيهِ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ ﴾، چونکـە هەندێـک کـەس لـە شـەوێدا کارو کاسـبیی دەکـەن و، لـەڕۆژدا پشـوو دەدەن و ئیسـڕاحەت دەکـەن، هەرچەنـدە لـە ئەصڵـدا شـەو بـۆ خەوتـن و پشـوودانە و، ڕۆژگار بـۆ کارو کاسـبییە، بـەڵام جـاری واش هەیـە لـە هەنـدێ شـوێن، یاخـود هەندێـک کـەس، وای بـۆ دەگونجـێ، بـە شـەو کارو کاسـبیی بـکات، وەک هەندێـک کاروانچیـی و، هەندێـک جـۆرە کارو کاسـبیی، کـە بـە شـەو ئەنجـام دەدرێـن، یـان هەندێـک سـەفەرو هاتـن و چـوون.

﴿ وَيَوۡمَ يُنَادِيهِمۡ فَيَقُولُ أَيۡنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمۡ تَزۡعُمُونَ ﴾، ئـەو ڕۆژەش کـە بانگیـان دەکات، دەفەرمـوێ: لـە کوێـن ئـەو هاوبەشـانەم، کـە پێتـان وابـوو هاوبەشـی منـن، کـوان لـە کوێـن؟ دیـارە ئەمـە پێشـتر خـوا ﷻ دووبـارەی کردۆتـەوە لـە ئایەتـی (٦٢)شـدا فەرموویەتـی، لێرەش لـە ئایەتـی (٧٤)دا دووبـارەی کردۆتەوە، ئنجـا لـەوێ وەڵامەکەیـان بـاس دەکات و دەفەرمـوێ: ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيۡهِمُ ٱلۡقَوۡلُ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَغۡوَيۡنَآ أَغۡوَيۡنَٰهُمۡ كَمَا غَوَيۡنَاۖ تَبَرَّأۡنَآ إِلَيۡكَۖ مَا كَانُوٓاْ إِيَّانَا يَعۡبُدُونَ ﴾، لـەوێ ئـاوا وەڵام دەدەنـەوە، بـەڵام لێـرەدا وەڵامەکـەی نەگوتۆتـەوە، ئیکتیفـای کـردوە بـە وەڵامـی پێشـوو، یاخـود بۆیـە وەڵامەکـەی دیـار نیـە، چونکـە وەڵامیـان نیـە، کـوا ئـەو هاوبەشـانە لـە کوێـن؟ بوونـە بـەردی بـن گۆمـێ.

لـە کۆتاییـدا دەفەرمـوێ: ﴿ وَنَزَعۡنَا مِن كُلِّ أُمَّةٖ شَهِيدٗا ﴾، لـە هـەر کۆمەڵێـک چاودێرێـک و شـایەدێکمان هێنـا، ﴿ فَقُلۡنَا هَاتُواْ بُرۡهَٰنَكُمۡ فَعَلِمُوٓاْ أَنَّ ٱلۡحَقَّ لِلَّهِ ﴾، پێمان گوتـن: ئـەی کۆمەڵەکـە! ئـەی خەڵکەکـە! بەڵگـەی خۆتـان بێنـن، بـەڵام زانییـان کـە هـەق تەنیـا هـی خوایـە، ﴿ وَضَلَّ عَنۡهُم مَّا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ ﴾، ئـەوەش کـە هەڵیاندەبەسـت، وەک هاوبـەش بـۆ خـوا، لێیـان ون بـوون و نەیانتوانـی بێنـە ڕوو، لەبـەر ئـەوەی بـەس لـە گومـان و خەیاڵـی ئەواندا، هاوبـەش بـوون بـۆ خـوا، ئەگەرنا لـە ڕاسـتییدا دروسـتکراوی خـوا ﷻ بـوون، ئنجـا چ مـاددەی بـێ ژیـان بووبـن، چ

مـاددەی ژیانـدار بووبـن، لـە ڕووەک و لـە ئـاژەڵ، چ وێـڕای ژیانـدار بـوون، خاوەنـی هەسـت و ویسـتیش بووبـن، وەک تێکـڕای ئـەو جنـدو مـرۆڤ و فریشـتانەی بـە جۆرێـک لـە جـۆرەکانی پەرسـتران، پەرسـتراون.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خستنە سەر ڕێی ڕاست و ڕێنمایی کردن، تەنیا لە توانای خوادایە و، بە ئارەزووی مرۆڤەکان نیە و، خواش زاناترە کێ شایستەی هیدایەتدرانە:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ﴾، بە دڵنیایی تۆ ناتوانی کەسێک ڕاستە ڕێ بکەی، کە خۆشت دەوێ.

٢)- ﴿وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ﴾، بەڵام خوا ﷻ هەر کەسێکی بوێ، ڕاستە ڕێی دەکات.

کە دەفەرمووێ: ﴿وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ﴾، مەبەست پێی ئەوەیە کە ویستی خوا ﷻ ڕەهایەو بێ سنوورە، ئەگەرنا بە دڵنیایی خوا ﷻ لە گۆترە کەس ڕاستە ڕێ ناکات و، لە گۆترەش کەس سەر لێ ناشێوێنێ، وەک لە شوێنی دیکەدا فەرموویەتی: ﴿وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ ﴿١٣﴾﴾الشورى، ﴿وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ ﴿٢٧﴾﴾الرعد، ئەوانە دەخاتە سەر ڕاستە ڕێ، کە لەناخەوە بۆ لای خوا دەگەڕێنەوە، بەڵام ﴿وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ ﴿٢٧﴾﴾إبراهيم، خوا ستەمکاران سەرگەردان دەکات، یان ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٦﴾﴾المنافقون، خوا ﷻ کۆمەڵی لادەران ڕاستەڕێ ناکات.

٣)- ﴿ وَهُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُهْتَدِينَ ﴾، ئەو زاناترە بەوانەی ڕێی ڕاستگرتوون، واتە: شایستەی ئەوەن بخرێنە سەر ڕێی ڕاست.

ئایا کێ شایستەی ئەوەیە، خوا ﷻ دەستی بگرێ و ڕاستە ڕێی بکات؟ بێگومان کەسێک کە ئارەزوو و ڕەغبەتی هەیە و، خوای پەروەردگاری خۆش دەوێ، لە دڵەوە بەرەو خوا وەردەچەرخێ و، لە دڵەوە بەرەو خوا دەجووڵێ و دەخرۆشێ، خوای کاربەجێش هەر کەسە لە قەدەر خۆی مامەڵەی لەگەڵدا دەکات.

هەڵبەتە هۆی هاتنە خوارەوەکەی تایبەتە، وەک پێشتر باسمان کردو، دوو ڕیوایەتمان هێنان، بەڵام چەمک و حوکمەکەی گشتگیرە، وەک زۆرجار گوتراوە، زانایان دایانناوە وەک بنچینەیەک: (**إِنَّ خُصُوصَ السَّبَبِ لا يَمْنَعُ شُمُولَ المَعْنَى**)، واتە: تایبەت بوونی هۆکار، ڕێگر نیە لە گشتیی بوونی واتا.

کورتە باسێک: لە پێنج سەرنجدا

١)- تەنانەت پێغەمبەریش موحەممەد ﷺ کە سەروەری پێغەمبەرانە، هەموو شتێکی بەپێی ویست و ئارەزووی نەبووە، شتی پێ خۆش بووە، نەبووە و، شتیشی پێ ناخۆش بووە، بووە، چونکە مرۆڤ مرۆڤە، با پێغەمبەریش بێ، ئەوە تەنیا خوایە ﷻ کە هەرچی بیەوێ دەیکات و، هەرچی نەیەوێ نابێ: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهۡدِي مَنۡ أَحۡبَبۡتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهۡدِي مَن يَشَآءُ ﴾.

٢)- چەمکی (هیدایەت) زۆر گرنگە بەپێی سیاق دەرک بکرێ، ئەگەرنا تووشی هەڵەی کوشندە دەبین، بۆ وێنە: لێرە لە ئایەتی (٥٦)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهۡدِي مَنۡ أَحۡبَبۡتَ ﴾، بە دڵنیایی تۆ هیدایەتی ئەو کەسە نادەی کە خۆشتدەوێ، بەڵام لە سووڕەتی (الشورى) دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّكَ لَتَهۡدِيٓ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴿٥٢﴾ ﴾، واتە: بە دڵنیایی تۆ بەرەو ڕاستە شەقام ڕێنمایی دەکەی، لەوێ دەفەرموێ: تۆ بەرەو ڕاستە شەقام ڕێنمایی دەکەی و، لێرەشدا دەفەرموێ: کەسێ کە خۆشت دەوێ و حەزت لێیە هیدایەت بدرێ، هیدایەتیت پێ نادرێ، واتاو چەمکی (هیدایەت) لەم دوو شوێنەدا لێک جیایە، لە سووڕەتی (القصص)دا کە دەفەرموێ: تۆ هەر کەسێک خۆشت دەوێ، ناتوانی هیدایەتی بدەی، واتە: ناتوانی بیخەیە سەر ڕاستەڕێ، نەک ناتوانی ڕێی پێشان بدەی، ئایەتی (٥٢) لە سووڕەتی (الشورى)دا، کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّكَ لَتَهۡدِيٓ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴿٥٢﴾ ﴾، واتە: تۆ بۆ ڕاستە شەقام ڕێنمایی دەکەی (هداية)، بە مانای ڕێنمایی کردن و ڕێ پێشاندانە.

پێغەمبەر ﷺ ڕێی پێشانی هەموو کەس داوە، بەڵام ئەوە خوایە ﷻ کە دەتوانێ هەندێک لە مرۆڤەکان ڕاستە ڕێ بکات و، بیانخاتە سەر ڕاستە ڕێ، ئا ئەوەیان تەنیا بەدەست خوایە، بەڵام ئەوە بە دەست پێغەمبەرە ﷺ کە ڕێنماییان بکات، خوای

پەروەردگاریش پێغەمبەری خۆی ناردوە، تاكو ڕێنماییان بكات و، ڕێیان پێشان بدات و، بەرچاویان ڕۆشن بكاتەوە، هەروەها خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِن تَحۡرِصۡ عَلَىٰ هُدَىٰهُمۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي مَن يُضِلُّۖ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ٣٧ ﴾النحل، واتە: ئەگەر سوور بی لەسەر هیدایەتیان، بە دڵنیایی خوا ﷻ ئەگەر كەسێك گومڕا بكات، هیدایەتی نادات و، هیچ پشتیوانیشیان نین، لێرەدا ﴿ لَا يَهۡدِي مَن يُضِلُّ ٣٧ ﴾النحل، واتە: نایخاتە سەر ڕاستە ڕێ، ئەگەرنا خوا قورئانی ناردوە (هدى للعالَمِيْن) و، پێغەمبەری ﷺ ناردوە كە خەڵك ڕێنمایی بكات بۆ ڕاستە شەقام، وەك ڕێ پێشاندان، بەڵام وەك دڵ وەرچەرخاندن و خستنە سەر ڕێ، ئەوە خوا ﷻ ئەوەی بۆ هەموو كەس ناوێ، تەنیا بۆ ئەو كەسانەی دەوێ، كە شایستەن و، بۆ ئەو كەسانەی دەوێ كە لە دڵەوە بۆ خوا دەجۆشێن و دەخرۆشێن.

٣)- هیدایەتدانی خوا لە گۆترە نیە، بە بەڵگەی ئەو ڕستە قورئانییەی كە دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ أَعۡلَمُ بِٱلۡمُهۡتَدِينَ ﴾، خوا زاناترە بە هیدایەت دراوان، واتە: زاناترە بەوەی كێ شایستەی ئەوەیە، خوا هیدایەتیان بدات و، بیانخاتە سەر ڕاستە ڕێ، لە بڕگەی سێیەمی ئەم مەسەلەیەش دا تیشكی زیاترمان خستە سەر ئەم بابەتە.

٤)- هەرچەندە هۆی هاتنە خواریمان باس كرد، بەڵام لێرەش ئەم دەقە دێنین، كە تیشكی زیاتر دەخاتە سەر ئەوەی بۆچی ئەبووتاڵیب ئامادە نەبوو، هیدایەت لە برازایەكەی خۆی وەربگرێ:

{عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لِعَمِّهِ: «قُلْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ أَشْهَدُ لَكَ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»، قَالَ: لَوْلاَ أَنْ تُعَيِّرَنِي قُرَيْشٌ يَقُولُونَ إِنَّمَا حَمَلَهُ عَلَى ذَلِكَ الْجَزَعُ، لأَقْرَرْتُ بِهَا عَيْنَكَ فَأَنْزَلَ اللهُ: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهۡدِي مَنۡ أَحۡبَبۡتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهۡدِي مَن يَشَآءُ ٥٦ ﴾} (أخرجه مسلم: ٢٥).

واتە: ئەبوو هورەیرە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە كاتی مردندا بە مامی (واتە ئەبوو تاڵیبی) فەرموو: بڵێ: **(لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ)** لە ڕۆژی دواییدا، شایەدییت بۆ

پێ دەدەم، واتە: دەیکەمە بەڵگە بۆت، ئەویش گوتی: ئەگەر زانیبام قورەیشییەکان عەیبم لێ ناگرن و، ڕەخنەم لێ ناگرن، دڵی تۆم پێ خۆش دەکرد، خواش لەو بارەوە ئەو ئایەتەی نارده خوارەوە.

لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە، کە گوتوویەتی: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە، ئافرەتانی قورەیش ڕەخنەم لێ بگرن، یان قورەیشییەکان بڵێن: لە مردن ترسا، ئەوە ئێستا دڵی تۆم پێ خۆش دەکرد، ئنجا تەماشای ئەو نەفامییە بکەن! مرۆڤ لەبەر ئەوەی خەڵک ڕەخنەی لێ نەگرێ، یان لەبەر ئەوەی نەڵێن: لە مردن دەترسێ، لەسەر کوفرو گومڕایی بمێنێتەوەو، بە قسەی پێغەمبەری خوا ﷺ نەکات و بشزانێ پێغەمبەری خوایە ﷺ لەبەر ئەوەی، مام لە هەموو کەس باشتر برازای خۆی دەناسێ، بەڵام دیارە هیدایەت بەدەست خوایە.

٥)- هەڵوێستی شیعە لە بارەی ئەم ئایەتەوە:

أ)- (**مُحَمَّد حُسَین الطبَاطَبائي**) خاوەن تەفسیری (**الميزان فِي تَفسيرِ القُرآن**)[1] دەڵێ:

(أن الرِّوَايَاتِ الْمُسْتَفِيضَةِ عن أهل البيت، دلَّتْ على إيمانه، والمنقول من أشعاره بالإقرار على صدق النبي ﷺ وحقِّية دينه، وهو الذي آوى النبي ﷺ صغيراً وحماه بعد البعثة، وقبل الهجرة فقد كان أَثَرُ مجاهدته وحده، في حفظ نفسه الشريف، في العشر سنين قبل الهجرة، يعدل أثر مجاهدة المهاجرين والأنصار بأجمعهم في العشر سنين بعد الهجرة)؟!.

نەفامیی ئاوا دەبێ، دەمارگیریی ئاوا دەبێ، هەموو سنووری بەزاندوون، کاک (**طبَاطَبائي**)! کە شیعەکان دەڵێن: ڕوونکەرەوەو ساغکەرەوەی زانای شارەزا، تەماشا بکەن، چ نەزانییەک و چ نەفامییەک لە قسەکانی دەتکێ!

دەڵێ: ڕیوایەتەکانی پێشەوایانی (**أَهْلُ البَيْت**)، (واتە: خزمانی پێغەمبەر ﷺ)، زۆرن لەو بارەوە کە ئیمانی هێنا (واتە: ئەبوو تالیب)و، ئەوەی کە لە

---

(١) ج١٦، ص٥٧.

شیعرەکانیەوە نەقڵ بووە، پڕن لەوە کە دانی پێداهێناوە: پێغەمبەر ﷺ ڕاست دەکات و ئایینەکەی ڕاستە و، ئەبوو تاڵیب بوو کە پێغەمبەری ﷺ بە گچکەیی بەخێو کردو، دواییش بە گەورەیی دوای ئەوەی کە ڕەوانە کرا و، پێش کۆچکردن بۆ مەدینە پاراستی، شوێنەواری هەوڵدانی و، تێکۆشانی ئەبوو تاڵیب بە تەنیا، لە پاراستنی نەفسی پێغەمبەردا ﷺ لە دە (١٠) ساڵی پێش کۆچ کردندا، بەرانبەر هەوڵدان و تێکۆشانی هەموو کۆچکەران و پشتیوانانه بە تێکڕا، لە دە (١٠) ساڵی دوای کۆچکردندا!!

ئائەوەیە دەمارگیریی و، تێپەڕاندن و نەفامیی و نەزانیی، کە تۆ بێنی کاری ئەبوو تاڵیب بە تەنیا پێش کۆچکردن، بیخەیە تەرازوویەک، لەگەڵ کردەوەی باش و ئەو هەموو خەبات و خوێن و، کۆچ و ئاوارەیی و ناڕەحەتییەی، تێکڕای کۆچکەران و پشتیوانان، کە لە کۆتا تەمەنی پێغەمبەردا ﷺ ژمارەیان لە سەد هەزار (١٠٠،٠٠٠) کەس تێپەڕیوە! بۆیەش شیعە بە زۆریی بەو دەمارگیریی و تێپەڕاندنە فەوتاون، کە ئەوە هیچ مەنتیقی تێدا نیە، بۆ کەسێک کە هیچ بەڵگەیەکت بەدەستەوە نیە، لەسەر مسوڵمانبوونی، عاتیفەی ئەوە نەبێ کە بابی عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب بووە، دیارە عەلی ﷺ یەکێکە لە چوار خەلیفەکان و، ئامۆزای پێغەمبەرە ﷺو، یەکێکە لە دە (١٠) موژدە پێدراوەکان، چەندی بڵێی، ئەوەندە سیفەتی بەرز و باشی هەن، بەڵام ئنجا بڵێین چی، بابی کافر بووەو بڕوای نەهێناوە، هەروەک چۆن نووح بۆ خۆی پێغەمبەری خوا بوو، بەڵام خێزانەکەی کافر بووە، هەروەها کوڕەکەی کافر بووەو بەقسەی نەکردوە، دوایی خوا سەر زەنشتی کردوە کە: ئەی نووح! لە نەزانان نەبی، داوای دەربازبوونم بۆ کوڕەکەت لێ نەکەی! هەروەها **لووط** خێزانەکەی کافر بووە، وەک خوا دەفەرمووێ: ﴿كَانَتۡ مِنَ ٱلۡغَٰبِرِينَ ٨٣﴾ **الأعراف**، لەگەڵ ئەوانەدا بوو کە فەوتان و بەجێمان، دیسان ئیبراهیم بابی کافر بووە و بڕوای پێ نەهێناوە، بۆیەش خوای پەروەردگار دەفەرمووێ: لە هەموو شتێکدا شوێنی ئیبراهیم بکەون،

جگە لەوەی کە داوای لێبوردنی بۆ بابی کرد، ﴿ وَمَا كَانَ ٱسۡتِغۡفَارُ إِبۡرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ ﴿١١٤﴾ ﴾التوبة، جگە لە داوای لێبوردنی ئیبڕاهیم بۆ بابی، لەوەدا مەیکەنە سەر مەشق، لەوەدا نەیپێکاوە، خوا ﷻ خاتری کەس ناگرێ، بەڵام شیعە هەر لەبەر ئەوەی ئەبوو تاڵیب بابی عەلی رضي الله عنه بووە، دەڵێن: تێکۆشانی وی بە تەنێ بە قەدەر هی هەموو کۆچکەران و پشتیوانانە!!

ب)- تەفسیری (نمونە)ش لە ژێر ناوونیشانی: (ئیمانی ئەبووتاڵیب و هەراو هۆریایەک کە لەو بارەوە بەرپاکراوە)[1]، ئەویش شەش لاپەڕە لە تەفسیرەکەی پڕ دەکاتەوە بە قسەی بێ کەڵک، تەنیا تانە دانە لە ئەبوو هوڕەیرە رضي الله عنه، لەبەر ئەوەی ئەو فەرمایشتەی گێڕاوەتەوە، هەروەها لە هاوەڵانی دیکە و، پێدا هەڵگوتنی زۆری ئەبوو تاڵیبە، هەندێک شیعران دێنێ کە ئاوای گوتوە و ئاوای گوتوە، ئنجا زۆر کەسی دیکەش هەبووە، زۆری ڕێز لە پێغەمبەری خوا ﷺ گرتوەو، زۆری پێداهەڵگوتوە، بەڵام کە ئیمانی پێ نەهێناوە، بڵێین چی!

(١) ج١٦، ص١٢٠ - ١٢٥.

مەسەلەی دووەم:

بیانووگرتنـی کافرانـی ڕۆژگاری پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ، کـە ئەگـەر مسـوڵمان بـبن، لـە وڵاتـی خۆیـان دەڕفێنرێـن و، بەرپەرچدانەوەیـان کـە بـە هـۆی کابـەوە، ئەمـان و نانیـان بـۆ دابیـن کـراوە و، سەرنجڕاکێشـانیان بـۆ مێـژووی گەلانـی بوغـڕا بـوو بـە خۆشـگوزارانییان، کـە فەوتـاون و، خـواش هەرگیـز پێـش پەیـام نـاردن، هیـچ گەلێکی نەفەوتانـدوە:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَقَالُوٓاْ إِن نَّتَّبِعِ ٱلۡهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفۡ مِنۡ أَرۡضِنَآۚ أَوَلَمۡ نُمَكِّن لَّهُمۡ حَرَمًا ءَامِنٗا يُجۡبَىٰٓ إِلَيۡهِ ثَمَرَٰتُ كُلِّ شَيۡءٖ رِّزۡقٗا مِّن لَّدُنَّا وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ٥٧ وَكَمۡ أَهۡلَكۡنَا مِن قَرۡيَةِۭ بَطِرَتۡ مَعِيشَتَهَاۖ فَتِلۡكَ مَسَٰكِنُهُمۡ لَمۡ تُسۡكَن مِّنۢ بَعۡدِهِمۡ إِلَّا قَلِيلٗاۖ وَكُنَّا نَحۡنُ ٱلۡوَٰرِثِينَ ٥٨ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهۡلِكَ ٱلۡقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبۡعَثَ فِيٓ أُمِّهَا رَسُولٗا يَتۡلُواْ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتِنَاۚ وَمَا كُنَّا مُهۡلِكِي ٱلۡقُرَىٰٓ إِلَّا وَأَهۡلُهَا ظَٰلِمُونَ ٥٩ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقَالُوٓاْ إِن نَّتَّبِعِ ٱلۡهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفۡ مِنۡ أَرۡضِنَآ ﴾، (کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ) گوتیان: ئەگەر ئێمە لەگەڵ تۆدا بەدوای ڕێنمایی بکەوین، بە دوای بەرنامەیەک و، ڕێ پێشاندانێک کە خوا ﷻ ناردوویەتی، لەسەر زەمینی خۆمان دەڕفێنرێین.

(**التَّخَطُّفُ: مُبَالَغَةٌ فِي الخَطْفِ وَهُوَ انتِزَاعُ شَيءٍ بِسُرْعَة**)، (**تَخَطُّف**) لەسـەر کێشـی (**تَفَعُّل**) زێدەڕۆییـە لـە (**خَطْف**)دا، (**خَطْف**)یـش بریتیـە لـەوەی شـتێک بەخێرایـی وەربگـری و لـە شـوێنی خـۆی هەڵیقەنـی و بیڕفێنـی.

هەڵبەتـە ئێسـتاش کەسـانێک هـەن، دەڵێـن: ئەگـەر بێـت و ڕوو لـە ئیسـلام بکەین و پابەنـد بیـن بـە ئیسـلامەوە، ڕۆژئـاوا مامەڵەمـان لەگەڵـدا نـاکات، ڕۆژهـەڵات شـەڕمان پـێ دەفرۆشـێ، جوولەکـە دانـووی لەگەڵمانـدا ناکوڵـێ، وەک بەداخـەوە ئێسـتا زۆر

لـە دەوڵەتانـی کەنـداو هاتوونـە سـەر ئـەو مەشـڕەبە، کـە کاتـی خـۆی کافرەکانـی قورەیـش دەیانکـردە بیانـوو، کـە ئەگـەر لەگـەڵ تـۆدا بـەدوای هیدایەتـی خـوا ﷻ بکەویـن، دەڕفێنرێیـن، ئێسـتاش زۆر لـە دەوڵەتانـی کەنـداو تەسـلیمی کوفـری جیهانیـی بـوون، بـە سـەرکردایەتیی ئەمریـکا و جوولەکـە، بـە بیانووی ئەوە کـە ئەگەر لەگـەڵ ئەوانـدا بەینـمان بـاش نەبـێ، دژایەتییـمان دەکـەن و، ناتوانیـن بـەردەوام بین، ئاخـر بۆیـە ناتوانـی بـەردەوام بـی چونکـە تـۆ، حوکمێکـی بنەماڵەیـی و میراتیـی و، خۆسـەپێنانەت پەیـڕەو کـردوە، لـە دڵـی خەڵکـدا نیـت، ڕەگ و ڕیشـەت نیـە، بۆیـە ناچاری کـە پـاڵ بـە زلهێزانـەوە بـدەی، ئەگەرنـا ئەگـەر تـۆ بـە پێـی: ﴿ وَأَمۡرُهُمۡ شُورَىٰ بَيۡنَهُمۡ ٣٨ ﴾ الشوری، حوکمڕانیـی بکـەی، ئـەو کاتـە ناچـار نابـی ئەمریـکا بەرگرییـت لـێ بـکات، خێـرو بێرەکـەت بـەرێ و بڵـێ: بێنـە پـارە، چونکـە دەتپارێـزم، ئەگـەر مـن بـەس چـوار ڕۆژان نەتپارێـزم دەڕووخێـی، ئایـا چ ئابڕوویـەک بـۆ ئـەو دەوڵەتـە دەمێنێتـەوە، کـە ئەمریـکا وای پـێ بڵـێ؟.

٢)- ﴿ أَوَلَمۡ نُمَكِّن لَّهُمۡ حَرَمًا ءَامِنًا ﴾، ئایا ئێمە حەرەمێکی پڕ هێمن و ئاساییشمان بۆ نەڕەخساندوون؟ بۆمان نەچەسپاندوون؟ **(التَّمْكِينُ: الجَعْلُ فِي مَكَانٍ)**، **(تمكين)** چەسپاندنی شتێکە لە شوێنێک دا، حەرەم: مەبەست پێی مەککەو دەوروبەریەتی کە پڕە لە هێمنیی و ئاساییش.

٣)- ﴿ يُجۡبَىٰٓ إِلَيۡهِ ثَمَرَٰتُ كُلِّ شَيۡءٖ ﴾، بەروبوومی هەر شتێکی بۆ لا کۆ دەکرێتەوە.

هەڵبەتـە لێـرە (كُلِّ شَيۡءٖ) مانایەکـەی عورفییـە، یانـی: هـەر شـتێک کـە بـاوەو هـەر شـتێک کـە دەگونجـێ، لێـی کۆدەکرێتـەوە، هەمـوو بەروبـووم و میـوەکان، هەمـوو بەرهەمـەکان دەهێندرێنـەوە بـۆ ئـەوێ، ئێسـتاش هەروایـە.

٤)- ﴿ رِّزۡقًا مِّن لَّدُنَّا ﴾، بژیوێکە لەلایەن ئێمەوە، وشەی **(رِزقاً)**: **(حَالٌ مِنَ الثَّمَرَاتِ)** ئەم بەرومیوانە کە دەهێنرێنەوە بۆ ئەوێ، ئەوە بژیودانێکە لەلایەن ئێمەوە.

٥)- ﴿ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بەڵام زۆربەیان نازانن، (**إِسْتِدْرَاكٌ أَي أَكْثَرُهُم لا عِلْمَ لَهُم، لِذَلِكَ لَمْ يَتَفَطَّنُوا إِلَى كُنْهِ هَـذِهِ النِّعْمَة**)، (**لكن**) بە مانای (بەڵام)ە، بەڵام زۆربەیان نازانن و زانیارییان نیە، بۆیە دەرکی چییەتی ئەو نیعمەتە ناکەن، کە ئەو هەموو نیعمەتانەیان بەهۆی مەککەو حەڕەمەکەی و کەعبەوە، بەهۆی ئەو ماڵی خوایەوە، چنگیان کەوتوون.

ئنجا لەبەر ئەوەی ئەوانە بە زۆریی بە هۆی خۆشگوزەرانیی و ناز و نیعمەتی دنیاوە، پشتیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ کردوە و، ترساون کە بازاڕەکەیان لێ تێکبچێ، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ:

٦)- ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ ﴾، زۆرێک لە ئاوەدانییەکانمان فەوتاندوون، ئەم (کَم)ە، (**كَمُ الخَبَرِيَّة**)یە یانی: (**كَثِير**)، زۆر، (**كَثِيراً أَهْلَكْنَا مِنَ القُرَى**) زۆر ئاوەدانییمان فەوتاندوون.

٧)- ﴿ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ﴾، (**البَطَرُ: الطُّغْيَانُ وَالتَّكَبُّرُ**)، یانی: لە ژیانەکەی خۆیاندا تووشی حاڵەتی لە خۆبایی بوون و، لە کەوڵی خۆ دەرچوون و، خۆ بەزلگریی بوون، یاخود ﴿ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ﴾، (**بَطِرَتْ أَيَّامَ عَيْشِهَا**)، لە ڕۆژەکانی ژیان و گوزەرانیدا تووشی حاڵەتی لە خۆبایی بوون و بوغڕایی، بوون، یاخود (**كَفَرَتْ نِعْمَةَ رَبِّهَا فِي مَعِيشَتِهَا**) چاکەی پەروەردگاری نادیدە گرتوەو سپڵەیی بەرانبەر نواندوە، لە ژیان و گوزەرانەکەی خۆیدا.

کەواتە: ڕستەی ﴿ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ﴾، وەک زانایان گوتوویانە: دەگونجێ یەکێک لە سێ مەبەستی هەبن:

أ)- ژیانە خۆش و گوزەرانە خۆشەکەی، بوغڕای کرد.

ب)- بوغڕا بوو، لە ژیان و گوزەرانەکەیدا.

ج)- سپڵەیی (کفران)ی کرد لەو ژیان و گوزەرانە خۆشەی دا، کە خوا ﷻ بۆی ڕەخساند بوو، کە پڕ بوو لە نازو نیعمەت.

٨)- ﴿فَتِلْكَ مَسَٰكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّنۢ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا﴾، ئەوانە خانووبەرەکانیانن، لە دوای ئەوان کەمێک نەبێ نیشتەجێیان تێدا نەکرا، نەکرانە جێگای نیشتەجێ بوون و تێدا مانەوە، (**السُّكْنَى: الحُلُولُ فِي البَيت**)، (**سُكْنَى**) بریتیە لە مانەوە لە ماڵێکدا، کە دەفەرموێ: ﴿إِلَّا قَلِيلًا﴾، یانی: (**إلاَّ أَزْمَاناً قَلِيلَةً وإلاَّ سُكْنَى قَلِيلاً وَهُوَ سُكُونُ المارِّين**)، چەند ماوەیەکی کەم نەبێ و، نیشتەجێ بوونێکی کەم نەبێ، خەڵک تێیاندا نیشتەجێ نەبووە، ئەویش بریتی بووە لە نیشتەجێ بوونی ئەو ڕێبوارانەی بەو شوێنەدا دەڕۆن، (جاری وا بووە لەو کاولگەیەدا، تۆزە پشوویەکیان داوە).

٩)- ﴿وَكُنَّا نَحْنُ ٱلْوَٰرِثِينَ﴾، هەر ئێمەش خۆمان میراتگر بووین، واتە: هاتنەوە دەستی ئێمە و، هیچ کەس خاوەنیان نەبوو.

لێرەدا خوای خاوەندار خاوەنداریەتییەکەی بە میرات (**وِراثة**) ناوناوە، یانی: گەڕانەوە بۆ لای ئێمە و، کەس نەبوو خاوەندارێتیی ئەو خانووبەرانە بکات.

ئنجا خوا ﷻ ڕاستییەکی دیکە دەخاتە ڕوو، کە بۆچی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) دەنێرێ؟ دەفەرموێ:

١٠)- ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ ٱلْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِىٓ أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا﴾، پەروەردگارت فەوتێنەری ئاوەدانییەکان نیە، تاکو لە دایکانەکەیان و بنەڕەتەکەیاندا پێغەمبەرێک نەنێرێ، ئایەتەکانمانیان بەسەردا بخوێنێتەوە.

بۆیە ناو لە مەککە نراوە: (**أُمُّ القُرَى**) واتە: دایکی شارەکان، (**أُمُّ القُرَى**)ش بریتیە لە شارێکی مەزن، ئەو شارەی کە مەڵبەندو چەقی شارەکانی دیکە بێ.

﴿يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا﴾، (ئەو پێغەمبەرە) ئایەتەکانی ئێمە بەسەر خەڵکەکەدا (خەڵکی شارەکەدا) دەخوێنێتەوە.

١١)- ﴿وَمَا كُنَّا مُهْلِكِى ٱلْقُرَىٰٓ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَٰلِمُونَ﴾، ئێمە فەوتێنەری ئاوەدانییەکان نەبووین لە ڕابردووشدا، مەگەر دانیشتووانەکانیان و خەڵکەکەیان

ستەمكار بووبن، واتە: ئێمە لە هیچ حاڵاندا فەوتێنەری خەڵكی ئاوەدانییەكان نەبووین، مەگەر لە حاڵێكدا ئەوان ستەمكارو تاوانبارو خەتاكار بووبن.

كورتە باسێك لە بارەی بەهرەمەند بوونی خەڵكی مەككە و دەوروبەریەوە، لە حەڕەمی مەككە

ئـەم ڕاسـتییە خـوا ﷻ لـە چەنـد شـوێنێكی دیكەشـدا بەیانـی كـردوە، باسـی كەعبـەو لـە پەنـای كەعبـەدا بەهرەمەنـد بـوون لـە هێمنیـی و ئاسـایش و، نـان و ئەمـان، بـۆ وێنـە:

١- لە سووڕەتی (**قریش**)دا، خوا فەرموویەتی: (بسم الله الرحمن الرحيم): ﴿لِإِيلَٰفِ قُرَيۡشٍ ١ إِۦلَٰفِهِمۡ رِحۡلَةَ ٱلشِّتَآءِ وَٱلصَّيۡفِ ٢ فَلۡيَعۡبُدُواْ رَبَّ هَٰذَا ٱلۡبَيۡتِ ٣ ٱلَّذِيٓ أَطۡعَمَهُم مِّن جُوعٖ وَءَامَنَهُم مِّنۡ خَوۡفِۭ ٤﴾.

واتـە: بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندە. بەهـۆی خووگرتـن و عادەتگرتنـی قوڕەیشـەوە ﴿١﴾ عادەتگرتنیـان بـە سـەفەری زسـتانە و هاوینـەوە، (بـۆ بازرگانیـی زسـتانان بـۆ شـام، هاوینـان بـۆ یەمـەن) ﴿٢﴾ بـا پـەروەردگاری ئـەو ماڵـە بپەرسـتن ﴿٣﴾ كـە لـە برسـیەتیی تێـری كـردوون و لـە تـرس و بیمیـش دڵنیایـی كـردوون ﴿٤﴾.

٢- لە سووڕەتی (**العنكبوت**)دا، خوا فەرموویەتی: ﴿أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّا جَعَلۡنَا حَرَمًا ءَامِنٗا وَيُتَخَطَّفُ ٱلنَّاسُ مِنۡ حَوۡلِهِمۡۚ أَفَبِٱلۡبَٰطِلِ يُؤۡمِنُونَ وَبِنِعۡمَةِ ٱللَّهِ يَكۡفُرُونَ ٦٧﴾، واتە: ئایا نابینن كە ئێمە حەڕەمێكی پڕ هێمنیی و ئاساییشمان بۆ ڕەخساندوون و، خەڵكیش لە دەوروبەریان دەڕفێندرێ، ئایا بڕوا بە باتیڵ دێنن و، سپڵەیی بەرانبەر نیعمەت و چاكەكانی خوا دەكەن؟

٣- لە سوورەتی (**النحل**)یش دا، دەفەرمووێ: ﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ ءَامِنَةً مُّطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِّن كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ ٱللَّهِ فَأَذَٰقَهَا ٱللَّهُ لِبَاسَ ٱلْجُوعِ وَٱلْخَوْفِ بِمَا كَانُوا۟ يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ ٱلْعَذَابُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١١٣﴾ ﴾، واتە: خوا ﷻ وێنەیەکی هێناوەتەوە، شارێک کە پڕ هێمنیی و ئاساییش بوو، ئارامگرتوو بوو، بژیوی بە فراوانیی لە هەموو شوێنێکەوە، لە هەموو لایەکەوە بۆ دەهات، بەڵام بەرانبەر بە چاکەکانی خوا ﷻ سپڵە بوو، خواش پۆشاکی برسیەتیی و ترسی پێ پۆشین، (برسیەتیی و ترس وەک چۆن پۆشاکێک دەچێتە بەر ئینسان و، بە جەستەیەوە دەنووسێ، ئاوا پێیانەوە نووسا)، بەهۆی ئەوەوە کە دەیانکرد (لە بێبڕوایی و سپڵەیی)، بە دڵنیایی پێغەمبەرێک لە خۆیان بۆیان هات، بەڵام بەدرۆیان دانا، بۆیە سزا گرتنی لە حاڵێکدا کە ئەوان ستەمکار بوون.

واتە: سزای دنیا گرتنی، کە بریتی بوو لە برسیەتیی و قات و قڕیی کە بەسەریان هات و، بریتی بوو لە نا ئەمنیی و نا ئاسایشییەک کە بەسەریان هات و، بریتی بوو لەو کوشتارەی کە لە جەنگەکانی بەدرو ئەوانی دیکەدا لێیان کرا، کە زۆربەی زلە زلەکانیان تێداچوون، سزای خوا لە دواڕۆژییشدا بۆ ئەوانەیە کە لە بێبڕواییدا ماونەوەو بێگومان گەورەتریشە.

هەڵبەتە کە خوا ﷻ لە ڕۆژگاری پێغەمبەری خاتەم دا ﷺ، ئاوا کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەری دواندوون و، چاکە و نیعمەتی خۆی کە لە کەعبەدا بەرجەستە بووە و، کەعبە بۆیان بۆتە هۆی هێمنیی و ئاساییش و، بۆیان بۆتە مایەی گەشەی ئابووریی و، ژیان و گوزەران بەڕێوە چوون، کە ئەو کاتە وای پێفەرموون، ئێستاش هەروایە، ئێستاش بەهۆی کەعبەوە، بە هۆی (**بَيْتُ اللهِ الحَرَام**)ەوە، هەروەها کە دوایی مەدینەشی هاتۆتە سەر، مزگەوتی پێغەمبەریش ﷺ و، مەزارگەی پێغەمبەرو ﷺ مەزارگەی هاوەڵان، ئەو خەڵکانەی کە لە نیوە دوورگەی عەرەبیی (عەرەبستان)دا دەژین، زۆر بەهرەمەندن، لە کەعبەو لە

مزگەوتی پێغەمبەریش ﷺ هەم لە ڕووی هێمنیی و ئاساییشەوە، هەم لە ڕووی قەدرو قیمەت و ئیعتیبارەوە، هەم لە ڕووی ئابووریی و ژیان و گوزەرانەوە، بە تایبەتی کە لەو دوا دواییانەدا نەوتیش دۆزرایەوەو، غازیش دۆزرایەوە لەوێ، زۆر کەوتوونە خۆشگوزەرانیەوە، بەڵام بەداخەوە وەک چۆن کاتی خۆی قوڕەیشییە ملهوڕەکان بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺو، بەرانبەر بە هیدایەتێک کە پێغەمبەری خوا ﷺ هێنابووی، سەرکەش و یاخیی بوون و، بەرانبەر بە نیعمەتی خوا کە لە کەعبەدا بەرجەستە بوو بوو، بێ باک بوون، نادیدەگیر بوون، ئێستاش وەک دەڵێن: (**التَّاريخُ يُعيدُ نَفْسَهُ**) لەم ڕۆژگارو زەمانەی کە ئێمە تێیدا دەژین، کە ئەمڕۆ (٢٥)ی٦/ (٢٠١٩)ی زاینییە و، (٢٢)ی شەووالی (١٤٤٠)ی کۆچییە، تا لەم ئان و ساتەدا، هەمان وەزع دووبارە بۆتەوە جارێکی دیکە، ئەوانەی کە ئێستا لەوێ حوکمڕانن، زاناکان لە زیندانەکان بەند دەکەن، بوغرا بوون و هەموو ناز و نیعمەتێک کە لەوێ هەیە، بە هی ماڵێکی دەزانن و، بە هی ئەو کەسانەی دەستە و وابەستەی ئەو ماڵەن و، خەڵکی دیکەیان لێ بێ بەش کردوە و، بەداخەوە کە لە جیاتی ئەوەی میهرەبانیی و نەرم و نیانیی لەگەڵ خەڵکی خۆیاندا پێشان بدەن، نەرم و نۆڵ و، نێچیرێکی تووک نەرمن بەرانبەر بە جوولەکە، بەرانبەر بە زلهێزانی دنیا، بەرانبەر بە ئەهلی کوفری دنیا، بەسەرکردایەتیی ئەمریکا، کەچی بەرانبەر بە خەڵکەکەی خۆیان زۆر زبرن، یانی: ڕێک پێچەوانەی ئەوەیە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ أَذِلَّةٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴿٥٤﴾ ﴾**المائدة**، واتە: میهرەبانن لەسەر بڕواداران (نەرم و نیانن) و، لە بەرانبەر ئەهلی کوفردا زبرو بەدەمارن، ئەوان بە پێچەوانەوە: زبرو بەدەمارن بەرانبەر بە ئەهلی ئیمان، بە تایبەتی زانایانێک کە هەقیان پێ دەڵێن و، تووک نەرم و، بێ زەڕو سەلامەتن، بەرانبەر بە دوژمنان و ناحەزانی ئیسلام و مسوڵمانان، هەروەها وەک خوا (**عَزَّ وَجَلَّ**) لە وەسفی هاوەڵاندا دەفەرموێ: ﴿ أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلْكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ ﴿٢٩﴾ ﴾**الفتح**، واتە: لەسەر کافران توندوتیژن، لەنێو خۆیاندا بە ڕەحم و بەزەیین، کەچی ئەوان

بە پێچەوانەوە: لەگەڵ کافرەکاندا بە ڕەحم و بەزەیین، بزانن داخۆ جوولەکە بە چ ڕازی دەبێ، چۆن جوولەکە سەلامەت دەبێ (قەوارەی زایۆنی) و، بزانن ئەمریکا چۆن ڕازی دەبێ، ئاوا دەکەن، بەڵام سەختیی و توندییەکەیان بەرانبەر بە ئەهلی خۆیانە، ئنجا هەندێک خەڵکی دیکەش کە کارتێکراو بووە بەو تەوژمە لارەو بەو مەشرەبە نالەبارە، کە هەر لە سەرەتاوە بەرانبەر بە ئەهلی ئیمان توند بوون، خوێنی مسوڵمانانیان بە حەڵاڵ داناوە و، بەرانبەر بە ئەهلی کوفر بێ مزەڕەت و سەلامەت بوون، هەندێک لەوانە کە بە پرژو بڵاویی هەن، لە عالەمی ئیسلامیی دا، ئەوانەش دیسان لەسەر هەمان ڕێچکە دەڕۆن، بەرانبەر بە ئەهلی ئیمان زمانیان زۆر تیژو زۆر زبرو بێ ڕحم و دڵڕەقن، بەڵام لە بەرانبەر ئەهلی کوفرو نیفاقدا، زۆر نەرم و نۆڵ و تووک نەرمن، کە ئەوە بەڕاستیی ڕێک هەڵگێڕانەوەی ئەو سیفەتانەیە، کە خوا ﷻ هاوەڵانی بەڕێزیان پێ وەسف دەکات، کە دەبێ لە نێو خۆیاندا، لەگەڵ ئەهلی ئیمان دا، میهرەبان و بەڕەحم و بەسۆز بن و، لە بەرانبەر دوژمنان و ناحەزانیاندا، ئەوانەی شەڕیان پێ دەفرۆشن و گێچەڵیان پێدەکەن، زبرو توندو بە دەمار بن.

ئەگەرنا ئەهلی کوفریش ئەگەر شەڕت لە دژ نەکات، لەگەڵیدا خۆش خوڵق بی، زۆر پێویستە، بەڵام کافرێک کە سەنگەرت لێ دەگرێ و وڵاتت داگیر دەکات، دەیەوێ خێرو بێری تۆ بۆ خۆی بەرێ و، ژێر دەست و ژێر چەپۆکت بکات، لەگەڵی نەرم و نیان بی و بە دەمیەوە پێبکەنی، بەڵام خوشک و برا مسوڵمانەکانت، لەگەڵیاندا زبرو گرژو مۆن و تەنگ و تاڵ بی، بە تەئکید ئەوە پێچەوانەی ئەوەیە کە خوای پەروەردگار هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەری ﷺ و، بەندە پەسندەکانی خۆی پێ وەسف کردوون.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی ئێمە لەو بەندە چاکانە بگێڕێ، ئەوەی کە خوا لە قورئاندا فەرموویەتی بۆ ئەهلی ئیمان، خۆمان بەو سیفەتانە بڕازێنینەوەو، خۆمان بپارێزین لە پێچەوانەی ئەو سیفەتانە، کە بەداخەوە، ئێستا زۆرێک

لـەو خەڵکانـەی خۆیـان بـە شـوێنکەوتووی پێشـینی چـاک و پابەنـدی قوڕئـان و سـوننەت و، پارێـزەری ئیسـلام و مسـوڵمانان دەزانـن، ئـەو سـیفەتە خراپانەیـان لـە خۆیانـدا هێناوەنـە دی و، سـیفەتەکانیان لـە خۆیانـدا پێچەوانـەوە کردوونـەوە.

مەسەلەی سێیەم:

بەراوردێکی نێوان ژیانی دنیای بێبڕوایان و، پاداشتی بەهەشتی بڕواداران و، باسی دەستخەڕۆیی و بێ ئاکامیی جگە لە خوا پەرستان لە ڕۆژی دوایی داو، دەم بوونە تەڵەی تەقیو و هیچ پێ نەگوترانیان، لە کاتی پرسیارلێکران و سەرزەنشتکرانیان دا:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَيۡءٖ فَمَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتُهَاۚ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيۡرٞ وَأَبۡقَىٰٓۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَفَمَن وَعَدۡنَٰهُ وَعۡدًا حَسَنٗا فَهُوَ لَٰقِيهِ كَمَن مَّتَّعۡنَٰهُ مَتَٰعَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ثُمَّ هُوَ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ مِنَ ٱلۡمُحۡضَرِينَ ﴿٦١﴾ وَيَوۡمَ يُنَادِيهِمۡ فَيَقُولُ أَيۡنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمۡ تَزۡعُمُونَ ﴿٦٢﴾ قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيۡهِمُ ٱلۡقَوۡلُ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَغۡوَيۡنَآ أَغۡوَيۡنَٰهُمۡ كَمَا غَوَيۡنَاۖ تَبَرَّأۡنَآ إِلَيۡكَۖ مَا كَانُوٓاْ إِيَّانَا يَعۡبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقِيلَ ٱدۡعُواْ شُرَكَآءَكُمۡ فَدَعَوۡهُمۡ فَلَمۡ يَسۡتَجِيبُواْ لَهُمۡ وَرَأَوُاْ ٱلۡعَذَابَۚ لَوۡ أَنَّهُمۡ كَانُواْ يَهۡتَدُونَ ﴿٦٤﴾ وَيَوۡمَ يُنَادِيهِمۡ فَيَقُولُ مَاذَآ أَجَبۡتُمُ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلۡأَنۢبَآءُ يَوۡمَئِذٖ فَهُمۡ لَا يَتَسَآءَلُونَ ﴿٦٦﴾ فَأَمَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا فَعَسَىٰٓ أَن يَكُونَ مِنَ ٱلۡمُفۡلِحِينَ ﴿٦٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە بیست و دوو بڕگەدا:

١)- ﴿وَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَيۡءٖ فَمَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتُهَا﴾، ئەی مرۆڤەکان! کە نە یارو ناحەزی پەیام و بەرنامەی خوان و، تەنیا بڕواتان بە ژیانی دنیا هەیە: هەر شتێک کە پێتاندراوە، لە دنیادا، هەمووی بەهرەمەند بوونێکی ژیانی دنیاو جوانیی و ڕازاوەییەتی.

کە دەفەرموێ: ﴿مِّن شَيۡءٖ﴾، هەر شتێک، واتە: هەر شتێک کەم بێ یان زۆر بێ، کە پێتاندراوە، هەمووی هەر دەچێتەوە چوارچێوەی: ﴿فَمَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتُهَا﴾، هەڵبەتە لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَيۡءٖ﴾، بەپێی سیاق دەزانرێ، یانی: ئەو شتانەی مرۆڤ لێیان بەهرەمەندو سوودمەند دەبێ.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ فَمَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتُهَا ﴾، ئـەوە بەهرەمەنـد بوونێکـی کەمـی ژیانـی دنیایـە و، جوانیـی و ڕازاوەیـی ژیانـی دنیایـە، مەبەسـت لـەم تەعبیـرە بیرخسـتنەوەیانە، بیرخسـتنەوەی ئـەو ڕاسـتییەیە کـە نـاز و نیعمەتـی ژیانـی ڕۆژی دوایـی، لەگـەڵ هـی دنیـادا، ناخرێتـە تـەرازووەوە، بـۆ ئـەوەی وانەزانـن کـە ژیـانی دنیـا تاکـە ئامانجێکـە دەبـێ مـرۆڤ هەوڵـی بـۆ بـدات، (**متـاع**) بـە مانـای بەهرەمەنـد بوونێکـی کـەم دێ، بەهرەمەنـد بوونێکـی کاتیـی، (**مَتَـاع: مَا يُنْتَفَعُ بِـهِ زَمَنَـاً ثُمَّ يَـزُولُ**)، (**متـاع**) شـتێکە مـرۆڤ ماوەیەکـی کـەم لێـی بەهرەمەنـد دەبـێ، دوایـی دەڕواو نامێنێتـەوە.

(وَزِينَتُهَا) جوانیـی و ڕازاوەیـی ژیانـی دنیایـە، (**الزِّينَـةُ: مَا يُحَسِّنُ الأَجْسَـام**)، (**زینة**) هـەر شـتێکە جەسـتەکان، ڕواڵەتـی مـرۆڤ دەڕازێنێتەوەو جوانـی دەکات.

٢)- ﴿ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰٓ ﴾، ئەوەی لە لای خوایە باشترە و، ماوەتریشە، زیاتریش دەمێنێتەوە.

﴿ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ ﴾، ئـەوەی لـە لای خوایـە، ئـەوە هەمـوو شـتێک دەگرێتـەوە، چونکـە ئـەوەی لـە لای خوایـە، مەبەسـت پێـی نـاز و نیعمەتەکانـی ڕۆژی دواییـە، کـە نـاز و نیعمەتەکانـی ڕۆژی دوایـی، وەک هـی دنیـا نیـن، هـەر کەسـە بەپێـی هـەوڵ و کۆششـی خـۆی کـە لـە دنیـادا دەیـدا، شـتێکی دێتـە دەسـت، بـەڵام لـە ڕۆژی دوایـی دا، هەمـوو ئـەو شـتانە لـە لای خـوان ﷻ و، کەسـێک لـە دنیـادا شـتێکی نەکردبـێ و کۆششـێکی نەکردبـێ، لـەوێ هەوڵـی بـۆ نـادرێ و هیچـی دەسـتگیر نابـێ، لـەوێ هەمـوو شـتێک لـە ژێـر ڕکێـف و دەسـتەڵاتی ڕاسـتەوخۆی خـوای بـەرزو مـەزن دایـە.

٣)- ﴿ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴾، ئایا نافامن؟ خوێندراویشەتەوە: (**أَفَلا يَعْقِلُون**) بە شێوەی نادیار، ئایا نافامن؟ ئەی ئەوانەی باوەش بە ژیانی دنیادا دەکەن و، بەهۆی زرق و برقی ژیانی دنیاو ڕابواردنی کورت و کەمی ژیانی دنیاوە، بێبڕوا دەبن بە پەیامی پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ!!

ئنجا خوا ﷻ بەراوردێک دەکات لە نێوان کەسانێکدا کە بەتەمای دیداری خوان و، لە ڕۆژی دوایی دا خوا ﷻ ڕێز و حورمەتیان لێ دەنێ و، پاداشتیان دەداتەوەو، کەسانێک کە تەنیا بەهرەی ژیانی دنیایان هەیە، بەڵام لە ڕۆژی قیامەت دا، ئامادە دەکرێن بۆ سزا و، ساز دەکرێن بۆ دۆزەخ، دەفەرمووێ:

٤)- ﴿ أَفَمَن وَعَدْنَٰهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَٰقِيهِ ﴾، ئایا کەسێک کە بەڵێنێکی باشمان پێداوە، ئنجا بە دڵنیایی ئەو تووشیشی دێ، دەگات بەو بەڵێنە چاکە کە پێیدراوە، کە مەبەست پێی بڕوادارانە، یانی: ئایا ئەو بڕوادارانەی کە بەڵێنێکی باشمان پێداون کە بەهەشتە، هەر کامێکیان پێشی دەگات، (ف) یان: بۆ بەدواداهاتن (**تعقیب**)ە، واتە: بە خێرایی پێی دەگات، دوای ئەوەی ڕووحی لە جەستەی جیا دەبێتەوە، یاخود: بۆ بادانەوە (**عطف**)یە، وەک هۆکارێک، واتە: سەرەنجام بەو بەڵێنە چاکەی خوا دەگات.

٥)- ﴿كَمَن مَّتَّعْنَٰهُ مَتَٰعَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴾، ئایا کەسێک کە ئاوایە، وەک کەسێک وایە کە بەهرەمەندمان کردوە لە ڕابواردنی کەمی ژیانی دنیا؟ (**مَن**)ی (كَمَن) بۆ کۆیەو مەبەست پێی بێبڕوایەکانە و، لە هەمان کاتدا (**مَنْ**) بۆ پرسیار کردنیشە، یانی: ئایا کەسێک کە خوا ﷻ بەڵێنێکی باشی پێداوە و، ئەو بەڵێنەشی بۆ دێنێتە دی بە دڵنیایی، وەک کەسێک وایە کە بەهرەمەند کراوە لە ڕابواردنێکی کەمی ژیانی دنیادا؟ یانی: بە تەئکید وەک یەک نین، ئەمە پرسیارکردنی نکووڵیلێکەرانەیە، بە دڵنیایی ئەو دووانە وەک یەک نین، وەک ئەوە وایە بڵێی: ئایا تاریکیی و ڕووناکیی وەک یەکن؟ چاوەڕێ ناکەی یەکێک بڵێ: بەڵێ، چونکە وەڵامەکەی دیارە.

٦)- ﴿ ثُمَّ هُوَ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ مِنَ ٱلْمُحْضَرِينَ ﴾، ئەو کەسە، کە لە ژیانی دنیادا بەهرەمەند کراوە لە ڕابواردنێکی کەمی دنیا، بەڵام دوایی لەڕۆژی هەڵسانەوەدا، لە ئامادەکراوانە، (مِنَ ٱلْمُحْضَرِينَ) واتە: لەوانەی کە ئامادە دەکرێن، بە دڵنیایی بۆ سزا و، بۆ دۆزەخ ئامادە دەکرێن.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر پێشاندانی هەندێک دیمەن لە ڕۆژی دوای دا، بۆ ئەوانەی کە بێبڕوان، حاڵیان چۆن دەبێ، حاڵ و باڵیان چی لێ دێ، دەفەرموێ:

٧)- ﴿ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ ﴾، ئەم (و)ە بۆ بادانەوە (**عطف**)یە، بۆ سەر ڕستە پێشووەکان: ئەو ڕۆژە کە بانگیان دەکات (یانی: خوا ﷻ بانگیان دەکات)، ئەو ڕۆژە ڕۆژی قیامەتە.

٨)- ﴿ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴾، خوا دەفەرموێ: کوان ئەو هاوبەشانەم کە ئێوە پێتان وابوو (هاوبەشی منن) و، هاوبەشتان دەکردن لە بەندایەتیی بۆ کردن و پەرستراندا، ﴿ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ﴾، کوان ئەو هاوبەشانەم، کە بە ڕواڵەت پرسیارکردنە لە شوێنەکەیان، شوێنەکەیان لە کوێیە؟ کوان لە کوێن؟ بەڵام لە ڕاستییدا مەبەست پێی نکووڵییکردنە لە بوونیان، یانی: هەر بوونیان نیە، ئەگەر تۆ بە کەسێک بڵێی: کوا فلانکەس کە پێت وابوو هەیە، لە کوێیە؟ یانی: هەر نیە، چونکە وشەی (زَعْم) بریتیە لە قسەیەک کە گومانی درۆی لێ بکرێ، یانی: ئەوانەی کە پێتان وابوو هەن، بەڵام بە هەڵەدا چوو بوون.

٩)- ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ ﴾، ئەوانەی کە قسەیان لەسەر هاتۆتە دی، یانی: سزای خوایان لەسەر هاتۆتە دی، بەڵام بە (ٱلْقَوْلُ) تەعبیری لێکراوە، لەبەر ئەوەی بڕیارەکان بەپێی ئەوە کە ئێمە پێی ئاشناین، بە قسە دەدرێن، بە نووسین و بە بێژە، ئەو بڕیارانەی کە بۆ سزا دەدرێن، دەنووسرێن و دەبێژرێن، دوایی لە سزادا بەرجەستە دەبن.

یاخود: ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ ﴾، ئەوانەی ئەو قسەیان لەسەر پێویست بوو، کە دوایی دێ، گوتیان:

١٠)- ﴿ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَغْوَيْنَآ ﴾، پەروەردگارمان! ئا ئەوانەی کە ئێمە گومڕامان کردبوون، ئەوانەی ئێمە سەرگەردان و بێمرادو بێ ئاکاممان کردبوون.

١١)- ﴿ أَغْوَيْنَٰهُمْ كَمَا غَوَيْنَا ﴾، ئێمە ئەوانمان بێ ئاکاممان کرد، وەک چۆن خۆشمان بێمرادو بێ ئاکام بووین.

﴿كَمَا غَوَيْنَا﴾، وەک چۆن خۆمـان بێئـاكام و بـێ ئامانـج بوویـن، واتـە: وەک چـۆن ئێمـە بـە ویسـتی خۆمـان، كاتـی خۆی بێئـاكام و سـەرگەردان بـوو بووین، ئەوانەشـمان کـە بێمـرادو سـەرگەردان کـرد، ئەوانـەش بەویسـتی خۆیـان شـوێنمان کەوتـن، یانـی: بێئـاكام و بێمـراد بوونەکـەی ئەوانیـش، هـەروەک بـێ ئـاكام و بێمـراد بوونەکـەی ئێمەیـە، کـە کاتـی خـۆی ئێمـە بەویسـتی خۆمـان ئـەو ڕێیەمـان هەڵبژاردبـوو، ئەوانیـش بـە هەمـان شـێوە، بەڵـێ ئێمـە هـۆكار بوویـن، بـەڵام لـە ڕاسـتییدا بـە ویسـتی خۆیـان شـوێنمانكەوتن، یانـی: (**كَـمَا أَنَّ غَوَايَتَنَـا كَانَـت بِإِرَادَتِنـا وَفِعِلْنَـا، وَكَذَلِـكَ غَوَايَتَهُـم كَانَـت بِإِرَادَتِهِـم**)، هـەروەک چـۆن بێمـراد بـوون و سـەرگەردان بوونەکـەی ئێمـە بـە ویسـتی خۆمـان و کـرداری خۆمـان بـوو، ئەوانیـش هـەر بەویسـتی خۆیـان بـوو و بـە کـردەوەی خۆشـیان بـوو.

١٢)- ﴿تَبَرَّأْنَآ إِلَيْكَ﴾، ئێمە دووریی لەوان دەکەین بۆ لای تۆ، (**التَّبَرُّءُ: التَّفَعُّلُ مِنَ البَرَاءَةِ وَهِيَ الإِنْتِفَاءُ**)، (**تَبَرُّء**) لەسەر کێشی (**تَفَعُّل**) بریتیە لە (**بَرَاءَة**) کە بریتیە لەوەی مرۆڤ دووریی بکات و، شتێک لا بەرێ، یانی: پەیوەندیی کەسێک بە خۆیەوە نەفیی بکات، یان پەیوەندیی خۆی بەوەوە نەفیی بکات، یانی: ئێمە لەوان دوورین و، ئەوانیش لە ئێمەوە دوورن.

١٣)- ﴿مَا كَانُوٓا۟ إِيَّانَا يَعْبُدُونَ﴾، ئەوانە ئێمەیان نەدەپەرست، یانی: ئەوانە کە هاوبەشیان بۆ تۆ دادەنا، ئەوە نەبوو کە ئێمە بپەرستن و بۆ ئێمە ملکەچ بن، بەڵکو ملکەچی هەوا و ئارەزوو و بۆچوونەکانی خۆیان بوون، ئنجا ئەمە وەک فەرمایشتی خوایە کە لە سووڕەتی (**یونس**)دا، دەفەرموێ: ﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا۟ مَكَانَكُمْ أَنتُمْ وَشُرَكَآؤُكُمْ ۚ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ ۖ وَقَالَ شُرَكَآؤُهُم مَّا كُنتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًۢا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِن كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَٰفِلِينَ ﴿٢٩﴾﴾، واتە: یاد بکەوە! ئەو ڕۆژەی هەموویان کۆ دەکەینەوە، دوایی بەوانەی کە هاوبەشیان دانابوو، دەڵێین: ئنجا خۆتان و هاوبەشەکانتان لە جێی خۆتان بوەستن، لێکمان جیاکردنەوەو، هاوبەشەکانیان

(ئەوانەی کە بە خەیاڵی خۆیان کردبوویانن بە هاوبەشی خوا)، گوتیان: ئێوە ئێمەتان نەدەپەرست، خوا ﷻ بەسە کە شایەد بێ لە نێوان ئێمە و ئێوەدا، بێگومان ئێمە لە پەرستنی ئێوە بێ ئاگا بووین.

ئنجا ئەوە ئەگەر دارو بەردو، بت و سەنەمەکان بن، ئەوە دیارە کە بێئاگا بوون و، ئەگەر پێغەمبەران و فریشتەکان و، زانایان و پێشەوایانێک بووبن، کە ڕازیی نەبوون، دیارە بێئاگا بوون لەوە کە دەیانپەرستن، چونکە بە قسەو ئاڕاستەی وان نەبووە.

١٤)- ﴿ وَقِيلَ ٱدْعُواْ شُرَكَآءَكُمْ ﴾، پێیان گوترا: هاوبەشەکانتان بانگ بکەن، ئەوانەی کە بە خەیاڵی خۆتان هاوبەشی خوا بوون.

١٥)- ﴿ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُواْ لَهُمْ ﴾، ئەوانیش بانگیان کردن، بەڵام وەڵامیان نەدانەوە.

١٦)- ﴿ وَرَأَوُاْ ٱلْعَذَابَ ﴾، سزا و ئازاریان بینی، دۆزەخیان بینی و بۆیان بەرجەستە بوو.

١٧)- ﴿ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُواْ يَهْتَدُونَ ﴾، واتە: **(وَدُّواْ لَو أَنَّهُم كَانُوا يَهْتَدُون)** خۆزگەیان دەخواست، بریایان دەخواست، ئەگەر ڕێی ڕاستیان گرتبایە، یاخود: ﴿ وَرَأَوُاْ ٱلْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُواْ يَهْتَدُونَ ﴾، سزای سەختیان بینی، ئەگەر لە دنیادا ڕێی ڕاستیان گرتبایە، بە چاوی عەقڵ و دڵ دەیانبینی کە، ئەگەر ڕێی کوفرو شیرک بگرن، دۆزەخ چاوەڕێیان دەکات، واتە: ئەم (وَرَأَوُاْ) لەسەر واتای یەکەم: دیتنی چاوە، بە چاوی سەر لە قیامەت دا دۆزەخیان بینی و، خۆزگەیان خواست کە ڕێی ڕاستیان گرتبایە، بە پێی واتای دووەم: ﴿ وَرَأَوُاْ ٱلْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُواْ يَهْتَدُونَ ﴾، بە چاوی عەقڵ و دڵ سزای دۆزەخیان بینی لە دنیادا، یانی: ئەگەر لە دنیادا ڕێی ڕاستییان گرتبایە، بە چاوی عەقڵ و دڵ، دەیانزانی کە لە ئەنجامی کوفرو شیرکدا، ئەوە دۆزەخ چاوەڕێیانە.

١٨)- ﴿ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ ﴾، ئنجا خوا ﷻ دیمەنێکی دیکە دەخاتە ڕوو، هەر لە دیمەنەکانی ڕۆژی دوایی دەفەرموێ: ئەو ڕۆژە کە (خوا) بانگیان دەکات.

١٩)- ﴿ فَيَقُولُ مَاذَآ أَجَبۡتُمُ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴾، دەفەرموێ: چیتان وەڵامی ڕەوانەکراوان دایەوە؟ واتە: ڕەوانەکراوان و پێغەمبەرانی من کە هاتن بۆ لاتان، کوا وەڵامەکەتان چی بوو و چیتان پێ گوتن؟ چۆن مامەڵەتان لەگەڵدا کردن؟

٢٠)- ﴿ فَعَمِيَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلۡأَنۢبَآءُ يَوۡمَئِذٖ ﴾، لەو ڕۆژەدا هەواڵەکان لە ئاستیاندا کوێر بوون، ﴿ فَعَمِيَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلۡأَنۢبَآءُ ﴾، بە چەند تەعبیرێک توێژەرەوانی قورئان ئەم ڕستەیان مانا کردوە: (**خَفِيَتْ عَلَيْهِمُ الأَقْوَالُ للإِجَابَة، عَمِيَت فَلَا تَهْتَدِي إِلَيْهِم، خَفِيَت إِلَيْهِم مَا يَحْتَجُّونَ بِهِ**)،

١- لەو ڕۆژەدا ئەو قسانەی کە پێویستە، وەڵامی ئەو پرسیارەیان پێ بدرێتەوە، لێیان پەنهان بوون، نەیانزانی چی وەڵام بدەنەوەو زاریان بوو بە تەڵەی تەقیو.

٢- یاخود: هەواڵەکان، یان وەڵامەکان وەک کوێریان لێ هات، کە کوێر ناتوانێ بچێتە شوێنی مەبەست، ئەو وەڵامانەش نەیانتوانی بێنە لای ئەوان و، بێنە نێو هۆشدان (**ذاكرة**) و، بێنە سەر زمانیان.

٣- یاخود: لێیان پەنهان و شێردراوە بوو، ئەوەی کە دەبوو بە بەڵگە بیهێننەوە.

٢١)- ﴿ فَهُمۡ لَا يَتَسَآءَلُونَ ﴾، بۆیە لەیەکدی پرسیار ناکەن، یانی: لەو ڕۆژەدا داواش لە یەکدی ناکەن، ئەوە هیچ کە وەڵامیان پێ نیە، داواش لە یەکدی ناکەن، کە ئەرێ چی وەڵام بدەینەوەو چۆن وەڵام بدەینەوە؟ چونکە هەر کامێکیان دەزانێ ئەوی دیکە لە خۆی کۆڵەوارترو دەستەپاچەترە و، بێ قسەترو بێ وەڵامترە، لەبەردەم دادگای خوای دادگەردا، وەک دنیا نیە کە خەڵک بتوانێ درۆو دەلەسە بکات، خەڵک بتوانێ حاشا بکات، هەموو شتەکان لەوێ بەرجەستە دەبن، ﴿ يَوۡمَ تُبۡلَى ٱلسَّرَآئِرُ ۝٩ فَمَا لَهُۥ مِن قُوَّةٖ وَلَا نَاصِرٖ ۝١٠ ﴾**الطارق**، واتە: ئەو ڕۆژەی نهێنییەکان ئاشکرا دەبن، (هیچکەسێک) نە هێزێکی هەیە، نە یارمەتییدەرێکی هەیە.

٢٢)- ﴿ فَأَمَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا فَعَسَىٰٓ أَن يَكُونَ مِنَ ٱلۡمُفۡلِحِينَ ﴾، ئنجا کەسێک کە گەڕاوەتەوەو، بڕوای هێناوە و، کردەوەی باشی کردوە، ئەوە نیزیکە ئەو

کەسە لەسەر فرازان بێ. کەواتە: ئەگەر دەتانەوێ لەوێ سەرفراز بن، بگەڕێنەوە بۆ لای خوا، بڕوا بێنن و کردەوەی باش بکەن، ئەی ئەوانەی تاکو ئێستا لە خوا ﷻ دوور بوون، بێبڕوا بوون و، خاوەنی کردەوە خراپ بوون! چونکە لە ئەنجامی گەڕانەوە بۆ لای خوا و، بڕوا هێنان و کردەوەی باشدا، لەوێ سەرفرازیی و بە مراد گەیشتن نیزیکە کە بۆ مرۆڤ فەڕاهەم بێ و، دەستەبەر بێ، هی بابایەکی ئاواش لەوانەیەو نیزیکە، چ جای هی کەسێکی بێبڕوای دوور لە خوای کردار خراپ!!

مەسەلەی چوارەم:

خستنە ڕووی چەند سیفەتێکی بەرز و مەزنی خوا ﷻ، وەک: دروستکردن و هەڵبژاردن و تەنیایی لە پەرستراندا، زانایی بە پەنهان و ئاشکراو، باڵا دەستیی ڕەها:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ ۗ مَا كَانَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ ۚ سُبْحَٰنَ ٱللَّهِ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ لَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْأُولَىٰ وَٱلْءَاخِرَةِ ۖ وَلَهُ ٱلْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە (١٠) بڕگەدا:

١)- ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ﴾، پەروەردگارت ئەو زاتەیە کە هەر شتێکی بیەوێ دەیهێنێتە دی، دروستی دەکات، هیچی لەبەر عاسێ نابێ، ﴿وَيَخْتَارُ﴾، هەروەها هەر شتێکیشی بیەوێ لە هەر شتێکدا، دەتوانێ هەڵیبژێرێ و، گوڵبژێری بکات، یاخود: ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ﴾، پەروەردگارت هەرچی بیەوێ دروستی دەکات، ﴿وَيَخْتَارُ﴾، یانی: (**يَخْتَارُ مَا هُوَ خَيْرٌ لَكُم**) ئەوەی کە بۆ ئێوە باشە بۆتان هەڵدەبژێرێ.

٢)- ﴿مَا كَانَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ﴾، ئەوان (مرۆڤەکان) مافی هەڵبژاردنیان نیە لە بەرانبەر هەڵبژاردنی خوادا، بۆ وێنە: خوا ﷻ پێغەمبەرانی خۆی لە مرۆڤان ناردوون، بەڵام ئەوان داوایان دەکرد لە فریشتان بن، نەخێر! خوا کارزانە و کاربەجێیە، دەزانێ کە دەبێ ڕەوانەکراوی لای مرۆڤان لە مرۆڤان بن، پاشان کە خوا ﷻ پێغەمبەرانی (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**)، بەو شێوەیە، بەو سیفەتانەوە دروستکردوون، ئەوە هەڵبژاردنی خوایە، کە بەو شێوەیە هەڵیبژاردوون، نەک بەو شێوەیەی کافرەکان چاوەڕوانییان دەکرد، کە فڵانکەسی

زۆر ساماندارو، فڵانکەسی زۆر دەسەڵاتدارو، فڵانکەسی زۆر بە خزم و قەوم، نەخێر خوای پەروەردگار تەماشای مەعدەن و کەسایەتیی و سیفەتە دەروونییەکانی ئەو کەسانەی کردوە، کە بە پێغەمبەر هەڵیبژاردوون، نەک ماڵ و سامان و، خزم و قەوم و ئەوانە! یاخود مەبەست لە: ﴿ مَا كَانَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ ﴾، یانی: خوا ﷻ یاساکان هەڵدەبژێرێ، حوکمە شەرعییەکان: ئەوە حەڵاڵەو ئەوە حەڕامە، ئەوە چاکەو ئەوە خراپە، ئەوە ڕاستەو ئەوە چەوتە، ئەوان مافی هەڵبژاردنیان نیە، چونکە خوا ﷻ وەک چۆن تاکبووەوە(**مُتَفَرِّد**)یە، بە دروستکردن (**خلق**)، بەهەمان شێوە فەرمان (**أمر**)یش بەس لە لای ئەوە: ﴿ أَلَا لَهُ ٱلْخَلْقُ وَٱلْأَمْرُ تَبَارَكَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٥٤﴾ ﴾الأعراف، واتە: ئاگاداربن! وەدیهێنان و فەرمان کردن تەنها هی ئەون...، بەس خوا ﷻ شایستەیی ئەوەی هەیەو ڕەوایەتیی ئەوەی هەیە، فەرمان بەسەر مرۆڤەکاندا بکات و، حەڵاڵ و حەڕامیان بۆ دیاری بکات.

٣)- ﴿ سُبْحَٰنَ ٱللَّهِ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴾، پاکیی و بەرزیی بۆ خوا، لەوەی کە دەیکەنە هاوبەشی لە هەر تایبەتمەندییەکی دا.

٤)- ﴿ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ ﴾، هەروەها پەروەردگارت دەزانێ ئەوەی سینەکانیان پەنهانی دەکەن، ئەوەی سینەکانیان پەنهانی دەکەن، وەک: ئەو شتانەی کە بۆ خوایان پێشنیار دەکردن، یاخود: ئەوەی کە پەنهانیان دەکرد لە دڵ و دەروونیان دا وەک: ڕەخنەگرتن لە خوا، ڕەخنەگرتن لە پێغەمبەران، ڕەخنەگرتن لە شەریعەتی خوا، لە حەڕام و حەڵاڵی خوا، خوا ﷻ ئەوە دەزانێ کە لە سینەکانیاندا پەنهانی دەکەن، لە شتی خراپ.

٥)- ﴿ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴾، هەروەها ئەوەش کە ئاشکرای دەکەن، لە گوناهو تاوان و لادان، هەمووی دەزانێ وەک یەک.

٦)- ﴿ وَهُوَ ٱللَّهُ ﴾، بەس ئەویش خوایە ﷻ، یاخود: هەروەها ئەو خوایە، هەڵبەتە: خوا بوونی خواش، کۆکەرەوەی تێکڕای ناووسیفەتە بەرزو بێ وێنەکانیەتی.

٧)- ﴿ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ﴾، جگە لەو هیچ پەرستراوێک نیە.

٨)- ﴿لَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْأُولَىٰ وَٱلْءَاخِرَةِ﴾، ستاییش بەس بۆ ویە لە یەکەم و لە دوایەمیندا، واتە: لە ژیانی دنیادا، کە قۆناغی یەکەمی ژیانی مرۆڤەو، لە ڕۆژی دواییش دا، کە قۆناغی دواییەتی.

٩)- ﴿وَلَهُ ٱلْحُكْمُ﴾، بڕیاری ڕەها تەنیا بە دەست ئەوە.

١٠)- ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾، بەس بۆ لای ویش دەگێڕدرێنەوە، واتە: بۆ لای خوا ﷻ، یان بۆ لای بڕیارو حوکمی خوا، نەک بۆ لای کەسێکی دیکە، کەواتە: بۆ خۆتان باش وردببنەوە، بە چ چاو و ڕوویەک و، چۆن و بە چ پەرێز و بەرهەمێکەوە، دێنەوە خزمەت خوا ﷻ؟! چونکە تەنیا بۆ لای وی دەگێڕدرێنەوەو، هیچ بۆ لاگەڕاوە (مَرْجِع)یەکتان نیە، جگە لەو، هیچ کەسێکی دیکەی بۆ لا گەڕاوەتان نیە، کەس و شوێنی بۆ لا گەڕانەوەتان بەس ئەوە.

مەسەلەی پێنجەم:

نیعمەتی بە دوای یەکدا هاتنی شەو و ڕۆژ، تاکو لە یەکەمیان دا بخەون و بسرەون و، لە دووەمیان دا بجووڵێن و کارو کاسبیی بکەن، ئاوە ئەوە بەرجەستەکەری بەزەیی و بەخششی خوایە و، شایستەی سوپاسگوزاریی مرۆڤانە، چونکە دەگونجا هەر کام لە شەوگارو ڕۆژگار بەردەوام و نەپساوە بن، کە ئەو کاتە ئەو ژیانە ئاساییەی ئێستا دەیگوزەرێنین، زۆر بە زەحمەت دەکەوت، ئەگەر نەڵێین ژیان مەحاڵ دەبوو، چونکە ئەو کاتە نیوەی خڕۆکەی زەوی هەمیشە شەو دەبو و، نیوەشی هەمیشە ڕۆژ دەبو و، ئەو نیوەیەی کە هەمیشە شەو دەبوو، دەبوو بە بەستەڵەک و، ئەو نیوەیەی کە هەمیشە ڕۆژ دەبوو، دەبوو بە قەرەبرووت و دەسووتا، بەڵام خوا ﷻ وایکردوە لە ماوەی بیست و چوار (٢٤) سەعات دا، جارێک شەو و ڕۆژ بەسەر زەوی دا بێن، لە هەر تاوێکیشدا شوێنێکی زەوی شەوەو، بەرانبەرەکەشی ڕۆژە، شەو و ڕۆژ بە خێرایی بە دوای یەکدا دێن، وەک لە سوورەتی (الأعراف)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يُغْشِى ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا ﴿٥٤﴾ ﴾، خوا ﷻ بە شەوگار ڕۆژگار دادەپۆشێ، بە خێرایی شوێنی دەکەوێ، هەڵبەتە ڕۆژگاریش بە خێرایی بەدوای شەوگار دەکەوێ، وەک یەکدی ڕاو بنێن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ مَنْ إِلَـٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَآءٍ ۖ أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ مَنْ إِلَـٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِن رَّحْمَتِهِۦ جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿قُلۡ أَرَءَيۡتُمۡ﴾، بڵێ: پێم بڵێن، یاخود: ئایا بینیتان، بە چاوی سەر؟ یاخود ئایا دەزانن؟.

٢)- ﴿إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمُ ٱلَّيۡلَ سَرۡمَدًا﴾، ئەگەر خوا ﷻ شەوگارتان بۆ هەمیشەیی بکات، بەردەوام بکات، (**السَّرْمَدُ: الدَّائِمُ الَّذي لا يَنْقَطِعُ مِنَ السَّرْدِ، وَهُوَ المُتَابَعَةُ، وَالأَشْهُرُ الحَرَامُ ثَلاثَةٌ سَرْدٌ وَوَاحِدٌ فَرْدٌ**)، (**سَرْمَد**) بە بەردەوامێک دەگوترێ کە نەبڕێ، لە (**سَرْد**)ەوە هاتوە، (**سَرْد**)یش بریتیە لە بەدوای یەک کەوتن، دەگوترێ: مانگە حەڕامەکان (**ثَلاثَةٌ سَرْدٌ، وَوَاحِدٌ فَرْدٌ**)، سێیان بەدوای یەکدا دێن، کە: (**ذو القَعْدَة وَذي الحِجَّة وَمُحَرَّم**)ن و، یەکێکیشیان بە تەنیایە کە مانگی (**رَجَب**)ە.

٣)- ﴿إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ﴾، هەتا ڕۆژی قیامەت، واتە: شەوگار هەموو کاتەکانی ژیانی دنیا بگرێتەوە، تاکو قۆناغی دیکە دێتە پێش، کە قۆناغی ڕۆژی دواییە.

ئنجا ئەگەر خوا ﷻ وایکردبایە:

٤)- ﴿مَنۡ إِلَٰهٌ غَيۡرُ ٱللَّهِ يَأۡتِيكُم بِضِيَآءٍ﴾، چ پەرستراوێک جگە لە خوا، ڕۆشنایی بۆ دەهێنان؟

(**ضياء**)، یانی: ڕۆشنایی، لە (**ضوء**)ەوە هاتوە.

ئەم پرسیارە، پرسیارلێکردنی نکووڵیلێکەرانەیە: ﴿مَنۡ إِلَٰهٌ غَيۡرُ ٱللَّهِ يَأۡتِيكُم بِضِيَآءٍ﴾، چ پەرستراوێک جگە لە خوا ﷻ ڕۆشنایی بۆ دەهێنان، ئەگەر خوا ﷻ هەمیشە دنیای لێ تاریک داهێنابانایە؟

٥)- ﴿أَفَلَا تَسۡمَعُونَ﴾، ئایا نابیستن؟ لەبەر ئەوەی کە لە شەوی تاریکدا، مرۆڤ تەنیا لە هەستەوەری بیستن بەهرەمەند دەبێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿أَفَلَا تَسۡمَعُونَ﴾، ئایا ڕاستیی و هەق نابیستن، کە تەنیا خوا ﷻ وایکردوە، شەو و ڕۆژ بەدوای یەکدا بێن، ئنجا ئەگەر هەر شەوگار بووایە، کێ ڕۆژگارو ڕۆشنایی بۆ دەهێنان؟ بێگومان کەس.

٦)- ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ ﴾، بلێ: پێم بڵێن، یاخود: ئایا دەبینن بە چاوی عەقڵ و دڵ، یان بە چاوی سەر.

٧)- ﴿ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾، ئەگەر خوا ﷻ ڕۆژگاری بۆ بەردەوام کردبانایە، تاکو ڕۆژی هەڵسانەوە، تاکو ڕۆژی دوایی.

٨)- ﴿ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ ﴾، چ پەرستراوێک جگە لە خوا ﷻ، شەوگاری بۆ دەهێنان، کە تێیدا ئۆقرە بگرن، تێیدا بخەون و پشوو بدەن، دوای ماندووبوونی ڕۆژ، بەهۆی کارو کاسبیی و گەڕان و سووڕانەوە؟

٩)- ﴿ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴾، ئایا نابینن؟ لەبەر ئەوەی لە ڕۆژدا، مرۆڤ دەتوانێ لە ڕێی هەستەوەری دیتنەوە، مامەڵە لەگەڵ شتەکاندا بکات، بۆیە فەرموویەتی: ئایا نابینن؟ ئایا هەق نابینن؟ کە ئەوە خوایە ﷻ بەو شێوەیە مشووری لێ خواردوون، شەو و ڕۆژان بە دوای یەکدا دێنێ، کە بە هاوکۆ (مُعَدَّل)یی دابەش دەبن بۆ دوازدە (١٢) سەعات، بە دوازدە (١٢) سەعات، کورت و درێژیی کەم و زۆرییشیان دەبێ بە پێی جیاوازیی جوگرافیی ناوچەکانی زەوی لە (١٦ - ٨)، تاکو (٢٠ – ٤) و زیاتریش.

١٠)- ﴿ وَمِن رَّحْمَتِهِۦ جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ ﴾، خوا ﷻ لە بەزەیی خۆیەوە، شەوگارو ڕۆژگاری وا بۆ هەڵخستوون، کە تێیدا بسرەون و ئۆقرە بگرن و لەبەخششی ویش بخوازن (کارو کاسبیی بکەن).

﴿ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ ﴾، کە تێیدا ئارام بگرن و، تێیدا لە بەخششی خوا ﷻ داوا بکەن، ﴿ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ ﴾، واتە: لە شەوەکەیدا پشوو بدەن، ئارام بگرن، بخەون، ﴿ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ ﴾، لە ڕۆژەکەشدا لە بەخششی خوا داوا بکەن.

١١)- ﴿ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾، هەروەها بەڵکو سوپاسگوزارییش بکەن بۆ خوا، بۆیە وای بۆ لێکردوون.

لێرەدا کە خوای پەروەردگار شەوو ڕۆژ هەردووکیان پێکەوە هێناون، لەبەر ئەوەیە کە دەشگونجێ کەسانێک لە شەوگاردا کاسبیی بکەن و، لە ڕۆژگاردا بخەون، بۆیە کە دەفەرموێ: ﴿لِتَسْكُنُواْ فِيهِ وَلِتَبْتَغُواْ مِن فَضْلِهِۦ﴾، یانی: هەم لە شەوگارو هەم لە ڕۆژگاردا، لەو کاتەدا کە دابەش دەبێ بۆ شەو و ڕۆژ، دەتوانن تێیاندا بخەون و پشوو بدەن و، دەشتوانن تێیاندا کارو کاسبیی بکەن و، لە بەخششی خوا داوا بکەن.

ئەمەش دەگێڕدرێتەوە سەر ئەو نیعمەت و چاکەیەی: بەزەیی خوا ﷻ بەرانبەر بە خەڵک.

جاری دیکەش باسمان کردوە: ئەو نیعمەتی شەو و ڕۆژە، کە لە ئەنجامی خولانەوەی زەوی بەدەوری خۆی لە بەرانبەر خۆردا پەیدادەبێ، یانی: زەوی بەدەوری خۆیدا دەخولێتەوە، لە بەرانبەر خۆرداو، ئەو ڕووەی دەکەوێتە لای خۆر، دەبێتە ڕۆژگارو، پشتەوەشی دەبێتە شەوگار، ئنجا ئەگەر زەوی بە دەوری خۆیدا نەخولابایەوە، کە زەوی بە خێرایی سی (٣٠) کیلۆمەتر لە دەقەیەکدا، بەدەوری خۆیدا دەخولێتەوە لە بەرانبەر خۆردا، شەوو ڕۆژ پەیدانەدەبوون، هەروەها بە خێرایی سی (٣٠) کیلۆمەتر لە چرکەیەکدا دەسووڕێتەوە بە دەوری خۆردا، واتە: شەست (٦٠) هێندەی خێرایی خولانەوەی بەدەوری خۆیدا، بەدەوری خۆردا دەسووڕێتەوەو، ئەوەش دەبێتە هۆی پەیدابوونی کەشەکانی ساڵ.

مەسەلەی شەشەم و کۆتایی:

خستنە ڕووی دیمەنێکی سامناکی قیامەت، کە کافرەکان لە بەرانبەر بەڵگە و ئیسپاتی ئیماندا، سەراسیمە و بێ قسە دەبن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾ وَنَزَعْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا۟ بُرْهَٰنَكُمْ فَعَلِمُوٓا۟ أَنَّ ٱلْحَقَّ لِلَّهِ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ﴾، ئەو ڕۆژە کە بانگیان دەکات، هەڵبەتە: ﴿وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ﴾، لەم چەند ئایەتانەدا سێ جاران دووبارەبۆتەوە، لەبەر ئەوەی دووبارە کردنەوەی مەبەستێک، زیاتر دەیچەسپێنێ لە مێشکدا، ئنجا لێرەدا مەبەست سەرزەنشت کردنی بێبڕوایەکانە، بۆیە پێویستە جار لە دوای جار، سەرزەنشت بکرێن و نوقرچکەیان لێ بدرێ، بەڵکو بەخەبەر بێن و بێدارببنەوە، کە ئەگەر بێت و بڕوا نەهێنن، ئەوە ڕۆژێکی ئاوا کە ئەو هەموو سەرزەنشت و لۆمە و سەرکۆنەیە، ڕوویان تێدەکات، بۆیان دێتە پێش.

٢)- ﴿فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ﴾، دەفەرموێ: کوان ئەو هاوبەشانەتان، کە پێتان وابوو، پێتان وابوو هاوبەشن، لە خەیاڵی خۆتاندا، پێشێ وەڵامەکەیان دایەوە: ﴿وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾﴾، لەوێ وەڵامیان دایەوە: ﴿قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَغْوَيْنَآ أَغْوَيْنَٰهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَآ إِلَيْكَ مَا كَانُوٓا۟ إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾﴾، ئنجا لێرە وەڵامەکەی نەداوەتەوەو ئیکتیفا کراوە بە وەڵامی پێشێ، واتە: هیچ وەڵامێکیان نیە، ئەوە نەبێ کە دان بەوەدا بێنن: ئەوانەی کە شوێنیان کەوتوون، بە ویستی خۆیان گومڕاو سەرگەردان و، بێمراد بوون، وەک چۆن سەرکردەکانیش هەر بەویستی خۆیان، ئەو ڕێیە چەوتەیان گرتۆتە بەر.

٣)- ﴿ وَنَزَعۡنَا مِن كُلِّ أُمَّةٖ شَهِيدٗا ﴾، لە هەر كۆمەڵێک شایەدێکمان داڕنی، شایەدێكمان وەرگرت، (**النَّزْعُ: جَذْبُ الشَّيءِ مِنْ بَيْنِ مَا هُوَ مُخْتَلَطٌ بِهِ، وَاسْتُعِيرَ هُنَا لإِخْرَاجِ بَعْضٍ مِنْ جَمَاعَةٍ**)، (**نَزْعُ**) بریتیە لە داڕنینی شتێک، لە كۆمەڵە شتێک كە لەگەڵیاندا تێكەڵە، بەڵام لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ دەرهێنانی هەندێک كەس لە كۆمەڵێک، لە هەر كۆمەڵێک شایەدێكیان لێدێنین.

٤)- ﴿ فَقُلۡنَا هَاتُواْ بُرۡهَٰنَكُمۡ ﴾، پێمان گوتن: بەڵگەتان بێنن، (هَاتُواْ)، ناوی كردار (**اسم فعل**)ە، لێرەدا (هێنان) خوازراوەتەوە بۆ دەرخستنی بەڵگە، ﴿ هَاتُواْ بُرۡهَٰنَكُمۡ ﴾، واتە: بەڵگەكەتان دەربخەن.

٥)- ﴿ فَعَلِمُوٓاْ أَنَّ ٱلۡحَقَّ لِلَّهِ ﴾، ئنجا بۆیان دەركەوت كە هەق هەمووی هی خوایە ﷻ، واتە: بۆیان دەركەوت كە لە دنیادا بەهەڵەدا چوو بوون و كڵاویان لەسەرنرابوو، یاخود خۆیان بە هەڵەدا برد بوو.

٦)- ﴿ وَضَلَّ عَنۡهُم مَّا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ ﴾، ئەوەی كە هەڵیان دەبەست، (لە هاوبەش بۆ خوا دانان، لە كوفر، لەو بیرۆكە پووچ و بێ بنەمایانە)، هەموویان لێ ون بوو.

لێرەدا ئامادە نەبوونی شتێک لە عەقڵ و هۆشیاندا، كە وەڵام بدەنەوە، وشەی (وَضَلَّ)ی بۆ خوازراوەتەوە، واتە: لێیان ون بوو، یانی: ئەصڵەن وەڵامەكە نەبوو، ئنجا وەک هەبووبێ و لێیان ون بووبێ.

﴿ مَّا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ ﴾، ئەوەی كە هەڵیان دەبەست لە درۆ و دەلەسە، كە ئەو پەرستراوانەی ئەوان، هاوبەشی خوان و لە ڕۆژی دوایی دا شتێكیان بەدەستەوە تكا (**شفاعة**)یان بۆ دەكەن!

بەو شێوەیە خوا ﷻ زۆر بە ڕوونیی ئەو دیمەنانەی ڕۆژی دوایی دەخاتە بەرچاوی ئێمە، كە ئەگەر كافرەكان، هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، جگە لە خواپەرستان، نەگەڕێنەوە، ئەوە لەو دیمەنانەدا خۆیان دەبیننەوەو، بەو شێوەیە

جگـە لـە عەیبداریـی و، جگـە لـە زار بوونـە تەڵـەی تەقیـوو، بـێ وەڵام بـوون و دان بـە هەڵـەی خـۆ داهێنـان، شـتێکی دیکەیـان بـۆ نامێنێتـەوە، خـوا ﷻ لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ کـە لـە ڕۆژی دوایـی دا سـەر بـەرز و سـەرفراز دەبـن و، بـە زمانێکـی ڕەوان و گۆیـا وەڵامـی پرسـیارەکان دەدەنـەوە، لـە خزمـەت خـوای پـەروەردگاردا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی نۆیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان حـەوت (٧) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەکانی: (٧٦ - ٨٢)، کـە تییانـدا بەسـەرهاتی قـاڕوون گێڕراوەتـەوە، کـە لـە هەمـوو قورئانـدا بەسـەرهاتی قـاڕوون، تەنیا لێرەدا هاتـوە، بـەڵام لـە چەنـد شـوێنێکدا باسـی قـاڕوون کـراوە، وەک ناوهێنـان لەگـەڵ فیرعـەون و هامانـدا.

شـایانی باسیشـە: قـاڕوون هـەر لـە گەلـی مووسـا (نـەوەی ئیسـڕائیل) بـووە، بـەڵام لێیـان هەڵگەڕاوەتـەوەو، پشـتی فیرعەونـی گرتـوە، لـە بەرانبـەر گەلـە هـەژارو سـتەم دیدەکـەی خۆیـدا، بەهـۆی ئـەو پـارە و سـامان و، تەماعـە حـەڕام و خراپـەوە، کـە لـە پەنـای فیرعـەون دا کـۆی کردۆتـەوەو وەسـەرێکی نـاوە، وەک چـۆن هەندێـک لـەو دەوڵەمەنـدە مشـەخۆرانەی لـە پەنـای دەسـتەڵاتدارانی ئـەم ڕۆژگارەشـدا، خۆیـان دەوڵەمەنـد دەکـەن، بـە پـارەی حـەڕام و، بـە گەندەڵیـی و پۆخەڵیـی و، لەگـەڵ دەسـتەڵاتدارە خۆسـەپێنەکاندا دەبنـە شـەریکە دز.

﴿ إِنَّ قَـٰرُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ۖ وَءَاتَيْنَـٰهُ مِنَ ٱلْكُنُوزِ مَآ إِنَّ مَفَاتِحَهُۥ لَتَنُوٓأُ بِٱلْعُصْبَةِ أُو۟لِى ٱلْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُۥ قَوْمُهُۥ لَا تَفْرَحْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ وَٱبْتَغِ فِيمَآ ءَاتَىٰكَ ٱللَّهُ ٱلدَّارَ ٱلْـَٔاخِرَةَ ۖ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ ٱلدُّنْيَا ۖ وَأَحْسِن كَمَآ أَحْسَنَ ٱللَّهُ إِلَيْكَ ۖ وَلَا تَبْغِ ٱلْفَسَادَ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾ قَالَ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلْمٍ عِندِىٓ ۚ أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِن قَبْلِهِۦ مِنَ ٱلْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا ۚ وَلَا يُسْـَٔلُ عَن ذُنُوبِهِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ فِى زِينَتِهِۦ ۖ قَالَ ٱلَّذِينَ يُرِيدُونَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا يَـٰلَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَآ أُوتِىَ قَـٰرُونُ إِنَّهُۥ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ ٱللَّهِ خَيْرٌ لِّمَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَـٰلِحًا وَلَا

﴿يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلصَّـٰبِرُونَ ﴿٨٠﴾ فَخَسَفْنَا بِهِۦ وَبِدَارِهِ ٱلْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُۥ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُنتَصِرِينَ ﴿٨١﴾ وَأَصْبَحَ ٱلَّذِينَ تَمَنَّوْا۟ مَكَانَهُۥ بِٱلْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ ٱللَّهَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ ۖ لَوْلَآ أَن مَّنَّ ٱللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا ۖ وَيْكَأَنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْكَـٰفِرُونَ ﴿٨٢﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی قارووون لە گەلی مووسا بوو، کەچی لێیان یاخیی بوو(و ستەمی لێکردن)، لە حاڵێکدا کە هێندەشمان ماڵ و سامانی پەزمەندە کراو دابۆیە، کە کۆمەڵێکی بەهێز بە قورسیی (بە زەحمەت) کلیلەکانییان بۆ هەڵدەگیران، (کاتێک لێیان یاخیی بوو) کە گەلەکەی پێیان گوت: زۆر دڵخۆش مەبە (بەو ماڵ سامانەت)، بێگومان خوا زۆر دڵخۆشان (ی بە ماڵ و سامان)ی خۆشناوێن ﴿٧٦﴾ مەنزڵگای دواڕۆژیش بخوازە، لەمیانی بەهرەمەند بوون لەوەدا کە خوا پێیداوی و، بەشی خۆشت لە (ژیانی) دنیا لەبیرمەکە و، وەک چۆن خوا چاکەی لەگەڵ کردووی، تۆش چاکە (لەگەڵ خەڵکی دا) بکە و (چاوت لە تێکدان نەبێ و)، خراپەکاریی لە زەویدا مەخوازە، بێگومان خوا (چارەی) تێکدەرانی ناوێ ﴿٧٧﴾ (قارووون) گوتی: مسۆگەر ماڵ و سامانەکەمم بە هۆی زانیارییەکەوە کە لەلامە، هاتۆتە دەستم، ئایا (قارووون) نازانێ کە خوا ﷻ لە پێش ویدا چەند سەدەیەکی فەوتاندوون؟ کە لەوی هێزیان توندترو، سامانی کۆکراوەشیان پتر بووە و، تاوانبارانیش (لە ڕۆژی دواییدا) لە بارەی گوناهەکانیانەوە، لێیان ناپرسرێ، (چونکە هەموو شتێک تۆمار کراوە) ﴿٧٨﴾ ئنجا (قارووون، بە ڕازاوەیی تەواوی و) لە زرق و برق و جوان و بەرچاویدا خۆی بۆ گەلەکەی ڕانواند (وەک شانازی بەسەردا کردن)، ئەوانەی ژیانی دنیایان گەرەکە، گوتیان: ئەی خۆزگە وەک ئەوەی بە قارووون دراوە، هەمان بووایە، بەڕاستیی ئەو خاوەن بەشێکی مەزنە!

﴿٧٩﴾ ئەوانـەش کـە زانیارییـان پێـدراوە گوتیـان: هـاوار بـۆ ئێـوە، پاداشـتی خـوا (لـە ڕۆژی دواییـدا) بـۆ ئـەوەی بـڕوای هێنـاوە و کـردەوەی چـاک دەکات (زۆر لـەوە) باشـترە و، تەنیـا بـە خۆڕاگرانیـش دەدرێ ﴿٨٠﴾ سـەرەنجام خـۆی و خانووەکەیـمان بـە زەویـدا ڕۆبـردن، ئنجـا هیـچ کۆمەڵێکـی نەبـوو لـە بەرانبـەر (سـزای) خـوادا سـەری بخـەن و، خۆیشـی (توانـای نەبـوو) لەسـەرکەوتووان نەبـوو ﴿٨١﴾ ئەوانـەش کـە دوێنـێ خۆزگەیـان بـە شـوێنەکەی دەخواسـت، وایـان لێهـات دەیانگـوت: ئایـا دەزانـی خـوا بژیـو بـۆ هـەر کام لـە بەندەکانـی کـە بیـەوێ زۆرو فـراوان دەکات و (بـۆ هـەر کامیشـیان بیـەوێ) کـەم و بەرتەسـک دەکات! ئەگـەر خـوا چاکـەی لەگـەڵ نەکردبایـن (کـە خۆزگەکەمانـی نەهێنایـە دی) ئێمەشـی (بەزەویـدا) ڕۆدەبـرد، ئایـا دەزانـی بێبڕوایـان سـەرفراز نابـن! ﴿٨٢﴾}.

شیکرنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ٱلۡكُنُوزِ): **الكنـوز: جمـع كنـز، (الكَنْـز: جَمْـعُ المَـالِ بَعْضُـهُ عَـلَى بَعْـضٍ وَحِفْظُـهُ)**، (**كَنْـز**) بریتیـە لـەوە کـە سـەروەت و سـامان کۆبکرێتـەوە بـۆ سـەر یـەک و، بپارێـزرێ، پەزمەنـدە بکـرێ.

(مَفَاتِحَهُۥ): (**مَفَاتِـح وَمَفَاتِيـح: جَمْـعُ مِفْتَـح وَمِفْتَـاح**)، (**مَفَاتِـح**) و (**مفَاتِيـح**) کـۆی (**مِفْتَـح**) و (**مِفْتَـاح**)ن، هەردووکیـان بـە مانـای: (کلیـل)ن.

(لَتَنُوٓأُ): یانـی: (**لَتَثْقُـلُ**)، (**تَنُوءُ: تَثْقُـلُ، تَثْقُـلُ مَـعَ العُصْبَـة**)، واتـە: کۆمەڵـە پیاوێکـی بەهێزیـش بۆیـان قـورس دەبـوو، کلیلـی خەزنـە و عەمبارەکانـی قـارِوون، کـە پـارە و سـامانی تێـدا کۆکردبـۆوە، هەڵبگـرن.

(بِٱلۡعُصۡبَةِ): (**العُصْبَـةُ: الجَمَاعَـةُ مِـنْ عَـشْرَةٍ إِلَى خَمْسَـةَ عَـشْرَة**)، (**عُصْبَـة**) زانایـان ڕاجیاییـان تێدایـە: هەندێکیـان گوتوویانـە: لـە دەوە تاکـو پـازدە (١٠ - ١٥)یـە، هەندێکـی دیکـە گوتوویانـە: لـە سـێوە تاکـو نـۆ (٣ - ٩)یـە.

(لَا تَفْرَحْ): (الفَرَحُ: أَشَدُّ السُّرُور)، (فَرَح) بریتیە لە زۆر دڵخۆش بوون، (الفَرَحُ: انْشِرَاحُ الصَّدْرِ بِلَذَّةٍ عَاجِلَة)، (فَرَح) بریتیە لە سینە گوشادبوون بە خۆشیی و ڕابواردنێکی بە پەلەی دنیا. (حَظٍّ): (الحَظُّ: النَّصِيبُ المُقَدَّر) بەشێک کە ئەندازەگیریی کراوە، (وَقَدْ حَظِظْتُ وَحُظِظْتُ فَأَنَا مَحْظُوظ)، لە زمانی عەرەبییدا وا دەگوترێ: (حَظِظْتُ وَحُظِظْتُ) واتە: بەختەوەر بووم و بەختەوەرکرام، (فَأَنَا مَحْظُوظ) من خاوەن پشک و بەشم، بەختەوەرم.

(فَخَسَفْنَا): (خَسَفَهُ اللهُ وَخَسَفَ هُوَ: ذَهَبَ وَسَاخَ)، (خَسَفَ) هەم بە تێپەڕکەر (مُتَعَدِّي) دێ، وەک: (خَسَفَهُ الله)، هەم بە لازمییش دێ، وەک: (خَسَفَ هُوَ) یانی: بۆ خۆی بە زەویدا ڕۆچوو، (ذَهَبَ وَسَاخَ) ڕۆیشت و بە زەویدا چووە خوار.

(وَيْكَأَنَّ): (وَي: كَلِمَةٌ تُذْكَرُ لِلتَّحَسُّرِ وَالتَّنَدُّمِ وَالتَّعَجُّبِ: وَي لِعَبْدِ الله، وَيْكَ: وَوَيلَكَ، وَيْكَأَنَّ: الطَّبَري، أَلَم تَرَ، أَلَم تَعْلَم)، وشەی (وَي) وشەیەکە بەکاردەهێنرێ بۆ خەفەت خواردن و، پەشێمانیی و، سەرسوڕمان، دەگوترێ: (وَي لِعَبْدِ الله) ئای بۆ (عبدالله)!، واتە: پەشێمان بێتەوە، یاخود سەرسوڕمانم بۆ وی هەیە، هەروەها جاری واش هەیە پیتی کاف (ک)ی دەخرێتە سەر (وَيْكَ، وَيلَكَ)، (الطَّبَري) وای لێکداوەتەوە کە (وَيْكَأَنَّ) واتە: ئایا نابینی؟ ئایا نازانی؟ هەڵبەتە لە بارەی شیکردنەوەی ئەو وشەیەوە زانایان زۆر قسەیان کردوە، کە دوایی قسەی لێ دەکەین.

(يَبْسُطُ الرِّزْقَ): واتە: ڕۆزیی و بژیو فراوان دەکات، (بَسْطُ الشَّيءِ: نَشْرُهُ وَتَوْسِيعُهُ)، شتێک کە بڵاوبکرێتەوەو فراوان بکرێ، وشەی (بَسْط)ی بۆ بەکاردێ.

(وَيَقْدِرُ): (أَي: يُضَيِّقُ، يُقَلِّلُ) تەنگ دەکات و، کەم دەکات.

مانای گشتیی ئایەتەکان

ئـەم حـەوت (٧) ئایەتـە موبارەکـە، وەک پێشـتریش گوتمـان، بەسـەرهاتی قـاڕوون دەگرنـە خۆیـان، خـوا ﷻ لێـرەدا کـە بەسـەرهاتی قـاڕوون دەگێڕێتـەوە، بـەڕای بەنـدە کۆمەڵێـک ئامانجـی لـە پشـتەوە هـەن:

١)- یەک لە ئامانجەکان ئەوەیە کە خوا ﷻ دەوڵەمەندو ساماندارەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ، کە بەهۆی سامان و دارابیەکەیانەوە بوغڕا بوون و لە خوا ﷻ یاخیی بوون و، خۆیان پێ لە خەڵک زلتر بوو، تەنانەت خۆیان پێ لەوە گەورەتر بوو، گوێ بۆ پەیامی خوا بگرن، هۆشداریی بەوان دەدات، کە خەڵکی لە ئێوە دەوڵەمەندتر هەبووە، وەک قاڕوون، کەچی ئەوە سەرەنجامی بوو!

٢)- دڵدانەوەشە بۆ هەژاران و نەداران، کە ئێوە پێتان وانەبێ و، سەرسام مەبن بەو ساماندارە ملهوڕو بێبڕوایانە، پێتان وابێ لەبەر ئەوەی سامانیان هەیە، ڕەنگە لە ئێوەش عاقڵتر بن، مەکەونە گومان و دوو دڵیی لە خۆتان، ئەوەتا خەڵکی ساماندارتر لەوانیش بووە، بەڵام ئەوە سەرەنجامە تاڵ و شوومەکەیەتی!

٣)- ئەوانەی کە ساماندارن، پێویستە وەک ئەمانەتی خوا، تەماشای ماڵ و سامانەکەیان بکەن، کە خوا پێیداون و لە دەستی وانیدا داناوە، شتێکی کاتییە، ماوەیەک بەدەستی ئەوانەو، دوایی دەچێتە دەست خەڵکێکی دیکە، وەک پێشینانی خۆمان دەڵێن: (ماڵ و سامان چڵکی دەستانە)، منیش دەڵێم: (دنیا یان بەجێی دێڵی، یان بەجێت دێڵێ)، یان ئەو تۆ بەجێدێڵێ و تۆ هەژار دەکەوی، یان تۆ ئەو بەجێدێڵی و دەبێتە میراتت.

٤)- مرۆڤی ئیماندار، هەر شتێک کە خوا ﷻ پێی دەدات، دەبێ ببێتە مایەی ملکەچیی زیاتری بۆ خوا، نەک بوغڕا بوونی و لە خۆبایی بوونی و، لە کەوڵی خۆ دەرچوونی، دەبێ ماڵی دنیا وەک ئامرازێک بۆ بەدەست هێنانی ڕەزامەندیی خوا ﷻ، بە هۆی خزمەتی

خەڵکەوە، هەروەها بەدەست هێنانی بەهەشتی خوا، بە هۆی خەرجکردنی ماڵەکەی لە بەرژەوەندیی گشتییدا بەکاربێنێ.

دەگونجێ گەلێک ئامانجی دیکەش لە پشت ئەو بەسەرهاتەی قارووون و گەلەکەیەوە باس بکرێن.

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ قَٰرُونَ كَانَ مِن قَوۡمِ مُوسَىٰ ﴾، بە دڵنیایی قارووون لە گەلی مووسا بوو، واتە: هەر لە بەنوو ئیسرائیل بوو، لە گەلە ستەم دیدەکەی مووسا بوو، ﴿ فَبَغَىٰ عَلَيۡهِمۡ ﴾، کەچی لێیان یاخیی بوو، ستەمی لێکردن و، لێیان هەڵگەڕایەوە.

ئنجا هۆکارەکەی باس دەکات: ﴿ وَءَاتَيۡنَٰهُ مِنَ ٱلۡكُنُوزِ مَآ إِنَّ مَفَاتِحَهُۥ لَتَنُوٓأُ بِٱلۡعُصۡبَةِ أُوْلِي ٱلۡقُوَّةِ ﴾، هێندەمان ماڵی وەسەرێکنراو پێدا بوو، کە کلیلەکانی کۆمەڵە پیاوێکی خاوەن هێز بە قورسیی بۆیان هەڵدەگیران، ﴿ إِذۡ قَالَ لَهُۥ قَوۡمُهُۥ لَا تَفۡرَحۡ ﴾، کاتێک کە خەڵکەکەی پێیان گوت (واتە: خەڵکی بەنوو ئیسرائیل): زۆر دڵخۆش مەبە، (فَرَحْ)، بە مانای دڵخۆش بوون نیە، بەڵکو بە مانای: ئەوپەڕی دڵخۆشییە، چونکە ئینسان بە ماڵ و سامان هەر دڵخۆش دەبێ، یانی: زۆر دڵخۆش مەبە، زۆر دڵخۆش بوونی ئینسان، دەبێ تەنیا بە بەخششی خوا و بە بەزەیی خوا بێ، وەک دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ بِفَضۡلِ ٱللَّهِ وَبِرَحۡمَتِهِۦ فَبِذَٰلِكَ فَلۡيَفۡرَحُواْ ۝٥٨ ﴾ **یونس**، بڵێ: با بە بەخششی خوا و، بەزەیی خوا، هەر بەوە زۆر دڵخۆش بن، زۆربەی توێژەرەوانی قورئان ئەو جیاوازییە وردەیان نەکردوەو وایانزانیوە (فَرَح) هەر بە مانای دڵخۆشیی، ئاساییە، بەڵام ئەوەتا لە سوورەتی (یونس)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: با تەنیا بە بەخششی خوا و، بە بەزەیی خوا، زۆر دڵخۆش بن، ئەگەرنا بە ماڵ و سامانی دنیا، دڵخۆش بی، قەیناکات، بەڵام زۆر دڵخۆش مەبە، تێمەپەڕێنە، بە گەورەترین ئاوات و هیوای خۆتی دامەنێ، وەک پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: **{وَلا تَجْعَلِ الدُّنيَا أَكْبَرَ هَمِّنَا وَلا مَبْلَغَ عِلْمِنَا} (أخرجه والترمذي: ٣٥٠٢ وقال: حسن غريب، والحاكم: ١٩٣٤، وقال: صحيح على شرط البخاري)،**

واتـە: ئـەی خوایـە! دنیـا مەکـە بـە گەورەتریـن خەفەتمـان و ئەوپـەڕی زانیارییمان! ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْفَرِحِينَ﴾، بـە دڵنیایـی خـوا زۆر دڵخـۆش بووانـی (بەنـاز و نیعمەتی دنیـای) خـۆش ناوێن.

﴿وَٱبْتَغِ فِيمَآ ءَاتَىٰكَ ٱللَّهُ ٱلدَّارَ ٱلْـَٔاخِرَةَ﴾، لـەوەش دا کـە خـوا پێـی داوی، مەنزڵـگای دواڕۆژ داوا بکـە، واتـە: ئـەم مـاڵ و سـامانە بکـە، بـە ئامرازێـک، بـۆ گەیشـتن بـە مەنزڵـگای دواڕۆژ، کـە بەهەشـتی بەرینـە، ﴿وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ ٱلدُّنْيَا﴾، بەشـی خۆشـت لـە دنیـا فەرامـۆش مەکـە، ﴿وَأَحْسِن كَمَآ أَحْسَنَ ٱللَّهُ إِلَيْكَ﴾، واتـە: نـاز و نیعمەتێـک کـە خـوا ﷻ پێـت دەدات، لێـی بەهرەمەنـد بـە، بەشـی خـۆت و، چاکـە بکـە، وەک چـۆن خـوا چاکـەی لەگـەڵ تـۆ کـردوە، تـۆش چاکـە لەگـەڵ خەڵکـی خـوادا بکـە، ﴿وَلَا تَبْغِ ٱلْفَسَادَ فِى ٱلْأَرْضِ﴾، بـە مـاڵ و سـامانەکەت، تێکـدان و خراپەکاریـی لـە زەویـدا مەخـوازە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُفْسِدِينَ﴾، بێگومـان خـوا تێکدەرانـی خۆشـناوێن، ئەوانـەی مـاڵ و سـامانێک کـە خـوا ﷻ پێـی داون، بـۆ تێکـدان و خراپەکاریـی بـەکاری دێنـن، وەک هەمـوو ئـەو دەوڵەمەنـدو سامانداڕانەی کـە لـە ڕێـی کاسبیی حـەڕام و، لـە ڕێـی گەندەڵیـی و، پۆخەڵییـە وەو، بـە شـێوازی ناشـەرعیی سـەروەت و سـامان بەسـەریەکەوە دەنێـن، هـەر سـەروەت و سـامانێک بـە ڕێـی ناشـەرعیی بەسـەریەکەوە نرابـێ، لـە ڕێـی ناشەرعییشـەوە خـەرج دەکـرێ.

﴿قَالَ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلْمٍ عِندِىٓ﴾، (قـاڕوون) وەڵامـی خەڵکەکـەی خـۆی دایـەوە کـە ئـەو ئامۆژگارییـە باشـانەیان کـرد، گوتـی: بـە دڵنیایـی بەهـۆی زانیاریـی خۆمـەوە، ئـەو مـاڵ و سـامانەم پێـدراوە، خـۆم بەدەسـتم هێنـاوە و، بـە زیرەکیـی خـۆم و شـارەزایی خـۆم!

خـواش ﷻ وەڵامـی دەداتـەوە دەفەرمـوێ: ﴿أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِن قَبْلِهِۦ مِنَ ٱلْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا﴾، ئایـا نازانـێ کـە خـوا لـە پێـش ویدا چەنـدان سـەدەی فەوتانـدوون، کـە لـەوی بەهێزتـر بـوون و، سـەروەت و سامانیشـیان زیاتـر لـەوی کۆکردبـۆوە، یاخـود خەڵـک و قەڕەباڵغیشـیان، زیاتـر بـەدەورەوە بـوو؟

﴿ وَلَا يُسۡـَٔلُ عَن ذُنُوبِهِمُ ٱلۡمُجۡرِمُونَ ﴾، تاوانبارانیش لە بارەی گوناهەکانیانەوە لێیان ناپرسرێتەوە، چونکە هەموو شتێک تۆمار کراوە و دیارە، واتە: لێیان ناپرسرێ، پرسیار کردنێک کە: ئایا کردووتە، یان نەتکردوە؟ چونکە هەموو شتێک دیارە، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿ وَقِفُوهُمۡۖ إِنَّهُم مَّسۡـُٔولُونَ ﴿٢٤﴾ ﴾الصافات، ئەم پرسیارکردنە بۆ سەرزەنشت و سەرکۆنەکردنە، نەک بۆ ئەوە داخۆ کردوویانە، یان نەیانکردوە؟

﴿ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوۡمِهِۦ فِي زِينَتِهِۦۖ ﴾، قارووون لە جوانیی و ڕازاوەیی و، زرق و برقی خۆیدا، خۆی ڕانواند لەسەر خەڵکەکەی، چووە دەرێ بۆ ئەوەی کەش و فش و شانازییان بەسەرەوە بکات، ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ يُرِيدُونَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا ﴾، ئەوانەی کە ژیانی دنیایان دەوێ، گوتیان: ﴿ يَٰلَيۡتَ لَنَا مِثۡلَ مَآ أُوتِيَ قَٰرُونُ ﴾، خۆزگە ئێمەش ئەوەی کە بە قاڕووون دراوە، هەمانبووایە! ﴿ إِنَّهُۥ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٖ ﴾، بەڕاستیی ئەو خاوەن پشک و بەشێکی مەزنە، خۆزگەیان پێ خواست، ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ وَيۡلَكُمۡ ثَوَابُ ٱللَّهِ خَيۡرٞ لِّمَنۡ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا ﴾، بەڵام ئەوانەی کە زانیارییان پێدراوە، واتە: زانیاریی وەحیی و هیدایەتی خوا ﷻ، گوتیان: سزای سەخت بۆ ئێوە، هاوار بۆ ئێوە، بێ قەزا بن، پاداشتی خوا ﷻ چاکترە، بۆ کەسێک بڕوا بێنێ و کردەوەی باش بکات، پاداشتی خوا لە ڕۆژی دوایی دا، باشترە لەو تۆزە نیعمەتەی کەلە دنیادا هەیە، ﴿ وَلَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلصَّٰبِرُونَ ﴾، تەنیا خۆڕاگرانیش پێیان دەدرێ (ئەو پاداشتە)، هەر ئەوان شایستەنی، سەرەنجام: ﴿ فَخَسَفۡنَا بِهِۦ وَبِدَارِهِ ٱلۡأَرۡضَ ﴾، خۆی و خانوو و کۆشکەکەیمان بە زەوییدا بردە خوار، ڕۆمان بردە زەوی، بە ناخیی زەویدا چووە خوار، ﴿ فَمَا كَانَ لَهُۥ مِن فِئَةٖ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، ئنجا کۆمەڵێکی نەبوون لە بەرانبەر خوادا سەری بخەن، لە بەرانبەر سزای خوادا بەرگریی لێ بکەن و دەربازی بکەن، ﴿ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلۡمُنتَصِرِينَ ﴾، خۆیشی نەیتوانی خۆی سەربخات و، توانای نەبوو.

﴿ وَأَصۡبَحَ ٱلَّذِينَ تَمَنَّوۡاْ مَكَانَهُۥ بِٱلۡأَمۡسِ ﴾، ئەوانەی کە دوێنێ خۆزگەیان بە شوێنەکەی دەخواست، بە پێگەکەی دەخواست، وایان لێهات، ﴿ يَقُولُونَ وَيۡكَأَنَّ

﴿ٱللَّهَ يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ مِنۡ عِبَادِهِۦ وَيَقۡدِرُ﴾، دەیانگوت: ئایا تۆ دەزانی، تۆ دەبینی، خوا بژیو بۆ هەر کام لە بەندەکانی کە بیەوێ، فراوان دەکات، یاخود بۆ هەر کامێکیان کە بیەوێ لێی وەتەنگ دێنێ، یان بۆ هەر کامێکیان، هەندێک جاران بۆی فراوان دەکات و هەندێک جاران لێی وەتەنگ دێنێ، ﴿لَوۡلَآ أَن مَّنَّ ٱللَّهُ عَلَيۡنَا﴾، ئەگەر خوا ﷻ چاکەی لەگەڵ نەکردباین و، خۆزگەکەی بۆ نەهێنابایەنە دی، ئەوە چاکە بوو لە لایەن خواوە، کە ئەو خۆزگەیەی نەهێنایەنە دی، ئنجا ئەگەر ئەو چاکەیەی لەگەڵدا نەکردبایین، ﴿لَخَسَفَ بِنَا﴾، ئێستا بە زەوییدا دەبردینە خوارو، بە مەرەدی قاڕوون دەچووین، ﴿وَيۡكَأَنَّهُۥ لَا يُفۡلِحُ ٱلۡكَٰفِرُونَ﴾، ئایا دەزانی! کە بێبڕوایان سەرفرازو بەختەوەر نابن.

هەمیشە کوفر مایەی بەدبەختیی و پەشێمانییەوە، هۆکاری ماڵ وێرانییە لە دنیا و دواڕۆژدا.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

باسی قارِوون کە هەرچەندە لەگەلی مووسا ﷺ بووە، بەلّام بە هۆی بوغرِابوونی بە سامانەکەی، لێیان هەلّگەڕاوەتەوەو، گەلەکەیشی هەندێک ئامۆژگاریی زۆر گرنگی دەکەن کە: سامانەکەی بکاتە ئامرازی ڕازییکردنی خوا و، بەشی خۆیشی لە دنیا لەبیر نەکات و، چاکە بکات و، خراپەکاریی لە زەویدا نەکات و، زۆر دلّخۆش نەبێ بە مالّ و سامانەکەی:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّ قَـٰرُونَ كَانَ مِن قَوۡمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيۡهِمۡۖ وَءَاتَيۡنَـٰهُ مِنَ ٱلۡكُنُوزِ مَآ إِنَّ مَفَاتِحَهُۥ لَتَنُوٓأُ بِٱلۡعُصۡبَةِ أُوْلِي ٱلۡقُوَّةِ إِذۡ قَالَ لَهُۥ قَوۡمُهُۥ لَا تَفۡرَحۡۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ وَٱبۡتَغِ فِيمَآ ءَاتَىٰكَ ٱللَّهُ ٱلدَّارَ ٱلۡأٓخِرَةَۖ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ ٱلدُّنۡيَاۖ وَأَحۡسِن كَمَآ أَحۡسَنَ ٱللَّهُ إِلَيۡكَۖ وَلَا تَبۡغِ ٱلۡفَسَادَ فِي ٱلۡأَرۡضِۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُفۡسِدِينَ ﴿٧٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّ قَـٰرُونَ كَانَ مِن قَوۡمِ مُوسَىٰ﴾، بە دلّنیایی قارِوون لە گەلی مووسا بوو، لە پەیمانی کۆندا لە (**سفر الخروج**)دا، دەلّێ: قارِوون ناوی قۆرح بووەو ئامۆزای مووسا، (**ابنُ عَمِّ مُوسى**) بووە، ڕەچەلّەکەکەشی ئاوا دێنێ: (**قُورح ابنُ يَصْهَار بنُ قَهَات بن لاوي بن يَعقُوب بنُ إسحاق بن ابراهيم**)، مووساش (**مُوسى بن عَمرَم (عِمرَان) بن قهات بن لاوي بن يَعقُوب بنُ إسحاق بن ابراهيم**)، بەپێی ئەوەی کە لە پەیمانی کۆندا هاتوە، ئاوایە، کە بە تەئکید جێی متمانە نیە، دیسان هەر لە پەیمانی کۆن دا دەلّێ: فیرعەون (قۆرحی) قارِوونی کرد بوو بە سەرۆکی بەنوو ئیسرائیل[1]، بەلّام لە قورئان دا، ئەوە باس نەکراوە.

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس. العهد القديم، سفر العدد، الإصحاح: ١٦، ص: ٣٠٧ – ٣١٠.

٢)- ﴿فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ﴾، دوایی (قاڕوون) لێیان یاخیی بوو، یانی: ستەمی لێکردن، بۆچی ستەمی لێکردن؟ چونکە پاڵی دەدایە لای فیرعەونێک کە سۆغرەو بێگاریان پێ دەکات، نێرینەکانیان سەردەبڕێ و، مێینەکانیان دەهێڵێتەوەو، سووکایەتیی دنیای پێ کردوون، کەچی قاڕوون بەهۆی ماڵ و سامانە بە گەندەڵیی پەیداکراو و، بە حەڕامیی وەسەرێکنراوەکەیەوە، پاڵی دەدایە لای فیرعەون، دژی گەلە ستەم دیدەکەی خۆی!!

٣)- ﴿وَءَاتَيْنَـٰهُ مِنَ ٱلْكُنُوزِ مَآ إِنَّ مَفَاتِحَهُۥ لَتَنُوٓأُ بِٱلْعُصْبَةِ أُو۟لِى ٱلْقُوَّةِ﴾، هێندەشمان ماڵ و سامانی وەسەرێکنراوو پەزمەندەکراو پێدابوو، کە کلیلەکانی کۆمەڵە پیاوێکی بەهێز، بە قورسیی و زەحمەت بۆیان هەڵدەگیران. (**كُنُوز: جَمْعُ كَنْز: مُخْتَزَنُ المَالِ مِن صُنْدُوقٍ وَخِزَانَةٍ**)، (**كُنُوز**) کۆی (**كَنْز**)ە: ماڵ و سامانێکە وەسەرێکنرابێ و کۆکرابێتەوە لە نێو سندووقدا، یاخود لە شوێنێکدا کە تێیدا کۆکراوەتەوە.

(**مَفَاتِح**) بە (**مَفَاتِيح**)یش هاتووە، هەردووکیان (**جَمْعُ مِفْتَح وَمِفْتَاح**)، ئنجا هەندێک دەڵێن: (**مَفَاتِح**) کۆی (**مِفْتَح**)ە و، (**مَفَاتِيح**) کۆی (**مِفْتَاح**)ە، هەردووکیشیان بە مانای کلیل دێن، هەندێکیان گوتوویانە: بە مانای خەزنە دێ، عەمبار، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە بە مانای کلیل دێ، (لَتَنُوٓأُ)، یانی: (**لَتَثْقُلُ**) هێندەمان خەزنەو ماڵ و سامان و سەروەتی کۆکراوە پێدا بوو، کە کۆمەڵە پیاوێک بە زەحمەت کلیلەکانیان بۆ هەڵدەگیران، ئەگەر کلیلەکانیان هەڵگرتبان، هەستیان بە بار قورسیی دەکردو، بەملا ولادا دەچوون، لەبەر ئەو کۆڵە قورسەی هەڵیانگرتووە.

٤)- ﴿إِذْ قَالَ لَهُۥ قَوْمُهُۥ لَا تَفْرَحْ﴾، یاد بکەوە! کاتێک خەڵکەکەی، (کە گەلی ستەم دیدەی بەنوو ئیسرائیل بوون)، پێیان گوت: زۆر دڵخۆش مەبە، (لَا تَفْرَحْ) (**أَي: لاَ تَكُونُ مَسْرُراً أَشَدَّ السُّرُور**)، یانی: زۆر دڵخۆش مەبە بەو ماڵ و سامانەی کە هەتە.

پێشتریش باسمکرد: کە زۆربەی لە توێژەرەوانی قورئان وشەی (**سُرور**) و (**فَرَح**)یان، وەک هاوواتا (**مُتَرَادِف**) هێناون، بەڵام لە ڕاستییدا وانیەو، وشەی

(فَـرَح) لـە قورئـان دا هەمیشـە زەمکـراوە، مەگـەر پەیوەندیـی هەبـێ بـە خـوا و پاداشـتی خـواوە، وەک لـە سـوورەتی (یونـس)دا دەفەرمـوێ: ﴿ قُلْ بِفَضْلِ ٱللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِۦ فَبِذَٰلِكَ فَلْيَفْرَحُواْ هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾ ﴾، واتـە: بڵـێ: بـە بەخششـی خـوا و، بـە بەزەیـی خـوا، بـەس بـە ئـەوە زۆر دڵخـۆش بـن، (فَـرَح) واتـە: زۆر دڵخـۆش بـوون، بـەڵام دڵخـۆش بوونـی ئاسـایی، بـە مـاڵ و سـامانیش، بـە منـداڵ، بـە هـەر شـتێک، ئینسـان دڵخـۆش بـێ، ئاسـاییە، بـەڵام زۆر دڵخـۆش بـوون، دەبـێ تەنیـا بـە بەخششـی خـوا و بـە بەزەیـی خـوا بـێ.

٥)- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْفَرِحِينَ ﴾، بە دڵنیایی خوا زۆر دڵخۆشانی خۆشناوێن، واتە: زۆر دڵخۆشان بە ماڵ و سامان.

٦)- ﴿ وَٱبْتَغِ فِيمَآ ءَاتَىٰكَ ٱللَّهُ ٱلدَّارَ ٱلْءَاخِرَةَ ﴾، مەنزڵگای دوارۆژیش لەوەدا بخوازە کە خوا پێی داوی، واتە: ئەوەی خوا پێیداوی، بیکە بە ئامرازێک بۆ وەدەست هێنانی مەنزڵگای دوارۆژ، کە بەهەشتە، یانی: (**أُطْلُبِ الأَخِرَةَ بِالدُّنِيا اللَّتي أُعْطِيتَ**) دوارۆژ بەو دنیایەی کە پێتدراوە، بخوازەو دەستەبەری بکە.

٧)- ﴿ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ ٱلدُّنْيَا ﴾، (**أَي: لا تَتْرُكْ حَظَّكَ وَقِسطَكَ**)، بەش و پشکی خۆشت لە دنیادا فەرامۆش مەکە، واتە: هێندە گرنگیی و بایەخ بە ڕۆژی دوایی بدە، کە هەر ئەوەندە بێ دنیات لەبیر نەچێ، ئاوا دوارۆژ بکە بە ئامانج، دیارە لە فەرمایشتی پێغەمبەری خوادا ﷺ هاتوە[1]: هەر کات خوا نیعمەتێکی بە بەندەکەیدا، پێی خۆشە شوێنەواری نیعمەتەکەی لەسەر ببینێ، ئەوەش لە کاتێکدا بووە کە پیاوێکی بینی، قرژن و ئاڵۆز و، بەرگێکی نەگونجاوی لەبەردا بوو، فەرمووی: ماڵ و سامانت نیە؟ گوتی: با، حوشترم هەن، ڕەشەوڵاخم هەن، مەڕو بزنم هەن، فەرمووی: خوا حەز دەکات ئەگەر

(١ {عَـنْ عَمْـرِو بْـنِ شُـعَيْبٍ عَـنْ أَبِيـهِ عَـنْ جَـدِّهِ أَنَّ رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ قَـالَ: كُلُـوا وَاشْرَبُـوا وَتَصَدَّقُـوا وَالْبَسُـوا فِي غَـيْرِ مَخِيلَـةٍ وَلَا سَرَفٍ، إِنَّ اللَّـهَ يُحِـبُّ أَنْ تُـرَى نِعْمَتُـهُ عَـلَى عَبْـدِهِ} (أخرجـه أحمـد: ٦٧٠٨، والحاكم: ٧١٨٨، وقـال: صحيـح الإسـناد، والبيهقـي فـي شـعب الإيمان: ٤٥٧١، تعليق شـعيب الأرنـؤوط: إسـناده حسـن).

چاکەیەک، نیعمەتێکی بە بەندەی خۆی دا، شوێنەوارەکەی لەسەر ببینێ، واتە: خۆت ڕووت و ڕەجاڵ پیشان مەدە، مادام هەتە.

٨)- ﴿ وَأَحۡسِن كَمَآ أَحۡسَنَ ٱللَّهُ إِلَيۡكَ ﴾، هەروەک چۆن خوا چاکەی لەگەڵتدا کردوە، تۆش ئاوا چاکە بکە لەگەڵ خەڵکی خوادا، یانی: (**الكَاف: للتَّشْبِيه، وَ«مَا» مَصْدَرِيَّة**)، (ک) بۆ وێچواندن و (ما) چاوگییە، یانی: (**أَحْسِن إِلَى النَّاسِ إِحْسَانِ اللهِ إِلَيكَ**)، چاکە لەگەڵ خەڵکدا بکە، وەک چۆن خوا چاکەی لەگەڵ تۆدا کردوە، (وَأَحۡسِن) لێرەدا (**مُتَعَلَّقُ الإِحْسَانِ مَحْذُوفٌ**) ئەوەی کە ئیحسان پێوەی پەیوەست دەبێ، قرتێندراوە، یانی: (**وَأَحْسِن إِلَى النَّاس، أَو إِلَى غَيْرِك**)، چاکە لەگەڵ خەڵک، یان لەگەڵ ئەوانی دیکەدا بکە.

٩)- ﴿ وَلَا تَبۡغِ ٱلۡفَسَادَ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، تێکدان و خراپەکاریی مەخوازە لە زەویدا، واتە: لەو زەوییەدا کە ئەوان لەسەرنی، ئەلیف و لام (أل)ی سەر (**أَرْض**) بۆ ناساندنە، بەڵام مەبەست پێی (**عَهْد**)ە، واتە: لەسەر زەوییەکە، لە وڵاتەکەدا، کە وڵاتی میسرە، خراپەکاریی مەخوازە.

١٠)- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُفۡسِدِينَ ﴾، بە دڵنیایی خوا ﷻ تێکدەران و خراپەکارانی خۆش ناوێن، ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە قارون خواناس بووەو، خوای ناسیوە، بۆیە هۆشداریی پێدەدەن کە تۆ مادام خوا دەناسی و، حەز دەکەی خوا خۆشیبوێی، دڵنیابە کە خوا تێکدەران و خراپەکارانی خۆشناوێن.

ئنجا ئەم ئایەتە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ قَٰرُونَ كَانَ مِن قَوۡمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيۡهِمۡ .... ﴾، سێ ڕاستیی مەزنی لێ وەردەگیرێن:

أ- کەسێک لە خەڵک و نەتەوەیەک بێ، لێشیان هەڵگەڕێتەوەو ستەمیان لێ بکات، ئێشی زیاترە، لەوە کە لەو قەوم و نەتەوەیە نەبێ، وەک گوتراوە:

وَظُلْمُ ذَوِي القُرْبَى أَشَدُّ مَضَاضَةً

عَلَى المَرْءِ مِن وَقْعِ الحُسَامِ المُهَنَّدِ

واتە: ستەمی نیزیکان لەسەر مرۆڤ بە ئێشترە لە ئێشی شمشێری بڕندە.

ب- دەوڵەمەندیی هۆکاری یاخیی بوون و بوغڕابوونە، ئەگەر مرۆڤ لە خۆی وریا نەبێ.

ج- ماڵ و سامان هۆکاری خراپەکارییە، ئەگەر بە دەست خەڵکی خراپەوە بێ، خراپەکاریی پێ دەکات و تێکدانی پێ دەکات، گوناهـ و تاوانی پێ دەکات و پێی بڵاودەکاتەوە، وەک ئێستا زۆربەی دەوڵەمەندەکان لەم هەرێمی کوردستانەدا، لە عێراقدا، لە سەرتاسەری دنیادا، بە زۆری ئەوانەی کە دەوڵەمەندن، بەڵام لە ڕێی ناشەرعییەوە دەوڵەمەند بوون، بەهۆی گەندەڵیی و شەریکە دز بوون لەگەڵ دەسەڵاتدارە خۆسەپێنەکاندا، سەروەت و سامانەکانیان چۆن بە ناشەرعیی پەیدا کردوون، ئاواش بە ناشەرعیی خەرجیان دەکەن، بەڵام کەسێک ماڵ و سامانی خۆی بە حەڵاڵیی پەیدا کردبێ، لە ڕێی شەرعییەوەو بە پاکیی، بە تەئکید هەر لە ڕێی شەرعیی و پاکیی و چاکییەوە خەرجی دەکات، کە سوپاس بۆ خوا لەو جۆرە دەوڵەمەندو ساماندارانەش هەن، کە کاسبیی حەڵاڵ دەکەن، لە ڕێی حەڵاڵەوە سەروەت و سامان وەسەرێکدەنێن، دواییش لەڕێی حەڵاڵ و باشیشەوە سەروەت و سامانە حەڵاڵەکەیان خەرج دەکەن.

لە ڕاستییدا ئەم چەند ئامۆژگارییانەی قاروون لێرەدا، کە لە لایەن قەومەکەیەوە کراونی، بەرنامەیەکی گشتگیریان تێدایە، بۆ چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ ماڵ و ساماندا و، چۆنیەتی تەماشا کردنی ژیانی دنیا و، تەماشا کردنی ڕۆژی دوایی، ئامۆژگارییەکانیش ئەم شەشەن:

١- دەبێ ئینسان بە ماڵ و سامان زۆر دڵخۆش نەبێ، با دڵخۆش بێ، بەڵام زۆر دڵخۆش نەبێ، چونکە خوا ﷻ زۆر دڵ خۆشان بە ماڵ و سامانی، خۆش ناوێن.

٢- دەبێ مرۆڤ ماڵ و سامانەکەی بکاتە ئامڕاز و هۆکار بۆ وەدەستهێنانی مەنزڵگای ڕۆژی دوایی، کە بەهەشتە، ئەویش بەوە کە ئەو ماڵ و سامانە، لە پێناو ڕەزامەندیی خواداو بۆ بەختەوەرکردنی خەڵک و، دابینکردنی بەرژەوەندییەکانی خەڵک، خەرج بکات.

٣- دەبێ ئینسان ئەوەندە گرنگیی بە ڕۆژی دوایی بدات، کە تەنیا بەشی خۆی لە دنیا فەرامۆش نەکات و، لەبیر نەچێ، نەک باوەش بە دنیادا بکات و، دواڕۆژی لەبیر بچێ و گوریس لە بن دنیا ڕابخات و، دواڕۆژیش فەرامۆش بکات.

٤- دەبێ بابای ساماندار وەک چۆن خوا چاکەی لەگەڵ ویدا کردووەو ماڵ و سامانی پێداوە، ئەویش چاکە لەگەڵ خەڵکی خودادا بکات، سوودیان پێبگەیەنێ، هاوکاریان بێ.

٥- دەبێ ساماندار لە خۆی وریا بێ، ماڵ و سامانەکەی بۆ تێکدان و خراپەکاریی لە زەوییدا بەکارنەهێنێ، وەک ئەوانەی شوێنی گوناهو، شوێنی قومارو، شوێنی مەیخۆریی و، شوێنی نێرگەلە کێشان و، شوێنی تێکەڵکردنی کوڕ و کچان و، شوێنی ورووژاندنی غەریزەکان، دەکەنەوە، بەداخەوە ئەو ساماندارە حەڕامخۆرو گەندەڵ و مشەخۆرانەی لەگەڵ دەسەڵاتدارە خۆسەپێنەکان دا، خاوەن پشک و بەشن و لەگەڵ ئەواندا شەریکە دزن، هەمیشە سامانەکەیان بۆ خراپەکاریی بەکاردێنن.

٦- پێویستە مرۆڤ هەمیشە هەوڵ بدات، خوا ﷻ خۆشیبوێ، خواش ﷻ چاکەکارانی خۆش دەوێن ﴿وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ١٣٤﴾ آل عمران -١٣٤-، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُفْسِدِينَ﴾، بە دڵنیایی خوا تێکدەران و، خراپەکارانی خۆش ناوێن.

مەسەلەی دووەم:

وەڵامدانـــەوەی قــاڕوون کــە بــە زانیاریــی و، شــان و شــەوکەتی خــۆی مــاڵ و ســامانەکەی پەیـدای کـردوە و، بەرپەرچدانـەوەی خـودای کارزان بـۆی، کـە خـوا لـە پێـش ویـدا، خەڵکـی دیکـەی فەوتانـدوون، لەویـش سـاماندارتر و بەهێزتـر بـوون و، لەویــش دەور قەڕەباڵغــتر بــوون:

خــوا ﷻ دەفەرمــوێ: ﴿قَالَ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلۡمٍ عِندِيٓۚ أَوَلَمۡ يَعۡلَمۡ أَنَّ ٱللَّهَ قَدۡ أَهۡلَكَ مِن قَبۡلِهِۦ مِنَ ٱلۡقُرُونِ مَنۡ هُوَ أَشَدُّ مِنۡهُ قُوَّةٗ وَأَكۡثَرُ جَمۡعٗاۚ وَلَا يُسۡـَٔلُ عَن ذُنُوبِهِمُ ٱلۡمُجۡرِمُونَ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿قَالَ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلۡمٍ عِندِيٓ﴾، قاڕوون وەڵامی گەلەکەی خۆی دایەوە، کە ئامۆژگارییەکی زۆر دڵسۆزانەیان کرد، گوتی: بە دڵنیایی من ئەوەی پێمدراوە لەو ماڵ و سامانە، بەهۆی زانیاریی خۆمەوە پێمدراوە، خۆم بە دەستم هێناوە، بە پێویست نەزاندراوە بە (و)، یان بە (ف) بابدرێتەوە، چونکە ئەوە وتوێژە لە نێوان قاڕوون و خەڵکەکەیدا، هەمیشە ئەهلی ئیمان، بەخشش و چاکەکانی کە لە ژیانیان دا هەن، بۆ خوایان دەگێڕنەوە، وەک سولەیمان فەرمووی: ﴿هَٰذَا مِن فَضۡلِ رَبِّي ٤٠﴾ **النمل**، ئەوە بەخششی پەروەردگارمە، نەیگوت: بە شان و شەوکەتی خۆم پەیدام کردوە، بەڵام ئەوانەی ئەهلی ئیمان نین، هەمیشە نیعمەتەکان دەگێڕنەوە بۆ شان و شەوکەتی خۆیان.

٢)- ﴿أَوَلَمۡ يَعۡلَمۡ أَنَّ ٱللَّهَ قَدۡ أَهۡلَكَ مِن قَبۡلِهِۦ مِنَ ٱلۡقُرُونِ مَنۡ هُوَ أَشَدُّ مِنۡهُ قُوَّةٗ وَأَكۡثَرُ جَمۡعٗا﴾، ئنجا خوا وەڵامی دەداتەوە، دەفەرموێ: ئایا نازانێ کە خوا لە پێش ویدا لە سەدەکاندا کەسانی وای فەوتاندوون، کە لەوی بەهێزتر بوون و لەویش سامان کۆکەرەوەتر بوون؟! ئەمە پرسیاری نکووڵیلێکەرانەو سەرسوڕهێنەرانەیە، **(الإستِفهامُ للإنكارِ وَالتَّعجِيب)**،

هەروەها جۆرێکە لە دواندنی مسوڵمانانیش بە شێوەی ناڕاستەوخۆ و، ئاوڕدانەوە لێیان: مسوڵمانینە! گوێگرەکان! ئایا قاڕوون نەیدەزانی؟

﴿أَنَّ ٱللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِن قَبْلِهِۦ مِنَ ٱلْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا﴾، کە خوا ﷻ لە پێش ویدا، لە کۆمەڵگایەکان، کە لە سەدەکان دا ژیاون، کەسانی وای فەوتاندوون، کە لەوی بەهێزتر بوون، هەروەها لەویش سەروەت و ساماندارتر بوون، ﴿وَأَكْثَرُ جَمْعًا﴾، دەگونجێ مەبەست لە (**جمع**) کۆکردنەوەی ماڵ و سامان بێ، دەشگونجێ مەبەست کۆکردنەوەی خزم و خەڵک و قەڕەباڵغی دەوروبەر بێ، واتە: هەم هێزی عەسکەرییان لەو زیاتر بووەو، هەم سەروەت و سامان، یاخود هێزی سوپایی و بەشەرییشیان لە قاڕوون زیاتر بووەو، خواش فەوتاندوونی؟

٣)- ﴿وَلَا يُسْـَٔلُ عَن ذُنُوبِهِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ﴾، تاوانبارانیش لە بارەی گوناهەکانیانەوە لێیان ناپرسرێ، واتە: لە دنیادا خوا ﷻ لێیان ناپرسێ، هەر کاتێک بیەوێ سزایان بدات، یاخود لە ڕۆژی دوایی دا لێیان ناپرسرێ، لە لایەن خوای زاناو شارەزاوە، چونکە دەزانێ چییان کردوە و، هەموو شتێکیان لەسەر تۆمارکراوە، ئنجا کە لە مەقامێکی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿وَقِفُوهُمْ إِنَّهُم مَّسْـُٔولُونَ ﴿٢٤﴾﴾الصافات، واتە: ڕایانگرن، لێیان دەپرسرێتەوە، ئەوە پرسیارکردنی سەرزەنشتکردن و سەرکۆنەکردنە، نەک پرسیارکردنی: ئایا کردووتە؟ یان نەتکردوە؟

مەسەلەی سێیەم:

خۆڕانواندنی قارِوون و، کەشخەیی کردنی بە زرق و برقەوە بەسەر خەڵکەکەی دا و، خۆزگە پێخواستنی کەسانێکی دنیایی، نەزان و ئامۆژگاریی کردنی زانایان بۆیان، کە پاداشتی خوا لەگەڵ ئەوەدا کە بە قارِوون دراوە، بەراورد ناکرێ، ئێوە چاو ببڕنە پاداشتی خوا و بەهەشتی خوا و، بە زرق و برقی قارِوون هەڵمەخەڵەتێن و خۆزگەی پێ مەخوازن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ فِى زِينَتِهِۦ ۖ قَالَ ٱلَّذِينَ يُرِيدُونَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا يَـٰلَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَآ أُوتِىَ قَـٰرُونُ إِنَّهُۥ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ ٱللَّهِ خَيْرٌ لِّمَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَـٰلِحًا وَلَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلصَّـٰبِرُونَ ﴿٨٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ فِى زِينَتِهِۦ ﴾، قارِوون چووە لای خەڵکەکەی، لێیان هاتە دەرێ لە کۆشک و خانووەکەی خۆی، لە جوانییەکەی خۆیدا، ئەم (ف)یە بۆ (تعقیب)ە، واتە: هەر لەگەڵ ئامۆژگارییەکەی بیست، لە جیاتی ئەوەی ئامۆژگارییەکە وەربگرێ، ئاوا وەڵامی دایەوەو، یەکسەر بە کردەوەش ئەوەی لە خۆیدا بەرجەستە کرد، کە ئەو ئامۆژگارییە هیچ کاری تێنەکردوە و هیچی لێ وەرنەگرتن، کە بە فیز و کەشخە و بەڕازاوەیی، چووە دەرێ، خۆی پێشانی خەڵکەکەی دا و، خۆی لەسەر ڕانواندن.

وشەی (زِينَة) لە ﴿ زِينَتِهِۦ ﴾، (**الزِّينَةُ: مَا بِهِ جَمَالُ الشَّيءِ وَالتَّبَاهِي مِنَ الثِّيَابِ وَالمَرَاكِبِ وَالسِّلاحِ وَالخَدَمِ إِلى آخِرِهِ**)، (زِينَة) هەر شتێکە کە شتی پێ جوان بێ و، خۆی پێوە هەڵبکێشرێ، لە بەرگ و پۆشاک و لە ئامرازی سواریی و چەک و لە خەڵک و خزمەتکارو، دەوروبەرو، هەتا دوایی.

٢)- ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ يُرِيدُونَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا يَـٰلَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَآ أُوتِىَ قَـٰرُونُ ﴾، ئەوانەی کە ژیانی دنیایان دەوێ، گوتیان: ئەی خۆزگە وێنەی ئەوە کە بە قارِووت دراوە، بمانبووایە، کە

مەبەست خەڵکەکە بووە بە گشتیی، ئەوانەی ئیمانیان کز بووە، چونکە ئەوان هەموویان لە بەنوو ئیسرائیل بوون، بە بەڵگەی ئەوە کە دوایی لە بەرانبەری ئەواندا، خوا ﷻ باسی ئەهلی عیلم دەکات، باسی زانایان دەکات، کەواتە: دیارە ئەوانەی خەڵکی عەوام و سادە و نەزان بوون و، دنیایی بوون، ئەو خۆزگەو بریایەیان بە قاڕوون خواستوە.

٣)- ﴿إِنَّهُۥ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾، بە ڕاستیی ئەو خاوەن پشک و بەشێکی مەزنە، (**الحَظُّ: القِسْمُ الَّذي يُعْطَاهُ المَقْسُوم لَهُ عِندَ العَطَاء**)، (**حَظّ**) یانی: ئەو بەشەی کاتێک شت دابەش دەکرێ، بابای بەشدراو پێی دەدرێ، پێی دەگوترێ: (**حَظّ**) و (**نصيب**).

٤)- ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ وَيۡلَكُمۡ ثَوَابُ ٱللَّهِ خَيۡرٞ لِّمَنۡ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا﴾، ئەوانەی زانیارییان پێدراوە، گوتیان: هاوار بۆ ئێوە پاداشتی خوا باشترە بۆ کەسێک بڕوای هێنابێ و کردەوەی باش بکات.

﴿أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ﴾، زانیارییـان پێـدراوە، یـانی: خۆیـان بەدەسـتیان نەهێنـاوە، بەڵکـو زانیاریـی وەحییـان پێـدراوە، لـە پێغەمبەرانـەوە (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام**) وەریانگرتـوە، بـێ ئـەوەی خۆیـانی پێـوە مانـدوو بکـەن و ئارەقـەی پێـوە بکـەن، واتـە: ئـەو عیلمـە عیلمێکـی بەخـشراو (**وهبي**)یـەو وەدەسـتهێنراو (**كسـبي**)نیە، بـەڵام نـەک ڕاسـتەوخۆ بـەوان درابـێ، ئـەو زانیارییـە خواییـەی پێیـان گەیشـتوە، بـە هـۆی پێغەمبەرانـەوە (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام**)، ئەوانـە گوتیـان.

(**ويلكـم**): هـاوار بـۆ ئێـوە، یـان فەوتـان بـۆ ئێـوە، یـان حـاڵ خراپیـی بـۆ ئێـوە، یاخـود: بـێ قەزابـن، ئـەو وشـەیە جـاری وا هەیـە بـۆ تێخوڕیـن (**زَجـر**) بەکاردەهێنرێ.

٥)- ﴿وَلَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلصَّٰبِرُونَ﴾، ئەو خەسڵەتەش کە بریتیە لە پاداشتی خوا ﷻ لە ڕۆژی دوایی دا، تەنیا خۆڕاگران پێیان دەدرێ، ئنجا ئەم ڕاناوە (وَلَا يُلَقَّىٰهَآ) دیارە بۆ (**ثواب**) ناچێتەوە، چونکە (**ثواب**) (**مُذَكَّر**)ە، بەڵکو (**الضَّميرُ (ها) عَائِدٌ إِلى مَفْهُومٍ مِنَ الكَلَامِ يَجْرِي عَلَى التَّأْنِيثِ أَي: الخَصْلَة**) واتە: ڕاناوی (ها) دەچێتەوە بۆ فامراوەیەک لە قسەکە، کە مێینەیە، یانی: ئەو خەسڵەتە، کە بریتیە لە گەیشتن بە پاداشتی خوا، تەنیا خۆڕاگران پێیان دەدرێ.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

بـە زەویـدا ڕۆبردنـی قـاڕوون و کۆشـک و سـامانەکەی و، پەشـێمان بوونـەوەی خۆزگـە پێخوازانـی و، سوپاسـی خـوا کردنیـان، کـە وەک وی نەبـوون و، بـە مـەرەدی وی نەچـوون:

خــوا ﷻ دەفەرمــوێ: ﴿ فَخَسَفْنَا بِهِۦ وَبِدَارِهِ ٱلْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُۥ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُنتَصِرِينَ ﴿٨١﴾ وَأَصْبَحَ ٱلَّذِينَ تَمَنَّوْا۟ مَكَانَهُۥ بِٱلْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ ٱللَّهَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ ۖ لَوْلَآ أَن مَّنَّ ٱللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا ۖ وَيْكَأَنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْكَـٰفِرُونَ ﴿٨٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ فَخَسَفْنَا بِهِۦ وَبِدَارِهِ ٱلْأَرْضَ ﴾، ئنجا خۆی و خانوو بەرە و کۆشک و تەلارەکەیمان، بە زەوییدا بردە خوار، بە (ف)ی (**تعقیب**) هێناویەتی، واتە: یەکسەر دوای ئەوە بە زەوییمان بردە خوار، هەر لە گەرمەی خۆڕانواندن و خۆ عەڕزکردنەکە و، کەش و فشەکەی بەسەر خەڵکدا، بە زەوییمان بردە خوار، (**الخَسْفُ: انْقِلابُ بَعْض ظَاهِرِ الأَرْض إِلى بَاطِنِهَا وَعَكْسِه**)، (**خَسْف**) بریتیە لەوە ئەوەی لەسەر زەوییە بچێتە بن و، ئەوەی لە بنیەتی، بێتە سەرێ، واتە: بە زەوییدا چوونە خوار.

٢)- ﴿ فَمَا كَانَ لَهُۥ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، هیچ کۆمەڵێکی نەبوون کە سەری بخەن، جگە لە خوا.

لــە پەیمانــی کۆنــدا دەڵــێ: دوو ســەدو پەنجــا (٢٥٠) کــەس لــە هــاوکاران و کاربەدەســت و پشــتگیرانی هەبــوون، ئەوانیــش لەگەڵــی بــە زەوییــدا چوونــە خــوار.

٣)- ﴿ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُنتَصِرِينَ ﴾، (لە دەرەوەی خۆی کەس نەبوو هاوکاریی بکات)، هەروەها خۆشیی لەوانە نەبوو بتوانێ خۆی سەربخات و خۆی دەرباز بکات.

٤)- ﴿ وَأَصْبَحَ ٱلَّذِينَ تَمَنَّوْا۟ مَكَانَهُۥ بِٱلْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ ٱللَّهَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ ﴾، ئەوانەی کە دوێنێ خۆزگەیان بە پێگەو جێگەو ڕێگەو شوێنەکەی دەخواست، وایان لێهات دەیانگوت: ئایا دەبینی، یان (سەرم سوڕدەمێنێ) کە خوا ﷻ، بۆ هەر کام لە بەندەکانی بیەوێ، بژیو فراوان دەکات و بۆ هەر کەسێکیشی بوێ لێی وەتەنگ دێنێ، یان لە یەک کاتدا، بۆ کەسێک جاری وایە بژیوی بۆ فراوان دەکات، جاری واش هەیە، لێی وەتەنگ دێنێ، بۆ تاقیکردنەوەی.

٥)- ﴿ لَوْلَآ أَن مَّنَّ ٱللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا ﴾، ئەگەر خوا ﷻ چاکەی لەگەڵ نەکردباین، ئێمەشی بە زەوییدا ڕۆدەبرد، خوێندراویشەتەوە: (لَخُسِفَ بِنَا) واتە: بە زەوییدا ڕۆ دەچوێنراینە خوار.

٦)- ﴿ وَيْكَأَنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴾، ئایا دەزانی؟ یاخود: سەرم سوڕدەمێنێ کە بێبڕوایان سەرفراز نابن، وشەی: (وَيْكَأَنَّ):

(**الطَّبَرِي**) دوای ئەوەی زۆر قسەی لێکردوە، گوتوویەتی: ئەم وشەیە وا باشترەو وا ڕاسترە بە: (**أَلَمْ تَرَ، أَلَم تَعْلَم**) واتە: ئایا دەزانی؟ ئایا دەبینی؟ لێک بدرێتەوە.

هەندێکیش گوتوویانە: (**وَي**)، یانی: (**أَعْجَبُ**)، کەواتە: (وَيْكَأَنَّ) یانی: (**أَمَا تَعْجَبُ أَنَّ اللهَ**)، واتە: ئایا سەرت سوڕ نامێنێ کە خوا ﷻ، بۆ هەر کەسێک کە بیەوێ بژیوی بۆ فراوان دەکات و، بۆ هەر کەسێک کە بیەوێ لێی وەتەنگ دێنێ.

لە پەیمانی کۆن[1]، لە ژێر ناوونیشانی: {**تَمَرُّدُ قُورح وَدَاثَان وَأَبِيرَام**}دا، بە تەفصیل باسی قارونی کردوەو ڕەچەڵەکی قارونی ئاوا هێناوە: (**قُورح بنُ يَصْهَار بنُ قَهَات بن لاوي بن يَعقُوب بنُ إسحاق بن ابراهيم**)، هەروەها لە ژێر ناوونیشانێکی دیکەدا: {**تَآمُرُهُ مَعَ مِئَتَيْنِ وَخَمْسِينَ مِن رُؤَسَاءِ جَمَاعَةِ بَنِي إِسْرَائِيل**}، واتە: پیلانگێرانی قۆڕح (قارون) لەگەڵ دووسەدو پەنجا لە سەرکردەکانی کۆمەڵی بەنوو ئیسرائیل دا، دوایی ئەم تەعبیرەی هێناوە:

---

(١) (التَّفْسِيرُ التَطْبِيقي لِلكِتَابُ الْمُقَدَّس، العَهدُ القَديم، سِفرُ العدد: ١٦، ص: ٣٠٧ - ٣١٠)

(**وَحَالَـمَا انْتَهـى مِـن كَلامِـهِ، انْشَـقَّتِ الأَرْضُ تَحْتَهُـم، وَفَتَحَـت فَاهَـا وَابْتَلَعَتْهُـم مَـعَ بُيُوتِهِـم، كَمَا ابتَلَعَـت رجَـالُ قُـورح مَـعَ كُلِّ مَـا يَمْلِكُـون**)، بەپێـی قسـەی پەیمانـی کـۆن، دەڵـێ: قـاڕوون مشـت ومڕێکـی بـوو لەگـەڵ مووسـادا ﷺ، خـۆی بەسـەر مووسـادا هەڵکێشـاوە و، بـڕوای پـێ نەهێنـاوە، مووسـاش گوتوویەتـی: ئەگـەر مـن پێغەمبـەری خـوا بـم و لەسـەر هـەق بـم، دەبـێ خـوا ئێسـتا سـزات بـدات، دەڵـێ: کاتێـک کـە قسـەکەی تـەواو کـرد، یەکسـەر زەوی لـە ژێـر قاڕووونـدا و، ئـەوەی کـە لەگەڵیـدا بـوو، قڵیشـاو لـەت بـوو، زەوی زاری خـۆی کـردەوەو، خۆیـان و خانووبەرەکانیانـی قووتـدا، هەروەهـا ئـەو پیاوانـەش کـە لەگـەڵ قـاڕوون دا بـوون و هەرچـی کـە هەیانبـوو، تێکڕایانـی قووتـدا و، بـە زەویـدا چوونـە خـوار.

کەواتـە: ئـەوەی کـە لـە پەیمانـی کۆنیشـدا هاتـوە، نێوەڕۆکەکـەی وەک ئەوەیـە کـە خـوا ﷻ لـە قورئـان دا فەرموویەتـی.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دەیەم

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir/عەلی باپیر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir/عەلی باپیر

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir

www.alibapir.net
English - عربي - کوردی

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە شـەش (٦) ئایەتـی کۆتایـی سـوورەتی (**القصـص**) پێـک دێ، ئایەتەکانـی: (٨٣ - ٨٨)، کـە خـوای زانـا و توانـا چەنـد ڕاسـتییەکی گـەورە و گرنـگ ڕادەگەیەنـێ، لـە بـارەی مەنزڵـگای ڕۆژی دوایـی و، لـە بـارەی گێڕانـەوەی پێغەمبـەری خـواوە ﷺ (پـاش کۆچکردنـی بـۆ شـاری مەککـە، یـان لـە ژیانـی دنیـا وە بـۆ مەنزڵـگای ڕۆژی دوایـی کـە بەهەشـتە).

پاشـان چەنـد ڕێنماییەکـی گـەورە و گرنـگ بـۆ پێغەمبـەر (**محمـد**) ﷺ دەخاتـە ڕوو، لـە بـارەی چۆنیەتیـی مامەڵەکردنـی لەگـەڵ خەڵـک دا بـە گشـتیی و، بێبڕوایـان بـە تایبەتیـی.

﴿ تِلْكَ ٱلدَّارُ ٱلْـَٔاخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا ۚ وَٱلْعَـٰقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾ مَن جَآءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُۥ خَيْرٌ مِّنْهَا ۖ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى ٱلَّذِينَ عَمِلُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ إِلَّا مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ إِنَّ ٱلَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ ۚ قُل رَّبِّىٓ أَعْلَمُ مَن جَآءَ بِٱلْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِى ضَلَـٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٨٥﴾ وَمَا كُنتَ تَرْجُوٓا۟ أَن يُلْقَىٰٓ إِلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبُ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۖ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِّلْكَـٰفِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ ءَايَـٰتِ ٱللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنزِلَتْ إِلَيْكَ ۖ وَٱدْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ ۖ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ ٱللَّهِ إِلَـٰهًا ءَاخَرَ ۘ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ كُلُّ شَىْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُۥ ۚ لَهُ ٱلْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئەو مەنزڵگای کۆتاییە بۆ کەسانێکی دادەنێین، کە نایانەوێ بەرزیی (خۆسەپاندن) و تێکدان لە زەوییدا بکەن و، سەرەنجام (ی چاک)یش بۆ پارێزکارانە ﴿٨٣﴾ (ڕۆژی دوایی) هەر کەس بە چاکەوە بێ (پاداشتی) لەو چاکتری هەیە و، هەر کەس بە خراپەوە بێ، ئەوانەی خراپەکانیان کردوون، تەنیا بەگوێرەی ئەوەی کردوویانە سزا دەدرێن ﴿٨٤﴾ بە دڵنیایی ئەو خوایە (بەرز و مەزن)ەی قورئانی لەسەرت پێویست کردوە، بەرەو شوێنی بەرەو لا گەڕانەوەت دەگێڕێتەوە، بڵێ: پەروەردگارم زاناترە کێ بە ڕێنماییەوە هاتوە و، کێش لە گومڕاییەکی ڕوون دایە! ﴿٨٥﴾ (ئەی موحەممەد!) تۆ بە ئومێدی ئەوە نەبووی کتێب (ی کۆتایی خوا)ت، بۆلا بنێردرێ، بەڵکو تەنیا بەزەیی پەروەردگارت هۆکار بوو، بۆیە هەرگیز پشتگیری بێبڕوایان مەبە ﴿٨٦﴾ هەروەها با (بێبڕوایەکان) لە ئایەتەکانی خوات لانەدەن، دوای ئەوەی بۆ لات دابەزێنراون و، بانگەواز (ی خەڵک) بۆ لای پەروەردگارت بکە و، بە هیچ شێوەیەک لە هاوبەشدانەران مەبە (توخنیان مەکەوە) ﴿٨٧﴾ لەگەڵ خواش دا لە هیچ پەرستراوێک مەپاڕێوە، جگە لەو هیچ پەرستراوێک نیە، بێجگە لە ڕوو (زات)ی وی، هەموو شتێک دەفەوتێ، حوکم و بڕیار تەنها هی ویەو، بەس بۆ لای ویش دەگێڕرێنەوە ﴿٨٨﴾}.

شیکرنەوەی هەندێک لە وشەکان

(فَرَضَ): (أَوجَبَ أَي: أَوجَبَ عَلَيْكَ العَمَلَ بِهِ)، ﴿إِنَّ ٱلَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ﴾، ئەو کەسەی کە قورئانی لەسەر تۆ پێویست کردوە، یاخود کارکردن بە قورئانی لەسەر تۆ پێویست کردوە.

(مَعَادٍ): (المَعَادُ: العَوْدُ، مَكَانُ العَوْدِ، أَو زَمَانُ العَوْدِ)، (مَعَاد) بە مانای گەڕانەوە دێ، چاوگ، بە مانای شوێنی بۆلا گەڕانەوە دێ و، بە مانای کاتی گەڕانەوەش دێ.

(هَالِكٌ): (فَانٍ)، (وَالهَلاَكُ: بُطْلاَنُ الشَّيءِ وَعَدَمُهُ رَأْسَاً)، (هَلاك) بریتیە لە شتێک کە لەبەین بچێ و نەمێنێ.

(وَجْهَهُۥ): (ذَاتَهُ) واتە: خودی خوا ﷻ، یاخود: ئەوەی کە ڕووی پێکراوەتە خوا، ئەوەی کە مەبەستی پێ ڕەزامەندیی خوا بووە.

(ٱلْحُكْمُ): (الحُكْمُ بالشَّيءِ: أَنْ تَقْضِيَ بأَنَّهُ كَذَا أَو لَيْسَ بِكَذَا)، حوکم لە شتێکدا واتە: تۆ بڕیار بدەی کە ئەو شتە ئاوایە، یان ئاوا نیە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خوا ﷻ لە کۆتایی ئەم سووڕەتە موبارەکەدا، چەند ڕاستییەکی زۆر گەورە و گرنگمان بۆ دەخاتە ڕوو، سەرەتا دەفەرموێ: ﴿تِلْكَ ٱلدَّارُ ٱلْءَاخِرَةُ﴾، ئەو مەنزڵگای دواڕۆژە، کە زۆر دوورە لە ڕووی پێگە و پلە و پایەوە، بۆیە بە ناوی ئامـاژەی دوور (تِلكَ) ئاماژەی پێ دەکات، ﴿نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا﴾،

بـۆ کەسـانێکی دادەنێیـن، کـە نایانـەوێ لـە زەوییـدا نـە خۆیـان بەرزبکەنـەوە، خۆیـان بسـەپێنن بەسـەر خەڵکدا و، نـە تێکدان و خراپەکارییـش بکـەن، ﴿ وَٱلْعَٰقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾، سـەرەنجامی خێـرو چاکـەش لـە گـرەوی پارێزکاراندایـەو، تەنیا بـۆ ئـەوان دانـدراوە.

﴿ مَن جَآءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُۥ خَيْرٌ مِّنْهَا ﴾، هـەر کەسێک چاکـە بێنـێ (لـە ڕۆژی دوایی دا)، لـە چاکەکـەی خـۆی باشـتری بـۆ هەیـە، پاداشـتەکەی، لـە چاکەکـەی خـۆی چاکـترە، ﴿ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى ٱلَّذِينَ عَمِلُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ إِلَّا مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴾، بـەڵام کەسـێک خراپـە بێنـێ، خراپـەش بریتیـە لـە کوفـرو، شـیرک و، نیفـاق و گوناهـو، تـاوان و، لادان، هـەر کەسێک خراپـە بێنـێ، ئەوانـەی کـە خراپەکانیـان ئەنجامـداوە، تەنیـا سـزای ئـەوە کـە کردوویانـە لـە کاری خـراپ، تەنیـا سـزای ئەوەیـان دەدرێتـەوە، زێدەیـان بـۆ ناخرێتـە سـەر، بـەڵام کەسێک چاکـە بێنـێ، لـە چاکەکـەی خـۆی باشـتر پاداشـتی دەدرێتـەوە.

پاشـان ڕوو دەکاتـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ، دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ ﴾، بـە دڵنیایـی ئـەو کەسـەی قورئانـی بـۆ تـۆ دابەزانـدوە، یـان قورئانـی لەسـەر تـۆ پێویسـت کـردوە، یـان کارکـردن بـە قورئانـی لەسـەر تـۆ پێویسـت کـردوە، ئـەی موحەممـەد! ﷺ، تـۆ دەگێڕێتـەوە بـۆ شـوێنی بـۆلا گەڕانـەوە، شـوێنی بـۆلا گەڕانـەوە (**معاد**) دەگونجـێ مەبەسـت پێـی شـاری مەککـە بـێ، ئەوەش ئاماژەیـە بـۆ ئـەوە کـە تـۆ لـەم شـاری مەککـە دەردەکرێـی، دەربـەدەر دەکرێـی، بـەڵام دوایـی بـۆی دەگەڕێیـەوە بەسـەر بەرزیـی و سـەرفرازیی و بـە سـەرکەوتوویی، دەشـگونجێ مەبەسـت لـە: ﴿ مَعَادٍ ﴾، (شـوێنی بـۆلا گەڕانـەوە) مەنزڵـگای دواڕۆژ بـێ، بـە هەشـت بـێ، واتـە: خـوا ﷻ تـۆ دەگێڕێتـەوەو سـەربەرزانە بـۆ بەهەشـتت دەباتـەوە، ﴿ قُل رَّبِّىٓ أَعْلَمُ مَن جَآءَ بِٱلْهُدَىٰ ﴾، بڵـێ: پـەروەردگارم زاناتـرە بـەو کەسـەی ڕێنمایـی هێنـاوە، بـە ڕێنماییـەوە هاتـوە، بـە بەرچـاو ڕوونییـەوە هاتـوە، کـە موحەممـەد ﷺ خۆیەتـی، ﴿ وَمَنْ هُوَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴾، هەروەهـا زاناتریشـە

بەو کەسەی لە گومڕاییەکی ڕوون و ئاشکرای چەندو چوون دایە، کە نەیارو ناحەزەکانی موحەممەدن ﷺ، لە ڕۆژگاری خۆی دا و، دوای ڕۆژگاری خۆشیی، تاکو دنیا بە کۆتا دێ.

﴿وَمَا كُنتَ تَرْجُوٓاْ أَن يُلْقَىٰٓ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبُ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ﴾، (ئەی موحەممەد!) تۆ بە ئومێد نەبووی کە کتێبت بۆلا بنێردرێ، بەڵکو تەنیا بەهۆی بەزەیی پەروەردگارتەوە بۆت هات، واتە: موحەممەد ﷺ هیچ چاوەڕوانییەکی نەبووە، یان: هەوڵی بۆ بدات، وەک هەندێک لە ڕۆژهەڵاتناسەکان، گوتوویانە: کە موحەممەد ﷺ چۆتە ئەشکەوتی حیڕاء خوا پەرستیی کردوە، ئەوە خۆ ئامادە کردنێک بووە بۆ ئەوەی وەحیی بۆ بێ! ئەوە قسەیەکی پووچە، چونکە پێغەمبەر ﷺ هەر سەری سوڕماوە کاتێک جیبریل بەخۆیەوە دەگوشێ و، دەڵێ: بخوێنە، ئەویش دەڵێ: خوێندەوارنیم و، دەچێتەوە بۆ لای دایکمان خەدیجە (خوا لێی ڕازی بێ) و، دەڵێ: لە خۆم ترسام (واتە: کە دەستم لێ وەشێندرابێ، شەیتانەکان زەفەریان پێ بردم)، ئەویش دڵنیای دەکاتەوە کە شەیتانەکان زەفەری پێ نابەن، لەبەر ئەوەی خاوەنی کۆمەڵێک سیفەتی بەرز و جوانە، یانی: ئەوانەی خاوەنی ئەو سیفەتە بەرز و جوانانە بن، خوا ﷻ ڕێ نادات، شەیتانەکان زەفەریان پێ بەرن، کەواتە: پێغەمبەر موحەممەد ﷺ هیچ بە هیوای ئەوە نەبووە، خوا کتێبی بۆلا بنێرێتە خوار، بەڵام خوا ﷻ بە بەزەیی خۆی و لە بەزەیی خۆیەوە موحەممەدی بەهرەمەند کرد، چونکە پلەی پێغەمبەرایەتیی (**وهبي**)یە و، (**كسبي**) نیە، واتە: بەخشراوەو وەدەستهێنراو نیە، ﴿فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِّلْكَٰفِرِينَ﴾، کەواتە: تۆش هاوکارو پشتگیری بێبڕوایان مەبە، هەڵبەتە ئەمە وەک ئەو پەندەیە کە دەڵێ: (دیوار لەگەڵ تۆمە، گوێ سووانە، گوێت لێ بێ)، یانی: لێرەدا خوا ﷻ ڕوو لە پێغەمبەر ﷺ دەکات، بەڵام مەبەستی پێ شوێنکەوتووانیەتی، یاخود: ئەوە سەرزەنشتکردنە بۆ کافرەکان، کە بزانن! پێغەمبەری خاتەم ﷺ خوا ﷻ لێی قەدەغە کردوە، زۆر بە جەختکردنەوەوە کە

پشتگیرو هاوکارتان بێ، لەسەر ئەو کوفرەی کە لەسەرینی، ﴿ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنزِلَتْ إِلَيْكَ ﴾، با (کافرەکان) لات نەدەن لە ئایەتەکانی خوا، دوای ئەوەی بۆ لات دابەزێنراون، ﴿ وَٱدْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ ﴾، بانگەوازیش بکە بۆ لای پەروەردگارت، بۆ لای ڕێبازی پەروەردگارت خەڵک بانگ بکە، ﴿ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾، هەرگیز لە هاوبەشدانەران بۆ خوا مەبە، دیارە خوا ﷻ دەزانێ کە پێغەمبەر ﷺ نە هاوکارە بۆ کافران و، نە لە هاوبەش بۆ خوا دانەرانە، بەڵام بۆ ئەوەیە کە لەپشت پێغەمبەرەوە ﷺ ئامۆژگاریی بڕواداران بکات، پاشان لەلاڕا سەرزەنشتی کافرەکان بکات، کە ئەوەی ئێوە لەسەرینی، کە بریتیە لە هاوبەش بۆ خوا دانان، خوا ﷻ لە پێغەمبەری خۆی ﷺ قەدەغەکردوە، کە توخنتان بکەوێ و، بە هیچ شێوەیەک لێتان نیزیک بێ و، هاوکارتان بێ، کەواتە: ئێوەش دەستبەرداری ئەو شیرک و کوفرە بن، کە خوا ﷻ لە پێغەمبەری خاتەمی خۆی ﷺ قەدەغە کردوە و، هەڕەشەشی لێکردوە، وەک لە سووڕەتی **(الزمر)** دا دەفەرمووێ: ﴿ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ ﴿٦٥﴾ ﴾، ئەگەر تۆ هاوبەش بۆ خوا دابنێی، کردەوەت هەڵدەوەشێتەوە، ﴿ وَلَا تَدْعُ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾، لەگەڵ خوادا لە هیچ پەرستراوێکی دیکە مەپاڕێوە هیچ شتێکی دیکە شایستەی پەرستران نیە و، هیچ شتێکی دیکە، پەرستراو **(إله)** نیە، بەڵام ئەو شتانە لە خەیاڵدانی خەڵک داو، بە خەیاڵ و وەهمی خەڵک بە پەرستراو دادەنرێن، ئەگەرنا لەڕاستییدا پەرستراو تەنها خوایە ﷻ، پەرستراوێک کە شایستەی پەرستنە، ﴿ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ﴾، جگە لەو هیچ پەرستراوێک نیە، واتە: پەرستراوی ڕاستەقینە **(لَا إلــهَ بِحَقٍّ إلَا هُـو)**، ئەگەرنا پەرستراوی ناڕاست و ساختە **(مُزيَّف)** زۆرن، ﴿ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُۥ ﴾، جگە لە ڕووی ئەو، هەموو شتێک دەفەوتێ، واتە: جگە لە زاتی ئەو، یاخود جگە لە شتێک کە مەبەست پێی وەدەستهێنانی دیداری خواو، پاداشت و ڕەزامەندیی خوا بێ، ئەوی دیکە هیچی نامێنێ، ﴿ لَهُ ٱلْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾، حوکم و بڕیار بەس بۆ ئەوەو هەر بۆ لای ویش دەگێڕدرێنەوە، کەواتە: بزانن بە چ ڕوویەکەوە دەچنە خزمەت خوا ﷻ!.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

مەنزڵـگای کۆتایـی لـە گـرەوی پارێـز کارانێکدایـە، کـە چاویـان لـە خۆسـەپاندن و خراپەکاریـی نیـە و، لـە دواڕۆژیش دا، پاداشـتی چاکەکاران بە چاکـترو، هی خراپەکارانیش سـزای پـڕ بـە پێسـت و دادگەرانەیـە.

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا ۚ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾ مَن جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِّنْهَا ۖ وَمَن جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا ﴾، ئەو مەنزڵگای کۆتاییە بۆ کەسانێکی دادەنێین، کە نەبەرزییان دەوێ لە زەوییداو نەتێکدانیشیان دەوێ.

(**الـدَّارُ: مَحَـلُّ السُّكْنَى**)، (دَار) شـوێنی تیـا نیشـتەجێ بوونـە، (**وَالآخِـرَة: الدَّائِمَـةُ الَّتـي لا دَارَ بَعْدَهَـا**)، ﴿ الدَّارُ الْآخِرَةُ ﴾، شـوێنی تێـدا نیشـتەجێ بوونـی بـەردەوام، چونکـە شـتێک کـە هیـچ شـتی دیکـەی بـە دوادا نەیـەت، مانـای وایـە بەردەوامـە و کۆتایـی نایـەت، ئـەم مەنزڵـگای کۆتاییـە، ئـەم مەنزڵـگای دواڕۆژە، ئـەم مەنزڵـگای بەردەوامـە کـە کۆتایـی نایـەت.

بـۆ کەسـانێکی دادەنێیـن کـە نـە بەرزییـان دەوێ لـە زەوییـدا، نـە تێکـدان و خراپەکارییـش، کـە دەفەرمـوێ: بـۆ وانـی دادەنێیـن، واتـە: بـۆ ئـەوان و لەبـەر ئـەوان ئامـادە دەکـرێ، نـەک لەبـەر غەیـری ئـەوان.

کە دەفەرموێ: ﴿ لَا يُرِيدُونَ ﴾، واتە: نەک هەر نایکەن، نەک هەر خۆسەپاندن و خۆبەرزکردنەوە بەسەر خەڵکداو خراپەکاریی ناکەن، لە زەوییدا، بەڵکو هەر ناشیانەوێ و لە دڵیشیاندا نیەو هەر لە نیەتیاندا نیە، هەڵبەتە کاتێکیش ئینسان شتێکی لە دڵدا دەبێ، هەوڵ دەدات پراکتیزەی بکات بۆ کردەوە، بەڵام ئەوانە ئەو بیرۆکەیە هەر لە دڵیاندا نیەو بیریان لێ نەکردۆتەوە.

٢)- ﴿ وَٱلْعَٰقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾، سەرەنجامی چاکیش بۆ پارێزکارانە، وشەی (**عَاقِبَة**: **وَصْفٌ عُومِلَ مُعَامَلَةَ الأسْمَاءِ لِكَثْرَةِ الوَصْفِ بِهِ، وَهِيَ الحَالَةُ الآخِرَةُ بَعْدَ حَالَةٍ سَابِقَة، وَغَلَبَ إِطْلاقُهَا عَلَى الخَيْر**)، وشەی (**عَاقِبَة**) وەسفێکە، مامەڵەی ناوەکانی لەگەڵدا کراوە، چونکە زۆر بەکاردەهێنرێ بۆ شت وەسفکردن، کە بریتیە لە حاڵەتێک کە لە دوای حاڵەتێکی پێشترەوە دێ، بەڵام زیاتر بۆ حاڵەتی چاک بەکارهاتوە، واتە: سەرەنجامی چاک بۆ پارێزکارانە، کە لە بەهەشت دا بەرجەستە دەبێ.

٣)- ﴿ مَن جَآءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُۥ خَيْرٌ مِّنْهَا ﴾، هەر کەسێک چاکە بێنێ، چاکتر لەو چاکەیەی خۆی (پاداشتی) هەیە.

واتە: لە ڕۆژی دوایی دا، ئەلیف و لامی سەر (بِٱلْحَسَنَةِ) بۆ ناساندنەو بۆ سەرجەم (**جِنْس**)ە، واتە: هەر کەسێک (**جِنْس**)ی چاکە بێنێ، یاخود بۆ (**عَهْد**)ە، یانی: چاکەکە بێنێ، چونکە (**المُتَبَادِرُ مِنَ الإطْلاَقِ هُوَ الفَرْدُ الكَامِلُ وَهُوَ التَّوحِيد**)، کاتێک شتێک بە ڕەهایی باسدەکرێ، مەبەست پێی تاکە تێرو تەواوەکەیەتی، کە خوا بە یەکگرتنە، چاکترین چاکە، بریتیە لە خوا ﷻ بەیەکگرتن و تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا کردن، هەر کەسێک ئەوە بێنێ.

﴿ فَلَهُۥ خَيْرٌ مِّنْهَا ﴾، چاکتر لە کردەوەکەی خۆی، چاکتر لە چاکەکەی خۆی پاداشتی هەیە، کە بریتیە لە ڕەزامەندیی خوا، دیداری خوا، بەهەشتی خوا.

٤)- ﴿ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ ﴾، هەر کەسێک خراپەش بێنێ، (**سَيِّئَة**) هەموو جۆرەکانی خراپە دەگرێتەوە، ئەویش (أل) ناساندن (تعریف) لەسەرە: أ- سەرجەم (**جِنْس**)ی

خراپە بێنێ، لە شیرک و کوفرو نیفاق و، ئنجا کردەوەکانی دڵ و، کردەوەکانی زمان و، کردەوەکانی ئەندامەکان.

ب- یاخود: مەبەست لە ﴿ بِٱلسَّيِّئَةِ ﴾، (أل) بۆ ناساندن (تعريف)ە، بەڵام مەبەست پێی (**عَهْد**)ە، واتە: خراپەکە بێنێ، کە خراپترینی خراپە، بریتیە لە شیرک و کوفر.

٥)- ﴿ فَلَا يُجْزَى ٱلَّذِينَ عَمِلُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ إِلَّا مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴾، ئەوانەی خراپەکانیان ئەنجام داون،

تەنیا بایی ئەوەندە کە کردوویانە، سزایان دەدرێتەوە، واتە: سزایەکی پڕ بەپێستی ئەوەی کردوویانەو، لە خراپەکەیان زیاد سزا نادرێن.

(**القُرْطُبي**) لە تەفسیرەکەیدا[1]، ئەم قسەیە دێنێ، کە قسەیەکی خۆش و جوانە:

(**وَرَوَى سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ قَالَ: مَرَّ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ وَهُوَ رَاكِبٌ عَلَى مَسَاكِينَ يَأْكُلُونَ كِسَرًا لَهُمْ، فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ فَدَعَوْهُ إِلَى طَعَامِهِمْ، فَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ:** ﴿ تِلْكَ ٱلدَّارُ ٱلْـَٔاخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا ۚ وَٱلْعَٰقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾، **ثُمَّ نَزَلَ وَأَكَلَ مَعَهُمْ. ثُمَّ قَالَ: قَدْ أَجَبْتُكُمْ فَأَجِيبُونِي، فَحَمَلَهُمْ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَأَطْعَمَهُمْ وَكَسَاهُمْ وَصَرَفَهُمْ**).

واتە: سوفیانی کوڕی عویەینەی کوڕی ئیسماعیلی کوڕی خالید دەگێڕێتەوە دەڵێ: عەلی کوڕی حوسەین (کە بە (**زَيْنُ العَابِدِين**) ناسراو بووە)، بە سواریی بە لای کۆمەڵێک هەژارو نەداردا تێدەپەڕێ، (نانێکی سادەی خۆیان) لەتکە نان و وردکە نان و شتی سادە دەخۆن، سەلامیان لێ دەکات، ئەوانیش بانگی دەکەن بۆ خواردنەکەیان، ئەویش ئەم ئایەتە دەخوێنێتەوە: ﴿ تِلْكَ ٱلدَّارُ ٱلْـَٔاخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا ۚ وَٱلْعَٰقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾، دوایی دادەبەزێ و،

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٣، ص٢٥٦.

نانیان لەگەڵ دەخوات، ئنجا دوایی پێیان دەڵێت: ئەوە من وەڵامم دانەوە، ئێوەش وەڵامی دەعوەتەکەم بدەنەوە، ئەوانیش دەڵێن: فەرموو، ئیدی سواری وڵاخیان دەکات و، لەگەڵ خۆی دەیانبات بۆ ماڵی خۆی و، لەوێ خواردنیان دەداتێ و، پۆشاکیشیان بۆ دەکات و، دوایی بەڕێیان دەکات.

مەسەلەی دووەم:

خـوای زانـا و توانـا پێغەمبەرەکـەی دڵنیـا دەکاتـەوە، کـە ئـەو زاتـەی قورئانـی لەسـەر پێویسـت کـردوە، دەشـیگێڕێتەوە بـۆ شـوێنی بـۆلا گەڕانـەوە (مەککـە، یـان بەهەشـت)، فەرمانیشـی پێـدەکات کـە بەکافـرەکان بڵـێ: خـوا زاناتـرە: کـێ ڕێنمایـی هێنـاوە و، کێـش لـە گومڕایـی ئاشـکرادایە:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍۚ قُل رَّبِّىٓ أَعْلَمُ مَن جَآءَ بِٱلْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٨٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّ ٱلَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ﴾، بە دڵنیایی ئەو کەسەی قورئانی لەسەر تۆ پێویست کردوە، (کە خوایە ﷻ)، دەتگێڕێتەوە بۆ شوێنی گەڕانەوە.

﴿لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ﴾، (**الـرَّدُّ: إِرْجَـاعُ الـشَّيءِ إِلى حَالِـهِ أَو مَكَانِـهِ**)، (**رَدّ**) بریتیـە لـە گێڕانـەوەی شـتێک بـۆ حاڵەتـی پێشـێی، یاخـود بـۆ شـوێنی پێشـێی، ﴿لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ﴾، واتـە: تـۆ دەگێڕێتـەوە بـۆ شـوێنی بـۆلا گەڕانـەوەت، (**مَعَـادُ الرَّجُـلِ بَلَـدُهُ، لأَنَّـهُ يَنْـصَرِفُ إِلَيْـهِ ثُـمَّ يَعُـودُ**)، واتـە: شـوێنی بـۆلا گەڕانـەوەی پیـاو، وڵاتەکەیەتـی، شـارەکەیەتی، چونکـە بەجێـی دێڵـێ و دوایـی بـۆ لای دەگەڕێتـەوە، هەندێکیـش گوتوویانـە: (مَعَادٍ) لێـرەدا مەبەسـت پێـی بەهەشـتە، چونکـە لـە ئەصڵـدا دایـک و بابـی مـرۆڤ لـە بەهەشـتدا بـوون، بەهـۆی گوناهـەوە وەدەرنـراون، دوایـی بـۆ لای دەگەڕێنـەوە، (**مُقَاتِـلٌ**) لێـرەدا کـە یەکێکـە لـە شـارەزایانی قورئـان ئـەم دەقـەی لـێ گێڕراوەتـەوە:

(قَـالَ مُقَاتِـلٌ: خَـرَجَ النَّبِـيُّ ﷺ مِـنَ الْغَـارِ لَيْـلًا مُهَاجِـرًا إلى المدينـة فِي غـير الطَّـرِيـق، مَخَافَـةَ الطَّلَـبِ، فَلَـمَّا رَجَـعَ إِلَى الطَّرِيـقِ وَنَـزَلَ الْجُحْفَـةَ، عَـرَفَ الطَّرِيـقَ إِلَى مَكَّـةَ فَاشْـتَاقَ إِلَيْهَـا، فَقَـالَ لَـهُ جِبْرِيـلُ إِنَّ اللـهَ يَقُـولُ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ

مَعَادٍ ﴾، أَيْ إِلَى مَكَّةَ ظَاهِرًا عَلَيْهَا. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ بِالْجُحْفَةِ لَيْسَتْ مَكِّيَّةً وَلَا مَدَنِيَّةً}[1].

واتە: (مُقَاتِلٌ) گوتوویەتی: پێغەمبەر ﷺ بە شەو لە ئەشکەوتی (ثَور) چووە دەرێ، کۆچی کرد بۆ مەدینە، لە ڕێیەکی نەزانراوەوە، (لە ڕێی ئاسایی خۆیەوە نەچوو)، لە ترسی ئەوەی بە دوای کەوتبوون، کاتێک گەڕایەوە سەر ڕێیەکە، لە جوحفە دابەزین و، ڕێیەکەی ناسییەوە بەرەو مەککە، ئارەزوومەند بوو، (تامەزرۆ بوو بۆ مەککە)، جیبریل پێی گوت: خوا ﷻ پێت دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ ﴾، ئەو کەسەی قورئانی لەسەر تۆ پێویستکردوە، تۆ دەگێڕێتەوە بۆ شوێنی بۆ لای گەڕانەوە، واتە: بۆ لای مەککەت دەگێڕێتەوە، بەسەرکەوتوویی، عەبدوڵلای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازیبێ) دەڵێ: ئەم ئایەتە لە جوحفە دابەزیوە، بۆیە نە ئایەتێکی مەککەییەو نە مەدینەییە.

بەو واتایە کە نە لە مەککە دابەزیوە، نە لە مەدینە، بەڵام دیارە هەر ئایەتێک لە دوای کۆچی پێغەمبەر ﷺ بۆ مەدینە، دابەزیبێ، بە مەدینەیی لە قەڵەم دەدرێ، کەواتە: وشەی (مَعَادٍ):

١- بە مانای مردن دێ.

٢- بە مانای قیامەت دێ.

٣- بە مانای بەهەشت دێ.

٤- بە مانای شاری مەککەش دێ، ئەو شارەی کە پێغەمبەری خوا بۆ لای دەگەڕێتەوە.

٢)- ﴿ قُل رَّبِّىٓ أَعْلَمُ مَن جَآءَ بِٱلْهُدَىٰ ﴾، بڵێ: پەروەردگارم زاناترە بەو کەسەی ڕێنمایی هێناوە.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٣، ص٢٥٧.

کـە بێگومـان موحەممـەدە ﷺ، چونکـە ئـەوان پێیـان گوتـوە: شـێتی، جادووگـەری، گومــڕای، هەڵخەڵەتــاوی، خــوا دەفەرمــوێ: تــۆ لــە وەڵامیانــدا بڵــێ: پــەروەردگارم زاناتــرە کــێ ڕێنمایــی هێنــاوە.

٣)- ﴿وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾، پەروەردگاریشم زاناترە بەوەی کێ لە گومڕاییەکی ڕوون و ئاشکرادایە، تێیدا نغرۆ و نقووم بووە.

مەسەلەی سێیەم:

پێغەمبەری خاتەم ﷺ بە هیوا نەبووە وەحیی بووبێ و، تەنیا لە بەزەیی خواوە کتێبی بۆ دابەزێنراوە و، خواش پشتگیریی لە کافران و، لادەران لە ئایەتەکانی لێ قەدەغە کردوە و، فەرمانی پێکردوە کە بانگەواز بۆ لای خوا ﷻ بکات و، توخنی شیرک نەکەوێ و، بزانێ کە جگە لە خوا هیچ پەرستراوێک نیە و، هەموو شتێکیش جگە لە خوا دەفەوتێ و، حوکم تەنیا هی ویەو، بەس بۆ لای ویش دەگێڕدرێنەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمَا كُنتَ تَرْجُوٓا۟ أَن يُلْقَىٰٓ إِلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبُ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۖ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِّلْكَـٰفِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ ءَايَـٰتِ ٱللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنزِلَتْ إِلَيْكَ ۖ وَٱدْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ ۖ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ ٱللَّهِ إِلَـٰهًا ءَاخَرَ ۘ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ كُلُّ شَىْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُۥ ۚ لَهُ ٱلْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَمَا كُنتَ تَرْجُوٓا۟ أَن يُلْقَىٰٓ إِلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبُ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ﴾، تۆ ئەی موحەممەد ﷺ!) ئومێدەوار نەبووی کە کتێبت بۆ لا بنێردرێ، جگە لە بەزەییەک لە پەروەردگارتەوە، ئەمە وەک گوتمان: بە درۆ خستنەوەی ڕۆژهەڵاتناسەکان و هاووێنەکانیانە، کە دەڵێن: موحەممەدﷺ خۆی ئامادە کردوە و، پڕاوەو مەشقی ڕووحیی کردوە، تاکو وەحیی بۆ بێت! کە ئەوە قسەیەکی پووچ و بی بناغەیە، پلەی پێغەمبەرایەتیی بەخشراو (**وهبيٌّ**)ە وەو بە دەستهێنراو (**كسبي**) نیە.

﴿إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ﴾، جگە لە بەزەیی پەروەردگارتەوە، ئەمە لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە پێی دەگوترێ: (**إسْتِثْنَاءٌ مُنقَطِع**)، هەڵاواردنی دابڕاو، یانی: (**إِلَّا**) لێرەدا بە مانای بەڵام (**لـكِن**)ە، (**لـكِن رَحْمَةً مِن رَبِّك كَانَتِ السَّبَب**)، بەڵام بەزەیی لە پەروەردگارتەوە، هۆکاری ئەوە بوو کە وەحییت بۆ بێ و، کتێبت بۆلا بنێردرێ.

٢)- ﴿ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِّلْكَٰفِرِينَ ﴾، ئنجا تۆش پشتیوان و هاوکاری بێبڕوایان مەبە، یانی: تۆش مادام بێ ئەوەی کە چاوەڕوانیی بکەی و، ئومێدەوار بی، خوا ﷻ لە بەزەیی خۆیەوە، ئەو پلە و پایە بەرز و مەزنەی بە تۆ داوە، کە هیچ پلەیەک نایگاتێ لەنێو مرۆڤایەتیی دا، تۆش لە بەرانبەری ئەوەدا، سوپاسی چاکە و نیعمەتی خوا بکەو، پشتگیرو هاوکاری بێبڕوایەکان مەبە، **(الظَّهِيرُ: المُعِيْنُ، والمُظَاهَرَةُ: المَعُونَةُ وَهِيَ مَرَاتِبُ أَعْلَاهَا النُّصْرَة، وأَدْنَاهَا المُصَانَعَةُ وَالمُسَامَحَةُ)**، **(ظَهِير)** بە مانای یارمەتییدەر دێ، **(معونة)**ش بە مانای هاوکاریی کردن دێ، کە ئەویش پلە پلەیە، بەرزترینی بریتیە لە پشتگیریی کردن و کەمترینی بریتیە لەوە کە تۆزێ موجامەلەیان بکەی و، نەرمکێشییان بۆ بکەی، یانی: هیچ کام لە پلەکانی پشتگیریی کردنی کافران، با لە تۆدا نەبن، ئەی موحەممەد! ﷺ.

٣)- ﴿ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ ﴾، با ئەو کافرانەش تۆ لا نەدەن لە ئایەتەکانی خوا، تۆ لێیان نەگێڕنەوە، **(أَي: لا تَتَقَبَّل مِنْهُم مَا يُؤَدِّي إِلى الصَّدِ عَنْ سَبيلِ الله)**، لێیان قبووڵ مەکە، ئەوەی کە ببێتە مایەی لادانی تۆ لە ئایەتەکانی خوا، دەنا ئەوان نەیانگوتوە: ئەوە ئایەتەکانی خوان و، وەرە لێیان لابدە، یانی: تۆ کارێک مەکە، ببێتە هۆی ئەوە کە تۆ لە ئایەتەکانی خوا لا بدەی.

٤)- ﴿ بَعْدَ إِذْ أُنزِلَتْ إِلَيْكَ ﴾، دوای ئەوەی ئەو ئایەتانە بۆ لات دابەزێنراون، یانی: دوای ئەوەی خوا ئایەتەکانی بۆ لای تۆ دابەزاندوون، ئەو شەڕەف و پێگە بەرزەی بە تۆ داوە، بێ ئەوەی کە چاوەڕوانیی بکەی، خوا ﷻ تۆی کردۆتە پێغەمبەری خۆی و، ئەو کتێبە مەزنەی بۆ تۆ دابەزاندوە، هیچ جۆرە هاوکاریی و پشتگیرییەکی کافرەکان مەکە، ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ، ڕێگەش مەدە ئەوان تۆ لە ئایەتەکانی خوا لابدەن، دوای ئەوەی بۆ لات دابەزێنراون.

٥)- ﴿ وَٱدْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ ﴾، واتە: بانگەواز بکە بۆ لای پەروەردگارت، واتە: بەردەوام بە لەسەر بانگەوازکردنی خەڵک بۆ لای پەروەردگارت و، ڕێبازی پەروەردگارت.

٦)- ﴿ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾، بە هیچ جۆرێک لە هاوبەشدانەران بۆ خوا، مەبە، هەڵبەتە وەک پێشتریش گوتمان: ئەم دواندنە ڕووی لە پێغەمبەرە ﷺ وەک هاندان و

تیژکردنی پێغەمبەر ﷺ لە بەرانبەر هاوبەشدانەرو کافرەکاندا، یاخود مەبەست پێی پەیڕەوانیەتی، واتە: ئەی ئەوانەی شوێن پێغەمبەر دەکەون! ﷺ، بەهیچ جۆرێک توخنی هاوبەش بۆ خوا دانەران مەکەون و، مەکەونە ژێر کاریگەرییان.

٧)- ﴿وَلَا تَدۡعُ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ﴾، لەگەڵ خوادا لە هیچ پەرستراوێکی دیکە مەپاڕێوە، ئەمەش دیسان ڕووی لە پێغەمبەرە ﷺ بە ڕواڵەت، بەڵام مەبەست پێی هەڵوەشاندنەوەی شیرک و، پاڕانەوەیە لە غەیری خوا و، دەرخستنی گومڕایی خەڵکەکەیەتی، چونکە ئەوان ئیددیعای ئەوەیان دەکرد، خوا ﷻ دەناسن، کەچی لە جگە لە خواش دەپاڕانەوە.

٨)- ﴿لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ﴾، جگە لە خوا، هیچ پەرستراوێک نیە.

٩)- ﴿كُلُّ شَيۡءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجۡهَهُۥ﴾، هەموو شتێک فەوتاوە، جگە لە ڕووی خوا، واتە: جگە لە زاتی خوا، هەموو شتێک دەفەوتێ و هیچ شتێک نامێنێ، هیچ شتێک بوونی لەخۆیەوە نیەو هەمووی بوونی خوازراوەو خوا ﷻ پێی داوە، ئنجا هەر کاتێک خوا ﷻ بوونی لێ ستاندەوە، سفر دەبێتەوەو دەچێتەوە حاڵەتی نەبوون.

١٠)- ﴿لَهُ ٱلۡحُكۡمُ﴾، باڵا دەستیی، دەست ڕۆیشتوویەتی تەنیا هی خوایە.

١١)- ﴿وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ﴾، هەر بۆ لای ئەویش دەگێڕدرێنەوە.

کەواتە: لەبەر چوار هۆکاران هاوبەش بۆ خوا دامەنێ و، لە جگە لە خوا ﷻ مەپاڕێوە:

١- جگە لە ئەو هیچ پەرستراوێک نیە.

٢- جگە لە ڕووی ئەو، جگە لە زاتی ئەو، هەموو شتێک دەفەوتێ.

٣- لەبەر ئەوەی بەس ئەو باڵا دەست و بڕیار بەدەستە، لە دنیا و دواڕۆژدا.

٤- لەبەر ئەوەی گێڕانەوە تەنیا بۆ لای ئەوەو، هەموویان دەچنەوە بەر قاپی ئەو، هەموویان دەچنەوە خزمەت ئەو، ئەو شوێنەی کە ئەو دیاریی کردوە.

لێرەشدا دێینە كۆتایی تەفسیری سوورەتی (القصص)، لە خوای بە بەزەیی داواكارین لە نوورو هیدایەتی قورئان زیاتر بەهرەمەندمان بكات و یارمەتییمان بدات، ئەوەی دەیزانین بیتوانین، حاڵی بوونەكەمان بكاتە حاڵ و، یارمەتییمان بدات زیاتر لێی تێبگەین، ئەو هیدایەت و نوورەی كە تێیدایە، زیاتر لە خۆماندا بەرجەستەی بكەین.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

تەفسیری سوورەتی

العنكبوت

دەسپێک

بەڕێـــزان!

ئەمڕۆ (٢٤)ی شەووالی ساڵی (١٤٤٠)ی كۆچییە، بەرانبەر ٢٧/ ٦/ ٢٠١٩ی زایینی، خوا پشتیوان بێ دەست دەكەین بە ڕوونكردنەوەی چەمک و مەبەستەكانی ئایەتە موبارەكەكانی سوورەتی **(العنكبوت)**، سەرەتاش پێناسەو نێوەڕۆكی ئەم سوورەتە موبارەكە دەخەینەڕوو:

پێناسەی سووڕەتی (العنكبوت)و بابەتەكانی

ا)- ناوی ئەم سووڕەتە:

نەزانراوە ئەم سوورەتە موبارەكە جگە لە: **(سُورَةُ العَنْكَبُوت)**، ناوێكی دیكەی هەبێ، لەو بارەوەش ئەم دوو شوێنەوارە هاتوون:

أ- **(عَنْ عِكْرِمَةَ قَالَ: كَانَ الْمُشْرِكُونَ إِذَا سَمِعُوا تَسْمِيَةَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ وَسورَةِ الْعَنْكَبُوتِ، يَسْتَهْزِئُونَ بِهِمَا، فَنَزَلَ قَوْلُهُ تَعَالَى:** ﴿ إِنَّا كَفَيْنَٰكَ ٱلْمُسْتَهْزِءِينَ ﴿٩٥﴾ ﴾الحجر)[1].

واتە: عیكریمە دەڵێ: هاوبەش بۆ خوادانەرەكان كاتێک ناوی سوورەتی بەقەرەو سوورەتی عەنكەبووتیان دەبیست، گاڵتەیان پێ دەكردن، قسەی خوای بەرز لەو بارەوە دابەزی: ﴿ إِنَّا كَفَيْنَٰكَ ٱلْمُسْتَهْزِءِينَ ﴿٩٥﴾ ﴾الحجر، واتە: ئێمە گاڵتە پێكەرەكانمان لە كۆڵ كردوویەوە.

---

(١) التَّحْرِير والتَّنوير: ج٢٠، ص١٩٩.

ب- (عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قالَ: نَزَلَتْ سُورَةُ العَنْكَبُوتِ بِمَكَّةَ)[١].

واتە: سووڕەتی (**العنكبوت**) لە مەککە هاتۆتە خوارێ.

دیارە تەفسیرەکانی دیکەش، هەموویان باس دەکەن، کە ئەم سووڕەتە غەیری ناوی (العنكبوت) ناوێکی دیکەی بۆ بەکارنەهێنراوە.

٢)- شوێنی دابەزینی:

ئەم سووڕەتە لە کوێ هاتۆتە خوار؟ واتە: مەککەییە، یان مەدینەییە؟ لەو بارەوە سێ ڕا هەن:

١- ئەم سووڕەتە سووڕەتێکی مەککەییە، کە ئەو ڕایە لە هەموویان بەهێزترە.

٢- ئەم سووڕەتە سووڕەتێکی مەدینەییە، لەبەر ئەوەی باسی جیهادو کۆچ کردن و، هەندێک شتی تێدا کراوە کە دەشوبهێتە نێوەڕۆکی سووڕەتە مەدینەییەکان.

٣- ئەم سووڕەتە مەککەییە، جگە لە هەندێکی، یان دوو ئایەتی سەرەتا کە لە مەدینە دابەزیون.

ڕای بەندە ئەوەیە: کە ئەم سووڕەتە مەککەییەو، لە کۆتایی قۆناغی مەککەدا هاتۆتە خوار، بەر لە کۆچکردن، واتە: کۆچ کردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ مەدینە، واپێدەچێ لە سەرەتاو گەرمەی کۆچکردنی هاوەڵان (خوا لێیان ڕازیبێ)دا بۆ یە**ثر**یب هاتبێتە خوار، چونکە بە لای کەمەوە ساڵێک، دوو ساڵ پێش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ کۆچ بکات بۆ مەدینە، یە**ثر**یبییەکان مسوڵمان بوون و پێغەمبەریش ﷺ هەندێک لە هاوەڵانیشی مۆڵەت داون، ئنجا چ وەک بانگەوازکار، چ وەک خۆ دەربازکردن لە دەست ئازارو ئەشکەنجەی کافرەکان، کە کۆچ بکەن بۆ یە**ثر**یب.

---

(١) ذكره السيوطي في (الدر المنثور) (٦/٤٤٩) ونسبه لابن الضُّريس والنّحاس وابن مردويه في (الدلائل). الإستيعاب في بيان الأسباب، ج٣، ص٤١ .

بۆیـەش هەندێـک لـە زانایـان گوتوویانـە: (**هَـــذِهِ السُّـورَةُ آخِـرُ مَا نَـزَلَ بِمَكَّـة**) ئـەم سـووڕەتە کۆتـا شـتێکە لـە شـاری مەککـە، لـە قۆناغـی مەککـەدا دابەزیـوە.

٣)- ڕیزبەندیی لە موصحەف و دابەزین دا:

ڕیزبەندیـی ئـەم سـووڕەتە لـە دابەزیـن (**ترتيـب النُّـزُول**)دا (٨٥)ە، واتـە: (٨٤) سـووڕەت لـە پێـش ئـەم سـووڕەتەوە دابەزیـون و ئەمـە هەشـتاو پێنجەمیینیانـەو، پێـش (**المطففـين**) و دوای (**الـروم**) دابەزیـوە.

لـە ڕیزبەندیـی موصحەفیـش دا کـە هـاوەڵان (خـوا لێیـان ڕازیبـێ) لـە دوو توێـی موصحەفـدا، سـووڕەتەکانیان کۆکردوونـەوە، ڕیزبەندیـی ئـەم سـووڕەتە (٢٩)یـە [1].

٤)- ژمارەی ئایەتەکانی:

ژمـارەی ئایەتەکانـی ئـەم سـووڕەتە، بـە یەکدەنگیـی هەمـوو ژمێـرەران (ئەوانـەی کـە ئایەتەکانـی قورئانیـان ژمـاردوون) شەسـت و نـۆ (٦٩)یـە.

٥)- نێوەڕۆکی:

نێوەڕۆکـی ئـەم سـووڕەتەش هەمـان نێوەڕۆکـی سـووڕەتە مەککەییەکانـە، لـە باسـی: خواپەرسـتیی و، خـوا بەیەکگرتـن لـە پەرسـتنیداو، بەڵگەکانـی خواناسـیی لـە دیـاردەو دیمەنـە دڵبزوێنەکانـی گـەردوون، بەسـەرهاتی پێغەمبـەران (**عَلَيْهِـمُ الصَّلاَة**

---

(١) ئێمـە لـە کتێبـی: (بـا لـە خزمـەت قورئـان دا بیـن)، بـە درێژیـی و، بـە وردیـی باسـی چۆنیەتـی ڕیزبەندیـی سـووڕەتەکانمان کـردوە، لە نێـو دوو توێـی موصحەفـدا، چ لـە سـەردەمی ئەبـوو بەکـردا بـە پێشـنیاری عومـەر، چ دواتـر لـە سـەردەمی عوسـماندا (خـوا لـە هەموویـان ڕازی بـێ).
بـەڵام لێکۆڵینـەوەی تێـرو تەسـەلترمان لەوبـارەوە لـە کتێبـی: (قورئـانی مـەزن لـە نـۆزدە تـەوەردا) کـردوە، کـە ئێسـتا لەژێـر چاپـە.

والسَّلاَم)، کە لەم سوورەتەدا ئاماژەیەک بە بەسەرهاتی نووح کراوەو، گۆشەیەک لە بەسەرهاتی ئیبراهیم باسکراوە، هەروەها بەسەرهاتی **لووط**، دوایی ئاماژەیەک کراوە بە بەسەرهاتی شوعەیب لەگەڵ گەلی مەدیەن، دوایی ناوی هەر کام لە گەلی عادو سەموود هێنراوە، هەروەها ناوی هەریەکە لە قارون و فیرعەون و هامان هێنراوە، کە مووسا بە بەڵگە ڕوونەکانەوە بۆ لایان ڕەوانە کراوە (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَة والسَّلاَم**).

هەروەها باسی خۆڕاگریی لەسەر ئازارو مەینەتیی و ناڕەحەتییەکان کراوەو، باسی ئاماژەکردن بە کۆچکردنی هاوەڵان کراوە، کە دیارە پێش ئەوەی هاوەڵان کۆچ بکەن بۆ یە**ثریب**، پێشێ دوو جار کۆچیان کردوە بۆ حەبەشە، هەروەها لەم سوورەتەدا ئیسپاتی پێغەمبەرایەتیی و وەحیی کراوەو، باسی زیندووبوونەوەو سزاو پاداشتی خوا لە ڕۆژی دوایی دا کراوە.

٦)- تایبەتمەندییەکانی:

هەر کام لە سوورەتەکانی قورئان، کۆمەڵێک تایبەتمەندییان هەن، واتە: کۆمەڵێک جیاکەرەوەیان هەن، کە تەنیا لەو سوورەتەدا هەن، لەم سوورەتەش دا ئاماژە بە پێنجیان دەکەین:

١- باسی جیهادو تاقیکردنەوە (**إبتلاء**)ی خوا بۆ بەندەکانی لە سەرەتاو کۆتایی سوورەتەکەدا هاتوە، بەڵام وشەی (**جهاد**) بەچەمک و واتای گشتیی وفراوانی بەکارهێنراوە، نەک چەمک و واتای تایبەت کە جەنگ و فیداکاریی و بەرەنگاربوونەوەیە.

٢- وشەی (**العنكبوت**) جاڵجاڵۆکە، کە لە هەندێک شوێن پێی دەڵێن: پیرەمۆتەو، لە هەندێک شوێن پێی دەڵێن: جۆلاییکەر، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوەو، وێنەی پێ هێنراوەتەوە، وێنە بە ماڵی جاڵجاڵۆکە هێنراوەتەوە، بۆ ئەوانەی پەنا دەبەنە بەر جگە لە خواو، جگە لە خوا دەکەنە سەرپەرشتیارو دۆست و پەرستراوی خۆیان.

٣- تەنیا لەم سوورەتەدا وشەی (سُبُلَنَا) پاڵدراوەتە لای خوا ﷻ، وەک دەفەرمویٚ: ﴿ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ﴾، واتە: ئەوانەی لە پێناوی ئێمەدا تێدەکۆشن، ڕێبازەکانی خۆمانیان پێشان دەدەین، چونکە تێکۆشان بۆ لای خوا، بۆ بەرقەرار کردنی بەرنامەو ئایینی خوا، پێویستیی بە ڕێبازو شێوازی جۆراوجۆر دەکات، بە پێی گۆڕانی ژینگەو هەل ومەرجەکان، وشەی (سُبُلَنَا)ش تەنیا لێرەدا بەکارهێنراوە، بەڵێ، لە سوورەتی (**النحل**)دا خوا دەفەرمویٚ: ﴿ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ﴿٦٩﴾ ﴾**النحل**، بەڵام (سُبُلَنَا) تەنیا لێرەدا هاتوە، لەوێش کە دەفەرمویٚ: ﴿ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ﴿٦٩﴾ ﴾**النحل**، واتە: بە ملکەچیی بە دوای ڕێبازەکانی پەروەردگارت بکەوە، ئەو حاڵەتە غەریزییەی خوا ﷻ بۆ هەنگی داناوە، کە چۆن هەنگوین دروست بکات و، شیلەی گوڵان بمژێ، لەوێدا مەبەست لەوەیە.

٤- تەنیا لەم سوورەتە باسی ماوەی مانەوەی نووح ﷺ کراوە، کە بریتی بووە: لە نۆ سەدو پەنجا (٩٥٠) ساڵ پێش تۆفان، وەک دەفەرمویٚ: ﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا ﴿١٤﴾ ﴾، واتە: پێش تۆفان، نووح نۆ سەدو پەنجا ساڵ وەک پێغەمبەر لە نێو گەلەکەیدا ماوەتەوە.

٥- لەم سوورەتەدا باسی چوار جۆرە سزادانی خوا بۆ گەلە یاخییەکان کراوە، ئەوەی بێتە یادم، تەنیا لەم سوورەتەدا ئەم چوار جۆرە سزایە، ئاوا بە دوای یەکدا هاتوون:

أ)- ﴿ فَمِنْهُم مَّنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا ﴾.

ب)- ﴿ وَمِنْهُم مَّنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ ﴾.

ج)- ﴿ وَمِنْهُم مَّنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ ﴾.

د)- ﴿ وَمِنْهُم مَّنْ أَغْرَقْنَا ﴾.

ئەم چوار جۆرە سزایە (**حَاصِب، صَيْحَة، خَسْف، غَرْق**) تەنیا لەم ئایەتی ژمارە (٤٠)ی سوورەتی (**العنكبوت**)دا، بەو شێوەیە هاتوون، کە خوا ﷻ گەلە

یاخییەکانی، یان زۆربەی هەرە زۆری گەلە یاخییەکانی بە یەکێک، یان زیاتر لەو چوار جۆرە سزایە فەوتاندوە.

٧)- دابەشکردنی بۆ چەند دەرسێك:

ئێمە ئەو شەست و نۆ (٦٩) ئایەتە، بۆ پێنج دەرس دابەش دەکەین:

دەرسی یەکەم: ئایەتەکانی: (١ - ١٣) دەگرێتە خۆی، ئەم سێزدە ئایەتە وەک پێشەکیی وان بۆ کۆی بابەتەکانی دیکە، کە لەم سوورەتە موبارەکەدا هاتوون.

دەرسی دووەم: ئایەتەکانی: (١٤ - ٢٧)، واتە: چواردە ئایەت، کە بەسەرهاتی نووح عليه السلام زۆر بە کورتیی و ئاماژە ئاساو، بەسەرهاتی ئیبراهیم عليه السلام تارادەیەک بەدرێژیی لەو چواردە ئایەتەدا خراونە ڕوو.

دەرسی سێیەم: ئایەتەکانی: (٢٨ - ٤٠)، واتە: (١٣) ئایەت، کە وێڕای بەسەرهاتی لووط عليه السلام لەگەڵ گەلە ڕەوشت نزمەکەی دا، ئاماژەکیش کراوە بە بەسەرهاتی شوعەیب عليه السلام و گەلی مەدیەن و، ناوی هەر کام لە گەلەکانی: عادو سەموود هێنراوە، هەروەها ناوی قاڕوون و فیرعەون و هامانیش هێنراوە، کە مووسایان بە بەڵگە ڕۆشنەکانەوە بۆلا ڕەوانکراوە و بەڵگە ڕۆشنەکانی خوای بۆ بردوون.

دەرسی چوارەم: ئایەتەکانی: (٤١ - ٥٥)، واتە: (١٥) ئایەت، کە لەو پازدە ئایەتەدا خوا سبحانه وتعالى وێنەی بە ماڵی جاڵجاڵۆکە هێناوەتەوە، بۆ ئەوانەی کە جگە لە خوا دەکەنە سەرپەرشتیارو دۆست و پشتیوان و پەرستراوی خۆیان، ئنجا باسی ئەوە کراوە کە خوا سبحانه وتعالى ئەم گەردوونەی بە هەق نەبێ نەهێناوەتە دی، دوایی فەرمانی کردوە بە پێغەمبەر ﷺ کە قورئان بخوێنێ و نوێژ بەرپا بکات، دوایی باسی قورئان کراوەو، ئەو شوبهەو تۆمەتانەی ناحەزانی ئیسلام ئاڕاستەی قورئانیان کردوەو دەیانکەن، خوای زاناو شارەزا وەڵامی داونەوە، پاشان وەڵامی ئەوانەی داوایان دەکرد کە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری کۆتاییش، وەک پێغەمبەرانی

پێش خۆی موعجیزە بەرهەستەكان و، یاسادڕەكانی لە ڕووی بەرهەستییەوە بۆ بێن، خوای پەروەردگار وەڵامی داونەوە كە قورئان كافییەو یاسادڕە، بەڵام عەقڵ و هۆشی مرۆڤەكان دەدوێنێ، نەك هەستەوەرەكانیان بدوێنێ، بۆ كەسێك كە بیەوێ بڕوا بێنێ قورئان بەسەو، قورئان بەڵگەی پێغەمبەری كۆتاییە ﷺ، دوایی باسی ڕۆژی دوایی و باسی چارەنووسی شوومی بێبڕوایان كراوە، كە چۆن پەلە دەكەن لە هاتنی سزای خوا، لە حاڵێكدا كە سزای خوا زۆر لێیان نیزیكەو، دۆزەخ ئابڵووقەی داون.

دەرسی پێنجەم و كۆتایی: ئایەتەكانی: (٥٦ - ٦٩)، واتە: چواردە ئایەت، باسی كۆچكردن و هاندانی خوا بۆ كۆچكردنی بڕواداران و، نەمانەوەیان لە ژێر زەخت و فشاری كافرەكاندا، كە ڕێی دینداریی و خواپەرستییان لێ دەگرن، هەروەها ئەو شتانەش كە دەبنە پەرچ و كۆسپ لە بەردەمیاندا، خوا ﷻ لایداون، دوایی ژمارەیەك لە دیمەنەكانی گەردوون و نیعمەتەكانی خوا لە ژیانی مرۆڤدا خراونەڕوو، بۆ زیاتر هاندانی بڕواداران كە بەرەو خوا، بەرەو ئەو شوێنەی كە ڕەزامەندیی خوای لێیەو دەتوانن دینداریی لێ بكەن، كۆچ بكەن، پاشان باسی ژیانی دنیاو، ژیانی ڕۆژی دوایی كراوە، دیسان چەند نیعمەتێكی دیكە، هێنراونەوە بیری ئەوانەی لە ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ دابوون، بەهەموو لایەكەوە.

لە كۆتاییدا خوا ﷻ پێغەمبەری خاتەم ﷺو، شوێنكەوتووانی، موژدەیان پێدەدات كە ئەگەر لە پێناوی ئەودا تێبكۆشن، ڕێبازەكانی خۆییان پێشان دەدات و سەر ڕاستیان دەكات و، پێیان ڕادەگەیەنێ كە بە دڵنیایی خوا لەگەڵ چاكەكاراندایە.

دەرسی یەکەم

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
عەلی باپیر/AliBapir
archive.org/details/@alibapir
عەلی باپیر/AliBapir

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir
Google Play
App Store

www.alibapir.net
English - عربي - کوردی

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە سـێزدە (١٣) ئایەتـی سـەرەتای سـووڕەتی (العنكبـوت) پێكـدێ: (١ - ١٣)، کـە وەک پێشـەکیی وان بـۆ کـۆی ئایەتەکانـی دیکـە، لـەم سـێزدە ئایەتـەدا خـوا باسـی مسـۆگەربوونی تاقیکرانـەوەی بـڕواداران و، لـە یـەک هەڵاوێردرانـی ڕاسـتان و درۆزنانـی کـردوە.

پاشـان باسـی ئاتاجیـی مـرۆڤ بـە هەوڵدانـی خـۆی و بێنیازیـی خـواو، بـاسی خەسـڵەتە بنەڕەتییەکانـی مسـوڵمانان و، چۆنیەتیـی مامەڵەیـان لەگـەڵ بـاب و دایکیـان دا، کـراوە.

لـە کۆتاییـی دا باسـی کەسـانێکی لاف لێـدەری خۆڕانەگر لـە تاقیکرانـەوەدا کراوەو، قسـەی کافـرەکان بەرانبـەر بـە بـڕواداران کە ئەگەر بـە قسـەیان بکـەن و هەڵگەڕێنەوە، ئـەوە گوناهەکانیـان وەئەسـتۆ دەگـرن، کـە بێگومـان قسـەکەیان ڕاسـت نەبووە.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓاْ أَن يَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴿٣﴾ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَسْبِقُونَا ۚ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٤﴾ مَن كَانَ يَرْجُواْ لِقَآءَ ٱللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ ٱللَّهِ لَـَٔاتٍ ۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٥﴾ وَمَن جَـٰهَدَ فَإِنَّمَا يُجَـٰهِدُ لِنَفْسِهِۦٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِىٌّ عَنِ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٦﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ ٱلَّذِى

كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ۖ وَإِن جَٰهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَآ ۚ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِى ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٩﴾ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ فَإِذَآ أُوذِىَ فِى ٱللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ ٱلنَّاسِ كَعَذَابِ ٱللَّهِ وَلَئِن جَآءَ نَصْرٌ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ ۚ أَوَلَيْسَ ٱللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِى صُدُورِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ ﴿١١﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّبِعُواْ سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَٰيَٰكُمْ وَمَا هُم بِحَٰمِلِينَ مِنْ خَطَٰيَٰهُم مِّن شَىْءٍ ۖ إِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ۖ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَمَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، ئەلیف، لام، میم ﴿١﴾ ئایا خەڵک پێیان وایە تەنیا بەوەندە کە بڵێن: بڕوامان هێنا، وازیان لێ دەهێنرێ و تاقیی ناکرێنەوە؟ ﴿٢﴾ لە حاڵێکدا کە بە دڵنیایی ئەوانەی پێش ئەوانمان تاقیکردنەوە، کە سەرەنجام خوا ئەوانەی ڕاستیان کردوە بزانێ و، ئەوانەش بزانێ کە درۆکارن (لەسەر ئەرزی واقیع ڕاستیی و درۆیان دەربکەوێ) ﴿٣﴾ یان ئایا ئەوانەی خراپان دەکەن پێیان وایە پێشمان دەکەونەوە (لە دەستمان قوتار دەبن!) ئەوە خراپترین بۆچوون و بڕیارە کە پێیگەیون ﴿٤﴾ هەر کەس بە هیوای دیداری خوایە (با مشووری خۆی بخوات چونکە) بێگومان کاتی دیارییکراوی خوا (بۆ هاتنی دیداری خوا) هەردێ و، ئەویش بیسەری زانایە ﴿٥﴾ هەر کەسێکیش (لە ڕێی خوادا تێبکۆشێ) ئەوە بۆ سوودی خۆی تێدەکۆشێ، چونکە بە دڵنیایی خوا لە جیهانییان بێنیازە ﴿٦﴾ ئەوانەش کە بڕوایان هێناوەو کردەوە چاکەکان

دەكەن، مسۆگەر خراپەكانیان لێ دەسڕینەوەو، بە پێی باشترینی كردەوەكانیان پاداشتیان دەدەینەوە ﴿٧﴾ مرۆڤیشمان لە بارەی باب و دایكیەوە بە چاكەكاریی ڕاسپارد (كە چاكەیان لەگەڵدا بكات و پێشمانڕاگەیاند:) ئەگەر زۆریشیان هەوڵ لەگەڵدای، شتێک بكەیە هاوبەشم كە زانیارییت لە بارەیەوە نیە (چونكە بوونی نیە) بە قسەیان مەكە، گەڕانەوەتان بۆ لای منەو، لە بارەی ئەوەوە كە دەتانكرد هەواڵتان پێدەدەم (ئنجا بە گوێرەی كردەوەكان سزا، یان پاداشت هەیە) ﴿٨﴾ بە دڵنیاییش ئەوانەی بڕوایان هێناوەو كردەوە باشەكان دەكەن، دەیانخەینە نێو (ڕیزی) چاكانەوە ﴿٩﴾ لە خەڵكیش كەسی وا هەیە دەڵێ: بڕوامان بە خوا هێناوە، كەچی كە لەسەر خوا ئازاردرا، بەڵای ئازاردانی خەڵک وەک سزاو ئازاردانی خوا دادەنێ و، ئەگەر یارمەتیی و سەرخستنێكیش بێ لە پەروەردگارتەوە، دەڵێن: بێگومان ئێمەش لەگەڵتان بووین و هاوبەشین، ئایا خوا زاناتر نیە بەوەی كە لە سینەكانی جیهانییاندا هەیە؟ ﴿١٠﴾ بە دڵنیاییش خوا ئەوانە دەزانێ (و دەناسێ) كە بڕوایان هێناوەو، مسۆگەر دەغەڵ و مونافیقەكانیش دەزانێ و پێیان ئاشنایە ﴿١١﴾ ئەوانەش كە بێبڕوا بوون، بەوانەیان گوت كە بڕوایان هێناوە: ئێوە شوێن ڕێبازەكەمان بكەون، با گوناهەكانتان لە جیاتیتان هەڵگرین، هەڵبەتە هیچ شتێک لە گوناهەكانیان لە جیاتییان هەڵناگرن (و لە كۆڵیان ناكەنەوە)و، بێگومان ئەوان درۆكارن ﴿١٢﴾ بە دڵنیاییش ئەوان (كافرە سەرمەشقەكان) قورساییەكانی خۆیان هەڵدەگرن و، كۆمەڵێک قورسایی وێڕای قورساییەكانیان (هەڵدەگرن)و، لە ڕۆژی قیامەتیشدا لە بارەی ئەوەوە كە هەڵیدەبەستن، لێیان دەپرسرێتەوە ﴿١٣﴾}.

شیكرنەوەی هەندێک لە وشەكان

(أَحَسِبَ): (أَ) لێرەدا هەمزە (أ)ی پرسیاركردن (إسْتِفْهَام)ە، (حَسِبَ أي: ظَنَّ)، واتە: ئایا پێی وایە؟ وا دەزانێ، وا گومان دەبات.

(لَا يُفْتَنُونَ): (لاَ يُمْتَحَنُون، لاَ يُبْتَلُون، لاَ يُؤْذَون)، واتە: ئایا پێیان وایە ناجەڕبێنرێن؟ تاقیناكرێنەوە؟ ئازار نادرێن و ناڕەحەتییان بەسەر نایەت؟

(جَاهَدَ): واتە: زۆر تێكۆشاوە، (الجِهَادُ: مُبَالَغَةٌ فِي الجُهْدِ الَّذِي هُوَ مَصْدَرُ جَهَدَ كَمَنَعَ)، (جِهَاد): زێدەڕۆییكردنە لە (جُهْد)دا، (جُهْد) یانی: هەوڵ و تێكۆشان، چاوگی (جَهَدَ)یە، (جَهَدَ يَجْهَدُ جُهْدَاً)، یان (جَهَدَ يَجْهَدُ جَهْدَاً) وەک (مَنَعَ يَمْنَعُ مَنْعَاً)، ئنجا (جَهْد)، ناوەكەیەو (جُهْد) چاوگەكەیە.

(وَوَصَّيْنَا): واتە: ئاموژگارییمان كردوە، (وَصَّى كَأَوْصَى، وَالوَصِيَّةُ: أَمْرٌ بِفِعْلِ شَيْءٍ فِي مَغيبِ الآمِرِ بِهِ، فَفِي الإِيْصَاءِ مَعْنَى التَّحْرِيضِ)، (وَصَّى): وەک (أَوْصَى) یەک واتایان هەیە، (وَصَّاهُ وَأَوْصَاهُ)، (وَصَّى بِهِ، وَأَوْصَى بِهِ)، (وَصِيَّة): فەرمانە بە شتێک لە كاتێكدا كە فەرمانپێكەر لەوێ نیە، بۆیە لە وشەی وەسیەت كردندا مانای هاندان و پاڵپێوەنان هەیە.

(وَأَثْقَالًا): (أَثْقَال جَمْعُ ثِقْل، مِثْل أَوْزَار جَمْعُ وِزْر، يُعَبَّرُ بِهَا عَنِ الآثَامِ)، (أَثْقَال): كۆی (ثِقْل)ە، (ثِقْل) قورسایی، (أَثْقَال) قورساییەكان، وەک: (وِزْر) كە بە (أَوزَار) كۆدەكرێتەوە، كە بە هەمان شێوە هەر بە مانای قورسایی، یان كۆڵێگران دێ و، تەعبیر بە (أَثْقَال)و (أَوزَار) دەكرێ لە گوناهەكان، چونكە گوناهیش باری شانی ئینسان قورس دەكات.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم سێ ئایەتە: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓا۟ أَن يَقُولُوٓا۟ ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿٣﴾ ﴾. لەوبارەوە ئەم دەقە گێڕدراوەتەوە:

{عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: إِنَّهَا نَزَلَتْ، يَعْنِي: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓا۟ أَن يَقُولُوٓا۟ ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿٣﴾ ﴾ فِي أُنَاسٍ كَانُوا بِمَكَّةَ أَقَرُّوا بِالْإِسْلَامِ، فَكَتَبَ إِلَيْهِمْ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ مِنَ الْمَدِينَةِ: إِنَّهُ لَا يَقْبَلُ مِنْكُمْ إِقْرَارًا بِالْإِسْلَامِ حَتَّى تُهَاجِرُوا، فَخَرَجُوا عَامِدِينَ إِلَى الْمَدِينَةِ، فَاتَّبَعَهُمُ الْمُشْرِكُونَ فَرَدُّوهُمْ، فَنَزَلَتْ فِيهِمْ هَذِهِ الْآيَةُ، فَكَتَبُوا إِلَيْهِمْ: إِنَّهُ قَدْ نَزَلَتْ فِيكُمْ آيَةُ كَذَا وَكَذَا، فَقَالُوا: نَخْرُجُ، فَإِنِ اتَّبَعَنَا أَحَدٌ قَاتَلْنَاهُ؛ قَالَ: فَخَرَجُوا فَاتَّبَعَهُمُ الْمُشْرِكُونَ فَقَاتَلُوهُمْ ثُمَّ فَمِنْهُمْ مَنْ قُتِلَ، وَمِنْهُمْ مَنْ نَجَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ: ﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ مِنۢ بَعْدِ مَا فُتِنُوا۟ ثُمَّ جَٰهَدُوا۟ وَصَبَرُوٓا۟ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٠﴾ ﴾النحل}[1].

واتە: شەعبیی دەڵێ: ﴿ ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓا۟ أَن يَقُولُوٓا۟ ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿٣﴾ ﴾، لە بارەی کەسانێکەوە هاتنە خوار کە لە مەککە بوون، دانیان بە ئیسلامدا هێنابوو، هاوەڵانی موحەممەد ﷺ لە مەدینەوە (دیارە ئەوانەی کە زووتر کۆچیان کردوە) بۆیان نووسین کە دان هێنان بە ئیسلامتاندا لێ قبووڵ ناکرێ تاکو کۆچ نەکەن، ئەوانیش ڕۆیشتن چوونە دەرو ڕوویان کردە مەدینە، بەڵام

---

(١) أخرجه الطبري في تفسيره: ٢٧٦٥٥، وابنُ أبي حاتم في تفسيره: ١٧١٣١، قال مؤلِّفا الإستيعاب في بيان الأسباب: قُلنا: وسَنَدهُ ضَعيف. ج٣، ص٤٢.

هاوبەش بۆ خوادانەرەكان شوێنیان كەوتن، گێڕایاننەوە، لە بارەی وانەوە ئەم ئایەتانە هاتنە خوار، ئنجا ئەوانەی كە كۆچیان كرد بۆ مەدینە، بۆیان نووسین كە لە بارەتانەوە فلان ئایەت و فلان ئایەت هاتۆتە خوار، ئنجا ئەوانەی كە لە مەككە مابوونەوە گوتیان: لەمەودوا دەردەچین، ئەگەر كەسێك شوێنمان كەوت لەگەڵی دەجەنگین، دەرچوون، هاوبەش بۆ خوادانەرەكانیش شوێنیان كەوتن و ئەوانیش لەگەڵیان جەنگان، دەستەوكەریان كرد، هەیانبوو كوژراو هەشیان بوو دەربازبوو، خوا لە بارەی ئەوانەوە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ مِنۢ بَعْدِ مَا فُتِنُوا۟ ثُمَّ جَـٰهَدُوا۟ وَصَبَرُوٓا۟ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٠﴾ ﴾النحل، واتە: ئنجا بە دڵنیایی پەروەردگارت بۆ كەسانێك كە كۆچیان كردوە، دوای ئەوەی ئازار دراون و سزا دراون و، ئەشكەنجە دراون، دوایی تێكۆشاون و خۆڕاگر بوون، بە دڵنیایی پەروەردگارت لێبووردەی میهرەبانە بەرانبەریان.

٢)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی كە خوا تێیدا دەفەرموێ: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ۖ وَإِن جَـٰهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَآ ۚ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ ﴾، چەند ڕیوایەتێك هاتوون، ئێمە یەكێكیانمان هێناوە:

{عَـنْ سَـعْدِ بْـنِ أَبِي وَقَّـاصٍ رضي اللـه عنـه قَـالَ: قَالَـتْ أُمِّـي: أَلَيْـسَ تَزْعُـمُ أَنَّ اللَّـهَ يَأْمُرُكَ بِصِلَـةِ الرَّحِـمِ وَبِـرِّ الْوَالِدَيْـنِ؟ فَوَاللَّـهِ، لاَ آكُلُ طَعَامًـا، وَلاَ أَشْرَبُ شَرَابًـا حَتَّـى تَكْفُـرَ، وَلَـمْ تَـأْكُلْ طَعَامًـا وَلَـمْ تَـشْرَبْ شَرَابًـا، وَكَانُـوا إِذَا أَرَادُوا أَنْ يُطْعِمُوهَـا شَـجَرُوا فَمَهَـا بِعَصًـا فَيُصِيبُـونَ فِيـهِ الطَّعَـامَ وَالـشَّرَابَ، فَنَزَلَـتْ هَـذِهِ الآيَـةُ: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا... ﴿٨﴾ ﴾} (أخرجـه أحمـد: ١٥٦٧ وغـيره، تعليـق شـعيب الأرنـؤوط: إسـناده حسـن، والبـزار: ١١٤٩، واللَّفْـظُ لَـهُ).

واتە: سەعدی كوڕی ئەبی وەققاص (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: دایكم پێی گوتم: ئایا تۆ پێت وانیە كە خوا فەرمانی پێ كردووی پەیوەندیی خزمایەتیی بگەیەنی و، لەگەڵ باب و دایكتدا چاك بی؟ سوێند بە خوا نە هیچ خواردنێك

دەخـۆم، نـە هیـچ شـلەمەنییەک دەخۆمـەوە، تاكـو هەڵنەگەڕێیـەوەو بێبـڕوا نەبـی (تاكـو بێبـڕوا نەبـی بـە موحەممـەد ﷺ و بـە ئیسـلام)، سـوێندەكەی خـۆی بـردە سـەر، هیـچ خواردنـی نەخـواردو، هیـچ خواردنـەوەی نەخـواردەوەو، ئەگـەر ویسـتبایان خواردنێكـی بدەنـێ، بـە گۆچانێـک، (بـە دارێـک شـتێک) زاریـان لێكدەكـردەوەو، خـواردن یـان خواردنەوەیـان لـە زاری دەكـرد، لـەو بـارەوە ئـەم ئایەتـە هاتەخـوار: كـە لەگـەڵ بـاب و دایكتـان چـاک بـن، بـەڵام ئەگـەر هەوڵیـان لەگـەڵـدان تاكـو بێبـڕوا بـن، هاوبەشـم بـۆ دابنێـن، بـە قسـەیان مەكـەن، (ئەگەرنـا لەبـواری دیكـەدا چـۆن چاكـە لەگەڵیـان دا، وابـن).

هەڵبەتـە ئەمـە لـە سـووڕەتی (**لقـمان**) و (**الإسراء**) و (**الأحقاف**)یشـدا هاتـوە، بـە تەعبیـری نیزیـک لـەو تەعبیـرەی کـە لـەم سـووڕەتە موبارەكـەدا هاتـوە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەک گوتمان: ئەم سێزدە ئایەتە وەک پێشەکیی وان، بۆ کۆی ئایەتەکانی ئەم سوورەتە، ئنجا خوا پشتیوان بێ، لەبەر ئەوەی باسێکی سەربەخۆ دەکەین لە بارەی تاقیکردنەوەی خواوە بۆ بەندەکانی، لێرەدا بە کورتیی مانای گشتیی ئایەتەکان دەکەین و زۆر ناچینە نێو وردەکارییەکانەوە:

سەرەتا خوا ﷻ دەفەرموێ: (**بسم الله الرحمن الرحيم**):

بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە.

واتە: دەستپێکردنم بە ناوی خوایە، لەکاتی گوتنی ئەم ڕستە موبارەکەشدا بەلای کەمەوە، دەبێ ئەم چوار واتایە لە عەقڵ و دڵ دا بچەسپێنرێن:

١) ئەم کارە تەنها بۆ خوا دەکەم.

٢)- ئەم کارە بە پێی شەرعی خوا دەیکەم.

٣)- ئەم کارە بە تواناو یارمەتیی خوای پەروەردگار دەیکەم.

٤)- ئەم کارە بۆ هێنانەدی ڕەزامەندیی خوا ئەنجامی دەدەم.

﴿الٓمٓ﴾، ئەمانە، سێ پیتن: ئەلیف، لام، میم، زۆر جاری دیکەش قسەمان لەو بارەوە کردوە، کە ئەو پیتە پچڕ پچڕانە لە سەرەتای بیست و نۆ (٢٩) لە سوورەتەکانی قورئان دا هاتوون، کە زۆربەیان سوورەتە مەککەییەکانن و، دووانیشیان سوورەتە مەدینەییەکانن، زانایان لە بارەی هاتنی ئەم پیتە پچڕ پچڕانە (**الحُروفُ المُقَطَّعَة**)وە، زۆر شتیان گوتوە، باشترین بۆچوون هەر ئەوەیە کە بگوترێ: خوا ﷻ دەیەوێ بە مرۆڤەکان بفەرموێ: ئەو قورئانەی لەبەر دەستتاندایەو، لە بەرانبەریدا دەستەوسانن، کە نەک قورئانێکی وەک ئەو، بگرە

دە سووڕەتی وەک هی ویش ناهێنن و تەنانەت سووڕەتێکیش!، ئەو قوڕئانە هەر لەو پیت و دەنگانە پێکهاتوە کە لە نووسیندا بەکاریان دێنن، لە قسەکردندا بەکاریان دێنن، پیتەکانی: ئەلیف و لام و صادو قاف تاکو کۆتایی، کەواتە کە نەتانتوانی وەک قوڕئان، یان وەک دە سووڕەتی قوڕئان، یان سووڕەتێکی قوڕئان بێنن، لە کاتێکدا کەرەستەکەش لەبەر دەستتاندا هەیە، ئەوە دڵنیا بن کە خوایەک ﷻ ئەو فەرمایشتەی فەرمووە، بەدیهێنەری ئێوەش و هی هەموو شتێکیشەو پەروەردگاری هەموو شتێکیشە، بۆیەش فەرمایشتەکەشی لە قەدەر خۆیەتی، هیچ کەس ناتوانێ وێنەی فەرمایشتی خوا بێنێ، چ زۆری چ کەمی.

﴿ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓاْ أَن يَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا ﴾ ئایا خەڵک پێیان وایە، وا دەزانن، وازیان لێ بهێنرێ هەر بەوەندەی کە دەڵێن: بڕوامان هێنا، ﴿ وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴾، بەبێ ئەوەی تاقیبکرێنەوە: ئایا کە دەڵێن: بڕوامان هێنا، ڕاست دەکەن یان ڕاست ناکەن، ئایا تاکو چ ڕاددەیەک ئەوە حەقیقەتێکەو تەعبیریان لێ کردوە، پێش ئەوەی بە زمان تەعبیری لێبکەن، لە عەقڵ و دڵیاندا جێگیربووە؟ ئەگەر پێیان وابێ ئەوە خەیاڵ پڵاویان کردوە، بە هەڵەدا چوون، بۆچی؟

﴿ وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە ئەوانی پێش وامان کە بڕوایان هێناوە، تاقیکردنەوەو، جەڕباندمانن، تاڵیی و شیرینیی، هەورازو نشێوو، سەرماو گەرمایان هاتە ڕێ، ئازارو ناڕەحەتییان هاتە ڕێ.

ئنجا لە ئەنجامی تاقیکردنەوەکەدا ﴿ فَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴾، خوا ئەوانە دەزانێ کە ڕاستیان کردوەو، ئەوانەش دەزانێ کە درۆکارن، واتە: لە ئەنجامی تاقیکردنەوەکەدا لەسەر ئەرزی واقیع دەردەکەون و دەزانرێن، ئەگەرنا خوا ﷻ بە زانیاریی بێسنووری خۆی، پێش تاقیکردنەوەش هەر ناسیونی و، زانیونی، بەڵام لەسەر ئەرزی واقیع دوای ئەوەی تاقیدەکرێنەوە، جەوهەر و چییەتیان دەردەکەوێ.

﴿ أَمۡ حَسِبَ ٱلَّذِينَ يَعۡمَلُونَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَسۡبِقُونَاۚ ﴾، یان ئایا ئەوانەی کردەوە خراپەکان دەکەن، پێیان وایە پێشمان دەکەونەوە؟ لە دەستمان قوتار دەبن و دەرباز دەبن؟ ﴿ سَآءَ مَا يَحۡكُمُونَ ﴾، ئەوە خراپترین حوکمە کە دەیدەن، خراپترین بۆچوونە، خراپترین بڕیارە دەیدەن و ڕاست نیە، ﴿ مَن كَانَ يَرۡجُواْ لِقَآءَ ٱللَّهِ ﴾، هەر کەسێک بە ئومێدی دیداری خوایە، واتە: لە بەهەشت و لە ڕۆژی دوایی دا بچێتە بەهەشت و بە دیداری خوا شاد بێ، ﴿ فَإِنَّ أَجَلَ ٱللَّهِ لَأٓتٖۚ ﴾، بە دڵنیایی کاتی خوا، ئەو کاتەی خوا دیارییکردوە بۆ ئەوەی بەندەکانی بە دیداری شاد بن و، لێپرسینەوەو سزاو پاداشت بۆ بەندەکانی بێنێتە گۆڕێ، بە تەئکید هەردێ، بە دڵنیایی، ﴿ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ﴾، ئەویش بیسەری زانایە، دەزانێ چییانگوتوەو دەزانێ چییانکردوە، دەبیستێ چیان گوتوەو، دەشزانێ چییانکردوە.

﴿ وَمَن جَٰهَدَ فَإِنَّمَا يُجَٰهِدُ لِنَفۡسِهِۦٓۚ ﴾، هەر کەسێکیش زۆر تێبکۆشێ و هەوڵ بدات و تەقەللا بکات، بە دڵنیایی تێکۆشانەکەی بە سوودی خۆیەتی، خۆی لێی بەهرەمەندە، بۆچی؟ ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، بە دڵنیایی خوا بێنیازەو دەوڵەمەندە لە جیهانییان و پێویستیی پێیان نیە، ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنۡهُمۡ سَيِّـَٔاتِهِمۡ ﴾، ئەوانەش کە لە پێناوی خوادا تێدەکۆشن، با پێیان وانەبێ ڕەنج و زەحمەت و تەقەللایەکەیان، هەر تەنیا ئەوەندەیە پێی دەچنە بەهەشت، بەڵکو وێڕای ئەوەش، ئەوانەی بڕوایان هێناوەو، کردەوە باشەکان ئەنجام دەدەن، بە دڵنیایی خراپەکانیان لێ دەسڕینەوەو، پاکیان دەکەینەوە، ﴿ وَلَنَجۡزِيَنَّهُمۡ أَحۡسَنَ ٱلَّذِي كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴾، هەروەها بە دڵنیایی پاداشتیان دەدەینەوە بە باشترینی ئەو کردەوانەی دەیکەن، واتە: باشترین کردەوەیان دەکەینە پێوەر بۆ پاداشت دانەوەیان، یاخود پاداشتی باشترینی کردەوەکانیان دەدەینەوە، کە باشترینی کردەوەکان ئەوانەن بۆ خوا ئەنجام درابن، بە پێی بەرنامەی خوا بن و، ڕەزامەندیی خوای پەروەردگاریان تێدا ڕەچاو کرابێ.

ئنجا لە بواری مامەڵەی مرۆڤ لەگەڵ باب و دایکیدا، لەبەر ئەوەی کە نیزیکترن بازنەیە لە مرۆڤەوە، لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دا، دەفەرموێ: ﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا﴾، هەروەها مرۆڤمان ڕاسپاردوە، ئامۆژگارییمان کردوە، لە بارەی باب و دایکیەوە بە چاکە، ڕامانسپاردوە کە چاکەیان لەگەڵ بکات، یانی: (وَوَصَّيْنَا الإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ أَنْ يُحْسِنَ إِلَيْهِمَا حُسْناً)، ﴿وَإِن جَـٰهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ﴾، بەڵام ئەگەر زۆر هەوڵیان لەگەڵدای، شتێک بکەیە هاوبەشم کە زانیارییت پێی نیە، واتە: بوونی نیە چونکە شتێک کە نەبێ، زانیاریی خوا پێوەی پەیوەست نابێ، واتە: هەوڵیان لەگەڵدای شتێک بکەی بە هاوبەشم کە هاوبەش نیەو، لەسەر ئەرزی واقیع بوونی نیە، تەنیا لە خەیاڵدان و وەهمی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکاندا هەیە، ﴿فَلَا تُطِعْهُمَآ﴾، لەوەدا گوێڕایەڵییان مەکەو بە قسەیان مەکە، لەگەڵیان باشبە، بەڵام لە کافر بوون و لە هاوبەش بۆ خوا دانان، بەڵکو لە گوناهو تاواندا بە قسەیان مەکە، ﴿إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ﴾، گەڕانەوەتان بەس بۆ لای منەو، دێنەوە لای من، ﴿فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾، ئنجا ئەو کاتە هەواڵتان پێ دەدەم بەوەی کە دەتانکرد، واتە: ئەگەر خراپ بێ، سزاتان دەدەم و، ئەگەر باش بێ پاداشتتان دەدەمەوە، کەواتە بزانن چۆن دێنەوە بۆ دیدارو خزمەتی من.

﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ﴾، دووبارەی دەکاتەوە: هەروەها ئەوانەی بڕوایان هێناوە بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ و، کردەوە باشەکانیان ئەنجام داون، چ پەیوەندییان بە دڵ و دەروونەوە هەبێ، چ بە تەعبیرەکانی زمان (ئێستا بە نووسین)، چ بە کردەوەی ئەندامەکان، ئەوانەی کە بڕوایان هێناوە بەو شتانەی کە پێویستە بڕوایان پێ بهێندرێ و، کردەوە باشەکان ئەنجامدەدەن بە هەموو جۆرەکانیانەوە، ﴿لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِى ٱلصَّـٰلِحِينَ﴾، بە دڵنیایی دەیانخەینە نێو چاکانەوە، دەیانخەینە ڕیزی بەندە چاکەکانەوە لە ڕۆژی دواییدا.

ئنجا خـوا ﷻ باسـی جـۆرە خەڵکێکـی دیکـە دەکات، کـە لـە تاقیکردنەوەکانـی خـوادا خۆڕاگـرو دامـەزراو نیـن ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ ﴾، هەروەهـا لـە خەڵکـی هەیـە، هـی وا دەڵـێ: بڕوامـان بـە خـوا هێنـاوە، ﴿ فَإِذَآ أُوذِىَ فِى ٱللَّهِ ﴾، بـەڵام کاتێـک لـە پێنـاوی خـوادا ئـازاردرا: قسـەی پێگوتـرا، دەرکـرا، نان بـڕاو کـرا، نارەحەتکرا، شـەڕی پێفـرۆشرا، گێچەڵـی پێکـرا، تۆمەتـی پێکـرا، لەپێنـاوی خـوادا ئـازاردرا، هەمـوو ئەوانـە دەگرێتـەوە، زیـان بـە جەسـتەی گەیەنـرا، زیـان بـە مـاڵ و سـامانی گەیەنـرا، زیـان بـە دەوروبـەری گەیەنـدرا، هـەر کامێـک لەوانـە ﴿ جَعَلَ فِتْنَةَ ٱلنَّاسِ كَعَذَابِ ٱللَّهِ ﴾، ئازاردانـی خەڵـک و تاقیکردنـەوەی خەڵـک بـۆی، وەک ئـازارو سـزای خـوا تەماشـا دەکات، پێـی وایـە شـتێکی زۆر گـەورەی بەسـەر هاتـوە، بۆیـە بە چۆک دادێ، ئـەوە لـە کاتـی نەهاتیـدا، ئنجـا بـا بزانیـن لـە کاتـی هاتیـدا چـی دەکات؟ ﴿ وَلَئِن جَآءَ نَصْرٌ مِّن رَّبِّكَ ﴾، کاتێـک لـە پەروەردگاریشـتەوە سـەرکەوتنێک، پشـتگرتنێک هـات، ﴿ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ ﴾، زۆر بـە دڵنیایـی دەڵێـن: ئێمـەش لەگـەڵ ئێـوەدا بوویـن، دەبـێ لـە خێـردا شـەریک بیـن، (لـە شـەڕێدا تەریکـن، بـەڵام دەیانـەوێ لـە خێرێـدا شـەریک بـن!)، لـە کاتـی نارەحەتییانـدا بـە چـۆک دادێـن و تەسـلیم دەبـن، سـزادانی خەڵکیـان پـێ وەک ئـازاری خـوا وایـە، بۆیـە لـە بەرانبەریـدا تەسـلیم دەبـن، بـە چـۆک دادێـن، بـەڵام لـە کاتـی هـات و لەکاتـی خۆشـییدا، خۆیـان بـە هاوبـەش دەزانـن، لـە حاڵێکـدا: ئـەو کەسـە لـە هاتـدا هاوبەشـە، کـە لـە نەهاتـدا خۆڕاگـر بـێ، ئـەو کەسـە لـە کاتـی خۆشـیی دا پشـک و بەشـی هەیـە، کـە لـە کاتـی ناخۆشـییدا خۆڕاگربـێ، بـە چـۆک دانەیـەت، بۆیـە دەفەرمـوێ: ﴿ أَوَلَيْسَ ٱللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِى صُدُورِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، ئەو(أ)یـە هەمـزەی پرسـیار لێکردنـی نکووڵیلێکەرانەیـە، ئایـا خـوا زاناتـر نیـە بـەوەی لـە سـینەکانی جیهانییـان دا هەیـە؟ خـوا دەزانـێ چـی لـە سـینەکانیاندا هەیـە، ئەگـەر سـینەکانیان ئیـمان و تەقـوای تێـدا بـێ، بـە تەئکیـد جەستەشـیان خۆڕاگر دەبـێ، وەک مـن پەندێکـی عەرەبییـم هەیـە دەڵێـم: **(لاَ يَضْعُـفُ جِسْـمٌ عَـمَّا قَوِيَـتْ عَلَيْـهِ الـرُّوح)** واتـە: هەرگیـز جەسـتە بێهێـز نابـێ، لـە بەرانبـەر شـتێکدا کـە ڕووح لـە بەرانبەریـدا

بەهێـز بـێ، ئـەوە ڕووحـە هێـز دەداتـە جەسـتە، هەروەهـا هـەر ڕووحـە کـە هێـزو پێـز لـە جەسـتە دەبـڕێ، ئەگـەر ڕووحەکـە تێشـکاو مـرۆڤ لـە دەروونـەوە تێشـکا، بـە ڕواڵەتیـش تێدەشـکێ، ئەگـەر لـە دەروونـەوە خۆڕاگربـێ، بـە ڕواڵەتیـش خۆڕاگـرە.

﴿ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ ﴾، بـە دڵنیاییـش خـوا ئەوانەی بڕوایـان هێنـاوە دەیانزانـێ، دەیانناسـێ و، مونافیقەکانیـش دەناسـێ و دەیانزانێ.

لــە کۆتایــی دا دەفەرمــوێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، ئەوانــەی بێبـڕوان، بەوانەیانگـوت کـە بڕوایـان هێنـاوە، بـە تەئکیـد ئەوانـەی بێبـڕوان یـانی: سـەران و سەرمەشـقانی کافـران، ئەوانـەی بڕیـار بـە دەسـت و خـاوەن بڕیـارن، ﴿ ٱتَّبِعُوا۟ سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَٰيَٰكُمْ ﴾، ئێـوە شـوێن ڕێبازەکـەی ئێمـە بکـەون و، بـا ئێمـەش گوناهەکانتـان هەڵگریـن، ئـەم (ل)ە، دەگونجـێ **(لام الأمر)**بـێ واتـە: ئێمـەش فەرمـان بـە خۆمـان دەکەیـن کـە گوناهەکانتـان هەڵبگریـن، دەشـگونجێ **(لام العاقبة)** بـێ، واتـە: دوای ڕێبازەکـەی ئێمـە بکـەون و، سـەرەنجام ئێمـەش گوناهەکانتـان هەڵدەگریـن و لـە کۆڵتـان دەکەینـەوە، ناهێڵیـن ئێـوە لـە سـەریان سـزا بدرێـن، دەیانخەینـە سـەر گوناهەکانی خۆمـان، ﴿ وَمَا هُم بِحَٰمِلِينَ مِنْ خَطَٰيَٰهُم مِّن شَىْءٍ ﴾، خـوا دەفەرمـوێ: بـەڵام ئـەوان هەڵگـری هیـچ کام لـە گوناهـو تاوانەکانیشـیان نیـن، ﴿ إِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴾، بـە دڵنیایـی ئەوانـە درۆ دەکـەن کـە دەڵێـن: گوناهەکانتـان هەڵدەگریـن، هەڵبەتـە کافـرەکان مەبەسـتیان بـە تـەوس و توانجـەوە قسـەکردن بـووە لەگـەڵ بـڕواداران داو، بڕوایـان بـەوە نەبـووە کـە ڕۆژێـک دێ لەسـەر کوفـرو خراپەکانیـان سـزا بدرێـن، تاکـو هـی بڕوادارانیـش بخەنـە سـەر ملـی خۆیـان، لـە حاڵێکـدا کـە شـوێنیان دەکـەون و، واز لە ئاییـن و بەرنامەکەیـان دێنن، ﴿ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ﴾، بـە دڵنیایـی قورساییەکانی خۆیـان هەڵدەگـرن و، چەنـد قورسـاییەکیش لەگـەڵ قورسـاییەکانی خۆیانـدا، واتـە: وێـڕای قورسـاییەکانی خۆیـان، قورسـایی دیکـەش هەڵدەگـرن، گوناهەکانـی خۆیـان کـە قورسـایین هەڵیاندەگـرن، گوناهەکانـی ئەوانـەش کـە گومڕایـان دەکـەن و لەڕێیـان لادەدەن، گوناهەکانـی

ئەوانیش، دیارە گوناهی گومڕا کردنەکەیان، نەک گوناهەکانی ئەوان بخەنە سەر کۆڵی خۆیان، وەک خۆیان بەڵێنیان داوە، نا، لەوەدا درۆ دەکەن، بەڵام گوناهی ئەوەیان هەڵدەگرن، کە گومڕایانکردوون، ئەگەرنا گومڕایەکانیش گوناهیان هەر لە ئەستۆی خۆیانە، بەڵام گومڕاکەرەکان گوناهی خۆیانهەڵدەگرن و، گوناهی گومڕاکردنی ئەوانیش هەڵدەگرن، ﴿ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ عَمَّا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴾، لە ڕۆژی هەڵسانەوەش دا، لە بارەی ئەوەوە کە هەڵیاندەبەست لە بارەی خواوە کە گوایە دەتوانن لە قیامەتدا گوناهەکانیان بۆ لە کۆڵ بنێن و هەڵیانبگرن، لە کۆڵ ئەوانیان بکەنەوە، لەسەر ئەوە لێیان دەپرسرێتەوە واتە: لەسەری سزا دەدرێن، چونکە پێیان دەگوترێ: بۆچی واتانگوت؟ ئایا زانیارییتان هەبوو لە خواوەو، بەڵێنێکتان پێدرا بوو لە خواوە؟ بۆچی ئەو درۆیەتان بە ناوی خواوە کرد؟ بۆچی ئەوەتان هەڵبەست؟ لەسەر ئەوە کە لێیان دەپرسرێتەوە یانی: سزا دەدرێن و سەرزەنشت دەکرێن.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

حەتمیی بوونی تاقیكردنەوەی خوا بۆ بەندە بڕوادارەكانی و، لێك جیاكردنەوەی ڕاست و ناڕاستیان و، دەربازنەبوونی خراپەكاران لە سزای خواو، بێنیازیی خوا لە مرۆڤەكان و، پاككرانەوەی بڕواداران لە خراپەكانیان و، بە باشترین شێوە پاداشت درانەوەیان:

خوا دەفەرمویٰ: ﴿الٓمٓ ۝١ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓا۟ أَن يَقُولُوٓا۟ ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ۝٢ وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْكَٰذِبِينَ ۝٣ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَسْبِقُونَا ۚ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ۝٤ مَن كَانَ يَرْجُوا۟ لِقَآءَ ٱللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ ٱللَّهِ لَءَاتٍ ۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ۝٥ وَمَن جَٰهَدَ فَإِنَّمَا يُجَٰهِدُ لِنَفْسِهِۦٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِىٌّ عَنِ ٱلْعَٰلَمِينَ ۝٦ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ ٱلَّذِى كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ۝٧﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿الٓمٓ ۝١﴾، لە بارەی پیتە پچڕپچڕەكانەوە كە لە سەرەتای (٢٩) سوورەت لە سوورەتەكانی قورئاندا هاتوون، زانایان زۆر شتیان گوتوە، ئێمەش باسێكی خەست و خۆڵمان لەو بارەوە كردوە، لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی (یونس)دا، بۆیە هەمیشە خوێنەرانی بەڕێز دەگێڕینەوە بۆ ئەویٰ، لێرەدا هەر ئەوەندە زیاد دەكەین، كە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: (الٓمٓ) یاخود (صٓ) یان (قٓ) ئەوانە بۆ ئاگادار كردنەوەن، واتە: مەرج نیە مانایەكی تایبەتیان هەبیٰ، تەنیا بۆ ئاگادار كردنەوەی پێغەمبەر ﷺ بووە كە ئەوە سوورەتێكی بۆ دیٰ.

ئنجا (**الشعراوي**) لە (**خواطر**)ەكەی خۆیدا قسەیەكی جوان دەكات دەڵێ: ئەگەر كەسێك كەرەستەی ئاوریشمی بخەیە بەر دەست و، یەكێكی دیكەش موو (مووی بزن)، یان خوریی مەڕ، یان تووكی حوشتر، ئنجا بڵێی: شتێكم بۆ بچنن، ئەوانەیان كە موو یان خوریی، یان تووكی حوشتریان لە بەردەست دایە، ئەگەر نەیانتوانی شتێكی جوانی وەك ئەو كەسە بچنن كە ئاوریشمی لە بەردەست دایە، بۆیان هەیە بڵێن: ئاخر ئێمە كەرەستەكەمان لە ئاستی كەرەستەی ئەودا نەبووا!! دەڵێ: ئەو كەرەستەیەی خوا قورئانی لێ پێك هێناوە، ئەو فەرمایشتەی خۆی، كە پیتەكانن، دەنگەكانن، هەر ئەو بیست و نۆ پیتەن كە ئێمە قسەیان پێ دەكەین، كە لە زمانی عەرەبیدا هەن، لە زمانی كوردییش دا چەند پیتێكیان بۆ زیاد كراون كە: (پ و چ و ژ و ۆ و ڕ) ن، چەند پیتێكیش كە لە عەرەبیدا هەن لە كوردیدا نین كە: (**ص، ض، ذ، ث، ظ.ط**)ن، ئنجا ئەو پیتانە لە بەردەستی مرۆڤەكانیشدا هەن، ئەو دەنگانە لە بەردەستی مرۆڤەكانیشدا هەن و، هەمان كەرەستەن، ئنجا مادام خوا ﷻ توانی فەرمایشتێك لەو پیتانە بێنێتە دی، كە ئێوە لە بەرانبەریدا دەستەوسانن و ئێوە ناتوانن شتێكی ئاوای لێ بێننە دی، كەواتە: بزانن ئەو فەرمایشتە كە خوا ﷻ لەو پیتانەو لەو دەنگانە پێكی هێناوە، كە لەبەر دەستی ئێوەشدا هەن، بزانن سەرچاوەكەی و بێژەرەكەی خوایە ﷻ، ئەگەرنا ئەگەر مرۆڤێكی وەك خۆتان بووایە، موحەممەد ﷺ یان غەیری موحەممەد، ئێوەش دەتانتوانی شتێكی وەك ئەوە، یاخود نیزیك لەوە بێننەدی.

٢)- ﴿ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓاْ أَن يَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴾، ئایا خەڵك پێیان وایە وازیان لێ بهێنرێ، بەوە كە گوتیان بڕوامان هێناوەو ئەوان تاقیناكرێنەوە؟! (أَحَسِبَ) ئەم هەمزە (أ)یە هەمزەی پرسیاركردنی نكووڵیلێكەرانەیە، واتە: من نكووڵیی دەكەم كە ئەوە وابێ، مرۆڤ یان خەڵك وازیان لێ بهێنرێ، هەر بەوەندەی كە دەڵێن: بڕوامان هێناوەو تاقیی نەكرێنەوە.

ڕستەی: ﴿أَن يَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا﴾، تەنیا بەوەندەی کە دەڵێن: بڕوامان هێنا، (**فِي مَوْضِعِ النَّصْبِ عَلَى نَصْبِ الخَافِضِ الَّذِي هُوَ لَام التَّعْلِيل، أَيْ لِأَجْلِ أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا**)، کەواتە: ئاوای لێدێتەوە: (**أَنْ يُتْرَكُوا لِأَجْلِ أَن يَقولوا آمَنَّا**)، (أَن يُتۡرَكُوٓاْ) ئەو شتەی ژێردار (**مَجرور**)ی کردوە، لێیداڕندراوە، کە (ل)ەو چۆتە شوێنی سەردار (**مفتوح-منصوب**)، یانی: (**أَحَسِبَ النَّاسُ تَرْكَهُم**)، ئایا وایانزانی وازیان لێ بیهێنرێ؟ بە هۆی ئەوەوە کە دەڵێن: بڕوامان هێنا! نەخێر، ناگونجێ لەبەر ئەوەندە وازیان لێ بهێنرێ.

﴿وَهُمۡ لَا يُفۡتَنُونَ﴾، ئەوان تاقیی ناکرێنەوە، (لَا يُفۡتَنُونَ) واتە: لە لایەن خوای بەرزەوە تاقیی نەکرێنەوە، یاخود (لَا يُفۡتَنُونَ) واتە: ئازار نەدرێن لە لایەنی کافرەکانەوە، واتە: ئازارو ئەشکەنجە نەدرێن، ناگونجێ بڵێن: بڕوامان هێناو، خوا تاقییان نەکاتەوە، یاخود لە لایەن ناحەزو دوژمنەکانیانەوە کە ئەهلی کوفرن، ئازار نەدرێن و ناڕەحەت نەکرێن.

٣)- ﴿وَلَقَدۡ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی پێش ئەوانمان تاقیکردەوە، ئازارو ناڕەحەتیی و، سەرئێشەو هەورازو نشێومان بۆ هێنانە پێش، ئەمە یاسای خوا بووە لە ژیانی خەڵکدا، کە تاقییان بکاتەوە.

٤)- ﴿فَلَيَعۡلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَلَيَعۡلَمَنَّ ٱلۡكَٰذِبِينَ﴾، (خوا تاقییان دەکاتەوە) سەرەنجام بەمسۆگەریی ئەوانەی ڕاستیانکردوە دەیانناسێ و دەیانزانێ و، ئەوانەش کە درۆکار بوون، ئەوانەش دەزانێ.

بۆ بڕواداران بە: ڕاستیانکردوە (صَدَقُواْ) هێناویەتی، یانی: تێپەڕیوەو ڕاستیان کردوە لەگەڵ خواداو، بڕوایان هێناوە، بەڵام بۆ ناڕاستەکان فەرموویەتی: درۆکاران (ٱلۡكَٰذِبِينَ) چونکە بەو سیفەتی درۆکردنە ناسراون، (**كاذِبين**) کۆی (**كاذِب**) و ناوی بکەر (**اسم فاعل**)ەو، چەسپاویی دەگەیەنێ، ئەو سیفەتی درۆکردنە تێیاندا چەسپاوە.

لەو بارەوە ئەم دەقە بێنین باشە، کە زیاتر تیشک دەخاتە سەر ئەو کەش و بارودۆخە، کە ئەم سوورەتی (العنکبوت) بە گشتیی و، ئەم ئایەتانەی سەرەتای تێدا دابەزیون:

{ عَنْ عَبْدِ اللهِ رضي الله عنه، قَالَ: إِنَّ أَوَّلَ مَنْ أَظْهَرَ إِسْلَامَهُ سَبْعَةٌ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَأَبُو بَكْرٍ، وَعَمَّارٌ، وَأُمُّهُ سُمَيَّةُ، وَصُهَيْبٌ، وَبِلَالٌ، وَالْمِقْدَادُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، فَأَمَّا رَسُولُ اللهِ ﷺ فَمَنَعَهُ اللهُ بِعَمِّهِ أَبِي طَالِبٍ، وَأَمَّا أَبُو بَكْرٍ فَمَنَعَهُ اللهُ بِقَوْمِهِ، وَأَمَّا سَائِرُهُمْ فَأَخَذَهُمُ الْمُشْرِكُونَ فَأَلْبَسُوهُمْ أَدْرَاعَ الْحَدِيدِ، وَأَوْثَقُوهُمْ فِي الشَّمْسِ، فَمَا مِنْ أَحَدٍ إِلاَّ وَقَدْ وَاتَاهُمْ عَلَى مَا أَرَادُوا غَيْرَ بِلَالٍ، فَإِنَّهُ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ فِي اللَّهِ وَهَانَ عَلَى قَوْمِهِ، فَأَعْطَوْهُ الْوِلْدَانَ فَجَعَلُوا يَطُوفُونَ بِهِ فِي شِعَابِ مَكَّةَ، وَجَعَلَ يَقُولُ: أَحَدٌ أَحَدٌ} (أخرجه أحمد ٣٨٣٢، وابن ماجه: ١٥٠، والحاكم: ٥٢٣٨، والبزار: ١٨٤٥، والبيهقي في الكبرى: ١٧٣٥١، وحَسَّنَهُ كُلّ من الألباني وشعيب الأرنؤوط).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: یەکەمین کەسانێک کە مسوڵمانەتیی خۆیان ئاشکرا کرد، حەوت کەس بوون، پێغەمبەری خوا ﷺ، ئەبوو بەکرو، عەممارِی کوڕی یاسیرو سومەییەی دایکی و، صوهەیب و، بیلال و، میقداد، خوا لێیان ڕازی بێ، هەرچی پێغەمبەری خوا بوو ﷺ خوا بە هۆی ئەبوو تالیبی مامیەوە پاراستی، هەروەها ئەبوو بەکریش خوا بە هۆی خزمەکانیەوەو خەڵکەکەیەوە پاراستی، بەڵام ئەوانی دیکە، هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان گرتیانن، زرێی ئاسنیان لەبەر کردن و، لەبەر خۆر ڕایاندەگرتن، هیچ کامیان نەبوو، مەگەر ئەوەی کە هاوبەش دانەرەکان لێیان دەویست، نەرمییەکی بۆ نواندن، جگە لە بیلال، ئەو لە پێناوی خوادا نەفسی خۆی پێ هیچ نەبوو و، خەڵکەکەش کە کۆیلەیان بوو، پێیان هیچ نەبوو، چونکە بێکەس بوو، بۆیە گرتیان و، تەسلیمی منداڵە وردکانیان کرد، منداڵە وردکە لە دۆڵ و شیوەکانی مەککەدا دەیانگێڕا، ئەویش هەر دەیگوت: (**أَحَدٌ أَحَد**) خوا تاکە تاک، هاوبەشی نیە، (ئێوە بە هەڵەدا چوون هەمووتان).

هەڵبەتە کە دەڵێ: هیچ کامیان نەبوو، مەگەر شتێکی پێدان لەوەی کەویستیان، یانی: بیلال لە هەموویان سەرسەختترو، توندتر بووە، ئەگەرنا وەنەبێ ئەوانیش پەشێمان بووبنەوە، بەڵام ڕەنگە ئەو سەختیی و پتەویی و ڕووبەڕوو بوونەوە بەهێزەی بیلالیان (بە ڕای عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود) نەبووبێ، لێرەدا دەبێ ئەو تێبینییە بخەینە ڕوو، بۆ ئەوەی کە ستایشی بیلال دەکەین، سەرزەنشتی هاوەڵانی دیکە نەکەین (خوا لێیان ڕازی بێ)، هەموویان کێو بوون، خۆڕاگر بوون، شێر بوون، بەڵام عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود وای هاتۆتە بەرچاو، لەسۆنگەی ئەوەوە کە بیلالیان زۆر ئەزیەت داوەو ناڕەحەتیان کردوە، پێی وابووە ئەو بە هیچ جۆرێک، هێندەی تاڵە موویێک تەنازولی بۆ نەکردوون، بەڵام ئەوانی دیکە ڕەنگە شتێکیان گوتبێ و شتێکیان کردبێ، بێبڕوایەکان پێیان خۆش بووبێ، ئەوەش بۆچوونی ئەوە (خوا لە هەموویان ڕازی بێ).

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسی ئەوانەی کە خراپە دەکەن و، سزای ئەو مسوڵمانە چەوسێنراوانەیان داوە:

٥)- ﴿ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَسْبِقُونَا ﴾، یان ئایا ئەوانەی خراپەکان دەکەن، پێیان وایە پێشمان بکەونەوە، لەدەستمان دەربازبن؟ کە لە خراپەکانیان: کوفرە، شیرکە، قەتڵە، زینایە، مەیخۆرییە، ... هتد، بەڵکو بەشێک لەو گوناهانەشیان ئازارو ئەشکەنجەدانی مسوڵمانانە لەسەر ئیمان.

(أَمْ حَسِبَ) (**أَم: لِلإِضْرَابِ الإنتِقَالِي وَيُقَدَّرُ بَعدَهَا الإِسْتِفهَامُ الإنكَارِيُّ**)، (أَمْ) بۆ گواستنەوەیە، واتە: ئەوە نیە، بەڵکو لەوە خراپتر، یان ئەوە نیە بەڵکو لەوە چاکتر، ئنجا لە دوای ئەوە پرسیارکردنی نکووڵییلێکردن (**إِسْتِفهَام الإنكَاري**) تەقدیر دەکرێ، واتە: یان ئایا ئەوانەی کە خراپەکاریی دەکەن، پێیان وایە لە دەستمان دەرباز دەبن؟ بە نکووڵییلێکردنەوە وا دەفەرمووێ، نەخێر دەرباز نابن.

﴿أَن يَسْبِقُونَا﴾، ئایـا ئەوانـەی ئـەو خراپانـە دەكـەن، پێیـان وایـە پێشـمان بكەونـەوە؟ كەسـێک كـە پێـش كەسـێک دەكەوێتـەوەو لێـی تێدەپـەڕێ، مانـای وایـە بـۆی ناگیـرێ، یـانی: لێـمان دەربـاز بـن و لـە دەسـتمان قوتـار بـن و نەتوانیـن سـزایان بدەیـن؟

٦)- ﴿سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾، ئەوە خراپترین دادوەرییە دەیكەن، یانی: (**بِئْسَ الحُكْمُ حُكْمُهُم**) ئەوە خراپترین حوكمە، خراپترین بۆچوونە كە ئەوان هەیانە، بە تەئكید لە دەستی ئێمە دەرباز نابن.

٧)- ﴿مَن كَانَ يَرْجُواْ لِقَآءَ ٱللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ ٱللَّهِ لَأَتٍ﴾، [ئەمە دڵدانەوەی بڕوادارانە]، هەر كەسێک بە ئومێدی دیداری خوایە، بە دڵنیایی كاتی دیداری خوا دێ، ئەو كاتەی خوا دیارییكردوە بۆ دیداری خۆی، (أَجَلَ ٱللَّهِ): (**أَجَلُ اللهِ لِلِقَائِهِ، وهو الوَقْتُ الَّذِي عَيَّنَهُ اللهُ لِلبَعْثِ وَالحِسَاب**) واتە: مەبەست پێی ئەو كاتەیە كە خوا دیارییكردوە بۆ لێپرسینەوەو سزاو پاداشت، یان: ئەو كاتەی خوا دیارییكردوە بۆ سەرخستنی بڕواداران و دەربازكردنیان لەو واقیعە تەنگ و تاڵەی تێیكەوتوون، لە شاری مەككە، یان لە هەر شوێنێكی دیكە كە مسوڵمانان تێیدەكەون، دێ، چونكە ئەم ئایەتانە بەڵێ یەكەمجار لە مەككە دابەزیون و ئەو خەڵكەی كە لەو ڕۆژگارەدا ژیاون، یەكەمجار پێیان دوێنراون، بەڵام لە ڕاستییدا دوایی بۆ تێكڕای بەشەرن بە چاک و خراپیانەوە.

٨)- ﴿وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ﴾، هەر خوا بیسەری زانایە، واتە: قسەی هەمووان دەبیستێ، زاناشە بە كردەوەی هەمووان و، بە نهێنیی نێو دڵی هەموویان.

٩)- ﴿وَمَن جَٰهَدَ فَإِنَّمَا يُجَٰهِدُ لِنَفْسِهِۦٓ﴾، هەر كەسێكیش تێبكۆشێ و زۆر خۆی ماندوو بكات، بە دڵنیایی زۆر خۆ ماندوو كردن و، تێكۆشان و تەقەللا دانەكەی بە سوودی خۆیەتی، یانی: (**نَفْعُ جِهَادِهِ رَاجِعٌ إليهِ فِي الدُّنيَاوالآخِرَة**) لە دنیاو دواڕۆژدا سوودی تێكۆشان و هەوڵدانەكە بۆ خۆی دەگەڕێتەوە، بۆیەش (**إِنَّمَا**)ی خراوەتە سەر، چونكە (**إِنَّمَا: أَدَاةُ الحَصْرِ وَالإِثْبَات**) (**إِنَّمَا**) ئامڕازی چەسپاندن و كورتهەڵێنانە، یانی: بە دڵنیایی تەنیا خۆی لە

تێکۆشانەکەی بەهرەمەندە، خوا ﷻ پێویستیی بە تێکۆشانی کەس نیەو، پەکی لەسەر نەکەوتوەو، خوا لەوە بەرزترە کە مرۆڤەکان بە هەوڵدان و تێکۆشانی خۆیان، بتوانن سوودی پێ بگەیەنن، یان بە پێچەوانەوە: بە کوفرو تاوانیان بتوانن زیانی لێ بدەن، ئەمە وەک ئەو ئایەتە موبارەکە وایە کە دەفەرمویٚ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ أَنتُمُ ٱلْفُقَرَآءُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱللَّهُ هُوَ ٱلْغَنِىُّ ٱلْحَمِيدُ ۝١٥﴾ **فاطر**، واتە: ئەی خەڵکینە! ئێوە هەژارن بۆ لای خواو، خوا بێنیازی شایستەی ستایشە، ستایشکراوە.

١٠)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِىٌّ عَنِ ٱلْعَٰلَمِينَ﴾، بێگومان خوا بێنیازە لە جیهانییان، پێویستیی بە تێکۆشانی کەس نیە، پێویستیی بە خۆ ماندوو کردنی کەس نیە، ئەو مرۆڤەکانن کە پێویستییان بەوە هەیە لە پێناوی خوادا تێبکۆشن و، تەقەللا بکەن و هەوڵبدەن.

١١)- ﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەش کە بڕوایان هێناوە بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە بڕوایان پێبهێنرێ و، کردەوە باشەکان ئەنجامدەدەن، بێگومان ئێمە خراپەکانیان لێدەسڕینەوە، واتە: بە هۆی ناڕەحەتیی و گرفتارییەکان و، سەرئێشەو ئازارو مەینەتییەکانەوە کە کافرەکان بۆیان دێننە پێش، گوناهەکانیان لێ دەسڕینەوەو پاکیان دەکەینەوە، چاکیان دەکەین.

١٢)- ﴿وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ ٱلَّذِى كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ﴾، پاداشتی باشترینی ئەوەش کە دەیکەن، باشترینی کردەوەکانیان، دەدەینەوە، (**أَحْسَنَ: وَصْفٌ لِمَصْدَرٍ مَحْذُوفٍ وَهُوَ مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ مِن فِعْلِ** (وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ) **وَتَقْدِيرُهُ: وَلَنَجْزِيَنَّهُم جَزَاءَ أَحْسَنِ أَعْمَالِهِم، أَي: جَزَاءً هُوَ مُقَدَّرٌ بِأَحْسَنِ أَعْمَالِهِم**)، وشەی (أَحْسَنَ) وەسفە بۆ چاوگێکی قرتێندراو کە بریتیە لە بەرکاری ڕەها (**مَفْعولٌ مُطْلَقٌ**) لە کرداری: (وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ): (**لَنَجْزِيَنَّهُم جَزَاءَ أَحْسَنِ أَعْمَالِهِم**) پاداشتیان دەدەینەوە، پاداشتی باشترینی کردەوەکانیان، واتە: پاداشتێک کە ئەندازەگیریی دەکرێ، بە باشترینی کردەوەکانیان و، باشترین کردەوەکانیان دەکرێنە پێوەر بۆ پاداشت دانەوەیان.

مەسەلەی دووەم:

خـوا ئامۆژگاریـی مرۆڤـی کـردوە کـە لەگـەڵ بـاب و دایکیـدا چاکەکاربـێ، بـەڵام بـۆ کوفـرو شـیرک گوێڕایەڵیـان نەبـێ و، بڕوادارانیـش دڵنیابـن کـە دەخرێنـە نێـو چاکەکارانـەوە، لـە ڕۆژی دوایـی دا:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ۖ وَإِن جَـٰهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَآ ۚ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِى ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ﴾، مرۆڤمان ڕاسپاردوە کە چاکە لەگەڵ باب و دایکیدا بکات، (حُسْنًا): (**اسمُ مَصْدَرٍ، أَي بِإِحْسَانٍ، أَي: وَصَّينَا الإِنْسَانَ بِوَالِدَيْه بِحُسْنٍ، بِنَزْعِ الخَافِضِ**)، (**حُسناً**) ناوی چاوگە، یانی بەچاکەکاریی، واتە: مرۆڤمان ڕاسپاردوە بە چاکە کردن بە دارِنینی ژێردارکەر.

زانایـان و شـارەزایانی زمانـی عەڕەبیـی، بـە چەنـد جۆرێـک واتـای ئـەم ڕسـتە قوڕئانییەیـان لێکداوەتـەوە:

أ- وشەی (حُسْنًا) ناوی چاوگە ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ﴾، واتە: مرۆڤمان ڕاسپاردوە بە چاکەکردن لەگەڵ باب و دایکی، (**وَصَّينَا الإنسَانَ بِوَالِدَيْهِ بِحُسْنٍ**) ئەو (ب)ی دەبێتە هۆی ژێردار (**مجرور**) کردنی، لێی لابردراوە، کە پێی دەگوترێ: (**نَزعِ الخافِض**) سەرەنجام (**منصوب**) بووەو بۆتە (حُسْنًا).

ب- هەندێکی دیکە لە زانایان گوتوویانە: (**وَوَصَّينَا الإنسَانَ بِوَالِدَيْه وَوَصَّيْنَاهُ حُسْناً**) واتە: مرۆڤمان بەرانبەر دایک و بابی ڕاسپاردوەو، ئامۆژگارییمان کردوە بە چاکە لەگەڵیاندا.

٢)- ﴿ وَإِن جَٰهَدَاكَ لِتُشۡرِكَ بِي مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٞ ﴾، ئنجا یەکسەر خوا ﷻ لە شێوەی نادیارەوە دەیگوازێتەوە بۆ شێوەی دواندن (**خطاب**): ئەی ئینسان! هەرکاتێک باب و دایکت زۆر هەوڵیان لەگەڵدای، لەگەڵت تێکۆشان کە هاوبەشێکم بۆ پەیدابکەی، کە زانیارییت لە بارەیەوە نیە، شتێک بکەیە هاوبەشم کە تۆ زانیارییت پێ نیە، یانی: بوونی نیە، بۆیە زانیاریی پێوەی پەیوەست نابێ، (**أَي: أَشْيَاءً لَا تَسْتَنِدُ إِلى دَلِيلٍ مِنْ عَقْلٍ أَو شَرْعٍ عَلَى استِحْقَاقِهَا للعِبَادَة**)، واتە: شتانێک بکەیە هاوبەشم کە پشت ئەستوور نین بە بەڵـگەی عەقڵ یان شەرع، کە شایستەی پەرستران.

(**الزَّمخشري**) لـە تەفسـیری (**الكشَّاف**)دا دەڵـێ: (**إِنَّ نَفْـيَ الْعِلْـمِ كِنَايَـةٌ عَـنْ نَفْـيِ الْمَعْلُـومِ**)[1]، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٞ ﴾، ئەمـە کینایەیـە بـۆ ئـەوەی بوونیـان نیـە، واتـە: ئەگـەر بـاب و دایکـت هەوڵیـان لەگەڵـدای، شـتێک بکەیـە هاوبەشـم کـە بوونـی نیـە.

٣)- ﴿ فَلَا تُطِعۡهُمَآ ﴾، بە قسەیان مەکە، فەرمانبەرییان مەکە.

٤)- ﴿ إِلَيَّ مَرۡجِعُكُمۡ ﴾، گەڕانەوەتان بۆ لای منە، نەیفەرمووە: (**مَرْجِعُكُم إِلَيَّ**)، بەڵکو فەرموویەتی: ﴿ إِلَيَّ مَرۡجِعُكُمۡ ﴾، ئەم ژێردارکەر و ژێردارکراو (**الجارُّ والمجرور**)ە کە پێشدەخرێ، دەلالەت لەسەر کورتهەڵێنان دەکات، یانی: گەڕانەوەتان تەنیا بۆ لای منە، ئەمە ترساندنە لەوەی کە بە قسەی باب و دایک بکرێ لە کوفرو لە تاوان و خراپەدا.

٥)- ﴿ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴾، هەواڵتان پێدەدەم بەوەی کە دەتانکرد، دیارە پەیوەست (لازم)ی هەواڵ پێدان، ئەوەی کە لە هەواڵ پێدانەوە دێتە دی، بریتیە لە سزا، یاخود پاداشت دانەوە، کە لێرەدا مەبەست پێی سزایە.

٦)- ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُدۡخِلَنَّهُمۡ فِي ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی بڕوایان هێناوە و، کردەوە باشەکانیان ئەنجامداون، بە مسۆگەریی دەیانخەینە نێو بەندە چاکەکانەوە.

---

(١) التحرير والتنوير ج٢٠، ص٢١٤، لمحمد الطاهر بن عاشور.

ئەمـەش جۆرێـك لـە دڵدانەوەیـە بـۆ ئەوانـەی بـاب و دایكیـان لێیـان تـووڕە دەبن لەسـەر خـوا، لەسـەر ئیسـلام، لەبـەر ئـەوەی كـە بـە قسـەیان ناكـەن لـە گوناهـو لـە تـاوان دا، بـاب و دایكیـان پەیوەندییـان لەگـەڵ دەپچڕێنـن، زۆر جـاران ئـەوە بـۆ گەنجـەكان دێتـە پێـش، كچـە یـان كـوڕە، بـاب و دایكـی دەیبوغزێنـن، لەبـەر ئـەوەی هاموشـۆی مزگـەوت دەكات، یـان لەبـەر ئـەوەی گـوێ دەگـرێ لـە وتـاری مامۆسـتایەك، یـان لەبـەر ئـەوەی كتێبـی خەڵكێكـی دینـدارو ئیسـلامیی و بـۆ خـوا سـوڵحاو دەخوێنێتـەوە، یـان گـوێ لـە وتارەكانیـان دەگـرێ، هاموشـۆیان دەكات، یـان لەگەڵیـان تێكـەڵ دەبـێ، بـاب و دایكـی دەیبوغزێنـن، لێـرە خـوا دەفەرمـوێ: ئەوانـەی ئیمانیـان هێنـاوەو كـردەوە باشـەكان ئەنجـام دەدەن، بـا پەكیـان بـەوە نەكـەوێ كـە بـاب و دایكیـان، یـان خـزم و كەسـیان دەیانبوغزێنـن و دووریـان لێدەكـەن بـە ناهـەق، ئێمـە دەیانخەینـە نێـو چاكانـەوە، لـە دنیـادا دەكەونـە نێـو كاروانـی بـۆ خـوا صوڵحـاوان، كـە پێغەمبـەران سـەرقافڵەینی، لـە دواڕۆژیشـدا دەیانخەینـە نێـو چاكانـەوەو، ئـەو كاتـە بێنیـازو بـێ منـەت دەبـن، لـەو بـاب و دایكەیـان كـە ڕێـی دینداریـان لێدەگـرن، یـان لـەو خـزم و كەسـانە، یـان لـەو دۆسـت و ڕەفیقانـە كـە لـە ئەنجامـی ئـەوەدا كـە واز لـە ڕێبـازی چەوتـی ئـەوان دێنـن، دەیانبوغزێنـن و دووریـان لـێ دەكـەن و حاشـایان لـێ دەكـەن، هـەم لـە دنیـادا هـەم لـە دواڕۆژدا، دەیانخەینـە ڕیـزی ئـەو كاروانـە نوورینـەوە كـە پێغەمبـەران **(عَلَيْهِمُ الصَّلاَة والسَّلاَم)** سـەر قافڵەینـی.

مەسەلەی سێیەم:

باسی جۆرە کەسانێکی بێهێزو لەرزۆک کە وەک سزای خوا تەماشای ئازاری مرۆڤان دەکەن و، لە کاتی هاتیشدا لافی زل زل لێدەدەن! بێخەبەر لەوەی خوا بە نهێنیی سینەکان ئاگادارەو، بڕوادارو دەغەڵان دەناسێ و، لە یەکیان هەڵداوێرێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ فَإِذَآ أُوذِىَ فِى ٱللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ ٱلنَّاسِ كَعَذَابِ ٱللَّهِ وَلَئِن جَآءَ نَصْرٌ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ ۚ أَوَلَيْسَ ٱللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِى صُدُورِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ ﴿١١﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایاتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ ﴾، هەروەها لە خەڵکی هەیە، کەسانێک کە دەڵێن: بڕوامان بە خوا هێناوە.

لە هەندێک لە تەفسیرەکاندا هاتوە: (**هَذَا فَرِيقٌ أَسْلَمُوا بِمَكَّةَ كَانَ حَالُهُم فِي عِلاقَاتِهِم مَعَ الْمُشْرِكِين حَالُ مَنْ لا يَصْبِرُ عَلَى الأَذَى، فَإِذَا لَحِقَهُم أَذَىً رَجَعُوا إِلَى الشِّرْك**)، ئەمە باسی دەستەیەکە کە لە مەککە مسوڵمان بوون، بەڵام حاڵیان لە پەیوەندیی لەگەڵ هاوبەش بۆ خوادانەرەکاندا، وەک حاڵی کەسانێک بوو کە لەسەر ئازارو مەینەتیی خۆڕاناگرن، کاتێکیش ئازارێکیان تووش دەبوو دەگەڕانەوە بۆ شیرک.

لەوانەیە ئەمانە تاکو تەرایەکی کەم بووبن، بۆیە لە کتێبەکانی سیرەدا بە شێوەیەکی وا ناویان نەهاتوە زەق بێ، بەڵام گرنگ ئەوەیە خوا ﷻ باس دەکات و دیارە کەسانێکیش بەو جۆرە هەر بوون.

٢)- ﴿ فَإِذَآ أُوذِىَ فِى ٱللَّهِ ﴾، کاتێک لە پێناوی خواداو، لەبەر خوا ئازار درا.

٣)- ﴿ جَعَلَ فِتۡنَةَ ٱلنَّاسِ كَعَذَابِ ٱللَّهِ ﴾، ئازاردانی خەڵک وەک سزاو ئازاری خوا تەماشا دەکات، (**أَي: جَعَلُوا أَذَى الكُفَّارِ مُسَاوِيَاً لِعَذَابِ الله**) واتە: ئازاردان و ئەشکەنجەدانی کافرەکان، ناڕەحەتییەکانی کە ئەوان بۆیان دێننە پێش، وەک سزاو ئازاری خوا تەماشا دەکەن، پێیان وایە شتێکی زۆر گەورەیان بەسەرهاتوە.

ئەمەش وایە: ئینسان تاکو ئیمانەکەی مەحکەمتر بێ، ئەو ناڕەحەتییانەی دێنە ڕێی، بە بچووکتریان تەماشا دەکات، بەڵام ئەگەر ئیمانەکەی وەک پێویست نەبێ، شتێکی گچکەی بەسەر بێ، پێی وایە بەڵایەکی بەسەر هاتوە، بەسەر کەس نەهاتوە، هی وا هەیە من دەیبینم، یان دێتە لام لە مەلاو لە غەیری مەلا، شتێکی گچکەی بەسەرهاتوە، چەند ڕۆژێ دەگیرێ، ماوەیەک دەگیرێ، یاخود زیانێکی ماددیی پێدەگات، یاخود شتێکی لەسەر دەنووسرێ، یان پڕوپاگەندەیەکی بۆ دەکرێ، بە شێوەیەک لە شێوەکان ئازار دەدرێ، دێ، دنیای لێ هاتۆتەوە یەک، پێی وایە لە بن درەختێکە یەک گەڵای پێوە نیە، دڵی بۆتە توورەکەی بزماران، پێمگوتوە: ها چییە چیت لێ قەوماوە؟ شتیان لەسەر نووسیوم، یان فڵان قسەیان پێگوتووم، یان: فەسڵیان کردووم و نانیان بڕیوم، یان: دەریان کردووم لە شوێنەکەم، یان: گێچەڵم پێدەکەن و ڕەنگە بمگرن!!

بۆیە ئەمە هەمووی هۆشداریی پێدانە، کە خوا دەفەرموێ: هی واهەیە ئەگەر لە پێناوی خوادا ئازاردرا، ئازاردان و ئەشکەنجەدانی خەڵک، وەک سزای خوا، تەماشا دەکات، نەفامی واش هەیە هەندێک پەندی پێشینان دەڵێ، کە خەڵکی نەفام و بوودەڵە گوتوویانە: (لۆمەی عەبدان لە عەزابی قەبر ناخۆشترە)، کە ئەو قسەیە هیچ نیە، چونکە خوا بە دەقی ئایەت دەفەرموێ: ﴿ وَلَا يَخَافُونَ لَوۡمَةَ لَآئِمٖۚ ﴿٥٤﴾ ﴾المائدة، ئەوانەی خوا خۆشی دەوێن و خوایان خۆش دەوێ، لە لۆمەی لۆمەکاران ناترسن، بێ باک و بێ منەتن، ئەگەر پەیوەندییت لەگەڵ خوادا باش بێ، نە بە مەدحی خەڵک زۆر دڵخۆش دەبی، نە بە زەمیان زۆر دڵناخۆش دەبی، بەڵێ! مرۆڤ قسەی خۆشی پێ خۆشەو، هی ناخۆشی پێ

ناخۆشـە، بـەڵام کەسـێک کـە هاوسـەنگیی تێکدەچـێ و زۆر دەشـڵەژێ، لەبـەر ئـەوەی دوو قسـەی پێگوتـراون، بەڵایەکـی بەسـەرهاتووەو ناڕەحـەت بـووە، بابـای وا لەڕاستەڕێ لایـداوە، لـە جیاتـی ئـەوەی دڵـی پـێ خـۆش بـێ بڵـێ: کـێ لەسـەر خـوا تووشـی ناڕەحەتیـی بـووە؟ پێغەمبـەران (عَلَيْهِـمُ الصَّـلاَة والسَّـلاَم) و بـۆ خوا سـوڵحاوان، منیـش تووشـی ناڕەحەتیـی بـووم لەسـەر خـواو ئایینـی خـوا، کەواتـە: دەبـێ دڵـم بـە خـۆم خـۆش بـێ کـە لەسـەر ڕێـی پێغەمبـەرم ﷺ ! کەچـی ئـەو لـە جیاتـی ئـەوەی دڵـی بـە ناڕەحەتییـەک خۆشـبێ، کـە لەسـەر خـوا تووشـی هاتـوە، سـەری دنیـای لـێ دێتـەوە یـەک!!

٤)- ﴿ وَلَئِن جَآءَ نَصۡرٞ مِّن رَّبِّكَ ﴾، ئەگەر یارمەتیی و سەرخستنێک لە پەروەردگارتەوە هات.

٥)- ﴿ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمۡ ﴾، دەڵێن: ئێمەش لەگەڵ ئێوە بووین.

ئەمـەش ئـەوە دەگەیەنـێ کـە لەمـەودوا مسـوڵمانان دەرووی خێریـان لێدەکرێتـەوەو، یارمەتییـان بـۆ دێ و خـوا سـەریان دەخـات، واتـە: لـەم حـاڵ و بارودۆخـە کـە لـە مەککـە تێیـدا بـوون، نامێننـەوە، لـەو مەینەتییانـەدا نامێننـەوە، خـوا دەرووی خێریـان لـێ دەکاتـەوەو، ئنجـا ئـەوە بـۆ مسـوڵمانی ڕۆژگاری پێغەمبـەر ﷺ وابـووەو، بـۆ ئێمـەش هەروایـە، ئێمـەش لـەو ناڕەحەتیـی و مەینەتییانـە کـە ئێسـتا لـەم دۆخـەدا تێیـان دایـن، لـە هەرێـم و عێـڕاق، لـە سـووریا، (شـام) لـە فەڵەسـتین، لـە لوبنـان، لـە ئـوردن، لـە میسـڕ و لیبیـا و تونـس و سـوودان و یەمـەن و، لـە دەوڵەتانـی دیکـەی عەڕەبیـی و، لـە دەوڵەتانـی کەنـداو لـە ناوچەکـەدا، بـە گشـتیی، کـە بەداخـەوە زۆربـەی دەوڵەتـەکان تەسـلیمی کوفـری جیهانیـی بـوون و گـوێ لـە مستی ئەوانـن، خێـرو بێریـان بـە تـاڵان دەبـەن و، لـە بەرانبـەردا چەکیـان پێـدەدەن، کـە شـەڕی پـێ لـە نێـو خۆیانـداو، لەگـەڵ مسـوڵماناندا بکـەن، هەروەهـا لـە باقـی دیکـەی وڵاتانـی مسوڵماننشـیندا لـە عەڕەبیـی و غەیـری عەڕەبیـی، مسـوڵمانان لـەو

حاڵـەدا نامێنـنـەوە، شـەوگار هەرچەنـدە خەسـت و خـۆڵ بـێ، بـەڵام بەرەبەیـان هـەر هەیـە، بەرەبەیانـی بـەدوا دادێ.

٦)- ﴿أَوَلَيۡسَ ٱللَّهُ بِأَعۡلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ ٱلۡعَٰلَمِينَ﴾، ئایا خوا زاناتر نیە بەوەی کە لە سینەکانی جیهانییاندایە؟ ئەم پرسیارە پرسیارکردنی نکووڵیلێکەرانەیە، دەشگونجێ پرسیار لێکردنی پێ چەسپاندن (تقريري) بێ و، ڕووی پێ لە پێغەمبەر ﷺ بێ: ئایا ئەی موحەممەد ﷺ دانی پێدادێنی کە خوا زاناترە بەوەی لە سینەی خەڵکەکاندا هەیە، کە پاڵنەرو هاندەریان چییە، کاتێک خۆیان ڕادەگرن، کاتێک کە خۆیان ڕاناگرن، لە کاتی نەهاتدا کە بە چۆک دادێن و، لە کاتی هاتدا سینگ دەردەپەڕێنن، چی لە دڵیاندا هەیە؟ خوا پێی زانایەو لێی ئاگادارە.

٧)- ﴿وَلَيَعۡلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾، بە دڵنیایی خواش ئەوانەی بڕوایان هێناوە دەیانزانێ، دەیانناسێ.

٨)- ﴿وَلَيَعۡلَمَنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ﴾، هەروەها خوا مونافیق و دەغەڵ و دووڕووەکانیش دەناسێ.

ئەمـە جۆرێکـە لـە گرنگیـی پێدانـی تایبـەت بـەو دوو کۆمەڵـە، بـە ئیمانـداران و دەغـەڵان، بۆچـی ئیماندارانـی بـە کـرداری ڕابـردوو هێنـاوە (ءَامَنُواْ)؟ واتـە: پێشـتر ئیمانیـان هێنـاوەو تێیـدا چەسـپاون، لـە ڕابـردوودا ئیمانیـان هێنـاوەو، ناسـنامەی ئیمانیـان پێیـە، ﴿وَلَيَعۡلَمَنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ﴾، واتـە: سـیفەتی نیفـاق هێنـدە تێیانـدا ڕیشـەدارو ڕۆچوویـە کـە پێـی نـاسراون و، بوونـە چاوگـی دەغەڵیـی و موخەننەتیـی.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

هەوڵدانی کافرانی باڵادەست و حوکمڕان کە ئیمانداران فریو بدەن، گوایە گوناهەکانیان لێ هەڵدەگرن! بە درۆخستنەوەی خواش بۆیان و، جەختکردنەوە لەسەر هەڵگرتنی قورسایی سەرباری قورساییەکانیان و، سزادرانیان لەسەر درۆ هەڵبەستنیان بە ناوی خواوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّبِعُواْ سَبِيلَنَا وَلۡنَحۡمِلۡ خَطَٰيَٰكُمۡ وَمَا هُم بِحَٰمِلِينَ مِنۡ خَطَٰيَٰهُم مِّن شَيۡءٍۖ إِنَّهُمۡ لَكَٰذِبُونَ ١٢ وَلَيَحۡمِلُنَّ أَثۡقَالَهُمۡ وَأَثۡقَالٗا مَّعَ أَثۡقَالِهِمۡۖ وَلَيُسۡـَٔلُنَّ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ عَمَّا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ ١٣ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّبِعُواْ سَبِيلَنَا وَلۡنَحۡمِلۡ خَطَٰيَٰكُمۡ ﴾، ئەوانەی بێبڕوا بوون، بەوانەیان گوت کە بڕوایان هێناوە: شوێن ڕێبازەکەمان بکەون و با گوناهەکانتان هەڵگرین.

ئایا ئەوانەی وایانگوتوە کافری ڕەش و ڕووت و بێ دەست و پێ و سادە بوون؟ بە تەئکید نەخێر، چونکە کەسێ بتوانێ لافی وا گەورە لێبدا، دەبێ بەرپرس و دەستڕۆیشتوو بێ: وەرن بە دوای ڕێبازی ئێمە بکەون و ئێمەش گوناهەکانتان بۆ هەڵدەگرین! کافرە ڕەش و ڕووتەکان ڕێبازیان نەبووە، شوێنکەوتوو و لاساییکەرەوە بوون، ئێستاش هەروان، ئێستاش زۆرینەی ئەوانەی بە دوای ئەهلی نیفاق و کوفرو فیسق و خراپە دەکەون، هیچ نین، جاری وایە هەر نازانێ بەرنامەو ڕێبازەکە چییە؟! بەڵام ئەوەی کە دەمڕاستەو بڕیار بە دەستە، دەزانێ ڕێبازەکەی چییە! ڕێبازەکەی ئەوەیە خەڵک خزمەتی خۆی و بنەماڵەکەی خۆی و خزم و حیزبەکەی بکات و، کۆیلەو ژێردەست بێ، زەبوون بێ و کرێ گرتەبێ، ئەو ڕێبازەکەی خۆی زۆر چاک دەزانێ و، دەزانێ ڕێبازەکەی ڕێ نادا ئایین و

بەرنامەی خـوا بچەسـپێ، لەبـەر ئـەوەی ئایـن و بەرنامـەی خـوا ڕێ نـادات زوڵـم بکـرێ، ڕێ نـادات چینایەتیـی و قڕیـی و پڕیـی هەبـێ، دەڵـێ: نیعمەتەکانـی خـوا بـۆ هەمـوو بەندەکانـی خـوان، مرۆڤـەکان هەموویـان وەک یەکـن، کـەس لـە کـەس گەورەتـر نیـە، کـەس نابـێ باڵادەسـت و کەسیش نابـێ بندەسـت بـێ، جگـە لەوانـەی کۆمەڵـگا خـۆی ئەرکـی بەرپرسـیارێتییان پـێ دەسـپێرێ، ئەویـش لـەو سـنوورەدا کـە بۆیـان دیاریـی دەکـەن، بـۆ ئـەوەی دادگەرییـان لـە بەینـدا بچەسـپێنن و، چاکەیـان بۆ بچەسـپێنێ و خراپەیـان لـە نێـودا ڕیشـەکێش بکـەن، نـەک خۆیان بەسـەردا بسـەپێنن، بەڵکـو بـۆ ئـەوەی دادگەریـی بچەسـپێنن.

کەواتـە لێـرەدا: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾، بـە سیاق و سـەلیقە دیـارە یانـی: ئـەو کافـرە بڕیـار بـە دەسـت و خۆبەزلگـرو خۆسـەپێنەکان، بەوانەیـان گـوت کـە بڕوایـان هێنـاوە، چییـان پێگوتـن؟

﴿ ٱتَّبِعُواْ سَبِيلَنَا وَلۡنَحۡمِلۡ خَطَٰيَٰكُمۡ ﴾، شـوێن ڕێبازەکەمـان بکـەون، بـا ئێمـەش گوناهەکانتـان هەڵگریـن، ڕێبازەکـەی ئەوانیـش بریتـی بـووە لـە کوفـرو شـیرک و خراپەکاریـی، هەڵبەتـە لێـرەدا خـوا ﷻ بـە کورتیـی و پوختیـی قسـەی کافـرە بڕیـار بـە دەسـتەکان دێنـێ، ئەگەرنـا بـە ڕواڵـەت وادیـارە گوتوویانـە: نـە ئێمـەو نـە ئێـوە زینـدوو ناکرێینـەوەو لێپرسـینەوەو سـزاو پاداشـت نیـە، ئنجا ئەگـەر گریمان هەشـبێ، ئـەو کاتـە ئێمـە گوناهەکانتـان بـۆ هەڵدەگریـن، وەرن واز لـەو ئایینـە تازەیـە بێنـن: کـە دەڵـێ: تەنیـا دەبـێ خـوا بپەرسـترێ، ئەوانـی دیکـە هەموویـان بەنـدەی خـوان و هەموویـان لەیـەک ئاسـت دان، واز لـەوە بێنـن و وەرنـەوە سـەر ڕێبازەکـەی ئێمـە، ڕێبازەکـەی ئەوانیـش ئـەوە بـوو: کەمینەیـەک بەسـەر زۆرینـەدا خۆیـان سـەپاندبوو، خێـرو بێریـان لـێ قـۆرخ کردبـوون، بـە چـاوی خزمەتـکارو خـەدەم و حەشـەم تەماشـایان دەکـردن! کـە بێگومـان هەروایـەو ئـەوە بـۆ زلـە زلـەکان و خۆ سـەپێنەکان عەیبـی نیـە، بـەڵام ڕەش و ڕووتـەکان ماڵوێرانـن!!

﴿ وَلۡنَحۡمِلۡ خَطَٰيَٰكُمۡ ﴾، ئـەو (ل)ی (**ولْنَحْمِـلْ**) بـۆ فەرمانـە، واتـە: فەرمـان بـە خۆمـان دەكەیـن كـە گوناهەكانتـان هەڵبگریـن، ئەمـەش جەختكردنەوەیـە كـە بـە تەئكیـد گوناهەكانیـان هـەر بـۆ هەڵدەگـرن و زۆر لـە خۆیـان دەكـەن!

دەشـگونجێ (ل) لامـی سـەرەنجام (لام العاقبـة) بـێ، یانـی: سـەرەنجام گوناهەكانتان بـۆ هەڵدەگرین.

خوا ﷻ بە درۆیان دەخاتەوەو دەفەرموێ:

٢)- ﴿ وَمَا هُم بِحَٰمِلِينَ مِنۡ خَطَٰيَٰهُم مِّن شَيۡءٍ ﴾، ئەوان هەڵگرانی هیچ لە گوناهەكانیان نابن، ئەوان هەڵگری هیچ كام لە گوناهەكانیان نین، نە كەم، نە زۆر.

٣)- ﴿ إِنَّهُمۡ لَكَٰذِبُونَ ﴾، بە دڵنیایی ئەوان درۆكارن، درۆزنن و ناتوانن گوناهەكانی ئەوان هەڵبگرن.

٤)- ﴿ وَلَيَحۡمِلُنَّ أَثۡقَالَهُمۡ وَأَثۡقَالٗا مَّعَ أَثۡقَالِهِمۡ ﴾، بە دڵنیایی قورساییەكانی خۆیان هەڵدەگرن، وێڕای قورساییەكانی خۆیان، قورسایی دیكەش هەڵدەگرن.

ئەمـە كەسـێ بـە ڕواڵـەت تەماشـای بـكات، دەڵـێ: ئـەوەی خـوا لـە پێشـدا لایـبردوە، دوایـی ئیسـپاتی كـردوە، پێشـێ دەفەرمـوێ: هیـچ لـە گوناهەكانیـان هەڵناگـرن، دوایـی دەفەرمـوێ: گوناهـی خۆیـان هەڵدەگـرن و، وێڕای قورسـاییەكانی خۆیان، گوناهو قورسـایی دیكـەش هەڵدەگـرن، یـانی: هـی ئەوانـەی گومڕایـان كـردوون! بـەڵام وەڵامەكـەی ئاوایـە:

(**الحَمْـلُ المَنْفِـيُّ هُـوَ مَـا كَانَ المَقْصُـودُ مِنْـهُ: دَفْـعُ التَّبِعَـةِ عَـنِ الغَـيْرِ وتَبْرِئَتُـهُ مِـن جِنَايَاتِـهِ**)، واتـە: هەڵگرتنێـك كـە لابـردراوە، ئەوەیـە كـە گونـاح لـە كـۆڵ وان بكەنـەوەو، تەبریەیـان بكـەن، گوناهەكانیـان لـێ دوور بخەنـەوە، ئـەوەی لابـراوە ئەوەیـە، بـەڵام ئـەوەی چەسـپێنراوە، بریتیـە لـە بارقورسـكرانی خۆیـان و، زێدەیـی لـە سـزادان دا، نـەك گوناهێـك لـە كـۆڵ شـوێنكەوتووەكانیان بكەنـەوەو لێیـان دووربخەنـەوە، شـوێنكەوتووەكانیش گوناهـی خۆیـان هـەر لـە ئەسـتۆی خۆیانـە،

بەڵام سەرکردەکان، ئەوانەی کە خەڵکیان گومڕا کردوە، گوناهە قورسەکانی خۆیان لە کۆڵ دەنێنن و گوناهی گومڕاکردنی ئەو هەڵخەڵەتاوانەش لە کۆڵ دەنێن، گوناهی هەڵخەڵەتانەکەیان، نەک گوناهەکانیان کە ئەنجامیان دەدەن، هەر کەسە گوناهی خۆی لە ئەستۆی خۆیەتی، وەک خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴿١٨﴾﴾ فاطر، واتە: هیچ بارگرانێک، باری گرانی کەسێکی دیکە هەڵناگرێ، هەرکەسە گوناهی خۆی لە ئەستۆی خۆیەتی، بەڵام بە هۆی ئەوەوە کە گومڕایان کردوون، سزاو گوناهی ئەو گومڕاکردنەش هەڵدەگرن، کەواتە: ئەوەی نەفی کراوە، بریتیە لەوەی گوناهەکان لە کۆڵ هەڵخەڵەتاوەکان بکەنەوە، بەڵام گوناهیان لە کۆڵ ناکرێتەوە، ئەوەش کە چەسپێنراوە، بریتیە لەوەی لەسەر گومڕاکردنی ئەوان سزا دەدرێن و، گوناهی گومڕا کردنەکەیان هەڵدەگرن.

لەو بارەوە ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەریش هەیە ﷺ:

{مَنْ سَنَّ فِي الإِسْلَامِ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا، وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا بَعْدَهُ، مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْءٌ، وَمَنْ سَنَّ فِي الإِسْلَامِ سُنَّةً سَيِّئَةً، كَانَ عَلَيْهِ وِزْرُهَا، وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ بَعْدِهِ، مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْءٌ} (أخرجه الطيالسي: ٦٧٠، وأحمد: ١٩١٧٩، ومسلم: ١٠١٧، والترمذي: ٢٦٧٥، والنسائي: ٢٥٥٤، وابن ماجه: ٢٠٣، وابن حبان: ٣٣٠٨).

واتە: هەر کەسێک لە ئیسلامدا ڕێیەکی باش دابنێ، (سوننەت بە مانای بنچینەو ڕێشکاندن و کارێکی باش دێ)، لە دوای خۆی کاری پێ بکرێ، ئەوە پاداشتی ئەو کار پێکردنەی هەموو ئەوانەی هەیە، (پاداشتی هەموو ئەوانەی کاریان پێکردوە، تاکو ڕۆژی قیامەت)، بێ ئەوەی پاداشتی ئەوانەی کاریان کردوە بەو بنەڕەتەی ئەو دایناوە، کەم بکرێتەوە، هەروەها هەر کەسێک لە ئیسلامدا شتێکی خراپ دابنێ، (دابێکی خراپ، بنچینەیەکی خراپ، عادەتێکی خراپ، شوێنەوارێکی خراپ جێ بهێڵێ)، ئەوە گوناهی خۆیشی لەسەرەو هی هەموو

ئەوانـەش کـە کاریـان بـەو ڕێشـکاندنە خراپـە، بـەو بنەڕەتـە خراپـە کـردوە، بـێ ئـەوەی لـە گوناهـی ئـەوان کـەم بکرێتـەوە، هێنـدەی هەمـووان گوناهـی دەگاتـێ، چونکـە ئـەو هـۆکار بـووە، کـە ئـەو خەڵکـە تووشـی ئـەو خراپـە بـووە، بەهـۆی ئـەو ڕێشـکاندنەو ئـەو ڕێ پێشـاندانەی ئـەوەوە.

ئەمـە وەک ئایەتەکـەی سـوورەتی (**النحـل**)ە، خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ لِيَحْمِلُوٓاْ أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۙ وَمِنْ أَوْزَارِ ٱلَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ أَلَا سَآءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾ ﴾، واتـە: بـا گوناهەکانـی خۆیـان هەڵبگـرن لـە ڕۆژی قیامەتـدا بـە تەواویـی و، لـە گوناهـی ئەوانـەش کـە گومڕایـان دەکـەن بەبـێ زانیاریـی، ئاگاداربـن! ئـەوە خراپتریـن شـتە کـە لـە کۆڵیـان نـاوە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَمِنْ أَوْزَارِ ٱلَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴾، واتـە: لـە گوناهـی گومـڕا کردنەکەیـان، ئەگەرنـا گومـڕا بووەکانیـش، گوناهـی خۆیـان لـە ئەسـتۆی خۆیانـە.

٥)- ﴿ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَمَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴾، لە ڕۆژی هەڵسانەوەش دا، لە ڕۆژی دواییدا لەبارەی ئەوەوە کە هەڵیان دەبەست، لێیان دەپرسرێتەوە، واتە: لەسەری سزا دەدرێن، چونکە کە لێیان پرسرایەوە، وەڵام و بەڵگەیان نیەو، تووشی سزاو جەزرەبە دەبن.

﴿ عَمَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴾، لـە بـارەی ئـەوەوە کـە هەڵیاندەبەسـت لـە دنیـادا بـە نـاوی خـواوە، بۆچـی دەفەرمـوێ: (يَفْتَرُونَ)؟ چونکـە قسـە کـردن لـە کاروبـاری ڕۆژی دوایـی و قیامـەت، لـە ڕاسـتییدا درۆ هەڵبەسـتنە بـە نـاوی خـواوە، قسـە کـردن بەبـێ ڕۆشـنایی وەحیـی، هەرچـی بگوتـرێ، درۆیـەو، قسـە هەڵبەسـتنە بـە نـاوی خـواوە، چونکـە کاروبـاری قیامـەت هەمـووی عایـدی خوایـە ﷻ و پەنهـان و نادیـارەو بەبـێ وەحیـی قسـە لەبـارەوە کـردنی، تفەنـگ بەتاریکاییەوەنانـە.

کورتە باسێک
لە بارەی تاقیکردنەوەی خواوە بۆ بەندەکانی

ئەم کورتە باسە لە سێ تەوەردا دەخەینەڕوو:

تـەوەری یەکـەم: پێناسـەی تاقیکردنـەوە، بوارەکانـی، حەتمیـی بوونـی، حیکمەتـی، هـۆکاری تێـدا کەوتنـی، هـۆکاری تێـدا دەرچوونـی.

تەوەری دووەم: حەوت ڕاستیی گرنگ لە بارەی تاقیکردنەوەوە.

تەوەری سێیەم: سێ ئاگاداریی پێویست لە بارەی تاقیکردنەوەوە.

تەوەری یەکەم: پێناسەی تاقیکردنەوە، بوارەکانی، حەتمیی بوونی، حیکمەتی، هۆکاری تێدا کەوتنی، هۆکاری تێدا دەرچوونی

بڕگەی یەکەم: پێناسـە:

سـێ وشـە هـەن لـە زمانـی عەرەبییـداو لـە بەکارهێنانـی قوڕئانـدا، کـە بریتیـن لـە: (**الإبتِـلاَء، الإفتِتَـان، الإمْتِحَـان**)، خـوا ﷻ ئـەو سـێ وشـەیەی بـە کارهێنـاون بـۆ تاقیکردنـەوە، بـۆ هـەرکام لـە وشـەکان چەنـد نموونەیـەک دێنیـن:

أ)- وشەی (**الإبتِلاء**):

١- خوا لە سووڕەتی (الملك)دا، دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْمَوْتَ وَٱلْحَيَوٰةَ لِيَبْلُوَكُمْ ﴿٢﴾﴾، واتە: خوا ئەو کەسەیە مردن و ژیانی هێناونەدی، تاکو تاقیتان بکاتەوە.

٢- لە سووڕەتی (**البقرة**)دا، دەفەرموێ: ﴿وَإِذِ ٱبْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَـٰتٍ ﴿١٢٤﴾﴾، واتە: یاد بکەوە کاتێک پەروەردگاری ئیبڕاهیم، ئیبڕاهیمی بە چەند وشەیەک، واتە: بە چەند ئەرکێک تاقیکردەوە.

٣- لە سوورەتی (البقرة)دا، دەفەرمویٚ: ﴿ وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ﴿١٥٥﴾ ﴾، واتە: بە دڵنیایی تاقیتان دەکەینەوە، بە بەشیٚک لە ترس و برسیەتیی و لە دەست چوونی ماڵ و سامان و خۆشەویستان و، بەرهەم و میوەجات.

٤- لە سوورەتی (آل عمران)دا دەفەرمویٚ: ﴿ لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ﴿١٨٦﴾ ﴾، واتە: بە دڵنیایی لە سامانتانداو، لە نەفسی خۆشتاندا تاقیدەکرێنەوە.

ڕاغیبی ئەصفەهانیی دەڵێ: (إبتِلاء) بە مانای (إخْتِبَار)ە، تاقیکردنەوە (إبتِلاء)و (إخْتِبَار)ی خوا بۆ بەندەکانی، دوو واتای هەن:

واتای یەکەمیان: بۆ خوای پەروەردگار ناشێ، ئەویش ئەوەیە کەسێك کەسێک تاقیبکاتەوە، بۆ ئەوەی پێی ئاشنا بێ و بیناسێ، کە بە تەئکید خوای پەروەردگار هەموو شتێک دەزانێ و، هەموو کەس دەناسی.

واتای دووەمیان: ئەوەیە کە خوا ﷻ مرۆڤ تاقیدەکاتەوە تاکو هەرچی لە سینەیداو لە هەناویدا هەیە بیخاتە گۆڕێ، لەسەر ئەرزی واقیع بناسرێ، ئەوەیان شتێکی ئاساییە، خوا مرۆڤەکان تاقیدەکاتەوە، تاکو هی بن بەڕێیان بێتە سەر بەڕێ، هی نێو هەناویان بێتە دەرێ.

ب)- وشەی (الإفتِتان) کە بە وشەی (فِتْنَة) لە قورئاندا زۆر هاتوە، وشەی (فِتْنَة)ش لە ئەصڵی زمانی عەرەبییدا بەوە دەگوترێ:

بابای زێڕینگر زێڕەکەی خۆی یاخود زیوەکەی، یاخود کانزایەکەی خۆی قاڵ بکاتەوە لەسەر ئاگر، تاکو ئەگەر کانزایەکی نامۆی ڕەگەڵ تێکەڵ بووبێ، دەرکەوێ، بۆیە کوردەواریی خۆمان دەڵێن: (زێڕی سوور، یان زێڕی پاک لە ئاگر ناترسێ)، زێڕ هەرچەند سووری بکەیەوەو قاڵی بکەیەوە، لەبەر ئەوەی زێڕی پاکە، کانزای دیکەی لەگەڵ تێکەڵ نەکراوە، وەک فافۆن و تەنەکە، کەم ناکات.

دوو نموونەش بۆ وشەی (فتنة) لە قورئان دا دێنینەوە:

١- لە سووڕەتی (**العنكبوت**)دا کە ئێستا خەریک تەفسیر کردننی، خوا دەفەرمویٚ: ﴿ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓا۟ أَن يَقُولُوٓا۟ ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ ﴾، واته: ئایا خەڵک پێیان وایە وازیان لێ بهێندرێ کە بڵێن: بڕوامان هێناو (**إفتِتان**) نەکرێن؟ واتە: تاقی نەکرێنەوە؟

٢- هەر لە سووڕەتی (**العنكبوت**) دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴿٣﴾ ﴾ ، واتە: بەدڵنیایی ئەوانەی پێش ئەوانمان تاقیکردنەوە.

وشـەی (**فِتْنَـة**)ش لـە قورئانـدا زۆر هاتـوە، ئێمـە تەنیـا مەبەسـتمان ئـەوە بـوو، وەک چـۆن وشـەی (**إبتِـلاء**) لـە قورئانـدا هاتـوە، وشـەی (**إفتِتان**)یـش هاتـوە.

ج- وشەی سێیەم (**الإمتِحَان**)، کە بە تێگەیشتن و سەرنجدانی من، تەنیا دووجاران لە قورئاندا هاتوە، جارێک بۆ پیاوان، جارێک بۆ ئافرەتان:

١- لە سووڕەتی (**الحجرات**)دا بۆ پیاوان هاتوە، لە بارەی ئەوانەوە کە خوای بەرز دەفەرموێ: ﴿ أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱمْتَحَنَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ ﴿٣﴾ ﴾، واتە: ئەوانەی کە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ دەنگی خۆیان نزم دەکەنەوەو کپ دەکەن، لە کاتێک دا قسەی لەگەڵ دەکەن، وەک ئەدەب و ڕێز، ئەوانە خوا دڵی تاقیکردوونەوەو لە بێژینگی داون، تاکو تەقوا بچێتە نێویان.

٢- جاری دووەمی هاتنی وشەی (**إمتِحَان**) بە مانای تاقیکردنەوە، ئەوەیە کە خوای بەرزو بێوێنە لە سووڕەتی (**المُمْتَحِنَة**)دا، بۆ ئافرەتان بەکاری هێناوە، دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِذَا جَآءَكُمُ ٱلْمُؤْمِنَـٰتُ مُهَـٰجِرَٰتٍ فَٱمْتَحِنُوهُنَّ ۖ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَـٰنِهِنَّ ﴿١٠﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! هەر کاتێک ئافرەتانی بڕواداری کۆچکەر هاتن بۆ لاتان، تاقییان بکەنەوە، خواش بە ئیمانەکەیان ئاگادارترە.

کەواتـە: وشـەکانی: (**إمتِحَـان**)، (**إبتِـلاء**)، (**إفتِتان**)بـە مانـای تاقیکردنـەوەو جەڕبانـدن و، دەرخسـتنی ماهیـەت و جەوهـەری ئەو کەسـەن، کە تاقـی دەکرێتـەوەو دەجەڕبێنرێ.

بڕگەی دووەم: بوارەكانی تێدا تاقیكردنەوە:

بە كورتیی دەڵێین: بوارەكانی تێدا تاقیكرانەوەی بڕواداران بریتین لە هەموو بوارەكانی ژیان و گوزەران، با سەرنج بدەین:

١- وەک لە سووڕەتی (**البقرة**)دا دەفەرمویٚ: ﴿ وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ۗ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ ﴾، واتە: بە تەئكید تاقیتان دەكەینەوە، بە شتێک لە ترس و برسیەتیی و كەمیی ماڵ و سامان و، نەفسەكان (مردنی عەزیزو خۆشەویستان) و، بەرهەمەكان، موژدەش بدە بە ئارامگران، ئەوانەی كە بەڵایان تووش بوو دەڵێن: ئێمە هی خواین و بۆ لای خواش دەگەڕێینەوە.

كەواتە: بە هەموو جۆرەكانی تاقیكردنەوە، خوا بڕواداران تاقی دەكاتەوە.

٢- هەروەها لە سووڕەتی (**آل عمران**)دا دەفەرمویٚ:﴿ لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ﴿١٨٦﴾ ﴾، واتە: بە دڵنیایی تاقی دەكرێنەوە لە ماڵ و سامانەكانتان و، لە نەفسی خۆشتاندا، واتە: هەم ماڵ و سامانتان دەكەوێتە مەترسیی، هەم خۆشتان دەكەونە بەر مەترسیی.

٣- لە سووڕەتی (**البقرة**) خوا دەفەرمویٚ: ﴿ وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ ﴿١٢٤﴾ ﴾، واتە: یاد بكەوە! كاتێک پەروەردگاری ئیبڕاهیم، ئیبڕاهیمی بە چەند وشەیەک، (بە چەند ئەركێک، نەک بە یەک و دووان، بە زۆر ئەركان) تاقیكردەوە، لە هەمووشیان دەرچوو، ئنجا بە كەڵكی پێشەوایەتیی هات: ﴿ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ﴿١٢٤﴾ ﴾**البقرة**، (خوا) فەرمووی: دەتكەمە پێشەوا بۆ خەڵک، دەبێ لە تاقیكردنەوەكان دەربچی، لە كڵ دەربچی، دەبێ ساغ بیەوەو خڵتەت پێوە نەمێنێ، ئنجا بە كەڵكی پێشەوایەتیی دێی، بە كەڵكی ئەوە دێی خوا ﷻ بتكاتە سەرمەشق بۆ خەڵك بەگشتیی و ئەهلی ئیمان، بەتایبەت.

بڕگەی سێیەم: تاقیکردنەوەی خوا بۆ بەندەکانی، بڕیارێکی حەتمیی خوایە:

بەمسۆگەریی دوای ئەوەی مرۆڤەکان ئیعلانی ئیمان دەکەن، خوا تاقییان دەکاتەوە، وەک ئایەتەکەی سوورەتی (**العنكبوت**) دەفەرموێ: ﴿ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتۡرَكُوٓاْ أَن يَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا وَهُمۡ لَا يُفۡتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدۡ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۖ فَلَيَعۡلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَلَيَعۡلَمَنَّ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٣﴾ ﴾.

کەواتە تاقیکردنەوەکە حەتمییە.

یان کە دەفەرموێ: ﴿ أَمۡ حَسِبۡتُمۡ أَن تَدۡخُلُواْ ٱلۡجَنَّةَ وَلَمَّا يَأۡتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوۡاْ مِن قَبۡلِكُمۖ مَّسَّتۡهُمُ ٱلۡبَأۡسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلۡزِلُواْ حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصۡرُ ٱللَّهِۗ أَلَآ إِنَّ نَصۡرَ ٱللَّهِ قَرِيبٞ ﴿٢١٤﴾ ﴾البقرة، واتە: ئایا پێتان وابوو بچنە بەهەشت، بەر لەوەی ئەوەتان بەسەربێ کە بەسەر ئەوانی پێش ئێوە هات، کە ناڕەحەتیی و نەخۆشیی و ئازاریان تووش بوو، هەتا ڕاددەیەک کە پێغەمبەر ﷺو ئەوانەی لە خزمەتی دابوون، گوتیان: کەنگێ یارمەتی خوا دێ؟ ئاگاداربن! یارمەرتی خوا نزیکە.

بڕگەی چوارەم: حیکمەت و ئامانجی تاقیکردنەوە:

حیکمەت و ئامانجی تاقیکردنەوە، ئەوەیە کە خوا ڕایگەیاندوە: ﴿ فَلَيَعۡلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَلَيَعۡلَمَنَّ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٣﴾ ﴾**العنكبوت**، واتە: بە دڵنیایی خوا لە ئەنجامی تاقیکردنەوەی دا بۆ بەندەکانی، ئەوانەی ڕاست دەکەن دەیانزانێ و، درۆزنەکانیش دەزانێ.

هەروەرها لە سوورەتی (**آل عمران**)دا دەفەرموێ: ﴿ مَّا كَانَ ٱللَّهُ لِيَذَرَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ عَلَىٰ مَآ أَنتُمۡ عَلَيۡهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ ٱلۡخَبِيثَ مِنَ ٱلطَّيِّبِۗ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُطۡلِعَكُمۡ عَلَى ٱلۡغَيۡبِ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَجۡتَبِي مِن رُّسُلِهِۦ مَن يَشَآءُۖ فَـَٔامِنُواْ بِٱللَّهِ وَرُسُلِهِۦۚ وَإِن تُؤۡمِنُواْ وَتَتَّقُواْ فَلَكُمۡ أَجۡرٌ عَظِيمٞ ﴿١٧٩﴾ ﴾، واتە: خوا عادەتی وا نیە لە بڕواداران بگەڕێ، وەک ئەو حاڵەی ئێوە ئێستا لە سەرینی، (کە وەک ماش و برنج تێکەڵن، لەگەڵ دڵنەخۆش و دەغەڵەکان

دا)، بەڵكو تاقیتان دەكاتەوە تاكو پیس لە پاك جیادەكاتەوە، كەواتە: حیكمەتی تاقیكردنەوەو ئامانجەكەی بریتیە لەوەی پاك و پیس لێك هەڵباوێردرێن، كاو دانی مسوڵمانان لێك جیابكرێنەوە.

بڕگەی پێنجەم: هۆكارەكانی كەوتن لە تاقیكردنەوەدا:

مرۆڤ بۆچی و، بە چی لە تاقیكردنەوەی خوادا دەكەوێ؟ لە ڕاستییدا بە هۆی سەرپێچیی لە فەرمانی خواو، بە هۆی زاڵبوونی خۆشەویستیی دنیا بەسەریدا، وەك لەو ئایەتەی سووڕەتی (**آل عمران**)دا زۆر دیارە كە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُۥٓ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِۦ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَـٰزَعْتُمْ فِى ٱلْأَمْرِ وَعَصَيْتُم مِّنۢ بَعْدِ مَآ أَرَىٰكُم مَّا تُحِبُّونَ ۚ مِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلْـَٔاخِرَةَ ۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ ﴿١٥٢﴾ ﴾، واتە: خوا بەڵێنی خۆی لەگەڵ ئێوەدا ڕاست بردە سەر (كە فەرمووی: سەرتان دەخەم، بەڵێنی خۆی لەگەڵ ئێوەدا ڕاست بردە سەر)، هەتا كاتێك كە ئێوە بێهێز بوون و، لە نێو خۆتاندا ناكۆك بوون و، سەرپێچییتان كرد (لە فەرمانی پێغەمبەر ﷺ) دوای ئەوەی شتێكی پێشاندان كە حەزتان لێ دەكرد، (دەستكەوتی جەنگ)، هەتانبوو دنیای دەویست و هەتانبوو دواڕۆژی دەویست، دوایی خوا ئێوەی لەوان لادا، تاكو تاقیتان بكاتەوە...

یانی: زاڵبوونی خۆشەویستیی دنیا بەسەر خۆشەویستیی دواڕۆژدا لە هەندێكتاندا، هۆی ئەوە بوو كە فەرمانی پێغەمبەرتان ﷺ شكاند، لە ئەنجامی ئەوەشدا لە نێو خۆتاندا ناكۆك بوون، لە ئەنجامی ئەوەشدا بێهێزیی و فەشەل ڕووی تێكردن، كەواتە: هۆكاری كەوتن لە تاقیكردنەوەی خوادا، بێهێزیی ئیمان و، زاڵبوونی خۆشەویستیی دنیایە.

بڕگەی شەشەم و كۆتایی: هۆكاری دەرچوون لە تاقیكردنەوەدا:

هۆكاری دەرچوونیش لە تاقیكردنەوەی خوا، ئەوەیە كە ئینسان ئیمانەكەی باش بێ، پەیوەندیی لەگەڵ خوادا توندو تۆڵ و گەرم و گوڕ بێ، ئەوكاتە پیلانی

دوژمنـان، نارەحەتییەکانـی کـە دێنـە ڕێـی، زەفـەری پـێ نابـەن، وەک دەفەرمـوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ عَلَيۡكُمۡ أَنفُسَكُمۡۖ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا ٱهۡتَدَيۡتُمۡ ﴿١٠٥﴾ ﴾**المائـدة**، واتـە: ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! وریـای خۆتـان بـن، ئەوانـەی کـە گومـڕا بـوون زیانتـان لێنـادەن، ئەگـەر ئێـوە ڕێـی ڕاسـت بگـرن، ئەگـەر ئێـوە ڕێـی ڕاسـت گرتووبـن و پابەندبـن بـە شـەریعەتیی خـواوە.

یـانی: ئیمانێکـی باشـتان هەبـێ، عیبادەتێکـی باشـتان هەبێ، ڕەوشـتێکی پەسـندتان هەبـێ، سـیفەتە بەرزەکانتـان هەبـن و، سـەبرو تەقـواو ڕاوەسـتاویی و دامەزراویـی، ئەوکاتـە دوژمنـان و ناحەزانتـان زەفەرتـان پـێ نابـەن.

هـەروەک لـە سـووڕەتی (**آل عمـران**)دا، دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِن تَصۡبِرُواْ وَتَتَّقُواْ لَا يَضُرُّكُمۡ كَيۡدُهُمۡ شَيۡـًٔاۗ ﴿١٢٠﴾ ﴾، واتـە: ئەگـەر ئێـوە خۆڕابگـرن و پارێـز بکـەن، پیلانـی ئـەوان هیـچ زیانێکتـان لێنـادات، کەواتـە: هـۆی دەرچـوون لـە تاقیکردنـەوەی خـوا، بریتیـە لـە: ئیمانـی بـاش، تەقـوای بـاش، خۆڕاگریـی، هـەروەک لـە سـووڕەتی (**البقـرة**)دا دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱلصَّٰبِرِينَ فِي ٱلۡبَأۡسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَحِينَ ٱلۡبَأۡسِۗ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾ ﴾، واتـە: خۆڕاگـران لـە کاتـی سـەختییدا، لـە کاتـی ناخۆشـیی و نەخۆشـیی و هەژاریـی و نەداریـی داو، لـە کاتـی دەردو مەینەتـی داو، لە کاتـی ڕووبـەڕوو بوونـەوەو جەنگـدا، (ئەوانـەی خۆڕادەگـرن لـەو سـێ حاڵەتانـەدا)، ئـا ئەوانـە ڕاسـت دەکـەن و ئـا ئەوانـەن پارێـزکاران.

خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی ئێمـە لـەو کەسانە بگێـڕێ، کـە لـە تاقیکردنەوەی خـوا ﷻ لـە ژیانـی دنیـادا سـەربەرزانە دەردەچن، بـە هـۆی ئیمانـی پتـەوو، خۆڕاگریی و پارێزکاریـی و ڕازانـەوە بـەو سـیفەتە بەرزانـەوە، کـە دەسـتەبەرکەری دەرچوونـی مرۆڤـن لـە تاقیکردنـەوەی خوا.

تەوەری دووەم : حەوت ڕاستیی گرنگ
لە بارەی تاقیکردنەوەی خواوە بۆ بەندەکانی

ئەمیش لە حەوت بڕگەدا شی دەکەینەوە:

١- خوا ﷻ ئینسانی بۆ بەندایەتییکردن خوڵقاندوەو، بەندایەتیی ئینسانیش بۆ خوا لەمیانی تاقیکردنەوەیدا دەبێ، ئەم ڕاستییە، ڕاستییەکی یەکجار گەورەو گرنگە، ئەگەر نەڵێین گەورەترین ڕاستییە لە ژیانی مرۆڤدا، کە خوا مرۆڤی بۆ بەندایەتییکردن بۆ خۆی هێناوەتە دی، بەندایەتییەکەشی لە میانی تاقیکردنەوەیدا بەرجەستە دەبێ، وەک خوا ﷻ لە سوورەتی (**الذاريات**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ ﴾، واتە: جندو مرۆڤم تەنیا بۆ ئەوە دروستکردوون و، بەندایەتییم بۆ بکەن، بمپەرستن.

هەڵبەتە بەندایەتیی جندو مرۆڤ بۆ خوا ﷻ، وەنەبێ ئامانجێک بۆ خوا بێنێتە دی، بەڵام ئامانجی خۆیان دێنێتەدی، خوا ﷻ بۆیە بەندایەتییکردن بۆ خۆی لەسەر مرۆڤ و جند، پێویست کردوە، چونکە بەوە بەختەوەر دەبن و ئەوە مایەی سەرفرازییانەو، مایەی ئازادیی و ئازاییانە لە دنیاداو، مایەی سەرفرازیی و ڕووسوورییانە لە دواڕۆژدا، ئەگەرنا خوا ﷻ یەکێک لە سیفەتەکانی بریتیە لەوە کە بێنیازە لە دروستکراوەکانی: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِىٌّ عَنِ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٦﴾ ﴾**العنكبوت**.

ناگونجێ خوا ﷻ پێویستیی بە جگە لە خۆی بێ، بەڵام ئەوە مرۆڤەکانن پێویستییان بەوە هەیە کە بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، بۆ ئەوەی تووشی کۆیلایەتیی و ژێردەستەیی و زەبوونیی بۆ مرۆڤێکی وەک خۆیان، یان شتێکی دیکەی لە خوار مرۆڤیشەوە نەبن، وەک پارەو سامان، هەواو ئارەزوو، حیزب و ڕژێم، دارو بەرد،

خۆرو مانگ و ئەستێرەو...هتد، ئنجا ئەوە کە خوا ﷻ مرۆڤی بۆیە هێناوەتە دی، تاکو تاقیبکاتەوە لە زۆرێک لە سوورەتەکانی قورئاندا ڕاگەیەندراوە، بە ڕاشکاویی، بۆ وێنە: لە سوورەتی (**الإنسان**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾﴾، واتە: بە دڵنیایی ئێمە مرۆڤمان لە تۆرەمەیەکی تێکەڵ، (نوتفەیەکی تێکەڵ) دروستکردوە، ئنجا لەبەر ئەوەی تاقیدەکەینەوە، بۆیە گێڕاومانە بە بینەرو بیسەر، (هەستەوەرەکانمان پێداون) و، ئێمە ڕێی ڕاستمان پێشانداوە، ئنجا سوپاسگوزار دەبێ یاخود سپڵە.

٢- سروشتی ئیسلامیش تاقیکردنەوەی مرۆڤ دەکاتە شتێکی حەتمیی، ئیسلامێک کە خوا ﷻ بە تاکە بەرنامەی پەسندکراوی خۆی داناوە، بۆ ژیان و گوزەرانی ئینسان و، جگە لە ئیسلامی لە قورئان و سوننەتدا، خوا لە مرۆڤەکان قبووڵ ناکات، بیکەنە بەرنامەی ژیانیان، وەک دەفەرموێ: ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا ﴿٣﴾﴾**المائدة**، واتە: ئەمڕۆ ئایینەکەتانم بۆ تەواوکردن و، چاکەی خۆمم بە تەواویی لەگەڵدا کردوون، ئیسلامیشم بە بەرنامەی ژیان بۆ پەسەند کردوون، کە دیارە ئەم ئایەتە موبارەکە لە حەجی ماڵئاوایی (**حَجَّةُ الوداع**)دا بۆ سەر دڵی پێغەمبەری سەروەرمان ﷺ دابەزی، وەك لە (صحيح البخاري)دا[1] هاتووە.

هەروەها لە سوورەتی (**آل عمران**)دا دەفەرموێ: ﴿وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٨٥﴾﴾، واتە: هەر کەسێک جگە لە ئیسلام بەرنامەیەکی دیکە بخوازێ، لێی وەرناگیرێ و، ئەو لە دواڕۆژیش دا لە زیانبارانە.

لێی قبووڵ ناکرێ بەوواتایە نیە کە ڕێگای نادرێ جگە لە ئیسلام بکاتە بەرنامە، وەک ڕێپێدران ڕێی پێ دەدرێ، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ﴿٦﴾﴾**الكافرون**، هەروەها دەفەرموێ: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ ﴿٢٥٦﴾﴾**البقرة**،

---

(١) كِتَابُ: الاعْتِصَامِ بِالْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ، برقم: ٧٢٦٨

بەڵام بەو واتایە دێ کە لە دوارۆژدا لێی قبووڵ ناکرێ، ئەگەر بە دوای جگە لە ئیسلام کەوتبێ لە ژیانی دنیای دا، ئنجا ئیسلامیش کە خوا کردوویەتی بە ئایین و بەرنامەیەکی تێرو تەواو، جگە لە ئیسلامیش خوا لە مرۆڤەکان قبووڵ ناکات، ئەو ئیسلامە بە کەمتر لە حوکمڕانیی و باڵادەستیی ڕازی نابێ، وەک خوا لە سووڕەتی (**التوبة**)دا دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ ٣٣ ﴾، واتە: خوا ئەو زاتەیە کە پێغەمبەری خۆی بە ڕێنمایی و بە بەرنامەی هەقەوە ناردوە، تاکو بەسەر تێکڕای بەرنامەکاندا باڵادەستی بکات، واتە: ئیسلام هاتوە حوکمڕان بێ، ئیسلام هاتوە سایەو سێبەر بێ، ئنجا ئیسلامێکی ئاوا، کەسانێک شوێنی بکەون بە تەئکید ئەو کەسانە لەگەڵ ئەو سیستەمە تاغووتیی و خۆسەپێنانەدا کە هەڵقوڵاوی ئارەزوو و بۆچوونەکانی مرۆڤن، تێکدەگیرێ، بەرژەوەندیی ناشەرعیی ڕژێمە خۆسەپێنەکان، لەگەڵ ئازادیی ئەو مرۆڤانەدا کە دەیانەوێ بەو شێوەیە بژین، خوا بۆی دیاریی کردوون، تێکدەگیرێ، سەرەنجام مرۆڤ تووشی سەختیی و ناڕەحەتیی و، هەورازو نشێوو، تاڵیی و سوێریی دەبێ.

٣- سروشتی ئەهلی کوفریش هۆکارێکی گرنگی تاقیکردنەوەی مسوڵمانانە، ئەگەر تەماشای قورئان بکەین، هەمیشە سەرانی ئەهلی کوفر، کە لە خۆ بەزلگران و خۆ سەپێنان و، خۆشگوزەرانان و چەواشەکاراندا بەرجەستە بوون، سەرانی ئەهلی کوفر هەمیشە لەگەڵ پێغەمبەراندا (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ والسَّلَامُ**) تێکگیراون، لەبەرچی؟

أ- لەبەرئەوەی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ والسَّلَامُ**) هاتوون ژیانێکی ڕەببانییانە بەرقەرار بکەن لەسەر زەوی، بەڵام ئەوان چاویان لە ژیانی شەیتانییانەی تاغووتانە بووە.

ب- پێغەمبەران هاتوون مرۆڤەکان هەموویان یەکسان بکەن، هەموویان پێکەوە تەبابن، بەندەی خوا بن، بەڵام تاغووت و ڕژێمە خۆسەپێنەکان ویستوویانەو، دەیانەوێ: خەڵک هەمووی کۆیلەو، خزمەتکارو بندەستی ئەوان بێ.

جـ- پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَة والسَّلاَم**) هاتوون دادگەریی بچەسپێ، بەڵام ئەوان چاویان لە ستەم و چەوسانەوە بووە.

د- پێغەمبەران هاتوون نازو نیعمەتەکانی خوا بە یەکسانیی بۆ مرۆڤەکان دەستەبەر بکرێن، بەڵام ئەوان چاویان لە گەندەڵیی و قۆرخکاریی و دەست بەسەرداگرتنی موڵک و ماڵی خەڵکی بووە، لە ئەنجامی ئەوەدا بە تەئکید تێکگیران دروست دەبێ.

با تەماشای چەند ئایەتێک بکەین، بۆ وێنە:

یەک: خوا لە سوورەتی (**الزخرف**)دا دەفەرمووێ: ﴿وَكَذَٰلِكَ مَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِى قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَآ إِنَّا وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا عَلَىٰٓ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم مُّقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾﴾، واتە: هەر بەو شێوەیە لە پێش تۆدا لە هیچ ئاوەدانییەکدا، هیچ ترسێنەرو هۆشیارکەرەوەیەکمان نەناردوە، مەگەر خۆشگوزەرانەکانی ئەو ئاوەدانییە گوتوویانە: ئێمە باب و باپیرانمان لەسەر ڕێبازێک بینیوەو، ئێمە بە شوێنەواری ئەواندا دەڕۆین.

دوو: هەروەها لە سوورەتی (**البقرة**)دا خوا دەفەرمووێ: ﴿وَلَا يَزَالُونَ يُقَٰتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ ٱسْتَطَٰعُوا۟ ﴿٢١٧﴾﴾، واتە: ئەهلی کوفر بەردەوام لە دژتان دەجەنگن، تاکو ئەگەر بتوانن لە ئایینەکەتان هەڵتانگێڕنەوە.

سێ: هەروەها هەر لە سوورەتی (**البقرة**)دا، خوا دەفەرمووێ: ﴿وَلَن تَرْضَىٰ عَنكَ ٱلْيَهُودُ وَلَا ٱلنَّصَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ﴿١٢٠﴾﴾، واتە: جوولەکەو نەصرانییەکان لێت ڕازی نابن، تاکو شوێن ڕێبازی ئەوان نەکەوی.

کەواتە: نابێ هیچکەس لە مسوڵمانان خەیاڵی وابێ کە دەتوانێ مسوڵمانێکی سەلامەت و، بێ بەڵاو گرفتبێ، لە حاڵێکدا کە چەندان تاغووتی ملهوڕ لەسەر زەوی، خۆیان لە خەڵک کردۆتە پەروەردگارو پەرستراوو، تەراتێن لە زەوی دا دەکەن و، گەمەو یاریی بە چارەنووس و خێرو بێری سەدان بەڵکو ملیاران خەڵک دەکەن، ئنجا بە تەئکید کەسانێک بیانەوێ بە مسوڵمانەتیی بژین،

لەگەڵ ئەو تاغووت و دیکتاتۆرە ملهوڕانەدا، تێکدەگیرێن کە وەک گوتم: چاویان لە ستەم و بێ دادیی و خۆسەپاندنە.

٤- ڕاستیی چوارەم ئەوەیە کە سروشتی مرۆڤیش، تاقیکردنەوەی مرۆڤ پێویست دەکات، یانی: ئینسان لەم گەردوونەدا خاوەنی کەسایەتیی و سروشتێکی تایبەتی ناوازەیە، کە خوای کاربەجێ ﷻ بە مەبەستی گونجانی بۆ تاقیکردنەوە، سروشتی ئینسانی وا هەڵخستوە، مرۆڤ لە نێو هەموو دروستکراوەکانی خوادا، دەتوانێ زۆر بەرزبێتەوە، بە بەندایەتیی بۆ خواو، خۆ وەنیزیکخستن لە خواو، خۆ ڕازاندنەوە بە سیفەتە بەرزەکان و بەها پەسندەکان، هەروەک دەشتوانێ زۆر نزم بێتەوە، بە دوورکەوتنەوە لە خواو، نیزیک کەوتنەوە لە شەیتان و، خۆ پیس و پۆخڵ کردن، وەک خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿كَلَّآ إِنَّ كِتَٰبَ ٱلْفُجَّارِ لَفِى سِجِّينٍ ﴿٧﴾ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا سِجِّينٌ ﴿٨﴾ كِتَٰبٌ مَّرْقُومٌ ﴿٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٠﴾ ٱلَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ ٱلدِّينِ ﴿١١﴾﴾ **المطففين**.

واتە: لیستی کردەوەی تاوانباران لە (سِجِّينٍ)ە، دەزانی (سِجِّينٍ) چییە؟ کتێبێکی نووسراوە، سزای سەخت لەو ڕۆژەدا بۆ بە درۆدانەران، ئەوانەی ڕۆژی سزا و پاداشت بە درۆ دادەنێن.

دوایی خوا ﷻ لە درێژەی ئایەتەکاندا دەفەرموێ: ئەوانە کەسانێکن دەچنە دۆزەخەوە، بەڵام دوایی لە سیاقی هەمان ئەو ئایەتانەدا دەفەرموێ: ﴿كَلَّآ إِنَّ كِتَٰبَ ٱلْأَبْرَارِ لَفِى عِلِّيِّينَ ﴿١٨﴾﴾ **المطففين**، واتە: نەخێر وانیە، وەک ئێوە دەڵێن، لیستی چاکەکاران لە (عِلِّيِّينَ)ە، ئنجا ئەگەر (سِجِّينٍ) زۆر نزمە، (عِلِّيِّينَ)یش زۆر بەرزە.

کەواتە: مرۆڤ دەتوانێ زۆر بەرزبێ و، دەشتوانێ زۆر نزم بێ، هەر بە ویست و خواستی ئازادانەی خۆی، وەک لە سوورەتی (**الشمس**)دا دەفەرموێ: ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّىٰهَا ﴿٧﴾ فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَىٰهَا ﴿٨﴾ قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّىٰهَا ﴿٩﴾ وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّىٰهَا ﴿١٠﴾﴾، واتە: سوێند بە نەفس و بەوەی کە نەفسی ڕێکخستوە. گوناهکاریی و پارێزکاریی فێر کردوە. بە دڵنیایی سەرفرازە ئەو کەسەی خۆی پاک و چاک

کـردوه، هەروەهـا بێگومـان پەشـێمانەو بەدبەختـە ئـەو کەسـەی نەفسـی خـۆی لـە بـن چڵکـی گوناهانـدا، ون کـردوه.

سروشـتی مـرۆڤ وەک گوتمـان: لەبـەر ئـەوەی هـەم پاڵنـەری چاکەکاریـی، هـەم پاڵنـەری خراپەکاریـی تێدایـەو، خـوا وای هەڵخسـتوە: بتوانـێ بـەرز بـێ و نـزم بـێ، بـە پێچەوانـەی دروسـتکراوەکانی دیکـەوە، کـە فریشـتە هـەر فریشـتەن، ئـاژەڵ هـەر ئاژەڵـن، دڕنـدە هـەر دڕنـدەن، ماددەی بـێ ژیـان هـەر ماددەی بـێ ژیانـە، ڕووەک هـەر ڕووەکـە، بـەڵام لـەو نێوانـەدا مـرۆڤ -هەڵبەتـە جندیـش- دەتوانـن چـاک بـن و خـراپ بـن، بەرزبنـەوەو نـزم بنـەوە.

٥- ئینسانی مسوڵمان و کۆمەڵی مسوڵمان و کۆمەڵگای مسوڵمان، بەبێ تاقیکردنەوەو، بەبێ بڕینی سەختیی و دژوارییەکان، پوخت و کامڵ نابن، هەمیشە ئینسان لە ئەنجامی تاقیکردنەوەکاندا، لە ئەنجامی بڕینی سەختیی و دژوارییەکان و هەورازو نشێوەکاندا، زیاتر خۆی دەناسێ، پوخت و کامڵ دەبێ.

أ- وەک خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿وَلِيَبْتَلِيَ ٱللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ ﴿١٥٤﴾﴾ **آل عمران**، واتە: بۆ ئەوەش خوا ﷻ بەو شێوەیە هێنایە پێش (کە لە جەنگی ئوحوددا لە ئەنجامی سەرپێچییکردن لە فەرمانی پێغەمبەر ﷺ، تێشکان)، تاکو خوا ئەوەی لە سینەکانتاندا هەیە، تاقی بکاتەوەو، ئەوەی کە لە دڵەکانتاندا هەیە پاڵفتەی بکات.

کەواتـە: لـە ئەنجامـی ناڕەحەتییەکانـدا، ئینسـان پاڵفتـە دەبـێ و، خڵتـەو خاڵـی پێـوە نامێنـێ.

ب- هەروەها هەر لە سووڕەتی (**آل عمران**)دا خوا دەفەرموێ:

﴿إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ ٱلْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُۥ ۚ وَتِلْكَ ٱلْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ ٱلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَآءَ ۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٤٠﴾

﴿ وَلِيُمَحِّصَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَيَمْحَقَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿١٤١﴾ ﴾، واتە: ئەگەر برینێکتان تێبوە، خەڵکەکەی دوژمنانیشتان، بەرانبەرەکانیشتان بە هەمان شێوە برینیان تێبووە، ئەو ڕۆژانەش دەستاو دەستیان پێ دەکەین لە نێوان خەڵکداو، (بۆ ئەوەش خوا ﷻ ئەو ناڕەحەتییانەتان بۆ دێنێتە پێش) تاکو ئیمانداران بزانێ و، شەهیدان لە نێوتاندا هەڵبژێرێ، خواش ستەمکارانی خۆشناوێن و، بۆ ئەوەش کە ئیمانداران بپاڵێوێ و پاڵفتە بکات، هەروەها کافرەکان خەفەو بێدەستەڵات بکات (کە نەتوانن ئەهلی ئیمان بچەوسێننەوە).

٦- یاسای خوا وایە کە هەتا مسوڵمانان قۆناغی تاقیکردنەوە نەبڕن و ساغ نەبنەوە، نایانباتە قۆناغی باڵادەستیی و حوکمڕانییەوە، سوننەتی خوا وایە، کە دەبێ مسوڵمانان بە ناڕەحەتییەکاندا بڕۆن، هەورازو نشێوەکان ببڕن، پوختە بن و پێبگەن، ئنجا بە کەڵکی ئەوە دێن، خوا باڵادەستیان بکات لە زەوی داو، جڵەوی بەڕێوەبردنی کاروباری وڵاتیان بخاتە دەست.

وەک لە سوورەتی (**الأنفال**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱذْكُرُوٓاْ إِذْ أَنتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعَفُونَ فِى ٱلْأَرْضِ تَخَافُونَ أَن يَتَخَطَّفَكُمُ ٱلنَّاسُ فَـَٔاوَىٰكُمْ وَأَيَّدَكُم بِنَصْرِهِۦ وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾ ﴾، واتە: یادی ئەو کاتە بکەنەوە! کاتێک ئێوە چەوسێنراوە بوون و کەم بوون لە زەوییدا، دەترسان کە خەڵک بتانڕفێنێ، بەڵام خوا ئێوەی پەناداو، بە یارمەتیی خۆی ئێوەی بەهێز کردو، لە بژێوە پاک و چاکەکان بە ئێوەی بەخشیی، بەڵکو سوپاسگوزاریی بکەن.

ب- هەروەها خوا ﷻ لە بارەی ئیبراهیمەوە ﷺ دەفەرموێ: ﴿ وَإِذِ ٱبْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِۦمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِى قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٢٤﴾ ﴾**البقرة**، واتە: یاد بکەوە! کاتێک پەروەردگاری ئیبراهیم، ئیبراهیمی بە چەند وشەیەک، (بە چەند ئەرکێک)، تاقیکردەوە، تەواوی کردن، (هەمووی جێبەجێ کردن)، ئنجا خوا فەرمووی: من گێڕەری تۆم بە پێشەوا بۆ خەڵک، گوتی: ئەدی لە وەچەکەم؟ (خوا) فەرمووی: ستەمکاران پەیمانی من نایانگرێتەوە.

واتـە: لـە وەچەكـەت ئەوانـەی لەسـەر ڕێـی تـۆ بـڕۆن، خـوا پەرسـت و ڕێـک و ڕاسـت بـن، ئەوانـەش ئـەو بەڵێنـەی بـە تـۆ دراوە، ئەوانیـش دەگرێتـەوە، بـەڵام كەسـانێ سـتەمكارو لارو لادەرو تاوانباربـن، بـا وەچـەی تـۆش بـن، ئـەو بەڵێـن و موژدەیـە نایانگرێتـەوە، كەواتـە: ئیبراهیـم ﷺ دوای ئـەوەی ئەركەكانـی جێبەجـێ كـردن و، لـە تاقیكردنەوەكانـدا دەرچـوو، ئنجـا بـە كەڵكـی ئـەوە هـات خـوا بیكاتـە پێشـەوا بـۆ خەڵكـی.

٧- تاقیكردنەوەی مسوڵمانان لە سایەی شوومی جیهانگیریی (عَوْلَمَة): (Globalization) دا، یەكجار قورس و سەختەو، پێویستە خۆیانی بۆ ساز بكەن، ڕاستییەكەی لەم ڕۆژگاری ئێستاماندا، كە بە داخەوە ئەهلی كوفر حوكمڕانی زەویین بە قیادەی ئەمریكاو، لەو لاشەوە ڕووسیاو چین، پاشان دەوڵەتانی ئەورووپایی، هەركەسە لە قەدەر خۆی، كە هەموویان ئەهلی كوفرن، لە ئەنجامی ئەوەدا، بارودۆخێكی سەخت بۆ ئەهلی ئیسلام هاتۆتە ئاراوە، ئەویش ئەوەیە كە دەبێ بۆ ئەوەی بتوانن دینداریی شەخسیی، دینداریی خێزانیی، دینداریی كۆمەڵایەتییان بكەن، نەک حوكمڕانییش، دەبێ زۆر بە تەحەممول و زۆر خۆڕاگربن، دەبێ دژی ئەو تەوژمە ماددییگەرایی و بە ئاژەڵ تەماشاكەرەی كە زلهێزان بەسەر دنیایاندا فەرز كردوە، دژی ئەو تەوژمە بوەستنەوە، كە ئەوەش كارێكی ئاسان نیە، بەڵام بێگومان ئەوەی كە پارێزەری مسوڵمانانەو، هاوكاریانە بۆ ئەوەی بتوانن دینداریی بكەن و، لەسەر ڕاستە شەقامی خواو پێغەمبەری خوابن ﷺ، بریتیە لەوەی دۆستی خوا بن و نیزیكی خوا بن، ئەهلی ئیمان و تەقوا بن:

أ- وەک خوا دەفەرموێ: ﴿وَإِن تَصْبِرُواْ وَتَتَّقُواْ لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـًٔا ﴿١٢٠﴾﴾ **آل عمران**، واتە: ئەگەر ئێوە خۆڕاگر بن و پارێزكار بن، پیلان و فێڵی ئەوان هیچ زیانتان لێ نادات.

واتـە: ئـەو زیانەتـان لـێ نـادات، كە پەكتـان بخـات، ئەگەرنا بـە تەئكید مسـوڵمانان تووشـی ئـازارو ناڕەحەتیـی و گرفتاریـی دەبن بە دەسـتی ئەهلـی كوفرەوە.

ب- هەروەها ئەوانەی دۆستی خوا بن، خواترس و خەم و پەژارەی لێ لابردوون: ﴿أَلَآ إِنَّ أَوۡلِيَآءَ ٱللَّهِ لَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ٦٢﴾ **یونس**، واتە: ئاگادار بن! دۆستانی خوا، نیزیکانی خوا، نە ترسیان لەسەرە، نە خەم و پەژارە دادەگرن، واتە: ئەو ترسەی کە خەڵک هەیەتی، ئەو خەم و پەژارەی کە خەڵک هەیەتی، ئەوان نیانە، ئەگەرنا ئەهلی ئیمانیش، بێگومان بێترس و بێخەم و خەفەت و ناڕەحەتیی نابن، ئایا دۆستانی خوا کێن؟ ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَكَانُواْ يَتَّقُونَ ٦٣﴾ **یونس**، ئەوانەی کە بڕوایان هێناوە! (بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێبهێنرێ)، عادەتیشیان وابوو پارێزیان دەکرد، هەمیشە پارێزکارانە دەژیان.

ئەمانە ئەو حەوت ڕاستییەن، کە پێویستە لەبەر چاومان بن، کاتێک کە دەزانین ئێمە لەم سەر زەوییە بۆ تاقیکردنەوەی دانراوین.

تەوەری سێیەم: سێ ئاگاداریی پێویست، بۆ ئەوەی لە تێگەیشتنی تاقیکردنەوەدا، بە هەڵەدا نەچین

١- هەر کەسێک لەسەر ڕێبازو بەرنامەی جگە لە خوا بێ، لەسەر بەڵاو گرفتارییەکانی، پاداشتی نابێ:

کاتێک مرۆڤی مسوڵمان لەسەر بەڵاو گرفتارییەکانی، لەسەر ناڕەحەتییەکانی، پاداشتی دەبێ و، دەبنە هۆی پاکبوونەوەو لە خوا نیزیک بوونەوەی، ئەگەر لەسەر ڕاستە شەقامی خوا بێ، بەڵام ئەگەر لە ڕێی خوا لایداو، شوێن بیردۆزەیەک و ڕێچکەیەکی شەیتانیی کەوت، بێگومان ئەو کاتە نابێ چاوەڕێی پاداشتی خوا بێ، با لەو ڕێبازەدا کە گرتوویەتە بەر، تووشی ناڕەحەتیی و گرفتارییش ببێ، لێرەدا بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەست، بە پێویستی دەزانم، ئەم کورتە بیرەوەرییەی خۆم بگێڕمەوە:

لە ساڵانی سەرەتای ڕاپەرینی جەماوەری، ساڵی (١٩٩١ ز)دا بوو، لە مەجلیسێکدا لەگەڵ یەکێک لەو کەسانەی خۆیان بە مسوڵمان دەزانن و، بەرپرسی حیزبێکی عەلمانییشن، ئەم وتووێژەمان بوو: دوای چەند قسەیەک:

پێم گوت: فڵانکەس، ئایا تۆ خۆت بە مسوڵمان دەزانی، یان نا؟

گوتی: بەڵێ، بێگومان خۆم بە مسوڵمان دەزانم و نوێژو ڕۆژووشم هەیە.

گوتم: باشە، بەڵام ئەو حیزبەی تۆ بەرپرسیاریەتیی دەکەی، بەرنامەکەی جگە لە ئیسلامە!

گوتی: ئنجا چ گرفتێک هەیە لەوەدا؟ ئەوە بۆ کارو چالاکیی سیاسیی و، هێنانەدی ئامانجە نەتەوەییەکانمانە.

گوتـم: ئاخـر ناگونجـێ ئینسـان خـۆی بـە مسـوڵمان بزانـێ، بـەڵام لـە بـوارو لایەنێکـی گرنگـی ژیـان و گوزەرانـدا، شـوێن جگـە لـە ئیسـلام بکـەوێ و جگـە لـە ئیسـلام، بەسـەر ئیسـلامدا هەڵبژێـرێ!

گوتـی: ئـەوە نازانـم، ئەوەنـدە هەیـە لـە ڕێـی میللەتەکەمـدا ڕەنجـی زۆرم کێشـاوەو، خەباتـی زۆرم کـردووەو، خۆشـم هـەر بـە مسـوڵمان دادەنێـم.

گوتـم: ڕاسـتە خـۆت مانـدوو کـردووەو ڕەنجـت داوە، بـەڵام ئایـا چاوەڕوانیـی پاداشـتی لای خـوا دەکـەی، لـە بەرانبـەر ئـەو خەبـات و قوربانییەتـدا، کـە هـەر لـە سـەرەتاوە نـاوی خـوات لـێ نەهێنـاوەو، لەسـەر بناغـەی شـەریعەت بنیاتـت نەنـاوە؟

گوتی: بەڵێ، مەگەر لە ئایەتدا نیە، کە خوا پاداشتی هیچ کەس بزر ناکات؟

گوتـم: بـا ئـەوە لـە ئایـەت دایـە، بـەڵام ئایەتەکـە دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ۝٣٠﴾ **الكهف**، واتـە: ئێمـە پاداشـتی کەسـێک کـە کـردەوەی باشـی کـردوە، زایـە ناکەیـن، کەوتـە کاتێـک خـوا پاداشـتت دەداتـەوە کـە کردەوەکـەت باشـبێ.

گوتی: ئنجا ئایا بەرگریی لێکردنی وڵات و میللەت کردوەیەکی باش نیە؟

گوتـم: بـا، بـەڵام ئەگـەر بتـەوێ پاداشـتی لای خـوات هەبـێ و، بۆ دنیـاش کارەکەت بەرهەمـدار بـێ، دەبـێ ئەو کـردەوە باشـەت دوو مەرجی سـەرەکیی تێدابن.

گوتی: چی و چی؟

گوتـم: یەکـەم بـە پێـی بەرنامـەی خـوا بـێ و لـە چوارچێـوەی شـەریعەتدا ئەنجامـت دابـێ.

دووەم تەنیا مەبەستت پێی ڕازییکردنی خوا بێ.

پاشان ئەم وێنەیەم بۆ هێنایەوە:

گوتم: ئایا ئەگەر کابرایەک چەند کرێکارێک بە کرێ بگرێ و، بناغەی بینایەکیان بۆ ڕەنگ بڕێژێ و، بڵێ: ئێرەم بۆ هەڵبکەنن و، بیکەنە خەندەک بۆ بناغە، کەچی ئەوان لەجیاتی ئەو شوێنەی کە بۆیان دیاریکراوە، بچن خەندەک و چاڵێکی قووڵ و زل لە شوێنێکی دیکە لێبدەن، ئایا هەقیانە ئێوارە داوای کرێیەکە بکەن و، ئایا کابرای خاوەن ئیش پێیان ناڵێ: کاکە ئێوە هیچ هەقتان ناکەوێ، چونکە ئەو کارەی من پێم گوتوون، ئەنجامتان نەداوە، بێهوودە خۆتان ماندوو کردوە، ڕەنجتان بەفیڕۆ چووە! ئایا ئەگەر وایان پێ بڵێ، قسەیەکی هەقی نەکردوە؟

گوتی: بــا.

گوتم: دە باشە تۆش هیچ کەس ناڵێ: بەرگریی لە خەڵک و لە خاک کردنەکەت، شتێکی خراپە، بگرە فەرزو پێویستیشە، چونکە خوای کاربەجێ و دادگەر فەرموویەتی: ﴿لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾﴾البقرة، نە ستەم بکەن، نە با ستەمیشتان لێ بکرێ، واتە: نە ستەم لە خەڵکی بکەن و نە قبووڵیش بکەن هیچ کەس ستەمتان لێ بکات، بەڵام ئایا ئەگەر خوای پەنهانبین لە ڕۆژی قیامەت دا پێی فەرمووی: ئەرێ فلانکەس! ئەوە بۆچی شوێن بیردۆزەو ڕێچکەی (...) کەوتبووی؟ مەگەر من قورئانم بۆ تۆ نەناردبوو کە بیکەیە بەرنامەو ڕێبازی ژیان و گوزەرانت؟ ئایا قورئانم بۆ ناردبووی یان فلان ڕێچکە؟

گوتی: منیش دەڵێم: خوایە! من هەر ئەوەندەم لێدەزانی و، خەتای مەلایەکان بوو، پێشمان نەکەوتن و ڕێی خەباتیان پێشان نەداین!

گوتم: ئاخر خوای دادگەریش دەفەرمووێ: ئنجا مادام بە ڕێی ڕاستت نەدەزانی، بۆچی بە نەزانیی پێش میللەت کەوتبووی؟ مەگەر لە قورئاندا پێم نەفەرمووبووی: کە ئەگەر نازانن، لە زانایان پرسیار بکەن؟ ﴿فَسْـَٔلُوٓاْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾﴾الأنبياء!

ئیدی لێرەدا گفتوگۆیەكەمان تەواو بوو.

كەواتە: بەڵێ، نابێ هەموو بابایەكی بەڵادارو گرفتار، كە ڕەنج و مەینەتیی دیت، پێی وابێ هەر لەبەر ئەوەی كە ناوی مسوڵمانی لەسەرە، لەسەر نارەحەتیی و ڕەنج و دەردەسەریەكانی پاداشتی لە لای خوا هەیە، بەڵكو بەبێ ڕێبازو ئایینی خوا گرتن، مرۆڤ ئەگەر بە شمشێر هەور دابێنێ، لە لای خوای دادگەرەوە بۆ قیامەت، كارەكەی فلسێك ناهێنێ و سەپانی پووشە، دەبێ ئێمە كاتێك چاوەڕێی پاداشت بین لە خوا، كە ناوی خوامان لە كارەكەمان هێنابێ و، هەم بە پێی شەرعی خوا بێ، هەم مەبەستمان پێی بەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خوا بێ، ئەگەر نا وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە[1]: كەسێك كە بۆ سەرنجڕاكێشانی خەڵك كارێك بكات، ئەگەر دەوڵەمەندێكە پارە دەبەخشێ، ئەگەر زانایەكەو قسەی باش بۆ خەڵك دەكات، ئەگەر جەنگاوەرێكەو بە ڕواڵەت لە پێناوی خوادا لەسەر ڕێبازی ئیسلام دەكوژرێ، بەڵام مادام مەبەستی پێ خوا نەبێ، خوا لە ڕۆژی قیامەت دا پێیان دەفەرموێ: مەدحت كراو ستایشت كراو، پاداشتی خۆت وەرگرتەوە، هەر بۆ ئەوەشت بوو، بۆ ئەوەت نەبوو من پاداشتت بدەمەوە، هەروەها ئەو جۆرە كەسانەیە كە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَدِمۡنَآ إِلَىٰ مَا عَمِلُواْ مِنۡ عَمَلٖ فَجَعَلۡنَٰهُ هَبَآءٗ مَّنثُورًا ﴿٢٣﴾ ﴾**الفرقان**، واتە: ڕوومان كردە ئەو كردەوەیەی كە كردبوویان (كردەوە باشەكان)، كردمانە تۆزو گەرد، چونكە ناوی خوایان لێ نەهێنا بوو و، هەوێنی ئیمان و خوا پێ مەبەست بوونی تێدا نەبوو.

٢- كەسێك لەسەر گوناهو تاوان، گیرۆدەی دەردو گرفتارییەك ببێ، ئەوە هیچ كە پاداشتی نیە، بگرە لێپرسینەوەشی لەسەرە:

ئەمەش ئاگادارییەكی پێویستە بۆ ئەوەی بە هەڵە لە چەمك و واتای تاقیكردنەوە (ابتلاء) تێنەگەین، بۆ وێنە: ئایا بابایەكی دزو جەردەو ڕێگر، یان داوێن پیس، یان خوێنڕێژو پیاو كوژ، لە ئەنجامی كارە دزێوو ناشەرعییەكەیدا، گیرۆدەی سزاو تۆڵەو باجدان ببێ، دەگونجێ بە هیوا بێ لەسەر ئازارو نارەحەتیی

---

(١) أخرجه أحمد: ٨٢٦٠، ومسلم: ١٩٠٥، والنسائي: ٣١٣٧.

و ئـەو سـزاو تۆڵـەو جەزرەبەیـە، خـوا پاداشـتی بداتـەوەو بـۆی بـە چاکـەو خێـر لـە قەڵـەم بـدرێ و، دڵـی خـۆی بـەوە خـۆش بـکات کـە ئـەوە تاقیکردنـەوەی خوایـەو، بـەڵاو گرفتارییەکـە بەسـەری هێنـاوەو، خـوای کاربەجـێ ئەوانـەی خۆشـیدەوێن تاقییـان دەکاتـەوەو تووشـی سـەختیی و ئازاریـان دەکات؟! بـە تەئکیـد نەخێـر، چونکـە:

أ)- هەموو ئەو فەرمایشتانەی باسی پاداشتی بەڵاو گرفتاریی و ناڕەحەتیی دەکەن، لە کاتی باسکردن و ناوهێنانی مسوڵمانانی دیندارو چاک دا، باسی ئەو پاداشت و پلەو پایە دەکەن.

ب)- لە هیچ کام لە فەرمایشتەکاندا ئاماژە بەوە نەکراوە، کە بابایەک بە هۆی گوناه و هەڵەو لادانیشەوە، تووشی بەڵاو گرفت و ناڕەحەتیی بووبێ، هەمان پاداشت و پلەی هەیە، با تەماشا بکەین:

یەک: خوا دەفەرموێ: ﴿وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾﴾ البقرة، واتە: موژدە بە خۆڕاگران بدە، ئەوانەی کاتێک بەڵایەکیان تووش دەبێ دەڵێن: ئێمە هی خواین و، بۆ لای خواش دەگەڕێینەوە، ئا ئەوانە خوا مەدحیان دەکات و بەزەیی پێیاندا دێ و، ئا ئەوانە ڕێی ڕاست گرتووانن.

دوو: هەروەها پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: {مَا يَزَالُ الْبَلَاءُ بِالْمُؤْمِنِ وَالْمُؤْمِنَةِ فِي نَفْسِهِ وَوَلَدِهِ وَمَالِهِ، حَتَّى يَلْقَى اللهَ وَمَا عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ} (أخرجه أحمد: ٩٨١٠، تعليق شعيب الأرنؤوط: إسناده حسن، والترمذي: ٢٣٩٩، وقال: حسن صحيح، والبيهقي في شعب الإيمان: ٩٨٣٦، وابن حبان: ٢٩١٣، والحاكم: ٧٨٧٩، وقال: صحيح على شرط مسلم عَن أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه).

واتـە: بـەڵاو ناڕەحەتیـی بـەردەوام تووشـی پیـاوی بـڕوادارو ئافرەتـی بـڕوادار دێ، لـە نەفسـی خۆیـداو لـە منداڵەکانیـداو لـە سـامانیدا، تاکـو کاتێـک دەگاتـە خـوای بـەرز، هیـچ گوناهـی پێـوە نەمـاوە.

سێ: هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**إِنَّ عِظَمَ الجَزَاءِ مَعَ عِظَمِ البَلَاءِ، وَإِنَّ اللهَ تَعَالَى إِذَا أَحَبَّ قَوْماً ابْتَلَاهُمْ، فَمَنْ رَضِيَ فَلَهُ الرِّضَا ، وَمَنْ سَخِطَ فَلَهُ السُّخْطُ**} **(أخرجه الترمذي: ٢٣٩٦، وقال: حسن غريب» وابن ماجه: ٤٠٣١، البيهقي في شعب الإيمان: ٩٧٨٢، والقضاعي: ١١٢١، عن أنس رضي الله عنه، وقال الألباني: حديثٌ حسن).**

واتە: پاداشتی مەزن لەگەڵ تاقیکردنەوەی مەزن دایە، (واتە: تاکو بەڵا مەزنتر بێ، پاداشتەکەشی مەزنترە)و، خوای بەرز ئەگەر کەسانێکی خۆشویست، تاقییان دەکاتەوە، ئنجا ئەوەی ڕازیی بوو، خوا لێی ڕازییە، (ڕەزامەندیی خوای بۆ هەیە)و، ئەوەش کە تووڕە بوو، خوا لێی تووڕە دەبێ.

چوار: هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**مَنْ يُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْراً يُصِبْ مِنْهُ** } **(أخرجه أحمد: ٧٢٣٤، والبخاري: ٥٣٢١، وابن حبان: ٢٩٠٧، عن أبي هريرة رضي الله عنه).**

واتە: هەر کەسێک خوا چاکەی بۆی بوێ، تووشی گرفتاریی دەکات، تووشی بەڵاو ناڕەحەتیی دەکات.

هەر کەس لە قەدەر ئیمانی خۆی، تاکو ئیمانەکە چاکتر بێ، تاقیکردنەوەکەی قورستر دەبێ، کەواتە: خوای بەخشندەو بەبەزەیی بە هۆی تاقیکردنەوەی بەندەکانیەوە، بەو بەڵاو ئازارو مەینەتییانەی کە دێنە ڕێیان، گوناهەکانیان لێ هەڵدەوەرێنێ و پلەو پایەیان بەرز دەکاتەوە، بەڵام بە مەرجێک بە ئەنقەست، هەروەها بە هۆی گوناهو سەرپێچییەکانەوە، خۆیان گیرۆدەی ئەو بەڵاو ئازارو ناڕەحەتییانە نەکردبێ، چونکە لە حاڵێکی وادا، ئازارو ناڕەحەتیی و گرفتارییەکانی ئەو جۆرە کەسانە، ئەوپەڕەکەی بایی ئەوە دەکات کە ببێتە مایەی پاکبوونەوەی خاوەنەکانیان لە خودی ئەو گوناهو تاوانانەی کە بە هۆیانەوە دووچاری بەڵاو سزاو تۆڵەو ناڕەحەتیی بوون، ئەمما خودی بەڵاو ناڕەحەتییەکان کە بە هۆی گوناهو تاوانەوە بوون، لە ڕاستییدا زۆر نیزیکە خوا سزاشیان بدات، بۆچی ئەو بەڵایەت بەسەر خۆت هێنا؟ لە ئەنجامی ئەوەدا کە تۆ بە ڕێیەکی چەوت دا ڕۆیشتی، خۆت تووشی گوناح کرد، تووشی ئەو باج دانە بووی!

٣- هەر کەسێک بە شێوەیەکی هەڵەو ناشەرعییانە، خۆی بخاتە بەر بەڵاو تاقیکردنەوەیەک، نابێ بە تەمای پاداشت بێ:

ئاگاداریی یەکەممان لە بارەی کەسانێکەوە بوو، کە لە حاڵێکدا شوێن بەرنامەو ڕێبازی جگە لە خوا کەوتوون، بە هیوان، کە بەڵاو ئازارو ناڕەحەتییەکانی، ببنە مایەی پاداشت درانەوەیان لە دواڕۆژدا، کە ئەوانە خەیاڵپڵاویان کردوە.

ئاگاداری دووەمیش دەربارەی کەسانێک بوو، کە لە خودی خۆیاندا مسوڵمانن و بە پێی ئیسلام بەڕێوە دەچن، بەڵام لە حاڵێک دا کە لە سۆنگەی لە شەرع لادان و خراپەو تاوانەوە، دووچاری سزاو ئازارو، تۆڵە، یان نەخۆشیی و مەینەتباریی بوون، بە ئومێدی ئەوەن خوا پاداشتیان بداتەوەو، پلەو پایەیان بۆ بەرز بکاتەوە، ئەوانەش هەر خەیاڵپڵاویان کردوە.

ئاگاداری سێیەمیش لە بارەی کەسانێکەوەیە کە بە حیسابی خۆیان بە کاری چاکەو خێر هەڵدەستن، بۆ وێنە: فەرمان بە چاکەو ڕێگریی لە خراپە، یان جەنگ و جیهاد، یان هەق بێژیی، بەڵام لە سۆنگەی ئەوەوە کە کارەکەیان لە خودی خۆیدا شەرعیی و ڕاستە، بەڵام چۆنیەتیی ئەنجامدانەکەی، هەلومەرجەکەی، کات و شوێنەکەی، بەو جۆرە نیە کە شەرع دیارییکردوە، ئەوانەش نەک هەر هیچ پاداشتیان نیە، بگرە بە ئەندازەی ناتەواویی کارەکەیان و، زەرەرو زیان لێکەوتنەوەی بۆ ئیسلام و مسوڵمانان، گرفتاری لێپرسینەوەو سزاو جەزرەبەش دەبن، هەندێک کەس وا دەزانێ کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى**} (**أخرجه البخاري: ١، ومسلم: ٤٥، عَنْ عُمَرَ بْنَ الخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ**).

واتە: بێگومان کردەوەکان بە گوێرەی نیازو مەبەستەکانن و، بە تەئکید هەر کەسە بە پێی نیازو مەبەستی، پاداشتی هەیە.

وا دەزانن مادام پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: بێگومان کردەوەکان بە گوێرەی نیازو مەبەستەکانن و پاداشتیان هەیە، هەرکەسێک هەر چۆنێکی عەقڵی بڕی بە کارێکی خێرو چاکە هەڵسا، ئنجا ئەو کارە ئەنجام و ئاکامی هەر چۆنێک بێ، هەر شوێنەوارێکی چاک یان خراپی لێ بکەوێتەوە، خاوەنی کردەوەکە بە گوێرەی نیازو مەبەستی نێو دڵی، پاداشتی لە لای خوا هەر مسۆگەرە، چونکە مادام لە ڕێی خواو ئیسلام دا، تووشی گرفتاریی و بەڵاو مەینەتیی و، ڕەنج و ئازارو سەرئێشان بووە، ئەوە بە ئەندازەی ئێش و ئازارو ناڕەحەتییەکەی، مادام نیازی نێو دڵی تەواو بێ، پاداشتی هەر دەدرێتەوە، کە بێگومان ئەو جۆرە بیرکردنەوەیەو، ئەو جۆرە تێگەیشتنە لە مەسەلەی تاقیکردنەوەو بەڵاو ناڕەحەتیی بەسەر هاتن دا، زۆر هەڵەو سەرکێڵانەیەو، خاوەنەکەی تووشی غەڵەتی سەیر سەیر دەکات و، ڕەنگە هەڵوێستی وای پێ بنوێنێ، کە ئەم پەندە کوردییەی بەسەردا بچەسپێ، کە دەڵێ: (بۆ دەستەسڕێک قەیسەرییەک دەسووتێنێ»، دەتوانین زۆر بەڵگان لەو بوارەوە بێنین بۆ ڕاستیی ئەو قسەیەی گوتمان:

أ- یەکێک لەوانە، خوا لەسەر زاری کوڕە باشەکەی ئادەم، دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾﴾ المائدة، واتە: بە تەئکید خوا تەنیا لە پارێزکاران قبووڵ دەکات، ئنجا پارێزکاریی، دوو مەرجی پێویستن:

یەکەم: دەبێ ئەو کارەی ئەنجامی داوە، بەپێی شەرعی خوا بێ.

دووەم: دەبێ تەنیا خوای پێ مەبەست بێ.

ئنجا بە پێی شەرعی خوا بوونی کردەوەی باش، هەم مەبەست پێی ئەصڵی کردەوەکەیە، هەم چۆنیەتیی و کات و شوێنی ئەنجامدانیشی، ئەوانیش دەگرێتەوە، بۆ وێنە:

کەسێک نوێژ دەکات، دەبێ دیار بێ: چ جۆرە نوێژێک دەکات، نوێژێک بێ کە شەرع داینابێ، بۆ وێنە: نوێژی چێشتەنگاو، نەک بۆ خۆی لە خۆوە

جۆرە نوێژێک دابێنێ، پاشان دەبێ نوێژەکەشی بەو چۆنیەتییە بکات کە شەرع دایناوە، نەک بێنێ لە نوێژێکدا سێ چوار سەجدەی زیاد، یان سێ چوار ڕکووعی زیاد، یان بیکاتە چەند تەحییاتێک، دەبێ بەو شێوەیە بێ کە شەرع دیارییکردوە.

ب- هەروەها خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ ﴿١٦﴾ ﴾ **التغابن**، واتە: ئەوەندەی کە دەتوانن پارێز لە خوا بکەن.

جـ- هەروەها پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ**} (**أخرجه البخاري: ٦٨٥٨، ومسلم: ١٣٣٧، والنسائي ٢٦١٩، وابن ماجه: ٢ عن أبي هريرة**).

واتە: کاتێک فەرمانم بە کارێک پێکردن، ئەوەندەی کە لە تواناتاندا هەیە، لێی ئەنجام بدەن.

ئنجا زاناو پێشەوایانی ئیسلام لەسەر ئەوە ڕێککەوتوون و، یەکدەنگن کە سەرجەم جموجۆڵ و چالاکییە شەرعییەکان لە حاڵێکدا کە تواناو بڕست و هەلومەرجی ئەنجامدرانیان وەک پێویست نەڕەخسابێ و، لە کاتی دەست بۆ بردنیان دا، ئەگەری زەرەرو زیان و بە ئاکام نەگەیشتنیان زیاتر بێ، دروست نیە، دەستیان بۆ ببردرێ، بۆ وێنە لە بارەی جەنگ و جیهادەوە گوتوویانە: جەنگ و جیهاد بە گوێرەی هەلومەرجە جیاوازەکان حوکمی دەگۆڕێ و، لە حاڵەتی جیا جیادا هەر پێنج حوکمە شەرعییەکان (**الأحكام الشَّرعيَّةُ الخَمسة**)، بەسەردا دەچەسپن، جاری وا هەیە فەڕزە (فەڕزی کیفایە، یان فەڕزی عەین)، جاری وا هەیە سوننەتەو، جاری واش هەیە قەدەغەیە، جاری واش هەیە نا پەسندەو، جاری واش هەیە ڕەوایە، ئەوەش هەمووی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە، کە ئایا ئەو کارە هەرچەندە لە ئەصڵدا شەرعییە، بەڵام کە ئەنجام دەدرێ بە پێی هەلومەرجەکە، بە پێی کات و قۆناغەکە، بە پێی تواناو بڕستەکە، بە پێی چۆنیەتییەکە، ئایا مسوڵمانان لێی بەهرەمەندن، یان زەرەرمەندن؟!

د- بەڵگەیەكی دیكە لەو بارەوە، ئەوەیە كە پێغەمبەری خوا ﷺ قەدەغەی كردوە، بابای مسوڵمان خۆی بخاتە حاڵەتێكەوە كە تێیدا زەبوون ببێ، وەك لەم فەرموودەیەدا هاتوە: {**عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: لَيْسَ لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يُذِلَّ نَفْسَهُ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، وَكَيْفَ يُذِلُّ نَفْسَهُ؟ قَالَ: يَتَعَرَّضُ مِنَ الْبَلَاءِ لِمَا لاَ يُطِيقُ**} (**أخرجه أحمد: ٢٣٤٩١، والترمذي: ٢٢٥٤، وقال: حسن غريب، وابن ماجه: ٤٠١٦، قال الألباني: صحيح**)[1].

واتە: حوزەیفە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: هیچ بڕوادارێك بۆی نیە خۆی زەبوون بكات، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! چۆن خۆی زەبوون دەكات؟ فەرمووی: خۆی دەداتە بەر بەڵاو تاقیكردنەوەی وا، كە لە توانایدا نیە.

ئەمانە، ئەو سێ ڕاستییە بوون، كە گرنگە ئێمە لەبەرچاویان بگرین، لە كاتێكدا باس باسی تاقیكردنەوەی خوایە بۆ بەندەكانی.

شایانی باسە: ئەم كورتە باسە لە نامیلكەی (تاقیكردنەوەی خوا بۆ بەندەكانی) كە دانراوی بەندەیەو، ئاڵقەی حەڤدەیەمە لە زنجیرەی بابەتە هەنووكەییەكان بە گوشراویی و خوڵاسەیی وەرمانگرت.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

(١) حديث ابن عمر: أخرجه الطبراني في الكبير: ١٣٥٠٧، وأخرجه أيضًا: في الأوسط: ٥٣٥٧، قال الهيثمي (٢٧٤/٧): رواه البزار الطبراني في الأوسط والكبير وإسناد الطبراني في الكبير جيد ورجاله رجال الصحيح، غير زكريا بن يحيى بن أيوب الضرير، ذكره الخطيب، روى عن جماعة، وروى عنه جماعة، ولم يتكلم فيه أحد.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان چـوارده (١٤) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتەكانـی: (١٤ - ٢٧)، كـە ئاماژەیەكـی كورتیـان تێدایـە بـە بەسـەرهاتی نـووح عليه السلام و، تیشـكێكی تـا ڕاددەیـەك باشـی تێـدا خراوەتـە سـەر بەسـەرهاتی ئیبراهیـم عليه السلام و گەلەكـەی و، دەربازبوونـی لـە پیلانـی سـووتێنرانی لـە لایـەن كافـرەكان و، بـڕوا پێهێنانـی **لـووط** و، پاداشـت درانـەوەی لـە دنیـاو دواڕۆژداو، پێبەخشرانـی هـەركام لـە ئیسـحاق و یەعقـووب، كـە ئیسـحاق كوڕیـەتی و یەعقووبیـش نەوەیـەتی و كـوڕی ئیسـحاقە.

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ ٱلطُّوفَانُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٤﴾ فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَصْحَٰبَ ٱلسَّفِينَةِ وَجَعَلْنَٰهَآ ءَايَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٥﴾ وَإِبْرَٰهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱتَّقُوهُ ۖ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾ إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْثَٰنًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَٱبْتَغُوا۟ عِندَ ٱللَّهِ ٱلرِّزْقَ وَٱعْبُدُوهُ وَٱشْكُرُوا۟ لَهُۥٓ ۖ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَإِن تُكَذِّبُوا۟ فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ۖ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٨﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ كَيْفَ يُبْدِئُ ٱللَّهُ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥٓ ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾ قُلْ سِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ بَدَأَ ٱلْخَلْقَ ۚ ثُمَّ ٱللَّهُ يُنشِئُ ٱلنَّشْأَةَ ٱلْءَاخِرَةَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾ يُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ وَيَرْحَمُ مَن يَشَآءُ ۖ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾ وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا فِى ٱلسَّمَآءِ ۖ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَلِقَآئِهِۦٓ أُو۟لَٰٓئِكَ يَئِسُوا۟ مِن رَّحْمَتِى وَأُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٣﴾ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُوا۟ ٱقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنجَىٰهُ

ٱللَّهُ مِنَ ٱلنَّارِۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ إِنَّمَا ٱتَّخَذۡتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ أَوۡثَٰنٗا مَّوَدَّةَ بَيۡنِكُمۡ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۖ ثُمَّ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ يَكۡفُرُ بَعۡضُكُم بِبَعۡضٖ وَيَلۡعَنُ بَعۡضُكُم بَعۡضٗا وَمَأۡوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٢٥﴾ ۞ فَـَٔامَنَ لَهُۥ لُوطٞۘ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّيٓۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ﴿٢٦﴾ وَوَهَبۡنَا لَهُۥٓ إِسۡحَٰقَ وَيَعۡقُوبَ وَجَعَلۡنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ ٱلنُّبُوَّةَ وَٱلۡكِتَٰبَ وَءَاتَيۡنَٰهُ أَجۡرَهُۥ فِي ٱلدُّنۡيَاۖ وَإِنَّهُۥ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی نووحیشمان بۆ لای گەلەکەی نارد، ئنجا هەزار ساڵیان جگە لە پەنجا ساڵ لە نێودا مایەوە (هەر سەرگەرمی بانگەواز بوو)، بەڵام بڕوایان پێنەهێنا، بۆیە سەرەنجام تۆفان گرتنی لە حاڵێکدا کە ستەمکار بوون ﴿١٤﴾ یەکسەر خۆی و هاوەڵانی کەشتییەکەمان ڕزگار کردو، گێڕامان بە نیشانەیەک (ی مەزن) بۆ جیهانییان ﴿١٥﴾ هەروەها ئیبراهیمیش (یاد بکەوە) کاتێک بە گەلەکەی گوت: خوا بپەرستن و پارێزی لێبکەن، ئەگەر بزانن ئا ئەوەتان بۆ ئێوە باشترە (کە تەنیا خوا پەرست بن) ﴿١٦﴾ بێگومان ئێوە تەنیا بتان لە جیاتی خوا دەپەرستن و درۆ هەڵدەبەستن، بەڕاستیی ئەوانەی جگە لە خوا دەیانپەرستن، هیچ بژیوێکیان بۆتان بەدەست نیە، دە جا بژیو تەنیا لە لای خوا بخوازن و، بیپەرستن و سوپاسی بکەن، بەس بۆ لای وی دەگێڕدرێنەوە ﴿١٧﴾ ئەگەر (پەیامی خواش) بە درۆ دابنێن، بە دڵنیایی چەند کۆمەڵگایەک پێش ئێوەش (بەرانبەر پەیامی خوا بێبڕوا بوون و) بە درۆیان داناو، پێغەمبەریش بەس گەیاندنی ڕۆشن و ڕوونکەرەوە (ی پەیامیی خوا)ی لەسەرە ﴿١٨﴾ ئایا (بێبڕوایان) نەیاندیوە چۆن خوا دروستکراو دەست پێ دەکات و، دوایی (پاش نەمانی) دەیگێڕێتەوە (بۆ بوون)،

ئەوە (کارێکە) بۆ خوا ئاسانە ﴿١٩﴾ بڵێ: بە زەوییدا بڕۆن، سەرنج بدەن! (خوا) چۆن سەرەتا دروستکراوی هێناوەتە دی؟! دوایی خوا پێگەیاندن و دروستکردنی کۆتایی دەڕەخسێنێ، بێگومان خوا لەسەر هەموو شتێک بە توانایە ﴿٢٠﴾ (خوا) هەر کەسی بوێ (بە پێی خراپەکانی) ئازارو سزای دەدات و، هەر کەسیشی بوێ (بەپێی چاکەکانی) بەزەیی پێدادێ و، هەر بۆ لای ویش دەگێڕدرێنەوە ﴿٢١﴾ (ئەی مرۆڤەکان!) ئێوە نە لە زەمین و، نە لە ئاسمان دا دەستەوسانکەر (ی خوا) نین و، جگە لە خواش هیچ دۆست و پشتیوانێکتان نیە ﴿٢٢﴾ ئەو کەسانەش کە بە نیشانەکانی خواو دیداری بێبڕوان، ئا ئەوانە لە بەزەیی من نا ئومێد بوون و، ئەوانە (لە ڕۆژی دوایی دا) ئازارێکی بە ئێشیان هەیە ﴿٢٣﴾ وەڵامی گەلەکەشی (گەلی ئیبراهیم) تەنیا ئەوە بوو کە گوتیان: بیکوژن یان بیسووتێنن، خواش لە ئاگر قوتاری کرد، بێگومان لەوەدا نیشانە هەن بۆ کۆمەڵێک بڕوا بێنن ﴿٢٤﴾ هەروەها (ئیبراهیم) گوتی: ئێوە تەنیا بە مەبەستی خۆشەویستیی نێوانتان لە ژیانی دنیادا، بتەکانتان لە جیاتی خوا (بە پەرستراو) گرتوون، دوایی لە ڕۆژی قیامەت دا بەرانبەر بە یەکدی بێبڕوا دەبن و، نەفرین لە یەکدی دەکەن و، پەناگەتان ئاگر(ی دۆزەخ)ەو، هیچ یارمەتییدەرێکتان نابێ ﴿٢٥﴾ ئنجا **لووط** بڕوای (بە خواو پەیامەکەی) بۆ هێناو، (ئیبراهیم) گوتی: من بەرەو لای پەروەردگارم کۆچکەرم، بە دڵنیایی تەنیا ئەو زاڵی کارزانە ﴿٢٦﴾ ئیسحاق و یەعقووبیشمان پێبەخشین و، پێغەمبەرایەتیی و (دابەزینی) کتێبیشمان خستە وەچەکەیەوە، لە دنیادا پاداشتەکەیمان دایەوەو، بە دڵنیایی لە دوارۆژیشدا لە چاکانە (لە ڕیزی صاڵحان دایە) ﴿٢٧﴾}.

شیكرنەوەی هەندێك لە وشەكان

(فَلَبِثَ): واتـە: لـە نێویانـدا مایـەوە، نـووح لـە نێـو گەلەكـەی دامایـەوە (لَبِثَ بِالمَكان: أَقَامَ بِـهِ لازِمَـاً) لـە شـوێنێك مایـەوەو، ئـەو شـوێنەی چـۆڵ نەكـرد.

(ٱلطُّوفَانُ): (الطُّوفَانُ: كُلُّ حَادِثَـةٍ تُحِيـطُ بالإِنْسَـانِ، وَصَـارَ مُتَعَارَفَـاً فِي المَـاءِ المتَنَهِي فِي الكَثْرَة)، (طوفـان): هـەر ڕووداوێكـە كـە دەوری مـرۆڤ دەدات، كارەسـاتێكی بێـڕەزا، ڕووداوێكـی گـەورەو مـەزن، بـەڵام لـە عورفـدا زیاتـر بـۆ ئـەو ئـاوە كـە زۆر زۆرە، لافـاوو لێزمـاو، بەكاردەهێـنرێ بـە كوردیـی، تۆفانیـش هـەر بەكاردەهێـنرێ.

(أَوْثَـٰنًا): (أَوْثَـان: وَاحِـدُهُ: وَثَـن، وَهُـوَ حِجَـارَةٌ كَانَـت تُعْبَـدُ، وَالصَّنَـمُ: جُثَّـةٌ مُتَّخَـذَةٌ مِـنْ فِضَّـةٍ أَو نُحَـاسٍ أَو خَشَـبٍ، وَجَمْعُـهُ أَصْنَـام)، دوو وشـە هـەن: (أَوثَـان)و (أَصْنَـام)، (أَوثَـان) كـۆی (وَثَـن)ە، (أَصْنَـام) كـۆی (صَنَـم)ە، (وَثَـن): بریتیـە لـە بەردێـك كـە بپەرسـترێ بەبـێ ئـەوەی شـێوەو دیمەنێكـی دیارییكـراوی پێدرابـێ، بـە پیرۆزیـان زانیـوە، بـەڵام (صَنَـم): بریتیـە لـە پەیكەرێـك لـە شـێوەی شـتێكدا، (باڵنـدە، مـرۆڤ، فریشـتە)، كـە لـە زیـو، یاخـود مـس، یاخـود تەختـە، یاخـود لـە هـەر ماددەیەكـی دیكـە دروسـتیانكردوەو، لـە شـێوەی مـرۆڤ یـان هـەر شـتێكداو پەرسـتوویانە.

(وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا): واتـە: درۆ هەڵدەبەسـتن، وشـەی (خَلـق): بە مانـای ئەندازەگیریی دێ، بـە مانـای داهێنانیـش دێ، بـەڵام لێرەدا بە مانای هەڵبەسـتن دێ، درۆ هەڵبەسـتنیش ئەوەیـە: كـە كەسـێك قسـەیەك بـكات ئەصڵـی نەبـێ، ئـەوەش هـەر جۆرێكـە لـە پەیداكـردن، بـەڵام پەیداكردنـی قسـەیەكی درۆ كـە بنەمایەكـی نیـە.

(إِفْكًا): (الإِفْـكُ: كُلُّ مَـصْرُوفٍ عَـنْ وَجْهِـهِ الَّـذِي يَحِـقُّ أَنْ يَكُـونَ عَلَيْـهِ)، (إفـك): بریتیـە لـە هـەر شـتێك لـەو ڕووەی لادرابـێ كـە پێویسـت بـووە لەسـەری بـێ، (إِفْـك) بـە مانـای هەڵگێڕانـەوەو لادان، دێ (أَنَّى يُؤْفَكُـون) یانـی: (أَنَّى يُصْرَفُـون) بۆ كـوێ لادەدرێن؟

(ٱلنَّشۡأَةَ): (النَّشْأُ وَالنَّشْأَةُ: إِحْدَاثُ الشَّيءِ وتَرْبِيَّتُهُ)، وشەی (نَشْأُ) و (نَشأَة): بریتیە لە پەیداکردنی شتێک و، پەروەردەکردن و گەورە کردن و، گەشە پێدانی.

مانای گشتیی ئایەتەکان

ئەم چواردە (١٤) ئایەتە، باسی بەسەرهاتی نووح ﷺ، زۆر بە کورتیی و خولاصەیی دەگێڕنەوەو، گۆشەیەکیش لە ژیان و بەسەرهاتی ئیبراهیم لەگەڵ گەلەکەی دا دەگێڕنەوە، بەڵام بەشێوەیەکی درێژتر، (الطبري) جوانی گوتوە لێرەدا، دەڵێ: خوا ﷻ دوای ئەوەی باسی تاقیکردنەوەی خۆی، بۆ مسوڵمانان دەکات، کە شتێکی حەتمییە، پاشان باسی کەسانێکی کرد کە لە تاقیکردنەوەی خوادا خۆڕاگر نابن و، لەسەر تەلن و لەسەر قەراغن، وەک لە سوورەتی (الحج) دا دەفەرمویٚ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَعۡبُدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ حَرۡفٖۖ فَإِنۡ أَصَابَهُۥ خَيۡرٌ ٱطۡمَأَنَّ بِهِۦۖ وَإِنۡ أَصَابَتۡهُ فِتۡنَةٌ ٱنقَلَبَ عَلَىٰ وَجۡهِهِۦ خَسِرَ ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةَۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡخُسۡرَانُ ٱلۡمُبِينُ ١١ ﴾، واتە: کەسانێک هەن خوا دەپەرستن بەڵام لەسەر قەراغ وەستاون، ئەگەر چاکەی تووش بوو، پێی ئارام دەگرێ، بەڵام ئەگەر خراپەی بەسەرهات، لەسەر ڕووی هەڵدەگەڕێتەوە، دنیاو دوارۆژی دۆڕاندوون، ئەوەشە زیانباریی ڕۆشن.

لێرەش دوای ئەوەی خوا فەرمووی: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ فَإِذَآ أُوذِيَ فِي ٱللَّهِ جَعَلَ فِتۡنَةَ ٱلنَّاسِ كَعَذَابِ ٱللَّهِ وَلَئِن جَآءَ نَصۡرٞ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمۡ ﴾، لە خەڵک هەیە کەسانێک کە دەڵێن: بڕوامان بە خوا هێنا، بەڵام ئەگەر لە پێناوی خوادا ئازاردرا، ئازاردانی خەڵکی بۆی، وەک سزای خوا تەماشا دەکات، (زۆر لە لای شتێکی گەورەو مەزنە، بۆیە لە بەرانبەریدا بە چۆک دادێ)، بەڵام ئەگەر لە پەروەردگارتەوە یارمەتیی و پشتیوانییەک بوو، دەڵێن: ئێمەش لەگەڵتان بووین، واتە: لە کاتی نەهاتدا خۆڕانەگرن و، لە کاتی هاتدا، لافێک لێدەدەن و

ئیددیعایەک دەکەن کە هەقیان نیە، ئنجا دوای ئەوە خوا ﷻ بەسەرهاتی نووح ﷺ ئاماژەیەک پێ دەکات کە چەند خۆڕاگر بووە، نۆ سەدو پەنجا (٩٥٠)ساڵ بەردەوام بووە لەگەڵ گەلە کافرو ملهوڕو کەللەڕەقەکەی دا، بەڵام وازی لە کارەکەی خۆی نەهێناوەو دەستبەردار نەبووە، ماندوو نەبووەو شل نەبووەو کول نەبووە.

دوایی باسی ئیبراهیم ﷺ دەکات، کە تەنانەت لە ئاگری سوور نەترساوە لە پێناوی خوادا، خستوویانەتە نێو مەنجەنیق و بە مەنجەنیق هەڵیانداوەتە نێو بڵێسەی ئاگر، بەڵام دەستبەرداری پەیام و بەرنامەی خوای پەروەردگار نەبووە، واتە: ئێوەش نووح بکەنە سەرمەشق بۆ خۆڕاگریی و پشوو درێژیی و، ئیبراهیم بکەنە سەرمەشق (**عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)، لەوەدا کە لە پێناوی خوادا ئامادەبن فڕێ بدرێنە نێو ئاگری سوورەوەو، ئامادەبن لە پێناوی خوادا کۆچ بکەن و، هەموو شتێک بەجێبهێڵن.

دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا ﴾، بە دڵنیایی نووحمان بۆ لای گەلەکەی نارد، هەزار (١٠٠٠) ساڵ جگە لە پەنجا (٥٠) لە نێویاندا مایەوە، واتە: (٩٥٠) ساڵ لە نێویاندا مایەوە، ﴿ فَأَخَذَهُمُ ٱلطُّوفَانُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴾، تۆفان گرتنی، لافاوێکی گەورە گرتنی، لە حاڵێک دا کە ئەوان ستەمکاربوون، خوا ﷻ دەیتوانی بفەرموێ: (**فَلَبِثَ فِيهِم تِسْعُ مِائَة وخَمسينَ عَامَاً، أو سَنَةً**) بەڵام بەو تەعبیرە فەرموویەتی: هەزار جگە لە پەنجا، بۆ ئەوەی کە بزانرێ بە وردیی، (٩٥٠) ساڵ بووە، ئەگەر فەرمووبای: (٩٥٠) لەوانەیە یەکێک گوتبایە: دەبێ بە جۆرێک لە زێدەڕۆیی، یان بۆ زۆر پێشاندانی ئەو ماوەیە بێ، بەڵام کە خوا دیاریکردوە: هەزار جگە لە پەنجا، مانای وایە ڕێک (٩٥٠) ساڵ، نووح ﷺ پێش تۆفان لە نێو گەلەکەیدا ماوەتەوەو، لەگەڵیاندا سەرگەرمی بانگەوازو تێگەیاندن و هۆشیارکردنەوەیان بووە، کە دەفەرموێ: ﴿ فَأَخَذَهُمُ ٱلطُّوفَانُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴾، تۆفان گرتنی لە حاڵێکدا ستەمکار بوون، واتە: بە هۆی ستەمەکەیانەوە تۆفان گرتنی، ئەگەرنا خوا ﷻ ستەم لە بەندەکانی ناکات.

﴿ فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَصْحَٰبَ ٱلسَّفِينَةِ وَجَعَلْنَٰهَآ ءَايَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴾، ئێمە خۆی و هاوەڵانی کەشتییەکەمان دەرباز کردن و، گێڕامان بە نیشانەیەک بۆ جیهانییان.

ئایا ئەم ڕاناوی (ها) لە (وَجَعَلْنَٰهَآ)دا، بۆ (سَفِينة) دەچێتەوە، یان بۆ بەسەرهاتەکە دەچێتەوە، یان بۆ ئەو سزایە دەچێتەوە کە کافرەکانی پێ سزا دراون؟ هەموویان گونجاون، بەڵام وەک دواییش باسی دەکەین وا نیزیکترە ڕاناوەکە بۆ کەشتییەکە بچێتەوە، چونکە بە پێی ڕێزمانی عەرەبیی ڕاناو (**ضمیر**) دەچێتەوە بۆ نیزیکترین باسکراو (**أَقْرَبُ مَذْكُورٍ**) کە ئەویش (**السَّفِينة**) یە، ﴿ فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَصْحَٰبَ ٱلسَّفِينَةِ وَجَعَلْنَٰهَآ ﴾، (**أي وَجَعَلْنَا السَّفِينَةَ آيَةً لِلعَالَمِين**)، کە دوایی باسی دەکەین: کەشتییەکە چۆنەو، چۆن نیشانەیەو موعجیزەیە بۆ جیهانییان، هەڵبەتە ئێمە پێشتریش باسمان کردوە، کە لە سوورەتی (هود)دا لێکۆڵینەوەیەکی تاکو ڕاددەیەک تێروتەسەلمان کردوە، لە بارەی بەسەرهاتی نووح عليه السلام و گەلەکەیەوە.

ئنجا یەکسەر دێتە سەر باسی ئیبراهیم و دەفەرمووێ: ﴿ وَإِبْرَٰهِيمَ ﴾، هەروەها ئیبراهیمیشمان ڕەوانکرد، ئەم (و)ە ئەمە دەگێڕێتەوەو بایدەداتەوە بۆ سەر (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا) واتە: (**وَلَقَد أَرْسَلْنَا إِبْرَاهِيم**)، ئیبراهیمیشمان ڕەوانکرد، ﴿ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ ٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ ﴾، کاتێک بە گەلەکەی خۆی فەرمووو: بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، خوا بپەرستن، ﴿ وَٱتَّقُوهُ ﴾، هەروەها پارێزی لێبکەن، ﴿ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾، ئا ئەوە کە تەنیا خوا بپەرستن و تەنیا پارێز لە خوا بکەن، بۆ ئێوە چاکترە ئەگەر بزانن، ئەگەر زانیارییتان هەبێ، بێجگە لە خواپەرستیی، هیچ شتێکی دیکە شایستەی مرۆڤ نیە.

﴿ إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْثَٰنًا ﴾، بە دڵنیایی ئێوە لە جیاتی خوا، لە خوار خواوە، جگە لە خوا، تەنیا بتان دەپەرستن، (**أَوثَان**) کۆی (**وَثَن**)ە، کە بریتیە لە بەردێک بپەرسترێ، هەرچەندە هەندێک لە زانایان گوتوویانە: (**وَثَن**) دەگونجێ

هەر بەردێک بێ، دەشگونجێ پەیکەرێک بێ بە شێوەی مرۆڤ، یان لە هەر شێوەیەکی دیکەدا، بەڵام زۆربەیان دەڵێن (وَثَن) مەرج نیە شێوەی هەبێ، بەڵام (صَنَم) شێوەی هەیە، ﴿ وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا ﴾، هەروەها درۆ هەڵدەبەستن، (وَتَخْلُقُونَ) یانی: پەیدای دەکەن، درۆ پەیدا دەکەن، هەڵدەبەستن، شتێک دەڵێن کە هیچ بنەمایەکی نیە، چونکە هاوبەشانی خوا، بوونیان نیە، ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی لە جیاتی خواو، جگە لە خوا دەیانپەرستن، بژیویان بۆ ئێوە بە دەست نیە، ﴿ فَٱبْتَغُواْ عِندَ ٱللَّهِ ٱلرِّزْقَ ﴾، ئنجا بژیو لە لای خوا داوا بکەن، ﴿ وَٱعْبُدُوهُ وَٱشْكُرُواْ لَهُۥٓ ﴾، بیپەرستن، سوپاسگوزاریی بۆ ئەنجامدەن، ﴿ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾، هەر بۆ لای وی دەگێڕدرێنەوە، بۆیە بزانن بە چ چاوو ڕوویەکەوە دەچنەوە خزمەتی خوا، بزانن بە چ دەست و توێشوویەکەوەو بە چ پەرێزو بەرهەمێکەوە، دەچنەوە خزمەتی.

﴿ وَإِن تُكَذِّبُواْ ﴾، ئەگەر ئەوەش کە دەیڵێم، بە درۆی دابنێن، ئەو پەیامە، ئەو بەرنامەیەی خوا بە درۆ دابنێن، ﴿ فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ﴾، بە دڵنیایی لە پێش ئێوەش دا گەلانێک، کۆمەڵگایانێک، پێغەمبەران و پەیامەکانی خوایان بە درۆ دانان، ﴿ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴾، ڕەوانەکراو (ی خوا)یش، تەنیا گەیاندنی ڕوونکەرەوەو ئاشکراکەری لەسەرە، دوای ئەوەی پەیامی خوای بە ڕوونیی و بە ئاشکرایی پێگەیاندن، ئەرکی خۆی ئەنجامداوە، ئەگەر ئێوە وەڵامی نەدەنەوە، ئەوە خۆتان زیانتان کردوە، ئەگەرنا ئەو زیانی پێناگات، چونکە ئەو ئەرکی خۆی جێبەجێ کردوە، ئەرکەکەشی هەر ئەوەیە پەیامی خوا بگەیەنێ، بە قسەو بە کردەوەو بە هەڵوێست بیگەیەنێ.

ئنجا ئەم ئایەتانە: (١٩ - ٢٣)، ئەم پێنج ئایەتە موبارەکە، فەرمایشتی خوایە نێواخنی کردوە لەگەڵ قسەکانی ئیبراهیم دا عليه السلام پێش ئەوەی وەڵامی کافرەکان بخاتەڕوو، هەندێکیش دەڵێن: ئەوە هەر فەرمایشتی ئیبراهیمە، بەڵام شێوەی دواندنەکەی لە دواندنی ڕاستەوخۆ (خِطاب)ەوە گۆڕیوە بۆ دواندنی نادیار(غِیاب)،

﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ﴾، ئایا نابینن؟ بە چاوی عەقڵ و دڵ، ئەگەرنا بە چاوی سەر نابینرێ، ئایا نابینن خوا چۆن سەرەتا دروستکراو دەست پێ دەکات، (أَبْدَأَ) کە (**مضارع**)ەکەی (يُبْدِئ)یە، لەگەڵ (بَدَأَ) کە (**مضارع**)ەکەی (يَبْدَأُ)یە، یەک واتایان هەیە، یەکیان چواریی (**رباعي**)یەو یەکیان سیانیی (**ثلاثي**) یە لە ڕووی پیتەکانەوە، (**أَبْدَأَ يُبْدِئ**) لەگەڵ (**بَدَأَ يَبْدَأُ**) هەر یەک واتایان هەیە، واتە: دەستی پێکرد، ئایا نابینن بە چاوی عەقڵ و دڵ چۆن خوا دروستکراوەکان دەست پێ دەکات؟ ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُۥٓ ﴾، دوایی ئەو دروستکراوە دەگێڕێتەوە، دوای ئەوەی لە بەین دەچێ، جارێکی دیکە دەیگێڕێتەوە بۆ بوون، ﴿ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴾، بە دڵنیایی ئەوە لەسەر خوا ئاسانە، کە ئێوەش دوای ئەوەی دەفەوتێن و دەمرن، بتانگێڕێتەوەو زیندووتان بکاتەوە، کەواتە: ئێوەش پێتان وانەبێ، ئەگەر لە بەین چوون و مراندنی، زیندوو ناکرێنەوە، بزانن کە ڕۆژێک دێ، زیندووتان دەکاتەوە، تەماشا ناکەن! ڕۆژانە خوا شتان دروست دەکات و لە بەینیان دەبات و، دوایی دەیانگێڕێتەوە؟ کاتی خۆی زانست ئەوەی نەزانیوەو، بۆی دەرنەکەوتوە، کە لە جەستەی مرۆڤدا بە مەزەننە و بە نیزیککراوەیی لە هەر چرکەیەکدا سەدو بیست و پێنج ملیۆن (١٢٥,٠٠٠,٠٠٠) خانە لە جەستەی مرۆڤ دەمرێ، سەدو بیست و پێنج ملیۆن (١٢٥,٠٠٠,٠٠٠) خانەی دیکەش شوێنیان دەگرنەوە، جەستەی مرۆڤیش هەمووی لە نیزیکەی سەد تریلیۆن (١٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) خانە پێکهاتوە، سەد هەزار ملیار خانە.

﴿ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ﴾، بڵێ: بە زەوییدا بڕۆن و سەرنج بدەن، خوا دروستکراوەکانی چۆن دەست پێکردوە! واتە: لێبکۆڵنەوە، سەرنج بدەن، ﴿ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ ﴾، دوایی خوا دروستکردنەوەی دیکە دێنێتە گۆڕێ و پێدەگەیەنێ، دروستکردنەوەی دیکە، ئەو دروستکردنەوەیە کە لە ڕۆژی دوایی دا دەبێ، واتە: ئێوە تەماشا بکەن بۆ وێنە: لە زیندەوەران، لە ئاژەڵان، خوا چۆن دەیانمرێنێ، یان گژو گیا چۆن وشک دەبێ، دوای ئەوە

لەوەرزی بەهاردا، دووبارە چەکەرە دەکاتەوەو دێتەوە ئاراوە، ئێوەش بە هەمان شێوە ﴿ ثُمَّ ٱللَّهُ يُنشِئُ ٱلنَّشۡأَةَ ٱلۡأٓخِرَةَ ﴾، دوایی خوا پێگەیاندنی کۆتایی دێنێ، کە لە ڕۆژی دوایی دا دەبێ و لە دوای ئەو پێگەیاندن و دروستکردنە، مردن نابێ، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ﴾، بە دڵنیایی خوا لەسەر هەمو شتێک بە توانایە.

﴿ يُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ وَيَرۡحَمُ مَن يَشَآءُ ﴾، خوا هەر کەسێکی بیەوێ ئازاری دەدات، سزای دەدات و، هەر کەسێکی بیەوێ بەزەیی پێدا دێ، ﴿ وَإِلَيۡهِ تُقۡلَبُونَ ﴾، هەر بۆ لای ویش دەگێڕدرێنەوە، دیارە لێرە بە ڕەهایی فەرموویەتی: هەر کەسێکی بیەوێ سزای دەدات و، هەر کەسێکی بیەوێ بەزەیی لەگەڵ دەنوێنێ، بەڵام بە تەئکید ئەوە بە گۆترە نیە، چونکە سیفەتەکانی خوا ﷻ پێکەوە کار دەکەن، واتە: وەک چۆن خوا ویستێکی ڕەهای هەیە، حیکمەتێکی ڕەهاشی هەیە، بەزەیی و میهرەبانییەکی ڕەهاشی هەیەو، زانیارییەکی بێ سنووری هەیە، وەک چۆن دەسەڵاتێکی بێ سنووری هەیە، کەواتە: سیفەتەکانی خوا هەموویان پێکەوە کار دەکەن، بۆ وێنە: خوا ویستی ڕەهای هەیە، هەر کەسێکی بیەوێ گومڕای دەکات و، هەر کەسیشی بیەوێ هیدایەتی دەدات، بەڵام کاربەجێیەکی ڕەهاشی هەیە، خوا دەزانێ کێ گومڕا دەکات و، دەشزانێ کێ هیدایەت دەدات، هەروەها خوا هەر کەسێکی بوێ، سزای دەدات، بەڵام دەزانێ بە هەق خەڵک سزا دەدات و، بە هەق خەڵک دەبەخشێ و، بەزەیی بە خەڵک دادێ، ﴿ وَمَآ أَنتُم بِمُعۡجِزِينَ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا فِي ٱلسَّمَآءِ ﴾، ئێوەش دەستەوسانکەر نین بۆ خوا ﷻ نە لە زەوی و نە لە ئاسمان دا، هەڵبەتە مرۆڤ ناچێ بۆ ئاسمان، بەڵام یانی: ئەگەر گریمان بچن بۆ ئاسمانیش، لەوێش ناتوانن خوا دەستەوسان بکەن، ﴿ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِيّٖ وَلَا نَصِيرٖ ﴾، ئێوەش جگە لە خوا، هیچ سەرپەرشتیارو هاوکارو یارمەتییدەرێکتان نیە، واتە: لە بەرانبەر خوادا، ئەگەر بیەوێ سزاتان بدات، کەس سەرپەرشتییتان ناکات و کەس هاوکارتان نابێ و یارمەتییتان نادات.

﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ وَلِقَآئِهِۦٓ ﴾، ئەوانەش کە بڕوایان بە نیشانەکانی خوا نیەو بە دیداری خوا نیە، بێبڕوان بە نیشانەکانی خوا، کە ئایەتە خوێنراوەکانن، یان ئایەتە بینراوەکانن، یان موعجیزەکانی پێغەمبەرانن (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ والسَّلَام)، هەروەها بڕواشیان بە دیداری خوا نیە ﴿ أُوْلَـٰٓئِكَ يَئِسُواْ مِن رَّحۡمَتِي ﴾، ئا ئەوانە لە بەزەیی من نائومێدبوون، ﴿ وَأُوْلَـٰٓئِكَ لَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، هەروەها ئەوانە ئازارێکی بە ئێشیان هەیە، کەواتە بە هۆی ئیمان بە ئایەتەکانی خواوەو بە دیداری خوا، مرۆڤ شایستەی بەزەیی خوا دەبێ، بەڵام بە هۆی کوفر بە ئایەتەکانی خواوەو، بە دیداری خوا، مرۆڤ شایستەی سزای بە ئێشی خوا دەبێ، کەواتە: نە بەزەیی نواندنەکەی خوا، نە ئازاردان و سزادانەکەی، هیچیان بە گۆترە نین، بەڵکو هەمووی پڕ بە پێستەو لە جێی خۆیەتی.

ئنجا دێتە سەر وەڵامی گەلە کافرەکەی ئیبراهیم ﷺ، دەفەرمووێ: ﴿ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوۡمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُواْ ٱقۡتُلُوهُ أَوۡ حَرِّقُوهُ ﴾، وەڵامی گەلەکەی هیچ شتێک نەبوو، جگە لەوەی گوتیان: بیکوژن، یان بیسووتێنن، واتە: یان بیکوژن بە کوشتنی ئاسایی، یاخود بیسووتێنن، کە ئەویش هەر کوشتنە، بەڵام کوشتنێکی نائاساییە.

ئنجا ئەوە هەمووی پێچراوەتەوە، کە سەرەنجام بڕیاریاندا ئاگرێکی بۆ بکەنەوەو، ئاگریان بۆ کردەوەو، خستیانە نێو مەنجەنیق، بە مەنجەنیق فڕێیاندا نێو مەشخەڵی ئاگرەکەوە، ئەوە هەمووی پێچراوەتەوەو یەکسەر دێتەسەر سەرەنجامەکەی: ﴿ فَأَنجَىٰهُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلنَّارِ ﴾، واتە: دوای ئەوەی پێشێ جۆرێک لە دڵ لە دڵدانیان هەبوو، گوتیان: ئایا بیکوژین، یاخود بیسووتێنین؟ دوایی دڵی خۆیان لەسەر ئەوە ساغ کردەوە، کە بیسووتێنن و فڕێشیاندایە نێو ئاگر، بەڵام خوا لە ئاگر دەربازی کرد.

کەواتە: ئەی ئەهلی ئیمان! ئێوەش لە پێناوی خوادا دەربەست مەبن، کە ئەگەر فڕێبدرێنە نێو ئاگری سوورەوەش، خوا ئەگەر بیەوێ لە نێو ئاگری

سووریش دا سەلامەتتان دەكات و، ئەگەر سەلامەتیش نەبوون، ئەوە لە پێناوی خوادا سووتێنران و كوژران و دەربەدەر كران و، هەر شت پێكران، لە پێناوی خوادا هەمووی ئاسانە، یانی: دەبێ لە لات سێنا بێ، خوا هێندە بەرزو مەزن و گەورەیە، پاداشتی خوا هێندە گەورەیە، كە هەموو شتێك لە پێناوی خوادا ئاسانەو دەبێ پێت ئاسان بێ، ئەگەر بەڕاستیی خواناس بی، ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾، بەڕاستیی لەوەدا نیشانە هەن بۆ كۆمەڵێك بڕوا بێنن، یانی: لە بەسەرهاتی ئیبڕاهیم دا ، لەوەدا كە لە پێناوی خوادا خرایە نێو ئاگری سوور و خواش دەربازی كرد، نیشانە زۆرن بۆ كەسانێ بڕوابێنن، بەڵام كەسێك بڕوانەهێنێ، لە نیشانەكانی خوا بەهرەمەند نابێ.

﴿وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾، هەروەها ئیبڕاهیم فەرمووی: بە دڵنیایی ئێوە ئەو بتانە لە جیاتی خوا گرتووتانن، دەیانپەرستن بۆ خۆشەویستییتان لە ژیانی دنیادا، واتە: خۆشەویستیی نێوانتان، یەكدی خۆشویستنتان و، پەیوەستیی عاتیفیی و سۆزتان لەگەڵ یەكدیی دا، وەك لاسایی كردنەوەی كوێرانەی پێشینانتان، یاخود لەبەر خۆشەویستییتان بۆ بتەكان دەیانپەرستن لە ژیانی دنیادا، واتە: ﴿مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ﴾، دەگونجێ مەبەست پێی ئەوەبێ كە ئەو بتانە دەپەرستن، لەبەر ئەو خۆشەویستییەیە كە لە نێوانتان دا هەیە، واتە: لە نێوان ئێوەو پەرستراوەكانتان دا، یاخود: لە نێوان خۆتاندا، وەك خەڵكەكە، تاكو ئەو خۆشەویستیی و پەیوەندییە كۆمەڵایەتییانەو بەرژەوەندییانەی پێكەوە هەتانن، بەردەوام بن لە ژیانی دنیادا، بۆیە ئەوانە دەپەرستن، ئەگەرناوەنەبێ بنەمایەكیان هەبێ و بەڵگەیەكیان لە پشت بێ، ﴿ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا﴾، دوایی لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا هەندێكتان بێبڕوا دەبن بە هەندێكتان، هەندێكیشتان نەفرین لە هەندێكتان دەكەن، دیارە سەركردەو دەمڕاستەكان بێبڕوا دەبن بە شوێنكەوتووەكانیان، دەڵێن: ئێمە بەرانبەر بە ئێوە بێبڕواین، ئێوە هەڵەتان كردوە كە ئێمەتان پەرستوە، شوێنكەوتووەكانیش

نەفریـن دەكـەن لـە سـەركردەكانیان كـە بـەو مەرەدەیـان بـردوون و، تووشـی ئـەو حاڵەیـان كـردوون، یاخـود هەموویـان هـەم بەرانبـەر بـە یەكـدی بێیـڕوان و حاشـا لـە یەكـدی دەكـەن، هـەم نـە فرینیـش لـە یەكـدی دەكـەن و قسـە بەیەكـدی دەڵێـن، ﴿ وَمَأْوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴾، جێـگای حەوانەوەتـان ئاگـرەو، هیـچ یارمەتییـدەرو هاوكاریشـتان نیـن لـە ڕۆژی دوایـی دا.

﴿ فَـَٔامَنَ لَهُۥ لُوطٌ ﴾، لـووط بـڕوای بـۆ هێنـا، واتـە: لەبـەر خۆشەویسـتیی ئیبراهیـم و لەبـەر متمانـەی بـە ئیبڕاهیـم، بـڕوای هێنـا بـە پەیامەكـەی خـوا ﷻ، بـەوەی كـە بـە ئیبڕاهیـم دا ناردوویەتـی، هەڵبەتـە زۆربـەی سـەرچاوەكان دەڵێـن: **لـووط** بـرازای ئیبڕاهیـم بـووە، مـام و بـرازا بـوون.

ئەمـەش دووبـارە قسـەی ئیبڕاهیمـە: ﴿ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّيٓ ﴾، هەروەهـا ئیبڕاهیـم فەرمـووی: مـن بـەرەو پـەروەردگارم كۆچكـەرم، كـۆچ دەكـەم بـەرەو پـەروەردگارم، واتـە: بـەرەو ئـەو شـوێنەی كـە پـەروەردگارم فەرمانـم پـێ دەكات، كـە دەتوانـم لـەوێ چـاك پـەروەردگارم بپەرسـتم، ﴿ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴾، بـە دڵنیایـی هـەر ئـەو زاڵـی كارزانـە، باڵادەسـتە و دەمپارێـزێ و، ڕێـی كـۆچ كردنـم بـۆ ئاسـان دەكات، كارزان و كاربەجێشـە، لێـرە بارودۆخـم لـێ وەتەنـگ هاتـوە، دەمباتـە شـوێنێك كـە بتوانـم لـەوێ بـە دەسـتكراوەیی دینداریـی بكـەم، ﴿ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ ﴾، ئێمـەش هـەركام لـە ئیسـحاق و یەعقووبمـان پێـدان، كـە دیـارە یەعقـووب كـوڕی ئیسـحاقەو ئیسـحاقیش كـوڕی ئیبڕاهیمـە ؏، بـە تەئكیـد پەیدابوونـی ئیسـحاق دوای پەیدابوونـی ئیسـماعیلەو، ئیسـحاق لـە سـارە خاتـوون بـووە، هـەروەك ئیسـماعیل لـە هاجـەرە خاتـوون بـووە، یەعقووبیـش كـوڕی ئیسـحاقە، ئەمـەش ئـەوە دەگەیەنـێ كـە هـەر لـە ڕۆژگاری ئیبڕاهیـم دا بـووە كـە خـوای پـەروەردگار یەعقووبـی بـە ئیسـحاق بەخشـیوە.

﴿ وَجَعَلۡنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ ٱلنُّبُوَّةَ وَٱلۡكِتَٰبَ ﴾، هەروەها لە وەچەی ئیبڕاهیمدا پێغەمبەرایەتیی و کتێبمان دانا، واتە: لە دوای ئیبڕاهیم ﷺ هەر پێغەمبەرێک هاتبێ لەوەچەی ئەو بووە، هەر کتێبێک دابەزێندرابێ، لەوەچەی ئەودا دابەزێندراوە، لە هەردوو لقی ئیسحاق و ئیسماعیلەوە، بەڵکو هەندێک گوتوویانە: کوڕێکی دیکەشی هەبووە بە ناوی میدیان و، شوعەیب بۆ گەلی میدیان ڕەوانکراوەو شوعەیب دەچێتەوە سەر میدیان کە ئەویش هەر کوڕی ئیبڕاهیمە، وەک لە پەیمانی کۆن دا هاتووە، ﴿ وَءَاتَيۡنَٰهُ أَجۡرَهُۥ فِي ٱلدُّنۡيَا ﴾، لە دنیادا پاداشتەکەیمان دایەوە، واتە: بەشێک لە پاداشتەکەیمان لە دنیادا دایەوە، کە بریتیە لەوەی هەموو خاوەن بەرنامە ئاسمانییەکان، یەکدەنگن لەسەر ئیبڕاهیم ﷺ و ستایشی دەکەن، هەروەها ئەوە بوو کە خوا وەچەیەکی باشی بە ئیبڕاهیم دا، ئەوەتا پێغەمبەرایەتیی لە دوای ئیبڕاهیم تەنیا لەوەچەی ئەودا بووەو، کتێبەکانی خوا، تەنیا بۆ وەچەی ئەو دابەزیون، هەروەها ئیبڕاهیم خوا توانایەکی ماددیی باشی پێداوەو، سومعەو ئیعتیبارێکی باشی پێداوە، ئیبڕاهیم پێغەمبەرێکی نێودەوڵەتیی بووە، لە عێراق، لە شام، لە میسڕ، لە حیجاز، کە ئەوکاتە ئەو چوار شوێنە زیاتر کۆمەڵگای بەشەرییان تێدا کۆبۆتەوە، نێوان دیجلەو فوڕات و نیل، ﴿ وَإِنَّهُۥ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾، لە ڕۆژی دواییشدا، ئیبڕاهیم ﷺ لە چاکانە، واتە: لە ڕیزی صاڵحان و چاکان دایە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

ناردنـی نـووح بـۆ لای گەلەکـەی و، بـەردەوام بوونـی لـە بانگـەواز کردنیـان بـۆ مـاوەی نـۆ سـەدو پەنجـا (٩٥٠) سـاڵ و، فەوتێنرانیـان بـە لافاوێکـی مـەزن و، دەربازکردنـی خـۆی و سـواربووانی کەشـتییەکەو، کردنـی کەشـتییەکە بـە نیشـانەیەک بـۆ جیهانییـان:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ ٱلطُّوفَانُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٤﴾ فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَصْحَٰبَ ٱلسَّفِينَةِ وَجَعَلْنَٰهَآ ءَايَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە نووحمان بۆ لای خەڵکەکەی، بۆ لای گەلەکەی ڕەوانکرد، واش پێدەچێ ئەو کاتە هەر ئەوەندە مرۆڤە بووبن لەسەر زەوی کە نووحیان بۆ لا ڕەوانکراوە، وەک دواییش زیاتر باسی دەکەین.

ئنجا وەک پێشتریش گوتمان: ئـەوە بـۆ چەسـپاندنی پێغەمبـەری خاتەمـە ﷺ کـە ئـەو ڕێیـەی تـۆ لەسـەری و، ئـەو پەیامـەی بـۆ تـۆ هاتـوە، ئـەوە لـە پێـش تۆشـدا نـووح بـووە، ئیبراهیـم بـووە، پێغەمبەرانـی دیکـە بـوون (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةَ والسَّلاَم**)، بۆیـە دەبـێ تـۆش خۆڕاگـر بـی، وەک چـۆن نـووح نۆسـەدو پەنجـا (٩٥٠) سـاڵ خـۆی ڕاگـرت، هەڵبەتـە تەمەنەکـەی درێـژ بـووەو، تەمەنـی خەڵکەکـەش هـەر درێـژ بـووە ئـەو کاتە.

٢)- ﴿ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا ﴾، هەزار ساڵ جگە لە پەنجا لە نێو خەڵكەكەیدا مایەوە، واتە: خەریكی بانگەوازو تێگەیاندن و هۆشیار كردنەوەو، ترساندنیان بوو، وەك لە سوورەتی (**نوح**) دا خوا ﷻ لەسەر زمانی نووح وردەكارییەكانی چۆنیەتیی بانگەوازو بانگكردن و هۆشیاركردنەوەی بۆ گەلەكەی باس دەكات، لە تەفسیری سوورەتی (**هود**)یش دا بە وردیی باسی بەسەرهاتی نووحمان ﷺ كردوەو وردەكارییەكانمان خستوونەڕوو.

٣)- ﴿ فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴾، لە كاتێكدا كە ستەمكار بوون، تۆفان گرتنی، لافاوێكی گەورە گرتنی.

٤)- ﴿ فَأَنجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ ﴾، ئێمەش خۆی و هاوەڵانی كەشتییەكەمان دەرباز كردن، لە تۆفانەكە دەربازمان كردن و، ئەوانی دیكە هەموویان خنكان.

لێرەدا كە دەفەرموێ: ﴿ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾ فَأَنجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ ﴾، ئەم سێ (ف)یە، هەموویان بۆ بادانەوە (**عطف**)ن.

٥)- ﴿ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴾، كەشتییەكەشمان كردە نیشانەیەك بۆ جیهانییان.

كە ئێستاش لەسەر چیای جوودیی ماوە.

كورتە باسێك
لە حەوت كورتە سەرنج دا

١- ئێمە بەسەرهاتی نووحمان لە تەفسیری سوورەتی (**هود**)دا بە درێژیی باسكردوە، لەبەر ئەوەی لە سوورەتی (**هود**)دا، جیا لە هەموو سوورەتەكانی دیكە، ئەو وردەكارییانەی لەوێدا هاتوون دەربارەی نووح ﷺو گەلەكەی، لە هیچ شوێنێكی دیكەدا نەهاتوون، كە ئایەتەكانی: (٢٥ - ٤٩)ن، یانی: بیست و پێنج ئایەت تەرخانكراون بۆ بەسەرهاتی نووح ﷺو، وردەكارییەكانی بەسەرهاتی نووح لەو بیست و پێنج ئایەتەدا زۆر بە جوانیی خراونە ڕوو.

٢- بە پێی ئایەتەكانی: ﴿ وَلَقَدْ نَادَىٰنَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ ٱلْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَنَجَّيْنَٰهُ وَأَهْلَهُۥ مِنَ ٱلْكَرْبِ ٱلْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُۥ هُمُ ٱلْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾ ﴾**الصافات**، كە مانایەكەیان ئاوایە: بە دڵنیایی نووح بانگی ئێمەی كردو، ئێمەش باشترین وەڵامدەرەوە بووین بۆی . خۆی و نیزیكەكانیمان لە بەڵای مەزن دەربازكرد . تەنیا وەچەكەیمان كرد بەماوەوان، (ئەوانەی مانەوە لەسەر زەوی لە مرۆڤان).

بە پێی ئەم سێ ئایەتە موبارەكە، نووح بۆ تێكڕای بەشەر نێردراوەو، تۆفانەكەی گشتگیر بووەو، تەنیاوەچەكەی ئەویش ماون، تەنیا وەچەی نووح، وەك وەچەی ئادەم لەسەر زەوی ماون، هەروەها بە بەڵگەی ئایەتی (٥٨) لە سوورەتی مەریەم دا كە دەفەرمووێ: ﴿ أُولَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مِن ذُرِّيَّةِ ءَادَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ ﴿٥٨﴾ ﴾**مريم**، واتە: ئەوانە كەسانێكن خوا چاكەی لەگەڵ دا كردوون لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَة والسَّلاَم**)، لەوەچەی ئادەم و لەوانەی لەگەڵ نووحدا هەڵمانگرتن، دیارە هەموو پێغەمبەران لە وەچەی ئادەمن، مانای وایە، هەموو ئەو پێغەمبەرانەش كە لە دوای نووح هاتوون، لە وەچەی نووح بوون.

کەواتــە: مرۆڤــەکان هەموویــان تەنیــا ئەوانــە بــوون کــە لەگــەڵ نووحــدا هەڵگیــراون، جگــە لەوانــەی کــە لــە کەشــتییەکەدا هەڵگیــراون و پارێــزراون، کەســی دیکــە لــە مرۆڤــان لەســەر زەوی نەمــاوە.

٣- **(الطبري)** لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] دەڵێ: **(إِنَّ اللهَ أَرْسَلَ نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ وَهُوَ ابْنُ خَمْسِينَ وَثَلَاثِ مِائَةِ سَنَةٍ، فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا، ثُمَّ عَاشَ بَعْدَ ذَلِكَ خَمْسِينَ وَثَلَاثَ مِائَةِ سَنَةٍ)**.

واتــە: خــوا نووحــی بــۆ لای گەلەکــەی نــارد کــە تەمەنــی سێســەدو پەنجا (٣٥٠) ســاڵ بــوو، نۆســەدو پەنجــا (٩٥٠) ســاڵیش لــە نێویانــدا مایــەوە، کــە دەکاتــە هــەزارو سێســەد (١٣٠٠) ســاڵ، دوای تۆفانیــش سێســەدو پەنجــا (٣٥٠) ســاڵی دیکــە ژیــا، کــە دەکاتــە هــەزارو شەشســەدو پەنجــا (١٦٥٠) ســاڵ، بــە پێــی ئــەو ڕیوایەتــەی **(الطــبري)** تەمەنــی نــووح لــە لــە دایــک بوونیــەوە، تاکــو کۆچــی دوایــی دەکاتــە: (١٦٥٠) ســاڵ.

هــەر **(الطــبري)** دەڵــێ: وشــەی (ٱلطُّوفَانُ): **(كُلُّ مَـاءٍ كَثِـيرٍ فَـاشٍ طَـآمٍّ فَهُـوَ عِنْـدَ العَـرَبِ طُوفَـانٌ سَـيْلاً كَانَ أَو غَـيْرَهُ)** واتــە: هــەر ئاوێکــی زۆری بــڵاوی بێــڕەزا، لــە لای عــەرەب بــە تۆفــان نــاو دەبــرێ، چ لافــاو بــێ، چ جگــە لــە لافــاو.

٤- **(الطبري)** لە قەتادەوە هێناویەتی کە خوا دەفەرمووێ: ﴿فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَصْحَٰبَ ٱلسَّفِينَةِ وَجَعَلْنَٰهَآ ءَايَةً لِّلْعَٰلَمِينَ﴾، واتە: خۆی و هاوەڵانی کەشتییەکەمان دەرباز کردن و، کردمانە نیشانە بۆ جیهانییان، قەتادە گوتوویەتی: **(أَبْقَاها اللهُ آيَةً لِلنَّاسِ بِأَعْلَى الجُودِيِّ)**[2]، واتە: خوا کەشتییەکەی هێشتەوە وەک نیشانەیەک بۆ خەڵک، لەسەر لووتکەی چیای جوودیی.

هەروەهــا **(محمــد الطاهــر ابــن عاشــور)**یش دەڵــێ: **(قَــالَ قَتَــادَةُ: بَقِيَــتْ بَقَايَــا السَّــفِينَةِ عَـلَى الْجُـودِيِّ حَتَّـى نَظَرَتْهَـا أَوَائِـلُ هَـذِهِ الْأُمَّـةِ، وَيُقَـالُ: إِنَّهَـا دَامَـتْ إِلَى أَوَائِـلِ الدَّوْلَـةِ الْعَبَّاسِـيَّةِ، ثُـمَّ غَمَرَتْهَـا الثُّلُـوجُ)**[3].

---

(١) جامعُ البيان: ٢٧٦٧٤.

(٢) جامع البيان: ٢٧٦٧٧

(٣) التحرير والتنوير: ج٢٠، ص٢٢٣.

واتــە: قەتــادە دەڵــێ: پاشــماوەکانی کەشــتیی نــووح، لەســەر چیــای جوودیــی مابوونــەوە تاکــو ســەرەتاکانی ئۆممەتــی ئیســلام ســەرنجیان داوەو بینیویانــەو، گوتــراوە: پاشــماوەکانی کەشــتیی نــووح ماونــەوە تاکــو ســەرەتای دەوڵەتــی عەبباســیی، دوایــی بــە بەفــر داپــۆشراوە (کەوتۆتــە بــن خــۆڵ و دارو بــەرد، لــە ئەنجامی داشــۆڕانی چیــاکان و هاتنــی لافــاودا).

٥- کە دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلْنَٰهَآ ءَايَةً لِّلْعَٰلَمِينَ﴾ زانایان زۆربەیان گوتوویانە: وا پێدەچێ ڕاناوی **(ها)** مەبەست پێی کەشتییەکە بێ و کەشتییەکە ئێستا هەیە، هەندێکیش گوتوویانە: مەبەست پێی هەواڵی یان بەسەرهاتی نووحە، یانی: **(وَجَعَلْنَا قِصَّةَ نُوحٍ آيَةً لِلعَالَمِين)**، هەندێکیش گوتوویانە: یانی: ئەو سزایەی کە خوا ناردوویەتی کە بریتیە لە تۆفان بۆ گەلی نووح، ئەوەمان کرد بە نیشانە بۆ هەموو جیهانییان، لەبەر ئەوەی هەواڵی بەسەرهاتی نووح عليه السلام و، ئەو سزایەی کە خوا ناردوویەتی بۆ گەلی نووح، لە هەموو دنیای کۆن و تازەدا بڵاوبۆتەوە، بۆیە خوا فەرموویەتی: ﴿ءَايَةً لِّلْعَٰلَمِينَ﴾.

٦- لە پەیمانی کۆندا هاتوە: **(وَاسْتَقَرَّ الْفُلْكُ عَلَى جِبَالِ أَرَارَاطَ)**[1] قسەی پەیمانی کۆن هەر ئەوەندەیە: کەشتییەکە لەسەر چیای ئاڕاڕات لەنگەری گرت، چیای ئاڕاڕاتیش ناوە بۆ چیای جوودیی.

(محمــد الطاهــر ابن عاشــور) دەربــارەی **(جِبَـالِ أَرَارَاطَ)** دەڵــێ: **(وَقَدِ اخْتَلَـفَ الْبَاحِثُونَ فِي تَعْيِينِ جِبَالِ أَرَارَاطَ، فَمِنْهُمْ مَنْ قَالَ: إِنَّهُ اسْمُ الْجُودِيِّ، وَعَيَّنُوا أَنَّهُ مِنْ جِبَالِ بِلَادِ الْأَكْرَادِ فِي الْحَدِّ الْجَنُوبِيِّ لِأَرْمِينْيَا فِي سُهُولِ مَا بَيْنَ النَّهْرَيْنِ)**[2]، واتــە: لێکۆڵــەرەوان ڕاجیاییــان هەیــە لــە دیاریــی کــردنی چیــای ئــاڕاڕات دا، هەندێکیــان دەڵێــن: نــاوی چیــای جوودییــەو دیارییــان کــردوە کــە لــە چیــاکانی کوردانــە، لــە ســنووری باشــووری ئەرمینیــا، لــەو دەشــتەی کــە پێــی دەگوترێ: نێــوان دوو ڕووبــارەکان، [کــە ئێســتا لــە باکــووری کوردســتانی تورکیایــە، لــە ســەرووی زاخــۆوە].

---

(١) العهد القديم: سفر التكوين، الإصحاح: ٨.

(٢) التحرير والتنوير: ج٢٠، ص٢٢٣.

٧- وێڕای ئەوەی کە دەگونجێ ڕاناوەکە بۆ کەشتییەکە بچێتەوە: ﴿وَجَعَلْنَـٰهَآ﴾، (**أَي: وَجَعَلْنَا السَّفِينَةَ آيَةً لِلعَالَمِين**)، دەشگونجێ بگەڕێتەوە بۆ هەواڵەکە، بەوە کە (**خبر**)ەکە بە مانای (**قصة**) یان (**حَادِثَة**) بێ، یانی: (**وَجَعَلْنَا القصة، أو الحادثة المذكورة آية للعالمين**)، چونکە دەبێ مێینە (**مؤنث**) بێ، یاخود بە مانای (**العُقُوبَة**) ئەو سزایەی خوا ناردی بۆ گەلی نووح عليه السلام کە ئەو تۆفانە بوو پێی فەوتێنران، کردمانە نیشانە بۆ جیهانییان.

مەسەلەی دووەم:

ئاماژەیەک بە وتووێژی ئیبراهیم لەگەڵ گەلەکەیدا، کە فەرمانی پێکردوون بە خواپەرستیی و پارێزکاریی و، ڕەخنەی لە بتەکانیان گرتوە کە هیچ کارەن و، سەرنجی بۆ مێژووش ڕاکێشاون کە پەندی لێ وەربگرن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِبْرَٰهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱتَّقُوهُ ۖ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾ إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْثَٰنًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَٱبْتَغُوا۟ عِندَ ٱللَّهِ ٱلرِّزْقَ وَٱعْبُدُوهُ وَٱشْكُرُوا۟ لَهُۥٓ ۖ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَإِن تُكَذِّبُوا۟ فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ۖ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِبْرَٰهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱتَّقُوهُ ﴾، هەروەها یادبکەوە کاتێک ئیبراهیم بە خەڵکەکەی خۆی گوت: خوا بپەرستن و پارێزی لێ بکەن.

(و)ی سەر (وَإِبْرَٰهِيمَ) ئەوەی ئێرە دەگێڕێتەوە سەر ڕستەی پێشوو: ﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ ﴾، کەواتە ئاوای لێ دێ: (**وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِبْرَاهِيمَ إِلى قَوْمِهِ**) یاخود: (**وَاذْكُرْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ**) یاخود: (**وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ**) یادی ئیبراهیم بکە کاتێک بە گەلەکەی خۆی فەرموو.

شایانی باسە: ئێمە بەسەرهاتی ئیبراهیممان بە وردیی لە کاتی تەفسیرکردنی سووڕەتی (**إبراهيم**)دا باسکردوە، ئنجا ئایا گەلی ئیبراهیم کە ئەو وتووێژەی لەگەڵدا کردوون، کێ بوون؟ ئیبراهیم بە پێی سەرچاوە مێژووییەکان دەبێ لە باشووری عێراق بووبێ، هەندێک لە سەرچاوە مێژووییەکان دەڵێن: (**ئور الكلدانيين**)، واتە: گەلی ئیبراهیم لە عێراقی ئێستا بوون، بەڵام زیاتر لە دەڤەری خوارووی عێراق بوون.

ڕستەی ﴿ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱتَّقُوهُ﴾، خـوا بپەرسـتن و پارێـزی لێبکـەن، بێگومـان پێغەمبـەران (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلاَةُ والسَّـلاَم**) کـە بـە گەلەکانـی خۆیانیـان گوتـوە: خـوا بپەرسـتن، خواپەرسـتیی بـە چەمـک و واتـا ڕاسـتەقینەکەی، بەرنامەیەکـی گشـتگیری ژیانـە، واتـە: بـۆ خـوا ملکـەچ بـن لـە هەمـوو ژیانتانـدا، نـەک بـەو چەمـک و واتـا تەسـک وبـاوەی کـە ئێسـتا لـە زەینـی زۆربـەی مسـوڵمانانەدا هەیـە، کـە پێیـان وایـە خواپەرسـتیی تەنیـا بریتیـە لـە ئەنجامدانـی دروشـمەکان، کـە پێیـان دەگوتـرێ: دروشـمەکانی پەرسـتن (**شَـعَائِرُ التَّعَبُّـد**) وەک نوێـژو ڕۆژوو و زەکات و حـەج و، ئـەو پەرستشـانەی دیکـە کـە لـە نێـوان مـرۆڤ خـۆی و خـوای پـەروەردگاردا ئەنجـام دەدرێـن، بەڵکـو خواپەرسـتیی و بەندایەتیـی بـۆ خـوا یـانی: ملکەچیـی بـۆ خـوا لـە هەمـوو وردو درشـتی ژیـان دا، لـە مزگـەت و بـازاڕ، لەسـەر دوانگـەو لـە فەرمانگـە، لـە کێڵگـەو لـە کارگـەو، لـە هەمـوو کایەکانـی ژیـان دا، بەندایەتیـی بـۆ خـوا بکـەن و پارێـزی لـێ بکـەن.

٢)- ﴿ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ﴾، ئەوە بۆ ئێوە باشترە ئەگەر بزانن.

یـانی: ئەگـەر زانیارییتـان هەبـێ، دەزانـن ئـەوە بـۆ ئێـوە باشـترین شـتە، (خَيۡرٞ) یانـی: باشـترین، چونکـە جێگـرەوەو ئەڵتەرناتیڤـی بەندایەتیـی کردنـی مـرۆڤ بـۆ خـوا، بریتیـە لـە کۆیلایەتیـی کردنـی بـۆ شـتەکانی دی، یـان مرۆڤێکـی وەک خـۆی، یاخـود دروسـتکراوەکانی دیکـەی خـوار خـۆی.

٣)- ﴿إِنَّمَا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوۡثَٰنٗا﴾، بە دڵنیایی ئێوە لە جیاتی خوا، یان لە خوار خواوە، تەنیا بتان دەپەرستن.

٤)- ﴿وَتَخۡلُقُونَ إِفۡكًا﴾، هەروەها درۆی هەڵگێڕاوە هەڵدەبەستن، (**أَي وَتَفْتَرُونَ كَذِباً**) درۆ هەڵدەبەستن بۆ خوا، گوایە هاوبەشی هەن و، ئێوەش ئەو هاوبەشانە دەپەرستن تاکو لە خواتان نیزیک بخەنەوە، وەک لە سوورەتی (**الزمر**)دا دەفەرموێ: ﴿مَا نَعۡبُدُهُمۡ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَآ إِلَى ٱللَّهِ زُلۡفَىٰٓ ٣﴾**الزمر**، نایانپەرستین مەگەر بۆ ئەوەی لە خوامان نیزیک بخەنەوە.

(الطبري) لە مانای: ﴿ وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا ﴾دا، دەڵێ: (وَتَصْنَعُونَ كَذِباً وبَاطِلاً) واتە: ئێوە درۆو پووچ هەڵدەبەستن و دروست دەكەن، ئەو هاوبەشانە، ئەو بتانەی دەیانپەرستن گوایە هاوبەشی خوان، ئەوە شتێكە هەڵیدەبەستن بۆ خواو، درۆیەكە پەیدای دەكەن، وشەی (خَلْق) یانی: هێنانەدی شتێک لە نەبوون، بەڵام لێرەدا بە مانای درۆ هەڵبەستن یانی: قسەیەک بكرێ هیچ ئەصڵ و بنەمایەكی نەبێ، ئەگەرنا (خَلْق) هێنانەدی شتانە لە نەبوون، كە تەنیا بە خوای پەروەردگار دەكرێ: ﴿ ٱللَّهُ خَٰلِقُ كُلِّ شَيْءٍ ﴾ ﴿٦٢﴾ الزمر، خوا بەدیهێنەری هەموو شتێكە، یاخود كە دەفەرموێ: ﴿ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُۥ تَقْدِيرًا ﴾ ﴿٢﴾ الفرقان، واتە: خوا هەموو شتێكی پەیداكردوە، ئنجا بە ئەندازەگیرییەكی باش ئەندازەگیریی كردوە.

ئنجا درۆ هەڵبەستن ئەوەیە شتێک بگوترێ، بنەمایەک و ئەصڵێكی نەبێ، ئەویش لەو ڕووەوە دەشوبهێتە پەیداكردن و هێنانەدی لە نەبوون.

٥)- ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی ئێوە لە جیاتی خوا دەیانپەرستن، لە خوار خواوە دەیانپەرستن، جگە لە خوا بەندایەتییان بۆ دەكەن، هیچ بژێوێكیان بۆ ئێوە بەدەست نیە.

چونكە (رِزْقًا) بە نەزانراو (نَكِرة) هاتوە، واتە: كەم و زۆر بژیویان بۆ ئێوە بەدەست نیە، بۆیە شایستە نین بپەرسترێن، پەرستراو دەبێ بتوانێ زیان لە پەرستەرەكەی دووربخاتەوەو سوودی بۆ بێنێ، بژیوی بۆ دابین بكات، هێنابێتیەدی، سەرپەرشتیی بكات، كە ئەو بتانە هیچكام لەو سیفەتانەیان نین.

٦)- ﴿ فَٱبْتَغُوا۟ عِندَ ٱللَّهِ ٱلرِّزْقَ ﴾، ئێوە بژیو لە لای خوا بە خوا بخوازن.

٧)- ﴿ وَٱعْبُدُوهُ وَٱشْكُرُوا۟ لَهُۥٓ ﴾، هەروەها بیپەرستن و سوپاسگوزاریی بۆ ئەنجام بدەن، (شَكَرَ، يَشْكُرُ، شُكْراً) بۆ خۆی بۆ بەركار تێپەڕ دەكات و پێویستیی بە پیتێكی دیكە نیە، بەڵام لێرەدا (وَٱشْكُرُوا۟ لَهُۥٓ) واتە: لەبەر خاتری وی سوپاسگوزاریی بكەن، ئەمە ماناكەی بەهێزترو تۆختر دەكاتەوە.

٨)- ﴿ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾، بە دڵنیایی هەر بۆ لای وی دەگێڕدرێنەوە.

کەواتە: لێرەدا ئیبراهیم ﷺ چوار شتان دەکاتە وەسف و پێناسە بۆ خوا:

یەک: بژیو تەنیا بەدەست ئەوە.

دوو: دەبێ بەندایەتیی تەنیا بۆوی بێ.

سێ: پارێزکردن دەبێ تەنیا لەوی بێ.

چوار: گەڕانەوەش تەنیا بۆ لای ویە.

٩)- ﴿ وَإِن تُكَذِّبُوا ﴾، دوایی ئیبراهیم ﷺ پێیان دەفەرموێ: ئەگەر ئێوە پەیامی خوا بە درۆ دابنێن، پێغەمبەری خوا بە درۆ دابنێن، بڕوای پێنەکەن.

١٠)- ﴿ فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ﴾، خوا پەکی بە ئێوە ناکەوێ، لە پێش ئێوەدا، کۆمەڵگایانێکی دیکە پەیام و پێغەمبەرانی خوایان بە درۆ دانا، بەڵام سەرەنجام تەماشا بکەن چۆن سەریان بە فەتارەت چوو!

١١)- ﴿ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴾، پێغەمبەریش تەنیا گەیاندن و ڕوونکردنەوەیکی ئاشکرای، (یاخود ئاشکراکەری) لەسەرە، (ٱلْبَلَٰغُ) (**بَلَغَ يَبْلُغُ بَلاغاً**) گەیشت دەگات، گەیشتن، گەیاندن، (ٱلْمُبِينُ)یش لێرەدا دەگونجێ بە مانای ڕۆشن بێ، دەشگونجێ بە مانای ڕۆشنکەرەوە بێ، یان لە (**أَبَانَ**)ی (**لازِم**)ە، بە مانای ڕۆشن، یان (**أَبَانَ**)ی تێپەڕکەر (**مُتَعَدِّي**)ە، بە مانای ڕۆشنکەرەوە.

ئیبراهیم ﷺ دەیەوێ پێیان بفەرموێ: ئەگەر وەڵامم نەدەنەوەو، من بە درۆ دابنێن و پەیامی خوا کە بە مندا ناردوویەتی، بە درۆی دابنێن، ئەوە تەماشای مێژوو بکەن، کۆمەڵگایانێکی دیکەو، خەڵکانێکی دیکەش هەبوون کە پێغەمبەرانیان بە درۆ داناون، بەڵام سەرەنجام سزادراون، منیش وەک پێغەمبەری خوا، وەک هەموو پێغەمبەران، تەنیا گەیاندنی پەیامی خوام لەسەرە، بە شێوەیەکی ڕوون و ڕوونکەرەوە، ئنجا کاتێک کە پەیامی خوام پێڕاگەیاندن،

ئەركی مـن لێـره تـەواو دەبـێ، وا مەزانـن كـە تووشـی چۆرتمێـك دەبـم، تووشـی گرفـت و كێشـەیەك دێـم، بـە نسـبەت نێـوان خـۆم و خـواوە، ئەگـەر ئێوەوەڵامتـان نەدامـەوە، ئێـوە بـەس خۆتـان زیانبـار دەبـن و خۆتـان تووشـی سـزا دەبـن، ئەگەرنـا مـن ئەركەكـەم هـەر ئەوەیـە، پەیامـی خواتـان پـێ ڕابگەیەنـم.

دیـاره گەیاندنـی پەیامـی خـوا ﷻ مـەرج نیـە تەنیـا بـە زمانـی وتـار بـێ، بەڵكـو بـە زمانـی كـردار، بـە زمانـی هەڵوێسـت، بـە زمانـی جێبەجـێ كـردن، هەمـوو ئـەوە پێـی دەگوتـرێ: گەیانـدن، واتـە: پێغەمبـەران (**عَلَيْهِـمُ الصَّلَاةُ والسَّـلَامُ**) ئەركدار (**مكلّـف**) بوون، پەیامـی خـوا وەك چـۆن بـە تەعبیـری زمـان دەگەیەنـن، بـە هەڵسوكەوتەكانیشـیان، بـە هەڵوێستەكانیشـیان، پەیامـی خـوا لـە ژیانـی تاكیـی و خێزانیـی و كۆمەڵایەتیی وسیاسـیی خۆیانـدا، بەرجەسـتە بكـەن بـۆ خەڵـك، بـۆ ئـەوەی خەڵـك وێـڕای ئـەوەی هەقیـان لـێ دەبیسـتێ، هەقیشـیان تێـدا ببینـێ.

مەسەلەی سێیەم:

سەرنجراکێشانی خوا بۆ مرۆڤان کە دروستکراوەکان دێنێتەدی و، دەیانگێڕێتەوەو، فەرمانکردن بە بە زەوییدا ڕۆیشتن و، سەرنجدانی پێگەیشتنی دروستکراوەکان و، کردنە بەڵگەی ئەو حاڵەتە لەسەر ژیانی ڕۆژی دوایی و، ئاماژە کردن بە هەندێک لە سیفەتەکانی خوا و دەستەپاچەیی مرۆڤان و، سەرەنجامی شوومی بێبڕوایان بە دیداری خوا:

خوا دەفەرموێ: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (١٩) قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٢٠) يُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَن يَشَاءُ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ (٢١) وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (٢٢) وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَٰئِكَ يَئِسُوا مِن رَّحْمَتِي وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٢٣)﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ﴾، ئایا نەیانبینیوە، (بە چاوی عەقڵ و دڵ)، خوا چۆن دروستکراوی دەستپێکردوە، دوایی دەیگێڕێتەوە! لێرەدا دیتن دیتنی دڵ و عەقڵە، دەشگونجێ مەبەست لە دیتن لێرەدا، دیتنی چاو بێ، بۆ هەندێک لەو شتانەی بە چاو دەبینرێن، کە خوا ﷻ چۆن دەست بە دروستکردنیان دەکات، پنجە گیایەک، دەنکە تۆوێک چۆن دەڕوێ؟! دواییش دوای ئەوەی لە بەیندەچێ، دووبارە خوا ﷻ دەیژێنێتەوەو دەیڕوێنێتەوە، بەڵام زیاتر وا پێدەچێ مەبەست لە دیتن، دیتنی عەقڵیی بێ، وەک زانایان دەڵێن: (**الرُّؤية عَقْلِيَّة وليسَت بَصَرِيَّة**) دیتنی عەقڵ مەبەستە، نەک دیتنی چاو، (أَوَلَمْ يَرَوْا) خوێنراویشەتەوە: (**أَوَلَمْ تَرَوا**)، ئنجا ئەگەر (أَوَلَمْ يَرَوْا) بێ، دواندنەکە دواندنێکی نادیار (**خِطَابٌ غِيَابِي**)ە، ئەگەر (**أَوَلَمْ تَرَوا**) بێ، دواندنەکە دواندنێکی ڕووبەڕوویە.

ئنجا -وەک پێشتریش باسمانکرد- ئەو پێنج ئایەتە دەگونجێ هەمووی قسەی ئیبراهیم ﷺ بێ، کە بە خەڵکەکەی خۆی فەرمووبن، دەشگونجێ ئەمە فەرمایشتی خوا ﷻ بێ، نێواخنی کردوە لەگەڵ قسەکانی ئیبراهیم ﷺ و وتووێژی لەگەڵ خەڵکەکەیدا، کە دوای ئەم پێنج ئایەتە، ئەوان وەڵام دەدەنەوە، خوای پەروەردگار ئەم فەرمایشتەی خۆی کردۆتە نێواخن و نێوپڕە بۆ ئەو دیالۆگ وتووێژەی نێوان ئیبراهیم و گەلەکەی.

وشەی (يُبْدِئُ) لە زمانی عەرەبییدا (أَبْدَأَ يُبْدِئُ) و (بَدَأَ يَبْدَأُ) وەک (**الطبري**) گوتوویەتی: (**لُغَتَانِ بِمَعنَىً وَاحِدٍ**) دوو وشەن بە یەک واتا، (**أَبْدَأَ**) لەگەڵ (**بَدَأَ**)، (**بَدَأَ**) سێ پیتی (**ثُلاثي**)یە، بەڵام (**أَبْدَأَ**) چوار پیتیی (**رباعي**)یە (، (**أَبْدَأَ**) واتە: دەستی پێکردوە، (**بَدَأَ**)ش هەر یانی: دەستی پێکردوە، ئەم (**همزَةُ الإستفهام**)ە لە (أَوَلَمْ يَرَوْا)دا، زانایان گوتوویانە: بۆ پرسیارکردنی نکووڵیلێکردنەو چاوەڕێی وەڵام ناکرێ، ئایا نابینن بە چاوی عەقڵ و دڵ چۆن خوا دروستکراو دەست پێ دەکات، دوایی دەیگێڕێتەوە، دوای ئەوەی لە بەینی دەبات، دەیگێڕێتەوەو جارێکی دیکە دروستیدەکاتەوە.

﴿ثُمَّ يُعِيدُهُۥٓ﴾، دوایی دەیگێڕێتەوە، واتە: دوای ئەوەی لە بەین چووە، دووبارەی دەکاتەوە بۆ بوون، (**أَي: يُعِيدُهُ بَعْدَ فَنَائِهِ وَبِلاهُ، كَمَا بَدَأَهُ أَوَّلَ مَرَّة خَلْقاً جَدِيداً**) وەک چۆن لە سەرەتاوە دروستیکردوە، دوای ئەوەی کە لە نێو دەچێ، جارێکی دیکە دەیگێڕێتەوەو دەیهێنێتەوە بۆ بوون.

٢)- ﴿إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٌ﴾، واتە: ئەوە لەسەر خوا ئاسانە، ئەو دەستپێکردن و لەبەین بردن و دووبارە هێنانەوە کایە، بۆ خوا ئاسانە، کەواتە وا مەزانن دوای ئەوەی ئێوەش دەمرن و لە بەین دەچن، زیندووکرانەوەتان لە لای خوا قورسە، ئەوەتا ڕۆژانە خوا دروستکراوەکان دروستدەکات و لە بەینیان دەبات و، دوایی دووبارەیان دەکاتەوە.

پێشتریش باسمان كرد: ئێستا زانستیی توێكاریی (**علم الفسلجة**) ده‌ریخستوه كه له هه‌ر چركه‌یه‌كدا نیزیكه‌ی سه‌دو بیست و پێنج ملیۆن (١٢٥,٠٠٠,٠٠٠) خانه له جه‌سته‌ی مرۆڤ ده‌مرێ، له‌و سه‌د تریلیۆن (١٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) خانه‌یه‌ی كه جه‌سته‌ی مرۆڤیان لێ پێكهاتوه، واته: سه‌د هه‌زار ملیار خانه به نیزیككراوه‌یی جه‌سته‌ی مرۆڤیان لێ پێكهاتوه، له هه‌ر چركه‌یه‌كدا سه‌دو بیست و پێنج ملیۆن (١٢٥,٠٠٠,٠٠٠) خانه‌یان لێ ده‌مرن و، سه‌دو بیست و پێنج ملیۆن (١٢٥,٠٠٠,٠٠٠) خانه‌ی دیكه شوێنیان ده‌گرنه‌وه، ئنجا ئه‌وه هه‌ر له جه‌سته‌ی مرۆڤدا، له ئاژه‌ڵان، له په‌له‌وه‌ران، له ژیانداران، له دڕندان، له هه‌وا، له ده‌ریا، له زه‌وی، له بن زه‌وی دا، ئه‌م پڕۆسه‌یه به‌رده‌وامه.

٣)- ﴿ثُمَّ ٱللَّهُ يُنشِئُ ٱلنَّشۡأَةَ ٱلۡأٓخِرَةَۚ﴾، دوایی خوا ﷻ پێگه‌یاندنی كۆتاییش جارێكی دیكه پێ ده‌گه‌یه‌نێته‌وه، دروستكردنی كۆتایی دروست ده‌كاته‌وه، دروستكردنی كۆتایی ئه‌و دروستكردنه‌یه كه دوایی مردنی به دوادا نایه‌ت، كه مه‌به‌ست پێی زیندووكردنه‌وه‌ی ڕۆژی قیامه‌ته، كه ئه‌وه دروستبوونی كۆتاییه، چونكه نه‌بوون و مردنی به دوادا نایێ.

(**النَّشْأَةُ: المَرَّةُ مِنَ النَّشْأ وهُوَ الإيجَاد**)، (**نَشْأ**) واته: په‌یداكردن و په‌روه‌رده‌كردن، (**نَشْأَة**) جارێكه له (**نَشَأَ يَنْشَأُ نَشْأً**) كه‌واته: ﴿يُنشِئُ ٱلنَّشۡأَةَ ٱلۡأٓخِرَةَ﴾ یانی: بۆ پێگه‌یاندن و دروستكردنی كۆتایی خوا ﷻ دوایی دروست ده‌كاته‌وه له ڕۆژی قیامه‌ت دا.

٤)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ﴾، به دڵنیایی خوا له‌سه‌ر هه‌موو شتێك به توانایه، لێره‌دا خوا ﷻ شتێك كه له‌به‌ر چاویاندا ڕووده‌دات، ده‌یكاته به‌ڵگه بۆ شتێك كه لێیان دووره، ئه‌وه‌ی له‌به‌رچاویان ڕووده‌دات، ئه‌وه‌یه كه ڕۆژانه هه‌ر خۆیان نه‌مام ده‌نێژن، تۆو دانه‌وێڵه ده‌وه‌شێنن، كشتوكاڵ ده‌كه‌ن، ئه‌وه‌تا له‌به‌ر چاویان ده‌ڕوێ، دروست ده‌بێ، گه‌شه ده‌كات، دوایی له‌به‌ین ده‌چێ، یاخود دره‌وی ده‌كه‌ن ده‌بێته پووش، به‌ڵام ساڵێكی دیكه دووباره ده‌ینێژنه‌وه، یان دووباره تۆوه‌كه ده‌وه‌شێنن، یاخود گیایه‌كان و دره‌خته‌كان

دەڕوێنەوە، ئەوە لەبەرچاویان ڕوودەدات، ئنجا بابیکەنە بەڵگە لەسەر ئەوەی لێیان دوورە، کە بریتیە لە زیندوو بوونەوەو دروست بوونەوەی ڕۆژی دوایی، دوایی خوا ﷻ باسی چەند سیفەتێکی دیکەی خۆی دەکات، دەفەرموێ:

٥)- ﴿ يُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ وَيَرۡحَمُ مَن يَشَآءُ ﴾، هەر کەسێک کە بیەوێ ئازاری دەدات، سزای دەدات و، هەر کەسێکیش بیەوێ، بەزەیی پێیدادێ.

کە دەفەرموێ: هەر کەسێک بیەوێ سزای دەدات و، هەر کەسێکیش بیەوێ بەزەیی لەگەڵ دەنوێنێ، مەبەست ئەوەیە کە ویستی خوا ﷻ ڕەهایە، هیچ کۆت و بەندێکی لەسەر نیە، بەڵام مەبەست ئەوە نیە، خوا لە گۆترەو، هەر لە خۆوە هەندێک خەڵک سزا بدات و، هەندێک خەڵکیش ڕەحم پێ بکات و، بیانخاتە نێو نازو نیعمەتی بەهەشتەوە! بەڵکو سیفەتەکانی خوا هەموویان پێکەوە کار دەکەن، وەک جاری دیکەش گوتوومانە: دەستەڵاتی خوا بێ سنوورە، ویستی خوا بێ سنوورە، زانیاریی خوا بێ سنوورە، بەڵام حیکمەتی خواش بێ سنوورەو، خوا شتی بێجێ ناکات، خوا ﷻ کەسێک سزا دەدات کە شایستەی سزا بێ، ڕەحم بە کەسێک دەکات شایستەی پەرۆش و بەزەیی لەگەڵ نواندن بێ، وەک دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ رَحۡمَتَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ۝٥٦ ﴾ **الأعراف**، واتە: بەزەیی خوا لە چاکەکاران نیزیکە، بەڵام سزایەکەی لە خراپەکاران نیزیکە بە تەئکید: ﴿ مَن جَآءَ بِٱلۡحَسَنَةِ فَلَهُۥ عَشۡرُ أَمۡثَالِهَاۖ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَلَا يُجۡزَىٰٓ إِلَّا مِثۡلَهَا ۝١٦٠ ﴾ **الأنعام**، لەبەر ئەوەی چاکە دێنێ، خوا پاداشتی دەداتەوە، ئەوی دیکەش لەبەر ئەوەی خراپە دێنێ، خوا سزای دەدات، چاکەو خراپەکانیش خۆیان ئەنجامیان دەدەن.

٦)- ﴿ وَإِلَيۡهِ تُقۡلَبُونَ ﴾، تەنیا بۆ لای ویش دەگێڕدرێنەوە، (**القَلْبُ: الرُّجوعُ**)، (**قَلْب**) گەڕانەوە، (**قَلَبَهُ**) یانی: هەڵیگێڕایەوە، وەک شتێک کە دەڕوا، دوایی تەقڵەیەک لێبدات و بە شوێنی خۆیدا بێتەوە.

٧)- ﴿ وَمَآ أَنتُم بِمُعۡجِزِينَ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا فِي ٱلسَّمَآءِ ﴾، هەروەها ئێوە دەستەوسانكەرنین، نە لە زەوی و نە لە ئاسماندا، واتە: دەستەوسانكەری خوا نین، (**المُعْجِزُ: هُوَ أَنْ يَجْعَلَ الآخَرَ عَاجِزاً**)، (**مُعْجِز**) ئەوەیە كە بەرانبەرەكەی بێ دەستەڵات بكات، كە لێرەدا مەبەست پێی ئەوەیە، ئێوە ناتوانن لە دەستی خوا، لە دەستەڵاتی خوا قوتار بن، ناتوانن لە ژێر ڕكێفی خوا بچنە دەر، نە لە زەویدا كە ئێوە ژیانی لەسەر دەگوزەرێنن و، نە لە ئاسمانیشدا، ئەگەر گریمان بتوانن بچنە ئاسمانیش، لەوێش ناتوانن لە ژێر ڕكێفی خوا قوتارو دەرباز بن، ئەگەرنا، ئێمەی مرۆڤ و جند هەر لەسەر زەویین، واتە: لە هەر جێیەک بن، هەر لە ژێر ڕكێف و دەستەڵاتی خوای پەروەردگاردان.

٨)- ﴿ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴾، ئێوە لە جگە لە خوا، یان لە بەرانبەر سزای خوادا، نە هیچ سەرپەرشتیارێكتان هەیە، نە هیچ هاوكارو پشتیوانێكتان هەیە، (وَلِيٍّ) كەسێكە سەرپەرشتیی كەسێک بكات ومشووری لێ بخوات و، بەسەری ڕابگات بە تەواویی، بەڵام (نَصِيرٍ) بریتیە لەوەی لە كاتی تەنگانەدا هاوكاریی بكات، واتە: ئێوە نە كەسێک هەیە كە سەرپەرشتییتیان بكات بە تەواویی لە هەموو حاڵێكدا، نە كەسێكیش هەیە كە لە تەنگانەدا دەفریاتان بێ، لە بەرانبەر سزای خوادا چەپاڵەتان بدات و بتانپارێزێ.

٩)- ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَلِقَآئِهِۦٓ أُوْلَٰٓئِكَ يَئِسُواْ مِن رَّحۡمَتِي ﴾، ئەوانەش بێبڕوا بوون بە نیشانەكانی خواو، بە دیداری خوا، ئەوانە كەسانێكن لە بەزەیی من نائومێدبوون، وەک زۆرجار گوتوومانە: (**آیات**) كۆی (**آیة**)ە، كە دەگونجێ بە مانای ڕستەكانی قورئان بێ، یان ڕستەكانی فەرمایشتی خوا، لە قورئان، یان تەورات، یان ئینجیل، یان زەبوور، یان لە صوحوف دا، دەشگونجێ ئایەت بە مانای موعجیزەی پێغەمبەران بێ (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ والسَّلاَم**)، دەشگونجێ ئایەتەكان بە مانای دیاردە سروشتییەكان بن كە نیعمەتەكانی خوان و دەسەڵاتی خوایان تێدا دەدرەوشێتەوە، دەشگونجێ ئایەتەكان بە مانای ئەو بەڵایانە بن كە خوا بەسەر گەلانی هێناون، كەواتە وشەی (**آیة**) كە بە (**آیات**) كۆدەكرێتەوە چوار واتای هەن و، بە پێی ئەو سیاقە كە تێیدا دێ، دەزانین كام واتای مەبەستە:

١- یان بە مانای فەرمایشتی خوایە.

٢- یان بە مانای موعجیزەی پێغەمبەرانە (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاة والسَّلَام**).

٣- یان بە مانای دیاردە سروشتییەكانە.

٤- یان بە مانای ئەو بەڵایانەن، كە خوا بەسەر گەلە پێشووەكانی هێناون بۆ فەوتاندنیان.

لێرەدا ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ وَلِقَآئِهِۦٓ ﴾، (**آیات**) واپێدەچێ مەبەست پێی فەرمایشتی خوا بێ، ڕستەكانی قورئان، بەڵام لەم ڕەوتەدا موعجیزەكانی خواش دەگرێتەوەو، دیاردە سروشتییەكانیش دەگرێتەوە، كە لە بوونەوەرو دەوروبەردا خوای پەروەردگار بڵاوی كردوونەوە.

ئنجا ئەوانەی بێبڕوان بە نیشانەكان و بە دیداری خوا، ئەوانە:

﴿ أُوْلَـٰٓئِكَ يَئِسُواْ مِن رَّحۡمَتِي ﴾، ئا ئەوانە لە بەزەیی من نائومێد بوون، بە هۆی كوفرەكەیانەوە، نائومێد بوون لە بەزەیی خواو لە كەرەم و لێبوردنی.

١٠)- ﴿ وَأُوْلَـٰٓئِكَ لَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، هەروەها ئەوانە سزاو ئازارێكی بە ئێشیان هەیە، ئنجا ئازار هەر بە ئێشە، بەڵام یانی: سزاو ئازارێكی وا كە بە مانای وشە ئێش پێگەیەنەو بە ژان و ناسۆرە.

مەسەلەی چوارەم:

وەڵامدانەوەی بە هەڕەشەی گەلەکەی و دەربازکرانی و، تانەدانی ئیبراهیم لە پەرستنیان بۆ بتان و، خستەڕووی سەرەنجامی شوومیان لە ڕۆژی دوایی داو، بڕوا پێهێنانی لووط و کۆچکردنی ئیبراهیم و، خێرو بەرەکەت بەسەردا بارانێردرانی لە دنیاو دواڕۆژدا، لە لایەن خواوەو، پێبەخشرانی هەر کام لە ئیسحاق و یەعقووب:

خوا دەفەرموێ: ﴿فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُواْ ٱقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنجَىٰهُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلنَّارِ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ إِنَّمَا ٱتَّخَذْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ أَوْثَٰنًا مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ ثُمَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا وَمَأْوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٢٥﴾ فَـَٔامَنَ لَهُۥ لُوطٌ ۘ وَقَالَ إِنِّى مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّىٓ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٢٦﴾ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِى ذُرِّيَّتِهِ ٱلنُّبُوَّةَ وَٱلْكِتَٰبَ وَءَاتَيْنَٰهُ أَجْرَهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَإِنَّهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُواْ ٱقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ﴾، وەڵامی گەلەکەی هیچ شتێک نەبوو، ئەوە نەبێ کە گوتیان: بیکوژن یاخود بیسووتێنن، شێوازی کورتهەڵێنان لێرەدا بەڵگەیە لەسەر ئەوەی یەکدەنگییان هەبووە لەسەر ئەو سزادانەی ئیبراهیم بە کوشتن، یان بە سووتاندن، هیچ دوودڵییان نەبووەو، یەکدەنگ بوون لەسەر لە نێو بردنی، بەڵام لە ڕووی شێوازو میکانیزم و چۆنیەتیی لە نێوبردنەکەیەوە، دوو ڕا بوون، بیکوژن ڕاستەوخۆ بە شمشێر، یان بە شتێک کە ڕاستەوخۆ بمرێ، یاخود بیسووتێنن، کە سووتاندن خراپترین جۆری کوشتنە، ئنجا لەوەدا کە کامیان هەڵبژێرن؟ دوو ڕایان

هەبوون، کە دیارە سەرەنجام ڕای سووتاندن زاڵ دەکەن، کەواتە: وەڵامی گەلەکەی بۆ قسەکانی ئیبڕاهیم ﷺ هەر ئەوە بوو کە گوتیان: بیکوژن، یاخود بیسووتێنن.

٢)- ﴿فَأَنجَىٰهُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلنَّارِ﴾، بەڵام خوا لە ئاگر دەربازی کرد.

ئێمە هەم لە بەسەرهاتی ئیبڕاهیم دا ﷺ کە لە سووڕەتی (**إبراهیم**)دا بە وردیی باسمان کردووە، هەم لە تەفسیرکردنمان بۆ سووڕەتی (**الأنبیاء**) کە لەوێ بە وردیی باسی چۆنیەتی ئەم ئاگر بۆ کردنەوەی ئیبڕاهیم و خستنە نێو مەنجەنیق و، هەڵدانی بۆ نێو ئاگر، بە تەفصیل باسمان کردوە، بەڵام لێرە خوا ﷻ بە کورتیی هێناویەتی و، ئێمەش بە کورتیی لەسەری دەڕۆین، ئەوان بڕیاریاندا بیکوژن یان بیسووتێنن، بەڵام سەرەنجام سووتاندنیان هەڵبژارد، ئاگریان بۆ کردەوەو فڕێیاندایە نێو ئاگر، بەڵام خوا لە ئاگر دەربازی کرد، ئەمە هەمووی پێچراوەتەوەو کورتکراوەتەوە.

٣)- ﴿إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾، بەڕاستیی لەوەدا، (کە ئیبڕاهیم ﷺ خوا لە نێو ئاگری سووردا پاراستی و دەربازیکرد)، چەندان نیشانە هەن بۆ کۆمەڵێک بڕوابێنن، (لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) واتە: ئیمان هێنان، پێکهێنەر (**مقوِّم**)ی کۆمەڵەکەیانەو کۆمەڵێکن بە ئیمانەوە ناسراون، ئیمان هێنان بناغەی بوونیانە، ئنجا بۆ ئەوانە، ئەو دەربازکرانی ئیبڕاهیم لە نێو ئەو ئاگرە سوورە، لەو ئاگرەی کە گەلەکەی ئیبڕاهیمیان هەڵدایە نێوی، نیشانە هەن، لەسەر ئەوە کە خوا ﷻ بەندەکانی خۆی وێڵ ناکات، لە تەنگانەدا دە فریایان دێ، ئەگەر بیەوێ لە ئاگری سووردا دەیانپارێزێ و، ناهێڵێ زیانیان پێ بگات، هەتا لە تەفسیرەکاندا هەندێکیان گوتوویانە: ئەوەی لە ئیبڕاهیم سووتا، تەنیا ئەو کۆت و پێوەندە بوو کە دەست و پێیان پێی بەستبوو، بەس ئەوەی سووتا، دەنا هیچ زیانی پێ نەگەیشت، چونکە خوا ﷻ لە سووڕەتی (**الأنبیاء**) دا دەفەرموێ: ﴿قُلْنَا يَٰنَارُ كُونِى بَرْدًا وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ ﴿٦٩﴾﴾، گوتمان: ئەی ئاگر! سارد بەو سەلامەت بە لەسەر ئیبڕاهیم.

٤)- ﴿وَقَالَ إِنَّمَا ٱتَّخَذْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ أَوْثَٰنًا﴾، گوتیشی: ئێوە لەجیاتی خوا تەنیا بتان دەپەرستن.

ئایا ئیبراهیم دوای ئەوەی خوا دەربازی کردوە لە سووتێنران، ئەوەی گوتوە، یان ئەوە قسەی پێشێیەتی، بەڵام دواخراوە؟ گرنگ ئەوەیە بە گەلەکەی فەرموو: بە دڵنیایی ئێوە لە جیاتی خوا، هەندێک بتان دەپەرستن، (أَوْثَان) کۆی (وَثَن)ە، (وَثَن) بە مانای بەردێک دێ، یاخود هەر شتێک بپەرسترێ، بەبێ ئەوەی شێوەی پێدرابێ، یاخود مەبەست پێی کۆی ئەو شتانەیە کە دەپەرسترێن و، لە ماددەی بێ ژیان دروست دەکرێن، چ پەیکەردار بن و شێوەیەکیان هەبێ وەک شێوەی مرۆڤ یان باڵندە، یان هەر شێوەیەکی خەیاڵیی، یاخود شێوەیان نەبێ، گرنگ ئەوەیە ئەوانە هەموویان پەیکەرن و شتی بۆشن.

٥)- ﴿مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا﴾، وەک خۆشەویستیی نێوانتان لەژیانی دنیادا، (مَّوَدَّةَ) بە مانای خۆشویستن (مَحَبَّة)ە، واتە: ئێوە بتەکانتان خۆشدەوێ و تاکو ئولفەت و تەبایی نێوانتان لە دنیادا بەردەوام بێ بە هۆی ئەو بتپەرستییەوە، یاخود بۆیە ئەو بتانە دەپەرستن، لەبەر خۆشویستییتان بۆ یەکدی و لاسایی کردنەوەی یەکدی و، ڕێزو خۆشەویستیتان بۆ باب و باپیران و پێشینانتان، نەک لەبەر ئەوەی بەڵگەیەکتان بە دەستەوەیە، ﴿مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا﴾، هەردوو واتایەکە دەگرێتەوە، خۆشەویستی نێوانتان:

أ- واتە: ئێوە بتەکانتان خۆشدەوێ و پێتانوایە لە خواتان نیزیک دەخەنەوە، یان پێتانوایە زیان و قازانجیان بە دەستە.

ب- یاخود ئەو بتانە دەپەرستن لە جیاتی خوا، وەک پاساوی بەردەوام بوونی خۆشەویستیی و تەبایی و ئولفەتی نێوانتان لە ژیانی دنیادا، چونکە بە هۆی ئەو پەرستنەی جگە لە خواوەیە، کۆبوونەوە، لەو بتانە کۆبوونەوەو پێکەوە تەبان و، کۆمەڵگاکەتان ژیانی ئاسایی دنیایی خۆی دەگوزەرێنێ، مەبەستی ئیبراهیم (عليه السلام) ئەوەیە کە هیچ بەڵگەیەکتان بە دەستەوە نیە، نە لە عەقڵ نە لە نەقڵ، نە لە زانست و نە لە زگماک، لەسەر ڕاستیی بتپەرستیی، بەڵام ئەوە خۆشەویستییتانە بۆ یەکدی، یاخود سۆزو عاتیفەتانە بۆ بتەکان، ئەگەرنا لە ڕاستییدا هیچ بەڵگەیەکی عەقڵ و، زگماک و، نەقڵ و، زانست لەسەر بتپەرستیی نیە.

٦)- ﴿ ثُمَّ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا ﴾، دوایی لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، هەندێکتان بێبڕوا دەبن بە هەندێکتان و، هەندێکتان نەفرین لە هەندێکتان دەکەن.

ئایا ئەوە چۆنە؟

أ- (يَكْفُرُ العَابِدُونَ بِمَعْبُودِيهِم، وَيَلْعَنُ العَابِدونَ بَعْضُهُم بَعْضَاً)، ئەوانەی کە پەرستار بوون، کوفر بە پەرستراوەکانیان دەکەن و، حاشایان لێدەکەن، دووریيان لێدەکەن، هەروەها پەرستەرەکانیش لە نێو خۆیاندا، هەندێکیان نەفرین لە هەندێکیان دەکەن، ئەم دەڵێ: خەتای تۆ بوو، ئەو دەڵێ: خەتای تۆ بوو.

ب- (يَكْفُرُ القَادَةُ بِالأَتْبَاعِ وَيَتَبَرَّئُونَ مِنهُم، وَيَلْعَنُ الأَتْبَاعُ القَادَةَ ويَسُبُّونَهُم)، واتە: سەرکردەکان بێبڕوا دەبن بەرانبەر بە شوێنکەوتووەکانیان و دووریيان لێدەکەن و حاشایان لێدەکەن، یەخەیان لەبەر دادەدڕن، شوێنکەوتووەکانیش نەفرین دەکەن لە سەرکردەکان و سەرمەشقەکان و، قسەیان پێدەڵێن و جنێویان پێدەڵێن!

بەس ئەوەیان بەدەست ماوە لەوێ.

کەواتە: هەردوو واتاکان گونجاون:

أ- ﴿ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ ﴾، واتە: پەرستەرەکان کوفر دەکەن بە پەرستراوەکان، ﴿ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا ﴾، سەرکردەکانیش نەفرین لە پەرستەرەکان دەکەن.

ب- یاخود: سەرمەشق و سەرکردەکان بێبڕوا دەبن و حاشا دەکەن لەوانەی شوێنیان کەوتوون و، شوێنکەوتووەکانیش نەفرین دەکەن لە سەرکردەکان کە لە دنیادا گومڕایان کردوون و، قسەیان پێدەڵێن.

٧)- ﴿ وَمَأْوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ ﴾، جێگاو ڕێگەشتان ئاگرە، (مَأْوَى: مَكَانُ اللُّجُوءِ)، (مَأوى) واتە: شوێنی پەنا پێبردن، شوێنی لێ حەوانەوە، شوێنی لێ پارێزران، ئنجا ئەگەر کەسێک شوێنی لێ پارێزرانی نێو ئاگر بێ، دەبێ شوێنەکانی دیکەی چۆن بن؟!

٨)- ﴿ وَمَا لَكُم مِّن نَّـٰصِرِينَ ﴾، هیچ یارمەتییدەرێکتان نیە، ئەمە لابردن (نَفي) یە بۆ تێکڕا (جِنس)ی سەرخەر (ناصر) یانی: هیچ جۆرە یارمەتییدەرێک و هاوکارێکتان نیە لەو ڕۆژەدا.

٩)- ﴿ فَـَٔامَنَ لَهُۥ لُوطٌ ﴾، ئنجا لووط ئیمانی بۆ هێنا، ئەم (ف)یە بۆ بەدواداهاتن (تعقیب)ە، (الفَاءُ: تُفِيدُ مُبَادَرَةَ لوط للإِيمانِ بِهِ)، یانی: لووط عليه السلام یەکسەر ئیمانی بۆ ئیبڕاهیم عليه السلام هێنا، ئیمانی بە خوا هێنا بۆ ئیبڕاهیم، یاخود ئیمانی بەو پەیامە هێنا کە بە ئیبڕاهیم دا عليه السلام نێردراوە، لەبەر خاتری ئیبڕاهیم، جا (آمَنَ بِهِ) و، (آمَنَ لَهُ) لە قورئانداو، لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەردا ﷺ هەردووکیان هاتوون، بۆ وێنە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌۚ قُلۡ أُذُنُ خَيۡرٖ لَّكُمۡ يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَيُؤۡمِنُ لِلۡمُؤۡمِنِينَ وَرَحۡمَةٞ لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمۡ ٦١ ﴾التوبة.

هەروەها لە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ هاتوە: {**وَقَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي حَدِيثِ الذِّئْبِ الَّذِي كَلَّمَ الرَّجُلَ، فَاخْبِرَ بِهِ النَّبِيُّ ﷺ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «فَآمَنْتُ لَهُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ» وَلَيْسَ أَبُو بَكْرٍ وَلَا عُمَرُ مَعَهُ**} (**أخرجه الطبري في تفسيره: ٢٧٦٩٣، البخاري: ٢٣٢٤، مسلم: ٢٣٨٨**)

لەو فەرموودەیەدا کە ئیبنو زەید لە بارەی گورگێکەوە کە قسەی لەگەڵ پیاوێک دا کردوە، هەواڵ بە پێغەمبەر ﷺ درا لەوبارەیەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: من و ئەبووبەکرو عومەر بڕوامان بۆ هێنا، کە لەو کاتەدا ئەبووبەکرو عومەر لەوێ نەبوون.

واتە: هەر شتێک من ئیمانی پێ بێنم، ئەبووبەکرو عومەریش ئیمانی پێ دێنن (خوا لێیان ڕازی بێ)، (**فَآمَنتُ لَهُ أَي صَدَّقْتُهُ**) واتە: بە ڕاستم زانی.

کە دەفەرموێ: ﴿ فَـَٔامَنَ لَهُۥ لُوطٌ ﴾، لە (پەیمانی کۆن)دا دەڵێ: کە ئیبڕاهیم عليه السلام کۆچ دەکات لە عێراقەوە بۆ شام، هەم سارە خاتوونی خێزانی لەگەڵیدا دەبێ، هەم لووط و هاوسەری لووطیش کە ناوی مەلیکە بووە، ئنجا ئایا ئەو

خێزانەی لووط هەر ئەوەیە کە لەگەڵی فەوتاوە، یان ئافرەتێکی دیکە بووە؟ چونکە ئەگەر ئەوە بووبێ کە لەگەڵی فەوتاوە، دەبێ ئیمانی پێ نەهێنابێ، نە بە ئیبراهیم و نە بە **لووطیش**، بۆیە خوا سزای داوە لەگەڵ گەلە خراپەکارەکەیدا.

١٠)- ﴿وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّيٓ﴾، ئیبراهیم فەرمووی: من کۆچکەرم بەرەو پەروەردگارم.

ئەوەش کاتێک بوو کە خوا فەرمانی پێکرد: مادام ئەو خەڵکە وا لێت عاسێ بوون و کەللەڕەقن، وازیان لێ بێنەو پشتیان تێبکە، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّيٓ﴾، یانی: بۆ ئەو سەرزەمینە کۆچ دەکەم کە خوا فەرمانی پێکردووم و، لەوێ دەتوانم چاک بەندایەتیی بۆ خوا بکەم، لەوێ دەتوانم پەیامی خوا بگەیەنم و، خەڵکەکە لێم وەربگرن.

١١)- ﴿إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ﴾، بە دڵنیایی هەر ئەو زاڵی کارزانە، کە وەسفی خوای پەروەردگاریش دەکات بە: ﴿إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ﴾، واتە: ئەو خوایەی من بەندایەتیی بۆ دەکەم و پشتی پێ دەبەستم، هەم باڵادەستە، هەم کارزانیشە.

لە سەرچاوە مێژووییەکان دا دەڵێ: ئیبراهیم پێشێ لە عێراقەوە لە ئووری کلدانییان، یاخود لە بابلەوە کۆچ دەکات بۆ حەڕران، کە ناوچەیەکە لە باکووری شام، کە ئێستا کوردستانەو خەڵکی کوردی لێیەو دەکەوێتە نێو جوگرافیای کوردستانەوە، دوایی لە حەڕرانیشەوە دەچێ بۆ شام، دوایی دەچێتە خوارتر، باشووری شام[1].

---

(١) بڕوانە: مفصل العرب واليهود في التأريخ، الدكتور المهندس أحمد سوسة، ص ٥٠٦-٥١٠ الطبعة الخامسة/١٩٨١م.

کە نووسیویەتی: (إن أحدث التحقيقات الآثارية التي توصل إليها العلماء تشير إلى أن إبراهيم الخليل ظهر في القرن التاسع عشر قبل الميلاد، أي قبل حوالي أربعة آلاف عام...) لەبارەی شوێنی لەدایك بوون و نیشتەجێ بوونیشیەوە، گوتوویەتی: (... ويتفق المؤرخون على أن مولد إبراهيم الخليل كان في العراق، إلا أن الروايات اختلفت في تعيين مكان ولادته في العراق بالضبط، فبعضهم ذكر أن مولده كان في (أور الكلدانيين) وبعض الآخر عينه في بلدة (أوروك-الورقاء) وفي رواية أخرى أن مدينة (كوثا) كانت نسقط رأسه فيها طرح في النار......).

١٢)- ﴿ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَـٰقَ وَيَعْقُوبَ ﴾، هەرکام لە ئیسحاق و یەعقووبمان پێ بەخشین، ئیسحاق لە سارە خاتوون دەبێ و، یەعقووبیش کوڕی ئیسحاقە، پێشتریش گوتمان: ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە هەر لە ڕۆژگاری ئیبراهیم دا، ئیسحاق و هاوسەرەکەشی یەعقووبیان بووبێ و ئیبراهیم بینیبێتی، چونکە خوا دەفەرمووێ: بە ئیبراهیممان بەخشین، ئەوە زیاتر دێتە زەینەوە، ئەگەرنا دەشگونجێ یەعقووب دوای ئیبراهیم پەیدا بووبێ، ئەوکاتەش هەر مانای وایە کە خوا بە ئیبراهیمی بەخشیوە، چونکە نەوەیەتی.

١٣)- ﴿ وَجَعَلْنَا فِى ذُرِّيَّتِهِ ٱلنُّبُوَّةَ وَٱلْكِتَـٰبَ ﴾، پێغەمبەرایەتیی و کتێبمان لەوەچەی ئیبراهیم دا دانا، وشەی (**كِتاب**) مەبەست پێی تێکڕا (**جنس**)ی کتێبە، واتە: تەوڕات، ئینجیل، زەبوور، قوڕئان، ئەوانە هەموویان دەگرێتەوە، چونکە لە دوای هاتنی ئیبراهیم ﷺ، کتێبەکانی خوا تەنیا لە وەچەی ئەودا دابەزیون، پێغەمبەرایەتییش تەنیا لە وەچەی ئەودا بووە، چ لە لقی ئیسحاق، کە دوایی یەعقووبی دەبێ، یەعقووبیش نازناوەکەی ئیسڕائیلە، کە بە مانای بەندەی خوایە، ئیسڕا یانی (عبد) ئیل یانی: (ألله)، چ لە لقی ئیسماعیل کە لە هاجەرە خاتوون بووە، ئنجا ئایا ئیسماعیل بەس پێغەمبەری کۆتایی خۆمان موحەممەد ﷺی لێ بووە، یان پێغەمبەرانی دیکەش بوون؟ پاشان لە پەیمانی کۆن دا دەڵێ: ئیبراهیم کوڕێکی دیکەشی بووە بە ناوی (میدیان)، بەڵکو چەند کوڕێکی دیکەشی باس دەکات، کە دەبێ خەڵکی مەدیەنیش لە وەچەی میدیان بن، گرنگ ئەوەیە خوا کە دەفەرمووێ: ئێمە لە وەچەی ئیبراهیم دا پێغەمبەرایەتیی و کتێبمان کورت هەڵێنا، واتە: لە دوای ئیبراهیم ﷺ تەنیا لەوەچەی ئەودا هەر پێغەمبەرێک هاتبێ، ڕەچەڵەکەکەی گەڕاوەتەوە سەر ئیبراهیم، هەر کتێبێک دابەزێنرابێ، بۆ ئەوانە دابەزێنراوە کە لە تۆرەمەو ڕەچەڵەکی ئیبراهیمن ﷺ.

١٤)-- ﴿ وَءَاتَيْنَـٰهُ أَجْرَهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا ﴾، لە دنیاش دا پاداشتەکەیمان دایەوە.

زانایـان لـەو بـارەوە زۆر قسـەیان کـردوە: ئایـا مەبەسـت لـە پاداشـتەکەی لـە دنیـادا چییـە؟

١- هەندێکیان گوتوویانە: سەرکەوتنیەتی بەسەر دوژمنانیدا.

٢- هەندێکیان گوتوویانە: مەبەست پێی ناوو ناوبانگی چاکە، کە لە سوورەتی **(الشعراء)** دا ئیبراهیم ﷺ لە خوا پاڕاوەتەوە: ﴿وَٱجۡعَل لِّي لِسَانَ صِدۡقٖ فِي ٱلۡأٓخِرِينَ ﴿٨٤﴾﴾ **الشعراء**، هەروەها ناوی چاکم بە نێو ئەوانی دیکەدا بڵاوکەوە، خواش دووعایەکەی قبووڵ کردوە.

٣- هەندێک گوتوویانە: زۆریی موڵک و سامانە.

٤- هەندێک گوتوویانە: وەچەی، چاکە کە لە ڕێی ئیسحاق و ئیسماعیلەوەو، ئەگەر میدیانیشی بووبێ و، ئەوانی دیکەشی بووبن، وەک لە (پەیمانی کۆن)دا هاتوە، وەچەی چاک و کوڕو کچانی چاکی لێ پەیدا بوون، ئەوە هەمووی بریتیە لە پاداشتی دنیا، ئەوانەش هیچیان پێکەوە ناکۆک نین، واتە: خوا هەم بەسەر دوژمنانی سەریخستوە، هەم ناوو ناوبانگی چاکی بووە، هەم ماڵ و سامانی باشی بووەو، هەم وەچەی باشیشی بووە، ئەوە هەمووی پاداشتی خوا بووە بۆ ئیبراهیم لە دنیادا.

١٥)- ﴿وَإِنَّهُۥ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ﴾، بە دڵنیایی ئەو لە دواڕۆژیشدا لە ڕیزی چاکاندایە، واتە: لە بەهەشتیشدا خوا دەیخاتە ڕیزی چاکانەوە، مەبەست ئەوەیە کە ئیبراهیم ﷺ هێندە چاکەکارە، دەچێتە نێو قووڵایی چاکەکارانەوە، نەک چەمکەکەی بەو شێوەیە بێ، کە ئەویش دەچێتە نێو چاکان، نا! یانی: لە نێو قووڵایی چاکەکاراندایە، یانی: سەرمەشقیانەو پێشەنگیانە، چونکە زانایانی ئیسلام زۆربەیان ڕایان وایە کە دوای پێغەمبەری ئێمە موحەممەد ﷺ، گەورەترینی پێغەمبەران، ئیبراهیمە ئنجا دوایی ئەوانی دیکە، شایانی باسە: ئیبراهیم ﷺ وەک چۆن نووح پێیگوتراوە: **(أبو البشر الثاني)** بابی دووەمی مرۆڤایەتیی، ئیبراهیمیش پێگوتراوە: **(أبو الأنبياء)** بابی پێغەمبەران، لەبەر ئەوەی لە دوای ئیبراهیم ﷺ وەک ئەو ئایەتە دەیگەیەنێ، هەر پێغەمبەرێک هاتبێ لە وەچەی ئیبراهیم بووەو، خوا هەر پێغەمبەرێکی ناردبێ لە وەچەی ئیبراهیم ناردوویەتی و، هیچ کتێبێکی دانەبەزاندوە، مەگەر بۆ ئەوانەی لە وەچەی ئیبراهیمن ﷺ.

ئـەوەی لـە كۆتایـی ئـەم دەرسـە دەیڵێیـن ئەوەیـە كـە: خـوا ﷻ بەسـەرهاتی هـەركام لـە نـووح و ئیبراهیـم، هەڵبەتـە دوایی لـووط و ئەوانـەش بـاس دەكات، بەڵام ئـەو دوو بەسـەرهاتە، ئـەو دوو پێغەمبـەرە پایـە بـەرزە، نـووح كـە بابـی دووەمـی مرۆڤایەتییـەو، ئیبراهیـم كـە بابـی پێغەمبەرانـە، بـۆ موحەممـەد پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ دەگێڕێتـەوە، كـە تـۆش هەروەهـا شوێنكەوتووانیشـی، چ لـە ڕۆژگاری خۆیـدا، چ دوایـی، هەتـا دنیـا كۆتایـی دێ، ئێـوەش نـووح بكەنـە سەرمەشـق، كـە نـۆ سـەدو پەنجـا (٩٥٠) سـاڵ بـەس پێـش تۆفـان، بانگـەوازی كـردوەو مانـدوو نەبـووەو شـل و كـول نەبـووە، هەروەهـا ئیبراهیـم بكەنـە سـەر مەشـق، كـە بـۆ خـوا ئامـادە بـوو بسـووتێنرێ، بـە مەنجەنیـق خرایـە نێـو ئاگـری سـوور، كـە زۆربـەی خەڵكـی وادەزانـن مەنجەنیقەكـە ئاگرەكـەی تێدایـە، نـا! مەنجەنیـق ئامێرێـك بووە شـتیان پـێ هەڵداوە، ئنجـا ئیبراهیمیـان خسـتۆتە نێـو مەنجەنیقـەوە، بـەو مەنجەنیقـە هەڵیانداوەتـە نێـو ئـەو مەشـخەڵەی ئاگـرە.

كەواتـە: ئێـوەش ئـەی مسـوڵمانان! ئـەی بڕوادارانـی شـوێنكەوتووی پێغەمبـەری خاتـەم! ﷺ نـووح بكەنـە سەرمەشـقی خۆتـان، چاوسـاغی خۆتـان، چـاو لـەو بكەن:چەنـد خۆڕاگـر بـووەو چەنـد پشـوو درێـژ بـووە! هەروەهـا ئیبراهیـم بكەنـە سەرمەشـقی خۆتـان، چەنـد خۆڕاگـر بـووەو، چەنـد فیـداكار بـووە لـە پێنـاوی خـوای پـەروەردگاردا!!

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە سێزدە (١٣) ئایەت پێکدێ، ئایەتەکانی: (٢٨ - ٤٠)، کە بەسەرهاتی لووط و گەلەکەی و، ئاماژەیەک بە بەسەرهاتی شوعەیب و گەلەکەی مەدیەن دەگرێتە خۆی، وێڕای ناوبردنی گەلی عادو سەموودو، هەر کام لە: قارِوون و فیرعەون و هامان، کە مووسا بە بەڵگە ڕۆشنەکانەوە بۆ لایان نێردراوە، بەڵام خۆیان بەزلگرتوە، لە کۆتاییشدا خوا باسی چوار جۆرە سزای سەرەکیی کردوە، کە زۆربەی گەلە یاخییەکانی پێ لە بەین بردوون:

﴿ وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٢٨﴾ أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ ٱلسَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِى نَادِيكُمُ ٱلْمُنكَرَ ۖ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُوا۟ ٱئْتِنَا بِعَذَابِ ٱللَّهِ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ ٱنصُرْنِى عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٣٠﴾ وَلَمَّا جَآءَتْ رُسُلُنَآ إِبْرَٰهِيمَ بِٱلْبُشْرَىٰ قَالُوٓا۟ إِنَّا مُهْلِكُوٓا۟ أَهْلِ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ ۖ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا۟ ظَٰلِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا ۚ قَالُوا۟ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَن فِيهَا ۖ لَنُنَجِّيَنَّهُۥ وَأَهْلَهُۥٓ إِلَّا ٱمْرَأَتَهُۥ كَانَتْ مِنَ ٱلْغَٰبِرِينَ ﴿٣٢﴾ وَلَمَّآ أَن جَآءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِىٓءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالُوا۟ لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ ۖ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهْلَكَ إِلَّا ٱمْرَأَتَكَ كَانَتْ مِنَ ٱلْغَٰبِرِينَ ﴿٣٣﴾ إِنَّا مُنزِلُونَ عَلَىٰٓ أَهْلِ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾ وَلَقَد تَّرَكْنَا مِنْهَآ ءَايَةًۢ بَيِّنَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾ وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَٰقَوْمِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱرْجُوا۟ ٱلْيَوْمَ ٱلْءَاخِرَ وَلَا تَعْثَوْا۟ فِى ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا۟ فِى دَارِهِمْ

جَٰثِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَاْ وَقَد تَّبَيَّنَ لَكُم مِّن مَّسَٰكِنِهِمْۖ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ ٱلسَّبِيلِ وَكَانُواْ مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾ وَقَٰرُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَۖ وَلَقَدْ جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَٰتِ فَٱسْتَكْبَرُواْ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا كَانُواْ سَٰبِقِينَ ﴿٣٩﴾ فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنۢبِهِۦۖ فَمِنْهُم مَّنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُم مَّنْ أَخَذَتْهُ ٱلصَّيْحَةُ وَمِنْهُم مَّنْ خَسَفْنَا بِهِ ٱلْأَرْضَ وَمِنْهُم مَّنْ أَغْرَقْنَاۚ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{هەروەها **لووط**یش(مان نارد) کاتێک بە گەلەکەی گوت: بەڕاستیی ئێوە خراپەیەکی قێزەون دەکەن، کە هیچ کەس لە جیهانییان لە کردنیدا پێشتان نەکەوتوە ﴿٢٨﴾ ئایا ئێوە دەچنە لای پیاوان (بۆ تێرکردنی ئارەزووی جینسیی) و ڕێگریی دەکەن و، لە کۆڕەکەتاندا کاری خراپ و ناقۆڵا دەکەن؟! وەڵامی گەلەکەشی تەنیا ئەوە بوو کە گوتیان: سزاو ئازاری خوامان بۆ بێنە، ئەگەر لە ڕاستانی (کە پێغەمبەری خوای)؟ ﴿٢٩﴾ گوتی: پەروەردگارم! بەسەر کۆمەڵی تێکدەران و خراپەکاراندا سەرم بخە ﴿٣٠﴾ کاتێکیش فریشتە ڕەوانەکراوەکانمان بە موژدەوە هاتنە لای ئیبڕاهیم گوتیان: (بۆ ئاگادارییت!) ئێمە فەوتێنەری خەڵکی ئەو ئاوەدانییەین (چونکە) بێگومان خەڵکەکەی ستەمکارن ﴿٣١﴾ (ئیبڕاهیم) گوتی: ئاخر **لووط**یشی تێدایە! (فریشتەکان) گوتیان: ئێمە زاناترین بەو کەسانەی تێیدان، بە دڵنیایی (**لووط**) خۆی و خێزانەکەی دەرباز دەکەین، جگە لە ئافرەتەکەی (بە پێی بڕیاری خوا) ئەو لە فەوتاوانە ﴿٣٢﴾ کاتێکیش (فریشتە) ڕەوانەکراوەکانمان چوونە لای **لووط**، بە هۆی چوونیانەوە حاڵی خراپ بوو (پێی ناخۆش بوو)، لە بەرانبەر (پاراستن)یاندا دەستەپاچەو سەغڵەت بوو،

ئەوانیش گوتیان: مەترسەو خەمبار مەبە، بێگومان ئێمە خۆت و خێزانەکەت دەرباز دەکەین، جگە لە ئافرەتەکەت، کە لە فەوتاوانە ﴿٣٣﴾ ئێمە لە سەرێوە دابەزێنەری ئازارێکین بەسەر خەڵکی ئەم شارەدا، بە هۆی ئەوەوە کە لادان (لە عەقڵ و زگماک و شەرع) دەکەن ﴿٣٤﴾ بە دڵنیاییشەوە نیشانەیەکی ئاشکرامان لەو شارەدا بەجێهێشت، بۆ کۆمەڵێک بفامن ﴿٣٥﴾ هەروەها بۆ لای (شاری) مەدیەنیش شوعەیبی برایانمان ناردو گوتی، ئەی گەلەکەم! خوا بپەرستن و، بە هیوای (پاداشتی) ڕۆژی دوایی بن و، تێکدان و خراپەکاریی لە زەوییدا مەکەن ﴿٣٦﴾ (بەڵام گەلەکەی) بە درۆیان داناو، ڕاتەکاندن و لەرزینەوەیەک (ی بێڕەزا) گرتنی و، یەکسەر لە خانووەکانیاندا لەسەر چۆکان لەپەوڕوو کەوتن ﴿٣٧﴾ هەروەرها (هەردوو گەلی) عادو سەموودیش (فەوتێنران) کە لە خانووەکانیان دا بۆتان دەرکەوتوە (لە حیجرو ئەحقاف چۆن فەوتێنراون)، شەیتانیش کارەکانیانی بۆ ڕازاندنەوەو لە ڕێ (ی ڕاست) لایدان، لە حاڵێکدا کە شارەزاو بەرچاو ڕوون بوون ﴿٣٨﴾ هەروەها قاڕوون و فیرعەون و هامانیش (سزادران) و بە دڵنیایی مووسا بەڵگە ڕۆشنەکانی بۆ بردن، کەچی لە زەوییدا خۆیان بە زلگرت و (کاتێکیش سزایان بۆ هات) لە قوتار بووان نەبوون ﴿٣٩﴾ هەر کامێکیانمان بە هۆی گوناهو تاوانەکەیەوە گرت (سزادا): هەیانبوو بای بەهێزی چەو هەڵگرمان بۆ ناردو، هەیانبوو هاڕژن و دەنگی گەورە گرتی و، هەیانبوو بە زەوییماندا ڕۆبردە خوارو، هەیانبوو (لە ئاودا) خنکاندمان، (هەرگیزیش) نەدەگونجا خوا ستەمیان لێ بکات (بە ناهەق بیانفەوتێنێ) بەڵکو خۆیان بوون ستەمیان لە خۆیان کرد﴿٤٠﴾}.

شیكرنەوەی هەندێك لە وشەكان

(نَادِيكُمُ): (النَّادِي: المَكَانُ الَّذِي يَنْتَدِي فِيهِ النَّاسُ، أَي يَجْتَمِعُونَ نَهَاراً لِلْمُحَاوَرَةِ والمُشَاوَرَةِ، مُشْتَقَّةٌ مِنَ النَّدوِ بِوَزنِ العَفْوِ، وَهُوَ الإِجْتِمَاعُ نَهَاراً، وَمَكَانُ الإِجْتِمَاعِ لَيْلاً: سَامِر)، (نَادِي): ئەو شوێنەیە كە خەڵك بە ڕۆژ لێی كۆدەبنەوە، بۆ وتووێژو ڕاوێژ كردن، لە (نَدْو)ەوە هاتوە، لەسەر كێشی (عَفْو)، بریتیە لەو شوێنەی خەڵك بە ڕۆژ لێی كۆبێتەوە، بەڵام شوێنی كۆبوونەوەی خەڵك بە شەوان، پێ دەگوترێ: (سَامر)، بەڵام هی ڕۆژ پێی دەگوترێ: (نادي).

(ٱلْغَـٰبِرِينَ): (الغَابِر: الهَالِك، البَاقِي مَعَ الهَالِكِين)، وشەی (غَابِر): دوو مانای پێچەوانەی یەكدی هەن: هەم بە مانای تێپەڕیو، دێ، هەم بە مانای ماوە، دێ، تێپەڕی واتە: سزادراو ڕۆیشتوەو بۆتە بەشێك لە مێژوو، یاخود بە مانای شتێك دێ كە دەمێنێتەوە، واتە: لەگەڵ سزادراواندا مایەوە.

(وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا): (الذَّرْعُ والذِّرَاعُ، ضَاقَ ذَرْعُهُ: لَمْ يُطِقْهُ)، (ذَرْع) و (ذراع) بە مانای باڵ دێن، جا شتێك ئینسان باڵی لێی نەگاتەوە، واتە: تاقەتی پێ ناشكێ، ئەوە خوازراوەتەوە بۆ تاقەت پێ نەشكان، (وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا) واتە: باڵی وەتەنگ هات لەوە كە لێی بگاتەوە، یانی: لە بەرانبەریاندا، لە بەرانبەر پاراستنیاندا، دەستەپاچە بوو، هەستی بە دەستەپاچەیی كرد.

(رِجْزًا): (عَذَاباً)، (رِجْس وَرِجْز)، هەردووكیان بە مانای پیسیی (خبث) و، بە مانای سزای بە ئێش دێن.

(ٱلرَّجْفَةُ): (الرَّجْفَةُ: الزِّلْزَالُ الشَّدِيد الَّذِي تَرْتَجِفُ مِنْهُ الأَرْضُ)، (رَجْفَة): بریتیە لە لەرزینەوەیەكی بەهێز كە بە هۆیەوە زەوی دەهەژێ.

(جَٰثِمِينَ): (الجُثُومُ: البُرُوكُ عَلَى الرُّكْبَتَيْنِ)، (جُثُوم) ئەوەیە كە ئینسان لەسەر ئەژنۆیان بكەوێ، (جَاثِمِين) كۆی (جَاثِم)ە، (جَاثِم)یش واتە: لەسەر ئەژنۆ كەوتوو، لەپەورِوو كەوتوو، ئەوەش ئەوپەڕی بێدەستەڵاتیی و زەبوونییە.

(مُسْتَبْصِرِينَ): (الإِسْتِبْصَارُ: البَصَارَةُ فِي الأُمُورِ، أَي: كَانُوا ذَوِي عُقُولٍ)، (مُسْتَبْصِرِينَ) واتە: بەرچاوڕوون بوون، تێگەیشتوو بوون، حاڵییكراو بوون، چونكە (إِسْتِبْصَار) بە مانای بەرچاو ڕوونیی لە كاراندا، دێ، یانی: كە خوا فەوتاندنی، لە ئەنجامی ئەوەدا نەبووە نەزانن، بەڵكو شوێن هیدایەتی خوا نەكەوتن، ئەگەرنا بەرچاویان ڕوون كرابۆوەو، بەڵگەیان لەسەر تەواو كرابوو.

(حَاصِبًا): (الحَاصِبُ: الرِّيحُ الشَّدِيدَة، سُمِّيَت بِذَلِكَ لأَنَّهَا تَقْلَعُ الحَصْبَاءَ مِنَ الأَرْض)، (حاصب): بە بای بەهێز دەگوترێ، چونكە (حَصْبَاء) هەڵدەكەنێ، یانی: چەوو بەرد لەگەڵ خۆی ڕادەدات.

(ٱلصَّيْحَةُ): واتە: چریكە، نەعرەتە، دەنگی بەهێز، هاڕژن.

لە تۆڕە كۆمەڵایەتییەكان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي
راگەیاندنی مەكتەبی مامۆستا عەلی باپیر
عەلی باپیر/AliBapir
archive.org/details/@alibapir
عەلی باپیر/AliBapir
كەناڵی راگەیاندنی مەكتەبی مامۆستا عەلی باپیر
AliBapir
www.alibapir.net
English - عربي - كوردی
راگەیاندنی مەكتەبی مامۆستا عەلی باپیر

مانای گشتیی ئایەتەکان

بەسەرهاتی لووط عليه السلام و گەلەکەیمان، لە کاتی تەفسیر کردنی سوورەتی هوود، ئایەتەکانی: (٧٧ - ٨٣)دا، بە درێژیی باسکردوە، هەروەها باسی شوعەیب و گەلەکەیشی (مەدیەن) دیسان لە سوورەتی هوود، ئایەتەکانی: (٨٤ - ٩٥)دا، بە تەفصیلْ باسمان کردوە، هەروەها باسی هوودو گەلەکەیشی (عاد)مان هەر لە هەمان سوورەت لە ئایەتەکانی: (٥٠ - ٦٠)دا باسکردوە، هەروەها بەسەرهاتی ساڵح و گەلەکەی (**ثمود**)مان لە کاتی تەفسیرکردنی سوورەتی (**الحجر**) ئایەتەکانی: (٨٠ - ٨٤)دا، باسکردوەو، بەسەرهاتی قارِوون و فیرعەون و هامانیشمان لە سوورەتی (**الأعراف**) ئایەتەکانی: (١٠٣ - ١٧١)دا، هەروەها لە سوورەتی (**القصص**) ئایەتەکانی: (١ - ٣٥)دا، باسکردووە.

خوا سبحانه وتعالى لەم سوورەتەدا دوای ئەوەی بەسەرهاتی هەر کام لە نووح و ئیبراهیمی (**عَلَيْهِما الصَّلاَة والسَّلاَم**) باسکرد، ئنجا دێتە سەر باسی بەسەرهاتی لووط، دەفەرمویٚ: ﴿ وَلُوطًا ﴾، هەروەها لووطیشمان نارد، (و) بۆ بادانەوەیەو گێڕەرەوە (**عاطفة**)یە، ئنجا یان دەچێتەوە سەر، ﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ ﴾، (وَلُوطًا) (**أَي وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا لوطاً**)، یاخود: (**وَاذْكُرْ لوطاً**) واتە: یادی لووط بکەوە، ﴿ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ ﴾، کاتێک کە بە گەلەکەی خۆی گوت، **لووط** بە تەئکید لە عێراقەوە چووە، چونکە برازای ئیبراهیمە، لە کلدانییەکان، یاخود بابلییەکانی عێراقەو، ئەو گەلەی کە لووط بۆ لایان چووە، کەنعانیی بوون لە فەڵەستین، بەڵام بۆچی دەفەرمویٚ: ﴿ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ ﴾؟ لەبەر ئەوەی ماوەیەک لە نێویاندا ژیاوەو وەک یەکێک لە خۆیانی لێهاتوە، پێیگوتن: ﴿ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، بە دڵنیاییی ئێوە گوناهێکی زۆر دزێوو ناقۆڵا، کردارێکی قێزەون ئەنجام دەدەن، کە هیچ کەس لە جیهانییان

لـە پێش ئێـوەدا نەیکـردوە، دوایی باسـی دەکەیـن کـە ئایا مەبەسـت لـەوە چییـە؟ ئایـا مەبەسـت ئەوەیـە کـە هیـچ کـەس نێربازیـی نەکـردوە لـە پێش گەلـی لـووط دا؟ یـان مەبەسـتی ئەوەیـە کـە هیـچ کـەس بـەو شـێوەیە تەبەنێـی نەکـردوە بـە ڕەسـمیی و بـە هەرەوەزیـی، هـەردوو واتایەکـە دەگونجێـن.

(ٱلۡفَـٰحِشَةَ) هـەر کردارێـک کـە لـە دزێویـی و ناشـیرینییدا هەمـوو سـنوورێکی تێپەڕاندبـێ، ﴿أَئِنَّكُمۡ لَتَأۡتُونَ ٱلرِّجَالَ﴾، ئـەم پرسـیارکردنە، پرسـیارکردنی سەرزەنشـتکارانەیە (**إسـتفهام توبیخي**)یـە، بـۆ سەرزەنشـت و سـەرکۆنە کردنـە، ئایـا ئێـوە دەچـن بـۆ لای پیـاوان؟ یانـی: لەگـەڵ پیاوانـدا جـووت دەبـن، نێربازیـی دەکـەن؟ ﴿وَتَقۡطَعُونَ ٱلسَّبِيلَ﴾، هەروەهـا ڕێگریـی دەکـەن، خەڵـک ڕووت دەکەنـەوەو، پـارەو سـامانیان لـێ دەسـتێنن، یاخـود دەیانکـوژن، واتایەکـی دیکەشـی ئەوەیـە هەندێـک لـە توێـژەرەوان گوتوویانـە: ﴿وَتَقۡطَعُونَ ٱلسَّبِيلَ﴾، ڕێگریـی دەکـەن واتـە: ڕێـی زاووزێ و بـەردەوام بوونـی وەچـەی بەشـەر دەگـرن؟ لـە ئەنجامـی ئـەوەدا کـە ئەگـەر پیـاوان لەگەڵ پیـاوان جـووت بـن و، ئافرەتـان لەگـەڵ ئافرەتـان، مانـای وایـە: تـۆوی بەشـەر دەبڕێتـەوە، ئـەوەش واتایەکیەتـی، هـەر چەنـدە واتایەکـەی دیکـەی دیارتـرە، ﴿وَتَأۡتُونَ فِي نَادِيكُمُ ٱلۡمُنكَرَ﴾، هەروەهـا لـە یانەکـەی خۆتانـدا، لـە کـۆڕو مەجلیسـی خۆتانـدا خراپـە دەکـەن، ئایا ئـەو خراپەیـە چییـە؟ توێژەرەوانـی قورئـان زۆر شـتیان باسـکردوە:

أ- گوتوویانە: پەلاپیتکەیان لە خەڵکی گرتوە.

ب- گوتوویانە: لەبەرچاوی یەکدی نێربازییان کردوە.

جـ- هەندێکی دیکە گوتوویانە: چەپڵەیان لێداوە.

د- هەندێک گوتوویانە: فیکەیان کێشاوە.

بـەڵام لـە ڕاسـتییدا کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَتَأۡتُونَ فِي نَادِيكُمُ ٱلۡمُنكَرَ﴾، لـە مەجلیسـی خۆتانـدا خراپـە دەکـەن، هەمـوو خراپەیـەک دەگرێتـەوە، هەمـوو ئـەو شـتانەی کـە لـە ڕووی شـەرعەوە، لـە ڕووی عەقڵـەوە، لـە ڕووی عورفـەوە بـە خـراپ دادەنرێـن، هەمـوو ئـەو هەڵسـوکەوتانە دەگرێتـەوە.

﴿ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُواْ ٱئۡتِنَا بِعَذَابِ ٱللَّهِ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴾، وەڵامی گەلەکەی هەر ئەوە بوو کە گوتیان: ئازارو سزای خوامان بۆ بێنە، ئەگەر تۆ لە ڕاستانی، واتە: ئەگەر لە ڕاستانی کە پێغەمبەری خوای، سزای خوامان بۆ بێنە، بەڵام هێنانی ئازارو تۆڵەو سزای خوا، بە دەست لووط نیە، هەروەها بە دەست هیچ کام لە پێغەمبەران نەبووە، ئەوان بەندەی خوا بوون، بۆیە لووطیش پەنای بردە بەر خوا: ﴿ قَالَ رَبِّ ٱنصُرۡنِي عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡمُفۡسِدِينَ ﴾، فەرمووی: پەروەردگارم! بەسەر کۆمەڵی تێکدەران و خراپەکاراندا سەرمبخە، واتە: دەربازم بکە لێیان و سزایان بدە، ﴿ وَلَمَّا جَآءَتۡ رُسُلُنَآ إِبۡرَٰهِيمَ بِٱلۡبُشۡرَىٰ ﴾، لە چەند شوێنان لە قورئاندا خوا بەسەرهاتی ئیبڕاهیم و لووط (عَلَيْهِما الصَّلاَة والسَّلاَم) هەر پێکەوە دێنێ:

١- لێرە.

٢- لە سوورەتی (**الذاريات**).

٣- لە سوورەتی (**هود**) و، لە زۆر شوێنی قورئاندا، خوا ﷻ هەر پێکەوەیان دێنێ، لێرەش دەفەرموێ: کاتێک نوێنەرەکانمان هاتنە لای ئیبڕاهیم بە موژدەوە، نوێنەرەکانمان، ڕەوانەکراوەکانمان واتە: فریشتەکانمان کە ڕەوانمان کردبوون، موژدەی چییان بۆ ئیبڕاهیم هێنا؟ موژدەی ئەوە کە خێزانەکەی سارە خاتوون کە نەزۆک بوو، خۆشی کەوتبووە تەمەنەوە، کوڕی دەبێ کە ئیسحاقەو، لە دوای ئیسحاقیش یەعقووبی دەبێ، وەک لە سوورەتی (**هود**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَٱمۡرَأَتُهُۥ قَآئِمَةٞ فَضَحِكَتۡ فَبَشَّرۡنَٰهَا بِإِسۡحَٰقَ وَمِن وَرَآءِ إِسۡحَٰقَ يَعۡقُوبَ ٧١ ﴾، ئەوە موژدەکە بوو بۆ ئیبڕاهیم، کە لەڕاستییدا جووت موژدە بوو.

﴿ قَالُوٓاْ إِنَّا مُهۡلِكُوٓاْ أَهۡلِ هَٰذِهِ ٱلۡقَرۡيَةِ ﴾، گوتیان: بۆ ئاگاداریت ئێمە فەوتێنەری خەڵکی ئەم شارەین، ئایا ئەو شارە، شاری سەدووم بووە، یان عەمموورە بووە، یاخود کۆمەڵە شارێک بوون، لە پەیمانی کۆندا باسی پێنج شاران دەکات و ئێمە کاتی خۆی بە تەفصیل باسەکەیمان هێناوە، وەک بەرچاو ڕوونییش لە (پەیمانی کۆن)دا هەندێک شتمان هێناوە.

﴿ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا۟ ظَٰلِمِينَ ﴾، بەڕاستیی دانیشتووان و خەڵكی ئەم شارە ستەمكارو لادەرن: ستەم لە خۆیان دەكەن، ستەم لە بەشەر دەكەن، ستەم لە پێغەمبەران دەكەن، ستەم لە فیترەت و زگماك دەكەن، ﴿ قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا ﴾، ئیبراهیم فەرمووی: بە دڵنیایی لووطی تێدایە لەو شارەدا، ئاگاتان لێبێ، بە تەئكید فریشتەكان لەویان چاكتر زانیوە، بۆیە دەڵێن: ﴿ قَالُوا۟ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَن فِيهَا ﴾، گوتیان: ئێمە زاناترین بەو كەسانەی كە لەو شارەدان، ﴿ لَنُنَجِّيَنَّهُۥ وَأَهْلَهُۥٓ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە لووط خۆی و نزیكەكانیشی دەرباز دەكەین، ﴿ إِلَّا ٱمْرَأَتَهُۥ ﴾، جگە لە ئافرەتەكەی، ﴿ كَانَتْ مِنَ ٱلْغَٰبِرِينَ ﴾، ئەو لە فەوتاوانە، یاخود: ئەو لەوانەیە كە لە ماوانە، دەمێنێتەوە لەگەڵ گەلە فەوتاوەكەی دا، واتایەكەیان هەر یەكە:

أ- لەگەڵ واندا دەڕواو تێدەپەڕێ و، دەبێتە هەواڵێك لە مێژوو.

ب- یاخود لەگەڵ واندا دەمێنێتەوە، تاكو ئەو سزایە بچێژێ كە گەلە خراپەكەی پێی سزا دەدرێن، لەبەر ئەوەی پشتیوان و هاوكاری لووط عليه السلام نەبوو، بەڵكو بە پێچەوانەوە هاوكاری گەلە ڕەوشت نزمەكەی بووە.

﴿ وَلَمَّآ أَن جَآءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا ﴾، كاتێك كە ڕەوانەكراوەكانمان، چوونە لای لووط، ﴿ سِىٓءَ بِهِمْ ﴾، حاڵی تێكچوو بە هۆی وانەوە، واتە: پێی ناخۆش بوو، چوونیانی پێ ناخۆش بوو، حاڵی خراپ بوو، ﴿ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا ﴾، هەروەها پێی وابوو كە دەستەپاچەیە لە بەرانبەر پاراستنیان دا، دەیزانی كە گەلەكەی، ئەو گەلە ڕەوشت نزمەی، تەماع لە هەر میوانێك و ڕێبوارێك، لە هەر كەسێكی غەریب دەكەن، دەستدرێژیی بكەنەسەر، ﴿ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا ﴾، (وَضَاقَ) یانی: تەنگ بوو، تەسك بوو، (ذَرْعًا) یانی: قۆڵ، باڵ، ئنجا ئینسان كاتێك باڵی لە شتێك نەگاتەوە، باوەشی لە شتێك نەگاتەوە، پێی ناگیرێ، ئەمە تەعبیرێكە بەكاردێ بۆ كەمتوانایی، واتە: هەستی بە كەم توانایی كرد لە بەرانبەریاندا، لەوەی بیانپارێزێ لە گەلە ڕەوشت نزمەكەی، زۆر سەغڵەت بوو.

ئـەو بەسـەرهاتە لـە سـوورەتەكانی: (**الحجـر**) و (**هـود**) و (**الذاريات**)یشـدا هاتـوە، بـەڵام بـە تایبـەت لـە سـوورەتی (**هـود**)دا، ئێمـە بـە تەفصیـل لـەوێ باسـمان كـردوە، كـە چـۆن گەلـە ڕەوشـت نزمەكـەی تەمـاع لـە میوانەكانی لـووط دەكـەن، ئەویـش وا دەزانێ میوانـەكانی مرۆڤـن، وەک گوتـراوە: لەسـەر شـێوەی گەنجـی جوانیـش بـوون، ئیـدی زۆر ترسـاوەو زۆر خەفەتـی خـواردوە، هەتـا گوتوویەتـی: ئـەوە كچەكانمـن! یانـی: ئەگـەر كچەكانـی خـۆم تەسـلیم كردبـن، ئەوانەتـان تەسـلیم ناكـەم، هەندێـک لـە زانایانیـش گوتوویانـە: كـە گوتوویەتـی: ئـەوە كچەكانمـن واتـە: ئەوانـە ئافرەتـی ئۆممەتەكەمـن، خوا ئافرەتـی وا دروسـت كـردوە، كـە پیـاو لەگەڵـی جـووت بـێ، بـەڵام ئـەوان هـەر سـوور دەبـن لەسـەر داوای خۆیـان، دوایـی لـووط ﷺ زۆر نارەحـەت دەبێ، وەک لە سـوورەتی (**هـود**)دا دەفەرمـوێ: ﴿ قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ ءَاوِيٓ إِلَىٰ رُكْنٖ شَدِيدٖ ﴿٨٠﴾ ﴾**هـود**، گـوتی: بریـا خـۆم هێزێكـم هەبووایە، بتوانـم بەرپەرچتـان بدەمەوە، یاخـود پەنایەكـم هەبووایە پەنـام بـۆ بردبایـە! ئنجـا فریشـتەكان خۆیـان ئاشـكرا دەكـەن: ﴿ قَالُواْ يَٰلُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَن يَصِلُوٓاْ إِلَيۡكَ ﴿٨١﴾ ﴾**هـود**، گوتیـان: ئـەی لـووط! ئێمـە نێردراوانـی پەروەردگارتیـن، ئەوانـە دەسـتیان ناگاتـە تـۆ و دەسـتیان ناگاتـە میوانـەكان.

بۆیـە لێـرەش پێیـان گـوت: ﴿ وَقَالُواْ لَا تَخَفۡ وَلَا تَحۡزَنۡ ﴾، گوتیـان: مەترسـەو خەمبـار مەبـە، لێـرە بـە كورتیـی هێناویەتـی و لـەوێ بـە درێژیـی باسـیكردوە، ﴿ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهۡلَكَ إِلَّا ٱمۡرَأَتَكَ كَانَتۡ مِنَ ٱلۡغَٰبِرِينَ ﴾، ئێمـە دەربازكـەری خـۆت و نیزیكانیشـتین، خێزانەكەشـتین، جگـە لـە ئافرەتەكـەت، ئـەو لـە فەوتاوانـە، یاخـود لـە بەجێماوانـە، لـە هەمـوو قورئانـدا خـوای پـەروەردگار كـە باسـی ژنـی نـووح دەكات، لـە سـوورەتی (**التحريـم**)داوە لێـرەو، لـە چەنـد شـوێنی دیكـەش كـە باسـی ژنـی لـووط دەكات، بـە (**زَوجـة**) یـان (**زوج**) باسـیان نـاكات! چونكـە لـە ڕاسـتییدا ئـەوان هاوكـووف و جووتـی مێردەكانیـان نەبـوون، بۆیـە بـە (**إمرَأَتـكَ**) یـان (**إِمْرَأَتـهُ**)، یـان (**إِمْـرَأَةَ نُـوح، وَامْـرَأَةَ لـوط**) ئـاوا باسـیان دەكات، هـەر ئەوەندەیـە مێینـە بـوون و لەگەڵیـان بـوون، ئەگەرنـا هاوسـەرێک نەبـوون، كـە هاوكـووف و هاوتایـان بـن، لەبـەر ئـەوەی بڕوایـان پـێ نەهێنـاون.

﴿ إِنَّا مُنزِلُونَ عَلَىٰٓ أَهۡلِ هَٰذِهِ ٱلۡقَرۡيَةِ رِجۡزٗا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾، ئێمە دابەزێنەری سزاو ئازارێکین لە سەرێوە بەسەر خەڵکی ئەم شارەدا ﴿ بِمَا كَانُواْ يَفۡسُقُونَ ﴾، بە هۆی ئەوەوە کە لادانیان دەکرد، لادان دەکەن، لادان لە زگماک، لە عەقڵ، لە شەرع، ﴿ وَلَقَد تَّرَكۡنَا مِنۡهَآ ءَايَةَۢ بَيِّنَةٗ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە نیشانەیەکی ڕۆشنمان لێ بەجێهێشت، بۆ کۆمەڵێک بفامن، لە کوێی بەجێهێشت؟ لەو شارە، دوایی لە مەسەلە گرنگەکان دا باسی دەکەین، لێکۆڵەرەوانی قورئان لەو بارەوە مشتومڕیان زۆرە، ئایا ئەو نیشانە ڕۆشنە چییە؟ بەڵام وادیارە نیشانە ڕۆشنەکە هەر ئەو دەریاچە مردووەیە، کە ئێستا شوێنی ئەو شارە، بۆتە دەریاچەیەک کە هیچ زیندەوەرێک، هیچ ژیاندارێکی تێدانییە.

ئنجا خوا باسی بەسەرهاتی مەدیەن و، ئەو پێغەمبەرەی کە بۆیان نێردراوە (شوعەیب ﷺ) دەکات: ﴿ وَإِلَىٰ مَدۡيَنَ أَخَاهُمۡ شُعَيۡبٗا ﴾، یانی: (**وَأَرْسَلْنَا إِلى مَدْيَنَ أَخاهُمْ شُعَيْباً**) هەروەها بۆ لای گەلی مەدیەن شوعەیبی برایانمان ڕەوانکرد، ﴿ فَقَالَ يَٰقَوۡمِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱرۡجُواْ ٱلۡيَوۡمَ ٱلۡأٓخِرَ وَلَا تَعۡثَوۡاْ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُفۡسِدِينَ ﴾، سێ شتی پێ فەرموون گوتی: ئەی گەلەکەم ! بەندایەتیی بۆ خوا بکەن و ئومێدەواربن بە ڕۆژی دوایی پاداشتی ڕۆژی دوایی و، تێکدەرانە خراپەکاریی مەکەن لە زەوییدا، لێرەدا بەس ئەوەندە دەفەرموێ، بەڵام وەک لە شوێنی خۆی دا، کە بەسەرهاتی شوعەیبمان هێناوە، لە سووڕەتی (**هود**)دا، باسمانکردوە: خراپەکارییەکەیان لە زەوییدا ئەوە بووە:

١- ڕێگرییان کردوە.

٢- شتی خەڵکیان بە کەمگرتوە.

٣- تەرازووبازییان کردوە.

٤- لە ڕووی ئابووریی و، کۆمەڵایەتیی و، ئەمنییەوە لادان و، تاوانی زۆریان کردوە.

﴿ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ ﴾، بـه درۆیـان دانـاو ڕاتەکانـدن و ڕاچڵەکاندنێکـی مـەزن گرتنـی، ﴿ فَأَصْبَحُواْ فِى دَارِهِمْ ﴾، ئنجـا لـە خانووەکـەی خۆیانـدا، واتـە: لـە شـارەکەیان دا کـە هەمـوو وەک یـەک خانـوو بـێ وایـە، لـە هەندێـک شـوێن دەفەرمـوێ: ﴿ دِيَـٰرِهِمْ ﴾، کـە کـۆی (**دار**)ە: خانـوو، بـەڵام (**دیـار**) خانـووەکان، ئنجـا کـە دەفەرمـوێ: (فِى دَارِهِمْ) یـانی: شـارەکە هەمـووی وەک یـەک مـاڵ بـێ، وابـوو، پێکـەوە مـردن، چییـان لـێ هـات؟ ﴿ جَـٰثِمِينَ ﴾، (**جاثـم**) بـە (جَـٰثِمِينَ)، کۆدەکرێتـەوە، واتـە: لەسـەر ئەژنـۆ کەوتـوو، لەپـەوڕوو کەوتـوو، باڵنـدە کـە هەڵدەنیشـێ و بـە زەوییـەوە دەنوسـێ، دەگوتـرێ: (**جَثَـمَ الطَّـيْرُ**) واتـە: نیشـت و بـە زەوییـەوە نووسـا.

ئنجـا خـوا ﷻ باسـی هـەر کام لـە گەلـی عـادو سـەموودیش دەکات: ﴿ وَعَـادًا وَثَمُودَاْ ﴾، یانـی: (**وَاذْكُـر عَـاداًو ثَمُـوداً**) هەروەهـا یـادی گەلـی عـادو سـەموودیش بکـە، کـە خـوا هـوودی بـۆ گەلـی عـاد نـارد، ساڵیحیشـی بـۆ گەلـی ثەمـوود نـارد، ﴿ وَقَد تَّبَيَّنَ لَكُم مِّن مَّسَـٰكِنِهِمْ ﴾، بەدڵنیایـی بۆتـان ڕوون بۆتـەوە لـە خانووبەرەکانیـان دا، یـانی: بۆتـان ڕوون بۆتـەوە کـە خـوا چۆنـی سـزاداون، خانووبەرەکانیـان لـە کوێـن؟ گەلـی عـاد ئـەوە دیـارە شـوێنەکەی ئەحقافـە، ﴿ وَٱذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُۥ بِٱلْأَحْقَافِ ﴿٢١﴾ ﴾**الأحقـاف**، (**أحقـاف**) کـۆی (**حِقـف**)ە، کـە بـە گردۆلکـەی گچکـەی لم دەگوتـرێ، کـە بـا جووڵـەی پـێ دەکات، شـوێنەواری گەلـی (**ثمود**)یـش (**حِجْر**)ە، کـە ئەحقـاف دەکەوێتـە نیـوە دورگـەی عەڕەبییـەوەو، حیجریـش دەکەوێتـە نێـوان شـام و نیـوە دوورگـەی عەڕەبیـی، کاتـی خـۆی باسـمان کـردوە بـە تەفصیـڵ، ﴿ وَقَد تَّبَيَّنَ لَكُم مِّن مَّسَـٰكِنِهِمْ ﴾، لـە خانووبەرەکانیانـدا بۆتـان دەرکەوتـوە (خـوا چی پێکـردن!) ﴿ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَـٰنُ أَعْمَـٰلَهُمْ ﴾، شـەیتانیش کردەوەکانـی خۆیانـی بـۆ ڕازاندنـەوە، کردەوەکانیانـی بـۆ جوان کـردن، ﴿ فَصَدَّهُمْ عَنِ ٱلسَّبِيلِ ﴾ ئنجـا لـە ڕێ لایـدان، لـە ڕاسـتەڕێ لایـدان، لـە ڕاسـتەڕێی خـوا، ﴿ وَكَانُواْ مُسْتَبْصِرِينَ ﴾، لەحاڵێـک دا بەرچـاو ڕوونیـش بـوون، بـە ڕێیـان دەزانـی، وەنەبـێ کـە

شەیتان لە ڕێ لایدان، لەبەر ئەوە بووبێ کە بەڕێیان نەزانیبێ، بە ڕێیان دەزانی و بەرچاو ڕوون و شارەزا بوون، بۆیە شایستەی ئەوە بوون کە خوا سزایان بدات، ئەگەرنا کەسانێک کە شارەزا نەبن و بەرچاو ڕوون نەبن، خوا سزایان نادات، ﴿ وَقَـٰرُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَـٰمَـٰنَ ﴾، هەروەها یادی قارووون و فیرعەون و هامانیش بکە، کە بێگومان قارووون هەر لە گەلی بەنوو ئیسرائیل بووە، وەک لە سوورەتی (القصص)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ قَـٰرُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ﴿٧٦﴾ ﴾، بەڵام فیرعەون و هامان، هەر قیبتیی بوون و لە گەلی میسر بوون، ﴿ وَلَقَدْ جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَـٰتِ ﴾، مووسا بەڵگە ڕۆشنەکانی بۆ هێنان، ﴿ فَٱسْتَكْبَرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، بەڵام لە زەوییدا خۆیان بە زلگرت، واتە: لەسەر زەمینی میسردا، ئەم وشەی (ٱلْأَرْضِ) (أل)ەکەی بۆ ناساندنە، بەڵام بۆ ناساندنی (عهد)واتە: لەسەر زەمینەکەدا، لەسەر زەمینی میسردا خۆیان بە زلگرت، ﴿ وَمَا كَانُوا۟ سَـٰبِقِينَ ﴾، ئەوانەش لە پێشکەوتووان نەبوون، ئەوە نەبوون پێش ئێمە بکەونەوە، چونکە کەسێک پێش کەسێک بکەوێتەوە، بۆی ناگیرێ، واتە: ئەوان ئەوە نەبوون لە دەستمان دەربازو قوتاربن.

﴿ فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنۢبِهِۦ ﴾، هەر کامێک لەو گەلانەمان بە گوناهەکەی گرت، سزامان دا، ﴿ فَمِنْهُم مَّنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا ﴾، ئنجا هەیانبوو کە بایەکی بەهێز، کە چەوو بەرد لەگەڵ خۆی ڕامالێ، ناردمانە سەریان، وەک گەلی عاد کە بە بای بەهێز فەوتان، ﴿ وَمِنْهُم مَّنْ أَخَذَتْهُ ٱلصَّيْحَةُ ﴾، هەشیانبوو بە دەنگ و چریکەیەکی بەهێز بەهاڕژنێک فەوتا، وەک گەلی سەموود، ﴿ وَمِنْهُم مَّنْ خَسَفْنَا بِهِ ٱلْأَرْضَ ﴾، هەشیانبووە بە زەوییماندا بردە خوار، وەک گەلی لووطو قارووون، ﴿ وَمِنْهُم مَّنْ أَغْرَقْنَا ﴾، هەشیانبوو لە ئاودا فەوتاندمان، خنکاندمان، وەک هەر کام لە گەلی نووح و گەلی فیرعەون، ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ ﴾، خواش نەدەگونجا ستەمیان لێبکات، خوا لێی ناوەشێتەوە ستەمیان لێ بکات، ﴿ وَلَـٰكِن كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴾، بەڵکو ئەوان خۆیان ستەمیان لە

خۆیان کرد، بۆیە شایستەی ئەوە بوون کە خوای دادگەر بەو جۆرە سزایان بدات، ئەم چوار جۆرە سزایە: (حَاصِب، صَیحة، خَسْف، غَرْق) واتە: بای بەهێزو، هاڕژن و، بە زەوییدا بردنە خوارو، خنکێنران لە ئاودا، زۆربەی گەلە یاخییەکان بە یەکێک لەو چوار سزایانە، فەوتاون، یاخود ڕەنگە هەبێ زیاتر لە جۆرە سزایەکیشی بۆ تەرخان کرابێ، بەوە فەوتێنراون.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

ناردنی لووط عليه السلام بۆ لای گەلەكەی و، هۆشداریپیدانی پێیان، لە بارەی نێربازییەوەو سەرزەنشتكردنی بۆیان و، بێباكیی دەربڕینیان و، پاڕانەوەی لووط لە خوا كە سەری بخات و دەربازی بكات:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٢٨﴾ أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ ٱلسَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِى نَادِيكُمُ ٱلْمُنكَرَ ۖ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُوا۟ ٱئْتِنَا بِعَذَابِ ٱللَّهِ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ ٱنصُرْنِى عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٣٠﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ ﴾، واتە: یادی لووط بكەوە، یان لووطیشمان نارد كاتێك بە گەلەكەی گوت، وەك پێشتر باسمان كرد بۆیە فەرموویەتی: خەڵكەكەی، گەلەكەی، چونكە ماوەیەكی زۆر لە نێویاندا بووەو، لەبەرئەوەی زۆر بۆیان دڵسۆز بووە، وەك یەكێك لە خۆیان بووبێ لە ڕووی ڕەچەڵەكەوە، پێغەمبەران **(عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ والسَّلَام)** وەك برای بابی خۆیان، بۆ خەڵك دڵسۆز بوون، ئەگەرنا لووط لە ڕووی ڕەچەڵەكەوە لەو گەلە نەبووە، كە بۆیان نێردراوە، چونكە ئەو گەلە لە فەڵەستین بووەو، كەنعانییەكان بوون، بەڵام لووط لە عیبرانییەكان بووەو، خەڵكی عێراق بووەو، ئەو كاتە حوكمڕانانی عێراق: كلدانیی، یان بابلیی بوون[1].

---

(١) بڕوانە: مفصل العرب واليهود في التأريخ، ص٥٢١، كە نووسیویەتی: (...كانت تسود العراق

چــی پێگوتــن؟

٢)- ﴿ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلْفَاحِشَةَ ﴾، بەدڵنیایی ئێوە فاحیشە ئەنجامدەدەن، (الفَاحِشَةُ: **الفِعْلَةُ القَبِيْحَةُ البَالِغَةُ فِي القُبْح**)، (فاحشة): بریتیە لە کردارێکی ناشیرین کە تێیپەڕاندبێ لە ناشیرینییدا، ئەوپەڕی ناشیرینیی و قێزەونیی، کە مەبەست پێی نێربازییە.

٣)- ﴿ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، هیچ کەسێک لە جیهانییان پێشتان نەکەوتۆتەوە لە ئەنجامدانی ئەو کارە قێزەونەدا، کە نێربازییە؟

پێشــتریش گوتمــان: لــەو بــارەوە ڕوونکەرەوانــی قوڕئــان، توێژەرەوانــی قوڕئــان مشــتومڕیانە کــە: ئایا مەبەســت ئەوەیــە پێــش گەلــی لــووط هیــچ کــەس کــردەوەی نێربازیــی ئەنجــام نــەداوەو، ئــەوان یەکــەم کــەس بــوون کــە دایانهێنــاوە؟ یاخــود مەبەســت ئەوەیــە کــە ئێــوە یەکــەم کەســن کــە بــە ڕەســمیی تەبەنییتــان کــردوە، بــە هەرەوەزیــی و پێــوەی نــاسراون و، لــە حاڵەتــەوە گواســتووتانەوەو کردووتانــە بــە دیــاردە؟

وا پێدەچێ ئــەوەی دووەمیــان زیاتــر مەبەســت بێ، کــە ئــەوان وەک دیاردەیەکیان لێکــردوە، ئەگەرنــا ئــەو گوناهــو تــاوان و لادانانــە لــە ژیانــی بەشــەردا کــەم و زۆر هــەر بــوون، بــەڵام گەلــی لــووط یەکەمیــن گەلێــک بــوون کــە لــە حاڵەتــەوە، لــە شــتێکی دەگمــەن و ڕیزپــەڕەوە کردیــان بــە یاســایەکی گشــتیی، کردوویانــە بــە عــادەت و نەریتێــک کــە پێــوە نــاسراون و بــە گشــتیی تەبەنییــان کــردوە، بۆیــەش خــوا ﷻ بــە گشــتیی ســزای داون.

٤)- ﴿ أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ ﴾، ئایا ئێوە دەچنە لای پیاوان؟ (أَئِنَّكُمْ) خوێندراویشەتەوە: (**إِنَّكُم**)، (أ) لە (أَئِنَّكُمْ)دا هەمزەکە بۆ پرسیارکردنی نکووڵیلێکەرانەیە، ئایا ئێوە دەچنە لای پیاوان (بۆ تێرکردنی ئارەزووی جینسییتان)؟

أثناء هجرة إبراهيم الخليل منه، نجد أن زمن هجرة الذي حدد بحوالي القرن التاسع عشر قبل الميلاد، يقع في فترة حرجة كانت تجتازها البلاد وهي في حالة اضطراب وتوتر...).

٥)- ﴿ وَتَقْطَعُونَ ٱلسَّبِيلَ ﴾، هەروەها ڕێ دەگرن، ڕێ دەبڕن، (**قَطْعُ الطَّرِيقِ: التَّصَدِّي لِلمَآرِّينَ بِأَخْذِ أَمْوَالِهِم، أَو قَتْلِ أَنْفُسِهِم، أَوِ الفَاحِشَةِ بِهِم**)، مەبەست لەوە كە دەفەرموێ: ڕێ دەبڕن، ڕێ دەگرن، ئەوەیە كە بچنە سەر ڕێی ئەو كەسانەی ڕێبوارن و بە ڕێ دادێن: یان ماڵ و سامانەكەیان لێ بستێنن، یان بیانكوژن، (یان هەردوو لایان)، یاخود بۆ ئەوەی نێربازییان لەگەڵ بكەن، هەندێكیش گوتوویانە: ﴿ وَتَقْطَعُونَ ٱلسَّبِيلَ ﴾، واتە: لە ئەنجامی ئەو كارە قێزەونەی ئێوەدا، ئێوە ڕێ دەگرن لە بەردەوام بوونی بەشەر لەسەر زەوی، بە هۆی ئەوەوە كە ڕێدەگرن، پیاوان و ئافرەتان پێكەوە هاوسەرگیریی بكەن، بەو شێوەیە ئەگەر خەڵك هەموو وەك ئێوە بكات، بەشەر دەبڕێتەوە، بەڵام مانای یەكەمیان زیاتر لەگەڵ ڕەوت و لەگەڵ ئایەتەكەش دا دەگونجێ.

٦)- ﴿ وَتَأْتُونَ فِى نَادِيكُمُ ٱلْمُنكَرَ ﴾، هەروەها لە كۆڕو مەجلیسی خۆتاندا، خراپە دەكەن، پێشتر گوتمان: (**نادي**) ئەو شوێنەیە كە خەڵك بە ڕۆژ تێیدا كۆدەبێتەوە، (**سامِرْ**) ئەو شوێنەیە كە خەڵك بە شەوێ تێیدا كۆدەبێتەوە، كە دەفەرموێ: لە مەجلیسی خۆتاندا، لە شوێنی كۆبوونەوەتاندا، خراپە ئەنجام دەدەن، ڕوونی نەكردۆتەوە خراپەكە چییە؟ بەڵام ماناكەی گشتییە:

١- توێژەرەوانی قوڕئان زۆربەیان دەڵێن: مەبەستیان پێی پەلەپیتكەیە (**حذف**)، پەلەپیتكەیان لە خەڵكی گرتوە.

٢- هەندێك گوتوویانە: گاڵتەیان بە خەڵكی كردوە.

٣- هەندێك گوتوویانە: بە خەڵكی پێكەنیون.

٤- هەندێك گوتوویانە: لە كۆڕو مەجلیسی خۆیاندا، ئەو فاحیشەی نێربازییان ئەنجام داوە.

٥- هەندێك گوتوویانە: فڵان كاری خراپیان ئەنجام داوە، بەڵام لە ڕاستییدا ئەمانە هەموویان گونجاون، هیچكام لەوانەش تێكناگیرێن، مادام خوا دەفەرموێ: (ٱلْمُنكَرَ)، (أل)ی سەر (ٱلْمُنكَرَ) بۆ ناساندنەو، مانای تێكڕا (**جنس**) دەگەیەنێ، واتە: هەرچی جۆری خراپەیەو بە خراپ دادەنرێ، لەو كۆڕو مەجلیسەی خۆیاندا ئەنجامیان داوە، لە

گاڵتەکردن بە خەڵک، لە زەم و غەیبەت، لە پەلاپیتکە هاویشتن، لە شەڕاب خۆریی، لە تێکدان و خراپە، هەمووی دەگرێتەوە.

لێرەدا جێی سەرنج ئەوەیە کە هەم لێرە، هەم لە سوورەتەکانی: (**هود، الحجر، الذاريات، الشعراء**)داو، لە هەموو ئەو شوێنانەدا کە خوا بەسەرهاتی لووط ﷺو گەلەکەی باسدەکات، باسی ئەوە ناکات کە لووط خەڵکەکەی بانگ کردبێ بۆ تەنیا خوا پەرستیی، جگە لە سوورەتی (**الشعراء**)، لەوێدا ئەویش وەک سەرجەم پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَة والسَّلاَم**)، ئەو قسەیەی خۆی دووبارە کردۆتەوەو فەرموویەتی: تەقوای خوا بکەن، هیچ کرێتان لێ داوا ناکەم، تەنیا لەوێدا، ئەوە هاتوە، ئەویش لە ڕیزی پێغەمبەرانی دیکەدا (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَة والسَّلاَم**)، وەک دەفەرموێ: ﴿كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾ إِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٦٣﴾ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِىَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿١٦٤﴾﴾**الشعراء**.

ئنجا دێتە سەر باسی ئەوەی کە دەفەرموێ: ﴿أَتَأْتُونَ ٱلذُّكْرَانَ مِنَ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُم مِّنْ أَزْوَٰجِكُم ۚ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾ قَالُوا۟ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ يَـٰلُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾﴾**الشعراء**.

ئنجا پرسیار ئەوەیە: بۆچی پێغەمبەرانی دیکە (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَة والسَّلاَم**) خەڵکەکەیان بۆ تەوحیدو خواپەرستیی بانگ کردوەو، لەوێوە دەستیان پێکردوە، بەڵام لووط ﷺ لە هەموو شوێنەکان دا، کە خوا بەسەرهاتەکەی دەگێڕێتەوە، جگە لە سوورەتی (**الشعراء**) کە ئەویش وەک پێغەمبەرانی دیکە بەوە دەستی پێکردوە، لە شوێنەکانی دیکەدا، لووط ﷺ جەختی کردۆتەوە لەسەر دەست هەڵگرتنی گەلەکەی، لەو ڕەوشتە نزمە، لەو کارە قێزەونە، وەڵامەکەی ئەوەیە کە لووط ﷺ یەکێک بووە لە شوێنکەوتووانی ئیبراهیم، یەکێک بووە لە بڕواپێهێنەرانی ئیبراهیم، ئیبراهیمیش ﷺ ئەو بانگەوازەی تەنیا خواپەرستیی

(توحيد الله) هەم لە عێراق، هەم لە شام، هەم لە میسڕ، هەم لە حیجازدا، لە هەمووی بڵاوی کردۆتەوە، واتە: زۆربەی خەڵکی دنیای ئەو کاتە، کەوا پێدەچێ مرۆڤایەتیی زیاتر لەو شوێنانە نیشتەجێ بووبن، چونکە ئیبڕاهیم ﵇ بە مەزەننە زیاتر لە چوار هەزار (٤٠٠٠) ساڵ لەمەوپێش بووە، یانی: زیاتر لە دوو هەزار (٢٠٠٠) ساڵ پێش لە دایک بوونی عیسا ﵇، ئەگەر زیاتریش نەبووبێ، وا پێدەچێ مرۆڤەکان ئەو کاتە زیاتر لەو شوێنانە نیشتەجێ بووبن، لە لای ڕووباری نیل و لە نێوان دیجلەو فوڕات، میزۆپۆتامیا، کە عێڕاق و شام و حیجازو میسڕ دەگرێتەوە، ئیبڕاهیم ﵇ بانگەوازو پەیامی خۆی لەوانە هەموویان دا بڵاوکردۆتەوە، بۆیە پەیامەکەی ئیبڕاهیم بە هەمووان گەیشتوەو **لووط** ﵇ بە پێویستی نەزانیوە بانگیان بکات بۆ ئەوە، بەڵکو یەکسەر ئەوەی کە زۆر مەبەستی بووە، ئەوە بووە کە ئەو گەلە ڕەوشت نزمەی، واز لەو کارە قێزەونە بێنن، لە نێربازیی.

٧)- ﴿فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُواْ ٱئْتِنَا بِعَذَابِ ٱللَّهِ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ﴾، وەڵامی گەلەکەی هەر ئەوە بوو کە گوتیان: ئەگەر لەڕاستانی ئازار (سزا)ی خوامان بۆ بێنە

﴿إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ﴾، ئەگەر تۆ لە ڕاستانی، واتە: ئەگەر تۆ لە ڕاستانی کە پێغەمبەری خوای، ڕەوانەکراوی خوای، با سزای خوامان بۆ بێ.

٨)- ﴿قَالَ رَبِّ ٱنصُرْنِى عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْمُفْسِدِينَ﴾، گوتی: پەروەردگارم! بەسەر کۆمەڵی تێکدەران و خراپەکاران دا سەرمبخە.

کە بە مانای وشە تێکدەرو خراپەکاربوون، خوایە بەسەر تێکدەران دا سەرمبخە، یانی: دەربازم بکەو ئەوان سزا بدە.

مەسەلەی دووەم:

چوونی فریشتە نێردراوەکان بۆ لای ئیبراهیم ﵇ بە مـوژدەوەو، هەواڵپێدانی کـە خەڵکـی شـارە بـەد ڕەفتارەکـە دەفەوتێنیـن و، باسـکردنی ئیبراهیـم ﵇ کـە لووطیـش لـەو شـارەدایەو، دڵنیـا کردنـەوەی فریشـتەکان بـۆی کـە لێـی ئـاگادارن و، لووطـو خێزانەکـەی جگـە لـە ژنەکـەی قوتـار دەکـەن:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَمَّا جَآءَتْ رُسُلُنَآ إِبْرَٰهِيمَ بِٱلْبُشْرَىٰ قَالُوٓاْ إِنَّا مُهْلِكُوٓاْ أَهْلِ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِۖ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُواْ ظَٰلِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًاۚ قَالُواْ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَن فِيهَاۖ لَنُنَجِّيَنَّهُۥ وَأَهْلَهُۥٓ إِلَّا ٱمْرَأَتَهُۥ كَانَتْ مِنَ ٱلْغَٰبِرِينَ ﴿٣٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَمَّا جَآءَتْ رُسُلُنَآ إِبْرَٰهِيمَ بِٱلْبُشْرَىٰ ﴾، کاتێک نێردراوەکانمان موژدەیان بۆ ئیبراهیم برد، (**لَمَّا أَدَاةٌ تَدُلُّ عَلَى التَّوقِيتِ، وَهِيَ تَسْتَلْزِمُ وُجُود جُمْلَتَين وَهِيَ الإِخْبَارُ بِمَا فِيهِ**)، (**لَمَّا**) ئامرازێکە دیارییکردنی کات دەگەیەنێ، هەمیشە دوو ڕستە دەخوازێ، کاتێک ئەوە بووە، ئەوە بوو ﴿ وَلَمَّا جَآءَتْ رُسُلُنَآ إِبْرَٰهِيمَ بِٱلْبُشْرَىٰ قَالُوٓاْ ﴾، واتە: کاتێک نێردراوەکانمان موژدەیان بۆ ئیبراهیم برد، بە موژدەوە چوون بۆ لای ئیبراهیم، گوتیان.

﴿ بِٱلْبُشْرَىٰ ﴾، (**بُشْرَى: اسْمٌ لِلبَشَارَةِ، وَهِيَ الإِخْبَارُ بِمَا فِيهِ مَسَرَّةٌ لِلمُخْبَرِ**)، (**بُشْرَى**): نـاوە بـۆ (**بَشارة**) کـە بریتیـە لـە هەواڵـدان بـە شـتێک کـە مایـەی دڵخۆشـییە بـۆ هەواڵپێـدراو، کـە مەبەسـت ئـەو موژدەیـە، لـە سـوورەتی (**هـود**)دا بـە تەفصیـل بـاس کراوە: ﴿ وَٱمْرَأَتُهُۥ قَآئِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَٰهَا بِإِسْحَٰقَ وَمِن وَرَآءِ إِسْحَٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾ ﴾**هود**، واتـە: هاوسـەرەکەی (ئیبراهیـم) ڕاوەسـتابوو (واتـە: سـارە خاتـوون)، پێکەنـی ئێمـەش مـوژدەی ئیسـحاقمان پێـداو، دوای ئیسـحاقیش یەعقووب.

هەروەهـا لـە سـوورەتی (**الحجـر**)دا، کاتێـک فریشـتەکان و ڕەوانەکراوەکان دەچـن بـۆ لای ئیبراهیـم ﵇ و مـوژدەی پێـدەدەن، واتـە: موژدەکـە هـەم بـە سـارەی

هاوسەری دراوە، هەم بە خودی ئیبراهیم علیه السلام یش، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِذْ دَخَلُوا۟ عَلَيْهِ فَقَالُوا۟ سَلَـٰمًا قَالَ إِنَّا مِنكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا۟ لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَـٰمٍ عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾ قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِى عَلَىٰٓ أَن مَّسَّنِىَ ٱلْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾ قَالُوا۟ بَشَّرْنَـٰكَ بِٱلْحَقِّ فَلَا تَكُن مِّنَ ٱلْقَـٰنِطِينَ ﴿٥٥﴾﴾، یادبکەوە! کە لێی وەژوورکەوتن گوتیان: سەلامت لێ بێ، گوتی: ئێمە بەهۆتانەوە داچڵەکیوین، گوتیان: مەترسێ، ڕامەچڵەکە ئێمە موژدەت پێ دەدەین بە کوڕێکی زانا، (ئیبراهیم) گوتی: ئایا موژدەم پێدەدەن دوای ئەوەی کەوتوومە تەمەنەوە، موژدەی چیم پێ دەدەن؟ (فریشتەکان) گوتیان: موژدەت پێ دەدەین بە ڕاستیی، ئنجا تۆ لە نائومێدان مەبە.

لە سوورەتی (**الحجر**) و (**هود**)دا وردەکاریی ئەو موژدەیە کە بە ئیبراهیم دراوە، باسکراوە.

٢)- ﴿قَالُوٓا۟ إِنَّا مُهْلِكُوٓا۟ أَهْلِ هَـٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ﴾، پێیان گوت: ئێمە فەوتێنەری خەڵکی ئەم شارەین، واتە: خەڵکی ئەم شارە، کە شاری سەدووم بووە، هەندێک گوتوویانە: عەمووڕە بووە.

٣)- ﴿إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا۟ ظَـٰلِمِينَ﴾، بەدڵنیایی دانیشتووان و خەڵکی ئەم شارە لە ستەمکارانن.

ئەمە پاساو هێنانەوەیە بۆ فەوتاندنیان و، مەبەستیشیان ئەوە بووە کە زەمینە خۆشبکەن بۆ ئیبراهیم علیه السلام کە ئەو هەواڵە دڵتەنگکەرو، دڵناڕەحەتکەرە دەبیستێ، چونکە ئیبراهیم علیه السلام پیاوێکی زۆر بە ڕەحم و بە سۆزو پەرۆش بووە، وەک خوای پەروەردگار لە سوورەتی (**هود**)دا لێی دەگێڕێتەوە، دەفەرموێ: ﴿إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّٰهٌ مُّنِيبٌ ﴿٧٥﴾﴾ **هود**.

٤)- ﴿قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا﴾، ئیبراهیم فەرمووی: بەڵام لووطیش لەو شارەدایە.

ئەمە بەرگریی کردنە لە لووط و، داوا کردنە بۆ دەربازکردنی.

٥)- ﴿ قَالُوا۟ نَحۡنُ أَعۡلَمُ بِمَن فِيهَا ﴾، گوتیان: ئێمە زاناترین بەوەی کە تێیدایە، لەو شارەدایە، دیارە ئیبراهیم ﷺ وەک زانیاریی دەماودەم و، زانیاریی وەدەستهێنراو، زانیویەتی کە لووطی برازای لەوێیە، بەڵام ئەوان بە زانیاریی پێبەخشراو، زانیاریی وەحیی، ئەوەیان زانیوە، بۆیە زانیاریی ئەوان تەواوتر بووە.

٦)- ﴿ لَنُنَجِّيَنَّهُۥ وَأَهۡلَهُۥٓ إِلَّا ٱمۡرَأَتَهُۥ كَانَتۡ مِنَ ٱلۡغَٰبِرِينَ ﴾، بە دڵنیایی خۆی و نیزیکەکانی، خێزانەکەی دەرباز دەکەین، جگە لە ئافرەتەکەی، ئەو لە فەوتاوانە، ئەمە ڕوونکردنەوەیە بۆ ڕستەی پێشوو.

﴿ كَانَتۡ مِنَ ٱلۡغَٰبِرِينَ ﴾، (كَانَتۡ) لەئەسڵ دا (**تكونُ**)یە، بەڵام بۆیە بە کرداری ڕابردوو هێناویەتی، یانی: تازە تێپەڕیوە، ئەگەرنا (**تَكونُ مِنَ الغَابِرين**) لە فەوتاوان دەبێ، یاخود لە ماوان دەبێ لە سزای خوادا، لەوانە دەبێ کە دەمێننەوەو، سزای خوایان پێدەگات، ئەمە لە سوورەتی (**هود**)دا زیاتر وردەکاریی باس دەکات، کە دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا ذَهَبَ عَنۡ إِبۡرَٰهِيمَ ٱلرَّوۡعُ وَجَآءَتۡهُ ٱلۡبُشۡرَىٰ يُجَٰدِلُنَا فِي قَوۡمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ إِبۡرَٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّٰهٞ مُّنِيبٞ ﴿٧٥﴾ يَٰٓإِبۡرَٰهِيمُ أَعۡرِضۡ عَنۡ هَٰذَآۖ إِنَّهُۥ قَدۡ جَآءَ أَمۡرُ رَبِّكَۖ وَإِنَّهُمۡ ءَاتِيهِمۡ عَذَابٌ غَيۡرُ مَرۡدُودٖ ﴿٧٦﴾ ﴾ **هود**، واتە: ئیبراهیم ﷺ دوای ئەوەی ترس و ڕاچڵەکینی لێ لاچوو و، موژدەکەی بۆ هات، لە بارەی گەلی لووطەوە مشتومڕی لەگەڵماندا دەکرد، بە دڵنیایی ئیبراهیم زۆر هێدیی و مەند، زۆر بە پەرۆش، زۆر گەڕاوە بوو بۆ لای خوا، (خوا فەرمووی) ئەی ئیبراهیم! واز لەوە بێنە، فەرمانی پەروەردگارت هاتووەو، ئەوانە سزایەکیان بۆ دێ کە تازە ڕەتناکرێتەوە.

پێشتریش باسمانکردوە کە (**غابر**) دوو مانای دژیەکی هەن: (**غابر: ماضٍ**) تێپەڕیو، (**غابر: باق**) ماوە، یانی: تێپەڕیو لە سزادان دا، یان: ماوە لەنێو سزادراوان دا.

مەسەلەی سێیەم:

هاتنی فریشتەكان بۆ لای لووط و، هەواڵپێدانی و، نارەحەت و سەغڵەت بوونی و، موژدەی دەربازكردنی خۆی و نیزیكەكانی جگە لە ژنەكەی و، بەجێهێشتنی نیشانەیەكی ئاشكرا لە شوێنەكەیان:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَمَّآ أَن جَآءَتۡ رُسُلُنَا لُوطٗا سِيٓءَ بِهِمۡ وَضَاقَ بِهِمۡ ذَرۡعٗا وَقَالُواْ لَا تَخَفۡ وَلَا تَحۡزَنۡ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهۡلَكَ إِلَّا ٱمۡرَأَتَكَ كَانَتۡ مِنَ ٱلۡغَٰبِرِينَ ﴿٣٣﴾ إِنَّا مُنزِلُونَ عَلَىٰٓ أَهۡلِ هَٰذِهِ ٱلۡقَرۡيَةِ رِجۡزٗا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُواْ يَفۡسُقُونَ ﴿٣٤﴾ وَلَقَد تَّرَكۡنَا مِنۡهَآ ءَايَةَۢ بَيِّنَةٗ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَمَّآ أَن جَآءَتۡ رُسُلُنَا لُوطٗا ﴾، كاتێك نێردراوەكانمان، ڕەوانەكراوەكانمان چوونە لای لووط.

(أَنْ) پیتێكە زیاد كراوە، بۆ زیاتر جەختكردنەوە، بە زۆریی لە دوای (لَمَّا) ئەم (أَنْ) زیاد دەكرێ، بۆ بەهێز كردنی واتایەكەی.

٢)- ﴿ سِيٓءَ بِهِمۡ وَضَاقَ بِهِمۡ ذَرۡعٗا ﴾، بە هۆی وانەوە حاڵی خراپ بوو، پێی ناخۆش بوو و، باڵی تەسك بوو، باوەشی تەسك بوو، بەو واتایە كە خۆی دەستەپاچەو بێدەستەڵات بینی، لە بەرانبەر پارێزرانی ئەو میوانانەی دا، لە گەلە ڕەوشت نزمەكەی.

٣)- ﴿ وَقَالُواْ لَا تَخَفۡ وَلَا تَحۡزَنۡ ﴾، ئەوانیش گوتیان: مەترسێ و دڵتەنگ مەبە.

ترس و دڵتەنگیی پەكی ئینسان دەخەن، دوو نەخۆشیی زۆر كوشندەی مەعنەویین، بۆیە فریشتەكان پێیان گوت: نە ترست لەسەر بێ، مەترسەو، دڵتەنگ و پەژارەداریش مەبە.

٤)- ﴿إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهۡلَكَ﴾، بە دڵنیایی ئێمە دەربازکەری تۆو نیزیکانتین، خێزانەکەتین، کەواتە: پێویست بە ترس و پەژارە ناکات، وشەی (مُنَجُّوكَ) خوێنراویشەتەوە: (**مُنْجُوكَ**).

٥)- ﴿إِلَّا ٱمۡرَأَتَكَ كَانَتۡ مِنَ ٱلۡغَٰبِرِينَ﴾، جگە لە ئافرەتەکەت، ئەو لە فەوتاوانبوو.

زۆرجار گوتوومانە: (غَبَرَ) هەم بە مانای (مَضَى) دێ، هەم بە مانای (بَقَى) دێ، (غَابِر): (مَاضٍ)، (غَابِر): (بَاقٍ)، ئافرەتەکەت لە تێپەڕیوانە، لە ڕابردووانە، یاخود: لەوانەیە کە دەمێننەوە، لە ماوانە، لەو سزایەدا کە بۆیان دێ، ئەویش دەگرێتەوە.

٦)- ﴿إِنَّا مُنزِلُونَ عَلَىٰٓ أَهۡلِ هَٰذِهِ ٱلۡقَرۡيَةِ رِجۡزٗا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ﴾، ئێمە دابەزێنەرین بۆ سەر خەڵکی ئەم شارە، ئازارێکی بەئێش لەسەرێوە.

٧)- ﴿بِمَا كَانُواْ يَفۡسُقُونَ﴾، بە هۆی ئەوەوە کە لادەدەن و دەردەچن، لە چی؟ لە زگماک و لە عەقڵ و لە شەرع.

٨)- ﴿وَلَقَد تَّرَكۡنَا مِنۡهَآ ءَايَةَۢ بَيِّنَةٗ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ﴾، بە دڵنیایی ئێمە لە شوێنی ئەو شارە، لەو شارە نیشانەیەکی ڕۆشنمان بەجێهێشت، بۆ کۆمەڵێک بفامن.

پێشتریش باسمکرد: توێژەرەوانی قوڕئان لە بارەی ئەوەوە کە ئایا ئەو نیشانەیە چییە؟ ڕا جیاییان هەیە:

١- هەندێک گوتوویانە: ئەو سزایەیە، کە بۆی ناردوون.

٢- هەندێک گوتوویانە: ئەو بەسەرهاتەیە، کە خوا خستوویەتە کتێبەکانی خۆیەوە.

٣- بەڵام لە ڕاستییدا مەبەست لەو نیشانە ڕۆشنە: دەریاچەی مردوو (**بحر الميت**)ە، هەروەک (مجاهد) دەڵێ: (**هُوَ المَاء الأَسْوَدُ عَلَى وَجْهِ الأَرْض**) واتە: ئاوە ڕەشەکەیە لەسەر ڕووی زەوی.

لێرە كە دەفەرموێ: ﴿لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ﴾، واتە: بەس عەقڵیان هەبێ، ئەوە بەسە دەرس و پەندی لێ وەربگرن.

بەڵام بۆ كەشتییەكەی نووح عليه السلام فەرموویەتی: ﴿وَجَعَلۡنَٰهَآ ءَايَةٗ لِّلۡعَٰلَمِينَ﴾، چونكە كەشتییەكەی نووح، هەموو مرۆڤایەتیی بەسەرهاتەكەی زانیوەو دەتوانن تەماشای كەشتییەكە بكەن، بەڵام بە نسبەت ئەو سزایەی كە گەلی لووطی پێ سزادراوەو، ئەو شوێنەی كە لێی سزادراون، مەرج نیە هەموو جیهان پێی بزانن، بەڵام هەر كەسێک عەقڵی هەبێ و، تێگەیشتنی هەبێ، پەند وەردەگرێ لەو نیشانەیەی خوا لە گەلی لووط بەجێیهێشتوە، ئێمە كاتی خۆی بە تەفصیل باسمانكردوە، كە زانیاریی شوێنەوارناسیی ئێستا دۆزیویەتەوە، كە لە ژێر دەریاچەی مردوودا، شارێک هەیە، بەڵام بە هەڵگەڕاوەیی، شوێنەواری سزادان و ئەشكەنجەدان هەیەو، لاشەی مردووەكانیش هەن، كە بەو سزایەی خوا باسی كردوە، پێی فەوتێنراون.

مەسەلەی چوارەم:

ناردنی شوعەیب ﷺ بۆ لای گەلی مەدیەن، کە خوا بپەرستن و بە هیوای پاداشتی دوارِۆژبن و، خراپەکاریی نەکەن، بەڵام بە درۆدانرانی و، بە لەرزینەوەیەکی بێرەزا سزادانی گەلی مەدیەن و، لە بەین برانی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَٰقَوْمِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱرْجُوا۟ ٱلْيَوْمَ ٱلْءَاخِرَ وَلَا تَعْثَوْا۟ فِى ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا۟ فِى دَارِهِمْ جَٰثِمِينَ ﴿٣٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش برگەدا:

١)- ﴿ وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ﴾، هەروەها بۆ لای گەلی مەدیەنیش شوعەیبی برایانمان نارد. (و)ی سەر (وَإِلَىٰ) (و)ی بادەرەوە (**عاطفة**)یە، واتە: (**وَأَرْسَلْنَا إِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُم شُعَيْباً**)، هەروەها بۆ لای گەلی مەدیەن شوعەیبی برایانمان ڕەوانەکرد، پێشتریش گوتمان: شوعەیب ﷺ هەر لە گەلی مەدیەن بووە، لە (پەیمانی کۆن)دا، دەڵێ: میدیان یەکێک بووە لە کوڕەکانی ئیبراهیم ﷺ، گەلی مەدیەنیش لە تۆرەمەو وەچەی میدیانن، ئنجا شوعەیبیش هەر یەکێک بووە لە گەلی میدیان، بەو پێیە بێ دەبێ شوعەیبیش هەر بچێتەوە سەر ئیبراهیم ﷺ.

٢)- ﴿ فَقَالَ يَٰقَوْمِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ ﴾، ئنجا گوتی: ئەی خەڵکەکەم! خوا بپەرستن.

پێشتریش گوتمان: ئێمە بەسەرهاتی شوعەیب ﷺو گەلەکەیمان: میدیان، یان مەدیەن، هەروەها (**أَصْحَابُ الأَيْكَة**)ش، لە کاتی تەفسیر کردنی سوورەتی (هود) دا، لێکۆڵینەوەیەکی تێرو تەسەلمان لەسەر کردوە، بەڵام لێرە خوا ﷻ زۆر بە پوختیی و گوشراویی بەسەرهاتەکە دێنێ، شوعەیب بە گەلەکەی فەرموو: ئەی گەلەکەم! خوا بپەرستن.

٣)- ﴿ وَٱرْجُواْ ٱلْيَوْمَ ٱلْآخِرَ ﴾، هەروەها بە هیوای (پاداشتی) ڕۆژی دوایی بن، (**الرَّجَاءُ: التَّرَقُّبُ وَاعْتِقَادُ الْوُقُوعِ فِي الْمُسْتَقْبَل**)، (**رَجَاء**): بریتیە لە چاوەڕێ کردن و، باوەڕ هەبوون بەوەی کە لە داهاتوودا ڕوودەدات، بەڵام (**رَجَاء**) لە زمانی عەرەبییدا زیاتر بۆ حاڵەتێک بەکاردێ، کە مرۆڤ هۆکارەکانی هێنانەدی ئەو ئاواتە دەستەبەر بکات، واتە: ئێوە هۆکارەکانی وەدەستهێنانی مەنزڵگای ڕۆژی دوایی دەستەبەر بکەن، بەڵام (**أَمَل**): بریتیە لەوە کە ئینسان شتێک بە ئاوات بخوازێ، بەبێ ئەوەی هۆکارەکانی دەستەبەر بکات، ئەوە جیاوازیی نێوان (**رَجاء**) و (**أَمَل**)ە، بە ئومێدی ڕۆژی دوایی بن واتە: بە هیوای پاداشتی مەنزڵگای ڕۆژی دوایی بن، کە بەهەشتە.

٤)- ﴿ وَلَا تَعْثَوْاْ فِى ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴾، خراپەکاریی خەست و خۆڵ لە زەوییدا مەکەن، واتە: لە زەوی مەدیەندا، خراپەکارانە، تێکدەرانە هەڵسوکەوت مەکەن، (مُفْسِدِينَ) یانی: تێکدەرانە، (تَعْثَوْاْ) لە (**عُثُوّ**)وە هاتوە (**عَثَى يَعْثُوا عُثُوّاً**): (**الفَسَادُ المَسْتور**): بریتیە لە تێکدانێکی پەنهان.

هەندێکیش گوتوویانە: ﴿ وَلَا تَعْثَوْاْ فِى ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴾، یانی: (**وَلا تُفْسِدُوا فِي الأَرْضِ مُفْسِدِين**) واتە: هەر بۆ تەئکید کردنەوەیە، وەک دەڵێن: (**قَعَدْتُ جُلُوساً**) ئەمە زیاتر بۆ جەختکردنەوەیە، وشەکان لێک جیان، بەڵام مانایان زۆر لێک نیزیکە، یاخود یانی: خراپەکاریی نە پەنهان و نە ئاشکرا مەکەن.

(ٱلْأَرْضِ) کە (أل)ی ناساندن (**تعریف**)ی لەسەرە، بۆ (**عهد**)ە، واتە: لە زەوییەکەدا، لە وڵاتەکەدا کە وڵاتی مەدیەنە، خراپەکاریی مەکەن، کەواتە: شوعەیب سێ ئامۆژگاریی کردوون:

أ)- گوتی: ئەی گەلەکەم! خوا بپەرستن، کە خواپەرستیی هەموو چاکەکان دەگرێتە نێو خۆی، هەروەک کوفر هەموو خراپەکان دەگرێتە نێو خۆی.

ب)- بە هیوای ڕۆژی دوایی بن، ئومێدەواربن، واتە: ئەو هۆکارانەی کە پاداشتی ڕۆژی دواییتان بۆ دەستەبەر دەکەن، فەراهەمیان بێنن، دەستەبەریان بکەن، ئەو هۆکارانە بێننە دی، نەک هەر خەیاڵ پڵاو بکەن.

ج)- خراپەکارییش لە زەوییدا مەکەن، نە هی پەنهان و نە هی ئاشکرا.

ئـەم سـێیانە هـەر کامێکیـان ئەویدیکـە دەگرێتـە نێـو خـۆی: بەندایەتیـی بـۆ خـوا بکـەن، کەسـێک بەندایەتیـی بـۆ خـوا بـکات، ئومێـدەوار دەبـێ بـە ڕۆژی دوایـی و، ئـەو هۆکارانـە دەڕەخسـێنێ کـە مەنزڵـگای ڕۆژی دوایـی بـۆ دەسـتەبەر دەکـەن، کەسـێکیش خواپەرسـت بـێ و، بـە هیـوای ڕۆژی دوایـی بـێ، بـە تەئکیـد خراپەکاریـی و تێکـدان لـە زەوییـدا نـاکات، چونکـە دەزانـێ دەچێتـەوە خزمـەت خـواو، لبێپرسـینەوەو سـزاو پاداشـت چاوەڕێـی دەکات.

بەڵام ئەوان چییان کرد؟

٥)- ﴿ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ ﴾، بە درۆیان دانا، ئنجا لەرزینەوەو هەژان، گرتنی، واتە: گوتیان: تۆ ڕاست ناکەی، وەک لە شوێنی دیکە لە سووڕەتی (**الأعراف**)و (**هود**)و لە چەند شوێنی دیکەدا هاتوە، گوتیان: ئەگەر تۆ ڕاست دەکەی و لە ڕەوانەکراوانی، ئەگەر لە ڕاستانی، سزای خوامان بۆ بێنە.

﴿ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ ﴾، ئنجـا لەرزینـەوە گرتنـی، لێـرەدا (ٱلرَّجْفَةُ) (أل)ی ناسـاندن (تعریـف)ی لەسـەرە، یانـی: جینسـی ئـەو لەرزینەوەیـە کـە دیارەو زانـدراوە، (**الرَّجْفَـةُ: الزِّلْـزَالُ الشَّـدِيدُ الَّـذِي تَرْتَجِـفُ مِنْـهُ الأَرْضُ**) (**رَجْفَـة**) بریتیـە لـەو لەرزینـەوە بەهێـزەی کـە زەوی بـە هۆیـەوە دەلەرزێتـەوە، لـە سـووڕەتی (**هـود**)و (**الحجـر**)دا سـزایەک کـە گەلـی شـوعەیبی پـێ سـزادراوە، نـاوی بـە (**صَيْحَة**) هاتـوە: ﴿ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾الحجـر، وادیـارە لـە ئەصڵـدا چریکـەو هاڕژنێکـی گـەورە بـووەو، بۆتـە هـۆی لەرزینـەوەی زەوی، پاشـان بۆتـە هـۆی ئـەوە کـە خانووبـەرەو شـارەکەیان هەمـووی تێکبڕمـێ و، بەسـەر یەکـدا بڕووخـێ.

٦)- ﴿ فَأَصْبَحُوا۟ فِى دَارِهِمْ جَٰثِمِينَ ﴾، ئنجا لە خانووەکەیاندا لەسەر ئەژنۆیان کەوتن، (جَٰثِمِينَ) واتە: (**هَامِدِينَ بِلا حِرَاكٍ**) بە مردوویی کەوتن بێ ئەوەی جووڵەیان مابێ، دەگوترێ: (**جَثَمَ الطَّائِرُ جُثُوماً: لَصِقَ بِالأَرْضِ**)، کاتێک باڵندە دەنیشێ و بە زەوییەوە

دەنووسێ، پێی دەگوترێ: (**طَائِرٌ جَاثِمٍ**) ئەگەر نیشتبێ و بە زەوییەوە نووسابێ، (**جُثُوم**) بۆ مرۆڤ ئەوەیە کە لەسەر ئەژنۆ، لەسەر چۆک بکەوێ، لەپەڕوو.

لێرە دەفەرموێ: ﴿فِي دَارِهِمۡ﴾، بەڵام لە سوورەتی (هود)دا دەفەرموێ: ﴿فِي دِيَٰرِهِمۡ ٩٤﴾، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿فِي دَارِهِمۡ ٩١﴾**الأعراف**، وەک شارەکە هەمووی یەک ماڵ بووبێ و، لەوێدا لەپەڕوو کەوتبن، کە دەشفەرموێ: ﴿فِي دِيَٰرِهِمۡ ٩٤﴾**هود**، لە خانووەکان دا، لە ماڵەکانی خۆیاندا، (**دیار**) کۆی (**دار**)ە، خانوو، ماڵ، هەرکامیان لەماڵی خۆیدا کەوتبوو.

مەسەلەی پێنجەم و کۆتایی:

فەوتێنرانی گەلی عادو گەلی سەموودیش، وێڕای بەرچاو ڕوونییان، هەروەها قاڕوون و فیرعەون و هامان، هەرچەندە مووساش بەڵگە ڕوونەکانی بۆ لابردن، سەرەنجام سزادرانی گەلە یاخییەکان، بە باو چریکەو ڕۆچوون و خنکان:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَعَادًا وَثَمُودَاْ وَقَد تَّبَيَّنَ لَكُم مِّن مَّسَٰكِنِهِمْۖ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ أَعۡمَٰلَهُمۡ فَصَدَّهُمۡ عَنِ ٱلسَّبِيلِ وَكَانُواْ مُسۡتَبۡصِرِينَ ﴿٣٨﴾ وَقَٰرُونَ وَفِرۡعَوۡنَ وَهَٰمَٰنَۖ وَلَقَدۡ جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِٱلۡبَيِّنَٰتِ فَٱسۡتَكۡبَرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَمَا كَانُواْ سَٰبِقِينَ ﴿٣٩﴾ فَكُلًّا أَخَذۡنَا بِذَنۢبِهِۦۖ فَمِنۡهُم مَّنۡ أَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِ حَاصِبٗا وَمِنۡهُم مَّنۡ أَخَذَتۡهُ ٱلصَّيۡحَةُ وَمِنۡهُم مَّنۡ خَسَفۡنَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ وَمِنۡهُم مَّنۡ أَغۡرَقۡنَاۚ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظۡلِمَهُمۡ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ﴿٤٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَعَادًا وَثَمُودَاْ وَقَد تَّبَيَّنَ لَكُم مِّن مَّسَٰكِنِهِمۡ ﴾، هەروەها گەلەکانی: عادو سەموودو لە خانووبەرەکانیشیان بۆتان دەرکەوتوە، چۆن فەوتاون؟ (وَعَادًا وَثَمُودَاْ) واتە: (**وَأَهْلَكْنَا عَاداً وثَمُوداْ**) یاخود: (**وَاقْصص عَلَيْهِم عَاداً وثَمُودَا**) واتە: بەسەرهاتی عادو سەموودیان بۆ بخوێنەوە، یان عادو سەموودیشمان فەوتاندن، عاد پێغەمبەرەکەیان هوودە ﷺو، سەموودیش پێغەمبەرەکەیان صاڵیحە ﷺ، پێشتریش گوتوومانە: بەسەرهاتی گەلی (هود)مان، واتە: هوودو گەلەکەی عادمان بە درێژیی توێژیوەتەوە، لە کاتی تەفسیرکردنی ئەو ئایەتانە: (٥٠ - ٦١) لە سووڕەتی (هود)و، بەسەرهاتی گەلی سەموودمان لەگەڵ پێغەمبەرەکەیان صاڵیح ﷺ لە سووڕەتی (**الحجر**)دا توێژیوەتەوە، کە پێنج ئایەتی موبارەکن، بەو بۆنەوە کە لە هەموو قورئاندا تەنیا لەو شوێنەدا گەلی (**ثمود**) بە (**أصحابُ الحِجر**) واتە: خاوەنانی حیجر، ئەو ناوچەی کە حیجری پێ دەڵێن: ناویان هاتوە، خوا دەفەرمووێ: گەلی عادو سەموودیشمان لە بەین بردن.

﴿ وَقَد تَّبَيَّنَ لَكُم مِّن مَّسَٰكِنِهِمْۖ ﴾، بە دڵنیایی لە خانووبەرەکانیان بۆتان دەرکەوتوە، واتە: لە سەرنجدانی خانووبەرەکانیان، شوێنەوارەکانیان بۆتان دەرکەوتوە کە چۆن فەوتێنراون، چۆن قڕەبڕ کراون.

لەئەنجامی چییدا فەوتاون؟

٢)- ﴿ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ أَعۡمَٰلَهُمۡ ﴾، شەیتان کردەوەکانیانی بۆ جوان کردن، واتە: کردەوە خراپەکانیان، بێبڕوایی و هاوبەش بۆ خوادانان و، گوناهو تاوان و لادانەکان، شەیتان بۆی جوان کردن.

٣)- ﴿ فَصَدَّهُمۡ عَنِ ٱلسَّبِيلِ ﴾، ئنجا لە ڕاستە شەقام لایدان، (فَصَدَّهُمْ): (**مَنَعَهُم**) أو (**حَرَّفَهُم**)، ڕێگریی لێکردن لە ڕاستە شەقام، یاخود: لە ڕاستە شەقام لایدان و، بە لاڕێیدا بردن.

(**الصَّدُّ: المَنْعُ عَنْ عَمَلٍ**)، (**صَدّ**): بریتیە لە پێشگیریی کردن و ڕێ لێگرتن لە کردەوەیەک، (**السَّبِيلُ: مَا يُوصِلُ إلى المَطْلُوبِ الحَقّ**)، (**سَبيل**): بریتیە لەو ڕاستە شەقامەی مرۆڤ دەگەیەنێتە ئامانج، لێرەدا (ٱلسَّبِيلِ) بە تەئکید مەبەست پێی ڕاستە شەقامی خوایە ﷻ واتە: لە ئایین و بەرنامەی خوا لایدان.

٤)- ﴿ وَكَانُواْ مُسۡتَبۡصِرِينَ ﴾، لە حاڵێکیشدا کە ئەوان بەرچاوڕوون بوون، (**أَي: كَانُوا أَهْلَ بَصَائِر**) خاوەن بەصیرەت بوون، خاوەن عەقڵ بوون، بەرچاو ڕوون بوون، یاخود لە حاڵێکدا کە ئەوان بەرچاویان ڕۆشن کرابۆوە، هەق و ناهەقیان بۆ خرابوونەڕوو، واتە: وەنەبێ نەزان بووبن، یاخود بە ڕێ نەزانن، بۆیە لایاندابێ، بەڵکو ڕاستە شەقامیان لەبەر چاو بوو، بەڵام بۆیە بە ڕێی چەوت و لاردا ڕۆیشتن، وەک هەموو حوکمڕانە خۆسەپێن و خۆ لە خەڵککەرە پەرستراوو پەروەردگارەکانی هەموو چاخ و ڕۆژگارەکان، بۆیە بە ڕاستە شەقامی خوادا ناڕۆن، چونکە ئەگەر بە ڕاستە شەقامی خوادا بڕۆن، ڕێی دزیی و جەردەیی و ڕاووڕووت و، ڕێگریی و خۆسەپاندن و، قۆرخکاریی و گەندەڵییان نابێ، ئەوە ڕێچکە شەیتانییەکان و کوێرەڕێیەکانن، کە ئەو ئامانجە ناشەرعییانە بۆ حوکمڕانە

خۆسەپێنەکان دەستەبەر دەکەن، هەر بۆیەش کوردەواریی دەڵێن: (تەیری گول عاشقی داری ژەقنەبووتە).

لە کتێبی: (گرنگیی ڕەوشت لە سیاسەتدا) باسم کردوە، کە ئەو حوکمڕانەی بیەوێ ئامانجە شەرعییەکان جێبەجێ بکات، خەفتانی ئامرازو شێوازە چاکەکان دەخوات، بەڵام (ڕاوچی خراپ لە ئاوی لێڵدا ڕاو دەکات)و، (دز بازاڕی ئاڵۆزی دەوێ)، ئەوەی بەتەمای حوکمێکی خۆسەپێنانە، فیرعەونانەو تاغووتییانە بێ، کەسێک چاوی لە قۆرخکاریی و لە چەوساندنەوەی خەڵک بێ، دەبێ خەفتانی ئەو ئامرازو شێوازانەش بکات، کە ئەو ئامانجە ناشەرعییەی بۆ دابین دەکەن، هەمیشە ئامانجەکانن کە ئامرازەکان پەلکێش دەکەن، ئەگەر ئامرازەکان شەرعیی و ڕاست و چاک بن، ئەو ئامانجانە خاوەنەکەیان ناچار دەکەن بە دوای شێوازو ئامرازو، ڕێبازی شەرعیی و چاک و پەسندیشدا بگەڕێ، بەڵام ئەگەر ئامانجەکە ناشەرعیی بوو، وەک خۆسەپاندن و، قۆرخ کردن و، خەڵک بە کۆیلەو خزمەتکار تەماشا کردن، ئەو کاتە دیارە چاو دەگێڕێ بۆ شێوازو ئامرازو ڕێبازێک، بەپێی سروشتی ئەو ئامانجە ناشەرعییەی کە هەیەتی.

٥)- ﴿ وَقَـٰرُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَـٰمَـٰنَ ﴾، هەروەها قاڕوون و فیرعەون و هامانیشمان فەوتاندن، کە قاڕوون لە گەلی بەنوو ئیسرائیل بوو کە عیبرانیی بوون، بەڵام فیرعەون و هامان لە قیبتییەکان بوون، قیبتییەکانی میسڕ، واتە: هەر لە گەلەکەی فیرعەون بوون.

٦)- ﴿ وَلَقَدْ جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَـٰتِ ﴾، مووسا عليه السلام بەڵگە ڕۆشنەکانی بۆ بردن، بۆ لای کێ چوو؟ بۆ لای قاڕوون و فیرعەون و هامان، تەنیا ئەو سێیە نەبوون، بەڵام خوا سبحانه وتعالى بۆیە باسی ئەو سێیە دەکات، چونکە ئەوانە سەرپەرشتیی خەڵکی میسڕیان دەکردو، خەڵکی میسڕیان خستبووە ژێر ڕکێف و کۆنتڕۆڵی خۆیانەوە.

٧)- ﴿ فَٱسْتَكْبَرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، دوای ئەوەی مووسا عليه السلام بەڵگە ڕۆشنەکانی بۆ بردن، ئەوان لەسەر زەوییدا خۆیان بە زلگرت.

وشـەی (ٱلۡأَرۡضِ) لێـرەدا (أل)ەکـەی بـۆ ناسـاندن (تعریف)ە، بـەڵام بۆ (**عهـد**)ە، واته: لـە زەوییەکـەدا، ئەلیـف و لامـی (**عهـد**) لـە زمانـی کوردییـدا دەچێتـەوە بەرانبـەر: (کـە)، بـۆ وێنـە: ئەگـەر گوتـم: کتێبـم بـۆ بێنـە، نازانـی کام کتێـب؟ بـەڵام ئەگـەر گوتـم: کتێبەکـەم بـۆ بێنـە، دەزانـی کامەیـە، (**جِئْنِـي كِتَابَـاً**) نازانـی کام کتێبەیـە، بـەڵام ئەگـەر گوتـم: (**جِئْنـي بِالكِتَـاب**) یانـی: کتێبەکـەم بـۆ بێنـە.

لەسـەر زەمینـی میسـڕدا خۆیـان بـە زلگـرت، کوفرەکەیـان لـە ڕووی خۆبەزلگرتـن و، خۆسـەپاندن و، خـۆ پـێ زۆر بوونـەوە بـوو، نـەک لـە ڕووی نەزانیـی و بێئاگاییـەوە.

٨)- ﴿ وَمَا كَانُواْ سَٰبِقِينَ ﴾، کاتێکیش ویستمان سزایان بدەین، لە پێشکەووتوان نەبوون.

دوو کـەس کـە پێکـەوە پێشـبڕکێ دەکـەن، ئەگـەر یەکێکیـان پێشـکەوێتەوە، ئـەوە دووەمیـان ئـەوی بـۆ نەگیـراوەو تێپەڕیـوە، بەڵام خـوای زاناو توانـا لێـرەدا دەربازبوونی ئـەوان، ئـەو تەعبیـرەی (سَٰبِقِينَ)ی بـۆ بەکارهێنـاوە، واتـە: پێشـکەوتووەوە نەبوون، (**أَي: مَـا كَانُـوا مُفْلِتِين**) دەربازبـوو، قوتـار بـوو، نەبـوون لـە سـزای ئێمـە.

٩)- ﴿ فَكُلًّا أَخَذۡنَا بِذَنۢبِهِۦ ﴾، هەر کامێک لەوانە، هەر کامێک لەو گەلانەی باسکران و، لەو کەسایەتییانەی باسکران، بە گوناهی خۆی گرتمان، (**الأَخْذُ: الإِتْلاَفُ وَالإِهْلاَك**): (**أخذ**) لێرەدا بریتیە لە لەبەین بردن و فەوتاندن.

١٠)- ﴿ فَمِنۡهُم مَّنۡ أَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِ حَاصِبٗا ﴾، ئنجا هەیانبوو بای بەهێزی چەوڕادەر (**حاصِب**)مان نارده سەری، (**الحَاصِبُ: إِعْصَارٌ شَدِيدٌ يَقْذِفُ بِالحَصى، وَالرِّيحُ العَاصِفَة أَشَدُّ**)[1]، (**حاصِب**): بریتیە لە بایەکی بەهێز کە بەردو چەو لەگەڵ خۆی ڕامالێ، بەڵام (**عَاصِفة**) بەهێزتریشە، خوای تۆڵەستێن جاری واش هەیە وشەی: (**رِيحٍ عَاصِف**) بایەکی زۆر بەهێز، بەکاردێنێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِي يُسَيِّرُكُمۡ فِي ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِۖ حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمۡ فِي ٱلۡفُلۡكِ وَجَرَيۡنَ بِهِم بِرِيحٖ طَيِّبَةٖ وَفَرِحُواْ بِهَا جَآءَتۡهَا رِيحٌ عَاصِفٞ وَجَآءَهُمُ ٱلۡمَوۡجُ مِن كُلِّ مَكَانٖ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ

---

(١) القاموس القديم: ج١، ص١٥٥.

﴿أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (٢٢)﴾ **يونس**، كەواتە: لەو كۆمەڵگایانە هی وابووە بە بایەكی ڕامالكەری بەردو چەو، فەوتێنراوە، وەک گەلی عاد: ﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ (٦)﴾ **الحاقة**.

١١)- ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ﴾، هەشیانبوو هاڕژن گرتی، وەک گەلی مەدیەن، كە شوعەیب ﷺ، پێغەمبەریان بووە.

١٢)- ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ﴾، هەشیانبوو كە بە زەوییماندا بردە خوار، وەک گەلی لووط، هەروەها قاڕوون و ئەوانەی لەگەڵی بوون.

١٣)- ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا﴾، هەشیانبوو كە لە ئاودا خنكاندمان، وەک گەلی نووح، هەروەها گەلی فیرعەون.

١٤)- ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ﴾، هەرگیزیش وانەبوو خوا ستەمیان لێ بكات، ئەم ڕستەیە وەک شارەزایانی زمانی عەرەبیی دەڵێن: مانایەكەی زۆر بەهێزترە لەوەی بفەرموێ: (**وَمَا ظَلَمَهُمُ الله**)، ئەوەش هاتوە، بەڵام لێرەدا: ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ﴾ هاتوە، خوا ﷻ بە پێی سیاق تەعبیرەكان دێنێ، یانی: هەرگیز نەدەگونجاو شایستەی خوا نەبوو، كە ستەمیان لێ بكات (**أَي لا يَنْبَغي وَلا يَلِيقُ بِهِ الظُّلْمُ**).

١٥)- ﴿وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾، بەڵام خۆیان بوون كە ستەمیان لە خۆیان كردو، خواش ﷻ لەسەر ستەمەكەیان سزای دان، ئەو بەڵایەی كە بەسەریان هات لە لایەن خواوە، ستەم نەبوو، بەڵكو ئەوە بەرهەمی ستەمی خۆیان بوو، خوا ﷻ سزایدان لەسەر ئەو ستەم و لادان و تاوانەی كردیان.

لە كۆتایی ئەم دەرسەماندا، تێبینیی و سەرنجێكی (**فخر الدين الرازي**) لە تەفسیرەكەی خۆی (**مَفاتِيحِ الغَيب**)[1]دا دێنین، تێبینییەكی جوانە، دەڵێ: (**فَحَصَلَ العَذابُ بالعَناصِرِ الأربَعَة والإنْسَانُ مُرَكَّبٌ مِنْها، وبِهَا قِوامُهُ، وَبِسَبَبِها بَقاؤُهُ وَدَوَامُهُ،**

---

(١) التَّفسيرُ الكَبير: ج٢٦، ص٥٨.

فَإِذَا أَرَادَ اللـهُ هَـلاَكَ الإِنْسَـانِ، جَعَـلَ مَـا مِنْـهُ وُجُـودُهُ، سَـبَباً لِعَدَمِـهِ، وَمَـا بِـهِ بَقَـاؤهُ، سَـبَباً لِفَنائِـهِ).

واتـە: سـزادانی خـوا بـە چـوار توخمـەکان هاتـە دی، بـە چـوار پێکهاتـەکان، کـە مـرۆڤ لـەو چوارانـە پێکهاتـوە، (کـە بریتیـن لـە: هـەواو ئاگـرو گڵ و ئـاو)، هەروەهـا بـەو چوارانـەش ڕاوەسـتاوەو بـەو چوارانـەش دەمێنێتـەوەو بـەردەوام دەبـێ لـە ژیـان دا، ئنجـا کاتێـک خـوا بیـەوێ مـرۆڤ بفەوتێنـێ، ئـەوەی کـە هـۆکاری بوونیەتـی، دەیکاتـە هـۆکاری نەبوونـی و، ئـەوەی کـە هـۆکاری مانەوەیەتـی، دەیکاتـە هـۆکاری لـە بەیـن چوونـی.

١- بایەکە ئەوە دیارە، چونکە (**حاصِب**) کە لێرەدا هاتوە، یانی: ئەو بایەی چەوو بەرد لەگەڵ خۆیدا ڕادەماڵێ.

٢- ئاگرەکەش لێرەدا ئەو هاڕژن (**صَیحة**)و لەرزینەوەیە، کە دوایی بۆتە هۆی ژێرەو ژوور بوونی خەڵکەکە، وەک بوومەلەرزەیەک و لەوانەیە سەرەنجام بووبێتە ئاگرپژێن (**برکان**)یش.

٣- بەزەوییدا ڕۆچوواندنیش، کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْهُم مَّنْ خَسَفْنَا بِهِ ٱلْأَرْضَ ﴾، وەک گەلی لووط عليه السلام و قاڕوون، هەر ئەو زەوییەی لەسەری بوون لە بنیاندا ڕۆچوو، بە زەوییدا چوونە خوار.

٤- ئاویش ئەوە دیارە هەم تۆفانی نووح و، هەم گەلی فیرعەون کە لە دەریای سووردا فەوتێندران.

کەواتە:

ئـەی مرۆڤـەکان بەهیـچ شـتێک بوغـڕاو لەخۆبایـی مەبـن، چونکـە خـوای دادگەرو باڵادەسـت هـەرکات ویسـتی بتانفەتێنـێ، هەمـوو شـتێکی لەبەردەسـتە بـۆ پـێ سـزادانتان و لەبەینبردنتـان!

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە پازدە (١٥) ئایەت پێكدێ، ئایەتەكانی: (٤١ - ٥٥)، كە چوار ئایەتی سەرەتا: (٤١ - ٤٤) باسی خوا بە یەكگرتن و خواناسیی دەكەن و، هەشت ئایەتی نێوەڕاست (٤٥ - ٥٢)ش هەموویان بە پلەی یەكەم باسی قورئان و، ئەو تۆمەتانەی كە كافرەكان لەو بارەوە دەیانلێن دەكەن و، سێ ئایەتی كۆتاییش (٥٣ - ٥٥) باسی ڕۆژی دوایی دەكەن.

كەواتە: لەم پازدە (١٥) ئایەتەدا، هەرسێك پایە سەرەكییەكەی قورئانی مەككەیی: (خواناسیی و خوا بەیەكگرتن و، وەحیی و پێغەمبەرایەتیی و، ڕۆژی دوایی) خراونەڕوو.

﴿ مَثَلُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْلِيَآءَ كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ ٱتَّخَذَتْ بَيْتًاۖ وَإِنَّ أَوْهَنَ ٱلْبُيُوتِ لَبَيْتُ ٱلْعَنكَبُوتِۖ لَوْ كَانُواْ يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ ٱلْأَمْثَٰلُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِۖ وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَٰلِمُونَ ﴿٤٣﴾ خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾ ٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَۖ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِۗ وَلَذِكْرُ ٱللَّهِ أَكْبَرُۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾ ۞ وَلَا تُجَٰدِلُوٓاْ أَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ إِلَّا بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنْهُمْۖ وَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَٰهُنَا وَإِلَٰهُكُمْ وَٰحِدٌ وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَۚ فَٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ يُؤْمِنُونَ بِهِۦۖ وَمِنْ هَٰٓؤُلَآءِ مَن يُؤْمِنُ بِهِۦۚ وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٤٧﴾

وَمَا كُنتَ تَتْلُواْ مِن قَبْلِهِۦ مِن كِتَٰبٍ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَ ۖ إِذًا لَّٱرْتَابَ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾ بَلْ هُوَ ءَايَٰتٌۢ بَيِّنَٰتٌ فِى صُدُورِ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْعِلْمَ ۚ وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٤٩﴾ وَقَالُواْ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَٰتٌ مِّن رَّبِّهِۦ ۖ قُلْ إِنَّمَا ٱلْءَايَٰتُ عِندَ ٱللَّهِ وَإِنَّمَآ أَنَا۠ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥٠﴾ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ كَفَىٰ بِٱللَّهِ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا ۖ يَعْلَمُ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱلْبَٰطِلِ وَكَفَرُواْ بِٱللَّهِ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴿٥٢﴾ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِٱلْعَذَابِ ۚ وَلَوْلَآ أَجَلٌ مُّسَمًّى لَّجَآءَهُمُ ٱلْعَذَابُ وَلَيَأْتِيَنَّهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِٱلْعَذَابِ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُواْ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{وێنەی ئەو کەسانەی کە جگە لە خوایان بە دۆست (و پشتیوان و، سەرپەرشتیار)یان گرتوە، وەک جاڵجاڵۆکەیە کە ماڵێکی دروستکردوەو، بێگومان ماڵی جاڵجاڵۆکەش بێهێزترین ماڵە، ئەگەر بزانن ﴿٤١﴾ بە دڵنیایی خوا دەزانێ کە جگە لەو لە هیچ شتێک (کە بوونی ڕاستەقینەی هەبێ) ناپاڕێنەوەو، هەر ئەو زاڵی کارزانە ﴿٤٢﴾ ئەو وێنانەش بۆ (تێگەیاندنی) خەڵکی دەیهێنینەوەو، جگە لە زانایانیش تێیان ناگەن ﴿٤٣﴾ خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق هێناونەدی، بە دڵنیایی لەوەدا نیشانەیەک (ی مەزن) هەیە بۆ بڕواداران ﴿٤٤﴾ ئەوەی لە کتێب بۆت سروش کراوە، بیخوێنەوەو، نوێژ بەرپا بکە، بێگومان نوێژ (خاوەنەکەی) لە هەرچی قسەو کرداری خراپ و دزێوە دەگێڕێتەوەو، یادی خواش (لە هەموو شتێک) گەورەترەو، خواش دەزانێ کارامانە، چی دەکەن! ﴿٤٥﴾ بە باشترین

شێوازیش نەبێ لەگەڵ خاوەن کتێبان دا شەڕە قسە مەکەن، جگە لەوانەیان کە ستەم دەکەن (بە گوێرەی ستەمەکەیان وەڵامیان بدەنەوە)و بڵێن: بڕوامان بەوە هێناوە کە بۆ لامان دابەزێنراوەو، بەوەی بۆ لای ئێوەش دابەزێنراوەو، پەرستراوی ئێمەو پەرستراوی ئێوە یەکەو، ئێمە بۆی ملکەچین ﴿٤٦﴾ بەو شێوەیە (کە شێوەیەکی بەرزو ناوازەیە) کتێبمان بۆ لات دابەزاندوە، ئنجا ئەوانەی (پێشتر) کتێبمان پێداون (مادام عەقڵ وویژدان بەکار بێنن) بڕوای پێ دێنن و، لەوانەش (کافرانی ڕۆژگاری کۆمەڵگای موحەممەد ﷺ) هەیانە بڕوای پێدێنن و، تەنیا کافرەکانیش نکووڵیی لە ئایەتەکانمان دەکەن ﴿٤٧﴾ تۆش لە پێش وی (قورئان) دا هیچ کتێبێکت نەخوێندۆتەوەو، بە دەستی ڕاستیشت نەتنووسیوە، ئەگەرنا (ئەگەر خوێندن و نووسینت هەبووایە) ئەوانەی لەسەر ناهەقن، دەکەوتنە دوودڵییەوە ﴿٤٨﴾ (ئەم قورئانە لە جگە لە خواوەوە نەهاتوە) بەڵکو ئایەتانێکی ڕۆشنن لە سینەی ئەوانەدا کە زانیارییان پێدراوەو، جگە لە ستەمکارانیش هیچ کەسێک نکووڵیی لە ئایەتەکانمان ناکات ﴿٤٩﴾ هەروەها (بێبڕوا بیانووگرەکان) گوتیان: دەبووایە چەند نیشانەیەک (ی یاسادڕ)ی لە پەروەردگاریەوە بۆ سەر دابەزێنرابان، بڵێ: نیشانە (و موعجیزە)کان تەنیا لە لایەن خواوەن و، من بەس وریاکەرەوەو (ترسێنەر)ێکی ئاشکرام ﴿٥٠﴾ ئایا بۆ ئەوان بەس نیە کە ئێمە کتێبمان دابەزاندۆتە سەرت، بەسەریاندا دەخوێندرێتەوە! لەوەدا بەزەیی و بیرخستنەوە (یەکی مەزن) هەیە بۆ کۆمەڵێک بڕوا بێنن ﴿٥١﴾ بڵێ: خوا بەسە لە نێوان من و ئێوەدا شایەد بێ، هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوییدایە، دەیزانێ و، ئەوانەی بڕوایان بە ناهەق هێناوەو بێبڕوان بە خوا، هەر ئەوانەن زیانباران ﴿٥٢﴾ هەروەها (بێبڕوایان) پەلەت لێ دەکەن بە هاتنی سزاو ئازار(ێک کە هەڕەشەت پێی لێیان کردوە)، ئەگەر لەبەر ئەوەش نەبووایە، کاتێکی ناوبراو هەیە (بۆ سزادرانیان) سزایان بۆ دەهات، مسۆگەریش (سزاو ئازار) کت و پڕ بێ ئەوەی هەست بکەن، بۆیان دێ ﴿٥٣﴾ پەلەی هاتنی سزاو ئازارمان لێ دەکەن و،

بێگومـان دۆزەخیـش ئابڵووقـەدەری بێبڕوایانـە ﴿٥٤﴾ ئـەو ڕۆژە کـە لـە سـەروویانەوەو لـە ژێـر لاقانیانـەوە ئـازار (ئاگـری دۆزەخ) دایاندەپۆشـێ و (خـوا) پێیـان دەفەرمـوێ: (سـزای)ئەوە بچێـژن کـە دەتانکـرد (لەبێبڕوایـی وخراپـە) ﴿٥٥﴾}.

شیکرنەوەی هەندێک لە وشەکان

(أَوۡهَنَ): یانـی: بێهێزتـر (**الوَهْـنُ: ضَعْـفٌ مِـنْ حَيْـثُ الخَلْـقِ أَو الخُلُـقِ**)، (**وَهْـن**): بریتیـە لـە بێهێزیـی، لـە ڕووی جەسـتەیی و لـە ڕووی دەروونییـەوە، لـە ڕووی ڕواڵەتیـی و لـە ڕووی ئاکارییـەوە.

(ٱلۡفَحۡشَآءِ): (**الفُحْشُ وَالفَحْشَاءُ وَالفَاحِشَةُ: مَا عَظُمَ قُبْحُهُ مِنَ الأَفْعَالِ وَالأَقْوَال**)، هـەر سێ وشـەی (**فُحش، فحْشَاء، فَاحِشَة**) هـەر کردەوەو قسـەیەکە کـە ناشـیرینیی و دزێوییەکـەی، قێزەونییەکـەی، زۆر مـەزن بێ.

(وَٱلۡمُنكَرِ): (**المُنكَـر: كُلُّ فِعلٍ تَحْكُمُ العُقولُ الصَّحِيحَةُ بِقُبْحِهِ، أَوِ الشَّرِيعَةُ**)، (**مُنكَر**): بریتیـە لـە هـەر کردوەیـەک کـە عەقڵـە ڕاسـتەکان حوکـم بکـەن بـە ناشـیرینی، یاخود شـەریعەت حوکـم بـکات، هەڵبەتـە ئـەو گوتوویەتـی: (**كُلُّ فِعْلٍ**)، بـەڵام لـە ڕاسـتییدا (**مُنكَـر**) دیسـان بـە هـەرکام لـە قسـەو کـردەوەی نامـۆو، لەگـەڵ سروشـت و عەقڵـدا نەگونجـاو، دەگوترێ.

(وَلَا تُجَٰدِلُوٓاْ): واتـە: مشـتومرو شەڕەقسـە مەکـەن، (**الجِـدَالُ: الـصِّرَاعُ وَإِسْـقَاطُ الإِنسَـانِ صَاحِبَـهُ عَـلَى الجَدَالَـةِ، وَهِـيَ الأَرْضُ الصَّلْبَـةُ**)، (**جِـدال**): بریتیـە لـەوە کـە مـرۆڤ زۆران بگـرێ و هـەوڵ بـدات خاوەنەکـەی بخاتـە سـەر جەدالـە، کـە بریتیـە لـە زەوییەکـی سـەخت و پتـەو.

(يَجۡحَدُ): (**الجَحْـدُ: نَفْـيُ مَا فِي القَلْبِ إِثْبَاتُـهُ، وَإِثْبَـاتُ مَـا فِي القَلْـبِ نَفْيُـهُ**)، (**جَحْـد**): بریتیـە لـەوە کـە شـتێک لـە دڵـدا چەسـپاوە، لابـرێ و، شـتێک کـە لـە دڵـدا نیـە،

بچەسـپێنرێ، واتـە: نكوولّییكـردن لـە بوونـی شـتێک، یـان لـە نەبوونـی، لەگـەڵ ئەوەشـدا کـە لـە دڵ و دەروونـدا پێچەوانـەی ئـەو نكوولّییكردنـە هەیـە.

(ٱلْمُبْطِلُونَ): (**البَاطِـلُ: نَقِيـضُ الحَـقِّ، وَهُـوَ مَـا لاَ ثَبَـاتَ لَـهُ عِنْـدَ الفَحْـصِ عَنْـهُ**)، (**باطِـل**): پێچەوانـەی هەقـە، ئەویـش بریتیە لـەوەی کاتێـک دەیپشـکنی و تێیدەفکری، هیـچ بوونێكـی نیـە، هیـچ چەسـپاویی نیـە، ئنجـا (**مُبْطِـل**) کەسـێکە هەڵگـری (**باطِـل**) بـێ، واتـە: ئەوانـەی لەسـەر ناهەقـن.

(أَجَلٌ مُّسَمًّى): (**أَجَلٌ**) کاتی دیارییکراو، (**مُسَمًّى**) شتی ناوبراوو دیارییکراو.

(بَغْتَةً): کـت و پـڕ، لـە نـاکاو (**البَغْـتُ: مُفَاجَـأَةُ الـشَّيءِ مِـنْ حَيْـثُ لا يُحْتَسَـب**)، (**بَغْـت**): بریتیـە لـە کـت و پـڕ هاتـن، لـە نـاکاو هاتنـی شـتێک، بەبـێ ئەوەی حیسـابی بـۆ کرابـێ و چاوەڕێـی کرابـێ.

(يَغْشَىٰهُمُ): (**يَسْتُرُهُم وَيُغَطِّيهِم**) دایاندەپۆشێ، دەیانخاتە ژێر خۆیەوە.

مانای گشتیی ئایەتەكان

ئـەم پـازده (١٥) ئایەتـە، سـێ تـەوەری سـەرەكیی دەگرنـە خۆیـان: خواناسـیی و خـوا بەیەكگرتـن، قوڕئـان و وەحیـی و پێغەمبەرایەتیـی و، ڕۆژی دوایـی، هەڵبەتـە لەگـەڵ ئـەو سـێ بابـەت و سـێ پایـە سـەرەكییەی ئیمان و عەقیـدەی ئیسلامییشـدا، هەندێـك شـتی دیكـەش لەگەڵیانـدا نێواخـن و نێوپـڕە كـراوە:

سـەرەتا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ مَثَلُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوۡلِيَآءَ كَمَثَلِ ٱلۡعَنكَبُوتِ ٱتَّخَذَتۡ بَيۡتٗا ﴾، وێنـەی ئەوانـەی كـە جگـە لـە خوایان كردوە بـە دۆسـت و سەرپەرشـتیارو مشـوورخۆری خۆیـان، (أَوۡلِيَآءَ) كـۆی (وَلِيٌّ)یـە، (وَلِي) لـە ئەصڵـدا لـە (وَلْي)یـەوە هاتـوە، واتـە: (قُـرْب)، بـەڵام بـە پێـی سیاق مانایەكـەی دەگـۆڕێ، جـاری وا هەیـە (وَلِيٌّ) بەمانـای: نیزیـك، یارمەتییـدەر، سەرپەرشـتیار، پـەروەردگار، سـەروەر، دێ، لێـرەدا دەفەرمـوێ: وێنـەی ئەوانـەی جگـە لـە خوایـان كردوە بە دۆسـت و سەرپەرشـتیارو پەرستراو مشـوورخۆری خۆیان، وەك جاڵجاڵۆكەیە كـە ماڵێكـی دروسـتكردوە، ﴿ وَإِنَّ أَوۡهَنَ ٱلۡبُيُوتِ لَبَيۡتُ ٱلۡعَنكَبُوتِ ﴾، بێهێزترین مـاڵ و خانـووش، مـاڵ و خانـووی جاڵجاڵۆكەیـە، ﴿ لَوۡ كَانُواْ يَعۡلَمُونَ ﴾، ئەگـەر بزانـن، ئەگـەر زانیارییـان هەبـێ، دوایـی باسـی دەكەیـن ئەمـە ئیعجازێكـی عیلمیـی تێدایـە، كـە خـوا ﷻ زانینـی بێهێزیی و بێپێزیـی و، بێ سـەروبەرەیی ماڵـی جاڵجاڵۆكەی بەسـتۆتەوە بـە هەبوونـی زانیارییـەوە، ئەگـەر زانیارییـت هەبـێ دەزانـی كـە ماڵـی جاڵجاڵۆكـە چەنـد بێهێـزو پێـزو، چەنـد پەنایەكـی بێسـوودە.

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ مَا يَدۡعُونَ مِن دُونِهِۦ مِن شَيۡءٖ ﴾، بـە دڵنیایـی خـوا ﷻ دەزانـێ كـە لـە هیـچ شـتێك لـە جگـە لـە خـوا، ناپاڕێنـەوە، واتـە: ئـەوەی لێـی دەپاڕێنـەوە هیـچ نیـە، بوونـی نیـە، یاخـود (مَا) لێـرەدا دەگونجـێ (مَوْصُولـة) بـێ، واتـە: بـە دڵنیایـی خـوا ئـەوەی كـە لێـی دەپاڕێنـەوە، هـەر شـتێك بـێ، دەزانـێ لـە چـی

دەپارێنـەوە، دەشـگونجێ (مَـا)ی پرسـیارکردن (**الإسـتفهامية**)بێ کـە ماناكانیـان لێـک نیزیکـن، ﴿ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ﴾، هـەر ئـەو (خـوا ﷻ)یـش باڵادەسـت و زاڵ و کاربەجێیـە، ﴿ وَتِلۡكَ ٱلۡأَمۡثَٰلُ نَضۡرِبُهَا لِلنَّاسِۖ وَمَا يَعۡقِلُهَآ إِلَّا ٱلۡعَٰلِمُونَ ﴾، ئەو وێنانـەش بـۆ خەڵکـی دێنینـەوە، بـەڵام تەنیـا زانایـان تێیاندەگـەن و، فامیـان دەکـەن و، بـە وردیـی لێیـان حاڵیـی دەبـن، یـانی: وەک پێویسـت، تەنیـا زانایـان لێیـان تێدەگـەن.

﴿ خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِٱلۡحَقِّ ﴾، خـوا ئاسـمانەکان و زەوی بـە هـەق واتـە: بـە حیکمـەت و بـۆ ئامانجێـک کـە پەیوەندیـی بـە مرۆڤەکانـەوە هەیـە، نـەک خـۆی، هێناونـە دی، ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾، بەدڵنیایـی -لـەوەدا کـە خـوا ئاسـمانەکان و زەوی بـە هـەق هێناونـە دی- نیشـانەیەکی مـەزن هەیـە بـۆ بـڕواداران، بـەڵام ئـەوەی بێبڕوابـێ، چونکـە لەبـەر تیشـکی ئیمان دا لـە هیـچ شـتێک ورد نابێتـەوە: پەنـد لـە هیـچ شـتێک وەرناگـرێ و، هیـچ شـتێک بـۆی نابێتـە نیشـانەو بەڵگـە، لەسـەر کاربەجێـی و زانایـی و دەسـتەڵاتی خـواو، لەسـەر ئـەوە کـە دەبـێ تەنیـا خـوا بپەرسـترێ و بەندایەتیـی بـۆ بکـرێ و، ڕەزامەندیـی خـوا بکرێتـە بەرزتریـن لووتکـەی ئـاوات و هیـوا لـە ژیانـدا، تەنیا بـڕواداران لـەوە بەهرەمەنـد دەبـن و، ئەوە دەکـەن بـە نیشـانەو بەڵگـە، یانـی: کەسـێک بـڕوای بـە خـوا نەبـێ، کاتێـک تەماشـای بوونـەوەرو گـەردوون و دەوروبـەری خـۆی دەکات، بـەو چـاوە تەماشـای نـاکات کـە ئـەوە دروسـتکراوی خوایـەو، نیشـانەو بەڵگـەی خوایـە، نیعمەتـی خوایـەو، دەسـتی خـوای لـە پشـتەوە نابینـێ، وەک چـۆن کەسـێک کـە بـە چـاوی ڕووت تەماشـای دڵۆپـە ئاوێـک بـکات، هیچـی تێـدا نابینـێ، ئنجا ئـەوە لـە کـوێ کـە بـە میکرۆسـکۆپ (وردیلەبیـن) تەماشـا دەکات، دەبینـی هـەزاران دروسـتکراوی تێدایـە، بۆیـە بـە چـاوی ئیمانـەوە تەماشـای شـتان کـردن، زۆر جیایـە لـە سـەرنجدان چـاوی بـێ ئیمانییـەوە، ئەگەرنـا شـتەکان هـەر وەک خۆیانـن، بـەڵام بینینەکـە فـەرق دەکات.

ئێسـتا ئـەوە لـە کـوێ: ئایا زانایـەک تەماشـای گـەردوون بـکات چـی تێـدا دەبینـێ، بابایەکـی عەوامـی نەخوێنـدەواری نەشـارەزاش چـی تێـدا دەبینـێ؟ بەڵـێ عەوامەکەش

بەشی خۆی تێیدا دەبینێ: ئەوە دروستکراوی خوایەو، خوای پەروەردگار ئەو وردەکارییەی لە گەردووندا دایناوەو، لە جەستەی مرۆڤ و دەوروبەردا دایناوە، هەر کەسەو بەشی خۆی لێی حاڵیی دەبێ، بەڵام ئەو کەسەی زانایە زیاتری لێ تێدەگات، ئیمانیش وادەکات کە ئینسان عەقڵ و دڵی ڕۆشنتر بێ، شتەکان باشترو چاکتر ببینێ.

دوای ئەوە خوا ﷻ فەرمان بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەکات، دەفەرموێ: ﴿ ٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِنَ ٱلْكِتَـٰبِ ﴾، ئەوەی لە کتێب بۆت سروشکراوە، بۆت نێردراوە، بیخوێنەوە، واتە: بەسەر خەڵکیدا بیخوێنەوە، ﴿ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾، نوێژیش بەرپا بکە، قورئان بخوێنەوە بەسەر خەڵکداو، بۆ خۆشت بیخوێنەوەو، نوێژیش بەرپا بکە، نوێژ بەو شێوەیە بێنە دی و ئەنجام بدە کە خوا فەرمانی پێکردووی، ﴿ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ ﴾، بە دڵنیاییەوە نوێژ خاوەنەکەی قەدەغە دەکات لە هەر کردارو قسەیەکی ناشیرین و، لە هەر کردارو قسەیەکی خراپ، (ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ) هەردووکیان سیفەتن بۆ گوناهان، چ گوناهێک بێ بە قسە بکرێ، چ بە کردەوە، لەبەر ئەوەی ئەو گوناهەی کە بە دڵ دەکرێ، ناشیرینییەکەی و قێزەونییەکەی و خراپییەکەی دەرناکەوێ، ئەگەرنا لە ڕاستییدا گوناهەکان دەبنە سێ بەش:

أ- بەشێکیان پەنهانن بە دڵ و دەروون دەکرێن.

ب- بەشێکیان بە زمان.

ج- بەشێکیش بە ئەندامەکان، ئنجا گوناهەکان لەو ڕووەوە کە ناشیرین و قێزەونن، خوا وشەی (ٱلْفَحْشَآءِ)ی بۆ بەکارهێناون، یانی: زۆر ناشیرین و قێزەون، لەو ڕووەوەش کە خراپ و زیانبەخشن، وشەی (وَٱلْمُنكَرِ)ی بۆ بەکارهێناون، واتە: ناپەسندو خراپ، ئەو گوناهانەش چ دەربڕینەکانی زمان بن، یان جۆرەکانی نووسینی ئێستا، چ کردەوەی ئەندامەکان بن، دەفەرموێ: نوێژ خاوەنەکەی قەدەغە دەکات لە گوناهو تاوانەکان، لە قسەو کردارە خراپەکان، کە لە ڕووی ناشیرینییەوە، تاکو بڵێی ناشیرین و قێزەونن و، لە

ڕووی خراپییشەوە تاكو بڵێی خراپن، ﴿ وَلَذِكْرُ ٱللَّهِ أَكْبَرُ ﴾، بە تەئكید یادی خواش گەورەترە، واتە: یادی خوا كە نوێژی بۆ فەڕز كراوە، چونكە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكْرِيٓ ﴿١٤﴾ ﴾طه، واتە: نوێژ بەرپا بكە بۆ یادی من، ئەو یادی خوا كردنە لە نوێژەكەدا، گەورەترە لە خودی نوێژەكە، چونكە ئامانج و ڕووحی نوێژەكەیە.

واتایەكی دیكەی ئەوەیە كە یادكردنی خوا بۆ ئێوە، گەورەترە لە یادكردنی ئێوە بۆ خوا، ئەوە زۆر گەورەیە كە خوا یادتان بكات، ئنجا لە ئەنجامی چیدا خوا مرۆڤەكان یاد دەكات؟ لە ئەنجامی ئەوەدا كە مرۆڤەكان بەندایەتیی بۆ خوا دەكەن و، یادی خوا دەكەن، ﴿ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴾، خواش دەزانێ ئێوە چی دەكەن.

(**فعل**) هەیە، (**عمل**) هەیە، (**صُنع**) هەیە، (**كَسْب**) هەیە، كە هەركامێك لەوانە واتای خۆی هەیە:

١- (**فِعْل**) زۆربەی زانایان دەڵێن: هەر كردەوەیەكە بكرێ، نیەتی لەگەڵ بێ یان نا.

٢- (**عَمَل**) كردەوەیەكە نیەتی لەگەڵدا بێ.

٣- (**صُنْع**) كردەوەیەكە وردەكاریی و كارامەیی تێدا بەكاربهێنرێ.

٤- (**كَسْب**) وەدەستهێنان، وەدەستهێنانی كردەوەیەك، ئنجا چ (**فعل**) بێ، چ (**عمل**) بێ، چ (**صُنع**) بێ، هەمووی (**كسب**)ی بۆ بەكاردەهێنرێ، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ ﴿٢٨٦﴾ ﴾البقرة، واتە: هەر كەسێك چاكە بەدەست بێنێ، سوودەكەی بۆ خۆیەتی و، خراپەش بەدەست بێنێ، زیانەكەی بۆ خۆیەتی.

﴿ وَلَا تُجَٰدِلُوٓاْ أَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴾، لەبەر ئەوەی كە لە مەسەلەی قوڕئاندا مشتومڕ دێتە پێش، خوا دەفەرموێ: لەگەڵ خاوەن كتێبەكاندا شەڕە قسە مەكەن، مەگەر بە شێوازێك كە باشترینە، ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنْهُمْ ﴾، جگە لەوانەیان كە ستەم دەكەن، واتە: ئەوانەیان كە ستەم

دەكەن، تێدەپەڕێنن و سنوورشكێنیی دەكەن، بۆتان هەیە وەك خۆیان وەڵامیان بدەنەوەو دەمكوتیان بكەن، ئەگەرنا نابێ پەنا ببرێتە بەر دەمكوتكردن و بێ قسەكردنی خەڵك، مەگەر بەرانبەرەكەت ستەم بكات و تێپەڕێنێ، ئەو كاتە بۆت هەیە بە ئەندازەی ئەوە كە لە سنووری خۆی دایە، ڕایبگری و تۆش شێوازێكی شێوەی ئەو بەكاربێنی، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مِّثۡلُهَاۖ ﴿٤٠﴾ ﴾الشورى، واتە: سزای خراپەیەك، خراپەیەكی وەك خۆیەتی، ﴿ وَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱلَّذِيٓ أُنزِلَ إِلَيۡنَا وَأُنزِلَ إِلَيۡكُمۡ ﴾، ئەمە بەرجەستەكردنی ئەو ڕستەیەیە كە دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ﴾، واتە: بە باشترین شێواز، بە باشترین شێواز چۆنە؟ ئەوەیە كە بڵێن: بڕوامان بەوە هێناوە كە بۆ لامان دابەزێندراوە (كە قورئانە) و، بڕواشمان بەوە هێناوە كە بۆ لای ئێوە دابەزێنراوە {لە كتێبەكانی پێشوو، وەك ئەصڵەكەیان: صوحوفی ئیبراهیم، تەوراتی مووسا، زەبووری داود، ئینجیلی عیسا (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَة والسَّلاَم**) }، ﴿ وَإِلَٰهُنَا وَإِلَٰهُكُمۡ وَٰحِدٞ ﴾، پەرستراوی ئێمەو پەرستراوی ئێوە یەكێكە (كە خوایە،) ﴿ وَنَحۡنُ لَهُۥ مُسۡلِمُونَ ﴾، ئێمەش بۆی ملكەچین، ئێمە بۆ خوا ملكەچین، بڕوا بە هەموو كتێبەكانی دێنین و بڕواش بە هەموو پێغەمبەرەكانی دێنین، ئێوەش وابن، ﴿ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَۚ ﴾، واتە: بەو شێوە (سەرسوڕهێنەرە، بەو شێوە ناوازەیە كە قورئانمان پێ دابەزاندوە، كە هەر دەبێ بەخۆی بچوێنرێ وێچوێنراو (**مُشَبَّه**)ێك نیە پێی بچوێنرێ) كتێبمان بۆ لای تۆ دابەزاند، ﴿ فَٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يُؤۡمِنُونَ بِهِۦۖ ﴾، ئنجا ئەوانەی كتێبمان پێداون، (مادام عەقڵ و ویژدان بەكار بێنن،) بڕوای پێدێنن، ﴿ وَمِنۡ هَٰٓؤُلَآءِ مَن يُؤۡمِنُ بِهِۦۚ ﴾، لەوانەش، (لە كافرانی ڕۆژگاری تۆ ئەی موحەممەد ﷺ) هەیانە بڕوای پێدێنێ، ﴿ وَمَا يَجۡحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلۡكَٰفِرُونَ ﴾، تەنیا بێبڕوایەكانیش، (كافرەكان كە هەق دەپۆشن،) ئەوانە نكوولیی دەكەن لە نیشانەكانی ئێمەو دانیان پێداناهێنن.

ئنجا دێتە سەر بەرپەرچدانەوەی هەندێک لەو تۆمەتانەی کە بۆ پێغەمبەر ﷺ کرابوون و، ئێستاش دەکرێن: گوایە موحەممەد ﷺ بۆ خۆی قورئانی داناوە، یان کەسێکی دیکە فێری کردوە، دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كُنتَ تَتْلُوا۟ مِن قَبْلِهِۦ مِن كِتَـٰبٍ ﴾، تۆ لە پێش ئەمەدا، پێش قورئان، هیچ کتێبێکت نەخوێندۆتەوە، ﴿ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَ ﴾، بە دەستی ڕاستیشت هیچت نەنووسیوە، ﴿ إِذًا لَّٱرْتَابَ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴾، ئەگەر خوێندنەوەو نووسینت هەبووایە، ئەوانەی لەسەر ناهەقن، بۆیان هەبوو بکەونە دوودڵییەوە، بەڵام کە تۆ لە پێش قورئاندا دێرێکت نەخوێندوەو، هیچ وشەیەکت نەنووسیوە، خوێندن و نوسینت نەبووە (**أُمِّـيٍّ**) بووی بە هەردوو واتایەکەی، واتە: نەشارەزا لە کتێبی پێشووەکان و، نەزانینی خوێندن و نووسین، هیچ بواری کەوتنە نێو دوودڵییان نیە، ﴿ بَلْ هُوَ ءَايَـٰتٌۢ بَيِّنَـٰتٌ فِى صُدُورِ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ ﴾، (ئەو قورئانەوەک ئەوان دەڵێن، هەڵبەستراو نیە،) بەڵکو ئەو (قورئان)ە ئایەتە ڕۆشنەکانن، لە سینەی ئەوانەدا کە زانیارییان پێدراوە، ئەوانەی زانیارییان پێدراوە لە خاوەن کتێبە پێشووەکانیش، ئەوانیش دەزانن کە قورئان فەرمایشتی خوایەو، چاوەڕوانییشیان کردوە پێغەمبەری کۆتایی، موحەممەد ﷺ بێ، هەروەها دوا کتێبی خوا، دوا نوسخەی هیدایەتی شیفا بەخشی خوا، بۆ سەر موحەممەد ﷺ دابەزێ، ئەوانیش چاوەڕوانییان کردوە، وەک لە تەفسیری سوورەتی (**الأعراف**)دا، لەوبارەوە باسێکی سەربەخۆمان کردوە، لەو شوێنەی کە خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلرَّسُولَ ٱلنَّبِىَّ ٱلْأُمِّىَّ ٱلَّذِى يَجِدُونَهُۥ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ ﴿١٥٧﴾ ﴾.

﴿ وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَـٰتِنَآ إِلَّا ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴾، تەنیا ستەمکارانیش نکوولیی دەکەن لە نیشانەکانی ئێمە، لە ئایەتەکانی ئێمە، پێش ئەوە بە بێبڕوایان (ٱلْكَـٰفِرُونَ) ناوزەدی کردن، دواتر بە ناهەقان (ٱلْمُبْطِلُونَ) ئنجا بە ستەمکاران (ٱلظَّـٰلِمُونَ).

﴿ وَقَالُوا۟ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَـٰتٌ مِّن رَّبِّهِۦ ﴾، هەروەها کافرەکان گوتیان: دەبووایە لە پەروەردگاریەوە نیشانەکانی دابەزنە سەر، واتە: موعجیزەو نیشانەی

وەک هــی پێغەمبەرانــی پێشــوو، موعجیــزە بەرهەســتەکان، وەک: گۆچانەکــەی و دەســتی مووســا ﷺو، مــردوو زیندووکردنــەوەی عیســا ﷺو...هتــد، ﴿ قُلْ إِنَّمَا ٱلْـَٔايَـٰتُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، بڵــێ: نیشــانەکان، موعجیــزەکان تەنیــا لــە خــواوەن، بــە دەســت مــن نیــن، ﴿ وَإِنَّمَآ أَنَا۠ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴾، مــن تەنیــا وریاکــەرەوەو ترســێنەرێکی ڕوون و ئاشــکرام.

ئنجــا بەرپەرچــی ئــەو پێشــنیارەیان دەداتــەوەو دەفەرمــوێ: ﴿ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ﴾، ئایــا بــۆ ئــەوان بــەس نیــە، ئەگــەر لــە هــەق بگەڕێــن، کــە ئێمــە کتێبێکــمان دابەزاندۆتــە ســەرت، بەســەریاندا دەخوێندرێتــەوە، لــەوە گەورەتــر موعجیــزە چــی؟ فەرمایشــتی خــوا لــە لایــەن پێغەمبەرێکــەوە ﷺ کــە هەرگیــز درۆو خیلافــی لــێ نەبیســتراوە، هەرگیــز قســەی نارێکیــی لــێ نەبینــراوە، ئــەو فەرمایشــتەی خــوا بخوێنێتــەوەو، لــە خۆیــدا بەرجەســتەی بــکات، نــەک بــەس بیخوێنێتــەوە، بەڵکــو قورئــان چــی دەفەرمــوێ، بــەو شــێوەیە ڕەفتــار بــکات، ئــەو مرۆڤــە هــەرە پــاک و چاکــە، ئــەو فەرمایشــتە هــەرە بــەرزو ڕاســت و چاکــە بخوێنێتــەوە، ئایــا بــەس نیــە بــۆ ئــەوان؟ ﴿ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾، بەڕاســتیی لــەوەدا، لــەو قورئانــەداو لــە خوێندنــەوەی قورئــان لــە لایــەن موحەممــەدەوە ﷺ بەســەر ئێــوەدا، بەزەییەکــی تایبــەت و بیرخســتنەوەیەکی زێــدە مــەزن هەیــە، بــۆ کۆمەڵێــک بڕوابێنــن، بــۆ ئــەوەی بــڕوا بێنــن، قورئــان بەســە بــۆ بەڵگــەو شــایەدیی موحەممــەد ﷺ، کــە هــەم بەڵگــەو موعجیزەشــیەتی و، هــەم بەرنامەشــیەتی.

﴿ قُلْ كَفَىٰ بِٱللَّهِ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا ﴾، بڵــێ: خــوا بەســە لــە نێــوان مــن و ئێــوەدا شــایەدو بەڵگــە بــێ، ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱلْبَـٰطِلِ وَكَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ أُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَـٰسِرُونَ ﴾، ئەوانــەش کــە بڕوایــان بــە پــووچ و ناهــەق هێنــاوەو بــە خــوا بێبــڕوا بــوون، هــەر ئەوانــە زیانبــاری ڕاســتەقینەن.

لــە کۆتایــی دا دێتــە ســەر تــەوەری ســێیەم، باســی ڕۆژی دوایــی: ﴿ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ

﴿بِٱلۡعَذَابِ﴾، پەلەشت لێ دەكەن بە هاتنی سزاو ئازاری خوا، ﴿وَلَوۡلَآ أَجَلٞ مُّسَمّٗى لَّجَآءَهُمُ ٱلۡعَذَابُ﴾، ئەگەر كاتێكی دیاریكراوو ناوبراو نەبووایە، سزایان بۆ دەهات، بەڵام خوا سیستمێكی بۆ گەردوون و ژیانی مرۆڤ داناوەو هەروا هەوەنتە نیە، هەر شتێك لە كاتی خۆیدا دێ، ﴿وَلَيَأۡتِيَنَّهُم بَغۡتَةٗ وَهُمۡ لَا يَشۡعُرُونَ﴾، ئەو سزایەی خواش كتوپڕ بۆیان دێ، بێ ئەوەی كە هەست پێ بكەن، ئنجا چ مەرگی خۆیان بێ، چ سزایەكی دیكەو بەڵای ناگاهان بێ، لە دنیادا بەسەریان بێ، چ مەبەست پێی ئاخیر زەمان بێ، ﴿يَسۡتَعۡجِلُونَكَ بِٱلۡعَذَابِ﴾، پەلەشت لێدەكەن بە هاتنی سزاو ئازار، ﴿وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةُۢ بِٱلۡكَٰفِرِينَ﴾، بە دڵنیایی دۆزەخیش ئابڵووقەدەری بێبڕوایانە، یانی: دۆزەخ دێ و ئابڵووقەشیان دەدات و لێشی قوتار نابن، ﴿يَوۡمَ يَغۡشَىٰهُمُ ٱلۡعَذَابُ مِن فَوۡقِهِمۡ وَمِن تَحۡتِ أَرۡجُلِهِمۡ﴾، ئەو ڕۆژە كە سزاو ئازار لە سەروویانەوەو لە بن لاقیانەوە دایاندەپۆشێ، واتە: سەرو ژێریان دەگرێتەوەو، ئاگر دەیانخاتە ژێر ڕكێفی خۆیەوە، لە نێو خۆیەوە دەیانپێچێ، ﴿وَيَقُولُ ذُوقُواْ مَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ﴾، (خوا)ش دەفەرموێ: بیچێژن ئەوەی كە دەتانكرد، كە بریتی بوو لە كوفرو لادان و تاوان و لە خراپە، سزایەكەی بچێژن.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

وێنـە هێنانـەوە بـە ماڵـی جاڵجاڵۆكـە، بـۆ پەرسـتراوانێك كـە بێبڕوایـان پەنایـان پێدەبـەن، كـە لـە ڕاسـتییدا پەرسـتراوانی جگـە لـە خـوا هیـچ نیـن و، تەنیـا زانایانیـش لـە وێنـە هێنانەوەكانـی خـوا بـاش تێدەگـەن و، گەردوونیش بـە هەق دروسـتكراوەو، ئـەو ڕاسـتییەش جگـە لـە بـڕواداران تێناگـەن:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿مَثَلُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْلِيَآءَ كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ ٱتَّخَذَتْ بَيْتًا ۖ وَإِنَّ أَوْهَنَ ٱلْبُيُوتِ لَبَيْتُ ٱلْعَنكَبُوتِ ۖ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ ٱلْأَمْثَٰلُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ ۖ وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَٰلِمُونَ ﴿٤٣﴾ خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿مَثَلُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْلِيَآءَ كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ ٱتَّخَذَتْ بَيْتًا﴾، وێنەی ئەوانەی جگە لە خوا سەرپەرشتیاران و، دۆستان و پشتیوانانێكیان گرتوون، وەك جاڵجاڵۆكەن، ماڵێكی گرتوە، (أَوْلِيَآءَ) (**أي: يُوالُونَهُم وَيَتَّكِلُونَ عَلَيهِم فِي حَاجَاتِهِم مِنْ دُونِ اللهِ، جَمَاداً كَانَ، أَو حَيْوَاناً، أَو أَحْيَاءاً، أَو أَمْوَاتاً**) یانی: ئەوانەی كە دۆستایەتییان دەكەن و نیزیكیان لێدەكەن، بۆ جێبەجێ كردنی پێداویستییەكانیان، پشتیان پێ دەبەستن، ئنجا ئەوانە ماددەی بێ ژیان بن، یان ژیاندار، زیندوو بن، یان مردوو، هەر شتێك بن، هەر شتێك جگە لە خوا وەك خوا مامەڵەی لەگەڵدا بكرێ، ئەوە لە ڕاستییدا شیركەو، جگە لە خوا پەرستنە، چ بە شێوەیەكی گشتیی بێ لە هەموو

ڕوویەکەوە، یان بە شێوەیەکی جوزئیی بێ لە شتێک لە شتەکاندا، کە تایبەتمەندیی خوایە ﷻ.

﴿كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ﴾، وەک جاڵجاڵۆکەیە، وشەی: (ٱلْعَنكَبُوتِ) تاکەو، بۆ کۆش بەکاردەهێنرێ، بۆ نێرینەو بۆ مێینەش بەکاردەهێنرێ، بە (عَنَاكِب) و (عَنْكَبوتات) کۆدەکرێتەوە.

﴿ٱتَّخَذَتْ بَيْتًا﴾، وێنەیان وەک وێنەی جاڵجاڵۆکەیە، کە ماڵێک، خانووێک دروست دەکات، دیارە ماڵی جاڵجاڵۆکە نە سەرما، نە گەرما، نە مەترسیی، هیچ شتێک ناگێڕێتەوە.

٢)- ﴿وَإِنَّ أَوْهَنَ ٱلْبُيُوتِ لَبَيْتُ ٱلْعَنكَبُوتِ﴾، بە دڵنیایی بێهێزترین و، بێپێزترین ماڵیش، خانووو ماڵی جاڵجاڵۆکەیە.

٣)- ﴿لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ﴾، ئەگەر بزانن، ئەگەر زانیارییان ببووایە، ئەو ڕاستییەیان دەزانی کە پەرستراني جگە لە خوا، وەک پەنا بردنە بە ماڵی جاڵجاڵۆکە، ئەوانەی کە پەنا دەبەنە بەر جگە لە خوا، وەک ئەو زیندەوەرانەوان کە پەنا دەبەنە بەر ماڵی جاڵجاڵۆکە، کە سەرەنجام لەوێدا سەریان بە فەتارەت دەچێ[1].

٤)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ﴾، بە دڵنیایی خوا دەزانێ کە جگە لەو، لە هیچ شتێکی دیکە ناپاڕێنەوە.

أ- دەگونجێ (مَا يَدْعُونَ) یانی: لە هیچ شتێک لە جگە لە خوا ناپاڕێنەوە، لە هیچ شتێک کە بوونێکی ڕاستەقینەی هەبێ و، شایستەی لێ پاڕانەوەو پەرستش بێ، هیچ شتێکی وایان نیە، واتە: (مَا) بۆ لابردن (نَفي)یە.

ب- دەشگونجێ (ما) ، (المَوصولة)بێ واتە: (إِنَّ اللهَ يَعلمُ الَّذِي يَدعُونَ مِنْ دونِهِ مِنْ شَيء) واتە: خوا هەرچی کە جگە لە خوا، هەر شتێک لێی بپاڕێنەوە، دەیزانێ.

---

(١) دوایی چەند زانیارییەک لە بارەی جاڵجاڵۆکەو ماڵەکەیەوە دەخەینەڕوو.

جـ- دەشگونجێ (ما) **(الإستفهامية)** بێ واتە: خوا دەزانێ کە لە چی دەپاڕێنەوە، لە جگە لەوی، هەر شتێک لێی بپاڕێنەوە، دەزانێ چییە، بەڵام زیاتر وا پێدەچێ **(ما)**یەکە بۆ لابردن **(نَفي)** بێ، واتە: خوا بە دڵنیایی دەزانێ کە هەرچی لێی دەپاڕێنەوە، بوونی نیە، واتە: ئەو بوونەی نیە کە لە خەیاڵی ئەوان دا هەیە، کە بە دەنگیانەوە بێ و، شایستەی هاوار تێبەستن و، پشت پێبەستن و، داوالێکردن بێ، ئەگەرنا بوونی ڕواڵەتیی و ڕووکەشییان هەیە وەک ئەستێرەیە، مانگە، خۆرە، ئێسک و پڕووسکیی مردووێکە، یان زیندووێکە، یان پەلەوەرێکە، یان دارو بەردێکە، پەیکەرێکە، ئەوانە وەک پەیکەر بوونیان هەیە، بەڵام وەک ئەوەی کە ئەوان خەیاڵیان کردوەو، لە وەهمی ئەواندا هەیە، کە ئەوان پەرستراون و داواکارییەکانیان جێبەجێ دەکەن، وەک ئەوە بوونیان نیە.

٥)- ﴿وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ﴾، بە دڵنیایی خواش زاڵی کارزانە.

٦)- ﴿وَتِلْكَ ٱلْأَمْثَٰلُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَٰلِمُونَ﴾، ئەو وێنانەش بۆ خەڵکی دێنینەوە، بەڵام تەنیا زانایان لێیان تێدەگەن، لێرەدا خوا وێنەی بە جاڵجاڵۆکە هێناوەتەوە، لە سوورەتی **(البقرة)**دا بە مێشوولەو، لە سوورەتی **(الحج)**دا بە مێش، یانی: ئەو وێنانە دێنینەوە، بە زیندەوەران و بە شتی دیکە، بەڵام تەنیا زانایان لەو وێنە هێنانانەوانە تێدەگەن، واتە: بەس ئەوانەی زاناو شارەزان، لە وێنە هێنانەوەکانی قورئان، وەک پێویست حاڵیی دەبن و، لە مەبەستەکەیان تێدەگەن، دەنا هەموو کەس لە ڕواڵەتەکەیان حاڵیی دەبێ، بەڵام حیکمەت و ئامانج و مەبەست لەو وێنە هێنانەوەیە، دیوی نێوەوەی و ئەو ئامانجەی لە پشتیەوە شێردراوەیە، چییە؟ ئەوە زانایان تێیدەگەن.

٧)- ﴿خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ﴾، خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق هێناونەدی، واتە: بە هەوەنتەو بێ حیکمەت نەهێنراونەدی، ئنجا ئایا ئەو هەقە بریتیە لە چی؟ لە سوورەتی **(الجاثية)**دا ڕوونیکردۆتەوە: ﴿وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾﴾، واتە: خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق، (بە ڕاستیی و بە حیکمەت هێناونەدی، ئنجا ئایا هەقەکە بریتیە لە

چی؟) تاكو هەر كەسێك بەوەی كردوویەتی سزا یان پاداشت بدرێتەوە، بێ ئەوەی ستەمیان لێ بكرێ.

شـایانی باسـە: ئێمـە لـە سـوورەتی **(یونـس)** لـە تەفسـیری ئایەتـی ژمـارە (٥)دا باسـێكی سـەربەخۆمان لـەو بـارەوە كـردوەو، هەمـوو ئـەو ئایەتانـەی لـە قورئانـدا ئـەو ڕاسـتییە دەخەنـەڕوو، كـە لـە دەوری پـازدە شـوێن لـە قورئانـدا ئـەو ڕاسـتییە خراوەتـە ڕوو، زۆریـش ڕاسـتییەكی گـەورەو گرنگـە، كـە ئـەم گەردوونـە بـە هـەق دروسـتكراوە، ئـەم گەردوونـە حیكمـەت لـە هێنانەدیـدا هەیـەو، مـرۆڤ بـە هەوەنتـە لێـرە دانەنـراوە، ئـەم ڕاسـتییە لـە دەوری پـازدە شـوێنی قورئانـدا جەختـی لەسـەر كراوەتـەوە.

٨)- ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾، بە دڵنیایی لەوەدا نیشانەیەكی مەزن هەیە بۆ بڕواداران.

چەند زانیارییەک لە بارەی جاڵجاڵۆکەوماڵەکەیەوە

١- جاڵجاڵۆکە زیندەوەرێکە کە بە گشتیی هەشت پێی هەن و، بیست هەزار (٢٠,٠٠٠) جۆر زیاترە[1].

٢- جاڵجاڵۆکە وێڕای ئەوەی کە ڕستن و چنینی هەیە، وێڕای ئەوەی کە ڕستەر (**غَزَّال**)ە و چنەر (**نَسَّاج**)ە، هەم دەڕێسێ و هەم دەچنێ، وەستا (**بَنَّاء**)یشە، یەکێک لە زانایان لەو بارەوە گوتوویەتی: (**لَوِ اجْتَمَعَ كُلُّ غَزَّالٍ ونَسَّاجٍ فِي الدُّنْيَا، وقُوبِلَ صِناعاتُهُم بِصِنَاعَةِ العَنْكَبُوتِ، لَفَاقَ الثَّانِي الأَوَّلِينَ وَالآخرين**)[2].

واتە: ئەگەر هەرچی ڕستەرو چنەر هەیە، (ئەوانەی کە دەڕێسن و دەچنن)، هی دنیا هەموو کۆببنەوەو، پیشەسازییەکانیان، بەرهەمەکانیان بەراورد بکرێن لەگەڵ ئەوەدا کە جاڵجاڵۆکە دەیچنێ و دەیڕێسێ، ئەوەی جاڵجاڵۆکە پێش هەموویان دەکەوێتەوە.

یانی: هەرچی چنەرو ڕێسەر هەیە لە دنیادا، هەموو بەرهەمەکانیان لەگەڵ هی جاڵجاڵۆکەدا کۆبکرێتەوەو بەراورد بکرێ، هی جاڵجاڵۆکە لە هەموویان وردەکاریی زیاتری تێدایە!

---

(١) هەڵبەتە ئەو سەرچاوەیەی من لێم وەرگرتوە وایگوتوە، کە هەتا زیندەوەرزانی بەرەو پێشەوە بچێ و زانایان زانیارییان فراوانتر بێ، لە بارەی زیندەوەرانەوە ڕەنگە جۆرەکان زیاتر بکەن، یەکیان دەڵێ: بیست هەزار (٢٠,٠٠٠) یەکی دی دەڵێ: نەخێر سەد هەزار (١٠٠,٠٠٠) جۆر جاڵجاڵۆکە هەیە، مەبەستم ئەوەیە ئەو ژمارانە، زیاتر بە شێوەی نزیکخراوەیی و بە شێوەی مەزەنەن.

(٢) الجواهر في تفسير القرآن الكريم: ج١٤، ص١٦٤-١٦٥.

٣- جاڵجاڵۆكە بە ڕێكترین شێوەی ئەندازەیی (**هندسي**)ی ماڵەكەی خۆی دروست دەكات، كە زیاتر حاڵەتی شەش پاڵوویی هەیە، وەک هی هەنگ و بە قەدەر نووكیی دەرزیی هەڵەو كەم و كوڕیی لە دروستكراوی جاڵجاڵۆكەدا نیە، ڕیسەكەشی لیكی نێو زاریەتی و، لە هەزاران كونەوە ماددەیەكی لینج دێتە دەرێ، دوای ئەوەی هەوای پێكەوت، ڕەق دەبێ و دەبێتە دەزوو، ئنجا بە شێوەیەكی هەندەسیی وا دروستی دەكات، نارێكیی تێدانیە.

٤- دەزووی جاڵجاڵۆكە چوار (٤) تاڵە، هەر تاڵێكیان لە هەزار (١٠٠٠) تاڵی باریكتر پێكدێ، واتە: چوار جارانی هەزار (٤ ×١٠٠٠) = چوار هەزار (٤٠٠٠)، ئنجا ئەگەر چوار ملیار داوی جاڵجاڵۆكە پێكەوە بن، هێندەی تاڵە موویەكی ڕیش ئەستوور نین، یانی: چوار هەزار جارانی چوار ملیار (٤٠٠٠×٤,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠)= (١٦,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) شازدە تریلیۆن داوی جاڵجاڵۆكە كۆبكرێتەوە لە داوە وردەكانی كە دوایی دەزووەكەی پێک دێنن، چونكە هەر دەزووەكی جاڵجاڵۆكە لە چوار هەزار (٤٠٠٠) تاڵی باریكتر پێكدێ، ئنجا هەموویان بە قەدەر تاڵە موویەكی ڕێش ئەستوور نابن، هەر كامێک لەوانەش لەو دەزووانە لە كونێكەوە لە جەستەی جاڵجاڵۆكە دێتەدەر، كە لە ئەصڵدا ماددەیەكی لینجە، دوایی كە بای بەر دەكەوێ، وشک دەبێ و دەبێتە ئەو دەزووە پتەوە!!

٥- دەزووی جاڵجاڵۆكە لە پۆڵا بەهێزترە، بگرە بەهێزترین ماددەیە تاكو ئێستا دۆزرابێتەوەو، پۆشاكی دژی گوللە لەسەر تەقلیدی داوی جاڵجاڵۆكە دروست كراوە، یانی: ئەگەر پۆڵا بە قەبارەی دەزووی جاڵجاڵۆكە باریک بكرێتەوە، دەزووی جاڵجاڵۆكە زۆر بەهێزترە لە پۆڵا.

٦- جاڵجاڵۆكە چەندان جۆرە زیندەوەری زیانبەخش دەخوات، كە ژمارەیان لە ملیۆنێک (١,٠٠٠,٠٠٠) جۆر زیاترە، واتە: جاڵجاڵۆكە وەنەبێ بەس تەون بڕێسێ و تەواو، بەڵكو زیاتر لە ملیۆنێک جۆر زیندەوەری زیانبەخش دەخوات، كە ئەو ماڵەی دروستی دەكات و ئەو تەونەی ڕایدەهێڵێ، دەیچنێ و دەیڕێسێ، ئەوە تەڵەو داوەو زیندەوەرەكان پێوەی دەبن، ئەویش دوایی وردە وردە دەچێ تەڕاییەكەیان دەمژێ و، لەو تەڕاییەی دەیمژێ، دووبارە دەزووی دیكە دروست دەكات.

٧- بۆچی خوا دەفەرموێ: ماڵی جاڵجاڵۆكە بێهێزترین ماڵە؟ خانووەكەی بێهێزترین خانووە؟

أ- لەبەر ئەوەی ماڵی جاڵجاڵۆكە هیچ شتێك ناگێڕێتەوە، نە سەرما، نە گەرما، نە مەترسیی.

ب- لە نێو ماڵی جاڵجاڵۆكەدا ئاژاوەیەكی زۆر بێڕەزا هەیە، ئاژاوەو ئاشووبێكی گەورەی تێدایە، مێیەكە نێرەكە دەخوات، بەچكەكانیش یەكدی دەخۆن، یانی: لە نێو ماڵی جاڵجاڵۆكەدا ئەصڵەن خۆشیان سەلامەت نین، دیارە هەر زیندەوەرێكیش پەنا بەرێ بۆ ماڵی جاڵجاڵۆكە، بە تەڵەو داوی جاڵجاڵۆكەوە دەبێ، جاڵجاڵوكە دوایی وردە وردە دەچێ دەیمژێ، هەتا دەیكات بە كەلەشێكی وشكهەڵاتوو، ئەگەر تەماشا بكەن، ماڵی جاڵجاڵۆكە كوللەو مێشوولەو پەپوولەو مەگەزەكانی پێوەن، بەڵام هەركامێكیان كە ڕایدەوەشێنی، تەنیا كەلەشێكی بۆشە، چونكە هەرچی تەڕایی تێیدایە، مژیویەتی و هەمووی دەكاتە ئەو لیكەو، تەون و داوی دیكەی پێ دروست دەكات.

٨- شایانی باسە: مێینەی جاڵجاڵۆكەیە كە تەونەكە دەچنێ، هەروەك خوا دەفەرموێ: ﴿كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ ٱتَّخَذَتْ بَيْتًا﴾، وەك چۆن مێیەی شێر ڕاو دەكات، نێرەكەی تەنیا پاسەوانیی شوێنەكە دەكات و، نایەڵێ دوژمن و ئاژەڵی دیكە بێنە ئەو شوێنە، بە هەمان شێوەش مێیەی جاڵجاڵۆكەیە كە خانووەكە دروست دەكات، نەك نێرەكەی، هەر بۆیەش مێیەكە دوای ئەوەی لەگەڵ نێرەكەدا جووت دەبێ، یەكسەر نێرەكە دەخوات و، بەچكەكانیش كامیان بۆی بكرێ، ئەوی دیكە دەخوات[1].

---

(١) ئەو زانیارییانەم لە: (تفسير الجواهر: ج١٤، ص١٦٥-١٧٩) كە ئەو زۆر بە تەفصیل شتی باس كردوە، هەروەها (تفسير النابلسي: ج٧، ص٥١)، و هەندێك سەرچاوەی دیكەش وەرگرتوە.

مەسەلەی دووەم:

فەرمان کردن بە پێغەمبەری خوا، کە کتێبی خوا بخوێنێتەوەو، نوێژ بەرپا بکات، نوێژی ڕاستەقینەش خاوەنەکەی لە هەرچی قسەو کرداری دزێوو خراپە دەگێڕێتەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ۖ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ ۗ وَلَذِكْرُ ٱللَّهِ أَكْبَرُ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴾

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

۱)- ﴿ ٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ ﴾، ئەوەی لە کتێب بۆت سروشکراوە، بیخوێنەوە، واتە: بۆ خۆت بیخوێنەوە، یان بەسەر خەڵکدا بیخوێنەوە، یاخود: خۆشت بیخوێنەوەو بەسەر خەڵکیش دا بیخوێنەوە.

۲)- ﴿ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾، نوێژیش بەرپابکە.

نوێژ بەرپا کردن (**إقامةُ الصَّلاة**) یانی: بەو شێوەیە کە خوا فەڕزی کردوە، ئەنجام دەدرێ، چونکە شتێک کە ڕادەوەستێنرێ، باشترین حاڵەت و دیمەنی سروشتیی خۆی وەردەگرێ، واتە: نوێژ بەو شێوەیەی خوا فەڕزی کردوە، جێبەجێی بکە.

۳)- ﴿ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ ﴾، بە دڵنیایی نوێژ خاوەنەکەی قەدەغە دەکات و دەگێڕێتەوە لە هەرچی گوناهو خراپەیە، لە هەرچی قسەو کردەوەی ناقۆڵاو ناشیرین و دزێوەو، لە هەرچی قسەو کردەوەی خراپ و زیانبەخشە، (إِنَّ)، لێرەدا لە شوێنی (**فاء التعليل**)ە، یانی: (**فَالصَّلاةُ تَنْهى عَنِ الفَحْشَاء والمُنْكَر**) بۆیە نوێژ بکە، چونکە نوێژ خاوەنەکەی دەگێڕێتەوە لە هەرچی کردارو قسەی ناشیرین و خراپ و زیانبەخشە.

٤)- ﴿وَلَذِكْرُ ٱللَّهِ أَكْبَرُ﴾، بە دڵنیایی یادی خواش گەورەترە.

أ- واتە: یادی خوا، کە جەوهەرو نێوەڕۆک و کاکڵی نوێژە، گەورەترە لە هەموو شتێک.

ب- یاخود: یادی خوا، کە لە نێو کتێبیەکەیدا هەیە، لە نێو قوڕئاندا هەیە، لە هەموو شتێک گەورەترە.

ج- یاخود یادی خوا ﷻ کردن لە هەموو شتێک گەورەترە، وەک خوا نوێژیشی بۆ ئەوە فەڕز کردوە، کە ئینسان یادی خوا بکات ﴿وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكْرِىٓ ١٤﴾طه.

د- یاخود یادی خوا ﷻ بۆ بەندەکانی گەورەترە لە یادکردنی ئەوان بۆ خوا، هەروەک چۆن خوا ﷻ لە فەرموودەیەکی قودسییدا دەفەرموێ: {**وَإِذَا ذَكَرَنِي فِي مَلإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلإٍ خَيْرٍ مِنْهُ**}، (**أخرجه البخاري: ٦٩٧٠، ومسلم: ٢٦٧٥**).

واتە: ئەگەر مرۆڤ لە نێو کۆمەڵێک مرۆڤدا یادم بکات، من لە نێو کۆمەڵێکدا یادی دەکەم، کە چاکترن لەو کۆمەڵەی خۆی، (کە فریشتە زۆر لە خوا نیزیکەکانن).

٥)- ﴿وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ﴾، بە دڵنیایی خواش دەزانێ چی دەکەن، چی دەکەن بە لێزانیی، بە کارامەیی و وردەکاریی، چونکە وشەی (صُنْع) وەک پێشتر باسمان کرد یانی: کرداری لێزانانەی پڕ وردەکاریی و کارامانە.

كورتە باسێک لە بارەی نوێژەوە[1]

بەڕێــــــزان!

لێرەدا كورتە باسێک لە بارەی نوێژەوە دەخەینەڕوو، لە حەوت تەوەردا:

یەكەم: نوێژ چییە؟

أ- لەڕووی زمانەوە:

لـە زمانـی كوردییـدا نوێـژ لـە بەرانبـەر (صلاة)ی عەرەبییـدا دانـراوە، واشـپێدەچێ: وشـەی نوێـژ وشـەیەكی لەمێژینـەو كـۆن بـێ لـە زمانـی كوردییـدا، چونكـە زانایـان لەسـەر ئـەوە یەكدەنگـن كـە نوێـژ یەكێكە لـەو خواپەرسـتییانەی، كـە لـە بەرنامەكانی سـەرجەم پێغەمبەرانـی پایـە بـەرزی خـوادا هەبـووە، ئنجـا وادیـارە گەلـی كوردیـش وەک تێكـڕای گەلانـی دنیـا، بـەر لـە هاتنـی ئیسـلامییش بـۆ كوردسـتان، جۆرێـک یـان زیاتریـش ئاییـن و بەرنامـەی خـوای لـە نێـودا بووبـێ و، گەلێكـی خواپەرسـت و دینـدار بـووەو، خـوا پەرسـتییەكانی وەک نوێـژو ڕۆژووی هـەر ئەنجـام داون.

وشەی (صلاة) كە وشەیەكی عەرەبییە، زانایان ئاوایان پێناسە كردوە:

١- (**راغب الأصفهاني**) لە (**مُفردات ألْفاظُ القُرآن**)دا دەڵێ: (**الصَّلاةُ قَالَ كَثِيرٌ مِن أَهْلِ اللُّغَةِ: هِيَ الدُّعَاء والتَّبْرِيكُ وَالتَّمْجِيدُ، يُقَالُ: صَلَّيْتُ عَلَيْهِ أَي: دَعَوتُ لَهُ**)، واتە: زۆر لە شارەزایانی زمان گوتوویانە: نوێژ بریتیە لە پاڕانەوەو بە پیرۆز گرتن و بە پایەبەرز دانان، دەگوترێ: (**صَلَّيْتُ عَلَيْهِ**) واتە: بۆی پاڕامەوە.

---

(١) ئـەم كورتـە باسـەمان بـە گوشـین و دەسـتكارییەوە لـە بەرگـی دووەمـی مەوسـووعەی: (خواپەرسـتیی ئیسـلامیی لەبـەر ڕۆشـنایی قورئـان وسـوننەت دا) بەناوونیشـانی: (نوێـژ بەرپاكردن: یەكەمیـن دروشـمی خواپەرسـتیی) وەرگرتـوە.

٢- (**النووي**) بۆ پێناسەی (صلاة)، لە (**المَجموع شَرحُ المُهَذَّب**)[١]دا.

٣- هەروەها هەمان شت (**الشّوكاني**)یش دەیهێنێ لە (**نیل الأوطار**)دا [٢]، گوتوویانە: (**الصَّلاةُ فِي اللُّغَةِ: الدُّعَاء، وَسُمِّيَتِ الصَّلاةُ الشَّرعِيَّةُ صَلاةً لِاشْتِمَالِها عَلَيْهِ، هذا هُوَ الصَّحيحُ، وَبِهِ قَالَ الجُمْهورُ مِنْ أَهْلِ اللُّغَة وغَيْرُهُم مِن أَهْلِ التَّحْقيق**).

واتە: (صلاة) لە زماندا پاڕانەوەیە بۆیە نوێژی شەرعیی بەو ناوە ناونراوە، چونكە نوێژیش پاڕانەوەی لە نێو خۆیەوە گرتوە، ئەمە قسەی ڕاست و دروستەو جەماوەری زانایانی زمانزان و باقی لێكۆڵەرەوانی دیكەش هەر وایان گوتوە.

٤- هەروەها (**ابن منظور**)یش لە (**لسانُ العرب**)دا، ئەوەی ئەوان گوتوویانە، بە تەعبیرێكی دیكە دووبارەی دەكاتەوە.

ب- لەڕووی زاراوەییەوە:

زانایانی شەرعزان ئاوا پێناسەی نوێژ دەكەن:

(**الصَّلاةُ: عِبَادَةٌ تَتَضَمَّنُ أَقْوالاً وأَفْعَالاً مَخْصُوصَةً، مُفْتَتَحَةً بِتَكْبِيرِ اللهِ تَعالى مُخْتَتَمَةً بِالتَّسْليم**)[٣]، واتە: نوێژ خوا پەرستییەكە چەند قسەو كردەوەیەكی تایبەتیی تێدان، كە بە (**أَللَّـهُ أَكْبَر**) دەست پێ دەكات و، بە سەلامدانەوە كۆتایی دێ.

دووەم: پلەو پایەی نوێژ:

دەتوانین لە بارەی پلەو پایەی نوێژەوە زۆر شت بڵێین، بەڵام لە هەژدە خاڵان دا بە كورتیی، ئەوەی بەپێویستیی بزانین باسی دەكەین:

---

(١) ج٣، ص٣.

(٢) ج١، ص٣٦٠.

(٣) لە زۆربەی كتێبە فیقهییەكاندا، ئەو پێناسەیە هاتوە.

١- نوێژ گەورەترین دروشم و بنچینەی ئیسلامەو، بەرزترین و مەزنترین جۆری خواپەرستییە، لە خواپەرستییە تایبەتییەکان، وشەی (**صلاة**) بە هەموو سیغەکانیەوە نەوەدو نۆ (٩٩) جار لە قورئاندا هاتوە، واتە: بە ژمارەی ناوەکانی خوا ﷻ: {**إِنَّ للهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا**} (**أخرجه البخاري: ٦٠٤٧، ومسلم: ٢٦٧٧**).

٢- نوێژ تاکە خوا پەرستییەکە کە لە هیچ حاڵەتێکدا چوواندن و نەکردنی دروست نیە، بە ساغیی و بە نەخۆشیی، بە دەوڵەمەندیی و بە نەداریی، لە کاتی جەنگ و لە کاتی ئاشتیی دا، لە سەفەر بێ، یان لە ماڵ، سەرما بێ یان گەرما، سوار بێ، یان پیادە بێ، دەبێ مرۆڤ نوێژەکەی هەر بکات.

٣- خوای پەروەردگارو پەنهانبین، نوێژی لەگەڵ هەرکام لە: زیکرو زەکات و صەبرو قوربانیی سەربڕیندا، باسکردوە:

١- دەفەرموێ: ﴿وَذَكَرَ ٱسۡمَ رَبِّهِۦ فَصَلَّىٰ ١٥﴾ **الأعلى**.

٢- هەروەها دەفەرموێ: ﴿وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ ٤٣﴾ **البقرة**.

٣- هەروەها دەفەرموێ: ﴿وَٱسۡتَعِينُواْ بِٱلصَّبۡرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٤٥﴾ **البقرة**.

٤- هەروەها دەفەرموێ: ﴿فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَٱنۡحَرۡ ٢﴾ **الكوثر**، کەواتە: باسی نوێژ لەگەڵ زیکرو زەکات و، ئارامگریی و، قوربانیی سەربڕیندا هاتوە.

٤- خوای زاناو وردبین ﷻ حوکمی خۆڕانەگریی و هەڵپەیی بەسەر تێکڕایی ئینسانەکاندا داوە، بێجگە لە نوێژکەران، وەک دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ خُلِقَ هَلُوعًا ١٩ إِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ جَزُوعًا ٢٠ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلۡخَيۡرُ مَنُوعًا ٢١ إِلَّا ٱلۡمُصَلِّينَ ٢٢﴾ **المعارج**، واتە: مرۆڤ خۆڕانەگرو بە هەڵپە خوڵقێنراوە، کاتێک خراپەیەکی تووش دێ، زۆر نارەحەت دەبێ، کاتێکیش خۆشییەکی تووش دێ، لە خۆیدا حەپسی دەکات، جگە لە نوێژکەران.

٥- خوا لە پێناسەکردنی بڕواداران دا، لە سەرەتاو کۆتایی خەسڵەتەکانیان دا، نوێژی باسکردوە، وەک دەفەرموێ: ﴿قَدۡ أَفۡلَحَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ١ ٱلَّذِينَ هُمۡ فِي صَلَاتِهِمۡ خَٰشِعُونَ

﴿٢﴾ المؤمنون، دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ هُمۡ عَلَىٰ صَلَوَٰتِهِمۡ يُحَافِظُونَ ٩ ﴾ المؤمنون، خوا پێناسەی بڕواداران دەکات، یەکەمین سیفەتیان ئەوەیە لە نوێژەکانیاندا بۆ خوا ملکەچن، هەروەها کۆتا سیفەتیشیان ئەوەیە کە پارێزگاریی لە نوێژەکەنیاندا دەکەن.

٦- خوای دادگەر هەڕەشەی زۆر توندی لەو نوێژکەرانە کردوە، کە لە نوێژەکانیاندا کەمتەرخەمن، بێئاگان لە نوێژەکانیاندا: ﴿ فَوَيۡلٞ لِّلۡمُصَلِّينَ ٤ ٱلَّذِينَ هُمۡ عَن صَلَاتِهِمۡ سَاهُونَ ٥ ﴾ الماعون، واتە: سزای سەخت بۆ ئەو نوێژکەرانەی، لە نوێژەکانیان بێئاگان.

بێگومـان لـە نوێژەکانیـان بێئـاگان، جیایـە لـە لـە نوێژەکانیانـدا بێئـاگان، واتـە: ئەوانـەی نوێـژ دەکـەن، بـەڵام نازانـن نوێژەکەیـان چـی پێگوتـن! بەرهەمەکانـی نوێژەکانیـان ناچننـەوە، بـەڵام ئەگـەر فەرمووبـای: (**الَّذِيـنَ هُـم فِي صَلاتِهِـم سَـاهُون**) واتـە: ئەوانـەی لـە نوێژەکانیانـدا بێئـاگان، ئـەوە کـەم کـەس سـەلامەت دەبـوو، بـەڵام خـوا واینەفەرمـووە، واتـە: مەبەسـت پێـی ئەوانـە نیـە کە لـە نوێـژدا داڵغـەو خەیاڵیان دەڕوا، کـە بـە دڵنیایـی مسـوڵمانان کـە نوێـژ دەکات دەبـێ دڵـی ئامـادە بـێ و، داڵغەو خەیاڵـی بەمـلاو لادا نەچـێ، بـەڵام خـوا نەیفەرمـووە: (**فِي صَلاتِهِـم سَـاهُون**) بەڵکـو فەرموویەتـی: ﴿ عَن صَلَاتِهِمۡ سَاهُونَ ٥ ﴾ الماعـون، لـە نوێژەکانیـان بێئـاگان، واتـە: هەقـی پێنـادەن و ئـەو بەرهـەم و دەرهاویشـتە باشـانە ناچننـەوە، کـە پێویسـتە نوێـژ لەوانیـان دا بێنێتـەدی.

٧- نوێژ نەکردن و بە زایەدانی، بە یەکەمین خەسڵەتی خراپی ئەو پاشینە بەدە دانراوە کە لە دوای پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ والسَّلَام**) واز لە ڕێبازەکەیان دێنن و، دەکەونە دوای هەواو ئارەزووەکانیان، وەک دەفەرموێ: ﴿ فَخَلَفَ مِنۢ بَعۡدِهِمۡ خَلۡفٌ أَضَاعُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّبَعُواْ ٱلشَّهَوَٰتِۖ فَسَوۡفَ يَلۡقَوۡنَ غَيًّا ٥٩ ﴾ مریم، پێشتر باسی پێغەمبەران دەکات دوایی دەفەرموێ: پاشینێکی خراپیان لێوەپاش کەوتن، (لە دوای وان هاتن،) نوێژیان زایە کردو، شوێن ئارەزووەکان کەوتن، لەمەودوا تووشی بێمرادیی دێن.

٨- پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی بە کۆڵەکەی مسوڵمانەتیی داناوە، وەک لە فەرموودەیەکدا دەفەرموێ: {**وَعَمُودُهُ الصَّلَاةُ**} (**أخرجه أحمد: ٢٢٠٦٩، والترمذي: ٢٦١٦، وقال: حسن صحيح، وابن ماجه: ٣٩٧٣، والحاكم: ٣٥٤٨، وقال: صحيح على شرط الشيخين، وَصَحَّحَهُ الألباني**).

واتە: کۆڵەکەی دینداریی و مسوڵمانەتیی نوێژە.

٩- هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: نوێژ یەکەمین شتە، کە بەندەکانی خوای لەسەر دادگایی دەکرێن لە ڕۆژی دوایی دا، ئنجا ئەگەر لە نوێژەکەیدا چاک بێ، ئەوە سەرجەم کردەوەکانی دیکەشی باش دەبن و ڕزگاری دەبێ، ئەگەر خراپیش بێ، ئەوە کردەوەکانی دیکەشی خراپ دەبن و خەسارەتمەندو ڕەنج بە خەسار دەبێ، وەک پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِنَّ أَوَّلَ مَا يُحَاسَبُ بِهِ العَبْدُ يَوْمَ القِيَامَةِ مِنْ عَمَلِهِ صَلَاتُهُ، فَإِنْ صَلَحَتْ، فَقَدْ أَفْلَحَ وَأَنْجَحَ، وَإِنْ فَسَدَتْ، فَقَدْ خَابَ وَخَسِرَ**} (**أخرجه الترمذي: ٤١٣، وقال: حسن غريب، والنسائي: ٤٦٥، وابن ماجه: ١٤٢٥، وَصَحَّحَهُ الألباني**).

١٠- نوێژ دوایین دیاردەی ئیسلامەتییە کە لەنێو دەچێ و نامێنێ، واتە: کاتێک نوێژ کردن نامێنێ، کە ئایین هیچی لێ نەمابێ و بنبڕ کرابێ، وەک پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**إِنَّ أَوَّلَ مَا تَفْقِدُونَ مِنْ دِينِكُمَ الأَمَانَةَ، وَآخِرُ مَا تَفْقِدُونَ الصَّلَاةَ**} (**أخرجه الخرائطي في مكارم الأخلاق، ص ٧٢، رقم: ١٧١، عن أنس وَصَحَّحَهُ الألباني في السلسلة الصحيحة: ١٧٢٩**).

واتە: یەکەمین شتێک کە لە دینی خۆتاندا لە دەستی دەدەن، بریتیە لە دەستپاکیی و ئەمینیی و، دوایین شت کە لە دینەکەتان نامێنێ، بریتیە لە نوێژ.

١١- نوێژ یەکەمین خواپەرستییە کە لەسەر مسوڵمانان پێویست کراوەو، تەنیا خواپەرستییەکیشە کە لە ئاسمانێ و لەکاتی شەوڕۆو بەرزبوونەوە (**الإسراء والمعراج**)ی پێغەمبەری ﷺ کۆتایی دا، فەرز کراوە، وەک گوتراوە: {**فُرِضَتِ الصَّلَاةُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ**} (**أخرجه عبد بن حميد في مسنده: ٩٥٧، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ**).

واتە: نوێژ لەسەر پێغەمبەر ﷺ لەو شەوەدا کە شەوڕۆیی پێکرا، فەرز کرا.

١٢- دۆزەخییەكان لە وەڵامی بەهەشتییەكان دا كە لێیان دەپرسن: چ شتێک بوو بووە مایەی هاتنە نێو دۆزەختان؟ یەكەمین شت دەڵێن: لە نوێژكەران نەبووین: ﴿ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ ﴿٤٢﴾ قَالُوا۟ لَمْ نَكُ مِنَ ٱلْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ ﴾**المدثر**، واتە: ئیمانداران كە بە دەستی ڕاست نامەی كردەوەكانیان وەردەگرنەوە، لە دۆزەخییەكان دەپرسن: چ شتێک ئێوەی خستە نێو ئاگری دۆزەخ (سقر)؟ دەڵێن: ئێمە لە نوێژكەران نەبووین، واتە: تاوانباران نوێژ نەكردن بە یەكەمین هۆی چوونە دۆزەخیان دادەنێن، كەواتە: بە پێچەوانەوەش: نوێژ یەكەمین و سەرەكیترین هۆی چوونە بەهەشتی بڕوادارانە.

١٣- لە چەندان دەقی قورئان و سوننەتدا، لە دوای ئیمان و خوا بەیەكگرتن، ڕاستەوخۆ باسی بەرپاكردنی نوێژ كراوە، وەک لە سووڕەتی (**المؤمنون**)دا هاتوە: ﴿ قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ ٱلَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَٰشِعُونَ ﴿٢﴾ ﴾، واتە: بەڕاستیی ئەو بڕوادارانەی كە لە نوێژەكانیاندا بۆ خوا ملكەچن، سەرفرازن، لە سووڕەتی (**التوبة**)ش دا دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ ﴾ ، هەركات (چوار) مانگە جەنگ تێدا قەدەغەكراوەكان تەواوبوون، دژی هاوبەشدانەرەكان بجەنگن و بیانگرن و ئابڵوقەیان بدەن و، لە هەر بۆسەیەكدا بۆیان دابنیشن، ئنجا ئەگەر گەڕانەوە بۆ لای خوا و، نوێژیان بەرپا كردو زەكاتیان دا، وازیان لێبێنن.

پێغەمبەریش ﷺ كاتێک كە نوێنەرەكانی خۆی بەملاولادا دەنارد بۆ بانگەوازكردنی خەڵكی بۆ ئیسلام، پێی دەفەرموون: لە دوای ئیمان و شایەتمان، بانگیان بكەن بۆ ئەنجامدانی پێنج نوێژە فەڕزەكان، بۆ وێنە ئەم فەرموودەیە: {**عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ حِينَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ: «إِنَّكَ سَتَأْتِي قَوْمًا أَهْلَ كِتَابٍ، فَإِذَا جِئْتَهُمْ فَادْعُهُمْ إِلَى أَنْ يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ، فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ** } (**أخرجه البخاري: ١٤٢٥**).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەبباس خـوا لێیان ڕازی بـێ، دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ کاتێـک موعـازی کـوڕی جەبـەلی نـارد بـۆ یەمـەن، پێـی فەرمـوو: تـۆ دەچـی بـۆ لای کەسـانێک کـە خاوەنـی کتێبن، بـا یەکەمیـن شـتێک کـە تـۆ ئەوانـی بـۆ بانـگ دەکـەی، شـایەتمان هێنـان بـێ، بـەوە کـە جگـە لـە خـوا هیـچ پەرسـتراوێک نیـە، موحەممەدیـش ﷺ ڕەوانەکـراوی خوایـە، ئنجـا ئەگـەر گوێڕایەڵییـان کـردی لـەوەدا، پێشیان ڕابگەیەنـە کـە خـوا پێنـج نوێـژی لـە شـەوو ڕۆژیانـدا لەسـەر فـەڕز کـردوون.

١٤- نوێژ تاکە خواپەرستییەکە کە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ فەرمانیان بە ئینسانی مسوڵمان کردوە، کە هاوسەرو منداڵەکانی خۆی وادار بکات بە ئەنجامدانی و ئامۆژگارییان بکات: ﴿ وَأۡمُرۡ أَهۡلَكَ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱصۡطَبِرۡ عَلَيۡهَا ١٣٢ ﴾طه، واتە: فەرمان بە ماڵ و خێزانت بکە بە نوێژو، خۆشت ڕابگرە لەسەر ئەنجامدانی نوێژ.

هەروەهـا پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: {**مُـرُوا أَوْلادَكُـمْ بِالصَّـلاةِ وَهُـمْ أَبْنَـاءُ سَـبْعِ سِـنِينَ، وَاضْرِبُوهُـمْ عَلَيْهَـا، وَهُـمْ أَبْنَـاءُ عَـشْرٍ، وَفَرِّقُـوا بَيْنَهُـمْ فِي المَضَاجِـعِ**} (**أخرجـه أحمـد: ٦٦٨٩، وابـن أبي شـيبة: ٣٤٨٢، وأبـو داود: ٤٩٥**))، واتـە: منداڵەکانتـان فەرمـان پێبکـەن بـە نوێـژ، کاتێـک گەیشـتن بـە تەمەنـی حـەوت سـاڵان، (ڕایانبهێنـن،) کـە گەیشـتنە دە سـاڵ و نەیانکـرد، لێیان بـدەن، (یـانی: زبرییـان لەگـەڵ بنوێنـن، مەبەسـت ئـەوە نیـە فەلاقەیـان بکـەن، بـەڵام گوێـی ڕاکێشـە، بـا دڵنیـا بـێ کـە تـۆ زۆرت مەبەسـتە)و، جێـگای خەوتنیشـیان لێـک جیـا بکەنـەوە.

١٥- نوێژ بە دروشم و نیشانەی مسوڵمانەتیی و، سنووری نێوان ئینسانی مسوڵمان و ئینسانی کافر دادەنرێ، وەک پێغەمبەری پێشەوامان ﷺ فەرموویەتی: {**إِنَّ بَيْنَ الرَّجُلِ وَبَيْنَ الشِّرْكِ وَالكُفْرِ، تَرْكَ الصَّلاَةِ**} (**أخرجه مسلم: ٨٢ عن جابرٍ رضي الله عنه**)، واتە: لە نێوان پیاوو هاوبەشدانان و کوفردا، واز هێنان لە نوێژە، (کەسێک وازی لە نوێژ هێنا، دەچێتە نێو بازنەی کوفرەوە).

١٦- هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ (خوا لێیان ڕازی بێ)، هیچ کردەوەیەکیان بە کوفر نەدەزانی، جگە لە وازهێنان لە نوێژ، وەک شەقیقی کوڕی عەبدوڵڵا کە یەکێکە لە

زانایانی تابیعین دەڵێ: { **كَانَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ ﷺ لاَ يَرَوْنَ شَيْئاً مِنَ الأَعْمَالِ تَرْكُهُ كُفْرٌ غَيْرَ الصَّلاَةِ**} (**أخرجه التِّرمِذِيُّ: ٢٦٢٢، وصححه الألباني**)، واتە: هاوەڵانی موحەممەد ﷺ وازهێنانی هیچ کام لە کردەوەکانیان بە کوفر دانەدەنا، جگە لە وازهێنان لە نوێژ.

١٧- لە نوێژدا گەورەترین و ئەوپەڕی شێوەی بەندایەتیی و گەردنکەچیی ئەنجام دەدرێ بۆ خوا ﷻ، کە بریتیە لە چوونە ڕکووع و کڕنووش بردن، خوا ﷻ لە بارەی یەکەمیانەوە لە میانی باسکردنی هۆی کەوتنە نێو دۆزەخی تاوانبارانەوە، فەرموویەتی: ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱرْكَعُواْ لَا يَرْكَعُونَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ ﴾**المرسلات**، واتە: کاتێک پێیان بگوترێ: بچنە ڕکووع، ڕکووع نابەن، لەو ڕۆژەدا سزای سەخت بۆ ئەوانەی ئایینی خوا بە درۆ دادەنێن.

هەروەها لە بارەی سەجدە نەبردنەوە، کە دیسان بە هۆکاری چوونە نێو دۆزەخ و زەبوون بوونی کافرەکانی داناوە، فەرموویەتی: ﴿ وَيُدْعَوْنَ إِلَى ٱلسُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٤٢﴾ خَٰشِعَةً أَبْصَٰرُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ۖ وَقَدْ كَانُواْ يُدْعَوْنَ إِلَى ٱلسُّجُودِ وَهُمْ سَٰلِمُونَ ﴿٤٣﴾ ﴾**القلم**، واتە: لەو ڕۆژەدا بێبڕوایان بانگ دەکرێن بۆ کڕنووش بردن، بەڵام نایتوانن، چاوەکانیان پڕ ترس و لەرزن و، زەبوونیی دایاندەپۆشێ، پێشتریش بانگدەکران بۆ سەجدە بردن، کە ئەو کاتە سەلامەت بوون (واتە: لە دنیادا، بەڵام سەجدەیان نەدەبرد).

١٨- لە نوێژدا گەورەترین سوورەتی قورئان کە فاتیحەیە دەخوێنرێ، چونکە (**أَبِي سَعِيدٍ رَافِعِ بن الْمُعَلَّى**) دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ پێی فەرمووم: ئایا بەر لەوەی لە مزگەوت بچیە دەرێ مەزنترین سوورەتی قورئانت فێربکەم؟ پاشان دەستی گرتم، ئنجا کاتێک ویستمان بچینە دەرێ، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ تۆ فەرمووت: کە مەزنترین سوورەتی قورئانت فێر دەکەم، فەرمووی: {**الحَمْدُ للهِ رَبِّ العَالَمِينَ، هِيَ السَّبْعُ المَثَانِي وَالقُرْآنُ العَظِيمُ الَّذِي أُوتِيتُهُ**} (**أخرجه البخاري: ٤٢٠٤**)، فەرمووی: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٢﴾ ﴾الفاتحة، (واتە: ئەو سوورەتەی کە بە (ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ) دەست پێ دەکات،) ئەوە بریتیە لە حەوت ئایەتە دووبارە کراوەکان و، ئەو قورئانە مەزنەی کە پێمدراوە.

سێیەم: مەبەستی بەرپاکردنی نوێژ چییە؟

لە چوار خاڵان دا وەڵامی ئەم پرسیارە دەخەینە ڕوو:

١- بە دڵنیایی خواپەرستیی تاکە ئامانجی دروستکرانی مرۆڤە، تاکە حیکمەتێک و ئامانجێکە پەیوەست بێ بە مرۆڤەوەو، خوا مرۆڤی بۆ دروست کردبێ، وەک دەفەرموێ: ﴿ وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ ﴾**الذاريات**.

٢- بەبێ بەندایەتیی و خواپەرستیی، ئینسان لە ئینسان دەشۆرێ، ئینسان کاتێک بەندەی خوایە، ئەو مرۆڤە ڕێز لێگیراوەیە کە خوا ویستوویەتی و، کاتێک بەندەی خوا نامێنێ، دەبێتە کۆیلەی مرۆڤێکی وەک خۆی، یاخود کۆیلەی شتێک کە لە خوار خۆشیەوەیەتی و لە مرۆڤ بوون دەشۆرێ: ﴿ ثُمَّ رَدَدْنَٰهُ أَسْفَلَ سَٰفِلِينَ ﴿٥﴾ ﴾**التين**، واتە: دوایی گێڕامانەوە بۆ پلەی ژێری ژێرەوە.

٣- تێکڕای پێغەمبەرانی خوا (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَة والسَّلاَم**) بۆ ئەوە نێردراون، خەڵکی فێری بەندایەتیی و خوا پەرستیی بکەن، کە نوێژ گەورەترین جۆری خواپەرستییە، بۆیە خوا فەرموویەتی: نوێژ بەرپا بکەن، بۆ ئەوەی چاکترین و گەورەترین جۆری خواپەرستیی لە خۆماندا بەرجەستە بکەین.

٤- بە بێ بەندایەتیی بۆ خواو پەرستنیی، شەیتان زەفەرمان پێ دەبات و پێی ناوێرین، ئنجا مادام نوێژ یەکێک بێ لە جۆرەکانی خواپەرستیی، بەڵکو گەورەترین و بەرزترین جۆریشی بێ، دیارە ئامانج و مەبەستی ئەنجامدرانی ویش، هەر هەمان ئامانجی خواپەرستییە بە گشتیی.

خوای پەروەردگاریش بە پێغەمبەرێکی پایە بەرزی وەک مووسا ﵇ی فەرمووە: ﴿ إِنَّنِىٓ أَنَا ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱعْبُدْنِى وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكْرِىٓ ﴿١٤﴾ ﴾**طـه**، واتە: بێگومان بەس من خوام، جگە لە من پەرستراوی دیکە نیە، ئنجا بمپەرستەو نوێژ بۆ یادکردنی من بەرپا بکە.

یانـی: بابـای نوێژکـەر ئامانـج و مەبەسـتی لـە نوێـژ کردنەکەیـدا، پێشـاندانی ملکەچیـی و بەندایەتیـی خۆیەتـی بـۆ خـواو، سـەلماندنی وەفاداریـی و پابەندایەتییـە، بـە بەڵێـن و پەیمانـی بەندایەتییـەوە، کـە لەگـەڵ خـوای پـەروەردگاردا بەستوویەتی.

هەروەهـا خـوای بـەرزو مـەزن بـە پێغەمبـەری سـەروەرو بەڕێزمانـی ﷺ فەرمـووە: ﴿ قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّيٓ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِّلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًا ۚ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٦١﴾ قُلْ إِنَّ صَلَاتِى وَنُسُكِى وَمَحْيَاىَ وَمَمَاتِى لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ لَهُۥ ۖ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾ ﴾ **الأنعام**، واتـە: بڵـێ: بێگومـان مـن پـەروەردگارم بـەرەو ڕاسـتەڕێ ڕێڕوونیـی کـردووم، [یان: خسـتوومیە سـەر ڕاسـتە ڕێ]، بەرنامەیەکی ڕاسـت و تـەواوە، ڕێبـازی بێخەوشـی ئیبڕاهیمـە، مـن لـە هاوبـەش بـۆ خوادانـەران نیـم، بڵـێ: بێگومـان نوێـژم و، قوربانیـی سـەربڕینم و، ژیانـم و مردنـم، بـۆ خـوای پـەروەردگاری جیهانییانـە، هاوبەشـی نیـن و، هـەر بـەوەش فەرمانـم پێکـراوەو، مـن یەکەمینـی مسـوڵمانانم.

هەڵبەتـە مەبەسـتم لێـرەدا ئـەوە بـوو، کـە هیـچ کـەس بـە هەڵـەدا نەچـێ لـەوەدا، کـە ئامانـج و مەبەسـتی نوێـژ بەرپـا کـردن، لەگـەڵ بەرهـەم و سـوودەکانیدا تێکـەڵ بـکات، دوایـی ئێمـە لـە تـەوەری حەوتـەم و کۆتایـی دا باسـی بەرهـەم و سـوودەکانی نوێـژ دەکەیـن، ئامانـج و مەبەسـتی نوێـژ بریتیـە لـە ئەنجامدانـی بەندایەتیـی بـۆ خـواو لـە خـۆدا بەرجەسـتەکردنی بەندایەتیـی بـۆ خـوا ﷻ، بـەڵام بەرهـەم و سـوودەکانی نوێـژ، ئەوانـەن کـە بـێ ئـەوەی مەبەسـتی بـن، بـۆ بابـای نوێژکـەر دەسـتەبەر دەبـن و دێنـە دی.

چوارەم: حوکمی کردن و نەکردنی نوێژ:

ئـەم مەسـەلەیە توێژینەوەیەکـی خەسـت و خۆڵـی دەوێ و، ئێمـە لـە سـەرچاوەی ئامـاژە پێکـراودا[1]، بـە تەفصیـڵ باسـمان کـردوە، بـەڵام لێـرەدا زۆر بـە کورتیـی چـوار خـاڵان دێنیـن و دەڵێیـن:

١- سەرجەم زاناو پێشەوایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە نوێژ کردن (واتە: پێنج نوێژە فەڕزەکە) لەسەر هەر مسوڵمانێکی عاقڵ و باڵغ، نێر بێ یان مێ بێ، فەڕزی تایبەتیی (**فرض العين**)ە، واتە: هیچ بیانوویەک و عوزرێک بۆ چوواندنی نوێژ قبووڵ ناکرێ و، پێویستە لە هەموو حاڵ و لە هەموو هەلومەرجێکدا بە گوێرەی توانا، نوێژ ئەنجام بدرێ (واتە: پێنج نوێژە فەڕزەکە)و، دەقی قورئان و سوننەتیش لەو بارەوە زۆرن، بۆ وێنە:

أ/ خوا دەفەرموێ:﴿ حَٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلۡوُسۡطَىٰ وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾ ﴾**البقرة**، واتە: پارێزگاریی لە ئەنجامدانی نوێژەکان بکەن و لە نوێژی نێوەڕاست بە تایبەت (کە هەندێک دەڵێن: نوێژی بەیانییەو هەندێک دەڵێن: نوێژی عەسرەو هەندێکیش دەڵێن: نیوەڕۆیە)و، بە گەردنکەچییەوە بۆ خوا بوەستن.

ب/ هەروەها خوا لە سووڕەتی (**النساء**)دا دەفەرموێ: ﴿ فَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَۚ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ كَانَتۡ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ كِتَٰبٗا مَّوۡقُوتٗا ﴿١٠٣﴾ ﴾**النساء**، واتە: نوێژ بەرپا بکەن، چونکە بێگومان نوێژ لەسەر بڕواداران لە چەند کاتێکی دیاریکراودا پێویستکراوە.

ج/ پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی: {**أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ الله، وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ الله، وَيُقِيمُوا الصَّلاَةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ، فَإِذَا فَعَلُوا ذلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلاَّ بِحَقِّ الإِسْلاَمِ، وَحِسَابُهُمْ عَلَى الله تَعَالَى**} (**أخرجه البخاري: ٢٥، ومسلم: ٢٢، عن ابن عمر**).

واتـە: فەرمانـم پێکـراوە کـە لەگـەڵ خەڵکـی دا بجەنگـم، هەتـا شـایەدیی دەدەن (واتـە: ئەوانـەی کـە جەنـگ کـردن لەگەڵیانـدا ڕەوایـە) کـە جگە لـە خوا پەرسـتراوێکی

---

(١) بەرگـی دووەمـی خواپەرسـتیی ئیسـلامیی: نوێـژ بەرپـا کـردن، لاپـەڕەکانی: (١١٦ - ١٥٣) بـۆ ئـەو بابەتەمـان تەرخانکـردوون.

دیکـە نیـەو، موحەممەدیـش ﷺ پێغەمبـەری خوایـەو نوێـژ بەرپـا دەکـەن و، زەکات دەدەن، ئنجـا ئەگـەر ئەوانەیـان کـرد، ئـەوە خوێـن و سـامانی خۆیانیـان لـە مـن پاراسـتوە مەگـەر بەهەقـی ئیسـلام -بەپێـی شـەریعەتی ئیسـلام مافێکـی کەوتبێتـە سـەر- و لێپرسینەوەشـیان لەسـەر خـوای بـەرزە، واتـە: هـەر کاتێـک ئەوانـەی لەدژیـان دەجەنگـم مسـوڵمان بـوون، کـە مسـوڵمان بوونەکەیـان لـە شـایەتمان هێنـان و، نوێـژ کـردن و، زەکات دانـدا خـۆی دەنوێنـێ، یـان لـە شـەڕو تەبابـوون، تەباییەکەشـیان لەچەنـد شـتێکدا بەرجەسـتە دەبـێ، وەك: دژی یەکـدی نەجەنـگان، هاوکاریـی دەوڵەتـی ئیسـلامیی کردن بەشـێوەیەك لـە شـێوەکان، سـەرانەدان...، (وەک لـە کتێبەکانـی سـیرەدا هاتـوە)، ئـەوە جەنـگ و کوشـتاریان دروسـت نیـەو، خوێنیـان ناڕێـژرێ و ماڵیـان ناکرێتـە دەسـتکەوت (**غنیمـة**).

٢- سەرجەم زانایان لەسەر ئەوە ڕێککەوتوون، کە هەر کاتێک ئینسان بەهۆی لەبیر چوون، یان خەوتن، یان بێهۆشیی، نوێژێک یان زیاتری بچێ، گوناهبار نابێ، بەڵام دەبێ دوایی بیگێڕێتەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ لەو بارەوە فەرموویەتی: {**إِنَّهُ لَيْسَ فِي النَّوْمِ تَفْرِيطٌ إِنَّمَا التَّفْرِيطُ عَلَى مَنْ لَمْ يُصَلِّ الصَّلاَةَ حَتَّى يَجِيءَ وَقْتُ الصَّلاَةِ الأُخْرَى، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَلْيُصَلِّهَا حِينَ يَنْتَبِهُ لَهَا، فَإِذَا كَانَ الْغَدُ فَلْيُصَلِّهَا عِنْدَ وَقْتِهَا**} (**أخرجه مسلم: ١٥٩٤ واللَّفظُ لَهُ، الترمذي: ١٧٧، وقال: حسن صحيح، والنسائي في الكبرى: ١٥٨٢، وابن ماجه: ٦٩٨**)).

واتـە: کەمتەرخەمیـی لـە خەوتنـدا نیـە، بەڵکـو کەمتەرخەمیـی (لـە بێدارییدایـە) لەوەدایـە کەسـێک کاتی نوێـژ کـردن هاتـوە، ئەنجامـی نـادات تاکـو کاتی نوێژێکـی دی دێ، ئنجـا ئەگـەر یەکێکتـان ئـەوەی کـرد، (نوێـژی لەبیـر چـوو، یـان لەبـەر خەوتـن لێـی فەوتـا) بـا هـەر کات هاتـەوە یـادی بیـکات، سبەینێش بـا لـەکاتی خۆیـدا بیـکات.

هەروەهـا پێغەمبـەر ﷺ فەرموویەتـی: {**مَـنْ نَـسِيَ صَـلاَةً، فَلْيُصَلِّهـا إِذَا ذَكَرَهَـا، لاَ كَفَّـارَةَ لَهَـا إِلاَّ ذَلِـكَ**} (**أخرجـه البخـاري: ٥٧٢، ومسـلم ٦٨٤، وأبـو داود: ٤٤٢، والترمـذي: ١٧٨، وقـال: حسـن صحيـح، وابـن ماجـه: ٦٩٥**) واتـە: هـەر کەسـێک نوێژێکـی لەبیـر چـوو، بـا کاتێـک هاتـەوە یـادی بیـکات، تەنیـا ئـەوە کەفارەت و سڕانەوەکەیەتی.

٣- تێکڕای زانایان لەسەر ئەوەش یەکدەنگن کە هەر کەسێک لە ڕووی:

أ- خۆبەزلگریی (**كبر**).

ب- یان بە سووک تەماشا کردن (**إستخفاف**).

جـ- یان بێڕێزیی پێکردن (**إهانة**).

د- یاخود بڕوا پێنەبوون (**جحود**).

هـ- یاخود پشتگوێ خستن و گرنگیی پێنەدان (**الإعراض والإهمال**)ەوە، نوێژێکی نەکرد، یان دەیکردو وازی لێهێنا، ئەوە لە هەر کام لەو حاڵەتانەدا، بە کافر لە قەڵەم دەدرێ و لە ئایین دەردەچێ، چونکە هەر کام لەو ڕەفتارانە، تەنیاو لە خودی خۆشیاندا ئینسانیان پێ کافر دەبێ، چ جای نوێژ نەکردنیشیان ئاوێتە ببێ و بێتە سەرباریان، لەو بارەشەوە دەکرێ زۆر بەڵگە بهێنرێنەوە، یەکێک لەوانە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٣٤﴾ ﴾**البقـرة**، یـاد بکـەوە! کاتێـک بـە فریشـتەکانمان فەرمـوو: کڕنـووش بـۆ ئـادەم بـەرن، هەموویـان کڕنووشـیان بـرد جگـە لـە ئیبلیـس، ئامـادە نەبـوو، خـۆی بـە زلگـرت و لـە کافـران بـوو.

هەروەهـا لـە بـارەی بـە کـەم تەماشـا کـردن و گاڵتـە پێکردنـی دیـن بـە گشـتیی و بـە تایبەتـی نوێـژەوە، خـوای کاربەجـێ لـە سـووڕەتی (**المائـدة**)دا دەفەرمـوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَتَّخِذُوا۟ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكُمْ وَٱلْكُفَّارَ أَوْلِيَآءَ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ ٱتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾ ﴾، واتـە: ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! ئەوانـەی ئایینەکەتـان بـە گاڵتـە دەگـرن و یاریـی وگەمـەی پێدەکـەن و، لەوانـەی کـە لـە پێـش ئێـوە کتێبیـان پێـدراوەو، لـە کافرەکان بـە دۆسـت مەگـرن و، پارێـز لـە خـوا بکـەن ئەگـەر بـڕوادارن، کاتێـک بانـگ دەکـەن بـۆ نوێـژ، گاڵتـەی پێدەکـەن و بـە گەمـەی دەگـرن، لـە بـەر ئـەوەی نافامـن.

هەروەها کەسێک کە هەق بزانێ و دانی پێدانەهێنێ، دیسان ئەوەش هەر کوفرە، وەک خوا ﷻ لە بارەی ئالی فیرعەونەوە دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ ءَايَٰتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا۟ هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١٣﴾ وَجَحَدُوا۟ بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾ ﴾ **النمل**، واتە: کاتێک ئایەتەکانی ئێمەیان زۆر بە ڕۆشنیی بۆ هاتن، (وابوون کە بەرچاویان ڕۆشن بکەنەوە،) گوتیان: ئەوەش جادوویەکی ئاشکرایەو، نکوولییان کرد لە نیشانەکانی ئێمەو، لە دڵی خۆشیان دا دڵنیابوون کە ڕاستن، تەماشا بکە بە هۆی ستەم و خۆ بەزلگرییەوە، سەرەنجامی تێکدەران چۆن بوو؟

٤- تێکڕای زانایان و پێشەوایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە پێویستە بابای نوێژنەکەر، یان نوێژ چوێنەر، سزا بدرێ، بەڵام لەسەر چۆنیەتیی سزادانەکەی، ڕایان جیایە، دوای ئەوەی لەسەر ئەوە پێکهاتوون کە بابای نوێژنەکەر ئەگەر نوێژ نەکردنەکەی بە جۆرێک بێ، پێی لە ئایین دەربچێ، پێویستە سزای کافر بوون و لە دین هەڵگەڕانەوەی بەسەردا بچەسپێنرێ.

هەر کام لە مالیک و شافیعیی و ئەحمەد دەڵێن: ئەگەر بە هۆی تەنبەڵیی و تەوەزەلییەوە بوو، دەبێ پاش داوای پەشێمان بوونەوە لێکردن (**استتابة**) بکوژرێ، ئنجا مالیک و شافیعیی دەڵێن: دەبێ نوێژی لەسەر بکرێ و لە گۆڕستانی مسوڵمانان دا بنێژرێ.

بەڵام ئەحمەد دەڵێت: چونکە بە موتڵەقیی نوێژ نەکردن مرۆڤی پێ کافر دەبێ، نابێ نوێژی لەسەر بکرێ و لە گۆڕستانی مسوڵمانان دا بنێژرێ، ئەبوو حەنیفەش دەڵێ: نابێ بکوژرێ، بەڵکو حەپس دەکرێ و ئەشکەنجە دەدرێ، هەتا دێتە ژێربارى شەرع و نوێژەکانی دەکات.

من ئەو ڕایەی ئەبوو حەنیفەم پێ بەهێزترە لە ڕووی بەڵگەوە، چونکە نەزانراوە پێغەمبەر ﷺ کەسی لەسەر نوێژ نەکردن کوشتبێ، بەڵکو فەرموویەتی: بە دڵم دادێ ئەوانەی کە نایەن بۆ نوێژ، کەسێک لە شوێنی خۆم دابنێم نوێژ بکات بۆ مسوڵمانان و، بچم ماڵەکانیان بەسەردا بسووتێنم[1]، بەڵام ئەوەی نەکردوە.

---

(١) صحيح البخاري: كِتَابُ: الْأَحْكَامِ بَابُ إِخْرَاجِ الْخُصُومِ وَأَهْلِ الرِّيَبِ مِنَ الْبُيُوتِ، رقم: ٧٢٢٤.

هەڵبەتە زانایان هەموو لەسەر ئەوە یەكدەنگن، كە كەسێك لە ئەنجامی بێبڕواییدا نوێژ نەكات، پێی كافر دەبێ، بەڵام كەسێك بڵێ: بڕوام پێی هەیە، بەڵام لەبەر تەنبەڵیی نایكەم، لەسەر ئەوە زانایان ڕاجیاییان هەیە، كە خستنەڕووی ئەوەش پێویستی بە باسێكی سەربەخۆ دەكات، كە من لە سەرچاوەی ناوبراودا، پانتاییەكی باشم بۆ تەرخانكردوە، بۆیە لێرە نامەوێ هەڵیپرووزێنم، گرنگ ئەوەیە نوێژ نەكردن، زۆر زۆر شتێكی مەترسییدارە، بەڵام بە تەئكید لە شوێنێكەوە بۆ شوێنێك، لە كەسێكەوە بۆ كەسێك، لە حاڵێكەوە بۆ حاڵێك، دەگۆڕێ، بۆیەش زانایان لەو بارەوە ڕاجیاییان هەیە.

پێنجەم: بەرپاكردنی نوێژ (إقامة الصلاة) چییەو چۆنە؟

خوای زاناو شارەزا ﷻ هەر جارێك باسی نوێژ كردنی كردبێ لە قورئاندا، تەنیا یەك جۆرە تەعبیری بەكارهێناوە، كە بریتیە لە بەرپا كردن (إقامة)، (**أَقَامُوا الصَّلاة، يُقِيمُونَ الصَّلاة، أَقِمِ الصَّلاة، أَقِيمُوا الصَّلاة**)، كە وشەی ناوبراو، بە هەموو بەكارهێنانەكانیەوە، پەنجا (٥٠) جار لە قورئاندا هاتوە، كەواتە دەبێ سەرنج بدەین وبزانین نوێژ بەرپا كردن (**إقامة الصلاة**) چییەو؟ بۆچی ئەو جۆرە تەعبیرە بەكارهێنراوە؟

(**راغب الأصفاني**) لە كتێبە ناودارەكەی خۆی (**مُفردات ألفاظ القرآن**)دا لە بارەی وشەی (**إقامة الصلاة**)ەوە گوتوویەتی: (**وَإِقَامَةُ الشَّيْءِ تَوْفِيَةُ حَقِّهِ، وَقَالَ تَعَالَى:** ﴿ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَىْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا۟ ٱلتَّوْرَىٰةَ وَٱلْإِنجِيلَ ﴿٦٨﴾ ﴾المائدة، **أَي: تُوفُونَ حُقُوقَهُمَا بِالعِلْمِ وَالعَمَل، وَلَمْ يَأْمُر تَعالى بِالصَّلاةِ حَيْثُ مَا أَمَرَ، وَلاَ مَدَحَ بِهِ حَيْثُ مَا مَدَحَ، إلاَّ بِلَفْظِ الإِقَامَةِ، تَنْبِيهاً عَلَى أَنَّ المَقْصُودَ مِنْها تَوْفِيَةُ شَرَائِطِهَا لَالإِتْيانِ بِهَيْئاتِها**)[1].

واتە: ئیقامەی هەر شتێك بریتیە لەوەی كە مافی خۆی پێبدرێ، كە خوا بە خاوەن كتێبەكانی فەرمووە: بڵێ ئەی خاوەن كتێبەكان! لەسەر هیچ نین هەتاكو

---

(١) مُفردات ألفاظ القرآن: ص٤٠٨.

تـەورات و ئینجیـل بەرپـا دەکـەن، واتە: مافـی خۆیانیان پـێ دەدەن لـە ڕووی زانیاریی و کـردەوەوە، خـوای زانـا هـەر کاتێـک فەرمانـی بـە نوێـژ کردبـێ و، هـەر کاتێـک مەدحی کردبـێ، تەنیـا بـە بێـژەی (**إقامة**) باسـیکردوە، وەک ئـاگادار کردنـەوە، کـە گرنـگ ئەوەیە مەرجەکانـی تێـدا جێبەجـێ بکرێـن، نـەک تەنیـا کـردەوە ڕواڵەتییەکانی.

کەواتـە: (**إقامـة الصـلاة**) بەرپاکردنـی نوێـژ یـانی: بەجێهێنانـی بـە شـێوەیەکی وا کـە خـوا فەرمانـی پێکـردوەو پـێ ڕازییـەو، ئـەو ئامانـج و مەبەسـتانەی تێیدا ڕەچاو کـراون، بێنـە دی، دیـارە ئەویـش بـە بـێ هێنانـە دی مـاف و مەرجـە ڕواڵەتیـی و دەروونییەکانـی، مسـۆگەر نابـێ.

ئایا حیکمەتی بەکارهێنانی ئەو جۆرە تەعبیرە چییە؟

بێگومـان تێـرو تەواتریـن حاڵەتـی هـەر شـتێک، حاڵەتـی ڕاوەسـتاویەتی و لـە حاڵەتـی وەسـتان دا، لـە هەمـووی زیاتـر و چاکـتر حەقیقـەت و سـیمای ئـەو شـتە دەردەکـەوێ و دەبینـرێ، بـۆ وێنـە:

جەسـتەی ئینسـان لـە کاتـی ڕاوەسـتان (قیـام)دا، هـەر کام لـە ئەندامەکانـی لـە شـوێنی سروشـتیی خۆیانـدا جێگیـر دەبـن و، هـەر کامێکیـان چاکـتر دەتوانـێ ئـەو ئەرکـەی پێـی سـپێردراوە، ئەنجامـی بـدات و، خۆیـان چۆنـن ئـاوا دەربکـەون و ببینرێـن، وەختێـک مـرۆڤ ڕادەوەسـتێ، سـەری لـە سـەرووی جەسـتەوە دەبـێ، جەسـتە لەسـەر بڕبڕەکانـی پشـت دەوەسـتێ، هەمووشـیان لەسـەر هـەردوو لاقـەکان ڕادەوەسـتن، دەمارەکانـی هەسـتکردن و جووڵانـدن بە ئاسـانیی فەرمـان وەردەگرن و هـەواڵ دەنێرن، چـاوو گـوێ و دەسـت و لاق بـۆ هـەر جێیەکـی بیانـەوێ، بـە ئاسـانیی ڕووی تێدەکـەن، ئینسـان لـە کاتـی ڕاوەسـتاندا لـە تەواوتریـن دیمەنـدا خـۆی دەبینـێ، چونکـە عەقـڵ و هۆشـی کـە مەزنتریـن و بەرزتریـن شـتە لـە مرۆڤـدا، لـە کاتـی ڕاوەسـتاندا لـە سـەرووی لەشـەوە دەبـێ، عەقـڵ کـە زۆر پەیوەندیـی ڕاسـتەوخۆی هەیـە بـە مێشـکەوە، ئنجـا دوای عەقـڵ، دڵ دێ، کـە کانـگای سـۆزو عاتیفەیـە، وێـڕای ئـەوەی کـە ترومپـای

دابەشکردنی خوێنە بەسەر هەموو جەستەدا، ئەویش لە خوار عەقڵەوە قەرار دەگرێ، کەواتە: دەبێ دڵ لە ژێر فەرمانی عەقڵدا بێ و، بە پێی فەرمانی عەقڵ، فڵان شتت بوێ و فڵان شتت نەوێ، ئەو شتە بخۆی و ئەو شتە نەخۆی، بەرەو ئەملایە بچی و بەرەو ئەولایە نەچی، ئنجا دڵ لە سەرووی گەدەوە قەرار دەگری، کە گەدە عەمباری خۆراک و بژیوە، پاشان ورگ و گەدەش لە سەرووی داوێنەوە، کە کانگای ئارەزووی جینسییە، کەواتە: پێویستە ئینسان لە کاتی ڕاوەستاندا، ئەندام و هێزە دەروونییەکانی چۆن ڕیز دەبن، لە هەڵسوکەوتی ژیانیشیدا هەروا بن، عەقڵ و هۆش دەمڕاستی بێ، بە دڵ و دەروون پاڵپشتی بڕیارو نەخشەکانی عەقڵ بکات و، گەدە لە خزمەت مێشک و دڵ و دەروونیدا بێ، نەک بە پێچەوانەوە، هێزی جینسییش کارێک نەکات، پێچەوانەی عەقڵ و بەرژەوەندیی گەدەو جەستەی بێ، ئنجا هەروەک چۆن تێرو تەواویی جەستە لە کاتی ڕاوەستانی دا دەردەکەوێ، واتە: لە حاڵێکدا کە لە باری سروشتیی خوا کردییدا قەرار دەگرێ، نوێژی تێرو تەواوو کامڵیش، ئەو نوێژەیە کە ڕاست ڕابگیرێ و، بەو شێوەو چۆنیەتییە شەرعییە بەڕێوەبرێ، کە خوای کاربەجێ و دادگەر ﷻ فەرمانی پێکردوە.

کەواتە: بەرپاکردنی نوێژ: جێبەجێ کردنی نوێژە، بەو شێوەیە کە خوا فەرموویەتی و، بەو شێوەیە کە پێغەمبەر ﷺ کردوویەتی، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ کە نوێژی کردوە لەبەر چاوی هاوەڵانی (خوا لێیان ڕازی بێ)، بە لای کەمەوە دوو جاران لەسەر مینبەر نوێژی کردوەو، فەرموویەتی: {**صَلُّوا كَما رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي**}، (**أخرجه: البخاري: ٧٨٥، ومسلم: ٦٧٤، عن مالك بن الحُوَيْرِث رضي الله عنه**) واتە: نوێژ بکەن وەک چۆن منتان بینی نوێژم کرد، ئنجا با لەو بارەوە چەند دەقێک لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺ بێنین:

١- ئەم دەقەیان لە هەموویان گشتگیرترە، کە لە کتێبەکانی سوننەتدا بە: (**حَديثُ المُسِيء صَلاتُهُ**)، فەرموودەی ئەو کەسەی نوێژەکەی باش نەکرد، هاتوە:

{عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ الْمَسْجِدَ؛ فَدَخَلَ رَجُلٌ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَرَدَّ النَّبِيُّ ﷺ عَلَيْهِ السَّلاَمَ؛ فَقَالَ: ارْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ، فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ: ارْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ ثلاَثًا فَقَالَ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا أُحْسِنُ غَيْرَهُ، فَعَلِّمْنِي قَالَ: إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلاَةِ فكَبِّرْ، ثُمَّ اقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ رَاكِعًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَعْتَدِلَ قَائِمًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا، ثُمَّ افْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلاَتِكَ كُلِّهَا } (أخرجه البخاري: ٧٥٧ ، ومسلم: ٣٩٧) واتە: ئەبوو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ) دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ ڕۆژێک هاتە مزگەوت، لە مزگەوت بەژوور کەوت، پیاوێکیش هات نوێژی کرد، دوایی هات سەلامی لە پێغەمبەر ﷺ کرد، ئەویش پێی فەرموو: بگەڕێوە نوێژەکەت بکە، چونکە تۆ نوێژت نەکرد، گەڕایەوە نوێژی کرد وەک پێشتر، دووبارە هاتەوەو سەلامی لە پێغەمبەر ﷺ کرد، ئەویش دووبارە فەرمووی: بچۆوە نوێژەکەت بکە، چونکە تۆ نوێژت نەکرد، سێ جاران (وای پێ فەرموو)، کابرا گوتی: سوێند بەو کەسەی تۆی بە هەق ڕەوانە کردوە، لەوە چاکتر کە کردم نایزانم، فێرم بکە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر بۆ نوێژ هەڵسای (**أَللە أكبر**) بکە (واتە: نیەت بێنە)، دوایی ئەوەندەی کە لە قورئان بۆت ئاسانە بیخوێنەوە (مەبەست پێی سوورەتی فاتیحەیە بەڕای زۆربەی زانایان، چونکە هەموو کەس دەتوانێ سوورەتی فاتیحە لەبەر بکات)، دوایی بچۆ ڕکووع هەتاکو ئارام دەگری لە ڕکووع دا، دوایی هەڵسەوە تاکو تەواو هەڵدەستیەوەو ئارام دەگریەوە، دوایی سەجدە بەرە تاکو لە سەجدە بردنەکەتدا ئارام دەگری، دوایی هەڵسەوە تاکو لە دانیشتنەکەی نێوان هەردوو سەجدەکان دا ئارام دەگری، دوایی دووبارە سەجدە ببەوە تاکو ئارام دەگری لە سەجدەکەتدا، دوایی بەو شێوەیە بکە لە هەموو (ڕکاتەکانی) نوێژەکەت دا، لە ڕیوایەتێکی موسلیم دا هاتوە: ئەگەر هەڵسای بۆ نوێژ، دەستنوێژێکی چاک بگرە، دوایی ڕوو بکە قیبلەو (**أَللە أكبر**) بکەو، نوێژ دابەستە.

٢- هەروەها پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**لَيَنْتَهِيَنَّ قَوْمٌ يَرْفَعُونَ أَبْصَارَهُمْ إِلَى ٱلسَّمَاءِ فِي ٱلصَّلَاةِ، أَوْ لَا تَرْجِعَ إِلَيْهِمْ** } (**أخرجه مسلم: ٤٢٨، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةٍ رضي الله عنه**)، واتە: کەسانێک کە چاو بەرز دەکەنەوە بەرەو سەرێ (لە نێو نوێژدا)، یان واز دێنن، یاخود چاویان بۆ لایان ناگەڕێتەوە واتە: خوا سزایان دەدات و کوێریان دەکات، یاخود گوناهی ئەوە کە لە نوێژدا سەر بەرز دەکەنەوە، بە ئەندازەی چاو کوێر بوونە.

٣- پێغەمبەر ﷺ لە وەڵامی کەسێکدا کە دەربارەی ئاوڕدانەوە لە نوێژدا پرسیاری لێکردوە فەرموویەتی: {**هُوَ اخْتِلَاسٌ يَخْتَلِسُهُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ العَبْدِ**} (**أخرجه البخاري: ٧١٨، عن عائشة رَضِيَ اللهُ عنها**)، فەرموویەتی: ئەوە دزییەکە شەیتان لە نوێژی بەندە دەیدزێ (کاتێک کە ئاوڕ دەداتەوە).

هەڵبەتە پێشتریش ئەو ئایەتە موبارەکەمان هێناوە: ﴿قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ۝١ ٱلَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَٰشِعُونَ ۝٢﴾ المؤمنون، هەروەها ئەو ئایەتەشمان هێنا کە دەفەرموێ: ﴿فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ۝٤ ٱلَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ۝٥﴾ الماعون.

٤- هەر لەو بارەوە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**لاَ صَلاَةَ بِحَضْرَةِ الطَّعَامِ، وَلاَ وَهُوَ يُدَافِعُهُ الأَخْبَثَانِ**} (**أخرجه مسلم: ٥٦٠، وأبو داود: ٨٩، عن عائشة رَضِيَ اللهُ عنها**) واتە: نوێژ کردن نیە لە کاتێک دا کە خواردن ئامادەیە، هەروەها کاتێک کە دوو شتە پیسەکان مرۆڤ تەنگاو دەکەن (واتە: میزو پیسایی).

شەشەم: چۆن نوێژ بەرپادەكەی؟

بەڕێـــــزان!

خـوا پشـتیوان بـێ ئێمـە لـە بیسـت وچـوار بڕگـەدا بـاسی چۆنیەتیـی ئەنجامـدانی نوێـژ دەكەیـن، كـە بـەڕای زۆربـەی زانایـان یـازدە (١١)یـان پایـەن و، ئـەوانی دیكـەش یـان فـەڕزن یـان سـوننەتن.

هەڵبەتـە كـە دەڵێیـن: چـۆن نوێـژ بەرپـا دەكـەی؟ یـانی: كاتـی نوێـژ هاتـووەو، دەسـتنوێژت گرتـووەو بـە پۆشـاكێكی پاكـەوە، لـە شـوێنێكی پـاك، بـەرەو ڕووگـە (قیبلـە) وەسـتاوی (چونكـە ئەوانـە هەموویـان مەرجەكانـی نوێـژن)، ئنجـا دەچیـە نێـو یەكەمیـن كاری نوێـژو پایـەی یەكەمـی نوێـژەوە، كـە بریتیـە لـە:

١- نیـــەت هـێنان:

نیـازو مەبەسـت (**نیـة**) بریتیـە لـە بنچینـەی هـەر كارێـك، وەك پێغەمبـەر ﷺ فەرموویەتـی: {**إِنَّمَـا الأَعْـمَالُ بالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِـكُلِّ امرِىءٍ مَـا نَـوَى**} (**أخرجـه البخـاري: ١، ومسـلم: ١٩٠٧عـن عمـر بـن الخطـاب رضي اللـه عنـه**) واتـە: كـردەوەكان بـە پێـی نیـەت و نیـازو مەبەسـتی مرۆڤـن و، بـۆ هـەر مرۆڤێـك لـە كردەوەكـەی بـەس ئـەوە هەیـە كـە نیەتـی لێهێنـاوە، واتـە: بـە پێـی نیەتەكـەی كردەوەكـەی بـۆ حسـابە.

زانایـان هەموویـان لەسـەر ئـەوە یەكدەنگـن، كـە شـوێنی نیـەت بریتیـە لـە دڵ، بۆیـە هـەر بـە كورتیـی دەڵێـم: ئەوانـەی پێیـان وایـە گۆكـردن (**تلفـظ**) و دەربڕینـی بێـژەی نیـەت، پێویسـتە، لـە ڕاسـتییدا نـەك فـەڕز نیـە، بەڵكـو سـوننەتیش نیـەو، زۆربـەی زانایـان بـە داهێنـدراو (**بدعـة**)ی دەزانـن، چونكـە نیـەت كاری دڵـەو لـە دڵـەوە پەیدادەبـێ و هیـچ پەیوەندیـی بـە زارو زمانـەوە نیـە، ئەوەنـدە هەیـە بـۆ نیـەت هێنانـی حـەج، زانایـان لەسـەر ئـەوە یەكدەنگـن كـە دەبـێ مـرۆڤ دەنگـی پـێ بەرزبكاتـەوە، وەك دروشـمێك كـە دەڵـێ: (**لَبَّيْـكَ اللَّهُـمَّ حَجَّـةً**) یـان (**لَبَّيْكَ اللَّهُـمَّ**

عُمْـرَة) یـان (**لَبَیْـكَ اللَّهُـمَّ حجَّـةً وعُمْـرَة)** ئـەوە هەڵاوێـردراوە کـە حـەج و عومـرە، نیەتیـان پـێ دەهێـنرێ لـە کاتـی ئیحـرام بەسـتندا، دەنگیـان پـێ بـەرز دەکرێتـەوە، واتـە: بـە بێـژەش دەگوتـرێ، وێـڕای ئـەوەی کـە لـە دڵـدا هەیـە، بـەڵام بـە تەئکیـد بـۆ هـەر کارێـک لـە دڵـدا نیـەت و نیـازو مەبەسـتەکە ئامـادە نەبـێ، یـانی: ئـەو مرۆڤـە نیەتـی نەهێنـاوە، ئنجـا بـۆ ڕۆژووگرتـن، بـۆ دەسـتنوێژ، بـۆ غوسـڵ، بـۆ نوێـژ و بـۆ هەمـوو شـتێک، بـەڵام گۆکـردن و دەربڕینـی بێـژەی نیـەت هێنـان، نـەک هـەر فـەڕز نیـە، بەڵکـو سـوننەتیش نیـەو پێغەمبـەر ﷺ هەرگیـز لێـی نەگێڕراوەتـەوە بـۆ نوێـژ فەرمووبێتـی: نیەتـم هەیـە نوێـژی نیـوەڕۆ دەکـەم چـوار ڕکات، یـان نوێـژی شـێوان سـێ ڕکات، یـان نیەتـم هەیـە بـەڕۆژوو دەبـم، یـان نیەتـم هەیـە دەسـنوێژ دەگـرم، یـان نیەتـم هەیـە غوسـڵ دەکـەم، لـە ڕاسـتییدا ئـەوە هەمـووی شـەرعزانان و زانایـان ڕەنگـە بـۆ ئیحتیـات کـردن وایانگوتـوە، نـەوەک خەڵـک نەتوانـێ ئـەو شـتە بـە دڵـی خۆیـدا بێنـێ، بـەڵام ئـەوە شـتێکە زیادەیـەو داهێـنراوە.

ناشـڵێین: هـەر کەسـێک بێـژەی نیەتـی گـۆ **(تلفـظ)** کـرد، نیەتەکـەی دروسـت نیـە، مـادام لـە دڵیـدا هەبـێ، ئـەوەی لـە دڵیدایـە، ئـەوە نیەتەکەیەتـی و، ئـەوەی بـە زمـان دەیڵـێ، زیادەیـە، بـەڵام ناڵێیـن ئـەو زیادەیـە نیەتەکـەی لـێ تێکـدەدات، بـەڵام هـەر ئەوەندەیـە شـتێکی زیـادەی کـردوە.

٢- گوتنی (أَللــه أكــبـر):

دوای ئـەوەی بـەو جـۆرەی گوتـرا، نیـازو مەبەسـتی بەرپاکردنـی نوێژەکـەت لـە دڵ و مێشـکتدا ئامـادە دەکـەی، ئنجـا نوێـژ بـە گوتنـی **(أَللـه أكـبر)** دەسـت پێـدەکات، وەک پێغەمبـەر ﷺ فەرموویەتـی: {**مِفْتَـاحُ الصَّـلاَةِ الطُّهُـورُ، وَتَحْرِيمُهَـا التَّكْبِـيرُ، وَتَحْلِيلُهَا التَّسْـلِيمُ**} **(أخرجـه أحمـد: ١٠٠٦، وأبـو داود: ٦١٨، والترمـذي: ٣، وابـن ماجـه: ٢٧٥ عَـنْ عَـلِيّ رضي اللـه عنـه).**

واتـە: کلیلـی نوێـژ پـاک و خاوێنییـە، (پـاک و خاوێنیـی لـە ڕووی جەسـتەوە، لـە ڕووی پۆشـاکەوە، لـە ڕووی شـوێنەوە) و حەڕامکردنـی نوێـژ (بـەو واتایـە کـە دوای

ئـەوەی ئـەو وشـەیە دەڵێـی، هەمـوو شـتێکت لـێ قەدەغـە دەبـێ)، بریتیـە لـە (**أللـه أكـبر**)، { (**أَللـه أكـبر**) پێـی دەگوتـرێ: (**تَحَـرُّم**) واتـە: تـۆ هەمـوو شـتێک لـە خـۆت قەدەغـە دەکـەی} و، بـە سـەلامدانەوە ئەوانـەی لـە نوێـژدا لـە تـۆ قەدەغـە بـوون (وەک قسـە کـردن، خـواردن، خواردنـەوەو، شـتەکانی دیکـە هەموویـان) بـۆ تـۆ حـەڵاڵ دەبن.

٣- بەرزكردنەوەی هەردوو دەست، تاكو ئاستی گوێیەكانت:

دەسـتەکانت بەرزدەکەیـەوەو سـوننەتە پەنجـە گەورەکـەت لـە لای نەرمـەی گوێـت بـێ، ئەمـەش دەگونجـێ لـە کاتـی گوتنـی (**أَللـه أكبر**)کانـدا بـێ، دەشـگونجێ پێـش، یـان دوایـی بـێ، وەک لـە (**صحيـح البخـاري**)دا هاتـوە، واش باشـترە لـە کاتـی دەسـت بەرزکردنەوەکـەدا، پەنجـەکان نـە پێکـەوە نووسـاو بـن، نـە زۆر بڵاویـش بـن، بەڵکـو ئاسـایی بـن.

ئنجـا وەک گوتمـان: ئـەوە کـە دەبـێ دەسـتەکان بـەرز بکرێنـەوە لـە کاتـی نیـەت هێنانـدا، لـە پێـش، یـان لەکاتـی نیـەت هێنانەکـەدا، یـان لـە دوای، گرنـگ ئەوەیـە پێکـەوە بوونێکـی عورفیـی بێـت.

٤- ڕۆنانی دەستی ڕاست لەسەر دەستی چەپ:

ئەویـش دیسـان یەکێکـە لـە کردەوەکانـی نوێـژ، کـە زانایـان لـەو بـارەوە ڕاجیاییـان هەیـە، کـە ئایـا دەسـتەکان لەسـەر سـینگ بـن، یاخـود لـە خـوار سـینگ، یـان لەسـەر نێـوک، یـان لـە خـوار نێـوک؟ بەڵکـو ڕایەکـی ئیمام مالیـک هەیـە، شیعەی دوازدە ئیمامییـش هـەر ڕایان وایـە کـە هـەر دەسـت نەگرتـن سـوننەتە، ئنجـا مـادام مالیـک کـە ئیمامـی ئەهلـی مەدینـە بـووە، ڕایەکـی وای هەبـێ، دیـارە ئـەو ڕایـەش ئەصڵێکـی بـووەو، ڕەنگـە پێغەمبـەر ﷺ هەمـوو حاڵەتەکانـی کردبـن، بـۆ ئـەوەی بـۆ ئۆممەتەکـەی ئاسـان بـێ.

٥- چاوبڕینە شوێنی کڕنووش و ڕاوەستان بە ملکەچییەوە:

وەک خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾﴾البقـرة، بـە ملکەچیی لـە خزمـەت خـوادا بوەسـتن، وا باشـە لـەو کاتـەدا کـە ئینسـان نوێژەکـەی دادەبەسـتێ، تەماشـای شـوێنی کڕنـووش بردنەکـەی بـکات، یاخـود تەماشـای پێـش خـۆی بـکات بـە گشـتیی و بـە ملکەچییـەوە بوەسـتێ.

٦- خوێندنی دوعای (الإستفتاح) :

ئـەو دوعایانـەی کـە هـی دەسـتپێکردنی نوێژیـان پێدەڵێـن، کـە چەنـد دوعایـەک هـەن و وا باشـە مـرۆڤ لەسـەر یەکێکیـان خـۆی کـورت هەڵنەهێنـێ و، هـەر جـارە یەکێکیـان بخوێنـێ، چونکـە مـادام هەموویان لـە پێغەمبـەرەوەن ﷺ دیـارە هەموویان سـوننەتن، بـەڵام کۆکردنـەوەی هەموویـان پێکـەوە سـوننەت نیـە، بەڵکـو دەبـێ هـەر جـارە یەکێکیـان بخوێنـێ، بـۆ وێنـە:

أ- {وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ حَنِيفاً وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ، إِنَّ صَلاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، لا شَرِيكَ لَهُ، وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ، وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ} (أخرجه مسلم: ٧٧١ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رضي الله عنه).

ب- {سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، وَتَبَارَكَ اسْمُكَ، وَتَعَالَى جَدُّكَ، وَلاَ إِلَهَ غَيْرُكَ} (أخرجه أبو داود: ٧٧٦، والترمذي: ٢٤٣، وابن ماجه: ٨٠٦، وابن خزيمة: ٤٧٠، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا).

جـ- {أللهُ أَكْبَرُ كَبِيراً، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ كَثِيراً، وَسُبْحَانَ اللهِ بُكْرَةً وَأَصِيلاً} (أخرجه مسلم: ١٣٨٦، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، رضي الله عنه).

د- {أَللَّهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ، كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، أَللَّهُمَّ نقِّنِي مِنَ الْخَطَايَا كَمَا يُنَقَّى الثَّوْبُ الأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ، أَللَّهُمَّ اغْسِلْ خَطَايَايَ بِالْمَاءِ وَالثَّلْجِ وَالْبَرَدِ} (أخرجه ابن أبي شيبة: ٢٩٢٠ ، وأحمد: ٧١٦٤، والبخاري: ٧١١، ومسلم: ٥٩٨، وأبو داود: ٧٨١، والنسائي: ٦٠، وابن ماجه: ٨٠٥، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه).

٧- گوتنی: (أَعوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجيم) كه به كورتیی (إستعاذة)ی پێدەڵێن:

واتـە: دوای ئـەوەی یەکێـک لـە دوعایەکانـی کردنـەوەی، یـان دەسـت پێکردنـی نوێـژت خوێنـد، ئنجـا (إسـتعاذة) بکـە، چونکـە لـە لای زۆربـەی زانایـان، لـە ڕکاتـی یەکـەم لـە پێـش خوێندنـی فاتیحـەدا، سـوننەتە، دیـارە (إسـتعاذة)ش بـە چەنـد ڕێژگەیـەک لـە پێغەمبـەرەوە ﷺ هاتـوە:

أ/ {أَعوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجيم} واتە: پەنا بە خوا دەگرم لە شەیتانی نەفرین لێکراو.

ب/ {أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، مِنْ هَمْزِهِ وَنَفْخِهِ وَنَفْثِهِ} (أخرجه أبو داود: ٧٧٥، وصححه الألباني).

ج/ {أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجيمِ مِنْ هَمْزِهِ وَنَفْثِهِ وَنَفْخِهِ} (أخرجه ابن أبي شيبة: ٢٣٩٦، وأبو داود: ٧٦٤، وابن ماجه: ٨٠٧).

واتـە: پەنـا بـە خـوا دەگـرم لـە شـەیتانی نەفریـن لێکـراو، لـە خوتخوتـەی و، فـووی خۆبەزلگریـی بەبـەردا کردنـی و، شـیعری خـراپ فێرکردنی.

دیـارە لـەو نوێژانـەدا کـە پەنهانیـی (سرّی)ن، یانـی: فاتیحەیـان بـە دەنگـی نـزم تێـدا دەخوێنـدرێ، ئـەوە (إسـتعاذة)ش بـە هەمـان شـێوە، بـەڵام لـەو نوێژانـەدا کـە ئاشـکرا (جهري)یـن، بـە دەنگـی بـەرز تێیـان دا دەخوێنـدرێ، بـەڵام زۆربـەی زانایـان ڕایـان وایـە کـە (إسـتعاذة) بـە دەنگـی نـزم بخوێنـدرێ، بـەس شـافیعیی ڕای وایـە کـە هـەردووک لا یەکسـانن، بـەڵام بێگومـان ڕای جەمـاوەری زانایـان بەهێزتـرە.

٨- خوێندنی سوورەتی فاتیحە:

لـەو بـارەوە چەنـد فەرمایشـتێکی پێغەمبـەر ﷺ هـەن، کـە بـە بـێ خوێندنـی فاتیحـە، نوێژەکـە بەرناکـەوێ، بـۆ وێنـە:

أ/ {لاَ صَلاَةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ} (أخرجه البخاري: ٧٢٣، ومسلم: ٣٩٤، عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ).

واتە: هەر کەسێک فاتیحە نەخوێنێ، نوێژەکەی بەرناکەوێ.

ب/ {**مَنْ صَلَّى صَلاَةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ فَهْىَ خِدَاجٌ**} (**أخرجه أحمد: ٧٨٢٣، ومسلم: ٣٩٥، وأبو داود: ٨٢١، والترمذي: ٢٩٥٣**).

واتـە: هـەر کەسـێک نوێژێـک بـکات، فاتیحـەی کتێبـی خـوای تێـدا نەخوێنـێ، ئـەوە ناتـەواوە.

زۆربـەی زانایـان ڕایـان وایـە، کـە سـووڕەتی (**الفاتحة**) لەهـەر ڕکاتێـک دا فـەڕزە، یـان پایەیـە.

بـەڵام ئەبـوو حەنیفـە (خـوا لێـی خـۆش بـێ) ڕای وایـە کـە خوێندنـی فاتیحـە بـە مـەرج نەگیـراوەو، هـەر شـوێنێکی دیکـەی قوڕئـان بخوێنـێ، هـەر دروسـتە، بـەڵام ڕای زۆربـەی زانایـان ڕاسـتەو بەڵگـەدارە.

هەندێکیشـیان خوێندنـی فاتیحەیـان تەنیـا لـە دوو، یـان زۆربـەی ڕکاتەکانـدا بـە مـەرج گرتـوە.

بـەڵام کەسـێک نەیتوانـی سـووڕەتی فاتیحـە فێرببـێ، دەبـێ بـە ئەنـدازەی وی لـە سـووڕەتێکی دیکـە بخوێنـێ، ئەگـەر ئەوەشـی هـەر بـۆ نەکـرا، بـا بـە ئەنـدازەی سـووڕەتی فاتیحـە، ئـەم زیکرانـە بخوێنـێ: (**سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ، وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ**).

دیـارە خوێندنـی فاتیحـەش، هەروەهـا خوێندنـی قوڕئانیـش بـە گشـتیی پێویسـتە بـە شـێنەیی بـێ و، لـە کۆتایـی ئایەتـەکان دا بوەسـتێ، مەگـەر کۆتایـی ئایەتێـک کـە دروسـت نەبـێ بوەسـتێ، وەک: ﴿فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ۝٤﴾ الماعـون، نابـێ لـەوێ بوەسـتێ و، دەبـێ یەکسـەر بچیـە سـەر ئایەتـی دواتـر: ﴿فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ۝٤ ٱلَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ۝٥﴾ الماعـون، بـۆ ئـەوەی مانایەکەی هەڵـە دەرنەچێ.

٩- گوتنی ئامین لە كۆتایی سوورەتی فاتیحەدا:

كـە بوخاریـی و ئەبـووداوود وایـان لـە پێغەمبـەرەوە ﷺ هێنـاوە، ئـەو كەسـە كـە نوێـژ دەكات ئیـمام بـێ، یـان مەئمـووم بـێ، پێویسـتە بڵـێ: ئامیـن، دیـارە لـە نوێـژە (**جهر**)یەكانـدا بـە دەنگـی بـەرزو، لـە نوێـژە پەنهانەكانیشـدا بـە دەنگـی پەنهـان.

١٠- هەڵوەستە كردنی ئیمام دوای گوتنی ئامین:

واتـە: دوای ئـەوەی ئیـمام دەڵـێ: ئامیـن، دەبـێ هەڵوەستەیەك بكات و بوەسـتێ، تاكـو هـەم بـۆ خـۆی پشـوویەك بـدات، هـەم مەئموومەكانیـش بتوانـن سـوورەتی فاتیحـە بخوێنـن، لـەو بـارەوەش ئـەم دەقـە دێنیـن:

{عَـنْ هِشَـامِ بْـنِ عُـرْوَةَ عَـنْ أَبِيـهِ أَنَّـهُ قَـالَ: يَـا بَنِـيَّ اقْـرَءُوا فِي سَـكْتَةِ الإِمَـامِ، فَإِنَّـهُ لاَ تَتِـمُّ صَلاَةٌ إِلاَّ بِفَاتِحَـةِ الْكِتَـابِ} (أخرجـه النسـائي في الكبرى: ٣٠٧٤).

واتـە: هیشـامی كـوڕی عـوڕوە لـە باوكـی دەگێڕێتـەوە (كـە ئامۆژگاریـی كوڕەكانـی دەكـرد)، گوتوویەتـی: ڕۆڵەكانـم! كاتێـك ئیـمام دەوەسـتێ (لـە دوای سـوورەتی فاتیحـە)، ئێـوە (سـوورەتی فاتیحـە) بخوێنـن، چونكـە هـەر كەسـێك سـوورەتی فاتیحـە نەخوێنـێ، نوێژەكـەی بەرناكـەوێ.

ئنجـا ئایـا مەرجـە مەئمـووم سـوورەتی فاتیحـە بخوێنـێ، یـان نـا؟ ئایا خوێندنـی ئیمام وەبـری خوێندنـی مەئمومـەكان دەكـەوێ، یـان نـا؟ لەو بـارەوە ڕاجیاییـەك هەیە:

ئەبوو حەنیفە پێی وایە خوێندنی ئیمام، وەبری وانیش دەكەوێ.

بـەڵام زۆربـەی زانایـان دەڵێـن: نەخێـر، بەڵكـو مەرجـە هەركەسـێك سـوورەتی فاتیحـە لـە هەمـوو ڕكاتەكانـدا بخوێنـێ و، لـە ڕاسـتییدا قسـەی زۆربـەی زانایانیـش ڕاسـتە، دوای ئـەوەی ئـەو هەمـوو فەرمایشـتەی پێغەمبەرمـان ﷺ هێنـان، كـە هـەر كەسـێك سـوورەتی فاتیحـە نەخوێنـێ (واتـە: لـە هەمـوو ڕكاتەكانـدا) نوێژەكـەی بەرناكـەوێ، بـەڵام ڕای ژمارەیەكـی زۆریـش لـە زانایـان وەك هـی (**أبـو حنیفة**)یـە[1].

---

(١) بڕوانـە: مجمـوع الفتـاوى لابـن تيميـة، ج٢٣ ، ص٢٧٠ ، هەروەهـا بڕوانـە: (فقـه السـنة الميسّر)،

١١- قورئان خوێندنی پاش فاتیحە:

لـە دوای سـوورەتی فاتیحـەش سـوننەتە قورئـان بخوێـنرێ، ئنجـا لـە نوێـژی بەیانیـی دا بـە زۆریـی وابـووە کـە پێغەمبـەر ﷺ قورئانـی زیاتـری خوێنـدوە، بـۆ وێنـە: جـاری وا هەبـووە سـوورەتی (**الواقعـة**)ی خوێنـدوەو، جـاری وا هەبـووە سـوورەتی (ق)ی خوێنـدوە، جاریـش هەبـووە بـە ئەنـدازەی شەسـت ئایەتـی لـە ڕکاتێـک یـان لـە هـەردوو ڕکاتەکانـدا خوێنـدوە، جاریـش هەبـووە کـە سـوورەتێکی کورتـی خوێنـدوە، وەک سـوورەتی (**الزلـزال**)، هەروەهـا لـە بەیانیانـی ڕۆژی جومعـە لـە ڕکاتـی یەکەمـدا، سـوورەتی (**السـجدة**)ی خوێنـدوەو، لـە ڕکاتـی دووەمـدا: ﴿ هَلْ أَتَىٰ عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ ﴿١﴾ ﴾ی سـوورەتی (**الإنسـان**)ی خوێنـدوە.

هەروەهـا لـە نوێـژی نیـوەڕۆدا پێغەمبـەر ﷺ لـە دوو ڕکاتـی یەکەمدا لە پـاش فاتیحە، دوو سـوورەتی دەخوێنـدن، لـە ڕکاتـی یەکەمدا زیاتـری دەخوێند لە هـی دووەم.

هەروەهـا پێغەمبـەر ﷺ دیسـان لـە دوو ڕکاتـی یەکەمـی ئێـوارە (عـصر)دا پـاش فاتیحـە، دوو سـوورەتی خوێنـدوون، یەکەمیشـی درێژتـر کردۆتـەوە لـە هـی دووەم[1].

هەروەهـا سـوورەتە کورتەکانـی لـە نوێـژی شـێواندا دەخوێنـدن، بـەڵام جـاری وا هەبـووە سـوورەتی (**محمـد**)ی لـە نوێـژی شـێواندا خوێنـدوە، هەندێکجاریـش سـوورەتی (**الأعـراف**)ی لـە دوو ڕکاتـی یەکەمـی نوێـژی شـێواندا دەخوێنـد[2]، جـاری واش هەبـووە سـوورەتی (**الأنفـال**)ی لـە هـەردوو ڕکاتەکانـی شـێوان دا خوێنـدوە، وەک (**الطـبراني**) هێناویەتـی.

بـە نسـبەت نوێـژی خەوتنانـەوە، پێغەمبـەر ﷺ لـە دوو ڕکاتـی یەکەمیـدا سـوورەتە نێوەنجییـە کورتەکانـی دەخوێنـدن، جـاری واش هەبـووە: ﴿ وَٱلشَّمْسِ وَضُحَىٰهَا

ج١ ، ص١٤٣ ، د.عبدالله بن محمد المطلق.

(١) بوخاریی و موسلیم هێناویانە.

(٢) بوخاریی و موسلیم هێناویانە.

﴿ ١ ﴾الشمس، جاری واش هەبووە سوورەتی (الإنشقاق)ی خوێندوە: ﴿إِذَا ٱلسَّمَآءُ ٱنشَقَّتۡ ۝١﴾و سەجدەشی بردوە.

١٢- ڕکووع بردن:

پاش خوێندنی ئایەتەکان دوای سوورەتی فاتیحە، ئنجا هەڵوەستەیەک دەکرێ، دوایی (أَللە أكبر) دەکرێ و ڕکووع دەبردرێ، ڕکووعیش ئەوەیە کە ئینسان ئانیشکەکانی ڕاست بکات و پەنجەکانی بەرەو قیبلەو، پشتی ڕاست بکات بە شێوەیەک کە پشتەملی لەگەڵ پشتی دا یەک ئاست بێ و تەخت بێ، ئنجا لە کاتی ڕکووع بردنیشدا، مرۆڤ دەبێ لە ڕکووعدا ئارام بگرێ و، لە ڕکووعیشدا چەند دوعایەک هەن وەک:

أ- {**سُبْحانَ رَبِّيَ العَظِيم**}، **ب-** یان {**سُبْحانَ رَبِّيَ العَظِيم وَبِحَمْدِهِ**}، **جـ-** یان {**سُبُّحٌ قُدُّوس رَبُّ المَلائِكَة والرُّوح**}، **د-** هەروەها: {**أَللهُمَّ لَكَ رَكَعْتُ، وَبِكَ آمَنْتُ وَلَكَ أَسْلَمتُ، وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْت، أَنْتَ رَبِّي، خَشَعَ سَمْعي وَبَصَري وَدَمي وَلَحْمي وَعَظْمي وَمُخِّي وَعَصَبي للهِ رَبِّ العالَمين**}، هەروەها کۆمەڵێک دوعای دیکەش هەن.

١٣- هەڵسانەوە لە ڕکووع کە ڕێکبوونەوە (إعتِدال)ی پێدەڵێن:

لە کاتی هەڵسانەوەدا دەگوترێ: {**سَمِعَ اللهُ لِمَن حَمِدَه**}، ئنجا دوای پشت ڕاستکردنەوە، دەگوترێ: {**رَبَّنا ولَكَ الحَمْد**}، یان { **رَبَّنا لَكَ الحَمْد**}، جاری وا هەبووە ئەوەشی خراوەتە سەر: {**مِلْءَ السَّمَوَاتِ وَمِلْءَ الأَرْضِ وَمِلْءَ ما بَيْنَهُما وَمِلْءَ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ**} (**أخرجه مسلم: ١٠٩٦**)، دیارە لە هەڵسانەوە لە ڕکووعیش دا، مرۆڤ پێویستە ئارام بگرێ.

١٤- کڕنووش بردن (السجود):

ئنجا (**أَللە أكبر**) دەکرێ و مرۆڤ دەچێتە سەجدە، چۆنیەتیی کڕنووش بردنیش ئەوەیە: کە لە دوای گوتنی: (**أَللە أكبر**) هەردوو دەستەکانت لە تەنیشتەکانت

دوور بخەوە، ئنجا سەجدە ببە، دەگونجێ سەرەتا هەردوو ئەژنۆت و هەردوو لەپە دەستت بخەیە سەر زەوی، کە ئەوە ڕای زۆربەو جەماوەری زانایانە، یاخود هەردوو دەستت، پاشان دوو ئەژنۆیەکانت لەسەر زەوی دابنێی، ئەوەش ڕای هەندێکیانە، پێویستە لە کاتی سەجدە بردندا، حەوت ئەندامی مرۆڤ لەسەر زەوی بن: نێوچەوانی، هەردوو لەپە دەستی، هەردوو ئەژنۆی، هەردوو سینگی پێی، لەکاتی سەجدە بردنیشدا کۆمەڵێک زیکر دەخوێنرێن، بۆ وێنە: أ- {**سُبْحانَ رَبِّيَ الأَعْلى**}، ب- یاخود:{**سُبْحانَ رَبِّيَ الأَعْلى وَبِحَمْدِهِ**}، جـ- {**سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِر لِي**}، هەروەها کۆمەڵێک زیکری دیکە هەن، کەوا باشە مرۆڤ هەرجارە یەکێکیان بخوێنێ، نەک تەنیا لەسەر یەکێکیان بەردەوام بێ.

١٥- هەڵسانەوە لە کڕنووشی یەکەم و دانیشتنی نێوان کڕنووشی یەکەم و دووەم:

ئەمیش کە پێی دەگوترێ: (**جَلْسَةُ الإسْتِرَاحَة**) واتە: دانیشتنی پشوودان، پێویستە مرۆڤ ئارامی تێدا بگرێ، لەو کاتەشدا چەند زیکرێک دیارییکراون، یەکێک لەوانە: {**رَبِّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَارْفَعْنِي وَارْزُقْنِي وَاهْدِنِي**} (**أخرجه أحمد: ٢٨٩٧، وأبو داود: ١٥١٦، وابن ماجه: ٣٨١٤، وغيرهما، واللفظ لأحمد**).

١٦- کڕنووش بردنی دووەم:

دوایی (**أَللە أكبر**) دەکرێ و، سەجدەی دووەم دەبردرێ، وەک سەجدەی یەکەم.

١٧- هەڵسانەوە دوای کڕنووشی دووەم:

لە دوای هەڵسانەوە لە کڕنووشی دووەم، بەشێک لە زانایان پێیان وایە دانیشتنێک هەیە پێی دەگوترێ: پشوودان (**جَلْسَةُ الإسْتِرَاحَة**)، بەڵام هەندێک لە زانایانی دیکە کە من ڕای ئەوەی دووەمم پێ پەسەندە، ئەوەیە کە ئەوە بۆ کەسێکە، نەتوانێ یەکسەر هەڵسێتەوە، بەڵام کەسێکیش دابنیشێت، ئاساییەو بواری تێدا هەیە.

١٨- ڕكاتی دووەم:

ڕكاتی دووەمیش هەروەک ڕكاتی یەكەم دەخوێنرێ، ئەوەندە هەیە دوعای (**الإستفتاح**) ناخوێنرێ، بەڵكو بە ڕای زۆربەی زانایان، وا باشە: (**أَعوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجيم**)یش نەخوێنرێ لە پێش فاتیحەوە.

١٩- تەحییاتی یەكەم:

زۆربەی زانایان تەحییاتی یەكەم بە سوننەت دادەنێن، ئەگەر نوێژەكە دوو تەحییاتی بێ، واتە: سێ یان چوار ڕكاتیی بێ، بەڵام ئەگەر هەر یەک تەحییات بێ وەک نوێژی بەیانیی، ئەوە تەحییات فەڕزە، هەڵبەتە لەسەر تەحییات و وتەكانی كە تێیدا دەگوترێن، ماناو مەبەستەكانیان، قسە زۆرن.

٢٠- هەڵسانەوە بۆ ڕكاتی سێیەم و چوارەم:

دوای ئەوەی كە بەو شێوەیەی باسكرا، ڕكاتی یەكەم و دووەم دەكرێن، ئنجا بۆ ڕكاتی سێیەم و، دوای سێیەمیش بۆ چوارەم، ئەگەر چوار ڕكاتیی بێ، هەڵدەستینەوە.

٢١- تەحییاتی كۆتایی:

ئەمیش هەروەک تەحییاتی یەكەمە، لەگەڵ چەند جیاوازییەک وەک:

أ- لە تەحییاتی یەكەمدا سوننەتە مرۆڤ بە (**افتِراش**) دابنیشێ واتە: لەسەر پێی چەپی دابنیشێ و، سینگی پێی ڕاستی لە زەوی بچەقێنێ، بەڵام لە تەحییاتی دووەمدا، جگە لە ئەبوو حەنیفە، زۆربەی زانایان ڕایان وایە كە بە شێوەی (**تَوَرُّك**) دابنیشێ، ئەویش ئەوەیە كە پێی چەپی لە لای ڕاستیەوە تێپەڕێنێ و، ئەوی دیكەیان بچەقێنێ و لەسەر سمتی چەپی دابنیشێ.

ب- هەروەها جەماوەری زانایان ڕایان وایە، كە صەڵەواتدان لەسەر پێغەمبەر ﷺ لە تەحییاتی یەكەمدا سوننەت نیە، بەڵام شافیعییەكان پێیان وایە تەنیا گوتنی: (**أَللَّهُمَّ صَلِّ**

عَلَى مُحَمَّد) سوننەتە، هەندێکیشیان دەڵێن: صەڵاوەتەکە بە تەواویی سوننەتە، بەڵام ڕای ئەوانی دیکە بەهێزترە.

جـ- جیاوازییەکی دیکەیان ئەوەیە، کە تێکڕای زانایان ڕایان وایە، سوننەتە چەند دوعایەک بخوێنرێن لە تەحییاتی کۆتایی دا، پاشان سەلام بدرێتەوە، بەڵام لە تەحییاتی یەکەمدا، دوعا کردن سوننەت نیە.

٢٢- خوێندنی دوعای قونووت لە نوێژی بەیانیی دا:

لەو بارەوە زانایان چەند ڕایەکیان هەن:

أ- هەندێکیان دەڵێن: دروست نیە دوعای (قنوت) بخوێندرێ، هەرچەندە کاتی خۆی پێغەمبەر ﷺ خوێندوویەتی، بەڵام دوایی وازی لێهێناوە، کەواتە: نەسخ کراوەتەوە، ئەمە ڕای ئەبوو حەنیفەو ژمارەیەکی دیکەیە لە زانایانی عێڕاق.

ب- ڕای دووەم ئەوەیە دەڵێن: سوننەتە لە نوێژی بەیانییان دا بخوێنرێ، لە کاتی ئاساییداو لە کاتی نائاسایی دا وەک جەنگ، یان هەر بەڵاو گرفتارییەکی دیکە، دروستە کە لە هەر پێنج نوێژە فەڕزەکاندا بخوێندرێ.

ج- ڕای سێیەم دەڵێن: تەنیا لە کاتی ڕوودانی بەڵاو گرفتاریی گشتییدا، سوننەتە (قنوت) بخوێنرێ، ئەویش لە کۆتایی هەر پێنج نوێژە فەڕزەکاندا

هەڵبەتە واپێدەچێ ئەو ڕایە کە دەڵێ: (قنوت) تەنیا لە نوێژی بەیانیدا هەیە، ئەوەیان لە ڕایەکانی دیکە بەهێزتر بێ، هەرچەندە (**ابن القيّم**) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ کە لێی گێڕدراوەتەوە: {**مَا زَالَ يَقْنُتُ فِي الفَجْرِ**} بەس ئەوە بووە کە پێغەمبەر ﷺ لە نوێژی بەیانییدا زۆر لە خزمەت خوادا ماوەتەوەو قورئانی زۆری خوێندوە، مەبەستەکە ئەوەیە، نەک مەبەست پێی خوێندنی دوعای (قنوت) بێ.

ڕایەکەی (**ابن القيّم**)یش لێرەدا زۆر بەدڵەوە دەنووسێ.

٢٣- سەلامدانەوە:

دوایی کە هەموو کردەوەکانی نوێژ تەواو دەبن، ئنجا ئینسان سەلام لە لای ڕاستی و ئنجا لە لای چەپی دەداتەوەو، ئەو دەقەش لەوبارە هاتوە:

{عَنْ عَبْدِ اللهِ رضي الله عنه، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يُسَلِّمُ عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ يَسَارِهِ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ، السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ، حَتَّى يُرَى بَيَاضُ خَدِّهِ}(أخرجه: ٣٦٩٩، تعليق شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح على شرط مسلم).

عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ دوایی سڵاوی لە لای ڕاستی دەدایەو، سڵاوی لەلای چەپی دەدایەوە، هەتاکو سپیایی ڕوومەتی (کە سڵاوی ڕاستی دەدایەوە، لە لای چەپیەوە ڕوومەتی ڕاستی دیار دەبوو و، کە سڵاوی لای چەپی دەدایەوە، ڕوومەتی چەپی لە لای ڕاستە دیار دەبوو، واتە: تەواو ملی دەسووڕاند).

٢٤- زیکرەکانی دوای نوێژە فەڕزەکان:

چەند زیکرێک هاتوون، وپەسندە دوای ئەوەی مرۆڤ لە نوێژە فەڕزەکان تەواو دەبێ، چەند زیکرێک بخوێنێ، بەڵام زیکرەکان زیاتر بە دەنگی کپ و لەبەرخۆیەوە، نەک بە کۆڕس و بە دەنگی بەرز، هەرچەندە هەندێک لە زانایانیش بۆ فێرکردنی مسوڵمانان بە دروستیان داناوە، بەڵام دوای ئەوەی فێر بوون، ئەصڵ ئەوەیە زیکرەکان و ویردەکان لەبەرخۆیەوە بیانخوێنێ و، بە دەنگی کپ هەر کەسە بۆ خۆی بە تەنیا، بۆ وێنە:

أ/ سێ جار (**أستغفر الله**) کردن، پێغەمبەر ﷺ عادەتی وابووە دوای ئەوەی سەلامی داوەتەوە، سێ جاران دەیفەرموو: (**أستغفر الله**)[1].

ب/ {أَللَّهمَّ أَنتَ السَّلَام، وَمِنْكَ السَّلَامُ، تَبارَكتَ يا ذَالجَلَالِ وَالإِكْرام} رواه مسلم: ٥٩١..

---

(١) رواه مسلم: ٥٩١.

ج/ {أَللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ، وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ} **رواه أحمد وأبو داود والنسائي وابن خزيمة وابن حبان واالحاكم.**

د/ **{لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ المُلْكُ وَلَهُ الحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ، لاَ إِلهَ إِلاَّ اللهُ، وَلاَ نَعْبُدُ إِلاَّ إِيَّاهُ، لَهُ النِّعْمَةُ وَلَهُ الفَضْلُ وَلَهُ الثَّنَاءُ الحَسَنُ، لاَ إِلهَ إِلاَّ اللهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الكَافِرُونَ} (أخرجه مسلم: ٥٩٤).**

هـ/ **{لاَ إِلهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ المُلْكُ وَلَهُ الحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، أَللَّهُمَّ لاَ مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلاَ مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ، وَلاَ يَنْفَعُ ذَا الجَدِّ مِنْكَ الجَدُّ} (أخرجه: البخاري: ٨٤٤ ، ومسلم: ٥٩٣).**

و/ گوتنی: سی و سێ **(سبحان الله)**و سی و سێ **(الحمد الله)** و سی و سێ **(أَلله أكبر)**، جاری سەدەمین: **{لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} (أخرجه أحمد: ٨٨٢٠، ومسلم: ٥٩٧، وابن حبان: ٢٠١٦)**[1]، دەگونجێ زیکری دیکەش بخوێنرێن، بەڵام بە نسبەت دوعاوە لە دوای نوێژە فەرزەکانەوە، ئایا سوننەتە، یان نا؟ لە ڕاستییدا دوعا کردن بەو واتایە کە دەست بەرزبکرێتەوەو بە کۆڕس دوعا بکرێ، یان بە تەنیا دوعا بکرێ، ناڵێین: دروست نیە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ نەیکردوە بە عادەت کە لەو حاڵەتەدا بەو شێوەیە دوعا بکات و بیکاتە عادەتێک، بەڵام ئەگەر جار جار مرۆڤیش لە دوای نوێژی فەرز دوعا بکات ئاساییە.

کەواتە: پایەو فەرزەکانی نوێژ، دەتوانین بڵێین: ئەم یازدەیەن بە دوای یەکدا:

یەک: نیەت هێنان.

دوو: گوتنی **(أَلله أكبر)**.

---

(١) {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ: «مَنْ سَبَّحَ اللَّهَ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَحَمِدَ اللَّهَ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ وَكَبَّرَ اللهَ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ فَتِلْكَ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ، وَقَالَ تَمَامَ الْمِائَةِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، غُفِرَتْ خَطَايَاهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ}.

سێ: نوێژ دابەستن.

چوار: بە پێوە ڕاوەستان لە نوێژی فەڕزدا بۆ خوێندنی فاتیحە.

پێنج: خوێندنی سووڕەتی فاتیحە لە هەر ڕکاتێکدا.

شەش: ڕکووع بردن و ئارام تێداگرتنی.

حەوت: هەڵسانەوەی دوای ڕکووع و ڕاستبوونەوەو ئارام گرتن.

هەشت: دووجار کڕنووش بردن و ئارام تێدا گرتنی.

نۆ: دانیشتن لە نێوان دوو کڕنووشەکانداو ئارام تێدا گرتنیان.

دە: دانیشتن بۆ خوێندنی تەحییاتی کۆتایی.

یازدە: سەلام دانەوەی یەکەم.

ڕیزکردنی پایەو فەڕزەکان بەو جۆرەن کە باسکران، ئەوەش کە دەمێنێتەوە، سوننەتەکانی نوێژن.

حەوتەم: بەرهەمەکانی نوێژ بەرپا کردن

دەگونجێ زۆر شت لە بارەی بەرهەمەکانی نوێژ بەرپاکردنەوە بڵێین، کە من لە سێزدە خاڵدا کورتم کردوونەوە:

١- یەکەم بەرهەمی نوێژ، بریتیە لە پەیمان نوێکردنەوە:

کاتێک بابای نوێژکەر لە هەموو ڕکاتێکی نوێژەکەیدا، ڕوو لە خوای پەروەردگارو بەخشندەی دەکات و پێی دەفەرموێ: ﴿إِيَّاكَ نَعۡبُدُ وَإِيَّاكَ نَسۡتَعِينُ ۝٥﴾الفاتحة، بەس تۆ دەپەرستین و یارمەتی تەنیا لە تۆ دەخوازین، هەروەها کاتێک ڕوو بە پەروەردگاری دەفەرموێ: ﴿ ٱهۡدِنَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلۡمُسۡتَقِيمَ ۝٦﴾الفاتحة، بمانخە سەر ڕێی ڕاست، مانای وایە پەیمان لەگەڵ خوادا تازە دەکاتەوە، کەواتە یەکەمین بەرهەمی نوێژ، بریتیە لە پەیمان تازە کردنەوە لەگەڵ خوادا.

٢- دڵ و دەروون ڕوون بوونەوەو گەشبوونەوە:

خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿أَلَا بِذِكْرِ ٱللَّهِ تَطْمَئِنُّ ٱلْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾﴾الرعـد، واتـە: ئـاگادار بـن! بـە یـادی خـوا دڵان ئـارام دەگـرن، ئۆخژنیـان بـۆ دێ، لـە ڕاسـتییدا ئامانجـی سـەرەکیی نوێژیـش، بریتیـە لـە یـادی خـوا، وەک لـە سـووڕەتی (طـه)دا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكْرِىٓ ﴿١٤﴾﴾طـه، واتـە: نوێـژ بەرپـا بکـە بـۆ یـادی مـن، بۆیـە نوێژێـک کـە ئینسـان نەزانـێ چـی تێـدا دەڵـێ، لـە خزمـەت کێـدا وەسـتاوەو، یـادی خـوای تێـدا نـەکات، کەلەشـێکی بـێ ڕووحـە.

٣- ئیرادەو عەزم هەڵبڕانەوەو تیژبوونەوە:

بێگومـان کەسـێک خـۆی بـە بەنـدەو فەرمانبـەری خـوا بزانـێ و، تەنیـا خـوا بـە پەرسـتراوو گـەورەو سـەروەری ڕەهـاو، پشـتیوانی خـۆی دابنـێ، هەمیشـەو دایـم، بـە بڕشـت و چوسـت و چـالاک دەبـێ، ئەگـەر جـار جـار لـە ژێـر کاریگەریـی تیـن وتەوژمـی ئێـش و ئـازارو دەردەسـەرییدا، تیغـی ئیـرادەی کـول و، عەزمی شـل ببێ، بە هـۆی نوێـژ کردنـەوە، وەک تیغـی تـازە دەمەزەدکـراو، تیـژ دەبێتـەوەو هەڵدەبڕێتەوە، هـەر بۆیـەش پێغەمبـەر ﷺ کاتێـک تـووشی سـەغڵەتیی و ناڕەحەتییـەک بووبووایـە، بە هـۆی گرفتاریـی و ئێـش و ژان و موعاناتەکانـی ڕێـی دینداریيـەوە، پەنـای دەبـردە بەر نوێـژو تاعـەت: {عَـن حُذَيْفَـةَ رَضِيَ اللـهُ عَنْـهُ، قَـالَ: كَانَ النَّبِـيُّ ﷺ إِذَا حَزَبَـهُ أَمْرٌ صَلَّى} (**أخرجـه أبـو داود: ١٣٢١**)، واتـە: حوزەيفـە خـوا لێـی ڕازی بـێ، دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ کاتێـک کـە کارێـک سـەغڵەت و ناڕەحەتـی دەکـرد، نوێـژی دەکـرد.

٤- بیرو زەین کۆبوونەوە:

زانایـان و شـارەزایانی دەروونناسـیی نـوێ دەڵێـن: هەبوونـی توانـا لەسـەر بیـر چەسـپاندن (**ترکیـز الذهـن**) بنەڕەتییتریـن هـۆی سـەرکەوتن و، بـەرەو پێشـچوونی ئینسـانە لـە ژیانیـدا، دەڵێـن: گەورەتریـن هـۆی هەڵکەوتنـی بلیمەتـەکان، توانـا هەبوونیانـە لەسـەر بیرکردنـەوەو چەسـپاندنی زەیـن، لەسـەر ئـەو مەبەسـتەی

دەیانەوێ، دیارە تاقە هۆیەکیش کە دەبێتە هۆی زەین کۆبوونەوەی ئینسان، ئەوەیە کە مەیل و ئارەزووو خۆشەویستیی و، بایەخ پێدانی لە دڵدا هەبێ بەرانبەر بە ئامانج و مەبەستێکی دیاریکراو، ئەوە باشترین هۆکارە بۆ کۆکردنەوەی زەین، بێگومان بابای نوێژکەریش بە هۆی نوێژو خوا پەرستییەکەیەوە، هەموو ئەو پێداویستییانەی بۆ دابینکراون، بە تایبەت کەسانێک کە نوێژەکانیان بەو جۆرو چۆنیەتییە کە شەرع دیارییکردوە، ئەنجام دەدەن.

٥- لە تاوان پاکبوونەوە:

لە ئەنجامی نوێژکردندا مرۆڤ لە چڵک و چەپەری گوناە، پاکدەبێتەوە، وەک لەو فەرموودەیەدا هاتوە: {**عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ نَهَرًا بِبَابِ أَحَدِكُمْ يَغْتَسِلُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسًا، مَا تَقُولُ ذلِكَ يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ؟ قالُوا: لاَ يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ شَيْئًا، قَالَ: فَذلِكَ مِثْلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ يَمْحُو اللهُ بِهِ الْخَطَايَا**} **أخرجه أحمد: ٨٩١١، والبخاري: ٥٠٥، ومسلم: ٦٦٧**. واتە: کە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ئایا ئەگەر ڕووبارێک بەبەر دەرگای یەکێکتاندا بێ، شەوو ڕۆژی پێنج جاران، خۆی لێ بشوات، چڵکی پێوە دەمێنێ؟ گوتیان: نەخێر چڵکی پێوە نامێنێ، فەرمووی: ئەوەش وەک پێنج نوێژە فەڕزەکانە، کە خوای پەروەردگار گوناهەکانیان پێ لە مرۆڤ دەسڕێتەوە.

٦- لە کۆڵ بەدکاریی بوونەوە:

بە هۆی نوێژەوە مرۆڤ لە خراپەو گوناە دوور دەبێ، وەک خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ۖ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ ﴿٤٥﴾ ﴾العنكبوت، وەک پێشتریش مانامان کرد، نوێژ خاوەنەکەی قەدەغە دەکات لە هەر قسەو ڕەفتارێکی ناقۆڵاو، ناپەسندو خراپ، یانی: نوێژ مرۆڤ لە خراپەکاریی پاک دەکاتەوەو، خراپەکاریی لە کۆڵ مرۆڤ دەکاتەوە.

٧- گرەو لە شەیتان بردنەوە:

ئیبلیس یەكێك لەو دروستكراوانەی خوا بوو كە خوا زۆر ڕێزی لێنابوو، لە ئەنجامی ئەوەدا كە بێ فەرمانیی كردو، فەرمانی خوای جێبەجێ نەكرد، خوا نەفرینی لێكرد، بۆیە لە فەرمووودەدا هاتووە: {**عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا قَرَأَ ابْنُ آدَمَ السَّجْدَةَ، اعْتَزَلَ الشَّيْطَانُ يَبْكِي، يَقُولُ: يَا وَيْلَهُ أُمِرَ بِالسُّجُودِ فَسَجَدَ فَلَهُ الْجَنَّةُ، وَأُمِرْتُ بِالسُّجُودِ فَعَصَيْتُ فَلِي النَّارُ} أخرجه أحمد: ٩٧١١، ومسلم: ٨١، وابن ماجه: ١٠٥٢**. واتە: كە هەر كاتێك مرۆڤ سەجدە بۆ خوا دەبات، شەیتان دوور دەكەوێتەوەو دەگری، دەڵێ: لەسەر ئەو ملكەچیی و سەجدەیە من ئەوەم بە خۆم كرد، كە من ئامادە نەبووم سەجدە بۆ خوا بەرم و مل بۆ خوا كەچ بكەم، كەواتە مرۆڤ ئەگەر نوێژكەری چاك بێ، لە ڕاستییدا گرەوی لە شەیتان بردۆتەوە.

٨- وەرزش و ساغبوونەوە:

زاناو شارەزاو پسپۆڕانی بوارە جیاجیاكانی پزیشكیی و جەستە ناسیی دەڵێن: وەرزش و جووڵان، شتێكی زۆر گرنگ و پێویستە بۆ جەستەی ئینسان، هەر جەستەیەك بۆ ماوەیەكی زۆر نەجووڵێ و، كارو چالاكیی نەبێ، هێدی هێدی ماسوولكەكانی دەپووكێنەوەو، دەمارەكانی خاو دەبنەوەو، سەرجەم ئەندامەكانی بەرەو لاوازیی و بێ تینیی دەچن، باشترین جۆری وەرزشیش ئەوەیە كە سەرجەم جومگەكانی مرۆڤ و، هەموو ماسوولكەكانی و، دەمارەكانی جەستەی تێدا بجووڵێن، ئاشكراشە نوێژ، تێكڕا هیچ ماسوولكەیەك، هیچ جومگەیەك، هیچ ئەندامێك لە جەستەدا نامێنێ - بە تایبەت ئەگەر مرۆڤ نوێژەكەی بە پێی سوننەت بكات، بە پێی ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ- كە نەجووڵێ.

٩- ڕازانەوەو پاكبوونەوە:

خوای پەروەردگار كە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾﴾ البقرة، بە دڵنیایی خوا زۆر گەڕاوان و زۆر خۆ پاككەرەوانی خۆش دەوێن،

بـە تەئكیـد بـە هـۆی نوێـژەوە مـرۆڤ دەگەڕێتـەوە بـۆ لای خـواو پاكدەبێتـەوە، چاكدەبـێ و دەڕازێتـەوە بـە بەندایەتیی بـۆ خـواو، بـە هەمـوو ئـەو ڕەوشـت و بەهـا بەرزانـەی كـە لـە بەندایەتیـی بـۆ خـواوە نەبـێ، پەیـدا نابـن.

١٠- پێكەوە جۆشدران و ساغبوونەوە:

زۆربـەی زانایـان دەڵێـن: ئەنجامدانـی بـە كۆمەڵـی پێنـج نوێـژە فـەڕزەكان، فـەڕزی كیفایەیـە، بەڵكـو هەیانبـووە گوتوویەتـی: فـەڕزی عەینـە، ئەوانـی دیكـەش گوتوویانـە: سـوننەتێكی زۆر گرنگـەو، نوێـژی بـە كۆمـەڵ وەك لـە فەرمایشـتی پێغەمبـەر دا هاتـووە بیسـت و پێنـج، یـان بـە بیسـت و حـەوت پلـەی هـەن، كـە بـە تەئكیـد پێكـەوە ئەنجامدانـی نوێـژە فـەڕزەكان، ڕۆژی پێنـج جـاران لەسـەر ئاسـتی گـەڕەك و لادێ، دەبێتـە هـۆی ئـەوە كـە مسـوڵمانان ئاگایـان لـە یەكـدی بـێ و، پێكـەوە جۆشـدراوو سـاغ و تۆكمـە بـن.

١١- برایەتیی ویەكسانیی درەوشانەوە:

ئەگـەر خەڵـك بـە دروشـم و شـیعار باسـی برایەتیـی و، باسـی یەكسـانیی دەكات، لـە نوێـژو خـوا پەرسـتیی دا، بـە تایبـەت لـە نوێـژدا، هەڵبەتـە حەجیـش هـەر وایـەو لـە ڕۆژووگرتنیشـدا، ئـەو یەكسـانیی و برایەتیـی و وەك یـەك بوونـە، زۆر بـە جوانیـی بەرجەسـتە دەبـێ، هەمـوو مسـوڵمانان پێكـەوە دەوەسـتن، یەكێـك لـە پێشـیانەوەیە تاكـو ئـەو جووڵـە نـەكات، ئـەوان جووڵـە ناكـەن، كـەس پێـش كـەس ناكەوێتـەوە، شـان بـە شـانی یەكدیـەوە، پـێ بـە پێـی یەكدیـەوە، وەك دیوارێكـی قورقوشـمیی وان.

١٢- ڕاهاتن بە ڕێك و پێكییەوە:

وەك پێغەمبـەر ﷺ فەرموویەتـی: {**لَتُسَـوُّنَّ صُفُوفَكُمْ، أَوْ لَيُخَالِفَنَّ اللهُ بَيْنَ وُجُوهِكُمْ**} (**أخرجـه البخـاري: ٦٨٥ ومسـلم: ١٠٠٦ عـن النُّعْـمَانِ بْـنِ بَشِـيرٍ**)، واتـە: ڕیزەكانتان ڕاسـت دەكـەن، یاخـود خـوا ڕووشـتان لێـك وەردەگێڕێ.

پێغەمبەر ﷺ زۆر گرنگیی بەوە داوە کە مسوڵمانان بە ڕێکیی بوەستن و، پاڵ وێکبدەن و لێک نیزیک بن، بەڵام بە بێ یەکدی سەغڵەت کردن.

١٣- خووگرتن بە فەرمانبەرییەوە:

پێشەوا، ئیمام بۆ ئەوەیە کە نوێژی مسوڵمانان، ئەو خوا پەرستییەیان بۆ ڕێک بخات، دەبێ ئەو جووڵە بکات، ئنجا ئەوان بە دوای ئەودا جووڵە بکەن، پێغەمبەر ﷺ هەڕەشەیەکی گەورەی کردوە لەو کەسەی لە پێش ئیمامدا جووڵە دەکات، وەک فەرموویەتی: {**أَمَا يَخْشَى أَحَدُكُمْ، أَوْ لاَ يَخْشَى أَحَدُكُمْ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ قَبْلَ الإِمَامِ، أَنْ يَجْعَلَ اللهُ رَأْسَهُ رَأْسَ حِمَارٍ، أَوْ يَجْعَلَ اللهُ صُورَتَهُ صُورَةَ حِمَارٍ** ؟!} (**أخرجه البخاري: ٦٩١، ومسلم: ٤٢٧**)، واتە: ئایا یەکێکتان ناترسێ کە لە پێش ئیمامدا سەر بەرز دەکاتەوە، خوا سەری بکات بە سەری کەر؟ واتە: ئەو کەسە ئینسانێکی نەفامە، ئیمام بۆ ئەوەیە کە بە دوای ئەودا جووڵە بکرێ و چاو لەو بکرێ، بەڵام کەسێک پێش ئیمامەکەی بکەوێتەوە، مانای وایە نازانێ و نافامێ بۆچی نوێژ دەکات و بۆچی ئەو ئیمامە داندراوە!

مەسەلەی سێیەم:

فەرمان كردن بە پێغەمبەر ﷺ كە بە باشترین شێواز نەبێ، مشتومڕ لەگەڵ خاوەن كتێباندا نەكات و، باسی ئەوە كە قورئان لە خواوە دابەزێنراوەو، كەسانی بەویژدانی خاوەن كتێبان بڕوای پێدێنن و، نەخوێندەوار بوونی موحەممەدیش ﷺ باشترین بەڵگەی ڕاستییەتیی، وەحیی خوا بۆ هاتنیەتی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُجَٰدِلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنۡهُمۡۖ وَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱلَّذِيٓ أُنزِلَ إِلَيۡنَا وَأُنزِلَ إِلَيۡكُمۡ وَإِلَٰهُنَا وَإِلَٰهُكُمۡ وَٰحِدٞ وَنَحۡنُ لَهُۥ مُسۡلِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَۚ فَٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يُؤۡمِنُونَ بِهِۦۖ وَمِنۡ هَٰٓؤُلَآءِ مَن يُؤۡمِنُ بِهِۦۚ وَمَا يَجۡحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلۡكَٰفِرُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا كُنتَ تَتۡلُواْ مِن قَبۡلِهِۦ مِن كِتَٰبٖ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَۖ إِذٗا لَّٱرۡتَابَ ٱلۡمُبۡطِلُونَ ﴿٤٨﴾ بَلۡ هُوَ ءَايَٰتُۢ بَيِّنَٰتٞ فِي صُدُورِ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَۚ وَمَا يَجۡحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٤٩﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تُجَٰدِلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ﴾، شەڕە قسەش لەگەڵ خاوەن كتێباندا مەكەن، مەگەر بەو شێوازە كە باشترینە، (و) بۆ بادانەوە (**عطف**)یەو ئەم ڕستەیە بادەداتەوە بۆ سەر ڕستەی یەكەم: ﴿ ٱتۡلُ مَآ أُوحِيَ إِلَيۡكَ مِنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾، واتە: كتێبی خوا بخوێنەوە بەسەر خەڵكداو، نوێژ بەرپا بكەو، لە كاتی تێكگیرانیشدا لەگەڵ خاوەن كتێبەكاندا، بە باشترین شێواز نەبێ، مشتومڕو شەڕەقسە مەكە، خۆت و هاوەڵان و شوێنكەوتووانت.

وشەی (**مُجادَلَة: مُفَاعَلَةٌ مِنَ الجَدَلِ، وَهُوَ إِقامَةُ الدَّلِيلِ عَلى رَأيٍ اخْتَلَفَ صَاحِبُهُ مَعَ غَيْرِهِ**)، (**مُجادَلَة**) لەسەر كێشی (**مُفَاعَلَةٌ**)یە لە (**جَدَل**)ەوە هاتووە، ئەویش بریتیە لە بەڵگە هێنانەوە لەسەر ڕایەك، كە خاوەنەكەی لەگەڵ بەرانبەرەكەیدا ڕاجیایە.

هەندێكیش گوتوویانە: (**جِدال**) ئەوەیە كە هەر كامێك لە دوو تەرەفەكان، یان زیاتر لە دوو تەرەفیش بن، دەیەوێ هاوەڵەكەی بخاتە سەر زەوی كە (**جَدالة**)ی پێ دەگوترێ واتە: زەوییەكی رەق، هەر كامێكیان دەیەوێ ئەویدیكە بخات.

﴿إِلَّا بِٱلَّتِی هِیَ أَحۡسَنُ﴾، مەگەر بە شێوازێك كە باشترین شێوازە، ئەم (**إِلَّا**) یە، {(**إستِثْناء**) **مِنْ مَحْذُوفٍ دَلَّ عَلَيْهِ المُسْتَثْنى**)} هەڵاواردنە لە قرتێنراوێك كە هەڵاوێرراوەكە دەیگەیەنێ، یانی: (**لاَ تُجادِلُوهُم بِالجِدالِ إلاَّ بِالَّتي هِيَ أَحْسَن**) واتە: شەڕە قسەیان لەگەڵ مەكەن بە شەڕە قسەكردن، مەگەر بە شەڕە قسەیەك كە باشترینە، ئنجا (بِٱلَّتِی هِیَ أَحۡسَنُ) دوو واتای هەن:

یەكەم: (**بِالَّتي هِيَ أَحْسَنُ مِن مُجادَلَةِ المُشْرِكِين**) واتە: بە شێوازێك كە باشترینە لە شێوازی شەڕە قسە لەگەڵ هاوبەش بۆ خوا دانەران دا.

دووەم: (بِٱلَّتِی هِیَ أَحۡسَنُ) ئەوە نیە كە بەرانبەرێكی لەبەر چاو گیرابێ و بەرزیی و نزمییان پێكرابێ، بەڵكو: بەرزیی و نزمیی لێدارِنراو (**مَسْلُوبُ المُفاضَلَة**)ە، مەبەست ئەوە نیە باشتر بێ لە بەرانبەرەكەی، بەڵكو لە خودی خۆیدا باشترین بێ.

٢)- ﴿إِلَّا ٱلَّذِینَ ظَلَمُوا۟ مِنۡهُمۡ﴾، جگە لەوانەی كە ستەم دەكەن لەوان، ئەوانەی ناسەلمێنن، یان ئەوانەی دژایەتیی مسوڵمانان دەكەن و سنوورەكان دەبەزێنن، ئەوانە بۆتان هەیە، بە شێوازێك كە بەرپەرچ دەدرێنەوەو دەمكوت دەكرێن، بیاندوێنن، نەك بە باشترین شێواز، وەك گوتراوە: (**لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَال**) بۆ هەر شوێنە قسەی خۆی هەیە، كەسێك دەیەوێ بتشكێنێ، دەیەوێ تۆ وا پێشان بدات كە نازانی، یان پەیامەكەت هەڵەیە، جاری واو لەگەڵ كەسی وادا، لەسەر بەردەوام بوون بە باشترین شێواز، ڕاست نیەو پڕ بە پێستی حاڵەتەكە نابێ، بۆیە دەبێ هەر كەسە بە پێی خۆی مامەڵەی لەگەڵ دا بكرێ، بەڵام هەر لە ئاستی بەرزی ڕەوشت و ئاكاری مسوڵمانانەدا.

٣)- ﴿ وَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيۡنَا وَأُنزِلَ إِلَيۡكُمۡ ﴾، هەروەها بڵێن: بڕوامان هێنا بەوەی کە بۆ لای ئێمە دابەزێنراوە، هەروەها (بەوەی) بۆ لای ئێوەش دابەزێنراوە.

٤)- ﴿ وَإِلَٰهُنَا وَإِلَٰهُكُمۡ وَٰحِدٌ ﴾، پەرستراوی ئێمەو پەرستراوی ئێوەش یەکێکە (کە خوایەو ﷻ، بەس ئەو شایستەی پەرسترانە).

٥)- ﴿ وَنَحۡنُ لَهُۥ مُسۡلِمُونَ ﴾، ئێمە بۆ ویش ملکەچین، واتە: ئێوەش وەرن ملکەچ بن بۆ خوا، ئەمە هەم زەمینە خۆشکردنە، هەم فێرکردنی موناقەشەو شەڕەقسەیە بە باشترین شێواز، کە بریتیە لە دیارییکردنی خاڵە هاوبەشەکان، پێش خاڵە جیاوازەکان.

لێرەدا چەند خاڵێکی هاوبەش باسکراون:

أ- (ءَامَنَّا بِٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيۡنَا وَأُنزِلَ إِلَيۡكُمۡ).

ب- (وَإِلَٰهُنَا وَإِلَٰهُكُمۡ وَٰحِدٌ).

ج- (وَنَحۡنُ لَهُۥ مُسۡلِمُونَ)، یانی: ئێوەش خۆتان هەروا دەزانن کە ملکەچن بۆ خوا، کەواتە: ئەوەش خاڵی هاوبەشە لە نێوانماندا.

پێغەمبەریش ﷺ لەو بارەوە فەرمایشتێکی هەیە، دەفەرموێ: {**لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ، وَقُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ، وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ**} (**أخرجه البخاري: ٧٥٤٢**)، واتە: خاوەن کتێبەکان بە ڕاست دامەنێن و بە درۆشیان دامەنێن و، بڵێن: بڕوامان بەوە هێناوە کە بۆ لای ئێمە دابەزێندراوەو، بەوەی بۆ لای ئێوەش دابەزێندراوەو، پەرستراوی ئێمەو پەرستراوی ئێوە یەکێکە، ئێمە بۆ خوا ﷻ ملکەچین.

٦)- ﴿ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ ﴾، هەروەها بەو شێوەیە کتێبمان بۆ لات دابەزاندوە، (وَكَذَٰلِكَ) بەو شێوەیە، بەو شێوە سەرسوڕهێنەرو، سەرنجڕاکێش و جوانە، کتێبمان بۆ لای تۆ دابەزاندوەو، هەم شێوازی دابەزاندنەکەی هەر ئایەتە لە شوێنی خۆی، هەر سووڕەتەو لە کات و شوێنی خۆیدا، هەم کتێبەکە بۆ خۆی کە دابەزێندراوەکەیە،

لە ڕووی ڕەوانبێژییەوە، لە ڕووی پاراوییەوە، لە ڕووی نێوەڕۆكیەوە، لە ڕووی شێوازی بەرزییەوە، شایستەی ئەوەیە كە هەر بە خۆی بچوێنرێ، چونكە شتێكی دیكەی وەك ئەو، یاخود هاوتای وی نیە، پێی بچوێنرێ.

٧)- ﴿ فَٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يُؤۡمِنُونَ بِهِۦ ﴾، ئنجا ئەوانەی كتێبمان پێداون، بڕوای پێ دێنن، واتە: ئەوانەی كتێبمان پێداون و، ئەمینداریش بوون بەسەریەوە، نەیفەرمووە: (**فَأَهْلُ الكِتَابِ**) بەڵكو فەرموویەتی: ﴿ فَٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ ﴾، ئەوانەی كتێبمان پێداون، یانی: كتێبمان پێداون و، ئەمینداریش بوون بەسەر ئەو كتێبەوەو شایستەی ئەوە بوون كتێبیان پێبدرێ، لێرەدا مەبەست پێی ئەوانەیانن كە بە ئینساف و ویژدانن.

﴿ يُؤۡمِنُونَ بِهِۦ ﴾، بـڕوای پـێ دێنـن، واتـە: لـە داهاتـوودا بـڕوای پـێ دێنـن، یاخـود (يُؤۡمِنُونَ بِهِۦ) بـۆ هێنانـە بەرچـاوی دیمـەن و وێنەكەیـە، بۆیـە بـە كـرداری ئێسـتاو بـەردەوام (**فعـل المضـارع**) هێناویەتـی.

٨)- ﴿ وَمِنۡ هَٰٓؤُلَآءِ مَن يُؤۡمِنُ بِهِۦ ﴾، هەروەها لەوانەش (لە كافرەكانی ڕۆژگاری خۆشت، لە كۆمەڵگاكەی خۆشتدا) هەیانە بڕوای پێ دێنێ.

٩)- ﴿ وَمَا يَجۡحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلۡكَٰفِرُونَ ﴾، جگە لە بێبڕوایانیش هیچكەس نكووڵیی لە ئایەتەكانی ئێمە ناكات.

(**الجُحُـود: عَـدَمُ الإعْتِرافِ بِالحَـقِّ، مَعَ مَعْرِفَةِ الحَق**) (**جُحُـود**) ئەوەیـە مـرۆڤ هـەق بزانـێ و بناسـێ، بـەڵام دانـی پێـدا نەهێنـێ، واتـە: بـە دڵ بزانـێ ئـەوە هەقـە، بـەڵام بـە زمـان پێـی لێنەنـێ و دانـی پێـدا نەهێنـێ، ئنجـا خـوا دەفەرمـوێ: تەنیـا بێبڕوایـان نكووڵیـی دەكـەن لـە نیشـانەو ئایەتەكانـی ئێمـە، (**كافِـرون**) بێبڕوایـان ئەوانـەن كـە هەقیـان پێگەیشـتوەو دایانپۆشـیوە، هەقیـان پێگەیشـتوەو ڕەتیـان كردۆتـەوە، بـەو كەسـە دەگوتـرێ: (**كافِـر**)، بـەڵام كەسـێك هەقـی پێنەگەیشـتبێ و ڕەتـی نەكردبێتـەوە، یاخـود بـە شـێوەیەكی شـێوێندراو هەقـی پێگەیشـتبێ و ڕەتی كردبێتـەوە، ئـەوە بـە كافـر لـە قەڵـەم نـادرێ، (**كافِـر**) لەسـەر كێشـی (**فاعِـل**)ە، بـە مانـای (**سـاتِر**)ە، پۆشـەر،

یانی: كەسێک هەقی پێگەیشتبێ و، هەقەكەی پۆشیبێ و ژێر لێوی خستبێ و دانی پێدا نەهێنابێ.

١٠)- ﴿ وَمَا كُنتَ تَتْلُوا۟ مِن قَبْلِهِۦ مِن كِتَٰبٍ ﴾، تۆ پێش وی هیچ كتێبێكت نەخوێندۆتەوە، خوا ﷻ بەڵگەیەكی زۆر بەهێز دێنێتەوە لەسەر هەققانییەتی موحەممەد ﷺو، ڕاستییەتی ئەو وەحیی و پەیامەی بۆی هاتوە، كە لە خواوەیە، نەک لە خۆیەوە، یان غەیری خۆیەوە، دەفەرموێ: تۆ پێش ئەمە (لە پێش قورئاندا)، هیچ جۆرە كتێبێكت نەخوێندۆتەوە.

١١)- ﴿ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَ ﴾، هەروەها هیچ جۆرە كتێبێكیشت پێش ئەم قورئانە بە دەستی ڕاستت نەنووسیوە، واتە: تۆ نە خوێندنەوەت هەبووە، نە نووسین، كە یەكێک لە دوو واتایەكانی (**أُمِّي**) ئەوەیە، (**عديم القراءة والكتابة**) واتایەكی دیكەشی ئەوەیە: نەشارەزا لە كتێبە پێشووەكان، بە هەردوو واتایەكەش موحەممەد ﷺ (**أُمِّي**) بووە، نە خوێندن و نووسینی زانیوەو، نەشارەزای كتێبە پێشووەكانیش بووە.

وەک مەولەوی شاعیر دەڵێ:

هەتیو وە ئەدەو، ئوممی عەللامە .... لەمە موعجیزتر موعجیزە كامە

پێغەمبەر ﷺ بێ باب بووە، كەچی لە لووتكەی ئەدەب و ڕەوشتی بەرزو جواندا بووە، ئنجا خوێندن و نووسین نەزانێ و شارەزای كتێبە پێشووەكان نەبێ، عەللامەش بێ، (لەمە موعجیزتر موعجیزە كامە) چ شتێک موعجیزەیە، ئەگەر ئەمە موعجیزە نەبێ؟!

كە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَ ﴾، تۆ هیچ كتێبێكت بە دەستی ڕاستت نەنووسیوە، ئەمە بۆ هێنانە بەرچاوی حاڵەتی نەخوێندەواریی و نەنووسینی پێغەمبەرە ﷺ، وەک لە سووڕەتی (**الأنعام**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا طَٰٓئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ ﴿٣٨﴾ ﴾**الأنعام**، هیچ باڵندەیەک نیە بە دوو باڵەكانی بفڕێ، دیارە باڵندە

هـەر بـە دوو بـاڵ دەفـڕێ، بـەڵام خـوا ﷻ وەک هێنانـە بەرچـاوی دیمەنـی فڕینـی باڵندەکـە، هێناویەتـی.

ئنجـا ئایـا حیکمـەتی چییـەو بۆچـی موحەممـەد ﷺ لـە پێـش قوڕئانـدا هیـچ کتێبـی نەخوێنـدوون و، هیچ شتێکیشـی نەنووسـیوە؟

١٢)- ﴿ إِذًا لَّٱرۡتَابَ ٱلۡمُبۡطِلُونَ ﴾، چونکە ئەگەر لە پێش قوڕئاندا کتێبت خوێندبایەو، پێش ئەوەی قوڕئانت بۆ بێ، بە دەستی ڕاستت شتت نووسیبایە، ئەوانەی لەسەر ناهەقن، دەکەوتنە دوو دڵییەوە، (**مُبْطِل**) یانی: ئەوەی لەسەر (**باطِل**)ە، بەڵام ئێستا هیچ بیانوویان نیە بکەونە دوودڵیی و گومانەوە، بەرانبەر بە تۆ، چونکە تۆ خوێندنت نەزانیوە، تاکو لە کتێباندا بخوێنی و، نووسینت نەزانیوە تاکو کەسێک بۆت بنووسێ و بینووسیەوە، ئەدی ئەو عیلم و مەعریفەتە کە قوڕئان گرتوویەتە خۆی، چۆن بۆت پەیدابووی؟ کە ئەگەر هەموو بەشەرییەت کۆبکرێتەوە، بگرە تێکڕای مرۆڤ وجند، ناتوانن وەک ئەو قوڕئانە بێنن، وەک لە سووڕەتی (**الإسراء**)دا هاتوە: ﴿ قُل لَّئِنِ ٱجۡتَمَعَتِ ٱلۡإِنسُ وَٱلۡجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأۡتُواْ بِمِثۡلِ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لَا يَأۡتُونَ بِمِثۡلِهِۦ وَلَوۡ كَانَ بَعۡضُهُمۡ لِبَعۡضٖ ظَهِيرٗا ﴿٨٨﴾ ﴾، واتە: بڵێ: ئەگەر ئینس و جینن (مرۆڤەکان و جینندەکان) هەموویان تێکڕاو وێکڕا، کۆببنەوەو پشتگیریی یەکدی بکەن، ناتوانن وێنەی ئەم قوڕئانە بێنن.

بەڵکـو ناتوانـن وێنـەی دە سـووڕەت، بەڵکـو ناتوانـن وێنـەی سووڕەتێکیشـی بێنن و، نەشیانتوانیوە.

کەواتـە: هیـچ بـواری کەوتنـە دوودڵیـی و گومان نیـە، بەرانبەر بە قوڕئـان و بەرانبەر بـە موحەممـەد ﷺ، چونکـە نـە خوێندنـەوەی زانیـوەو، نـە نووسینیشـی زانیـوە، پاشـان موحەممـەد ﷺ درۆو ناڕاسـتیی لـە بوونیـی دا نەبـووە، لەگـەڵ مرۆڤەکانـدا، لەگـەڵ بەندەکانـدا ناڕاسـتیی نەگوتـوە، تاکـو ئێسـتا بەرانبـەر بـە خـوای بەنـدەکان و، بـە نـاوی ئـەوەوە شـتێکدا، هەڵبەسـتێ بڵـێ: ئـەوە خـوا بـۆی نـاردووم!! ئنجـا لـە قوڕئانـدا خـوا لە چەنـد شـوێنێک ڕەخنـە لـە پێغەمبـەر ﷺ دەگـرێ و دەفەرمـوێ: نەدەبـوو وات کردبایـە، بۆچـی واتکـرد؟ نەدەبـوو ئـەو کارە بـەو شـێوەیە بێ!

١٣)- ﴿ بَلْ هُوَ ءَايَٰتٌۢ بَيِّنَٰتٌ فِى صُدُورِ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ ﴾، بەڵکو ئەو (قورئان)ە ئایەتە ڕۆشنەکانە لەسینەکانی ئەوانەدا کە زانیارییان پێدراوە.

(بل) بۆ گواستنەوەیە (**إِضْرَابٌ عَن تَطَرُّقِ الشَّكِّ إِلَيْهِ**) یانی: نەک هەر بواری کەوتنە دوودڵیی، ئەوانەی کە ملی ناهەقیان گرتووە، نیە، بەڵکو ﴿هُوَ ءَايَٰتٌۢ بَيِّنَٰتٌ ﴾، ئەم قورئانە بریتیە لە ئایەتە ڕۆشنەکان.

﴿فِى صُدُورِ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ ﴾، لە سینەی ئەوانەدا کە زانیارییان پێدراوە، واتە: زانیاریی وەحییان پێدراوە، کە دەگونجێ لێرەدا مەبەست پێی پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی بێ (خوا لێیان ڕازی بێ)، هەروەها زانایانی میراتگری پێغەمبەر ﷺ، دەشگونجێ مەبەست پێی ئەوەبێ کە باس و خوا سی ئەم قورئانە، باس و خواسی موحەممەد ﷺ کە ئەم قورئانەی بۆ دادەبەزێنرێ، لە لای زانایانی خاوەن کتێبەکان هەیە، وەک لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلرَّسُولَ ٱلنَّبِىَّ ٱلْأُمِّىَّ ٱلَّذِى يَجِدُونَهُۥ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ ﴿١٥٧﴾ ﴾، واتە: پێغەمبەری ﷺ ڕەوانەکراوی نەخوێندەوار کە لە لای خۆیان بە نووسراویی دەیبینن، لە تەوڕات و ئینجیلدا، لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا باسێکی سەربەخۆمان کردوە، لە تەفسیری ئەو ئایەتە موبارەکەدا، لەبارەی هەبوونی باس وهەواڵی پێغەمبەری کۆتایی (محمد) لەکتێبی خاوەن کتێبەکان دا.

١٤)- ﴿وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾، جگە لە ستەمکارانیش کەس نکووڵیی لە نیشانەکانی ئێمە، لە ئایەتەکانی ئێمە ناکات، واتە: لەبەر ئەوەی ستەمکارن، بە هۆی ستەمەکەیانەوە، نکووڵیی دەکەن لە ئایەتەکانی ئێمە.

خوا ﷻ ئەوانەی بێبڕوان بە قورئان، بە سێ سیفەت، وەسفی کردوون:

١- (ٱلْكَٰفِرُونَ) لە: ﴿وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلْكَٰفِرُونَ ﴾دا.

٢- (ٱلْمُبْطِلُونَ) لە: ﴿إِذًا لَّٱرْتَابَ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴾دا.

٣- (ٱلظَّـٰلِمُونَ) لە: ﴿وَمَا يَجۡحَدُ بِـَٔايَـٰتِنَآ إِلَّا ٱلظَّـٰلِمُونَ﴾دا.

ئەوانـە (كَافِـر)ن، چونكـە هەقێـک کـە پێیـان گەیشـتوە، دایدەپۆشـن، هەروەهـا (مُبْطِـل)ن، چونكـە ئەهلـی (باطِـل)ن، شـوێن بەتـاڵ و ناهـەق کەوتـوون، دیسـان (ظالِـم)ن، لەبـەر ئـەوەی سـتەم لـە خۆشـیان و لـە خەڵكیـش و لـە پەیامـی خـواش دەکـەن، لەسـۆنگەی ئـەوەوە کـە دەشـزانن هەقـەو دانـی پێـدا ناهێنـن، لەبەرچـی دانـی پێـدا ناهێنـن؟ چونكـە ڕێـی ڕاوو ڕووتیـان لـێ دەگـرێ، ڕێـی خۆسـەپاندنیان لـێ دەگرێ، ڕێـی ناشـەرعییان لـێ دەگـرێ، ڕێـی وەسـەرێکنانی سـەروەت و سـامانی ناشـەرعیی و، ڕێـی قۆرخكاریـی سـامان ودەسـتەڵات (ثـروة وسـلطة)یان لێدەگـرێ، بۆیـە دانـی پێـدا ناهێنـن و دانوویـان لەگەڵیـدا ناکوڵـێ.

مەسەلەی چوارەم:

داواکردنی بێبڕوایان بە دابەزێنرانی موعجیزان و، وەڵامدرانەوەیان بەوە کە ئەوە کاری خوایەو، ئەویش قورئانی وەک بەڵگەو موعجیزە بۆ ناردوون، خواش بەسە شایەد بێ لە بەینداو، بڕواداران بە ناهەق (باطِل) و بێبڕوایان بە خواش، زیانبارانی ڕاستەقینەن:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَقَالُواْ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَٰتٌ مِّن رَّبِّهِۦ ۖ قُلْ إِنَّمَا ٱلْءَايَٰتُ عِندَ ٱللَّهِ وَإِنَّمَآ أَنَا۠ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥٠﴾ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ كَفَىٰ بِٱللَّهِ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا ۖ يَعْلَمُ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱلْبَٰطِلِ وَكَفَرُواْ بِٱللَّهِ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴿٥٢﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقَالُواْ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَٰتٌ مِّن رَّبِّهِۦ ﴾، هەروەها گوتیان: دەبووایە لەپەروەردگاریەوە نیشانەکانی دابەزنە سەری! پیتی (و) لە (وَقَالُواْ)دا، ئەم ڕستەیە بادەداتەوەو دەیگێڕێتەوە بۆ سەر ئەوەی پێشوو، واتە: کافرەکان وێڕای ئەوەی کە هەقیان ڕەفز کرد، ئەو پێشنیارەشیان کرد، ئەو داواکارییەشیان کردو گوتیان: ﴿لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَٰتٌ مِّن رَّبِّهِۦ ﴾، (لَوْلَآ) لێرەدا بە مانای (هَلاَّ)یەو بۆ هاندان (**تحریض**)ە، واتە: دەبووایە لە پەروەردگاریەوە چەند نیشانەیەکی بۆ دابەزن، مەبەستیان لە نیشانەکان (ءَايَٰتٌ) ئەو موعجیزانەن کە بۆ پێغەمبەرانی پێشوو (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَة والسَّلاَم**) هاتوون، واتە: دەبووایە بەڵگەو موعجیزەی وەک هی پێغەمبەرانی پێشوو بۆ موحەممەد ﷺ دابەزێ، دوای ئەوەی لە ئایەتەکانی پێشوودا، خوا وەسفی کردن کە بێبڕوا (**كافِر**)ن، ناهەق (**مُبطِل**)ن، ستەمکار (**ظالِم**)ن، ئنجا دێتە سەر باسی بیانوو گرتنیان و داواکاریی پێشکەشکردنیان!

٢)- ﴿ قُلْ إِنَّمَا ٱلْآيَـٰتُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، خوا لە وەڵامی ئەوەدا دەفەرمویّ: بڵێ: موعجیزەو نیشانەکان تەنیا لە لایەن خواوەن، (إِنَّمَا: أَداةُ الحَصْرِ والإِثْبات) (إِنَّمَا) ئامرازی کورتهەڵێنان و چەسپاندنە، واتە: نیشانەو موعجیزەکان تەنیا لە لای خوان، تەنیا ئەو دەیاننێریّ، ئەویش بە پێی پێویستیی و، خوا شارەزا و کار بەجێیە، بۆ هەر پێغەمبەرێک و بۆ هەر کۆمەڵگایەک، لە هەر هەلومەرجێکدا ئەو موعجیزەو بەڵگەیەی ناردوە، کە پێویست بوو بۆ ئەویّ و، پڕ بە پێستی ئەو شوێنەو ئەو کاتە بووە.

٣)- ﴿ وَإِنَّمَآ أَنَا۠ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴾، دیسان بە ئامرازی کورتهەڵێنان و چەسپاندن، واتە: من تەنیا ترسێنەرێکی ڕوون و ئاشکرام، یاخود ڕوونکەرەوەو ئاشکراکەرم، یانی: ئەوە کە موعجیزەی وەک هی پێغەمبەرانی پێشوو بۆ من بێ، ئیشی من نیە، ئیشی خوای پەروەردگارە، خوای پەروەردگاریش کە خاوەنی ئەوپەڕی حیکمەت و زانارییە، ئەو قوڕئانەی بە بەس (**كافي**) زانیوە، کە موعجیزەو بەڵگەی من بێ.

٤)- ﴿ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ﴾، ئایا بۆ ئەوان بەس نیە، کە ئێمە کتێبمان دابەزاندۆتە سەر تۆ، بەسەریان دا دەخوێندرێتەوە؟

٥)- ﴿ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾، لەوەدا بە دڵنیایی بەزەیی هەیەو، یادخستنەوە هەیە، بۆ کۆمەڵێک بڕوا بێنن.

لێرەدا خوا ﷻ ئەو موعجیزەیەی کە بۆ پێغەمبەری کۆتایی ﷺ ناردوە، بە پێنج سیفەتان وەسف دەکات:

١- سیفەتی یەکەم: کتێبە، وەک دەفەرمویّ: ﴿ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ ﴾، کتێبێکە، نووسراوەتەوەو، قوڕئانێکە دەخوێندرێتەوە.

٢- دووەم سیفەتی ئەوەیە: ﴿ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ﴾، بەسەریاندا دەخوێنرێتەوە، دەتوانن گوێی لێ بگرن، دەتوانن تەماشای بکەن و لێی ورد ببنەوە، موعجیزەی پێغەمبەرانی پێشوو یەک شت بووە، ئەوانەی بینیویانە، بەس ئەوان بینیویانە، ئەگەر حوشترەکەی

صاڵح بووە، ئەگەر گۆچانەکەی مووسا بووە، ئەگەر دەستی بووە، ئەگەر مردوو زیندووکردنەوەی عیسا بووە، ئەوکاتە تەنیا ئەوانەی بینیویانە لەو کات دا بینیویانەو تەواو، بەڵام خەڵکەکەی دیکە، وەک بەسەرهات بۆیان گێڕدراوەتەوە، بەڵام ئەم قورئانە بەردەوام دەخوێنرێتەوە بەسەریانداو، لەبەر دەستیانە، هەموویان دەتوانن گوێی لێ بگرن و، هەمووشیان دەتوانن بیخوێننەوە.

٣- سیفەتی سێیەم: بەزەیی خوایە: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً﴾، بە دڵنیایی لەوەدا بەزەیی هەیە، واتە: قورئان هۆکاری وەدەستهێنانی بەزەیی خوایە.

٤- سیفەتی چوارەم: ﴿وَذِكْرَىٰ﴾، هەروەها بیرخەرەوەشە.

٥- سیفەتی پێنجەم: ﴿لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾، بۆ کۆمەڵێک بڕوا بێنن، ئەگەر لە بڕوا بگەڕێن.

کەواتە: قورئان هەموو ئەو تایبەتمەندییانەی هەن:

١- کتێبە.

٢- لەبەر دەستیانەو دەتوانن بییخوێننەوەو بەسەریاندا بخوێنرێتەوەو گوێی بۆ بگرن.

٣- مایەی بەزەییی خوایەو بەرجەستەکەری بەزەیی خوایە بۆیان.

٤- بیرخەرەوەیە.

٥- بە مەرجێک لە ئیمان بگەڕێن و مەبەستیان ئیمان بێ.

٦)- ﴿قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا﴾، بڵێ: خوا بەسە شایەد بێ لە نێوان من و ئێوەدا، (شَهِید) بە مانای شایەدو، چاودێرو، بەڵگە، دێ، بەڵام لێرەدا: (**ضُمِّنَ «شَهِيداً» مَعْنى حَكَما وحاكِماً، فَعُدِّيَ بِظَرْفِ بَيْنِي وَ بَيْنَكُم**)، بۆیە (**شَهِيداً**) بە (**بَيْنِي وَ بَيْنَكُم**) تەعەددای پێکراوە تاکو مانای (**حاكِم**)و (**حَكَم**)ی بخرێتە نێو، یانی: (**كَفَى باللهِ حاكِمَا وحَكَماً بَيْنِي وَ بَيْنَكُم**)، ئەگەرنا (**كَفَى بِاللهِ شَهِيداً**) واتە: خوا بەسە شایەد بێ، پێویستیی بەوە نەدەکرد بە جگە لەخۆی بەرکار بخوازێ، بەڵام بۆ ئەوەی وێرای:

شایەدیی و چاودێریی، مانای حوکمڕانیی و دادوەرییشی بخرێتە نێو، بە (**بَيْنِي وَ بَيْنَكُم**) تەعەددای کردوە.

٧)- ﴿ يَعۡلَمُ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە دەیزانێ، واتە: خوا کە شایەدە لە نێوان من و ئێوەدا، لەسەر ڕاستیی قورئان و، دادوەرە لە نێوان من و ئێوەدا لەسەر ئەوە کە قورئان ڕاستە، ئەو خوایە ﷻ نهێنیی نێو ئاسمانەکان و زەوی دەزانێ، واتە: قورئانێکی دابەزاندوە کە نهێنیی ئاسمانەکان و زەوی هەموویان گرتوونە خۆی.

٨)- ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱلۡبَٰطِلِ وَكَفَرُواْ بِٱللَّهِ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴾، ئەوانەش کە بڕوایان بە ناهەق وپووچ (**باطل**) هێناوەو بە خوا بێبڕوابوون ئەوانەن زیانبارن.

﴿ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴾، ئا ئەوانەن زیانبار، زیانبارانی ڕاستەقینە تەنیا ئەوانەن، چونکە سەرمایەکەیان کە بریتییە لە تەمەنیان لە دەستچووە، لە شوێنکەوتنی پووچ (**باطل**)و بڕواهێنان پێیداو، هەقیش لەوێ بووەو بڕوایان پێنەهێناوە.

کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمۡ يَكۡفِهِمۡ أَنَّآ أَنزَلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ ﴾، یانی: ئەوان ئەگەر لە موعجیزەو بەڵگە دەگەڕێن لەسەر ڕاستیی موحەممەد ﷺ، ئایا بۆ ئەوان بەس نیە کە ئێمە کتێبمان ناردۆتە سەر تۆ، بەسەریاندا دەخوێنرێتەوە، مایەی بەزەیی و بیرخستنەوەیە بۆ کەسانێک بڕوا بێنن؟ ئنجا: ﴿ قُلۡ كَفَىٰ بِٱللَّهِ بَيۡنِي وَبَيۡنَكُمۡ شَهِيدًا ﴾، خواش بەسە شایەدو بەڵگە بێ لە نێوان من و ئێوەداو، بەسە حوکمڕان و دادوەر بێ، کە زانیاریی خواش ﷻ، هیچ شتێکی لێ ون نابێ:

﴿ يَعۡلَمُ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوییدا هەیە، دەیزانێ، ئنجا ئەو کتێبەش کە خوا دەفەرموێ: بەسە موعجیزەو بەڵگە بێ، نهێنیی ئاسمانەکان و زەوی خستۆتە نێوی، با تەماشای بکەن و لێی ورد

بنەوە، ئنجا بۆیان دەردەکەوێ کە هەموو ئەو نهێنییانەی کە لە گەردووندا هەن، لە دروستکراوەکاندا هەن بە سەرو خواریەوە، بە ئاسمانەکان و زەوییەوە، خوا خستوونیە نێو کتێبەکەی خۆی، بەو ئەندازەیەی بەشەر بتوانێ دەرکیان بکات و، بەشەر پێویستیی پێیان بێ و، بەشەر قەناعەت پێ بێنن، کە ئەم قوڕئانە ناگونجێ لە سەرچاوەیەک جگە لە زانیاریی بێسنووری خواوەو، لە سەرچاوەیەک جگە لە حیکمەت و دەسەڵاتی ڕەهاو بێسنووری خواوە، هاتبێ.

مەسەلەی پێنجەم و کۆتایی:

بێبڕوایان پەلە دەکەن لە هاتنی سزای خواو، بە پێی سیستمی خواش پەلەی لێناکرێ و، کاتێکیش کت و پڕ دێ، بێبڕوایان هەستی پێ ناکەن و، دۆزەخیش دەوری داون، کاتێک دێ کە سزای ئاگر سەرو خواریان دادەگرێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَّجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَلَيَأْتِيَنَّهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشَاهُمُ الْعَذَابُ مِن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ﴾، پەلەشت لێ دەکەن بە هاتنی سزا، هاتنی ئەو ئازارەی هەڕەشەیان پێی لێکراوە، (أل)ی سەر (بِالْعَذَابِ) بۆ (عهد)ە، پەلەت لێدەکەن لە هاتنی سزاو ئازارەکە و ئاگری بڵێسەداری دۆزەخە.

٢)- ﴿وَلَوْلَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَّجَاءَهُمُ الْعَذَابُ﴾، ئەگەر لەبەر ئەوەش نەبووایە کاتێکی دیارییکراو هەیە، ئەو سزاو ئازارەیان بۆ دەهات، (**مُسَمَّى أَي: مُحَدَّد ومُعَيَّن**)، دیارییکراوو دانراو، چونکە (مُّسَمًّى) یانی: ناوبراو، ئنجا شتێک کە ناودەبردرێ، مانای وایە دیارییکراوە، ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە کە بە پێی سیستمی خوا، هاتنی ئەو سزایە، کاتێکی دیکەی بۆ دیارییکراوە، نەک لەم ژیانە دنیاییەدا بێ، بەڵکو لە دوای قۆناغی بەرزەخەوە دێ، ئەوە بۆیان دەهات.

٣)- ﴿وَلَيَأْتِيَنَّهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾، بە دڵنیایی کت وپڕیش بۆیان دێ، بێ ئەوەی هەستی پێبکەن، کت و پڕو لە ناکاو.

ئنجا ئایا ئەوەی بۆیان دێ:

أ- ئەو سزایەی خوایە کە بریتیە لە دۆزەخ.

ب- یاخود مەبەست پێی سزایەکی دیکەیە لە دنیادا یەخەیان دەگرێ؟

جـ یان مەبەست پێی مەرگ و مردنیانە؟ کە ئەویش بۆ خۆی ئازارەو سزای کافران لەوێڕا دەست پێدەکات لە سەرەمەرگەوە، هەموویان دەگرێتەوە.

٤)- ﴿ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِٱلْعَذَابِ ﴾، پەلەت لێدەکەن بە هاتنی ئەو سزاو ئازارە بەڵێندراوەی، هەڕەشە پێ لەوان کراوە.

٥)- ﴿ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةُۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴾، [(و)ی سەر (وَإِنَّ) بۆ حاڵە]، واتە: لە حاڵێکدا کە دۆزەخیش ئابڵووقەدەرە بۆ کافران، ئابڵووقەی کافرانی داوە، واتە: لێی دەرباز نابن، چونکە کەسێک ئابڵووقەدرابێ، دەورەی درابێ، ڕێگای هەڵاتن و دەربازبوونی نیە.

٦)- ﴿ يَوْمَ يَغْشَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ ﴾، ئەو ڕۆژە کە سزاو ئازار لە سەروویانەوە، دایاندەپۆشێ و لە ژێر لاقەکانیشیانەوە.

ئەمـە وێناکردنـی چۆنیەتیـی دەورەدانـی دۆزەخـە بـۆ ئـەوان و، ڕوونکردنـەوەی ئەوەیـە کـە دەفەرمـوێ: دۆزەخ ئابڵووقـەی داون، یـانی: لـەو ڕۆژەدا کـە تووشـی دۆزەخ دێـن، هــەم لــە ســەروویانەوە ئاگــر هەیــە، هــەم لــە ژێــر لاقیانــەوە ئاگــر هەیــە، (**التَّغْشِيَةُ: التَّغْطِيَة والحَجْبُ**) (**تَغْشِيَة**) بریتیـە لـە داپۆشـین و پەردەپـۆش کـردن، ئاگـر سـەرو خواریـان دەگـرێ، کـە دەگوتـرێ: سـەرو خـوار مانـای وانیە پـاش و پێش و ڕاسـت و چەپیشـیان ناگـرێ، یانـی: لـە هـەر چـوار لاوە، ئاگـری دۆزەخ دەوریـان دەدات.

خـوا پەنامـان بـدات بـە لوتـف و کەڕەمـی خـۆی و، ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ کـە بـە هـۆی ئیـمان و تەقـواوە، لـە هەڕەشـەی خـواو سـزای خـوا، لـە ئاگـری دۆزەخـی خـوا، چەپاڵـە دەدرێـن و دەپارێزرێـن.

٧)- ﴿ وَيَقُولُ ذُوقُواْ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾، [خوا] دەفەرموێ: بیچێژن ئەوەی دەتانکرد، واتە: سزای ئەوەی دەتانکرد بیچێژن.

(وَيَقُولُ) خوێنراویشەتەوە: (**وَنَقُولُ**) واتە: دەڵێین: بیچێژن سزای ئەوەی دەتانکرد.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پێنجەم و كۆتـــایی

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان کـە کۆتـا دەرسـە لـە سـوورەتی (العنکبـوت)، لـە چـوارده ئایەتـی کۆتایـی پێکهاتـوە: (٥٦ - ٦٩)، پێنـج ئایەتـی سـەرەتا: (٥٦ - ٦٠) باسـی کۆچکردنـن لـە پێنـاوی خـوادا، سـێ ئایەتـی دواییـان: (٦١ - ٦٣) باسـی چەنـد نیشـانەیەکی پەروەردگارێتیـی خـواو، نیعمـەت و چاکەکانـی لـە ژیانـی مـرۆڤ دان، ئایەتـی دوای وان: (٦٤) باسـی ژیانـی دنیـاو دوارۆژە، چـوار ئایەتەکانـی دوای وی: (٦٥ - ٦٨) باسـی ڕاسـتییێتی تەنیـا خـوا پەرسـتیی و پووچەڵیـی شـیرکن.

ئایەتـی کۆتاییـش: (٦٩) باسـی تێکۆشـەرانی ڕێـی خوایـە، کـە خـوا لەگەڵیاندایـەو، بـە ڕێنمایـی و هاوکاریـی تایبەتـی خـۆی لەگەڵیاندایـە، بەرچاویـان ڕوون دەکات و، پشـتیان دەگـرێ و هاوکاریانـە.

﴿ يَٰعِبَادِىَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّ أَرْضِى وَٰسِعَةٌ فَإِيَّٰىَ فَٱعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ ۖ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٥٧﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِّنَ ٱلْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۚ نِعْمَ أَجْرُ ٱلْعَٰمِلِينَ ﴿٥٨﴾ ٱلَّذِينَ صَبَرُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾ وَكَأَيِّن مِّن دَآبَّةٍ لَّا تَحْمِلُ رِزْقَهَا ٱللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ ۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٦٠﴾ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ۖ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ ٱللَّهُ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ لَهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٢﴾ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّن نَّزَّلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ مِنۢ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ۚ قُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾ وَمَا هَٰذِهِ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَآ إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ ۚ وَإِنَّ ٱلدَّارَ ٱلْءَاخِرَةَ لَهِىَ ٱلْحَيَوَانُ ۚ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾ فَإِذَا رَكِبُوا۟ فِى

﴿ٱلْفُلْكِ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ فَلَمَّا نَجَّىٰهُمْ إِلَى ٱلْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ ﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا۟ ۖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا ءَامِنًا وَيُتَخَطَّفُ ٱلنَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ ۚ أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ ٱللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِٱلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُۥٓ ۚ أَلَيْسَ فِى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَٰفِرِينَ ﴿٦٨﴾ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُوا۟ فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئەی ئەو بەندانەم کە بڕواتان هێناوە! بێگومان سەرزەمینی من فراوانە! (بۆیە لەبەر بەجێ نەهێشتنی نیشتیمان، مل بۆ کوفرو ستەم کەچ مەکەن و، کۆچ بکەن،) تاکو تەنیا من بپەرستن ﴿٥٦﴾ (لە مردنیش مەترسن) هەموو کەس چێژەری مردنە، دواییش بۆ لای ئێمە دەگێڕدرێنەوە ﴿٥٧﴾ ئەوانەش کە بڕوایان هێناوەو، کردەوە چاکەکانیان ئەنجام داون، لە بەهەشتدا لە کۆشکە بەرزەکان دا نیشتەجێیان دەکەین، ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن و تێیاندا هەمیشەیین (ئەمە پاداشتی چاکەکارانە) باشترین پاداشتیش هی ئەنجامدەران (ی کردەوە باشەکان) ن ﴿٥٨﴾ ئەوانەی خۆڕاگر بوون و تەنیا پشتیان بە پەروەردگاریان دەبەست ﴿٥٩﴾ گەلێک ژیانداریش هەن بژیوەکەیان هەڵناگرن، خوا بژیوی ئێوەو ئەوانیش دەدات (بۆیە با بیرکردنەوە لە بژیو، ڕێگری کۆچکردنتان نەبێ)و ئەو (خوا) بیسەری زانایە ﴿٦٠﴾ ئەگەر لێشیان بپرسی: کێ ئاسمانەکان و زەوی دروستکردوون و، خۆرو مانگی ڕام و ملکەچ کردوون؟ بە جەختکردنەوە دەڵێن: خوا، ئەدی چۆن (لە ئیمان و خوا پەرستیی) لادەدرێن؟! ﴿٦١﴾ خوا بۆ هەر کەسێ لە بەندەکانی بیەوێ، بژیوی بۆ فراوان (و زۆر دەکات) و (جاری واشە) لێی وە تەنگ دێنێ (و کەمی دەکات)، بە دڵنیایی خوا بە هەموو شتێک زانایە ﴿٦٢﴾ ئەگەر لێشیان

بپرسی: کێ لە ئاسمانەوە ئاوی دابەزاندوەو، لە پاش مردنی (وشک هەڵگەڕانی) زەوی پێ ژیاندۆتەوە؟ بە جەختکردنەوە دەڵێن: خوا، بڵێ: ستایش بۆ خوا (کە بەڵگەی بەهێزی لەسەر تانەو هۆکاری بێبڕواییتان بێ بەڵگەیی نیە) بەڵکو زۆربەیان نافامن ﴿٦٣﴾ ئەم ژیانە دنیاییەش (لە ڕووە مادییەکەیەوە) تەنیا خافڵان و یارییەو، بەس مەنزڵگای کۆتایی (لە ڕۆژی دوایی دا)ش ژیان (ی ڕاستەقینەو تەواو)ە، ئەگەر بزانن ﴿٦٤﴾ کاتێکیش (هاوبەشدانەرەکان) سواری کەشتیی دەبن (و دەکەونە سەغڵەتیی و تەنگانەوە، بە ملکەچیی و خۆ بۆ ساغکردنەوەوە) لە خوا دەپاڕێنەوە (کە دەربازیان بکات)، کاتێکیش بەرەو لای وشکانیی قوتاریان دەکات، یەکسەر هاوبەش بۆ (خوا) دادەنێن ﴿٦٥﴾ ئنجا با سپڵەیی بکەن بەرانبەر بەو (نیعمەتان)ەی پێمان داون و، با (کەمێک) ڕابوێرن و بەهرەمەند بن (لە خۆشییەکانی ژیانی دنیا) لەمەودوا (سەرەنجامی شوومیان) دەزانن ﴿٦٦﴾ ئایا ئەو (سپڵەو ناسپاس)انە نەیاندیوە کە ئێمە (بە هۆی کابەوە) حەڕەمێکی پڕ هێمنیی و ئاساییشمان بۆ ڕەخساندوون، لە حاڵێکدا کە خەڵکی دیکە لە دەوروبەریان دەڕفێنرێ! ئایا بڕوا بە ناهەق دێنن و سپڵەیی بەرانبەر بە چاکەی خوا دەکەن؟ ﴿٦٧﴾ (ئەوانەی بە درۆ هاوبەش بۆ خوادادەنێن) ئنجا ئایا لەو کەسە ستەمکارترە، کە درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستێ، یان کاتێک هەقی (لە خواوە) بۆ دێ، بە درۆی دادەنێ! ئایا لە دۆزەخ دا شوێنی نیشتەجێ بوون بۆ بێبڕوایان نیە؟ ﴿٦٨﴾ بە دڵنیایی کەسانێکیش کە لە پێناوی ئێمەدا تێدەکۆشن، بەرەو ڕێبازەکانی خۆمان ڕێنماییان دەکەین و، مسۆگەر خواش لەگەڵ چاکەکاران دایە ﴿٦٩﴾}.

شیكرنەوەی هەندێك لەوشەكان

(لَنُبَوِّئَنَّهُم): واتـە: نیشـتەجێیان دەكەیـن، یاخـود جێگـەو ڕێگەیـان بـۆ ئامـادە دەكەیـن، دەگوتـرێ: (بَوَّئْـتُ لَـهُ مَكَانـاً أَي: سَـوَّيْتُهُ) واتـە: جێگاكەیـم بـۆ چـاك كـرد، مەبەسـت پێـی نیشـتەجێ كـردن و سـەقامگیركردنی ئیماندارانـە لـە بەهەشـتدا.

(غُرَفًا): (الغُـرَفُ: جَمْـعَ غُرْفَـة، وَالغُرْفَـةُ: عُلِّيَّـةٌ مِـنَ البِنَـاء)، واتـە: قاتـی بـەرز كـە لـە خانـووو كۆشـكدا هەیـەو، بـە مانـای كۆشـكی بـەرز (القَـصْرُ العَالِي)یـش، دێ، هەروەها بـە واتـای باڵەخانـە، یاخـود ئـەو ژوورەی كـە لـە سـەرەوە لـە خانـوودا دەكـرێ، دێ.

(يُؤْفَكُونَ): (يُصْرَفُـونَ مِـنَ الحَـقِّ إِلى البَاطِـل) واتـە: لـە هەقـەوە لادەدرێـن بـەرەو بەتـاڵ و بـەرەو ناهـەق.

(وَيَقْدِرُ): (أَي: وَيُضَيِّـقُ) تەنـگ دەكات، پێچەوانـەی (يَبْسُطُ)وە، كـە (يَبْسُطُ) یانـی: پـان ڕادەخـات، فـراوان دەكات، كـە مەبەسـت پێـی زۆر كردنـە، (وَيَقْدِرُ) واتـە: وەتەنـگ دێنـێ، كـە مەبەسـت پێـی كەمكردنەوەیـە، (قَـدَرْتُ عَلَيْـهِ الـشَّيْءَ: ضَيَّقْتُـهُ، كَأَنَّمَا جَعَلْتُـهُ بِقَـدَرٍ، بِخِـلاَفِ مَـا وُصِـفَ بِغَـيْرِ حِسَـابٍ)، دەگوتـرێ: (قَـدَرْتُ عَلَيْـهِ الـشَّيْءَ) واتـە: لێـم تەنـگ كـردەوە، ئەندازەگیرییـم كـرد، ئەندازەیەكـم بـۆ دیارییكـردوە، بـە پێچەوانـەی ئـەوەوە كـە دەگوتـرێ: بەبـێ ژمـاردن.

(لَهْوٌ): (اللَّهْـو: مَـا يَشْـغَلُ الإِنْسَـانَ عَـمَّا يَعْنِيـهِ وَيُهِمُّـهُ، لَهَـوْتُ بِكَـذَا، ولَهَيْـتُ عَـنْ كَـذَا)، (لهـو): بریتیـە لـە هـەر شـتێك كـە مـرۆڤ لـەوەی كـە بەلایـەوە جێـی گرنـگ و مەبەسـتە، بـێ ئـاگای بـكات، دەگوتـرێ: (لَهَـوْتُ بِكَـذَا) واتـە: پێـی خافـڵام، (وَلَهَيْـتُ عَـنْ كَـذَا) واتـە: لێـی خافـڵام، ئـاگام لێـی نەمـا.

(وَلَعِبٌ): (لَعِـبَ فُـلاَنٌ: إِذَا كَانَ فِعْلُـهُ غَـيْرَ قَاصِـدٍ بِـهِ مَقْصِـداً صَحِيحَـاً) واتـە: هـەر كەسـێك كارێـك بـكات كـە مەبەسـتێكی ڕاسـتی لـە پشـتەوە نەبـێ، پێـی دەگوتـرێ:

(لَعِبَ)، وشـەی: (لَعِـبْ) بـە گەمـەو یاریـی منداڵانیـش دەگوتـرێ، لەبەرئـەوەی ئامانجێکـی لـە پشـتەوە نیـەو هـەر خـۆ خافڵاندنـە.

(ٱلْحَيَوَانُ): (الحَيَاةُ الحَقِيقِيَّةُ السَّرْمَدِيَّةُ الَّتِي لاَ تَفْنَى) واتـە: ئـەو ژیانـە ڕاستەقینە بەردەوامـەی کـە هەرگیـز کۆتایـی نایـەت.

(وَيُتَخَطَّفُ ٱلنَّاسُ)،(الخَطْـف: الأخـذ بِسُرعـةٍ) (خَطْـف) بەکوردیـی: ڕفاندنـە، گرتنـی شـتێک و ڕفاندنیـەتی بەخێرایـی.

(مَثْوًى): واتـە: جێـگای تێـدا نیشـتەجێ بـوون، (الثَّـوَاءُ: الإِقَامَـةُ مَـعَ الإِسْـتِقْرار)، (ثَواء): بریتیـە لـە نیشـتەجێ بـوون (مانەوە لـە شـوێنێکدا) لەگەڵ سـەقامگیر بـوون دا.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەک لـە پێناسـەی ئـەم دەرسەشـدا گوتمـان: ئـەم چەنـد ئایەتـە زەمینـە خۆشـکردن و هاندانـی مسـوڵمانانن بـۆ کۆچکـردن، چونکـە وەک پێشـتر گوتمـان: ئـەم سـوورەتی (**العنكبـوت**)ە، لـە نێـوان قۆناغـی مەککـەو مەدینـەدا هاتۆتـە خـوار، واتـە: لـە کۆتایـی قۆناغـی مەککـەدا، پێـش ئـەوەی مسـوڵمانان کـۆچ بکـەن بـۆ مەدینـە، بۆیـە لـەم ئایەتانـەدا خـوا هانـی مسـوڵمانان دەدات بـۆ کۆچکـردن، هـەم پاڵنەریـان بـۆ دەخاتـە ڕوو، هـەم ئـەو لەمپەرانـەی خەیـاڵ دەکـرێ لـە بەردەمیانـدا هەبـن، لـە بەردەمیانـدا لایاندەبـات، هـەم کۆسـپەکان لادەبـات، هـەم هاندەریشـیان بـۆ دەخاتـە ڕوو.

سـەرەتا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ أَرْضِي وَٰسِعَةٌ ﴾، ئـەی ئـەو بەندانـەم کـە بڕواتـان هێنـاوە! واتـە: بڕواتـان هێنـاوە بـە هەمـوو ئـەو شـتانەی کـە پێویسـتە بڕوایـان پـێ بهێنـرێ، بـە دڵنیایـی سـەرزەمینی مـن فراوانـە، ﴿ فَإِيَّٰيَ فَٱعْبُدُونِ ﴾، ئنجـا تەنیـا بەندایەتیـی بـۆ مـن بکـەن، واتـە: ئەگـەر لـە شـوێنێک ڕێتـان لێگیـرا بەندایەتیـی بـۆ مـن بکـەن، ئـەوێ بەجـێ بهێڵـن و بچـن بـۆ شـوێنێک کـە

دەتوانن بەندایەتیی بۆ من بکەن، با سەرزەمین و نیشتیمان و ماڵ و حاڵ، بە خۆیانتانەوە گرێ نەدەن، دەست و پێتان نەبەستن.

ئنجا گەورەترین لەمپەرو کۆسپێک کە بە زەیندا دێ، ڕێ لە مرۆڤ بگرێ، کە ماڵ و حاڵ و نیشتیمان و زێدی بەجێ بهێڵێ، بریتیە لەوەی تووشی مردن ببێ، تووشی لە بەین چوون ببێ، خوا دەفەرمویّ: ﴿ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ ﴾، واتە: هەموو کەسێک چێژەری مردنە، یانی لێرە بن یان لەوێ بن، کۆچ بکەن یان کۆچ نەکەن، لە ماڵی خۆتان بن یان لە دەرەوە بن، مردن هەر دەچێژن، ﴿ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴾، دواییش بۆ لای ئێمە دەگێڕدرێنەوە، یانی: لەسەر ئەوەی لە پێناوی خوادا بەسەرتان هاتوە، لێی ناچنە زەرەر، چونکە دێنەوە بۆ لای من و پاداشتتان دەدەمەوە.

﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾، ئەوانەش کە بڕوایان هێناوە بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ و، کردەوە باشەکانیشیان ئەنجام داون بە گشتیی، چ پەیوەندییان بە نیەت و مەبەستی نێو دڵەوە هەبێ، چ بە دەربڕینەکانی زمان، چ بە کردەوەی ئەندامەکانەوە، ئا ئەوانە ﴿ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِّنَ ٱلْجَنَّةِ غُرَفًا ﴾، لە بەهەشتدا جێگاو ڕێگای بەرزیان واتە: باڵەخانەکانیان بۆ ئامادە دەکەین، کۆشکی بەرزیان بۆ ئامادە دەکەین، ﴿ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾، کە ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، بە دامێن کۆشکەکاندا، ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾، بە هەمیشەیی تێیاندا دەمێننەوە لەو کۆشکانەدا، واتە: لە ڕووی چۆنیەتییەوە ئەوانە کۆشک و باڵەخانەی بەرزن، ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، لە ڕووی کات و تێدا مانەوەشەوە، هەمیشەیین تێیاندا، ﴿ نِعْمَ أَجْرُ ٱلْعَٰمِلِينَ ﴾، واتە: باشترین پاداشت، پاداشتی کەسانێکە کە کاریان کردوە، کاریان بۆ خوا ﷻ کردوە، یانی: (نِعْـمَ الأَجْـرُ أَجْـرُ العَامِلِينَ لِلَّـه) واتە: باشترین پاداشت، پاداشتی ئەوانەیە کە کاریان بۆ خوا کردوە، هەر کەسێک کار بۆ خوا بکات، دەبێ خوا چۆنی پاداشت بداتەوە؟

﴿ ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ ﴾، ئەوانە کار بۆ خوا دەکەن، لە پێناوی خوادا تێدەکۆشن و خەبات دەکەن: کە خۆیان ڕاگرتوە لە بەردەم بەڵاو موسیبەت و ناڕەحەتییەکانداو، لە بەردەم گرفت و کێشەکان دا، کە لەبەر ئاوارەیی و کۆچ و کۆچبار دێنە ڕێیان، ﴿ وَعَلَىٰ رَبِّهِمۡ يَتَوَكَّلُونَ ﴾، تەنیا پشتیش بە خوا دەبەستن.

کەواتە: ئەگەر بتانەوێ بۆ خوا کار بکەن، ئەو کۆشک و باڵەخانە بەرزانەی خواتان پێ ببڕێن، لەو بەهەشتانەی خوادا کە بە هەمیشەیی تیایاندا دەمێننەوەو، ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، دەبێ خاوەنی خۆڕاگریی بن و خاوەنی پشت بە خوا بەستن بن: **(الصَّبْر والتَّوَكُّل)**.

ئنجا کۆسپ و پەرچێکی دیکە، کە ڕێ لە خەڵک دەگرێ دەست لە نیشتیمانی خۆی، لە زێدی خۆی، لە وڵاتی خۆی هەڵبگرێ، لە کاتێکدا کە تەنگی پێ هەڵدەچنرێ و، ڕێی دینداریی لێ دەگیرێ، بریتیە لە مەسەلەی بژیو، بریتیە لە ڕزق و ڕۆزیی کە ئایا چۆن ژیان بگوزەرێنێ؟ خوا دەفەرموێ: ﴿ وَكَأَيِّن مِّن دَآبَّةٍ لَّا تَحۡمِلُ رِزۡقَهَا ٱللَّهُ يَرۡزُقُهَا وَإِيَّاكُمۡ ﴾، (وَكَأَيِّن) یانی: زۆر، زۆر ژیاندار هەن بژیوی خۆیان هەڵناگرن، بەڵام خوا بژیویان دەدات و بژیوی ئێوەش دەدات، ﴿ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ﴾، بە دڵنیاییش خوا بیسەری زانایە، قسەو داواتان دەبیستێ، ئاگادارو زاناشە بە پێویستییەکانتان، کەواتە: با مەترسیی بژیو و ڕۆزییش نەبێتە کۆسپ و لەمپەر لە بەردەمتاندا کە کۆچ بکەن، لە کاتێکدا کە ڕێی دینداریتان لێ دەگیرێ، ماف و ئازادیی و کەرامەتتان پێشێل دەکرێ، ئەو شوێنە بەجێ بهێڵن و بچن بۆ شوێنێک کە تێیدا ئازاد بن.

ئنجا دوایی خوا ﷻ جارێکی دیکە دێتەوە سەر باسی پێشاندانی نیشانەکانی خواو، خستەڕووی نیعمەتەکانی و، دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن سَأَلۡتَهُم مَّنۡ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَسَخَّرَ ٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَ ﴾، ئەگەر تۆ پرسیاریان لێبکەی: کێ ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی و، کێ خۆرو مانگی ڕام و دەستەمۆ کردوون، ملکەچیکردوون،

کـە لـە فەرمانـی وی دەرنەچـن؟ ﴿ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ﴾، زۆر بـە جەختکردنـەوە دەڵێـن: خوا، خـوا ئاسـمانەکان و زەوی هێناونـە دی، خـوا خـۆرو مانگـی ڕام و دەسـتەمۆ کـردوون، کـە ئێمـە لێیـان بەهرەمەنـد بیـن، ﴿ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴾، کەواتـە بـەرەو کـوێ لادەدرێـن؟ واتـە: مـادام خـوا هەمـەکارەی کـەون و کائیناتـە، خـوا خاوەنـی هەمـوو چاکـەو نیعمەتەکانـە، کەواتـە بـەرەو کـوێ لادەدرێـن؟ بۆچـی جگـە لـە خـوا دەپەرسـتن؟

﴿ ٱللَّهُ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ لَهُۥٓ ﴾، خـوا بـۆ هـەر کام لـە بەندەکانـی بیـەوێ بژێـو فـراوان دەکات، جـاری واش هەیـە لێـی وەتەنـگ دێنـێ، واتـە: بژێـوی بـۆ زۆر دەکات، یاخـود لێـی کـەم دەکاتـەوە، بـۆ هـەر کام لـە بەندەکانـی، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴾، بـە دڵنیایـی خـوا بـە هەمـوو شـتێک زانایـە، دەزانـێ کـەی بژێـو بـۆ کەسـێک فـراوان و زۆر دەکات و، کەنگـێ لێـی وەتەنـگ دێنـێ و لێـی کـەم دەکاتـەوە، تاکـو لـە کاتـی بژێـو زۆرکردنـدا، بزانـێ ئایـا ئەهلـی سوپاسـگوزاریی دەبـێ؟ ئەهلـی ئەمـەگ و وەفـا دەبـێ؟ هەروەهـا لـە کاتـی بژێـو لـێ وەتەنـگ هێنانـدا، ئایا خۆڕاگـر دەبـێ و خـۆی تووشـی گوناهـو تـاوان نـاکات، بـە هـۆی ناشـوکریی و بـە هـۆی ناڕەزایـی دەربڕینـەوە؟ ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّن نَّزَّلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ مِنۢ بَعْدِ مَوْتِهَا ﴾، ئەگـەر پرسیاریشـیان لێبکـەی: کـێ لـە سـەرێوە ئـاوی دابەزانـدوەو، زەوی پـێ ژیاندۆتـەوە دوای مردنـی، دوای ئـەوەی هیچـی لەسـەر نەمـاوە کـە نیشـانەی ژیـان بـێ؟ بۆتـە قاقڕو دێمـەکارو، ئـەوەی کـە لێیـڕواوە کاتـی خـۆی، بۆتـە پـووش و پـەڵاش و بـا ڕایـداوەو، ئێسـتا هیـچ نیشـانەی ژیـان و زیندوویەتیـی لەسـەر نەمـاون، بـەڵام دوای ئـەوەی خـوا ئـاوی دادەبەزێنێتـە سـەر، ئـەو سـەر زەوییـە زینـدوو دەبێتـەوە.

وەک زۆر جـاری دیکـە گوتوومانـە: لـە قوڕئانـدا بـە زۆریـی وشـەی: (مَآءً)، ئـاو، بەکارهاتـوە، تاکـو بەفـرو بـاران و تـەرزەو ئاونـگ و شـێ، هەموویـان بگرێتـەوە، ئنجا ئەگـەر پرسـیاریان لـێ بکـەی: کـێ ئـاوی لـە ئاسـمان دابەزانـدوەو، دوای مردنـی سـەر زەوی پـێ ژیاندۆتـەوە؟ ﴿ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ﴾، بەجەختکردنـەوەوە دەڵێـن: خـوا، ﴿ قُلِ

﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾، بڵێ: ستایش بۆ خوا، واتە: هەموو مەدح و سەناو ستایشێک، شایستەی خوایە، ﴿ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴾، بەڵکو زۆربەیان نافامن، بۆیە دەفەرموێ: زۆربەیان، چونکە هەندێکیان دوایی ئیمانیان هێناوەو، لە عەقڵەکەی خۆیان بەهرەمەند بوون و خوایان پێناسیوە، خاوەنی خۆیان پێناسیوە، ڕێی خوایان پێ دۆزیوەتەوە، بەڵام زۆربەیان ئەوانەی لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا بوون ﷺ، ئێستاش زۆربەیان لە عەقڵەکەیان بەهرەمەند نەبوون، نەیانفامیوە، تاکو لە حاڵێکدا کە دان بەوەدا دێنن: خوا بەدیهێنەرو پەروەردگارو خاوەن و مشوورخۆری کەون و کائیناتە، هەر ئەویش پەرستراویان بێ.

پاشان دێتە سەر باسی ناساندنی ژیانی دنیا، لە بەرانبەر ژیانی ڕۆژی دوایی دا و دەفەرموێ: ﴿ وَمَا هَٰذِهِ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَآ إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ ﴾، ئەم ژیانی دنیایەش تەنیا خافڵان و یاریی و گەمەیە، ﴿ وَإِنَّ ٱلدَّارَ ٱلْءَاخِرَةَ لَهِىَ ٱلْحَيَوَانُ ﴾، مەنزڵگای کۆتاییش، کە لە کۆتاییدا دێ و، لە دوای ئەو هیچ مەنزڵگایەکی دیکە نیەو، بەردەوام دەبێ بەبێ بڕانەوە، ﴿ لَهِىَ ٱلْحَيَوَانُ ﴾، هەر ئەوە ژیانی ڕاستەقینە، واتە: ژیانی ڕاستەقینە هەر لەوێدا هەیە، ﴿ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴾، ئەگەر بزانن، ئەگەر زانیارییان هەبێ، دەبێ بزانن خوا ئەم سیستمی گەردوونەی داناوە، کۆتاییەکی هەیە، قۆناغی کۆتایی جارێکی دیکە نەبوونی بەسەردا نایەت و، قۆناغی کۆتایی لەگەڵ ژیانی دنیادا بەراورد ناکرێ، مەگەر وەک چۆن کە شتێک لەگەڵ گەمەو یاریی منداڵ و خافڵانی منداڵاندا بەراورد دەکرێ، ئاوا تەماشای بکرێ.

جارێکی دیکە دێتەوە سەر باسی ئەوە کە دەبێ تەنیا خوا بپەرسترێ و بەندایەتیی بۆ بکرێ، ڕووی نیازو مەبەستەکانی تێبکرێ، دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا رَكِبُوا۟ فِى ٱلْفُلْكِ ﴾، لە کاتێکدا سواری کەشتیی دەبن، کاتێک چوونە نێو کەشتییەوە، یان: چوونە نێو کەشتییەکانەوە، چونکە وشەی: (ٱلْفُلْكِ) هەم بە تاک دێ، بە مانای یەک کەشتیی، هەم بە مانای کۆش دێ واتە: کەشتییەکان،

لـەو کاتـەدا: ﴿ دَعَوُاْ ٱللَّهَ مُخۡلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ ﴾، کـە سـواری کەشـتیی دەبـن، مەبەسـت ئەوەیـە کـە دوایـی شـەپۆلیان بـۆ دێ، یاخـود بـا دێ و کەشـتییەکەیان دەکەوێتـە حاڵەتـی مەترسـیی: لـە خـوا دەپاڕێنـەوەو، ملکەچیـی خۆیـان بۆ خـوا ساغ دەکەنەوە، بەشـی جگـە لـە خـوای پێـوە ناهێڵـن، خڵتـەی شـیرک بـە بانگکردنـی خـواو، لـە خـوا پاڕانەوەکـەی خۆیانـەوە، ناهێڵـن و سـاغی دەکەنـەوە، چونکـە (مُخۡلِصِينَ)، نـاوی بکەر (**اسـم فاعـل**)ە، یانـی: لـە حاڵێکـدا کـە ملکەچیـی خۆیـان بـۆ خـوا سـاغکردۆتەوە، ئـاوا لێـی دەپاڕێنـەوە، ﴿ فَلَمَّا نَجَّىٰهُمۡ إِلَى ٱلۡبَرِّ إِذَا هُمۡ يُشۡرِكُونَ ﴾، کاتێـک دەربـازی کـردن بـەرەو وشـکانیی، کـت و پـڕ هاوبـەش بـۆ خـوا دادەنێـن، دیسـان دەگەڕێنـەوە سـەر بەزمـی پێشـوویان، ﴿ لِيَكۡفُرُواْ بِمَآ ءَاتَيۡنَٰهُمۡ ﴾، بابەرانبـەر بـەو چاکـەو نیعمەتانـەی پێمانـداون، سـپڵەیی بکـەن، بێوەفایـی بکـەن، ﴿ وَلِيَتَمَتَّعُواْ ﴾، هەروەهـا بـا ماوەیـەک ڕابوێـرن، بەهرەمەنـد بـن لـە نیعمەتەکانـی دنیـا، ﴿ فَسَوۡفَ يَعۡلَمُونَ ﴾، بـە دڵنیایـی لەمـەودوا دەزانـن، دەزانـن کـە چ هەڵەیەکـی گەورەیـان کـردوە، کـە بەرانبـەر بـە چاکەکانـی خـوا سـپڵەن و، سـەرگەرم بوونیـان بـە ژیانـی دنیـاوە، مەنزڵـگای کۆتایـی لـە بیـر بردوونـەوە!

﴿ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّا جَعَلۡنَا حَرَمًا ءَامِنًا ﴾، خـوای پـەروەردگار چاکەیەکـی دیکـەی خۆیـان، بـە تایبـەت هـی کافرەکانـی ڕۆژگاری پێغەمبـەر ﷺ، خەڵکـی مەککـە، دەخاتـە بەرچـاو، پێیـان دەفەرمـوێ: ئایا نابینـن کـە ئێمـە حەرەمێکـی پـڕ هێمـن و ئاسایشـمان بـۆ ڕەخسـاندوون، بـە هـۆی کەعبـەوە؟ ﴿ وَيُتَخَطَّفُ ٱلنَّاسُ مِنۡ حَوۡلِهِمۡ ﴾، لـە حاڵێکـدا کـە خەڵـک لـە دەوروبەریـان دەڕفێنـدرێ، دەبـردرێ، لـە تـرس و بیمـدان، کەچـی ئـەوان لـە هێمنیـی و ئاساییشـدان، لـە بەرەکەتـی ئـەو کەعبـەوە کـە ناوچەیەکـی حەرەمـی بـۆ دەسـتەبەر کـردوون، حـەرەم واتـە: ئـەو شـوێنەی کـە هەمـوو گوناهـو تـاوان و لادانێکـی تێـدا قەدەغەیـە، قەدەغەتـر لـە شـوێنەکانی دیکـە، ﴿ أَفَبِٱلۡبَٰطِلِ يُؤۡمِنُونَ ﴾، ئایـا بـڕوا بـە پـووچ دێنـن، بـڕوا بـە ناهـەق دێنـن؟ کـە بریتیـە لـەو بـت و صەنەمانـەی دەیانپەرسـتن، پەرسـتراوە سـاختەکان، ﴿ وَبِنِعۡمَةِ

﴿ٱللَّهِ يَكۡفُرُونَ﴾، بەرانبەر بە چاکەی خواش سپڵەیی دەکەن؟ یاخود: بێبڕوا دەبن؟ بەڕاستیی شتێکی سەیرە، ئەمە پرسیار لێکردنی نکووڵیلێکەرانەیە.

﴿وَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّنِ ٱفۡتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا﴾، هەروەها ئایا کێ ستەمکارترە لە کەسێک کە درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستێ، یاخود: دوای ئەوەی هەقی بۆ دێ، پێی بێبڕوا دەبێ و درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستێ گوایە: خوا هاوبەشی هەیە، ڕۆڵەی هەیە، وەک هاوبەشدانەرەکانی کۆن و ئێستا هەروا دەڵێن و وایانگوتوە، ﴿أَوۡ كَذَّبَ بِٱلۡحَقِّ لَمَّا جَآءَهُۥٓ﴾، یان ئەو هەقەی بۆیان هاتوە، پێی بێبڕوان و بە درۆی دادەنێن، کە لە پێغەمبەری خوادا ﷺ و، لە قورئاندا بەرجەستەیە؟ ﴿أَلَيۡسَ فِي جَهَنَّمَ مَثۡوًى لِّلۡكَٰفِرِينَ﴾، ئایا لە دۆزەخدا، جێگەو ڕێگایەک نیە بۆ بێبڕوایان؟ واتە: ئایا دۆزەخ جێگەو ڕێگایەکی پڕ بە پێست نیە بۆ تێدا نیشتەجێ بوون و سەقامگیربوونی بێبڕوایان، ئەم شێوە پرسیار کردنە، دەگونجێ بڵێین: پرسیارکردنی دانپێپێداهێنان (**إستفهام تقريري**)ە، دەشگونجێ بڵێین: پرسیارکردنی نکووڵیلێکردنە.

لە کۆتایی دا خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَا﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی کە لە پێناوی ئێمەدا تێدەکۆشن، خۆ ماندوو دەکەن و ڕەنج دەدەن، بە دڵنیایی ئێمە ڕێبازەکانی خۆمانیان پێشان دەدەین، یاخود دەیانخەینە سەر ڕێبازەکانی خۆمان، ﴿وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ﴾، بە دڵنیایی خواش لەگەڵ چاکەکاراندایە.

وەک دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا باس دەکەین: ئێرە تاکە شوێنێکە کە وشەی (**سُبُل**) پاڵدرابێتە لای خوا ﷻ بەم ڕێژگەیە: (**سُبُلَنَا**)، چونکە لە قورئاندا وشەی (**سَبِيل**) هاتوە، (**سَبِيلِ رَبِّك، سَبِيلِنا**)، لەبەر ئەوەی ڕاستە شەقامی خوا، یەک ڕاستە شەقامە، بەڵام لێرەدا وشەی (**سُبُل**) مەبەست پێی ئیسلام نیە، بەڵکو مەبەست پێی ئەو ڕێبازو شێوازانەیە، بۆ تێکۆشان لە پێناوی خوادا دەگیرێنە

بەر، دیارە لە سوورەتی (النحل)دا ﴿ ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ فَٱسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًاۚ يَخْرُجُ مِنۢ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ فِيهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾ ﴾ النحل: ٦٩ ، هاتووە واتە: ڕێبازەکانی پەروەردگارت، بەڵام مەبەست پێی ئەو فێرکردنە غەریزییانەیە کە خوا فێری هەنگی کردوون، تاکو بچێت شیلەی گوڵان بمژێ و هەنگوین دروست بکات، ئەوە جیایە، بەڵام لە هەموو قورئاندا تەنیا لێرەدا وشەی (**سُبُل**) پاڵدراوەتە لای خوا، بەشێوەی کۆ (**سُبُلَنَا**).

لێرەدا خوا ﷻ ڕایدەگەیەنێ: کە ئەوانەی لە پێناوی ئێمە تێدەکۆشن، واتە: دوو شتیان هەن، یەکەم: تێکۆشان و ڕەنجدان و زەحمەتکێشان، دووەم: ئیخلاص و خوا پێ مەبەست بوون، ئا ئەوانە ﴿ لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ﴾، زۆر بە جەختکردنەوەوە خوا بەڵێنی داوە کە ڕێبازەکانی خۆییان پیشان بدات، ﴿ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴾، بە دڵنیایی خوا لەگەڵ چاکەکاراندایە، هیچ کەسیش لەو کەسە چاکەکارتر نیە، کە خۆی ماندوو دەکات، تێدەکۆشێ و خەبات دەکات و مەبەستی پێ ڕازیی کردنی خوایە ﷻ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

هاندانی خوای میهرەبان بۆ کۆچکردنی مسوڵمانان، لە کاتێکدا تەنگیان پێ هەڵدەچنرێ و، بە ورە کردنیان لە بەرانبەر مردن داو، موژدەی بەهەشت پێدانیان و، جەختکردنەوە لەسەر هەردووک سیفەتی بەرزی خۆڕاگریی و پشت بە خوا بەستن (صبر وتوكل) و، دڵنیاکردنەوەیان لە بواری بژیوو ڕۆزیی دا:

خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ أَرۡضِي وَٰسِعَةٞ فَإِيَّٰيَ فَٱعۡبُدُونِ ﴿٥٦﴾ كُلُّ نَفۡسٖ ذَآئِقَةُ ٱلۡمَوۡتِۖ ثُمَّ إِلَيۡنَا تُرۡجَعُونَ ﴿٥٧﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِّنَ ٱلۡجَنَّةِ غُرَفٗا تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ نِعۡمَ أَجۡرُ ٱلۡعَٰمِلِينَ ﴿٥٨﴾ ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ وَعَلَىٰ رَبِّهِمۡ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾ وَكَأَيِّن مِّن دَآبَّةٖ لَّا تَحۡمِلُ رِزۡقَهَا ٱللَّهُ يَرۡزُقُهَا وَإِيَّاكُمۡۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ﴿٦٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ أَرۡضِي وَٰسِعَةٞ ﴾، ئەی ئەو بەندانەم کە بڕواتان هێناوە! بە دڵنیایی زەوییەکەم فراوان و فەڕاحە، ئەمە بێگومان بانگ کردنێکە بۆ پێشاندانی پلەو پایەی ئەو بەندانە، چونکە خوا ﷻ ئەو بەندانەی پاڵداونە لای خۆی و، لە قورئاندا هەر جارێک وشەی بەندەکانم (عِبادِي) بەکارهاتبێ، بە زۆریی بۆ ئیماندارانە، دیارە هەموو مرۆڤەکان بەندەی خوان، بەڵام بەندەی ناچاریی، بەڵام ئیمانداران بەندەی ئیختیاریی خوای پەروەردگارن، واتە: بە ویستی خۆیان بەندایەتیی و، ملکەچیی بۆ خوا ئەنجام دەدەن.

﴿إِنَّ أَرْضِى وَٰسِعَةٌ﴾، بـه دڵنیایـی سـەرزەمینی مـن فراوانـە، خـوا نەیفەرمـووە: کـۆچ بکـەن (هاجِـرُوا)، بـەڵام یەکێـک بـە یەکێـک دەڵـێ: مـن ئێـرەم پـێ ناخۆشـە، ئەویدیکـەش دەڵـێ: وڵات فراوانـە، یـان ئـەرزی خـوا فراوانـە، واتـە: لێرەدا لاچـۆو بچۆ بـۆ هـەر شـوێنێک کـە مەیلـت لێیـەو مەبەسـتتە! یانـی: ئایـا نابینـن کـە سـەرزەمینی مـن فراوانـە؟ ئایـا ناتوانـن شـوێنێکی دیکـە پەیـدا بکـەن و، لەوێـدا بەندایەتییەکـی ڕێـک و دروسـت بـۆ مـن بکـەن؟ ئایـا ناچـارن هـەر لەوسـەر زەمینـە بمێننـەوە کـە کافـرەکان ناچارتـان دەکـەن، دەسـت لـە بەشـێک لـە دینداریيتـان هەڵبگـرن، یاخـود نارەحەتتـان دەکـەن و گێچەڵتـان پـێ دەکـەن، ئێـوە لـەوێ نەبەسـتراونەوە؟ ئێـرە بەجێبهێڵـن، مـادام کەرامـەت و مـاف و ئازادیەکانتـان پێشـێل دەکرێـن، بچـن بـۆ شـوێنێک تێیـدا ئـازاد بـن.

٢)- ﴿فَإِيَّٰىَ فَٱعْبُدُونِ﴾، بەس بەندایەتیی بۆ من بکەن، ئەمە هۆکاری کۆچکردن و، فەرمانکردنە بە کۆچکردن و بەجێهێشتنی خاک و نیشتیمان، (ي)کەی کۆتایی لە (فَٱعْبُدُونِ)دا، قرتێندراوە بۆ ئەوەی سووک بێ و، نوونەکە پێی دەگوترێ: (نون الوقاية)، ئەصڵی خۆی ئاوایە: (فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِي) تەنیا بەندایەتیی بۆ من بکەن، واتە: بۆ ئەوەی تەنیا بەندایەتیی بۆ من بکەن، سەرزەمینی من فراوانە، کۆچی تێدا بکەن و ئەو شوێنەی کە ڕێتان لێ دەگیرێ دینداریی لێ بکەن، بەجێی بهێڵن.

٣)- ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ﴾، هەموو کەسێک چێژەری مردنە، لەبەر ئەوەی گەورەترین کۆسپ و لەمپەر کە دێتە ڕێی ئینسان، کۆسپ و لەمپەرێکی وەهمیی، کە ڕێی کۆچکردن و بەجێهێشتنی نیشتیمانی لێ بگرێ، ئەوەیە: کە دەڵێ: ڕەنگە ئەگەر ئێرە بەجێبێڵم بکوژرێم، نەمێنم، خواش دەفەرموێ: هەموو نەفسێک چێژەری مردنە، هەموو کەس دەبێ هەر بمرێ، لە ماڵ بی، یان کۆچ بکەی، لە ئاشتیی دابی، یان لە شەڕ بی، مردن هەر یەخەت دەگرێ، کەواتە مردنێکی سەربەرزانە بمرە، نەک لێرە زەلیلانەو ژێر دەستانە، لەبەر ئەوەی دەستت بۆ لە نیشتیمانەکەت هەڵناگیرێ، لە شوێنی خۆت مردار بیەوە! لە پێناوی خوادا کۆچ بکە با لە ڕێدا بکوژرێی، ئەوە مردنی سەر بەرزانەیە.

کەواتـە: ئایەتەکـەی پێشـتر: ﴿ إِنَّ أَرۡضِى وَٰسِعَةٌ ﴾، پاڵنـەرو هانـدەر بوو، سـەرزەمینی مـن فراوانـە، واتـە: ڕێتـان هەیـە بـڕۆن، ئەمـە پاڵنـەرە، ئەویدیـش لابـەری ئەو کۆسـپ و لەمپەرەیـە، کـە لـە بەردەمـدا هەیـە کـە مـەرگ و مردنـە، جاری وایـە ترسـان لـە مـردن، دەسـتی ئینسـان دەگـرێ لـە کۆچکـردن و لـە جیهـادو بەرخـۆدان، خـواش دەفەرمـوێ: هەمـوو کەسـێک دەبـێ مـردن هـەر بچێـژێ بـە هـەر حاڵێـک بێ.

٤)- ﴿ ثُمَّ إِلَيۡنَا تُرۡجَعُونَ ﴾، ئەمەش دیسان هاندانێکی دیکەیە، واتە: دواییش بۆ لای ئێمە دەگێڕدرێنەوە، ئەم وشەیە خوێندراویشەتەوە: (**ثُمَّ إِلَيْنَا يُرْجَعُون**) ئەمە پێی دەگوترێ: ئاوڕ دانەوە لە حاڵەتی دواندن و ڕووبەڕووەوە، بۆ حاڵەتی دواندنی نادیار (**إلتفات من الخطاب إلى الغياب**)، ئنجا خوا ﷻ ڕوونی دەکاتەوە، کاتێک بۆ لای خوا دەگەڕێنەوە، چی چاوەڕێیان دەکات؟

٥)- ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِّنَ ٱلۡجَنَّةِ غُرَفٗا ﴾، ئەوانەی بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکانیان ئەنجام داون، لە بەهەشت دا، لە باڵەخانەو کۆشکان دا نیشتەجێیان دەکەین، جێگەو ڕێگەیان بۆ دابین دەکەین، وشەی (لَنُبَوِّئَنَّهُم)، خوێندراویشەتەوە: (**لَنُثْوِيَنَّهُم**) (**أَثْواهُ بِالمَكَانِ إِذَا جَعَلَهُ ثَاوِيَاً: مُقِيمَاً**)، (**لَنُثْوِيَنَّهُم**) و (لَنُبَوِّئَنَّهُم)، هەر یەک واتایان هەیە، چونکە (**بَوَّأَهُ بِالمَكَانِ**) واتە: شوێنەکەی بۆ خۆشکردو بۆ ئامادە کرد، یاخود نیشتەجێی کرد لەوێدا، (**أَثْواهُ بِالمَكَانِ**)، (**لَنُثْوِيَنَّهُم**) لە (**أَثْواهُ**)ەوە هاتوە، (**أَثْواهُ يُثْوِيهِ**) یانی: لەو شوێنەدا نیشتەجێی کردو سەقامگیری کرد.

﴿ غُرَفٗا ﴾، لـە بەهەشـتدا لـە کـوێ نیشـتەجێیان دەکەیـن؟ (**غُـرَف**) کـۆی (**غرفـة**) یـە واتـە: ئـەو خانـووەی، ئـەو ژوورەی کـە لەسـەرەوەترە، لـە کۆشـکە بەرزەکانـدا، لـە باڵەخانەکانـدا.

٦)- ﴿ تَجۡرِى مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ ﴾، ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن.

٧)- ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾، بە هەمیشەیی تێیاندا دەمێننەوەو بەردەوامن.

٨)- ﴿ نِعۡمَ أَجۡرُ ٱلۡعَٰمِلِينَ ﴾، باشترین پاداشت هی کارکەرانە (بۆخوا).

ئەمـە تەعبیرەکـەی ئاوایـە: (نِعْـمَ الأَجْـرُ أَجْـرُ العامِلِین) واتـە: باشـترین پاداشـت، پاداشـتی کارکەرانـە، کەسـانێک کـە کاریـان کـردوە بـۆ خـوا ﷻ، کەواتـە ئـەو پاداشـتەی چاوەڕێیـان دەکات، لـە ڕووی چۆنیەتییـەوە باشـترینە، لـە ڕووی دەوامـەوە، بەردەوامترینـەو، هـی ئەوەیـە کـە زۆر ستایشـی بکـرێ، بۆیـە خـوا دەفەرمـوێ: ﴿نِعْمَ أَجْرُ ٱلْعَـٰمِلِينَ﴾، باشـترین پاداشـت، پاداشـتی ئەوانەیـە کـە کار بـۆ خـوا دەکـەن.

لـەو بـارەوە ئـەم فەرمایشـتەی پێغەمبـەر ﷺ دێنیـن، کـە دەفەرمـوێ: {**إِنَّ فِي الْجَنَّـةِ لَغُرَفًـا يُـرَى بُطُونُهَـا مِـنْ ظُهُورِهَـا وَظُهُورُهَـا مِـنْ بُطُونِهَـا، فَقَـالَ أَعْـرَابِيٌّ: يَـا رَسُـولَ اللَّـهِ لِمَـنْ هِـيَ؟ قَـالَ: لِمَـنْ أَطَـابَ الْـكَلَامَ، وَأَطْعَـمَ الطَّعَـامَ، وَصَـلَّى لِلَّـهِ بِاللَّيْـلِ وَالنَّـاسُ نِيَـامٌ**} (**أخرجـه أحمـد: ١٣٣٧، والترمـذي: ١٩٨٤، عَـنْ عَـلِيٍّ رَضِيَ اللَّـهُ عَنْـهُ، وحسَّـنَهُ كلّ مـن الألبـاني وشـعيب الأرنـؤوط**).

واتـە: پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: لـە بەهەشـتدا چەنـد باڵەخانـەو کۆشـکێک هـەن، دیـوی دەرەوەیـان لـە نێـوەوە دەبیـنرێ و، دیـوی نێوەوەیـان لـە دەرەوە دەبیـنرێ (زۆر ڕوون و سـپیی و درەوشـاوەن)، کابرایەکـی عەرەبیـی خێڵەکیـی هەڵسـا گوتـی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا ! ﷺ، ئـەو کۆشـکانە بـۆ کێـن؟ فەرمـووی: بـۆ کەسێکە قسـەی بـاش بـکات و، خـواردن بـدات بـە خەڵکـی، لـە کاتێکـدا خەڵـک خەوتـوون، شـەونوێژ بـکات.

٩)- ﴿ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾، ئەوانەی خۆیـان ڕاگرتووەو، پشتیان بە پەروەردگاریان بەستوە.

خـوا ﷻ دوو سـیفەتی سـەرەکیی ئـەو بڕوادارانـەی، ئـەو بەهەشـت و خەڵاتـە چاوەڕییانـە، بـاس دەکات، دەفەرمـوێ: ﴿ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾، بردوادارانێـک خـوا ئـەو کۆشـک و تـەلارو باڵەخانانـەی بـۆ ئامـادە کـردوون، کـە خۆیانڕاگرتـوەو، پشـتیش بـە پەروەردگاریـان دەبەسـتن، (صَبَرُواْ)، واتـە: خۆیانڕاگرتـوە، ئەمـەی بـە ڕابـردوو هێنـاوە، خۆیانڕاگرتـوە لەسـەر ئیمان، لەسـەر ئیسلام، لەسـەر تاعـەت، لەسـەر کۆچکـردن و کۆچیـان کـردوە.

﴿ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴾، پشتیش تەنیا بە پەروەردگاریان دەبەستن، ئەمەی بە (**فعل المضارع**) هێناوە، بۆ ئێستاو داهاتوو، بەردەوام پشت بە پەروەردگاریان دەبەستن، لە هەر شتێكدا كە بێتە پێشیان.

لەرووی ڕێزمانییەوە: (ٱلَّذِينَ): (**خَبَرُ مُبْتَدَأ مَحْذُوفٍ**) گوزارەی نیهادێكی قرتێنراوە، یانی (**هُمَ الَّذِينَ صَبَرُوا**)، ئنجا (**هُمْ**) دەبێتە نیهاد (**مُبْتَدَأ**) و (ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ) دەبێتە گوزارە (**خبر**)، كە دەفەرموێ: ﴿ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴾، لێرەدا ژێردارکەر و ژێردارکراو (**الجارُّ المجرور**) كە پێشخراوە، بۆ زیاتر گرنگیی پێدانە، واتە: تەنیا پشت بە پەروەردگاریان دەبەستن.

١٠)- ﴿ وَكَأَيِّن مِّن دَآبَّةٍ لَّا تَحْمِلُ رِزْقَهَا ﴾، زۆر ژیانداریش هەن، بژیوی خۆیان هەڵنەگرتوە، خوا ﷻ وەهمێكی دیكەی ئەوانەی كۆچ دەكەن لە پێناوی خوادا، كە دەبێتە كۆسپ و لەمپەر لە بەردەمیان دا، دەڕەوێنێتەوە، دەفەرموێ: زۆر ژیانداریش هەن، (دَآبَّةٍ): (**كُلُّ ما يَدُبُّ عَلَى الأَرْضِ**) هەر شتێك كە بە زەوییدا دەڕوات، واتە: هەموو ژیاندارێك، زۆر ژیاندار هەن، كە بژیوەكەی خۆیان هەڵناگرن، لە كۆڵیان نەناوە، كە دەفەرموێ: ﴿ لَّا تَحْمِلُ رِزْقَهَا ﴾، دەگونجێ مەبەست لە هەڵگرتن، هەڵگرتنی ڕواڵەتیی بێ واتە: بژیوەكەی بە كۆڵەوە نیە، نە باڵندە، نە دڕندە، نە ژیاندار، هیچی بژیوی لە كۆڵ نیە، یاخود مەبەست ئەوەیە: خۆی ماندوو ناكات (**أَي: لا تَتَكَلَّفُ تَحْصِيلَ رِزْقِهَا**) واتە: خۆی ماندوو ناكات، لەئێستاوە بە تەنگ ئەوەوە بێ داخۆ ئێوارێ چی بخوات! بەڵكو بۆ خۆی دەڕوات و هەوڵێك دەدات، خوای پەروەردگاریشیان تاكو ئەو كاتەی مۆڵەتی لەسەر بێ، بژی، بژیویان چنگ دەخات.

١١)- ﴿ ٱللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ ﴾، خوا بژیوی ئەوانیش دەدات و هی ئێوەش دەدات، نەیفەرموە: (**يَرْزُقُها اللهُ وَإِيَّاكُم**) یانی: پاڵوەلادراو (**المُسْنَدُ إِلَيْهِ**) خوای پەروەردگارە، وشەی (ٱللَّهُ) كە نیهاد (**مبتدأ**)ە، پێشخراوە لەسەر گوزارە (**خبر**)كە، یانی: تەنیا خوا بژیویان دەدات، هەروەها بژیوی ئێوەش دەدات.

١٢)- ﴿ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴾، تەنیا خواش بیسەری زانایە، قسەكانتان دەبیستێ، پاڕانەوەكانتان دەبیستێ و پێداویستییەكانیشتان دەزانێ.

پێغەمبەر ﷺ لەو بارەوە كە خوا بژیوی ژیانداران دەدات، دەفەرموێ: {**لَوْ أَنَّكُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ، لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ، تغدُو خِمَاصًا، وَتَروحُ بِطَانًا**}[1]، واتە: ئەگەر بەڕاستیی پشت بە خوا ببەستن، بژیوتان دەدات، وەك چۆن بژیوی باڵندە دەدات، بەیانییان بە سكی برسییەوە دەڕواو، ئێواران بە سكی تێرەوە دێتەوە.

بەڵام بە تەئكید ئەگەر ئەو باڵندانە لە هێلانەكانی خۆیان دا هەڵنیشن و جموجۆڵێك نەكەن، لە برسان دەمرن، كەواتە پشت بە خوا ببەستن، بەڵام وەك چۆن باڵندە هەوڵ دەدات، ئێوەش هەوڵێك بدەن، بە تەئكید وەك چۆن خوا بژیوی باڵندەكان دەدات، بژیوی ئێوەش دەدات، وەك چۆن بژیوی هەموو ئەو ژیاندار ودڕندەو، هی نێو دەریاو هی نێو هەواو، هی سەر زەوی، هی بن زەوی دەدات، بژیوی ئێوەش دەدات.

ئەمەش وەك پێشتریش گوتمان: بۆ لابردنی پەرچ و لەمپەرێكی دیكەیە لە بەردەم ئەوانەدا كە دەیانەوێ زێدو نیشتیمانی خۆیان بەجێبێڵن لە پێناوی خوادا، كە دەربەستی بژیوو ڕزق مەبن، وەك لە سووڕەتی (**النساء**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَن يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ يَجِدْ فِي ٱلْأَرْضِ مُرَٰغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ۚ وَمَن يَخْرُجْ مِنۢ بَيْتِهِۦ مُهَاجِرًا إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ يُدْرِكْهُ ٱلْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٠٠﴾ ﴾، واتە: هەر كەسێك لە پێناوی خوادا كۆچ بكات، لە زەوییدا شتی وای زۆر دێتە ڕێ كە لووتی دوژمنانی پێ نەوی بكات و، فراوانیی بۆ بێ، هەروەها هەر كەسێك لە پێناوی خوادا، ماڵ و حاڵی خۆی بەجێبێڵێ، دوایی مردنی بگاتە سەر، پاداشتی كەوتۆتە سەر خوا ﷻ، خواش هەمیشە لێبوردەی بەبەزەیی بووە.

---

(١) أخرجه الترمذيّ: ٢٣٤٤، وابن ماجه: ٤١٦٤، وأبو يعلى: ٢٤٧، وابن حبان: ٧٣٠.

مەسەلەی دووەم:

خستنە ڕووی چەند نیشانەیەکی خواو نیعمەتێکی گەورەو گرنگی، کە بەڵگەی تەنیا پەرستراویەتیی خوان، بۆ کەسانێک عەقڵ و هۆشیان بەکار بێنن و، تێبفکرن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۖ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٢﴾ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّن نَّزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِن بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۚ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾ ﴾.

شیکرنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ﴾، ئەگەر لێیان بپرسی (واتە: لە هاوبەش بۆ خوادانەرەکان، لە بێبڕوایەکان): کێ ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی و، کێ خۆرو مانگی ڕامکردوون؟ بەجەختکردنەوە دەڵێن، خوا.

بێگومان ئاسمانەکان و زەوی دروست کردنیان شتێکی زۆر گەورەیە، وەک خوا لە سووڕەتی (**غافر**)دا دەفەرموێ: ﴿ لَخَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾ ﴾، واتە: دروستکرانی ئاسمانەکان و زەوی گەورەترە لە دروستکردنی خەڵک، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن.

ئنجا ئینسان تاکو عیلمی زیاتر بێ، زیاتر تێدەگات لە گەورەیی ئاسمانەکان و زەوی، لە گەورەیی ئەو گەردوونە کە خوا هێناویەتە دی، زۆربەی خەڵکی نازانن، بۆیە دروستکراوی خوا و موڵکی خوا، بە تەسک و کەمبەر دێتە بەرچاویان، بەڵام تاکو زانیارییان زیاتر بێ و، هەتا ئاسۆی زەینیان فراوانتر بێ، زیاتر دەرکی گەورەیی و فراوانیی موڵکی خوا دەکەن.

وەک جاری دیکەش گوتومانە:

أ- نوێترین بیردۆزەی گەردووونناسیی ئەوەیە کە دەڵێ: تیرەی گەردوون بە پازدە ملیار ساڵ (١٥,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠)ی تیشکیی مەزەندە دەکرێ.

ب- کەهکەشانەکانی کە گەردوون دەیانگرێتە نێو خۆی، بە یەک تریلیۆن (١,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠)، واتە: هەزار ملیار کەهکەشان مەزەندە دەکرێن، پێشتر دەیانگوت: دوو سەد ملیار (٢٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) ملیار، بەڵام ئێستا دەڵێن: زیاترن.

جـ- ئەو ئەستێرانەی کە لە نێو کەهکەشانی ئێمەدا هەن، کەهکەشانی کاکێشان، یان ڕێی شیریی، بە یەک تریلیۆن (١,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) ئەستێرە مەزەندە دەکرێن، کە خۆری ئێمە یەکێکە لە ئەستێرەکانی کەهکەشانی کاکێشان، کەواتە دروستکرانی ئاسمانەکان و زەوی زۆر گەورەیە، بەڵام بە زانیاریی ئەو گەورەییە دەرک دەکرێ.

هەروەها خوا لە سوورەتی (**الواقعة**)دا دەفەرمووێ: ﴿ فَلَآ أُقۡسِمُ بِمَوَٰقِعِ ٱلنُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهُۥ لَقَسَمٞ لَّوۡ تَعۡلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾ ﴾، واتە: وانیە وەک ئێوە دەڵێن (ئەی کافرەکان!) سوێند دەخۆم بە جێگەو ڕێگەی ئەستێرەکان و، ئەگەر بزانن، ئەوە سوێندێکی زۆر مەزنە.

﴿ وَسَخَّرَ ٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَ ﴾، هەروەها ئایا کێ خۆرو مانگی ڕامکردوون؟ واتە: دەستەمۆو ملکەچی کردوون، ئێمە لە سەرەتای تەفسیری سووڕەتی (**یونس**)دا، باسێکی سەربەخۆمان دەربارەی خۆر کردووە، باسێکی سەربەخۆشمان دەربارەی مانگ کردوە، هەروەها باسی زەوییمان کردووەو لەوبارەوە زانیاریی وردمان خستوونە ڕوو، بۆیە لێرە دووبارەی ناکەینەوە[1].

وشەی (وَسَخَّرَ): (**سَخَّرَ يُسَخِّرُ تَسْخِيراً**)، (**التَّسْخِيرُ: الإجبار عَلَى عَمَلٍ شَدِيد**) واتە: (**تسخير**) ناچار کردنە لەسەر کارێکی سەخت، واتە: دەستەمۆ کردن وڕامکردن،

---

(١) هەروەها لە تەفسیری سووڕەتەکانی: (فصلت و الرحمن و الواقعة و الشمس)یشدا، لەو بابەتانە دواوین.

مل پێ کەچکردن، بەو شێوەیە کە خوا بۆی داناوە، بەو شێوەیە کار بکات و بەڕێوەبچێ.

﴿ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ﴾، زۆر بە جەختکردنەوەوە دەڵێن: خوا ﷻ، دەڵێن: بەس خوا ئاسمانەکان و زەوی هێناونەدی، خۆرو مانگیشی دەستەمۆ کردوون.

٢)- ﴿ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴾، کەواتە بۆ کوێ لادەدرێن؟ ئەمە پرسیار لێکردنی نکووڵییلێکردن و سەرسوڕماندن (الإستفهام للإنكار والتعجيب)ە، مادام هەر خوا بەدیهێنەری ئاسمانەکان و زەوییە، خوا ڕامکەری خۆرو مانگە، ئەدی بۆ کوێ لادەدرێن؟ بۆچی جگە لە خوا دەپەرستن؟

٣)- ﴿ ٱللَّهُ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ لَهُۥٓ ﴾، خوا بژیو بۆ هەر کام لە بەندەکانی کە بیەوێ فراوان دەکات و، بۆشی تەنگ دەکات و تەسک دەکات، واتە: بۆی زۆر دەکات و بۆی کەم دەکات، ئەم مەسەلەی فراوانکردنی بژیوو تەسککردنەوەی واتە: زۆر کردنی و کەمکردنی، لە زۆر شوێنی قوڕئاندا دووبارە بۆتەوە[1]، بۆ وێنە:

١- لێرە لەم ئایەتەدا کە دەفەرموێ: (ٱللَّهُ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ لَهُۥٓ) یانی: وێڕای فراوانکردنی بژیو، کەمکردنەوەو لێگرتنەوەکەش بە قازانجی ئەو بەندەیەیە، نەک بە زەرەری.

٢- لە سووڕەتی (**الرعد**)دا هەمان ڕاستیی خوا دووبارە دەکاتەوەو دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ ﴿٢٦﴾ ﴾، واتە: خوا بژیو فراوان دەکات بۆ هەر کەسێک کە بیەوێ وتەنگیش دەکات، فراوان دەکات واتە: زۆری دەکات و، تەنگی دەکات، واتە: کەمی دەکات.

٣- هەروەها لە سووڕەتی (**القصص**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَيْكَأَنَّ ٱللَّهَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ ﴿٨٢﴾ ﴾، واتە: ئایا نابینی، یان سەرت سوڕمێنێ لەوە کە خوا بژیو بۆ هەر کام لە بەندەکانی کە بیەوێ، فراوان دەکات و تەنگیش دەکاتەوە.

---

(١) لە تەفسیری سوورەتی (الشوری) دا، لەو بارەوە کورتە باسێکمان کردوە.

٤- هەروەها لە سووڕەتی (الروم)یشدا دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ ﴿٣٧﴾ ﴾، واتە: ئایا نابینن چۆن خوا بژیو بۆ هەر کەسێک کە بیەوێ، فراوان دەکات، یاخود تەسک دەکاتەوە، ئەم ڕاستییە لە زۆر شوێنی قورئاندا دووبارە بۆتەوە، لەبەر ئەوەی ژیانی بەندەکان پەیوەندیی بە بژیوەوە هەیە، پەیوەندیی بەوە هەیە کە پێی دەژین و، ڕزق و ڕۆزیی بەشەر لە ژیانی بەشەردا، لە ڕووە ماددییەکەیەوە گەورەترین گرنگیی هەیە، بۆیە خوا ﷻ ڕوونی دەکاتەوەو، ڕایدەگەیەنێ: کە بژیو بە دەست خوایە ﷻو، کەمکردن و زۆرکردنی حیکمەتی خوای لە پشتەوەیە، هەڵبەتە هۆکارەکان دەوری تێدا دەبینن، بەڵام لە پشت هۆکارەکانەوە هۆکارساز هەیە، لە پشت **(أسباب)**ەوە، **(مُسبِّب)** هەیە کە خوایە ﷻ، هەروەها لە سووڕەتی **(یونس)**یش دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّن يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَن يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَن يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾ ﴾. واتە: بڵێ: کێ لە ئاسمان و زەوییەوە بژیوتان دەدات، یان کێ بیستن و چاوەکانی بەدەستن و، کێ زیندوو لە مردوو دەردێنێ و، مردوو لە زیندوو دەردێنێ و، کێ کاروبار بەڕێوەدەبات؟ دەڵێن: خوا، بڵێ: ئایا پارێز ناکەن؟!

مادام خوا هەمەکارەو مشوورخۆری هەموو گەردوون و، هەموو لایەنەکانی ژیانی ئێوەیە، کەواتە: بۆچی پارێزی لێ ناکەن؟

٤)- ﴿ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴾، بە دڵنیایی خوا بە هەموو شتێک زانایە، واتە: هەر کام لە فراوان کردنی بژیوو، کەمکردنەوەی، هەمووی حیکمەتی مەزنی لە پشتەوەیە، کە خەڵک دەرکی ئەو حیکمەتە ناکەن، ئەگەرنا هیچ شتێکی خوا بە بێ حیکمەت نیە، چونکە خوا ﷻ بە هەموو شتێک زانایەو، هەر شتێک کە دەیکات، ئەوپەڕی حیکمەتی تێدا بەکار دێنێ.

٥)- ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّن نَّزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِن بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ﴾، ئەگەر لێیان بپرسی: کێ لە سەرێوە ئاوی دابەزاندوەو، سەرزەوی دوای ئەوەی کە مردوە، زیندووی کردۆتەوە؟ بەجەختکردنەوە دەڵێن: خوا.

لـە سـوورەتی (**الجاثیـة**)دا دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن رِّزۡقٍ فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَا ﴿٥﴾ ﴾.

لـە سـوورەتی (**البقـرة**) دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن مَّآءٍ فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَا ﴿١٦٤﴾ ﴾.

بـەڵام لێـرەدا دەفەرمـوێ: ﴿ مِنۢ بَعۡدِ مَوۡتِهَا ﴾، لەبـەر ئـەوەی لـەوێ تەنیا باسـی نیعمـەت و چاکەکانـی خوایـە، بـەڵام لێـرە بـاس باسـی هاوبـەش بـۆ خوادانانـە، بۆیـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: لـە دوای مردنـی زەوییـەوە، کـێ زینـدووی دەکاتـەوە؟ واتـە: (**مِنْ**)ی بـۆ زیادکـراوە تاکـو لەسـەرەتاو دەسـتپێکی مردنەکـەوە، بیگرێتـەوە، کەواتـە: هاوبـەش بـۆ ئـەو خوایـە دامەنێـن، ئـەو خوایـە شایسـتەی ئەوەیـە بەندایەتیـی و پەرسـتشی بـۆ سـاغ و یەکلابکرێتـەوە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ﴾، یـانی: زۆر بـە جەختکردنـەوەوە دەڵێـن: بـەس خـوا ئـاوی دابەزانـدوەو سـەر زەوی مـردووی پـێ زینـدوو کردۆتـەوە.

٦)- ﴿ قُلِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ﴾، بڵێ: ستایش بۆ خوا، واتە: لەسەر ئەو بەڵگە ڕۆشنانەو، لەسەر ئەو هەموو نیعمەت وچاکانەو، لەسەر ئەو هەموو سیفەتە بەرزو بێ وێنانەی خوا لە هەرسێک بواری: جوانیی و شکۆ و تەواویی (**جمال وجلال وكمال**)دا.

٧)- ﴿ بَلۡ أَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡقِلُونَ ﴾، بەڵکو زۆربەیان نافامن، واتە: ستایش هەر هی خوایە، بەڵام ئەوان زۆربەیان نازانن و نافامن، بۆیە دەرکی ئەو بەڵگە ڕۆشنانە ناکەن و، ستایش و مەدح و سەنا، تایبەت ناکەن بە خواو خاوەنی خۆیانەوە ﷻ.

مەسەلەی سێیەم:

ژیانی دنیا لە ڕووە ماددییەکەیەوە: خافڵان و گەمەو، مەنزڵگای کۆتایی، ژیانی ڕاستەقینەی تێدایە ئەگەر بزانن:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا هَٰذِهِ ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَآ إِلَّا لَهۡوٞ وَلَعِبٞۚ وَإِنَّ ٱلدَّارَ ٱلۡأٓخِرَةَ لَهِيَ ٱلۡحَيَوَانُۚ لَوۡ كَانُواْ يَعۡلَمُونَ ٦٤﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿وَمَا هَٰذِهِ ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَآ إِلَّا لَهۡوٞ وَلَعِبٞۚ﴾، ئەم ژیانی دنیایەش تەنیا خافڵان وپارییە.

وشەی (لَهۡوٞ) (**اللَّهو: ما يَلْهُوا بِهِ النَّاسُ أَي: يَشْتَغِلُوْنَ عَنِ الأُمورِ المُكَدِّرَة، أَو يَعْمُرُونَ بِهِ أَوقَاتَهُمُ الخَلِيَّةَ عَنِ الأَعْمَال**)، (لَهو): بریتیە لە شتێک کە خەڵک پێی دەخافڵێن، یاخود ئەو شتانەی کە ژیانیان لێڵ دەکات، ئەو خافڵانە لەوە بێ ئاگایان دەکات، یان کاتە بۆشەکانی خۆیانی پێ دەبەنە سەر، ئەو کاتانەی کاریان نیە، بەڵام (لَعِب): بریتیە لە کارێک کە ئینسان مەبەستی پێ گاڵتەو پێکەنین و خۆشیی بێ، نەک شتێکی جیددیی.

جیاوازیی نێوان (لَهۡوٞ) و (وَلَعِبٞ) ئەوەیە:

أ- (لَعِب) بریتیە لە ڕووکردنە ناهەق، بەڵام (لَهۡوٞ) بریتیە لە پشتکردنە هەق[١].

ب- هەندێکیش گوتوویانە: وشەی (لَعِب) لە سەرەتای تەمەنەوەیە، منداڵ یاریی و گەمە دەکات، بەڵام وردە وردە کە تەمەنی هەڵدەکشێ، ئنجا خەریکی خافڵان (لَهۡوٞ) دەبێ واتە: ئەو جۆرە یارییانەی جۆرێک لە عەقڵ وردەکارییان دەوێ، هەروەها (لَهۡوٞ): لە قۆناغێکی پێشکەوتووتری تەمەندا دەبێ، ئەگەر سەرنجی قورئان بدەین دەبینین خوا بەزۆریی وشەی (لَعِب)ی پێشخستوەو لە چەند شوێنێکیش دا وشەی (لَهۡوٞ)ی پێشخستوە، بۆ وێنە:

---

(١) التفسير المُنير: ج١١، ص ٣٨.

أ- لە سوورەتی (**الأنعام**)دا خوا دەفەرمویٚ: ﴿وَمَا ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَآ إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ ۖ وَلَلدَّارُ ٱلْءَاخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ ۗ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾﴾، واتە: ژیانی دنیا تەنیا یاریی وخافڵانەو مەنزڵگای کۆتایی باشترە بۆ ئەوانەی پارێز دەکەن، ئایا نافامن؟

ب- لە سوورەتی (**الحديد**)دا دەفەرمویٚ: ﴿ٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّمَا ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌۢ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِى ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَوْلَٰدِ ۖ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ ٱلْكُفَّارَ نَبَاتُهُۥ ﴿٢٠﴾﴾، واتە: بزانن کە ژیانی دنیا یارییە، خافڵانە، جوانیی و ڕازانەوەیە، خۆ بەسەر یەکدا هەڵکێشانە، زۆرکردنی سامان و کوڕانە (منداڵانە)، وەک بارانێک کە ڕووەکەکەی بابای خاوەن کشتوکاڵ سەرسام دەکات.

جـ- لە سوورەتی (**الأعراف**)یش دا وەک ئێرە (لَهْوٌ)، پێشخراوە کە دەفەرمویٚ: ﴿ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا ﴿٥١﴾﴾، کەواتە: بە پێی سیاقەکە جاری وا هەیە (لَعِبٌ) پێشدەخرێ، ئەگەر مەبەست خستنەڕووی قۆناغبەندیی کاتیی بێ، بێگومان (لَعِبٌ) لە پێش (لَهْوٌ)ەوە دێ، ئەگەر لە ڕووی چۆنیەتییەوەش تەماشا بکرێ، (لَهْوٌ) پێشدەخرێ، چونکە (لَهْوٌ) زیاتر مرۆڤ سەرقاڵ و سەرگەرم دەکات و، لە قۆناغێکی پێشتری تەمەنیشدا دێتە دی.

٢)- ﴿وَإِنَّ ٱلدَّارَ ٱلْءَاخِرَةَ لَهِىَ ٱلْحَيَوَانُ ۚ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ﴾، مەنزڵگای کۆتایی، بەس ئەوە ژیانی ڕاستەقینە، واتە: ژیانی ڕاستەقینە لەوێیە، ئەگەر بزانن.

مەسەلەی چوارەم:

باسی ڕاستییێتی خوا بە یەکگرتن و، تەنیا خواپەرستیی و، پووچەڵیی شیرک و، بێمرادیی و ئاکام خراپیی هاوبەشدانەران:

خوا دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا رَكِبُوا۟ فِى ٱلْفُلْكِ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ فَلَمَّا نَجَّىٰهُمْ إِلَى ٱلْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ ﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا۟ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا ءَامِنًا وَيُتَخَطَّفُ ٱلنَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ ٱللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِٱلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُۥٓ أَلَيْسَ فِى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَٰفِرِينَ ﴿٦٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿ فَإِذَا رَكِبُوا۟ فِى ٱلْفُلْكِ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ ﴾، کاتێک سواری کەشتیی بوون، یاخود: سواری کەشتییەکان بوون، بەملکەچیی ساغکردنەوە و لەخوا پاڕانەوە، جاری دیکەش گوتومانە: (ٱلْفُلْكِ) هەم بەمانای بە یەک کەشتیی (**السَّفِيْنَة**) دێ، هەم بە کۆمەڵە کەشتییەک (**السُّفن**) دێ، وشەی (ٱلْفُلْكِ) تاک و دووان و کۆ تێیدا هاوبەشن.

ئایا لێرەدا ڕاناوی کۆ لە (رَكِبُوا۟)دا بۆ کێ دەچێتەوە؟ ﴿ فَإِذَا رَكِبُوا۟ ﴾، بە سیاق دەزانین کە مەبەست پێی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانە، ئەگەرنا ئەگەر نیشانە (**قرينة**)یەک نەبێ، هەموو ئەو وشانەی کۆی خەڵک دەگەیەنن، دەبێ هەموو خەڵک بگەیەنن بە بێ هەڵاواردن، بەڵام جاری وا هەیە سیاقێک مانایەکەی تایبەت دەکات بە کۆمەڵە خەڵکێکی دیارییکراوەوە کە لێرە وایە، واتە: کاتێک کە هاوبەش بۆ خوادانەرەکان سواری کەشتیی دەبن، یان سواری کەشتییەکان دەبن، سەرەتا بێئاگایانە لە خوا ناپاڕێنەوەو بۆ لای خوا ناکڕووزێنەوە، بەڵام کە لێیان قەوما، دڵسۆزانە هاواری خوا دەکەن:

﴿ دَعَوُاْ ٱللَّهَ مُخۡلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ ﴾، دوای ئەوەی تووشی گرفت و کێشەو ناڕەحەتییەک دێن، لە خوا دەپاڕێنەوە، گەردنکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ دەکەنەوە، یانی: **(أَخْلَصُوا خُضُوعَهُم لِلهِ وَحْدَه)**، (ٱلدِّينَ) لێرەدا بە مانای ملکەچیی و ژێردەستەیی دێ، ژێردەستەیی و ملکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ دەکەنەوە، **(أَخْلَصَ يُخْلِصُ إخْلاصاً، فَهُوَ مُخْلِص)** واتە: ساغی کردەوە، ساغی دەکاتەوە، ساغکردنەوە، ئەو ساغکەرەوەیە، ﴿ مُخۡلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ ﴾، واتە: گەردنکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغدەکەنەوەو، بەشی جگە لە خوای پێوە ناهێڵن، ئەوە لە کاتێکدا کە تووشی تەنگانەو سەغڵەتیی دەبن، هەمیشە خوا ﷻ ئەو شتانەی کە بە عەقڵ و سەلیقە دەزانرێن، دەیانقرتێنێ، یانی: **(فَـإذا رَكِبُوا فِي الفُلْكِ، غَفَلُوا عَنِ الله، لكِن إذاوقَعُوا فِي شِدَّةٍ، دَعَوا اللهَ مُخْلِصِينَ لَـهُ الَّدِيـن)** واتە: هەرکات سواری کەشتیی بوون، لەخوا بێ ئاگابوون، بەڵام کە تووشی سەختییەک بوون، بەملکەچیی خۆ بۆ خوا ساغکردنەوەوە لێی پاڕانەوە، ئەگەر نا یەکسەر کە سواری کەشتیی دەبن، بە ملکەچیی بۆ خوا ساغکردنەوەوە لێی ناپاڕێنەوە، وەک لە شوێنەکانی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِي يُسَيِّرُكُمۡ فِي ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِۖ حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمۡ فِي ٱلۡفُلۡكِ وَجَرَيۡنَ بِهِم بِرِيحٖ طَيِّبَةٖ وَفَرِحُواْ بِهَا جَآءَتۡهَا رِيحٌ عَاصِفٞ وَجَآءَهُمُ ٱلۡمَوۡجُ مِن كُلِّ مَكَانٖ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ أُحِيطَ بِهِمۡ دَعَوُاْ ٱللَّهَ مُخۡلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ لَئِنۡ أَنجَيۡتَنَا مِنۡ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿٢٢﴾ ﴾ **یونس.**

خوا ﷻ ئەو ڕاستییانەی لە هەندێک لە سوورەتەکاندا، لە ئایەتەکاندا باسیان دەکات بە وردیی، لە ئایەت و سوورەتێکی دیکەدا کە هەمان ڕاستی دووبارە دەکاتەوە، ئەو شتانەی لێ دەقرتێنێ و، جێی مەبەست باس دەکات و، ئەو شتانەی کە لە شوێنەکانی دیکەدا، باسیکردوون، دووبارەیان ناکاتەوە.

٢)- ﴿ فَلَمَّا نَجَّىٰهُمۡ إِلَى ٱلۡبَرِّ ﴾، کاتێک دەربازی کردن بەرەو وشکانیی، واتە: لەو شەپۆل و گەردەلوولەی نێو دەریاو ناڕەحەتییانەی کە تووشیان بووە، لە نێو دەریادا، دەربازی کردن بەرەو وشکانیی.

٣)- ﴿ إِذَا هُمۡ يُشۡرِكُونَ ﴾، یەکسەر ئەوان هاوبەشدادەنێن.

(**إِذَا**) بـۆ کـت وپڕییـە (**لِلمُفاجَئَة**) یانـی: (**ابتَـدرُوا إلى الـشِّرْكِ فَـوْرَ وُصُولِهِـم إلى الـبَرِّ**) واتـە: یەکسـەر کـە گەیشـتنە وشـکانیی، هاوبـەش بـۆ خـوا دادەنێـن.

جـاری دیکـەش باسـم کـردوە کـە خـۆم ئـەو دیمەنـەم بینیوە، لـە سـاڵی (١٩٩٨ ز)دا بـوو، ئێمـە لـە ماڵتـاوە چووینـە (**بنغازي**) لـە (**ليبيا**)، لەوسـەر کـە گەڕاینـەوە، لەهـەر سـەرەی دوازدە سـەعات یاخـود زیاترمـان پێچـوو، لـە دەریـای سـپیی نێوەڕاسـتدا، لـە سـەری گەڕانـەوە، بـاو گەردەلوولێـک لێـی دایـن، وەک خـوا دەفەرمـوێ: **﴿ فِي مَوۡجٖ كَٱلۡجِبَالِ ﴿٤٢﴾ ﴾** **هود**، ئـەو کەشـتییە زلـە کـە حـەوت قـات بـوو، دەوری دوو هـەزار (٢٠٠٠) کەسـی دەگـرت، وەک تەپەدۆرێکـی گچکـە ئـەو ئـاوە گەمـەو یاریـی پێدەکرد، هـەر جارێـک کـە پێشـەکەی دادەچـوو، دەمانگـوت: تـازە بـۆ بنـی دەریـا دەڕوات، هـەر کاتێـک بـە لای ڕاسـت دا دەکـەوت، بـە لای چەپـدا دەکـەوت، یـان بـەرەو دوا هەڵدەگەڕایـەوە، زۆر مەترسـییدار بـوو، ئـەو خەڵکـە هەمـووی لـە خـوا دەپاڕایـەوەو، تووشـی وەزعێکـی نارەحـەت بـوو بـوون بـە مسـوڵمان و نامسـوڵمانەوە، بـەڵام هـەر ئەوەنـدە کـە کەوتینـەوە خۆشـیی و، شـەپۆل و گەردەلوولەکـە بەسـەرچوون، کـە پێشـتر شـەو بـوو، دوایـی کـە ڕۆژمـان لـێ بـووەوە، دنیـا ڕوونـاک بـوو، دەریـا کـش و مـات بـوو، خەڵـک گەڕایـەوە سـەر بەزمـی پێشـووی.

٤)- ﴿ لِيَكۡفُرُواْ بِمَآ ءَاتَيۡنَٰهُمۡ ﴾، با بەوەی پێمانداون سپڵەو بێ نمەک بن، (ل)ی (**لِيَكۡفُرُواْ**) (**لام التعليل**)ی پێدەگوترێ، بە مانای تاکو (**كَي**)دێ، (**كَي يَكْفُرُوا بِمَا اتَيْناهُم**)، تاکو سپڵەیی بکەن بەرانبەر بەوەی پێمانداون، دەشگونجێ (**لام العاقبة**) بێ واتە: سەرەنجام وایانلێبێ ناسپاس وسپڵەبن، دەشگونجێ (ل) لامی فەرمان (**لام الأَمْر**) بێ، بەڵام مەبەست پێی هەڕەشە بێ واتە: با سپڵەیی بکەن بەرانبەر ئەوەی پێمان بەخشیون! دوایی دەزانن چییان بەسەردێ!

٥)- ﴿ وَلِيَتَمَتَّعُواْ ﴾، هەروەها با ڕابوێرن و بەهرەمەند بن، (**التَّمَتُّعُ: الإنتِفاعُ القَصِيرِ زَمَنُهُ**)، (**تَمَتُّع**) بریتیە لە سوودمەند بوونێک کە ماوەکەی کەم بێ.

٦)- ﴿ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴾، لەمەودوا دەزانن، ئەمە بە تەئكید هەڕەشەیە، لەمەودوا دەزانن کە چۆن سزایان دەدەین لەسەر ئەو سپڵەیی و، بێئاگا بوونە لە خوا ﷻ.

ئەو ئایەتەی پێشتر بە گشتیی بۆ هاوبەشدانەرەکان بوو، ئنجا تایبەت بۆ هاوبەش دانەرەکانی مەککە، خوا ﷻ لە چەند شوێنی دیکەش داو لێرەش خوا ﷻ بەتایبەت هۆزی قوڕەیش، کافرەکانی مەککە دەدوێنێ و، دەفەرموێ:

٧)- ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْاْ أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا ءَامِنًا ﴾، ئایا نابینن کە ئێمە حەڕەمێکی پڕ هێمن و ئاسایشمان بۆ ڕەخساندوون! (أَوَلَمْ يَرَوْاْ) پرسیار کردنەکە پرسیارکردنی نکووڵیلێکردنە، واتە: بە دڵنیایی دەیبینن کە ئێمە حەڕەمێکی پڕ هێمن و ئاسایشمان بۆ ڕەخساندوون، کە تێیدا لە خۆیان ئەمین و دڵنیان.

٨)- ﴿ وَيُتَخَطَّفُ ٱلنَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ ﴾، لە حاڵێکدا کە خەڵک لە دەوریان دەڕفێنرێ، دەبردرێ.

٩)- ﴿ أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ ﴾ ئنجا ئایا ئەوانە بڕوا بە پووچ (**باطل**) دەکەن؟ (**باطل**) پێچەوانەی هەقەو، مەبەست پێی هەموو ئەو شتانەیە کە لەگەڵ ئیسلامدا تێکدەگیرێن، ئایا بڕوا بە ناهەق دەکەن؟

١٠)- ﴿ وَبِنِعْمَةِ ٱللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴾، کەچی بەرانبەر بە چاکەی خوا سپڵەن؟ یاخود (يَكْفُرُونَ) یانی: بێبڕوان، کەچی بێبڕوان بە چاکەی خوا؟

١١)- ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا ﴾، ئایا کێ ستەمکارترە لە کەسێک کە درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستێ؟ ئەمەش دیسان پرسیارکردنی نکووڵیلێکردنە، واتە: هیچ کەسێک لەو کەسانە ستەمکارتر نیە کە درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن، درۆ هەڵبەستنەکەش ئەوەیە بڵێن: خوا هاوبەشی هەیە، خوا ڕۆڵەی هەیە، کچی هەیەو کوڕی هەیە.

وەک لـە سـووڕەتی (**الأنعـام**)دا دەفەرمـوێ: ﴿وَخَرَقُواْ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتِۭ بِغَيۡرِ عِلۡمٖۚ ١٠٠﴾، واتـە: بـە بـێ زانیاریـی کچـان و کوڕانیـان بـۆ خـوا دانـان، دەیانگـوت: فریشـتەکان کچانـی خـوان، شـەیتانەکان کوڕانـی خـوان.

١٢)- ﴿أَوۡ كَذَّبَ بِٱلۡحَقِّ لَمَّا جَآءَهُۥٓۚ﴾، هەروەها: یان کێ ستەمکارترە لە کەسێک کە هەق بە درۆ دادەنێ کاتێک بۆ لای دێ، یانی دوای ئەوەی خوا پێغەمبەر ﷺ دەنێرێ، ئەو هەقەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێیەتی کە قورئانە، بەبێ خۆ ماندووکردن دێتە لایان، بێ ئەوەی ئارەقی پێوە بکەن، کەچی ئەوان بە درۆی دادەنێن، کێ لەوانە ستەمکارترە؟ بێگومان کەس.

١٣)- ﴿أَلَيۡسَ فِي جَهَنَّمَ مَثۡوٗى لِّلۡكَٰفِرِينَ﴾، ئایا لە دۆزەخدا بۆ بێبڕوایان جێگای حەوانەوە نیە؟

هەمـزە (أ)ی (أَلَيۡسَ) بـۆ پرسـیار کردنـە بـۆ دانپێپێداهێنـان (**تقریـر**)ە، بـە زۆریـی پرسـیار کـردن لەگـەڵ لابـردن (**نفي**)دا (أَلَيۡسَ) کـە دێ، بـۆ پرسـیار لێکردنـی دان پـێ پێداهێنانـە، کـە بەرانبەرەکـە دەبـێ دانـی پـێـدا بێنـێ.

(**المَثْوى: مَكانُ الثَّواء وهُوَ الإقامَةُ الطَّوِيلَة والسُّكْنى**)، (**مثوى**): بریتیـە لـە شـوێنی تێـدا نیشـتەجێ بـوونی درێـژو تێـدا حەوانـەوە، واتـە: کافـرەکان ئەگـەر شـوێنێک هەبـێ تێـدا بحەوێنـەوەو نیشـتەجێ بـبن تەنیـا دۆزەخـە.

ئەلیـف و لامـی سـەر (لِّلۡكَٰفِرِينَ) بـۆ ناسـاندنە، بـەڵام ناسـاندنی (**عهـد**)، واتـە: بـۆ کافـرەکان، ئـەو کافرانـەی کـە دیـارە کێـن، کـە پێشـتر قسـەیان لێکـراوە.

جەریر کە یەکێکە لە شاعیرەکان، دیارە مەدحیی پاشایەک دەکات دەڵێ:

ئایا ئێوە باشترین کەسێک نین کە سواری وڵاخان بووە،

ئایا تۆ لە هەموو جیهانییان نێو لەپت تەڕتر نیە، (یانی: بەخشندەتر نی)؟

مەسەلەی پێنجەم:

ئەوانەی لە ڕێی خودادا تێدەکۆشن، خوای میهرەبان ڕێبازەکانی خۆییان پێشان دەدات و، بە دڵنیایی خوا لەگەڵ چاکەکاران دایە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَاۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ٦٩ ﴾

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا ﴾، ئەوانەی لە پێناوی ئێمەدا تێدەکۆشن، لێرەدا (وَٱلَّذِينَ) **(الإسْمُ المَوصولُ هُنا بِمَنزِلَةِ المُعَرَّفِ بِلامِ العَهْد) (الذين) (إسم الموصول)**ە، بەڵام لە شوێنی ناوێکە بە (أل)ی **(عهد)** پێناسە کرابێ، یانی: ئەو کەسانەی کە، (کە دەزانین کێن،) لە پێناوی ئێمەدا تێدەکۆشن.

(جَٰهَدُواْ) واتە: تێکۆشاون و ئەوپەڕی توانای خۆیان بەکارهێناوە، (فِينَا) واتە: لە پێناوی ئێمەداو لەبەر ئێمە، کەواتە: دوو خەسڵەتیان هەبوون:

١- تێکۆشاون و ڕەنجیان داوەو خەباتیان کردوە، خۆیان ئەوپەڕی ماندوو کردوە.

٢- تێکۆشانەکەشیان تەنیا لە پێناوی خوادا بووە.

کە مەبەست لە جیهادەکەیان خۆڕاگریی بووە لەسەر ئازارو ناڕەحەتیی و، بەڵاو بەرپەرچ دانەوەی دوژمنان و...هتد.

٢)- ﴿ لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَا ﴾، بە دڵنیایی ڕێبازەکانی خۆمانیان پێشان دەدەین.

(لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ) (ل)کە بۆ سوێندە **(لام القسم)**، نوونەکەش بۆ تەئکیدە، واتە: بە دڵنیایی ڕێیەکانی خۆمانیان پێشان دەدەین، واتە: ئەو ڕێبازانەی کە جیهادو خەباتێکی ڕاست و دروستیان لێوە بکەن، ئەو ڕێبازانەی کە دەیانگەیەنن بە ئامانج لە دنیاداو، دەیانگەیەنن بە ڕەزامەندیی ئێمە لە ڕۆژی دوایی دا.

﴿ لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَاۚ ﴾، ئاماژەشی تێدایە كە ئەوانەی دەیانەوێ لە پێناوی خوادا ڕەنج بدەن، خەبات بكەن و، دەیانەوێ كۆچ بكەن، خوا ڕێی كۆچ كردنیان بۆ ئاسان دەكات و، زەمینەیان بۆ خۆش دەكات.

٣)- ﴿ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴾، بە دڵنیایی خوا لەگەڵ چاكەكاراندایە، بە تەئكید ئەم لەگەڵدا بوونە، لەگەڵدا بوونێكی تایبەتە، لەگەڵدابوونی مشوور لێخواردنە، ئاگا لێبوونە، سەرپەرشتیاریی كردن و هاوكاریی كردنە.

گوتراوە: (**مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ، وَرَّثَهُ اللَّهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ**) واتە: هەر كەسێك كار بكات بەوەی دەیزانێ، خوا ئەوەشی كە نایزانێ فێری دەكات، زۆرجار ئینسان لە ئیشدا فێرە ئیش دەبێ، لە ئەنجامی كاركردن دا بەو زانیارییەی كە پێت دراوە، دەرگای زانیاریی دیكەت لێ دەكرێتەوە.

(**القرطبي**) لەو بارەوە ئەو شوێنەوارەی هێناوە لە تەفسیرەكەیدا[1]، دەڵێ: گوتراوە: سوفیانی كوڕی عوەینە بە عەبدوڵڵای كوڕی موبارەكی گوتوە: هەر كاتێك بینیت خەڵك كەوتبوونە ڕاجیایی لە شتێكدا، تۆ پرسیار لە موجاهیدەكان بكە، (لە تێكۆشەران بكە) لەوانەی كە سەنگەر نشینن، چونكە خوای بەرز دەفەرموێ: ﴿ لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَاۚ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانە ڕێنمایی دەكەین، ڕێیان پێشان دەدەین، دەیانخەینە سەر ڕێیەكانمان، ئەو ڕێیانەی كە بە ڕەزامەندیی ئێمەیان دەگەیەنن.

منیش لە كۆتایی دا، لە بارەی ئەم ئایەتە موبارەكەوە دەڵێم:

خوا ﷻ دوو شتی داناون بۆ بەندەكان:

١- (جَٰهَدُواْ) ئەوپەڕی توانای خۆیان بەكار هێناوە، چونكە (**جهاد: بَذْلُ أَقْصَى ما فِي الوِسعِ**) (**جِهاد**) بەكارهێنانی ئەوپەڕی توانایە، بەندەكان ئەوپەڕی توانای خۆیان بەكارهێناوە.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٣، ص٢٩٤.

٢- (فِينَا) لەپێناوی ئێمەدا، لە پێناو ڕازیی کردنی خوادا، یانی: لە پێناوی بەدەست هێنانی ڕەزامەندیی خواداو بۆ ڕازیی کردنی خوا.

کەواتــە: لەبەندەکانــەوە: بەکارهێنانــی ئەوپــەڕی توانــا، بــە ســاغیی و خــوا پــێ مەبەســت بوونــەوە.

لەلایەن خوای پەروەردگاریشەوە، دوو بەڵێن و موژدە دراون:

١) ﴿لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَا﴾، ڕێیەکانی خۆمانیان پێشان دەدەین، دەیانخەینە سەر ڕێیەکانی خۆمان، ئەو ڕێیانەی کە دەیانگەیەنن بە ڕەزامەندیی ئێمە، بە هێنانەدی ئامانجە شەرعییەکان.

٢) ﴿وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ﴾، بە دڵنیایی خوا لەگەڵ چاکەکاراندایە، بە لەگەڵدا بوونێکی تایبەت ئاگای لێیانە، مشووریان لێ دەخوات، هاوکاریان دەبێ.

وەک پێشــتریش گوتمــان: لێــرە دەفەرمــوێ: (سُبُلَنَا) ڕێیەکانــی ئێمــە، بێگومــان ڕێــی خــوا هــەر یەکێکــە، کــە ڕێــی ئیســلام و قورئــان و شــەریعەتە، بــەڵام لێــرەدا (سُبُلَنَا) واتــە: ئــەو ڕێیانــەی کــە ئــەوان دەیانگرنــە بــەر بــۆ تێکۆشــانیان لــە پێنــاوی ئێمــەدا، کە ســەرەنجام ئــەو ڕێیانــە بیانگەیەنــن بــە ئامانجــە شــەرعییەکان، کە خــوای پــەروەردگار لێیــان ڕازییــەو ڕەزامەندیــی خوایــان تێدایــە.

کەواتــە: لــەو ئایەتــە موبارەکــە وەردەگیــرێ: کــە لــە ئێمــە حەرەکــەت، لــە خــوا بەرەکــەت، لــە ئێمــە جــووڵان، لــە خــوا ﷻ یارمەتییــدان.

هەروەهــا لــەو ئایەتــە ئــەوەش وەردەگیــرێ: کــە کارکــردن بــۆ خــوا، مایــەی بەرچاو ڕوونیــی و هیدایــەت درانــە، کەســێک کار بــۆ خــوا بــکات، لــە پێنــاوی خــوادا خــۆی مانــدوو بــکات، دەبێتــە مایــەی ئــەوە کــە خــوا بەرچــاوی ڕوون بــکات و بــەر پێــی خــۆی ببینــێ، ڕاســت و چەپــی لێــک بکاتــەوەو، خــوا لــە دینــی خۆیــدا، ســەر ڕاســت و شــارەزای بــکات.

خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی، ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ کـە ئەوپـەڕی توانایـان بەکاردێنـن لـە پێنـاوی خـوادا، بـە دڵسـۆزانە، بـە سـاغیی، هەروەهـا خـوا لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ کـە هـەردەم هەوڵـدەدەن لـە ئاییـن و بەرنامـەی خـوادا بەرچـاو ڕوونتربـن، زاناتربـن، شـارەزاتربن، بـۆ ئـەوەی هیـچ شـتێک نەڵێـن و هیـچ شـتێک نەکـەن، کـە ئایینـی خـوا پێـی ڕازی نەبـێ و، جێـگای ڕەزامەندیـی خـوای پـەروەردگار نەبـێ و، دوور بـێ لـە سروشـتی ئایینـی خـوا، کـە بـە تەئکیـد هـەر شـتێک جێـگای ڕەزامەندیـی خـوا نەبـێ، خـوا بەرەکەتـی ناخاتـێ و، هـەر شـتێک پێچەوانـەی سروشـتی ئایینـی خـوا بـێ، بێگومـان لـە جیاتـی ئـەوەی خزمـەت کـردن بـێ بـە ئاییـن و بەرنامـەی خـوا، دەبێتـە هـۆی ناشـیرینکردنی ئایینـی خـوای بـەرزو مـەزن و، دەبێتـە هـۆی ئـەوە کـە خەڵـک لـەو ئاییـن و بەرنامـە ڕێـک و ڕاسـتە دوو دڵ و دڕدۆنـگ بـن و، بکەونـە گومانـەوە، خـوا بمانپارێـزێ لـەوەی کـە ببینـە مایـەی دوور خسـتنەوەی خەڵـک و سـڵەمانەوەی خەڵـک لـە ئایینـی خـوا، بـە هـۆی قسـەو کـردارو هەڵوێسـتی ناشایسـت و نەگونجـاو، لەگـەڵ سروشـتی بـەرزو پـاک و بێوێنـەی ئاییـن و بەرنامـەی خـوای پـەروەردگاردا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

نێوەڕۆک

تەفسیری سووڕەتی القَصَص

تەفسیری سوورەتی العَنكَبُوت